

MAGYAR ALKOTMÁNY- és JOGTÖRTÉNET

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
A NYUGATI ÁLLAMOK JOGFEJLŐDÉSÉRE

ÍRTA
TIMON ÁKOS

HATODIK KIADÁS

BUDAPEST
GRILL KAROLY KÖNYVKIADÓHIVATALA
1919

Rovó Aladár nyomdai műintérete Budapesten.

ELŐSZÓ A HATODIK KIADÁSHOZ.

Könyvem jelen hatodik kiadása csak némi csekély változtatásokkal jelenik meg a két év előtt megjelenít ötödik kiadással szeműben, miért is az általam megállapított irányelvekre, rendszerre és módszerre nézve *az* ötödik kiadás előszavára utalok.

A nyomdai és egyéb nehézségiek okozták, hogy e kiadásnál a pontosan szerkesztett tárgymutatót mellőznöm kellett.

Budapest, 1919 márczius hava.

Timon Ákos

KÖNYVEM KÜLFÖLDI BÍRÁLATAINAK JEGYZÉKE.

- Paul Laband*: Archiv für öffentliches Recht. XIX. Bd. 2. Heft. 1904. év.
- Emile Horn*: Revue Bibliographique Uni veraek lie Serie. CIX. Tome. 1904. év.
- Juliusz Twardowski*: Przegląd Prawa i Administracyi. Roik XXIX. Ma-nzec. 1904. év.
- Felix Stoerk*: Centralblatt für RechStswissanschait. XXIII. Bd. 9. Heft. 1904. év.
- Alberto Del Vecchio*: Archivio Storico Ltaliano. Serie V. Tom o XXXIV. 1904. év.
- S. *Combothegra*: Revue ge-mer-asle Du Droit et De lia Legislatiioin. — 1904. év.
- Felix Stoerk*: Literarisches Zenitnalibkitt. Xo. 41. Oktober. 1904. év.
- Andrea Cantalupi*: Minerva. Anno XV. Vol. XXV. No. 13. Maxzo. 1905. év.
- Zeitschrift für die geslaimnte Strafrechtswllsienischiafit. XXV. Ja. 5. Heft. 1905. óv.
- Felix Stoerk*: Lilätter für vergleichende Rechtswissenschaft und Vollkswirtschaftsleibre. I. Jaihrgainig. Xo. 4. Juli. 1905. év.
- Arrigo Solmi*: Rivista Ltaliatraa per le Scienze Giuridkhe. Vol. XL. Fascicolo I. 1905. év.
- Felix Stoerk*: Tidssikrift for Retsvideimskaib. 18. Aa'rg. 2 deit Hefte. 1905. év.
- Paul Vinogradoff*: The Law Quarterly Review. Vol. XXI. No. 14. Octotbcit. 1905. év.
- Josef v. Pap*: Zeitschrift für deutschen Ziviliprozess. XXIII. Bd. 2—3. Heft. 1905. év.
- Hans Schreuer*: Zeitschrift der SaviginviStiftung für Rechtsgesohiohte (Ger? imainist. Abteil.). XXVI. Bd. 1905. év.
- Karl Kadlec*: Jahrbuch d. Internationalen VereLniguinig f. vergltoeh. Rechts wissemsiohiafit und Vollkswirtschaftsleibre. VIII. Bd.. I. Abt. 1905. Blätter für vergleichende Rechtswiissenschaift und Vofewirtschafts* lehre. 1. Jahrgang. No. 4. Juli. 1905. év.
- P. S. Leicht*: Arahivio Giuridico. Terzia Serie. Volume V. Fiaisc. 2. 1906. év.
- Jacques Flach*: Jounnial des Savanits. 4e Année. No. 10. October. 1906. év.
- Emile Horn*: Journal des Economises. 65e Année. 6e Série. Mai. 1906. év.
- Friedrich Tezner*: Ausgillechsrecht und Ausglichehsplitiik. Seite 10-16. 1907. év.

VI

Harold Steinacker: Mitteilumgeai des Instituts für Österreich. Geschichtsforschung. XXVIII. Bd. 2. Heft. 1907. év.

Karel Kadlec: Oasopis Museal Kráľbvistvi Cestkého. Rooniik LXXXI. 1907. év.

Arnold Luschin v. Ebengreuth: .kihübuuh f. Gesetzgebung, Ve-fwaiitung und Volkswirtschaft im Deutschen. Reich. XXXII. Bei. 1. Hoft. 1908. év.

Filippo E. Vaselli: Archivio Storico Italian«. Serie V. Torno XLIV. J909. év.

Pierre Daresté: Nouvelile Revue Historique de Droit Français et Étranger.

XXXIII. Année. 1909. év.

Dr. von Herrmitt: Archiv für öffentiliches Reoht. XXVII. Bd. 3. Heft. 1911. év.

Harold Steinacker: Historische Zeitschrift. 113. Bd. 2, und 3. Heft. 1914. év.

Wretschko: Mitteil umgen deis Instituts für Österreich. Geschichtsforschung. XXXVI. M 1. Heft. 1915.

Végül *Maurovic Mitivoj* zágrábi egyetemi tanár a Mjesecnik Pnavnickaga D ruzst va u Zagrebu című jogi folyóiraitniak 1903., 1904. és 190). évfolyamaiban egész kötetre terjedő tüzetes ismertetést írt könyvemről.

TARTALOM.

BEVEZETÉS.

Alapfogalmak	lap
1 §. Egyetemes és különös jogtörténet	1
2 §. A magyar alkotmány- és jogtörténet fogalma, tárgya s feladata	2
3 §. A magyar alkotmányi és jogtörténet tárgyalási módszere és korszakai	5

I. KÖNYV.

Az ősi államszervezet kora.
(A legrégebb időtől az 1000-ik évig.)

I. FEJEZET.

Magyarország területét érintő államalakulatok és népmozgalmak ahonialapítás előtt.....	11
--	----

II. FEJEZET.

Az ősi államszervezet és birtokrend.

1. §. Az ősi állami és jogi szervezet ismertetének fontossága és forrásai	19
2. §. A magyarok eredete, őshazája és történelmi fellépése.....	26
3. §. A törzsszervezet.....	34
4. §. A törzsek nemzeté egyesülése Az összerződés.....	44
5. §. A honalapítás	48
6. §. A nemzeti kötelek jelentősége és a nemzetgyűlés.....	52
7. §. A vezér és a nemzetbírák jogállása az ősi állam szervezetében.....	56
8. §. A törzsi és nemzeti kötelek jelentősége az ősi államban.....	63
9. §. Az ősi birtokrend	66
10. §. A szövetkezett és meghódított népek jogállásba az ősi államszervezetben. A székelyek eredete.....	71

VIII

II. KÖNYV.

A Szent István létesítette államszervezet kora.

(1000-tól 1308-ig.)

I. FEJEZET.

Történeti és jogtörténeti előzmények.

1. §. A harcias nemzeti szellem átalakulása. A keresztény vallás felvétele.....	83
2. §. A myugati állameszmék és a magyar nemzet közéleté. A hűbéri királyság kialakulása és lényege.....	88

Lap

II. FEJEZET.

A királyság intézménye.

1. §. Az egyeduralmi elv érvényre emelkedése, a királyi hatalom alakulása és lényege.....	97
2. §. A királyi trón betöltése és a, koronázás«.....	105
3. §. A királyi hatalom gyöngülése a hűbéri állameszmék behatása következtében. Az az alkotmányoss irányú fejlődés kezdete.....	110
4. §. A királyi berezegek és tv/, ifjabb királyok.....	116

III. FEJEZET.

A rendi szervezet.

1. §. Az ország lakóinak rendi osztályozása.....	123
2., §. A közjogilag szabadok vagy nemesek rendje.....	125
3. §. A magánjogilag szabadok rendje. A királyi vármegyei szervezettel összefüggő népek.....	132
4. §. A rabszolgák rendje.....	138
5. §. A rendi szervezet újabb irányú fejlődése. A nemesi rend kettéválása a birtokarisztokrácia kifejlődése következtében.....	141
6. §. A nem nemes szabadok rendjének felbomlasztó és újabb irányú alakulása. A rabszolgarend jelentőségének megszűnése.....	150
7. §. A városok és u polgári rend eredéire.....	154

IV. FEJEZET.

A királyi kormányzat és törvénykezés

1. §. A ikiőzipuníti királyi kormányzat és törvénykezés. A királyi tanács....	162
2. §. A király személyes részvétele a bírói hatalom gyakorlásában.....	166
3. §. A központi királyi kormányzat és törvénykezés közegei: a nádor, az udvarbíró, a tárnokmester és kancellár.....	173
4. §. A székesfehérvári törvénykezési napok és egyéb országos gyűlések. A törvényhozó főhatalom gyakorlása.....	185

V. FEJEZET.

A vidéki kormányzat és törvénykezés

1. §. A királyi vármegyei szervezet alakulása és lényege.....	192
2. §. A királyi vármegyei szervezet felbomlása. Az autonóm vármegyei szervezet első átalakulása.....	202

3. §. A városok és a városi önkormányzat	208
4. §. Az immunitások és a földesúri hatóság.....	218
5. §. Külön kormányzati és törvénykezési kerületek. A kunok és a szepesi szászok önkormányzata	224
6. §. Az erdélyi részek kormányzata.....	228
7. §. Szlavónia, Horvát- és Dalmátország kormányzata	234

VI. FEJEZET.

A pénzügy és a hadügy

1. §. A király pénzügyi jogai és a királyi kincstár jövedelmi forrásai.....	241
2. §. A hadkötelesség és a hadszervezet.....	261

VII. FEJEZET.

A királyság és az egyház

1. §. Az egyház első szervezésit és jogállása. A király egyházi hatalma.....	269
2. §. A király egyházi hatalmának korlátozásai Az invesztitúra-harcz és a kánonszerű választás (electio canonica).....	277
3. §. A káptalanok jogállása. A király egyetemes kegyúri joga (ius patronatus universelle).....	282
4. §. A nem keresztényfelekezetűek jogállása. A zsidók és mp hamedánok	286

III. KÖNYV.

A jogintézmények a középkorban.

I. FEJEZET.

A jogforrások.

1. §. A jogforrásokról általában. A jogalkotás	295
2. §. A királyi decretumok.....	302
3. §. Kiváltságok. Helyhatósági szabályaik. Bírói ítéleteik. Okiratok és formulák	309
4. §. Az idegen jogok behatása a magyar jogéletra	314
5. §. A jogi oktatás a középkorbanban	319

II. FEJEZET.

A magánjogjog.

1. §. A nemzetiségi kötelék és a családtyai hatalom	324
2. §. A jogképeség és a cselekvési képesség. Szabadok, rabszolgák, és idegenek.....	331
3. §. A házasságkötési jog.....	337
4. §. A házasság jogi hatása. A házassági vagyonjog.....	346
3. §. A szabad birtok eredete. A szállásbirtok és az adománybirtok.....	354
6. §. Az adományrendszer alapelvei	362
7. §. A szabad vagy nemesi birtokjog tartalma és átruházása. A be- vallás (fassaio).....	369

8. §. A nem nemesi birtok eredete. A községi földközösség. A job- bágyi és a városi birtokjog	Lap- 376
10. §. A nemesi öröklési jog	383
11. §. A nem nemesi öröklési jog.....	386
12. §. A szerződési jog és a zálogjog.....	395
	400

III. FEJEZET.

A büntetőjog.

1. §. A büntetőjog alapelvei és rendszere.....	415
2. §. A büntetések.....	431
3. §. A büntettek.....	441

IV. FEJEZET.

A per jog.

1. §. A bírói hatalom és a bírósági szervezet.....	469
2. §. A peres eljárás általános jellemzése. A perben álló felek és az idézés.....	476
3. §. A bizonyítási jog és a bizonyítási eljárás.....	435
4. §. A bírói ítélet. A végrehajtás. A peregység és a perorvoslatok.....	496

IV. KÖNYV.

A szent korona államszervezet kora.

(1308-1723)

1. FEJEZET.

Jogtörténeti előzmények.

Az új államszervezet alapelvei	503
--------------------------------------	-----

II. FEJEZET.

A királyság és a szentkorona intézménye

1. §. A királyi hatalom és a szentkorona elmélete	312
2. §. A királyi trón betöltése. A trónöröklés és a választás.....	333
3. §. A koronázás alkotmányjogi jelentősége. A koronázási eskü és a hitlevél. A koronázás szertartásai	544
4. §. A szent korona és a koronázási jelvények őrzete. A koronaöri tisztség eredete.....	333
5. §. A király székhelye. A királyi udvartartás szervezete. A lovag- rendek.....	359

III. FEJEZET.

A rendi szervezet.

1. §. Az ösiségen és a szent korona közjogi fogalmán felépülő új birtokrend, amint a rendi szervezet alapja	568
2. §. A nemesi rend. A főpapok és az igazi bárók. Az örökös fő- rendiség (főnemesség) eredete.....	575

XI

3. §. A nemesi marad, (Folytatás.) Jómódú és egytelkes memesek Praedilisták. Jászok és kunok. Székelyek.....	587
4. §. A nemesi rendbe való felvétel A nemesek előjogai. A czimer.....	594
5. §. A városa rend. A városa polgárok jogállása	608
6. §. A jobbágyság vagy a parasztrend. A földesúri hatalom.....	615

IV. FEJEZET.

A törvényhozó hatalom és az országgyűlések

1. §. A törvényhozó hatalom megosztottsága a király és a nemzet között. A törvény fogalmának kifejlődése. Az országgyűlés hatásköre.....	624
2. §. Az országgyűlésien való részvétel. A rendi képviselőt ki- fejlődése.....	637
3. §. Az országgyűlés összehívása, helye, ideje és tartama. A men- telmi jog.....	646
4. §. Az országgyűlés alkatelemei és tárgyalási rendje. A törvények formája.....	654
5. §. A magyar jog kodifikációjának első kísérletei. (A Decretum Május, a Tripartitum és a Corpus Juris Hungarici).....	662

V. FEJEZET.

A végrehajtó hatalom szervezete. A kormány- za tés a törvénykezés.

1. §. A központi vagy országos kormányzat és törvénykezés álta- lában. A királyi tanács szervezete. A tanácsok felelőssége, minit a parlamentáris kormányzat előzménye.....	671
2. §. A királyi helytartótanács és az udvari kancellária	
3. §. A központi kormányzat és törvénykezés egyes közegei. A nádor.....	688
4. §. Az országbíró. A királyi bíróságok szervezete. Az ország ren- des bírái (iudices regni ordinarii).....	702
5. §. A tárnokmester és a főkincstartó. A kamara-rendszer léptetése.....	711
6. §. A főkancellár és a titkos kancellár. A kisebb királyi kamczellária eredete	721
7. §. A vidéki kormányzat és törvénykezés. A megyéik. A megyei önkormányzat és autonómia kifejlődése.....	724
8. §. A megyei önkormányzat szervezete. A tiszttakar.....	738
9. §. A városok jogállása. A városi önkormányzat	749
10. §. Az erdélyi részek kormányzata. A fejedelemség kifejlődése .	
11. §. Szlavónia, Horvátország és Dalmácia kormányzata — A tar- tományi gyűlések	779

VI. FEJEZET.

A hadügy.

1. §. A banderiális hadkötelesség és hadszervezet	795
2. §. A várak és az állandó katonaság	826

RÖVIDÍTÉSEK.

- Anj., okm.* – Amjoukori új okmánytár.
Art. J. T. – *Articula Juris Tavernicialis.*
Bartal, Commentarii – *Commentariorum ad historium status jurisque publici -regni Hungaricyarum aevi medii libri XV.*
Endlicher – *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*
Fejér C. D. – *Codex diplomaticus Hungariae eccleskusticus ac civilis.*
N K – Hármaskönyv.
N. O. – Hazai okmánytár (*Codiex Palatinus.*)
Héderváry – Héderváry család oklevéltára
Knauz, Mon. Strig. – *Monummenta ecclesiae Strigoniensis.*
K. O. – gróf Károlyi család oklevéltára.
Kolosvári-Óvári – A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye
Kukuljevic — *Jurna regni Croaitiae, Dalmatiae et Slavoniae.*
Kovachich, Sylloge – *Syllabe decretorum comitatum inelyti iinelyti regni Hungariae.*
MHK. – A magyar hofoglalás kútfői
Racki, Mon. Slav. — *Monumenta specitainita historiam slavorum Meridionalium.*
Smiciklas – *Codex diplomaticus regni Croitiae, Dalmatiae et Slavoniae.*
Szt. O. – gróf Sztáray-család okmánytára.
Teleki – gróf Telki József, Hunyadia kora Magyarországon
T. O. = gróf Teleki család okmánytára
Theiner, Vet. Mon. Hist. — *Vetera Monumenta Historica Hungaricum*
sunam Illustmantia
Tkalcic, Mon. Hist. = *Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis*
Wagner, An. Seep. = *Annalecta Scepusdii sacri et profani.*
Wenzel – Árpádkori új Okmánytár
Z. O. = gróf Zichy család oklevéltára

BEVEZETÉS

ALAPFOGALMAK.

1. §. Egyetemes és különös jogtörténet.

Ha az emberiség fejlődésének történetét vizsgáljuk, azt találjuk, hogy az egész emberiség a legrégebb időtől fogva napjainkig egy egységes társaságot soha sem alkotott, hanem több egymástól függetlenül szervezett társaságban, államban él. E kétségtelen történelmi tény magyarázatát abban találjuk, hogy az ember pszichikai léténél fogva a természet uralma alatt áll és attól magát teljesen függetleníteni nem képes. Valamint a földgömb egyes részein különbözők az éghajlati, a talaj s egyéb természeti viszonyok, úgy különbözők azok az erők, elemek és tényezők, melyek a társas együttlét, az állami és társadalmi élet alapfeltételeit képezik. Messze vezetne mindazon okok felsorolása, amelyek útját állják annak, hogy az egész emberiség egy egységes államban egyesülhessen elég e tekintetben azokra a nagy eltérésekre utalnunk, melyek az egyes népeknél a vallás, a nyelv, a szokások és erkölcsök tekintetében mutatkoznak.

Amint már most az emberiség a szellemi és anyagi művelődés terén folyton előrehalad s amint ennek folytán tökéletesebbek lesznek a társas együttélés alapelemei, erői és tényezői, úgy folyton tökéletesebb lesz az azokat szabályozó s a társas együttélést vagy állami létet biztosító külső rend, a köz- s magánjogi szervezet.

Annak kutatása pedig, hogy az emberiség művelődésével, az ember műveltség fejlődésével miként fejlődött az emberiség jogélete, köz- és magánjogi szervezete, az egyetemes őstörténet feladata.

Egyetemes jogtörténet alatt értjük az emberiség jogéle-

tének fejlődési történetét, vagy mint tudomány alatt: ezen fejlődési történetnek rendszeres előadását.

Az egyetemes jogtörténet ugyanazon alapokon épül fel, mint a világtörténet, mert a művelődéstörténet tanúsága szerint, amely népeknél legtökéletesebbek a társas együttlét alapelemei és tényezői, ugyanazoknál legtökéletesebb lesz az azokat szabályozó jogélet, köz- és magánjogi szervezet. Az emberiség szellemi és anyagi fejlődésének nagy korszakai összeesnek az emberiség jogélete fejlődésének nagy korszakaival; itt is, mint amott megkülönböztetve három korszakot: ó-, közép- és újkort.

Mint hogy az egész emberiség körén belül az egységes jogfejlődés hiányzik, az egyetemes jogtörténetnek tudományos tárgyalása sikeresen csak az összehasonlító módszer szerint történhetik, ami azonban annak, mint önálló jogi disciplinának tanítását, már az anyag terjedelménél fogva is, felette megnehezíti.

Az egyetemes jogtörténettel szemben áll a különös jogtörténet.

Az emberiség azon csoportjait, amelyek bizonyos helyen és időben önálló államot és társadalmat létesítettek, államalkotó népeknek vagy nemzeteknek nevezzük.

A történelem tanúsága szerint minden egyes államalkotó népnek vagy nemzetnek megvan a maga nemzeti sajátossága és egyénisége által jellemzett társadalmi élete és azzal kapcsolatosan fejlődött jogélete, köz- és magánjogi szervezete. Ehhez képest minden egyes államalkotó nép jogéletének fejlődése, mint különálló egész fogható fel és tárgyalható.

Mindezek alapján különös jogtörténet elnevezés alatt értjük valamely államalkotó nép jogéletének, köz- és magánjogi intézményeinek fejlődési történetét, mint tudomány alatt pedig ezen fejlődésnek rendszeres előadását.

2. §. A magyar alkotmány- és jogtörténet fogalma, tárgya s feladata.

A magyar alkotmány és jogtörténet különös jogtörténet, mely csak egy államalkotó nép, a magyar nép megénekelte fejlődésével foglalkozik.

Őseink Árpád vezetése alatt a négy folyam partjain, melyet el-

foglalván, az itt talált különböző eredetű népelemeket meghódításuk után egy állami egészbe egyesítik, a magyar államot és társadalmat megalkotják. Ezt az államot és társadalmat éppen azért nevezzük magyarnak, mert a magyar népnek nemzeti sajátosságát, egyéniségét tükrözi vissza, habár tagjainak jó része más népfajokhoz tartozik.

De a magyar nép nemcsak befelé, a benső állami és társadalmi élet terén őrizte meg nemzeti egyéniségét, sajátosságát a honalapítástól kezdve napjainkig, hanem megtartotta önállóságát, függetlenségét s szuverenitását a többi államokkal szemben is.

Mindez kétségtelenné teszi, hogy a magyar nép a honalapítás óta napjainkig önálló állami és társadalmi életet s ezzel kapcsolatosan fejlődött jogéletet élt, amelynek a többi államalkotó népekétől különálló fejlődési története van.

Magyar alkotmány- és jogtörténet alatt ehhez képest a magyar nép jogéletének, köz- és magánjogi intézményeinek fejlődési történetét értjük; mint tudomány alatt pedig értjük ezen fejlődésnek rendszeres fejtegetését.

E fogalomhatározásból következik, hogy a magyar alkotmány- és jogtörténet tárgyát a magyar nemzet jogéletének, köz- és magánjogi szervezetének fejlődése képezi; feladata pedig a fejlődés menetének, az abban mutatkozó lényegesebb átalakulásokhoz képest, a ránk maradt források alapján lehetőleg hű előadása.

E feladat sikeres megoldása végett mindenekelőtt kutatnunk kell azokat az elemeket és tényezőket, amelyekből az önálló magyar nemzeti lét, a sajátos jellegű magyar állami és társadalmi élet megalakult, valamint kutatnunk kell azt, hogy ezzel a sajátos magyar állami és társadalmi élettel kapcsolatosan minő jogélet, köz- és magánjogi szervezet létesült. Majd ezután fel kell tüntetnünk a magyar jogélet, köz- és magánjogi (szervezet fejlődési menetében időnkint mutatkozó átalakulásokat és változásokat, valamint azokat az okokat és tényezőket, amelyek e változásokat és átalakulásokat előidézték mindaddig, amíg a tényleg fennálló jogintézmények létrejöhettek.

A magyar alkotmány- és jogtörténet tárgyalásánál tehát nem szorítkozhatunk a korszakonként Magyarországon fennállott jogintézmények egyszerű felsorolására, hanem folyto-

nosan figyelemmel kell lennünk az állami és társadalmi élet tényleges lét viszonyairól, mint azon alapokra, amelyekre a jogintézmények támaszkodnak és mint azon forrásokra, amelyekből azok fakadnak. Ehhez képest a köz- és magánjogi intézmények fejlődését és átalakulását azon szerves kapcsolatban kell feltüntetnünk és fejtegetnünk a tényleges létviszonyokkal, amelyben azok korszakonként mutatkoznak.

A magyar jogtörténetírónak továbbá még egy tényezőre kell különös figyelmet fordítani és ez a nyugateurópai műveltségnek, a nyugati államokban uralkodó jogeszmék- és intézményeknek behatása a magyar nép jogéletének, köz- és magánjogi intézményeinek fejlődésére.

A római világhuralom bukása után a nyugatrómai birodalom területén a germán népek alkottak államokat. A germán népelem veszi át a vezetést úgy a kultúrélet, mint a jogélet terén és a legyőzött római népelemmel egyesülve létrehozta a középkori állami és társadalmi életet s az annak kapcsán kifejlődött középkori jogéletet, köz- és magánjogi szervezetet.

Őseink a honalapítás után már egy század múlva beléptek a keresztény egyház kebelébe s ez által a magyar állam helyet foglalt a nyugati államok sorában. A magyar nemzet a nyugateurópai államalkotó népek egyik életképes tagjává lett, ami szükségszerűleg vont maga után a Nyugat-Európában uralkodó eszmék és intézmények bizonyos mérvű befogadását, maga után vont azt, hogy a magyar nép saját jól felfogott érdekében törekedett saját régibb jogintézményeit, köz- és magánjogi szervezetét átalakítani és azoknak a szomszédos népek jogintézményeivel megegyező, összhangban levő jelleget kölcsönözni. És habár a magyar nemzet úgy állami és társadalmi életében, mint jogintézményeiben napjainkig megtartotta nemzeti sajátosságát, egyéniségét, mindazonáltal a többi európai népekkel való kölcsönös és folytonos érintkezés következtében, az ezen népeknél koronként uralkodott jogeszmék és intézmények mindenkori behatással voltak a magyar nép jogéletének fejlődésére és újabb irányú alakulására.

Mindebből szükségképen következik, hogy a magyar alkotmány- és jogtörténet tárgyalásánál, a magyar nép jogélete fejlődésének rendszeres előadásánál ismerniök kell

Nyugat-Európában koronkint uralkodó fontosabb jogeszményeket és intézményeket, mert egyrészt csak így leszünk képesek a magyar nép jogéletének fejlődését kellő világításba helyezni, csak így állapíthatjuk meg, hogy »z egy bizonyos korszakban fennállott magyar jogintézmények mennyiben tekinthetők a magyar nemzet jogalkotó szellemének önálló eredményei gyanánt; másrészt csak így határozhatjuk meg azt a kapcsolatot, mely a magyar nemzet és a nyugati népek jogéletének fejlődése között a legrégebb időtől kezdve napjainkig fennállott.

3. §. A magyar alkotmány- és jogtörténet tárgyalási módszere és korszakai.

Valamely államalkotó nép jogtörténetének fejtegetésénél általában véve kétféle módszer alkalmazása ismeretes: a chronologikus vagy synchronistikus, melynél felosztási alapul az idő szolgál; és a systematikus vagy ethnographikus, melynél a felosztási alapul a rendszer adja.

A synchronistikus módszer alkalmazásánál a jogélet fejlődési menetét az abban beállott fontosabb átalakulási phasisokhoz képest bizonyos korszakokra osztjuk, amelyeken belül az egész jogéletet, az összes köz- és magánjogi intézményeket, mint egységes, egymással szerves összeköttetésben álló egészet fogjuk fel és adjuk elő; elleniben a systematikus módszernél a jogéletet belső tartalmi szétágazásaihoz képest bizonyos részekre szakítjuk és az egyes jogintézményeket, mint a jogélet alkotó tényezőit külön-külön, egymástól önállóan, minden időbeli megszakítás nélkül adjuk elő.

Így elkülönítjük mindenekelőtt az állampolgároknak a közre irányuló jogéletét szabályozó államjogot vagy alkotmányt az állampolgárok egyéni céljainak megvalósítására irányuló jogéletét szabályozó magánjogtól. Az előbbi fejlődésnek rendszeres előadása adja az alkotmánytörténetet, az utóbbié pedig a szorosabb értelemben vett jogtörténetet. Ezen főosztályozáson belül mindkét körben további osztályozások foglalhatnak helyet. Így például az államjog- vagy alkotmánytörténetben külön fejtegetés tárgya lehet a királyság, a törvényhozási, a kormányzati, a bírói, a hadi stb. szervezet; a szorosabb értelemben vett jogtörténetben pedig a magánjogtól elkülönítve tárgyaljuk a büntetőjogot és per-

jogot. A magánjog körén belül pedig külön adhatjuk elő a családjog, örökjog, dologi jog és kötelmi jog történetét.

Ha már most e tárgyalási módszereket egymással összehasonlítva azok előnyeit és hátrányait vizsgáljuk: azt látjuk, hogy a rendszeres módszer csak a jogélet egyes ágainak, az egyes jogintézmény éknek a történetét adja elő, de nem adja a történetét, igazi hű képét az egész jogélet fejlődésének, mert a jogélet szerves egészet képez, melynek egyes ágai, mint alkatrészei a legszorosabb összefüggésben állanak egymással. Ehhez képest a jogélet fejlődésének alapos megismerése, kellő világításba helyezése csak úgy történhetik sikeresen, ha a jogélet terén mutatkozó összes jelenségeket és alakulásokat együttesen vesszük figyelembe. A rendszeres módszernél, az egyes jogintézményeket történeti környezetükből kiiszakítva, minden kölcsönhatás nélkül adjuk elő, miért is azok nem jelennek meg egy-egy korszak képének alkotó vonásai, összefüggő részei gyanánt, hanem árván, egyedül, minden kapcsolat nélkül és így összességükben sem adják a jogélet fejlődésének tiszta, világos képét.

Mindezt figyelembe véve a jogtörténet tárgyalásánál sokkal céljellelőbb az időbeli felosztásból kiindulni és a jogélet fejlődési menetét bizonyos korszakokra felosztván, az egyes korszakokon belül a jogélet összes jelenségeit, mint egy szerves egésznek összefüggő alkatrésze: felfogni és fejteni.

A synohronistikus módszer azonban nem zárja ki a systemát, nem zárja ki azt, hogy a jogélet egyes ágait külön-külön ne tárgyalhassuk. Minden synchronistikus módszernél alkalmaznunk kell bizonyos rendszert is.

A magyar alkotmány- és jogtörténet tárgyalásánál a synchronistikus módszert alkalmazzuk s minthogy a magyar nemzet jogéletének, különösen közjogi életének fejlődésében három nagy átalakulási phasist találunk, ennek megfelelően négy korszakot különböztethetünk meg, a mely korszakokon belül a jogéletet, annak összes intézményeivel együtt, mint szervesen összefüggő egészet fejtegetjük.

A magyar alkotmány- és jogtörténet korszakai a következők:

I. Az ősi államszervezet kora, mely tart a legrégebb időktől a királyság létrejöttéig: 1001 -ik évig.

II. Sz. István létesítette államszervezet kora 1001-től - 1308-ig, mely előadja, miként létesült a királyság s miként létesültek az államélet továbbfejlődését előmozdító intézmények.

III. A szent korona közjogi fogalmához fűződő államszervezet kora 1308-tól 1608-ig, illetőleg 1723-ig, mely előadja a szent korona közjogi fogalmának kifejlődését, s az ehhez fűződő jogintézményeket.

IV. A rendi alkotmány kora 1608-tól, ill. 1723-tól 1848-ig, mely előadja a rendi különbség elvén nyugvó alkotmányt és jogi szervezetet.

Eme korszaki felosztásom helyes voltát, szemben más felosztásokkal, a további fejtegetések fogják igazolni.¹ Itt röviden csak annak jelzésére szorítokozom, hogy a III. és a IV. korszak választó vonala gyanánt az 1608. évet a z é r t állítottam fel, mert ekkor szűnt meg véglegesen a köznemesek személyes megjelenési joga az országgyűlésen a megyei követküldés intézményének életbeléptetésével. Ez által az előbb egységes nemesi rend közjogilag két külön rendre szakad: a főnemesi és a köznemesi rendre. A szent korona államszervezetnek az az alapelve, hogy a szent korona minden tagja egyenlő (*una eademque nobilitas*) lényegében változást szenvedett. A nemesek rendi egyenlőségének elvét a rendi különbség elve váltja fel, a mi által a magyar alkotmány a nyugati államok példájára szorosabban a rendi alkotmány jellegét ölti fel. Ez a nagyjelentőségű -alkotmányjogi változás azonban korántsem szüntette meg a szent koronára vonatkozó jogelvek uralmát, sőt ellenkezőleg, azok a magyar alkotmánynak alaptételeit képezik napjainkig, habár az azokhoz fűződő intézmények az idők folyamán többrendbeli változást és átalakulást szenvedtek. A rendi különbség elvének előtérbe nyomulása dacára a magyar állam sohasem alakult át patrimonális, rendi jellegű

¹ *Hajnik Imre* a következő korszaki felosztást állapította meg:

I. *Előkor* a Magyarországra vonatkozó történelmi ismeretek kezdetétől a magyar állam itteni megállapításáig, azaz a 892. évig.

II. *Az őskori magyar álladalmi és társadalmi szervezet korszaka*, vagyis a vezérek kora 892-1000.

III. *A Szent István alkotta álladalmi és társadalmi rend* 1000-1308.

IV. 1848 *Szent korona-féle és ősiségi álladalmi és társadalmi rend* 1308- Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt 1872. 33, 1.

monarchiává úgy, miként azt a nyugati államok későbbi közepkori alkotmányfejlődésében tapasztaljuk.

Úgyszintén meg kell jegyeznünk azt is, hogy az 1608. év csak részleges határvonal, de nem záró pontja az összes közjogi intézmények fejlődésének. Ez a határvonal felállítása nem szolgálhat gátul arra nézve, hogy az egyes jogintézmények fejlődését a mutatkozó szükséghez képest azon tulmenőleg is a III-ik korszakban adjuk elő. Így például a királyság intézményének vagy a központi kormánysservezetnek a hadserveszetnek stb. fejlődését csak az 1723. évvel lehet lezárni.¹ Épen ezért a III. korszak zárópontja gyanánt inkább az 1723. évet kell tekintenünk; annál is inkább, mert akkor veszi kezdetét a magyar állam maradandó kapcsolata a Habsburg-dynastia uralma alá tartozó örökös tartományokkal, amely kapcsolat sok tekintetben éreztette hatását a magyar alkotmány fejlődésére.

¹ Az általam alkalmazott synchronisztikus módszerről *Dell Vecchio* florenzi professor a következőkép nyilatkozik: Nella trattazione e partizione deila molteplice materia, il von Timooi segtie il metodo cronologioo-smcronistico, che distingue nella evoluzione etorica alcuni grandi perloidi e dentro a ciascuno di questi espone lo svolgimento parallelo dei diversi istituti sociali e giuridici. E noto come nei Manuali italiani prevalga invece, in generale, il metodo o l'ordme sistcmatico . . . Per parte mia, ho avuto piu volte l'opportunita di esprimere la mia pferenza per *il metodo cronologico-sincronistico* . . . quhide approvo pietnamente legregio Autore di essersi attenuto piuttosto a Messempio dei suoi maestri di Germania. (Arch. stor. ital. V. ser. XXXIV. ,500-501. l.)

I. KÖNYV
AZ ŐSI ÁLLAMSZERVEZET KORA.

(A legrégebb időtől az 1001. évig.)

I. FEJEZET.

Magyarország területét érintő államalakulatok, népmozgalmak a honalapítás előtt.*

A magyar ősalkotmány fejtegetésénél elsősorban uzo-
feat a tényezőket kell felderítenünk, a melyekből a magyar
áMami s társadalmi élet megalakult. E tényezők közé tarto-
zik az állam területe és népessége. Szükséges tehát, hogy rö-
viden foglalkozzunk a Magyarország területére vonatkozó,
honfoglalás előtti állam alakulásokkal s népmozgalmakkal és
azok maradványaival.

Európa kultúrnépei faj- és nyelvrokonság szempontjából
négy csoportra oszlanak; hellén-italok, kelták, germánok és
szlávok.

E népcsoportok az összehasonlító nyelvészet eredmé-
nyei szerint mindannyian a nagy árja vagy indogermán nép-
család egyes ágai,¹ melyek egykoron Elő-Ázsia belsejéből
vándoroltak Európába. A bevándorlás irányát, idejét s ál-
talában részleteit biztos történeti adatok hiányában nem is-

* *Irodalom: Pray*, Annales veterum Hunnorum, Avarum et Hungaro-
rum. 1761. *Fejér*, Rçgni per hungaros in Europa stabiliti relationes disqui-
sitae. 1845. *Dümler*, Geschichte des Ostfränkischen Reichs. *Safarik P.* Sla-
vische Altenthümer 1844. *Pictet*, Les origines indo-européennes. *Brandes*,
Das ethnographische Verhältnis der Kelten und Germanen *Thierry*, Hi-
stoire d'Attila, de ses fils et de ses successeurs 1865. *Jirecek*, Geschichte
der Bulgaren 1876.; Das Recht der Böhmen und Mähren 1865. *Kaemmel*
Die Anfänge deutschen Lebens in Österreich. 1879. *Salamon F.*, A rómaiság
enyészete Pannoniában s különösen Aquincum vidékén. Századok. 1881 évf.;
Alsó-Pannónia a góth és longobard megszállás alatt Századok 1882 évf.
Magyarország története a honfoglalásig. Írták: *Fröhlich Róbert*, *Kuzsinszky*
Bálint és *Nagy Béla*. Magyar nemzet története, szerk. *Szilágyi Sándor*. I.
(k. I-CCCLII. 1.) Magyar művelődéstörténet, ősi művelődés 1915.

¹ Müller Miksa: Felolvasások a nyelvtudományról. Fordította *Simonvi*
Zsigmond. – *Pictet* id. m.

merjük. Az egyes népek földrajzi elhelyezkedése arról tanúskodik, hogy legkorábban a hellén-italok, utóbb a kelták, majd a germánok s végül a szlávok foglaltak helyet Európában.

A római világalom fénykorában, a császárság első századának végén az árja népek következő elhelyezkedését találjuk. A hellén-italok foglalják el Európa déli részeit: a Földközi-tenger alkotta félszigeteket s szigeteket. A kelták (ibérek, gallok, brittek, pannonok stb.) a mai Spanyol-, Franciaország, Anglia, Déli-Németország, Felső-Olaszország s Magyarország területén laknak. A germánok a Rajnától s a Duna felső folyásától a Balti-tengerig s a Visztuláig terjednek, tőlük keletre és északra a szláv népek lakhelyei terülnek el. Rajtuk túl a Volga melléken le a Fekete-tenger partjáiig, a Sarmatiának nevezett nagy orosz síkságon más fajú népek tanyáznak: az ú. n. sarmaták és skythák,² valamint egyéb ural-altáji népek, melyek faj- és nyelvrokonság szerint két nagy csoportra oszlanak: a finn-ugor és a török-tatár népek csoportjára.

A mi különösen Magyarország néprajzi képét illeti, erre vonatkozólag a római hódítás előtti korból csak annyit mondhatunk, hogy a dunántúli részen már a IV. században Kr. e. különböző nevű kelta népek: japodok, bójok, skördisok, avariskok tartózkodtak, kik itt a nagyszámú kelta leletek tanúsága szerint bizonyos fokú műveltséget létesítettek. A Dunától északra germán törzsek laknak: markomannok, quádok; a Duna és Tisza között és a Tiszántúl a sarmata nomád jazygok, tőlük keletre, Erdélyben és Románia területén a dákok.

Az itteni állami és társadalmi állapotokra vonatkozó biztosabb tudomásunk a római hódításal kezdődik.

Már Julius Caesar tervbe vette a dunántúli vidéknek, Pannóniának meghódítását. Tervét azonban csak Augustus császár valósította meg, a ki végrendeletében egyik legnevezetesebb hadi ténye gyanánt említi fel Pannóniának a római birodalomhoz csatolását. Több mint száz évvel később került római uralom alá Magyarország délkeleti vidéke: Traianus császár az Alsó-Dunánál vívott kemény harcokban

² A skythák és sarmaták ethnikumát illetőleg lásd *Fiók Károly*, Az árjak és ugorok érintkezései. *Nagy Géza*, A magyarok őskora. Századok 1897. évf. *Zeuss G.*, Die Deutschen und die Nachbarstämme.

tönkretette a dákok hatalmas országát s uralma alá hajtotta Erdélyt, továbbá a Maros, Tisza és Duna szögét, mely meghódított területnek ő róla Dacia Traiana lett a neve.

A római hódítást nyomon követte a meghódított területek romanizálása, a provinciális szervezet életbeléptetése útján. A katonai telepek és várak mellett kolóniák és municipiumok, városok keletkeznek.

A II. század végén már a két római tartomány között lakó jazygok és a többi népek, valamint az északmagyarországi germán törzsek is békés terjeszkedés útján egyre jobban bevonatnak a római uralom körébe. De a nagy császárok korszakának végével a világbirodalom hanyatlani kezd Magyarországon is. A szomszédos barbár népek nemcsak hogy meg nem hódolnak, hanem ellenkezőleg egyre tömegebben be-betörnek a római tartományokba; de már nem tudják meggátolni a bomlást, mert a nagy népvándorlás hullámai feltartóztathatatlanul ellepik a római birodalom széleit. Daciát Aurelianus császár 275-ben teljesen s végleg átengedni kénytelen a nyugati gótoknak és seregeit az Alsó-Duna jobb partjáiig vonja vissza. Pannónia egy század múlva hasonló sorsra jut. Névleg megmarad római provinciának; de eltávoznak a római légiók és teljesen eltűnik a római lakosság, eltűnik a római kultúra, mely Magyarország területén sohasem tudott állandó erős gyökeret verni. A városoknak még nevök is feledésbe ment,³ mert nem maradt itt olyan népelem, mely emléküket fentartotta volna.

A római uralom után következő első barbár államaíakulás, mely hazánk területét érintette, a nyugati gótoké volt, kiknek birodalma a III-ik század második felében már a Dnyesztertől a Tiszáig terjedt és az északi részeken tanyázó rokon származású gepidákon kívül, számos bizonytalan fajú népeket foglalt magában. Még több s felette elérő ethnikai jellegű népet találunk a keleti gótoknak a Dnyesztertől a Donig s északra a Balti-tengerig terjedő óriási birodalmában, melyet Hermanarich király tett ily naggyá IV. század első felében.⁴

³ Néhánynak kivételével, mint pl. Scarabantia-Sopron, Siscia-Sziszek.

⁴ A gótok történetére nézve lásd: *Jordannes, de Getarum seu Gothorum origine et rebus getis*. Legjobb kiadás *Mommsen-től* MG Auctores antiquissimi. V. 1.

Mind e birodalmakat s a gótoknak több mint százesztendőös uralmát Magyarország keleti részeiben felváltotta a hunok uralma.

A hunok az Ural- és Volga-folyók között elterülő síkságon Kr. u. a II. század folyamán tűnnek fel először. Eredetüket az eddigi tudományos kutatásoknak nem sikerült teljes bizonyossággal megállapítani, mert az eredet bizonyításának főszeközét, a hunok nyelvét nem ismerjük.⁵ Az egykorú és közel egykorú írók, mint Ammianus Marcellinus, Sidonias Apollinaris, Priscos Rhetor és Jordanes úgy írják le a hunokat, hogy leírásaik nyomán leginkább hasonlítanak a később szereplő mongolokhoz.

Az óriási hún birodalomnak, mely a Rajnától a Kaspi-tengerig s az Uraiig, valamint az Adriától s a Duna alsó folyásától a Balti-tengerig terjedt s a mely magába foglalta a germán, szláv, finn-ugor és török-tatár törzsek roppant tömegét, földrajzi középpontja éppen Magyarország volt. Attila, a hunok legnagyobb királya, kinek uralkodása alatt a birodalom nagysága és hatalma tetőpontját érte el, Magyarországon ütötte fel székhelyét, alkalmasint valahol Szeged tájékán és midőn 453-ban döntő támadásra készült a keletrómai birodalom ellen, hirtelen halállal múlt ki. Halálával a hún világbirodalom csakhamar összeomlott. A germán népek fellázadván Attila fiai ellen, a Netad melletti csatában legyőzték őket, maguk között megosztzkodva Magyarország területén, kivonulásra kényszerítették a húnokat, kik a dél-oroszországi síkságon folytatták megfogyatkozott uralmukat szláv és turáni törzsek fölött.

Attila birodalmának fel kellett bomolnia, mivel a leigázott népeket csak laza kapcsolat kötötte össze. Az állami szervezet a népszövetség eszméjén nyugodott. Az egyes népek megtartották saját fejedelmeiket és belső politikai szervezetüket; az uralkodó hún nép iránt csak hűséggel és hadi szolgálattal tartoztak. Egységes állami szervezet hiányá-

⁵ A fennmaradt néhány hún tulajdonnévből többen a török-tatár eredetet következtetik. Így elsősorban *Vámbéry*, A hunok és avarok nemzetisége 1881.; A magyarok eredete 1882. 36-47., 415-427. 1. *Munkácsi Bernát*, Az ugor népnevezetről. Ethnographia VI. évf. 349. s köv. 1. *Thury József* Századok 1896. évf. A hunok mongol eredetére nézve lásd *Hirth F.*, Über Wolgahunnen und Hiungnu 1899.; Hún tanulmányok. Ethnographia XII. évf.

ban a hun birodalom összekötő kapcsát Attila hatalmas egyénisége, genialitása képezte; e nagy egyéniség eltűntével el kellett tűnni az általa alkotott világbirodalomnak is.

A hunok államalkotása volt az első, mely a Magyarországon lakó népeket egy állami egészbe foglalta össze, miként utána az avarok és a magyarok államalkotása. A hunok vetették meg a turáni (ural-altáji) népek hatalmának alapját a Kárpátok alján és az ő itteni szereplésük, a politikai és katonai szervezetük hagyományai alighanem nevezetes tényezők voltak a későbbi avar és magyar unalom létesülése tekintetében.⁶

A hunok legyőzetésével és kivonulásával Magyarország dunántúli részét a keleti gótok szállják meg a három testvérkirály: Valamir, Theodemir és Videmir vezérlete alatt. Az északnyugati részeken sueveket, rugiokat, heruloakat találunk; a Tisza és Duna közét a régi lakosok, sarmaták lakják, míg a Tiszától keletre eső terület, az egykori Dacia Gepidia néven a gótokkal rokon gepidák országa lett. E germán népek szüntelenül harcban állnak egymással. A keleti gótok, noha 489-ben Nagy Theodorik vezetése alatt, Itáliába vonulnak és Odoakert megbuktatva, önálló királyságot alapítanak, tovább is megtartják Pannoniát, de erélyes ellentállás hiányában a gepidáknak egyre jobban sikerül magukat ott megfészkelniök 535 táján azonban innen kiszorítják őket a longobárdok,⁷ egy erőteljes, hódító germán törzs és csakhamar életre-halálra szóló háború támad a két szomszédos nép között, melynek végül 567-ben a longobárdoknak az Alsó-Dunánál ekkortájt feltűnt avarokkal való szövetezése és a gepidák teljes megtörése vet véget. A gepida nép részét kiirtották, a kik életben maradtak, az avarok szolgásgába kerültek, országuk – Magyarország keleti nagyobbik része – az avaroké lett. Már a következő évben a longobárdok Alboin királyuk alatt elhagyták Pannoniát s Itá-

⁶ L. erre nézve: *Thierry*, Histoire d'Attila et de ses successeurs II. köt. Les liegendes et (traditions hongroises).

⁷ A longobárdok történetírója *Paulus Diaconus*, *História gentis Longobardorum*. Legjobb kiadás *Waitz-től* MG. Auetores antiquissimi. A longobárdok úgy szerinte, mint *Tacitus* szerint kevés számú, de vitéz nép voltak: *Germania* cap. 40: Longobardos paucitas commendat.

liát hódították meg; országuk, a szövetség értelmében, az avarok birtokába ment át.

Ezzel Magyarország területén újra turáni nép alkotott egységes államot. Lett volna idő és alkalom időközben – a hunok kiköltözése és az avarok megtelepedése közti 115 év leforgása alatt, – hogy Magyarország területén germán állam alakuljon; ez időben a germán faj volt itt az uralkodó népelem; azonban az egymás ellen folytatott harcok erőteljes és maradandó állam alkotását lehetetlenné tették, sőt ők maguk hívták segítségül hajdani uralaik, a hunok rokonait és készítették elő a második turáni állam megalapítását, a mely teljesen megváltoztatta a terület ethnographiai viszonyait, végleg megszüntetvén a germán nép elem hegemoniáját.⁸

Az a v a r o k származását éppen úgy nem tudjuk biztosan megállapítani, mint nem a hunokét. Nevüket Priscos Rhetor említi először a Don és Volga közén. A VI. század közepén az Aldunáig húzódnak le és azóta úgy emlegetik őket byzanci írók, mint akik vitészségre, hatalomra és kegyetlenségre a hunok utódai. Nyelvük is annyira egyezett a hunokéval, hogy midőn az avar követség először megjelent Konstantinápolyban, a rendes hún tolmács teljesíthette a tolmácsi tiszteletet. A byzanci írók szerint az „avar” név tulajdonképpen nem is az ő nevük, hanem azé a hatalmas népé, melynek uralma Kínától Európáig terjedt és melynek valamikor ezek az „ál-avarok” is alá voltak vetve; valójában az ogor népből szakadtak ki, melynek két törzsét alkották, a vár és khun törzset.⁹

Az avaroknak, midőn sorra legyőzték a déloroszországi hún maradványokat, sarmatákat és szlávokat és elfoglalták Magyarországot, Baján¹⁰ volt a nagy khágánjuk, azaz fejedelmük. Ő is Attila példáját követve, Magyarország területén, a Duna és Tisza között tartotta székhelyét. Birodalmának déli határa az Al-Duna volt. Az avarok ezen közvet-

⁸ Nagy Géza, Magyar nemzet története I. k. CCCXXXVIII. 1.

⁹ Az avarok eredetéről tüzetesen szól *Theophilaktus Simokatta*, Historiam VII. 7. és 8. bonni kiadás 283-284. 1. A hunok és avarok azonosságát vitatja *Fejér Gy.*, Regni per Hungaros in Europa stabiliti relationes disquisitae. 54. 1.

¹⁰ Török szó, jelentése anyyi, mint: hatalmas, gazdag.

len szomszédsága és hatalmuk növekedése állandó veszélyt képezett a keletrómai birodalomra *nézve*, miért is Heraklius császár az avaroknak 626-ban Konstantinápoly ellen intézett sikertelen támadása után szláv népeket telepített őrsgül birodalmának északi határára, az Adriától a Fekete tengerig. Dalmáciát (ideértve a mai Bosznia és Hercegovina területét) a Felső-Visztula és Odera-melléki horvátok szállották meg, keletre – *a mai* Szerbia és Bulgária területén az elbementi szorbek vagy szerbek telepedtek meg.

Mindez ideig a szlávok, Európa keleti részének legősibb lakói, szerepet soha nem játszottak; békeségben törték a különböző fajú hódítók változó uralmát, szinte észrevétlenül mindinkább nyugatra és délre húzódnak s elfoglalják mindazokat a területeket, melyeket a római birodalomba özönlő germán törzsek odahagytak, elárasztják Magyarország területét, sőt a Balkán-félszigetet is. A byzanczi császárok biztatására a horvátok és szerbek fellázadnak az avarok ellen és a keletrómai birodalom északi határán szereznek új hazát.

Az avarok uralma alatt álló Magyarország és a keletrómai birodalom a VII. század végén új népelemekkel, a bolgárokkal gyarapodott. A bolgárok őshazáját a Volga mellékére teszik és a hunokkal igen közeli rokonságban állhattak. Ezt bizonyítja az is, hogy az egykorú források volgai hunoknak (Hunni Volgares) nevezik őket.¹¹ Ama nagy birodalom, amelyet a bolgárok 630 körül a Volga és a Don között alkottak, Kuvrát király halálával felbomlott, mert fiai felosztották maguk közt a bolgár uralmat. Egyikük megalapította a Kazárok országát, a másik pedig a Volga és a Káma folyók között fentartotta a tulajdonképpeni Nagy-Bolgárországot; végül hárman a bolgár nép jelentékeny részével nyugat felé indultak. Ezek közül az egyik, Asparuk, 678-ban átkelt az alsó Dunán s meghódítva az ott lakó szláv törzseket, a dunamelléki Bolgárországnak vetette meg alapját; a másik kettő pedig Pannoniában és Magyarország keleti részeiben az avarok közé telepedett.

Az avaroknak egyre hanyatló uralmát Nagy Károly

¹¹ A bolgárok őshazájáról és vándorlásáról l. *Jirecek*, Geschichte aer Bulgaren 126. és köv. 1.

döntötte meg a IX. század elején. Legnagyobb részük elveszett a hosszú, véres harcok alatt és váraik – az ú. n. gyűrűk – töméntelen kincsekkel a hódítók kezére jutottak. Nagy Károly a régi Pannóniát frank uralomnak vetette alá; a Dunántúlt Ausztriával együtt Lauriacum székhelyivel keleti örgrófsággá (Ostmark) alakította, a Száva és Dráva közét pedig a friauli markhoz csatolta.

Az avarok által elhagyott területeket a nyugatról jövő németek (bajorok) és még nagyobb számmal az északról jövő szláv népek (szlovének) szállották meg. Ez utóbbiak 850 táján Privina fejedelmük alatt a keleti frank király fenhatóságának elismerése mellett herczegséget alapítottak.¹²

Ugyancsak a IX. század folyamán a Közép-Dunatói északra nagy szláv birodalom alakult: *Moravia*, mely a mai Csehországot, Morvaországot, Felső-Magyarország nyugati részét, sőt a Duna és Tisza közét is magában foglalta, s mely a magyarok honalapítása idején érte el fejlődésének tetőpontját Szvatopluk fejedelem alatt.

Noha az avar uralom bukásával az ural-altaji népelem megszűnt uralkodó népelem lenni Magyarországon, mindazáltal mégsem enyészett el teljesen. Egyes avar telepek megmaradtak, kivált a Fertő-tó körül, mely vidéket a IX. és X. században Hunnalant, Hunnenland-nak nevezték. Hasonlóképen kiterjedt bolgár telepek maradhattak fenn a Duna és Tisza között és a tiszántúli részeken, ahová későbbi hagyományaink a kazár és bolgár fejedelmek uralmát helyezik. Sőt valószínű, hogy az avarokkal, majd a bolgárokkal más turáni néptörödékek is jöttek az országba, talán éppen magyarok is. Mindezen néptörödékek lényeges segítségükre lehettek a magyaroknak, midőn a Kárpátok alján, a négy folyam partján maradandó lakhelyet, államot készültek alapítani.

A bolgárok és magyarok közeli összeköttetését látszik különben igazolni a görög írók az a tudósítása is, hogy a Kuvrát bolgár fejedelem egyik népét unugur-nak, unugundur-nak hívták.

¹² *Conversio Btagvariorum et Carantanorum* Cap. XI. *Pauler* és *Szilágyi*, A magyar honfoglalás kútfoi, 310. és köv. 1. *Annales Fuldenses* ad a. 892. Ugyanott 316. 1.

II. FEJEZET.

Az ősi államrend és birtokrend.

1. §. Az ősi állami és jogi szervezet ismeretének fontossága és forrásai.

A magyar alkotmány- és jogtörténet fejtegetésénél kiváló jelentőséggel bír a magyarok ősi jogrendjének, köz- és magánjogi szervezetének ismerete. A kezdetleges jogrend, az első állami szervezkedés kiinduló pontja a későbbi fejlődésnek; ezért a későbbi fejlemények kulcsát az ősi jogállapotokban kell keresnünk,

De kiváló fontossággal bír az ősi államszervezet és jogrend ismerete azért is, mert ebben tükröződik vissza leghívebben a magyar nép jogalkotó szelleme, nemzeti egyénisége. Az ősi államszervezet korszaka „az ősmagyar szellem önálló működési kora”, mondja találóan *Szabó Károly*.¹ A királyság megalakulásával ugyanis nemzetünk szorosabb érintkezésbe lépett a magasabb kultúrában részes nyugati népekkel; minek következtében a magyar köz- és magánjog terén nevezetes átalakulások mentek véghez, úgy, hogy a későbbi jogintézményeket nem tekinthetjük kizárólag és egyenesen a magyar nemzet jogalkotó szellemének eredményei, a magyar jogélet természetszerű fejleményei gyanánt.

Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy ezeknek az idegen befolyásoknak következtében a magyar köz- és magánjogi szervezet teljesen elvesztette volna eredeti jellegét, nemzeti sajátosságát. A magyar nép, midőn saját léte fentartása érdekében meghonosította a magasabb kultúra képviselő nyugateurópai jogeszméket s intézményeket, egy-

¹ A vezérek kora 6. 1.

szersmind a maga viszonyainak és gondolkozásmódjának megfelelően iparkodott azokat átalakítani. A kezdetleges jogállapotok ismerete tehát különösen fontos ránk nézve azért is, mert csak ennek alapján tudjuk megítélni, hogy a későbbi fejlemények mennyiben eredetiek és mennyiben eredményei a nyugati befolyásoknak.

Az ősi államszervezetre és jogrendre vonatkozó források azonban igen hiányosak. De még ezeket a hiányos forrásokat sem értékesítették eddig kellőképpen a magyar jogtörténetírás szempontjából. Akik e korszak forrásait feldolgozták, leginkább kor történetírók voltak, kik a jogtörténeti szempontokat nem emelték eléggé érvényre. Mindazonáltal idevágólag is rendelkezünk egyes kiváló művekkel. E helyütt csak az általános vonatkozású legfontosabb munkákat említjük, a minők: *Bartai György*: *Commentariorum ad historiám status iurisque publici regni Hungariae aevi medii libri XV.* *Szabó Károly*: *A magyar vezérek kora.* *Pauler Gyula*: *A magyar nemzet története Szent Istvánig.* *Marczali Henrik*: *A magyar történet kútfői az Árpádok korában; ugyanannak jelentése: A magyar honfoglalás egykorú kútfőinek gyűjtése és kiadása érdekében tett külföldi utamrói.*² *Mátyás Flórián* gyűjteményes munkája: *História Hungaricae fontes domestici* és *Kuun Géza* grófnak a keleti kútfőket részben egybegyűjtő, részben feldolgozó műve: „*Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima*”. Legnevezetesebb pedig a *M. T. Akadémiának* „*A magyar honfoglalás kútfői*”⁴ címmel *Pauler Gyula* és *Szilágyi Sándor* szerkesztésében 1900-ban megjelent millenáris kiadványa, mely megbízható eredeti szövegét nyújtja a magyar nemzet ősi hazájára, vándorlásaira és a honalapításra, valamint a magyar állam történetének első századára vonatkozó összes ismert forrásoknak azok fordításával (kivéve a latin nyelvű szövegeket) és az egyes kútfőket irodalomtörténeti és szövegkritikai szempontokból megvilágító ismertetésekkel együtt.

Az ősi államszervezet korára vonatkozó forrásokat leghelyesebben két csoportba oszthatjuk: 1. külföldi eredetű, egykorú forrásokra; 2. belföldi eredetű későbbi tudó-

⁴ Akad. Értes. 1893. évi 689. s köv. 1.

sításokra, melyek leginkább a nemzeti hagyományra támaszkodnak.

1. Egykorú, külföldi források.

Jóformán legfontosabbak ezek közül a byzanci kútfők, névszerint két császárnak, VI. Bölcs Leónak (886-911) és VII. vagy bíborban született Konstantinusnak, K. Porphyrogenetosnak (911-959) gyakorlati czélokra szánt, tehát pártatlan és megbízható tudósításai, amelyek ránk nézve körülbelül ugyanolyan jelentőségűek, mint Tacitus Germániája a német jogtörténetírókra.

Bölcs Leónak A hadi taktikáról szóló munkája³ a XVIII. fejezetben (mely „a különféle idegen nemzetek és a rómaiak csatarendjeit” tárgyalja) részletesen szól a turkoknak nevezett magyarok harczolási módjáról és hadszervezetéről.⁴ Leó császár műve katonai használatra írott munka, milyent előtte is többen írtak. Legnevezetesebbek e taktikák közül *Urbikios* vagy *Maurikios* munkája, amely valószínűleg a VIII. század elejéről való s amelyet Bölcs Leó nagy mértékben felhasznált;⁵ Leó császár tudósításainak, melyek nagy elismeréssel szólnak a magyarok harczai erényeiről, teljes megbízhatósága önként következik *abból*, hogy azoknak gyakorlati rendeltetésénél fogva, minden hiba vagy tévedés kegyetlenül megbosszulta volna magát és hogy a császári író, mint a magyarok szövetségese jól ismerte hadi szervezetüket.

Leó fiának *Konstantinos Porphyrogenetosnak* számos munkái⁶ közül kivált a *De administrando imperio* címűnek

³ Tüzetesen ismertette irodalmunkban dr. *Vári Rezső* ily című akadémiai értekezésében. Akad. Értek, a tört. tud. köréből XVII. k. 10. sz.

⁴ Részletes feldolgozása e fejezetnek *Salamon Ferencz-től* való: A magyar hadi történethez a vezérek korában 1877. Legújabbban *Gyomlai Gy.*, „Bölcs Leó taktikája mint magyar kúfió” czímű értekezésében tagadásba vette Bölcs Leó azon adatainak megbízhatóságát, a melyek a magyarokra (turkokra) vonatkoznak. Akad. Ériek, a nyelv- és széptudományok köréből XVIII. k. 1. sz. *Pauffer Gy.* azonban meggyőzően kimutatta e támadások tarthatatlan voltát. Századok 1903. évi. 57-Ú3. 1.

⁵ Az „avarok és turkok és a rokon hun népek” harczmódjáról *Maurikios* munkájának XI. fejezete szól. Közölte *Vári*: MHK. 5-8. 1.

⁶ L. ezekről *Szabó Károly* dolgozatát: Bíborban született Konstantin császár munkái magyar történeti szempontból ismertetve. Akad. Értes. 1860 foly.

van nagy fontossága ránk magyarokra nézve. Politikai, szorosabban diplomáciai utasítás, melyet követeinek és diplomatáinak jelentései alapján⁷ fia részére készített, hogy felsorolja a birodalom szomszédait és ellenségeit, szól földrajzi elhelyezkedésükről, s fővonásukban ismerteti ál¹ ami szervezetüket. Tüzetesen megemlékezik a magyarokról is a 38-40. fejezetben; neki köszönhetjük, hogy egykorú és megbízható adataink vannak a magyarok ősi államszervezetéről, Árpádnak fejedelemmé megválasztásáról s a honfoglalásról. Konstantinosnak másik nagyobb munkája, *De ceremoniis aulae Byzantinae* a magyar jogtörténet szempontjából csekély jelentőségű.

Az egykorú görög krónikások is szolgáltatnak becses adatokat, így kivált *Georgios Monachos*-, *Theophanes*, *Le Gramma ficus*, *Symeon magister* és *Cedrenus*.⁸

Éppen jogtörténeti szempontból igen becsesek a keleti, nev szerint arab és perzsa kútfők. *Ibn-Roszfah*, vagy mint régebben mondták, *Ihn-Dasztah* nyitja meg a sort „A nemes drágaságok könyvé”-vel. A perzsa *Gutdezi* vagy he ivesebben *Gardeii* művet, melynek a magyarokról szóló része emennél részletesebb és bővebb, *Kuun Géza* gróf ismertette először a magyar tudományban,⁹ Mindkét tudósítanak, nemkülönben az arab *Ef-Bekri* munkájának közös forrása *Dsaihaninak*, a khorasani Szamanidák vezírének (892-943) földrajzi munkája, mely még 907 előtt íródott, s melynek adatai mohamedán hittérítők és kereskedelmi utazók elbeszéléséből merítvék.¹⁰ Becses részleteket tartalmaz még a X. századbéli *Maszudi* „Arany mezők” ezimű munkájában is.

A keleti kútfőkhöz csatlakozik a *Nestor* kiewi szerzetesnek tulajdonított krónika, az orosz történetírásnak a XII. század elejéről való¹¹ legrégebb emléke.

A nyugati kútfők – legnagyobb részt kolostorokban vehetett évkönyvek és krónikák – főleg a magyarok külföldi

⁷ Fenmaradt egy munkácskája, mely régi követi jelentések kivonata:
Εκλογὴ παρὰ παρὰ ἑκείνους.

⁸ L. *Marczali* bevezetését: A magyar honfoglalás kútfői. 90-95. l.

⁹ Gardezi tudósítása a magyarokról. Akad. Ért. 1894. évf.

¹⁰ *Kuun Géza* gróf. Gardézi kézirati munkájának a törökökről, tibetiekéről és sinaiakról írt fejezetei. 1903.

¹¹ L. *Jagi V.* és *Thallóczy Lajos* -bevezetését MHK, 362. s köv. l.

kalandozásaira vonatkozó adatokat foglalnak magukban. Általában nem egészen megbízhatók, mivel a magyarokat ellenséges szemmel nézik és róluk gyűlölettel beszélnek.

Legrégibb magyar vonatkozást¹² tartalmaz a Szt.-Bertinusról nevezett siihini zárdában írott évkönyv, az ú. n. *Annales Bertiniani* vagy *Sithienses*, amelynek szerzője valószínűleg *Hinkmár* rheimsi érsek volt, a melyet ő róla Hinkmár Krónikájának szokás nevezni. Pannóniának állapotára nézve a honfoglalást közvetlenül megelőző időkben nagy jelentőségű forrás a 871-ben a salzburgi érsek udvarában készült *Conversio Bagvariorum et Carantanovum* című emlékirat. A honfoglalásra vonatkozólag értékes kútfő a *fuldai évkönyvek* és *Regino* prümi apát *krónikája*, mely utóbbinak folytatása a portyázások korára tartalmaz fontos adatokat, szintűgy *Liutprand* cremonai püspöknek *Antapodosis*, „Megtorlás könyve” című világhkrónikája, *Widukind* corveyi szerzetesnek, Nagy Ottó historio-graphusának munkája és a híres szent-galleni évkönyvek.¹³

2. Belföldi eredetű későbbi források.

A külföldi források természetüknél s feladatuknál fogva, a két byzanci császár munkáinak kivételével, a magyarok alkotmányát tüzetesen nem tárgyalják. A magyar ősalotmány behatóbb megismerése végett tehát a kútfők másik, későbbi eredetüknél fogva természetesen csekélyebb hitelességű csoportjához: a belföldi krónikákhoz és legendákhoz kell fordulnunk, melyek főképpen nemzeti hagyományokon alapulnak.

A krónikák közül legfontosabb Béla király névtelen jegyzőjének, vagy, mint rendszeren mondani szoktuk, *Anonymas*-nak „*Gesta Hungarorum*” című munkája. Krónikaszerű nyelven és modorban előadja a magyarok eredetének mythosát, a hét törzs egyesülését, Álmosnak vezérré választását, a

¹² Említi a magyaroknak 862-iben Német Lajos országába való betörését. 863-ban (?) történi támadásról emlékezik meg általa összágban: a hely megjelölése jicjlcüi a vveingarteni, szent-galleni és alemanni évkönyvek azonos szövege. *Mátyás Flórián* tagadja mind a két bejegyzés hitelességét: és egy 915-iki támadás anachronistikus emlékének tartja. Akad. Értek. a törtud, köréből XVII. -k. 8. sz.

¹³ Mindezekről és az egyéb nyugati forrásokról lásd *Marczali* bevezetetését MHK. 287-300. I.

vérszerződést és igen részletesen a honfoglalást. A műnek eredeti kézírata elveszett, egyetlen másolata maradt fenn, melyről a legújabb kutatások kiderítették, hogy a XIII. század második feléből való és ezt 1655 óta a bécsi udvari könyvtárban őrzik.¹⁴ Első ízben *Schwandtnev tette közzé* 1746-ban azóta több kiadást ért, melyek közül legjobb a *Fejérpataky László-é*.¹⁵

A fennmaradt másolat nem nevezi meg a szerzőt. Csík annyit mond róla, „hogy Magyarország néhai jó emlékezetű dicsőséges királyának, Bélának jegyzője”. A legszorgosabb kutatások dacára sem sikerült eddig a szerző személyét megállapítani. Még *Anonymus* kora tekintetében sincsen megegyezés tudósaink között az iránt: vajjon melyik Béla királyunknak volt a jegyzője? Pedig a munka keletkezésének ideje igen nagyjelentőségű adatainak hitelessége tekintetében. Számos hazai s külföldi történetíró foglalkozott ezzel a fontos kérdéssel.¹⁶ A legnyomósabb diplomatikai és történeti okok, mint *Pauler Gyula* és *Mátyás Flórián* ki mutatták, a mellett szólnak, hogy e krónikát III. Béla idejében írták s ezt a nézetet ma uralkodónak mondhatjuk.

A névtelen jegyző adatai sokban eltérnek az egyéb krónikák elbeszéléseitől, a mi világosan tanúsítja, hogy a közös forrásokon kívül – a minő különösen Regino munkájának valamelyik ismeretlen átdolgozása¹⁷ – más forrásokból is merített. Így pl. egyedül ő említi a vérszerződést. A meny nyiben ezeket a forrásokat kinyomozni nem lehet, fel keli tennünk, hogy Anonymus a nemzeti hagyományokat használta fel.

A többi krónikák, nevezetesen *Kézai Simon* mester krónikája, továbbá a *budai, pozsonyi, dubniczi, a bécsi képes krónika* és a német *Muglen Henrik verses krónikája* különböző korban írt, de csaknem változarlamil összeszőtt alkatrészekből áll.¹⁸

¹⁴MH;K. 381. ts köv. 1.

¹⁵1892-ben és újra a MHK-nek lapjain 1900-ban.

¹⁶L. *Sebestyén Gyula* két köteles munkáját: Ki volt Anonymus?

¹⁷*Pauler Gyula* bevezetése MHK. 3S8. s köv. 1.

¹⁸*Pauler*, A magyar nemzet története Szent Istvánig 197. s köv. 1.; Magyar nemzet története az Árpád házi királyok alatt II. 000. s köv. 1. *Marczali* feltevése szerint a nemzeti krónikák közös forrását *képező* királyi krónikák II. Géza korában (1150. év körül) készítették dömösrendi szerzetesek. L.

Jogtörténeti szempontból legfontosabb ezek között *Kézai Simon* mester munkája: „Gesta Hunnorum et Hungarorum”. Ez a krónika a magyarokat a hunok közvetlen utódainak tartja. Valamennyi krónika között a legrövidebb, meri a többiek jelen formájukban mind Károly Róbertig nyúlnak, holott a Kézaié, aki IV. Lászlónak volt udvari papja, csak 1280-ig terjed.

Kézai a hunok dolgait igen részletesen tárgyalja, ellenben a magyarok *történetét* csak röviden és hézagosan adja elő. Szól a Hunor és Magor mondáról, a hunok viselt dolgairól, különösen Attiláról és birodalma feloszlásáról, azután a magyarok honfoglalásáról, mely szerinte nem egyéb, mint a hunok visszatérése, a kik örökségüket foglalták vissza, midőn Magyarországot meghódították. A munka fő becsé a két függelékben (appendix) rejlik, melyek közül az első a bevándorolt nemes nemzetségekről, a második az udvarnokokról, a várjobbágyok-, várnépek- és szolgákról szól.

Említést kell tennünk meg egy hamisítványról is, mely sokáig, csaknem egy századon át, hiteles forrásként szerepelt.¹⁹ Hozzátartozik a *csiki székely krónika*, melynek eredetije állítólag 1533-ból, egy átirata 1695-ből való, de a mely csupán a XVIII. század vége felé, 1796-ban készült kéziratban maradt ránk, melynek alapján *Székely Mihály* adta ki „A nemes székely nemzet constitution című művének oklevélgyűjteményében 1818-ban. Előadja a székely nemzet viszontagságait, a honalapítás történetét, szövege a magyarok régi közszervezetéről, említi a vérszerződést is, melyet megtold egy hatodik ponttal. Hamisított voltát *Szabó Karoly* ismételt védelme daczára³⁰ már

erre nézve tüzetesebben: „A magyar történet kútfői az Árpádok korában” című munkáját. A legújabb kimerítő tanulmány a magyar krónikák egymás-iránti viszonyára nézve: *Kaindl R. Fr.*, „Studien in den ungarischen Geschichtsquellen I-XII. füzet. Bécs, 1594-1900. L. még *Rodemacher*, Die ungarische Chronik als Quelle deutscher Geschichte (Programm d. Domgymnasiums zu Morseburg 1887.) és *Heinemann*. Neues Archiv für ältere deutsche Geschichte XIII. 63. és köv.]; ugyanez, Einleitung zu der Textausgabe Kézais MG. SS. XXIX.

²⁹ E krónika hitelességét elfogadta *Hajnik*: A Magyar alkotmány és jog az Árpádok korában 59. l. 1872. év.

²⁰ Az 1533-iki székely krónika hitelességének védelme (Új Magyar Múzeum 1854. II. k. Kisebb tört. munkái H. k.); A székely krónika ügyéről (Erdélyi Múzeum-egylet Évkönyvei II. k. Kisebb tört. munkái II. k. 125-186.)

*Bartal György*²¹ *Pauler* és *Nagy Géza*²² bírálati, majd legújabban *Szádeczky*²³ tanulmánya kétségen kívül helyezték. A krónika említi például a gyulákat és karcbasokat, a kikről egyéb krónikáink nem tudnak semmit; a mi azt mutatja, hogy oly időben készült, mikor már Konstantinos munkája nálunk ismeretes volt.

2. §. A magyarok eredete, őshazája és történelmi fellépése.*

A magyar népnek sem eredetét, sem őshazáját az eddigi tudományos kutatások kellőképpen nem tisztázták. Teljesen megbízható adataink csak abból a korból vannak, midőn a magyarok őshazájuktól távol a kazárok szomszédságában, Lebedia síkságain, majd később Etelközben ütötték fel sátraikat és úgy a keleti császársággal, mint a nyugati népekkel közelebbi érintkezésbe léptek.

A tudomány világánál eldöntöttek csak azt vehetjük, hogy a magyar nép annak a nagy népcsaládnak tagja, melyet az összehasonlító nyelvtudomány és etimológia ural-altáji vagy turáninak nevez, szemben az árja és a sémi népekkel.

Nehezebben eldönthető és sokat vitatott kérdés, vajjon a magyar nép ennek az ural-altáji népcsaládnak uráli, vagy pedig altáji ágához sorolandó-e, más szóval: finn-ugor vagy török-tatár eredetűnek kell-e tekintenünk. A kérdést megoldani mindeztideig nem sikerült. Megbízható történelmi adatok-

²¹ A magyar vérszerződés és a csiki székely krónika. (Új Magy. Múzeum 1859. évf.)

²² A csiki székely krónika. (Székely Nemzet 1886. évf.)

²³ A csiki székely krónika. 1905. Újabb Cs. *Jósa János* „A csiki székely krónika” című rövid értekezésében (Szamosujvár 1910.) ismét a krónika hitelességét vitatja, de meggyőző, hiteles bizonyítékok nélkül.

* *Irodalom: Hunfalvy Pál*, *Reguly Antal* hagyományai 1864.; Magyarország ethnographiája 1876.; Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? *Lukácsy Kristóf*, *A magyarok ősei* 1870. *Vámbéry Ármin*, *A magyarok eredete* 1882.; *A magyarság keletkezése és gyarapodása* 1893. *Thury József*, *Az Ugor-magyar theoria*. Egyet. Philol. Közlöny 1884. évf. *Kuun Géza* gróf, *Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima* 1893. és 1895. *Rössler Róbert*, *Romanische Studien* 1871., 140. s. köv. 1. *Nagy Géza*, *Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyéhez* 1886., 107-135. 1.; *A magyarság őskora, Századok* 1897. évf. 626. s. köv. 1. *Pauler Gyula*, *A magyar nemzet története Szent Istvánig 1000. különösen a II. és III. függelék* (Némely rokon nép ethnikumáról. A baski r- m ag y a r rokonságról).

nak jóformán híjjával vagyunk; maga a *nyelv* alkata pedig teljesen elegendő alapot nem szolgáltathat; annál kevésbbé, mert a magyarokkal együtt szereplő és velük hasoneredetűeknek tartott népek: a hunok, avarok, kazárok, bolgárok és bessenyők nyelvét nem ismerjük, az idevágó szórványos nyelvmaradványok csak többé-kevésbbé valószínű feltevéseknek szolgálhatván alapul.¹

Az összehasonlító nyelvtudomány bebizonyította a magyar nyelv ugarságát.² Kétségtelen immár, hogy a magyar nyily alkatára nézve az uraltáji nyelvcsalád finn-ugor, nem pedig török-tatár ágához áll közelebb; elismerik ezt azok is, kik a magyarság török-tatár eredetét vitatják.³

A nyelv ugor jellegével azonban a magyar népnek fímv ugor eredete nincsen bebizonyítva. Fenmarad az a lehetőség, hogy a származásuknál fogva a török-tatár népcsaládhoz tartozó magyaroknak eredetileg török-tatár jellegű nyelve finn-ugor népekkel való huzamosabb érintkezés és keveredés következtében vette fel jelenlegi alkatát; az ilyen átalakulás tudvalevőleg korántsem példátlan a történelemben.⁴ Sőt nincsen kizárva az sem, hogy a magyar nép egy mind a török-tatár, mind a finn-ugor törzsektől különálló, bár mindkettőjükkel rokon, azaz hasonlóképpen turáni népcsoportnak volt egyik eleme, melynek alkalmasint a hunok, avarok, kaza-

¹ L. *Vámbéry* fejtegetéseit, a ki mind e népeknek torok-tatár eredetét tanítja. A magyarok eredete 24-103. 1. A bolgárok és kazárok finn-ugor eredete mellett legújabbán *Pauler* szállott síkra: A magyar nemzet története Szent Istvánig, 238, 1, E helyütt kell felemlítenünk *Pauler*-nek a magyar nemzet eredete kérdésében való áldásfoglalását, Szerinte „a magyar és a baskír egy és ugyanaz a nemzet; a magyarok első ismert hazája a mai baskír földön, az ural és résziben talán Orenburgi kormányzóság (Oroszország keleti részében, a Kama s Bjelaja közén) területén volt: s ennél fogva a magyarok nemcsak a baskirok szomszédjai, hanem maguk a baskirok voltak, a kik, mióta a történelemben feltűnnek, mindig ugyanazon a néven, ugyanazon a földön laknak”, u. o. 241. s köv. 1.

⁷ *Hunfalvy Pálnak* fent idézett s egyéb munkáin kívül utalunk *Budenz József*, *Simonyi Zsigmond*, ifj. *Szinnyei József* és *Munkácsi Bernát* számos nyelvészeti munkáira s dolgozataira.

³ „A magyar nyelvnek alapépülete”, mondja *Vámbéry*, a magyar nép török-tatár származásának egyik elsőrangú védője, „egész határozottan túlnyomóan finn-ugor jelleget tüntet fel”. A magyarság keletkezése és gyarapodása. 88. 1.

⁴ V. ö. *Kuun Géza* gróf ki. m, I. k. 6. 1.

rok, bolgárok, bessenyők és kunok is tagjai, kirajzásai voltak; mind olyan törzsek, a melyek a Duna mellé telepedett s rövid időn elszlávosodott bolgárokon kívül teljesen eltűntek. Ezt a feltevést tartom a legvalószínűbbnek. Támogatja ezt az a körülmény, hogy találkozunk nyelvünkben oly törzsszavakkal, melyek mind a finn-ugor, mind a török-tatár törzsszavakhoz hasonlítanak s melyeket tehát a szétválás előtti közös nyelv maradványainak tekinthetünk.⁵

Úgy a hazai, mint a külföldi hagyomány a magyarokat a hunok utódainak tekinti. Biztos történeti adatok e mélyen gyökeredző hagyományt,⁶ a hunok és magyarok közvetlen kapcsolatát és azonosságát, nem támogatják: és minthogy a hunok nyelvét nem ismerjük, a kapcsolat mibenlétét s fokát megállapítani nem tudjuk. Mindazonáltal vannak adataink, melyek világosan a hunoknak és magyaroknak valamelyes kapcsolata, egy közös népcsaládból való leszármazása mellett bizonyítanak. *Theophanes* szerint a Bosporus mellett lakó hunok 520-ban fellázadtak királyuk Gordas (Korda?) ellen a király öccsének, Muageraek (Magyernek vagy Magyar-nak) vezetése alatt s a királyt megölvén, Muagert tették fejedelmé.⁷ Figyelemre méltó az is, hogy az egykorú ravennai geographus ugyanezt a vidéket Onogorianak nevezi;⁸ a hunoknak ongur vagy unrmgur nevű törzséről szól az V. századbeli *Priskos Rhetor*⁹ s a VI. századbeli *Theophylaktos Sirnokiitta*,¹⁰ míg *Agathias*, utóbbinak kortársa, a Fekete-tenger délkeleti partvidékén szerepelteti győztesen az „onogur nevezetű” *hunokat*.¹¹ *Jordanes*, viszont a gótok híres történetírója

⁵ E feltevésnek már *Hunfalvy* adott kifejezést, midőn mondja: „A finn-ugor és török nyelvek valaha egy köznyelvet tettek, melynek népe hasonlóképpen egy közös, magában meg nem osztott nép vala”. Ugor vagy török-tatár eredetire a magyar nemzet? 38. l.

⁶ Mint a megelőző szakaszban említettük, a krónikák (ide értve *Kérni Simon* munkáját is) egynek, azonosnak tekintik a magyar népet a hunokkal. *Anonymus* a hun-magyar rokonságról nem tesz kifejezett említést; de figyelemreméltó, hogy Attila nemzetségéből származtatja Álmost és Árpádot. MHK. 394. l.

⁷ Bonni kiadás 269, 1,

⁸ idézve *Kuun Géza* id. m. I. k. 262. l.

⁹ Bonni kiadás 158. l.

¹⁰ Idézte *Kuun Géza* grófnál id. m. T. k. 16. l.

¹¹ L. o. 262. l.

ugyancsak a VI. század derekán a hunokkal rokon népnek látatja az erdős vidéken, kétségkívül az Ural felé lakó azokat a hungorokat, kik nevezetesek arról, hogy felőlük jön a nyestbőrök kereskedése¹² – a magyarokat.¹³

A magyaroknak ez a *hunugur*, *unugur*, *unugor* elnevezése egyrészt a hun-magyar kapcsolat kifejezője, másrészt pontosabb megjelölése a magyar nép ugor voltának, azaz az *ugor* gyűjtőnévvel – mely korai középkorban éppen nem ellentéte, hanem mása és egyenértéke a török népnevezetnek¹⁴ – jelölt nagy népcsoporthoz való tartozásának. Találkozunk csakugyan, úgy keleti, mint nyugati kútfőkben a magyar népnek ezzel a kevésbé szabatos „ugorok”, „ugrok”,¹⁵ továbbá igen gyakran a körülbelül egyenértékű „törökök, turkok”¹⁰ jelölésével. Utóbb Európaszerte úgy Nyugaton, miként Keleten egyedül használatos elnevezéssé mégis ama bővebb, teljesebb *unugor* név vált, valószínűleg egy eredeti szláv *ongru* alak közvetítésével összevont *ungri*, „ογγροι” alakjában. *Ungri* név alatt jelennek meg már 862-ben Hink-

¹² „Hunuguri autem hic sunt noti, quia ab ipsis peilium murinarum venit commercium”. De origine actibusque Getarum V. fej. Holder kiad. 8. 1.

¹³ *Pauler* id. m. 239. Í, tagadja a *Jordanes* említette hunuguroknak a magyarokkal való azonosságát C-s eg\nek veszi őket a Fekete-tenger tájékán szereplő unugurokkal (i. a megelőző jegyzeteket), a kik a szavirok elől „visszaszorultak észak felé”, a Volga túlsópartjára (3.],), λ hol szerinte a IX-XT. századbéli burtassok, a mai csuvaszok az utódjaik (8. és 120. il.). L. azonban a Volga-melléki hunugurok és a magyarok azonosságát illetőleg *Kuun Géza* gróf munkáját, különösen I. k. 17. s köv. 1. (a ki maga a Fekete-tengermelléki unuguroknak a Volga s Ural-köziakkal, azaz a magyarokkal való azonosítása tekintetében nem foglal határozott állást) és *Munkácsi Bernát* dolgozatát (a ki világosan azonosítja a kétféle unugurokat) „Az ugor népnevezet eredete”, Akad. Értes. 1896. évi”. 202. 1. Szerintünk a déloroszországi, világosan hunoknak mondott unugurok s az unugur-magyarok azonosítására nincsen elég okunk; a mint a magyaroknak ez „a hunugur neve kifejezője s emléke a hün rokonságnak, úgy viszont a hunoknál a *Muager*, *Magyar* nevet tekintjük a magyar rokonság megszólalásának.

¹⁴ L. *Munkácsi Bernát*-nak a megelőző jegyzetben idézett tanulmányát.

¹⁵ „*Ugri*” névvel nevezi őket a X. századbéli érszláv Cyrill (Konstantin) legenda MHK. 353. 1., a XIT. századbéli, Nestor-féle krónika u. o. 366. 1.; Sőt még egy XIV. századbéli szláv tudósítás is „ugróknak nevezett” népről szól, mely magát „mager”-nek mondja, idézve *Thallóczy*-nál: Adalék az ó-hit történetéhez Magyarországon, Századok 1896. évf. 200. lap.

¹⁶ Kivált byzanci íróknál p. o. MHK. 32. 110. 1.

már évkönyveiben,¹⁷ és egyéb nevezetek mellett „*Ούγγροι*” névvel is illeti őket *Georgios Monachos*, ki 866 körül fejezte be művét,¹⁸ egy 839-iki esemény elbeszélésében.¹⁹ Ez az elnevezés a németek nyelvén *Ungar*, *Unger-ré* lett, mely azután a középkori iatinságban *Hungarus* alakban állapodott meg.

Sokáig a nyugati források, olykor a byzancziak is²⁰ hunoknak és avaroknak nevezik a magyarokat;²¹ a mi azt tanúsítja, hogy a nyugati népek őket, csak úgy, mint az avarokat,²² a hunok utódainak tartották. Alig lehet feltételezni, hogy a közel rokonságnak és közös származásnak ez a gondolata minden ethnikai alapot nélkülözött s egyesegyedül a külső megjelenés és a harcmód hasonlóságán alapult volna.

Krónikáink szerint a hunok és a magyarok Menrót (Nimród) két fiától, Hunortól és Magortól (Magyar) származnak. Igen elszaporodván, elhagyták a Maeotis-tó környékét s Scythiában alkottak új hazát,²³ a Névtelen jegyző Dentumogerjét,²⁴ a magyarok őshazáját. A nemzeti hagyományok emlegette Scythia azonban nagyon is tág és bizonytalan földrajzi fogalom, mely alatt az ókori és középkori írók Európának egész északkeleti részét, sőt Ázsiának határos vidékeit is értették, azt az óriási területet, a melyen „hun-szittyá” vagy „szarmata” gyűjtőnevek alá foglalt különböző fajú, nagyobbára ismeretlen eredetű népek tanyáztak. Ma már alig lehet kétség, hogy a magyarok őshazája, *Jugria*, e nagy területnek melyik részében feküdt. A Volga középfolyásától az Urai-hegység felé elterülő vidéken kell azt keresnünk. Itt említik őket először a leghitelesebb forrás, *Konstantinos Porphyro-*

¹⁷ MHK, 301, 1,

¹⁸ *Krumbacher Karl*, *Geschichte der byzantinischen Literatur* 352. 1,

¹⁹ MHK. 102. J, Ugyanígy *Leo Grammatikus* bonni kiadás 232. 1.: „*Ὁ Ἰὸλ ὁ μὴ ὀνομαζόμενος ἐν τῇ ἀρχῇ Βούλγαροι περιερρήνακιν τοῖς Οὐγγροι;*”.

²⁰ A megelőző jegyzetben idézett görög írók a mondott *Ούγγροι* néven kívül hol *Ούγγροι* hol *Τουρκο* névvel nevezik a magyarokat.

²¹ L. p. o. az alemann évkönyveknek 863-iki bejegyzését: „*Gens Hunorum Christianitatis nomen aggressa est*”. *MiHK*. 301. 1. és a fuldai évkönyvek számos helyét: „*Avari, qui dicuntur Hungari*” U. o. 316-317. 1.

²² V. ö. *Annales Sangallenses maiores* Mon. Germ. Scriptores I. k. 75. 1. *Tours-i Gergely* (VI, sz.) az avarokat Chuni-aiak mondja. *Viterbói Godofred* meg, Anonymus kortársa, ezt írja róluk: „*Avares, qui et Huni sive Ungari*”.

²³ *Kézai* I. k. I. feje. MHK. 478. s köv. L; *Képes Krónika* 2. feje. u. o.491. 1.

²⁴ MHK. 394. 1.

gennetos, midőn mondja: „tudni kell, hogy a bessenyők kezdettől fogva az Atil (Volga), valamint a Jaik (Ural) folyó mellett laktak, határosak lévén velők a *mazavok* (magyarok) és az úgynevezett *uzok*”.²⁵ Ugyancsak erre a vidékre utal a Nagy-Magyarországra vonatkozó elbeszélés, mely IV. Béla korából *Julián* domokosrendi szerzetesnek útját írja le,²⁶ továbbá a XIII. század derekán utazó *Joannes de Piano Carpini*²⁷ és *Rubruk Vilmos*²⁸ tudósításai Pascaturról, a baskírok földjéről, mely, úgy tudják, a magyarok őshazája.

A korábbi időkre vonatkozó tüzetes meghatározása a magyarok hazájának, az igazi őshazának, megbízható adatok híjjában, szükségszerűen ingatag, bizonytalan alapokon nyugszik. *Kuun Géza grófnak* nagy szorgalommal eszközölt kutatásai sem oszlatták el az e tekintetben uralkodó homályt. Szerinte a magyarok őshazája az Altáj-hegység nyugati kiágazásainak tövében terült el, mely vidéknek egyik folyója, a *Mazar*, valamint egyik hegylánezolata, az Altáj-hegység előrésze, a *Mazar-tagh* máig megőrizték a magyar név emléket. Itt éltek a magyarok időszámításunk kezdetén a hunokkal s más rokon népekkel egyetemben; kelet felé szomszédjaik voltak a mongolok, nyugatra és délre iráni népek. *Kuun Géza* szerint ebből az ősrégi időből való az iráni kultúra befolyása, melynek emléke és nyoma máig fenmaradt a fontos fogalmakat jelölő nagyszámú perzsa eredetű kölcsönszóban,²⁹ míg annak a magyar nép vallására gyakorolt nagy hatását egyes elszórt történeti adatokból lehet megismernünk.³⁰ A Krisztus utáni I. században a hunokkal együtt kivándorol-

²⁵ »ἰδτέον οτι οι Πατριναίται το απ¹ αρχής sic τον ποταμον Ατιλ την αυτών εἶχον κατοικηῖν, ομοίως δέ τιτ? τον ποταμον Γρη/, ἴχοντες τους rt Μazar-άρους οννορονντας και του: ἐπονομαζομένον? Ορç.“ De administrando imperio 37. fej. MHK. 115. 1.

²⁶ „De facto Ungar la e Magnae a fratre Ricardo invento tempore domini Gregorii papae nōni”. Legújabbán .kiadta *Fejérpataky László* MHK. 466-472. 1.

²⁷ *Fejér C. D.* IV. 1. 421-4:38. 1.

²⁸ U. o. IV. 2. 261-282. 1.

²⁹ V. ö. *Vómbéry*, A magyarok eredete 351-356. 1.

³⁰ Néhány elsőrangú vallásos fogalmat perzsa eredetű szóval jelöl a magyar nyelv: Isten a. m. a perzsa izdan, bálvány a. m. pahlvan, sárkány = carkan. *Vámbéry* id. m. 354. 1. A perzsáktól a tűzimádást is átvették a magyarok, kik, hogy tűzimádók voltak, *ibn Roszteh* és *Gardezi* tudósításai bi vonyítják MHK 169. és 172. 1.

tak az Ural és Volga közére, a hol mintegy *hét* száz évig laktak Jugriában, majd Baskiriában.³¹

Mikor és miért hagyták el őseink ezt az uralmelléki hazájukat, Jugriát, azt mindez ideig megállapítani nem sikerült. Valószínű, hogy a szomszéd bessenyők és uzok (a későbbi kunok) támadásai elől vonultak el délre, még pedig a IX. század első negyedében. Annyi bizonyos, hogy már 830³² táján találkozunk velük az új hazában: a Don és Dnyeper alsó folyásai között elterülő síkságon, a Fekete-tenger északi partvidékeinek ama részében, melyet a történelem Lebedia néven ismer.

Konstantinos tartotta fenn legvilágosabban ennek a hazának emlékét. „A turkok népe – úgymond – régen te Chazariához közel lakott, a Lebedia nevű tartományban, melyet első vajdájuk után neveztek el. Ennek tulajdon neve Lebedias vala, méltóságára pedig vajda volt, úgy, mint a többi utána való.”³³ E föld kazárok birodalmához tartozott. A kazárok azt nem is engedték át nekik harcz nélkül; de a magyaroknak magának az ellenségnek táborából érkezett segítségük: az otthon fellázadt, de legyőzött kazárok képében, kik „kabarok” (lázadók) néven a magyaroknak külön törzsévé lettek s „a kik a magyarokat megtanították a kazárok nyelvére.”³⁴ Nemsokára különben a kazárok is belenyugodtak a magyarok birtokszerzésébe, megbékültek velők és jóformán szövetségesekké lőnek. Lebediába költözésük után a magyarok

³¹ *Kuun Géza*: Id. m. i. k. 19-28.!. *Chémond* Vard. abed (hittudás) nyolczadik századbéli örmény krónikás tudósítása szerint a magyaroknak hazája, akiket ő hunoknak nevez, a hetedik század v-ég-én és a nyolczadik század elején a Kaspi-tenger mellett terült el. Fővárosuk Tárkhon volt, mely szintén a Kaspi-tenger közelében feküdt és a tenger mellett fekvő Derbead várában is magyar őrség volt a VIII. század elején. *Garabed V. Chahmlarian*, Histoire de guerres et des conquêtes des arabes en Arménie par l'éminent Ghémond Vardebed arménien écrivain du huitième siècle. 1856. V. ö. *Karácson Imre*, Századok 1911. évf. 402. lap.

³² L. *Paider* meggyőző fejtegetéseit id. m. 132. 1. 30. je-gyz.

³³ „ . . . το Τούρκων ἰϋ-νος π?:ν(λον τῆς Ααζαρας το παλαινν Γυν κατοικη -ποιζῖτο εις τον τόπον τον επονομαζόμενοι- Αεβσο'α από τ/Ι,- τον πρώτον φλο:όαον αυτών επονωμια:, ος τις βυέ'ῖσοόν: το μεν τῆς κλῆς ω; Αε -νοτα: ονομν. προσαγορευετο. ο το όε της αζίας, ό.ζκ(ά ο) „/ονο) μει am όν. οί-,ίοδος εχαλειτο., id. m. 38. fej. MN K. 119. 1. Vannak, a kik Konstantinos tudósításával szemben a Lebedia elnevezést a szláv *Jebedü*” szótól származtatják, mely növénynek neve (chenopodiu-m vulvaria) *Kuun Géza* id. m. I. k. 118. 1.

³⁴ *Konstantinos* id. m. 39. fej. *Περί τον ιθνοι- τ ν Καβάρ* MNK, 124. 1.

csakhamar megkezdik zsákmányszerzésre irányuló kalandozásaikat nyugat felé a szlávok lakta vidékekre.

Európai szereplésük első biztos adata 839-ből való, midőn a bolgárok felszólítására a Duna torkolatánál megjelennek, hogy a makedónok ellen harcoljanak.³⁵ Ezen időtől kezdve többször történik róluk említés.³⁶ Sőt nemsokára a szláv népek gyűrűjén át Németországba (akkor még keleti Frankhon-ba) hatolnak, a hol 862-ben látják őket először.³⁷

Az uzok elől menekülő bessenyőknek³⁸ a magyarok földjére, Lebediába özönlése, körülbelül egy félszázad múlva újra felszedette a magyarokkal sátorfáikat. „Egy részük – *mondja* Konstantinos Porphyrogenetos – keletre ment lakni, a perza részek felé és ezeket mai napig a torkok régi nevén Szabartoiaszfaloi-nak nevezik.”³⁹ A másik rész ellenben a sok évszázad óta véghezmenő nagy népvándorlás főirányában, nyugatnak vette útját. Átkeltek a Dnyeperen s elfoglalták az ettől a folyótól a moldvai halmokig, a Dunáig és a Fekete-tengerig terjedő nagy területet, melyet, minthogy őt folyó öntözi: a Dnyeperen kívül a Bug, a Dnyeszter, a Pruth és a Szereth, a folyónak régi nyelvünkben általános Atel, Etel nevével Etelköznek (Atelkuzu),⁴⁰ folyóköznek nevezték.⁴¹

³⁵ *Georgios Momchos* és *Leo Grammaticus* elbeszélései. MHK. 100-103. 1.

³⁶ L. a Szt. Cyrill legenda 860-ból való adatát, mely a kazárokhöz utazó hittérítőnek magyarok által való megtámadtatás át őrizte meg számunkra. MIHK. 352-353. 1.

³⁷ *Hinkmár* évkönyveinek többször említett helyét 1. MHK. 301. 1. A Lebediában lakó im agy árokról részletes tudósítások maradtak ránk *Ibn Rosz-teh* és *Gardézi* munkáiban.

³⁸ Tüzetesen szól a bessenyőkről *Konstantinos Porphyrogenetos*, id. m. 37. efj. MHK. 115-119. 1.

³⁹ MHK. 121. i. *Pecz Vilmos* szerint a *Σαβάρτοιασιφαλοί* összetétel a *άβαρτος* szab art népnévnek és az *άσφαλος*, biztos, melléknévnek, Philol. Közöny XX. k. 385. s köv. *L Pauler* ezt elfogadja és a szabart névben a basfiurt, baskír elferdítését látva, *Konstantinos-nak* a magyar tábor kettéosztásáról szóló elbeszélését tévesnek tartja az időpont tekintetében, minthogy a magyar-baskír népnek ez a kettészakadása szerinte imáx az őshazából, Baskiriából való kivándorlás alkalmával történt. Id. m. 143. és 245. köv. lap.

⁴⁰ *Ατελκβναον* és „*Ετι λ κ cet Κοζον*”, *mondja Konstantinos*. MHK. 121. és 126. 1.

⁴¹ *Konstantinos*, MHK. 121. és 123. 1.

Etelköz meghódítása 889-ben történhetett, de ez a terület sem lett a magyarok állandó hazája. Sőt ellenkezőleg etelközi tartózkodásuk alig tartott néhány esztendeig. Mégis alkotmánytörténeti szempontból nagyfontosságú, mert itt történt az addig laza összeköttetésben élő törzseknek egy valóságos nemzeti egészbe egyesülése.⁴² Etelköz a magyar őállam s z ü l e t é s h e l y e, b ö l c s ő j e.

Az Etelközben letelepedett magyarok csakhamar érintkezésbe léptek a közel szomszédos byzanci császársággal, mely nem késett a „turkok”-at is, miként alkalomadtán a többi barbár népeket a birodalom ellenségei ellen felhasználni.

894-ben háború ütött ki a byzanci császárság és a bolgárok⁴³ között, kinek fejedelme akkor Simeon volt. Leó császárnak sikerül a magyarokat megnyerni. Fegyveres erejüknek egy tekintélyes része Árpád fejedelmük fiának vezérlete alatt átkelt a Dunán, le is győzte a bolgárokat két ízben. Simeon sietve békét kötött a császárral és a magyarok ellen fordulva győzelmet aratott rajtuk. Ugyanakkor az otthon maradtakat megtámadták a bessenyők, kiket a bosszút forraló bolgárok felbujtogattak és elpusztították a szekeres táborokban hagyott aggok, nők és gyermekek nevezetes részét.⁴⁴ A magyar népnek nagyobbik része⁴⁵ azonban, mely „nagy területen, szerte-széjjel lakva, a közelgő veszély hírért idejében vehette”, látván, hogy megfogyatkozva a bessenyőkkel szemben helyt állani nem tud, Árpád vezérlete alatt ismét útnak indult (895-ben) új és állandó hazát szerzendő a korábbi kalandokról jól ismert négy folyam partjain.

3. §. A törzsszervezet.*

A volgamenti őshazában, valamint később Lebediában a magyar nép a patriarchalismus alapján kifejlődött törzsszervezet korát éli. A törzs a legmagasabb politikai vagy köz-

⁴²Erről tüzetesebben szólunk majd a következő szakaszban.

⁴³L. Jireček *Konstantin* művét: *Geschichte der Bulgaren*,

⁴⁴*Georgios Momchos* MHK. 106-108. I. *Symeon Magister*, u. o. 109. I. *Konstantinos Porphyrogenetos*, id. m. 40. fejj., u. o. 125-126. I.

⁴⁵„Οί Παρζινακίται τας αυτών (t. i. των Ὑορκων) φαμίλιας παντελώς ἐξήφάνισαν”, mondja *Konstantinos* MHK. 125. I., azonban (kétségkívül túlozva. V. ö. *Pauler* fejtegetéseit id. m. 153. I.

* *Irodalom: Szabó Károly: Hét magyar nemzetségek. Új Magyar Mű-*

jogi egység, a mely felett más magasabb politikai egész nem létezik. E számra nézve különböző terjedelmű, de bizonyára nem nagy népcsoportokban találjuk fel a magyar nép közéletének első formáját.

A legmagasabb politikai kötelék a törzskötélék. A törzseket összetartó közös főhatalom és az annak alapját képező állami kötelék nem létezett. Azon népelem összességét, melyből utóbb a magyar nemzet alakult, az etelközi egyesülés előtt nem jogi, nem állami, hanem csupán e t-h i k a i kötelék füzte össze, mely nyilvánult a közös nyelvben, a közös vallásban a közös erkölcsökben és szokásokban.

Az állami vagy nemzeti egység hiányát, a törzsek felett álló politikai szervezetnek nemlétezését tanúsítja elsősorban azon történelmi tény, hogy igen soká hiányzott az egész népelemet összefoglaló közös elnevezés: A keleti írók részéről használt *türk*, nemkülönb a szlávoknál, görögöknél és németéknél egyaránt dívó *ugri*, *ungri*, *hunguri* nevek ugyanis nem erednek maguktól a magyaroktól, nem is lehet bebizonyítani, hogy a magyar nép magát valamikor így nevezte volna. A közös nemzeti név, a „magyar”¹ vagy egykorú a törzsek állandó egyesülésével, vagy alig előzi azt meg, a szerint, a mint *Dsaihani* munkáját, mely *Ibn-Rosztéhnek* és a többi keleti íróknak közös forrása, a lebediai vagy az etelközi

zeum 1851. évf. I. köt.; A magyar vezérek kora 1869. *Salamon Ferencz*, A magyar hadi történehez az Árpádok korában. 1877. V. és VI. fej. (31--65. 1.) *Vámbéry Ármin*, A magyarok eredete 104-181. és 269-279. 1. *Kuun Géza* gróf, Relationum Hungarorum cum oriente etc. VII, VIII. és X. fejezet (I. k. 137-181. és 203--224. 1.) *Herman Ottó*, A magyar nép arcza és jelleme 1902. 143. s köv. 1. *Hóman Bálint*, Östörténetünk keleti forrásai. Századok 1908. évf.; A imagyar nép neve és a magyar király czíme a középkori latinságban 1917. – *Herman Ottó* idézett jeles munkájában, a „Függelékben” (195-200. 1.) könyvemnek az ősi államszervezetre és birtokrendre vonatkozó fejezetét tömör kivonatban közli és kijelenti, hogy az ő etimológiai alapon eszközölt kutatásainak eredményei és következtetései jogtörténeti kutatásaimmal teljesen megegyeznek és azokat megerősítik.

¹ A „magyar” név, *Roessler* szerint, összetétele a *ma* szónak, mely a finn-ugor nyelveken földet jelent, és a *ger-nek*, mely a vogulban *kür* alakban fordul elő ember jelentéssel, a minek kicsinyítője a magyar „gyermek” Ehhez *képest magyar, magyar* a. m. a vidék, a föld szülöttje: *ᠮᠠᠮᠠᠷ* *Vámbéry* szerint „magyar”, „majar” nem egyéb a török *bajar* szónál cs hatalmást, uralkodót jelent, a minek nyoma, hogy a hagyomány még Anonymus korában *Hetumoger-nék*, hét magyarnak nevezte a hét törzsfőnököt, azaz hétfejedelmek, id. m. 195-196. l.

magyarokra vonatkoztatjuk, miután ezen íróknál találjuk először a „magyar” névvel azonosnak vehető *madsgari*, *mazgar* elnevezést. Hogy pedig a „Magyar” törzs neve lett az egész nép, a nemzet nevévé, az vagy előjele, vagy következménye annak, hogy a nemzetté egyesülés súlypontja a Magyar törzsből feküdt, abból lett a nemzet örökös vezére.²

A magyarok törzsszervezetéről *Konstantinos Porphyrogenetosnak* „De administrando imperio” című munkája szolgáltat tüzetesebb és megbízhatóbb adatokat. *Konstantinos* szerint a magyarok kezdetben hét törzsből állottak és soha sem tettek meg fejedelmeknek (*άρχων*) sem közülök valót, sem idegent”, hanem „voltak vajdáik” (*βοέβοόος*),³ mindenik törzsnek külön főnöke vagy vezére. Utóbb, midőn Árpádnak vezérré választását előadja, újból kiemeli, hogy ezen Árpád előtt soha sem választottak fejedelmet a türkök”.⁴ A császár a hét törzsnek nevét is felsorolja, ú. m.: Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kara és Kaza,⁵ melyekhez nyolcadiknak járult a Konstantinostól első helyen megnevezett kabarok törzse.⁶

Konstantinos tudósításának hitelességét a hazai források kétségen kívül helyezik. *Ügy Anonymus*,⁷ miként az összes hazai krónikák⁸ hét törzsfőnököt (*capitani*, *principales* *personne*) említenek és névszerint is felsorolják őket, bár nem is mindenben egyezőleg. És habár a magyar törzsnevek görögös leírása sok nehézségbe ütközhetett, mindazonáltal azok

² A *madsgari*, *masgar* elnevezés MHK. 167. és 195. 1. Tüzetesen értekezik erről *Pauler*, A magyar nemzet története Szent Istvánig. 141. 1.

³ „και ος μιν Τούρκοι γενεαι νπήρχον ίκτά, άρχοντα δε εις αντονς ειτε ιδolon ειτε άλλότρ.όν ποτέ ούκ εκτήσαντο, άλλ νπήρχον εν αντοις βοέβοδοί τίνες”. MNK. 1,20. 1.

⁴ MNK. 122.

⁵ „Πρώτη ή παρά των Χαζάρων άποοπασ&ειοα αντη ή προορη&ειϊα των Κυβάρων γενεά, δευτέρα τον Νέκν, τρίτη τον Μεγέρν, τετάρτη τον Κορνν-γεριμάτον, πέμπτη τον Τοριάνον, έκτη Γέναχ, εβδόμη Καρή, ογδόν Καοή” . . . 40. fej. MNK. 124. .1. E törzsnevek fent közölt olvasása *Szabó Károly-tól* ered. Tüzetes fejtegetésüket lásd *Kuun Géza* id. m. 139-162. 1. – A hét magyar törzs emléke számos község-névben maradt fen. V. ö. *Nagy Géza*, A magyar nemzetségek. Turul XXVIII. k. 18-32. lap.

⁶ Részletesebben szól erről a 39. fej. *Περί τον ζ&νονς τών Καβάρων*. MNK. 124. 1.

⁷ MNK. 400. 1.

⁸ MNK. 485-486., 500-505. 1.

magyar jellege és hangzása minden erőltetett magyarázat nélkül megállapítható, tanúságául a császári író alapos érte-
sültségének.

A keleti írók, nevezetesen: *Ibn-Rosztah*, *Gardezi* és *El-Bekri* azonban *Konstantinos* tudósításaitól sokban eltérő módon írják le a magyarok kezdetleges államszervezetét. Mitsem tudnak a magyarok törzsszervezetéről, a hét törzsnek politikai különállásáról. Szerintök a magyarok monarchikus államban élnek. Az egész nép élén áll az uralkodó, a főkirály, a kit *kendeh-nek* mondanak, aki azonban csak névleges birtokosa az állami hatalomnak; tényleg „más intézi az ügyeket”, más gyakorolja a főhatalmat: a *dsila*, ez kormányoz, ez parancsol és minden magyar a dsila szavára hallgat a támadást és védelmet, valamint más közügyeket illetőleg.⁹

A keleti írók tudósításait, bármily érdekesek, *Konstantinos* ellenkező és sokkal megbízhatóbb adataival szemben kiindulási alapul elfogadnunk nem lehet. A hazai krónikákban fentartott nemzeti hagyományok, valamint egyéb nevezetes körülmények nem a keleti írók, hanem *Konstantinos* mellett bizonyítanak. A mennyiben a gyéren ránk maradt adatokból visszafelé következtethetünk, a magyaroknak sem ősi hazájukban, sem Lebediában, sem Etelközben nem volt oly állami szervezetük, hogy a király vagy fejedelem csupán uralkodott, de nem kormányozott volna. Nem találunk ilyen állami szervezetet a magyarokkal rokon többi népeknél sem. Egyedül a kazároknál. És azt hisszük, nem tévedünk, midőn a kazár alkotmányban látjuk az idézett keleti írók tudósításainak megfejtését.

A kazár birodalom állami szervezetét *Ibn-Rosztah*¹⁰ eképpen írja le: „A kazárok királyát isának címézik, a főkirály azonban khazar-khákán címet visel, ennek csakis címe van meg, de népe nem engedelmeskedik neki; a kormányzat az isánál van, azért, mert úgy a kormányzat, mint a hadsereg dolgában senki felette nem áll. Isának címzett királyuk tehetős és gazdag alattvalóira rárój ja a lovagok el-

⁹ MHK. 167. és 195. 1.

¹⁰ MHK. 153., 155-156. 1. *Gardezi* előadása majdnem szóról-szóra megegyezik *Ibn-Rosztah* tudósításával, de bővebb emennél, minthogy egyedül *Gardezi* említi, hogy „az isa az adót maga kapja és azt a katonaság közt kiosztja”.

tartását vagyonuk és körülményeik bőségéhez mérten. Az isá személyesen vezeti a hadjáratot. A mikor zsákmányt-ejtenek, azt a táborhelyen összegyűjtik, aztán az isa kiválasztja magának mindazt, a mit bírni óhajt, a többbit katonáinak hagyja, hogy maguk között megosztanak”.¹¹

Világos ebből a leírásból, hogy az idézett keleti írók a magyarok ősi államszervezetét kazár mintára szabták és azt a kazárok alkotmányának merő utánzata gyanánt adták elő.

Ámde a kazárok abban az időben, a melyről az arabs írók tudósításai szólnak, úgy műveltség, mint az állami élet tekintetében a velük szomszédos és a rokon népekhez képest, a minők voltak: a bolgárok, a magyarok, a bessenyők és a kunok, a fejlettség magas fokán állottak. A kazárok erőteljes központi államszervezetének, a mint éppen Konstantinos művéből tudjuk,¹² lényeges befolyása volt ugyan a velük szövetséges magyarok törzsi közszervezetének továbbfejlődésére, az egységes nemzeti vagy állami szervezet létesülésére; de ezt a befolyást olyan formában, mint azt a keleti írók feltüntetni akarják, elfogadni nem lehet. Tudósításaikból valónak elfogadhatunk annyit, hogy ia magyaroknál fennállott egy köztiszttség, melynek viselőjét *kendének* nevezték; alkalmasint a törzsfőnökök által egy-egy háború tartamára, ideiglenesen választott vezért kell ezen értenünk, és valószínű, hogy így nevezték utóbb az örökös vezért; azonban sem ennek, sem amannak jogállása soha sem volt olyan, a milyen a khazar khakáné. Épp úgy tudomásuk lehetett a keleti íróknak a magyaroknál szereplő olyan tisztsegről, melynek viselőjét *dsilának*, helyesebben *gyulának*¹³ hívták és hallhatták azt is, hogy e tiszttség viselője méltóságra és hatalomra a ve-

¹¹ Megegyező *Ibn Fadhlán* előadása (azzal az eltéréssel, hogy az alkirályt a khakán-hhunak s kender-khakánmak nevezzi) MHK. 217-218. 1. és a (lényegben *Istakhri* és *Ibn Haukal* jelentése e kazár állam alkotmányáról: „Legfőbb uralkodójukat a ,kazárok khakánjának nevezik, ez a kazalkirály felett áll, azt az egyet kivéve, hogy előbbit utóbbi iktatja be ural. kodói állásába”. MHK. 236. 1.

¹² MHK. 121-122. 1.

¹³ Az újabb történetírók és nyelvészek az arabs írók *dsila-j&t* egynek veszik Konstantinos *yvtác-ával*, melyben lehetetlen fel nem ismerni a magyar *gyulát*. *Hunfatvy*, Magyarország ethnographiája 218. 1. *Salamon* id. m. 38. 1. *Vámbéry* id. m. 134. 1. A régibb nézetek czáfolatát 1. *Szabó Károly*, Bátorban született Konstantin munkái, Akad. Értés. I. k. 142-144.

zér után következik; de azt már hibásan következtették, hogy a magyar nép dsilájának ugyanaz a hatásköre s hatalma, mint a kazárok isájának.

A magyar nép kezdetleges közszervezetének hasonmá-sait, szerintem nem a magas fejlettségű kazárok, hanem a szomszédos és rokon népek közül a volgamelléki hazájukban visszamaradt bolgárok, nemkülönben a bessenyők körében kell keresnünk.

Ibn-Rosztah szerint az Itil (Volga) mellett lakó bolgárok¹⁴ három törzsre oszlanak: a Barssula, Eszegel és Bulgár törzsekre, melyek foglalkozás és műveltség tekintetében ugyanazon a fokon állanak. A nép földet művel, búzát, ár-pát, kölest vet. A törzsek egy közös fő, a király alatt állanak, a kit *almusTiák* hívnak s a kinek saját népe lovat vagy más állatot szolgáltat adó fejében, idegen kereskedők pedig vá-mot fizetnek, árúik tizedét.¹⁵ Látni való, hogy e nép a magya-rokénál már fejlettebb gazdasági életet él s ennek megfele-lően állami szervezetük is fejlettebb. A törzsek, noha még fennállanak politikai egészekként, teljes függetlenségüket s önállóságukat már elvesztették, közös fejedelem alatt álla-nak, ámbár viszont még nem találjuk az almusnak azt a des-potikus hatalmát, melyről később *Ibn-Fadhlán* értesít.¹⁶

Felette becsesek a bessenyők közszervezetének első ala-kulatairól ránk maradt adatok, minthogy életmód és mű-veltség tekintetében ők állanak legközelebb a magyarokhoz. „Az egész bessenyőség” – írj^a róluk *Konstantinos* – „nyolcz törzsre (kerületre, *ἐμματα*)¹⁷ oszlik s mindegyiknek külön nagyfejedelme van.” Fel is sorolja mind a nyolcz törzset és az abban az időben, midőn a bessenyők ősi lakóhelyeikből kiűzettek, élt nyolcz fejedelem neveit. „Ezeknek halála után unokatestvéreik követték őket az uralomban. Náluk t. i. az a régi törvény a szokás, hogy méltóság nem száll a fiúkra

¹⁴Az ezekről szóló i rod alomból említjük: *Frähn Ch. M.*, Die ältesten Nachrichten über die Wolga-Bulgaren. *Jirecek Konstantin*, Geschichte der Bulgaren. *Roessler* id. m. 233-260. 1. *Vámbéry* id. m. 48-62. 1.

¹⁵MHK. 163. 1.

¹⁶MHK. 203. s köv. 1.

¹⁷ A Ezt a területi felosztást, azaz kerületiét, tartományt jelent ugyan, de semmi kétség, hogy e területi felosztás a törzsekre oszlásnak kifejezője, azok külön telepei s szállásai nyomán. Bizonyosságul szolgál, hogy ugyanez a nyolcz „tartomány” fennállott már a bessenyőknek volgamelléki hazájában.

vagy a testvérekre, hanem elég, ha a fejedelmek addig uralodnak, a míg élnek, haláluk után pedig unokabátyaik vagy azok fiai következnek, hogy az oldalágak is részesedjenek (az uralomban). Más nemzetségből való azonban sohasem lesz fejedelem. A nyolcz törzs negyven részre (ágra) oszlik és mindegyiknek van kisebb fejedelme.”¹⁸ Ebből világosan látjuk, hogy a magyarokkal rokon és azonos műveltségű bessenyők még a X. század derekán épp úgy törzsszervezetben élnek, mint a magyarok Etelközben való meglepedésükkor. Nincs közös fejedelem vagy vezér, aki az egész bessenyő népet állandóan kormányozná; az egyes törzsek egymástól függetlenül, szuverén módon önálló politikai életet élnek.

Lássuk ezen analógiák után a magyarok ősi szervezetét tüzetesebben.

(Habár a törzsnek, mint a közélet első formájának, keletkezése a leszármazásra, a rokonságra támaszkodik, mindazonáltal a magyar törzseket már olyan magasabb közjogi jellegű alakulatoknak kell tekintenünk, a melyeknek tagjait nem egyedül a közös őstől való leszármazás tudata s az ebből eredő rokon érzés köti össze, hanem a hosszú, szoros együttélés következtében kifejlődött közössége az erkölcsöknek, szokásoknak, műveltségi állapotoknak s elsősorban a vallásnak, a kultusznak, mely a kezdetleges korban mindegyik fontos tényezője nagyobb szervezetek s egészek létrejöttének.¹⁹

A magyarok vallására vonatkozó egymásnak ellentmondó adatokból (*Ibn-Rosztah és Gardézi* tűzimádóknak mondják őket.²⁰ *El-Bekri* bálványimádóknak)²¹ talán lehet következtetnünk azt, hogy az egész nép nem volt egy vallásos; de kétségtelennek vehetjük, hogy mindegyik törzsnek

¹⁸MHK. 115. 1.

¹⁹A ghúzokra – a későbbi kunokra – *Houtsma M. Pn.* helyesen jegyzi meg *Die Guzenstämme* 231. 1.: *Bei den alten Stammverhältnissen Gilt die Abstammung zwar als ein sehr bedeutender Moment, allem ibei der weiteren Ausbildung dieser Verhältnisse spielten religiöse Vorstellungen eine überaus wichtige Rolle. Diese haben die Familien zu Clans, Stämmen und Völkern herangebildet*”.

²⁰L. a megelőző szakasz 30. jegyzetét.

²¹MHK. 195. 1.

megvolt, miként a germánoknál,²² a többi törzsekkel – többé-kevésbé – közös isteneken kívül, a maga külön törzsisten sé g e, torz s szentsége, a melynek tiszteletére a törzshöz tartozók időnkint bizonyos helyen összejöttek és közös táltosok vezetése alatt közös áldozatokat hoztak.²³ Valamint a törzseknek vallás dolgában való sajátosságait, úgy az életmód, erkölcsök s szokások tekintetében való különbségeiket illetőleg is adatok teljes híjján, jóformán feltevésekkel sem állhatunk elő. Nagyon valószínű, hogy voltak különbségek s eltérések; és hogy az egyes törzseknek megvolt a maguk különös története, különböző okok és körülmények, elsősorban a szomszéd népekkel való harcziás és békés érintkezés sokféle eseményei egy-egy törzsnek elszakadását, felbomlását, avagy viszont jelentékeny gyarapodását idézhetvén elő. Tudjuk hiteles forrásból, hogy a magyar népelemnek egy része az őshazában maradt vissza,²⁴ egy másik része a Lebediából Etelközbe költözés alkalmával szakadt el a nép többségétől és vándorolt „Persis felé”.²⁵

Épp oly meddő annak kutatása, vájjon ethnikaileg milyen viszonyban állottak egymáshoz a magyar törzsek.²⁶ Tudvalevőleg egyedül a kabar törzs ethnikumáról van határozott adatunk, hogy a kazár népnek volt elszakadt része s nyelvjárásra a többi magyar törzsektől különbözőt.²⁷ A nemzeti egység gyors kifejlődése és szilárdsága azonban hatalmas érvet szolgáltat ama felfogás mellett, hogy a hét törzs ethnikai tekintetben is igen közel állott egymáshoz.²⁸

²² V. ö. *Tacitus*, *Germania* 39., 40. és 43.; *Annales* I. k. 51. *Hucbaldus*, *Vita Sancti Leibuinii* Mon. Germ. Scriptorum IT. »k. 361-362. I. L. még *Timon*: A germán ősaikotmány 4-6. I.

²³ V. ö. Szent László I. törvénykönyvének 22. fejezetét, mely tanúsítja, hogy a magyarok egykoron vizek mellett, fáknak, forrásoknak, köveiknek áldoztak. A magyarok «vallásáról I. *Ipolyi Arnold*, *Magyar mythologia* 1854. *Hunfalvy Pál* id. m. 239. s fcv. I. *Kuun Géza* id. m. I. k. 174 s k. I. *Kandra Kabos*, *Magyar mythologia* 1896.

²⁴ Tanúsítják ezt *Julianus*, *Plan Carpin* és *Rubruk* fentebb idézett tudósításai.

²⁵ MNK. 121. I.

²⁶ *Kuun Géza* foglalkozott tüzetesen e kérdéssel id. m. I. k. 137-162. I.

²⁷ MNK. 124. I.

²⁸ *Bölcs Leó* közlése szerint, MHK. 40. I., a türkök népe sok törzsből verődött össze és ezért nem sokat adnaik a rokonságra és a kölcsönös

A hét, illetve nyolcz törzs – a mint már fentebb kifejtettük – külön-külön politikai egység volt, külön közjogi akkulat. A mily téves volna hinnünk, hogy a magyar vagy a bessenyő törzsek valamely központi hatalom által alkotott taktikai és kormányzati egységek voltak,²⁹ épp úgy nem szabad a törzset egyszerűen a nemzetséggel azonosítani és a vérségi kapcsolatokon kívül pusztán gazdasági egységnek és szervezetnek tekinteni. Még jelesebb történetíróink és jogtörténetíróink is ezen hibába estek.³⁰ Ennek okát talán Konstantinos művében kell keresnünk, a ki a törzseket és *íz* ezen belül fennálló nemzetségeket egyaránt *γενεά* névvel jelöli,³¹ holott már *Bölcs Leó* talált volt a kettőnek jelölésére más-más szót: a *φνλν* és *γένος* kifejezéseket.³²

Ha a krónikáinkban fenmaradt nemzeti hagyományoknak hitelt adhatunk, a (hét, illetve) nyolcz törzs száznyolcz nemzetséget foglalt magában,³³ mely számból – Konstantinos szerint – mindössze három esett a kabarok törzsére.³⁴ Mily arányban oszlott meg a többi százöt a hét törzs között, nem tudjuk; aligha egyenletesen, mert valamint a törzsek sem voltak mesterséges taktikai és kormányzati egységek, úgy még kevésbé a szorosabban (bár szintén nem kizárólag) vérségen alapuló nemzetségek.

Bármily kevésre tegyük is lebediai és etelközi magyarok számát,³⁵ egy-egy nemzetség átlagban 1000-2000 embert foglalhatott magában, tehát oly tekintélyes sokaságokat, a

egyértésre. Ebből azonban az összeverődött törzsek rokonságának fokára nézve semmi következtetést nem vonhatunk.

²⁹ Ezt a nézetet vallotta *Salamon* id. m. 51-52. I.

³⁰ Pl. *Szabó Károly*, Vezérek kora 20-21. 1. *Hajnik*, Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt 72. s köv. l.

³¹ L. a 3., 5. és 6. jegyzetet.

³³ MNK. 35. 1.

³⁴ MHK. 480., 501. 1.

³⁵ MHK. 124. 1.

³⁶ *Ibn Roszteh* közlése alapján, a ki a kendeheknek 20.000 lovas katonáját említi, szerintem legalább 120.000-150.000 emberre tehető a magyar népnek (nőknek, gyermekeknek és aggoknak is) száma, a bizonyára szintén nagyobb számmal levő rabszolgákon kívül. *Pauler* 80.000-re teszi a lebediai magyarok legcsekélyebb számát. (A magyar nemzet története Szent Istvánig 129-130. 1.), de ezt a kabarok nélkül is kevésnek tartjuk. Krónikáink túlzó adatai (MHK. 485. és 500. 1.) hitelt nem érdemelnek és biztos támpontot nem nyújtanak.

mely nemcsak gazdasági vezetést, hanem hadi és bírói szervezetet is igényelt.

Mindenik törzs élén külön főnök állott, Konstantinos ezeket kezdetben vajdáknak (*βοέβοδος*) nevezi, majd később úgy ezeknek, mint a közös örökös vezérnek, sőt a bírói tisztet viselő gyulának és karchasnak jelölésére³⁶ is a határozatlan értelmű *archon* görög szót (használja.³⁷ Az ősi magyar ek nevezés, melyből esetleg következtetést vonhatnánk a törzsfő jogállására nézve, nem maradt ránk.³⁸ *Konstantinos* ezt vagy nem ismerte vagy csak leírni nem tudta, de annyi kétségtelen, hogy a görög nyelvben nem talált a magyar törzsfők jogállásának, hatalmi körének jelölésére alkalmas kifejezést és éppen azért a szláv *vajda* (*βοέβοδος*) szót használta.

A törzsfő, a vajda, jogállását tekintve, nem volt uralkodó, nem szuverén, hanem csak a törzsnek első tisztviselője, háborúban úgy, mint a békében főkormányzója, a ki hatalmát a törzsgyűlés megbízásából bírja és gyakorolja. Konstantinos eme szavai: „A turkok az a nyolcz törzse nem engedelmeskedik saját fejedelmeinek”,³⁹ úgy értelmezendő, hogy a törzsfő hatalma korlátolt hatalom, a törzsfő azt a köztől, a törzsgyűléstől nyeri s a közért, a köz érdekében tartozik gyakorolni. E főnöki hatalom súlypontja a törzs haderejének vezetésében nyugodott, mivel a törzsi közszervezet a félnomád népek szükségleteinek megfelelően, elsősorban hadi szervezet. A vajdát, miként később a vezért, minden valószínűség szerint a törzsnek bizonyos nemzetségéből választották.

A nemzetségek élén a nemzetségfők állottak, – alkalmasint h a d n a g y o k n a k mondották őket magyarul,⁴⁰ – a nemzetség fegyverképes népének a törzsfők parancsnoksága alatt vezetői és belső ügyeinek, kivált a gazdasági ügyeknek

³⁶ „Εχονβι οη κεφαλήν πρώτην τον άρχοντα άτιο τή; γενεάς τον Αρπαόη τ άκολον&ίαν, καί όνο ίτίρονς, τον τε γνλιν και τον καρχαν. MNK. 127. 1.

³⁷ „Εχει όε;καάτ] γενεά άρχοντα. MNK. 8. 1.

³⁸ A *hadnagy* (*dux exercitus*) szó, melylyel a krónikák a törzsek fejeit Jelölik, inkább a nemzetségfőnököknek lehetett a neve. L. alább.

³⁹ „Αι (Υε νκτώ γενεαί των Τουρκων αύται προς τον οικείους άρχοντα; ύπηκούοιον. MNK. 127. 1.

⁴⁰ Had a középkori magyarságban és egyes vidékeken újabb időkben s nemzetséget jelent. *Jászay Pál*, A magyar nemzet napjai a legrégebb idő-mohácsi vészig 57. 1. *Pintér S.*, A palóczokról 1880. 19. 1.

intézői. Valószínűleg ők is örökösödésre alapított választás útján nyerték tisztüket, miként későbbi időben a székely és a kun nemzetségek fejei.

Vájjon a törzsfők és hadnagyok gyakoroltak-e bírói hatalmat is a maguk körében, nem tudjuk. Későbbi fejlemények, valamint a kunok és székelyek törzsszervezete azt bizonyítja, hogy a bíraskodást külön törzsi és nemzetiségi bírák végezték.

4. §. A törzsek nemzetté egyesülése. Az összerződés.*

A közel rokon, egymás szomszédságában lakó független törzsek gyakran érezhették idegen támadások alkalmával a közös és kölcsönös védelem szükségességét. Midőn a támadás erősebb volt, semhogy egyik vagy másik törzs magában sikerrel ellenállhatott volna, a többiek védelmére siettek. Ilyenkor a törzsek haderejének eredményes működése egységes vezetést igényelt, a miért is egyet a törzsfők közül, a legtapasztaltabbat, a legvitézebbet fővezérül választották. Szintúgy tettek, ha valamelyik ellenséges nép ellen közös egyetértéssel támadó háborút indítottak és valahányszor felkerekedett az egész nép, hogy új hazát keressen. Biztosan tudjuk, hogy Lebediát egységes vezetés alatt hagyták el;¹ alig kételkedhetünk, hogy a volgamelléki őshazából is így vándoroltak Lebediába.

A közös támadás vagy védelem céljából választott vezér hatalma csak az illető hadi vállalat tartamára szólt; annak bevégeztével mindegyik törzs visszanyerte politikai függetlenségét. De a kipróbált hadvezér tekintélye továbbra is éreztette hatását; ha újból veszély fenyegetett, a többi törzsfők hozzá fordultak tanácsért és mi sem természetesebb, minthogy új háború esetén őt állították az egyesült törzshadak élére.

Ebben találja szerintem magyarázatát, hogy már *Konstantinos* első törzsfőnököt, első vajdát (*χρωτός βοέβοδος*) emleget² még a nemzetté egyesülést megelőzőleg. Lebediás,

* *Irodalom*: L. az előbbi §-nál felsorolt munkákat.

¹ „Το οὐκ ἰσχυρὸν μίρο: το οντιχὸν χατώκιβε μίρο:, μα χνι το βοέβόω ούτω ν καὶ ἀρχηγὰ Αεβεοq, el; τόπον; τον: ἐπονομαζομένον Ατελκονί,ον MNK. 131. 1.

² MNK. 119. 1. Idézve fent a 32. 1. 33. jegyzetében.

a kit ő a Leibediából elköltöző magyarok első vajdájának mond, első volt a vajdák között, nem születésére, hanem érdemeire, hadi dicsőségére. Ezért választották a magyar törzsek őt, a legérdemesebbet, közös fővezérül, midőn Etelközbe indultak; és ezért utasította vissza utóbb az állandó fővezérséget, mint aggkorban lévő s így alkalmatlan erre nagy tisztre.³ Ugyanaz az elv ez, a melylyel a kulturai és politikai fejlődés hasonló fokán álló más népeknél is találkozunk s a melyet *Tacitus*, a germánokról szólva, ekkép fejez ki: *Duces ex virtute sumunt*.⁴

Az ismételt ideiglenes egyesülés, az együttes harcz, a dicsőségben és veszteségben való osztozkodás mind közelebb hozta a magyar törzseket egymáshoz s mindinkább megérlelte bennök azt a tudatot, hogy az ellenséges népek közepette csupán egyesült erővel és egységes szervezet mellett tarthatják fenn magukat. Másrészt a kazár barátságának és szövetségnek is volt része az állandó egyesülés eszméjének megkedvel tetésében: valószínű, hogy a kazárok khagánja azért adott Lebediásnak – még a lebediai tartózkodás idején – kazár nőt feleségül, hogy ily módon megszilárdítsa a kazár befolyást s előbbre Vigye a magyar törzsek állandó egyesülésének ügyét.

A hét, illetve a nyolcz törzs között fennálló ethikai köteléknek szoros közjogi, politikai kötelékké átváltozása, a törzseknek egységes nemzetté válása, a mely Etelközben 890 táján következett be, a császári írónak teljes hitelt érdemid, elbeszélése szerint, csakugyan kazár beavatkozásra és befolyásra vezetendő vissza. A kazár khagán, a ki a maga országára nézve is felette üdvösnek találhatta, hogy szövetségei bár messze költöztek, ne nélkülözzék az egységben rejlő erőt, Konstantinos tudósítása szerint követeket küldött a magyarokhoz, magához hívatta első vajdájukat, Lebediást és felajánlotta neki, hogy larchonná, népe fejedelmévé fogja őt tenni, ő pedig engedelmeskedjék rendeleteinek. Lebedias maga helyett mint alkalmasabbat, az utána következő vajdát, Almost (Sialmutzes), ajánlotta a khagánnak, avagy Álmos fiát, Árpádot. A khagán erre elbocsátván Lebediást, embereket adott melléje, a kik a magyarokkal tanácskozzanak. Ezek

³ U. o. Lásd alább.

⁴ Germania 7. fej. V. ö. *Timon*, Germán ősalkotmány 52. s köv. 1.

meg is választották Árpádot fejedelmüknek, „mert méltóbb volt arra, bölcs tanácsú és gondolkozású, kiválóan vitéz és az uralkodásra alkalmas”, és a kazárok szokása és törvénye szerint paizsukra emelték.⁶

Az eddig önálló magyar törzsek egy állami egészbe egyesülésének, a melyet Árpád vezérré választása jelez, módozatairól, a közös hatalmi szervezet felállításának részleteiről Konstantinos nem tudósít bennünket. A nemzeti hagyomány azonban, melyet Béla király névtelen jegyzője tartott fenn számunkra, úgy tudja, hogy ez az egyesülés szerződés formájában ment véghez. A „hét magyar”, azaz a hét törzsfőnök belátván azt, hogy a megkezdett utat, a honalapítás nagy munkáját, be nem fejezhetik, hacsak vezért és parancsoiót nem választanak, közegyetértéssel Álmost, Ügek fiát, tették meg vezérré, maguknak és fiaik fiáinak mind utolsó ízigen és hűséget esküdtek neki, pogány szokás szerint egy edénybe csurogtatván vérüket. A vérontással erősített eskü tartalmát, a mely nem egyéb szerződésnél, Anonymus a következő öt pontban adja elő: „*Először:* a míg életük tart, mind nekik, mind utódainak vezérük mindig Álmos nemzetségből való legyen. *Másodszor:* bármi vagyont szereznének fáradozásukkal, abból senki közülök ki ne zárassék. *Harmadszor:* azok a törzsfőnökök (principales personae), kik szabad akaratjukból Álmost urukká választották, sem maguk, sem fiaik a vezér tanácsából és az ország tisztségeiből ki ne rekesztessenek. *Negyedszer:* ha utódaik közül valaki hűtlenné lenne a vezér személye iránt és meghasonlást támasztana a vezér és atyafiai között, a vétkesnek vére ontassék, miként az ő vérok ömlött az Álmos vezérnek tett eskü alkalmával, *ötödször:* ha valaki Álmos vezér vagy a többi törzsfőnökök utódjai közül esküjük rendeleteit megszegni akarná, átok aktt legyen mindörökké”.⁷

Anonymus tudósítását a vérivással megpecsételt esküről megerősítik az ó- és középkori írók, kik a szerződéskötés-

⁵MHK. 121-122. 1.

⁶A pajzsra emelés, mint ünnepélyes beiktatás szertartása, más népeknél is szokásos volt. A germán törzsek: a frankóik, góthok, longobárdok (királyválasztásikor alkalmazták, sőt előfordul az már a római császárok választásánál is. *Mátyás Flórián*, Történeti tévedések és egyezések. Akad. Értés. 1896. évf. 593. 1.

⁷MHK. 398-399. 1.

nek ezt a formáját mint a scythiai, azaz a turáni népek ősrégi szokását tüntetik fel,⁸ mely a szerződésben foglalt ígéretnek vallási sanctiót biztosított.⁹ Ehhez képest az összerződés formájára vonatkozó tudósítást hitelesnek tekinthetjük.¹⁰ Jóval nehezebb annak megállapítása, vajjon tartalmilag mennyiben hiteles Anonymus tudósítása?

Konstantinos elbeszélése nyomán bizonyos, hogy a törzseknek nemzetté egyesülése békés módon, önkéntes megállapodás útján jött létre, nem valamely belső háború vagy legyőzetés következtében. Alig lehet kétség, hogy a törzsfőnökök e megállapodás alkalmával a törzseik nevében résziétebb „szerződést” kötöttek, valamelyes megegyezésre jutottak az együtt- és fenmaradás, a nemzeti lét legszükségesebb, legnélkülözhetetlenebb feltételei iránt, ily részletesebb megegyezésekre utal Konstantinosnak az a mondata, hogy a maigyarak (a törzsek) kölcsönösen védelmezni tartoznak egymást,¹¹ nemkülönben a Kézai Simon említette „lex Scythica”, a szittyia törvény, mely a kereszténység felvételéig uralkodott¹² és a mely az ősi államszervezet korában csakis kölcsönös megállapodás, szerződés alapján állhatott fenn.

⁸ Herodotos IV. k. 70. fejt. Pomponius Mela, De situ orbis lib. H. cap. 2. Az árja médeknek hasonló szokását említi a IV. századbeli Julius Solinus, mondván: „Haustu mutui sanguinis (Scythae) foedus s.anciunt, non suo tan tum more, sed Medorum quoque usurpata disciplina”. IV. k. 20. fejt. A paribus királyoknál dívó szokásról lásd Tacitus elbeszélését Annales XII. könyv, 47. fejt.

⁹ A szerződéskötésnek a vérivással rokon, hasonlóan vallásos jellegű formája volt régenté az áldomás, a mit bizonyít -ennek a szónak az áldani, áldozni igékkel való kapcsolata. Idővel vallásos jellegét -elvesztvén, a szerződő feleknek együttes ivását (mercipotus) jelentette, mely később, miként a foglaló, a szerződés megkötésének bizonyításául szolgált (HK. III. R. 34. ez. 1. -alább). Erről tanúskodik az erdélyi szászoknál használt „Aímesch”, „Aldomasch” kifejezés, mely -a magyar áldomás szóból ered. (Korffespondenzblatt d. Vereins für siebenbürgische Landeskunde XV. k. 42. 1.) V. ö. Schiller Bódog Áldomás cz-ikkét, M. Jogi Lexikon I. k.

¹⁰ Annál is inkább, minthogy vérivással erősített szerződések nálunk ínég a XVI. században is fordulnak elő. Cornides Dánjel, Vindiciae Anonymi 300. I. És 1. Pecevi török történetírónak 1541-ből szóló tudósítását, Vámbéry i-d. m. 323. I. jegyzet.

¹¹ »ΑΙ ΟΕ ΔΚΤΟ) ΓΕΝΕΑΙ . . . ΔΜΟΝΙΟΝ ΕΓΓΡΗΒΝ ΕΙΣ ΤΟΝΣ ΠΟΛΕΜΟΥΣ, ΕΙΣ ΟΙΟΝ ΒΕΡΟΣ ΠΡΟΒΑΛΛΕΙ ΠΟΛΕΜΟΥΣ, ΣΝΝΑΓΩΝΙΚΕΣΘ-ΑΙ ΜΕΤΑΠΆΒΗΣ ΦΡΟΝΤΙΟΪΣ ΤΕ ΚΑΙ ΣΠΟΝΔΗΣ ΜΝΚ. 127. 1.

¹² ΜΝΚ. 481. 1.

Vita tárgya csak az lehet, vajjon Anonymus a nemzeti hagyománynak megfelelően adja-e elő az összerződést, avagy önkényesen állapította-e meg annak tartalmát saját korának felfogása szerint és érdekeihez képest? Szerintünk úgy az egykorú, mint a későbbi források azt igazolják, hogy az Anonymus által előadottak az ősi államszervezet korában fennállott alkotmányjogi viszonyoknak megfelelnek. Ezt még azok is kénytelenek elismerni, a kik különben Anonymus hitelét kevésre becsülik.

Az első pont mellett tanúskodik Konstantinos tudósítása. Mindössze annyiban tévedett Anonymus, hogy Álmost nevezi meg első fővezér gyanánt. A második pont gyakorlati alkalmazását a honfoglalás után történt osztozkodásnál, a szállások kiosztásánál látjuk. Igazolást nyer a harmadik pont is az által, hogy a vezérek korában a vezér mellett nevezetes szerepet játszottak a törzsfőnökök és, mint ia nemzet előkelői, utóbb is helyet foglaltak a király tanácsában.

A negyedik és ötödik pont az előbbi pontok büntetőjogi sanctióját, biztosítékát képezi és azt a felfogást juttatja kifejezésre, hogy az ősi államszervezet a vezér és a nemzet kötötte szerződésen alapuló kölcsönös kötelezettségeken nyugszik. Az ezen pontokban felsorolt büntetések, a mint később látni fogjuk, szintén az összerződés tartalmának hitelessége mellett bizonyítanak.

Anonymusnak az összerződésre vonatkozó előadása a magyar ő s a l k o t m á n y l e g s a j á t o s a b b j e l m o n á s a i t t ü k r ö z i v i s s z a . Anonymus korában a nyugoti államokban a hűbéri államszervezet annyira ellenkező közjogi felfogást és közjogi elveket, a miket az összerződés és különösen annak második czikke tartalmaz, máshonnan, mint a magyar nemzeti hagyományból nem meríthette.

5. §. A honalapítás.*

Az etelközi nemzetté egyesülést csakhamar követte a honalapítás, az új nemzeti vagy állami létnek állandó helyhez kötése. A honalapítás ténye alkotmánytörténeti szempontból csak annyiban bír jelentőséggel, a mennyiben a ma-

* *Irodalom: Szabó Károly, Vezérek kora 1869. Hurtfalvy Pál, Magyar ország ethnographiája 1876. Pauler Gyula, A magyarok megtelepedéséről. Századok 1877. évf. 373. s k., 481. s k. I. M. T. Akadémia jelentése a hon-*

gyar nemzet állami életét maradandóan bizonyos területhez kötötte és pedig olyan területhez, mely éghajlati és talajviszonyainál, valamint a természeti határok biztosította védelménél fogva kiválóan alkalmas volt erőteljes kulturképes állam létesülésére.

A krónikák, ősi nemzeti hagyományaink fentartói, úgy tüntetik fel a magyarok bejövetelét, mint Attila örökségének elfoglalását,¹ mint a hunok visszatérését.² E nemzeti hagyomány fennállását kétségbe vonni nem lehet; de annak valódi értékét és jelentőségét a honalapítás tenyéré nézve megállapítani nem tudjuk, minthogy nem ismerjük sem a hun-magyar rokonságnak, sem a hunok és magyarok történeti együttes szereplésének mivoltát. Bizonyos, hogy a magyarok nem is csak hagyományaikból ismerték Magyarország területét, hanem közvetlen tapasztalatból is. Kalandjaik alkalmával gyakran fordultak meg e földön. Talán már 862-ben is erre vették útjokat, midőn mint „eddig ismeretlen ellenség” támadják meg Keleti Frankhont.³ 892-ben Arnulf király felszólítására jelentékeny haderővel csatlakoznak hozzá Szvatopluk morva birodalmának megdöntésére;⁴ két évvel utóbb, viszont ezeknek a morva-szlávoknak hívására jelennek meg a Pannoniában és fosztogatják a német birodalom keleti határvidékeit.⁵ Tudhatták ilyk éppen, hogy a Kárpátok alján dús mezőség terül el, mely nekik mindent nyújthatott, a mire félnomád népnek szüksége volt: termékeny legelőt, vadakban dús erdőt, halakban gazdag vizeket.

A honalapítás fegyvertényeit részletesen adják elő a krónikák, legrészletesebben *Anonymus*; de előadásainak teljes hitelt nem adhatunk, mert forrásuk, a népmondák, nem egészen megbízhatói és a mi különösen *Anonymus*t illeti, valószínű, hogy ő a maga felfogása szerint formálta át a hagyó-

foglalás időpontjának meghatározása tárgyában 1893. *Karácsonyi János*, A honfoglalás és Erdély. Katholikus Szemle 1896. évf. *Borovszky Samu*, A honfoglalás története 1894. *Rohonyi Gyula*, A honfoglalás története 1897. *Sebestyén Gyula*, A honfoglalás mondái 1905.

¹ *Anonymus* 5. fejr. MHK. 398. 1.

² *Kézai Simon* MHK. 485. 1. Képes Krónika u. o. 499. 1.

³ MHK. 301. 1.

⁴ Fuldai évikönyvek adata. MHK. 416. 1.

⁵ U. o. 417. 1.

mány összefüggés nélküli adatait.⁶ Nem tudjuk biztosan, merre vették útjukat a honfoglaló magyarok, mely hadi terv szerint foglalta el Árpád az országot és minő küzdelmek árán. A honfoglalás megkezdésének és befejezésének éve tekintetében sincsen megegyezés történetíróink között. Valószínű, mégis, hogy őseink a 895. év végével hatoltak át a Kárpátok hegláncolatán és hogy majdnem öt év telt el, míg megszállották ennek a földnek utolsó még meg nem hódított részét; Pannoniát és a Száva-Dráva közét.⁷

A jogtörténet szempontjából csak a végeredmény bír ránk nézve fontossággal, az a történeti tény, hogy a magyar nemzet Árpád vezetése alatt Magyarország mai területét meghódította és az itt lakó különböző fajú, nevezetesen germán, szláv és uralaltáji⁸ néptörödékeket uralmának alávette.

Fontossággal bír továbbá az a történeti tény, hogy a honalapítás nem volt valamely kalandor csapatnak, melyet pusztán személyes hűség köteléke csatolt a vezérhez, hadi vállalata, hanem a közjogi egészszé, nemzetté szerveződött magyar néphódító hadjárata. A mint a nemzetté egyesülés, úgy az azt követő honalapítás és első rendezés is a nemzet közös elhatározása alapján történt. Ezt jelenti Anonymusnak kétségtelenül a nemzeti hagyományból merített tudósítása a pusztaszeri gyűlésről. Harmincznégy napi tanácskozás folyamán „elrendezték az országot”, közös elhatározással, mintegy szerződés alakjában, megállapították, miként helyezkedjék el a magyar nép az ország területén. Azért magát a helyet is, a hol ezek a megállapodások létrejöttek, „szer”-nek nevezték, a mi kölcsönös megegyezés alapján megállapított szabályt, rendet jelent.⁹ Ez az újabb nemzeti szerződés, miként a későbbi tudósítások igazolják, alig

⁶ *Pauler* fentidézett dolgozata Századok 1877. évf. 381. I.

⁷ *Pauler*, A magyar nemzet története Szent Istvánig 34., 4L, 149-154. I, A törvényhozás is (1892: II. t.-cz.) a 895. esztendő mellett döntött, midőn 1895-re határozta a millennium megünneplését *Salamon* 897-re tette a magyarok bejövételét (Századok 1883. évf. 192. L). úgyszintén *Kuun Géza* gróf (id. m. II. k. 66. 1.), *Marczali* 896-ira (Magyar nemzet története a vezérek korában [Athenaeum millennáris kiadványa I. köt.] 113. I.).

⁸ Az ország déli és délkeleti részét bolgárok lakták és a Dunán túli kétségkívül akadtak még akkortájt avar telepeik.

⁹ 40. fejr. MHK. 436-437. 1.

egyéb, mint az összerződésben foglalt alapelvek gyakorlati alkalmazása és tüzetesebb kifejtése.

A hagyomány emlegette pusztaszeri gyűlés egyúttal világos bizonyossága annak, hogy honfoglaló őseink nemcsak letelepedtek e hazában, hanem új állami és társadalmi rendet létesítettek, a melynek alapeszméit és intézményeit még az ő s h a z á b ó l h o z t á k m a g u k k á l.¹⁰

Ez az új rend lényegesen különbözött attól az állami és jogi szervezettől, melyet a hódító germán népek által a római birodalom romjain alkotott államokban találunk. A magyar nemzet új hazájában nem voltak a lakosságnak oly elemei, melyek, mint azelőtt uralkodó nemzet, igénynyel bírtak volna kítűnő jogi helyzetre. Hazánk új rendezésében nem volt alkalom, sem ok arra, hogy a honfoglaló magyarok az új ország \régi alattvalói érdekében a jognak és rendnek azt a dualismusát létesítsék, a mely a germán államoknak egyik lényeges jellemvonása.¹¹

A honalapító magyarok *egységes nemzeti jogrendet* alkottak, melybe az itt talált népelemeket is befoglalták. Az egyes néptörédeknek ebbe az új állami és társadalmi rendbe miként való befoglalására irányadó volt, hogyan viselkedtek a honfoglaló magyarokkal szemben. A kik fegyveres kézzel ellenállottak és legyőzettek, rabszolgasorba kerültek; viszont, akik hozzájuk csatlakoztak és segítségükre voltak, megtartották területeiket és teljes szabadságukat; végül, akik semlegesekek maradtak, nem lettek ugyan a hódítókkal egyenjogúak, azaz politikailag, közjogilag jogozottak, azonban személyes szabadságukat és birtokukat ők is megtartották. Ezekből kerültek ki a későbbi kor magánjogilag szabadjai.¹²

¹⁰ Helyesen mondja *Vámbéry*: „A magyarság csekély számban jött ide be; de műveltsége nagyobb volt az itt talált népek kultúrájánál, a minthogy akkoron egyáltalában nagyobb volt ez Ázsiában, mint Európában és így „nem csoda, hogy ez nagy, irányító befolyással volt az itt talált alantasabb műveltségű népekre. De ebből az is folyik, hogy a honalapító magyarok nem voltak barbárai”. Idézve *Hermann Ottó*-nál: *A magyar nép arcza és jelleme* 174. 1.

¹¹ V. ö. *Savigny*, *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter*, I. fs II. k. *Brunner H.*, *Deutsche Rechtsgeschichte* I. k. 11. §. *Hartmann*, *Das ritalienische Königreich*.

¹² V. ö. *Wenzel Gusztáv*, *Mezőgazdaság története Magyarországon* 63-64 1.

6. §. A nemzeti kötelék jelentősége és a nemzetgyűlés.*

A törzsek egyesülése következtében keletkezett magyar őszállam fennállásának alapját a nemzeti kötelék képezte, melyet az összerződés hozott létre.

A nemzeti kötelék közkötélék és nem magánkötelék, minő a hűbéri és hűbéres viszonya. A nemzeti kötelék az egyént nem más egyénhez, hanem a nemzeti egészhez az összességhez, az államhoz fűzi; nem alapul az egyén akaratán, magánjellegű szerződésen, hanem fennáll szükségképpen magasabb jogtételnél fogva, mely e nemzet minden egyes tagjára kötelező.

A nemzeti köteléknek ebben a közjogi jellegében nyilvánul a nemzetté egyesülés közjogi természete. E közkötélék fennállásánál fogva az őszállamot államnak, közjogi alakulatnak kell tekintenünk modern fogalmaink szerint, holott e nélkül pusztán hadi vállalatokra egyesült sokaságról szólhatnánk, melyet a vezér személyéhez fűződő különös hűségi és szolgálati viszony tart együtt, egyetemes, közjogi alap nélkül. A nemzeti kötelék fennállásánál fogva a magyar őszállam határozottan köz jogibb jelleget tüntet fel a középkori hűbérállamoknál, melyek fennállásának alapját a hűbéri magánkötelék képezte, oly kötelék, a mely az egyént nem az Összességhez, hanem külön-külön egy hatalmasabb egyénhez kapcsolta.¹

A nemzeti kötelék megfelel a mai modern államban fennálló állampolgári köteléknek, a mely egyrészt alapja az állami

*Irodalom: *Salamon Ferencz*, A magyar hadi történethez a vezérek korában 1877. 31-65. 1. *Kuun Géza* gróf, *Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originds historia antiquissima* 1893. I. k. 163-181., 205-224. 1. *Timon Ákos*, A germán ősalikotmány 1881.

¹ V. ö. *Timon*, Germán ősalikotmány, 96-98. *L. Sohmf Rudolf*, a kiváló német jogtörténetíró ide vonatkozólag a következőket írta szerzőnek dd. Strassburg 1881 júl. 13.: „Mit der Idee . . . haben Sie zweifellos den Kern der westeuropäischen Verfassungsgeschichte im Mittelalter getroffen. Ich bin sehr geneigt, Ihnen auch in der Wendung, welche Sie dieser Idee für die Auffassung des Königtums (als einer wesentlich privatrechtlich gedachten Gewalt) gegeben haben, Recht zu geben, und bin ich schon seit längerer Zeit von der zu sehr modern gedachten Auffassung, welche ich früher gehabt habe, allmählig zurückgekommen. Ich glaube jetzt, dass das Königtum geschichtlich an das Häuptlingtum anknüpfte, also an eine private Schutzgewalt des Mächtigen über den mindermächtigen Freien”.

főhatalom létezésének, a mennyiben a polgárokat közös főhatalomnak alá rendeli, másrészt az állam létének magának, a mennyiben ennek érdekében bizonyos köteleességeket ró az állam tagjaira.

Az ősi államszervezetben, mint az államnak kezdetleges formájában a nemzeti kötelék mindössze két közköteleességet szül a nemzet szabad, teljes jogú tagjaira nézve: az ált alános h a d i és t ö r v é n y k e z é s i k ö t e l e s s é g e t . A nemzetnek minden fegyverképes tagja köteles a nemzetgyűlésen megjelenni, mely egyrészt hadi, másrészt törvénykezési gyűlés. Egyfelől nem egyéb, mint maga a nép fegyverben, mely határoz háború s béke felett, a nemzetgyűlésről történik a hadba indulás, a nemzetgyűlésen megy véghez a közös szerzeménynek, a hadizsákmánynak a vérszerződés rendelte felosztása. Másfelől törvénykezési gyűlés: itt osztottak igazságot a nemzetbírák a nemzet nevében és a nemzet ellenőrzése mellett, mely ilyenkor maga gyakorolt bíráskodást.² E közköteleességek megszegését úgy tekintették, mint támadást a nemzetegész ellen, mint veszélyeztetését a nemzeti közlétnak. Ezért a nemzeti jogközösségből való kizárással, kiközösítéssel, kiátkozással büntették, a mely magába foglalta az átok alá vetett egyén személyiségének megsemmisítését, a halálbüntetést vagy szolgaságba vetést. „Mielőtt a magyarok megkeresztelkedtek és keresztények lettek volna – úgymond Kézai, - hírnökök ily szózáttal szokták bejárni a magyarok táborait, hogy őket egy seregbe egyesítsék: „Isten és a magyar nép szava, hogy mindenki ezen meg azon a napon fegyveresen, ezen s azon a helyen megjelenjen a község tanácsát és parancsát meghallgatandó”. A ki ezt a rendeletet megvetette s elmaradásának okát adni nem tudta, azt a szittya törvény értelmében pallossal kettéhasították, vagy veszett ügyeknek tették ki, avagy rabszolgaságba taszították.”³

A nemzeti köteléken épül fel a nemzeti közhatalom, mint ma mondjuk, az állami főhatalom, a mely az ősi államszervezetben az államot alkotó népet, a nemzetet magát illette. Az állami főhatalom birtokosa a politikailag szervezett nép,

² *Kézai*, I. k. 2. fejj., MHK. 481. 1.

³ U. o.

a nemzet; a szuverenitás tehát a nép- vagy nemzetszuverenitás, miként a germán ősalkotmányban.⁴

A főhatalomnak a szuverenitásban foglalt jogosítványoknak gyakorlására hivatott közege a nemzetgyűlés – mint Kézai mondja – a „község”, a *communitas*, mely ma úgynevezett ősváiasztó gyűlés, a mennyiben azon a nemzetnek minden szabad, fegyverképes tagja jelen van. A nemzetgyűlésen való részvétel természetzerű folyamánya a nemzethez való tartozásnak, a nemzeti köteléknek, mely nem csak jog, de kötelesség egyszersmind. A jogok és kötelességek az ősi államszervezetben fedik egymást. Mindenki, a ki a kötelékből folyó kötelességeinek eleget tenni képes, egyszersmind résztvesz a közhatalomban, a nemzetet, illetve a nemzetgyűlést megillető felségjogok gyakorlásában, az egész nemzetet érdeklő közügyek intézésében.

Az ősi államszervezetben az állam elvont fogalma még nincsen kifejlődve. Az állam, mint az összességtől különálló eszmebeli egész, mint Organismus, nem létezett még a magyarok képzetében; hanem az állam a népben immanens fogalomként jelentkezik, mely csak akkor van jelen, ha a nemzet valamennyi szabad, fegyverképes tagja egybegyűlt a közügyek intézése végett.

Az államforma-tan kifejezéseivel élve, az ősi államszervezet demokratikus államszervezet, minthogy a szuverenitás, a főhatalom sem nem egy személyt, sem nem többeket illet, hanem az összeseket, a politikailag jogozott népet a maga összességében. Bizonyítják ezt az egykorú byzanci tudósítások. „Szabad ez a nép”, mondja Bölcs Leó a magyarokról,⁵ a mely nyilatkozatnak igazi értelme csak az lehet, hogy a nép a nemzetgyűlésen önmaga intézkedik a közügyekről. Konstantinos pedig előadja, hogy „a magyarok nyolcz törzse nem engedelmeskedik fejedelmeinek”.⁶ Teljesen egybe vág ez a hazai források, kivált Kézai Simon fenti bővebb adataival, melyek alapján már *Werbőczy* következőképpen jellemezte a királyság alapítása előtti magyar államszervezetet: „Hajdan, midőn a magyar nép még pogány erkölcsökkel élt, s ki-

⁴ *Timon*, id. m. 9. s köv. 1.

⁵ „*Εστίν ἐλευ&ίρον τοντο το ἴ&νο;*”. MNK. 33. 1.

⁶ „*Αἱ ὁς οκτ ω γι-ΑειΙ τών Τούρκων αυτὰ πρ τοῦ οἰ&flow ἀρχοντα.;* ονχ *νπηχοῦσοιν* . MNK. 127. I. L. a 46. I. 11. jegyzete

rálya nem, csak vezére és kapitányai voltak kormányzók gyanánt, a törvény- s szabályalkotás teljes joga náluk (a nép-nél) volt”.⁷

Az ősi államszervezet korában a szuverenitásnak következő ágait, a következő felségjogokat különböztetjük meg, melyek megilletik a nemzetgyűlést, mint a főhatalom birtokosát:

1. A h a d f e l s é g j o g . Fentebb már előadtuk, hogy a nemzetgyűlés határoz háború és béke felett, valamint intézkedik a közösen szerzett zsákmány felosztásáról.

2. A t ö r v é n y k e z é s i f e l s é g j o g . A közbéke ebben az időben népbéke: a jogszabályok a nemzeti akaratból merítik kötelező erejüket. A nemzetgyűlés biztosítja a jogrend uralmát, a béke fennállását. Az igazságszolgáltatás a nemzet nevében, nemzetválasztotta közegek segítségével történik. Ezek Konstantinos szerint a gyula, helyesen valószínűleg gyula és karchas, kinek igazi helyes hangzású nevét eddig megállapítani nem sikerült.⁸ A nemzetgyűlés azonban nemcsak birtokosa, kútfeje a törvénykezési felségjognak, hanem egyszersmind bíróság, legfőbb törvényszék. A nemzetbíráknak igazságtalan ítélete ellenében ugyanis a „községhez”, a nemzetgyűléshez lehet fellebbezni. Világosan tanúsítja ezt a nemzeti hagyomány, melyet Kézai őrzött meg számunkra. „Egy rektort is rendeltek maguknak – t. i. a hunok vagy magyarok – Kádár nevűt a Turda nemből, hogy az egész sereg felett ítéljen, a viszálykodók pereit elintézzze, a gonosztevéket, tolvajokat és rablókat megbüntesse, úgy azonban, hogy ha a rektor helytelen ítéletet hozna, a község azt megsemmisíthesse és a hibázó kapitányt, avagy rektort letehesse a mikor neki tetszik. Ez a törvényes szokás a hunoknál – azaz a magyaroknál – sértetlenül fennállott Taksony fia, Géza vezér koráig.”⁹

⁷ „Quod quamvis olim populus iste Hungarorum dum adhuc ritu viveret gentilium et non regem, sed ducem ac capitaneos haberet sicut directores, omnis potestas condendae legis et constitutionis apud eos fuerit ...” II. R. 3. ez. 1. §.

⁸ Vámbéry a gyulát a török-tatár y/fáo-ra vezeti vissza és összegyűjtőnek, t. i. a sereg egybegyűjtőjének, gyűlésbe egyesítőjének fordítja. A karchas szerinte a *khar* = látni, tekinteni törzstagtól származtatva annyit jelentene, mint felügyelő, felvigyázó Id. m. 133-135. 1.

⁹ MNK. 4SI. 1.

3. A hivatali felségjog, vagyis a hivatalnokok kirendelésének joga. A mint Kézai most idézett tudósítása is tanúsítja, a nemzetgyűlés választotta a nemzeti köztisztviselőket, – kikről részletesen szólunk a következő szakaszban, – a vezért egy határozott nemzetségből, Árpád ivadékaik közül, továbbá a gyulát és a karchast. Úgyszintén a nemzetgyűlés jogát képezte a nemzeti tisztviselők működésének ellenőrzése és az alkotmányértő nemzeti tisztviselőnek megbüntetése, letétele.

4. A szabályalkotási felségjog. Az iránt nem lehet kétség, hogy ezen ősi korban még a törvényhozó hatalom a mai fogalmaink szerint nincsen kifejlődve. A jogot nem a nemzetgyűlés alkotja törvényhozás útján, hanem alkotja maga a nép szervezetlenül szokás útján. Mindazonáltal bizonyos jogszabályokat alkothattak a nemzetgyűlésen is kölcsönös megállapodás alapján. Erről tanúságot tesz a nemzeti hagyomány. Így jött létre az összerződés és így keletkeztek utóbb a pusztaszeri határozatok, a melyekre nézve bizonyára túlozva mondja Anonymus, hogy „itt állapították meg az ország szokásos törvényeit és összes jogát”.¹⁰

7. §. A vezér és a nemzetbírák jogállása az ősi államszervezetben.*

A törzsek egyesülése, nemzetté alakulása szükségképen maga után vonta bizonyos állami szervezetnek: a törzsek felett álló és azokat összefoglaló államkormányzati szerveknek létesítését.

E szervezetről a két byzanci császár, *Bölcs Leó* és *Konstantinos Porphirogennetos* munkái őriztek meg számunkra becses adatokat, a melyek azonban lényegesen eltérnek az arabs és a perzsa írók műveiben foglalt tudósításoktól.

¹⁰ „*Et in illo loco dux et sui nobiles ordinaverunt omnes consuetudinarias leges regni et omnia iura eius, qualiter servirent duci et primatibus suis vel qualiter iudicium face rent pro quolibet crimine commisso*” 40. fejt. MHK. 436. 1.

* *Irodalom: Salamon Ferencz, A magyar hadi történethez a vezérek korában. 1877. 31-65. il. Kuun Géza gróf, Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima 1893. I. k. 163-181., 205-224. 1.*

Ibn-Roszteh és *Gardezi* szerint – a mint már fentebb említettük – a magyaroknak volt egy f ő k i r á l y u k, kit *kendeh-nak* neveztek, a ki azonban csak névleg uralkodott; tényleges uralkodójuk, helyesebben kormányzójuk a *dsila* volt, az a l k i r á l y, a ki intézkedik a támadást és védelmet illető ügyekben és a kinek szavára hallgat minden magyar.¹ E keleti írók tudósításaiból erőteljes monarchikus szervezet képe tűnik elénk.

Bölcs Leó tudósítása a magyarok államszervezetéről egy helyütt azt mondja, hogy „egy fejedelem alatt állanak”;² másutt pedig említést tesz még arról, hogy főnökeik súlyos és kegyetlen büntetéssel sújtják a vétkeket.³ Részletesebb Konstantinos tudósítása. Szerinte a nemzet élén áll a nagyfejedelem, a *μέγας ἀρχων/-* a ki Árpád nemzetségéből való következő szerint; ezen főtisztviselő mellett van a nemzetnek két más tisztviselője, a *γνλας* és a *χαρχάς*, a kik bírói tisztelet viselnek, továbbá minden törzsnek van külön-külön archonja, azaz vajdája.⁵

Konstantinos és a *keleti írók* tudósításai főleg abban térnek el egymástól, hogy ez utóbbiak semmit sem tudnak a nép szuverenitásáról; szerintük a király, a *Kendeh* bírja a hatalmat és gyakoroltatja azt helyettesével, a *dsítával*. Konstantinos előadásából ellenben világosan kitűnik, hogy a szuverenitás alanya nem a vezér, hanem a nemzet, illetve a nemzetgyűlés; mi hogy úgy volt, bőven kifejtettük a megelőző szakaszban. Előadtuk a harmadik szakaszban az okokat is, a melyek miatt a keleti írók idevágó tudósításait kételyvel kell fogadnunk. Ők a kazár államszervezet mintájára gondolták leírhatni a magyarok közszerzetét és a *kendeh*nek tulajdonították a kazár khagán, a *dsilának* a khagán helyettese, az isa jogállását.

¹MHK. 167. és 195. 1. L. .a 3. H.

²MHK. 32. 1. L. alább a 16. jegyzetet.

³MHK. 33. 1. L. alább a 14. jegyzetet.

⁴ „Ο Αρπαση? ο μέγας Τουρκία? ἀρχων . . . úgymond nyomban a következő jegyzetben idézendők után. MHK. 128. 1.

⁵ „ Εγὼν: ὁ ἡ κεφαλὴν πρῶτην τὸν ἀργοστα ἰπ τῆς γενεᾶς τοῦ Ἀσπαδι ἀκολονῦ-Ιαν, καὶ δύο ἐτέρους τόντε γνλάν καὶ τὸν καρχαν, οἵτινε; εχονβ ζῖν κρποῦ, ἔχει δε ἐκάστη γενεὰ ἀρχοντα. Τῦτεον σ τ ἰ ὁ γνλ-ῖ; καὶ ὁ χαοχη; ν εἶσιν ονόματα κυρα, ἄλλα ἀξιώματα.” MNIK. 127-128. 1.

Alkotmányjogi szempontból nagyjelentőségű másik eltérés,-hogyan a keleti írók tudósításai az összes kormányzati, teendőknek, úgy a hadi, mint a törvénykezési intézkedéseknek egy kézben, a kende, illetve dsilá kezében egyesítését, centralisatióját tüntetik fel; holott Konstantinos adataiból ellenkezőleg a hadügyeknek és a mi ezekkel összefügg, a törvénykezéstől éles különválása következik. A vezér a had- és külügyekkel foglalkozik és a mi egyéb közügy e kezdetleges állami szervezetben még akad a törvénykezésen kívül, melynek teendőit a gylas és a karchas végzik.

Bármennyire különösnek tetszik is ily kezdetleges korban a hatalmi körök illetén elválasztása,⁶ *Konstantinos* e tudósításának megbízhatóságához szerintem kétség nem férhet. Munkája tanúsítja, hogy ő jól ismerte a magyaroknál szereplő köztisztviselőket; jólértesültségét mutatja többi között, hogy megtudja állapítani a tisztségek rangsorozatát: első a megás archon, második a gylas, harmadik a karchas.⁷ Volt is alkalmá, hogy mindezekről értesüljön; maga említi Árpád családjának számos tagját és más előkelő magyarokat, a kik Konstantinápolyban jártak kevéssel műve megírása előtt, s ezek között Bulcsút, a magyarok akkori karchasát, Kál volt karchasnak fiát.⁸ *Konstantinos* mellett bizonyít a nemzeti hagyomány is; *Kézai* tudósítása a Turda nemzetiségből való Kádár nevű rektorról, a kit a hunok (azaz magyarok) megválasztottak Scythiából kivonultukban, hogy a pereket eldöntse és a gonosztevőket megbüntesse. Külön tisztviselő választatván a törvénykezési teendők végzésére; e tudósítás világosan mutatja a bírói tisztségnek a fővezéri tiszttől való elválasztását.⁹ Megerősíti ezt *Anonymusnak* az a tudósítása, mely Zsolt vezér kiskorúságára vonatkozik s mely szerint szintén a jogszolgáltatás céljából külön bírákat (*rectores regni*) választottak.¹⁰ Végül ugyanezt tanúsítja a

⁶ Salamon id. m. 39. i.

⁷ „... . Βονλιτσοῦ τον τρίτον ἀρχοντος κα.Ι χαρ/β Τουρκας . . . Το οη καρχα ?ατΙν αζίωμα, νιβπ?ρκ<ά το γνλδ; , ΌΙαι μίτιον τον χηρ β ΜΗΚ. 128. Ι

⁸ MNK. 128. 1.

⁹ „Constituerunt quoque inter se rectorem unum, nomine Kadar, de genere Turda oriundum, qui conwnunem exercitum iudicaret, dissidentium jitee sopiret, castigaret malefactor es, fures et lat roues”. MHK. 481. 1.

¹⁰ Anonymus cap. 53. „Transactis quibusdam temporibus, dux Zulta

székelyek és a kunok törzsszervezetének analógiája. Középkori hiteles források alapján tudjuk, hogy a kunoknál is, a székelyeknél is külön hadnagy volt és külön bíró.¹¹

Mind a szuverenitás birtokosának, mind a hatalmi ágak elválasztásának¹² kérdésében Konstantinos tudósításait véve alapul, részleteiben a következő képet adhatjuk az ősi államszervezetben fennálló köztisztviségekről.

A nemzet élén áll a vezér vagy fő kormányzó, a megás archon, mint Konstantinos mondja, vagy a keleti tudósítások szerint a kende. Nem birtokosa a felségjogoknak: a hadi felségjognak nem, mert mint Konstantinosból, valamint a nemzeti hagyományból tudjuk, a háború és béke feletti való határozás, a hadseregnek harezba szólítása, a hadi zsákmány felosztása a nemzetgyűlést illeti; a törvénykezési felségjognak sem, mert a közbéke ez időben népbéke, melyet a nemzetgyűlés biztosít és a jogszolgáltatás a nemzet nevében történik, a nemzet választotta külön tisztviselők által. A vezér tehát nem szuverén; csupán első tisztviselője a nemzetnek és mint ilyen a nemzeti egység kifejezője, a magyar nemzet önállóságának, szuverenitásának képviselője kifelé, más népekkel szemben. Szóval a vezér jogállása nagyjában megegyezik a germán népek ősi államszervezetében a király

cum esset trodecim annorum, omnes primates regni sui, oammuni consilio et pari voluntate, quosdam rectores regni sub duce prafecerunt, qui moderamine iuris consuetudinis, dissidenthim lite s contentionesque sopirent. Alios autem constituerimt ductores exercitus, cum quibus diversa régná vastarent". MHK. 455. 1.

¹¹ „ . . . capitaneo exercitus et iudicium terrestri nec non senioribus sedis Odwarhel” 1459. Székely Okit. I. k. 177. 1.; „ . . . ut iudem per se inter ipsos belliductorem et iudicem eligere . . .” 1462. U. o. 194. 1. Lásd még /különösen gr. Lázár Miklós, A Marosszékbén 1491-1515 között hadnagyságot és bíróságot nemek és ágak rendje szerint viseltek lajstroma* Századok 1868. évf. 673. és k. 1.

¹² Paule Gyula, A magyar nemzet története Szent Istvánig című munkájában 12., 19., 139-140. 1. összegegyeztetni kívánja a keleti írók és Konstantinos adatait olyképpen, hogy a gyksről és a karchasról mondott εχονσί τάξιν κρ-τού” szavakat csupán a hatáskör részleges leírásának tekintti. Ehhez képest elvetvén a hadügy és a törvénykezés elválasztásának általunk felállított tanát, a gylasban és karchasban egyaránt hadvezért és bírót lát, még pedig a gylast azonosítva a dsilával, a karchast a kendevel minnek következtében a keleti írók világos szavai ellenében a dsilát kénytelen a kendenél régibbnek, főbbnek feltüntetni.

jogállásával. A germán népek ősállamaiban a király szintén nem szuverén; impériuma, rendelkezési joga csak a népgyűlés (*concilium*) kifejezte szuverén akarat végrehajtásában van. Ennek a népgyűlésnek van alárendelve, mint a nép (*civitas*) első tisztviselője és a népegységnek, a népszuverenitás eszméjének kifejezője.¹³

A nemzet közéletében ebben a korban, midőn a magyar még félig nomád nép volt, elsősorban a hadi életre irányult; ebből kifolyólag a vezérnek vagy a főkormányzónak hatalma leginkább hadügyi természetű. Ezt jól fejezi ki a magyar vezér szó és a hazai krónikák latin *dux* jelölése. A nemzeti közszervezet ez időben első sorban hadi szervezet és ennek éltető eleme a vezér, a ki, mint ilyen korlátlan parancsolási joggal, *imperium-osa* rendelkezik¹⁴ s a kinek hadban s hadviselés idején a nemzet valamennyi szabad tagja engedelmeskedni tartozik. *Bölcs Leó* Taktikájából jól ismerjük a magyarok hadakozását és kitűnő hadrendszerét. E kitűnőség nagyrészt azon alapult, hogy a magyar hadsereg a vezérnek erőteljes központi vezetése alatt állott és katonai tekintetben a nemzetnek egyes tagozatait, a törzsek és nemzetségek feltétlenül alá voltak rendelve a vezérnek. Világos kifejezésre juttatja a vezéri hatalomnak ezt a nagy erejét *Bölcs Leó*, midőn mondja: „Ezt a népet, mely egyetlen egy fejedelem uraima alatt áll, nem szeretettel, hanem rettegéssel tartják féken, bűnöseiket a főnökök szigorú és súlyos büntetéseknek vetik alá.”¹⁵

A vezér feltétlen parancsolási és büntetési joggal bír, úgy hogy „az atyafiságos szereteten kívül” – melyről a császári író bizonyára túlozva mondja, hogy teljesen hiányzott¹⁶ – a szigorú fegyelem és félelem tartja össze a törzseket. Ugyanily értelemben magyarázható Konstantinosnak ama nem

¹³ L. ezt bővebben *Timon* Ad. m. 58-£0. 1.

¹⁴ Éppen úgy, miként a germán napkirály. V. ö. *Gregorius Turonensis* elbeszélését Klodvigról, a ki a hadigyűlés alkalmával csekély rendtelenségért fejével lakoltatta „azt a frank embert, a ki régebben – béke idején – ellene szegült volt egy kívánságának. *Timon* id. m. 72. 1., 1. jegyzet.

¹⁵ »Τοῦτο τοῖνυν ὡς μοναρχομενον, καὶ ἀπιῶ; καὶ βαρείας τας ποινὰς ἐπὶ τοῖς ἀμαρτανημίνοις παρ <χρῆτων ἐκ των ἀρχόντων> αυτών υφιῶτάμενον, ονκ ἀγάπ, ἀλλὰ φόβω κεκρατημῖνον ... MNK. 33. 1.

¹⁶ *Salamon* id. m. 34. 1.

egészen hibátlanul fogalmazott helye: „A turkoknak az a nyolcz törzse nem engedelmeskedik saját fejedelmeinek, hanem szövetségök van a háborúkra nézve és a mely részt megtámadják, azt teljes tanácssal és törekvéssel támogatják”.¹⁷ Ez is azt jelenti, hogy a törzsekből alakult nemzet csupán hadi tekintetben van a vezér parancsának s teljes hatalmának alávetve, egyéb – mondjuk polgári – ügyekben nem; béke idején a nemzet szabad tagjai törzsek és nemzetségek szerint élnek külön főnökeik alatt. A vezérnek ebben a jogállásában, az erőteljes központi hatalomban, a melyet a vezér hadi hatalma jelképezett, látja *Bölcs Leó* a magyarok állami szervezetének legfőbb jellemvonását, mely azt megkülönbözteti a többi szittya népek közszervezetétől: „A szittya népek” – úgymond – „sok fő alatt álló népek. Csupán a bolgárok nemzetének s azonfelül még a turkoknak van hasonló nemű harczrendük, mely erősebb egyéb szittya népekénél. Szoktak harczolni . . . egy fő vezérlete alatt.”¹⁸

A vezérnek ez a nagyterjedelmű katonai hatalma, *impériuma*, melyhez képest ő háború esetén élet és halál ura, nem szünteti meg, nem esik rovására a nemzeti közszabadságnak, mert a vezér a szuverén nemzetgyűlés ellenőrzése alatt áll, mint a melytől hatalmát nyerte. A vezér a nemzetgyűlés által felelősségre vonható és ha hatalmával visszaélt volna, ha alkotmány sértést követne el, büntetéssel sújtható. Világosan tanúsítja ezt az összerződésnek fentebb idézett ötödik pontja, mely a szerződést szegő vezért átokkal sújtja; a mi a régi magyar büntető jog szerint annyit jelent, hogy a nemzetgyűlés a vezért hatalmától megfosztván, a jogközösségből kizárhatja.

Az összerződésnek a vezér, valamint általában a nemzeti tisztviselők felelősségére vonatkozó tételét hitelességében megerősíti *Kézainak* az a tudósítása is, hogy a nemzetgyűlés a rektor ítéletét megsemmisítheti és a hibázó rektort állásától megfoszthatja.¹⁹

¹⁷ MHK. 127. 1. Idéztük a 3. §. 51. jegyzetében.

¹⁸”Τά Σλν&ικὰ ε&νν . . . πολύαρχά τβ και άπράγμονα . . . μόνα όε τά των βουλγάρων, προσέτι όη και τα των Τουρκων της όμοιας τάξεως Ιογνροτέρας τών άλλων Σκνθ-ικών ε&νων τάς κ>τά αύςταα,ν μάχας ποιούμενα τε και άναρχουμένα. MNK. 32. 1.

¹⁸”Ita quidem, ut si rector idem immoderatam sententiam definiret,

A vezéri vagy főkormányzói tisztség” úgy *Konstantinos* tudósítása,²⁰ valamint a nemzeti hagyomány tanúsága szerint²¹ Árpádnak vezérré választása óta örökletes, az ő nemzetségéhez van kötve. A vezéri vagy főnöki tisztségnek egy bizonyos családhoz kötése a népek törzsszervezeti korában általános jelenség. Nem meglepő tehát, hogy a vezér a magyar ősállamban is csupán egy nemzetségből választható. Az öröklés sorrendje azonban nem volt meghatározva; a nemzet szabadon választott Árpád ivadékaik közül, teljesen szabadon szemelhetette ki azok közül azt, kit arra a tisztségre legalkalmasabbnak tartott. A vezéri tisztség betöltésénél az öröklésen kívül a választásnak is nagy jelentősége volt. A betöltés módja az ú. n. öröklés nélkül választás, a mennyiben a vezérnek bizonyos nemzetségből kell lennie, de a nemzetség tagjai közül a nemzet szabadon választ.

A vezérré választás szertartása, *Konstantinos* szerint, a pajzsra^melés, a mit ő *kazár* szokásnak mond.²² Említettük, hogy ez korántsem egyedül szittyai, illetve keleti szokás, hanem előfordul más népeknél is, így pl. a rómaiaknál és a germánoknál.²³ Krónikáink szerint Árpád a Turul-nemzetségből²⁴ származott.²⁵ A turul madár képe díszítette már Attila király zászlaját is.²⁶ Ezt az adatot megerősíti a kétségkívül igen régi, mert Anonymusnál is fellelhető monda Álmos any-

communitas in irritum revoaret, orrantem capitaneum et rectorem deponeret quando vellet”. MHK. 481. 1.

²⁰ „... της γενεάς τον Άρτιαό?} κατ άτίολονῶ-αν ...” MNK. 127. 1.

²¹ Lásd egyfelől a vérszerződés első czikikelyét, másfelől a vezérek genealogiáját: „Árpád genuit Zoltán, Zoltán genuit Toxun” Képes Krónika MHK. 500. 1. „Dux veró Thocsun genuit filium nomine Geysam . . . Sane ti regis Stephani nepotis duels Tocsun”. Anonymus 57. fejezet, MHK. 463. 1.

²⁴ „Άρχοντα κατά το των Χαζάρ-ον εθ-ος κα.Ι ζόκανον πεποιήκ.ο σικώ σαντες αυτών εις σκουτάριον.” MNK. 1,22. 1.

²³ L. a 44. 1. 6. jegyzetét.

²⁴ *Szabó Károly* szerint a turul nem egyéb, mint hibás olvasása a *cnral*, *karoly*, *karvaly* szónak, turul madár tehát soha nem is létezett. *Vámbóty* szerint „turul” a magyar nyelvből a XIV. század óta kiveszett madárnév, melynek rokonai a csagataj „turgul”, fekete sólyom és „totgaj”, seregély, valamint az altáji törökség „turuj”, seregély szava. Magyarok eredete 170-171. 1. L. még *Kuun Géza* gróf id. m. 1. k. 180-181. 1.

²⁵ MHK. 485. L

²⁶ „Bannerium . . . regis Ethelae . . . similitudinem avis habebat quae hungarice turul dicitur in capite cum corona”. MHK. 483. I.

jának, Emesének álmáról.²⁷ A törzset, melyből e Turul-nemzetség való, krónikáink nem említik; de alig lehet kétség, hogy a Megyer vagy Magyar törzshöz tartozott, minthogy ennek a törzsnek neve vált a nemzet nevévé.²⁸

A vezéren kívül volt a nemzetnek még két tisztviselője, a *gylas* és a *karchas*. Mindakettőről tudjuk, hogy bírói tisztet viseltek; hatáskörükről, teendőikről részletesebb adataink nincsenek, csak annyit látunk, hogy feladatuk volt a nemzetgyűlésen igazságot szolgáltatni és a közbűntetteket megtorolni s hogy működésükért a nemzetgyűlés által felelősségre vonhatók. Valószínű, hogy tulajdonképpen bírói teendők mellett *kivételesen* más teendőket is végeztek: Bulcsú karchas p. o. mint követ járt Konstantinápolybari;²⁹ katonai hatáskörük is lehetett, akár mint törzs- vagy nemzetségfőknek, akár különös kirendelésnél fogva. Arról, miképpen nyerték el tisztüket, adataink nem szólnak. Alkalmassint választás – még pedig öröklessel korlátolt választás – volt ezeknek a bírói tisztségeknek is elny érési módja, miként a fővezéri tiszté és a törzs- s nemzetségi főnökségé. E mellett látszik sztóliani Konstantinosnak az adata, hogy Bulcsú karchasnak apja, Kál, szintén Karchas volt.³⁰

Bizonyos, hogy a vezér mellett, mint annak tanácsadói, \ a törzsfők, a vajdák is résztvettek a központi kormányzatban, a mint *ezt* a vérszerződés harmadik pontja követelte. Valószínűleg ebben leli magyarázatát, hogy, a mint *Konstantinos Porphirogennetosnak De ceremoniis aulae Byzantinae* című munkájában olvassuk, a X. század derekán Byzánzból a magyarokhoz küldött követek „a turkok fejedelmeinek” szóló levelet vittek magukkal.³¹

8. §. A törzsi és a nemzetségi kötelék jelentősége az őszállamban.*

A nemzeti kötelék, mint állami kötelék mellett az őszállamban két másik közjogi jelentőségű kötelékre is találunk. Ez a törzsi és a nemzetségi kötelék, mely az ősi államnak ál-

²⁷ MHK. 397. és 499. 1.

²⁸ L. a 35. 1. 1. jegyzetét.

²⁹ MHK. 128. 1.

³⁰ v. ö.

³¹ II. ik. 48. fej. idézve MHK. 112. 1. 2. jegyzetben.

Irodalom: Bartal Gy., Commentariorum ad historiam Status iuris-

lami jellegét elhomályosítja és annak a kezdetleges törzsállam minőségét kölcsönzi.

Az őszállam több törzs egyesüléséből keletkezvén, a nemzeti vagy állami lét nem fejlődött azonnal tökéletes, igazi állammá modern felfogásunk szerint, azaz oly állammá, mely az alattvalói vagy állampolgári köteleken kívül más önálló közjogi köteleket nem ismer. A törzskötelék, mely ezt az állami alakulatot megelőzőleg a törzsekben fennállott és az együttlétezést biztosította, nem szűnt meg azonnal; csupán háttérbe szorult, jelentőségében csökkent, a mennyiben az új nemzeti közérdekek s közszervezet azt megkívánták. Az egyes törzsek önálló működésének köre és az erre vonatkozó törzsi és nemzetségi szervezet továbbra is fenmaradt, csak korlátozást szenvedett a nemzeti közérdekek szempontjából, az ezekért fennálló nemzeti közszervezet részéről. A nemzet szabad fegyverképes tagjai nemcsak a nemzeti egésznek alkotó részei a nemzeti kötelék alapján, hanem egyszersmind a törzskötelék alapján tagjai a nyolcz törzs valamelyikének és e minőségükben szintén bizonyos jogok és kötelezettségek részesei.

A vezér mellett, a ki a nemzeti akarat végrehajtója, a nemzet főkormányzó ja, megás archona, ott találjuk az őszállamban mint a törzsi érdekek védőit és a törzsgyűlés végrehajtó szervét, a törzsfőnököket, a kiket Konstantinos szintén kormányzóknak, archonoknak nevez.¹ Ügyszintén a nemzeti bírák mellett ott látjuk a törzsi bírakat, a törzsbeli gyűlést és harkákat, a kik a törzshöz tartozók között felmerült jogvitákban ítélnék és a törzsbéke fentartására ügyelnek.

A törzsek önálló hatásköre megmaradt mindazokra az ügyekre, melyeket nem tekintettek nemzeti, állami közügyeknek és a melyek ehhez képest nem tartoztak a nemzetgyűlés elé. A törzsek hatáskörében megmaradt, mint fentebb említettük, az egy-egy törzs tagjai között keletkezett peresügyek elintézése. Megmaradtak továbbá a gazdasági ügyek. A magyarok ősi államszervezetében ugyanis létezett egy nagykörű gazdasági szervezet, mely azonban nem volt

que Publica Hungariae aevi imedii libri XV. 1847. *Pauler Gy.*, A magyarok megtelepedéséről. Századok 1877. évi. *Kuun Géza* gróf. *Relaticum Hungarorum etc.* 1893-1895.

¹ „... „*Εχει ἐλ' ἐκάστη γυνεά ἀρχοντα...*” MNK. 128. 1.

nemzeti közszervezet, hanem törzsi és nemzetségi berendezés. Megmaradt végül a törzseknek bizonyos mérvű önálló hatásköre a hadügyekre nézve. A ránk maradt adatok szerint az ország egyes területrészeinek birtokba vétele törzsenként történvén,² a megszállott terület védelme első sorban az illető törzsnek volt feladata. Ehhez képest a honalapítás alkalmával itt talált, valamint a később épült várakat, mint a védelemnek fontos eszközeit, az egyes törzsek gondjaira bízták. A parancsnokság és az intézkedés joga a várak felett az egyes törzsfőket illette³ és minthogy a várak őrizete és épentartása jórészt nem a honfoglaló magyarokat terhelte, hanem az itt lakó meghódított népeknek tétetett köteletségévé, a vár népe feletti felügyelet és parancsolás is. A törzseknek ebből a hadügyi hatásköréből, hatalmából magyarázható meg, hogy a krónikák tudósítása szerint az egyes törzsek gyakran önállóan bocsátkoztak hadi vállalatokba és kötöttek békét. Ez azonban nem volt jog szerint való, csupán tényleges állapot, mert az ősi államszervezet korában a hadi felségjog, a háború és a béke feletti határozás jog szerint a nemzet egészét képviselő nemzetgyűlést illette és így az egyes törzsek önállóan sem háborút nem indíthattak, sem békét nem köthettek.

A törzsi kötelék ehhez képest állandó veszélyt képezett a nemzeti vagy állami kötelékre; veszélylyel fenyegette a a magyar nép állami életét. A törzskötélék szilárdulása csak a nemzetinek rovására történhetett és a törzserdekek ápolása, a törzseknek nagyobb önállóságra törekvése a nemzeti közérdekek gyengülését, háttérbe szorulását vonta maga után. Az ősi államszervezetben ekként folyton fel volt vetve a kérdés: vajjon melyik kötelék lesz az erősebb: a törzskötélék-e, a mely felbomlasztja az új nemzeti egységet, avagy a nemzeti kötelék-e, a melynek megszilárdulása lassankint megszünteti majd a törzsi kapcsolat közjogi jelentőségét és

² „... μί-ν τῆς τον πολέμου ημέρας διεπιπαρμίνοι κατά γί-νη καὶ φυλά; ...” mondja *Bölcs Leó* Taktikája 52. §-ában. MHK. 35. 1. És v. ö. *Kézai Simon* előadását, MHK. 486. 1.: „Isti . . . capitanei lóca descensusque, ut superius est dictum, sibi elegerunt, similiter et generatitoties aliae . . .”

³ V. ö. pl., hogy *Anonymus* Hubát „comitem Nitriensem et aliorum castorum”, nyitrai ispánná és egyéb várak vároagyjává téteti. 37. fejezet

⁴ HK. 434. 1.

a törzseknek politikai egység jellegét? Már Géza vezér és még inkább Szent István belátta a törzskötelékben rejlő veszélyt. Ezért mindketten, de kivált Szent István arra törekedtek, hogy a törzsköteléket megszüntessék, jelentőségét csökkentsék és ez által a nemzeti egységet mélyítsék és biztosítsák, szóval, hogy erőteljes nemzeti, állami szervezetet hozzanak létre.

9. §. Az ősi birtokrend.*

Az ősi birtokviszonyok alakulására nézve irányadó volt, hogy az ősi államszervezet magánköteléket, azaz olyat, mely egyént egyénhez fűz, nem ismert, hanem csupán közköteléket, a mely az egyént az összességhez: vagy a törzshöz vagy a nemzetegészhez, az államhoz fűzi.

A magyar népet történeti fellépésétől kezdve napjainkig erőteljesebb közjogi irányú felfogás jellemzi és különböztette meg a germán népektől. A magyar nép nem lelkesedett egyénért, vagy egyénekért, hanem lelkesedett eszmékért, a közért. Ennek természetszerű következése, hogy nemzetünk-nél az egyéniség elve sohasem emelkedett az államiság elve fölé, hogy közéletünkben a magánjogi irány soha nem győzött a közjogi irány felett.

Már maga az első állami vagy nemzeti szervezkedés – miként fentebb előadtuk – határozottan közjogi formákban történik; az a szervezet, melyet a magyar nép létrehozott, tisztán közjogi jellegű. A magyar hadsereg nemzeti hadsereg

* *Irodalom:* *Pmler Gyula*, A magyarok megtelepedéséről. Századok 1877. évf. 373. s köv. 1., 481. s köv. 1. *Wenzel Gusztáv*, Magyarország mezőgazdaságának története 1887. *Tagányi Károly*, A földközösség története Magyarországon. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1894. évf. 199-238. 1. *Hermann Ottó*, A magyar halászat könyve. *Hóman B.* A honfoglaló törzsek megtelepedése 1912. – A birtokjog egyetemes fejlődését tárgyaló irodalomból felemlítjük: *Laveleye E*” De la propriété et de ses formes primitives 4. kiad. 1891. *Laboulaye E*” Histoire du droit de la propriété foncière en Occident 1839. *Maurer K.*, Geschichte des Frohnhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland 1865-1866. *Kovalevszky M.*, Tableau des origines et de lévolution de la propriété et de la famille 1890. *Meitzen A.*, Siedelung und Agrarwesen der Westgermatien und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slaven 1895. (A magyarokról szól II. k. 160. s köv. 1. 194. iköv. 1.); Zur Agrargeschichte Ungarns und Siebenbürgens. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 1896. évf. 138. s köv. 1.

és nem magánhadsereg. Nem olyan, a melynek tagjai személyes hűségi és szolgálati viszonyban vannak a vezérrel. Árpád és utódai a vezéri méltóságban nem magánhadurak, hanem nemzeti köztisztviselők a nemzet választotta vezérek, kik mint ilyenek parancsolnak s rendelkeznek a nemzeti hadsereggel. A nemzet minden fegyverképes tagja azon alapon engedelmeskedik Árpádnak, mert ő a nemzet megválasztott vezére, a kinek hadi hatalma ilyképpen nem magánjogi, hanem egész terjedelmében közjogi alapokon nyugszik. Ez képezi a l e g l é n y e g e s e b b k ü l ö n b s é g e t a magyar és a germán őszalkotmány között.

A germán népeknél is létezett közkötelék és ezen alapuló népies hadsereg; de e mellett találunk magánköteléket is: az ú. n. kíséreti köteléket és az ezen alapuló magánhaderőt. A kíséreti kötelék lényege, hogy szabad egyének teljesen szabadon csatlakoznak más hatalmasabb szabad emberhez, különösen a nép választotta fejedelemhez, a princepshez, avagy a királyhoz; annak kíséretivé, alárendeltjeivé lesznek és így személyes függőség s alávetettség viszonyába kerülnek vele. Az ilyképpen alakult magánhaderő, a kíséreti hadsereg, mindinkább előtérbe lép a néphadsereg mellett; a fejedelmek s királyok magánhatalma egyre jobban félreszorítja a népben gyökerező közhatalmat.¹

A magánhűségi viszonyban álló germán harcos a királytól vagy a princepstól mint magánhadúrtaól várja jutalmát, mivel érette küzd, neki szolgál.² A szabad magyar ember ellenben, a ki senki másnak érdekében nem szolgál, a ki csupán az összességgel együtt harcol az összességért, nem is nyer jutalmat egy egyéntől, hanem az összességtől, a melyhez a nemzeti kötelék fűzi, a nemzeti egésztől. Ez az elv, ez a felfogás világos kifejezésre jut a nemzeti hagyomány által fentartott összerződés második pontjában, mely szerint: „bármit szerezzenek munkájukkal, senki abból ki ne zárássék”.³

¹ L. *Timon*, Germán őszalkotmány, különösen 81-98. 1. (Közkötelék és magánkötelék).

² *Tacitus*, *Germania* cap. 4., 14. V. ö. *Timon* id. m. 89. s. köv. 1.

³ „Secundus status iuramenti sic fuit: ut quicquid boni per labores eorum acquirere possent, nemo eorum expers fieret.” Anonymus 6. tej. MHK. 399. 1. – *Salamon Ferencz* (és az ő nyomán Nagy *Géza*, *Adatok a*

A germán és a magyar ősalkotmány között ilyképpen a birtokjog forrásának, a birtokszervezetnek mélyreható, fontos különbsége áll elő. A magyar ősállamban a birtokjognak forrása és gyökere a nemzeti akarat. A nemzetegészet jelelő nemzetgyűlés rendezi első sorban és általánosságban a birtokviszonyokat. A nemzetgyűlés osztotta fel az országnak területét a törzsek között és a törzsek e felosztás, e nemzeti rendelkezés alapján a részükre kiutalt területeket nemzetségek szerint megszállották.⁴

A nemzetgyűlés adta felhatalmazás általánosságban valamely nagyobb területre szólt. E nagyobb vidéknek részletes birtokba vétele, kiosztása és a gazdasági szervezkedés a törzseknek lőn a feladatává. A törzsek a részükre kiutalt területet nemzetségek szerint szállották meg.⁵ A honfoglalás alkalmával ekként minden nemzetségnek külön területre jutott, melyet a források *descensus-nak*, szállásnak neveznek.⁶

A nemzetség által elfoglalt „szállás”, a *descensus* a nemzékelyek eredetéhez stb. 169. s iköv 1.) már az ősi államszervezet korára

(nézve tanítja egy magánkötelékben álló, hűbéres osztály létezését, mely szerinte a fejedelemnek (és más gazdagoknak) zsoldjába szegődött szegénysorsú magyarokból állott volna és a mely utóbb várjobbágyossággá alakult, A magyar hadi történethez 57. és iköv. 1. Azonban ez a feltevés minden alapot nélkülöző, önkényes átvitele -a kazár intézményeknek. (MHK. 155-156. 1.)

⁴ V. ö. a Képes krónika adatát a székelyek letelepedéséről: „ . . . ut tamen *Hungari voluevunt*, non in piano Pannóniáé sed cum Vlachis in montibus confinii sortem habuerunt . . .” MHK. 497. 1., avagy *Anonymus* elbeszélését Erdélynek meghódításáról és megszállásáról: „Tuhutuim misit legatos suos ad duces Árpád, ut sibi licentiam daret ultra silvas cundi contra Gelou duces pugnare. Dux veró Árpád *inito consilio* voluntatem Tuhutum laudavit et ei licentiam ultra silvas eundi et contra Gelou pugnare concessit” 26. fej. MHK. 423. 1. Igaz ugyan, hogy maga *Anonymus* több helyütt egyedül Árpáddal jelöltet ki s adományoztat várakat, birtokokat, pl. 37. fej., u. o. 434. 1. 46. fej. 446. 1. L. erre az anachronistifcus hűbéri felfogásra nézve *Marczai* észrevételeit: Magyar nemzet története 1. k. 133. 1.”

⁵ V. ö. *Bölcs Leó* idézett adatát: . . . *διοικηταί τε κατά γένη καὶ φλας . . .*” 52. §. MHK. 35. 1. *Kézai* előadván Árpád és a törzsfőnökök letelepedését, mondja: „Isti quidem capitanei lóca, descensusque ut superius est dictum siti elegerunt, similiter et generationes aliae, ubi eis piacuit eligentes.” MHK. 486. 1. *Képes* krónika: „Aliae veró generationes, quae génere sunt istis pares et consimiles, acceperunt sibi locum et descensum ad eorum berieplacitum.” MHK. 504. 1.

⁸ L. a legutóbb idézett forráshelyeiket.

zetség közös tulajdona volt.⁷ Minden egyes nemzetség gazdaságilag külön egységet, külön szervezetet képezett. A nemzetség tagjai földközösségben élnek, a minnek lényege abban áll, hogy egyéni földtulajdon nincs, s hogy a nemzetségnek valamennyi teljes korú tagja a közös nemzetségi birtokot szabadon élvezheti s használhatja. A magyarok ugyanis első megtelepedésük alkalmával még félnomád gazdasági életet élnek, a midőn az emberek többsége vadászból, halászból és baromtenyésztésből él; ehhez képest a földközösségnek azt a nemét hozták magukkal, a melyet nomád földközösségnek nevezünk, a midőn a kezdetleges földművelés j és a virágzó állattenyésztés az óriási határookban egyre helyet cserél, egyik vidékről a másikra költözködik, a még ki nem merült termékeny területekre. Ennek nyomait tanúsítják még Szent László és Kálmán azon rendelkezései, a melyek megtiltják, hogy a faluk messze távozzanak templomaiktól.⁸

A nemzetségi nomád földközösségen belül idővel, a mint a földművelés egyre fontosabb tényezője lesz a gazdasági életnek s a megtelepedés jobban állandósul és szorosabban helyhez köttetik, a nemzetség egyes ágai, az egyes családok mindinkább elkülönülnek egymástól, kiterjedt nagy területeket külön művelés alá fognak; így lassanként a közös táborok feloszlanak s a mai tanyák hasonlatosságára külön táborok, külön állandó háztartások keletkeznek. Szóval a nemzetségi földközösség felbomlik, elenyészik és kifejlődik a családi házközösség intézménye, melyből további osztozkodás útján utóbb előáll az egyéni birtok, a magán földtulajdon.⁹

Szent István decretumaiban már világosan látjuk az egyéni földtulajdon biztosítását,¹⁰ de ennek fokozatos kifejlődé-

⁷ *Bartal* a nemzetségi szállásokat a germán allodiummal, a frankok „terra salica”-jáváival és a római jogi dominium ex dure Quiritiummal azonosítja *Commentaria* I. k. 80. 1. Ezen felfogás azonban >az ősi állanszervezet ikorát illetőleg téves. L. *Szalay*, Magyarország története I. k. 104. 1. *Wenzel*, Magyarország mezőgazdaságának története 71. 1.

⁸ Szent László I. k. 19. fej.: „Si derelicta ecclesia suam villam ad alias transierint, pontifical! iure et regali mandate, unde transierint, eodem redire cogantur”. V. ö. Kálmán II. k. 12. fej.

⁹ L. ezen fejlődés igazolását a különböző népeknél *Laveleye*, *Laboulaye*, *Kovatevszky* és *Meitzen* idézett munkáiban.

¹⁰ II. k. 35. fej. (*Endlicher* II. 2.): „Comsensimus igitur pettitioni totius senatus, ut unusquisque dominetur propriorum similiter et donorum regis, dum vivit . . . ar. post eius vitam filii simili dominio succédant.

séről az ősi államszervezet korában alig tudunk valamit. A dolog természete hozza magával, hogy a földművelés elérj e-désével előtérbe lép az egyéni birtok jelentősége és czélszerűsége. A nomád és félnomád gazdasági élet: a halászat, vadászat, baromtenyésztés nagy területekre kiterjeszkedő közös birtokrendszert tételeznek fel, holott a földművelés intenzitásának egyik legfontosabb eleme az egyéni birtoklás. Minél inkább halad előre a földművelés, annál nagyobb mértékben fejlődik ki az egyéni földtulajdon, a nélkül, hogy a közös birtoklási rendszert teljesen kiszoríthatná. Utóbbi bizonyos mértékig és korlátok között igen soká marad fenn az egyéni földtulajdon mellett is. Kezdetben ugyanis az egyéni földtulajdon csak a művelés alá vett területeken, a szántóföldeken fejlődik ki, ellenben az egyéb földterületek: a nádasok, erdők, rétek, legelők tovább is közös birtoklás tárgyai maradnak.

A viszonyok úgy hozták magukkal, hogy az ország területének jelentékeny része a nemzeti földosztásba bele nem vonatott, semmiféle szálláshoz nem tartozott. Ennek oka magának az illető területnek természeti, földrajzi sajátosságaiban rejlett. A rengeteg erdőségeket egyfelől, a kiterjedt mocsaras vidékeket másfelől, miknek hasznát nem vehették, szabadon hagyták. Ezek a szabadon maradt területrészek a törzsnek közös vagyonát, közös birtokát képezték.

Az egyéni birtoklás felé haladó nemzeti szállásokon és a meg nem szállott területeken kívül voltak még olyan földek, melyek a várak őrzésére és fentartására rendelt népek ellátására szolgáltak: a várföldek. Vítás, vájjon ezek a várföldek, miként az imént említett szabadon maradt erdős, mocsaras stb. területrészek, egy-egy törzsnek közös tulajdonai voltak-e, avagy magának a legnagyobb politikai egységnek, a nemzetnek, az államnak képezték-e közvagyonát? A kérdés megoldása nagy nehézségekbe ütközik. Kétségtelen ugyanis, hogy a hadügyet az ősi államszervezet korában már nemzeti közügynek tekintették, hogy a háború és béke felett a nemzetgyűlés határozott és hogy a nemzet megválasztott tisztviselője, a vezér, a hadban minden fegyverfogható magyar ember felett rendelkezett; már pedig világos, hogy a várföldek, miként a várak maguk, mint a hadviselés eszközei, hadi czélt szolgáltak. Azonban másrészt kétségtelen az is, hogy a

várak gondozása, valamint a várföldeken tartózkodó népek felett való parancsolás az egyes törzsek, illetve főnökeik hatáskörébe tartozott.

Szerintünk ezen kérdés eldöntésénél főleg az a szempont irányadó, hogy a törzsköteléket sokkal erősebbnek kell tartanunk, semhogy azzal szemben a nemzeti köztulajdon forgalmának ezekre a földbirtokokra nézve kifejlődését összeegyeztetni tudnánk és így helyesebb ezeket a várterületeket, valamint a nemzetségek által meg nem szállott területrészeket egyáltalában ama törzs köztulajdonának tekinteni, a melynek székén belül feküdtek. E törzsi közös tulajdon csak akkor változott át nemzeti vagy állami közvagyonná, midőn a monarchikus elv győzelemre jutásával a király ráteszi kezét a törzsek rendelkezése alatt állott, a szállásokon kívül levő földbirtokokra, azokat közvetlenül a királyi hatalomnak veti alá és ez alapon a vármegyei szervezetet létesíti.

A várföldeknek nemzeti közvagyon gyanánt felfogásával függ össze számos régibb írónak az a téves állítása, hogy a vármegyei szervezet már a vezérek korában létezett. Ezzel szemben, szerintünk, alig szenvedhet kétséget, hogy az ősi államszervezet korában csak egyféle szervezete állott fenn a vidéki kormányzatnak: a törzsi és nemzetségi szervezet, s ehhez képest az ország területe csak egyféleképpen volt felosztva: törzsek és nemzetségek szerint. Az országnak ettől a régi felosztásától független, újabb felosztása a várak és várföldek szempontjából a királlyal egyidejű, Szent István király műve és az ő újítása.

10. §. A szövetség és a meghódított népek jogállása az ősi szervezetben. A székelyek eredete.*

A külföldi és a hazai kútfők eltérő, de a helyes értelmezés mellett összeegyeztethető tudósításai tanúsítják, hogy a magyar nemzet már a mai ezredéves hazában való letelepe-

* *Irodalom: Kovachich, Scriptares rerum Hungaricarum minores. Kállay Ferenc, A nemes székely nemzet eredete 1829. Hunfalvy Pál, Magyarország ethnographiája 1876. 299-305., 477. s k. 1.; A régi székelyek 1890.; A magyar nemzeti krónikák. Századok 1890. évf.; Az oláhok története 1894. Nagy János, A székelyek scythia-hun eredetűsége és az ellenvélemények 1879. Szabó Károly, A régi székelység 1890. Réthy László, A székely kérdésben. Hon 1881. évf. 75. sz.: Anonymus az erdélyi oláhokról. Századok 1880. évf. 30. s k., 59. s k. 1. Csetneki Elek, A székely*

dés előtt is foglalt magában a hét törzsön kívül eső szövetkezett népelemet.

Már *Konstantinos* említést tesz a hét magyar törzshöz csatlakozott nyolczadik törzsről, a kazár nemzetből kivált kabarokról.¹ „A kabarok – úgymond – pártot ütöttek az uralom ellen s a polgárháborúban az uralom kerekedett felül és némelyek közülök levágattak, a többi pedig, a ki megmenekült, elment s a magyarokkal együtt lakott a bessenyők országában (azaz Etelközben).”² Megtanulták a magyarok nyelvét és a magyarok az övékét; társadalmilag és politikailag a magyar nemzet testébe olvadtak, annak nyolczadik törzse gyanánt, melynek az élén külön főnök, *archon*, állott, miként a többi törzseknek, s miként ezek, nemzetségekre, nemekre oszlott, számszerint háromra.³ A kabarok idegen származásának jogkövetkezményei azonban még *Konstantinos* korában sem enyésztek el teljesen, a mennyiben szerinte ők jártak elől a csatában. Tudjuk, hogy a hun-szittyá népeknél szokás volt, miszerint a meghódított vagy önként csatlakozott népeket alkalmazták erre a harezmodoruknál fogva csupán előkészítő és csatározó szerepre.⁴ *Konstantinos* azonban a byzanci harci rend szempontjából ítélvén meg a dol-

kérdésről. Egyet. Philol. Közöny 1881. évf. 37. s köv. 1. Nagy Géza, Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyéhez 1-886. *Pauler Gyula*, A magyarok megtelepedéséről. Századok 1877. évf. 373. s k., 481. s k. 1.; Néhány szó hadi viszonyainkról a XI-XIII. században. Hadtört. Közi. 1889. évf. 509. s k. 1. *Tagányi Károly*, A honfoglalás és Erdély. Etrmographia 1890. évf., 5. füzet. *Sebestyén Gyula*, A székelyek neve és «redete. 1897. *Thury József*, A székelyek eredete 1898. *Thallóczy Lajos*, A vlach, illetőleg ruimun kérdés elmélete. Budapesti Szemle 1901. évf. *Karácsonyi János*, A székelyek eredete és Erdélybe való települése 1905; Az erdélyi székelyek első hadjárata 1210-foen. Századok 1912. évf. 292-294. II.; A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez Kárpátoktól le az Adriáig, 1916.

¹ A 38. fejezet elején a lebediai állapotokról szólva, hét törzset említ: „Οἱ μὲν Τοῦρχοι. γενεαὶ νηήρχον ἐπτά.” MNK. 120. 1. Már a 39. és 40. fejezetben a saját korabeli állapotokat adva elő, nyolcz törzsről beszél, elsőnek mondván „a kabar törzset. MiHK. 124. és 125. 1.

² Etelköz, midőn *Konstantinos* művét megírta, már ötvenöt éve volt a bessenyők: *Ἰὺδ δεβπόζονβ* (t. j. ο\ ΠατΟνακίτα;) της τοιαύτη; χώρας, ό ; „ ριμαι, μεχρ τή; σήμερον Ἰτη πεντήκοντα πέντε. 37. fej. MNK. 115. 1.

³ 39. fej. *Περὶ τον Ιθ-νονς τών Καμάρων*. MNK. 124. 1.

⁴ *Bartal György* id. m. I. k. 77-78., 95.-98., 111-124. 1.

got, a kabaroknak előcsapatként való alkalmaztatásában tévesen különös vitézségük és ügyességük jelét látta.⁵

Anonymus szintén beszél egy új népelemnek a honfoglalást megelőző csatlakozásáról, azonban egészen más vonatkozásban. Szerinte a magyarok, midőn Scythiából Ruténiába vették út jókat, Kiew ostroma közben legyőzték a szövetkezett oroszokat és kunokat, mire az utóbbiak átpártoltak a magyarokhoz s hét vezérük személyében pogány mód szerint hűséget fogadtak Álmosnak és a többi fejedelemnek. Követék a magyarokat új hazájukba és megtelepedtek közéjük e hazának különböző részeiben.⁶

Történetíróink *Szabó Károly* óta⁷ nagyobbára megegyeznek abban a felfogásban, hogy *Anonymus* elbeszélésében a kabarok csatlakozásának a hagyomány által megváltoztatott emléke lappang, és így a kabarok nem mások, mint a névtelen jegyző kunjai.⁸ Annyi kétségtelen, hogy a későbbi alkotmányfejlődés nem tud sem a kabarok, sem a kunok külön jogállásáról; a mi arra enged következtetnünk, hogy a csatlakozott népelemek idővel teljesen egybeolvadtak a magyar népelemmel és különös jogállásuk, ha volt is, teljesen elenyészett.

Hazai kútfőink azonban még egy másik szövetkezett népelemről tesznek említést: a székelyekről.

A székelyek,⁹ a krónikák előadása szerint, a hunok maradékai, kik Attila birodalmának felbomlása után Erdély ama részeiben vonták meg magukat, a hol jelenleg is találjuk őket: a Maros, Olt és a két Küküllő partján. Értésülvén a magyarok közeledéséről, elébük mentek Ruténiába és fel-

⁵ Id. helyen. V. ö. *Salamon Ferencz*, A magyarok haditörténetéhez a vezéreik korában 59. J.

⁶ S-10. fej. MHK. 402-406. I.

⁷ A magyar vezéreik kora 57. 1. 1. jegyzet.

⁸ L. pl. *Pauler*, A magyarok megtelepedéséről. Századok 1877. évf. 385. 1.; A magyar nemzet története Szent Istvánig. 42. 1.

⁹ A „székely” nevet a váradi regestrumhan Seccul (208. sz. Endlicher Mo. Arp. 692. 1.), *Kézai-nál* Zacul (MHK. 483. 1.), a *bécsi* képes és a *Pozsonyi* krónikában Zecul (u. o. 497. L), Tfwróczy-nál Sekel (XXIV. fej.), *Anonymus-nál* (MHK. 451. 1.), a *budai* krónikában (u. o. 497. 1.) és *okleveleinkben* általában Sikulus alakban találjuk.

ajánlották nekik a szövetséget. A magyarok készségesen befogadták őket.¹⁰

A székelyek kun leszármazását a XVIII. század első fele óta egyre számosabb tudósunk fogadta kételylyel. *Fasching Ferencz* jezsuita volt az első, a ki királyi telepéseknek mondotta a székelyeket,¹¹ mit *Timon Sámuel* azzal toldott meg, hogy ők valóságos határőrök és hogy a „székely” név sem jelent egyebet határőrnél.¹² Legrendszeresebb és legélesebb kritikában és támadásban azonban *Hunfalvy Pál* részécsítette krónikáink elbeszélését és a székelyek hun eredetét. A mesék országába utalta azt minden követkecséseivel egyetemben.

Hunfalvy és iskolája a hun mondát, melynek a székelyek eredetéről szóló hagyomány egyik összefüggő részlete, egyáltalán nem tekinti honi, nemzeti eredetűnek, hanem idegenből a németektől a magyárokhoz átszármazottnak.¹³ Ehhez azután hazai szerkesztők önkényesen hozzáfűzték a Hunor és Magor meséjét és a székelyek hun leszármazását. Ha a székelyek a hunoknak Erdélyben visszamaradt töredéke, teljesen érthetetlen – mondja *Hunfalvy* –, hogy említés nem történik róluk sem akkor, midőn a gepidák és a longobárdok véres harcokat vívnek egymással (VI. sz.), sem a rokon avaroknak magyarországi birodalma idején. De leginkább döntő bizonyíték arra nézve, hogy a székelyek nem hun maradványok, maga a székelyek nyelve, mely teljesen azonos a magyarral. Ebből következik, hogy a székelyek kiválasa a magyar nemzet testéből csakis „a magyar nyelvnek teljes történeti fejlettsége után” (azaz miután már átment a török és szláv hatás) történhetett, vagyis jóval a honfoglalás után. Maga a „székely” szó sem nemzeti név, hanem fog-

¹⁰ *Kézai* MHK. 483-484. 1., *Képes krónika* stb. u. o. 497. 1. *Anonymus* csak annyit mond róluk, hogy: „primo erant populi Athyle regis” és Biharban csatlakoztatja őket a Mémmarót ellen induló Usubun seregéhez, melynek azontúl előhadát képezik. 50. fej. MHK. 451-452 1.

¹¹ Ve-tus Dacia ex probatis se rip to rib us deprompta 1725. 78. s k. 1.

¹² *Imago antquae Hungariae* 1574. 109. 1.

¹³ *Hunfalvy* mellé csatlakozott ebben a kérdésben *Riedl Frigyes*, A magyar hun-mondák, Budapesti Szemle 1881. évf. 321-340. 1. *Heinrich Gusztáv*, Etzelburg és a magyar hunmonda 1882. Érték, a nyelv- és széptudományok köréből X. k. 2. sz. – L. még *Bleyer Jakab*, A magyar hunmonda germán elemei. Századok 1905. évf.

lalkozást jelent; szó szerinti értelme határőr. A „székely”, „székeli” a *székelyéből* származik, a mint „Erdély” Erdőelő, Erdőelve alakban fordul elő legrégebb emlékeinkben. Erdőelve pedig nem egyéb, mint fordítása a latin *Transsitvaniának*, a mely erdőn túli vidéket jelent; Havasalföld, régebben Havaselföld és Havaselve szintén annyi, mint *partes Transalpine*, havasokon túli föld, „elve” tehát a régi magyarságban valamin túl fekvő területet jelölt; a „székely” szó következőképpen a „széken”, a nemzet szállásain túli földet, azaz az ország határát jelentette és egyszersmind – melléknévként használva – határszéli lakót, határőrsöt. Magyarország különböző részeiben, kivált a nyugati és északnyugati határmentén sűrűn találkozunk székely nevű – de alighanem besenyő fajú – örök telepeivel. Mindezek alapján Hunfalvy és követői, a krónikák előadásait mellőzve, királyi telepéseknek tartják a székelyeket, kiket Szent László, Erdély patrónusa, vagy valamelyik utóda telepített Magyarország különböző részeiből Erdély határszéli vidékeire, hogy a határokat a moldvai kunok s mások ellen őrizték.

Hunfalvy-nak és követőinek nézete azonban nincsen kellőleg igazolva; sőt valószínűvé sincs téve, a mint ezt kivált a krónikákban foglalt hagyomány hitelességét és a székelyek hun eredetét vitató *Szabó Károly* és mások kimutatták.

Sajátszerű mindenek előtt, hogy hazai kútfőink a székelyeknek Szent László vagy valamely utódja által a XI. század végével vagy a XII. század elején történt kitelepedéséről nemcsak semmit nem tudnak, hanem a Magyarországból a királyok alatt véghezment telepítés tényével egyenest össze nem egyeztethető eredetet tulajdonítanak a székelyeknek. Már pedig egyfelől Anonymus, legfeljebb nyolczvan-száz esztendővel írhatott ez után az állítólagos kitelepedés után,¹⁴ és másfelől bizonyosnak mondható, hogy a székelyek hun leszármazását előadó hun krónikát a XIII. század első felében csatolták a nemzeti krónikához,¹⁵ mely forrása mind Kézainak, mind a Képes- s a többi krónikának, vagyis szintén legfeljebb száz-százhusz-százharmincz évvel a kérdé-

¹⁴ Az 1. §-ban kifejtettük, hogy Anonymust minden valószínűség szerint III. Béla jegyzőjének kell tekintenünk.

¹⁵ Lásd *Marczali* bevezetését MHK. 475. 1.

ses telepítés után. Érthetetlen dolog, hogy ily aránylag rövid idő alatt teljesen elenyészett volna a királyi kitelepítés emléke, úgy, hogy kútfüink a valóságtól annyira eltérő elbeszélést szöthettek be előadásukba.

A *Hunfalvy* feltevése ellen szóló legfontosabb érvet azonban szerintem a jogtörténet szolgáltatja, a melyet eddig még a székelyek eredetét kutatók figyelmen kívül hagytak. A székelyek ősi törzsi és nemzetségi szervezetüket – teljes hitelt érdemlő tudósítások szerint – még a XVI. század első felében is megtartották, úgy a birtok jog, mint a kormányzat, valamint a hadi és törvénykezési szervezet tekintetében.¹⁶ Már pedig, ha a székelyek királyi telepesek, akkor e törzsi és nemzetségi szervezetnek nálunk fennállása egyáltalában meg nem fejthető. A törzsi és nemzetségi szervezet, mint kormányzati és törvénykezési közszervezet Magyarországon a Szent István létesítette államszervezetben a XI. század folyamán teljesen megsemmisült. Honnan vették volna tehát a székelyek, kiket állítólag királyaink a XI. század végével vagy a XII. századnak elején telepítettek ki Magyarországból, ezt a törzsi és nemzetségi szervezetet, mikor az Magyarországon már teljesen megszűnt volt és helyet adott a királyi kormányzati szervezetnek, a vármegyei szervezetnek? Elképzelhetetlen, hogy a királyok, a kik Magyarországon megsemmisítették a törzsi és nemzetségi közszervezetet, az általuk kitelepített határőröknél ugyanezt a törzsi és nemzetségi szervezeteket léptették volna életbe. Az ilyen Visszafejlődés nem fordul elő a jogtörténetben.

De különben sem egyeztethető össze ama törzsi és nemzetségi szervezet fennállása az ország különböző vidékeiről történő telepítéssel; mert a törzsi és nemzetségi szervezet a közös leszármazáson, a patriarchalismuson alapuló közszervezet, mely lassankint szervesen fejlődik. Ily fejlődést nem lehet sem hatalmi szóval létesíteni sem feltételezni olyan néptömegnél, mely az ország különböző részeiből verődött

¹⁶ „Per tribus et generationes .atque lineas generationuim (antiquorum more) hereditates ac officia inter sese partiuntur et dividunt,” mondja róluk *Werbőczy* a III. R. 4. címében. És lásd *Szabó Károly* „A székelyek régi törvényei és szokásai” ez. dolgozatában (A régi székelység 157-200. l.) felhozott adatokat.

össze.¹⁷ Hunfalvy feltevése alapján tehát mindenképpen lehetetlen okát adni annak, miért és mi módon maradt fenn a székelyeknél a régi törzsi és nemzetiségi rend, mint kormányzati és birtokszervezet.

A székelyeket semmiesetre sem lehet királyi telepeseknek tekintenünk. Minden olyan feltevés, mely a székelység eredetét királyi telepítésiből törekszik magyarázni, téves alapon nyugszik. Viszont súlyos érvek ellentmondanak annak is, hogy a székelyek a hunoknak volnának Erdély bércei között visszamaradt töredéke. A székelyek eredetének kérdése ez idő szerint még nyílt kérdés. Mégis azt a jogtörténeti jelenséget, hogy a székelyeknél ősi törzsi és nemzetiségi szervezet, mint kormányzati szervezet, századokon át fennmaradt akkor is, midőn Magyarország többi területrészeiben megszűnt, szerintem csak azzal lehet megmagyarázni, hogy a székelyek vagy a magyaroknak egyik törzse, vagy, a mi még valószínűbb, a magyarokkal közel rokon és szövetkezett nép volt, mely, mint ilyen, az ország határszélén foglalván helyet, elszigeteltebb helyzeténél fogva törzsi és nemzetiségi szervezetét megtarthatta akkor is, midőn ez az ország többi részeiben a királyi vármegyei szervezettel szemben elbukott.

Ehhez képest a krónikáknak e rokon nép csatlakozásáról megemlékező tudósításait korántsem lehet egészen érték nélküli adatoknak tekintenünk, ha nem is sikerült eddig ennek a hagyománynak történeti magvát biztosan megállapítani. Igen valószínű és egyre jobban elfogadott nézet, hogy a székelyek a kabarok ivadékai. „Székely” nevük, lehet, csakugyan határlakót, határórt jelent, mert „szék” régi nyelvünkben annyi is, mint határ, vég.¹⁸ De még inkább elfogadhatónak tartom azt a felfogást, hogy az a „székely” szó a volgamelliéki bolgárok egyik törzsének, az „eszegel”¹⁹ törzsnek

¹⁷ Ezt a kétségbe nem vonható igazságot <legújabbán *Karácsonya János* (kl. m. 22-29. 1.) kísérletté meg elvitatni. Sem érveléseit, sem bizonyítékait nem tartjuk döntőnek és elfogadhatóknak. Mindaz pedig, a mit a székelyek eredetére nézve mond, csak önkényes feltevés. Ideje volna már, hogy a székelyek eredetét kutatók a kitelepítési elmélettel felhagyjanak.

¹⁸ V. ö. a szóképzést illetőleg *Munkácsi Bernát* dolgozatát, Magyar-szláv ethnikai érintkezés kezdetei. *Ethnotographia* 1897. évf. 19. 1.

¹⁹ L. *Ibn Roszteh* és *Gardezi* tudósítását. *MHK.* 163., 164. 1.

tartja fenn emlékét, melynek egyes rajaiból állhatott a bolgárokkal rokon kazárokból kivált kabar népnek egyik neve.²⁰

A székelység hat törzsre (*tribus*) oszlott, melynek nevei: Adorján, Ábrán, Halom, Jenő, Medgyes, Örlecz. Mind-egyik törzs négy-négy nemre (*generatio*),²¹ s mindenik nem több-kevesebb ágra (*linea*) oszlott. Kik voltak az egész székelység legrégebb közös főtisztviselői, nem tudjuk, mivel az ősi államszervezet korát illetőleg csupán a hamis csiki krónika szolgál idevonatkozó nagyon is kétes értékű adatokkal. E szerint a székelység élén egy választott főtisztviselő állott volna: a főrabonbán; volt továbbá két bírói hatósággal felruházott tisztviselő, a gyula és a horkáz.²² Ámde a csiki krónikán kívül semmiféle hiteles forrás nem tesz említést a rabonbánokról.

Annyi kétségtelen és, a mint már kifejtettük, nagyérdékű jogtörténeti jelenség, hogy miként kezdetben a magyaroknál, úgy a székelyeknél később is a hadi tisztség el volt választva a bírói tiszttől; az egyes székekben még a XV. és XVI. században is külön hadnagyot és külön bírót találunk. A közös, nemzeti tisztviselőkön kívül voltak az egyes törzseknek is tisztviselői, kikről azonban semmi részletes dolgot nem tudunk; csak következtetjük, hogy már ebben az ősi korban is nemek és ágak szerint foglalták el tisztüket.

A székelyeknél továbbá ugyanazt a birtokszervezetet találjuk, mely kezdetben a magyaroknál fennállott. A nemzeti földközösség a székelyföld egyes pontjain egészen a XIX. század elejéig felfalálható.²³

²⁰ Ezt tanítja legújabb művében *Pauler Gyula* 14., 240. 1. s egyéb helyütt. Az eszeget bolgárokat és székelyeket már Ibn Roszteh első kiadója, az orosz *Chwolson* hozta egymással kapcsolatba, de történeti megokolás nélkül. *Gyoroky* (Edlspaehér) *Antal*: *Ihn Daszta* tudósítása a magyarokról. Századok 1871. évf. 565-478. 1.

²¹ Felsorolja a generációk neveit, az 1557-iki jegyzék, mely a főhadnagyi és főbírói tisztségeknek Marosszéken 1491-1514 közt évről évre mely törzs s mely nemből való betöltését adja elő. Székely Oklevéltár II. k. 139-143. 1. Századok 1868. évf. 673-692. 1.

²² Figyelemreméltó dolog, hogy az erdélyt meghódított törzsfő, Tuhutum családjában, ismételtelen találkozunk Gyula és Horka nevű tagokkal. „Tuhutum verő genuit, Horcam. Horka genuit Geulam et Zubor . . . Zumbor verő genuit minorem Geulam.” 27. fej. MHK. 427. 1.

²³ *Tagányi Károly*, A föld-közösség története Magyarországon. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1894. évf. 216-217. 1.

Mindez sejteti, hogy a székelység könnyen illeszkedett a magyar nemzet testébe és igazolja, hogy a többi magyar törzsszel közel rokonságban állónak kell tekintenünk.

A honfoglaló magyarok három különböző fajú népelemet találtak a meghódított ország területén: szlávokat, germánokat és az ural-altáji népcsalád néhány elszórt töredékét: avar és bolgár telepeket. E legyőzött népek jogi helyzetéről tüzetes adataink nincsenek. Mint az 5. §-ban érintettük, a későbbi állapotokból és idegen analógiákból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magyarok a legyőzött népek egy részét rabszolgaként alkalmazták, a másik részét ellenben meghagyták nemcsak személyes szabadsága, hanem birtoka élvezetében is, mely után mindössze bizonyos adózásokat teljesítettek a hódító magyarok részére. Az itt talált népek jelentékeny része elődjei az Árpádok korabeli szabad parasztnak, kiknek a szolgarenddel egybeolvadása útján fejlődött ki a XIV. században a későbbi egységes jobbágyi rend.

Újabb időkhöz egy negyedik fajhoz tartozó népelemről is vélték, hogy a magyarok megtelepedésekor már az országban lakott: az oláhokról vagy románokról. E tan Anonymus előadására támaszkodott, a ki Gelsut, az oláhok vezérét Tuhutummal legyőzeti.²⁴ Újabban azonban *Roeslev Róbert*, *Hunfalvy Pál*, *Réthy László* és mások kutatásai kétséget kizáró módon megállapították, hogy a névtelen jegyző elbeszélése tévedésen alapszik és hogy az oláhok jóval a honfoglalás befejezte után szivárogtak be lassan-lassan Erdély különböző részeibe.

Az oláhok a római uralom korában romanizált dák-illyr-thrák népelem utódai. A Balkán-félsziget hegyes vidékein tartották fenn magukat, mint nomád pásztorok és erről az életmódról idővel a vándorló pásztornépek általános elnevezésévé lön a blak, vlak, oláh név, mely eredetileg ezeket a romanizált parasztnak illetve csupán, éppen romanizált voltaknál fogva. Sőt legújában *Réthy* és *Thallóczy* az oláhokat az apennini hegység pásztorlakói utódainak tartják, a kik talán császári telepítés következtében – a dalmát partvidékekre és az illyr hegységekbe jutván, csak évszázadok múl-

²⁴ 26. fej. MHK. 423. 1. „Blak” segélycsapatok támogatják Glad vezért is. 44. fej. MHK. 442. 1.

tán vegyültek illyr-thrák, majd szláv népelemekkel. Annyi kétségtelen, hogy a XI. és XII. században lassankint átkelnek az Alsó-Dunán és megtelepednek Havasalföldön, majd Erdélyben, a hol hiteles forrás, oklevél 1222-ben említi okét legkorábban az Olt mellékén, majd említést tesz róluk az 1224-iki híres diploma Andreanum, a királyföldre telepített szászok kiváltságlevele.²⁵

²⁵ 9. pont. *Endlicher Mon, Arp. 422. 1.* Lásd még *Karácsony J.:* A magyar nemzet történeti joga stb. 37. és köv. 11.

II. KÖNYV.

A Szent István létesítette államszervezet kora.

(1001-től 1308-ig.)

I. FEJEZET.

Történeti és jogtörténeti előzmények.

1. §. A harczias nemzeti szellem átalakulása. A keresztény vallás felvétele.

A honalapítás után létrejött magyar állam és társadalom éltető elemét továbbra is a harczias nemzeti szellem képezte. Ezen történeti *jelenség* okszerű *magyarázata a magyar népnek* múltjában rejlik. A magyar, mint félnomád harczias nép, melynek harczolási módjáról Bölcs Leó oly nagy elismeréssel nyilatkozik, nem szakíthatott azonnal történeti múltjával. A honalapítás után nem elégedett meg azokkal a véráldozatokkal, melyeket a honalapítás kívánt, hanem újabb harczyi dicsőségre és zsákmányokra vágyott. A letelepedés, a föld művelés alá vétele és az abból fejlődő kulturélet, a rendezett állami és társadalmi viszonyok mindenütt csak lassú és fokozatos fejlődés eredményei. Ennek következtében nem lephet meg bennünket, hogy a magyarok mindjárt Zsolt vezérsége idején bekalandozták Európának keleti és nyugati részeit és a szomszédos népek ellen leginkább törzsenként rablóhadjáratokat indítottak.

Mindezek a hadjáratok, a mennyiben a magyar nép harczias szellemének ébrentartását eredményezték s a mennyiben a magyar nép nevét Európában félelmissé tették, azon áldozatok daczára, melyekkel azok összekapcsolva voltak, jelentékeny előnyt is biztosítottak, sőt azt lehet mondani, hogy a magyar állam fenmaradásának és tovább fejlődésének egyik szükségszerű előfeltételül szolgáltak.

Géza vezér Szt. István atyja ideje alatt azonban határozottan békés irányú fejlődést *vett* a magyar nemzet közléte. Az ő vezérsége kettős szempontból jelent nevezetes

fordulatot. Először is ő már felismerte a Nyugat-Európában uralkodó korszellemet és ehhez képest Magyarországot a kereszténységnek megnyitotta; másodsor, hogy a nemzet közéletének békésebb irányú fejlődése következtében az ő vezérsége idején kezd megszűnni a törzseknek önálló államszervezeti jelentősége; a törzsek elvesztik politikai jelentőségüket és ennek következtében azután a vezéri hatalom mindinkább egyeduralmi jellegű hatalommá válik.

Géza nejeinek, Saroltának, pártolása következtében csakhamar úgy nyugatról, mint keletről hittérítők özönlik el Magyarországot, kik itt a kereszténységet terjeszteni iparkodnak és ezáltal előkészítik a talajt Szent István későbbi apostoli működéséhez. Géza maga is felvette a keresztiséget és fiát, Istvánt, a keresztény vallásban neveltette.

Az első lépések voltak ezek arra nézve, hogy a magyar nemzet a nyugati keresztény művelt világgal közelebbi érintkezésbe léphessen, s ezáltal állami és társadalmi élete, köz- és magánjogi szervezete a Nyugat-Európában uralkodó eszmék és intézmények szerint alakuljon.

A magyar nemzet szellemében és közéletében beállott ennek a változásnak első következménye az volt, hogy azoknak utódai, kiket a magyarok itt találtak és a kik a honfoglalás alkalmával szabadságukat megtartották, mind nagyobb jelentőségre jutottak a magyar nemzet társadalmában. Ezekhez járultak az idegen bevándorlók, a kik szintén lényegesen közrehatottak arra, hogy Magyarországon egy új társadalmi elem képződjék, mely a vezérnek az újabb irányú fejlődésben támaszul szolgáljon¹ és a mely elemnek politikai szereplése rohamosan előidézte a törzsi szervezetnek, mint állami szervezetnek megszűnését.

A törzsszervezet bomlásának jelei különösen abban mutatkoznak, hogy a törzsek részéről indított hadjáratok megszűnése következtében a törzskötélék elvesztette hadi jelen-

¹ Erről tanúskodik különösen Szent István intelmeinek (Institutio morum) 6-ik fejezete: „In hospitibus et adventitiis viris tanta inest utilitas, ut digne sexto in regalis dignitatis loco possit haberi . . . Sicut enim ex universis partibus provinciarum veniunt hospites, ita diversas linguas et consuetudines, diversaque documenta et arma secum ducimus, quae omnia regiam ornant et magnificentiam aulam et perterritant exterorum arrogantiam. Nam u. n. i. u. s. l. i. n. g. u. a. e. u. n. i. u. s. q. u. e. m. o. r. i. s. τ e g n. u. m. i. m. b. e. c. i. l. l. e. et fragile est . . .” (Dcer. St. Steph. T. 6. Corp. Juris.)

tőségét. A törzsfőnökök az új iránynak ellen nem állhatván, mintegy maguk is bukni engedték hatalmukat és oda törekedtek, hogy az újjáalakuló állami és társadalmi életben, mint a vezéri hatalom támaszai, első tanácsadói biztosítsák politikai befolyásukat. A törzsszervezet felbomlását követte a nemzetségi szervezetnek, mint állami szervezetnek megszűnése. A nemzetségi kötelék a későbbi időben már csak a birtokszervezet terén tartotta meg jelentőségét és pedig megtartotta ezt azért, mert a nemzetségi jellegű birtokszervezet összhangban állott a nyugateurópai állameszmékkel, a hol a birtokszervezet szintén a nemzetségi köteléken alapult.

Az ősi államszervezetnek tényezői ilyképpen bomlásnak indulván, új államszervezetre volt szükség és pedig olyanra, mely a magyar népnek fenmaradását, önállóságát és függetlenségét a többi európai államok sorában biztosítsa.

A nyugati államok sorába való belépésnek első feltétele volt a keresztény vallás felvétele. A kereszténység és annak külső szervezete, az egyház, szolgáltatta ebben az időben azt a benső köteléket, mely az európai művelt népeket bizonyos nagyobb egységbe foglalta össze. A kereszténység adott egységes irányt és jelleget az európai művelt népek államának és társadalmának. A keresztény vallás és az egyház az egyedüli életképes elem, mely a barbárok rombolásai közt magát teljes épségben fentartotta, az egyedüli hatalom, melylyel a barbár népek nem tudtak megküzdeni, melyet nem hódítottak meg, hanem maguk hódoltak meg neki.

A keresztény egyház kebelébe fogadja a barbár népeket, iparkodik a klasszikus kulturvilág maradványait részükre > közvetíteni, iparkodik a hódítók és meghódítottak közt bizonyos kibékítést létesíteni. Ennek következtében az egyház jelentékeny részt vesz a középkori új állami és társadalmi élet alakításában. A kereszténység ebben a korban nemcsak vallás erkölcsi, hanem kiváló jelentőségű állam szervezeti tényező is.

Szent István teljes mértékben ismerte a keresztény vallás nagy jelentőségét az európai népek állami és társadalmi életében; éppen azért, a mint a vezéri tisztséget elfoglalta, először is oda törekedett, hogy a magyar népet a kereszténységnek megnyerje, hogy a nemzet zömét a keresztény egyház kebelébe telerje. Csak így várhatta azt, hogy a magyar

nép szakítván pogány múltjával, eléggé fogékony lesz arra, hogy a Nyugat-Európában uralkodó eszméket és intézményeket befogadva, ez által majd olyan állami és társadalmi szervezetet létesít, mely a magyar nemzetnek állami létét, s annak fennmaradását biztosítani fogja.²

Szent István hittérítői buzgalmát négy évi küzdelem után teljes siker koronázta. Az ősvalláshoz ragaszkodók Koppány vezetése alatt fellázadtak ugyan, de ő ezt az akadályt is megsemmisítette. A lázadók teljes vereséget szenvedtek s ezzel a kereszténység felvételét a nemzet zöme részéről maga Szent István biztosította.

A keresztény egyházba való belépésnél azonban a magyar nemzetnek állami önállóságát, függetlenségét kettős irányban fenyegette veszély. Az egyik csekélyebb jelentőségű volt és inkább az egyházi szervezetre vonatkozott. Ugyanis Magyarország területének dunántúli részében a kereszténység már a honalapítás előtt terjedt el az ott lakó népelemek közt és így az egyházkormányzati szempontból Magyarországnak dunántúli része a salzburgi érsek és a passai püspök megyéjéhez tartozott.³ A magyarok áttérése következtében ezen egyháznagyok egyházkormányzati szempontból újból feléledni látták hatalmukat, s úgy a salzburgi érsek, mint a passai püspök Magyarország ezen területén főpapi hatalmat akart gyakorolni. Ha ez bekövetkezik, Magyarország területének ez a része idegen állam főpapjainak egyházkormányzata alá kerül.

Sokkal nagyobb jelentőségű volt azonban az a veszély, mely a magyar nemzet állami önállóságát, nemzetközi függetlenségét a keresztény egyház kebelébe való belépésnél a római vagy már ekkor német-római császárság részéről fenyegette.

Az egykori római császárságnak eszméjét keresztény alapon Nagy Károly újította fel. 800-ban felvette a császári címet és ezzel a frank birodalmat világbirodalommá tette. Ő volt az, ki azt az új eszmét hozta létre, hogy valamint a

² („Abban semmi kétség – mondja *Vámbéry*, – hogy Szent Istvánnak és a nemzetnek a keresztény hitre való megtérése és ennek révén a keresztény műveltség *mentette* meg a magyar nemzetet az elpusztulástól.”) V. ö. *Herman O.*, A magyar nép areza és jelleme 174. es k. 1.

³ V. ö. *Conversio Bagvariorum et Carantanorum* MHK. 303. és k. 1.

kereszténységnek egy egyházi feje van: a római pápa, úgy egy legyen a világi feje is: a római császár.

A Nagy Károly részéről alkotott frank világbirodalom azonban nemsokára az alkotó császár halála után darabokra esett szét és így a keresztény világbirodalom is megszűnt tényleg létezni, mert a kereszténységet egy világi fő alatt sokáig összetartani nem sikerült. A keresztény római császárság, mint tényleg fennálló világuralom, Szent István korában már nem létezett, de fenmaradt a keresztény római császárság eszméje vagy elmélete.

A császárok, mint az összes kereszténységnek fejei, magukat a többi fejedelmekkel szemben úgy tekintették, mint azoknak főhűbérujai és ennek alapján a többi fejedelmektől hűbéri hűséget és szolgálatokat követeltek, valamint azt, hogy a királyi címeket csak ők adományozhassák.

E követeléseknek ugyan nagyobb jelentősége nem volt oly uralkodókkal szemben, kik valamely hatalmas nemzet élén álltak, de veszélyt foglaltak magukban azokra a fejedelmekre nézve, kik csekélyebb haderővel rendelkeztek. Szent István éppen azért, mert e veszélyt, mely Magyarország függetlenségét is fenyegetné, jól látta, midőn a hittérítés munkáját bevégezte, nem a német-római császárhoz fordult a királyi címért és koronáért, – daczára, hogy vele jó viszonyban állott –, hanem annak adományozását II. Sylvester pápától kérte.

Szent István Asztrikot (Ascrikot) kettős kérelemmel küldte a pápához: egyrészt, hogy eszközölje ki számára a királyi címet és a koronát; másrészt, hogy kérjen teljes jogú felhatalmazást arra nézve, miszerint Magyarország területén a kereszténynyé lett magyar nemzet részére önálló egyház-kormányzati szervezetet létesíthessen.

Szent István mindazt, a mit kért, megkapta és így teljes siker koronázta Asztriknak küldetését. Megkapta a királyi koronát és vele együtt az apostoli követségi jogot.

Az apostoli követségi jog következtében Szent István felhatalmazást nyert arra, hogy Magyarország területén az egyházi hivatalokat teljesen szabadon szervezhesse és betölthesse. A kereszténység felvétele alkalmával így Szent István teljes mértékben biztosította Magyarország politikai függetlenségét a német római császársággal szemben és biz-

tosította annak egyházkormányzati függetlenségét a német egyházmegyei szervezettel szemben is, mert miután ő az apostoli követségi jogot megnyerte, nem lehetett többé szó arról, hogy a német főpapok Magyarország egyházkormányzati ügyeibe beavatkozzanak.

Szent István hosszas és békés uralkodásának ideje alatt a kereszténység annyira megszilárdult, s az egyház oly hatalmas, erőteljes szervezetet nyert, hogy az utóbb bekövetkezett támadásoknak is képes volt ellentállni. És már maga Szent István a nyugati eszmék és intézmények iránt a fogékonyságot annyira beoltotta a nemzetbe, hogy az általa újonnan létesített állami és jogi intézmények az ő gyenge utódai alatt is fennmaradtak és biztos kiindulási alappá szolgáltak a magyar nemzet állami fejlődésének.

2. §. A nyugati állameszmék és a magyar nemzet közéleté. A hűbéri királyság alakulása és lényege.

Midőn Szent István a X. század végén és a XI. század elején hozzáfogott az újjáalakítás nagy munkájához, s midőn oda törekedett, hogy Magyarország közéletének nyugat-európai jelleget kölcsönözzön, akkor már a nyugati államokban az új állami és jogi szervezet, az úgynevezett középkori vagy hűbéri államszervezet fejlődésének virágkorához jutott.

A római világbirodalom Kr. u. a III. század közepe óta rohamosan halad végső bukása felé, a mi 476-ban be is következett, s ezzel a nyugatrómai birodalom nemcsak tényleg, hanem névleg is megszűnt. A római légiók nem voltak képesek többé a barbár népek beözönlésének ellenállni, nem voltak képesek a barbár népeket megfékezni s így kezdetét vevő a nyugatrómai birodalom teljes felbomlása, a barbár népek államalkotása.

A római birodalom területén a germán fajú népek alkotnak államokat, a germán népelem vette át a vezetést úgy a kulturélet, mint a jogélet terén. Vizsgálunk kell tehát, hogy a germán népek hódítása után minő újabb alakulatok és fejlemények jöttek létre, a melyek a középkori állami és társadalmi életet létrehozták és annak alkotó tényezőiül szolgáltak. E vizsgálódás során arra az eredményre jutunk, hogy a barbár népek hódítása következtében a római és germán nép-

elem közt első sorban bizonyos kibékülés jött létre, a mely kibékülés következtében e két népelem mintegy kölcsönösen kicserélte egymással azokat az erkölcsi javakat, a melyek egy újabb állami és társadalmi élet megalkotásánál felhasználhatók voltak.

Mindenekelőtt a római népelemnek volt magas kultúrája annak mindenféle kinövésével. A hódító barbár népek a rómaiaktól tanulták ismerni az egyéni birtokot, a földtulajdont, s azt a hatalmas gazdasági erőt, mely az egyéni földbirtokban rejlik; de másrészt azokat a gazdasági hátrányokat is, a melyek az egyéni földbirtokkal járnak, a melynek következtében csakhamar előáll a szociális kérdés: egyfelől a proletariátus, másfelől a nagy vagyonú birtokaristokratia.

A legnevezetesebb intézmény azonban, melyet a hódító barbár népek a rómaiaktól kaptak: a kereszténység és annak külső szervezete, az egyház. A kereszténység a római birodalomban vette eredetét, annak keletén élte le gyermekkorát és ott erősödött meg. Mindazonáltal a kereszténység a görög-római műveltség fejlődésére teljesen hatás nélkül maradt, nem volt képes abba új életerőt önteni, nem volt képes a klasszikus műveltségnek új egészséges irányt adni s azt a végső bukástól megmenteni.

Úgy látszik, hogy a kereszténységnek teljesen ép, romlatlan alapokra volt szüksége, hogy világtörténeti küldetésének megfelelően. Ennek következtében a kereszténység igazi korszaka, a keresztény eszmék uralmának korszaka csak a római világbirodalom bukása után következett be. A kereszténység volt az, mely az általános rombolás és elvadulás közt a kölcsönös szeretetet, békét hirdette, és ennek következtében az újonnan alakuló középkori állami és társadalmi életben, mint a legfontosabb rendező és művelő tényező szerepelt.

Ezzel szemben – miként *Guizot* találóan mondja¹ – a germán népek őserdeikből különösen egy erkölcsi jót hoztak magukkal és ez: az egyéni szabadság eszméje és

¹ Histoire de la civilisation en France I. 230.: „Les Germains nous ont donné l'esprit de liberté, de la liberté telle que nous la concevons, et »a connaissons aujourd'hui, comme le droit et le bien de chaque individu, naître de lui-même et de ses actions et de son sort tant qu'il ne nuit à aucun autre.”

érzete, a mely, azt lehet mondani, az ókori világban teljesen ismeretlen volt. A görög-római felfogás szerint az egyén nem önmagáért van, hanem az összességért. Az egyénnek nem mint ilyenek vannak jogai, hanem csak mint az összesség egyik tagjának. Az egyén mintegy teljesen felolvad az összességben, s teljesen alá van rendelve az összesség, az állam érdekeinek. Az egyéni szabadság hiánya vezetett a klasszikus államokban az állami omnipotentiához s ez viszont előidézte a klasszikus kulturvilág végleges bukását.

Hogy az újonnan alakult állami és társadalmi élet hasonló sorsra ne jusson, csak úgy volt elkerülhető, ha a vezetést olyan népelem veszi át, mely az egyéni szabadság eszméjétől teljes mértékben át van hatva, s melynek közéletében az egyéni szabadság eszméje teljes erejében nyilvánul, a hol az állam mérsékeltbb igényekkel lép fel az egyénnel szemben, s az egyént a közérdek szempontjából nem semmisíti meg. R feladat megoldására a gondviselés alkalmasabb népelemet, mint a germán népet nem szemelhetett volna ki, mert nem ismerünk a világtörténelemben egy másik népelemet, melynél már kezdettől fogva olyan erősen ki lett volna fejlődve az egyéni szabadság eszméje, mint éppen ő náluk.

Mindez kétségtelen történeti tény, de téves volna ez alapon azt hinni, mintha a germán népek ősi államszervezete korában az államiságnak, a köznek eszméje egyáltalában nem létezett volna, hanem merőben csak a magán függőségi viszony, magán alárendeltségi kötelék szolgált volna a közélet kezdetleges alapjául.² Az ellenkező felfogás magából Tacitusból bebizonyítható. Az ő tudósításaiból kiderül, hogy a germán népek ősi államszervezetében létezett bizonyos közkötelék, azaz oly kötelék, mely az egyént nem más egyénhez, hanem az összességhez fűzte, a mely közkötelék következtében az egyén a köz, az összesség iránt bizonyos köte-

² Legélesebben formulázza ezt Guizot, Histoire de k civilisation en France 214. 1.: „Il ny a point de puissance publique, point de gouvernement, point d'État”; Essais sur l'histoire de France 82. 1: „Le public, l'État n, existaient pes dans la pensée des Francs, qui ne connaissent que les rapports d'homme á homme.” Öt követik a német írók közül különösen Eichhorn, Rechtsgeschichte 16. és 17. §§. Philips, deutsche Geschichte 1. 392. s kv. 1. – L. az ellenkező felfogás igazolását Timon, Germán ősköztudomány 81. s kv. 1.

lezettséggel volt terhelve. *Tacitus* tudósításai szerint a germán népek ősi államszervezetében már két ily kötelezettség állott fenn: az általános hadi és az általános törvénykezési kötelezettség. Azonban kétségtelen az is, hogy a közköteléken kívül kezdettől fogva találunk magánkötelékekre, azaz oly kötelékekre is, mely az egyént már nem az államegészhez, hanem ma s hatalmasabb egyénhez fűzi.

E kötelék – mint fentebb említettük – az úgynevezett „kiséreti kötelék”, melynek következtében a szabad egyének teljesen szabadon csatlakoznak más hatalmasabb egyénhez, a főnökhöz, vagy a királyhoz, annak alattvalóivá lesznek, annak kíséretét képezik. E magánköteléken nyugszik a kíséreti intézmény, a mely kiindulási alapja a középkort jellemző hűbéri intézménynek. A kíséreti intézmény következtében a germán népek ősi államszervezetében már ott találjuk a gyenge köz-kötelék mellett a hatalmasabb magánköteléket, a kíséreti köteléket is, úgy, hogy a germán népek államszervezetében kezdettől fogva fel van vetve az a kérdés, vajjon melyik eszme lesz hatalmasabb: az államiság, a köz, vagy pedig az egyéniség eszméje? – és ehhez képest melyik kötelék győz a másikon: a köz- vagyis az állami kötelék a magánköteléken avagy fordítva? A történelem tanúsága szerint a továbbfejlődésben hatalmasabb lett az egyéniség eszméje, mely félreszorította a közköteléket és az államiság eszméje fölött teljes győzelmet aratván, nemsokára a hűbéri államszervezet kifejlődésére vezetett.

A római birodalom területén a barbár hódítás következtében alkotott germánállamok már mindannyian királyságok. A megelőzőleg létezett demokratikus köztársaságokat és népkirályságokat (*civitates*) a monarchikus jellegű királyságok, törzskirályságok váltják fel, a mely királyságokban már a király az állami felségjogoknak birtokosa, a szuverén jogokat teljes mértékben bírja és gyakorolja. A király azonban a germánoknál a szuverén jogokat nem a nép akaratából, nem annak átruházása alapján szerezte meg, hanem megszerzte azokat a népakarattal szemben a magánfüggőségi vi szony, a kíséreti intézmény segítségével, megszerzte olyképpen, hogy a király nemcsak a néphadseregnek volt vezetője, hanem a magánkötelék alapján egyszerűs mind bizonyos magánhaderővel is rendelkezett s e magánhaderő következtében

a továbbfejlődés során a király mindinkább nagyobb hatalomhoz jutván, az ősi államszervezetben fennálló népszuverenitással szemben állást foglal, végre pedig magához ragadja a szuverén jogokat és a népet a közélet terétől leszorítja. Az újonnan keletkezett szuverén jellegű királyi hatalom ehhez képest a germán államokban már keletkezésénél fogva, mint magánjogi és személyes jellegű hatalom jelentkezik.

A királyi hatalom megszilárdulásával továbbá karöltve járt az is, hogy az előbbi népies tisztviselőket, a népbírákat királyi tisztviselők váltják fel, oly tisztviselők, kik a királylyal magánfüggőségi viszonyban állanak, a királynak magántisztjei, később pedig annak hűbéresei.³

Nevezetes átalakulásokat találunk továbbá a birtokjog terén is, a mennyiben a germán ősalamokban, a *civitas*okban azelőtt fennállott birtokegyenlőség megszűnt s annak helyébe a birtokegyenlőtlenség lépett. Kifejlődik nemsokára a birtokaristokratia, a mivel karöltve jár a kisebb birtokkal rendelkező szabadoknak elszegényedése. A királyi birtokadományozások következtében a királyi kíséret tagjai nagy vagyonhoz jutottak és ennek alapján arra törekedtek, hogy valamint a király, úgy ők is szerezzenek személyes függőségi viszonyban állókat. Másrészt a kisbirtokú egyének nem voltak többé képesek a közkötelékből folyó általános hadi és törvénykezni kötelességüknek eleget tenni, önként felajánlották magukat és birtokaikat a hatalmasabb egyházi és világi főuraknak s velük magánfüggőségi viszonyba léptek, azoknak a hűbéreseivé vagy jobbágyaivá váltak. Ezzel kezdetét vette a szabad kisebb birtokok függővé tétele, hűbéri vagy jobbágyi birtokokká alakulása, az *infendatio*, a mi szükségképpen előidézte, hogy a közkötelék jelentősége mindinkább csökkent, a magánköteléké pedig mindinkább emelkedett.

Kezdetben ugyan a személyes függőségi viszony, a magánkötelék mellett egy ideig még fennállott a közkötelék is, mely az államnak valamennyi tagját közvetlen összekötésbe hozta a királylyal; de a fejlődés abban az irányban haladt, hogy a személyes jellegű magánkötelék, az úgynevezett

³ L. ezt a fejlődést tüzetesebben: *Timon*, Germán ősalaktmány 76. és köv. 1.

kíséreti vagy most már hűbéri kötelék mindinkább erősebb lett és a közkötéléket félreszorította. Az egyén nem mint állampolgár s nem a közkötélék alapján kereste boldogulását, vagyoni létének biztosítását, hanem kereste azt a személyes jellegű magánkötelék alapján.

E fejlődés további folyamatban azt idézte elő, hogy a király kénytelen volt a magánfüggőségi viszonyokat tekintetbe venni és úgy az egyházi, valamint a világi főurak, a hatalmas birtokarisztokraták magánhatalmát a velük függőségi viszonyban állók felett elismerni. A királyt a viszonyok alakulása arra kényszerítette, hogy az egyházi és világi főurakkal szerződésre lépjen, még pedig oly irányban, hogy a szuverén jogok egy részét a főurakra ruházza át.

Így jön létre részint az immunitási kiváltságok, részint a királyi tisztségek örökletessé válása következtében az a fejlődés, hogy egyes állami alattvalók, különösen az előkelőbb királyi főtisztek a közhatalomban foglalt jogoknak önálló részeseivé, alanyaivá lesznek, a közhatalomban foglalt jogokat, nevezetesen a hadi, törvénykezési és pénzügyi jogokat, mint saját magánjogukat bírják és gyakorolják; és pedig nem az összesség, hanem saját magánérdekeik előmozdítására.

Nagy Károly tette az utolsó kísérletet az államiság, a közhatalom eszméjének megmentésére: ő tette az utolsó kísérletet arra nézve, hogy az állami köteléket megszilárdítsa és a magánfüggőségi viszonyt háttérbe szorítván, a királyi hatalomnak közjogi alapját fentartsa és tovább fejleszse.

Nagy Károly e cél elérése végett több nevezetes újítást hozott létre: iparkodott a kisebb birtokú szabadok hadi és törvénykezési kötelezettségén könnyíteni, létesítette az úgynevezett missusi intézményt, melynek tulajdonképpeni célja az volt, hogy a vidéki kormányzatnak közegei, nevezetesen a gaugrófok, a királyi hatalom érdekében ellenőriztesenek, nehogy a Tájuk bízott hatalmat, a saját érdekükben gyakorolván azt, magánhatalommá alakítsák.

Mindazok az újítások azonban, melyeket Nagy Károly létesített, nem voltak képesek a magánjogi irányú fejlődést végleg megakadályozni, hanem csak ideiglenesen vetettek gátat a hűbéri intézmény kifejlődésének. Nagy Károly halála után, valamint az általa alkotott hatalmas frank birodalom, úgy azok az intézmények is csakhamar megsemmisültek,

melyeket ő a fenti cél elérésére létesített, minek az lett a következménye, hogy a királyi hatalom az utána következő korszakban merőben magánjogi jellegű hatalommá, főhübéri hatalommá változott át.

A hübéri királyságnak, mely a nyugati államokban Nagy Károly birodalmának feloszlása után kifejlődött, az az alap jellemvonása, hogy nem közjogi, hanem magánjogi alapokon nyugszik;⁴ úgy, hogy abban a király szuverén hatalmát nem közjogi, hanem magánjogi alapon, az úgynevezett hübéri szerződés alapján bírja és gyakorolja.

A hübéri államokban az összes állami alattvalók a királylyal nem állanak közvetlen alávetettségi viszonyban, hanem csakis azok, kik a hübéri kötelék alapján vele személyes függőségi viszonyban vannak. Közvetlen alattvalói a királynak csak az egyházi és világi főurak. A kisebb birtokú szabadok, a tulajdonképpeni államalkotó nép zöme kisiklott teljesen a királyi hatalom alól; az állampolgárok zöme és a királyság közt a közvetlen kapcsolat teljesen megszakadt, mert az állampolgárok nagyobb része az egyházi és világi főurak magánhatalma alá került. A király csak saját családi birtokain gyakorol közvetlen hatalmat, az állam többi területrészei fölött közvetlen hatalommal nem, hanem csak közvetett hatalommal rendelkezik azon hübéri kapcsolat alapján, melyben az egyházi és világi főurak a királylyal szemben állottak.

Ez a fejlődés végfolyamatban arra vezetett, hogy a király nem egyéb, mint „első” a hübéri főurak közt: *primus inter pares*. A hübéri főurak saját területeiken teljesen szuverenitáshoz jutnak s ugyanazon hatalmi körrel rendelkeznek, mint maga a király. Mindaz, ami az előbbi germán államszervezetben közjogi jellegű volt, magánjogi jelleget öltött. A királyi tisztviselők nem köztisztviselők többé és a vidéki kormányzatot is most már nem királyi tisztviselők intézik, hanem hübéri főurak. Az egykori királyi főtisztekből hübéri főurak lettek, kik hatalmukat saját nevükben, mint magánjogukat bírják és gyakorolják.

¹ A köz- és magánhatalom közötti ellentétet az újabb német jogirodalomban legélesebben domborítja ki Mayer E., *Deutsche und französische Verfassungsgeschichte*. 1899. í. is II. k. V. ö. *Heusier A.*, *Deutsche*

Midőn a hűbéri államszervezet kifejlődése a nyugati államokban, különösen Franciaországban a tetőpontjához ért, ekkor lépett Szent István az újonnan létesült magyar királyi trónra.

A magyar népet – a mint már az ősi államszervezet fejtegetésénél láttuk – történeti fellépésétől kezdve a germán népekkel szemben erőteljesebb közjogi érzület, fejlettebb közjogi felfogás jellemzi. Ennek következménye, hogy a magyar nép sohasem lelkesedett az egyéniségért vagy egyénekért úgy, mint a germán, hanem lelkesedett a közért, az államiság eszméjéért.

E mellett azonban a magyar nép is ragaszkodott az egyéni szabadsághoz, mert a magyar népben is erősen ki volt fejlődve az egyéni szabadság érzete. Már *Bölcs Leó* mondja, hogy a magyar nép szabadságszerető.⁵ De ezért az egyéniség elve a közélet terén oly mértékben nem érvényesült, mint azt a germán népek alkotta államokban tapasztaljuk és így nem is emelkedett az államiság elve fölé. A magyarok ősi államszervezetében az úgynevezett kíséreti köteléket nem találjuk. Az állami kötelék mellett van ugyan más kötelék is, a törzsi kötelék, de ez sem magánkötelék, hanem alsóbb rendű közkötelék, mely a törzsérdekeknek, bizonyos közérdekeknek szolgál és a mely kötelék alkalmas kiindulási pontot adott egy erőteljes állami szervezet létesítésére.

Minthogy a magyar nép gondolkodásmódjával a nyugati népeknél uralkodó hűbéri állameszmék nem egyeznek meg, midőn Szent István az ősi államszervezet újjáalakítását tervbe vette s az ősi államszervezetnek nyugateurópai jelleget akart kölcsönözni az ott uralkodó intézményeket nem vehette egyszerűen át, különösen nem a már teljes kifejlődéshez jutott hűbéri államszervezetet, mert az a magyar nép felfogásával ellentétben állván, annak alkalmazása nagyon erős rázkódásokat idézett volna elő a magyar nép közéletében.

Szent Istvánnak olyan államszervezetre kellett gondolnia, mely a magyar nép gondolkozásmódjának jobban megfelelt, mely a magyar nép közjogi érzéséhez közelebb állott.

Verfassungsgeschichte 1905. Mayer E., Italienische Verfassungsgeschichte 1909. Halaszony P. Französische Verfassungsgeschichte 1910.

⁵ *Ἐστὶν ἡ ἀρετὴ τῆς ἀποδοτικότητος τοῦτο τὸ ἔθνος.* MNK. 33. 1.

Ilyen államszervezet volt a Nagy Károly létesítette államszervezet, mely szintén a nyugati államéletnek és műveltségnek volt eredménye és a mely e mellett annál a nimbusznál fogva, mely Nagy Károly emlékét környezte, szintén különös tekintélyben álló államszervezet volt, melyet az egyház is pártolt. Ezen államszervezet mellett lehetséges volt a helyi és különösen a törzsi hatalmakat megszüntetni és azok helyébe valóságos állami jellegű kormányzati szervezetet felállítani.

Szent István az újjáalakítás munkáját ennél fogva úgy eszközölte, hogy egyrészt iparkodott a nyugati állami intézményeknek alkalmas elemeit befogadni, másrészt a magyar nép ősi államszervezetének életképes elemeit is felhasználni. Mindezek alapján mondhatjuk, hogy Szent István, a magyar nép gondolkozási irányának megfelelően, egyrészt az ősi államszervezetben mutatkozott életképes tényezők érvényesítésével, másrészt a nyugati intézmények befogadásával létesítette az új állami szervezetet.⁶

⁶ L. ennek igazolását a következő II. fejezetben. – Nagy Károly államszervezetére nézve v. ö. *Glasson E.*, Histoire du droit et des institutions de la France HI. k. – Époque fratique. 1888. – *Waitz G.*, Deutsche Verfassungsgeschichte III. k.

II. FEJEZET.

A királyság intézménye.

1. §. Az egyeduralmi elv érvényre emelkedése, a királyi hatalom alakulása és lényege.*

Midőn Szent István atyja után a vezéri tisztséget elfoglalta, a nyugati államokban uralkodó államforma a királyság volt. Szent István hittérítői tevékenységének sikeres befejezése után arra törekedett, hogy e nyugati királyságot nálunk meghonosítsa és szilárd alapokra fektesse. Ez a törekvés jut kifejezésre akkor, midőn Szent István 1001. év augusztus havában a Sylvester pápától kapott koronával magát megkoronáztatta.¹ Ezzel tette nyilvánvalóvá, hogy a nemzet vezéréből a nemzet szuverén fejévé, az állami főhatalom birtokosává lett.

A monarchikus elv érvényre emelése nevezetes változásokat idézett elő a magyarok ősi államszervezetében. E változások különösen kettős irányban mutatkoznak: egyfelől, hogy a törzsi és nemzetségi kötelék közjogi jelentősége háttérbe szorul, majd végkép elenyészik; másfelől pedig, hogy a nemzetgyűlést azelőtt az ősi államszervezetben megillető főhatalom, a szuverén jogok átszállanak a királyra. A nemzeti *közhatalom* helyébe a királyi hatalom lépett.

* *Irodalom: Barfal Gy.*, Commentariorum ad. hist. status iurisq. publiei Hungariae. I. 177. és köv. I. *Hajnik I.*., Magyarország és a híhéri Európa 1867; Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt 1872. *Pauler Gy.* Szent István és alkotmánya. Századok 1879. évf. *Huber A.* Über die alt-ungarische Verfassung. Mitteil. des Instituts für österr. Geschichtsforschung VI. 384. és köv. I. *Andrássy Gy.*, A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. 1901. I. «k.

¹ Újabbán *Karácsonyi János* meggyőzően kimutatta, hogy Astrik küldetése és ia koronázás 1001. évben történt. – Szent István király oklevelei és Sylvester-bulk 1891. 160-164. 1.

A törzskötelék és ehhez képest a törzsek önálló politikai jelentősége már Géza vezér korában jelentékenyen háttérbe szorult, mindinkább szűnni kezdett; azonban csak Szent István és az ő utódai alatt mondhatjuk, hogy a törzskötelék államszervezeti jelentőségét teljesen elvesztette. A törzsek közjogi önállósága és a törzsfőnöknek azon alapuló politikai szereplése a magyar nemzeti létet azzal az állandó veszéllyel fenyegette, hogy az ismét alkatrészeire bomlik, ismét törzsekre fog szakadni. Másrészt a törzskötelék fennállása akadály volt arra nézve, hogy a magyar államban egy erőteljes központi hatalom létesüljön. Ennek következtében Szent István mindjárt uralkodása kezdetén oda törekedett, hogy a törzsköteléknek államszervezeti jelentőségét mindinkább háttérbe szorítsa, majd teljesen megsemmisítse és ezáltal egyrészt az ország összes szabad lakóit a királyi hatalommal közvetlen kapcsolatba hozza, másrészt egy erőteljes központi hatalmat létesítsen.

A törzsek hadi és gazdasági önállósága az ősi államszervezetben maga után vonta azt, hogy a honalapítás alkalmával az ország területének megszállása törzsenként történvén, mindazon földterületek, a melyek a nemzetségi szállásokba be nem vonattak, törzsfőnökök rendelkezése alá jutottak, valamint azon szabad egyének is, a kik egyéni szabadságukat és birtokaikat megtartván, a várak fentartására voltak rendelve. Szent István, midőn a koronát fejére tette, az állami főhatalomra támaszkodva, a törzsek egykori közös birtokait, valamint a törzsek rendelkezése alatt álló várföldeket és az azon lakó népeket a királyi hatalom alatt állóknak nyilvánította, s a várak élére a várnépek kormányzása végett királyi főtiszteket nevezett ki.

Így lépett életbe a királyi vármegyei szervezet, mint vidéki kormányzati szervezet, mely míg egyrészt jelentékenyen csökkentette a törzsi és nemzetségi szervezet államszervezeti, közjogi jelentőségét, addig másrészt a királyi hatalomnak állandó haderőt és gazdasági erőt, azaz kellő jövedelmet biztosított. Továbbá ugyancsak a királyi vármegyei szervezet életbeléptetésével mindazok a szabad egyének, kik a honfoglaló nemzetségek keretébe nem tartoztak, a királynak közvetlen rendelkezése alá jutván, a királynak hadi, törvénykezési és gazdasági hatalma alatt állottak. A törzsi és

nemzetségi szervezet a királyi vármegyei szervezet életbeléptetése után már csakis a honfoglaló nemzetségekre vonatkozó közszervezet gyanánt maradt fenn egyideig; de hogy meddig és mily korlátok között tartotta meg ezt a jelentőséget, és az adatok hiányossága következtében biztosan megállapítani nem tudjuk.

A krónikák tudósításai szerint a törzseknek jelentősége megmaradt a hadszervezet terén annyiban, a mennyiben a honfoglaló nemzetségek utódai a királyság létesítése után törzsek és nemzetségek szerint vonultak hadba mindaddig, míg a királyi hatalom megszilárdulása következtében a király zászlaja alatt való harczolás a közszabadság egyik általános ismérvévé vált. Hasonlókép megtartotta a törzsi és nemzetségi szervezet jelentőségét a bíraskodás terén is, a mennyiben a régi nemzetségek utódai még egy ideig a jogszolgáltatás végett a törzsi és nemzetségi bírákhoz fordultak, de már csak inkább mint választott bíróságokhoz, mert a királyság létrejötte után hova-tovább általános jogelvvé vált a magyar alkotmányban, hogy a nemzet közjogilag szabad tagjai, a nemzetségek utódai, közvetlenül a király személyes bírói hatalma alatt állanak, a királynak bírói hatóságát közvetlenül igénybe vehetik.

Végül a nemzetségi birtokszervezet, habár az egyéni földbirtok előállása következtében, melyet már Szent István dekrétuma biztosított, veszített is egykori jelentőségéből, továbbra is fenmaradt mindaddig, a míg a királyi adományrendszernek kifejlődése következtében új jogelvek érvényre jutásával a birtokszervezet más alakzatot öltött.

A királyi hatalom a birtokviszonyok terén a királyi adományrendszer életbeléptetésével nevezetes újítást hozott létre. A királyság létrejötte előtt az ország területe – mint már említettük – a nemzet főhatalma alatt állott, a főtulajdon magát a nemzetegészet illette. A királyság létesülése után a főtulajdonjog a többi felségjogokkal, az állami főhatalommal együtt átszállt a nemzetről a királyra. A király ennek következtében az ország területének főtulajdonosa, a mi gyakorlatilag annyit jelent, hogy mindazok a területek, a melyeket a nemzetségek meg nem szállottak, a melyek nemzetségi vagy egyéni tulajdonban nem állnak, a királynak rendelkezése alá tartoznak, a királyi jog: a *ius regium* alatt állanak.

Ezen főtulajdonjognál fogva biztosítja nálunk már Szent István az egyéni birtokjogot a nemzetségi szállásokban² és egyéni birtokjog alapján biztosítja az öröklési és az özvegyi jogot,³ másrészt a nemzetségi szállásokban biztosítja a királyi Jogot, a királynak háramlási jogát hűtlenség és megszakadás esetére,⁴ úgy, hogy már Szent István rendelkezéseiben teljes mértékben érvényesül a királynak a főtulajdonjoga: *ius regium*. A király e *ius regium* alapján rendelkezik a várföldek, az urahagyott birtokok, a megszakadás következtében visszaháramlott javak és a hűtlenség miatt elkobzott jószág felett.

Ez a nagy vagyoni hatalom, a királynak rendelkezési joga az ország területének nagyobb része felett kiindulási alapja a királyi adományrendszernek, a donationális rendszernek.

A királyi adományozási rendszer kezdetben egyik leg-hatalmasabb tényezője a királyi hatalom megszilárdulásának. A király nálunk is épp úgy, mint a nyugati államokban híveit, kik neki szolgálatokat tesznek, földbirtokokkal és pedig nagy földbirtokokkal jutalmazza s ezáltal növeli azok számát, kik vele személyes függőségi viszonyban állnak, a nélkül azonban, hogy nálunk a megadományozottak hűbéri viszonyba jutnának. Ehhez képest az adomány rendszer jelentékeny biztosíték volt arra nézve, hogy a királyi hatalom megszilárduljon. Az adományrendszer tette lehetségessé, hogy az ősi államszervezetben szereplő nemzetségesek vagy szállásbirtokosok mellett a király által megadományozottakban a szabad birtokosoknak új osztálya támadjon: a királyi adománybirtokosok, kik mint új birtokarisztokraczia, a királyi hatalomnak nemcsak támaszát képezték, hanem annak növelése érdekében is felhasználhatók voltak.

A magyar királyság már Szent István korában való-ságos monarchia. A király éppen úgy, mint a nyugati államokban, az állami főhatalomnak és az ezen főhatalomban foglalt jogoknak kizárólagos birtokosa.

A királyi hatalom nálunk részint a nemzetgyűlés által

³ Beer. St. Stephani II, 35.

⁴ Decr. St. Stephani II. 24. és 35.

⁴ U. o.

már előbb gyakorolt közhatalomból, részint a nyugati államok királyságából meríti tartalmát. Ehhez képest a király a főhatalmi jogok egy részét hallgatag átruházás alapján a nemzetgyűléstől vette át és ennyiben a királyi hatalom kezdettől fogva közjogi alapon nyugvó hatalom; ellenben a főhatalmi jogok másik részét a nyugati királyság példájára veszi igénybe, mint annak lényeges alkotórészeit és ennyiben a királyi hatalom már szorosabban magánjogi, személyes jellegű hatalom.

A királyt, mint a nemzetgyűlés örökösét, a következő felségjogok illették meg:

1. A h a d f e l s é g j o g . Az egyeduralmi elv érvényre jutása következtében a háború és békekötés joga a királyra szállott át. A király szólítja hadba a nemzet szabad fegyverképes tagjait, ő sújtja büntetéssel azokat, a kik a hadkötelezettségnek eleget nem tesznek, csak ő rendelkezhetik haderővel, csak ő építhet várakat és tarthat katonákat.

A királynak hadi hatalma azonban nem teljesen korlátlan hatalom és pedig azért, mert a nemzet szabad tagjainak hadi kötelessége korlátolt kötelesség, csak honvédelmi kötelesség. A nemzet szabad tagjai csak az ország védelmére vannak kötelezve, de nincsenek kötelezve az ország határain kívül vezetett támadó háborúra,⁵ sőt a honvédelmi kötelesség még annyiban is korlátolt kötelesség, hogy az a király személyes vezérletéhez van kötve.

2. A b í r ó i f e l s é g j o g . A jogszolgáltatás a királyság létrejötte után már a királyi jogszolgáltatás, az egykori népbékét és az egykori népbírákat a királyi béke és a királyi bírák váltják fel. A jogvédelem a király feladata, ő a jogrend őre, ő az igazságszolgáltatás kútfeje⁶ és ezen igazságszolgáltatást részint ő maga személyesen gyakorolja, részint gyakoroltatja az általa kirendelt közegekkel, úgy, hogy már korán kifejlődik az a jogelv, miszerint a régi nemzetségek utódai, közjogilag szabadok felett csak a király bíraskodhatik, vagy azok, kik a király bírói személyiségének közvetlen helyettesei.⁷ A magyar alkotmánynak később is egyik alapít az aranybulla 7. cikkét.

⁶ Decr. St. Steph. II. 43.

⁷ Decr. St. Ladislai III. 3.

tétele, hogy a nemesek fontosabb ügyeikben csakis a király személyes bírói hatósága alatt állnak.⁸

3. A hivatali felségjog. A hadi és bírói felségjoggal kapcsolatosan a királyt illeti meg a hivatalnok-kinevezési jog. A királyság létesítése után a közhivatalok királyi hivatalok, úgy a katonai, mint a polgárkormányzati, nevezetesen bírói tisztségeket a király tölti be saját tetszése szerint. A nemzeti köztisztségek, a minő volt a *gylas és karchas* tisztsége, megszűnnek, valamint később a törzsi és nemzetiségi tisztségek is.

4. A szabályalkotási jog. A törvényhozói hatalom mai fogalma, a törvényhozás, mint a főhatalom különága, a királyság létesítésével még nem lép azonnal előtérbe. A király azonban, mint a jogrend őre s mint főkormányzó jogosítva van szabályokat alkotni s azok végrehajtását parancsolási joga, *impériuma* alapján biztosítani. Ilyen jogszabályokra már Szent István óta találunk s azok foglalatát királyi decretumnak nevezzük.

(A magyar királyok ezeken a felségjogokon kívül, a melyeknek gyökerei az ősi államszervezetbe nyúlnak vissza, a nyugati uralkodók példájára már kezdettől fogva igénybe vették a pénzverési jogot, a vámjogot és az azzal kapcsolatos vásártartási jogot, valamint a bányászati jogot. Ezek szorosabb értelemben vett királyi pénzügyi jogok vagy regáljogok (*iura regalia*), mint a király pénzügyi felségjogának kiváló alkatrészei, mint olyan hasznothajtó, jogok, a melyeket a király magának tart fenn.

Az általános adóztatási jog azonban a magyar királyt nem illette, mint nem illette a nyugati uralkodókat sem. A középkori felfogás szerint a közjogilag szabadok meg nem adóztathatók, mert az adófizetés nem fért össze a valódi szabadsággal. Ennek következtében nálunk is a közjogilag szabadok vagy nemesek adót nem fizetnek, ellenben a magánjogilag szabadok, a nem nemesek, a királyi kincstár részére különféle vagyoni szolgáltatásokat teljesítenek. Ezek a domaniális vagy földesúri jellegű királyi adók.

A magyar királynak volt még nagy terjedelmű egyházi hatalma is, az apostoli követtség (*legatio sedis apo-*

⁸ 1222: 8. t.-cz.

stolicae, ius legationis), melyet Szent István II. Sylvester pápától kapott, mely azonban utána mind szűkebb körre szorult, habár bizonyos egyházi hatalmat, mint az apostoli követség maradványát, a későbbi királyok is bírtak és gyakoroltak.⁹

A királyi hatalom gyakorlási módjára nézve általános elv gyanánt lehet felállítani, hogy a királyi hatalom alakilag korlátlan hatalom. A királyi hatalom gyakorlásának semmiméű alkotmányszerű korlátjai nincsenek. A források ugyan már Szent István óta említést tesznek a királyi tanácsról * (*senatus regalis, concilium regale*),¹⁰ de a királyi tanács a király bizalmas embereiből, az egyházi és világi főtisztékből összeállított testület, melynek nincs határozott szervezete, megállapított hatásköre. A király teljesen szabadon állítja össze a tanácsot azokból, kiket meghívni akar, rendszeren azokból az egyházi és világi főtisztékből, kik a királyi udvarban tartózkodnak. A királyi tanácsnak a királylyal szemben nincs határozási joga, hanem csak tanácsadói kötelessége.

A helyes kormányzati politika megkövetelte, hogy a király a fontosabb államügyek intézésénél főtisztjeivel értekezék, az egyházi és világi főtiszték tanácsát kikérje; de ez azért nem jelenti a királyi hatalomnak alkotmányszerű korlátozását, mert a király a megkérdézésnél teljesen szabadon, tetszés szerint jár el és nincs kötve tanácsosainak határozatához, hanem azt teszi, a mit akar. Az ellenkező fejlődés, a királyi tanácsnak alkotmányszerűleg korlátozó jellege csak a XIII. század végével mutatkozik.

Épp így nem tekinthetők a királyi hatalom alkotmány-szerű korlátjai gyanánt az országos jellegű gyülekezetek sem. A királyi decretumokban gyakrabban olvassuk, hogy az illető decretumok az előkelők vagy a clerus és a nép meghallgatása mellett vagy jelenlétében (*cum testimonio cleti et Populi*)¹¹ adattak ki; mindennek daczára nem lehet állítani, hogy már e korszakban az országgyűlések a törvényhozó hatalomnak alkotmány-szerűen megállapított tényezői lettek volna; nem lehet állítani, hogy mint a mai napság, törvényt

⁹ L. erről tüzetesebben a VII. fej. 1. és 2. §-át.

¹⁰ Decr. St. Steph. II. 14., 16., 19., 23., 32., 35. Decr. Coloman: Praef. §. 11.

¹¹ Decr. St. Ladisl. I. Praef.

csakis a király és az országgyűlés együttesen alkothat, szóval a törvényhozó hatalom nem jelentkezik, mint később a király és a nemzet közt megosztott hatalom gyanánt. A királyi decretumok ebben az időben még a királyi hatalomra támaszkodnak a királyi hatalom alapján adatnak ki, kötelező erejüket a király parancsolási joga képezi. A népnek a decretumok kibocsájtásánál inkább csak passiv szerepe van; a népet összehívják azért, hogy a végrehajtás előtt a néppel a királyi decretumok tartalmát megismertessék, a népnek tudtul adják.

A rendszeren tartott országgyűlések – a mint alább látni fogjuk – még nem szabályalkotó, nem törvényhozó, hanem inkább törvénykezési gyűlések, melyeken a király vagy helyettese magának a nemzetnek jelenlétében szolgáltatja az igazságot, intézi el a sérelmeket, a panaszokat. Az ezzel ellenkező fejlődést, a tulajdonképpeni törvényhozó országgyűlések kezdetét, csak az 1298. évi decretum tanúsítja.

Mindezek alapján mondhatjuk, hogy a Szent István létesítette királyság a l a k i l a g korlátlan királyság, ilyen értelemben abszolút monarchia, t a r t a l m i l a g azonban korlátolt királyság, mert a királyi hatalom nem foglal magában abszolút rendelkezési jogot a nemzet szabad tagjai felett. A király sem hadi, sem törvénykezési tekintetben nem rendelkezik korlátlanul a nemesek felett, sem vagyoni erejüket adóztatás formájában igénybe nem veheti.

Az ősi államszervezet emlékei, a nemzeti közszabadság eszméje és érzete, a királyság korában is fennmaradnak. A nemzetben élő az a tudat, hogy a király a nemzetgyűléstől nyerte hatalmát s hogy a királyság tulajdonképpen a vezéri tisztség örököse, míg egyrészt fen tartotta és továbbfejlesztette a királyi hatalom közjogi alapját és természetét, addig másrészt biztos korlátját képezte, ha nem is jogilag, de tényleg a királyi hatalomnak, és lehetetlenné *tette* annak önkényeszerű gyakorlását.

Ezt a felfogást tükrözi vissza Szent István, midőn Imre fiának mondja: „Ha békességtűrő leszesz, királynak mondatol és király fiának és szeretni fognak minden vitézeid; ha haragos, kevély, gyűlölködő, békétlen, ispánok és főemberek felett fenhéjázó, bizony a vitézek ereje királyságod romlására válik és idegen nemzetnek árulják el a te orszá-

godât”.¹² Ugyancsak erről tesz tanúságot Kálmán, midőn a vcienczei *doge-val* 1103. évben kötött szerződés hatályát a nemzeti akarattól teszi függővé: *Rati namque sumus, hoc firmum minus siaret, si sine ioiuis regni consilio factum esset.*¹³

2. §. A királyi trón betöltése és a koronázás.*

A királyi trón betöltése ugyanazon közjogi elvek szerint történt, mint a vezéri tisztségé. Az összerződés első pontja a királyság megalakulása után is teljes épségben maradt.

A királyi hatalom elnyerésének kettős alapja van, az egyik az örökösödés, másik a választás. A királyi méltóság egy bizonyos családhoz vagy nemzetséghez, az Árpád-nemzetséghez van kötve, de e királyi család körén belül az öröklési rend megállapítva nincs; a nemzet szabadon választhat Árpád-nemzetségének fitagjai közül, választhatja azt, a kit a királyi méltóság viselésére legméltóbbnak tart. Ebben áll e korszakban a választási jog lényege és közjogi jelentősége.

A királyság első századában még azt sem lehet mondani, hogy az elsőszülöttségi fiági öröklési elvet tényleg figyelembe vették, alkalmazták volna; nem lehet mondani, hogy szabály szerint a fiú követte az apát, mert – eltekintve Péter és Aba megválasztásától – I. Endre után nem fia, Salamon következett, hanem testvére Béla, majd I. Gézát nem fia Kálmán, hanem öcscse László követte. Később azonban az elsőszülöttségi fiági öröklési elv mindinkább előtérbe nyomul. II. Gézát és III. Istvánt atyjuk halála után közvetlenül koronázzák meg. Ez utóbbit nagybátyjai: II. László és IV. István egy időre bár felreszorítottak a tróntól, de nem a nemzet akaratából, hanem Manuel görög császár cselszövései következtében.

¹²Decr. St. Stephan] I. (Instutio morom) 4. fej. 4. §.

¹³*Fejér C. D. VII. 4. 56.*

* *Irodalom: Cziráky M. A. gróf, Disquisitio historica de modo consequendi summum impérium in Hungária 1820. Bartal Gy. id. m. I. 179-195. Deák Ferencz, Észrevételek Lustkandl Venczei munkájára (Budapesti Szemle 1865. évf.) Salamon F., A magyar királyi szék betöltése 1866. Kollányi F., A veszprémi püspök királyné-koronázási jogának története. 1901. Fraknói, A királyi trónöröklés rendje az Árpádok korában (Kath. Szemle 1913. évf. 1-30. 1.) – Ferdinandy, A trónbetöltés kérdése az Árpádházi királyok korában. (Bp. Sz. 1913. évf.)*

Kinnamos byzanci író iparkodott Manuel görög császár eljárását igazolni. Azt állítja, hogy a magyaroknál az a törvény, hogy a királyi trón nem apáról fiúra, hanem az atyafiakra, az életben levő testvérré száll, mint a bessenyoknél a fejedelemség vagy a vezéri tisztség.¹ Állítja továbbá, hogy a trónörököszt „Uram”-nak címezték,² a mi egyező volna azzal, hogy a Bourbonoknál a király öcsjét *monsieur*-nek szólították. De ezen tudósításoknak nem lehet hitelt adni egyrészt azért, mert a történelmi tények azoknak el-
lentmondanak, különösen a későbbi időben, midőn a szabály az volt, hogy az apát a fiú követi, másrészt, mert semmiféle jogtörténeti emlék nem maradt ránk, mely *Kinnamos*-nak azt az állítását igazolná, hogy ilyen trónöröklési törvény Magyarországon érvényben lett volna. Már pedig a trónöröklési törvénynek oly nagy jelentősége van a közjog terén, hogy nem lehet feltenni, miszerint, ha lett volna ily törvényünk, erről a hazai források még csak valami vonatkozásban se tegyenek említést. Minthogy továbbá, a hol trónöröklési rend nincs, trónörökös sem lehet, *Kinnamos*-nak azt az állítását sem fogadhatjuk el, hogy a magyar trónörököszt valami külön cím, az „Uram” megszólítás illette.

A későbbi történeti tények azt bizonyítják, hogy habár az öröklési rend nem is volt megállapítva, mindazonáltal az öröklési elvet a királyi trón betöltésénél és pedig az elsőszülöttségi fiági öröklési elvet mindinkább figyelembe vették, úgy, hogy az öröklési elv mindinkább előtérbe nyomulván, a királyok már a XIII. században az ő hatalmukat rendszerint s leginkább az öröklési jogukból származtatják.³ IV. Béla és V. István még atyjuk életében megkoronáztatván, az elsőszülöttségi vagy a hercegségi jogra hivatkoznak (*ius ducatus, ius primogeniturae*), de nem mint a királyi hatalom elnyerésének, hanem mint a királyi hatalomban való része-

¹ *Konstantinos Porphyrogenetos, De administrando imperio cap. 37. MHK. 115. 1.*

Lib. V. cap. 1. . . . νόμος γὰρ οἷτος κατὰ τοὺς Οὐννοὺς ἐστὶν ἰνὶ τοὺς περίοντας ἀεὶ τοῖς > ἀδελφόν το σίφος ὀαβαῖνειν . . . Τψ . . . Σερφάνω . . . τὴν Ούρονη ἀπεκλήρωασ.ν γτην . . . Bonni kiadás 203. I.

IV. Béla 1237. év: Quod cum nos dispositionis divina regni regimine per successionem ad nos devoluto . . . deorevissemus. *Fejér C. D. IV. 1. 71.*

sedésnek jogalapjára.⁴ Az öröklési jogalap, habár így nagy mértékben tört is előtérbe, mindazáltal a nemzet királyválasztási jogát e korszak végéig megtartotta. Igazolja ezt az 1290. évi decretum bevezetése, melyben a két jogalapot: az öröklést és választást egymás mellett találjuk s a mely szerint III- Endre királyi hatalmát mindkét jogalapból származtatta.⁵

A királyi hatalomba lépés, a királyi trónnak ünnepélyes birtokba vétele nálunk is úgy mint nyugaton, a koronázás által történt.

A koronázás az egyháztól veszi eredetét s ehhez képest kezdetben merőben egyházi, nem pedig politikai, közjogi jellegű intézmény. Az egyháznak nagy jelentősége tette *ezt* az intézményt jelentőségteljessé. Az egyház a középkorban uralkodó felfogás szerint az állami s társadalmi rendnek Istentől kirendelt öre, védője s mint ilyen teszi a koronát az egyház valamely főpapja a király fejére s keni fel őt a szentelt olajjal. Ez által a királyi hatalom is új alapot, vallási alapot nyer, isteni rendelésen nyugvó hatalomként jelentkezik és maga a király a jogrendnek Istentől kirendelt védője lesz. E felfogás jut kifejezésre a *Dei gratia rex* címkezésben, melyet Kálmán király kezd használni, de már Szent István-nál találjuk a *Régnante divina dementia* kifejezést. E felfogás következtében a király köteles az egyház érdekeit védelmezni, annak parancsait megtartani, a keresztény béke és szeretet szellemében uralkodni. Ez a kötelesség jut külső kifejezésre s nyer megerősítést abban az esküben, melyet a királyok trónralépésük alkalmával az egyház kezébe tettek le, a mely esküt *iuramentum iustitiae et pads-nak* neveztek. Ha a király *ezt* az esküt megszegte, akkor az egyház jaját hatalmi fegyvereivel, egyházi büntetésekkel sújtotta az esküszegőt.

A koronázásnak kezdetben nálunk is csak egyházi jelentősége volt, mert a királyok csak egyházi jellegű koronázási

⁴ V. István 1271. év: *lus ducatus a progenitoribus nostris re gum primogenitis institutum requirere voluissimus. Fejér C. D. V. 1. 164. 1.*

⁵ ... cum consensu venerabilium patrum archiepiscoporum, episcoporum, baronum, procerum et nobilium regni nostri apud Albam . . . uissimus coramati et in regni gubernaculum suoessissimus iure et ordine geniturae. *Endlicher 615. I.*

esküt tettek. Később azonban már a koronázás közjogi jelentőséget nyer, nagyfontosságú közjogi intézménynyé válik annak következtében, hogy a királyok nemcsak az egyház részére az egyházi jellegű koronázási esküt teszik le, hanem megesküsznek az alkotmányra, megesküsznek arra, hogy a nemzet jogait, szabadságát, kiváltságát és törvényeit sértetlenül meg fogják tartani. II. Endréről tudjuk biztosan, hogy ő ilyen alkotmánybiztosító koronázási esküt tett.⁶ Ettől számíthatjuk a koronázásnak alkotmányszerű jelentőségét s ezen időtől kezdve tapasztaljuk, hogy lassankint az a közjogi elv emelkedik érvényre, miszerint csak az tekinthető törvényesen uralkodó királynak, a kit Szent István koronájával megkoronáztak.

III. Endre koronázása alkalmával már nemcsak az alkotmánybiztosító esküt tette le, hanem a nemzet szabadságát és jogait írásban, oklevélben is biztosította.⁷ Az ilyen alkotmánybiztosító oklevél kiadása még inkább emelte a koronázás közjogi jelentőségét, a mely oklevelet később felavatási oklevélnek (*diploma inaugurale*) vagy hitlevélnek neveztek.

A koronázás egyházi szertartások mellett, nagy ünnepélyességgel, a nép jelenlétében történt. Szent Istvánt, az első magyar királyt, Esztergomban koronázták meg; ő azonban erre a célra Székesfehérvárott külön templomot építtetett, úgy, hogy az ő utódait már nem Esztergomban, hanem állandóan Székesfehérvárott koronázták. Ugyancsak itt őrizték a királyi hatalom jelvényeit: a koronát, a királyi pálczát, almát, kardot, palástot, királyi trónt és az apostoli keresztet.⁸ A korona őrizete a székesfehérvári örkanonoksággal

⁶ IX. Gergely pápa levele 1235. évben *Kovactiteh*, Vestigia Comitiorum 82. 1.: „et in coronatione sua juraverit etiam jura regni sui, et honorem eorone illibata servare”. IV. László 1279. évben mondja: „nec ,non omnia, alia et singula quae nostri progenitores in sua con<severunt coronatione jurare.” *Fejér* C. D. V. 2. 508-509.

⁷ 1298: 41. t.-cz.: „praeter haec etiam alia, quae in uteris domini regis tempore coronationis suae datis continentur, plenius attendantur et fipmter observentur”. *Kovachich*, Suppl. .ad. Vest. Com. I. 136. 1.

⁸ IV. Béla 1254. évi kiváltságlevelében írja: „nos circa Albensem Ecclesiam rntenti, non immerito, utpote u&H *solium regni et corona conseruator*, et ubi reges Hungariae sacro consecrationis munere perunguntur, ubi nostrorum etiam amtecessorum sacra corpora requiescunt”. *Fejér* C. D. IV. 1. 231.

(*dignitas quae custodia dicitur*) volt egybekötve, a mely méltóságot a székesfehérvári prépost szabadon adományozhatta ugyan, de csak a l k a l m a s egyénnek: „nehogy az ország becsülete a korona miatt kárt szenvedjen”.⁹

A koronázást kezdettől fogva az esztergomi érsek teljesítette, mint Magyarország első főpapja. Az esztergomi érseknek ez az előjoga pápai felhatalmazáson nyugszik, mert a koronázás kezdetben merőben egyházi jellegű cselekvény lévén, az esztergomi érsek az egyház nevében teszi a király fejére a koronát. És midőn az esztergomi érsek III. Bélát megkoronázni nem akarta, a király és a nemzet a pápához fordult, hogy a kalocsai érseket erre felhatalmazza, de ugyanakkor III. Béla oklevelet adott ki, melyben kimondotta, hogy ez az esztergomi érsek jogának sérelmére nem szolgálhat, s hogy ezentúl is utódait az esztergomi érsek koronázza.¹⁰

Ha a királynak neje volt, őt is megkoronázták; még pedig kezdetben a királynét is az esztergomi érsek koronázta meg, később azonban a koronázási jog részben a veszprémi püspökre szállt, mint a királyné kancellárjára. Ebben a korszakban még a királyné koronázása is az ország koronájával, a szent koronával történt, sőt a királyné is koronáztatása alkalmával alkotmánybiztosító esküt tett.¹¹

A királyt kezdetben *Serenissimus Rex*, később *Excellentia Regalis* és *Maiestas* címmel illették. A «hódításokkal kapcsolatosan a magyar királyok mind több és több ország czimeit vették fel. II. Endréig használták a *Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae rex* címet; II. Endre csatolta hozzá a *Galitiae et Lodomeriae*; IV. Béla a *Cumaniae* és V. István a *Bulgáriáé rex* címet.

Mindezen országokra nézve külön koronázás szokásban nem volt, a koronázás a magyar államhoz tartozó valamenynyi országra nézve egy aktussal Szent István koronájával ment végbe, Csak Kálmánról említik nem egészen megbízható források, hogy magát külön Dalmácia királyává koro-

⁹ Mon. Rom. Episc. Vesprimiensis I. 7. *Fejér C. D. VI. 1. 137.*

¹⁰ *Fejér C. D. III. 1. 92. VII. 1. 166.* – III. Incze pápa 1203. évben újból megerősítette az esztergomi érsek koronázási jogát. *Knauz Mon. ceci. Strigoniae. nsis I. 167.*

¹¹ »cum die appositionis coronac capiti nostro, promissimus Juramento . . .” *Fejér C. D. V. I. 237.*

náztatta, de azóta ilyen külön koronázásnak biztos történeti nyomát nem találjuk.¹²

3. §. A királyi hatalom gyöngülése a hűbéri állameszmék behatása következtében. Az alkotmányos irányú fejlődés kezdete.

A Szent István létesítette erőteljes királyi hatalom, melynek egyedüli korlátja volt a nemzet szabadságérzete és az állampolgári kötelességek korlátolt volta, megalakulása után már körülbelül egy század múlva előbb lassú, majd íí. Endre óta gyors hanyatlást mutat. E hanyatlásnak okát nem szabad keresnünk sem az egyes királyok személyiségének gyengeségében, sem a királyság választási jellegében, de az ifjabb királyság intézményében sem.

Kétségtelen, hogy az állami élet kevésbé fejlett korban, midőn még a királynak köz- és magánjogi személyisége közt éles különbséget nem tesznek, sokkal nagyobb jelentősége van annak, hogy a királyi hatalom kinek a kezébe kerül, mint az állami élet magasabb fejlődési fokán, midőn a királyi hatalom nem magánjogi személyes jellegű, hanem közjogi alapokon nyugvó, jellegében közjogi hatalom. Ezen tételi igazságának elismerése mellett sem lehet azonban a királyi hatalomnak, mint szerves intézménynek hanyatlását a királyság választási jellegében keresnünk, különösen azért nem, mert a választási elv fentartása a mi állami életünkben nagyobb mérvű zavarokat soha sem idézett elő s mert a királyi hatalom gyengülésével kapcsolatban azt látjuk, hogy a királyságnak örökletes jellege mindinkább megszilárdul.

A királyi hatalom gyengülését és újabb irányú fejlődését szerintem a hűbéri állameszmék behatása idézte elő. Visszavezethetjük arra, hogy nálunk is hatalmas birtokarisztokratia fejlődött ki, melynek tagjai, az egyházi és világi főurak hatalommal, közjogi természetű jogosítványokkal lettek felruházva s ez által a királyi hatalom mellett más magános hatalmak keletkeztek.

Fentebb már kifejtettük, hogy a magyar nép erőteljesebb közszellemének, közjogi gondolkozásmódjának megfe-

¹² A horvát írók ellenkező felfogására nézve 1. *Klaic*, Az Árpádházból való királyok koronázásáról. Századok 1908. évf. 182-186. 1.

lelően kezdetben a magyar királyságnak közjogi jellege sokkal erősebb volt, mint a nyugati államok hűbéri királyságáé. De nem szabad feledni, hogy a királyság intézménye a magyarok ősi államszervezetének nem természetszerű fejleménye. A királyság kétségkívül a nyugati állameszmék és intézmények behatása következtében jött létre; ehhez képest csak részben bírta gyökerét a magyarok ősi államszervezetében.¹ A magyar királyság sajátos nemzeti jellegén kívül már kezdettől fogva nyugati jelleget is viselt magán. A királyi hatalom nem tisztán közjogi, hanem mint a nyugati államokban, magánjogi alapon nyugvó hatalom is. Igazolja ezt a királyi kormányzati és törvénykezési szervezet, mely jellegére nézve magánhatalmi szervezet, igazolja a hadszervezet, a mennyiben a nemzeti haderő mellett a király nálunk is úgy, mint a nyugati államokban, magánhaderővel rendelkezett, olyan haderővel, mely az ő korlátlan rendelkezése alatt állott. E haderő felett a király nem annyira mint államfő rendelkezik, hanem mint magán hadúr, mert a haderő nem a közkötélék, hanem bizonyos szerződéses jellegű, magánjogi természetű kötelék alapján áll fenn.

A királyságnak magánjogi irányú fejlődését úgy nálunk, mint a nyugati államokban különösen az állam eszméjének fejletlensége idézte elő. Az állam elvont felfogása hiányzik a középkori népek közéletében, az állam tulajdonképpeni fogalmához a középkori népek később is csak a római államjogi elvek behatása következtében jutottak. Az állam, mint az összességtől különálló eszmebeli egység, mint az összesség érdekében működő Organismus, a középkori népek képzetében még hiányzott és ennek következtében nem létezik olyan hatalom sem, mely valóságos, az összesség érdekében működő; abszolút létjoggal bíró hatalom lett volna. Valamint a kezdetleges államéletben az állam fogalma összeesik magá-

¹ Találón mondja erre nézve *Herman Ottó*: „Mindig abban a meggyőződésben élek, hogy a sátorban, a tanyán és az ősfoglalások alkalmosságában a főnek abszolút rendelkezési hatalma, nagy tekintélye gyökeret szorított meg oly mélyen a monarchikus szervezethez ragaszkodást, mint congruens intézményt.” Id. m. 150-151. .1. – Általán elismert tétel, hogy az állami tekintély a családanya, a törzsfő és a vezér tekintélyében bírja eredetét. *Michaelis*, Prinzipien der natürlichen und sozialen Entwicklungsgeschichte d. Menschen 1904. 120. 1.

val a népösszességgel és *ettől* megkülönböztető külön léte nincs, úgy az államhatalom is a népben mintegy immanens hatalom, mely csak a népnek közös akaratában nyilvánulhat s a melynek attól különálló létet nem tulajdonítanak.

Ha az államélet fejletlenségének e korszakában az összességénél levő közhatalom egy személyre, a királyra száll át, akkor ez a hatalom szükségkép személyes jellegű hatalommá, magánjogi természetű hatalommá válik. A királyra átszállott hatalmat már nem tisztán úgy fogják fel, mint egyetemes közjogi alapon nyugvó közhatalmat, melyet a király az összesség érdekében gyakorol, mely a királyra az összesség érdekében ruházott át, hanem inkább, mint a király személyes hatalmát, mint az ő magánhatalmát. Nálunk is az átruházott közhatalom fogalma csak a szent korona államszervezetében emelkedik teljesen érvényre, csak akkor, a midőn a szent korona közjogi fogalma kifejlődvén, ez által a magyar nemzet az állam, az államiság valódi fogalmához eljutott és azt a szent koronában látta megtestesítve.

A királyi hatalom magánjogi irányú felfogása következtében a hűbéri államokban a király a közjogi jogosítványokat: a hadi és törvénykezési hatalmat, a pénzügyi jogokat, mint magánjogokat, egyes állami alattvalókra, az egyházi és világi főurakra ruházta át, kik e jogosítványokat, mint saját magánjogukat bírják és gyakorolják. És a nyugati népekkel való intensivebb érintkezés természetszerűen vonta maga után, hogy nálunk is mindinkább a királyi hatalomnak magánjogi és nem közjogi jellege erősödött.

Az adományrendszer, mely kezdetben a királyi hatalom megszilárdulására szolgált, szintén a magánjogi felfogásban gyökeredzik és így később a királyi hatalom gyengülésére, sőt bukására vezetett annyiban, a mennyiben az adományrendszer alapján hatalmas nirtokaristokratia fejlődvén ki, a király kényszerül e hatalmas birtokaristokrátiának engedményeket tenni s az állami főhatalomban foglalt jogoknak egy részét reájuk átruházni. A királyi hatalom ennek következtében már a XII. és XIII. századokban nem az egyedül *létező* hatalom az országban, mert a közhatalmi *jogok* az államfő és az állami alattvalók között megoszolván, a királyi hatalom mellett más magánhatalmak keletkeztek.

A magánhatalmak keletkezése és kifejlődése nálunk az

állam életre még nagyobb veszélylyel járt, mint a nyugati hűbéri államokban, mert nem fejlődött ki a hűbéri kötelék, mely az egyházi és világi főurakat a királylyal, mint fő hűbérúrral szemben bizonyos kötelezettségekre szorította volna. Nálunk az egyházi és világi főurak csak jogokat nyertek megfelelő kötelezettségek nélkül. A várföldek eladományozása következtében a király elvesztette azt a hadi és gazdasági erőt, a mely a királyi hatalomnak biztos támaszát képezte s a mely felett a király szabadon rendelkezett, s elvesztette azt a nélkül, hogy gondoskodás történt volna az iránt, miszerint azon egyházi és világi főurak, kik e haderő és pénzerő birtokába jutottak, a királyi hatalom érdekében bizonyos különös szolgáltatások teljesítésére szorítottassanak.

A királyi hatalom gyengülése és újabb irányú fejlődése mindaddig tart, míg a jogok és kötelezettségek között bizonyos egyensúly jön létre, a mi azonban csak a következő korszakban, a szent korona államszervezetkorában következik be.

E fejlemények következtében a királynak jogállása, hatalmi köre az állami szervezetben nevezetes változást szenvedett. A hadi hatalom már csak általános elvi szempontból illeti meg a királyt, mert egyes állami alattvalók – különösen ÍV. Béla éta – várépítési és azzal kapcsolatosan katona tartási jogot nyernek és így magánhaderő felett önhatalmiáig rendelkeznek, de azon megszorítással, hogy a háborúüzenés és békekötés joga továbbra is kizárólag a királyt illeti s csak a király rendelkezése szerint volt szabad az egyes álkmi alattvalóknak a magánhatalmuk alatt álló haderőt érvényesíteni. Ámde ennek daczára a történeti tények mutatják, hogy a főurak a rendelkezésük alatt álló haderőt nem egyszer a király akarata ellenére saját magánczéljaikra is felhasználták.

A bírói hatalom kútfeje szintén a király marad, a közbéke biztosítása és a jogrend fentartása továbbra is a király feladata, a politikailag jogozottak, a nemesek mindannyian főbenjáró ügyeikben a király bírói hatósága alatt állanak, de az immunitások osztogatása következtében az egyházi és világi főurak jobbjogaik felett törvénykezési hatalomhoz jutnak s ezáltal a nem nemes szabadok mindinkább a földesurak bírói hatalma alá kerülnek. A városokban pedig az autonóm

bíráskodás kifejlődése következtében a polgárok már maguk választják bíráikat; majd az autonóm vármegyei szervezet fejlődésével a király által kinevezett bírák működése a vármegyékben is megszűnik.

Végül nevezetes megszorítást szenvedett a királyi hatalom a pénzügyi jogok tekintetében is. Királyi kiváltságok következtében egyes állami alattvalók pénzügyi jogosítványok birtokába jutnak: megszerzik a vámjogot, a vásártartási jogot, bányászati jogot stb.

A királyi hatalom eme gyengülésével s megosztásával karöltve járt a királyi hatalom gyakorlásának alkotmányos irányú korlátozása. A meggyöngült királyi hatalom részéről mutatkozó visszaélések megakadályozása végett a nemzet zöme, a nemesség különféle alkotmánybiztosítékok életbeléptetésére törekedett. Védelmi állást foglalt el a birtokaristokratiaival szemben úgy a nemzeti közszabadság, mint a királyi hatalom érdekében.

ilyen alkotmánybiztosíték volt elsősorban az e 11 e n á 1! á s i j o g, a *lus resistendi*, melyet az aranybulla 31. cikke biztosított először a nemeseknek.

Ezen jog lényege egész általánosságban abban áll, hogy ha a király az alkotmányt, a nemzet szabadságát és jogait sértené, akkor a nemzet szabad tagjai, a nemesek úgy összességükben, mint egyenkint az alkotmányértő király ellen feltámadhatnak, fegyveresen ellenállhatnak anélkül, hogy a hűtlenség büntetést követnék el.

E jogot az aranybulla záradéka konkrét vonatkozásban olyképpen biztosította, hogy a nemesek az ellenállási joggal csak akkor élhetnek, ha a király az aranybullában foglalt rendelkezéseket megszegné;¹ a mi arról tanúskodik, hogy az aranybullát már megalkotásakor úgy tekintették, mint oly okmányt, melyben a magyar alkotmány alapelvei, a magyar nemzet sarkalatos jogai összefoglalva és biztosítva vannak.

Az ellenállási jog a középkori államszervezet alkotmá-

¹ 1222: 31. „Quod si vcro nos. vei aliquis successorum nostrorum aliquo unquam tempore *huic dispositioni nostrae* contraire voluerit, Liber am habeant harum authoritate sine nota aicujus infidelitatis tarn episcopi quam alii jobbagiones ac nobiles regni, universi et siuguli, praesenies et iuturi postcrique reskteridi et cotitradicendi nobis et ncstris su:cessionbus in ptrpeiiHm faeukütem.”

nyos irányú fejlődésnek szabályszerű jelenségét képezi s így megtaláljuk azt minden olyan államban, a hol a királyság alkotmányos irányú fejlődést vett, nevezetesen: Aragóniában, Castiliában és Angolországban. Az ellenállási jog utólagos alkotmánybiztosíték, mert nem előzetesen igyekszik megakadályozni az alkotmány megsértését, hanem a már bekövetkezett sérelmeket torolja meg. A király teljesen szabadon fejt ki hatalmát és gyakorolja az őt illető felségjogokat, e tekintetben alkotmányszerű korlátnak alávétve nincs; de ha a nemzet szabad tagjainak politikai szabadságát, jogait, kiváltságait sérti, akkor azok ellene feltámadhatnak és az alattvalói hűségéből folyó engedelmisségi kötelesség alulmukat feloldottaknak tekinthetik.

Ehhez képest az ellenállási jog nem tökéletes alkotmánybiztosítási eszköz, mert az államélet felforgatása nélkül igénybe alig *vehető* és így forradalmi természetű. Ez volt oka annak, hogy ezen alkotmánybiztosíték a középkori állami élet továbbfejlődésével mindenütt megszűnik, a nemzetek önkéntes lemondása alapján. Még legtovább tartotta fenn magát Magyarországon, 1687-ig, holott a többi államokban már előbb megszűnt. Különbözik a történelem tanúsága szerint a *ius resistendi-nek* addig sem volt gyakorlati jelentősége, a míg fennállott; és pedig azért nem, mert az egyeseken elkövetett sérelmet ezzel a joggal nem lehetett megtorolni, mint-hogy az egyes állampolgárnak rendszerint nem volt annyi hatalma, fegyveres ereje, hogy a rajta elkövetett sérelmet a királylyal szemben megtorolhatta volna; ha pedig az összeség, maga a nemzetegész veszi igénybe az ellenállási jogot, akkor ez már lényegében nem más, mint forradalom, mely alkotmányválságra, esetleg a királyi trón megbuktatására vezet.

Sokkal tökéletesebb alkotmánybiztosító eszköz az, melyet III. Endrének t a n á c s t ö r v é n y e, az 1298. évi decretum 23. cikke foglal magában.

Ebben az ú. n. tanácstörvényben két nagyfontosságú alkotmányjogi elv jut kifejezésre. Az egyik az, hogy a király nem választhatja teljesen szabadon tanácsosait, hanem a királyi tanácsosok egy része törvényileg, az alkotmány szerint meg van állapítva olyképpen, hogy az esztergomi és a kalocsai érsekség egy-egy püspöke és az országgyűlés által válasz-

tott két nemes szükségképpen helyet foglal a királyi tanácsban. A másik nagyfontosságú közjogi elv az, hogy a király minden fontosabb államügy intézésénél a királyi tanácsot meghallgatni köteles, mert, ha nem teszi, rendelkezéseinek alkotmányoszerű érvénye nincs.³

A királyi tanács ezáltal már megszűnt a királyi hatalomnak egyszerű kormányzati eszköze lenni s a királyi hatalmat korlátozó tényezővé vált.

A fejlődésnek ezt az irányzatát megtaláljuk a nyugati államokban is ott, hol a királyi hatalomnak fejlődése alkotmányos irányban haladt, de sehol sem oly határozott formában, mint a III. Endre-féle tanácstörvényben. Angliának ebben a korban hozott tanácstörvényei messze mögötte maradnak a III. Endre-féle tanácstörvénynek, mert a királyi tények érvényét nem kötik a tanács hozzájárulásához.

Ugyancsak a királyi hatalom alkotmányos irányú fejlődéséről tanúskodnak a XIII. századból ránk maradt királyi decretumok ama rendelkezései, a melyek a királyi tisztviselőknek az országgyűlésen való megszámoltatásáról, felelősségre vonásáról intézkednek; a minők: az aranybulla 14-ik, az 1231. évi decretum 3-ik és az 1290. évi decretum 14. és 25 ik (Endlicher-nél) cikkei. És még inkább erről tanúskodik az 1290. évi decretum 9-ik cikke, mely azt kívánja, hogy a központi királyi kormányzat tisztségei: a nádori, a tárnokmesteri, alkanczellári és udvarbírói tisztség az országgyűlés hozzájárulásával (*ex consilio nobilium*) töltsék be.

Végül a királyi hatalom alkotmányos irányú fejlődésének eredménye gyanánt kell tekintenünk az alkotmánybiztosító koronázási esküt és a hitlevelet, melyekről az előző szakaszban tettünk említést.

A koronázás alkotmányjogi jelentőségének előtérbe lépése következtében, már a XIII. század második felében szokás útján mindinkább uralomra jut az a közjogi tétel, hogy a koronázás a királyi hatalom alkotmányoszerű megszerzésének szükségképpeni feltétele s hogy ehhez képest csak az tekinthető a királyi hatalom jogszerű birtokosának, a ki a nemzet akaratából a szent koronával megkoronáztatott.⁴

³Fenn bővebben szólunk a IY. fej. 1. §-ában.

⁴Erről a felfogásról tanúskodik már az 1290. decretum bevezetése:

A koronázás alkotmánybiztosító jelentősége továbbá létrehozza, kifejleszti nálunk a szent korona közjogi fogalmát s mindinkább uralkodóvá teszi azt a közjogi felfogást, hogy a főhatalomnak tulajdonképpeni birtokosa a szent korona, s hogy a nemzetben gyökeredző főhatalom a koronázás által a szent koronáról száll át a királyra.

Mikor a koronának közjogi fogalma érvényre emelkedik, akkor nyeri a korona a „szent” melléknevet. A szent megjelenés magához Szent István koronájához van kötve s ehhez képest a koronázásnak a nemzetben uralkodó közfelfogás szerint ezzel a koronával kell történnie, a mint azt Károly Róbert királylyá koronázása bizonyítja.

A szent korona közjogi fogalmának kifejlődése, uralomra jutása kiindulási alapját képezi annak az új államszervezetnek, mely a Szent István létesítette államszervezet helyébe lépett, mint annak természetszerű továbbfejlődése, s a mely államszervezetet kiindulási alapjához képest a szent korona államszervezetnek nevezünk.

Ügy az aranybulla, mint az annak alapján kiadott királyi decretumok tulajdonképpen kettős célú tartanak szem előtt, biztosítani a birtokaristokratia hatalmi törekvéseivel szemben egyrészt a királyi hatalmat, másrészt a politikai értelemben vett nemzet zömének, a köznemességnek szabadságát és függetlenségét. E kettős célú tartja szem előtt különösen az aranybulla 16-ik cikke, midőn a királyi tisztségek örökletes adományozását tilalmazza;⁵ úgyszintén a 17-ik cikk is, mely megengedi, hogy a király a jogtalanul tett adományokat visszaszerezhesse.⁶ E kettős célú szem előtt tartása akadályozta meg, hogy a tartományuraság nálunk kifejlődjék s ezáltal a magyar királyság hűbéri jelleget öltön.

A nemesség míg egyrészt alkotmánybiztosítókat állít fel a királyi hatalom mellett a birtokaristokráciával szemben, s arra törekszik, hogy a királyi hatalmat előbbi erejében

⁴ „. . . eft *consensu* venerabilium patrum archiepiscoporum . . . et omnium nobillium regni nostri apud Alibaim in loco nostro catedrali annuente domino *fuissemus coronati* . . . (Endlicher 615. 1.)

⁵ „Integros comitatus vei dignitates quascunque in predia seu possessiones non conferemus perpetuo.”

⁶ „Possessionibus etiam quas quis iusto servitio obtinuerit aliquo tempore non privetur.”

fenntartsa és megszilárdítsa s a birtokaristokratia túlkapá-
sait lehetetlenné tegye. Midőn az aranybulla visszaállítja a
régí jogot, a régí nemzeti szabadságot, akkor egyszersmind
vissza akarja állítani a királyság előbbi uralkodó állását az
állami életben és szervezetben. Még inkább mutatkozik ez a
törekvés az 1290. és 1298. évi decretumok rendelkezéseiben,
a melyeket a királyság és nemesség szövetségének eredmé-
nyé gyanánt tekinthetünk.

4. §. A királyi hercegek és az ifjabb királyok.

A királyi hatalom magánjogi, patrimonialis felfogása,
személyes természete hozta életre a királyi herczeg-
ség (ducatus) és az ifjabb királyság intézményét.

Királyaink már Szent István óta az ország egyes terület-
részeit vagy fiuknak vagy a királyi család más fitagjainak
kormányzás végett átengedték. Így már Szent István fia,
Imre kormányzás végett kapta a szlavóniai részeket és viselte
a *dux Slavoniae* címet. Majd I. Endre korában öccse, Béla
kapta az ország egyharmadát, a tiszai részeket.¹ I. Béla halála
után gyermekei: Géza, László és Lambert Salamonnal olyan
egyezségre léptek, hogy megtarthassák az ország azon terü-
letrészeit, melyeket atyjuk bírt.² Ettől az időtől fogva állandó
gyakorlattá vált, hogy a királyok az ország egyik vagy másik
részét a kormányzásra képes királyi hercegeknek engedik
át. Így jön létre a gyakorlat útján a királyi herczegség intéz-
ménye.

A kormányzó herceget, a királyi családnak kormányzó
tagját az okmányok *dux-nak* nevezik és pedig azon terület
után, a melyet kormányzás végett kapott, például *dux Slavo-
niae*, *dux Transsylvaniae*. Kormányzás végett rendszeren a
szlavóniai, erdélyi vagy tiszai részeket engedték át.

A királyi berezegnek jogállására nézve csak hiányos
adatok maradtak ránk, de azokból is látunk annyit, hogy már
Béla herczeg gyakorolta a katonai és a törvénykezési hatal-
mat, pénzeket veretett, birtokokat adományozott, habár a bir-

¹ Chronicon Pictum cap. 49. (*M. Florianus* Hist. Hung. font. dom.
II. 159. 1.)

² U. o. cap. 53.

tokadományozásnál a királynak hozzájárulását megkívták.³ Kálmán decretumai arról tanúskodnak, hogy a királynak és a királyi berezegnek tisztviselői ugyanegy bíróság alatt állanak, a mi azt a közjogi felfogást juttatja kifejezésre, hogy a királyi herczegség intézményének daczára az állami egység továbbra is fennmaradt, hogy az állami főhatalom tulajdonképpeni birtokosa gyanánt a királyt tekintették. Különösen az egyház törekedett arra, hogy az állami egységet len tarts a azáltal, hogy saját ügyeiben csakis a király rendelkezési jogát ismerte el, de nem a királyi herczegét.⁴

A királyi herczegség intézményéből természetszerűleg fejlődött ki az ifjabb királyság intézménye. Már II. Endre elsőszülött fiát, Bélát, még életében megkoronáztatá, majd ezt tette IV. Béla is fiával, Istvánnal. Az ilyképp megkoronázott trónörökös az ország bizonyos részét kapta kormányzás végett épp úgy, mint azelőtt a királyi berezegek. A megkoronázott trónörököst már nem királyi berezegnek (*dux-nak*, hanem ifjabb királynak, *iunior re*⁵-nek nevezték és így az ország tényleg két egymástól független, szuverén hatalom alá került.

Az ifjabb király, úgy mint az öregebb, teljes mértékben gyakorolja az állami főhatalomban foglalt jogokat, a hadi és törvénykezési hatalmat, a pénzügyi jogokat, adományozza a birtokokat stb. Az öregebb és az ifjabb király, mint két különálló szuverén uralkodó, egymással háborút viselnek, békét kötnek; mindkét királynak egészen külön, önálló udvartartása, sőt külön központi kormányzata van.⁵ Az ifjabb királynak van nádora, udvarbírája, tárnokmestere, kancellárja.

Míg azelőtt a királyi herczegség intézményénél az állami főhatalom birtokosa a király maradt és a királyi berezeg csak mintegy kormánytársa a királynak, a nélkül, hogy az állami főhatalmat teljes mértékben bírná és gyakorolná, addig az ifjabb királyság intézménye már a királyi hatalom tényleges megosztására vezet. Az ifjabb királyok saját területükről úgy

³ Béla herezeg pénzeiről lásd *Rupp J.*, Magyarország pénzei 13. és kv. 1. — A licencia regis"-1 említi a zasty-i apátság alapítóoklevele 1067. év körül. *Wenzel T.* 24.

⁴ L. a zasty-i apátság alapítólevelét 1067 körül. *Foltin I.*, a zasty-i apátság 24. 1. *Wenzel I.* 27.

⁵ A békekötéseket és egyerségekötet lásd Bél M.. jNotitta Hungariae I. 118. és 124. 1.

beszélnek, mint külön országról (*regnum*), az öregebb és ifjabb király szerződésileg biztosítják egymást, hogy egymásnak alattvalóit nem fogják elcsábítani, szerződésileg engedik meg, hogy az állam lakói, különösen a nemesek, királyi engedély mellett az egyiknek területéről a másikéra átmehetnek, szerződésileg biztosítják egymást, hogy az egyik király által megkezdett peres ügybe a másik nem fog beavatkozni.

Az ifjabb királyok a királyi hatalomban való részesedésüket a ránk maradt okmányok tanúsága szerint az *elsőszülöttségjog* vagy a *hercegségi jog* (*ius Primogeniturae, ius ducatus*) alapítják.⁶ Ezt a jogot azonban a királyi decretumok nem biztosítják, sőt ellenkezőleg azt látjuk, hogy az öregebb, a tulajdonképpeni király, csak engedménynek tekinti az ifjabb király gyakorolta hatalmat és az öregebb király az ifjabb királyt egyenjogúnak el nem ismeri. Világosan mutatja e felfogást az aranybulla 18. cikke, mely azt mondja; „A nemesek tőlünk nyert szabadságuknál fogva szabadon mehetnek fiúnkhoz, mint a nagyobbtól a kisebbhez.”⁷ E rendelkezésből eléggé kitűnik, hogy a király magát nagyobbnak, a főhatalom tulajdonképpeni birtokosának tekinti és a nemesek csak az ő engedélye alapján mehetnek az ifjabb királyhoz, mint kisebbhez, a ki hatalmát az öreg király engedélye alapján bírja és gyakorolja.

A külföld előtt is ilyenformán volt a viszony ismeretes, mely a tulajdonképpeni és az ifjabb király közt fennállott. Erről tanúskodik IX. Gergely pápának egyik levele, melyet Béla, ifjabb királyhoz írt és melyben mondja, hogy Béla az ország azon részeiben, melyeket atyja rendelkezése (*ex ordinatione*) alapján bírt, az elidegenített birtokokat visszaszerzeni igyekeztek.⁸ Az ifjabb király tehát az atyja engedélye következtében bírja az általa kormányzott területet,

⁶ Így pl. V. István egyik oklevelében olvassuk 1271. évből: „Quum ius ducatus a genitoribus nostras regum progenitis institutum requirere voluissejmus”. *Fejér* C. D. V. 1. 104.

⁷ 1222: 18. Item servientes, accepta Hcentia a -nobis, possint libère ire ad filiuro nostrum, ut a majore ad minorem, nee ideo possessiones eorum destruantur. *Panier* a nagyobb és kisebb alatt .Béla és Kálmán hercegeket érti. A magyar nemzet tört. az árpádházi királyok alatt. TI. 104. 1.

⁸ „Quocirca serenitatem tuam moinemus, et hortamus attente, quatenus in ea regni parte, quam ex *ordinatione* patris ftui habes, alienationes casdem revocare procures . . .” *Kovachich*, Vest. Comitiorum 82. 1.

nem pedig jog szerint, nem mintha az az alkotmányban számára biztosítva volna.⁹

Az osztozkodás továbbá az ifjabb és öregebb király közt nem volt állandó jellegű, nem volt bizonyos meghatározott területhez kötve, mint annak idején a merovingi család kebelében. Ez az osztozkodás nem is vezetett az ország egyik vagy másik részének teljes közjogi különállására, mint a frank birodalomban.¹⁰ Mindenkor a konkrét viszonyoktól függött, hogy egyik vagy másik királyi herceg az államnak melyik területrészt kapja kormányzás végett. Annyi azonban kétségtelen, hogy a királyi hercegség és az ifjabb királyság intézménye legjobban bizonyítja a királyi hatalomnak magánjogi irányú fejlődését, mert a királyi hatalom közjogi irányú felfogása, tiszta közjogi alapon állása ilyen osztozkodást meg nem tűr.

Az idősebb, a tulajdonképpeni és az ifjabb király gyakran mint ellenfelek állnak egymással szemben, mindegyik iparkodik hatalmát szilárdítani, magának híveket szerezni, a mi csakis a királyi adományozási jognak minél nagyobb mértékben való kihasználásával volt lehetséges. Úgy az idősebb, mint az ifjabb király pazarul adományozzák a királyi hatalom alatt álló területeket, különösen a várföldeket s ezzel mindinkább növelik a birtokaristokrátiát, mindinkább előidézik azt a fejlődést, hogy nálunk egy erőteljes birtokaristokratia jöjjön létre. A közjogi jogosítványokkal: hadi, törvénykezési hatalommal, pénzügyi jogokkal felruházott birtokaristokratia tagjai, egymással szövetkezve, hovatovább állást foglalnak a királyi hatalommal szemben, sőt szövetkeznek külföldi fejedelmekkel is, mint azt a Németujváriak szövetsége Albert osztrák herceggel tanúsítja. Az a birtokaristokratia, mely a királyi hatalomnak egykoron a legerősebb támasza volt, később, különösen a XIII. század második felében, már annak ellenségévé lesz és megbuktatására tör, a minek egyik jelensége: Kun László erőszakos halála.

⁹ E felfogásról tesz tanúságot Béla, az ifjabb ikirály pecsétjének korláta: „Béla dei gratia et *voūniate patris* rex Hungariae.” *Szilágyi*: Magyar Nemzet története II. 420. 1.; valamint az 1267. évi decretum bevezetése is: »Nos Béla dei gratia rex Hungariae et Stephan us per *eurtdem* iunior rex Hungariae.” *Endlicher*: 512. 1.

¹⁰ *Waitz G.*, *Deutsche Verfassungsgeschichte* II. k. 97-164. 1.

Az ifjabb királyság mellett a királyi hercegség intézménye továbbra is fennmaradt. Nemesak a megkoronázott trónörökös, hanem a király többi fiai is kaptak kormányzás végett az ország területrészeiből Ezt látjuk különösen IV. Béla korában, midőn fia István viseli a *junior rex Hungariae et dux Transsylvaniae*, míg öccse, Béla az ifjabb királyfi viseli a *dux Slavoniae címé*¹¹: István herceg kormányozza Erdélyt, mint ifjabb király, Szlavóniát pedig, a második királyfi Béla. Ez is azt tanúsítja, hogy az ifjabb királyság és a királyi hercegség intézménye ugyanazon egy tőből fakad, a közjog, az alkotmány szempontjából mindkét intézményt ugyanazon jogelvek szerint kell megbírálni. Mindkét intézmény a királyi hatalom magánjogi irányú felfogásában találja megfejtését és midőn ez a magánjogi irányú felfogás szünőfélben van, akkor az ifjabb királyság intézménye is eltűnik a magyar alkotmányból. A szent korona közjogi fogalmának kifejlődése, mely a magyar királyság közjogi jellegét kifejlesztette és szilárd alapokra fektette, útját állotta annak is, hogy az ifjabb királyság nálunk állandó gyökeret verjen. Az Árpádok kihaltával nem is találkozunk többé ifjabb királyokkal, sőt a kormányzó királyi berezegek intézménye sem tudott többé nagyobb jelentőségre emelkedni, habár Magyarországon a berezei cím eredetileg a királyi család tagjaira szorítkozott.¹²

¹¹ L. az 1267. évi decretum bevezetését . . . „et Béla (junior) dux tocius Slavonie” cs az 1360. évi kiváltságlevelet *Endlicher* 519. 1.: „Béla elei gracia dux tocius Sclavonic, DaLmaeie, Croacie”. Ugyan így kormányozta Szlavóniát cs viselte a *dux Sclavonic* címct már Kálmán. II. Endrének ifjabbik fia.

¹² V. ö. a IV. ikönyv III. fej. 2. §-át.

III. FEJEZET.

A rendi szervezet.

1. §. Az ország lakóinak rendi osztályozása.

A gazdasági élet szempontjából a vagyonosság, foglalkozás és más külső mozzanatok szerint az állampolgárok minden időben bizonyos csoportokra oszlanak és ezen csoportokat *o s z t á l y o k n a k* nevezük. Beszélünk földbirtokos, kereskedő, iparos, földművelő, hivatalnok stb. osztályról.

Ezzel szemben a jog részéről is történhetik bizonyos osztályozása az állampolgároknak. A jog és különösen a közjog szintén különbséget tehet állampolgár és állampolgár közt, a mely különbségtétel következtében az ugyanazon jogállással, jogokkal bírók egy-egy külön csoportját képezik az állampolgároknak, a mely külön jogállással bíró csoportokat *rendekek* nevezük. Az állampolgároknak jogi osztályozása hozza létre azoknak bizonyos rendekbe sorakozását.

Jogi értelemben vett rendekről ehhez képest csak ott lehet szó, hol az állampolgárok nem egyenlő, hanem különböző jogokai bírnak. Az ugyanazon jogállású állampolgárok összessége egy-egy rendet alkot, a mély rendi csoport különbözik azon állampolgárok csoportjától, a kik kevesebb vagy a kik több joggal bírnak.

Már a Szent István létesítette államszervezet korában találunk rendi osztályozásra, az állampolgároknak a jog szempontjából való megkülönböztetésére. E megkülönböztetés szerint az állampolgárok *három* rendi csoportba oszlanak. Az első csoportba tartoznak a honfoglaló nemzetségek utódai: a politikailag jogozottak vagy a tulajdonképpeni szabadok. A második csoportot alkotják azok, a kik személyes

szabadságukat ugyan megtartották, de politikai jogokban nem részesülnek s így a közjog szempontjából jogaik nincsenek; ezeket magán jogilag szabadoknak, nem nemes szabadoknak nevezhetjük. A harmadik csoport pedig azokból alakul, a kik személyes szabadsággal sem bírnak, kik nem is személyek, hanem csak dolgok: ezek a rabszolgák.

A rendiségnek alapja az ősi államszervezetben kizárólag a születés, a származás. A régi nemzetségek utódai szintén szabadok, a politikailag jogozott nemzethez tartoznak, ellenben a rabszolgák gyermekei rabszolgák lesznek. Az ősi államszervezetben a földbirtok még nem állván egyéni tulajdonban, nem is szolgálhat a rendi osztályozás alapjául. A mint azonban a földbirtokra nézve az egyéni tulajdonjog kifejldik, nálunk is úgy, mint -a nyugati államokban, mindinkább az lesz a rendi osztályozás alapja. Ez a középkori államok alap jellemvonása. A rendi szervezet a földbirtokon nyugvó szervezetté alakul át. Kinek-kinek rendi állására nézve nem a származás lesz irányadó, hanem a földbirtok.

Ez a fejlődés megfejtését találja a földbirtok azon nagy jelentőségében, a melylyel a középkori népek gazdasági életében bírt. A földbirtok a középkorban az egyedül uralkodó termelési tényező, a gazdaságnak egyedüli forrása, annak egyedüli alapja. Kinek-kinek vagyonossága kizárólag a földbirtokon nyugszik. Másfelől a Szent István létesítette államszervezetben a közkötelességek ingyenesek, ellenszolgáltatás nélküliek; a szabad embernek hadba kell mennie, bizonyos kötelességeket teljesítenie saját költségén. E kötelességeknek megfelelni csak azok képesek, kiknek bizonyos szabad földbirtok áll a rendelkezésükre. Ilykép a rendi állásra nézve irányadók a földbirtokviszonyok lesznek. Azok, a kiknek szabad birtokuk van, a politikailag jogozottak, – vagy mint később mondották – a nemesek rendjét alkotják. Azok, a kiknek nincsen szabad birtokuk, kik birtokukért bizonyos szolgáltatásra is vannak kötelezve, a magán jogilag szabadok rendjéhez tartoznak. Végül azok, a kiknek egyáltalában nincs birtokuk, kik mint szolgák más földjét művelik, a harmadik rendbe, a rabszolgák rendjébe sorakoznak.

A későbbi fejlődésben még egy tényezőt találunk, a mely a rendi szervezet fejlődésére szintén befolyással volt és ez a hivatás, a foglalkozás. Ennek alapján fejlődik ki egy

újabb rend: a városi vagy a polgári rend, mely keletkezésére nézve kizárólag foglalkozási, hivatási rend, értvén *alatta* az iparral és kereskedéssel foglalkozókat. Később ezen rend is a földbirtokhoz fűződik annyiban, a mennyiben a városi vagy polgári teljes szabadság részesei csak azok lehetnek, a kik a város területén ingatlannal bírnak.

2. §. A közjogilag szabadok vagy nemesek rendje.*

A honalapítás után a közjog, az alkotmány szempontjából szabadok, politikailag jogozottak voltak a honfoglaló nemzetségek utódai, azok, a kik a honalapító nemzetségek-ből származtak. Ily értelemben véve a nemességnek eredetét a honalapításra lehet visszavezetni. Maga a n e m e s szó sem jelent egyebet, mint nemzetségest, bizonyos nemzetséghez tartozót, bizonyos nemből valót. Nemes tulajdonkép annyit jelent, hogy az illető bizonyos nemzetséghez, a honalapító nemzetségek valamelyikéhez tartozik.

Ezt a nemességet azonban, melyet a honalapító nemzet-ségektől származtatunk, nem lehet azonosítani a későbbi középkori nemességgel, miután a régibb nemesség kizárólag a születésen, a származáson nyugszik, holott a középkori nemességnek alapjául a földbirtok szolgál. A középkorban a politikai jogozottságnak, nevezetesen nálunk a nemzeti közszabadságnak alapja a földbirtok lévén, azokat kell a nemesek alatt értenünk, kiknek szabad birtokuk van és ezen birtokuk alapján részesei a közjogoknak, a politikai szabadságnak.

Az egyéni földtulajdon már Szent István alatt életbe lépett. Az ő rendelkezéseiből látjuk, hogy a nemzetségi táborokból az egyéni földbirtok már kifejlődött, ehhez képest már Szent István korában a szabadságnak újabb alapja jön létre, a s z a b a d b i r t o k. A szállásbirtokok tulajdonosai azonban a királyság irányában az egyéni földbirtok életbelé-
pése után sem voltak más kötelességekkel terhelve, mint az-

* *Irodalom: Horváth István*, Magyarország régi gyökeres nemzetségeiről 1820. *Endlicher J.*, Die Gesetze d. heiligen Stephan 1849. *Bartal Gy.*, W. m. I. 234-245. 1. *Pauler Gy.*, Szent István és alkotmánya. (Százakaok 1879. évf.); A magyar nemzet története. I. és II. 1893. *Szekfü Gy.*, Seirviensek és familiárisok 1912. *Erdélyi L.*, Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései 1915. *Tagányi K.*, Felelet dr. Erdélyi Lászlónak „Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdéseire”. – Tört. Szemle 1916. évf.

előtt. Az egyéni földtulajdon előállása nálunk a tulajdonképeni szabadok, a nemesek rendjéhez tartozók jogállásában semminemű változást elő nem idézett, azt e tekintetben meg nem változtatta, át nem alakította.

Szent István és utódai a földbirtokok adományozása által a közjogilag szabadok rendjét egy újabb elemmel gyarapították és ezek az a d o m á n y b i r t o k o s o k. Szent István a nyugati királyok példájára magát az ország főtulajdonosának tekintvén, egyfelől életbelépteti a nemzetségi szállásokban az egyéni földtulajdont, másrészt mindazon birtokokat, az ország mindazon területrészeit, melyek a nemzetségi szállásokba bevonva nem lettek, a királyi hatalom alá tartozóknak nyilvánítván, biztosítja azokra nézve a király rendelkezési jogát.

A király a rendelkezése alatt álló birtokokból adományoz egyeseknek, kik a király iránt különös hűséget tanúsítottak, a kik a királynak vagy az országnak tett szolgálataik által különös érdemeket szereztek. Ez alapon lép életbe a királyi adományozási jog és az arra támaszkodó adományrendszer, melynek alapján fejlődik ki a nyugoti államokban a hűbériség, a hol a megadományozottak a királlyal személyes hűségi viszonyba lépnek és bizonyos szolgálatokra kötelezettek. Nálunk azonban a királtság közjogibb irányú felfogása megakadályozta *azt*, hogy az adományozási jog a hűbéri államszervezet kifejlődésére vezessen, mert nálunk az a felfogás volt uralkodó, hogy a megadományozottak az adománybirtokokat nem a király magánszemélye, hanem az ország, a nemzet érdekében tett szolgálatokért kapják. Az adománybirtokosok e felfogás alapján birtokaikat teljesen egyenlőnek tekintették a régi nemzetségek utódainak birtokaival azon birtokokkal a melyek még a nemzetségi táborokból eredtek. Úgy fogták fel, hogy az adománybirtokok ugyanazon jogelvek alatt állanak, mint a nemzetségi táborok felosztásából származott szállásbirtokok, miért is az adománybirtokosok birtokaik felett ugyanazzal a szabadsággal rendelkeznek, mint a régi nemzetségek utódai, s azokat ugyanolyan módon örökíthetik át.

E felfogást előmozdította az is, hogy az egyéni földtulajdon a szállásbirtokokban szintén királyi rendelkezés alapján lépett életbe, úgy, hogy nálunk tulajdonképpen minden egyé-

ni földtulajdon a királyi hatalomra támaszkodik. Továbbá már Szent István a szállásbirtokokban is biztosítván a királyi jogot hűtlenség és magszakadás esetén,¹ ez is közelebb hozta az adománybirtokokat a szállásbirtokokhoz.

Szent István nem is tesz különbséget a szállásbirtok és adománybirtok közt. Világosan kitűnik ez decretumának II. könyv 45. fejezetéből, midőn mondja: *Consensimus igiur petitioni iotius ssnatus, ut unusquisque dominéiur pvopriorum, similiter et donorum regis dum vivit. Ac post eins viiam filii simili dominio succédant.* Ez annyit jelent, hogy Szent István úgy a szállás- (*proprium*), mint az adománybirtokokban (*donum*) biztosította az egyéni földtulajdont, a *dominium-ot* és hogy ez a jog a fiutódokra is átszállott.

Mindennek a közjog szempontjából az a nevezetes következménye volt, hogy nálunk a királyi adománybirtokosokat is ugyanazok a kötelességek terhelték a királyi hatalom irányában, mint az ősfoglalási vagy szállásbirtokosokat.

A királyok azonban a nyugati államok példájára iparkodtak azt a felfogást érvényesíteni, hogy az általuk megadómanyoztak velük szorosabb alárendeltségi, hűségi viszonyban vannak és ehhez képest az adománybirtokok olyképpen, mint az ősfoglalási birtokok, sem a nemzetségnek, sem az egyének rendelkezése alatt nem lehetnek. E felfogás alapján már Kálmán az öröklési jog szempontjából megteszi a különbséget a szállás- és az adománybirtok közt, midőn kimondja, hogy csak a Szent István által adományozott birtokok szállanak át a nemzetség valamennyi tagjára, ellenben a későbbi királyi adományokból eredő birtokok ági birtokok olyképpen, hogy csak apáról fiúra szállanak és ha fiutód nincs, még a testvére és gyermekeire mennek ál, de ha ilyenek sincsenek, a királyra szállanak vissza.²

Azonban az öröklési jog megszorítása daczára sem sikerült a királyi hatalomnak az adománybirtokosokat különös

¹ Decr. .St. Stephani IT. 24. és 35.

² Dec re tu m I. 20: Possessiones quaelibet a sancto Stephano date. humane successions quoslibet contingat succssores vel hercdes. Possessio vepo ab aliis regibus data de patre deseendat ad filium, qui si defuerit.t Succédai gerrmmus, cuius filii eciam post mortem illius non exhercdentur. germ-anus autem predictus si non inveniatur, regi hcreditat deputetur. – *Endlicher*, Mon. Arp. 362-363. 1.

kötelezettségek teljesítésére szorítani; nem sikerült kivinni azt, hogy az adománybirtokok nálunk hűbéri jelleget öltsenek, melyekkel – mint a hűbéri birtokokkal – a különös hűség mellett különös szolgáltatások is járnak. Úgy, hogy nálunk később is az a jogtétel maradt uralkodó, miszerint az adománybirtokosok, épp úgy, mint a szállásbirtokosok, csak a közkötelékből folyó kötelességekkel vannak terhelve: az általános hadi, törvénykezési és hűségi kötelességgel.

Az általános hadi kötelesség, mely minden szabad birtokost, minden nemest tekintet nélkül birtokának nagyságára egyformán terhel, személyes honvédelmi kötelesség, olyképpen, hogy az ország védelmére minden nemesnek, közjogilag szabad egyénnek kötelessége fegyvert fogni és saját költségén katonáskodni. Először szabályozta ezt az aranybulla 7-ik czikke.

Az általánostörvénykezési kötelesség pedig abban áll, hogy minden szabad birtokosnak kötelessége a királyi törvénykezést előmozdítani, mint bírótárs az ítékezésben résztvenni, a királyt és kíséretét, valamint a király küldötteit élelemmel, szállással és előfogatokkal ellátni. Ezen alapszik a királynak megszállási joga a nemesekkel szemben: a *ius descensus regii*, melyet már az aranybulla 3-ik és 15-ik, majd az 1231. évi decretum 7. és 8-ik cikkei korlátoznak.

A harmadik kötelesség az általános hűségkötelesség, mely a király, mint az állami főhatalom birtokosa irányában áll fenn, mely tulajdonképp csak negatív irányú kötelesség, nem sérteni a királyt személyében, méltóságában és jogaiban. Ez is általános jellegű, az ország minden szabad lakójára nézve egyformán fennálló kötelesség és megsértése: az állam szuverén feje iránt elkövetett hűtlenség, *infidelitas*, melynek büntetése fej- és jószágvesztés.

Ugyancsak a királyi birtokadományozás közjogi irányú felfogását tanúsítják az adománybirtokok visszavonásának esetei, a melyek különösen II. Endre óta fordultak elő. A birtokadományozást csak akkor tekintették jogszerűnek, jogos, alapon nyugvónak és így visszavonhatatlannak, ha az a király vagy ország érdekében tett igaz szolgálatok fejében történt. Világosan mutatja ezt az aranybulla 17. cikke,³ mely szerint

³ 1222. 17. Possessionibus etiam, qua s quis jusio servitio obtimicrit, aliquo tempore non privetur. – Y. ö. 1290: 6., 7. és 8. t. szövegeket.

senki attól a birtokától, melyet *iusto servitio*, „igaz szolgálat” alapján bír, meg ne fosztassék; a miből önként következik, hogy a nem *iusto servitio* alapján bírt birtokok visszavehetőek. Ugyanerről tanúskodik az 1298. évi decretum 23-ik cikke, mely a birtokadómanóyozások érvényességét ia királyi tanács meghallgatásához köti.⁴

Szent István decretumaiban a. nemesi rendhez tartozókat, a közjogilag szabadokat, nem találjuk külön megjelölve, mert ő csak *comes*, *miles* és *vulgaris homo*-ról vagy pedig a *valens* (tehetős) és *vulgaris* (közrendű) emberről⁵ intézkedik. E kifejezések egyikét sem alkalmazhatjuk a közjogilag szabadokra, a későbbi nemesekre. Még leginkább a *miles* szó lehetne a nemesekre vonatkoztatni, mert a *miles* szó a középkori nyelvjárásban nemest és katonát, vitézt egyaránt jelent, de rendszerint mégis az utóbbi értelemben szokott használni, különösen hazai forrásainkban.

Ez vezette újabban *Pauler-t* – ki a *miles*-ekben a nemeseket, a régi nemzetségek utódait látja – arra a feltevésre, hogy a nemesek, a honalapításban részt vett nemzetségek utódai, kezdetben bent voltak a királyi vármegyei szervezetben és a vármegyei ispán hatósága alatt állottak; csak később, valószínűleg a XII. század vége felé, III. Béla uralkodása idején függetlenítették attól magukat.

E felfogás azonban – a mint azt alább bővebben kifejthetjük – a forrásokban kellő támogatásra nem talál s egyáltalán ellenkezik az alkotmányfejlődés természetes rendjével. És habár Szent István decretumaiban a *nobilis* szó elő nem fordul, kivéve az Intelmek VI. fejezetét, hol a Romiába gyűlt nemesekről beszél, de előfordul a pécsváradi apátság alapítólevelében, még pedig egyenesen szembeállítva az *ignobilis* szóval,⁶ a mi azt tanúsítja, hogy a *nobilis* kifejezés már Szent István korában az *ignobilis-nel* magasabb rendi állású egyént jelentett.

⁴ 1298: 23. „Et si idem dominus rex hoc face re ohmiserit, quid quid praeter consilium pradicorum sibi applicandorum in *donationibus arduis*... fecerit non teneant. *Kovachich*, Suppk ad Vest. Com. 119. 1.

⁵ L. Decr. St. Staphani II. 14. és 15.

⁶ *Karácsonyi János*, Szent István oklevelei 83. I. *Pauler* (id. m. i- k. 496. 1.) a *nobiles* szót későbbi be told ásnak tartja, *Fejérpataky* pedig az egész oklevelet a hamisítványok köze sorolja.

A későbbi decretumok már a közjogilag szabadokra a *nobilis* szót alkalmazzák. Szent László decretumaiban a *nobilis* és *miles* váltakozik, de nem azonos értelemben, úgyszintén előfordul a *nobilis* elnevezés az első esztergomi zsinat határozataiban.

A XIII. század első felében az okmányok a nemes embert, a ki most túlnyomó nagy részben adománybirtokos, a király szolgájának, *serviens regis*-nek nevezik. Így nevezi a nemest az aranybulla is, váltakozva a *nobilis* elnevezéssel. Majd később a *nobilis* elnevezés lép előtérbe és pedig egy ideig még váltakozva a *serviens regis* vagy *serviens regalis* elnevezéssel, a mint azt az 1267. évi decretum tanúsítja, a melynek bevezetésében olvassuk: *nobiles Hungariae universi qui servientes regales dicuntur*. A XIII. század vége felé azonban és innentől kezdve későbbben is, a midőn már Magyarországon a középkori értelemben vett nemesség teljes kifejlődéséhez jutott, a nemest mindenkor a *nobilis* szóval jelölik. A *serviens regis* vagy *serviens regalis* kifejezés, mely a XIII. század elején uralkodóvá lett, azt a függőségi viszonyt tükrözi vissza, a melybe a nemesség a királyi adományrendszer kifejlődése (következtében jutott).

A nemesi jogok, melyek egyszersmind a nemesi szabadságnak ismérvét képezik, már a Szent István létesítette állam-szervezet korában az aranybulla szerint a következők voltak:

1. A személyes szabadság jog a, mely abban állott, hogy a nemest szabályszerű idézés és bírói ítélet nélkül letartóztatni nem szabad. Ezt a jogot az aranybulla 2. czikke biztosítja.⁷

2. Adómentesség, mely szerint a nemes csakis hadi kötelezettséggel tartozik, birtoka után adót nem fizet. Az adómentességet biztosítja az aranybulla 3. czikke.⁸

3. Királyi tisztségeket, nevezetesen kamarais-

⁷ „Volum us etiam, quod nec nos nec posteri nostri aliquo tempore servientes capiant vei destruunt favore alicuius potentis. nisi primo citati fuerint et ordine judiciario convicti.”

⁸ „Item nullám collectam nec libras denariorum colligi faciemus super praedia servientiuna.” V. ö. Libertás nobilium de scepus 1243. év 1. pont. Endlicher 460 l.

pánságot, vám- és sótiszséget csak nemesek viselhetnek, mint az aranybulla 24. cikkéből tudjuk.⁹

4. A nemesek a király személyes bírói hatósága, a szent korona hatósága alatt állanak; ennek következtében a nemesek felett csak a király és kívülé még a nádor bíráskodik, de a nádor csakis oly ügyekben hozhat ítéletet, melyek fej- és jószágvesztésre nem irányulnak. Ez utóbbi ügyekben csak a király tudtával ítéltet, mint az aranybulla 8. cikke rendeli. Ugyanannak 5. cikke pedig mentesíti a nemeseket a vármegyei ispán hatósága alól, kivéve a pénzbevételeket és a tizedszedést.¹⁰

5. Az ellenállás joga (*ius resistendi*), melyet az aranybullának 31. cikke biztosít.

Ezek a legfontosabb jogok, amelyek a nemesi rend tagjait megillették és a nemesi szabadságnak leglényegesebb alkatelemeit képezték.

A nemesi rend tagjai kezdetben nemcsak jogilag, de gazdaságilag is egyenlők voltak. A nemesi rend tagjainak társadalmi egyenlősége szolgált alapjául a nemesek jogegyenlőségének. De később egyrészt az osztozkodások következtében a szabad birtok eldarabolódván, mindinkább kisebb és nagyobb birtokok keletkeznek; másrészt a királyi adományok folytán egyesek jelentékeny földbirtokokhoz, nagyobb vagyonhoz jutnak, úgy, hogy – a mint alább látni fogjuk – a nemesi rend kebelében egy előkelőbb vagyonos osztály fejlődik ki, a birtokaristokratia.¹¹

Ez a birtokaristokratia még nem születésileg elzárt rend, nem kaszt, amelyben a nagyobb jog apáról fiúra száll, hanem csakis előkelőbb, vagyonosabb társadalmi osztály, melynek tagjai a közélet terén, a közügyek intézésében nagyobb befolyást gyakorolnak. Ennek az előkelőbb osztálynak tagjai közé tartoznak elsősorban a főpapok, az egyházi méltóságok viselői, a kik valamint a nyugati államokban, úgy nálunk is az állam élet terén fontos szerepet játszottak és a királyi tanácsban is kezdeti fogva résztvettek; másodsor-

⁹ „Comités camerarii monetarum, salinarii et tributarii nobile» regni nostri sint.

¹⁰ „Comités paroehiani praedia servientium non discutiant, nisi causas monetarum et decimarum.”

¹¹ L. ennek fejtegetését tüzetesebben e fejezet 5. §-án.

ban pedig a királyi fő tisztségek viselői, a kiket általában a király jobbágyainak vagy minisztereinek neveznek s a kik a királylyal közvetlen szolgálati viszonyban állván, a magyar állami és társadalmi életnek legfontosabb tényezői voltak. De az aristokratia tagjai közé számíthatók a királyság kezdetén az egykori törzsfőnökök utódai is, kik a királytól hűségük fejében nagyobb földbirtokokat kaptak.

Ezen előkelőbb társadalmi osztály tagjait a források ekként jelölik: *primates, principes, maiores natu* vagy *jobbationes regis*.¹²

3. §. A magánjogilag szabadok rendje. A királyi vármegyei szervezettel összefüggő népek.*

A közjogilag szabadok rendje mellett az ország lakóinak második nagy csoportját a magánjogilag szabadok, a nem-nemes szabadok alkotják, kik a közjog szempontjából a politikai nemzethez nem tartoznak, közjogi jogosítványokkal nem bírnak, mert nincsen szabad birtokuk; mindazáltal személyükre nézve szabadok, jogalanyiságuk minden tekintetben el van ismerve, önálló családi és vagyoni joggal bírnak.

Eredetüket tekintve a magánjogilag szabadok nagyobb-részt azoknak a népelemeknek utódai, a melyeket őseink a honalapítás alkalmával Magyarország területén meghódítván, birtokaikat bizonyos feltételek mellett meghagyták, valamint meghagyták személyes szabadságukat is. Ezek nem voltak teljesen szabadok, mert birtokaik után bizonyos magánjogi jellegű, szerződéses természetű szolgáltatásokat teljesítettek, holott a közjogilag szabadok-ilyen szolgáltatásokra kötelezhetőek nem voltak.

Az ősi államszervezet korában a nem-nemes szabadok a törzsek, illetve a törzsfők hatalma alatt állottak. De midőn Szent István a várföldeket és a nemzetségi szállásokba be nem

¹² Decr. St. Steph. I. 7. II. 14. 23. 1222: 10. és 30. t.-cz.

* *Irodalom: Bartal*, id. m. I. 210-223, 293-298. *Endlicher*, Id. m. 60. eis kv. 1. *Villányi Szaniszló*, Győrmegeye és város anyagi műveltség története. 1881. *Pest*; A magyarországi várispánságok története 1882. - L. még az V. fej. 1. §-ánál felsorolt munkákat. *Erdélyi L.*, Az egyházi földesúr és szolgálói a középkorban 1907.; A tizenkét legkritikusabb kérdés 1917. *Hóman I.*, A társadalmi osztályok Szent István államában 1912. *Czimer K.*, Az árpád-házi királyok várjobbágyai 1914. ·

vont egyéb területeket a királyi hatalomhoz csatolta, akkor ezek a nem-nemes szabadok is a királyi hatalom alá kerülnek.

Ilykép jött létre részint germán, részint szláv intézmények behatása mellett a királyi vármegyei szervezet, mely a királyi hatalom részére hadi és gazdasági erőt biztosított. Szent István és utódai egyeseknek a várföldekből birtokokat adományoztak katonai szolgálatok fejében, másoknak pedig egyéb vagyoni szolgáltatások ellenértéke gyanánt; úgy, hogy a várföldeken tartózkodók részint katonai, részint egyéb szolgáltatásokat teljesítenek. Ez utóbbiak az iparosok és a földművelők.¹

Azonban nemcsak a várföldeken tartózkodók, hanem mindazok a szabadok, a kiknek nem volt szabad birtokuk, a kik bizonyos szolgáltatások mellett másnak: a királynak vagy az egyházi és világi főuraknak földjét művelték, a vármegyei ispán hatósága alatt állottak és ez alapon a királyi vármegyei szervezetbe többé-kevésbé befoglalva voltak; úgy, hogy a nem-nemes szabadok rendjét kezdetben, a királyi vármegyei szervezethez tartozókkal azonosíthatjuk.

A nem-nemes szabadok, a királyi vármegyei szervezethez tartozók részint jogi, részint gazdasági helyzetükhöz képest, négy főcsoportra oszthatók: 1. várjobbágyok, 2. várnépek, 3. királyi udvarnokok és szabad földművelők, 4. *hospes*-ek vagy telepések.

I. V á r j o b b á g y o k (*jobbiones castri*).

A várjobbágyok alatt értjük a várkatonákat, a kiket Szent István decretuma *miles*-eknek Szent László és Kálmáné pedig *civis*-eknek nevez, a kik földjeiket hadi szolgálatok fejében bírják, a kik az általuk bírt földekért a király irányában különös hadi szolgálatokat vállaltak. Ezekből alakul a várkatonaság olyképpen, hogy minden királyi vármegye egy-egy zászlóaljzat képez.

A várkatonaság a király szabad, feltétlen rendelkezése alatt álló haderő; ellentétben a nemességből alakult haderővel, a mely felett a király szabadon nem rendelkezhetik.

¹ A várhoz tartozó néposztályokat és azok birtokait már Szt. István összeíratta. Ez az összeírás (Legenda St. Regis Stephani) azonban már Nagy Lajos korában nem volt feltalálható; *Fejér* C. D. VII. 1. 108-109. Kétségb szintén készültek ilyen összeírások: Decr. St. Ladisl. III. 2. *Wenzel* II. 101. *Fejér*, C. D. IV. 3. 336. *Wenzel* VIII. 208.

A várjobbágyok birtoka nem nemesi, nem teljesen szabad birtok, mert az azzal járó hadiszolgálat különös természetű, szerződésen alapuló hadiszolgálat, holott a nemesi birtokkal csakis az általános közkötelékből folyó hadszolgálat járhat. A várjobbágyi birtok jogi természetére nézve legközelebb áll a hűbéri birtokhoz és ez alapon a várjobbágyokat leginkább lebet hasonlítani a nyugati államok királyi kisebb hűbéreseihez. A főkülönbség abban mutatkozik, hogy a hűbériség személyes jellegét kifejezésre juttató hűbéri formák, mint a hűségi eskü, a *commendatio* és az *investitura*, nálunk nem nyertek alkalmazást; és így habár a várjobbágyok viszonya a király iránt lényegében olyan volt, mint a nyugati államokban a kisebb királyi hűbéreseké, mindazáltal külső formájában hűbéri jelleget nem öltött.

A nem-nemesi rend sorában a vár jobbágyok a legelölőbb társadalmi és jogi állást foglalták el. Ezt juttatja kifejezésre az elnevezés is, mert a „jobbágy” szó bizonyos rend kebelében az előkelőbbeket, a jobbakat, a jobb helyzetben levőket jelzi.²

A várjobbágyok ezen előkelőségének, kedvezőbb társadalmi és jogi helyzetének alapját szolgálatuk minősége képezi. A fegyveres szolgálat a középkori felfogás szerint az egyedüli szolgálat, mely szabad emberhez illik. A fegyveres szolgálat feleméi, nemesít. A vár jobbágyok szolgálatuk minőségénél fogva természetesen legközelebb állnak a közjogilag szabadok, vagy nemesekhez.

² A „jobbágy” szót régibb írók a jobb és ágy = *melior thorus* (*Cornides*) vagy a jobb és ág ~ *melior ramus*-tól (*Kovachich*) származtatták. *Hunfalvy* (Etmographia 345-348. 1.) a jou, jó és bágy összetételiből eredőnek tartja, a. melynek értelmét már nem tudjuk, de a „bágy” szó többször előfordul: Hortobágy, Szaldó-biágy. *Vámbéry* (Magyarok eredete 245-246. 1.) azt tartja, hogy a jou, j au = háború, had és bag, baj = fő, fejedelem, hadvezér török szók összetételéből származott. Ez utóbbi magyarázat szerint eredeti jelentése a magyarok ősi államszervezetének korában „hadvezér”, „kapitány” lehetett; később színtelenebb fogalomná válván, általában „többet”, „előkelőbbet” jelentett. A „jobagio” szó okmányainkban már a XI. századtól kezdve előfordul és pedig először a veszprémi egyház kiváltságlevelében 1082-ből, *Fejér C. D. I. 488. 1.* Kezdetben a királyi főtisztokat, a bárókat nevezik a királyi jobbágyainak, később egyfelől a szolgálati, másfelől a személyes vagy dologi függőségi viszonyban állókat és pedig ezek között az előkelőbbeket, a jobb helyzetben levőket. V. ö. *Schiller B.*, Jogi Lexikon IV. 419. 1.

Kézai a vár jobbágyokról a következőket mondja: *Johagiones verō castrī sunt pauperes mobiles, qui ad regeīwenīentes, tervam eis tribuit de castrī terris, ut pheuda castrī et castrum guerre tempore custodirent.* A várjobbágyok tehát *Kézai* szerint olyan szegény nemesek, kik a királyhoz jövéen, a király nekik földbirtokokat adott a várföldekből, hogy a vár birtokait és a várat háború idején védelmezzék. E tudósítás szerintünk akként értelmezendő, hogy *Kézai* korában már a várjobbágyok egy része azokból a szegényebb nemesekből állott, a kik a királytól katonai szolgálatok fejében várföldeket kaptak. Míg egyrészt a várjobbágyok kiváló szolgálataik következtében királyi kiváltság útján a nemesi rend kebelébe emelkednek; addig másrészt a nemesek közül azok, kik elszegényednek, viszont a vár jobbágyok sorába süllyednek azáltal, hogy a királytól olyan földeket fogadnak el, melyekért különös hadi szolgálatot tartoznak teljesíteni.⁴

A várjobbágyok jogállásukra nézve nem voltak teljesen egyenlők, közöttük volt bizonyos előkelőbb osztály s ezt azok utódai alkották, kik birtokaikat a vármegyei szervezet létesítése alkalmával még Szent Istvántól kapták. Ezeket a források a szent király jobbágyainak vagy szabadjainak (*jobagiones sancti regis, liberi sancti regis*), *sl* szent király fiainak (királyfiaknak) *filii sancti Stephani, filii jobagionurn sancti regis*), majd törzsökös jobbágyoknak (*jobagiones naturales*), tisztességesebb, előkelőbb jobbágyoknak (*jobagiones honestiores, nobiles, proceres*) nevezik.⁵

Az előkelőbb, vagy törzsökös várjobbágyok már nagyobb függetlenséget élveznek a királyi hatalommal szemben, annyiban, hogy a király az ő birtokaikat szabadon el nem idegenítheti, hogy ők birtokaikat nemcsak utódaikra örökíthették át szabadon, hanem nemzetségük tagjaira is; holott az újabb eredetű várjobbágyok birtokai felett a király szabadon rendelkezhetett és mint a vármegyei szervezethez

³De uclwornicis. *Endlicher Mon.* Árp. 129. 1.

⁴*Kézai* tudósítását úgy *Bartal Gy.* (id. m. I. 279. 1.), mint *Pesty Fr.* (Várispánságok története 67. 1.) félreértette és tévesen magyarázza. L. a várjobbágygyá lett Vidus túróczy elszegényedett nemes példáját *Fejér C. D.* VI. 2. 386., 392., 399. 1.

⁵L. az adatokat úgy erre, mint a királyi vármegyei szervezethez tartozó egyéb néposztályokra nézve *Pesty Frigyes*, i. m. 57-177. 1. A várjobbágyokra nézve *Czimer K.* id. m.

tartozók, a királyi vármegyei hatóság főtisztjei részére szállásadási kötelezettséggel voltak terhelve,⁶ míg a régibb eredetű, a törzsökös várjobbágyok már ezen kötelezettség alól mentesültek és mindennemű adózás alól mentesek voltak.

Teljesen pontosan meghatározni azokat a jogi különbségeket, melyek a régibb eredetű vagy magasabb, előkelőbb jogállással bíró és az újabb eredetű várjobbágyok közt fennállottak, nem vagyunk képesek; de hogy ilyen különbségek voltak, azt azon nagyszámú kiváltságlevél bizonyítja, a melyekben a király az egyszerű várjobbágyokat az előkelőbb várjobbágyok sorába emeli.

II. V á r n é p e k v a g y v á r s z o l g á k (*castrenses, civiles*).

A várnépek azon nem-nemes szabadok és felszabadok, kik a várföldeken tartózkodnak, de a várhatóság részére nem katonai, hanem egyéb szolgáltatásokat teljesítenek.

A királyi vármegyei szervezet nemcsak katonai, hanem gazdasági szervezet is volt, nemcsak katonai, hanem pénzerőt is biztosított a királyi hatalom részére. A várnépek vagy várszolgák gazdasági szolgáltatásai különfélék voltak s azok szerint maguk a várnépek is különböző csoportokra oszlottak, valamint különböző volt társadalmi vagy gazdasági helyzetük.⁷ Jogállásukra nézve azt mondhatjuk, hogy a várnépek általában személyükre nézve szabadok, de nincs szabad birtokjoguk, földjük felett szabadon nem rendelkezhetnek, sőt azt szabadon át sem örökíthetik, örökösödési joguk korlátolt, birtokaikat csak apáról Búra szállíthatják. Ha lemenő örökösök nincsenek, vagyonuk felett rendszerint a vármegyei ispán rendelkezik. A várnépeknek várjobbágyokká emelésével az okmányokban gyakrabban találkozunk.⁸

III. A k i r á l y i u r a d a l o m b a n t a r t ó z k o d ó u d v a r n o k o k é s s z a b a d f ö l d m ű v e l ő k.

⁶ Az okmányokban gyakran olvassuk: „filii jobagionum qui vulgo *zallasadov* dicuntur”. V. ö. *Fejér C. D. V.* 498. *Wenzel II.* 222. N. O. VI. 40. Váradi Regestr. 248. A szállásadó várjobbágyoknak a törzsökös várjobbágyok sorába emelésére példa *Wenzel III.* 43.

⁷ A várnépek- vagy várszolgákról *Decr. Colom. I.* 35, 45 és 81. A hetes várszolgák (*civiles hebdomadarii*) különféle munkabeli szolgáltatásokat teljesítettek. *Fejér C. D. II.* 90.

⁸ L. pl. *Wenzel I.* 78. 1185. év. *Fejér C. D. II.* 171-172. 1165. év.

Az udvarnokok⁹ személyükre nézve szintén szabadok, de önálló birtok joguk nincsen, s az általuk művelt földekért bizonyos szolgáltatásokat teljesítenek és pedig közvetlen a királyi udvartartás részére. A királyi udvarnokokból kerülnek ki az udvari szolgák, a kik személyes szolgáltatásokat teljesítenek, valamint a királyi udvartartás részére dolgozó mesteremberek, kik ipari czikkeket szolgáltatnak, nemkülönben azok is, kik a királyi udvartartást terményekkel ellátják, az udvartartás részére földművelést üznek, gazdasági terményeket szolgáltatnak. A királyi udvarnokok kezdetben külön ispánok, külön *comes-ek* lalatt állottak,¹⁰ de később mindinkább a vármegyei ispánok hatósága alá kerülnek.

(Az a különbség, mely kezdetben a királyi uradalmi kormányzat és a vármegyei szervezet közt fennállott, lassankint elmosódott és a két szervezet szorosabban kapcsolódik egymáshoz; a királyi uradalmi szervezet mindinkább beékelődött a királyi vármegyei szervezetbe.

Valamint a királynak voltak udvarnokai, épp úgy bírtak ilyenekkel az előkelő egyházi és világi főurak is, kiknek birtokain kezdettől fogva találunk szabad földművelőket, olyan szabad egyéneket, kik bizonyos szolgáltatások mellett a földet művelik. A szabad földművelők kezdetben nem állottak a földesúr hatósága alatt, hanem közvetlenül a királyi hatóság, a vármegyei ispán hatósága alá tartoztak és szabadságuk fejében dénárokat fizettek.¹¹ Később, midőn a földesúri hatóság kifejlődik, a szabad földművelők földesúri hatalom alá kerülnek és mindinkább összeolvadnak a nem szabad földművelőkkel.

IV. Hospesek vagy telepések.

Úgy a király, mint az egyházi és világi főurak birtokaik értékesítése végett kezdettől fogva eszközöltek telepítéseket községek formájában.¹² A források említést tesznek magyar,

⁹ Az „udvornik” kifejezés már Szent István decretumában előfordul. II. 21. „qui vulgo udvornich dicuntur”. *Endlicher* 314. 1.

¹⁰ „Auctore quodam comite udvomicorum Opus nomine”. *Wenzel* I. 38. 1092. év.

¹¹ *Colomani dec return* I. 80. *Liber quoque hospes, sicut slavi vel caeteri extranei, qui in terris laborant aliorum, pro libertate tantum denarios dent.*

¹² Hogy magánosoknak is voltaik *hospeseik*, azt Kálmán fentebb idézett *tsecretumán* kívül okmányok is igazolják. L. pl. *Wenzel* I. 56. 1146. év.

német, olasz és szláv telepesekről, de legtöbbször a német telepeseket (*hospites theutonici*) említik. Az ilyképpen megtelepítettek nemcsak földműveléssel foglalkoztak, hanem iparral és kereskedéssel is. A későbbi időben főleg a külföldről bevándorolt telepések azok, a kik a községi életet fejlesztik, az iparnak és a kereskedelemnek fókuszeit, a városokat megalkotják, miért is ezen néposztály jogállásáról és jelentőségéről a városok és a polgári rend eredetének fejtegetésénél fogunk tüzetesebben szólni.

4. §. A rabszolgák rendje.

A rabszolga rendhez tartozóknak általános jogi ismervét képezi, hogy személyükre nézve nem szabadok, hanem jogalanyok, a jogi forgalomnak nem alanyai, hanem tárgyai.

A rabszolgaságnak ezt a legridegebb formáját megtaláljuk már a görögöknél és a rómaiaknál. Az antik felfogás szerint a rabszolgaság egyenes megtagadása az ember személyiségének. A római jog szerint a rabszolga nem jogalany, hanem ingó dolog, melyet szabadon lehet elajándékozni, adni, venni, zálogosítani és kölcsönbe adni.

A jog szempontjából a középkori és az antik rabszolgaság közt különbség nem lévén, nálunk is a rabszolgaság legridegebb formáját találjuk.

Hogy őseinknek már a honalapítás előtt nagyszámú rabszolgák voltak, bizonyítják a keleti írók, *Ibn-Rosztah* és *Gardézi* tudósításai. A honalapítás alkalmával ezeknek a rabszolgáknak száma itt még inkább szaporodott.¹

A magyaroknál is a rabszolgaság eredetét a hadban való legyőzetésre lehet visszavezetni. Ez a rabszolgaság keletkezésének általános oka. Fentartja a rabszolgaságot a születés, az a jogelv, hogy a rabszolgának gyermekei is rabszolgák lesznek. Ezenkívül előállott a rabszolgaság más okokból is,² így különösen büntetés gyanánt.

Az ősi államszervezet korában a nemzeti hagyomány szerint, melyet *Kézai* tartott fenn krónikájában, a kik a közkötelékből folyó! köteleiségeknek eleget nem tettek, rabszol-

¹ *Kézai*: De udwornicis *Endlicher* 128. és M.H.K. 169-170., 172. 1.

² így például ki rabiKíivel házasságra lépett, rabszolgává lett. *Decr. St. Stephani* II. 27.

gákká lettek. Később más büntettek következménye gyanánt is előáll a rabszolgaság, mint büntetés. Különösen alkalmazták a rabszolgaságot mint olyan büntetést, mely a halálbüntetés aequivalense; így ha valaki asylumba menekült, azáltal életét megmentette, de rabszolga gyanánt eladták, sőt eladták családját is.³ A családtyai hatalom szigorúsága következtében a csalládatya is jogosítva volt nejét, gyermekeit rabszolga gyanánt eladni.

Habár az ókori rabszolgaság jogilag azonos a középkori rabszolgasággal, még is a kettő közt nagy különbség van a gazdasági élet szempontjából. Az ókorban dívó ültetvényes gazdasági rendszer következtében a rabszolga semmi gazdasági önállósággal nem bír, ura háztartásának önálló tagja, a földesúr teljesen kiaknázza a rabszolga munkáját; ellenben a középkorban a termelés nem együttesen, nem az ültetvényes rendszer formájában történvén, hanem egyénileg olyképpen, hogy a rabszolga bizonyos földrészeket, parcellákat kap megművelés végett. Az egyéni termelési rendszer következtében a rabszolga bizonyos gazdasági önállósághoz jut, önálló háztartással bír, a mint azt már a germánok ősi államszervezetének megírója, *Tacitus** kiemeli. A gazdasági önállóság voír, az a hatalmas tényező, mely a középkorban lassankint a rabszolgák jogi önállóságára vezetett és őket fokról-fokra kedvezőbb jogi helyzetbe juttatja.⁵

A földművelő rabszolga ugyanis gazdaságilag nem különbözött a szabad földművelőtől, mert a rabszolga-földművelőnek éppen úgy volt külön birtokrészlete, parcellája, a melyet művelt, mint a szabad földművelőnek. De jogi helyzetük közt eleintén nagy különbség volt. A szabad földművelő személyére szabad lévén, csak meghatározott szolgáltatásokat tartozott teljesíteni és bármikor szabadon elhagyhatta a birtokot. A rabszolga-földművelő ellenben kezdetben teljesen ura hatalma alatt állott, mind az, a mit termelt, a föl-

³ L. ennek igazolását a büntetőjog fejtegetésénél.

⁴ A római és germán *rabszolgaság* közti fontos különbséget találóan jellemzi *Tacitus*, Germ. c. 25.: ceteris servis non in nostrum morém discipitis per familiám mmisteriis utuntur: suam quisque sédem, suos péna-tes regit.

⁵ V. ö. *Timon*, Germán osalkotmány 35-39. 1.

desúré volt. Lassankint azonban a földesúr megállapítja a jogviszonyt közte és rabszolgája között; megállapítja azt, hogy a földművelő rabszolga milyen szolgáltatásokat tartozik teljesíteni. Ezáltal a rabszolga kötelezettsége ura irányában mindinkább korlátoltta válik és a mit a rabszolga azon felül termel, saját hasznára fordíthatja, vagyonra tehet szert.⁶ A későbbi időben már csak az a különbség marad fenn a szabad és nem-szabad földművelő közt, hogy az előbbi szabadon költözködhetik, az utóbbi földhöz van kötve.

A második fontos tényező volt a középkorban, mely a rabszolgaság fokozatos megszűnését előidézte: a kereszténység.

A kereszténység vallási és erkölcsi tanai szerint a rabszolga Isten képére teremtett lény, felebaráti szeretetre tarthat igényt, Isten előtt urával egyenlő. E keresztény felfogás mindinkább megszüntette azt a nagy úrt, mely a szabad és nem-szabad emberek közt az antik világban fennállott. Az egyház különösen előmozdította a rabszolgaság megszűnését azáltal is, hogy azt hirdette, miszerint a rabszolgák felszabadítása Isten előtt kedves cselekmény, melylyel a bűnök bocsánatát könnyebben el lehet érni. Igen sokan rabszolgáikat éppen a lelki üdvösség okából (pro remedio animae) bocsátották szabadon.⁷

Királyaink Szent István óta hódoltak a nyugati keresztény felfogásnak. Már Szent István a maga szolgálait részint a királyi uradalmakra telepítette, miáltal azok királyi udvarnokkókká lettek, részint a várföldekre, miáltal a várnépek sorába léptek.⁸ Példáját követték a későbbi királyok is és korlátozó intézkedéseket hoztak a rabszolgaságra nézve. Szent László kimondta, hogy zsidók keresztény rabszolgát nem tarthat-

⁶ Erre vonatkozólag mondja már *Tacitus*, Germ. c. 25.: frumenti módum dominus aut pecoris aut vestis ut colono iniungit, *et servus hactenus paret*: cetera domus officia uxor ac liberi exequuntur. Kezdetben nálunk, az első esztergomi zsinat 63. pontjának tanúsága szerint az egyházat földművelő rafaszolgái, ha saját ökreikkel szántanak, termésük felét, ha az egyházzal, kétharmad részét tartoztak beszolgáltatni.

⁷ L. pl. *Fejér C. D.* III. 2. 486. 1. 1229. év: . . . quad Beké servum suum nomine Buz . . . pro remedio animae suae, eum a iugo servitutis excepit et peppetuum ei contulit libertatem. *Wenzel.* I. 110. IV. 330. 331. H. O. VIII. 269. Már Szent László említést tesz ezekről. I. 30.

⁸ L. *Kézai* tudósítását. De udwornicis. *Endlicher* 129. 1.

nak. Ugyanezt kimondta Kálmán is és a rabszolgakereskedést a külföldről behozott rabszolgákra szorította.⁹ Mind ezen intézkedések dacára a rabszolgaság nálunk a XI-XIII, századokban mint uralkodó intézmény jelentkezik. Maga Szent István biztosította az uraknak a rabszolgák feletti hatalmat, büntetéssel sújtván azokat, kik másnak rabszolgáját szabadon bocsátanak, de épp úgy biztosította a jogosan szabadonbocsátott rabszolgák szabadságát is.¹⁰

Szent László és Kálmán decretumai szintén azt mutatják, «hogy a rabszolgaság nálunk teljes erejében fennállott, a mennyiben büntetésképpen nálunk is el lehetett a szabadságot veszteni. Sőt, hogy a rabszolgaság még a XIII. század végén is elterjedt volt, látjuk a *váradí regestrum* adataiból, a XIII. század végéről ránkmaradt esztergomi vámszabályzatból, *Kézai* krónikájából, valamint a rabszolgák szabadonbocsátására vonatkozó okmányokból.

A földműveléssel foglalkozó rabszolgák azonban lassankint kedvező gazdasági helyzetüknél fogva mindinkább kedvezőbb jogi helyzetbe jutnak, jogalanyiségük, személyiségük mindinkább elismerést nyer. A földművelő rabszolgák már nem tekinthetők tulajdonképpeni rabszolgáknak, olyanoknak, kik felett az úr teljesen szabadon rendelkezhetik. Ezek már csak *m u n k a e r e j ü k s z e r i n t i r a b s z o l g á k*, a kik felett a földesúrnak csakis arra van joga, hogy a nekik átengedett föld művelését követelheti és e célból munkaerejüket igénybe veheti.¹¹

A rabszolgaság fejlődési történetében kiváló fontossággal bír még a földesúri hatalomnak, az úri hatóságnak fejlődése, a minek következtében a szabad földművelők földesúri hatalom alá kerülvén, a rabszolga földművelők törvénykezési társaivá lesznek. Ezáltal a különbség a szabad és nem szabad földművelők között nemcsak gazdaságilag, hanem hovatovább jogilag is elenyészik. A földesúri hatalom a rendi szervezetre nivelláló hatással lesz.

⁹ Decr. St. Ladisl. I. 10. Decr. Colom. I. 77., Í. 1.

¹⁰ Decr. St. Steph. II. 17., 19., 20., 23.

¹¹ Ezeket nevezik az okmányok földhöz kötött ősi szabadosoknak (libertini). 1274. év: libertinis .ascriptions seu originariis glebe adherentibus eadem. *Knauz* Mon. Strig. II. 29. V. ö. *Wenzel*, II. 228. I. 1252. óv. A *Vu* jegyzetben idézve.

Míg a szabad földművelők jogállásukban alásülyednek annak következtében, hogy most már nem a közhatóság, nem a vármegyei ispán hatósága, hanem maganhatóság alá tartoznak; addig a nem szabad földművelők jogállásukban emelkednek, minthogy a szabad földművelőkkel ugyanazon bíróság, a földesúri bíróság alatt állván, a szabad földművelőknek törvénykezési társaivá lesznek. A szabad és nem szabad földművelőkből lassankint egy új rend keletkezik, a jobbágyi rend, a földműveléssel foglalkozók rendje. A jobbágyiség azonban, mint teljesen kifejlődött intézmény csak a következő korszakban állott elő, a mikor nálunk a földes úri hatalom általános jelleget öltött.

A rabszolgaság azonnali megszűnése szabadonbocsátás által történt, melynek módozatai, mint mindenütt, nálunk is meg voltak állapítva. Már Szent István megkívánja, hogy a szabadonbocsátás bizonyosság mellett (*cum testimonio*), tanú jelenlétében történjék;¹² későbbi formája az, hogy a szabadonbocsátás bevallása hiteles hely, káptalan vagy konvent előtt vitessék végbe.¹³ Továbbá már Szent István megengedte, hogy ha valaki rabszolgái szabadonbocsátását életében megígérte, de ígéretét végre nem hajtotta, akkor ezt özvegye és fiai bizonyíthassák.¹⁴

A szabadonbocsátás kétféleképpen történhetett: vagy feltétlenül, azaz úgy, hogy a rabszolga a szabadonbocsátás következtében teljesen szabaddá lett, a nem-nemes szabadok sorába lépett és előbbi ura birtokát szabadon elhagyhatta; vagy feltételesen, hogy a szabadonbocsátott előbbi ura irányában bizonyos szolgáltatásokra kötelezve maradt és a földbirtokot el nem hagyhatta. Az ilyen feltételes szabadonbocsátás leginkább a lelki üdvösség okából (*pro remedio animae*) szokott előfordulni olyképpen, hogy a szabadonbocsátottat előbbi ura kötelezi, miszerint az egyház részére bizonyos szolgáltatásokat teljesítsen, éppen azért ezeket az okmányokat a szláv *dúsa* (lélek) szó után *dusnikok-nak* (*dusnici exequiales*), magyarul t o r l ó k-nak nevezték.¹⁵

¹² Decr. St. Stephani II. 17.

¹³ L. pl. *Wenzel*, IV. 330.

¹⁴ Decr. St. Steph. II. 17.

¹⁵ Váradi regestrum 142., 244. és 350. pont. -, Tüzetesen szól ezekről *Békefi R*” A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt 12. I 17. I.

A feltételesen, a nem teljes joggal szabadonbocsátottak és azok utódai egy külön osztályt, a *f é l s z a b a d o k* vagy *s z a b a d o s o k* (*liberum*) osztályát alkotják. A szabados éppen úgy, mint a rabszolga, urának hatalma alatt marad, annak birtokát el nem hagyhatta. A szabadost is lehet adni-venni, elcserélni, végrendeletileg hagyományozni és ha megszökik, visszakövetelni, valamint hogy teljes szabadsághoz (púra libertás) jusson, újból szabadon bocsátani.¹⁶

5. §. A rendi szervezet újabb irányú fejlődése. A nemesi rend kettéválása a birtokaristokracia kifejlődése következtében.

A Szent István létesítette államszervezet alapintézményei a XIII. század folyamán egyrészt hanyatlást, felbomlást, másrészt újabb irányú fejlődést mutatnák; ugyanezt tapasztaljuk a rendi szervezetenél is.

Általános tapasztalat, hogy a tényleges fejlemények megelőzik a jogi fejleményeket. A rendi szervezetenél is először átalakulnak, megváltoznak a rendi szervezet alapját képező birtokviszonyok, majd ezen változásoknak és átalakulásoknak megfelelően áll elő egy újabb szervezet. A XIII. század folyamán még csak az átalakulás kezdetei mutatkoznak olyképpen, hogy az eddigi hármas tagozatú rendi szervezet keretei a Szent István létesítette államszervezet korszakának végéig fenmaradtak ugyan, de már újabb irányú rendi csoportok kezdenek kiképződni; előáll a városi vagy polgári és a jobbágyi rend. Az újabb rendi fejlődés, mint jogintézmény, mint szervezet, csak a következő korszakban jön létre.

A királyság kezdetén, a midőn még a közszabadságban való részesedés alapját a születés, a származás képezte, a közjogilag szabadok, a régi nemek utódai nemcsak jogilag, a közszabadság szempontjából, hanem társadalmilag is egyenlők voltak. A közjogilag jogozottak jogegyenlőségének meg-

¹⁶ A libertinusnak szokásos ára egy márka volt. *Wenzel* II. 228. .1. 1262. évből: *et eiusdem terre incole sui essent libertini et semper fuissent ex iure hereditario . . . de incolis autem super eadem terra existentibus pro singulis singulas marcas idem Abb as dicto Martino persolveret more Hbertinorum.* V. Ö. Z. O. I. 11. *Fejér C. D.* VII. 667-668. Várad i regestrum 344. pont. – A teljes jogú szabadonbocsátás példái: *Wenzel* VI. 403.. 502. XI. 111-112. N. O. VI. 3., 8.. 10.. 502.

felelt azok társadalmi vagy gazdasági egyenlősége. A jogi és társadalmi egyenlőség egyező volta a Szent István-féle állam-szervezetnek egyik jellemvonása. A nemzeti szállások felosztása és a királyi adománybirtokok keletkezése azonban a közszabadságot nálunk is a földbirtokhoz kötven, a nyugati felfogásnak megfelelőleg előállott a tulajdonképpen közép-kori, a földbirtokhoz kötött nemesség.

E fejlődést nyomon követi a nemesi rend kettéválása a társadalmi vagy gazdasági élet szempontjából; nyomon követi az a fejlődés, hogy a nemesi rend kebelében hatalmas, erőteljes birtokaristokratia képződik. Előidézte ezt egyrészt a folyton megújuló családi osztozkodás az ősi birtokokban, de másrészt a királyi adományrendszer megszilárdulása, mely a XIII. század folyamán Magyarország birtokviszonyaiban lényeges változásokat idézett elő.

A közjog szempontjából Magyarországon három birtoknemet különböztetünk meg: a várföldeket, a nemzeti szállások felosztásából eredő szállásbirtokokat és a királyi adománybirtokokat. A királyság kezdetén a várföldek és általában a király rendelkezése alatt álló földterületek az ország területének nagyobb részét foglalták el, a többi területrészen pedig szállásbirtokokat találunk. A királyi adománybirtokok még csekély jelentőséggel bírtak. A XIII. század folyamán mindez lényegesen megváltozik, különösen II. Endre uralkodása óta, a mikor azt látjuk, hogy a várföldek nagy része adománybirtokká válik. Továbbá a jószágkobzások és magszakadások következtében az ősfoglalási birtokok jelentékeny része a király rendelkezése alá kerülven, újabb adományozások alapján az egykori szállásbirtokok is mindinkább adománybirtokokká lesznek, szóval a királyi adományrendszer kifejlődése a várbirtokokat és az ősfoglalási birtokokat adománybirtokokká alakítja át, úgy hogy a XIII. század vége felé már az ország területének nagyobb része királyi adományból eredő magánbirtok.¹

A birtokviszonyok terén mutatkozó változásokkal kapcsolatosan látjuk, hogy a közjogilag szabadok vagy nemesek társadalmi, gazdasági egyenlősége lassankint megszűnik

¹ Ezt a fokozatos átalakulást az Árpád-kori okmánytárakban közölt adomany levelek kétségtelenné teszik.

és mindinkább előáll bizonyos nagyfokú vagyoni vagy társadalmi különbség az által, hogy a királyi adományok következtében az egyházi és világi főurak nagy birtokokhoz jutnak. Az ilyképp en kifejlődött birtokaristokratia csakhamar hadi, törvénykezési és pénzügyi hatalommal ruháztatván fel, az átruházott jogokat közhatalmi természetüktől megfosztva, mint saját magánjogait bírja és gyakorolja.

Ezt a fejlődést, a közhatalmi természetű jogokkal felruházott birtokaristokrátiának előállítását különösen három tényezőre lehet visszavezetni: *a)* a mentességi kiváltságokra; *b)* a királyi tisztségek örökletes adományozására és *c)* a várépítési engedélyekre.

a) A mentességi kiváltság (*immunitás*) kezdetben nem egyéb, mint bizonyos földterület, bizonyos uradalom mentesítése a király hatósági közegeinek behatolása eilei olyképpen, hogy azok az illető területen semmiféle közhatalmi funkciót nem gyakorolhatnak, végrehajtást nem eszközölhetnek. E kiváltság továbbfejlődésében arra vezetett, hogy az immunitással ellátott területen annak tulajdonosa kezdi gyakorolni a királyt megillető közhatalmi jogokat, nevezetesen a törvénykezési hatalmat, a mi által a mentességi területen tartózkodó szabad emberek, a szabad földművelők az ő bírói hatalma alá kerülnek.²

b) A királyi fő tisztségek örökletes adományozása a nyugati államokban a középkori vagy hűbéri államszervezet általános jelenségét képezi. Ennek lényege abban állott, hogy egyes családok átörökíthető joggal a királyi fő tisztségek birtokába jutván, a tisztséggel járó hatalmi kört és az abban foglalt jogokat mint saját magánjogukat bírják és gyakorolják.

A királyi tisztségek illetén adományozása kivételképpen nálunk is előfordult, a mi egyik bizonyítékát képezi annak, hogy a hűbéri állameszmék mennyire gyökeret vertek, mert az öröklés jogára támaszkodó vármegyei ispán a hivatali hatalma alá tartozó népelemeket lassankint saját magánhatalma alá vonja, saját embereivé, jobbágyaivá teszi.

A magyar nemzetnek erőteljesebb közszelleme, közjogi érzéke azonban határozottan tiltakozik a királyi fő tisztségek

² L. ezt tüzetesebben az V. fej. 4. §-ában.

magánjogi irányú felfogása, örökletes adományozása ellen, a minek az a nevezetes következménye lett, hogy nálunk a királyi tisztségeknek átörökíthető joggal való adományozása soha általános jelleget nem öltött, rendszerre nem válhatott és így a királyi tisztségek magánjogi, hűbéri alapokra helyezkedése be nem következhetett. Végső folyamatban pedig ennek a tiltakozásnak és az annak alapját képező közjogias felfogásnak eredményeként kell tekintenünk, hogy a tartományuraság vagy tartományi fenség soha ki nem fejlődhetett, gyökeret nem verhetett.

Már az aranybulla 16-ik cikkében ígéri a király, hogy egész megyét vagy bárminemű méltóságot magánjogi alapon, örökletes joggal, mint praediumot vagy birtokokat adományozni nem fog;³ valamint később ígéri azt is, hogy a főtiszteknek tisztségük bérbeadását meg nem engedi.⁴

Ezen ígéretnek azonban arról is tanúskodnak, hogy egyes esetek mégis előfordultak, a mi azután arra vezetett, hogy az öröklés jogán álló főtiszt a királyi tisztségénél fogva hatalma alatt álló várjobbágyokat, várnépeket és másokat magánhatalma alá hajtani, saját jobbágyaivá tenni törekedett. Eppen ezért mondja ki az aranybulla 19-ik cikke, hogy úgy a várjobbágyok, mint a hospesek eddigi szabadságukban és jogállásukban megtartandók.⁵

Aziránt nem lehet kétség, hogy a királyi tisztségeket, valamint egész vármegyéket, mint kormányzati területeket örökletes joggal magántulajdonul a hűbéri államszervezet példájára adományozni nem volt megengedve; de vitás egész napjainkig az a másik kérdés, vajjon a királynak szabad volt-e a várbirtokokat adományozni?

Erre nézve az aranybullában nincsen egyenes rendelkezés, habár ide lehetne vonatkoztatni a fentebb idézett 19-ik cikket, mert a várföldek eladományozása az azon tartózkodók jogállásának szükségképpen csorbítására vezetett, mi-

³ „Integras comitatus vel dignitates quascunque in predia sen possessiones non conferemus iperpetuo”. L, még. 1231: 26; 1290: 2.

⁴ 1290.: 4. Nec etiam baron es suas dignitates in certa quanti ta te pccunic, locare permittemus.

⁵ 1222: 19. Jobagiones castrorum teneantur secundum libertatem a sancto rege Stephano institutam. Similiter, et hospites cuiuscunque nationis, secundum libertatem ab initio eis concessam teneantur.

után azok magánhatalom alá kerültek. A várföldek elidegeníthetlensége mellett látszik továbbá szólani III. Honorius pápa egyik levele, a melynek értelmében a király az eladómanóyozott várbirtokokat még akkor is visszaveheti, ha adományozását esküvel erősítette, mert ez az eskü érvénytelen, miután a király koronázása alkalmával megesküdött az ország jogainak és a korona tekintélyének sérthetlenség megtartására.⁶ Ehhez képest a várföldek az ország jogainak, a szent korona tekintélyének integráló részét képezvén, elidegeníthetlen állami vagy koronajavak. Ugyanígy magyarázzák Szent István ama rendelkezéseit, a melyek a királyi és az egyházi javak sérthetlenségéről intézkednek.⁷ Sőt külföldi írók is III. Honorius fentebb említett levelére, mint olyan jelenségre hivatkoznak, mely azt bizonyítja, hogy a XIII. században már a romai jog behatása következtében kifejlődik az állami birtok, mint a koronához kötött elidegeníthetlen birtok fogalma, mely a király szabad adományozási jogát korlátozza.⁸

Mindezek daczára a várföldek elidegeníthetlenségi elméletének forrásainkban nincs biztos gyökere, mert az oklevelek tanúsága szerint már II. Béla, II. Géza és innentől kezdve királyaink folyton adományozták a várföldeket; a XIII. században pedig már a várföldek adományozása kormányzati rendszerré vált. E rendszer tette nagygyá, hatalmassá nálunk a birtokaristokrátiát és így a történelmi tények és adatok alapján a várföldeket a szent koronához kötött elidegeníthetlen állami javaknak tekintenünk nem lehet. A király adományozási jogának szerintem egyedüli korlátja az aranybulla 17-ik pontjában kifejezett az a közjogi felfogás, hogy az adományozásnak a köz, az állam érdekében, a közszolgálatok alapján, *iusto servitio* kell történnie.

c) A várépítési és v á r t a r t á s i j o g, mint a hadfelségiognak kiegészítő alkatrésze, kezdettől fogva királyi jog. Eleinte csak a király bírhatott várral, csak ő lakhatott megerősített helyen. Ilyen királyi várakról a források gyakran tesznek említést.

⁶ Fejér C. D. III. 1. 294. cap. 33. X. de jure jurando. II. 24. V. ö. Kovachich, Vest Com. 81-82.

⁷ II. 6. 35.

⁸ Esmein A. Cours élémentaire d'histoire du droit français 321-322. I.

Későbbi királyaink egyházi és világi főuraknak várakat adományoznak vagy pedig várépítési engedélyt adnak. Különösen látjuk ezt IV. Béla óta. Ő a tatárok elvonulása után belátta, hogy az országnak védelmi szempontból várakra van szüksége. Egyrészt ő maga újabb várakat építtetett, másrészt egyes főuraknak megengedte, hogy várakat építsenek.⁹

A vártartási joggal karöltve járt a katonatartási jog, mert a várnak békében való fentartásáról és háború idején való védelméről gondoskodni kellett. A várépítési jog következtében a főurak hadi hatalomhoz jutnak, a jobbágyok felett nemcsak törvénykezési, hanem egyszersmind hadi hatalmat is gyakorolnak, magán haderőt tarthatnak, a melyet nemcsak az ország, a köz érdekében, hanem saját egyéni érdekükben saját hatalmuknak növelésére is felhasználhatnak.

A püspökségek, apátságok régen, úgy látszik már Szent István óta tartottak saját védelmükre katonákat, harczoló jobbágyokat (*jobagiones exercitantes*). Ez az intézmény a XIII. század folyamán egészen más jelleget ölt és a magánosok által tartott fegyveres erő az országos haderőnek alkotó részévé vált. A szegényebb nemesek a hatalmasabb egyházi és világi urakkal szolgálati viszonyba lépnek, azoknak katonáivá lesznek. Míg azelőtt egyes egyházi főurak, így pl. az esztergomi érsek különös kiváltság alapján kapta azt a jogot, hogy a nemesek vele szolgálati viszonyba léphetnek; addig az 1298: XXX. cikk már általán megengedi a nemességnek, hogy másokkal szolgálati viszonyba lépjenek, csak azt tiltja meg, hogy az egyházi és világi főurak a nemességet erre kényszerítsék.¹⁰

A várépítési jog azonban továbbra is királyi jog marad,

⁹ IV. Bek 1260-iban Szigligetet a pannonhalmi apátságnak adományozván, hogy ott várat építsen, elmondja általában, mi a *czélja* a várépítési engedélynek. *Wenzel* II. 320-322. Más várépítési engedélyekre példa: *Wenzel* II. 194. *Fejér* C. D. IV. 1. 19. 50. IV. 2. 124. A pozsonyi torony építőse C. D. IV. 1. 380.; a soproni védelme C. D. IV. 2. 63.

¹⁰ Item statuimus, quod nobiles tervire valeant, quibuscunque vulnerint sua spontanea voluntate. Et si qui potentum hujusmodi nobiles, ad sibi serviendum vi veipotentia artaverint . . . excommunicationem ex nunc latam incurrant ipso facto. Et si hujusmodi depressione nobilium domino regni constiterit, tales depressores persequi teneatur digna ultione feriendos, *Kovack^{eh}* Suppl. ad Vest. Com. I. 129.; *Sylloge* 38. 1.

várat építeni csak királyi engedély mellett lehet, tanúsítja ezt az 1298: 10. cikke, mely elrendeli, hogy a királyi engedély nélkül épített várak lerombolandók.¹¹

A most kifejtett három tényező alapján a Szent István létesítette államszervezettel ellentétben a magyar állami és társadalmi életnek egy új eleme támadt, a birtokaristokratia, mely azután az államszervezetet felbontja és a királyi hatalomban foglalt jogokat mindinkább magához vonja.

A magánhatalommal felruházott birtokaristokratia nálunk – a mint azt a királyság fejtegetésénél előadtuk – annál nagyobb veszélyt képezett az államszervezetben, mert nem történt gondoskodás az iránt, hogy azok az egyházi és világi főurak, a kik a hadi és gazdasági erő birtokába jutottak, a kisbirtokú nemeseknél nagyobb kötelességekkel legyenek terhelve a közérdeket képviselő királyi hatalom iránt. Az egyenlő közkötelesség elvének fentartása a XIII. század folyamán szükségképp arra vezetett, hogy a főurak azt a hatalmat, melynek birtokába jutottak, saját egyéni céljaikra és nem a köz érdekében használták föl.

A birtokaristokratia hatalmi törekvése végveszélylyel fenyegette úgy a királyi hatalmat, mint a kisebb birtokú nemeséget. A birtokaristokrátiának ez a kettős irányú küzdelme élénken tükröződik vissza az aranybullából, valamint az 1231., 1267., 1290. és 1298. évi decretumokból. Látjuk ezekből, hogy az előbbi egységes nemesi rend a XIII. század folyamán felbomlik, kebelében külön érdekekkel bíró birtokaristokratia fejlődik, mely egyrészt állást foglal a királyi hatalommal, másrészt a kisebb birtokú nemesekkel széniben és azokat maga irányában személyes függőségi, hűbéri viszonyba hozni törekszik.

A magánvárakból rablóvárak lesznek. A hatalmas egyházi és világi főurak a kisebb birtokú nemeseket különféle szolgálatokra kötelezik, valamint kényszerítik arra, hogy birtokukat nekik eladják vagy hagyományozzák, sőt a királyi decretumok rendelkezései ellenére bírói ítélet nélkül fogóságba vetik.

¹¹ Item imumitiones et castella de novo *absque licentia domini regis*, *vei Quae fuerint tales de quibus detrimenta inferuntur vei imposterum infcrrī Praesumerentur . . . sine dilectione omni dealeantur . . . Kovachich Suppl. ad Vest. Com. 111. 1.; Sylloge 31. 1.*

A birtokaristokrátiának visszaélései hozták létre & szövetséget a nemzet zöme és a királyság között, mely először az aranybullában nyert megvalósulást. Már az aranybulla síkra száll a beállott társadalmi egyenlőtlenséggel szemben a nemesi rend egységének biztosítása végett. A régi jogra támaszkodva, kimondja azt, hogy minden nemes egyformán katonáskodik, csak a király és a nádor fenhatósága alatt áll, egyenlően résztvesz a székesfehérvári törvénykezési napokon, egyenlő jogon bírja földjét, egyenlő öröklési jog uralma alatt áll, egyenlően adómentességet élvez, a királyi tisztségekre képes és a királynak fegyveresen ellenállhat.

6. §. A nem-nemes szabadok rendjének felbomlása és újabb irányú alakulása. A rabszolga-rend jelentőségének megszűnése.

Ugyanazok a tényezők, a melyek nálunk a birtokaristokratia kifejlődését előidéztek, általán felbontólag és átalakítólag hatottak a rendi szervezetre, de különösen felbontólag hatottak a nem-nemes szabadok vagy a vármegyei szervezettel összefüggő néposztályok rendjére. E rend felbomlása következtében egyrészt újabb rendi csoportok fejlődnek ki, a városi és jobbágyi rend, másrészt ezzel kapcsolatosan a rabszolga-rend a XIII. század végével és még inkább a XIV. század folyamán elveszti előbbi jelentőségét.

A királyi vármegyei szervezet a XIII. század folyamán, a várföldek eladományozása következtében megszűnt a királyi hatalom támasza lenni, megszűnt a királyi hatalom részére elegendő hadi és gazdasági erőt szolgáltatni. IV. Béla és utódai már belátták azt, hogy a királyi vármegyei szervezet eddigi alapjain többé fenn nem tartható,¹ miért is ők maguk közreműködtek abban az irányban, hogy a nem-nemes szabadok rendjének eddigi elemei helyett új elemek keletkezzenek. Maguk sietteték a felbomlást és az újabb irányú fejlődést abból a célból, hogy a királyi hatalomnak újabb védelmet biztosítsanak. Általán azt mondhatjuk, hogy a királyi vármegyei szervezet hadi és gazdasági jelentőségének megszűnésével kapcsolatban bomlik fel nálunk a nem-ne-

¹ V. ö. *Bartal*, id. m, II. 146. és köv. 1.

mes szabadok rendje és kezd fejlődésnek indulni két újabb rend: a városi és jobbágyi rend.

Lássuk, hogy ez a felbomlás és újabb irányú alakulás miként vette kezdetét?

A várjobbágyok túlnyomórésze a nemesi rend sorába emelkedik fel² és pedig azért, hogy a királyi kiváltságok következtében azokat a földbirtokokat, melyeket a várjobbágyok eddig különös hadkötelesség fejében bírtak, szabad tulajdonul kapják. Az egykori várbirtokok nemesi birtokokká lesznek. Az a különös hadkötelesség, melylyel a várjobbágyok birtokuk után terhelve voltak, megszűnik, a különös hadi kötelesség helyébe a közkötelékből folyó általános hadi kötelesség lép, ugyanolyan, mint a minő a nemeseket terhelte. Az ide vonatkozó királyi kiváltságlevelek úgy hangzanak, hogy a király az illetőket a várjobbágyok sorából birtokaikkal együtt kiveszi, a nemesi rend kebelébe helyezi és megengedi, hogy ezentúl közvetlenül a király zászlója alatt harcoljanak.³

A várjobbágyoknak másik kisebb része, vagy az újonnan fejlődő városi, vagy pedig az újonnan fejlődő jobbágyi rendben foglalt helyet. Az előbbi fejlődés akkor állott elő, midőn valamely megerősített hely, mely azelőtt várat képe-

² A nemesítés legrégebb példája, midőn III. István szolgáját, Dekét, nemességgel és az udvarnokok földjéből szabad birtokkal adományozza meg, a mi azt tanúsítja, hogy Deke királyi udvarnok volt: quod Dekem famulum nobilitate doavi et in aula nostre Majestatis assiduitate famulari constitui. Cui eciam regiali et dono possessionem condonavi, particulaim terre udvornicorum meorum in superiorem partem ville Sceuleus vocate quam ab udvornicis meis excepi, eidem Deke contuli perpétue possidendam, filiis suis et filiis filiorum eius irrevocabiliter habendam. *Wenzel*, XI. 37. I. 1161-1173. év.

³ A várjobbágyok nemesítésének legrégebb példája gyanánt lehet tekinteni Zerkovvoy pozsonyi várjobbágy kiváltságát 1197. évből. *Fejér*, C. D. II. 308-309. és Uruz zalai várjobbágyét 1217. évből. (Jobagio S. regis de Zala). III. 1. 197-199, A XIII. században a várjobbágyok nemesítésének rendes formája: „eodem cum omnibus terris ipsorum, quas in jobagkmaiu dicti castris existentes, sine alieni iuris preiudicio pacifíe possederunt, a jobagkmatu dicti castris pure et sáncere eximentes, is coetum et numerum serviencium nostrorum regaliu duximus transferendos; volentes et instituentes, u-t de cetero non inter jobagiones castris, sed inter servientes regales computentur, exercituantes sub nostro vexillo more mdbilium eorundem. *Wenzel*, IV. 49-50. 1. Ispáni tisztséget viselő (comes) várjobbágynak nemesítése *Fejér* C. D. IV. 432. Z. O. I. 100.

zett, királyi kiváltság alapján várossá lett. Ily esetekben az ott lakó várjobbágyok is nagyrészen városi polgárokká lettek. A második fejlődés különösen a várföldek adományozása következtében állhatott elő, midőn az eladományozott területen lakó várjobbágyok is a megadományozott földesúrnak magánhatalma alá kerültek, harczoló jobbágyai-vá lettek, vagy pedig önként, királyi engedély mellett, valamely földesúrnak szolgálatába léptek.⁴

A várjobbágyság, mely a XI. és XII. században oly nagy szerepet játszott s oly hatalmas néposztály volt, a XIII. század második felében politikai jelentőségét teljesen elvesztette. Bizonyítja ezt az a körülmény is, hogy az 1298. évi decretum már nem is tesz említést róluk. A várjobbágyság utolsó maradványa azonban csak a XIV. század folyamán enyészik el.⁵ Ezzel megszűnt a magyar királynak hűbéres katonasága is; az a katonaság, mely leginkább hasonlítható a nyugateurópai kisebb királyi hűbéresekhez.

A magánjogilag szabadok rendjének másik csoportját a várnépek (*castrenses, civiles*) alkották, kik közül csak kevesen emelkedtek fel a nemesi rendbe.⁶ A várnépek egyik része a városi szabadság kifejlődése következtében a városi vagy polgári elemet gyarapította. A későbbi időben, midőn nálunk a városi élet és szervezet nagyobb jelentőséghez jutott, különösen IV. Béla óta, látjuk, hogy a városi elemnek, a polgárságnak szaporodása főleg a várnépekből került ki. A másik rész a várföldek eladományozása következtében földesúri hatalom alá jutott.

⁴ Bizonyítja ezt az 1222: 19-ik és 1231: 27-ik cziikkben foglalt biztosítás a várjobbágyok eddigi jogállásának fentartására nézve. A várjobbágyak olykor királyi engedély mellett magánosok szolgálatába léptek. L. pl. *Wenzel VIII.* 49., 52., 200., 143., 321. *XI.* 606. *Fejér C. D. IV.* 3., 156., 294. *V.* 1., 210.

⁵ L. *Kovachich J. M.*, Tentamen, quo jobagiones castri coeteris regni nobilibus per Ludovicum I. regem non esse adaequatos adstruitur. 1814.

⁶ A várnéphez tartozónak megnevesítésére példa *Wenzel III.* 158-159.: ipsum et suos heredes cum terra eundem Sebastianum et non alios fratres suos contingente de número ipso rum castrensium solvencium quinque pondéra, ad immer um et libertatém serviencium regalium duximus transferendum volentos quod nul lue S. vel suos beredes racione pristine servitutis impetere audeat . . . sed libère in numero serviencium morc regalium comoretur.

A magánjogilag szabadok rendjének harmadik csoportját a királyi udvarnokok és a szabad parasz-
tok, a negyedikbe pedig a telepések (*hospesek*) tartoz-
tak. A királyi udvarnokok a királyi birtokok egy részének
eladómozgásával, valamint a szabad parasz-
tok a földes-
úri hatóság kifejlődése következtében a földesurak magánha-
talma alá kerülnek és az újonnan fejlődő jobbágyi rendnek
alapelemeiként jelentkeznek. A *hospesek* pedig az újonnan
fejlődő polgári rendnek alkotják alapelemét.

Ía földesúri hatalom általános jellegűvé válása követke-
ztében a szabad parasz-
tok és mindazok a nem nemes szaba-
dok, a kik valamely földesúr hatalma alá kerültek, mindin-
kább összeolvadnak a nem-szabad földművelőkkel^ az előb-
bi rabszolgaföldművelőkkel.

Már előbb láttuk, hogy míg a szabad parasz-
toknak közjogi állása alásülyed, annak következtében, hogy a sza-
bad parasz-
tok megszűnnek a királyi hatalom alatt állani; addig a nem szabad földművelők jogállása emelkedik, mert
a szabad parasz-
tok törvénykezési társaivá lesznek, ugyan-
azon hatóság alá kerülnek.

A földművelő jogállására nézve már nem az az irányadó,
hogy a vármegyei vagy a földesúri hatóság alá tartozik-e, ha-
nem az, hogy milyen kiváltsága, milyen szabadsága van a
földesúrral szemben. A nem-szabad földművelők és egy-
általán a rabszolgarendhez tartozók lassankint jobbágyokká
lesznek. A személyes rabszolgaság a XIII. század végével
szűnőfélben van és azt lehet mondani, hogy a XIV. század-
ban a mi közéletünkben a rabszolgaság intézménye elenyé-
szettnek tekinthető; de a XIII. század végével még jogilag
fennállott.

Az 1298: 70. t.-cz.⁷ biztosította először a földesúr birto-
kán tartózkodó földművelőknek, a fejlődő jobbágyi rend
tagjainak a költözködési jogot. De ez a jog már nem telje-
sen szabad, hanem bizonyos feltételekhez kötött költözködé-

⁷ Item quilibet rusticus, seu jobagio alicujus nobilis si voluerit de pos-
sessione domini sui habita licenüa, et iusto, ac consveto suo terragio perso-
luta, ad possessionem alterius nobilis vei alias, quo ci placuerit. cum omni-
bus suis rebus libere sc causa commorandi transferre valeat. *Kovachch*,
Suppl. ad. Vest. Com. i. 181. I.

si jog. A jobbágy csak bizonyos feltételek mellett hagyhatja el ura területét és mehet át más területre.

7. §. A városok és a polgári rend eredete.*

Polgárság alatt azt a társadalmi osztályt értjük, melynek tagjai iparral és kereskedelemmel foglalkoznak; városok alatt pedig gazdasági értelemben, a társadalmi élet szempontjából azon községeket értjük, melyeknek lakói túlnyomólag iparosok és kereskedők. Városok ehhez képest gazdasági értelemben véve a gazdasági élet által előny özött községek, a melyek a kedvezőbb gazdasági viszonyok következtében kiválnak a többi községek, a földművelő községek közül és ezekkel szemben nagyobb vagyona, előkelőbb társadalmi helyzetre tesznek szert.

Jogi értelemben véve városok alatt értjük a jog, különösen a közjog részéről kiváltságokban részesített községeket, a melyeket jogi előnyök tüntetnek ki a földművelő községek közül.

A fejlődés természetes rendje az, hogy előbb keletkeznek városok gazdasági értelemben véve: azaz keletkeznek olyan községek, melyeknek lakói túlnyomórésztben iparral és kereskedéssel foglalkozván, a gazdasági élet szempontjából a többi községekkel szemben előnyösebb helyzetbe jutnak. Majd midőn ez a fejlődés előáll, akkor azt a jogrend is figyelembe veszi és a gazdaságilag kedvezőbb helyzetben levő községek a jogrend részéről is bizonyos előnyökben, kiváltságokban részesülvén, létrejönnek a tulajdonképpeni, vagy jogi értelemben vett kiváltságos községek: a városok.

A jogi értelemben vett városok keletkezése, a városi szabadság kifejlődése következtében válik ki nálunk a polgárság, mint az iparral és kereskedéssel foglalkozók osztálya, a társadalom többi elemeiből és alakul különálló, előjogozott néposztálylá, majd később külön renddé.

* *Irodalom: Bartal*, id. m. I. 299-306. 1. *Szalay József*, Városaink a, XIII. században 1878. *Jakab Elek*, Kolozsvár története 1870. I. k. *Ortvay Tivadar*, Pozsony város története 1892. I. k. *Király János*, Pozsony város jogú 1894. *Hóman Bálint*, A magyar városok az Árpádok korában 1908.

A mint az ipar és kereskedelem felvirágzása, az iparcikkek, az ingó dolgok előállítására és forgalomba hozatala mind nagyobb jelentőségre jut a földműveléssel, az őstermeléssel szemben, úgy az iparos és kereskedő községek is mindinkább jogi értelemben vett városokká fejlődnek. Ezzel kapcsolatosan a társadalom egy újabb eleme támad, egy gazdag, művelt osztály: a polgárság, mely gazdagságának, műveltségének megfelelően, nagyobb mértékben kíván résztvenni a közügyek intézésében. A városi szabadságnak, a jogi értelemben vett városoknak kifejlődésével kapcsolatosan fejlődik ki a polgárság is, mint közjogi értelemben vett rend. A városi szabadság fejlődése összeesik a polgári rend keletkezésével és kifejlődésével.

A múlt század közepéig az a téves nézet uralkodott, hogy a középkori városi élet és szervezet az ókori, a római városi életből és szervezetből fejlődött ki. E nézetet vallották a legnevesebb külföldi írók, mint *Eichhorn* és *Savigny*, nálunk pedig a jeles történétíró, *Szalay*.¹

*Hegel*² és *utána*, mások, még pedig úgy a német, mint a francia, olasz és az angol írók, újabb időben már meggyőzően kimutatták, hogy a középkori városi élet és szervezet keletkezése és fejlődése a római municípiummal szerves kapcsolatba nem hozható s hogy a középkori városi élet és szervezet a középkori gazdasági és állam jogi viszonyokban bírja gyökerét, kiindulási alapjait.

Még inkább áll ez hazánkra nézve, hol a népvándorlás idejében a római municípiumok teljesen megsemmisültek, a római városi élet és szervezet teljesen eltűnt, csak a falak maradtak meg, a melyek itt az egykori római kultúrát jelezték. Nálunk a római műveltség behatásáról a városok keletkezése tekintetében csak annyiban lehet szó, amennyiben egyes megerősített helyek romjain újabb település keletkezésében később városok emelkedtek.³

¹ *Eichhorn*: Über den Ursprung d. städtisch. Verfassung in Deutschland. Zeitsch. f. gesch. Rechtswissenschaft II. 193., 216. I. Staats- und Rechtsgeschichte I. 179. I. *Savigny*, Geschichte d. röm. Rechts im Mittelalter I. 311-321. *Szalay*, Magyarország története I. 115. I.

² Geschichte der Städte. Verfassung von Italien. 1847.

³ Pl: Győr, Sopron, Székesfehérvár, Szombathely, Veszprém, Pécs, Budia.

A középkori városi élet és szervezet eredete jelenleg is nevezetes vita tárgyát képezi a jogtörténetírók közt.⁴ Van-
nak, a kik a városi szabadság és a városi szervezet kifejlődé-
sét a községi életre és szervezetre, ellenben mások a *gilde*-
nek nevezett szövetkezetre vezetik vissza. Majd ismét ma-
sok a városi önkormányzat és autonómia eredetét a tanács-
kormányzat létesítésében keresik. Legújabbán a német írók
a városi szabadság és a városi önkormányzat eredetét a
vásártartási joggal és a vásári bíraskodással hozzák kapcso-
latba. Ezt a nézetet jelenleg Németországban uralkodónak
lehet tekinteni.

A hazai források arról tesznek tanúságot, hogy Magyar-
országon a középkori városi élet és szervezet csiráját a k ö z-
ségi élet és s z e r v e z e t b e n k e l l k e r e s n ü n k .
Ezt a felfogásunkat az alább előadottak eléggé igazolni
fogyák.

Vájjon a honfoglalás alkalmával a honalapító magyarok
mennyiben járulták a községi élet és szervezet fejlesztéséhez,
vagy egyáltalán ilyen szervezet létesítéséhez, azt az adatok
hiányossága következtében eldönteni nem vagyunk képesek;
de annyi kétségtelen, hogy már a honalapítás alkalmával itt
voltak bizonyos községi települések és hogy a megelőzőleg
itt lakott népelemeknek már volt bizonyos községi szerveze-
tük.⁵ Midőn azonban a királyság korában a törzsi szervezet
helyét a királyi vármegyei szervezet váltja fel, akkor már
világosan látjuk, hogy a várjobbágyok, a várnépek és külö-
nösen a vendégek vagy telepések (*hospesek*) községékben

⁴ L. erre nézve *Arnold*, Verfassungsgeschichte d. deutsch. Freistädte 1854. *Nitsch*, Ministerialität und Bürgertum 1859. *Maurer*, Geschichte d. Städteverfassung in Deutschland 1869-71. *Gierke*, Das deutsche Genossenschaftsrecht 1868. *Thierry*, Essai zur l'histoire du tiers état 1867. *Stubbs*, The constitutional history of England 1874. *Heusler*, Der Ursprung d. deutsch. Stadtverfassung 1872. *Sohm*, Die Entstehung d. deutsch. Städtewesens 1890. *Below*, Der Ursprung d. deutsch. Stadtverfassung 1892. *Keuthgen*, Untersuchungen über den Ursprung der deutsch. Stadtverfassung 1895. *Rietschel*, Markt und Stadt in ihrem rechtlichen Verhältniss 1897. *Solmi* A. Le associazioni in Italia avanti le origini del commune 1898.

⁵ Bizonyítja ezt a pécsváradi apátság alapítólevele, a melyben már 41 faluról van szó: „que simul adunate faciunt villas XLI”. *Karácsonyi*, Szent István oklevelei 80. 1. és a veszprémvölgyi zárda alapítólevele, mely 9 falut említ. Mad. ért. 1900. évf. 538. 1.

laknak, bizonyos községi szervezettel bíró településeket alkotnak. Ezeket a településeket a források „villák”-nak nevezik, szemben a rabszolgatelepekkel, a *praedium-ok*-kai, a melyekből később szintén községek, „villák” fejlődnek ki.⁶

Maga a vár, mint a vidéki kormányzatnak középpontja, mint több embernek állandó lakhelye, szükségkép előmozdította a városi élet és szervezet fejlődését, valamint előmozdította az ipar és kereskedelem fejlődését is, mert a vármeigyék középpontjain, a várakban vagy a várak közelében, az iparcikkek kelendőségre találtak. A várkatonáknak élelmiszerekre és ruházatra van szükségük, a mi bizonyos ipari foglalkozást feltételez. Az iparosok és kereskedők örömet foglalnak helyet a várak közelében, egyrészt azért, mert ott az ipar és kereskedelem felvirágzik, másrészt azért, mert a vár védelmet nyújt az iparral és kereskedéssel foglalkozóknak.

A város szónak a „vár” szótól származása eléggé utal bennünket arra, hogy nálunk is úgy, mint a nyugati államokban, a községi élet felvirágzásának egyik alapfeltétele volt, hogy az ilyen községi települések megerősített helyek legyenek. A királyság első századában a várat és várost egyaránt *civitas-nak* nevezik. A *civitas* és a *castrum* jóformán azonos fogalom, éppen úgy, mint Németországban, a hol a *Burg* szó várat és várost jelent egyaránt. Ennek megfelelően *civis nálunk* kezdetben várkatonát, várjobbágyot jelent és csak később alkalmazzák e kifejezést a városok lakóira, a polgárokra. A *burgensis* a mi forrásainkban is városi polgárt jelent.⁷

⁶ L. pl. a bakonybeli apátság jószágainak összeírását az 1086. évből Wenzel I. 31-38.

⁷ Szent László decretumában (III. 13.) a „civitas” várat jelent: „ad civitatem eiusdem provinciae congregat”, „comes eiusdem civitatis”; hasonlóképpen Kálmán decretumában I. 37. és a zabori apátság birtokainak összeírásában. *Fejérvptaky*, Kálmán király oklevelei 60. I. Ugyancsak Kálmán decretuma bizonyítja, hogy a „civis” még várkatona (I. 38.), a kivel szemben a vár-néphez tartozót „civilis”-inek nevezik (I. 39.). A „burgensis” elnevezésre nézve: *Rogierius*, Carmen miserabile 28. (*Endlicher* 275-276.) és Várasd kiváltságlevele 1209. év. *Fejér* C. D. III. 1. 87. V. ö. *Pauler* id. m. 75-ik jegyzet.

A jogi értelemben vett városok alkotó elemei nálunk a hospes-eknek, „vendégek”nek nevezett telepések voltak. Kétségtelenné teszik ezt a ránk maradt adatok, a meny nyiben a városi kiváltságlevelek kezdetben kivétel nélkül a *hospes-ek* részére adattak ki. Királyaink kezdetől fogva telepítések útján iparkodtak a községi életet fejleszteni és különösen külföldről behívott telepésekkel az ipart és kereskedelmet előmozdítani. Úgy látszik, már Szent István erre célzott, midőn Imre fiának adott utasításában az idegenek pártfogását hangsúlyozta.⁸

Az okmányokban különböző nemzetiségű: magyar, német, olasz és szláv vendégekről van szó. A későbbi kiváltságlevelekből látjuk, hogy ezek a telepések nagyjából Német- és Olaszországból bevándorolt idegenek. A XII. század második felében az ország minden részében találunk ilyen idegenországból származott telepeket, a mi azt mutatja, hogy ekkor már a községi élet fejlődése nagyobb mérvet öltött.⁹

A telepések (*hospes-ek*) jogállásáról a XIII. század előtt nincsenek biztos adataink és így nem vagyunk képesek a városi élet és szervezet csiráját kellőképpen felderíteni. Csak annyit tudunk, hogy már Kálmán alatt az idegenek nagyobb szabadságot, függetlenséget élveztek, kevesebb kötelezettséggel voltak terhelve a királyi hatalom irányában, mint a többi várnép.¹⁰ Ezt a nagyobb szabadságot biztosította az aranybulla 19. cikke is, mely csak a *hospes-ekről* és a várjobbágyokról tesz említést, ellenben a többi nem-nemes szabadok jogállását külön nem biztosítja.

A vendégtelepek kezdetben a vármegyei ispán joghatósága alatt állanak. A községi szervezet, melynek alapját a községi földközösség képezi, kezdetben csak gazdasági

⁸ Decr. I. 6. L. még *Kézai*, De nobilibus advenis. *Endlicher* 124 és köv. 1.; *Chronicon Poseniense* cap. 30., 31. M. *Florianus*, *Hist. Hung. font. dorn.* IV. 27-28. 1. A szatmárnémetiek szintén Gizella korában jöttek az országba: *Endlicher*, 426. 1. és még *Wenzel*, I. 22-23.

⁹ Hogy a „hospes” alatt főleg bevándorolt idegent kell értenünk, ezt az aranybulla 11. cikke is (bizonyítja: Si *hospites* videlicet boni homines ad regnum venerint, sine consilio regni ad dignitates non promoveantur.

¹⁰ Decr. Colomani I. 35., 80., 81.

és nem közkormányzati szervezet, nem kiegészítő része a királyi kormányzatnak.

Nálunk Szent István alatt és közvetlenül utána a vármegyei szervezet az egyedüli közkormányzati szervezet. Később azonban a községi szervezet, mely kezdetben csak gazdasági szervezet volt, mindinkább közjogi jellegű szervezetté válik és a városok a közkormányzatnak önálló tényezőivé lesznek azáltal, hogy a községi hatóság nemcsak gazdasági, hanem államhatalmi teendőket is végez és a város élén álló tanács közjogi jellegű bírói hatóságot gyakorol.

A községi ügyeket kezdetben a falu bírója, az úgynevezett „falunagy”, *major villae* vagy *villicus* intézi az esküdt községbeli tagokkal együttesen. Alaposnak látszik az a feltevés, hogy a hospes-telepek kezdettől fogva maguk választották bírójukat. Igazolja ezt azon körülmény, hogy az idegen országból jött telepesek a középkori felfogásnak megfelelően saját jogukat magukkal hozták, saját idegen joguk szerint élhettek, már pedig ezen idegen jog szerint csakis valamely közülök való bíró ítéltetett és így meg kellett nekik engedni, hogy a bírót maguk közül válasszák. A későbbi forrásokban gyakran történik hivatkozás az idegen jogra, a *ius theutonicum-ra*, a mi szintén azt bizonyítja, hogy az idegen országból jött telepesek saját jogukkal éltek, sőt a szolgáltatásokat is saját joguk szerint (*more theutonico*) teljesítették. Ugyancsak a hospes-telepek már korán vámmentességet vagy vámkedvezményeket és vásártartási jogot kapnak, valamint végrendelkezési, szabad költözködési és lelkészválasztási joggal bírnak,¹¹ és a letelepedés céljából kapott terület bizonyos szolgáltatások mellett szabadon használják és birtokolják.

Így indult fejlődésnek nálunk a városi szabadság és azzal kapcsolatosan a városi önkormányzat, mely csak akkor tekinthető befejezettnek, midőn a városi bíróság a város területén kizárólagos hatóságot nyervén, kivétetik a vármegyei ispán hatósága alól és közvetlen a király bírói hatósága alá helyeztetik. A városi szabadság további fejlődésének súlypontja abban fekszik, hogy a város területével együtt kiválik a vármegyéből és a városi szervezet a vármegyei szervezet-

¹¹ L. ennek igazolását V. fej. 3. §.

tői függetlenítve, közkormányzati szervezetté, a királyi kormányzat önálló tényezőjévé válik.

A városi bíró ettől fogva a mellette működő esküdtekkel, vagy mint később nevezték, a városi tanácscsal (*magistrates*) együtt teljesen önállóan intézkedik a város kormányzati és törvénykezési ügyeiben. A város területén mindennemű ügyekben a városi tanács ítél, a melylyel szemben közvetlenül a királyi bírósághoz történik a fellebbezés.

Ezt a fejlődést megelőzőleg a városok lakói rendi állásuk szerint különböző joghatóság alatt állottak, a szerint, a mint nemesek, várjobbágyok, vendégek, várnépek vagy szabad parasztok voltak. A városi szabadság kifejlődésével azonban a különböző népelemek mindannyian egységes polgári elemmé tömörülnek és a városi bíróságnak hatósága a város területén tartózkodó valamennyi népelemre kiterjeszkedik.¹² Míg azelőtt a községi szervezetben a városi bírónak hatásköre csak a gazdasági és az azzal kapcsolatos rendészeti ügyekre vonatkozott; addig most a községi szervezet, mint városi szervezet közjogi jellegű, államkormányzati jelentőségű, mely a városi tanács bíraskodásában nyer kifejezést.

A királyi kiváltságlevelek egyik állandó pontját és ehhez képest a városi szabadságnak kiegészítő, integráló alkatrészét képezte az is, hogy a város bárkit kebelébe befogadhat és ezáltal a városi szabadságnak részesévé lehet. A király azért adta e fontos jogot a városoknak, hogy azáltal a polgári elem szaporodását előmozdítsa, az ipar és kereskedelem felvirágzását biztosítsa.

A városi szabadság kifejlődésével egy áramlat áll elő; a vidékről a városokba való beköltözés. A várnépek, a szabad parasztok és egyáltalán a nem-nemesek, a magánjogilag szabadok, a város felé húzódnak, a város-

¹² A városi kiváltságlevelek általában tanúsítják, hogy a területiség elvűnek kifejlődése és ez alapon a városban lakó népelemek egybeolvadás>a csak lassan és fokozatosan következett ibe. L. pl. Nyitra kiváltságlevelét (*Fejér C. D. IV. 2. 256. és kv. 1.*), mely szerint úgy a kiváltságokat, imint a birtokokat a hospesek (= *cives castris Nitriensis*) kapják; ellenben a várjobbágyoknak külön birtokuk van, valamint a királynénak, a várnak és az egyháznak is. L. még Győr kiváltságlevelének 5. pontját. *Endlicher 527. 1. Sopron Iliik pont. U. o. 548. 1. Pozsony 16. pont. U. o. 626. 1.*

ban telepednek meg, szaporítják a városi elemet és mind nagyobb jelentőséghez juttatják a polgárságot, az iparral és kereskedelemmel foglalkozók osztályát.

A királyok épen azért vették ki a városokat a vármegyei ispánok hatósága alól, hogy függetlenségüket a mindinkább előtérbe nyomuló földesúri hatalommal szemben biztosítsák. A királyi vármegyei szervezet fölbomlásával és az autonóm megyei szervezet fejlődésének megindulásával kapcsolatosan fejlődik ki nálunk a városi önkormányzat, mint a közkormányzatnak egyik önálló tényezője. A városi szabadság teljes kifejlődése azonban csak lassan és fokozatosan állott elő és még e korszakban befejezettnek nem tekinthető.

A városok ugyan már a XIII. század folyamán kiválnak a vármegyei szervezetről, de területük még nem szabad tulajdon, még nincsen szabad birtok joguk; ehhez csak a következő korszakban jutnak, midőn a szent korona tanának kifejlődése következtében a városok, mint testületek, nemeseknek tekintetnek és azokhoz hasonló jogokban részesülnek. A városi terület még a király tulajdona és a városi polgárok a nekik átengedett földterületért kezdetben külön-külön, később együttesen, a királyi kincstár részére adót fizetnek. A király még a XIII. században a városokat szabadon adományozhatta,¹³ holott a következő korszakban már a szent korona elidegeníthetetlen javaivá lesznek.¹⁴

¹³ Érdekes példája ennek Nyitra adományozása a nyitrai püspök részére 1288. évben, *Fejér C. D. V. 3. 417-419*; a midőn a hospesek előbbi kiváltságuk ellenére a püspök joghatósága alá kerülnek. – V. ö. *Fejér C. D. IV. 2, 256. és iköv. 1.*

¹⁴ Hogy már az Árpádok korában a királynénak is voltaik városai, azt az 1267. évi decretum 5. pontjából világosan látjuk: . . . populi liberans villarum nostrarum vel domine regine . . . *Endlicher 513. I.*, valamint az 1201. évi decretum 15. pontjából: . . . hospites etiam liberarum villarum regis scilicet et regine . . . *Endlicher 618. I. – L. még Wenzel, II. 202.*

IV. FEJEZET.

A királyi kormányzat és törvénykezés.

1. §. A központi királyi kormányzat és törvénykezés.

A királyi tanács.*

A Szent István létesítette államszervezetben a központi kormányzat és törvénykezés a király személyén nyugodott. Az országos kormányzat királyi kormányzat, mely sajátos magyar jellegén kívül nyugati jelleget is viselt.

A középkori államszervezet egyik főjellemvonását képezi, hogy az állami élet fejletlensége következtében nem ismer más közügyet, mint a hadügyet és a törvénykezést: a külső és belső béke biztosítását. Tulajdonképpen közigazgatási ügyek nincsenek, mert az állam nem tekinti feladatának a szellemi és anyagi jólét előmozdítását. A pénzügyeket merőben mint a király magán háztartási, magán gazdasági ügyeit tekintették és a király pénzügyi jogait, mint magánjogokat kezelték.

A két államhatalmi kör, a hadügy és a törvénykezés *Konstantinos* tudósítása szerint az ősi államszervezetben el volt különítve egymástól. A vezér nem gyakorolt bírói hatalmat, mert ez külön közegéknak, a nemzetbíráknak volt feladata. Az ősi államszervezetnek ez az alapelve a királyság megalakulásával lényegesen megváltozik. A király nem

* *Irodalom: Bél, Comment de. archiofficiis regum Hungariae 1729. Bar tal, id. m. I. 306-317. Schwarcz Gyula, A miniszteri felelősség eredete 1882; A király tanácsosainak felelőssége Arragoniában és Magyarországon III. András óta. 1889; Montesquieu und die Verantwortlichkeit der Räte d. Monarchen in England. Arragonien, Ungarn, Siebenbürgen und Schweden 1901.*

csak fővezér, hanem legfőbb bíró is és mint ilyen, a nemzet-bírák örököse, ki egyedül van jogosítva a nemzet szabad tagjai felett bírászkodni. A királyi főtisztek szintén együttesen gyakorolják a hadi, törvénykezési és pénzügyi hatalmat. A kormányzat egyes ágai nincsenek többé egymástól elválasztva, a királyi főtisztek, katonai és polgári tisztviselők. Ez utóbbi szempontból feladatuk főképpen a jogszolgáltatás, a bírászkodás és az ezzel járó rendészet, mert – a mint fentebb említettük – az államélet fejletlensége következtében az állam egyéb kormányzati ügyet nem ismer.

További jellemző ismérve a királyi kormányzatnak, hogy az nem tisztán közjogi, hanem bizonyos mértékig magánjogi természetű kormányzat. Következménye ez a hűbéri állameszmék behatásának, a melyek akkor, midőn nálunk a királyság megalakult, a nyugati államokban már teljés kifejlődéshez jutottak. A hűbéri állam nem közjogi, hanem magánjogi formák szerint él, a királyi hatalom magánhatalom, mely a király személyéhez fűződik, mely nem az összesség, a köz érdekében áll fenn, hanem a király személye érdekében. A királyi kormányzat nem is állami, nem közkormányzat, hanem inkább személyes jellegű magánkormányzat.

E felfogás a királyság létrejöttével nálunk is mindinkább gyökeret ver. A királyi hatalom ugyan közjogi alapon nyugvó hatalom, amennyiben a király a hadi és bírói hatalmat a nemzet átruházása alapján bírja és gyakorolja, de miután a nemzetnél levő főhatalom egy személy kezébe jutott, a főhatalom, mint királyi hatalom bizonyos mértékig személyes jelleget, magánjogi természetet öltött.

Ebben kell szerintem keresni annak magyarázatát, hogy kezdetben a nemzet csak a király személyiségét ismerte el (közjogi személyiségnek, csak az ő legszemélyesebb hatóságát tekintette közjogi jellegű hatóságnak; ellenben a királyi hatalom közegei már nem tulajdonképpen állami vagy köztisztviselők, hanem a király magántisztjei, kik hatalmukat nem a köz, nem az állam, hanem a király személyes érdekében gyakorolják. Ebből kifolyólag nálunk a nemesek úgy hadi, mint törvénykezési tekintetben csak a király személyes hatósága alatt állanak.

Sem a központi, sem a vidéki tisztviselők hatalma a nemesekre ki nem terjed.

A főkülönbség a magyar királyság és a hűbérállamok kormányzati szervezete között abban állott, hogy nálunk a tisztségek nem öltöttek hűbéri jelleget, a kormányzat közegei nem lettek királyi hűbéresekké és később tartományurakká, hanem megmaradtak királyi tisztviselőknek, kiknek hatalma nem magánjogi alapon, nem a hűbéri jogon nyugodott, hanem közjogi alapon, a királyi megbízáson. A tartományúri kormányzat nálunk nem fejlődik ki, valamint a tartományuraság, a tartományi fenség sem, mely az országot hűbéres tartományokra osztaná. A király minden hatalom és jog kútforrása maradt és a királyi hatalomban foglalt jogokat királyi tisztviselők gyakorolják, kik a királynak föltétlen rendelkezése alatt állanak, a közhatalmi jogok a hadi, bírói és pénzügyi hatalom átruházása Magyarországon csak bizonyos korlátok között történt és azon átruházott hatalom, melyet magánosok gyakoroltak, soha sem vonatkozott a nemzet szabad tagjaira, a nemesekre, hanem csak a nem-nemes, a nem tulajdonképpeni szabadokra.

Az országos kormányzatnak súlypontja a király személyiségén nyugodott. A király ebben az időben legszemélyesebben gyakorolja a kormányzati jogokat, nemcsak uralkodik, hanem valóságban kormányoz is, minden fontosabb állami ügyet személyesen intéz. A központi kormányzatnak nincsen a király személyétől különálló szervezete, nincsen állandó székhelye, hanem az a király lakhelyével együtt vándorolt. A központi királyi kormányzat székhelye ott van, a hol a király azidőszert tartózkodik. A királynak allan.de lakhelye kezdetben Esztergom, később Buda. A király lakhelyét, mint általában a középkorban a hatósággal bíró szeméi} lakhelyét curia-nak: *curia regia*-nak nevezték, de előfordul a *regale patatium* (Pfalz) elnevezés is.¹

A központi királyi kormányzat külső berendezése kétségkívül nyugati eredetű és így a központi királyi kormányzat közegei is jobbára ugyanazok, mint a kikkel a nyugati államokban találkozunk: a kik nálunk is kezdetben nem má-

¹ Decr. St. Ladislai I. 41. Decr. Colom. I. 15.

sok, mint udvari tisztek, a királyi udvartartás egyes ágainak vezetői. Az udvari tisztek, eredetüket tekintve, nem állami, nem köztisztviselők, hanem a király magántisztjei, ispánjai, de mint ilyenek, segítségére vannak a királynak az országos ügyek intézésében is. Az udvari tisztségek egy része mindinkább közjogi jelentőséghez jut, állandóan bizonyos közhatalmi teendők végzésével lesz egybekötve, a mi által ezen udvari tisztségek előbbi jellege, feladatköre háttérbe szorulván, köztisztviselők, az állami kormányzat szerveivé, önálló tényezőivé fejlődnek.

E fokozatos fejlődés elég világosan áll előttünk, habár a királyság két első századából kevés olyan adattal rendelkezünk, a mely a királyi udvari tisztségek feladatát, működési körét részletesebben megvilágítaná. Azt is látjuk a ránkmaradt adatokból, hogy a nyugatról átvett udvari tisztségek a magyar nép erőteljesebb közjogi irányú felfogása és Magyarország különleges viszonyaihoz képest a nyugati államokétól több tekintetben eltérő fejlődést mutatnak.

Az udvari tisztek között kezdetől fogva első helyen állt a nádor vagy nádorispán (*comes palatinus*). Ennek helyettese volt a kisebb udvari ispán (*comes curialis minor*), a későbbi udvar- vagy országbíró, ki a nádornak helyébe lépett. A harmadik közjogi jelentőségű udvari tisztség volt a tárnokmesteri vagy kamarási tisztség, melynek viselőjét *supvemus camerarius*- vagy *magister tavernicorum*-nak nevezték, a ki a királyi kincsek őrzője, a királyi pénzügyek kezelője volt. Negyedik a notár, a későbbi kancz elár, a királyi iroda feje.

Ezeken kívül volt még négy más udvari főtiszt, a kik azonban közjogi jellegű funkciókhoz, közkormányzati hatáskörhöz nem jutottak, de mint a királyi tanács tagjai, szintén résztvettek az országos ügyek intézésében, ú. m.: a főasztalnok (*dapiferorum regalium magister*),³ a főpohárnok (*pincernarum regalium magister*)? a főlovászmester (*agazonum regalium magister*)⁴ és a főkamrás *cubiculariorum regalium magister*.⁵

² Wenzel I. 51. 1135. év.

³ Fejér C. D. II. 294. 1148. év.

⁴ Fejér C. D. VII. 2. 292.

⁵ Fejér C. D. II, 295. 1140. év.

A nemzetnek az a törekvése a XIII. században, hogy a királyi hatalmat alkotmányos korlátok közé szorítsa és annak gyakorlását ellenőrizze, a királyi udvari tisztségeket is mindinkább köztisztségekké, országos jellegű hivatalokká fejlesztette. E törekvésnek tulajdonítható, hogy már az aranybulla megállapítja a nádor és az udvarbíró hatáskörét, az 1231. évi decretum 3-ik cikke pedig kimondja, hogy az ország ügyeit rosszul intéző nádor az országgyűlés kérelmére elmozdítás-sék. Még tovább megy ennél az 1290. évi decretum 9. cikke, mely azt kívánja, hogy a király a nádori, tárnokmesteri, udvarbírói és kancellári tisztséget az országgyűlés hozzájárulásával töltsse be.⁶

A királyi udvar főtisztjein, mint a központi királyi kormányzat és törvénykezés tulajdonképpeni végrehajtó szervein kívül a királyi kormányzatnak és törvénykezésnek legfontosabb tényezője volt Szent István óta a királyi tanács. Értjük ezalatt a főemberek, később a főpapok és a királyi főtisztok gyülekezetét, a kiket a források általában praelatusoknak és báróknak (*pvaelati et barones*) neveznek, de Szent István intelmeiben még úgy beszél róluk, mint „öregebbek- és jobbak-, felebbvalók- és nagytiszteletű vénekéről.”⁷

A királyi tanácsnak a XIII. század végéig nincsen semmiféle szervezete, sem tagjainak száma, sem hatásköre nincsen megállapítva. A király a főpapok és a főtisztok közül teljesen szabadon, tetszése szerint állítja össze a tanácsot, esetről-esetre azok közül, a kik a királyi udvarban az idő szerint jelen vannak. A királyi tanács a királyi kormányzatnak egyik eszköze, tényezője minden alkotmányszerű jelentőség nélkül, mert a királyival szemben nem bír határozási joggal, hanem csak kötelessége a királyt tanácsokkal ellátni, az ország érdekében előterjesztéseket tenni, kérelmezni; a mely előterjesztések és kérelmek alapján a király *tetszése* szerint hoz határozatokat vagy a jogvitás ügyekben ítéleteket.

A királyi kormányzat ellenőrzésére irányuló nemzeti

⁶ „Item palatinum, magistrum tavernicorum nostrorum, vicecancelarium, iudicem curiae ex consilio nobilium regni nostri ex antiqua consue hi dine regni nostri faciemus” *Kovachich*, Sylloge 18. 1. *Endlicher* 617. 1.

⁷ Decr. St. Stephani I. 7.

törekvés azonban az Árpád-korszak végével nevezetes változást idézett elő a királyi tanács jogállásában, a mely az 1298. évi decretum 23. cikkében az úgynevezett III. Endre-tele tan á c s t ö r v é n y b e n nyert kifejezést. E nevezetes rendelkezés a következőképen hangzik:⁸

„Hogy a király úr udvara minél méltóságosabb legyen cs Magyarországot minél helyesebben lehessen kormányozni, elhatároztuk, miszerint király urunk három hónaponként váltakozva, sorrend szerint 2-2 püspököt vegyen maga mellé, egyiket a kalocsai, másikat az esztergomi érsekség suffraganeusai közül és ugyanennyi nemest, mintegy az összes nemesség helyett, a kiket magunk választunk, a kik a királyi kincstárból illő díjazással ellátandók. Ha a király úr ezt tenni elmulasztaná, tanácsosainak meghallgatása nélkül tett adományai, valamint az általa osztogatott méltóságok és fontosabb intézkedései érvénytelenek legyenek”.

A tanácstörvény nagyfontosságú alkotmányfejlődést jelez és benne különösen két közjogi elv nyer határozott kifejezést: először, hogy a tanács szervezetét a törvény állapítja meg, a mennyiben a tanácsosok egyrésze a törvény szerint és az országgyűlés választása alapján foglal helyet a királyi tanácsban; másodsor, hogy a király rendelkezéseinek érvényessége, alkotmányos jogereje, a királyi tanács meghallgatásához van kötve.

Ehhez hasonló törekvéseket látunk a XIII. század folyamán a választott tanácsosok intézményének életbeléptetése végett mindazon államokban, a melyekben a királyi hatalom alkotmányos irányú fejlődést vett, nevezetesen Angliában, Aragóniában és Castiliában. De azért a III. Endre-féle tanácstörvényt korántsem lehet a nyugati államokban létrejött tanácstörvények egyszerű utánzása gyanánt tekinteni, sőt e törvény sokkal tökéletesebb és közelebb jár a miniszteri felelősség intézményéhez, mint a nyugati államok hasonló intézkedései, mert azok egyikében sem találjuk érvényre emelve azt az alkotmányjogi elvet, mely a királyi rendelkezések érvényét a tanács meghallgatásához köti.⁹ A k i r á l y i

⁸ Kovachich, Suppl. ad Vest. Com. 119. I. Sylloge 35. J. Endlicher-
en 636. I. a 20. cikk.

⁹ L. ennek igazolását Schwarz Gyula fentebb idézett munkáiban.

hatalomnak ezt az ellenőrzési módját, mely később a felelős miniszteri kormányzat alapját képezi, a magyar nemzet találta meg először. Ezt a megállapításomat ma már a külföldi szakemberek is elfogadják.¹⁰

A jelenlegi miniszteri felelős kormányzatnak két főtetele van: az egyik, hogy a király rendelkezései csak úgy bírnak érvényesülést, ha a felelős tanácsosok azokhoz hozzájárulnak; a másik, hogy a király tanácsosai hivatali működésükért felelősségre vonhatók és pedig nemcsak büntetőjogi, hanem törvénysértés esetén, hanem politikailag is, ha az ország közjára ellen vétnek.

Az első alapelvet az 1298. évi decretum 23. cikké már teljes mértékben érvényre juttatja, midőn kimondja azt, hogy a királynak a tanács meghallgatása nélkül tett intézkedései érvénytelenek; ellenben a második alapelv még nincsen benne egyenesen kimondva, ezt csak indirekte lehetne következtetni abból, hogy a tanácsosok három hónaponként váltakozva rendeltetvén ki, az országgyűlésnek módjában volt a rossz tanácsadókat eltávolítani.

E nagyjelentőségű alkotmányfejlődés, a mint azt okmányilag bizonyítani lehet,¹¹ tényleg életbe is lépett, gyakorlati alkalmazást nyert; de minden valószínűség szerint csak rövid időre, mert a III. Endre halála után beállott trónviszályok és az Anjou-királyok abszolutisztikus törekvései megakadályozták e törvénynek állandó érvényre emelkedését. Ámde az abban lefektetett jogelvek továbbra is fenmaradtak a nemzeti közmeggyőződésben és a nemzetnek azok megvalósítására irányzott törekvései később eredményre is vezettek.

¹⁰ *Redslob* a rostocki egyetem tanára a parlamentáris kormány* zásról irt tanulmányában a királyi tanács alkotmányos irányú fejlődésére vonatkozó tanításaimat egész terjedelmében magáévá teszi és fentebbi fejtegetéseimet a jegyzetben szószerint idézve mondja: Aber Ungarn hat den Ruhm, dass es zu allererst und selbst früher als England diese Zukunftfreie Formel gefunden hat, die den Act des Fürsten der Bestätigung des Rates unterwirft. – Die parlamentarische Regierung. 1918. év. 83. lap.

¹¹ „... praesentibus comité Th. et H. consiliariis nostris per regnum deputatis”. – Wenzel V. 202. 1299. év.

2. §. A király személyes részvétele a bírói hatalom gyakorlásában.

Királyaink Szent István óta személyesen gyakorolták bírói hatalmukat, béke idején a király legfontosabb foglalkozása a jogszolgáltatás volt. A király legszemélyesebb bíráskodásba részint az ősi államszervezetben, részint a nyugati intézményekben bírja gyökerét, kiindulási alapját.

A királyság létesítése után a nemzeti közfelfogás szerint a király lett a nemzetbírák örököse. A nemzet szabad tagjai, a nemesek, az ő személyes bírói hatósága alatt állnak. Kezdetben, még a királyság első századában a nemzetségek fiai a törzsi és nemzetségi bírák elé vitték ügyeiket; ha azonban ott nem nyertek igazságot, közvetlen a királyhoz fordultak.

A nyugati államokban is a király személyesen bírászkodik s a míg a hűbéri államszervezet teljes mértékben ki nem fejlődött, a király személyes bírói hatósága mindenkire és minden ügyre kiterjedt. Az egyházi és világi főurak peres ügyei ott is a királyi kúriában nyertek elintézését, de ezen kívül a királynak jogában állott bármely ügyet saját személyes bírósága elé vonni és bárkinek megengedni, hogy panaszát a királyi kúriában előadhassa. Ez történt különösen, ha az alsóbb bíróság igazságtalanul járt el, ha megtagadta vagy halogatta az igazság kiszolgáltatását. Továbbá a király, mint a bírói hatalom kútfeje, nem volt a szigorú joghoz kötve. A király személyes bírósága méltányossági bíróság (*iudicium aequitatis*), mely ítéleteiben nem a szigorú jogot, hanem a méltányosságot tarthatja szem előtt.¹

Ilyen jellegű volt a magyar király személyes bíráskodása is, de azzal a különbséggel, hogy a nemesek fiai, a nemesek valamennyien a király személyes bírói hatósága alá tartoznak és a királyi főtisztek bírói hatalma rájuk ki nem terjedt. A király továbbá kedvezményként bárkinek ügyét saját ítélőszéke elé vonhatta. Világosan tanúsítják ezt a városi kiváltságlevelek, a melyekben ki van mondva, hogy ha a városi bíróság igazságtalanul járna el, megtagadná a jogszolgáltatást, a királynál lehet panaszt emelni. Ugyanígy történt az

¹ Brunner, Die Entstehung der Schwurgerichte 70-76. lap; Esmein, Cours élémentaire d'histoire du droit français 69-70. 1.

később, midőn a földesúri hatalom mindinkább kifejlődik, a főpapok jobbágyaival és kivételesen a világi főurakéval is. Sőt már az 1290. évi decretum 15. czikke szabályként mondta ki, hogy a főpapok népei felett világi ügyekben a földesúri hatóságon kívül csak a király ítélhet.

A király bírói hatalmát állandóan a saját lakóhelyén gyakorolja és az ő személyesen vezetett bíróságát a források *audienüa regis, auditorum nostrae majestatis, nostri culminis, consistorium regis*-nek nevezik. A közvetlen királyi bíróság az Árpádok korában még nem bírt határozott szervezettel; alakult rendszerint a főpapokból és a királyi főtisztekből, azokból, a kik a királyi tanácsnak is tagjai voltak és a kiket a források praelatusok- és báróknak (*praelati et barones*) neveznek.² De állhatott másokból is, azokból a főurakból, a kik éppen a királyi udvarban tartózkodtak. Az okmányokban gyakran olvassuk, hogy a király *cum suis principibus* vagy pedig *cum multis regni nostri magnatibus* hozza az ítéleteket.³

A peres ügy felvétele és elintézése, úgy látszik, kezdetben egészen szóbeli volt. Az írásbeli eljárást csak III. Béla honosította meg, de a nemesség ezt az újítást visszatetszéssel fogadta és pedig *Rogierius* tudósítása szerint azért, mert most már a kancellártól függött, hogy mely ügyek kerüljenek a király által személyesen vezetett ítélőszék elé és a kancellárok ezzel a diszkreczionális hatalmukkal visszaéltek, a mi arra vezetett, hogy az 1267. évi decretum 10. czikke megszüntette a folyamodvány útján való eljárás szükségességét.⁴

A király azonban nemcsak saját lakhelyén szolgáltatja az igazságot, hanem a nyugati fejedelmek példájára a jogszolgáltatás gyakorlása végett időnkint beutazza az országot, a mint azt Kálmán király decretiumából látjuk.⁵ És habár később a nádor önálló bírói hatóságának kifejlődésével a király körutazása az országban, mint kormányzati rendszer, mindinkább megszűnik, mindazáltal annak nyomát még

² *Fejér*: III. 2. 124. I. „iuxta consilium episcoporum et baronum.”

³ *Knauz*, Mon. Síríg. I. 131. *Wenzel* VI. 162., 506. *Fejér* IV. 1. 442.

⁴ *Item causae nobilium sine petitionibus debeant expediri.*

⁵ *Decr. Colom.* I. 37.

az 1298. évi decretum 10. cikkében is megtaláljuk, a mely elrendeli, hogy a királyi engedély nélkül épült várakat a király, midőn körutazást tesz, romboltassa le.⁶

Általános elv gyanánt áll az egész középkorban, hogy a király bárhol az országban, hol éppen az idő szerint tartózkodik, bíraskodhatik;⁷ sőt e czélból gyakran még a XIII. század folyamán is az ország egyik vagy másik vidékén részleges törvénykező gyűlést tart, a hol a vele együtt levő egyházi és világi főurakkal ítélkezik.

Nagyon valószínű az is, habár biztos történeti adatokkal igazolni nem lehet, hogy a király már kezdettől fogva az ősi államszervezet nemzetgyűlésének hagyománya gyanánt évenként országos jellegű törvénykező gyűlést tartott, a hol minden nemesnek alkalmá nyílt panaszával közvetlenül a király elé járulni. Ebből fejlődtek ki a székesfehérvári törvénykezési napok, a melyeknek nyomát a XII. század második felében találjuk,⁸ s a melyeknek évenkénti megtartását az aranybulla első cikkelye kötelezőleg előírja.⁹

A királyi hatalom megszilárdulásával, valamint a törzsi és nemzeti bírák megszűntével a király mindinkább képzelenné válik személyes bírói hatóságát saját személyében gyakorolni, mindinkább helyettesekre szorul. Már Kálmán, hogy közvetlen királyi bíraskodás terhein könnyítsen, felállította a zsinati törvényszékeket és elrendelte, hogy mindenik megyés püspök az egyházmegye ispánjával és egyéb főtisztjeivel évenként kétszer, Fülöp és Jakab apostolok napján és Szent Mihály nyolczadán ítélőszéket tartson, a mely előtt mindenki, pecsét nélkül idézve is, tartozik megjelenni. E bíróság hatáskörébe tartozott az ispánok, apátok s egyáltalán mindazok peres ügyeinek intézése« kiknek méltóságá-

⁶ „ . . . per dominum regem, ubi idem processerit in regno, vei per palariinum huiusmodi municianes delearitur.” – *Kovachich* Sylloge 31. i.

⁷ Erről tanúskodik, midőn III. Béla Kába rendelkezését, mellyel vagyonát a pannonhalmi apátságának hagyta, egy tölgyfa alatt ülve (sub quadam quercu sedetcat) megerősíti. *Wenzel* I. 69.

⁸ „Quum Albae Sancti Regis Stephaivi solennes agerem dies”. *Fejér* C. D. II. 188.

⁹ „Statuimus ut annuatim in festo sancti regis . . . Albae teneamur soknnisare”. – Éppen így az 1231:1. t.-cz. *Kovachich*, Sylloge 2. l.

val ellenkezett, hogy alantasabb bíróság előtt megjelenjenek.¹⁰

A zsinati törvényszékek azonban nem bírtak gyökeret verni a magyar nemzet közéletében, valószínűleg azért, mert a nemzet szabad tagjai, a nemesek, a király személyes bíraskodásától elállani hajlandók nem voltak. Már II. Géza alatt a zsinati bíróságok nyomát nem találjuk, hanem helyettük mindinkább előtérbe lép a király személyes bíraskodására fektetett királyi k i k ü l d ö t t b í r á k i n t é z m é n y e .

A király az ő személyes bírói hatóságának nemcsak a kúriában, hanem a vidéken való gyakorlásával is megbíz egyeseket, rendszerint a nádort vagy más királyi főtitztet, a kiket a források *indices a domino rege missi vei constituti, barones vei comités de regio latere missi*, kiküldött bírácoknak neveznek s a kik a király meghatalmazása alapján a király nevében és helyett járnak el és hoznak ítéletet (*praecepto et auctoritate regis discutiens, vice regia discutierifes, iudex a rege delegatus*).¹¹ Ez által a királynak személyes bíraskodása a vidéken mindinkább háttérbe szorul. A király körutazása, mint kormányzati intézmény, mindinkább kivételes jelleget nyer, a mi szoros kapcsolatban van a nádori tisztség jelentőségének emelkedésével és a nádori bíraskodásnak a vidékre való kiterjesztésével is.

A király azonban saját udvarában a bíraskodást továbbra is sok esetben személyesen gyakorolja. Szükségessé tette ezt elsősorban az aranybulla 8-ik czikke, mely a nemesek fej- és vagyonvesztésre irányuló pereit a király személyes bírósága elé utalta, valamint azon mind gyakrabban osztogatott kiváltság, mely a főurak peres ügyeit a király legszemélyesebb bíróságának tartja fenn.¹²

A király személyes bíraskodását már a XIII. század második felében királyi k ü l ö n ö s j e l e n l é t b í r ó s á g á n a k (*specialis praesentia regia*) kezdik nevezni, a midőn már az ügyek előterjesztése és a hozott határozatok kiadása, nem az udvarbíró, hanem a kancellár vagy alkancellár fel-

¹⁰ Decr. Colomani I. 2., 6., 7., 8., 9., 10., 13., 23., 24.

¹¹ *Wenzel* II. 90-91., 92-93., 256-257., 261-264.; III. 190-191.; VII. 26-27. *Fejér* C. D. X. 3. 252.

¹² L. pl. *Fejér* C. D. III. 1. 247.; IV. 3. 110.

adata, a mi által a kancellárok mind nagyobb befolyáshoz jutnak a királyi bírászkodás terén.

3. §. A központi királyi kormányzat és törvénykezés közegei: a nádor, az udvarbíró, a tárnokmester és a kancellár.*

I. A nádor. Az udvari tisztek között kezdettől fogva első helyen állott a nádor vagy nádorispán, a latin nyelvű források szerint *comes palatinus regis*, olykor *comes curialis maior* vagy a XIII. század második felében már egyszerűen *palatinus*. A magyar elnevezés minden valószínűség szerint a szláv *na dvov span-tól* ered, mely szószerint „udvari ispánt” jelent és megegyezik a latin *comes palatinus*, *comes palatii*, valamint a német *Pfalzgraf* elnevezéssel.

A régibb írók sokat vitatkoztak úgy a magyar elnevezés, mint maga a tisztség eredete felett. *Bél* és *Pray* bizanczi, *Barta!* és *Fraknoi* (régibb munkájában) hun-scytha eredetűnek és az ősi államszervezetből átszármazott nagybírói tisztség utódjának tartják. Mindaz, a mit a nádori tisztség kezdetleges jelentőségéről és hatásköréről tudunk, arról tanúsodik, hogy az nyugati eredetű és hasonmása a pfalzi grófi (*comes palatii*) tisztségnek.¹

A nádor kezdetben nem más, mint a tulajdonképpeni udvari ispán, a ki állandóan a királyi udvarban tartózkodik és mint ilyen vezetője a királyi udvartartásnak, főnöke az udvartartást ellátó udvarnokoknak, a kik az ő bírói hatalma alatt állanak.

A nádori tisztség azonban csakhamar közjogi jelentőséghez jutott és elvesztette a szoros udvari tisztviselői jellegét az által, hogy a nádor, mint a királyi udvar első tisztviselője,

* *Irodalom: Bél* K. A., id. m. 1749. *Bartal*, id. m. II. 324-333. I. *Fraknoi* (Franki) Vilmos, A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti fejlődése 1863. *Fejérfataky* László, A királyi kancellária az Árpádok korában 1885.; Kálmán király oklevelei 1892.; Oklevelek II. István korából 1895.

¹ Lásd a régibb téves nézetek összeállítását *Fraknoi* (Franki), id. m. 18-31. 1. – A comes palatinus-i tisztséget azonban nemcsak a nyugati népeknél, hanem a szláv népeknél, nevezetesen a lengyeleknél és a cseheknél is megtaláljuk. *Chron. Pol.* II. 21., 30., 446. és 453. 1. *Cosmas*, MG. SS. IX. 81. és 121. 1.

főnökei helyettesíti a királyt akadályoztatása esetén a kormányzati, nevezetesen a bírói teendők végzésében. Már Szent László decretuma arról tanúskodik, hogy a nádor a királyi udvarban a király bírói személyiségének helyettesítője és mint ilyen, a királyi pecsét őre. A Ili. könyv 3-ik fejezete ekként állapítja meg a nádor hatáskörét: „Mikor a nádoris-pán haza megyén, a király és udvara pecsétjét annál hagyja, a ki helyette ott marad, hogy valamint egy a király kúriája, azonképpen pecsétje is egy legyen. Valamíg pedig az az ispán otthon időzik, senkire pecsétjét ne küldje, hanem csak azokra, kiket udvarnokoknak hívnak és akik szabad akaratjukból járulnak eleibe, azokon legyen hatalma ítélkeznie”.²

Ebből világosan látunk annyit, hogy már Szent László korában a királyi kúria bizonyos bírói szervezettel bírt és ott a királyt állandóan a nádor helyettesítette, a ki ez alapon, tehát királyi megbízás alapja n a nemesek felett is ítéltetett. A mint azonban a királyi udvart elhagyja, helyettesi minősége is megszűnik és a királyi pecsétet másnak átadni tartozik, ilyenkor már saját bírói hatóságánál fogva csak az udvarnokok felett bírászkodhatik, mert csak ezek állanak az ő bírói hatalma alatt; ellenben a nemesek felett csak akkor, ha azok jogvita ügyeiket önként elébe viszik és az ő bírói hatóságát mintegy választott bíróságot, maguk felett elismerik.

Majd Kálmán decretuma arról tanúskodik, hogy midőn a király megyéről-megyére járva körutat tesz az országban, a nádor kíséri őt és ha a nép a két megyei bíró (*duo iudices megales*) ítéletével nem volna megelégedve, az ellenük emelt panaszokat a nádor hallgatja meg és bírálja el.³ Ehhez képest a nádor a királyt nemcsak kúriájában helyettesíti,

² „Placuit etiam, ut si aliquando palatinus comes domum iverit, regis et curiae sigilum, qui in vice ejus remanserit, illi dimittat, ut sicut regis una est curia, et ita unum sigillum persistat. Domi vero comes idem quamdiu permanserit, super neminem sigillum mittat, nisi super eos, qui vocantur udvornik: et qui spontaneavoluntate iverint ad ceat iudicare”.

³ Decr. Colomani I. 37.: In quacunque comitis mega rex digrediat, ibi iudices duo megales cum eo conjungentur, qui et dissensiones populi illius discreto examine dirimant, et ipsi, cum clamor populi ingravescit, a comité palatino dijudicentur.

hanem akkor is, midőn a panaszok, a jogsérelmek meghallgatása végett beutazza az országot.

Ezen előzmények után természetes fejlődés gyanánt jelentkezik, hogy midőn a Kálmán felállította zsinati törvényszékek eltűnnek, azok helyébe a nádorispán vidéki bíráskodása lépett. Ő most már a rendesen kiküldött bíró, a ki állandóan utazik az országban és kezdetben vidékenkint, majd később megyénkint törvénykező gyűléseket (*proclamaia convegatio*) tartva, szolgáltatja az igazságot. Ili. Béla óta már a nádor bíráskodásának súlypontja nem a királyi kúriában, hanem a vidékeken van, a mi által a nádori tisztség országos jelentősége mindinkább emelkedvén, a nemesség lassankint hozzászókkott ahhoz a felfogáshoz, hogy a királyon kívül a nádorban is saját bíróját lássa és annak bírói hatóságát maga felett elismerje.⁴

Ezen felfogás következtében fejlődött ki a nádornak a királyétól önálló bírói hatósága a nemesek felett, mely az aranybulla 8-ik cikkében nyert végleges elismerést és biztosítást a következőképpen: „A nádor országunk minden lakója felett különbség nélkül ítéljen, de a nemeseknek fej- és vagyonvesztésre irányuló pereit a király tudta nélkül nem végezheti. Helyettes bírakat pedig ne tartson, hanem csak egyet a maga udvarában”.⁵

Az aranybullának ebből a rendelkezéséből világosan látjuk, hogy a nádor már a nemesek felett *önálló* bírói hatósághoz jutott és mint önálló hatósággal felruházott bíró, saját lakhelyén, saját kúriájában szolgáltatja az igazságot; másrészt azonban látjuk azt is, hogy az önálló bírói hatósága korlátolt jellegű kettős irányban: egyrészt, mert a fej- és vagyonvesztésre irányuló perekben önállóan nem ítélkezhet; másrészt, mert a vidékeken helyettes bírakat nem alkalmazhat.

⁴ Már Imre királynak 1204. évben Johannes Latinus részere adott nemesítő kiváltságlevele a nádor joghatóságát elismeri: „Concessimus etiam ei, ut ante alium iudicem praeter nos vei ilium, qui iudicet filios iohagionum nostrum, nullatenus cogatur in aliquo respondere”. *Wenzel* I. 91.

⁵ 1222: 8. Palatinus omnes homines regni nostri indifferenter discutiat. Sed causas nobilium, quae ad perditionem capitis vel ad destructionem possessionum pertinent, sine conscientia regis terminare non possit, iudices vero vicarios non habeat, nisi unum in curia sua.

Az aranybulla még egyéb fontos rendelkezéseket is tartalmaz, a melyek arról tanúskodnak, hogy a nádori tisztség már elvesztette egykori udvari jellegét, országos köztisztviséggé vált. A nemzet szabad tagjai, a nemesek, nem úgy tekintik többé a nádort, mint a királyi hatalom alattas közeget, mint egyszerű udvari tisztet, a ki a király parancsait feltétlenül követni tartozik, hanem inkább, mint nemzeti, mint országos köztisztviselőt, a ki már eljárásában, a királyi hatalomtól független, nemcsak a királynak, hanem az országnak közjavát, a nemesek szabadságát is szem előtt tartani köteles. Azért mondja az aranybulla első cikke, hogy ha a király az évenként tartandó törvénykező gyűlésen jelen nem lehetne, a nádor kétség nélkül ott lesz helyette, hogy a felmerült sérelmeket orvosolja.

De még inkább előtűnik a nádori tisztség alkotmányjogi jelentősége az aranybulla záradékából, midőn mondja, hogy a hetedik példányt a nádor őrizze oly módon, hogy az írást mindenkor szem előtt tartván, se ő maga meg ne tévedjen valamikép a mondott dolgokban, se a királyt vagy a nemeseket, avagy másokat megtévedni ne engedjen.⁶ A nádor ehhez képest nemcsak maga tartozik az aranybullában foglalt alkotmánybiztosító rendelkezéseket megtartani, de köteles arra is felügyelni, hogy a király és a nemesek, különösen az egyházi és világi főurak ezen rendelkezések ellen ne vét senek.

A nádor ezen alkotmány-ellenőrző feladatában, nagyjelentőségű közjogi állásában találja megfejtését az 1231. évi decretum 3-ik cikkének ama rendelkezése, hogy ha a nádor rosszul kezelné a király és az ország ügyeit, a nemesek az ő elmozdítását kérelmezhetik.⁷

Midőn a nádor ekként a király mellett az ország nagybírájává lett és kivált a királyi kúriából, nem a királyiál együtt utazik többé az országban, mint Kálmán király ide-

⁶ 1222: 31. . . . septimum apud palatinum qui pro tempore fuerit, reservetur. lia quod ipsam scripturam prac oculis semper haben s, nec ipse deviet in aliquo praedictorum, nec regem vel nobiles seu alios consentiat deviare.

⁷ 1231: 3. Si palatinus interim male administraverit negotia regis et regni, supplicabunt nobis ut utiliorem loco eius constituamus, quern volumus. et nos preirvus eomm annuemus. *Endlicher* 429. 1.

jében; hanem egyedül tartja a nádori ítélőszékeket, a melyek már a XIII. század második felében állandó jellegű öltetek.

A megyei önkormányzat fejlődésével kapcsolatosan, a nádor hovatovább megyénként hívja össze a *proclamata congregatiokat* és a megyei közönség által választott bírák segítségével *hossa* ítéleteit. A megyei önkormányzat kifejlődése szoros összefüggésben áll a nádor vidéki bíráskodásával. Az 1290. évi decretum 14-ik cikke már ennek a fejlődésnek befejezését mutatja, a mely szerint a nádor ítélőszékét a vármegyei bíróság képezi, mely áll a vármegyei ispánból és a négy választott nemesből, a szolgabírákból, a kik azzal a nagy hatalommal bírtak, hogy az igaztalanul eljáró nádor ellen a királynál panaszt emelhetek: *Si veto palatinus sinistre procedere intendere, iidem quatuor homines cum comite ipsorum prohibere, et nobis intimare teneantur.*

A nádor az Árpádok korának végéig a nemesek rendes bírója maradt és az 1298. évi decretum 35-ik cikke szerint⁸ a vármegyékben, a téli évszakot kivéve, nem falvakban vagy városokban, zárt helyen, hanem szabad helyen, gyakran az e célra készített dombokon törvénykező gyűléseket tart, a melyeken még a nem nemes szabadok is részt vettek. Ugyancsak a nádor az 1279. évi kunprivilegium szerint már a kunok bírója is annyiban, a mennyiben ia kun és nem kun között felmerült peres ügyekben ő ítél és V. István óta állandóan a kunok bírójának (*iudex Cumanorum*) címét viseli.⁹

A nádornak már az aranybulla 8-ik cikke szerint is lehetett helyettese az ő udvarában. A XIII. század folyamán többször találkozunk az a nádorral (*vicepalatinus*), a ki, úgy látszik, IV. Béla óta állandóan Pesten bíráskodott.¹⁰ Továbbá az írásbeliség elterjedése következtében a nádor kúriájában is találkozunk a főjegyzővel (*protonotarius*)¹¹

⁸ Statuimus etiam, quod palatinus castra tenendo in campis et contentibus, et non in villis vel civitatibus iudicare debeat, vernali, aestivali, et autumnali et hyemali . . . etur. *Kovachich*, Sylloge 39. Í.

⁹ L. a kiváltságlevél 11. pontját V. ö. *Gyárfás* István, A jászkunok története II. k.

¹⁰ *Wenzel VIII.* 394.

¹¹ *Wenzel III.* 184.

és j e g y z ő k k e 1, valamint a törvénykezéshez szükséges segédszemélyekkel, a p o r o s z l ó k k a l.¹²

A nádor azonban nemcsak nagy terjedelmű és jelentőségű bírói tevékenységet fejt ki, hanem részt vesz a legfontosabb állami ügyek intézésében is: ő a király helyett a nemesi haderőnek fővezére, ő helyettesíti a királyt a legfontosabb állami ügyek intézésében, a hová tartozott az országos gyülekezetek vezetése és az idegen államok követeinek fogadása is. Sőt királyi megbízás alapján (*per mandatum domini regis*) már a XIII. század közepe óta gyakorolja a birtokadományozási jogot.¹³

A nádori tisztség nagy jelentőségét és önállóságát bizonyítják azok az okmányok, a melyek szerint a nádor éppen úgy, mint a király, az ő hatalmát Isten kegyelméből származtatja és magát *Dei gratia Palatinusnak* írja.¹⁴

A nádoréhoz hasonló jogállást foglaltak el az erdőntúli megyékben a vajda és a drávántúli részeken, a Tótföldön, Horvát- és Dalmátországban a bán. Ezekről azonban alább külön fogunk szólni.

II. Az u d v a r b í r ó. Az udvarbírói tisztség keletkezése és fejlődése szoros összefüggésben áll a nádori tisztséggel. A nádornak már korán, talán kezdettől fogva a királyi kúriában szüksége volt helyettesre. Erről tanúskodik Szent Lászlónak a nádorra vonatkozó fentebb idézett rendelkezése, mely szerint, ha a nádor távozik a királyi udvarból, a királyi pecsétet annak tartozik átadni, a ki helyette ott marad. II. Béla egyik oklevele pedig Kujárról mondja: *qui fuerit curiaüs cornes Sancti Stephani regis*.¹⁵

A nádornak ezt a helyettesét a latin okmányok *comes curialis-nak*, udvarbírómak nevezik, sőt a mennyiben a ná-

¹² Miller F., iFristaldus ex antiquitatibus iuris hungárici restitutus 1805.

¹³ Wenzel II. 205-207. – Hogy az ország biztonságára való felügyelet is a nádor feladata, azt következtetni lehet Kálmán decretumából I. 36. Si magna fāma marchiam instravit, comes nuncios duos, equis exercituaibus quatuor, ad regem dirigat, qui cum proprio cibo illuc pervenientes, pretium, viatici sui a palatino comité exigant et tantundem ad reditum suum.

¹⁴ Wenzel II. 90-91.; VI. 437.. 457.. 500.

¹⁵ Wenzel I. 30. 1135. év,

dort olykor *comes curialis maior-nak* is nevezték vele szemben mint *comes curialis minor-t*, mint a kisebb udvari ispánt említik.¹⁶ Később a XII. század második felében már állandóan *iudex curiae*, magyarul o r s z á g b í r ó a neve.¹⁷

A midőn a nádor önálló bírói hatóságot nyer a nemesek felett és mint ilyen kiválik a királyi kúriából, saját kúriájában ítélt, akkor a nádor helyébe az udvarbíró lépett, ő lesz a királyi kúriában a király bírói személyiségének helyettesítője és mint egykoron a nádor, úgy most az udvarbíró bárki felett, a nemesek felett is ítéltet.

Ezt a fejlődést tünteti elénk az aranybulla 9-ik czikke, midőn mondja: „Udvarbírónk, míg a kúriában leend, mindeneket ítéltet és a kúrián megkezdett pert akárhol elvégezheti, de a midőn az ő jószágán időzik, poroszlót ki nem rendi és peres feleket meg nem idézhet”.¹⁸ A mint látjuk, az aranybullának ez a rendelkezése lényegében megegyezik Szent László ama fentebb idézett rendelkezésével, melyben a nádor jogkörét megállapította.

Az udvarbíró most már a király állandó helyettese, ő vezeti a királyi törvénykezést és midőn a XIII. század második felében a királyi udvarban a jogszolgáltatás határozottabb szervezetet nyert, ő tartja a rendes időközökben, az ünnepek nyolczadán az oktávás ítélszékeket (*iudicia octavalia*). Ő képviseli ott a király bírósági jelenlétét (*presentia regia*), hatásköre a királyi kúriába vitt minden ügyre kiterjedt, kivéve a kiváltságolt községek (városok) ügyeit, a melyek a tárnokmester elé, és a zsidókét, a melyek a kancellár elé tartoznak. Az udvarbíró elé idézést már e korszak végével egynek vették a király személye elé való idézéssel.¹⁹

A királyi bíraskodás erőteljes központi és egységes jellege, melyhez képest minden fontosabb ügy a királyi kúriában nyert elintézést, az udvarbírói tisztséget is országos jellegű tisztséggé fejlesztette. Erről tanúskodik az 1290. évi

¹⁶ Lásd II. Géza 1158. évi oklevelét *Fejér C. D. II. 152. 1.*

¹⁷ L. az 1290. évi decr. 9-ik és az 1298. évi decr. 34-ik cikkét.

¹⁸ 1222:9. *Curialis comes noster, donec in curia manserit, omnes possit iudicare et causam in curia inchoatam ubique terminare. Sed mansens in praedio suo, pristaldum dare non possit, nee partes iacere citari.*

¹⁹ *Fejér C. D. VI. ,1. 384.. Wenzel X. 482.*

decretum 9-ik czikke, mely az udvarbíró kinevezését is az országgyűlés meghallgatásához köti.

Minthogy az adományrendszer kifejlődése és a bírósági exentiók gyakori osztogatása az udvarbíró teendőit is nagyon megszorították, az udvarbíró helyettesre szorult. Már az aranybullával egyidejűleg találkozunk a udvarbíróval, később *viceiudex curiae*-val vagy alországbíróval; úgyszintén az udvarbíró főjegyzővel (*profonotarius*), a ki a bírói parancsokat és ítéleteket szerkesztette és kiadta.²⁰

III. A tárnokmester. A tárnokmesteri tisztség abból az udvari tisztségből fejlődött ki, a melylyel a királyi kincsek őrzése és felügyelete volt egybekötve.

Valamint a nyugati államokban, úgy nálunk is bizonyára a királyság megalapítása óta volt a királyi udvarban olyan udvari tiszt, a ki a király ruháira és a nagy értéket képviselő ékszereire, kincseire felügyelt. Ezt az udvari tisztelet nyugaton *camerarius-nak*, kamarásnak, nálunk pedig a szláv *tovor* szó után *tavernicus-nak*, tárnoknak nevezték.

A királyság első századából a tárnoki tisztség létezésére és hatáskörére nézve nincsenek okmányos adatok, a mi elsősorban arról tanúskodik, hogy e tisztség még szorosan udvari jellegű, a király magánháztartása körébe tartozó volt. A XII. század első felében már annak viselőjét váltakozva *supremus earaerarius-nak* és *magister tavernicorum-nak* nevezik, mígnem később az utóbb említett elnevezés lett az uralkodó.²¹

A tárnokmester, mint a királyi kincstár öre, egyszerűen a királyi jövedelmek és kiadások kezelője, e korszak pénzügyminisztere: őt illeti meg a királyi

²⁰ H. O. I. 9. *Wenzel* VII. 3. *Fejér* C. D. IV. 1. 142. *Wagner* Analecta Scep. I. 115. Sopron várm. oki. I. 27.

²¹ Legelőször említi a tárnokmestert II. iBéla 1135. évben kelt oklevele: „Pausa Musuniensi (comité) et magistro tavernicorum” *Wenzel* I. 51. 1. Ezután 1145-ben Bikach „Supremus camerarius noster sive magister tavernicorum.” *Fejér* C. D. II. 120. L. még u. o. II. 130. *Rogierius* cap. 10. *Endlicher* 262. 1. A tárnokok sorrendje 1135. évről *Fejér* C. D. VII. 2. 290. *Villa Tavarnik* 113. évből H. O. VHI. 6. Az okmányok gyakran tesznek említést úgy a magánosok mint a király és a királyné szolgálatában álló tárnokokról: *tavernici regailis vei reginales, populi tavernicom nostrorum* L. pl. *Fejér* C. D. V. 3. 183. VII. 3. 259. *Wenzel* IX. 270. X. 4.

jövedelmek beszedése és az ő feladata ezen jövedelmekből az udvartartás fedezése. A tárnokmester képviseli a királyi udvarban a király földesúri hatóságát (*dominium naturale*) és ezen alapon egyrészt az ő felügyelete és kezelése alatt állanak a királyi birtokok, másrészt ő gyakorolja a király nevében és helyett a király legfőbb földesúri hatóságára támaszkodó adóketési és beszedési jogot.

Már ezen nagyterjedelmű hatáskörnél fogva a tárnokmester mind nagyobb jelentőségre tesz szert az udvari tisztek sorában. De a tárnokmester! tisztség csak akkor válik tulajdonképpen országos jelentőségű tisztséggé, a midőn a városi szabadság kifejlődik, a melynek egyik sarkpontját az képezte, hogy a király a *hospes-ek* lakta községeket, a vendéglepeket kiveszi a vármegyei ispánok hatósága alól és a közvetlen királyi hatóság alá helyezi.

E közvetlen királyi hatóságot a városok felett a tárnokmester gyakorolja, ő bíraskodik a városi bíróság ellen a királyi kúriában emelt panaszok felett, mert a királyi városok mint egyéb királyi birtokok, a királynak természetszerű uralma (*dominium naturale*), földesúri hatósága alatt állván s ez alapon a királyi kincstár részére adókat fizetvén, annak dus jövedelmi forrását képezik. A királyi városok úgy a szűkebb értelemben vett Magyarország területén, mint az erdélyi és a szlavóniai részekén kivétel nélkül a tárnokmester biroi hatalma alatt állanak és sem a vajda, sem a bán hatósága alá nem tartoztak.

(Minél inkább emelkedett a XIII. század folyamán a királyi városok politikai, államkormányzati jelentősége, annál inkább emelkedik a tárnokmesteri tisztségé is. Világosan tanúskodik erről az 1290. évi decretum 9. czikke, mely már a tárnokmestert második helyen közvetlenül a nádor után sorozza és ezen tisztség betöltésénél is az országgyűlés meghallgatását kívánja.

A királyi jövedelmek kezelésére vonatkozó pénzügyi szervezet fejlődése és központosítása szintén fokozta ennek a tisztségnek jelentőségét. A királyi vármegyei szervezet felbomlásával a királyi jövedelmek kezelése attól mindinkább elválik, önálló szervezetet nyer és a királyi jövedelmeket kezelő kamaraispánok, sőtisztek, vámszedők, adószedők és pénzbeváltók szintén a tárnokmester közvetlen ható-

sága alá kerültek, az ő rendelkezése alatt állottak, a kikre nézve az aranybulla 24. cikke előírta, hogy nemesek legyenek, ismaeliták és zsidók pedig ne lehessenek.²²

IV. A kancellár. A királyi udvarban kezdettől fogva szükség volt egy egyénre, a ki a királyi okiratokat kiállítja és megpecsételi. Ez a szükséglet képezi természet-szerű kiindulási alapját a kancellári tisztség keletkezésének.

Az adatok hiányossága következtében nem vagyunk képesek a királyság első századában a kancellári tisztség mibenlétét biztosan megállapítani, de valószínű, hogy Szent István és közvetlen utódai még nem létesítettek olyan kancellári szervezetet, mint a minő már a XI. században, a nyugati államok királyi udvaraiban található, hanem a királyi udvarban az isteni tisztelet ellátása végett alkalmazott egyházi személyek egyikét vagy másikat bizta meg a király az okmányok kiállításával, és megpecsételésével. Ez alapon a királyi kancellária eredete és kezdetleges fejlődése szoros összefüggésben áll a királyi kápolnával. A királyi kápolna főnöke a *comes capellae* és a neki alárendelt egyháziak a *capellanus-ok*, akiket ezen tevékenységükben jegyzőknak, *notariusok-nak* neveznek, állítják ki és pecsételik meg a királyi okmányokat olyképpen, hogy majd a *nótárius állítja*, ki az okiratot és a *comes capellae* írja az okmányt és a *nótárius* végezi a pecsételést.²³

II. Béla korában 1138. óta már a *nótárius cancellarius* címzet kap anélkül, hogy ez a szervezetben lényegesebb változást idézett volna elő, mert a kancellária III. Béla uralkodásáig a királyi capellával egy hivatal volt.

III. Béla uralkodásával a kancellária új korszaka nyílik meg. Ő volt az, a ki először elrendelte, hogy a királyi udvarban tárgyalt minden ügy írásba foglaltassák, nehogy feledésbe menjen.²⁴ E rendelkezésének megvalósíthatása végett külön kancelláriai hivatalt létesített, elválasztotta azt a ki-

²² 1222:24. Comités camerarii monetarum, salinarii et tributaini, nobiles regni nostri sint. Ismaelitae et Judaei fieri non possint.

²⁵ *Fejérpataky László*, A királyi kancellária az Árpádok korában 22-23., 27-28. *I. Eckhart Ferencz*, A pápai és császári kancellária gyakorlat hatása Árpádok királyi okleveleink szövegezésében. Századok. 1910. évf. 713. és kv. 1.

²⁶ *Fejér C. D.* 198-199.

rályi kápolnától és ezen elválasztás következtében a kanczellária külön szervezetet nyert, amelyben csakhamar bizonyos, következetes gyakorlat, oklevélstílus fejlődött ki.

A kanczellária, mint külön szervezettel bíró hivatal élén álló udvari tiszt már magát az ország kanczellárjának *Hungáriáé cancellarius-nak* nevezi. Az első ilyen kanczellár Katapán mester fehérvári prépost volt,²⁵ valamint utána is legtöbbször a székesfehérvári prépostok viselték e tisztséget.

A kanczellár, mint hivatali főnök alatt állanak a nótáriusok, a kik tulajdonképpen az okmányok kiállításával foglalkoznak. A kanczellár most már csak az irányt »adja, csak az okmányok tartalmát állapítja meg, csak a szellemi részhez van köze és ellenőrzi az alája rendelt nótáriusok munkáját, az okmányok megírását.

A kanczellárság még III. Béla alatt és utána IV. Béla uralkodásáig hivatal és nem országos méltóság, *officium* és nem *dignitas*. Erről tanúskodik az a körülmény, hogy ha a kanczellárt püspökké nevezték ki, akkor hivatalát oda kellett hagynia, mert a kanczellárságot még olyan hivatalnak tekintették, amelylyel a püspöki méltóság össze nem fér.

II. Endre óta mindinkább emelkedik a kanczellári tisztség jelentősége és pedig két okból: egyrészt, mert az írásbeliség a királyi kúriában mind nagyobb mérvet öltött; másrészt, mert a királyi adományrendszer valóságos kormányzati rendszerré vált. A kanczellári tisztség hovatovább nagyjelentőségű politikai, államkormányzati állássá válik, mert egyrészt a kanczellár diszkrecionális hatalmától függött, hogy mely ügyek kerüljenek – mint különösen fontosak – a király legszemélyesebb elintézésére; másrészt, mert tőle függött leginkább, hogy a királyi adománylevelek és egyéb kiváltságok milyen tartalmat nyerjenek, milyen jogokat adjanak és biztosítsanak.

A kanczellári teendők ilyenén felszaporodása következtében a kanczellár helyettesre szorult. Már II. Endre korában találkozunk a *k a n c z e l l á r r a l* (*vicecancellarius*). Ezen fejlődés beálltával a kanczellárság csakhamar kezdi szoros hivatali jellegét veszíteni és mindinkább méltóságként jelentkezik. De még II. Endre alatt a kanczellár nemcsak névleges,

²⁵ Wenzel XL 52.

hanem valóságos feje a kancelláriának, minden fontosabb okmány tartalmát ő állapítja meg és helyettese, az alkanczeilár csak kivételesen végzi a kancellár teendőit.²⁶

Az újabb fordulat IV. Béla korában állott be, amidőn már a kancellár helyébe az a l k a n c z e l l á r lépett, o vezetői tényleg a királyi kancelláriát, ő a h i v a t a l t u l a j d o n k éppé n i f ő n ö k e ; ellenben a kanezellárság inkább czímmé, méltósággá válik, melyet most már az ország legmagasabb egyházi méltóságai, az érsekek és a püspökök viselnek. A kancellár csak névleg feje a hivatalnak, csak kivételesen, a legnagyobb fontossággal bíró okmányok kiállításánál vesz részt.

Ebben a fejlődésben találok magyarázatát annak, hogy az 1290. évi decretum 9. cikke nem a kancellári hanem az alkancellári tisztségre nézve kívánja, hogy az az országgyűlés meghallgatásával töltsék be, mert az ország lakóira nézve csak az volt fontos, hogy ki viseli az alkancellári tisztséget. Ugyanezen t.-czikk a fehérvári prépostság előjogát az alkancellárságra fenntartotta ugyan, de a királyok azt gyakran figyelmen kívül hagyták.²⁷

A kancellár a XIII. század második felében a királyi kormányzatnak egyik legfontosabb tényezője lett. Mint a király legközvetlenebb tanácsadója, bizalmi embere, gyakran résztvesz külföldi követségekben, állandó tagja a királyi tanácsnak, valamint ő az, a ki a nádor mellett vagy egyedül, vagy másokkal együtt mint kiküldött bíró, mint a király bírói személyiségének helyettesítője, a vidéken utazik és a nemesek ügyeiben bíraskodik.²⁸ Ügyszintén, ha a király személyesen bíraskodik, a kancellár készíti elő az ügyeket, formulazza és kiadja az ítéleteket, miért is ő képviseli a király különös jelenlétét, a *speciális praesentiát*. Végül az 1251. évi zsidóprivilegium szerint a zsidóknak a királyi kúriába vitt ügyeiben a kancellár vagy a király ítelt.²⁹

²⁶ *Fejérpataky* id. m. 36. és kv. 1.

²⁷ 1290:9. „salvo tarnen iure Albensis ecclesie, et privilegio, quocil Albensis ecclesia nostra in ipsa vicecancellaria habet et habere dignoscitur ab antiquo.” V. ö. *Fejér C D. V. 2.* 182.

²⁸ L. pl. *Wenzel* II. 90-91.

²⁹ 8. pont. *Endlicher*, 474, 1.

A kancelláriai hivatal hiteles hely gyanánt működik és mint ilyen, közhitelű okmányokat állít ki. Az okmányok hitelességének bizonyító eszközét a pecsét képezte. Már ebben a korszakban a kancellária háromféle pecsétet használt: a) az aranybullát vagy az aranypecsétet, melyet a kancellár, b) a lefüggő kettős pecsétet, melyet az alkancellár és c) a gyűrűs pecsétet, melyet a *nótarius specialis* vagy *secretarius* őrzött. A királyi kancellár az aranypecsét használatáért 10 ezüst vagy 1 arany márkát, az alkancellár a kettős pecsétért 1 ezüst márkát és a *nótarius* 1 fertót, azaz egy negyed ezüst márkát kapott.³⁰

A királynénak és a királyi hercegeknek szintén volt kancellárja, mert a királyné, sőt a királyi berezegek is osztogattak kiváltságokat, adományoztak birtokokat és gyakoroltak törvénykezési hatalmat. A királyné kancellárjává először II. Endre korában találkozunk. IV. László 1276. évben kiadott megerősítő oklevele szerint a királyné foanczellársága kezdettől fogva a veszprémi püspököt illette, ki ezért 500 márka fizetést kapott.³¹

4. §. A székesfehérvári törvénykezési napok és egyéb országos gyülekezetek. A törvényhozó hatalom gyakorlása.*

Az egyeduralmi elv érvényre emelkedése az ősi államszervezet nemzetgyűlésének egykori jelentőségét megszüntette, mert az általa gyakorolt főhatalmi jogok a királyra szállottak át. Szent István és utódai, a nyugati államok példájára, királyi hatalmuk kifejtésénél elsősorban a főbbekre, különösen a főpapokra és a királyi főtisztekre, valamint általa-

³⁰ 1290:22. Item privilegium quod cum Bulla aurea consignatum fuerit, a cancellario decern marcis argenti redimi debeat, aut marca auri, si vero sub pendenti sigillo cereo fuerit, a vicecancellario marca argenti et notario fertone redimatur. A királyi kancellária díjait részletesen szabályozzák az 1298. évi decretum 70-80. cikkikei. *Kovachich*, Suppl. ad. Vest. Com. 190-192. 1.

³¹ *Fejér* C. D. V. 2. 337. V. ö. *Kollányi Ferencz*, A veszprémi püspök királyné koronázási jogának története. 1901.

* *Irodalom: Kovachich*, Vestigia Comitum 1790. 30. s kv. 1. *Bartal*. id. m. 306. és kv. 1. *Cziráky* M. A. gróf, Conspectus iuris publici regni Hung. ad annum 1848. II. k. 28. és kv. 1. *Karácson Imre*, A XI. és XII. századbeli magyarországi zsinatok 1888. *Kérészy*, A magyar országgyűléi

ban azokra támaszkodnak, kik a királysággal szorosabb összeköttetésben állanak; ezeket hallgatják meg a fontosabb országos ügyek intézésénél és így a szabály alkotási jog gyakorlásánál is, ezekből alkotják a szűkebbkörű gyűlést, a királyi tanácsot, a *senatus regalis-t* vagy *consilium regale-t*, mint az egykorú latin okmányok mondják.

Már Szent István decretumaiban többször említi, hogy egyik-másik rendelkezést, jogszabályt a királyi tanács kérelmére, vagy megállapodása alapján léptette életbe: „*Consensimus petitioni totius senatus*”, „*decernimus nostrovum primatum conventu*”.¹ Ugyanerről tanúskodik Szent László decretuma is, midőn mondja, hogy Pannónia országának előkelői mindnyájan egybegyűltek a szent hegyen a nemzet ügyének előmozdítása végett;² valamint a Kálmán királyé is, a melyben olvassuk, hogy ő „gyűlésbe hívta az ország főembereit és Szent István király törvényét az egész tanács hozzájárulásával rendre átvizsgálta”.³ Minden valószínűség szerint a királyi tanácsra, a szűkebbkörű gyűlés intézményére vonatkozik *Freisingeni Ottó-nak* az a tudósítása is, hogy „a főemberek mind elmennek a király udvarába, mindenki elviszi oda székét s ott nem szűnnek meg a közügyeket tárgyalni és megvitatni; télvíz idején pedig ugyanezt teszik szállásaikon”.⁴

Mindezek daczára a királyság létesülésével az egykori nemzetgyűlés intézménye nem tűnt el a magyar nép közéletéből, mert a nemzeti köztudat, valamint az ősi államszervezet korában a vezér hatalmát, úgy most a királyét, a nemzetgyűlés elhatározásából eredőnek tartotta. Biztos történelmi nyomok igazolják, hogy az Árpádok korában a nemzetgyűlés intézménye fenn áradt és a magyar nemzetgyűlés sokkal szélesebb, demokratikusabb alapon nyugodott, mint akár Anglia, akár más nyugati állam országgyűlése, mert nemcsak a koronahűbéreseket, hanem a nemzet összes szabad tagjait magában foglalta.

sek eredete és szervezetük fejlődése a rendi országgyűlések alakulásának kezdetéig. 1898. *Apponyi* Albert gróf A La Constitution et la parlementarisme hongrois. Annuaire du Parlement 1902. év 864. és kv. 1.

¹ Decr. St. Steph. I. 4. II. 14., 16., 23., 27., 29., 32., 35,

² Deer, St. Ladisl. I. és II. k. bevezetés.

³ Decr. Colomani I. bevezetés.

⁴ Mon. Germ. SS. XX. 368. és kv. 1.

Már maga a királyi trón betöltési módozata, az öröklési joggal korlátolt választás, mely megengedte, hogy a nemzet Árpád családjának fitagjai közül szabadon válasszon, maga *után* vonta azt, hogy trónváltás alkalmával a nemzet szabad tagjai, a nemesek összejöjjenek, országos jellegű gyülekezetet tartsanak. De ugyanezt kívánatosnak tartották a királyok akkor is, midőn az ország ügyeinek rendezéséről, fontosabb királyi decretum alkotásáról, illetőleg kihirdetéséről kellett gondoskodni.

A Szent László alatt tartott szabolcsi és a Kálmán által tartott kartali vagy tarczali zsinatok, már kétségkívül országgyűlés számba mennek, habár azon kor felfogásának megfelelően, a kereszténység megszilárdulásának tetőpontján ezen országos gyülekezeteket zsinatoknak nevezik. Nem szabad azonban sem ezeket, sem a későbbi időben tartott országos gyülekezeteket olyan országgyűlésnek tekintenünk, a melyen maga a nép tanácskozik és határoz, hanem inkább olyannak, a melyen a király az ő tanácsadóival, az egyházi és világi főtisztékkel megállapított szabályokat az egybegyűlt népnek, a nemzet szabad tagjainak tudomására hozza és ezáltal a végrehajtást megkönnyíti.

Az az alkotmányjogi elv, hogy a főhatalom a királynál van, hogy a királyi hatalom alakilag korlátlan hatalom, az Árpádorszak végéig uralkodó marad. És habár az aranybulla, valamint az annak alapján kibocsátott 1231., 1267. és 1290. évi decretumok tartalma már arról tanúskodik, hogy azokat a király a nemzet egyenes óhajtására, a nemzeti közszabadság biztosítására adta ki, mindazáltal ezen körülményből sem lehet azt következtetni, hogy ezen decretumok kibocsátása idején már a nemzet részvétele a törvényhozó hatalom gyakorlásában formailag megállapodott, hogy ehhez képest a törvény és a rendelet között feniforgó fogalmi különbség előállott. Úgy a királyi decretumok külső formája, mint rendelkezéseinek fogalmazása arról tanúskodik, hogy a szabályalkotási jog, vagy mint ma mondanók, a törvényhozó hatalom királyi jog volt. A király saját hatalmára támaszkodva bocsátja ki decretumait, a melyek külső formájukra nézve sem különböznek az egyeseknek vagy testületeknek adott kiváltságlevelektől és azok kötelező ereje a király parancsolási jogán nyugodott.

Az ősi államszervezet nemzetgyűlésének, mely a nemzeti köztudatban régibb volt a koronánál, folytatása gyanánt kell tekintenünk a székesfehérvári törvénykező gyűléseket, a melyek a XIII. század folyamán a nemzeti akarat megnyilatkozásának és a királyi kormányzat ellenőrzésének fontos tényezőivé lettek.

A források hiányossága következtében nem lehet megállapítani, vajjon ezek a törvénykező gyűlések a királyság megalakulása óta szokásban voltak-e?⁵ Annyi azonban kétségtelen, hogy a királyok a XII. század második felében Székesfehérvárott, a koronázási helyen, a szent király napján, országos jellegű gyűléseket tartanak, hogy a nemzet jelenlétében bírói hatalmukat gyakorolják és a királyi kormányzat ellenében felmerült sérelmeket orvosolják, a mint azt III. Béla egyik oklevelében világosan mondja: *quum Albae S. regis Stephani solennes agerem dies,*⁶ és az aranybulla első czikke, bizonyára a régi jog alapján, ezen gyűlések évenkénti tartását kötelezőleg előírta: *Staturnus ut annuatim in festo sancti regis, nisi arduo negotio ingruente vei infirmitate fuerimus prohibai, Albae teneamur solennisare. Et si nos interesse non poterimus, palatinus procul dubio ibi erit pro nobis, et vice nostra causa audiet. Et omnes serviertes qui voluerint libere illic convenient.*

A székesfehérvári országgyűlések célját, feladatát ehhez képest nem a jogalkotás, nem a törvényhozás képezte, hanem olyanformán, mint a régi nemzetgyűlésekét, a törvénykezés, a király bírói hatalmának gyakorlása, érvényre juttatása. Ámde ezzel kapcsolatosan érvényre emelkedik a királynak kormányzati hatalma is, mert ezen gyűléséken nemcsak a szorosan vett peres ügyeket intézik el, hanem a kormányzat terén mutatkozó sérelmek is orvoslást nyernek. Világosan tanúsítja ezt az aranybulla 14. és az 1290. decretum 25. czikke, mely a királyi főtisztek, különösen a vármegyei ispánok fe-

⁵ A krónikák szerint már I. Béla országgyűlést tartott Székesfehérvárott: *Misit eciam rex clementissimus per totam Hungáriám precones, ut de singulis villis vocarentur duo seniores facundiam habentes, ad regis consilium. Quo audito non tantum hy qui vocati fuerant, sed eciam pmes rustici et servi cum universa plèbe Hungariae venerunt ad regem in Al-fa am. Képes Krónika Mátyás Florianus, Font. dom. II. 167. 1.*

⁶ *Fejér C. D. II. 188.*

lelősségre vonását megállapítja és az országgyűlés feladatává teszi. Ugyanerről tanúskodik az 1231. évi decretum 3. cikke, mely kimondja, hogy ha a nádor a király és az ország ügyeit rosszul kezelné, annak elmozdítása kérelmezhető.

A székesfehérvári törvénykezési napok politikai jelentőségének fokozatos emelkedése mindinkább érvényre emeli az ősi államszervezetnek azt az alapelvét, hogy az országgyűlésen való megjelenés nemcsak jog, hanem kötelesség. Úgy látszik, maga a királyi hatalom erőt, támogatást kíván meríteni az évenként tartott országgyűlésekből a birtokaristokrácia visszaélései ellenében. Az 1231. évi decretum 2. cikke még csak a főpapokra nézve írja elő a megjelenési kötelezettséget a szegényebb nép érdekében, de már az 1267. évi decretum 8. cikke minden vármegyéből két-három nemes megjelenését kívánja, a kiknek jelenlétében a bárki által okozott károk- és jogsértésekért elégtétel adassék.⁸

(Egyes történetírók a megjelenési kötelességnek ezt az előírását olyképpen magyarázzák, mintha az a megyei követküldés intézményének kiindulási alapja volna és így nálunk már ezen decretum következtében az országgyűlés képviseleti alapra helyezkednék úgy, miként azt Angliában 1265 január 28-ika óta látjuk, a midőn a grófságok és városok 2-2 követet küldenek, hogy a bárókkal tanácskozzanak. E felfogás azonban téves, mert a fentebb idézett rendelkezés korántsem szünteti meg a nemzet szabad tagjainak, a nemeseknek személyes megjelenési jogát, nem helyezi képviseleti alapra az országgyűlést; hanem csakis könnyíteni akar a megjelenési kötelességen, megelégedvén azzal, ha a nemesek közül vármegyénként legalább kettő-három megjelenik. Világosan

⁷ 1222: 14. Si quis comes honorifice se iuxta comitatus sui qualitatem non habuerit vei destruxerit populos castri sui convictus super hoc coram omni regno dignitate sua turpiter spoliatur cum restitutionem ablatorum. 1290:25. ... et inquirentes de factis baronum qualiter quilibet ipsorum in -suis comitatibus processerint et conservaverint iura regni.

⁸ 1267: Set de quolibet comitatu duo vei tres nobiles debeant convenire, ut in eorum presencia de omnibus damnis et iniuriis per quoscumque datis et, illatis omnibus satisfiat.

tanúsítja ezt az 1290. évi decretum 25. cikke, mely már valamennyi nemesnek személyes megjelenését előírja.

A székesfehérvári törvénykezési napok mellett a XIII. század második felében különösen Kun László óta mind gyakrabban olvasunk másutt tartott országgyűlésekről is, a mely országos jellegű gyülekezeteket az okmányok *parlamentum publicum*, *parlamentum generale* vagy pedig *convegatio generalis* vagy *totius regni*-nek nevezik.¹⁰

A helyváltoztatás egyszersmind rendszerváltoztatás, újabb alkotmányjogi fejlődést jelez az országgyűlések történetében, mert ezen másutt tartott országgyűlések célja, feladata már nem annyira a jogszolgáltatás, a király bírói hatalmának érvényre juttatása, mint inkább a szabályalkotás az ország rendezetlen ügyeinek szabályozása és reformálása. Ilyen országgyűlés volt a többek között az is, melyet Kun László 1279-ben Tétény körül a kunok ügyének rendezése végett tartott s a melynek eredménye volt a kun-privilégium kibocsajtása. A nem Székesfehérvárott tartott országgyűlések már mindinkább úgy jelentkeznek, mint szabályalkotó, törvényhozó országgyűlések, megfelelően a következő korszak rendi országgyűléseinek. Bennök az a közjogi felfogás jut kifejezésre, hogy a törvényhozó hatalomnak az országgyűlés is egyik tényezője és törvényeknek csakis azon jogszabályok tekintendők, a melyeket a király az országgyűlés formáztatása mellett alkot.

Ez az alkotmányjogi fejlődés az 1298. évi decretum megalkotásánál jut először határozott kifejezésre, mert e decretum már nemcsak tartalmára, de külső alakjára, megalkotási módjára nézve is határozottan eltér a XIII. századbéli egyéb decretumoktól. A decretum bevezetése és 44. cikke világosan mutatja, hogy az abban foglalt jogszabályokat a főpapok, papok és nemesek a bárók kizárásával, de a király és a bárók hozzájárulása mellett alkották és az ilyképpen megalkotott jogszabályokat a király, a főpapok és a bárók pecsétjükkel megerősítették.¹¹

⁹ Item in quodlibet anno semel omnes barones et nobiies regni Albam ad congregationem debeant convenire.

¹⁰ L. az erre vonatkozó adatokat Kovachich, Vestigia comitorum és Supplementum ad Vestigia comitorum című munkáiban.

¹¹ A bevezetésben 2. pont: Congregationem indixit generalem: ad

Ez alapon mondhatjuk, hogy az 1298. évben Pesten a minoriták temploma mellett tartott országgyűlés képezi a magyar alkotmány fejlődési történetében az első biztos nyomát a tulajdonképpeni törvényhozó országgyűléseknek, a melyeken már az ott megjelent nemesség maga tanácskozik és határoz, a király pedig a meghozott határozatokat jóváhagyja, szentesíti. Az 1298. évi decretum arról is tanúskodik, hogy a nemzet ezt az alkotmányfejlődést állandósítani, intézményes jellegűvé tenni akarta, mert elrendeli, hogy a főpapok, bárók és nemesek mindannyian a következő év Szent György nap utáni 15. napon törvények alkotása végett Rákoson gyűljenek össze: *ut omnibus ibidem recensitis, quae in luteris domini regis expressa continentur, instihitis, quae necessaria tuerint – statuentur.*¹²

haec ut praeiatos et viros eciesiasticos, nee non et nobiles hujus regni exchisisis quibuscunque haronibus, prout moris est, h-uic regno casuro et per nimios vastus diminuto salubriori consilio, quo posset, subvenietur, iniquitatibus perversorum studio solertiori obvians. 44. t.-cz. de legali consensu domini regis et ibaronum processerunt prout in superioribus est expressum pro – concessa debitam reperiant firmitaten, dominus rex et regni barones sigiEa sua adinstar sigilli praelatorum huic chartae statutorum apposuerunt. – *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. 91. és 138, 1.; Sylloge 27. és 41. 1.

¹² *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. 137. 1.

V. FEJEZET.

A vidéki kormányzat és törvénykezés.

1. §. A királyi vármegyei szervezet alakulása és lényege.*

Szent István a monarchia megalkotásával kapcsolatosan elsősorban arra törekedett, hogy a királyi hatalomnak biztos támaszt nyújtó vidéki kormány szervezetet létesítsen; oly szervezetet, mely egyfelől a királyság részére elegendő hadi és gazdasági erőt (jövendelmet) biztosít, másfelől a királyi hatalmat az ország minden részében érvényre emeli. Így *jött* létre a királyi vármegyei szervezet, mint vidéki kormány szervezetl

A vármegyék első alakulásáról nincsenek biztos adataink, mert Szent Istvánnak ide vonatkozó rendelkezései nem maradtak ránk. A vármegyék első alakulását és kezdetleges fejlődését jó részben csak a későbbi források és az azokból vont következtetések nyomán tudjuk meghatározni. Innen

* *Irodalom:* Kollár F. A., *Amoenitates Hist. Jurisque Publ. Regni Hung.* 1783. Kovachich M. G., *Notio Comitatum* 1814. Fejér C. D. X. 7. l. és kv. I. Botka Tivadar, *Jogtörténeti tanulmányok a magyar vármegyék szervezetéről*, Budapesti Szemle 1865. évf.; A vármegyék első alakulásáról és ősi szervezetéről, *Századok* 1870-1872. évf. Pesty Frigyes, *Az el? tünt régi vármegyék 1880.*; A magyarországi várispánságok története 1882. Pauler, *Szent István és alkotmánya. Századok* 1879. évf.; *Megye? Várispánság? U. o.*; *Találunk-e egy időben külön polgári és katonai ispánt? U. o.*; *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*, I, II. *Kes rékgyártó Árpád*, A műveltség fejlődése Magyarországon 1880. *Villányi Szaniszló*, *Györmegye és város anyagi műveltségtörténete* 1881. *Balássy Ferencz*, *A megye és a várispánság* 1893. *Erekly István*, *A magyar helyhatósági önkormányzat* 1908. I-II. kötet; *Tanulmányok a vármegyei önkormányzat köréből* 1908. *Tagányi K.*, *Vármegyéink eredetének kérdése* (Tört. Sz. 1913. évf.). *Erdélyi L.*, *Az aranybulla társadalma* 1917.

erednek azok a vitás kérdések, a melyek a vármegyék első alakulása és fejlődése tekintetében még jelenleg is fennállanak.

A vármegyei szervezetet, mint királyi kormányzati szervezetet, Szent István szerintünk akként létesítette, hogy mindazon területeket, a melyeket a nemzetségek meg nem szállottak, a királyi hatalom, a királyi jog alá vonván, az egész ország területét a várak és az ezekhez tartozó birtokok és népek szerint a frank gaugrófságok mintájára kerületekre, vármegyékre osztotta és az ilyképpen alakított kormányzati kerületek, a vármegyék élére királyi tisztviselőket, ispánokat állított, hogy ott a királyi hatalom végrehajtó közegei gyanánt működjenek.

Az első vitás kérdés, mely a vármegyék alakulásánál felmerül, az: vájjon Szent István belevonta-e a királyi vármegyei szervezetbe a nemeseket is?

Pauler – a mint már fentebb a rendi szervezetnél érintettük – újabban azt vitatta,¹ hogy Szent István a megye valamennyi lakosát egy királyi tisztviselő kormánya alatt akarta egyesíteni. Következteti ezt abból, hogy a német comitatukokban is így volt, valamint abból, hogy Szent István decretumaiban szó van comesokról, milesekről és ezek között fennálló kapcsolatáról, de nincs külön említés olyan közjogilag szabad emberekről, nemesekről, kik a comestól függetlenek. Ehhez képest a *miles-ek* alatt nemcsak a későbbi várjobbágyokat, hanem a nemeseket is kell értenünk, kiket mintegy a király mileseinek tekintettek, mert nem tehetjük fel, hogy Szent István az ő országos jellegű decretumában a honfoglaló nemzetségek utódairól, a nemesekről ne intézkedett volna, hanem csupán a várjobbágyokról. Minthogy pedig Szent István decretumából az tűnik ki, hogy a milesek alárendelt viszonyban, függésben voltak a comes-szel és a vármegyei ispán vitézei, emberei gyanánt szerepelnek,² nem marad más hátra, mint az a feltevés, hogy a nemesek kezdetben a vármegyei ispán hatósága alatt állottak és csak később – III.

¹ A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. 32-33. 1. 432-433. 1. és 4-7. számú jegyzet. L. *Pauler* korábbi álláspontjára nézve: Szent István alkotmánya. Századok 1879. évf. 111. 1.

² L. különösen Decr. St. Stephani II. 43., 44. és 50. fej.

Béla korában – mentesítették magukat az alól. De még az Aranybulla idejében is tart a küzdelem, míg végre annak 5. pontja döntötte el a kérdést a nemesség javára és a vármegyei ispánok hatóságát a nemesek felett megszüntette.

E felfogásnak azonban, szerintem, ellentmondanak Szent István azon rendelkezései, a melyek a *miles-ek* szoros alárendeltségi viszonyáról tanúskodnak,³ valamint ellentmondanak a későbbi korból ránk maradt okmányok is, a melyekből világosan látjuk, hogy Szent István milesei alatt a várjobbágyokat értették és nem a nemeseket. A várjobbágyokat nevezik a későbbi okmányok a Szent király szabadjainak, fiainak, katonáinak: *liberi Sancti Regis, filii St. Regis, filii jobagionum St. Stephani* stb.⁴

Szerintünk sokkal valószínűbb az a feltevés, hogy a régi nemzetségek utódai, a nemesek éppen kezdetben viseltettek nagyobb idegenkedéssel a királyi vármegyei szervezet iránt, mint később, a midőn már a királyság létesítette új intézményekkel, tehát a vármegyei szervezettel is, mindjobban megbarátkoztak s a midőn már a kifejlődött adományrendszer következtében nemesek birtok joguk alapján a királyi hatalommal szorosabb függőségi viszonyba jutottak.

Ügyszintén nagyon valószínű, hogy Szent István idejében, sőt még utána is egy ideig a nemesek pörös ügyeiket a törzsi és nemzetségi bírák elé vitték, és csak ha ezen az úton nem nyertek volna igazságot, akkor vették igénybe a királyi hatalom támogatását. De ilyenkor nem a vármegyei ispánokhoz, hanem magához a királyhoz, mint a nemzetbírák utódjához, fordultak panaszaikkal. Ez alapon vert gyökeret az a felfogás, hogy a nemesek csakis a király személyes bírói hatósága alatt állanak, mint a hogy csakis az ő zászlaja alatt kötelesek harcolni.

³ Ezen alárendeltségi viszony szigorúságáról legjobban tanúskodik Szent István decretumának az a rendelkezése, mely a szökevény milesről szól. Decr. St. Steph. II. 23.: Si cuius miles vél servus *ad aftum fugerit* et is, cujus miles vei servus fuga est elapsus, suum miserit legatum ad *reducendum suum*, et is legátus ibidem a quoscunque percussus ac flagellatus exstiterit: decrevimus nostrorum primatum conventu, ut ille percussor decem solvat iuencos. Szerintem ez a rendelkezés kizárja azt, hogy a milesek alatt a valódi szabadokat, a nemeseket is értsük.

⁴ L. a III. fej. 3. §-át.

Kétségtelen történelmi tény az is, hogy minél előbbre haladt ez a korszak, annál nagyobb (függőségbe jut a nemesség a királyi hatalomtól, a mit a kifejlődött adományrendszer természetesen vont maga után. Már pedig azt feltételezni alig lehet, hogy a nemesség akkor függetlenítette volna magát a királyi hatalom vidéki közegei, a vármegyei ispánok hatósága alól, mikor a királyival szemben függőségi viszonya nőttön nőtt.

Mindezeket figyelembe véve, a helyes álláspont csak az lehet, hogy a Szent István létesítette vármegyei szervezetben a nemesek még befoglalva nem voltak, miért is a királyi vármegyei szervezet csak a nem nemes szabadokra: a vár jobbágyok-, hospesek-, várnépek- és szabad földművelőkre vonatkozó kormányrendszer volt.⁵ Ez képezi, szerintem, a legfontosabb különbséget a nyugati gaugrófsági és a magyar vármegyei szervezet között; ebben mutatkozik ez utóbbinak s a j á t o s m a g y a r j e l l e m v o n á s a, a melyet azonban *Pauler* nem vett észre.

A királyi hatalom megszilárdulása és a királyi kormányzat életbeléptetése mellett a régi törzsi és nemzetségi szervezet nem szűnt meg azonnal. Ez okból maradhattak ki a régi nemzetségek utódai, a nemesek, a vármegyei szervezetből. A királyi vármegyék nem is a régi nemzetségek szerint alakultak, hanem a király rendelkezése alatt álló népelemek és földbirtokok szerint.⁶ A földrajzi viszonyok, hegyek és folyók fekvésük szerint bizonyos befolyást gyakorolhattak a vármegyék kikerekítésére, területük meghatározására.

A Szent István létesítette kormányzati egységeket (kerületeket) a latin okmányok *comitatus-nák*, majd *parochia*-nak avagy *provinciádnak* nevezik. Úgy látszik azonban, hogy a magyar kezdettől fogva „megye”-nek nevezte, mert a „mega”, „megye” kifejezés már Kálmán decretumában előfordul,⁷ a mely elnevezés nem a latin *comitatus* fordítása, ha-

⁵ L. ezen álláspont bővebb kifejtését: *Botha Tivadar*, A vármegyék első alakulásáról és ősi szervezetéről. Századok 1870-1872. évf.

⁶ 3gyes kivétel volt, a minő Somogy megye, mely a lázadó Koppány nemzetségének területét képezte. *Pauler*, id. m. I. 49. jegyzet.

⁷ Decretum Colomani I. 37. In quacunq̄tie comitis *mega* rex dire-diatur, ibi iudices duo *megales* cum eo conjungentur. I. 12. Ducis ministri

nem a szláv *mezda*, *médja*, *meja* „megye” szóból származik, mely eredetileg határt jelentett.

Hogy Szent István hány vármegyét alapított, azt az okmányokból nem tudjuk megállapítani. *Pauler* abból a helyes feltevésből indulva ki, hogy minden királyi vármegye egy zászlóaljra állított, miután a mogyoródi csatánál Salamonnak 30, Gézának pedig, a ki mint királyi berezeg, az ország egy harmadrészét kormányozta, 15 zászlóalja volt, a vármegyék kezdetleges számát 45-re teszi.

Alig szenved kétséget, hogy a királyi hatalom megszilárdulása és a népesedés gyarapodása következtében a vármegyék száma is szaporodott; és midőn ez az intézmény a XII. század második felében teljes kifejlődéséhez jutott, a vármegyék száma 72-re ment. *Freisingeni Ottó*⁸ szerint 70 vagy több, *Rogerius*⁹ szerint 72 vármegye volt. Ezen szám *azután* századokon át lényegesen nem változott.

A másik nevezetes vitakérdés az, hogy Szent István egy egységes vidéki kormány szervezetet létesített-e, vagy pedig kétfélet, t. i. egy katonai jellegű várszervezetet és egy politikai jellegű vármegyei szervezetet?¹⁰

A kettős rendszer védői elméletüket különösen a forrásokban előforduló különböző kifejezésekre fektetik és azt mondják, hogy a *comitatus* a kisebb katonai várkerületet jelenti, a *parochia* vagy *provincia* alatt pedig a nagyobb, a politikai jellegű vármegyét kell érteni. Ám pusztán az elnevezések több féleségéből még a kétféle vidéki kormányzati szervezetet levezetni és bizonyítani nem lehet, mert a középkori latinság terminológiája nagyon bizonytalan, a nyugati gaugrófságokat is többféleképpen nevezik a latin források.

A másik főérv, hogy bizonyos vár jobbágysai gyakran más megyében bírtak földeket, a mi csak úgy magyarázható meg,

qui in *mega* regis sunt, et regis qui in *mega* sunt ducis. I. 36 . . . *megal*is equus exercitialis . . . (Illosvai-codex.)

⁸ M. G. SS. XX. 368. 1.

⁹ Cap. 10. *Endlicher* 262. 1

¹⁰ Az egységes rendszer hívei: *Kollár Ádám*, *Fejér György*, *Bartal György*, *Villányi Szaniszló*, *Kerekgyártó Árpád*, *Pauler Gyula*. – A kettős rendszer hívei: *Kovachich M. Gy.*, *Horváth Mihály* (Magyarország történelm-e I. 119-121. 1.), *Botka Tivadar*, *Pesty Frigyes*, *Balássy Ferencz*.

hogy ha a kisebb katonai várkerületek mellett nagyobb politikai jellegű vármegyék voltak. Ámde ezt a történelmi tény az egységes kormányzati szervezet mellett is könnyen meg lehet magyarázni, mert könnyen feltehető, hogy kezdetben még a vármegyék kikerekítése nem történt egész pontossággal, egyes területrészek a vármegyei kapcsolaton kívül maradtak. De különösen előfordulhatott az is, hogy királyi adományozás, telepítés vagy birtokszerzés következtében bizonyos vár jobbágysai és népei más vármegye területén birtokhoz jutottak.

Végül nem lehet a két különböző kormányzati szervezet mellett érvül felhozni azt sem, hogy az okmányok ugyanazon évben ugyanazon vármegyében két ispánt említenek, mert jól tudjuk, hogy a királyi főtisztek gyakran változtak állásukban, ugyanazon ispánságot egy év leforgása alatt ketten, sőt többen is viselhették.

A legerősebb bizonyíték a kettős kormányzati rendszer ellen az a körülmény, hogy az egykorú tudósítók mind csak egyféle vármegyét ismernek. Így *Freisingeni Ofió* püspök, valamint III. Béla udvartartásának leírása¹¹ és *Rogierius* a katonai várkerületek és a politikai vármegyék között fennálló különbségről mit sem tudnak.

Továbbá ellentmond a kettős vidéki kormánysszervezetnek az is, hogy a nemesek nem állván a vármegyei ispán hatósága alatt, a politikai jellegű vármegyéknek külön rendeltetését, célját, feladatát meghatározni nem lehet, mert a nem nemes szabadok nemcsak a katonai ügyek tekintetében állottak a vármegyei ispánok alatt, hanem a politikai kormányzat, nevezetesen a törvénykezés és pénzügyek tekintetében is.

Mindezek alapján szerintünk Szent István csak egyféle vidéki kormánysszervezetet létesített, a melybe a nemesek kezdetben közvetlenül és teljesen befoglalva nem voltak.

A vármegyéknek k ö z é p p o n t j á t valamely megerősített hely, a *castrum* vagy *civitas* képezte, a mi arról tanúskodik, hogy a királyi vármegyei szervezetnek főcélja a hadügy, a királyi haderő biztosítása volt.

¹¹ L. erre nézve újabban *Baumgarten Ferencz* rövid tanulmányát (Századok 1904. évf. 871-873. 1.), melyben kétségsbe vonja, hogy a kéziratban foglalt kimutatás az 1186. évre vonatkozik.

A vármegyéknek várak szerint való kikerekítését, alakulását a szláv behatásra szokták visszavezetni, mert a szlávoknál volt szokásos a vidéki kormányzati egységeket vagy kerületeket várak szerint alakítani. Ilyen alakulatokat találni Németország azon területrészein, melyeken egykoron szlávok laktak.¹²

Mindegyik vármegye élén egy-egy királyi főtiszt állott, kit az okmányok általában comes-nek neveztek. Eleinte a *comes castris vel civitatis, comes comitatus, comes provinciae, parochiae*, megjelölés dívik, majd később azon vármegye nevének megjelölésével, a melyben a főtiszt működik, mint pl. *Comes Soproniensis, Bihariensis* stb. Csakhogy ezen királyi főtiszt neve nem lett a magyar szájában a német *gráf* szó után gróf, hanem a szláv *span* szó után ispán.¹³

A vármegye élén álló királyi főtiszt, a vármegyei ispán, a királyi hatalomnak alattas közege, kit a király teljesen szabadon rendel ki és mozdít el állásától. Okmányok tanúsítják, hogy a királyok gyakran változtatták ispánjaikat. Minthogy a nem nemes szabadok között a várj obb ágy ok voltak a legelőkelőbbek, a király rendszerint ezek közül veszi a vármegyei ispánokat, vagy pedig régi nemesek utódai közül, bár választásában semminemű korláthoz kötve nincsen.

A vármegyei ispánok – mint a nyugati államokban a gaugrófok – katonai és polgári tisztviselők. A vármegyei ispán elsősorban gyakorolja a hadi hatalmat, a mennyiben ő a vármegye hadi erejének vezetője és parancsnoka. Minden vármegye egy-egy zászlóaljzat képez, a melyet a vármegyei ispán vezet a királyi táborba; ő tartja számon a hadköteleseket, büntetéssel sújtja azokat, a kik hadi kötelezettségüknek eleget nem tennének.

A vármegyei ispán gyakorolja továbbá a bírói hatalmat; a vármegyében lakó nem nemes szabadok az ő bírói hatósága alatt állanak, sőt később a nádori törvényszékeken a nemesek feletti bírásokban is részt vesz. A nem nemes szabadok

¹² Waitz, Verfassungsgeschichte. V. 183. lap. *JiveSek*, Das Recht in Böhmen und Mähren 14. 1.

¹³ *Kézainál* még az „ispán” szót „span” alakjában találjuk: Ex his etiam Hunis plures fuerant in exercitu capitanei constituti, qui Hunorum lingua Spani vocabantur. *Endlicher* 95. 1. – A régibb elnevezésre nézve Decr. St. Ladislai III. 15. Decr. Colomani I. 11. 28. 36. 78.

alsóbb fokú bíróságaival szemben a vármegyei ispán bíraskodása felelősségi hatóságot képez. Viszont az ő bíróságától a királyhoz lehetett igazságért folyamodni; de ha valaki a *comes* igazságos ítéletében meg nem nyugszik és a *comest* a király előtt hamisan vádolja, bírságot fizet neki.¹⁴

A királyi jövedelmek beszedése szintén a vármegyei ispánok feladata. A nem nemes szabadok által fizetett adókat, a vámokból befolyó jövedelmet, valamint a pénzverésből és beváltásból eredőket a vármegyei ispán szedi be. Már Kálmán decretumának 78. és 79. pontja szerint tartozik azokat évenként Szent Mihály napján Esztergomba a királyi udvarba beszállítani. A vármegyei ispánokat a királyi jövedelmek egyharmada illeti, de a ki a meghatározott időben a királyi jövedelmeket be nem szállítja, a kétszeresét tartozik megfizetni.¹⁵

A vármegyei ispánok továbbá a várhoz tartozó birtokokból nagyobb birtokokat, uradalmakat kaptak, ha nem is mindenütt, de legtöbb vármegyében. Ezen használatul kapott birtokon kívül az adományrendszer kifejlődésével rendszerint nagyobb terjedelmű saját birtokok felett is rendelkeznek, gazdag és hatalmas urak,¹⁶ a kik mind nagyobb önállóságra, függetlenségre törekcszenek a királyi hatalommal szemben.

A vármegyei ispánokat részint maga a király, részint a királyi kiküldöttek, különösen a nádor ellenőrzik törvénykezési és kormányzati működésükben. A vármegyei ispánok szorosán alá vannak rendelve a központi királyi kormánynak és minden mulasztásuk szigorú megtorlásban részesül. Már Szent István büntetéssel sújtja a vármegyei ispánt, ha a rábizott jövedelmet elsikkasztja, vagy pedig milesétől valamit erőszakosan elvesz.¹⁷ Szent László a végvidéki ispánokat hivatalvesztéssel bünteti, ha megengedik, hogy lovakat és

¹⁴ Decr. St. Stephani II. 43. Si quis militum iudicium a suo comite recte iudicatum spernens ad regem appellaverit, cupiens comitem suum reddere iniustum, sit debitor decern pensarum auri suo comiti.

¹⁵ Decr. Colomani I. 78. Quisque comitum in comitatu suo tertiam ubique partem habeat de tributo; rex vero ad plenum de tributo omnium similiter duas partes habeat. – 79.: Si quis autem usque ad tempus praesignatum nummos illos cum pleno illuc numero non attulerit, dupliciter reddat. Lásd még I. 25. Decr. St. Ladislai III. 20.

¹⁶ Bizonyítja ezt Decr. Colomani I. 40.

¹⁷ Decr. St. Stephani II. 42. és 44.

ökröket a király engedélye nélkül idegen országba adjanak el, Kálmán pedig azokat az ispánokat, a kik benszülött rabszolgák eladását vagy az ökrön kívül más állatok kivitelét megengedik.¹⁸ Az aranybulla 14. és az 1290. évi decretum 25. cikkelye pedig arról tanúskodik, hogy a vármegyei ispánokat a székesfehérvári törvénykezési napokon is felelősségre lehetett vonni és ez által már a vármegyei kormányzat magának a nemzetnek, a nemeseknek ellenőrzése alá jutott.

A vármegyei ispánon kívül voltak a megyékben még más királyi tisztviselők is, nevezetesen a királyi bírák (*iudices regis*), a kikről a királyi decretumok Szent László óta többször említést tesznek. Ezeket a későbbi latin források *bilotus-ok* vagy *bilochus-ok*nak nevezik.¹⁹ Leginkább a büntető bíráskodással foglalkoztak, de ítéleztek polgári ügyekben is. Szent László decretumaiból látjuk, hogy a billogosok illetékessége a vármegye területének csak egy részére, egyes vidékére (*terminus*) vonatkozott, tehát egy megyében többen voltak és mindenkit maguk elé idézhettek, kivéve az egyháziakat és az ispánokat.²⁰ Kezdetben a vármegyei ispántól függetlenül jártak el, de már Kálmán óta mind szorosabb függőségi viszonyba jutnak és az aranybulla 5. pontja szerint a *bilochus-ok* ítéletüket a vármegyei ispán jelenlétében, ellenőrzése mellett hozzák: *jures et iatrones biŕochi regales discutiant ad pedes tarnen ipsius comitis*,

Ugyancsak már Szent László szigorú intézkedéseket tett a lopás és rablás, mint a leggyakrabban előforduló büntett megakadályozása végett. Királyi bíró járta be a vármegyét, összehívta a századosokat és tizedeseket és felhívta őket, hogy a tolvajokat jelentsék fel. A tolvajjá kikiáltottnak istenítélettel kellett magát tisztáznia, sőt, ha az egész falu népét tolvajsággal vádolták, ilyenkor tizenkint csoportra osztva

¹⁸ Decr. St. Ladisl. II., 17. Decr. Colomani I. 77.

¹⁹ Ezen elnevezést a „billeg”, „bélyeg”, „billog” szótól származtatják és jelentené a bíró által használt idézési jelvényt, pecsétet, vagy pedig a büntetéséknél alkalmazott bélyegzőt. Lásd *Bartal*, id. m. I. 288-269. *Pauler* id. m. I. 184. I. és 288. jegyzet. *Vámbery* szerint a *bilochus* szó rokon a török *bil* gyökkel, „tudni” és annyit jelenthet, mint „tudó”, *blizi*. Magyarok eredete 246. I. L. még *Schiller* B., Magyar Jogi Lexikon I. 786-7.

²⁰ Decr. St. Ladisl. III. 16. és 20. Később is egy-egy vármegyében több *bilochus* találunk. Váradi regestrum 78., 113., 180. pont.

tisztázták magukat.²¹ A tolvajjá kikiáltást az aranybulla 6. cikkje szüntette meg: *Item populi coniurati in unum fives nominave non possint, sicut consueverunt,*

A vármegyékben állandóan működő többi tisztviselők már nem királyi tisztviselők; tisztségüket nem a királytól, hanem a vármegyei ispántól bírják.

A vármegyei ispánnak két helyettese volt: az egyik a *comes curiañs castri*, az udvarbíró, a ki a vármegyei ispánt a bírói teendőkben helyettesítette; a másik a *hadnagy (hodnogio)*, a *maior vei dux exevcitus*.²² Úgy látszik, ez volt a vidéki haderő felügyelője és vezetője, mert a vár közvetlen környezetével katonai és kormányzati szempontból külön kerületet képezett, melynek élén a *várnagy (varnog)*, a *castellanus* állott, mint a vár feje és gondviselője.²³

A vármegyeék területe fel volt osztva századkerületekre (*centaurionatus*) és ezek ismét tizedkerületekre (*decanatus*). Az előbbieken élén állottak a századosok, *száznagyok (centuviones)*, az utóbbiak élén a tizedesek, *tíznagyok (decuviones, decani)*.²⁴

Már ez a felosztás is a vármegyeék katonai, hadi jelentőségéről tanúskodik. De a katonai teendők a polgári kormányzati teendőktől nincsenek elválasztva, mert a századosok és tizedesek politikai, kormányzati, nevezetesen törvénykezési teendőket is végeznek.²⁵

Ezeken kívül találjuk a vármegyei *pvistaldus-okat*, vagy *poroszlókat*, a kik a csekélyebb jelentőségű bírói teendőket végezték, az idézéseket és végrehajtásokat teljesítették. Továbbá a *bakók*, vagy mint akkor nevezték, a

²¹ Decr. St. Ladislai III. 1.

²² Váradí regestrum 128. pont: Bagha, *filius hodnogionis* Luce. V. ö. u. o. 110. és 113. pontokat.

²³ Váradí regestrum 110. pont: Ruben maior exercitus Echilleus *varnog*, 157. pont: Bcda *varnog*. Igeben *hodnog*. 24. pont: Chepanus *p^hfectus castri*.

²⁴ Decr. St. Ladislai III. 1.: *ut nuncius regis per omnes civitates dirigatur, qui congregat centuriones et decuviones eorum, qui vulgo ewril vocantur.* – L. még u. o. III. 15. Decr. Colomani I. 79. Váradí regestrum 24., 44., 110., 147., 150., 158., 183., 206., 208., 254., 300., 329; pontjait cs H. O. VII. 16. *Fejér* II. 103.

²⁵ Váradí regestrum 264. pont.

„börtönöket”, deákul preco-kat,²⁰ élükön állott a börtön-
n a g y, az *archipreco*. Feladatuk a bűnügyi végrehajtások tel-
jesítése, de a börtönnagy feladatához tartozott az adósze-
dés is.²⁷

Voltak még a vármegyékben örök, kik az utakra, hi-
dakra, várfalakra, sánczokra vigyáztak és a kiknek a fejük
az ő r n a g y volt.²⁸

Végül a királyi v á m s z e d ő k, (*tvibutarii*), p é n z b e -
v á l t ó k (*nurnularii*), és v é g r e h a j t ó k (*exactores*) kez-
detben szintén a vármegyei ispán alatt állottak.

2. §. A királyi vármegyei szervezet felbomlása.

Az autonóm vármegyei szervezet első alakulása.

A Szent István létesítette államszervezet kezdetén a vi-
déki kormányzat kizárólag a királyi vármegyei szervezeten
nyugodott. Az ország területe a vidéki kormányzat szem-
pontjából vármegyékre volt felosztva és a vármegyéken kí-
vül más kormányzati egységek, területek nem léteztek. A vár-
megyei ispánok hatósága képezi azokat a kormányzati ható-
ságokat, a melyeknek hatásköre bizonyos meghatározott te-
rülethez van kötve.

Ez az egységes vidéki kormánysszervezet, a királyi vár-
megyei szervezet lassankint bomlásnak indul és a bomlás, il-
letve újabb alakulás következtében három, egymástól lénye-
gesen különböző vidéki kormányzati szervezet fejlődik ki, ú.
m.: az a u t o n ó m j e l l e g ű v á r m e g y e i s z e r v e z e t,
a szintén ilyen jellegű v á r o s i s z e r v e z e t és az autokra-
tikus jellegű földesúri szervezet, vagy az úri h a t ó s á g.

A királyi adományrendszer kifejlődése következtében a
király rendelkezése alatt álló népek és birtokok mindinkább
csökkennek, az egyházi és világi főurak hatalma alá kerülnek.
Ezzel kapcsolatban az egyes községek az ipar és kereskedelem
fellendülése következtében nagyobb jelentőséghez jutnak; a
telepesek vagy hospesek királyi kiváltságok alapján a várme-

²⁸ V. ö. *Panier* id. m. I. 119. jegyzet. A cornes praeconum előkelő
állásáról tanúskodik Hí. István 1165. évben kiadott oklevele, *Fejér* II. 170.

²⁷ A királynak járó örökadót az archipreco szedi be: Váradí Rege-
strum 167. Kirótt bírság beszédése *Wenzel* VII. 359.

²⁸ L. *Schiller*, Eurii. Magy. Jogi Lexikon III. 406. és kv. 1.

gyei ispán hatósága alól mentesülnek és a városokká fejlődött községek lassankint a vidéki kormányzatnak önálló tényezőivé lesznek. Hasonlóképpen mind nagyobb jelentőséghez jutnak az immunitási területek azáltal, hogy az egyházi és világi főurak uradalmi a vármegyei ispán hatósága alól kivett külön kormányzati területekké alakulnak.

A királyi vármegyei szervezet hadi és gazdasági jelentősége mindinkább elenyészik. IV. Béla több ízben tett kísérletet a várföldek visszaszerzésére és a királyi vármegyei szervezet előbbi jelentőségének visszaállítására. De kísérletei sikertelenek maradtak, sőt a tatárok elvonulása után a városi kiváltságok osztogatása és a várjobbágyak tömeges nemesítése által maga is nagy mértékben előmozdította az egykori királyi vármegyei szervezet végleges felbomlását és az autonóm megyei szervezet fejlődésnek indulását.

Ennek az újabb irányú fejlődésnek részletei a forrásokból meg nem állapíthatók, de annyi kétségtelen, hogy az autonóm megyei szervezet fejlődése már IV. Béla korában kezdetét vette.

Bár a nemesek sem hadi, sem törvénykezési tekintetben nem tartoznak a vármegyei ispán hatósága alá, azért mégis bizonyos kapcsolat már kezdettől fogva fennállott a vármegyei hatóság és a nemesség között. Így látjuk, hogy a tizedszedés és a pénzbeváltás tekintetében a vármegyei ispánok hatósága a nemesekre, illetve a nemesi birtokokra is kiterjed, valamint a nemesi birtokokon tartózkodó szabad földművelők az úri hatóság kifejlődéséig szintén a vármegyei ispánok törvénykezési hatalma alatt állottak.

Továbbá látjuk azt is, hogy a király már régi időtől, talán már kezdettől fogva vármegye érői-vármegyére járva utazta be az országot. A nemeseket is érintő királyi jogszolgáltatás megyénként történt, a mint ezt Kálmán decretumának 37-ik pontja tanúsítja,¹ a hol a két megyei bíróról (*duo indices megalis*) van szó, a kik a királyt körútja alkalmával kísérik.

Még inkább kifejlesztette a megyei autonóm bíraskodást a kiküldött bírák intézménye. A nádor részint királyi kikül-

¹ Decretum Colomani I. 37: In quacunq̄ue comitis mega rex digrediat̄ur, ibi iudices megalis cum eo conjungentur.

detés, részint később saját bírói hatalmánál fogva a vidéken törvénykező gyűléseket tart, bírói funkciókat végez és királyi megbízás alapján ugyanazt teszik más királyi főtisztek is.

A királyi kiküldött bírák (*indices missi vei constituti*), hovatovább megyénként járnak el, megyénként alakítják a mellettök működő bíróságot és pedig a megyei közönség választotta bírákból.

A nádori bíraskodás, valamint a bírói kiküldöttség intézménye mindinkább a vármegyei szervezethez fűződik, a mi mind szorosabbá teszi a kapcsolatot a vármegyék és a nemesek közt.

Még csak egy nagy lépés volt hátra, hogy az autonóm megyei bíraskodás létrejöjjön és ez az, hogy a megyei közönség alakította bíróság a nádor vagy a kiküldött királyi bírák nélkül is eljárasson.

Ennek első nyomát 1232-ben találjuk, midőn a zalamegyei nemesek (*Universi servientes regis citra et ultra Zalám constituti*) királyi engedély alapján ítéletet hoznak az Okuz bán és Bertalan veszprémi püspök közt folyt birtokperben.²

IV. Béla nem ellenezte, sőt előmozdította a megyékben mutatkozó autonóm törekvést. Megengedte, hogy a megyék által választott nemes bírák csekélyebb fontosságú ügyekben, különösen büntető ügyekben eljárjanak. Szükségessé tette ezt már az is, hogy ő a királyi bilochusokat megszüntette.³ Ezeket lassankint a választott megyei nemes bírák váltják fel, a *iudices nobilium*, kiket nálunk szolgabíráknak,

² Felette érdekes az az indokolás, a mellyel a zalamegyei nemesek a királyi engedélyt az autonóm bíraskodásra kérik és megkapják, a melyből kitűnik, hogy egyfelől a birtokaristokratia hatalmaskodása, másfelől a közvetlen királyi bíróságok távolsága tette szükségessé az autonóm vármegyei bíraskodás kifejlődését: „quod cum in nostris partibus multa mala iniurie damna et gravamina peccatis exigentibus per malignos homines perpetrabantur, et multi potentiores inique opprimebantur, qui ius suum nequaquam prosequi poterant propter distantiam iudicium et multa alia impedimenta; a domino nostro rege petivimus humiliter et devote, ut nobis daret licentiam iudicandi et faciendi iusticiam plenam oppressis et patientibus iniurias infinitas de omnibus hys, per quos indebite paciuntur.”
Wenzel XI. 249. 1.

³ Bilorum omnino abolemus. *Fejér C. D. IV. 1. 196. 1240. év.*

a királyi szolgák bírának (*indices servientium regalium*) neveztek.

A nemesség az autonóm irányú fejlődés következtében mind szorosabb összeköttetésbe lép a vármegyei szervezettel. Erről tanúskodik az 1267. évi decretum 8. pontja, mely már azt rendeli, hogy a székesfehérvári gyűlésen minden megyéből legalább 2-3 nemes megjelenjék. Másfelől a városokká fejlődött községek, valamint a földesúri hatalom alá került nem-nemes szabadok mindinkább kilépnek a régi vármegyei kötelékből és a vármegyei ispánok hatósága ezek felett mindinkább megszűnik.

A választott nemesek, a szolgabírák bíraskodása mellett, megmaradt még egy ideig a vármegyei ispán külön bírói hatósága is, valamint a nádor és a királyi küldöttek bíraskodása. Csak midőn a vármegyei autonóm bíraskodás megszilárdul, olvad össze a vármegyei ispán előbbi bírói hatósága az újonnan kifejlődött megyei törvényszék bírói hatóságával, miután a megyei törvényszék elnöke a vármegyei ispán lett.

Az újabb irányú fejlődés gyökeresen átalakította a királyi vármegyei szervezetnek úgy rendeltetését, mint közegeit.

A hadi és gazdasági célok mindinkább háttérbe szorulván, előtérbe lép a politikai kormányzat és törvénykezés. Ez képezte most már a vármegyei ispán főteendőjét, ő elnököl a megyei gyűléseken, az újonnan fejlődő megyei törvényszékeken. Míg az előbbi időkben két helyettese volt, az egyik a hadnagy, a ki a katonai teendőket végezte (*dux vei major exercitus*), a másik az udvarbíró (*comes curialis castris*), a ki a vármegyei ispánt a törvénykezési teendőkben helyettesítette: addig most már csak egy van, a *vicecomes*, vagy mint később nevezték, a *v i c i s p á n*.

Az 1290. évi decretum 5. cikkében még a *curialis comes* és a *vicecomes* elnevezés együtt fordul elő, a mi az átfejlődést jelzi.⁴ Később a *vicecomes* lesz az egyedül használt kifejezés, melyből aztán a magyar vicispánt csinált.

⁴ 1290:5. t.-cz. Item nullus sine testimonio capitulorum vei conventuum, ad praesenciam curialium comitum vei vicecomitum citari possit nee comes indicium recipere aut iudicare presumat, absque quatuor nobili bus nominatis. *Endlicher Mon. Arp.* 616. 1.

A *vicecomes* a vármegyei ispán nevezte ki éppen úgy, mint előbb az udvarbíró. Minthogy azonban most már a *vicescomes* a megyei törvényszéken a vármegyei ispánt helyettesítvén, a nemesek felett is bíraskodik, az idézett 1290. évi decretum 3. és 4. cikke megkívánta, hogy nemcsak a vármegyei ispán, hanem a vicispán is a nemesek közül való legyen, valamint megkívánta azt is, hogy a király a vármegyei ispánságot idegeneknek – s a mi ezzel részben egyértelmű volt – nem keresztényeknek ne adományozza és az ispáni tisztjégnek bérbeadását meg ne engedje.³ A nemesség ezen kívánságai azonban nem nyertek megvalósulást, mert oklevelés adatok igazolják, hogy még Károly Róbert király korában is nem-nemesek vicispáni tisztséget viseltek.⁶

Nevezetes átalakulást tapasztalunk a vármegyei hatóság alsóbbrendű közegeinél is. A vármegyei szervezet katonai jelentőségének csökkenése következtében a század- és tizedke rületekre való felosztás elenyészik, vakmint megszűnnek a száznagyi és tíznagyi tisztségek, csak a törvénykezéssel összefüggő alsóbbrendű tisztek maradtak meg, ú. m.: a porosz-lók, bakók stb.

Az autonóm irányú fejlődés következtében, mint új tisztség, a szolgabírói tisztség jön létre és ez képezi a vármegyei szervezet újabb irányú fejlődésének legnevezetesebb intezményét.

A szolgabírók (*iudices nobilium seu servientium*), a kikkel e név alatt a XIII. század közepétől találkozunk,⁷ a jogtörténeti fejlődés szempontjából utódai azoknak a válasz-

⁵ 1290:3. Promittimus eciam, quod dignitates seu comitatus regni nostri, seu castra, advenis vei hospitibus, aut paganis vel ignobilibus, et his, qui in regno nostro nocumenta frequenter intulerunt, nullatenus conferemus. 4. Nee eciam barones suas dignitates in certa quantitate pecunie, locare permittemus nee vices suas, sive iudicatus in parochia conferri ignobilibus paciemur. *Endlicher Mon. Árp.* 616.

⁶ Így pl. De Senis Péter aranyműves és pecsétmetsző 1331-ben Szepesmegye vicispánja volt. *Fejér C. D.* VIII. 5. 17. *Wagner Amalecta Scepusii* I. 131.

⁷ Legelőször említi őket világosan a fehérvári egyház kiváltságlevele 1254. évből. *Fejér C. D.* IV. 2. 232. és kv. 1. *Endlicher Mon. Árp.* 485. 1., Egyik 1264. évbéli okmány már „magistratus Zaladiensis”-t említi: „quod Johannes . . . exhibuit nobis litteras magistri Laurencii iudicis nobilium Magistratus Zaladiensis”. *Wenzel* III. 116.

tott megyei bírának, kik a nádor, vagy a királyi kiküldött bírák mellett, mint bírótársak működtek. E bírótársak száma nem volt megállapítva, de szokás útján rendszeren négy választott bírót alkalmaztak, ehhez képest a megyékben mindeütt négy szolgabíró található.

A szolgabírák sem nem királyi, sem nem ispáni tisztviselők, hanem választott megyei tisztek és a vármegyei ispánnal, mint a királyi kormányzat közegével szemben, a megyei autonómiát képviselik.

Az újonnan alakult megyei kormányzat már *dualistikus* jellegű: részint királyi, részint autonóm jellegű kormányzat. A vármegye élén királyi főtitest áll, de az alárendelt közegeket már nem ő nevezi ki, hanem a vármegye közönsége választja. A vármegyei szervezetnek ez a dualistikus jellege a következő korszakban az autonóm irányzat megszilárdítására, a megyei önkormányzat teljes kifejlődésére vezetett.

A szolgabírói tisztséggel kapcsolatosan fejlődik ki a megyei közönség és a megyei terület fogalma. Eddig vármegyék alatt inkább csak bizonyos várhoz tartozó területet értettek, mely ugyanazon királyi főtitest kormányzása alatt áll, most azonban már a súlypont a megyei közönségre, és a megyei területre helyezkedik. A vármegyék olyan kormányzati egységek, vagy területek, a melyeknek lakói maguk választják tisztviselőiket. A vármegyei területen lakó szabadok – és pedig később már csak a nemesek – képezik a vármegyei közönséget, mely mindinkább és inkább nagyobb önállósággal intézi törvénykezési és egyéb közügyeit, éppen úgy, mint Angliában a grófságok, a *county-k* közönsége.

A vármegyei közönséget jeleníti meg a vármegyei gyűlés, a *congregatio*, melyet kezdetben csak a király engedélye mellett lehetett tartani. A vármegyei gyűlés, mint a vármegyei közönség autonóm szerve, a nádor és a királyi kiküldöttek által tartott törvénykezési gyűlésekből fejlődik ki. E korban még a megyei gyűlésen, melynek főteendőjét a szolgabírák választása és a törvénykezés képezte, megjelennek a nem-nemes szabadok is.

A megyei gyűléseken az 1290. évi decretum 14-ik cikke szerint, a törvénykezést a nádor vezeti az ispán és a négy

szolgabíró, mint bírótársak közreműködése mellett. Ha azonban a nádor nem tart gyűlést, akkor már az 1928. évi decretum 32. cikke szerint a vármegyei ispán elnöklete alatt a szolgabírák ítélnék. „Elrendeljük, hogy egy hatalmas úr se ítéljen se maga, se megbízottja által a megyékben, hanem minden ügy, mi a megyékben felmerül, a nádor által, vagy ha ő nem tartana ítélőszéket, a megyei bírák által ítéltessék és ha bármely hatalmas úr ítélni merészkedik, egyházi átokkal sújtassék”.⁸ E rendelkezés már a megyei bíróságot a nádorbírói hatalmától bizonyos mértékig függetleníti, önálló bírósággá teszi. Másrészt látjuk ebből azt is, hogy a vármegyei ispánok és mások a megyékben hatalmas urakká lettek, a kik a nemeseket is bírói hatalmuk alá vonni törekedtek.

A szolgabírói intézmény életbeléptetésével egyidejűleg a vármegyének újabb területi felosztása állott elő. A vármegye, a négy szolgabírónak megfelelőleg négy járásra oszlik és pedig minden megye tekintet nélkül terjedelmére.

2. §. A városok és a városi önkormányzat.*

A városi szabadság kifejlődése után jogi értelemben vett városok vagy szabad királyi városok alatt értjük a vármegyei hatóság alól kivett, a közvetlen királyi hatóság alá tartozó, immunitással és testületi önkormányzattal bíró községeket.

E korszakban még a „szabad királyi városok” elnevezése határozott megállapodáshoz nem jutott. Okmányaink a királyi városokat *civitas*, *regalis civitas*, *villa*, *libera villa*, *burgum*, *castrum*, *suburbium* kifejezésekkel jelölik. Még leggyakrabban a *libera villa* kifejezést találjuk, mindenesetre gyakrabban, mint a *civitas-t*, mely csak a következő korszakban, a XIV. század folyamán lesz a szabad királyi városokat jelző kifejezéssé. A királyi városoknak még nem volt közös elne-

⁸ Kovachich, Suppl. ad Vest. Com. 128. 1.

* *Irodalom: Steeger*. Darstellung d. Rechte und recht!. Gewohnherthen der k. freien Städte in Ungarn 1834. *Wenzel G.*, Magyarország városai is városjogai 1877. *Szalay József*, Városaink a XIII. században 1878.; Városaink nemzetiségi viszonyai a XIII. században. Századok 1881. évf. *Kürtaly János*, Pozsony város joga a középkorban. 1894.

vezésük, mely őket a többi községektől megkülönböztette volna.

A városi szabadság kifejlődése és a jogi értelemben vett városok előállása Magyarországon sajátságosan magyar jogintézmény, melynek hasonmását egyik európai állam jogfejlődésében sem találjuk meg teljesen, mert nálunk a városi szabadság kifejlődését nem előzte meg úgy, mint a nyugati államokban, a hűbéri államszervezet. Nálunk a városok ura kezdettől fogva a király és nem a tartományurak, vagy földesurak és így a városoknak nem kell küzdeniök, úgy mint a nyugati államokban, a tartományúri és földesúri hatalommal, hogy az alól magukat függetlenítsék.

A mint már fentebb a rendi szervezet fejtegetésénél előadtuk,¹ a városi élet és szervezet a *hospes-ek* lakta községekben indult először fejlődésnek. Ezekben fejlődik ki és jut önálló jelentőségre az ipar és a kereskedelem, a mi a királyok részéről vámmentesség és vásártartási jog adását vonja maga után.

A vásártartási jog mind nagyobb jelentőségre emelte a községi bíraskodást, melynek hatásköre a vásárok alkalmával nemcsak a község lakóira, nemcsak a kiváltságolt telepekre, hanem mindenkire egyaránt kiterjedt, a ki a vásáron megjelent. A vásári bíraskodás a községi bíraskodást területi jellegűvé és ez által közjogi jelentőségű bíraskodássá teszi.²

Királyaink, hogy a vásári bíraskodás szabad mozgását biztosítsák, a városi területet kiveszik a vármegyei ispán hatósága alól és elrendelik, hogy a város területén úgy a polgárok, mint az idegen kizárólag a városi bíróság hatósága alatt állanak és ha ez a bíróság megtagadná a jogszolgáltatást, akkor a király előtt lehet panaszt emelni.³

¹ L. a III. fejt. 7. §-át.

² A legnyomósabb bizonyíték arra nézve, hogy a városi autonóm bíraskodás területi jellegűvé válása a vásártartási joggal függött össze. Győr kiváltságlevele 1271. évből: 4. *preterea concessimus eisdem liberum forum, tarn in Castro, quam exterius celebrandum, ubi comes Jauriensis et eius officiales nullam penitus iurisdictionem poterunt exercere.* Endlicher: *Mon. Arp.* 527. 1. L. még Buda 1287. évben kelt vásártartási kiváltságának 1. pontját. U. o. 604. 1.

³ Világosan kimondja ezt Pozsony kiváltságlevele 1291. évből: 1. *Quod villicum seu iudicem inter se, a festő sancti Georgi martiris us-*

A városok ezáltal területükkel együtt kiválnak a vármegyékből, külön törvénykezési területekké és ez alapon az állami kormányzatnak önálló tényezőivé lesznek. A területi kiválás teljesen függetlenítette a városokat a vármegyéktől, a melyek mindinkább a nemesek önkormányzati joggal felruházott közönségeivé alakulnak. A nemesi szabadság mellett kifejlik a városi vagy polgári szabadság, melynek mindazok részesei, kik a város területén laknak.

A városi szabadságnak kettős értelme van, egyrészt községi, másrészt egyéni szabadság. A városok községi szabadsága képezte alapját a polgárok egyéni szabadságának, az ország többi lakóival szemben jogilag előnyösebb helyzetének. A polgárok, mint kiváltságokkal bíró községek lakói, mint ezen községek részére adott privilégium részesei, bizonyos jogok birtokába jutnak és bizonyos kötelezettségek alól mentesülnek.

A városi szabadságot megalapító királyi kiváltságlevelek egyik állandó pontja, hogy mindazok, kik a város területére költöztek, a városi szabadság részeséivé lesznek, valamint ismételt kimondva találjuk azt is, hogy a földesurak nem akadályozhatják meg jobbágyaikat, hogy a földbér (*tenagium*) lefizetése után a városba költözzenek; habár viszont egyik-másik kiváltságlevél azt is kimondja, hogy csak szabad állapotú emberek foglalhatnak helyet a városi polgárok között, a mi a rabszolgák kizárására mutat.⁴ A királyi hatalom védi a rabszolgák feletti jogot, mert annak megszorítása támadás a földesúri hatalom ellen.

A községi élet előbbi fejlődésének megfelelően – a mint

que ad anni revolutionem duraturum, eligant de communi, qui omnes causas ipsorum, et eciam extraneorum exortas inter ipsos, vel intra metas civitatis, more hospitem aliorum cum decem iuratis concivibus suis possit iudicare. – 10. Si veró iudex ipsorum, iurati veí cives in reddenda iusticia defecerint, non partes, sed iudex et iurati, -si inter se ad faciendam iusticiam partibus convenire non pot runt, ad nostram presenciam evocerur. *Endlicher* 623-625. I. L. a vásári bíráskodás jelentségéről a városi szervezet fejlődése tekintetében: *Király János*, Id. m. 60-61. 1.

* Nagyszombat kiváltságlevele 1238. évből: 10. Libère vero conditionis homines, undecunque inter eos habitare volentes venire voluerint . . . ihabeant potestatem. *Endlicher* 446. 1. L. még Nagyszőlős 1262. év *Wenzel VIII.* 31. Kőrös 1252. évi kiváltságlevele szerint a nyersbóradót (marturina) fizetők fel nem vehetők. *Fejér C. D.* IV. 2. 165.

a városok eredetének fejtegetésénél előadtuk – ugyanazon város területén különböző jogállású egyéneket találunk, ú. m.: nemeseket, várjobbágyokat, telepeseket, várnépeket, udvarnokokat, rabszolgákat. A közösen élvezett kiváltság alapján a városok különböző jogállású lakói lassankint *egyenlő jogállású* városi polgárokká lesznek és a városi közöniséget alkotják. A királyi kiváltságlevelek eléggé visszatükrözik azt a törekvést, hogy a városok különböző jogállású elemei egy egészévé forradjanak össze.⁵ Az előbbi különböző jogállás maradványai is hovatovább elenyésznek, hogy helyt adjanak a polgárok teljes jogi egyenlőségének. Még legtovább tartotta fenn magát a nemesek kivételes jogállása, a mennyiben ők büntető ügyekben a király közvetlen bírói hatósága alatt maradnak.⁶ A nemeseknek mentességét a városi bíróság alul az 1290. évi decretum is biztosította.⁷

A városi szabadsággal együtt járt a teljes immunitás, a területi mentesség. Ehhez képest sem a nádor, sem a királyi bírák, sem a többi királyi tisztviselők a város területén közhatalósági funkciókat nem végezhetnek, a városi tanács közbenjötté nélkül el nem járhatnak. Erről tanúskodik a kiváltságleveleknek az a pontja, mely elrendeli, hogy a pénzbeváltást csak a városi hatóság eszközölheti, vagy pedig a pénzváltók eljárását a városi hatóság közreműködéséhez köti. Valamint ezt tanúsítja az is, hogy a selmeczbányai jogkönyv szerint a kamaragrófnak nem volt szabad a város területén a hamis pénzverőket üldözni.⁸

Ugyancsak az immunitásnak következménye, hogy a nádor és a királyi főtisztek a városokban nem élhetnek a meg-

⁵ L. Luprechtháza kiváltságlevele 6. pont *Endlicher* 472. 1., Győr 5. és 9. pont. U. o. 527-28. 1., Sopron 11. pont. U. o. 548. 1., Pozsony 12. pont. U. o. 625. 1.

⁶ Nagyszombat kiváltságlevele 1238. év 8. pont: „nisi nobilis existiterit, cuius iudicium niaiestati regie reservatur”. *Endlicher* 446. 1.

⁷ 1290:20. t.-cz.: Hospites etiam liberarum villarum, regis scilicet et reginæ, nobiles regni nostri non possint iudicare. Az érseki városokról intézkedik 19. t. cz.

⁸ Nagyszombat 1238. év 7. pont. *Endlicher* 445-446. 1.; Pest. 1244. év 18. pont. U. o. 468. 1.; Vasvár 1279. év 10. pont. U. o. 553, 1.; Pozsony 1291. év 13. pont. U. o. 625. 1. – Selmeczi jogkönyv 6. pont. Wenzel III. 209.

szállás jogával, a városoktól lakást és ellátást, vagy e czímert költségeket nem követelhetnek.

A városok azonban nemcsak az állami, hanem az egyházi kormányzat szempontjából is nagyobb önállósághoz jutnak. A király nálunk kezdetben egyetemes kegyúri jogánál fogva (*ius patronatus universale*) valamennyi egyháznak kegyura. A kegyuraság a földesúri hatalom kifejlődésével a kisebb egyházak felett a földesurakra száll át; a városok ellenben a királyi kiváltság következtében saját egyházuknak kegyuraivá lesznek. A királyi kiváltságlevelek egyik állandó pontját képezi, hogy a városok lelkészüket maguk választják. A városi kegyuraság szintén sajátos magyarázó jogintézmény, melynek hasonmását a többi európai államban nem találjuk.⁹

A városi kegyuraság a legújabb időkig a városi szabadság kiegészítő alkatrésze maradt. Minden szabad királyi városnak kegyurasággal kellett bírnia a területén létező egyházi intézetek felett. De egyes városok egyházkormányzati önállósága ennél még tovább terjedt. A városi plébániák kivételnek a főesperes, az *archidiaconus* joghatósága alól és közvetlenül a püspök joghatósága alatt állanak.¹⁰ Sőt a városok egyházi önállóságra való törekvése arra vezetett, hogy a püspöki székhelyet nem képező városok plébániái még a püspöki joghatóság alól is mentesülnek és közvetlenül az esztergomi érsek joghatósága alá helyeztetnek. Ebben találja magyarázatát, hogy Buda és Pest egyházi szempontból az esztergomi érsekmegyéhez tartozott és jelenleg is az esztergomi érsek joghatósága alatt áll.

A vámmentesség és a vásártartási jog a városi szabadságnak kezdetleges alkotó elemét és továbbfejlődésének egyik főtényezőjét képezte. A vámmentesség mindig a királyi vámhelyekre szólt és a városok fekvése és jelentősége szerint különböző lehetett. A vásártartási jog két különböző jogot foglalt magában: egyik a vásártartás, másik a királyi vámszedés joga.

⁹ L. ennek igazolását Timon: A városi kegyuraság Magyarországon 1889.

¹⁰ L. SzaitmáriNémeti 1230. évi kiváltságlevelének 6. pontját. *Ende Ucher* 427. 1. Az egrí püspök 1290. -évi kiváltságlevele Kassa részére. *Wenszel*. V. 14.

A városi közönséget a város területén megillető önkormányzati és törvénykezési jogot a városi tanács (*magistraius*) gyakorolja, mely áll a város-bíróból és rendszerint 10-12 esküdt polgárból (*iurati cives*). A városbíró ezen kor-
nak okmányai még *villicus-nak*, *maior villae-nek*, *f a l u n a g y n a k* és csak kivételesen nevezik *iudex civitatis-nak*.¹¹

A tanácskormányzat testületi kormányzat, mely a községi kormányzatból fejlődik ki és csak a városi szabadság létrejöttével nyer közjogi jelentőséget, mert a községi szervezet még nem volt az állami kormányzatnak kiegészítő alkatrésze.

A városi szabadság kifejlődésével a városok teljesen szabad bíróválasztási jogot nyernek. A királyi kiváltságleveleknek egyik állandó pontja volt az is, hogy a városi polgárok szabadon választhatják bírójukat. A szabad bíróvá-
lasztási jog nagy jelentőségét igazolja az is, hogy egyes kiváltságlevelekben a király nemcsak biztosítja a szabad bíróválasztást, hanem egyúttal azt a jogot adja a polgárságnak, hogy a király által kirendelt bírót elfogadni nem tartoznak.¹²

Úgy a városbíró, mint a városi tanács tagjait, az esküdt polgárokat a városi polgárság évenként és pedig rendszerint Szent György-napján választotta. A városi magistrates nagy hatalommal rendelkezett, mely esetleg veszélyes lehetett magára a városi közönségre; ebből magyarázható a kiváltságleveleknek az a rendelkezése, hogy a városbíró egy év leforgása után tartozik tisztét letenni és a városi közönség rendelkezésére bocsátani.

Kezdetben a városbíró választását a király is megerősítette, de a későbbi kiváltságlevelek már hallgatnak erről, a mi jogosulttá teszi azt a feltevést, hogy e jogáról a király a városi önkormányzat érdekében lemondott. Ha azonban a városbíró és a városi közönség között viszályok merültek fel,

¹¹ Nicolaus filius Nicolai Folunog dicti. *Fejér C. D.* VIII. 1. 486. 1. Szatmárnémeti 1230. év 2. pewit, NagySzombat 1238. év 4. pont, Sopron 1277. év 1. pont Pozsony 1291. év 1. pont.

¹² Libertás hospitum de Castro Buden si 1276. évből: 3. Ad hoc concessimus eisdem, ut non cogantur recipere aliquem iudicem per nos datum, sed ex electione sua libera assumant in villicum, quem volent. *Endlicher* 543. 1. V. ö. Zágráb 1266. évi kiváltságlevelét. *Fejér C. D.* IV. 3. 337. 338.

nevezetesen, ha a városi közönség időközben a bírót tisztétől megfosztani akarta, a végleges eldöntés a királyt illette, miután a városok közvetlen a király felügyelete alatt állottak.¹³

A városi szabadság teljes kifejlődésével a városbíró a városi tanácssal együtt kizárólagos bírói hatalmat gyakorol a város területén úgy polgári, mint büntető ügyekben. A városok azonban csak fokozatosan jutottak a teljes törvénykezési hatalom birtokába. Erről tanúskodnak azok a kiváltságlevelek, a melyek szerint a fontosabb bűnügyekben a büntető bíraskodást a városbíró még a királyi bíróval együtt gyakorolja.¹⁴

A bíraskodás mellett még a tanács gyakorolja az ipari és piaczi rendészetet, mely a vásártartási jog következtében fejlődött ki; nevezetesen felügyel az értékek és mértékek helyes kezelésére. Ugyancsak a tanács eszközli a pénzváltást s egyáltalán kezeli a város területén a pénzügyeket: beszedi az egyházi tizedet és királyi kincstárt illető jövedelmeket.

A városi tanács előtt történik a városi ingatlanok elidegenítése és a fontosabb jogügyletek kötése. Ezekről később könyvet vezettek, a városi könyvet, mely mind nagyobb jelentőséghez jutott. Az okmányok kiállítására, valamint a városi könyv vezetése külön tisztség keletkezését idézte elő, ez a jegyzői tisztség. A városi jegyző egy vagy több tanácsos jelenlétében állítja ki az előtte kötött jogügyletekről az okmányokat és vezeti az ezekre vonatkozó jegyzéket. A jegyzői tisztség a tanács mellett mind fontosabb tényezővé vált a városi kormányzatban.¹⁵

Továbbá a városi törvénykezéssel kapcsolatosan találunk olyan közegekre is, kik a csekélyebb fontosságú törvénykezési teendőket végezték; ilyenek a *priütaldusok* (poroszlók) és a *precók* (bakók).

¹³ L. pl. Korpona kiváltságlevelét 1244. év *Fejér C. D.* IV. 1. 330.

¹⁴ Luprechtháza kiváltságlevele 1247. évből 3. pont *Endlicher* 471. 1. Késmárk 1267. évből 1. pont. U. o. 518. 1. Kolozsvár 1260-1270. évből *Wenzel VIII.* 1272.

¹⁵ A városi jegyzői tisztséget már mint állandó és általános jellegűt említik az Anjou-kori formuláik. *Kovachich*, *Formulae solennes* istyli 55. pont 34-35. 1. *Michnay-Lichner*, Budai jogkönyv (Ofner Stadtrecht) 28. 52-55. pont.

A városi közönséget képviselő és a városi tanácsot ellenőrző nagy tanácsról vagy választott közönségről – *electa communitas* – e korszak forrásai nem tesznek említést. Ez a fejlődés nálunk csak a következő korszakban állott elő. Úgy látszik, az ellenőrzést, valamint a bíró- és tanácsválasztást e korszakban még maga a polgárság egyeteme, a városi közgyűlés eszközölte.¹⁶ A városi közgyűlésnek tagja pedig minden városi polgár, ki a város területén ingatlannal bír.¹⁷

A városi önkormányzat teljesen demokratikus alapokon nyugszik. Minden birtokos városi polgár egyenlően jogosított a városi közönséget megillető jogok gyakorlásában részt venni, valamint jogosított arra is, hogy a tanácsnak tagja legyen. Különös előjogokkal bíró rendre vagy osztályra a városokban nem találunk. A polgári jogokban való részesedésnek egyedüli feltétele a város területén fekvő ingatlan birtoklása, mely mind nagyobb jelentőséget nyer. Innen magyarázható a kiváltságleveleknek az a tilalma, hogy idegenek, nem a városban lakók részére városi ingatlant elidegeníteni nem szabad.

Később azonban nem a rendiség, hanem a nemzetiségi különbség kezd mindinkább előtérbe lépni a polgári jogok megszerzésénél és gyakorlásánál. Egyes városok nemzetiségi szempontból exklszív jelleget öltenek, különösen a német eredetű lakossággal bíró városok kimondják, hogy városi ingatlant csak németek szerezhetnek.

A városi közönséget saját területén szabályalkotási jog *dus statuendi*) illeti meg.¹⁸ A városok saját területükön érvényes jogszabályokat, jogot alkothatnak, önállóan rendezhetik jogviszonyaikat. Ez alapon keletkeznek a városi partikuláris jogok, melynek legrégebb írott emléke a *selme czijogkönyv*. A városi jogok kezdetben szokás út-

¹⁶ A városbíró a közgyűlésen a polgárság kezébe teszi le tisztségét lib. hosp. de Castro Buucnsi 1276. évből: qui qui dem vilSicus in anni revolitione vijjicatum debeat in manus ci vi um resignare. *Endlicher* 543. I.

¹⁷ U. o. *Szalay József*, id. m. 51. és kv. 1. *Király János*, id. m. 68. 1.

¹⁸ Ennek első nyomát találjuk Zágráb 1242. évi alapítólevelében, a melynek bevezetése szerint a kiváltságlevél tartalmát maguk a hospesek állapították meg: *conditiones itaque et libertates hospitem predictorum, in predicto monte habitancium et conveniencium, quas ipsi inter se fecerunt et nos approbamus. Endlicher* 452. 1. V. o. *Fejér C. D.* IV. 3. 332.

ján képződnek és pedig nagyobbrészt azon szokásjogok alapján, melyeket a külföldről bevándorolt telepések magukkal hoztak, «de az idegen jogok csak akkor válnak városi jogokká, midőn már a hospesekből lassankint városi polgárok lesznek és midőn már az idegen jogok a királyi kiváltságok, valamint az országos jogszokás behatása alatt lassankint magyar jelleget öltenek.¹⁹ Az első városi jogok, a minő volt: a székesfehérvári, budai, selmeczbányai, nagyszöllősi és zágrábi, a szabály alkotási jog alapján önállóan m a g y a r t a l a j o n fejlődtek ki.²⁰

Mindezen kiváltságok daczára a városok e korszakban még országos rendiségre, a nemesekéhez hasonló országos közjogi állásra szert nem tettek, a királylyal szorosabb alárendeltségi, függőségi viszonyban állanak, közvetlen királyi hatalom alatt álló jobbágy-községnek tekinthetők.

A városok jogállása és ezzel kapcsolatosan a polgárság szabadsága nem volt országos jellegű decretumokban szabályozva és biztosítva, mint a nemeseké, hanem csakis az egyes községeknek adott kiváltságlevelekben. A városi szabadság kiváltsági jellegű. A városok testületi nemessége és ahhoz fűződő szabad birtokjoga a város területén csak a következő korszakban a szent korona jogelvek alapján fejlődött ki.

A városok szoros alárendeltségi viszonya a királyi hatalom irányában kifejezésre jut abban, hogy az általuk élvezett kiváltságokért bizonyos kötelezettségekkel vannak terhelve a királyi hatalom irányában. E kötelezettségek kétfélék: a d ó z á s i és k a t o n a á l l í t á s i k ö t e l e z e t t s é g.

A városi kiváltságlevelek pontosan megállapították a városi polgárok vagyoni szolgáltatásait. E szolgáltatások az előbbi függőségi jobbágyi viszonyból erednek s kezdetben egyéni jellegűek. Ilyen volt a *terragium* és a *census*. Ezek nem is vesztek el azonnal egyéni jellegüket, hanem csak szorosabb meghatározást nyernek,²¹ majd később egyéni jellegüket

¹⁹Wenzel Magyarország városai és városjogai 1877. 44. 1.

²⁰L. erről bővebben a VIII. fejr. 3. §-át.

²¹L. pl. Kamar kiváltságlevele 1263. év 5. pont: ut mansio quelibet duodecim denarios . . . pro censu seu terragio solvere teneatur. *Endlicher* 504. 1. Bereny kiváltságl. 1265. év 1. pont: Quod de singulis mansionibus

mindinkább elveszítvén, a városi közönséget terhelő általános jellegű szolgáltatásokká válnak. A városi közönség, mint olyan, bizonyos általányösszeget fizet földbér vagy *cenzus* czimén a királyi kincstárnak, melyet aztán a város maga szed be a polgáraitól.²²

A hadkötelezettség megállapításánál már a városoknak az a törekvése, hogy a nemesekéhez hasonló jogállással bírjanak, mindinkább kifejezésre jut. A kiváltságlevelek egy részéb en mar ki van mondva, hogy a városok éppen úgy, mint a nemesek, csak akkor tartoznak katonai kötelezettségeket teljesíteni, ha a király s z e m é l y e s e n vezérel,²³ valamint ki van mondva az is, hogy az általuk állított katonaság csak a király zászlaja alatt harczol.²⁴

A városok hadkötelezettsége azonban még a helyi körülményekhez képest különféleképen van megállapítva. Kezdeteti a katonák számát a házhelyek szerint állapították meg, később általános szabály az, hogy a város bizonyos meghatározott számú katonát, 8, 10, 12-t tartozik kiállítani. Némely kiváltságlevél pedig csak annyit mond, hogy a hospesek tehetségük szerint állítsanak ki katonát. Azt is szabálynak lehet tekinteni, hogy a városok nehéz fegyverzetű katonaságot állítanak ki, a mi jelentékenyen nagyobb költségbe került, mint a könnyű fegyverzetű katonaság.

A hadi kötelezettségek alól egyes esetekben általános mentességet adtak a királyok, mint pl. Győr és Kőrös város

singulatria pondera solvere tenentur annuatim, Endlicher 506. 1. Weröcze kiváltságlevele 1234. év 3. pont u. o. 443. 1. Lipcse kiváltságlevele 1270. év. Fejér C. D. V. 1. 27. 1.

²² L. pl. Szamobor kiváltságlevele 1242. év. 9. pont: *quod predicti hospites nostri nobis annuatim pro collecta centum pensas et pro tribute fori trigi-nita pensas solvere teneantur. Endlicher 457. 1.* Késmárk kiváltságlevele 1269. év. 2. pont: *pro censu seu terragio singulis annis viginti marcas solvere teneantur Endlicher 518. 1.*

²³ Nagyszombat kiváltságlevele 1238. évből: 2. *Nec in exercitum, oui rex personaliter non interfureit. venire compellantur. Endlicher 445. 1. L. még Szatmár-Németi 1230. évből 1. pont. U. o. 427. 1. Korpona 1244. évből Fejér C. D. IV. 1. 331. 1. Dobronya és Báfoaszék 1254. évtől 8. pont. Endlicher 438. 1.*

²⁴ Nyitra kiváltságlevele 1258. évből: 2. *Et quociensunque expedient contra inimicos regni nostri, datis ex eis duodecim armatis, sub vexillo regis militabunt. Endlicher 499. 1. L. még Karakó és Chrapundorf kiváltságlevelét 1238. évből. Endlicher 448. 1.*

polgárainak. Győr mentességéből az is kitűnik, hogy az erődített helyek is – mint pl. Székesfehérvár – tartoznak katonát állítani és hogy ez a hadkötelezettség a városi szabadságnak, nevezetesen a *libertas Albensis-nek* egyik alkotórésze volt.²⁰ Időleges mentességet is nyerhettek a városok a hadkötelezettség alól, mint pl. Korpona 1244-ben.

A városok egy része kezdettől fogva megerősített helyet, várat képezett, máshol a városok a várak közelében feküdtek. Királyaink később is arra törekedtek, hogy a városok megerősített helyekké alakuljanak.

A várrendszerhez tartozó városokra az a teher is hárult, hogy a város polgárai tartoztak a vár védelméről és fentartásáról gondoskodni, a mi jelentékeny áldozatot igényelt, miért is pl. Sopronra nézve kimondja a király, hogy a városi szabadságnak csak az lehet részese, a ki a várban lakik és a ki a várba vissza nem tér, javait veszti.²⁶ Pozsony kiváltságlevele szerint a polgároknak szintén jogukban állott azokat kebelükből kizárni, a kik kötelezettségeiknek eleget nem tettek.²⁷

4. §. Az immunitások és a földesúri hatóság.

A földesúri hatalom nálunk is úgy, mint a nyugati államokban az immunitási kiváltságok alapján fejlődtek ki. *Immunitás* (mentesség) alatt értették a rómaiknál a közteher alól való mentességet, melyet valamely személy vagy doíog élvezett; ellenben a germánoknál, a középkori államokban értették azt a kiváltságot, melynek következtében bizonyos terület mentesül a király közegeinek behatolása ellen olyképpen, hogy királyi bírák és egyéb tisztviselők az illető területen közhatósági funkciókat nem végezhettek, nem bíraskodhattak, adót nem szedhettek, valamint nem szedhették

²⁶ Székesfehérvár kiváltságlevele, mely az okmányok hivatkozása szerint még Szt. Istvántól eredt, nem maradt ránk, sem annak 1237. évi átírata. Egy csekély részét, mely a vámmentességről szól, Zápolya István nádor ítélőlevele tartotta fenn. *Wenzel* IX. 9-13. Székesfehérvár kiváltságára hivatkoznak Xyitra, Szathmár, Győr kiváltságlevelei. *Endlicher* 498., 505., 526. 1.

²⁷ *Wenzel* IV. 254. N. O. II. 25.

²⁸ 1291. évből 16. pont *Endlicher* 626. 1.

a törvénykezési és hadi bírságokat és nem eszközölhették a pénzváltást.

E mentesség következtében az immunitással ellátott területen a közhatósági funkciókat hovatovább az illető terület tulajdonosa gyakorolja, ő szedi be az adót, a bírságokat, ő váltja be a pénzeket.

A nyugati államokban, nevezetesen a Frank birodalomban, az immunitási kiváltságokra nézve mintául, kiindulási alapul szolgáltak a királyi uradalmak, mert a gaugrófoknak nem volt szabad a királyi birtokokon végrehajtást eszközölni, különösen az adókat, bírságpénzeket stb. behajtani, hanem e czélból meg kellett keresni a királyi jószágigazgatókat, a királyi *actorokat*. A királyi uradalomhoz hasonló mentességei kaptak később a világi főurak uradalmai.¹

Ebből az immunitásból, a királyi hatalom közegeinek behatolása ellen adott mentességből fejlődött ki előbb az egyházi és később a világi főurak törvénykezési hatalma jobbágyaik felett: a földes úri hatalom, vagy az úri hatóság. A szabad birtokosok most már nemcsak tulajdonosai az általuk bírt területnek, hanem urai is annak olyképen, hogy a birtokaikon tartózkodó szabad emberek felett közhatalmi jogosítványokat gyakorolnak, nevezetesen azt a jogot nyerik, hogy jobbágyaik felett a bírói hatalmat mint saját magánhatalmukat bírják és gyakorolják, valamint a királyt megillető pénzügyi jogosítványokat is.

Ennek megfelelő fejlődést találunk Magyarországon is. Már Szent István korában a pannonhalmi és a pécsváradi apátság alapítóleveleiben találjuk első nyomát az immunitásnak.

A pannonhalmi alapítólevél még csak a királyi hatalom közegeinek behatolása ellen ad mentességet, még csak olyan rendelkezéseket tartalmaz, hogy az illető egyház birtokaira a királyi főtisztek be nem hatolhatnak és ott közhatósági funkciókat nem végezhetnek, szóval mentességet ad: *ab introitu iudicum*.²

A pécsváradi apátság alapítólevelében azonban már lát-

¹ Sybel: Die Enttehnung des deutschen Königthums 474. és köv. 1. Viollet P., Histoire du droit civil français 1893. 328. és köv. 1.

² Fejér C. D. I. 381. – V. ö. Karácsonyi, Szent István oklevelei.

jük az immunitás következtében kifejlődő földesúri hatalom, az úri hatóság kezdetét. Ezen alapítólevél szerint már az apátság birtokain tartózkodók a polgári törvénykezés tekintetében *in causa civili*, az apát bírói hatalma alatt állanak és csak büntető perekben tartoznak a királyi tisztviselők bírói hatalma alá.³

A királyság első századaiban az immunitási kiváltságok még leginkább az egyházi birtokokra szorítkoznak. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy ebben az időben még csak az egyház bírt nagy birtokokkal, uradalmakkal. De a nemesek bírói hatalma a birtokaikon tartózkodó szabad parasztok felett már a királyság első századában kezd kifejlődni⁴ és a XII. század folyamán már a nemesek jobbágyaik ügyeiben általán bíraskodnak,⁵ kivéve a súlyosabb büntetteket, valamint a tized- és pénzügyeket.

Az eddig ismert legrégebbi okmány a pécsi egyház kiváltságlevele 1190-1191-ből, mely már a teljes mértékben kifejlődött földesúri hatalmat tünteti fel. Ennek hitelességét azonban kétségbe vonják⁶ és pedig méltán, mert a külső okoktól eltekintve, az okmány tartalma is arra vall, hogy később készült, miután nálunk a földesúri hatalom csak a XIII. században fejlődött ki teljesen. Az aranybulla 5-ik cikkelye szerint még a tized- és pénzügyekben a vármegyei ispánok ítélnek, valamint az immunitástadó kiváltságlevelek szerint a súlyosabb büntettek eseteiben is.

A székesfehérvári egyháznak, az egri püspökségnek és az esztergomi érsekségnek adott kiváltságlevelek, valamint

³ „In civili autem causa nulli liceat iudicare, quam Abbati; nisi forte pro qua sanguis effundi debeat”. *Fejér C. D. I. 300.*

⁴ A nemesek bírói hatalmának, az úri hatóságnak első nyomát Szent László decretumában találom, HL 12.: Si quis in *curia nobilium* furtum fecerit, nuncietur vei ejusdem» *domino curiae vei pristaldo eius*. Et si forte contigerit, quod neuter domi sit, exspectetur per decern dies; si in undecimo neuter illorum venerit ante iudicem stantur et secundum legem tractetur.,

⁵ Erről tanúskodik a váradí regestrum, mely a földesúri bíraskodást már kifejlett állapotában tünteti fel. L. a 123., 281., 299., 308. stb. pontokat. Már 1181. évben olvassuk, hogy Froa úrnőnek, Marczell prépost nejének, udvarbírája van: „Elelis curialis comes Froue, qui terminum terre in circuitu demonstravit”, *Fejér C. D. II. 200. 1.*

⁶ V. o. *Pauler* id. m. I. 756. és köv. 1.

egyéb okmányok arról tanúskodnak, hogy a XIII. század második felében az immunitással ellátott területen és az azon lakók felett a teljes törvénykezési hatalom, úgyszintén a király pénzügyi jogai a földesúrra szállottak át. A földesúr szedi be a királyi kollektákat és a tizedet, gyakorolja a vám-szedési és a vásártartási jogot; ellenben a király részére sem minemű hadi vagy törvénykezési bírság be nem szedhető.⁷

Csak a király részére fennálló megszállási jog, a *ius descensus regii*, maradt fenn, tehát az a jog, hogy midőn utazik, szállást és ellátást követelhet. De már a nádor és a többi királyi főtisztek erre igényt nem tarthatnak és az immunitási területen sem büntető, sem polgári perekben törvénykezési gyűléseket össze nem hívhatnak, valamint a királyi pénzváltók sem eszközölhetik a pénzek beváltását.

A földesúri hatalomnak közjogi jelentsége abban nyilvánul, hogy egyes állami alattvalók – ebben a korszakban még csak az egyházi és világi főurak – más állami alattvalók, az ő uradalmaikon tartózkodók felett közhatalmi jogosítványokat gyakorolnak. Ennek következtében a szabad földművelők a földesurak magánhatalma alá kerülnek, a közvetlen kapcsolat ezek és a királyi hatalom között megszakad. A szabad földművelők és a királyi hatalom közé a földesúri hatalom ékelődik, ez védi és képviseli őket a közhatalommal szemben, miért is a szabad földművelők vagy jobbágyok a közjog, az alkotmány szempontjából nem léteznek, politikai jogokkal nem bírhatnak.

A földesúri immunitások következtében hovatovább a földesúr minden hatalomnak és jognak birtokosa az ő területén; úgy a hadi, mint különösen a törvénykezési hatalmat, mint saját jogát gyakorolja és pedig vagy személyesen, vagy tisztjei által.

A földesúr szólítja hadba az immunitási területen tartózkodó hadköteleseket, bírói széket tart jobbágyai felett, gyakorolja a királyi pénzügyi jogosítványokat.

⁷ L. a fehérvári egyház kiváltságlevelét 1254. év *Endlicher* 484-486. 1. Az egri püspökségét 1261. év *Fejér C. D.* IV. 33-44. és *Endlicher* 429-434. Az esztergomi érsekségét *Endlicher* 500-503. Régebbs immunitások 1137. év *Fejér C. D.* VII. 5. 108-110.; 1217. év *Knauz Mon. Strig.* I. 212.; 1239. év u. o. 329. A kalocsai érsekét I. Károly megerősítő levele szintén Szent Istvánra vezeti vissza. *H. O.* IV. 119-120.

(A földesúrnak azonban sem hadi, sem törvénykezési hatalma nem korlátlan. A földesúri hatalom abban különbözik a tartományúri hatalom, a tartományi fenségtől, hogy a földesúri hatalom kútforrását a királyi hatalom képezi és azzal szemben a királyhoz lehet fellebbezni, a visszaélések ellen nála lehet orvoslást keresni, a mint azt az 1290. évi XV, t.-cz. is bizonyítja, mely az immunitással bíró egyházak népei felett a király személyes bírói hatóságát fentartja.⁸

A földesúr az őt megillető jogokat átruházhatja másokra is, nevezetesen az ő tisztjeire, vagy az ő községeire. Ez által a földesúr egyik-másik jobb ágyközségének a többiekénél előnyösebb jogállást biztosít, külön kiváltságokkal ruházza fel, s ezen előnyösebb jogi helyzetben lévő községekből fejlődnek ki a földesúri városok.

Minthogy a földesúr királyi kiváltság alapján mindazokat a jogokat bírhatja, a melyekkel a szabad királyi városok bírnak, ő azokat jobb ágyközségeire át is ruházhatja. Így a földesúr adhat szabad bíróválasztási jogot és a községi bíró részére átengedheti az őt megillető törvénykezési hatalmat? A földesúr rendszerint csak a fontosabb ügyek, a súlyosabb büntettek feletti bíraskodást tartja fenn magának.

Továbbá a földesúr kegyura az ő uradalmain létező egyházaknak; ennél fogva a lelkészválasztási, illetve bemutatási jogot (*ius praesentandi*) átruházhatja az ő jobbágyaira. A jobb ágyközségek is bírhatnak lelkészválasztási joggal éppen úgy, mint a szab. királyi városok.

A király pénzügyi jogosítványai lassankint szintén a földesúrra szálltak át, miért is a földesúr engedélyezhet vásárokat, adományozhatja a vásártartási jogot és a földesúri

⁸ „Item statuimus, quod populos archiepiscoporum, episcoporum et ecclesiarum privilegiatarum in causis temporalibus nullus iudicum praeter personam nostram possit iudicare”. Világosan kimondja ezt az egrői püspökség kiváltságlevele 1271. évből: 16. „qui si iusticie complementum reddere recusaret, idem episcopus et non reddita iusticia rationem redditurus”. *Endlicher* 533. 1. L. még a fehérvári egyház kiváltságlevelét 1254. évből. U. o. 485-486. 1.

⁹ Érdekes példái ennek Jászó község kiváltságlevele (Libertás civium de J. aszo) 1243. évből. *Endlicher* 462-464. 1. Kereszturé 1246. évből. U. O. 469-470. L. még Moys nádor kiváltságlevelét 1270. évből *Fejér C. D. V.* 1., 79-81. Ez utóbbi már büntetőjogi szabályokat is tartalmaz.

vámok alól mentességet. Sőt a mennyiben a királyi kollek-
tákat is ő szedi, ez alól is mentességet adhat.¹⁰

A földesúri kiváltságolt községek vagy városok csak azokat a kiváltságokat nem élvezhetik, a melyek a földesurat sem illetik. Így az egész ország területén a vámjog a királyt illetvén, a földesúri területén kívül eső vámok alól csak a király adhat felmentést.

Gyakran megtörtént, hogy a földesúri községeknek adott kiváltságokat a király is megerősítette, sőt egyik-másik jobbágyközség lakóinak teljes mentességet adott valamennyi királyi vám alól. Az ilyen földesúri városok az általuk élvezett kiváltságok tekintetében alig különböztek a szabad királyi városoktól. Mindazonáltal nagy különbség volt közöttük anynyiban, a mennyiben a szabad királyi városok közvetlen a királyi hatalom alatt állottak és ez által a királyi kormányzatnak is önálló tényezőit képezték; holott a jobbágyközségek földesúri hatalom alatt állván, nem önálló alkatrészei a közkormányzatot helyettesítő királyi kormányzatnak, hanem csak a földesúri kormányzatnak.

A földesurak törvénykezési hatalmukat, a mennyiben ezt a községekre át nem ruházták, részint személyesen, részint tisztjeik által gyakorolták. Az egyházi intézetek, valamint a nők e célból külön tisztet tartottak, a kit szintén udvari ispánnak, udvarbírónak *comes curialis*-nak vagy egyszerűen comes-nek, ispánnak, majd később a földesúr várálíoiz tartozó népek bíróját várnagynak, *castellanus*-nak nevezték. Ezek ítélték közvetlenül a tanyákon, az uradalmakon (*praedium-okon*) lakó jobbágyok mindennemű ügyeiben és a községekben (*villae*) lakóknak azokban az ügyeiben, a melyek nem tartoztak a községi bíró hatáskörébe.

Az immunitással ellátott uradalmak e korszak végével

¹⁰ A *fiscalis* jogok átszállását a földesúrra már a Garam melletti Szent-Benedek község részére 1204-1235. évben adott kiváltságlevél tanúsítja: „sub his videlicet exemptionibus, quod de omnibus proventibus et commoditatibus, *quae ad regiam iurisdictionem pertinent*, tam in tributis, et in descensibus, in liberis et ponderibus seu aliis quibuscunque debitis, quae in regno (isto) soient vel possent emergere, nec fisco, nec cuiquam foominuni respondere teneatur: sed *ad ecclesiae memoratae Jurisdictionem!*, tam in iudiciis faeiendis. quam in aliis supradictis libertalibus s int exemp^{ti}. Wenzel VI. 572. 1.

már külön kormányzati területeket alkottak és a vármegyei szervezettel még összeköttetésben nem állottak. Az úri hatóság ehhez képest a jobbágyokra vonatkozó külön kormányzati szervezetté fejlődött.

Az immunitással bíró földesurak nagy hatalmát mutatja az esztergomi érsekség kiváltságlevele, mely szerint az esztergomi érseknek van nádora, udvarbírája és területi bírása.¹¹

5. §. Külön kormányzati és törvénykezési kerületek. A kunok és a szepesi szászok kormányzata.

A XIII. században már a vármegyék, a városok és az immunitással bíró uradalmak alkották a vidéki kormányzat egységeit, a vármegyei, városi és földesúri hatóságok pedig a vidéki kormányzatnak rendes közegeit.

E szabályszerű és hovatovább az országos jogban gyökeredző rendes kormányzati szervezeteken kívül voltak kivételes jellegű kormányzati szervezetek is. Ilyen kormányzati szervezet állott fenn az erdélyi részieken a magyar föld, a székelység és a szászág kormányzati szervezetében, valamint Szlavóniában, Horvát- és Dalmátországban. Ezekről eltekintve, benn az anyaország területén is két sajátos jellegű kormányzati szervezet létesült: egyik a k u n o k, másik a szepesi s z á s z o k r é s z é r e .

I. A k u n o k k o r m á n y z a t a .

Itt azokról a kunokról van szó, akik IV. Béla korában a tatárok elől menekülve jöttek az országba. A Duna és Tisza, a Kőrös és Maros, a Maros és Temes folyók között üttették fel sátraikat, valószínűleg azért, mert ez a Vidék látszott a legalkalmasabbnak a baromtenyésztéssel, halászáttal és vadászattal foglalkozó félnomád nép eltartására. IV. Béla azon föltétel mellett fogadta be őket, hogy megkeresztelkednek és a magyar király hatalmának magukat alávetik.

A kunok azonban nem olvadtak be egykönnyen a magyar nemzet testébe. Ragaszkodtak ősi vallásukhoz, nem

¹¹ 1263. év 1. pont: *sed eiusdem ecclesie Strigoniensis iudices, videlicet palatinus suus ve iudex curie sue aut terrestris comes per archepiscopum deputati in omnibus causis et earum articulis iudicabunt.* Es u. o. 94k pont. *Endlicher* 501-502. 1. V. ö. *Knauz Mon. Strig.* I. 474.

alapítottak maradandó tűzhelyet, nem művelték a földeket, hanem sátorban laktak, marhatenyésztésből éltek s ide-oda barangolván, fosztogatták, rabolták a magyarokat.¹

Már V. István meg akarta őket rendszabályozni, de ezt a. tervét nem valósíthatta meg, mígnem IV. vagy Kun László idejében az egyház lépett közbe. Fülöp fermói püspök, pápai követ rábírta IV. Lászlót, hogy 1279-ben Tétény körül a Duna mellett gyűlést tartott a kun ügy rendezésére, melyen a kunok is részt vettek. Az ugyanakkor kiadott királyi privilégium tekinthető a kunok kivételes jogállásának kiindulási alapja gyanánt.²

A kiváltságlevél értelmében a kunok hét nemzetsége ugyanazon helyeken telepedjék le, a melyeket már IV. Béla idejében elfoglaltak. De a már megszállott területen kívül a király a kunoknak adományozza a királyné udvarnokainak, a félszabadoknak (*condicionarii*), valamint a magszakadás következtében kihalt nemesi családoknak birtokait. Sőt ezen felül nekik adományozza a király a nemesek és várjobbágyok által bírt azokat a területeket is, melyek a tatárdúlás következtében üresen maradtak, úgy hogy ezekért a király teljes kárpótlást ad előbbi tulajdonosainak.

A kiváltságlevél ismételtén kimondja, hogy a kunok a nemesekkel teljesen egyenlő jogállással bírnak, a nemesek sorába tartoznak és nemesi jogon bírják az általuk megszállott területet. Sőt a kiváltságlevél kívánatosnak mondja, hogy a kunok a nemesekkel, mint egyenlő jogállásúakkal minél inkább egybeolvadjanak, ezért meghagyja köztük a nemesek és a várjobbágyok el nem pusztult birtokait.

Továbbá a nemesi szabadságnak megfelelően a kunok is minden adózás alól mentesek; sem a király, sem a királyné, sem a királyi főtisztek tőlük szállásadást nem követelhetnek. A nemesek módjára csak akkor tartoznak táborba szállani, ha a király maga vezeti a sereget; és aki ilyenkor elmarad, ugyanolyan bírságot fizet, mint a nemesek.

A kunok letelepítésük után sem vonattak be a vármegei szervezetbe, hanem megtartották nemzetségi szervezetüket. Mindenik nemzetség külön kormányzati és törvény-

¹ V. ö. *Gyárfás István*, A jászkunok története. I. k.

² L. magát a privilégiumot. *Endlicher* 559-565. 1.

kezesi egészet alkotott, melynek élén állott a *iudex* vagy *princeps*, a ki mint a nemzetség bírója kezdetben tisztségét a nemzetségi jogon fiágról-faágra szállva örökletesen bírja.

A kun és nem kun között fennforgó peres ügyekben a nádor mindenkor a kun peres fél nemzetségbírájával együttesen ítél és ennyiben a nádor már e korszakban a kunok főbírája. Ellenben a kunok egymásközi pereiben nem a nádor, hanem az alperes nemzetségbírája (*iudex generationis*) ítél. Ha ilyenkor valamelyik peres fél a nemzetségbíró ítéletével meg nem elégednék, akkor közvetlen a királyhoz fellebbezhet, a ki a nemzetségbíróval együttesen fog véglegesen ítélni.

II. A s z e p e s i s z á s z o k k o r m á n y z a t a .

A szepesi szászok II. Géza idejében vándoroltak be Magyarország északi részeibe. Kezdetben az egyes telepek külön kiváltságokat kapván, összefüggő kormányzati egészet nem képeztek.³ A szász telepek egyesítése először egyház kormányzati szempontból történt a szepesi prépostság alapítása következtében a XII. század végével, a midőn a szász telepek plébániái a szepesi prépostság hatása alá kerülnek.⁴

Az egyházkormányzati egyesítést csak jóval később a XIII. század vége felé követi a politikai egyesítés V. István 1271. évi kiváltságlevele alapján,⁵ melynek értelmében a Szepességben levő szásztelepek, nevezetesen a 24 szepesi város,⁶ az ezekhez tartozó községekkel külön kormányzati területet (*provincia*) képeznek. A *provincia* élén áll a szászok által választott gróf vagy bíró – *comes vei iudex provinciáé* – a kit a források területi ispánnak, *comes terrestris*-nek is neveznek,⁷ a ki azonban csak a kisebb ügyekben, csak a pénz-követelési és örökösödési perekben járhatott el egyedül:

³ Egyes hospeskcvez-scigek azonban már ki voltak véve a szepesmegyei ispán hatósága alul. L. pl. Olaszi kiváltságlevelet 1243. évből *Fejér C. D.* IV. 1. 278.: „ut a comitē parochiali Ívben sin-t pen i tus et exempti”.

⁴ *Wagner*, *Analecta Scep.* I. 24. V. ö. *Pirballa Márton*. A szepesi prépostság vázlatos története. (A szepesmegyei tört. társulat millenniumi kiadásai IV. k. 1899.)

⁵ L. a kiváltságlevelet *Endlicher* 522-525. 1. V. ö. *Demkó Kálmán*. A szepesi szászok ősi jogélete 1896.

⁶ Névszerint felsorolja ezeket Károly Róbert 1312. évi kiváltságlevele. *Fejér C. D.* VIII. 2. 435.

⁷ *Fejér C. D.* VIII. 2. 44. – IX. 3. 150.

minden nagyobb peres ügyben a bíraskodást a szepesmezei ispánnal együttesen gyakorolja Lőcsén, a kerület fővárosában, a szász bírótársak közreműködése mellett, a kerület helybenhagyott joga és szokásai szerint. A megítélt bíróságok kétharmada a megyei ispánt, egyharmada a szászok grófját illeti.

E bíróságon kívül a szepesi szászokat más bíróság, még a közvetlen királyi bíróság elé sem lehetett idézni. A kiváltságlevél ezt a különös kiváltságot, mely páratlanul áll a mi jogemlékeinkben, azzal indokolja, hogy a szászok földműveléssel és iparral foglalkozó egyszerű emberek, kik a nemesek jogaiban járatlanok, miért is saját külön jogukkal élnek.⁸

A szepesi provinciához tartozó városok szabadon választják bírájukat, a ki az esküdt polgárokkal együtt alkotja az elsőfokú bírói hatóságot, valamint szabadon választják lelkészeiket, irthatják az erdőket és az ilyképpen nyert szántókat szabadon használhatják, végül szabad halászati, vadászati és – a királyi jog fentartása mellett – bányászati joggal bírnak.

E jogok élvezete mellett a szászok is, úgy mint a szabad királyi városok lakói, a királyi hatalom irányában hadi és adózási kötelezettséget teljesítenek. Háború esetén úgy az ország határán belül, mint azon kívül tartoznak 50 lándzsást állítani a király zászlaja alá (*sub vexillo regis*). Továbbá tartoznak földbér (*terragium*) címén évenként 300 márka finom ezüstöt fizetni, valamint, ha a király a szászok kerületébe megy, tartoznak őt a királyi méltósághoz illő fénynyel fogadni és távoztakor is megvendégetni.

Ez képezi kiindulási pontját a szászok által alapított 24 város különleges jogállásának, mígnem azok nagyobb részét – t. i. tizenháromat – Zsigmond király 1412. évben Lengyelországnak elzalogosította, a mi a grófi tisztség megszűnésére

⁸ Libertás Saxonum de Scepusio 8. Insuper de prerogativa speciali hanc ipsis dedimus libertatém, quod nullius conditionis, status aut ordinis hominem possint *ad nostri presenciam* extra provinciám evocari vei citari, maxime, quia homines sunt simplices et in iure nobilium nequeunt conversari, agriculturis et laboribus intenti, proprio iure et lege speciali perfruuntur. *Endlicher* 524. 1.

és arra vezetett, hogy a magyar uralom alatt megmaradt szepesi városok a szepesi várnagy hatósága alá jutottak.⁹

6. §. Az erdélyi részek kormányzata.

Erdély e korszakban, valamint később is a mohácsi vészig, nem közjogi, hanem *földrajzi fogalom*, éppen úgy, mint jelenleg az 1848. évi unió következtében.

Erdély a közjog, az alkotmány szempontjából különálló egészet, külön kormányzati területet nem képezett. Erdély a magyar állam területének bizonyos része volt, mely az erdőségen, a Meszesen¹ túl feküdt. A XII. században és XIII. század elején a helyesen másolt hibátlan okiratok ezt az országrészt *Ultrasylvania-nak*, annak vajdáját és püspökét *ultrasylvanus-nak* nevezik. A későbbi okiratokban az *Ultrasylvania és Transylvania* elnevezés váltakozik, mindkét elnevezés erdöntúli részt jelent. A magyar Erdély szót az „erdő” és az „elv” „eleu” szótól származtatják, a mi szintén erdöntúli részt jelent.² Erdély e szerint annyit jelentett, mint midőn ma azt mondjuk: Tiszántúl vagy Dunántúl.

A földrajzi különállás azonban lassankint politikai különállásra vezetett olyképpen, hogy az erdélyi résziesen külön kormányzati szervezetek keletkeztek és később már Erdélyivel szemben Magyarországot már szűkebb értelemben *Regnum Hungariae*-nek nevezik.

Az erdélyi részeken a XIII. században három különálló kormányzati területet és ehhez képest három különálló kormányzati szervezetet találunk.

A magyar föld Erdélynek az a része, melyet a magyarok a honalapítás alkalmával vagy közvetlen utána birtokba vettek.³ *Anonymus* előadása szerint Töhötöm tör-

⁹ *Wagner*, *Analecta Scep.* I. 212-216. V. Ö. *Sváby Frigyes*, A XIII. szepesi város története. (Millenniumi kiadványok II. k. 1895.)

¹ Hogy az erdélyi vajda hatásköre később is a Meszesig terjedt, arról okleveles bizonyosságunk van: „Ipse autem D. Waywoda dixisset, quod cause buic semet immitte Te nequeat, quum is te possessiones extra *portam Mezesinam*, adeoque extra *authoritatis suae Wayvodalis ambitum* si ta esse com.peria.ntuT. *Fejér C. D.* VII. 4. 100. 1. 1248. év.

² Diicitur autem regnum illud hungarice *Erdeely* quod irrigatur plurim is fluviiis. *Képes Krónika* 37. *M. Florianus*, *Hist. Hung. font. dorn.* II. 140. u. o. 38 vulgariter sic didi solét: *ErdeeM Zoltán*.

³ Már a veszprémi zárdai alapító-levelében olvassuk, hogy

zse telepedett le az erdélyi részeken. Itt a királyság létrejötte után ugyanaz a kormányzati és birtokszervezet állott elő, mint az anyaország területén. Szent István Gyula vajdát, az utolsó törzsfőnököt – a ki nem akart az új rendhez alkalmazkodni, visszautasítá a keresztény vallást és megtagadta a király iránti engedelmisséget – 1003-ban legyőzte. Országát, az erdőntúli részeket meghódította, Gyula vajda várában, a régi római Apulumban, püspökséget alapított és Erdélyben is létesítette a vármegyei szervezetet minden következményeivel együtt.⁴

Az erdélyi részekben fekvő vármegyék nagy távolsága a központi királyi kormányzat székhelyétől lassankint arra vezetett, hogy azok részére külön királyi főtiszttség létesült: a vajdai tisztség, melylyel azonban, mint állandó tisztséggel csak a XII. század vége óta találkozunk.

A vajdai tisztség eredete és kezdetleges fejlődésére nézve nincsenek biztos adataink. A források említenek ugyan egy Zsolt nevű kormányzót (Képes Krónika), kire Szent István Gyula vajda legyőzetése után Erdély kormányzatát bízta; majd 1111-ben és 1113-ban Kálmán királynak a zobori apátság részére kiadott oklevelei említik *Mercurius princeps ultrasylvanust*.⁵ Innentől kezdve Erdély kormányzója, majd *dux*, majd vajda (*Wayvoda*) nevet visel, mígnem a XII. század végével a vajda elnevezés állandóvá lesz és a *dux Transylvaniae* címet csak akkor alkalmazzák, ha királyi berezeg áll az erdélyi részek élén.

Mindezekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a vajdai tisztség kezdetben nem volt állandó, hanem a király vagy királyi herczegre bízta az erdélyi megyék kormányzását, vagy valamelyik vármegyei ispánt bízta meg azzal, hogy ott a királyi teljhatalmat képviselje és a király bírói személyiségét helyettesítse. Az ilyen megbízottat az egykori törzsfőnök neve után vajdának nevezték.

Szent István egész Magyarország királyának nevezi magát, a mi arra vall, hogy az erdélyi részeket is bírta: *ἡ γὰρ Σιθυακία περιουσία ἡ καὶ κερὰ ἰσχυρὰ Οὐγγαρία* Wenzel I. 347. I. L. még Nagy Géza, A magyar királyok címe a XI. században. Turul 1906. évf. 112. és köv. 1.

⁴V. ö. *Pauler*, id. m. I. 53-54. 1. és 884k jegyzet.

⁵*Fejérpataky László*, Kálmán király oklevelei 44. és 62. 1.

Lassankint ez a helyettesítés éppen talán az erdélyi részek távolsága miatt állandósul. Majd egy lépéssel tovább menve, a vajda éppen úgy, mint a nádor, önálló hatóságot nyer.

A vajda ettől az időtől kezdve az erdélyi részeken a központi királyi kormányzatot és törvénykezést gyakorolja és mint önálló hatósággal bíró királyi főtiszt, éppen úgy, mint a nádor, külön kúriával bír.⁶

A vajdát a király tetszése szerint nevezi ki, viszont ő is szabadon nevezi ki helyettesét, az alvajdát. A vajda majd a dobokai, majd a szolnoki vármegyének ispánja, míg később állandóan a szolnoki ispánságot viseli.

A vajda az ő kúriájában törvénykezési hatalmat gyakorol a nemesek felett; csak a magasabb egyházi méltóságok viselői voltak úgy személyükre, mint birtokukra nézve kivéve a vajda hatósága alól, valamint azok, a kiket a király külön kiváltság által mentesített. Mindezen mentességeket azonban már Károly Róbert 1324-ben megszüntette.⁷

A vajda továbbá az erdélyi részeken a királyi haderő parancsnoka, ő vezeti táborba az erdélyi részek haderejét. Ő volt a királyi jövedelmek kezdője és ezért a király jogosítványából befolyt jövedelem (pl. a Maroson szállított só utáni vám) egyharmada őt illette. Ezenkívül még külön vajdai adóról is említést tesznek az okmányok. Mint királyi főtiszt, megszállási joggal bírt mindazokkal szemben, a kikre hatósága kiterjedt, sőt a midőn a király ügyében járt el, akkor a szászoktól is igényelhetette azt, habár azok nem tartoztak az ő bírói hatósága alá.⁸

A magyarföldön különben ugyanazon kormánysszervezetre találunk, mint Magyarország többi részeiben, ami azt bizonyítja, hogy a királyi vármegyei szervezet itt is már Szent István óta életbe lépett. Majd midőn ez felbomlik, akkor az erdélyi részeken is létrejön az autonóm megyei szervezet,

⁶ Világosan tanúsítja ezt az erdélyi káptalan (*capitulum ecclesie Albemis Trmsylvaniensis*) 1176. évben kiállított oklevele, a mely szerint a határjárást a káptalan kiküldöttje Miklós vajda *főjegyzőjével* együttesen eszközölte Wenzel I. 73-75.

⁷ Hajnik Imre, A magyar -bírószági szervezet és perjog 122. 1.

⁸ L. az 1224. évi kiváltságlevél 15. pontját. Endlicher 423. I.

valamint kifejlődik a városi szabadság is; keletkeznek a szabad királyi városok, a minők voltak: Kolozsvár, Deés, Tor da stb., a melyek szintén olyan jogállással bírnak, mint a többi magyarországi városok. Úgyszintén találunk az erdélyi részekben is immunitással bíró területeket.

II. Az erdöntúli részekben a magyarföldtől különálló kormányzati területet képezett a s z é k e l y f ö l d, a s z é k e l y s é g.

Az Árpádok korából a székelyföld kormányzatáról csak néhány adat maradt ránk, de ezekből is látunk annyit, hogy a székelyföldön a királyi vármegyei szervezet nem nyert alkalmazást, mert a székelység megtartotta az ősi törzsi és nemzetségi szervezetét, mint kormányzati és birtokszervezetet.

A régi nemzetségek szerint a székelyföld eredetileg hét székre oszlott; ezen hét legrégebb szék: Maros-, Udvarhely-, Sepsi-, Kezdi-, Orbai-, Csík-, Gyergyó-szék. Ezekhez járult még az Árpádok korában Aranyosszék, mely úgy keletkezett, hogy V. István és fia, IV. László, a tordai várhoz tartozó Aranyos földjét a székelyeknek adományozta. Később is több új szék keletkezett, melyeket az ősi székekkel szemben fiúszékeknek neveztek.⁹

A királyi hatalom a székelyek törzsi és nemzetségi szervezetét épségben hagyván, a királyi kormányzat érdekében királyi főtitstet állított élükre, a s z é k e l y i s p á n t (*cornes siculorum*), a ki ott a vajdától függetlenül képviselte a királyi hatalmat.¹⁰

Az egyes székekben a nemzetségi szervezeten nyugvó kormányzatot és törvénykezést találunk. Minidé gyík szék élén a hadnagy és a bíró állott, a kik nemek és ágak szerint évente váltakozva, választás útján foglalják el tisztségüket, a mint azt a későbbi korra nézve a XV. századból visszamaradt, emlék igazolja, mely szerint a Marosszéken 6 nem és 24 lg volt, a melyekben a hadnagyi és bírói tisztség váltakozott. A megválasztott hadnagynak vagy bírónak ősi birtokán levő

⁹ V. ö. *Szabó Karoly*, A régi székelység 1890. 131-132. 1.

¹⁰ A legrégebb okleveles adat 1235. évből Bogomért, Szoboszló fiát említi, mint székely ispánt. Székely oklevéltár I. 7. L. még a XIII. századból: U. o. I. 28.. 29. *Wenzel* XII. 557. 657.

lakására z ö l d á g a t (*frondes*) vagy lombos fát (*arborem frondosam*) vittek, mint a nemzetségi tisztség jelvényét.¹¹

A székelyek ősi közszervezetében ezek szerint a hadnagyi tisztség el volt választva a bírói tisztségtől éppen úgy, mint azt már a magyar nemzet ősi állami szervezetében láttuk.

A székelyek jogállásukra, rendiségükre nézve a honalapító magyarok, a nemesek sorába tartoznak. Ezt azok is elismerik, a kik azt vitatják, hogy a székelyek csak későbbben Magyarországból telepedtek le az erdélyi részekben. Ennek következtében a székelyek is úgy, mint a honalapítók utódai, mindannyian nemesek, nemesi szabadságot élveznek, csakis hadi kötelezettséget teljesítenek, de semminemű adózási kötelezettség őket nem terheli,¹² mert »az ökörsütés (*signatura boum*), azaz a székelyeknek az a kötelezettsége, hogy a királynak a koronázás alkalmával ökröket ajándékoztak, nem adózási, hanem ajándékozási kötelezettség, mely nem érinti a nemesi szabadságot.¹³ Csakis a harczolási módban volt a székelyek között különbség és ehhez képest lovas vagy lófé és gyalog vagy darabont székelyekre oszlanak.

Továbbá a székelyeknél még a régi nemzetségi birtokszervezetet találjuk, melynek alapja a nemzetségi földközösség. Az egyéni földtulajdon csak igen későn kezd a székelyföldön kifejlődni, ebben a korszakban még a földbirtok neme és ágak szerint időről-időre a családfők között osztott fel.

A nemzetségi földközösségnek természetzerű következménye, hogy a székelyföldön nincsen k i r á l y i j o g (*ius regium*). A székely birtok sem magszakadás, sem hűtlenség következtében a királyra át nem szállhat és így újabb adományozás alá nem kerülhet. A királyi adománybirtok a székelyföldön ismeretlen.

III. A s z á s z o k bevándorlása az erdélyi részekre, úgy látszik, már a királyság megalapításakor vette kezdetét. Na-

¹¹ Székely Oklevéltár II. 139-143. 1. Századok 1868. évf. 673-692. 1.

¹² Kiténik ez az Oláhfalú lakosainak adott kiváltságlevélből: „sint-que ab omni dicaacsnc more *Siculorum*, inter quos vivunt, in perpetuum exempti”. Székely Oklevéltár I. 30-32. 1. 1301. év.

¹³ Hogy csak koronázáskor adták, azt okmányok igazolják: „et bus tempore coronations a Siculis dare debendis”. *Fejér C. D. X. 2. 510.*

gyobb települések azonban csak II. Géza korában történtek, 1143-1150 között, midőn flamandok szászokkal vegyest Flandriából Erdély északkeleti részeibe vándorolnak és ott községeket alapítanak.

Az egyes szász telepek vagy községek kezdetben külön kiváltságokat kaptak, a magyarországi hospes-telepekhez hasonló autonómiát élveztek, bíráikat és lelkészeiket szabadon választották, sőt egyházaik egy része ki volt véve a püspök joghatósága alól és közvetlen az érseki joghatóság alatt állott. Ezen kivett egyházak könnyebb igazgatása végett III. Béla Nagyszébenben prépostságot és káptalant alapított.¹⁴ Ez az egyházi egyesítés képezte magvát és kiindulási alapját a flamand és szász telepek politikai egyesítésének, mely íi. Endre alatt következett be az általa 1224-ben kiadott kiváltságlevél, a *diploma Andreanum*, következtében.¹⁵

A kiváltságlevél szerint a szászok által lakott terület külön kormányzati egészet képez, melynek élén áll a szebeni gróf, *comes Cibiniensis*, mint királyi főtiszt. A szászok csak ennek és a közvetlen királyi hatóságnak vannak alávetve, felettük csak a szebeni gróf, vagy a királytól kiküldött bíró (*iudex regius*) mondhat ítéletet. Az egyes városok továbbra is autonómiát élveznek, olyanformán, mint a szabad királyi városok: bíráikat és lelkészeiket szabadon választják. Továbbá az általuk bírt területeken teljes használati jogot nyertek; halászati, vadászati és bányászati jogot kaptak. Sőt más. mint szász, köztük földbirtokot nem szerezhettek és ha valaki a királyt arra bírná, hogy neki itt birtokot adományozzon, annak a szászok ellentmondhatnak, a mi fontos kiváltság volt a szászok nemzetiségi különállásának biztosítása és épenmaradása szempontjából.

A szászok az egész országban szabadon, vámmentesen szállítják áruikat, a királyi vámok alól teljes mentességet élveznek, vásártartási foggal bírnak és régi szabadságukhoz képest bizonyos napokon maguknak sőt szabadon szállíthatnak.

E kiváltságok mellett az egyesített szász telepek kötelezettségei a királyi hatalom irányában a következők voltak:

¹⁴ *Fejér C. D.* II. 250., 276., 348. *Wenzel VI.* 182.

¹⁵ L. e kiváltságlevelet *Endlicher* 420-423. 1.

a) ha a király személyesen vezeti a hadsereget, az ország határain belül 500, a határokon kívül 100 katonát tartoznak állítani, ha valamely főurat küld, akkor 50-et; b) a királyi kincstár részére évenként 500 kölni márka finom ezüstöt fizetnek, a melyet a kiváltságlevél általában *lucrum camerae*-nak nevez, de a mely alatt földbért (*terragium*) keli érteni; c) ha a király hadviselés közben hozzájuk megy, három szállásköltséget adnak; ha pedig a vajda ia király érdekében utazik hozzájuk vagy területükön keresztül, akkor kettőt: egyet menet, egyet jövet.

7. §. Szlavónia, Horvát- és Dalmátország kormányzata.*

A régi Szlavónia vagy Tótföld alatt sokkal nagyobb terület kell értenünk, mint a mai Szlavónia, mert a régi Szlavónia a Dráva és Száva folyók között és azon túl egészen a Kapella hegység aljáig terjedt, a melyen a honalapítás idején szláv népek tartózkodtak és a mely terület a római uralom alatt Pannoniához, holott a horvátok lakta föld Dalmáciához tartozott.

Szlavónia egy része már a honalapítás óta Magyarország kiegészítő részét képezte. Ezt igazolja *Konstantinosnak* az a tudósítása, hogy a magyarok a Száváig laknak,¹ valamint a pécsi püspökség alapító levele, mely szerint a Szeremtől nyugatra terjedő Valkó és Pozsega vármegyék a pécsi püspök-

* *Irodalom: Skerlecz N.*, Fund am enta quibus ostenditur trés inferiores Slavoniae comitatus semper ad iurisdictionem regni et bani Slavoniae pertinuisse 1791. *Bél K. A.*, De archiofficiis regni Hungariae 1749. *Fejér Gy.*, Croatiae ac Slavoniae cum regno Hungariae nexus et relationes 1839. *Gyurkovits Gy.*, De situ et ambitu Slavoniae et Croatiae 1844. *Kukulievich*, Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae 1861. *Palugyay*, Kapcsolt részek 1863. *Korbuly Imre*, A báni méltóság 1868. *Pesty Fr.*, Száz levél Horvátországról 1885. *Pauler*, HorvátDalmátország elfoglalás sáról. Századok 1888. évf. *Thallöczy*, Tanulmányok a Blagav-család történetéből 1897. *Fraknoi*, Szent László levele a montecassinói apáthoz 1901 *Tomasic Miklós*, Temelji Drzavnoga Prava Hrvatskoga Kraljevstva (Fundamenta Juris Publici regni Croatiae) 1910: *Karácsonyi János*, Tomasic könyve a horvát királyság államjogáról (Századok 1910. évf. 641. és köv. 1.); A horvát történetírás zátonyai (Századok 1912. évf. 1. és köv. 1.). Szent László meghódítja a régi Szlavóniát 1916.

¹ MHK, 131. l.: καὶ κατοικοῦνται πῦρ ἐν Τολφῶν ἀπέχοντες τοῦ Αἰουβίου ἁγίου οὗ ἐστὶν ἡ: Μοραβίας πῦρ ἀλλὰ καὶ ἕτερον πῦρ τοῦ Αἰουβίου καὶ τοῦ Σίδηρο κατοικοῦνται. . . .

megye alkatrészét képezték.² Az ezen vármegyétől nyugatra eső Dráva-Száva közti részt, a tulajdonképeni középkori Szlavóniát, valamint a Kapella alját és völgyét csak Szent László vonta be szorosabban a magyar uralom körébe.³ Ugyancsak ő alapította a zágrábi püspökséget, mely Szlavónia ama részére, sőt a Dráván innen, Somogy és Zalamegyékre is kiterjedt. Szt. László Szlavónia eme részeiben is vármegyéket létesített; így Zágráb, Kőrös és Várasd vármegyéket, s azok élére magyar tisztviselőket állított.

Horvátország a Tótföldtől délre és nyugatra terjedt Fiúméig és a mai Dalmácia közepéig. A szláv népeknél <dívó törzsi és nemzetségi szervezetnek megfelelően zsupánságokra oszlott és pedig *Konstantinos* tudósítása szerint 14 zsupánságra. De már a IX. században közös fő alatt állott, bizonyos nemzeti egységre fejlődött. A byzanci írók Horvátország fejét *archidux*-nak czímezik, de már Drzisláv abban az időben, midőn a magyar királyság alakult, felvette a királyi czímet.

Dalmácia alatt a honalapítás idejében a tengerparti városok, ú. m. Spalato, Trau, Sebenico, Nona, Zára és a szigeteket, ú. m. Veglia, Arbel Oseró kell értenünk. A dalmát városok a római uralom idejében kifejlődött mimicipális szervezetüket megtartották és megannyi városi respUBLICÁK. NÉVLEG a byzanci császárság fenhatósága alatt állottak, de a horvát fejedelmeknek is adóztak, hogy tőlük békén maradjanak. Ugyanakkor, midőn a magyar királyság megalakult, Vencze megkezdi támadását a dalmát tengerpart ellen és a venci doge felveszi a *dux Dalmatiae* czímet.

Horvátországnak Magyarországhoz csatolása Szent László korában 1091-ben történt. Zvoimmir nőül vette Szent László nővérét, Ilonát és ez által a horvát királyság a magyarokkal közelebbi összeköttetésbe lépett. Zvoimir halála után belzavarok támadván, az özvegy királyné testvéréhez Lászlóhoz fordult, a ki 1091. tavaszán Horvátországot meghódította és ezen új szerzemény kormányzását I. Géza kisebbik fiára, Álmosra bízta.

Ez volt a horvátok lakta föld első meghódítása, mely nem

² *Karácsonyi*, Szent István oklevelei 40-41.

³ II. Endre egyik okmánya mondja Szent Lászlóról: „qui terrain Slavoniae sive banatum aib errore Ydolatrie tad christianitatem oomvertens corone Hungarie suguigavit *Tkalcic Mon. Eccl. Zagr. I. 45.*

volt maradandó, mert a horvátok Szent László halála után Péter vezetése alatt fellázadtak a magyar uralom ellen és függetleníteni akarták Horvátországot. Kálmán hadai azonban legyőzvéen a lázadókat és Pétert életétől megfosztván, az országot újból meghódították.

Ugyancsak Kálmán volt az, a ki 1105-ben a dalmát váró sokat meghódította és a horvát, valamint a dalmát királyság címét felvette.⁴

Horvátországban a magyar királyi kormányzat megalapítása és szervezése Kálmán alatt veszi kezdetét. Ő állított először királyi főtisztet Horvátország élére, a kit a magyarok és horvátok egyaránt „bán”-nak neveztek. A források először Ugra *duxot* említik, mint h o r v á t bánt.⁵

A horvátok lakta föld nem volt nagy terjedelmű, éppen ezért Kálmán Szlavóniának, a Tótföldnek kormányzását is a bánra bízta, mely a központi királyi kormányzat székhelyétől szintén távol feküdt és földrajzilag különálló terület volt. A földrajzi fekvés, mely Erdélynél érvényesül, itt is döntött olyannyira, hogy még a Dráván inneni megyéknek, Zalának, Somogynak és Baranyának a Dráván túl eső részei is a bán hatósága alá tartoztak és a Dráván túl fekvő *tót* vidékeket, – melyek számára Szent László a *zágrábi* püspökséget alapította – minden különböztetés nélkül a bán földjének (*terra banális*) nevezték.⁶

A báni tisztség már a magyar hódítás előtt is fennállott Horvátországban. A *Konstantinos* által emlegetett zsupánságok élén zsupánok, majd több zsupánság élén egy-egy bán állott. Később a többi bánóság megszűnt és a XT. században már csak egy bán volt, a magyarországi nádornak megfelelő hatáskörrel. Ilyen volt Zvoimir is, mielőtt király lett.

Kálmán meghagyta a horvátok régi kormányzati szerve-

⁸ L. *Pauler*, id. m. (Századok, 1888. évf. 320. és kv. 1.) Karácsonyi szerint Géza első felesége II. Kreszimir leánya volt és ettől született fia Kálmán és Álmos. Ehhez képest Kálmán nem csak a fegyver jogán, hanem mint női ágon horvát királyi vérből származott uralkodó egyesítette Horvátországot és a dalmát városokat Magyarországgal, L. A horvát történetírás zátonyai (Századok 1912. évf. 29-30. l.)

⁷ „Ungrorum rex, ducem suum nomine Ugram, quem Selavorum viúgis *Banum* vocat”. Hist. S. *Cristofori* (*Farlati*, *IHyricum Sacr.* V. 233. l.)

⁸ *Pauler*, id. m. I. 283-284. 1.

zetét, a zsupánságokat és nem alkalmazta a vármegyei szervezetet, miért is ott a magyarországi birtokjogi és rendi szervezettől sokban eltérő fejlődést találunk. A zsupánságok nagy része királyi adományozás következtében az egyházi és világi főurak magán hatalma alá kerülvén, mindinkább elveszítik közkormányzati jellegüket.

Horvátország egyházi tekintetben a spalatói és nem az esztergomi érsek joghatósága alatt *állott* és *ott* a szláv liturgia dívott.

A dalmát városok szabadságát és kormányzati önállóságát már Kálmán biztosította. Megerősíti előbbi kiváltságait, a melyek szerint grófjaikat szabadon választják, semmiféle adót nem fizetnek, csak a vámok kétharmad része illeti a királyi kincstárt. Ugyancsak ő biztosította a dalmát egyház szabadságát és előjogait is. Megígérte, hogy az investi túrát nem veszi igénybe, sem az apátoknál, sem a püspököknél, valamint kimondotta, hogy a dalmát papság ugyanazon előjogokkal, szabadsággal éljen, mint a magyar egyháziak és csak az egyházi bíróságok: a püspökök és archidiaconok ítélnének felettük. A dézsmaszedés is m a g y a r m ó d r a történjék a püspöki és királyi poroszlók együttműködése *mellett*, kik ezért a dézsma $\frac{1}{10}$ -ed részét kapják.⁷

Kezdetben csak egy bán volt, a horvát bán, a ki kormányozta a Tótföldet is és felügyelt a dalmát városokra. Később, és pedig először II. Géza korában, már két bánnal találkozunk. Belos – Géza nagybátyja – már s z l a v ó n i a i b á n n a k czímezi magát, ki egyszermind az ország nádora volt.⁸ TIT. Béla óta, miután Dalmácia és Horvátország egy része kikerült a magyar uralom alól, ismét egy bánnal találkozunk, a kit már az egész Tótföld bánjának, *banus totius Sclavoniae* neveznek. Az egy bánsági intézményt elősegítette a királyi hercegség intézménye is. A kormányzással megbízott királyi hercegeknek volt bánjuk és pedig egy bánjuk.⁹

⁷ L. Coloirrvani regis constitutio pro clero ecclcsiae Arbensis. *Endlicher* 377-378. I. L. még: Sacramentum pro civibus Spalatensibus. U. o. 379-380; Sacramentum pro civibus Sibincensibus. U. o. 381-382; Sacramentum pro civibus Tragurkiis. U. o. 376-377. 1,

⁸ *Fejér* C. D. II. 129., 144. *Wenzel* I. 57., 58., 60., 62.. *Knauz* Mon. Sirig. i. 108., 110. V. ö. *Pauler*, id. m. 323. 1. és 447-ik jegyzet.

⁹ *Korbuly Imre*, id. m. 48. és kv. 1. A „banus totius Slavoniae” 1205. év

A rendes bánokon kívül találunk tenger melléki bánokat is, *banus maritimus*. Ez azonban nem állandó, hanem rendkívüli tisztség. A tengerpart kormányzóját nevezték így, hogy tekintélyét emeljék. A tulajdonképeni bánnak alárendelve volt és csak hadügyi tekintetben bírt rendelkezési joggal, míg megbízatása tartott. A tenger melléki báni méltóságot III. Endre 1293. évben Brebiri Pálnak és testvéreinek örökletes joggal eladományozta.¹⁰

A bánnak illetve a bánoknak jogállása olyan volt, mint a nádoré, illetve az erdélyi vajdájé.¹¹ Az aranybulla 30. czikke a nádoron, az országbírón és a királynő udvarbíráján kívül csak a bánnak engedi meg, hogy két tisztséget viselhessen. A báni tisztség nagy jelentőségét bizonyítja, hogy ünnepélyes formában kiadott kiváltságlevelek záradékaiban a bán felemléltése rendszerint a nádoré után következett.

A bán az általa kormányzott területen a királyi hatalmat képviseli, a központi kormányzatot helyettesíti. Bírói hatalma kiterjedt mindenkire, kivéve azokat, kik külön kiváltság alapján mentesültek.¹² Őt illeti a hadi hatalom, a királyi haderő összeállítása és vezetése, mert a horvátországi haderő (*exercitus croaticus*) már az Árpádok korában az országos haderőnek külön alkatrészét képezte.¹³ E tekintetben a dalmát városok is a bánnak, mint a király külön megbízottjának engedelmeskedni tartoznak, habár egyébként teljes függetlenséget élveznek a báni hatalommal szemben. A bán a királyi pénzügyek kezelője, ő szedi be a királyi kincstár jövedelmeit, nevezetesen a tengerparti városok vámjövedelmét és a nyersbőradót, a marturinát.

ben fordul elő először, majd 1225. évben *Fejér C. D. III. 2. 75.* Innentől gyakran.

¹⁰ *Fejér C. D. VII. 4. 225-227. 1.*

¹¹ A bánok hatáskörére nézve 1. *Korbuly*, id. m. 59. és kv, 1. *Gyurkovits György*, fd. m.

¹² II. Endre 1218. évben kiadott ilyen kiváltságlevelét (*Fejér III. 1. 247-249. 1.*) *Pauler* id. m. IL 760-761. és *Thallóczy*, Tanulmányok a Blagaycsalád történetéből 1897. 35-39. 1. hamisítványnak tartják. Hogy e hamisítvány a XV. század második feléből ered, igazolta *Schiller β.*, Az örökös főrendiség eredete 220-224. 1.

¹³ L. III. Béla adománylevelét Bertalan comes számára. Frangepán Okl. I. 4.

Maga a bán jövedelmet húzott a bírságokból, valamint a nem nemes szabadok által fizetett adókból. Továbbá mint királyi főtiszt, igénybe vette a megszállási jogot, illetve e címen bizonyos adót követelt, melyet szintén báni adónak neveztek.¹⁴

A bánnak helyettesei voltak az al-bánok. Midőn Szlavóniát és Horvátországot egy bán kormányozta, akkor a bánnak két helyettese, két al-bánja is volt: a zágrábi ispán Szlavónia és a körösi ispán Horvátország részére.¹⁵

A bánok földjét gyakran királyi hercegek kormányozták, a mi nagy mértékben előmozdította, hogy Szlavónia Magyarország többi részeitől különválva, Horvátországgal és Dalmáciával szorosabb összeköttetésbe lépjen, külön kormányzati területté alakuljon. Béla ifjabb királyt 1226-ban öccse, Kálmán követi a kormányzásban, ki először viseli a *dux totius Sclavoniae* címet.¹⁶

A Tótföldön ugyanazon kormányzati, rendi és birtokszervezetet találjuk, mint Magyarország egyéb részeiben. A királyi vármegyei szervezet felbomlásával kifejlődik az autonóm megyei szervezet, valamint kifejlődik a városi szabadság, a mint ezt Zágráb kiváltságlevele tanúsítja. Ellenben Horvátországban a zsupánsági szervezet az immunitások osztogatása következtében a földesúri szervezetbe megy át.

II. Béla korában a magyar uralom a Száván túl, a Boszna folyó mentében és annak völgyeiben lakó szerb törzsek között is terjedni kezdett. A király 1137-ben *ötéves* fiát, Lászlót, az ország közakaratóból boszniai hercegévé nevezte ki. Ezen új szerzemény, mely, úgy látszik, belhorii bán kormányzása alatt állott, nemsokára a Narenta folyó mellékvölgyével, a Rámával gyarapodott és II. Béla már 1138-ban felvette a *Rex Ramae* címet, melyet utódai napjainkig megtartottak.¹⁷ Ráma pedig hosszú időn át a boszniai bánságnak kiegészítő alkatrésze maradt.

A XIII. század folyamán úgy a Tótföldön, mint Horvátországban hatalmas birtokaristokrácia fejlődött ki. A nagy-

¹⁴ L. Máté bán statútumának 17 ik pontját, *Edlicher* 440. 1.

¹⁵ *Korbuly*, id. m. 64. 1.

¹⁸ *Fejér* C. D. III. 2. 237.

¹⁷ *Pauler*, id. m. I. 317-319. 1.

hatalmú urak versengtek a báni tisztség elnyeréséért, hogy az azzal járó kormányzati hatalmat saját magánhatalmuk növelésére fordíthassák, a mi gyakran az egyes főurak közti partoskodásra, sőt a királyi hatalom ellen nyílt lázadásra vezetett.

VI. FEJEZET.

A pénzügy és a hadügy.

1. §. A király pénzügyi jogai és a királyi kincstár jövedelmi forrásai.*

A középkori népek fejletlen államélete nem ismeri az államháztartás, az állami pénzügyek mai fogalmát, mert a kezdetleges állami élet szükségletei nem pénzben, nem adóban, hanem természetben nyújtott szolgáltatások által nyernek fedezetet.

Úgy a germán, mint a magyar őszállam csak kétféle közügyet és ehhez képest csak kétféle közszükségletet ismer: a hadi és a törvénykezési szükségletet. Az első az által nyer kielégítést, hogy a nemzet minden szabad tagja, később minden szabad birtokos hadkötelezett, köteles az ország védelmére saját költségén katonáskodni; a másik pedig az által, hogy minden szabad egyén köteles a népies, majd később a királyi törvénykezést támogatni, köteles a társak felett hozott ítéletben részt venni és a népbírákat, majd később a királyt és az általa kiküldött bírákat szállással és élelemmel ellátni.

A források ez utóbbi kötelezettséget, mely a középkori államokban a közszolgáltatásnak legrégebbi formája, szorosabb értelemben vett *servitium regis*-nek és a királynak erre való jogát *mezsáziasjognak*, *ius descensus regii*-nek nevezik. Minél nagyobb jelentőséghez jutott, minél intenzi-

* *Irodalom:* Klaić V., Marturma 1904. Eckhart F., A királyi adózás története Magyarországon 1908. – Hóman B., Az első állami egyenes adó 1912. Erdélyi L., Az első egyenes adó elmélete 1912.

vebb lett a királyi törvénykezés, annál nagyobb teher volt ez a közjogilag szabadokra vagy nemesekre nézve, miért is már az aranybulla 3-ik czikke, valamint a későbbi decretumok a megszállási jogot korlátozni töreksenek.¹

Minthogy az állami élet szükségletei természetben nyújtott szolgáltatások által nyernek kielégítést, a középkori népek nem ismerik az adózási kötelezettséget, n e m i s m e r i k a z a d ó n a k, m i n t k ö z t e h e r n e k f o g a l m á t, nem ismerik a közkötelékből folyó vagyoni szolgáltatásokat, mert nem tudnak különbséget tenni a d ó é s b é r f o g a l m a k ö z ö t t.

Minden vagyoni szolgáltatás a középkor kezdetén, mint magánjogi jellegű, szerződéses természetű szolgáltatás jelentkezik, a mely ehhez képest a valódi szabadsággal össze nem egyeztethető. Minthogy az adó és bér között, azaz a közjogi és a magánjogi alapon nyugvó vagyoni szolgáltatás között nincs különbség, a közjogilag szabadok sem személyük, sem vagyonuk után adózási kötelezettséggel nem terhelhetők, mert ez a közszabadság csökkentésével járna. Az adómentesség a középkorban a közgazdaság egyik ismérvét képezi.

Csak a nem teljes jogú szabadok, csak azok szoríthatók adózásra, a kik mással személyes vagy dologi függőségi viszonyban állanak, a kiknek nincsen szabad birtokjoguk, a királynak vagy másnak birtokán tartózkodnak. Ehhez képest a középkori adók kiindulási alapjukra nézve nem közjogi alapon nyugvó szolgáltatások, nem tulajdonképpeni adók, hanem inkább magánjogi alapon nyugvó b é r s z o l g á t á s o k, földesúri természetű d o m; a n i a l i s j e l l e g ű a d ó k.

Ebben találja magyarázatát, hogy a népvándorlás után alkotott germán államokban a valódi szabadok csak önkéntes adományozásra, ajándékozásra kötelezettek, de nem adózásra;² valamint, hogy a germán királyságokban, nevezetesen a frank birodalomban, a rómaiaktól örökölt tökéletes adó-

¹ 1222: 3. „nec in domus nec in villas descendemus misi vocati”. L. nvóg 1222: 15; 1231: 7-3; 1267: 1; 1290: 11; 1298: 25. *Endlichere. Schröder a középkori servitium regist római fćenendezésre akarja visszavezetni (Rechtsgeschichte 190. 1.), a minek lazonb-an szerintem semmi elfogadható alapja nincs.*

² V. ö. *Timon*: Germán ősaikotmány 86-88. l.

rendszer a királyok minden erőlködéseire daczára nyomtalanul eltűnik.³

Továbbá, miután hiányzik az adónak, mint közjogi alapon nyugvó, mint a közkötelékből folyta szolgáltatásnak fogalma, nem létezik az állami háztartás, az állami kincstár tulajdonképeni fogalma sem, a melynek feladatát képezné az állami közszükségletek fedezéséről gondoskodni, a nép szellemi és anyagi jólétét előmozdítani. Ennek helyét a királyi kincstár pótolja.

A királyi kincstár, a *fiscus regius* nem közkincstár, hanem inkább a király magánkincstára és az abba folyó jövedelmek nem közjövedelmek, hanem a király magánjövedelmei, miért is azokat az okmányok általában a királyi kamarahasznának (*lucrum camerae nostrae vel regiae*) nevezik és főrendeltetésük nem az állami czélok megvalósítása, hanem a királyi udvartartás költségeinek fedezése.

A királyi kincstár (*fiscus regius, camera regia*) nálunk is úgy, mint a nyugati államokban, igen különböző forrásokból meríti jövedelmeit, miért is azok mivoltáról és jogi természetéről külön-külön kell szólnunk.

1. A királyi család uradalmi a királyi dominiumok.

A királyi uradalmak eredetét még a honalapításra lehet visszavezetni, a midőn Árpád nemzetsége nagyobb terjedelmű birtokokat foglalt el. A királyság létrejöttével a király az ország területének főtulajdonosa, a nemzetségi szállásokat kivéve a többi birtokok felett szabadon rendelkezik, adományoz azokból egyháziaknak és magánosoknak, létesíti a királyi vármegyei szervezetet, de egy jó részt, nagyterjedelmű birtokokat megtart magának és családjának. A király nálunk is, úgy mint a nyugati államokban, az első, a legnagyobb földesúr. Az ország minden részében található királyi uradalmak a királyság tekintélyét emelik, a királyi méltósághoz tartoznak.

³ L. erre nézve: *Montesquieu*, *Esprit des Lois* XXX. 12. *Guizot*, *Essais sur l'histoire de France* 97. es lev. 1. *Giraud*, *Origines du droit français* I. 93. f. *Clamageran*, *Histoire de l'impôt en France*. *Savigny*, *Über die römische Stetierverfassung unter den Kaisern*. (*Zeitschrift f. -geschichte!*. Rechtswiss. VI. k. 2-ik rész.)

Ezek az uradalmakon laknak a király magánszolgái, cselédei, a kik a királyi udvartartás személyi és dologi szükségleteit ellátják. Ezek már Szent István óta személyükre nézve szabadok,⁴ de a földbirtokhoz kötvék és általában a király, vagy királyné udvarnokainak neveztetnek. Az udvartartás szükségletei szerint különböző csoportokra oszlanak. Ilyen csoportok voltak: a király lovászai, peczérei, solymárai, kovácsai, erdőőrei stb.

Habár a királyi hatalom magánjogi irányú felfogása következtében nem is tettek éles különbséget a várbirtokok és a király uradalmi között, de mégis bizonyos különbség kezdettől fogva fönállott. Ezt bizonyítja, hogy már Szent István *propria haereditas-ról* beszél, a mi szoroson magánbirtokot jelent; valamint ezt bizonyítja az is, hogy a királyi uradalmakat a vármegyei ispánoktól különböző uradalmi tisztek kormányozták, kiket az okmányok szintén ispánnak, comes-nek vagy *magister-nek* neveznek. A királyi uradalmak is század és tized kerületekre voltak felosztva, a melyeknek élén a száznagyok és tíznagyok állottak.⁵ Az udvarnokok feje és főbírája kezdetben a nádor, a ki később is jövedelmet húzott tőlük. Midőn azonban egyfelől a királyi vármegyei szervezet teljesen felbomlott és helyébe autonóm vármegyei szervezet lépett, másfelől a szent korona közjogi fogalma kifejlődött; akkor úgy a megmaradt várföldekből, mint a királyi uradalmakból koronabirtokok lesznek.

2. A királyi reáljogok (*iura regalia*)

A királynak fentartott hasznothajtó jogokat regál jogoknak (*iura regalia*) nevezzük, a minők voltak: a pénzverési jog, a bányászati jog és a vámjog. E jogokat a magyar királyok a nyugati uralkodók példájára vették igénybe, mint a királyi kincstárnak egykoron legdúsabb jövedelmi forrását, a melyek felett a királyok teljesen szabadon rendelkeztek és a melyek

⁶ Decr. St. Steph. II. 55.: Si quis illorum qui vulgo udvomic vocantur, furtum commiserit, lege libroram dijudicetur.

⁵ L." Wenzel, II. 216. U. o. IV. 30. *Fejér C. D. II. 103. 219. III. 2. X, 1, 136. Kubinyi Árp. Okl. I. 83. 150. Váradí régiest. 330. pont Az udvartartásoknak ia; z egész országban való elterjedtségükről tanúskodik Fejér C. D. X. 3. 252. Nos Nicolaus magi st er dapiferorum . . . pro diseutiendis et r-esitutueivdis terris udvornicorum per omnes comitatus regni Hungariae existentes (sic!) index missus et constitutum fuissems.*

kezelése céljából a tárnokmester alatt külön hivatalnokok voltak. Később e jogok adományozás útján részben az egyházi és világi főurakra szállanak át, a mi által a királyi kincstár jövedelmei jelentékenyen megapadtak.

a) A p é n z v e r é s i j o g (*ius monetarium*). A magyar királyok már Szent István óta nyugati fejedelmek példájára pénzt veretnek és a pénzverési jogot felhasználják arra, hogy a királyi kincstárnak jövedelmet szerezzenek. A pénzverési jog kezdettől fogva kizárólagos királyi jogot képezett és később is az maradt. A királyi pénzverésre, melynek főhelye Esztergom volt, az esztergomi érsek ügyelt fel és ezért ő a *pisetumot* kapta, mely az 1256. és 1263. évi kiváltságlevél szerint márkárikint egy nehezéket (*pondus*) tett ki. A hamis pénzverés, mint a királyi jog súlyos megsértése, a hűtlenség esetei közé tartozott: büntetése fej- és jószágvesztés.⁷

A pénzverés alapsúlya Szent István korában a 408 grammos karolingi font volt. A magyar p é n z l á b szerint ebből kezdetben 510 darab, majd a XI. század folyamán 570, 650, 760, 940. sőt 1020 darab obulust (ezüst féldenárost) vertek. A forgalomban a X. század óta nálunk is használt byzanci aranyra – a „*pensa auri*”ara, – 60 obulust vagyis 30 dénárt, majd I. Béla óta 80 obulust vagyis 40 dénárt számítottak.

A dénárok verése Szent Lászlóval kezdődik s ez idő óta a *pensa*, melynek eredeti jelentése a byzanci arany (*pensa auri*) volt, 40 dénárt jelentő számítási pénzzé lett. A XII. század közepe óta a 233.35 grammos m a g y a r vagy Béla királyféle márka lépett a karolingi font helyébe mint alapsúly, a melyet 1270-1280. év táján váltott fel a troyesi eredetű 245.53 grammos b t i d a i m á r k a. A XII. századi pénzromlás korában egy márka pénzezüstből, melynek ezüsttartalma $\frac{250}{1000}$ és $\frac{900}{1000}$ között ingadozott, 460-1360 darab apró de-

⁶ Erről tanúskodik *Freisingeni Ottó* tudósítása 1147. évből: „nullus in tam spacioso:ambitu rege excepto monetam vei theloneum habeat”. Mon. Germ. SS. XX. 368. és ikv. I. II. Endre a. német lovagrend részére 1222. évben kiadott kiváltságlevélben iwoindja: „nullám potestatem habeant cudendi monetaim sine regis licentia speciali”.

⁷ L. Folkus esetét *Fejér C. D. IV. 1. 401.* és ikv. T. és 1298: 40. t.-cz. Et si quae persona aussu temerario monetam in sua possessione vei domo cudi fecerit, illa possessione vei domo privetur, pocnam legis snsceptura. *Kovachich*, Suppl. fad. Vest. Com. 135-136. 1. Az esztergomi érsek felügyeleti jogára nézve: *Kollányi Ferencz*, Az esztergomi érsek *pisetumjoga 1889.*

nárt vertek. A XIII. században egy magyar, illetve budai márkából II. Endre 260-420 darab, IV. Béla és utódai pedig 290-620 darab dénárt verettek.⁸

Az árpádkori pénzek színezüst értékét mai aranyértékre átszámítva XI. századi obulus értéke 18-24 fillér, a Szent László dénáré 36 fillér, a XII. századi apró dénáróké 1-10 fillér, a XIII. századi dénáróké 11-22 fillér, a szlapon báni dénáróké 24-30 fillér volt.⁹

A pénzbevéltásból a királyi kincstár nálunk is jelentékeny jövedelmet húzott, melyet különös értelemben *lucrum camerae*-nek neveztek. E jövedelem kétféle módon volt szereshető: vagy úgy, hogy a régi jó pénz helyett rosszabb, csekélyebb nemesércz tartalmú pénzt vertek és a régi jó pénz helyett ugyanolyan mennyiségű rosszabb pénzt adtak; vagy pedig úgy, hogy a régi pénz kopása és az új verési költségei fejében bizonyos nyereséget vettek.¹⁰

A pénzbevéltást a tárnokmester emberei, a pénzbevéltók (*nummularii vei monetarii*) eszközölték a vármegyei ispán közreműködése mellett. A gyakori pénzbevéltás az ország lakóinak nagy zaklatásával és anyagi kárával járt, miért is már az aranybulla 23. czikke kimondja, hogy a pénz húsvétól húsvétig járjon, a mi azt jelenti, hogy a király csak évente egyszer veressen új pénzt.

Ha a király nem élt pénzbevéltási jogával, akkor ezen a czímen adót (*collectat*) szedett, melyet a nemeseken kívül mindenki fizetett, hacsak különös kiváltságot nem kapott. Az 1298:39. t.-czikk pedig már a nemeseket kötelezi rarra, hogy ha az új pénzt nem veszik el, minden *mansio* után fél fertő (30 dénár) *collectat* fizessenek.¹¹

⁸ *Hóman B.*, Magyar pénztörténet 1000-1325. Bpest 1916. – A régibb felfogásra névé *l. Pauler*, id. m. 435-436. 1. 124. és 547. jegyzet, iratásai szerint 241.000 márka = 44.990 kilogramm ezüst = 4,499 kilogramm

⁹ A magyar király évi jövedelme III. Béla korában *Hóman Bálint* zszá- arany = 14,756.972 korona volt színezüst értékben,. Id. m. 432. 1.

¹⁰ A *lucrum camerae-ből* húzott királyi jövedelem III. Béla korában 60.000 márka volt, a minek színezüstértéke mai pénzben 3,673.935 koroná- snak felel meg. *Hóman B.* Id. m. 432. 1.

¹¹ 1298: 39. Et nihilominus si qui eandem non assumpserint monetam, ad collectam dimidii fertonis per singuiks miansiones suae (possessionis tene- anitur. III. Endre egyik oklevele egy egész fertót említ: *présentera collectam unius fertonis quam ratione lucri camere nostri exigii ordinavimos. Kubinyi,*

b) A bányászati jog (*ius regale minérale*). A pénzverési joggal szoros összefüggésben állott a nemes érecek kiaknázásaim való jog, a bányászati jog, minthogy a pénzveréshez nemes érez szükséges.

A nemesek birtokjoga csak a föld felszínének használatára vonatkozott, de a föld belsejében rejlő ércztelepek értékesítése már a királynak fentartott jog, regál jog. A királynak e pénzügyi joga alapján keletkeznek a királyi bányatelepek és ezekből fejlődnek ki később a királyi bányavárosok.¹²

A bányászok a királyi kincstárnak bányabért (*urburát*) fizettek, mely a kiaknázott nemes érecek értékének egynyolczad részét tette ki, a minek tizedrésze az 1256. évi kiváltságlevél értelmében az esztergomi érseket illette. A király adhattott engedélyt másoknak is a bányászat üzemére vagy olyképpen, hogy a bányabért is elengedte, vagy pedig a bányabér fentartásával.

A sóbányák értékesítése szintén regále jogot képezett. A sónak mint elsörendü élelmi czikknek, előállítását és forgalomba hozását, úgy látszik, kezdettől fogva a király eszközölte, a ki ebből jelentékeny jövedelmet húzott; valamint gondoskodott arról, hogy az ország minden részében legyen elegendő só.¹³

e) A vámjog (*ius tribati*). A vámjogot a nyugati államok fejedelmei a római birodalomtól örökölték, de a középkori államokban a hadfelség-joggal is összefüggött. A közutak ebben az időben hadi utak: a király hadi czélokra tartja, fenn az utakat, de ezen utakon szállítják árúikat a kereskedők is és azok használatáért árúik után bizonyos díjat fizetnek, a mit vámnak (*tributum, theioneum, felonium*) neveznek. A ki-

Árp. Okl. 182. 1. 1290-1302. év. – Lásd e korábbi időre nézve *Fejér* C. D. III. 1. 132. 1212. év; IV. 1. 68. 1237. év. *Wenzel* VII. 29. 30. 1237. év. Az 1267. évi deer. I. pont. *Endlicher* 513. I. Az esztergomi érsekség kiváltságlevelének 7. pontja. *Endlicher* 502. I. 1. „ut eciam lucrum camere, quod suiper populos omnium regnicolorum quandocunque dicare et exigere consueverunt”.

¹² *Wenzel*, Magyarország bányászatának kritikai története 1880. 19. és köv. 1.

¹³ „Rex Ungarie habet de isale suo XVI. millia marcas”. *Endlicher* 246. 1. 1222: 25. Item sales in medio regni non teneantur, nisi tantum in Zaboich et Regez et confiniis.

rály felhasználja az ingó javak forgalmát, hogy abból kincstára részére jövedelmet szerezzen. Megkülönböztetünk h a t á r v á m o t é s b e l f ő l d i v á m o t;¹⁴ az előbbit az ország határán kimenő és bejövő áruk után szedték és miután az áru értékének harminczadrészét (3½%) tette ki, harminczadnak (*tricesima*) nevezték.¹⁵ De az ország határán belül is szedtek vámot úgy a szárazföldi, mint a vízi út használatáért. A bel-földi vámok szárazvámok és vízivámok, illetőleg út-, híd- és révvámok.

A vámjoggal szoros összefüggésben áll a vásártartási jog. A vásárhelyek ebben az időben királyi vámhelyek. A vásárra hozott árukért a vásárhelyen a királyi kincstár részére váموkat szedtek. A vásári vámok nálunk is már Szent István óta szerepelnek. Az ingó javak árúbabocsátása, adásvétele kezdetben csak a vásárokon volt megengedve, egyrészt azért, hogy ezáltal a királyi kincstár vámjövedelme gyarapodjék; másrészt, hogy a lopott dolog értékesítése, továbbadása megakadályozható legyen. Kálmán azokra, kik nyereszkeedésből, hogy meggazdagodjanak, folytatják a kereskedést, kétszeres vásári vámot szabott.¹⁶

A vásártartási jogot a királyok adományozták a földesuraknak és községeknek. Ez a jog azonban csak arra vonatkozott, hogy bizonyos helyen és bizonyos napokon vásár tartható legyen, mert a vásárra hozott áruk utáni vám a királyt illette, hacsak azt el nem engedte, a midőn a vásárt szabadnak (*liberum forum*) nevezték, vagy pedig a vámszedési jogot a földesúrra, illetve a községre át nem ruházta.

Az árpádkori okmányok hetenkint tartott vásárokról szólnak, csak kivételesen fordulnak elő napi vásárok. E korszakból csak egy olyan kiváltságlevél maradt fenn, mely évenként tartott vásárra (*forum annuale*) szól. E kiváltságot

¹⁴ Ezt az osztályozást már a zágrábi polgároknak 1267-ib.en adott vámmmentességi kiváltságban megtaláljuk: *puod ipsi cives nostri infra termines regni nostri aliquod tributum, tarn in aquis, quam in terris, mec aliquam tricesimam in ullo loco solvere teneantur.* *Fejér C. D. TV. 3. 397.*

¹⁵ A harminczadot (*tricesima*) már III. Béla udvartartásának leírása említi (*Endlcher 246. 1.*), úgyszintén Varasd kiváltságlevele 1209. évből. *Fejér C. D. III. 1. 87.*

¹⁶ *Oecr. Colom a ni I. 33. Mercatores, ad id solium ut ditiescant venarum rerum dediti studiis, pristina duplicent tributa.*

IV. László adta a budai polgároknak, valamint teljes vámmentességet is biztosított az ország bármely részéből jövő kereskedőknek oda- és visszamenet oly czéiből, hogy így Budát az ország kereskedelmi középpontjává tegye.¹⁷

A vásárokon, mint királyi vámhelyeken, a király által megállapított vámtarifák voltak érvényben. Az Árpád-korból fenmaradt vámtarifák közül legnevezetesebbek az esztergomi és a budai, mert e két város volt akkor az országos kereskedelem középpontja. Az esztergomi vámtarifa már 1198-ban érvényben volt, midőn még Esztergom a királyi vámhelyek közé tartozott;¹⁸ a budai vámtarifa 1255-ből való, midőn IV. Béla ezen vámhely jövedelmét a margitszigeti apáczáknak adományozta.³⁹

A vám- és vásártartási joggal állott kapcsolatban az áru lerakadási jog (*ius stapulae*, *Stapelrecht*, *Niederlagsrecht*), a melynél fogva az egyes városok azt a kiváltságot kapták, hogy a városba érkező, vagy a város mellett elvonuló árukat lerakathatják és azokra nézve elővételi jogot gyakorolhatnak.

E kiváltságnak már az a nagy közgazdasági jelentősége van, hogy az idegen országból jövő kereskedők áruikkal az országot el ne áraszhassák, hanem kényszerítve legyenek az árukat a lerakadási joggal bíró város kereskedőinek nagyban eladni és ez által a kiskereskedésből eredő hasznot azoknak átengedni, a mint ezt a vasvári hospesek kiváltságlevele világosan tanúsítja.²⁰ Ilyen árúlerakadási joggal bírtak Buda és Pest a Dunán fel- és lefelé vonuló, Győr az Ausztriából jövő, vagy oda menő, Pozsony a bárhonnán jövő, de már csak bi-

¹⁷Endlicher 602-604. 1.

¹⁸Fejér C. D. VII. 5. 143-146. A szabályzat 1288. évből Endlicher-nél 609-612. 1.

¹⁹Endlicher 493-496. 1. Erdetes még a győri vámszabályzat is a bécsi »kereskedőkre nézve. U. o. 490-492. i.

²⁰1279. év. 8. pont: Item statulum quod mercatores extranci ad forum ipsorum venkntes *pannum incisum* vendere non praesumant, ised pecius intégras vendere teneantur. Endlicher 553. 1. A „Stapel” délnémet szó megfelel az északnémet „Staffel”-nek, melynek értelme: Stufe, Grad. Már a Lex Ripu áriában találjuk: regis staffolum, id est tribunal. Staffolum lépcsőzetes hely a vár előtt, a hol a királyi bíróság ítélkezett s itt voltak a vásárok is. Innen (kapta az árufelhalmozás ezt a nevet. – V. ö. Hafeman, Das Stapelrecht 1910.

zonyos árúkra nézve.²¹ Később több más város is nyert árulerakadási jogot, a mi az illető városok kereskedelmének felvirágzását jelentékeny mértékben előmozdítván, azokat az ország bizonyos vidékének kereskedelmi központjává tette.

A vámjog adományozása különösen nagyobb mérveket öltött a XIII. század második felében, az immunitási kiváltság elterjedése következtében, mert az immunitási területen a vámszedési jog is a földesúrra szállott. Ez az átruházás számos visszaélésnek lett kútforrása és felette bénítólag hatott az ingó javak forgalmára, mert most már az egyházi és világi főurak, valamint a városok, a királyi kincstárral versenyezve iparkodtak maguknak a vámjog kihasználása által minél nagyobb jövedelmet biztosítani.

A vámjoggal való visszaélés ellenében már III. Endre szigorú rendszabályokat hozott. A Kun László korában keletkezett vámokat és vámhelyeket megszüntette és megtiltotta a megzálogolást.²² Továbbá szigorúan megtiltotta, hogy a vámszedők igaztalan vámokkai zaklassák a kereskedőket, mert, ha ezt tennék, személyükben és vagyonukban büntetéssel sújthatnak. Úgyszintén elrendelte, hogy az a földesúr, ki önhatalmúlag, királyi engedély nélkül vámot szed, vagyonát veszti; ha pedig ezt királyi főtiszt tenné, hivatalától is fosztassék meg.²³

A királyi vámok alól csak a király adhat mentességet. Ilyen mentességet kaptak különösen az egyházak népei és a városok polgárai és pedig vagy az országban létező minden vámhelyre, vagy csak bizonyos vidék vámhelyeire nézve. III. Endre az egyházak és nemesek jobbágysait minden királyi vám alól mentesítette és a vámfizetést kizárólag a kereskedőkre szorította.²⁴ Vájjon ez az általános vámmentesítés

²¹ Pesth 1244. -év. p. *Endlicher* 468. I. Győr 1271. év 10. p. ü. o. 528. I. Pozsony 1291. óv 19. p. U. o. 626. 1.

²² 1290: 16. Item impignoraciones super transeutes incolarum regni nostri, pcnitus volumus et fecimus aboleri. – 17. Omnia tributa, tempore Ladislai regis facta, omnino exstirpentur. Már Kun László korában is történt intézkedés a jogtalan vámszedés megszüntetésére. *Wenzel* IX. 400.

²³ iL. III. Endre 1297. évi rendeletét a jogtalanul felállított vámhelyek eltörléséről: Abolitio tributorum. *Endlicher* 629-630. I.

²⁴ 1290: 18. Volumus eciam quod in locis antiquorum tributorum populi nobilium et ecclesiarum tributa non persolvant. Sed tantummodo mercatores de aliis regnis ad alia régna transeutes. A városi polgárok vámmen-

tényleg életbe lépett-e, azt *nehéz* eldönteni, mert a királyok, később is osztogatnak vámmentességet egyházak és nemesek jobbágyainak, a mire nem lett volna szükség az általános vámmentesítés mellett.

3. A királyi adók.

A királyi adókat a források *census regalis-*, *collecta regalis-*-nak nevezik. E kifejezések általában „adót”, a királynak járó vagyoni szolgáltatást jelentenek, de éppen úgy mindenféle királyi adó érthető a *talia*, *exactio*, *pensio* és *servitium regis* elnevezések alatt.

A királyi adók rendesek és rendkívüliek. Az előbbieket alatt értjük a királyi kincstár részére évenként visszatérőleg teljesített vagyoni szolgáltatásokat; az utóbbiak alatt pedig azokat, a melyeket a király csak kivételesen a rendes adókon kívül követel vagy az egész ország, vagy csak bizonyos vidék adóköteles lakóitól.

A királyi adóztatási jogának kiindulási alapját nálunk is, úgy, mint a nyugati államokban nem az állami főhatalomban, nem a nemzettől átruházott szuverenitásban, hanem inkább a *legfőbb földesúri hatalomban* (*dominium naturale*) kell keresnünk. A király kezdetben az egyedüli földesúr az országban, ehhez képest a nem-nemes szabadok, vagyis mindazok, a kiknek nincsen szabad birtokjoguk, a királynak földesúri hatalma alatt állanak, a mely hatalmat a források *ius regium*-nak, *iurisdictio regia*-nak neveznek.²⁵

A *dominium* jogára támaszkodó királyi adókat általános elvi szempontból úgy a várföldeken, mint a királyi uradalmon, valamint a magánosok birtokain tartózkodó szabadok fizetni tartoznak; ellenben nem fizetik azt a rabszolgák, a kik teljesen uruknak magánhatalma alatt állanak, uruk magán-gazdaságának alkotórészeit képezik.²⁶

Ennek az alaptételnek a királyi adók továbbfejlődésében két fontos következménye mutatkozik; az egyik, hogy az eredetében földesúri természetű adót úgy tekintették, mint a ki-

tességére nézve lásd Verőcze, Zágráb, Korporta, Nagyszőlőe, Nagyszombat, Győr, Sopron, Pozsony stb. fentebb idézett kiváltságlevelit.

²⁵ L. pl. *Fejér* C. D. III. 177. és 196.

²⁶ Ezért mondják még a későbbi okmányok is: Quia et udvornici et servi a solutionibus collectae per *conditionem suam* excusantur. *Fejér* C. D. V. 1. 45. 1. 1270. évből. L. még *Wenzel* VII. 27-31.

rályi hatalom, a közhatalom alá tartozásnak és így a szabad s á g n a k ismérvét. Azért nevezték a király részére fizetett fej adót s z a b á d dénárok n a k (*liberi, liberum denarii*), mert a ki ezt fizeti, nem áll úgy, mint a rabszolga, a földesúr magánhatalma alatt. Ez (a jogi felfogás már Kálmán decretumában világosan kifejezésre jut, midőn mondja, hogy a szabad hospesek és várnépek s z a b á d s á g u k e l i s m é r é s e g y a n á n t (*pro libertate*) dénárokat fizetnek.²⁷

JA másik fontos következmény, hogy a földesúri jellegű királyi adók az úri hatóság kifejlődésével kapcsolatosan és fokozatosan a földesurakra szállá n a k át. A dománialis királyi adók átruházása a földesúri hatalom keletkezésével egyidejű. Már Szent István a pécsváradi apátság alapító levelében az apátot *in causa civili* bírói hatalommal ruháztatva fel, egyszersmind a királynak járó szabad dénárok egyharmadát a szerzeteseknek engedi át.²⁸

És innentől kezdve az okmányok tanúsága szerint királyi kiváltságok alapján a *collecta* vagy *census regalis* nevezeték alatt egybefoglalt rendes királyi adók lassankint a földesurakra ruháztatva át,²⁹ tulajdonképeni földesúri adókká, j o b b á g y i s z o l g á l t a t á s o k k á lesznek vagy pedig a király, illetőleg a földesúr által adott mentességek következtében megszűnnek. Már az aranybulla 3-ik pontja, valamint a többi királyi deoretumok,³⁰ úgy az egyháziak, mint a nemesek birtokain tartózkodó szabadokat általán mentesítik a

²⁷ Decr. Colomani I. 80 f enteibib már idézve és 81: De castellanis autem tam pro opère quam pro *libertate* denarii uccipiantur. L. még „a 35. és 45. cikkét, valamint az 1222. évi deer. 3. cikkét.

²⁸ „insuper et liberorum denariorum tertiam partem, qui ex advenis in terra ecclesie habitantibus debentur, ad ealciamenta fratrum concessimus.” *Karácsonyi János*, Szent István király oklevelei 82. 1.

²⁹ A királyi adók átruházására vonatkozó példaként álljon itten az 1221. évből: „ouimes reditus supradicte ville Martini ad fiscum pertinentes, scilicet liberos denarios et pondéra, et chybriones etiam de eadem ville nobis pertinentes, supradicto domino perpetuo iure obtinendas donavimus” *Fejér* III. 1. 319. Lásd még *Wenzel* I. 183. 262. és 270. *Fejér* C. D. III. 2. 89., IV. 1. 70., IV. 2. 466.

³⁰ 1222:3. Item nullám icollectam nec libras denariorum eolligi facie nu« supra praedia servi en rium . . . Super populos etiam ecclesiarum ipsarum nullám penitus colleotam faciemus. V. ő, az 1231:6.; 1267:1.; 1290:11.; 1298:25. és 35. t.-cikkeket *Endlicher-nél*.

királyi adók alól és az 1231. évi decretum 6-ik pontja csak azokra szorítja az adózást, a kik erre a kincstár irányában kötelezve vannak: *qui fisco regio in censu debito tenentur*.

Úgy a dénáradó, mint a nyestbérnek (*rriarturina*) nevezett földadó története azt tanúsítja, hogy kezdetben csak a királyi adók egyharmad része száll át a földtulajdonosokra (*dominus fundi*), ellenben kétharmad rész a királyt illeti meg, mint legfőbb földesurat (*dominus terrae*). Ezt a fejlődési állapotot tükrözi vissza az 1231. évi decretum 33. cikke a maTturinára nézve: *Item pro singulis marturinis quatuor pondéra versolvantur, quantumcunque in ea provenerii, terciá pars domino fundi, et duae partes domino terrae persolvantur*.³¹

A továbbfejlődésben pedig azt látjuk, hogy midőn a földesúri hatalom a XIII. század végével és a XIV. század elején általános jelleget öltött, a rendes királyi adókat már csak azok fizették, a kik a király földesúri hatalma alatt megmaradtak, a minők voltak a városok lakói és a magánosok földesúri hatalma alól kivett népelemek; ellenben a földesúri hatalom alatt állók vagy egyáltalán nem fizetnek királyi adót, vagy, a mennyiben mentességet nem kaptak, a földesúr részére fizetik azt.

Az ilyképpen átruházott királyi adószedési jogot a földesúr tovább adományozhatta, a mint azt a váczai püspök a leleszi monostorral tette;³² vagy pedig jobbagyait az adó fizetése alól egészben vagy részben felmenthette.³³

Egyfelől a rendes királyi adók alól adott mentességek, másfelől az adóztatási jog átruházása a földesurakra természetesen vont a maga után, hogy a királyi kincstárnak az adókból befolyó jövedelme mindinkább elapadt. E bajon királyaink már II. Endre óta egyrészt a rendkívüli, másrészt a pénzbevéltási adó (*lucrum camerae*) kivetése által kívántak segíteni.

³¹ Ennek magyarázatául szolgál a goriczai várjoibbágyok részére Béla ifjabb király által 1224. évben kiadott lado.mánylevél: „Porro hospites, quos praediicti. libri homines habuerint, infra mctas praescriptas decern denarios deb.ent annuatim pro marturinis. Unde quilibet de praefatis liberie hominibus, *terciam partem, marturinam* habet de suis hominibus, *duae verő partes* rmarturinarurn totius terrae illius-, quae ad *ius nostrum* pertinébant Radus, et hacredibus eius dedimus in perpetuum”. *Fejér C. D. III. 1. 447.*

³² L. *Fejér C. D. III. 1. ,160.*

³³ L. pl. Libertás civium de Jaszo 9. pont. *Endlicher 463. 1.*

A rendkívüli adókat a források szintén *collecta*, *census*, *pensio*, *talia* és *servitium* szavakkal jelölik, de mégis leggyakrabban használják a *collecta regia* vagy *regalis* elnevezést.

Kétféle rendkívüli adót különböztethetünk meg: általánosat és részlegeset, a szerint, a mint az ország minden részében vagy csak bizonyos vidéken fizették. Ez utóbbi leginkább akkor fordult elő, midőn bizonyos vár építésére szedtek rendkívüli adót.³⁴

Királyaink kezdetben a rendkívüli adót csak valamely különös célra szedték, a minő volt pl. a királyi berezegek kihasználása vagy a hadviselés.³⁵ De később, midőn a rendes adókból befolyó jövedelem a fentebb kifejtett okokból mindinkább megapad, a királyok a rendkívüli adók kivetésére lettek utalva, mert a királyi decretumokban biztosított adómentesség a rendkívüli adókra nem vonatkozott.³⁶

A rendkívüli adók kivetését a király korlátlanul gyakorolja, mert az adóztatási jog a nem nemes szabadokkal szemben korlátlan királyi jog. Ezen adóztatási jog ellen főleg az egyház veszi fel a küzdelmet, mert az egyház volt a király után a legnagyobb birtokos. II. Endre már a beregi egyezségben megígérte, hogy a pápa megkérdése nélkül semmiféle *collectat* nem fog szedetni.³⁷

Az adott ígéret daczára úgy II. Endre, mint utódai alatt a rendkívüli adók kivetése szokásban maradt és azok alól szintén gyakran mentességet adtak.

A földesúri jellegű királyi adók megszűnésével és átruházásával kapcsolatosan lép életbe egy újabb királyi adó, a pénzbeváltási adó,³⁸ melyet – mint fentebb jeleztük – szintén *collecta*-ának neveznek, de a melynek jogalapját már nem a földesúri hatalom, hanem a király pénzverési joga,

³⁴Wenzel ÖL 129. *Fejér* C. D. VIII. 4 54.

³⁵L. pl. *Fejér* IV. 3. 503.; IX. 5. 632.

³⁶Libertás nobilium de Scepus 1243. év 1. pont: Quod nullus Apstoma aliquam cölectam vei exactionem solvere teneatur, *niá ipsa collecta* ad servientes regis et alios quoslibet mobiles fuerit generalis. *Endlicher* 460. í.

³⁷16. pont: Super collectis vero per regnum nostrum aldís imponendis per nos et legatum consulatur dominus papa. *Endlicher*, 441. I.

³⁸„Verum si «collectaim rex in regno lindixerit, sive pro *redemfione monete*, que ree-epta non fuerit”. *Wenzel* VII. 30. 1237. év.

a *ius monetarium képezi* s a melyből Károly Róbert király alatt az e l s ő o r s z á g o s j e 11 e g ű királyi adó fejlődött ki.

Az Árpádok korában dívó rendes királyi adók egyenkint a következők voltak:

a) A d é n á r a d ó vagy f ü s t p é n z (*liberi, libevtini denarii, fumarii*). A legrégibb fejadó, mely a királyság keletkezésével egykorú, s melyet minden nem nemes szabad egyén, a ki családfő, a kinek külön háztűzhelye van, fizetni tartozott, hacsak az alól mentességet nem kapott.

Ez az adó is a király legfőbb földesúri hatalmára támaszkodik, de mégis annyiban közjogi természetű és jelentőségű, hogy ez a nem nemes szabadok közhatalom alá tartozásának jelét képezte s éppen azért „szabad dénárok”-nak nevezték. A füstpénz (*fumarii*) elnevezés³⁹ pedig azt jelenti, hogy csak az önálló háztűzhelyyel bíró szabad egyének fizették.

A dénarádót az okmányok tanúsága szerint bizonyos ünnepeken szedték. Az Árpád-korszak végével részint mentességek adása, részint a földesúri hatalom teljes kifejlődése következtében mint külön név alatt szereplő királyi adó mindinkább megszűnik.

b) A f ö l d b é r vagy f ö l d a d ó (*terragium*). A nyugati államokban a *terragium* (*tiérage*, német földön *Medem*) egyik neve a földadónak, mely az egész középkoron át dívott s melynek eredete Francziaországban, Belgiumban és a frankok lakta vidékeken a VIII-ik századig vihető vissza. Eleinte a beltelek, a *mansio* vagy házhely után fizetett adó volt, később terményadóvá változott át és főleg az irtások után fizették.⁴⁰

A *terragium* nálunk is egy neme az általános jellegű földadónak, a melyet a nem nemes szabadok a királyi kincstár részére fizettek, de különösen gyakran fordul elő a városi kiváltságlevelekben, a mi annak nyugati eredetét bizonyítja.⁴¹

³⁹ „et libertinos denanos, qui vulgo fiumarii vocantur” *Wenzel* I. 270. L. még *Fejér* C. D. III. 2. 68. és 89. *Wenzel* I. 203. VI. 572. W. 1. 195.

⁴⁰ *Schroeder* Rechtsgeschichte 187. 1. *Brunner* Rechtsgeschichte II. 236. I.

⁴¹ Hogy a *terragium* a városokban általános jellegű adó volt, mutatja az a formula, mely a városba telepedőknek nyújtott kedvezményeket sorolja tes. Forma Libertatis: „quod dum hospites a die adventus ipsorum usque

A *terragium* azonos a forrásokban szintén gyakran emlegetett *pondus* adóval, a p o n d e r á v a l.⁴² A *pondus*, *pondéra* kifejezések ehhez képest nem külön adót jeleznek, hanem a pénzegységet, a nehezéket, a melylyel a *terragium* mértékét megállapították.

A *terragium*-ot kezdetben a házhelyek *mansio*-k vagy *porfa*-k szerint fizették, később a hospes telepek és az ezekből fejlődő városok ezen adó fejében bizonyos általányösszeget fizettek. A városok példájára az erdélyi és a szepesi szászok földbére is általány összegben lett megállapítva, az előbbieké 500, az utóbbiaké 300 márka finom ezüstben.

A földesúri hatalom kifejlődésével a *terragium* általános jellegű földesúri adóvá, jobbágyi szolgáltatássá válik. A földesúr birtokán tartózkodó szabad parasztok a földbér (*terragium*) lefizetése mellett, mely szokás útján 12 dénárban volt megállapítva, szabadon költözhetnek.⁴³

c) A nyestbőradó (*marturina*) jogi természetére nézve nem egyéb, mint földadó (*terragium*), sőt valószínűleg nálunk a földadónak ősalakja, a melyet a szláv eredetű népek által lakott erdős vidékeken, a hol a nyestbőrök gyűjtése a lakosság fő jövedelmi forrását képezhette, eleinte természetben róttak le. A későbbi korból származó adatok is azt tanúsítják, hogy ez az adó a bánok földjén, Szlavóniában, de azonkívül Baranyában, Liptóban és Turóczban, szóval Magyarország erdős vidékein dívott.⁴⁴

ad tot anno s nuñiam collectam, nullumve terragium nobis ad communitatem pro censu re.gali dare teneantur” *Kovachilich*: Formulae solennes styli 43. 1.

⁴² L. Lipche kiváltságlevelét 1260. éviből: „de mansione qualiibet *unum pondus ami ratione terragii* nobis dare et solvere teneantur”. *Fejér* C. D. IV. 3. 9. V. ci. Werócze 1234. év 3. pont. *Endlicher* 443. 1. Luprechtháza 1247. és 5. pont. U. o. 472. 1. Beröny 1265. év 1. pont. U. o. 506. 1.

⁴³ L. pl. Kamar kiváltságlevelét, a „boil »már a költözködés a. terragium lefizetéséhicz (terragio persoluto) van kötve és a terragium 1-2 dénárban \m megállapítva 1243. év 5. pont „ut mansio que lib et duodecim denarios in octavis s. Georgii pro censu scu terragio solvere teneatur”. *Endlicher* 504. I. V. ö. *Fejér* C. D. IV. -1. 441. „item si quisquarm recedere voluerit, datis duodecim denariis liber recedet”. 1298:70. t.=cz. „ac consueto suo terragio persoluto”. *Kovachich* Suppl. ad Vest. Com. 181. 1.

⁴⁴ *Fejér* C. D. IV. 1. 173. *Wenzel* XF. 500. V. ö. *Knauz*, *Marturina* és *Bansulmora*. Magyar Sion 1865. évf. *Pauler*, id. m. I. 407. jegyzet; *Acsády Ignác*, *Adó-történet* M. Közgazd. Lexikon I. k. *Schiller* Jogi Lexikon V. *Marturina*. – A *marturina* vagy *mardurina* szó eredetéről, valamint ezen

Az aranybulla 27-ik cikke szerint a nyestbóradó pénzértékét még Kálmán király állapította meg⁴⁵ és pedig az 1231. évi decretum 33-ik cikke szerint valószínűleg 4 pondusban, a mi 20-24 dénárnak felélne meg, habár más adatok szerint⁴⁶ a nyestbóradó 10-12 dénárt tett ki, éppen úgy, mint a *terragium*.

A nyestbóradót a hospesstelepek később általányösszegeben fizették.⁴⁷ Ezen adó egyharmadrésze – a mint fentebb említettük – már az 1231:33. t.-cikk szerint a földesurakra szállott át és a királyi kincstárt csak kétharmad rész illette. Nagy Lajos pedig a nyestbóradóról, a mélyet az ő korában már *bansul mora*-nák neveztek, a szlavóniai nemesek javára lemondott.⁴⁸

A nyestbóradóval együtt említik a források a sertésadót (*tributum porcorum, décima porcorum*), mely mint terményadó szintén a szlávok lakta erdős vidékeken volt szokásos.⁴⁹

d) Az ö k ö r a d ó szintén egy neme a földadónak, melyet az okmányok a székelyek és az oláhok adója gyanánt említenek, de hogy ez általános jellegű királyi adó volt, az

adó történetéről alapos értekezést írt *Klaic V.* zágrábi egyetemi tanár, melyben Feyér-nek azzal az állításával szemben, hogy a marturinát Kálmán hozta be Horvátországba, bizonyítani törekszik, hogy ez az adó nem volt iM/agyarországon általános jellegű, sem Horvátországban, hanem csak Szlavóniáiban; ennélfogva külön szlavon adó. Id. m. 23. és köv. 1.

⁴⁵ 1222:27. „Marturinae juxta consuetudinem a Coloimano rege constitutam solvantur”.

⁴⁶ L. pl. *Fejér C. D.* III. 1. 447. 1224. év: Porro hospites . . . *decern denarios* debent annuatim pro marturinis. – H. O. VII. 50. 1255. év . . . iabagiones eorum tenentur dare pro marturinis *decern denarios*. – 11 dénárt említ: *Fejér C. D.* V. 2. 183. – 1274. év. – 24 dénáról van szó: *Wenzel XI.* 108. – 1211. év.

⁴⁷ Libertás Hospitum de *S. Ambrosio* 1269. év: „quod isepedicti hospites, singulis annis in festo theati Stephand *ratione marturinarum* . . . triginta-et quatuor marcas solvent nobis in denariis banalibus” *Endlicher* 519. 1.

⁴⁸ 1351: 12. Nee ratione colle etae marturinarum, *bansul mora* vocatarum, a-modo et in posterum molestentur.

⁴⁹ Sancimus etiam ut tarn de marturinis nostris vel proventibus, qui loco marturinarum exhibentur, *quam etiam de porcis*, qui in episcopatu Zagraibiensi colligentur . . . episcopi décimas pereipiant. *Fejér C. D.* II. 364. L. még N. O. VII. 50. *Wenzel XL* 111. 118.

kitűnik az aranybulla 29-ik cikkéből, mely az ökoradót a rendes királyi jövedelmek között sorolja fel.⁵⁰

A székelyeknél ez az adó az ökörsütés (*signature boum*), ajándékozás számba ment, csakis koronázás alkalmával adták.⁵¹

e) A b o r a d ó (*cibriones, acones*), a melyet forrásaink csöbör- vagy akó adónak neveztek azon mérték után, a melylyel ezt az adót kirótták és beszolgáltatták.

Jogi természetére nézve ez az adó éppen úgy, mint a nyestbőr- vagy az ökoradó, nem egyéb, mint földadó, a mely a szőlőművelőket terhelte. Általános jellegéről és elterjedtségéről tanúskodnak úgy az aranybulla 29-ik cikke, valamint a ránk maradt okmányok, a melyekből látjuk, hogy nemcsak a várnépek, hanem más szabadok, nevezetesen a hospesek is fizették, ha csak mentességet nem kaptak.⁵²

4. A j á n d é k o k (*munera*).

Az ajándékozás a vagyoni szolgáltatásnak az a módja, mely a középkori felfogás szerint szabadhoz illő, mely a közszabadságot nem érinti.⁵³ Ilyennek lehet tekinteni a székelyek ajándékozási kötelezettségét, mely koronázás alkalmával bizonyos számú ökor szolgáltatásában állott.⁵⁴

Ugyanilyen ajándékozási kötelezettség terhelte a vármegyei ispánokat. A III. Béla korában Magyarország állapotáról készült feljegyzés azt mondja,⁵⁵ hogy a 72 vármegye ispánja évenként egyszer megvendégeli a királyt, s mielőtt az asztaltól felkelne, mindenki 100 márka ajándékot ad neki, sőt némelyek 200 márkát is adnak, s ebből a király hozzávetőleg

⁵⁰ 1222:29. Comités jure soil comitatus tantuim fruantur; caetera ad regem pertinentia, scilicet cibriones, tributa, boves, et duas partes castro- rum rex ob tine at.

⁵¹ Fejér G D. X. 2. 511. 1. „et a bubus tempore coronationis a Siculis dari debendis”. Elleniben Oláhfalú lakóit a király ezen szolgáltatás alól felmentí, mert ők nem szabad székelyek: Non omisso eo, quod a *signature boum* exempti eint. Székely oklevéltár I, 31. 1.

⁵² Libertás hospitem de Pesth 1244. év 3. pont: ltom de vineis eorum cibriones nullatenus exigantur. *Endlicher* 467. 1. V. ö. Pozsony 1291. év 2. pont. *Endlicher* 624. 1.

⁵³ V. ö. *Timon*. Germán őszalkotmány 86-88, 1.

⁵⁴ Székely nemzeticonstitutio 1499, *évből*. *Kolosvári-Óvári*, Magyar Jogtörténeti Emlékek I. 7. és kv. I.

⁵⁵ Status regni Hungariae. *Endlicher* 246. 1.

10.000 márka évi jövedelmet húz. Ugyanezen feljegyzés mondja azt is, hogy ezenkívül a királyné és a király fiai is nagy ajándékokat kapnak ezüstben, selyemben, posztóban és lovakban. Kik szolgáltatták ez utóbbi ajándékokat, azt a forrásokból megállapítani nem lehet.

Egyes adatokból azt látjuk, hogy ajándékozási kötelezettség terhelte a jobbágyokat a földesúr, a várnépeket a várhatóság irányában. Később pedig ajándékot fizettek a jobbágyok a földesúr tulajdonjogának, a földesúri hatalomnak elismerése fejében. Ugyanezen alapon adtak ajándékot a hospes telepek, valamint az erdélyi szászok is a királyi kincstár javára, rendszerint évenként háromszor.⁵⁰ Ebből fejlődött ki a következő korszakban a szabad királyi városok ajándékozási kötelezettsége, melyet *in signum dominii naturalis* teljesítettek.

5. A z e g y h á z i t i z e d h u s z a d r észé (*vigesima*).

Az egyháznak járó tizedből (*décima dészma*) a királyi kincstár egy huszadrész illetve azért, mert a tized behajtásánál a királyi emberek, a poroszlók is közreműködtek.⁵⁷

Az aranybulla 21-ik cikke⁵⁸ szól a püspököktől a nemesek birtokai után járó azon tized elengedéséről, a melyet a király lovai számára adtak. Az 1231. évi decretum 29. cikke pedig megígéri, hogy a király a húszadon (*vigesima*) kívül, a mely öt régóta megilleti, tizedet nem fog követelni.

6. A g a z d á t l a n n á v á l t r a b s z o l g á k és állatok. A t a l á l t k i n c s.

A királyi kincstár jelentékeny jövedelmi forrását képezték a bitangságba került állatok és a szökevény rabszolgák.

A gazdálkodás nagyrészen még baromtenyésztésből állott. Gyakran megtörtént, hogy a szabad legelőkön tartózkodó állatok elszabadulva bitangságba kerültek, valamint a rabszolgák mint szökevények kóboroltak. Ezeknek összegyűjtéséről és értékesítéséről már Szent László, majd Kálmán intézkedtek. A gazdátlan állatokat és a szökevény rab-

⁵⁸ Lásd *Fejér* C. D. II. 100. VIII. 1. 154. Vili. 2. 516. VIII. 7. 159. IX. 3. 147-148. IX. 5. 464. X. 6. 744-5. XI. 179-180.

⁵⁷ L. az arbei egyház kiváltságlevelének 3. pontját. *Endlicher* 378. 1.

⁵⁸ *Episcopi super praedia servientium equis nostris demicas non sunt, nec ad praedia regalia populi corundem décimas suas apportare eneantur.*

szolgákat a „jók-szedők” gyűjtötték össze és a vármegye székhelyére terelték, a hol a király lovásza ezek számára istállót tartott. Szent Mihály napjáig itten őrizték és ha gazdája akadt, bizonyos díj lefizetése ellenében kiadták, ha pedig nem akadt, akkor Szent Mihály napja után a király és a vármegyei ispán megosztottak rajta. A királyé lett kétharmada, a vármegyei ispánnak maradt az egyharmada.⁵⁹

A talált kincs szintén a királyt illette, s ha valaki azt be nem jelentette, mint tolvaj bűnhődött.⁶⁰

7. A bírói díjak (bírságok) és az elkobzott vagyon.

A királyi bírák eljárásukért a peres felektől díjat szedtek s azok egy részét tartoztak a királyi kincstárba beszolgáltatni. Már Szent László decretuma szerint ia békéltető bírónak, a mit a felektől kap, kétharmad részét a királynak adja.⁶¹ A büntető jogban uralkodó compositionális rendszer következtében a magánharcz megváltásáért, illetőleg a sértett fél kiengeszteléséért fizetett összeg egy része és pedig mind nagyobb része a királyt illette. Így pl. Szent István decretuma szerint a szándékos emberölésért 110 penza fizetendő; ebből 50 a megölt rokonáé, 50 a királyé, 10 a közbenjáróké.

De a compositionális pénzbüntetéseken kívül nagy számmal fordulnak elő a királyi hatalom által kirótt valóságos vagyoni büntetések, bírságok, a melyek már egészen a királyt illették.

A király által kirótt bírságok közé tartozott a hadi bírság is (*iudicium exercitas*), melyet a nemesek a hadkötelesség megsértése esetén fizettek, valamint a kunok és a birtokos szászok, a kik a nemesek módjára tartoztak harczolni.

Ugyanide kell sorolnunk a súlyosabb büntetésekre szabott vagyonkobzást is, amidőn az elkobzott vagyon egészben, vagy bizonyos részben a királyi kincstárra szállott.

8. I n g y e n e s k ö z m u n k á k (*gratuiti labores*).

⁵⁹ L. Decr. St. Ladislai III. 13. 20. 21. és 29. Decr. Colomani I. 39. 41-44. A „jók-szedők” elnevezésre nézve 1. Paulev id. m. I. 291. jegyzet Schiller B., Bitang jószág. Jogi Lexikon II. 156-157. 1.

⁶⁰ Váradi regestrum 348. pont. Pangracius . . . traxit in causam quosdam convillanos suos . . . dicens, quod *fures essent regis*, eo quod thesaurum inventum cum deberent, regi non indicassent.

⁶¹ Decr. St. Ladislai III. 27.: quod si concordati aliquid iudici inde derint, tertiam sibi, duas partes regi reservet.

Az eddig elősorolt adózásokon kívül a nem nemes szabadok, valamint a várnépek különféle ingyenes munkát tartoztak teljesíteni a király részére. Az okmányok számos ilyen ingyenes munkáról tesznek tanúságot, a minő pl. a sószállítás, várépítés, előfogatadás a király szekereihez, a dézsmabehordás, utak vagy árkok készítése stb.

A közmunkák teljesítése nem volt tüzetesen szabályozva, hanem a felmerülő szükséghez képest a királyi hatalom közegei azokat vették igénybe, a kiket legközelebb értek; sőt valószínű, hogy bizonyos esetekben a nemesek sem voltak az alól mentesek, mert a közvetlen királyi bíraskodást a nemesek is tartoztak előmozdítani.

Az ingyenes szolgáltatások terhén már Szent László, majd Kálmán is bizonyos könnyítéseket tett.⁶² Így ha a király utazása alkalmával a vármegye részéről állított hadi mén elpusztult, a tulajdonos teljes kárpótlást, 15 penzát kapott, ha megsérült, félannyit.

Később a királyok az ingyenes munkák alól is felmentést adtak éppen úgy, mint más, a királyt megillető szolgáltatások alól. Az 1231. évi decretum 28. pontja már általános mentességet ad az egyháziak és nemesek jobbágyainak az útkészítés, árkolás, a királyi kertek, épületek és műhelyek körül teljesítendő munka alól.⁶³ Viszont némely kiváltságlevelek megállapítják a király részére teljesítendő ingyenes munkákat.

2. §. A hadkötelezettség és a hadszervezet.

A Szent István létesítette államszervezet korában kétféle hadköteleiséget s ehhez képest két egymástól lényegesen különböző haderőt, hadszervezetet találunk, ú. m. a n e m z e t i é s k i r á l y i h a d e r ő t. Ezekről külön-külön kell szólnunk.

I. A n e m z e t i h a d e r ő .

Már az ősi államszervezet fejtegetésénél láttuk, hogy a nemzeti kötelék alapján a nemzet minden szabad, fegyverképes tagja hadköteles. Köteles a hírnökök hadba hívására a

⁶² Decr. St. Ladislai III. 14. 28. Oecr. Colomani I. 36.

⁶³ Ad secundas mdagines et fossata facienda, ad hortos et quecunque regia edificia vei officinas, serviencium et ecclesiarum populos non cogemus.

nemzetgyűlésen megjelenni és a nemzetgyűlés által elhatározott háborúban részt venni.

Ez az általános és egyenlő hadkötelesség a királyság létrejötté, a monarchikus alkotmányjogi elv befogadása és uralomrajutása után is fennmaradt.

Az első századbéli királyok decretumaiban nem találjuk a nemzeti közkötelékből folyó hadkötelesség szabályozását. Szent István decretumának ez a tétele:¹ *Volumus ut unusquisque senior, seu dominus, suum habeat militem, id est servieritem, nee aliquis alter illum suadeat antiquum deserere seniore et ad se venire* – nem tudjuk, miként értelmezendő; de annyi a későbbi források egybevetéséből szükségképpen következik, hogy Szent István ez által a nemzet szabad tagjainak egyenlő hadkötelességét meg nem változtatta és az úgynevezett banderiális hadszervezet alapjait meg nem vetette.

A közjogilag szabadok vagy nemesek általános egyenlő hadkötelessége sem a szállásbirtok egyéni tulajdonba jutása, sem a királyi adománybirtokok keletkezése és elterjedése által nem szenvedett változást. Minden szabad birtok, vagy mint később nevezték, nemesi birtok tulajdonosa tekintet nélkül birtokának nagyságára, egyenlően hadköteles. Semmi nyomát nem találok annak, hogy a szabad birtokosok úgy, miként a következő korszakban, birtokuk arányában katonákat tartoztak volna állítani a királyi táborba. A közjogilag szabadok hadkötelessége még személyes és nem a földbirtokon nyugvó kötelesség. A földbirtokviszonyok figyelembevételének első nyomát az 1298. évi decretum 22-ik cikkében találjuk, mely elrendeli, hogy az örökbirtokon osztatlan állapotban levő testvérek közül csak egy, az ügyesebb és vitézebb tartozik táborba szállani.²

A közjogilag szabadok hadkötelessége továbbá i n g y e n e s, ellenszolgáltatás nélküli h a d k ö t e l e s s é g. Minden nemes saját költségén tartozik katonáskodni, a háború tartama alatt magát fegyverzettel és élelemmel ellátni. Ennyiben a nemzeti kötelékből folyó hadkötelesség a szabad földbirtokon nyugvó teher, mert csak az, a kinek szabad földbirtok

¹ Decr. St. Steph. II. 21.

² Kovachich, Suppl. ad. Vest. Com. I. 118-119. 1.

toka volt, lehetett olyan vagyoni helyzetben, hogy saját költségén katonáskodhassék.

A közkötelékből folyó hadkötelesség, úgy az .aranybulla 7. cikke, mint a többi decretumok rendelkezései szerint, korlátozott hadkötelesség, csak honvédelmi kötelesség.³ A nemzet szabad tagjai csak az országot tartoznak a kultámadások ellen megvédeni, de nincsenek kötelezve a király által indított támadó háborúban részt venni. Világosan kimondja ezt az aranybulla 7. cikke: *Si autem rex extra regnum exercitum ducere voluerit, servientes cum ipso ire non teneantur, nisi pro pecunia ipsius. Et post reversionem iudicium exercitus super eos non recipiat. Si vero ex adversa parte exercitus veniret super regnum, omnes universaliter ire teneantur. Item si extra regnum exercitum ducere voluerimus et cum exercitu ierimus, omnes qui comitatus habent, pro pecunia nostra nobiscum ire teneantur.*

E rendelkezés még értelmezhető akként is, hogy iu nemesség a király pénzén, illetőleg költségén (*nisi pro pecunia ipsius*) köteles az ország határán túl is menni, azaz támadó háborúban is részt venni; de már az 1231. évi decretumban ez a kivétel sem fordul elő, hanem világosan meg van állapítva, hogy a nemesek csak arra kötelezhetők, miszerint az ország ellen intézett támadást visszaverjék és a visszavonuló ellenséget megtorlás végett üldözzék.⁴ Ugyanígy rendelkeznek a későbbi decretumok is.

Végül a nemesek hadkötelessége a király személyes vezetéséhez kötött hadkötelesség. A nemzeti hadsereg vezetője a király, a közjogilag szabadok csak a király személyes vezetése mellett tartoznak harcolni. Következik ez már az idézett decretumok szövegéből, mely mindig abból a föltevésből indul ki, hogy a király vezeti a hadsereget. De világosan ki van ez mondva a kunok részére

³ L. az 1231: 15. 16.; 1267: 7.; 1290: 10. cikkeket.

⁴ 1231: 15. Nobis facientibus exercitum extra regnum nobiles nobiscum ire non teneantur, nisi comités et stipendiarii, et iobagiones oastri et qui ex officio debito tenentur, et quibus .ampks conoessimus possessiones. 16. Si vero exercitus super regnum venerit, universi et singuli ad defensio* fteim patriae contra inimicos se «ponere teneantur, regresso superveniente hoste pro vin dicta ipsos tenentur persequi.

1279 ben kiadott privilégiumban,⁵ valamint az 1290. évi decretum 10-ik cikkében: *cum nullo baronum nostrorum coacti vei inviti . . . absque nobis sine pecunia ire teneantur.*

Innen, hogy a király zászlaja alatti harcolás a közjogi-lag szabadok rendjének egyik lényeges ismervét, a nemesi szabadság kiegészítő alkatrészét képezi. A XIII. századból ránk maradt nemesítő okmányokban gyakran olvassuk, hogy a megadományozottat a király azzal a kitűnő szabadsággal ruházta fel, miszerint a király zászlaja alatt: *sub vexillo nostro vel regio* vitézkedjék.⁶

A nemesi hadsereg felszereléséről nincsenek adataink, csak annyit tudunk, hogy a nemesek a király zászlaja alatt harcoltak, s hogy a királyon kívül a főtisztek, mint katonai parancsnokok, szintén bírtak külön zászlóval, a mely alatt a rajok bízott haderőt vezették. Ezt bizonyítja az 1273-iki szlavóniai statútum, mely a szlavóniai nemeseknek megengedi, hogy valamely királyi főtiszttel táborozzanak.⁷ A nemesi haderő lovas haderő és pedig könnyű lovasság. Ez volt a magyar nemzeti haderőnek nemzeti ismérve.

A nemzeti kötelekből folyó hadkötelesség megsértése, a mint az aranybulla idézett 7-ik és az 1298. évi decretum 22-ik cikkéből látjuk,⁸ pénzbüntetést, vagy mint nálunk nevezték, bírósgot, bírságot (*iudicium exercitus*) vont maga után, de hogy ez mily összegben volt megállapítva, arra nézve egyetlen adatunk sincsen.

Végül meg kell említenünk, hogy a kunokat az 1279-iki privilégium ugyanolyan hadkötelességgel terheli, mint a ne-

⁵ Constitutio de Cum am is 8. .pant. Precise expressimus, quod domini et mobiles Cumanorum uni versi et singuli ad nostrum exercitum. *ad quem nos personaliter accesserimus*, venire teneantur, *sicut ceteri nobHes regales ser vientes.* Endlicher 562. L. még 1273. évi szlavóniai statútum 16. pontját. Endlicher 539.

⁶ L. pl. Wenzel IV. 49-50.: „sed inter serviettes regales com< putati exercituamur sub .nostra vexillo more nobilium eorundem”. U. o. 217. „et eadem gaudeam< libertate, qua ceteri mobiles regni perfruuntur sub vexillo regio militantes”.

⁷ 16. pont: . . . tunc mobiles regni dicti Sclavonic singuli et uni versi ire ad exercitum tenbuntur, ita tamen quod idem cum baronibus quibus volucrint exercituandi habebunt 3 i be ram facultatem. Endlicher 539. I.

⁸... qui si venire obmiserit non ad plura iudicia „seu gravamina exercitus, praeter ad urn urn simul omnes teneantur. Kovachich Suppl. ad vest. com. I. 119. 1.

meséket és annak megszegése esetén ugyanolyan bírsággal sújtja őket. Hasonló kötelesség terhelte később a birtokos szászokat, kik nemesek módjára élnek és szabad birtokkal bírnak.⁹

II. A királyi haderő.

A magyar állam haderejének másik alkatrésze a királyi hadsereg, a király szabad rendelkezése alatt álló haderő, mely azokból alakul, a kiket a király iránt korlátlan hadikötelesség terhel.

Míg a nemzeti közkötelékből folyó hadkötelesség korlátozott, csak honvédelmi kötelesség, addig a király iránti hadkötelesség korlátlan, a mely nemcsak az ország területének megvédésére irányul. A király iránt különös hadkötelességgel tartozók a király parancsát feltétlenül követni tartoznak, kötelesek egyfelől a király által elhatározott támadó háborúban is részt venni, másfelől tartóznák harcolni akkor is, ha a király nem vesz részt a táborozásiban.

Míg azonban a nemzeti kötelékből folyó hadkötelesség ingyenes, ellenszolgáltatás nélküli: addig a király iránti különös hadkötelesség ellenszolgálattal, jutalommal jár éppen úgy, miként a hűbéri államszervezetben a hűbéresek hadkötelessége, a kik a hűbért a hadi szolgálatok fejében kapták. Ehhez képest a királyi haderő jogi természetére nézve egyezik a hűbéri kötelék alapján álló haderővel.

A királyi haderő alkatrészei a következők voltak: 1. a királyi tisztviselők az általuk állított katonasággal; 2. a várjobbágyok; 3. a városok és kiváltságolt népek által állított katonaság; 4. a harcoló jobbágyok; 5. a zsoldosok; 6. a hűbéres katonák.

1. A királyi tisztviselők ezen minőségüknél fogva *ex officio debito*¹⁰ a király iránt korlátlan szolgálatra, tehát korlátlan hadszolgálatra vannak kötelezve. A királyi főtisztek nemcsak a kormányzati, nevezetesen a bíraskodási teendőket végelik, hanem úgy, mint Európa nyugatán, katonai szolgálatokat is teljesítenek, a királyi hadseregnek főtisztjei.

Kétségtelenül áll ez nálunk a vármegyei ispánokra nézve, kik mindaddig, míg a királyi vármegyei szervezet, mint had-

⁹ Saxones Transylvani, praedia tenentcs, et more fiobilium se gereutes 1290: 10.

¹⁰ 1231. évi decret. 15. czikke.

ügyi szervezet fennállott, a várhoz tartozó katonaságnak vezetői. Úgy ezek, sőt valószínűleg a központi főtisztek is: a nádor, az udvarbíró, a tárnokmester, a bán és a vajda már Kálmán decretuma szerint¹¹ nemcsak személyesen tartoznak a király parancsára bármikor táborba szállani, hanem kötelesek a hivataluk után haszonélvezett birtokok és egyéb jövedelmek után katonákat is kiállítani. E rendelkezésben találjuk a következő korszak tiszti bandériumainak (*banderia officiosa*) első csiráját.

2. A várjobbágyok képezték a királyi haderő főalkatrészét. A királyi vármegyei szervezet, a mint már kifejtettük, elsősorban hadi intézmény volt, mely a királyi hatalom részére állandó és a király szabad rendelkezése alatt álló haderőt biztosított. A várjobbágyok az általuk bírt várföldekért hadi és pedig korlátlan hadi szolgálatra lévén kötelezve, a király állandó katonaságát alkotják, a királyt külföldi hadjárat esetén is követni tartoznak. A várjobbágyok hadkötelessége legközelebb áll a nyugati hűbéreseink hadkötelességéhez úgy, a mint az kezdetben fennállott s ehhez képest a várjobbágyok által bírt földbirtokok a hűbéri birtokok hasonmását képeznék, ámde – a mint már fentebb megjegyeztük – semmi nyomát nem találjuk annak, hogy ezen birtok adományozásánál és az utódokra való átszállásánál a hűbéri megadományozás formái: a hűségi eskü, a *commendatio* és *invesitura* alkalmazást nyertek volna.

3. A várjobbágyokon kívül a többi nem nemes szabadok: a hospesek, várnépek és szabad parasztok személyes hadkötelességgel nem tartoztak, hanem *Freisingeni Ottó* tudósítása szerint² nyolczan vagy tízen állítottak egy katonát. Ezt a tudósítást megerősítik a városi kiváltságlevelek, a melyekben a hospesek hadkötelessége kezdetben szintén mansiók szerint volt megállapítva.¹³

¹¹ Decr. I. 40. Comités, si proprios in villis suis iiberos habuerint, de quibus equos accipere et centum pensas possint colligere, loricatedum unum regi de sumptu illo procurant; si vero quadraginta pensas, militera absque lorice educant; ut si minus, suis hoc propriis usibus reseruent.

¹² Gesta Friderici I. lib. I. c. 31. Mon. Germ. SS. XX. 368. és köv. 1.

¹³ Nagyszombat 1238. év 2. pont: „ . . . de centum mansionibus unum militem omnibus neccsariis militaribus honestissime preparatum mittere teneantur”. *Endt-cher*, 445. 1. Körmend 1244. év „quindecim mansiones ex

Majd később a városok a városi szabadság kifejlődésével bizonyos meghatározott számú, 8, 10, 12 nehéz fegyverzetű katonát állítanak a királyi hadseregbe s ezenkívül tartoznak a várfalakat is a védelem szempontjából katonasággal ellátni.

Ugyancsak meghatározott számú katonát tartoznak kiállítani az erdélyi és a szepesi szászok: az előbbieket az ország határán belül 500-at, azon kívül 100-at, ha a király vezérel és 50-et, ha valamelyik főúr; az utóbbiak minden esetben 50 lándzsás t.

4. A XIII. századból ránk maradt okmányokban már gyakran olvassuk, hogy a király, a királyné, valamint az egyházi és világi főurak *harczó lovjóbbágyokat* (*jobagio-nes exercitantes*) tartanak.¹⁴ Eredetét ennek még Szent Istvánra lehet visszavezetni, a mennyiben már a pécsváradi apátság alapítólevele az apátság védelmére szolgáló kétszáz katonáról, a veszprémvölgyi zárda alapítólevele pedig hatvan lovas szolgáról tesz említést.¹⁵ Nagyobb jelentőséget azonban ez az intézmény csak a XIII. század folyamán vett, a midőn az egyházi és világi főurak várépítési engedélyt nyervén, a várak őrzete végett katonákat tartottak s e katonaság szükség esetén a királyi hadseregben is tartozott harcolni.¹⁶ Később már a nemesek közül is mind többen léptek mint katonák, az egyházi és világi főurakkal szolgálati viszonyba a nélkül, hogy ez nemesi szabadságukat érintette volna.¹⁷

eisdem dabunt nobis unum panceratum” H. O. VI. 43. L. még Kolozsvár 1260-1279. *Wenzel* VIII. 267. Hat teleik után egy lovas H. O. VII. 48.

¹⁴ L. pl. *Fejér* IV. 2. 293. IV. 3. 346. 492. V. 3. 126. *Wenzel* IV. 343. Városi regestrum 88. pont.

¹⁵ *Liberis scilicet ducentis multibus, quos sub talem redigimus militiam, ut, si forte aliqua in regioné suboriatur seditio, ad monasterii armata manu oocurrant custodiam, et abbati, regálém visitandi (sic) presenciam, duodecim équités servitium studeant exhibere. Karácsonyi, Szent István király oklevelei* 80. 1. A veszprémi zárdára nézve. U. o. 26-27. I.

¹⁶ L. *Wenzel* I. 56. 1146. év. *Fejér* C. D. II. 228-229. 1186. év. V. 1. 321. 1258. év. V. 2. 591. 1279. év. *Knauz* Mon. Strig. II. 298. 1. 1291. év.; 334, 1, 1292. év.

¹⁷ Bizonyítja ezt az 1298. évi decr. 33. cikke: *Item statuimus, quod notules iservire valeant, quibuscunque vohierint isua spontanea voluntate. Kovachich, Suppl. ad Vest. Com. 129. 1. – A zágrábi püspök 1293. évben praedialista birtokot adományoz: „more et consuetudine predialium nostrorum, servions debitis et consuets nobis et nostras successoribus in eadem Fejér C. D. VII. 5. 515-516.*

A harczoló jobbágyok és a mágnásokat szolgáló nemes katonákat, a *familiaris-ok* intézménye szintén egyik előzményét képezi a következő korszakban életbelépő banderális hadszervezetnek.

5. Zsoldosok (*stipendarii*) alatt értjük a pénzért szolgáló katonákat. A források arról tanúskodnak, hogy nemcsak a királynak, de az egyházi és világi főuraknak is voltak pénzért szolgáló katonáik.

Az 1231. évi decretum 15. pontja szerint a zsoldosok éppen úgy, mint a királyi főtisztek és a várjobbágyok, valamint azok, kiknek a király terjedelmesebb birtokot adományozott, külföldi hadjáratban is tartoztak a királyt követni.

Annyi azonban az okmányok tanúsága szerint kétségtelennek látszik, hogy a pénzért, zsoldért szolgáló katonaság ebben a korszakban még a hadszervezet terén jelentékeny szerepet nem játszott,

6. A királyi adománylevelekben olykor találkozunk valóságos hűbéri hadkötelességgel, midőn a megadományozottak a nyert adomány fejében a királyi haderő részére bizonyos számú katonát tartoznak állítani. Ezeket érti az 1231. évi decretum 15-ik czikke, midőn mondja, hogy a királylyal az ország határán túl menni tartoznak azok is, kiknek nagyobb birtokot adományoztunk: *quibus amplas concessimus possessiones*. A Frangepánok őse, Bertalan, Modrus vármegyét 1193-ban oly feltétel mellett kapta, hogy belföldi hadjáratban 10, külföldi hadjáratban 4 pánczélos katonát állítson¹⁸ midőn a horvátországi haderő (*exercitus chroaticus*) a király parancsára általában táborba száll; a goriczai várjobbágyok pedig 1224-ben Klokoche földjét oly feltétel mellett, hogy 15 pánczélos és 100 gyalog katonát küldjenek a királyi hadseregbe.¹⁹

A hűbéres jellegű katonaság, mint kivételes intézmény, szintén nem bírt nagyobb jelentőséggel a királyi hadszervezetben.

¹⁸ Fejér C. D. II. 292. Wenzel XI. 53.

¹⁹ Fejér C. D. III. 1. 447. VII. 5. 223.

VII. FEJEZET.

A király és az egyház.

1. §. Az egyház első szervezése és jogállása. A király egyházi hatalma.*

A keresztény egyház nagy jelentősége a középkor állam és társadalmi életében könnyen megérthető, ha figyelembe vesszük egyrészt az állami élet fejletlenségét, másrészt azon kor vallásos irányát.

A kereszténység és annak külső szervezete, az egyház, képezi a középkori társadalom összetartó kapcsát, azt a hatalmas művelő erőt és tényezőt, mely a klasszikus kulturvilágmaradványait a középkori barbár népek részére közvetíti.

A középkori államok nem kulturállamok, hanem csak jogállamok. Az állam magasabb ethikai feladatai, a szellemi és anyagi művelődés előmozdítása, ismeretlenek, sőt az állam a jogrend biztosítására irányuló feladatának sem képes kellőképpen megfelelni, ezen irányban is az egyház támogatására szorul. Innen, hogy az egyház nemcsak valláserkölcsei, hanem fontos államszervezeti és jogi intézmény, az állami szervezetnek kiegészítő alkatrésze.

* *Irodalom:* Kollár F. A., *História diplomatica iuris patronatus apostolorum regum Hungariae 1762; De originibus et usu perpetuo potestatis legislativae circa sacra apostolorum regni Hungariae 1764.* Szvorényi M., *Amoenitates historiæ ecclesiasticae regni Hungariae 1796.* Schönvitzky B., H. Szilveszter bullája 1884. Timon Á., *A párbér Magyarországon Iliik bővített kiadás 1908.* Balics Lajos, *A római kath. egyház története 1888.* Karácsanyi János, *Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla 1891.*; Ki koholta a Sylvesterbullát? *Századok 1909. évf. 362-376. 1.* Fraknói, *A magyar királyi kegyúri jog 1895; Magyarország viszonya a szentszékhez 1901.* Ploskál Tempis R., *A magyar királyi kegyúri jog fejlődése és jellege 1916.*

Az egyház és az állam működésének, feladatának tárgyi körei nincsenek szétválasztva, hanem inkább sokszorosan összefonódnak. Míg egyrészt az állam védelmezi, támogatja az egyházat valláserkölcsei működésében, addig másrészt az egyház mindinkább kiterjeszti tevékenységét, hatalmi körét oly ügyekre is, a melyek benső természetüknél fogva az államhatalom körébe tartoznak.

Ily Viszonyok között lépett a magyar nemzet Szent István apostoli buzgalma következtében a keresztény egyház kebelébe.

Nagy jelentőségű esemény volt ez az egész kereszténység szempontjából is, mert a keleti egyház elszakadása az ú. n. keleti schizma küszöbén állott és Rómában méltán tarthatnak attól, hogy Európa keleti része teljesen elszakad a pápaságtól és a byzanci császárok által támogatott keleti egyházhoz csatlakozik.

A keleti és nyugati Európa közé ékelt magyar nemzet, midőn választani kellett, a nyugati egyházhoz, a pápasághoz hű egyházhoz csatlakozott s ez által a keleti szakadás ellenében annak védőbástyája lett.

Ez adja részben magyarázatát annak a kitüntető fogadtatásnak,¹ melyben a pápa Szent István követét, Asztrikot részesítette, midőn a kereszténynyé lett magyar nemzet részére koronát, Szent István részére pedig az egyházi szervezet létesíthetése végett apostoli felhatalmazást kért.

II. Szilveszter nemcsak a koronát, mint a királyság jelvényét, küldötte meg Szent Istvánnak, hanem felruházta őt a pápai követséggel, az apostoli szék követeit megillető egyházhatalmi körrel.

A pápai követségnek és az azzal járó hatalmi körnek világi fejedelemre való átruházása csaknem egyedül áll a történelemben. Hasonmását csak abban a kiváltságban találjuk, a melyet II. Orbán pápa Roger szicíliai fejedelemnek adott, s a mely kiváltság lényegében egyezőnek tekinthető azzal, a mit Szent István II. Szilveszter pápától kapott, s a melyben

¹ *Karácsonyi János* ennek okát II. Szilveszter és III. Ottó szorult helyzetében találja, miután az 1001. év február havi lázadás következtében kénytelenek voltak az örökvárost elhagyni; másrészt bizonyítékot lát e római lázadásban, hogy a korona adományozása 1001. évben történt. – V. ö. Szent István megkoronázása. (Századok 1901. évi. 876. és kv. 1.)

a pápai követséggel járó hatalmi kör szintén bele volt foglalva.²

A II. Szilveszter adományozta pápai követség volt alapja a magyar királyok egyházi hatalmának, melyet később a magyar közjog főkegyúri jognak (*ius supremi patronatus*) nevezett, s a mely egyházi hatalom ugyan az idők folyamán többféle átalakulást és változást szenvedett, de azért mindenkor a szent korona egyik legszebb gyöngyét, ékességét képezte.

A pápai követségi jog, vagy mint később nevezték, a királyi főkegyúri jog a magyar királyság szuverenitását nem kisebbitette, hanem inkább emelte, kibővítette; a korona fényét nem homályosította el, hanem ragyogóbbá tette, midőn a királyoknak nagy terjedelmű egyházhatalmi kört biztosított.

A német-római császárok és más világi fejedelmek szintén gyakoroltak egykoron a magyar királyokéhoz hasonló egyházi hatalmat, de nem jogszerűen, nem a pápa felhatalmazása alapján, hanem önkényesen, saját világi hatalmukra támaszkodva;³ miért is azok egyházi hatalma később a pápaság javára teljesen elveszett, holott a magyar királynak bizonyos egyházi hatalma napjainkig megmaradt.

Az a pápai bulla, melyben II. Szilveszter Szent Istvánnak a szentszéki követséget adományozta és az azzal járó hatalmi kört szabályozta, nem maradt ránk. Az az irat, mely jelenleg II. Szilveszter bullája gyanánt ismeretes, a XVII. század közepéről eredő hamisítvány.⁴ Mindazáltal részint az egykorú adatok, részint a későbbi tudósítások alapján kétségen kívül állónak kell tekintenünk, hogy Szent István a pápai követséget (*officium legationis, legatio sedis apostolicae*) megkapta és az azzal járó hatalmi kört gyakorolta.

A szentszék követeknek joghatósága nem volt e korszakban tüzetesen megállapítva, de az egyes esetekben adott fel-

² Bebizonyította ezt *Sentis* korábbi munkájával (De Monarchia Sicula 1869.) szemben *Scaduto*, *Stato della chiesa nelle Due Sicilie dai Normanni ai tempi nostri* 1887. – Erre könyvem német kiadásának egyik jeles bírálója *Solrrti* A. sienai egyetemi tanár hívta fel figyelmemet. Lásd *Rivista Italiana* a Per le scienze giuridiche. 40. k. 1. füz. 59. 1.

³ L. ennek bizonyítását *Fraknói*, A magyar királyi kegyúri jog 8. és k. 1.

⁴ *Karácsonyi János*, id. m.

hatahazásokból kitűnik, hogy a pápai követek a hatáskörük alá tartozott területen, mint a pápa helytartói, teljhatalmú küldöttei önállóan rendezik az egyházi viszonyokat: érsekségeket, püspökségeket, monostorokat alapítanak, rendezik azok joghatósági, területi és jövedelmi viszonyait, szabadon betöltik az egyházi javadalmakat, egyházi kiváltságokat, méltóságokat adományoznak, megszabják úgy az egyháziak, mint a hívek kötelmeit és az apostoli keresztet ünnepélyes alkalmakkor maguk előtt vitethetik.

Mindezeket a jogokat Szent István, sőt utódai Szent László és Kálmán is gyakorolták és pedig mint Szent István okmányaiban maga említi,⁵ pápai felhatalmazás alapján, a melyre támaszkodva már ő létesítette Magyarországon úgy a püspökmegyei, mint a parochiális szervezetet. A Szent Gelért-féle nagy legenda szerint 12 püspökséget akart alapítani, de tényleg csak 10 püspöki megyére osztotta az ország területét, ú. m.: az esztergomi, győri, veszprémi, váczai, pécsi, kalocsai, csanádi, egri, bihari (vagy nagyvárad) és gyulaféhérvári püspöki megyékre. Utódai egészítették ki a püspökmegyéket tizenkettőre, a mennyiben Szent László a zágrábi, Kálmán a nyitrai püspökséget létesítette. Ezen egyházmegyei felosztás megmaradt II. Endréig, a ki alatt a szerémi püspökség keletkezett.

Szent István a magyar egyház első főpapjának, a primásnak székhelyévé Esztergomot tette, mely abban az időben a király lakhelye volt. Az ország első főpapja, a primás, azon kor egyházi szervezete szerint középső fórum a pápa és a püspökök között. De már Asztrik (Ascrik), mint kalocsai püspök, palliumot kapott, érsekké lón s ez által a magyar egyház két metropolita alatt állott, habár az esztergomi érsek elsőisége, primátusa továbbra is megmaradt, sőt később külön pápai megerősítést is nyert.

Masnieképpen már Szent István létesítette az első parochiális szervezetet; elrendelte, hogy minden tíz község templomot építsen és adjon annak fentartására illő dotációt. Az egyházi felszereléséről a király gondoskodott, papról és könyvekről a püspök.⁶

⁵ L. pl. *Karácsonyi* id. m. 40. és 49. l.

⁶ Decr. St. Stephani II. 34. (Corp. Jur.): Decern villae ecclesiam aedificent, quam duabus manebibus totidemque mancipiis dotent, equo et ju-

Ezenkívül Szent István, majd az ő utódai számos monostort alapítottak s azokat, valamint a püspökségeket gazdag adományokkal látták el. Szent István alatt még csak a benzésrend monostoraival találkozunk; később a ciszterciek, premonstreiek, karthauziak, majd a Szent Domonkos, Szent Ágoston, Szent Ferenczrendi szerzetesek, a János, templomos és német vitézek telepedtek le.⁷

A pápai követség elnyerése az egyházi és világi hatalmi kört nálunk is szorosan egybeforrasztotta. Úgy Szent István, mint Szent László és Kálmán decretumaiban számos oly intézkedést találunk, a melyek az egyházi élet és fegyelem szabályozására irányulnak, megállapítják a papi rend tagjainak és a híveknek vallási kötelességeit, nevezetesen az utóbbiakra nézve a templombajárási, böjtölési, gyónási kötelességet, az egyház iránti engedelmességet stb.

Továbbá a papi rend tagjai és az egyházi vagyon nálunk is úgy, mint a nyugati államokban, a király különös védelme alatt állanak, miért is az egyházi személyeknek és az egyházi vagyonnak megsértését tulajdonkép a királyi jogkör megsértése gyanánt fogták fel. Az egyház e kiváltságos helyzetének tulajdonítandó, hogy nálunk is az egyházi intézetek kapják legelőször az immunitásokat, a mentességi kiváltságokat.

Mi sem mutatja jobban az egyházi és világi hatalom szoros egybeforradását, mint az, hogy Szent László és Kálmán úgy mint egykoron Nagy Károly, a főpapokkal és a főemberekkel a klérus és a nép jelenlétében zsinatokat tartanak, a melyeken tüzetesen szabályozni törekszenek az egyházi viszonyokat, biztosítani kívánják az egyházi törvények megtartását.⁸

A papi rend tekintélyének és az egyházi fegyelemnek fentartása is a király gondja volt. Látjuk ezt különösen VII. Gergely fellépése következtében a papok nősülésére vonatkozó tilalom érvényre emelésénél. Szent László decretuma niég csak a másodszori nősülést, az özvegy vagy elvált nővel

mentő, sex bobus et duabus vaccis, triginta quatuor minutas bestii. Vestimenta verő et corporalia et coopertoria rex providet; presbyterum et libros episcopi.

⁷ V. ö. *Balics Lajos* id. m. II. 2. 147. és kv. 1.

⁸ L. erre nézve *Karácson Imre*, A XI. és XII. századbeli magyarországi zsinatok 48. és kv. 1.

való házasságkötést tiltja meg a papi rend tagjainak;⁹ ugyan-ezen álláspontot foglalja el a Kálmán alatt tartott első esztergomi zsinat.¹⁰ Ellenben a második zsinat határozatai szerint senkinek a diakoni vagy más magasabb egyházi rend fel nem adható, hacsak nőtlenségi fogadalmat nem tesz; nős pap az oltárnál nem szolgálhat, hacsak neje tisztasági fogadalmat nem tesz és külön helyre nem költözik.¹¹ Kálmán decretumának 67. pontja azonban még az első zsinat enyhébb álláspontjára helyezkedik és az 1279. évi budai zsinat határozatai is arról tanúskodnak, hogy a nős papok még a XIII. század második felében is gyakoriak voltak Magyarországon.¹²

A papi rend tagjai nálunk is élvezik mindazon előjogokat, a melyekre a nyugati államokban szert tettek, a melyek összességükben a *libertás clericorumot* alkotják.¹³

A főpapok éppen úgy, mint a király főtisztjei, a királyi tanácsiban állandó részt vesznek, sőt azokat rangban megelőzik, az okmányok záradékában előbb említetnek.

A papi rend kiváltságai között a középkorban a legfontosabb volt a törvénykezési kiváltság (*privilegium fori*), melyhez képest egyházi személyek világi bíróságok előtt, mint alperesek, törvényt állani nem tartoznak. Már Kálmán decretuma kimondja, hogy semmiféle világi bíró egyházi személyt perbe nem idézhet, ellenben, ha a papi rend valamelyik tagja akar pert indítani világi ellen, azt csak a világi bíróság előtt teheti. Ugyanezt az álláspontot foglalja el II. Endrének 1222. évben a papi rend részére kiadott szabadság levele. Kálmán a zsinati törvényszékekben vegyes bíróságokat létesített, a melyek előtt egyháziak ügyei is tárgyalhatók voltak. Ugyancsak ő bizonyos büntettek elbírálását egyháziak- és világiakból alakult vegyes bíróságra bízta.

Másrészt egyháziaknak szigorúan tiltva volt egyházi ügyekben saját püspökük bírói hatóságát mellőzni és bármely világi bírósághoz, még a közvetlen királyi bírósághoz is fordulni.

Az egyházi bíróságok már Szent István óta nevezetes

⁹ Decr. St. Ladiski I. 1.

¹⁰ 53. és 54. pont. V. ö. 11., 31., 32. és 33. pontokat.

¹¹ Decr. Gotamani II. 9. 10.

¹² 9., 10. és 12. pont. *Endlicher* 569. 570. 1.

¹³ L. II. Endre kiváltságlevelét 1222. évből. *Endlicher* 417-419. 1.

szerepet játszanak a büntetőjog és a perjog terén. Úgy ő, mint Szent László és Kálmán több büntett megtorlását az egyházi bíróságra bízta és a perbeli bizonyítékok szolgálta tásánál, nevezetesen az istenit életek (próbák) végrehajtásánál az egyházi személyek közreműködését előírta.¹⁴

A papi rend egyik fontos kiváltsága az adómentesség. A papi rend tagjai, noha nem is nemesek, a királyi kincstár részére adót nem fizetnek és éppen úgy, mint a nemesek, teljes adómentességet élveznek. Szolgát különben az egyház általános tilalmánál fogva nálunk sem volt szabad a papi rendbe felvenni, hacsak a szolga ura bele nem egyezik. II. Endre szabadságlevelében szigorúan megtiltja, hogy a főpapok a király udvarnokait vagy egyéb szolgálait tonsúra alá bocsássák.¹⁵

Az egyház legdúsabb jövedelmét ebben a korban a tized (*décima*, dézsma) szolgáltatta.

A tizedre való jogát az egyház még az ó-szövetségből vette át és az isteni rendelésre alapítja.¹⁶ Nálunk már Szent István biztosította az egyház tizedjogát. A tized kizárólag az egyházat illette. Sem a király, sem más Világi saját jogánál fogva tizedet nem szedhetett, hanem csak az egyház átruházása: örökbérllet, csere vagy más jogügylet alapján.

A tized szedésére kezdetben csak a püspök volt jogosítva. Első királyaink decretumai is ezen jogelvet tartják szem előtt.¹⁷ De már Szent István a pannonhalmi és a pécsváradai apátságoknak tizedszedési jogot adományozott. Később számos monostor jutott királyi kiváltság, illetve adományozás alapján tizedszedési jog birtokába, a mi arról tanúskodik, hogy királyaink a tizedjog adományozására igényt tartottak.

Az egyetemes egyházjog szerint a parochiális szervezet kifejlődésével a helybeli tized a lelkészekre szállott. Pápai határozatok és a partikuláris zsinatok egyképpen hangoztatják ezt és a püspököknek csak egynegyed részére adnak igényt. Mindazáltal a tized lassankint egészen elvonatott a lelkészi jövedelmek köréből és a lelkészeknek a tized egy negyed ré-

¹⁴ L. erről bővebben a III. könyv IKI. és IV. fejezeteit.

¹⁵ 4. pont.

¹⁸ A tizedről: *Mózes* I. 28. r. 22. II. 22. r. 29. III. 27. r. 30-33. IV. 18.

¹⁹ 21. és 24. L. még *Reiffenstufel*, *lus oanonicuim* III. 435-436. 1.

¹⁷ *Decr. St. Stephani* II. 52. *St. Ladislai* I. 33. *Calomani* I. 25.

szével, majd később a negyed negyedével azaz tizenhatod részével (*sedecima*) kellett megelégedniök. Hazánkban is ugyanezt a fejlődést találjuk.¹⁸ Szent László és Kálmán idejében még a tized egy negyed része járt a lelkésznek, de már Béla korában csak a tizenhatod része. Később a helyi szokás vagy külön egyezség szerint a tizednek majd negyede, majd nyolczada, majd csak tizenhatoda illette a lelkészt. A teljes tizedet a lelkészek csak kivételesen, külön kiváltság alapján bírhatták.

Tizedet mindenki tartozott fizetni. A király, a papok és a világiak rendi különbség nélkül, a kiváltsággal nem bíró monostorok és mindezek jobbágjai.

Kálmán decretuma szerint a vármegyei ispánok által beszedett királyi jövedelmek után tized járt a püspöknek. Később az esztergomi érseknek van joga a királyi kincstár jövedelmének tizedére, viszont a királynak a tizedből jár egy huszadrész (*vigesima*), melynek eladományozásával többször találkozunk.¹⁹

Tized járt a legkülönbözőbb termények: búza, árpa, zab, bor, kender, gyümölcs és állatok, sőt a malmok jövedelme után is.

A tizedfizetés háromféle módját ismerték nálunk. Volt magyar, tót és német tized. A két előbbi közt fenforgó különbség nem derül ki az okmányokból. A német módra fizetés miatt azt értették, hogy csak a tizenkettedik részt fizették és a gabonatednél a képeket künn hagyták a szántón. Az aranybulla 20. pontja szerint is a tizedet természetben kellett fizetni.²⁰

A tized biztosítására nézve már Szent István, majd Szent László, szigorú intézkedéseket tettek.²¹ A ki a tizedet meg nem fizette, kilencz tizedet tartozott fizetni. A tized beszedésére az egyháziak külön tizedszedőket (*decimatores*) alkalmaztak, de a királyi tisztviselők is közreműködtek és a vár-

¹⁸ V. ö. *Timon*, A párbér Magyarországon jogtörténeti fejlődése és jelen állása szerint II. kiadás 7-8. 1.

¹⁹ 1231: 29. t.-cz. *Knauz*. Mon. Strig. I. 97. *Wenzel* II. 103.

²⁰ 1222: 20. *Decimae argento non redimantur, sed si out terra protulerint vinum vel segetes persolvantur. Et si episcopi contradixerint, non juvabimus ipsos.* – *Fejér* C. D. V. 3. 41.

²¹ *Decr. St. Steph. IL 52. Decr. St. Ladislai I. 41.*

megyei ispánnak ezért a tizedből századrész járt vagy szállásonként két dénár.²²

2. §. A király egyházi hatalmának korlátozása. Az investitúra-harcz és a kánonszerű választás (electio canonica).*

A magyar király egyházi hatalmának, az apostoli követésnek egyik legfontosabb alkatrészét képezte a nagyobb egyházi javadalmak betöltése. Szent István ezt a jogot kétségkívül gyakorolta, vájjon közvetlen utódai gyakorolták-e, erre nézve a pozitív adatok Szent Lászlóig hiányzanak. De semmi okunk sincs feltételezni az ellenkezőt, mert azon időben, a XI-ik században a császárok és fejedelmek általán igénybe vették és gyakorolták a nagyobb egyházi javadalmak szabad, az egyházi hatóságoktól független betöltését, adományozását.¹

Még kevésbé lehet a nagyobb egyházi javadalmak betöltésére vonatkozó adatok hiányából azt következtetni, hogy Szent István az apostoli követéséget saját személyére kapta, ellenben utódaira csak ennek jelvényét, az apostoli kettős keresztet szállította át.

E feltevésnek biztos alapja nincs, mert már Szent Lászlóról tudjuk, hogy gyakorolta az apostoli követési jogokat, nevezetesen a nagyobb egyházi javadalmak adományozását, valamint gyakorolta Kálmán is, a kit trónralépte alkalmával II. Orbán pápa is késznek nyilatkozott a Szent István által kiérdemelt tisztségben és méltóságban, vagyis az apostoli követésben, megerősíteni.²

²² *Fejér C. D. II. 56-37. V. I. 40. VII. 2. 79. H. O. III. 6.*

* *Irodalom: Dedek Cr. Lajos, A magyarországi főpapnevezések 1885. Rajner Lajos, A püspöki székek betöltésének története 1901. I.*

¹ Igazolja ezt *Fraknói: Királyi kegyúri jog 15. és kv. 1.*

² *Fejér C. D. II. 15.: „ . . . ut quidquid honoris, quidquid dignitatis predecessor tuus Stephanus ab apostolica nostra Ecclesia promeruisse digmoscitur, eerta devotione exquiras, plena libertatis benignitate percipias”.* *Fraknói (Királyi kegyúri jog 11. I.)* ebből éppen az ellenkezőt következteti. Szerintünk tévesen, mert valamely jog újabb adományozása vagy megerősítése a középkori jogrendben nem jelenti azt, hogy a megadományozott vagy azroeigerősített egyén azt a jogot már előbb nem bírta; sőt ellenkezőleg. – az a nevezetes oklevél a saint-gillesi chartukrium XIII-ik század másolatában Maradt fenn, melyet Parisban a Bibliothèque Nationale-ban őriznek. V. o.

Szerintem Szent István, valamint az apostoli követség jelvényét, a kettős keresztet, úgy az azzal járó jogokat is át-szállította utódaira, csakhogy később ezen jogok egy része a pápaság javára veszendőbe ment és a magyar királyok ilyenképpen megcsorbított egyházi hatalmát már nem nevezték apostoli követségnek, hanem főkegyúri jognak (*ius supremi pafronatus*).³

A hűbériség kifejlődésével a nyugati államokban a királyok és a hűbéri főurak mindinkább magukhoz ragadták a nagyobb egyházi javadalmak betöltését úgy, hogy a klérus és a nép részvétele az érsekek és püspökök kijelölésénél egészen háttérbe szorult. A világi fejedelmek a főpapokat teljesen szabadon nevezték ki, a pástorbót és gyűrű átadása által bevezették az egyházi javadalomba, rájuk bízván az egyházi megerősítés és fölszentelés kieszközölését.

A XI. század közepén indult meg az a nagy mozgalom az egyház kebelében, mely az egyházi hatalmat a világi hatalomtól függetleníteni törekedett. E mozgalom, melynek élére később VII. Gergely állott, állást foglalt az ellen, hogy a fejedelmek szabadon töltsék be a főpapi székeket és különösen az ellen, hogy a világi fejedelmek a gyűrű és a pástorbót átnyújtása által iktassák be a főpapokat az egyházi javadalmakba, a mi által az a fölfogás nyert külső kifejezést, mintha az egyházi hatalom a világi hatalom kifolyása volna.

Ez az ú. n. investitura-v i s z á l y, mely Németországban 1122-ben a wormszi eoncordatummal (*pactum Calixtinum*) ért véget olyképpen, hogy a császár lemondott a gyűrű és a pástorbót által való investitúráról, megengedte, hogy a főpapi székek a káptalanok által eszközölt kánonszerű választás útján töltsenek be a császár vagy helyettesének jelenlétében.

Az egyháznak ez a törekvése a kánonszerű választás életbeléptetése végett nálunk is érezte hatását. Kálmán már 11064)an. a guastallai zsinaton lemondott az *investitura-ról* és kötelezte magát, hogy az egyházi törvények rendelkezé-

Baumgarten Ferencz, A saint-gillesi apátság összeköttetései Magyarországgal Századok 1906. évf. 389. és kv. 1.

³ *Rajner Lajos* idézett munkájában egyáltalán kétségbe látszik vonni Szent István apostoli követségét; és kezdettől fogva az *electio canonica*-rvényben létét vitatja. V. ö. id. m. I. k. 413. s. köv. 1.

seihez fog alkalmazkodni.⁴ Milyen terjedelmű volt e lemondás, azt a források alapján eldönteni nem lehet: vajjon csak az *investitura-ra* vonatkozott-e, vagy egyúttal a főpapi szék betöltésére is?^r

De annyi kétségtelen, hogy királyaink később is gyakorolták a nagyobb egyházi javadalmak adományozását. II. Géza volt az, a ki Lukács esztergomi érsek tanácsára megígéri, hogy a pápa tanácsa vagy hozzájárulása nélkül a püspököket sem letenni, sem áthelyezni nem fogja. III. István 1169-ben kiadott oklevelében megújítja ezt az ígérését,⁶ hozzátéve még azt is, hogy a királyi monostorok prépostjait és apátjait sem fogja ezentúl kénye-kedve szerint letenni, hanem csak kánonszerű eljárás alapján.

Ez az első pozitív adat, mely a magyar királyok szabad javadalombetöltési jogának korlátozásáról tanúskodik, habár még III. Istvánnak ebből az okmányából sem lehet következtetni, hogy ő a nagyobb egyházi javadalmak adományozásáról teljesen lemondott volna, mert ez a lemondás csakis a püspökök, a királyi apátok és prépostok áthelyezésére, illetve letételére vonatkozik.

Valószínűleg innen kezdődött nálunk a küzdelem a pápák és a királyok között. A pápák követelték, hogy az érsekségek és püspökségek a közönséges kánonjog szabályainak megfelelően a káptalanok által eszközölt kánonszerű választás alapján töltsenek be, viszont a királyok iparkodtak érvényre emelni szabad kinevezési jogukat.

E küzdelemnek az eredménye a XIII. század adatai szerint az volt, hogy a k á n o n s z e r ű v á l a s z t á s (*electio canonica*) Magyarországon is alkalmazást nyert.⁷ Ennek és a

⁴ *Fejér C. D. II. 45.*: Denunciamus vobis páter révérende nos legi divine subditos ac secundum earn vobis servire para tos. Unde et investituram episcoporum, haetenus a maioribus habitam, iuxta admonitionem vestram, dimisimus: et, si quem (al. si quid) in electione huiusmodi minus canonice retro actum est, de cetero, Deo volente, cavebimus.

⁵ Újabban *Rajner* (id. m. 329. és köv. 1.) Kálmán király lemondását és az ahhoz fűzött következtetéseket a mesék világába utalja. Sem állításait, sem bizonyítékait nem tartjuk teljesen meggyőzőknek.

⁶ *Fejér C. D. II. 181-182.*

⁷ A kánonszerű választás első ismert esete az 1204. évi esztergomi értekválasztás. *Katona*, *Hist. Crit. IV. 783.* és köv. 1. V. ö. *Dedek Cr. Lajos*, id. m. 54. és köv. 1.

király szabad kinevezési jogának bizonyos összeegyeztetése jött létre, mely a királyoknak továbbra is jelentékeny befolyást biztosított a nagyobb egyházi javak betöltésénél. A kánonszerű választás és a kinevezési jog összeegyeztetéséből kifejlődött jogelvek a következők voltak:

a) A káptalan vagy monostor a kánonszerű választást csak a király engedélye alapján ejthette meg.⁸

b) A megválasztott még az egyházi megerősítés előtt tartozott magának a királynak bemutatni és megválasztásához a király hozzájárulását kieszközölni (*assensus regalis*)⁹

c) Ha a káptalan vagy királyi monostor a király előtt nem kedves egyént (*ingrata persona*) választott, akkor az a javadalmat el nem foglalhatta.¹⁰

Vájjon a királyok általában gyakorolták-e a kijelölési jogot olyképpen, hogy a káptalan vagy a királyi monostor csak a király által kijelöltek sorából választhatott? Ezt a forrásokból eldönteni nem lehet, de hogy a királynak jogában állott a kijelölési jogot fentartani és a megválasztandóban bizonyos, a kánonokban elő nem írt kellékeket is megkívánni, azt az egri püspökség kiváltságlevele bizonyítja, mely szerint egri püspökké a királyi hármasság kijelölés alapján csak nemes származású jogtudós egyén volt választható.¹¹

A kánonszerű választás életbeléptetése nálunk nem szüntette meg a király kinevezési jogát, hanem csak korlátozta azt, és úgy lépett életbe, mint a királytól adott jogi kedvezmény, nem pedig mint általános egyházzogi követelmény. Kitűnik ez abból, hogy úgy a választás megejtéséhez, mint a választandó személyére nézve a király hozzájárulását ki kellett kérni, valamint abból is, hogy a káptalanoknak adott kiváltságlevelekben a főpapválasztási jogot a király külön adományozza, a mire nem lett volna szükség a közönséges egyházzog szabályai szerint.

A megválasztott és a királyilag megerősített püspök azonnal átvette a megye kormányzását és a püspökség javait;

⁸ Fejér C. D. II. 451. IV. 1. 215. *Theiner*, Vet. Mon. Hist. I. 232. 233. 193.

⁹ Fejér C. D. II. 404.

¹⁰ Fejér C. D. II. 447. IV. 3. 497.

¹¹ Fejér C. D. V. 1. 156. „nullus alius possit eligi in episcopum, nisi nobilis genere et juris peritus ... de tribus praesentibus per dominum regem”.

electuss episcopus-nak nevezte magát mindaddig, míg Rómából a megerősítés megérkezett.

A királyi monostorok apátjainak és prépostjainak megerősítését a XII. század végéig az esztergomi érsek gyakorolták, a mikor ezt a jogot III. Incze pápa Imre király kérelmére a szentszéknek tartotta fenn,¹² de már ő részben visszabocsájtotta a megerősítési jogot az esztergomi érsekre. Ezen idő óta a királyi monostorok prépostjainak és apátjainak egyrésze közvetlenül a pápa, másik nagyobb része pedig az esztergomi érsek alatt állott.

A pápáknak ilyképpen sikerült bizonyos korlátok között a kánonszerű választást Magyarországon is érvényre emelni és ezáltal a királynak az apostoli követségből folyó jogait mindinkább megszorítani. A pápák a XIII. század folyamán már mind sűrűbben avatkoznak be Magyarország egyházi ügyeibe. Míg azelőtt az egyházi és világi hatalom a király apostoli követsége következtében egy kézben összpontosult, addig most ez a két hatalom nálunk is mindinkább elválik és harcra kél egymással. A pápák nem veszik többé figyelembe a magyar király apostoli követségi jogát, rendkívüli követeket küldenek nemcsak azért, hogy itt az egyházi érdekeket megóvják, hanem hogy általan a visszaélésre hajló királyi hatalommal és a birtokaristokrátiával szemben az ország lakóit védelmezzék.

Az egyház befolyásának, politikai szereplésének fokozatos emelkedése, a mi különösen II. Endre, IV. László és III. Endre korában mutatkozik, maga után vonta, hogy az egyház hatalmi köre tágult, az általa élvezett kiváltságok is mindinkább szaporodtak és mind terjedtebb magyarázatot nyertek.

De nemcsak az egyház hatalmi köre tágult általában, hanem egyes főpapok/s újabb, különös kiváltságok birtokába jutottak. Így leginkább az esztergomi érsek, a ki kezdettől fogva a magyar egyház első főpapja volt, s az maradt későbbben is, midőn a kalocsai érsek erős támadásokat intéztek az esztergomi érseki szék primátusa ellen. Királyaink ismételtén kijelentik, hogy az esztergomi egyház a többiek anyja, tanító mestere és mint ilyennek különös előjogokkal kell bírnia.¹³ A pápák szintén hozzájárultak ehhez a felfogáshoz.

¹² *Fejér* C. D. II. 404.

¹³ *Fejér* C. D. II. 274-276. 324. 416. III. 1. 31. III. 2. 224. IV. 1. 151, 161,

Az esztergomi érsek előjogához tartozott a király koronázása és a királyi család részére a szentségek kiszolgáltatása. Az esztergomi érsek joghatósága alatt állnak a királyi prépostságok és apátságok, valamint a püspöki joghatóság alól kivett plébániák és az új telepítések.

A királytól nyert és többször megerősített kiváltságlevelek szerint a pénzveréshez tartozó formák és műszerek az esztergomi érsek felügyelete alatt állnak s ezért ő minden kiverett márka ezüst után egy *pondus-t* ($\frac{1}{48}$ részt) kapott. Továbbá míg neki a királyt illető bányabérből (*urbura*) tized járt, addig a birtokain lelhető nemes ércztelemek után a bányabér egészen őt illette.

Az esztergomi érsek uradalmi egyrészt teljes immunitást élveznek, másrészt a nemesek birtokaikat akár élők között, akár halálesetre, szabadon adományozhatják királyi engedelem nélkül az egyháznak, valamint annak szolgálatába állhatnak.

3. §. A káptalanok jogállása. A király egyetemes kegyúri joga (*ius patronatus universale*).*

A káptalanok jogállásában és gazdasági helyzetében a XII. század folyamán nevezetes változás állott be. Kezdetben nálunk is úgy, mint a nyugati államokban, a püspöki székhelyen lakó papság, a káptalan tagjai, a püspökkel közös háztartásban éltek, monostori életet folytattak. A püspök volt kizárólag a székesegyházi vagyonnak ura és kezelője, ő látta el ezen vagyon jövedelméből az egyház és a papság szükségleteit.

A XII. század közepe táján a káptalanok közös életmódja, a monostori élet megszűnik. A püspökök, majd később a káptalan tagjai külön háztartást vezetnek. Ezzel kapcsolatosan a székesegyház vagyonát felosztják a püspök és a káptalan között. A káptalanok, mint testületek, külön vagyon-

V. 2. 150. 367. V. 3. 158. Wenzel IV. 310. Knauz, Mon. Strig. I. 186. 277. 328. 406-7. 436. 487. Theiner, Mon. Hist. I. 93. 139. 222.

* Irodalom: Timon A., A városi kegyuraság Magyarországon 1889. Kollányi Ferencz, A magyar kath. alsó papság végrendelkezési joga 1890; A magyar kath. főpapság vég rendelkezési jogának története 1896; A magán kegyuraság hazánkban a középkorban 1906. Békefi Rémy, a magyarországi káptalanok megalakulása 1901,

jogra tesznek szert, a püspököktől vagyoniilag önálló testületekké lesznek.¹

A vagyoni önállóság kivívása a káptalanokat szabad birtokjog alapján közjogi önállósághoz, politikai szerepléshez juttatja. A káptalanok ettől az időtől kezdve mind nagyobb szerepet játszanak közéletünkben és a beléjük helyezett bizalom következtében a jogrendnek hatalmas támaszaivá lesznek. A birtokjogi önállóság kivívásával egyidejűleg a káptalanok királyi kiváltság alapján közhitelű pecsétet kapnak s ez alapon hiteles helyekké lesznek. Egyrészt a magánosok között kötött jogügyletekről közhitelű pecsét alatt okmányokat állítanak ki, másrészt bizonyos bírói cselekmények végzésénél, mint az idézés, birtokbaiktatás, próbák végrehajtása stb. szükségképpen közreműködnek, a mint azt már az 1231: 21. t.-cz. előírta.²

A káptalanok kétfélék: székes- és társaskáptalanok. Az előbbiek a püspöki székhelyen, a székesegyház mellett működő papi testületek; az utóbbiak valamely vidéki városban – hol állandóan *több* egyházi személy tartózkodott – alakult papi testületek a prépost vezetése alatt. Habár ilyen társaskáptalan a püspöki székhelyen is alakulhatott, t. i. azokból a papokból, kik nem a székesegyháznál (*ecclesia cathedralis*), hanem valamely más egyháznál voltak elfoglalva, a mint ezt Esztergom példája tanúsítja.

A káptalani *stallum-okat* az illető érsek, püspök vagy világi prépost töltötte be, de nem saját jogánál fogva, hanem, a mint későbbi adatok bizonyítják, királyi felhatalmazás alapján. Mert a magyar király akkor is, midőn az apostoli követtségéből folyó jogainak egy részét már elvesztette, valamennyi egyháznak és egyházi intézetnek kegyura maradt (*Universa-Tum ecclesiarum regni Hungariae patrónus*).⁵

¹ *Békefi Rémi*g, id. m. Kath. Szemle 1901. évf. I., II. és III. füzet.

² „Et quia multi in regno leduntur per falsos prestaldos, citationes ve i testimonia coram non valeant, nisi per testimonium diecesani episcopi vel capituli, nec falsificatus prestaldus possit se iustificare nisi eorundem testimoniis, in causis vero minorum, vicinorum conventuum ve i claustrorum testimoniis”, *Endlicher* 432. 1. 1290: 5. Item nullus sine testimonio, capitulorum vel conventuum ad presenciam curialium ve viceconiarum citari possit.

Így a káptalanok már előbb is közreműködtek, 1. pl. az erdélyi káptalan jelentő levelét határjárásról 1176. évből. *Wenzel* I. 73-65.

³ *Fejér* C. D. IV. 3. 145. 1263. év. Lásd még *Wenzel* VII. 70.

Ezt az egyetemes kegyuraságot (*ius pattonatus universale*) a pápai követség kifolyása gyanánt kell tekintünk,⁴ mert a közönséges egyházi jog szerint ilyen általános, illetve egyetemes kegyúri jog nem illeti meg a királyt, mintán a kegyuraság alapját merőben az egyházalapítás képezi és pedig a királyi hatalomtól teljesen függetlenül. Sőt, a székesegyházaknál, érsekségek- és püspökségeknél még alapítás esetén sem igényelhető a kegyúri jog, nevezetesen annak legfontosabb alkatrésze, a kijelölési jog, hacsak azt külön pápai kiváltság nem biztosítja.

Nálunk azonban a királyok úgy a székes,⁵ mint a többi egyházak fölött kegyuraságot, illetve főkegyuraságot gyakorolnak olyképpen, hogy a magánkegyuraság is a király egyetemes kegyúri vagy főkegyúri jogával szoros alárendeltségi viszonyban áll, a mely függőségi viszony nem is magyarázható másként, mint csak úgy, hogy a magánkegyuraságot a királyi főkegyuraságból eredőnek tekintették.

Ez is olyan jogfejlődés, melynek hasonmását a többi államokban nem találjuk, mert az általános egyházjog szerint az alapító, illetve kegyúr az ő jogait a királytól teljesen függetlenül szerzi meg és gyakorolja; rá nézve csakis a kánonok irányadók.

A király, mint egyetemes kegyúr, Magyarországon felügyeleti jogot gyakorolván a magánkegyurak felett, mulasztás esetén a magánkegyurakat megfoszthatja kegyúri joguktól és az ilyképp elvett kegyuraságot újból másoknak adományozhatja. A monostorok részére kegyurakat rendel, valamint egyáltalán a magánkegyuraság alatt álló egyházakon kívül bármely egyház fölött a kegyuraságot szabadon adományozza. Felügyel arra, hogy a kegyurak kellő időben gyakorolják a kijelölési jogot, mert ha nem teszik, ez a jog a *devolutio* alapján a királyra száll.

Ha a kegyúri jog vitássá vált, a király előtt kellett azt

⁴ L. az egyetemes kegyuraság elméletének kifejtését és megállapítását *Timon*. A városi kegyuraság Magyarországon. 6. és kv. 1.

⁵ A veszprémi püspök egyik birtokát 1239-ben a király, mint kegyúr, engedélye mellett adja el: „irnpetrata .a nobis licencia, tamquam a patrono” *Wenzel VII.* 70. – Mátyás 1458. évben a nyitrai püspökség feletti kegyuraságot az Országh családra ruházta. Orsz. levélt. D. O. 15245.

igazolni, mert az ítékezés joga kegyúri perekben a királyt illeti. Magánosok kegyuraságot csak királyi engedély mellett szerezhetnek és a már megszerzett kegyuraságot csak királyi megerősítés mellett bocsáthatták át másokra.⁶

A király ezen egyetemes kegyúri joga képezi alapját nálunk a városi kegyuraságnak. A városi községeknek ezen időben még nincs szabad földtulajdonuk és így nem a szabad birtokjog alapján tett alapítás útján szerezték meg a kegyuraságot, hanem királyi kiváltság alapján. A városi kegyuraság hazánkban eredetére nézve a királyi főkegyúri joggal közvetlen kapcsolatban áll, arra támaszkodik.

A középkorban általában szokássá vált, hogy a kegyurak az elhunyt javadalmak hagyatékát lefoglalták, különösen a fejedelmek birtokba vették a nagyobb egyházi javadalmak uradalmait. E szokásból fejlődött ki a *ius spoli*, mely ellen az egyház erős és hosszús küzdelmet folytatott.⁷

Nálunk már a Kálmán alatt tartott első esztergomi zsinat 12-ik pontja⁸ szerint a püspökök szerzett vagyonuk egynegyed részéről intézkedhetnek, háromnegyed részt pedig az egyházra tartoznak hagyni.

Ennek daczára az *ius spoli*-t a királyok nálunk is gyakorolták, mutatja ezt III. István fentebb idézett 1169. évi okmánya, melyben azt is megígéri, hogy a megüresedett egyházi javadalmak kezelését egyházi férfiakra bizza, kik a jövedelmeket egyházi és kegyes czélokra fordítják; ő pedig nem fogja ezen jövedelmeket lefoglalni, csak ellenséges támadás vagy a legsürgősebb szükség esetén.

Valószínű, hogy a XIII. század folyamán ismét dívott a *ius spoli*, a mit bizonyít az 1298. évi decretum következő tilalma:⁹ „Régtől fogva megállapítottnak nyilvánítjuk, hogy üresedés esetén az egyházak javait és birtokait sem a király, sem küldöttei, sem azok, kik magukat a püspök emberének mondják, el ne foglalják, ki ne fosszák, meg ne károsítsák; hanem, ha valamely főpap végrendelet nélkül halna el, javai az ő egyházának jussanak.”

⁶ L. pl. *Fejér* C. D. IV. 1. 294. TV. 2. 461.

⁷ V. ö. *Kollányi* F. id. m.

⁸ *Episcopus si très partes de aquisitis ad utilitatem ecclesie contulisse „Videtur, liceat ei agere de quaxta quod voluerit. Endlicher 352. 1.*

⁹ 1298: 26. és 27. t. cz. *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. 122-123. 1.

4. §. A nem keresztény hitfelekezetűek jogállása. A zsidók és a mohammedánok.

I. A zsidók a nyugati államokban származásuknál és vallási minőségükénél fogva sehol sem élvezték a közönséges jog védelmét; mint idegenek sem a törzsi, sem később a területi jogok védelmében nem részesültek. Ez képezi kiindulási alapját a királyok védelmezési jogának.

Kezdetben a zsidók közül csak egyesek kaptak a királytól védelmi kiváltságot, majd később az összes zsidóság. Az általános zsidóvédelem, mint különös királyi jog, a frank birodalom bukása után fejlődött ki. Németországban IV. Henrik 1103. évben kelt békebiztosító levele (*Landfriede*) mondotta ki először, hogy a birodalom területén lakó zsidók a királyi béke védelme alatt állanak.¹

A király védelmébe fogadott zsidók a királyi kincstár részére adót fizettek s ez alapon I. és II. Frigyes császárok zsidó privilégiumai őket a királyi kamara szolgálóinak (*servi carnetae regiae*) nevezik és a zsidóvédelmezési jog hasznot-hajtó királyi joggá, regál joggá változott át, mely szintén adományozás tárgyát képezhette.

Nálunk először Szent László, majd Kálmán intézkedik a zsidók jogállásáról. Az előbbinek intézkedései negatív természetűek, csakis az egyház által követelt megszorítások biztosítására vonatkoznak, de a zsidók jogállását pozitív irányban nem szabályozzák. Az 1092. évben tartott szabolcsi zsinat csak annyit mond, hogy a zsidók keresztény nőt házastársul nem vehetnek, keresztény rabszolgákat nem tarthatnak és a keresztény ünnepeken a munkától tartózkodni kötelesek.²

Kálmán nemcsak megújította a keresztény rabszolgák tartására vonatkozó tilalmat, hanem kiterjesztette azt olyképpen, hogy a zsidók egyrészt keresztény cselédséget sem tarthatnak, másrészt keresztény rabszolgákkal kereskedést nem űzhetnek; ellenben birtokokat szerezhetnek ugyan, de ők maguk csak püspöki székhelyen lakhatnak.³

¹ V. ö. *Stobbe*: Die Juden in Deutschland während d. Mittelalters 1866

² Decr. St. Ladislai I. 10. és 26.

³ Decr. Colomani I. 74. 75. II. 1. Synodus Strig. prior 60. *Endlicher* 356. .1. Ezen tilalmak jelentőségéről *Pauler*, id. m. I. 217-218. 1. és 331 -ik jegyzet.

Ezenkívül Kálmán külön kiváltságlevelet is adott ki részükre, a melynek, úgy látszik, csak egy töredéke maradt ránk s a mely mint az ő zsidótörvénye (*lex de Judaeis*) ismeretes.⁴ A zsidók jogállásáról azonban e töredék nem intézkedik tüzetesebben, hanem csak a keresztény és zsidó között kötött kölcsön és adásvételi szerződésekre vonatkozó szabályokat tartalmazza. Annnyiban e szabályok mégis nagyobb jelentőséggel bírnak, mert belőlük azt látjuk, miszerint ekkor már nálunk is érvényre emelkedett az a jogelv, hogy zsidó ellenében egyedül keresztény tanukkal bizonyítani nem lehetett, hanem zsidó tanúkra is volt szükség, valamint megfordítva keresztény ellen sem lehetett egyedül zsidó tanukkal bizonyítani; ezért a jogügyletek megkötésénél mindkét hitvallású tanuk alkalmazandók.⁵

II. Endre korában a zsidók és a szerecsenek (izmaeliták), mint a királyi kincstár kezelői és bérlői ellenszenvesek voltak a nemesség előtt; miért is az aranybulla 24-ik czikke, valamint a későbbi decretumok kizárták őket a királyi tisztségek-ből. Továbbá II. Endre a beregi egyezségben megújítván a keresztény rabszolgák tartására vonatkozó tilalmat, megígérte azt is, hogy az egyház kívánalmához képest gondoskodni fog arról, miszerint a zsidókat és a szerecseneket bizonyos jelvény különböztesse meg.⁶

E tilalmaknak azonban nem volt kellő foganatjuk, habár az egyház azok megtartását folyton sürgette és az 1279. évi budai zsinaton újból szigorúan előírta.⁷

IV. Béla ellenfelének, Frigyes osztrák herczegnek példáját követve 1251. évben nevezetes kiváltságlevelet adott ki a zsidók részére, mely a mohácsi vészig a zsidók jogállásának

⁴ *Endlicher-nél* 270-271. 1. – L. e törvény fordítását és magyarázatát *Helmár A.*, *A magyar zsidótörvények az Árpád-korszakban 8-9. I. Kohn S.*, *A zsidók története Magyarországon* 72-76. 1.

⁵ A frank .birodalomban ezt a jogelvet már I. Lajos zsidóprivilegiumai emelték érvényre. *Brunner*, *Rechtsgeschichte* I. 275-276. il. A későbbi korra idézve *Stobbe* id. m., 151-153. és 256-262. 1. – Ez a jogelv a kánonokkal ellentétben állott: *Decr. Gratiani* C. 2. qu. 7. cap. 25. és 26.

⁶ 3. pont. *Item faciemus, quod Iudei, Sarraceni seu Ismaélite, de cetero certis signis distinguantur et descernantur a Christianis. Endlicher* 437. 1.

⁷ Az egyház panaszai és sürgetéseire nézve lásd pl. *Fejér* C. D. III. 2., 49., 50., 242., 243., 295., 349., 368., 375. A megkülönböztető jelvényről a budai zsinat 125-ik pontja intézkedik. *Történelmi tár* 1881. évf. 543. és kv. 1.

alapját képezte, s a mely méltán a zsidók aranybullájának nevezhető.⁸

Az alapelv, a melyből a kiváltságlevél rendelkezései kiindulnak, az, hogy a zsidók nem a közönséges jog, hanem a király különös védelme alatt állanak. Ehhez képest a zsidó személye és vagyona ellen intézett támadás a király jogkörének megsértése, mely a rendesnél súlyosabb büntetést von maga után, mert a tettes nemcsak a sértett félnek, hanem a királynak is elégtételt adni tartozik.⁹

A zsidók azonban a király e különös védelme következtében a királyi kamara szolgálói lettek. Személyük és vagyonuk a királyi kincstár tulajdona. Míg egyrészt a királyi kincstár részére adót fizetnek, addig másrészt vagyonuk megtámadását a kincstár fosztogatása gyanánt tekintették: *ut violator camerae nostrae graviter puniatur*.¹⁰

A zsidók kiváltságos jogállásuk következtében úgy büntető, mint polgári peres ügyekben külön bíróságok alatt állottak. Az egymás közötti kisebb ügyeiket, valamint a keresztények által ellenük indított pereket nem a városbíró, hanem a király által kinevezett zsidó bíró (*iudex iudeorum*) intézte, a ki azonban csak akkor járhatott el, ha a sértett fél nála panaszt emelt¹¹ és akkor sem egyedül ítelt, hanem a zsidók egymás közötti pereiben a vallásos jellegű bíróság, a „zsidó-iskola” meghallgatása mellett,¹² ha pedig keresztény perelt zsidó ellen, akkor keresztényekből és zsidókból választott esküdtbírák meghallgatásával.

Minden fontosabb ügyük, nevezetesen a súlyosabb büntettek, a közvetlen királyi bíróság elé tartoztak, a midőn felettük rendszerint a kancellár, ha pedig a zsidót főbenjáró büntetssel vádolták, maga a király ítelt,¹³ és a zsidók csak

⁸L. a kiváltságlevelet *Endlicher* 473-477. 1.

⁹Bizonyítják ezt az 1251. évi kiváltságlevél 9., 10., 11. és 20-ik pontjai.

¹⁰L. a kiváltságlevél 29-dk pontját.

¹¹21. pont. Item *iudex Iudeorum nullam causam ortam inter Iudeos in iudicium deducatur, nisi per querimoniam fuerit ánvitatus.*

¹²L. e kiváltságlevél 30-ik pontját és a zsidó iskoláról *az ú. n. íbéthdinről Kohn S. id. m. 109. és 148. 1.*

¹³8. Item *si Iudei de facto inter se discordiam moverint aut guerram, iudex civitatis nostre nullam sibi iurisdictionem vendicet in eosdem, sed nos aut summus noster cancellarius iudicium excrcebit, si autem reatus vergit in personam, soli nostre persone hic casus reservabitur iudicandus.*

ilyen esetekben, csakis akkor, midőn ügyükben a király döntött, tartoztak a Mózes törvénye szerinti nagy esküt (*rodale*) letenni.¹⁴

A királyi hatalom a zsidók vallási kultuszát is különös védelemben részesíti. Halottjukat szokásuk szerint szabadon szállíthatják egyik városból a másikba s ezért vámot nem fizetnek. Ha pedig valaki a zsidó iskolát (zsinagógát) meghajgálja, a zsidó bírónak egy és fél márkát fizet.¹⁵

Az 1251. évi kiváltságlevél a kölcsönszerződéseknél a Kálmán által előírt szigorú formákat tanuk és okirat alkalmazását többé nem kívánta; ellenben azt a jogelvet, hogy keresztény zsidó ellenében csak úgy tanúskodhatik, ha zsidó tanú is van, fentartotta.¹⁶ Továbbá biztosította azt is, hogy az országban mindenütt szabadon kereskedhetnek, senki őket jöttükben, mentükben nem háboríthatja és árúikért ugyanolyan vámot fizetnek, mint azon város polgárai, melyben tartózkodnak. A kamatvételt a kiváltságlevél megengedi és biztosítja; de a kamatmaximumot nem állapította meg, nem vette át a Frigyes-féle kiváltságlevél idevágó pontját, mely igen magas kamatlábot állapított meg.¹⁷

A zsidók úgy Kálmán decretuma, mint az okmányok tanúsága szerint ingatlant szerezhettek.¹⁸ IV. Béla kiváltságlevelé azonban csak arról szól, hogy nemesi ingatlan zsidónak zálogul lekötethető, a midőn a király a zálogul lekötött ingatlan birtokát és használatát biztosítja, de csak addig, „x míg keresztény akad, a ki azt magához váltja. A zsidó hitelező azonban a birtokon lakó keresztények felett joghatóságot nem gyakorolhat.

Az utolsó pont, mely a városbíró (*iudex civitatis*) elmozdítással fenyegeti, ha nem a kiváltságlevél értelmében járna el, eléggé tanúskodik arról, hogy a zsidók városokban és nem elszórtan falukban laktak. A városi polgárokkal egyenlő szabadságot élveztek, ellenben a terhek viseléséhez eleinte nem

¹³ Fejér C. D. III. 2. 140. 271.; IV. 1. 272.; IV. 2. 283-284.

¹⁵ L. a kiváltságlevél 13. és 14-ik pontját.

¹⁶ L. 1-7. pontokat.

¹⁷ L. a 22. és 26-ik pontokat. A kamatot mindig *pensanak* és nem *uzura-nak* nevezi. Az osztrák kiváltságlevelé szerint az évi kamat körülbelül 190%. V. ö. *Pauler id. m. II. 250. 1.*

¹⁸ Fejér C. D. III. 2. 140. 271.; IV. 1. 1. 272.; IV. 2. 283-284.

járultak, de már Nagy Lajos a pozsonyi zsidókat erre is kötelezte.¹⁹

Végül a IV. Béla és V. István korabeli pénzek zsidó felírásai, valamint az okmányok arról tanúskodnak, hogy az (aranybulla tilalma dacára a zsidók királyi tisztséget viseltek és a pénzverés körül jelentékeny szerepet játszottak.²⁰

II. A m o h a m m e d á n hitvallásúakat a források izmaelitáknak vagy szerezseneknek (*ismaelitae, sarraceni*) nevezik.

A honfoglalás alkalmával és után a kabarok és a később beköltözött bolgárok lehetnek azok, kik a mohammedán hitet vallották, mert a kazárok és a bolgárok már a IX-ik században részint zsidók, részint mohammedánok voltak.²¹

Az általános hittérítés alkalmával Szent István ezeket is meg akarta téríteni, de úgy látszik makacsul ragaszkodtak vallásukhoz, mely már sokkal fejlettebb volt, mint a magyarok sámán vallása; és ha felvették is a keresztségét, újból visszatértek előbbi pogány szertartásaikhoz.

Szent László és Kálmán rendelkezései azt tanúsítják, hogy a királyi hatalom bizonyos fokú erőszak használása mellett is iparkodott a mohammedánokat a keresztény hitben megtartani, illetőleg visszatéríteni s ez által a rokon népelemek egybeolvadását előmozdítani.

Erre a törekvésre vall Szent Lászlónak az a rendelkezése,²² hogy a visszaeső izmaelitákat el kell távolítani lakhelyükről és más falukba telepíteni. Majd Kálmán meghagyja, hogy minden izmaelita falu templomot építsen s midőn az készen van, a falu fele vándoroljon ki és máshova telepedjenek, „hogy a kik az életben velünk úgyis egyfajta, Krisztus egyházában is velünk egyek legyenek”.²³ Továbbá izmaelita csak magyarhoz, azaz keresztényhez adhatja nőül leányát. Ha pedig valakit rajta kapnak, hogy a mohammedán szertar-

¹⁹ *Fejér* C. D. IX. 1. 363. A jogegyenlőségről Pozsony 1291. évi kiváltásglevelének 12. pontja tanúskodik: Item ludei in ipsa civitate constituti habeant eandem libertatem quam et ipsi cives.

²⁰ *Fejér* C. D. IV. 1. 174.; IV. 3. 86. *Knauz*, Mon. Strig. I. 550.

²¹ *Pauler* a kabarokban a székelyeket látván, szerinte kabar, székely és izmaelita azonos. Id. m. I. 215-216. 1. és Néhány szó badi viszonyainkról a XI-XIII. században. *Hadtud. Közi.* 1888. évf. 509-513. 1.

²² *Decr. St. Ladislai* I. 9.

²³ *Decr. Colomani* I. 47, *Pauler* fordítása id. m. I. 269. 1.

tásokhoz ragaszkodik, jelentsék fel a királynak és a feljelentő bizonyos részt kapjon a bűnös vagyonából.²⁴

Mindennek daczára az izmaeliták teljes megtérítése nem sikerült, mert a XIII. század forrásai igazolják,²⁵ hogy még akkor is jelentékeny számmal lehettek. Az aranybulla 24-ik cikke éppen úgy kizárja őket a királyi pénzügyi tisztségekből, mint a zsidókat.

²⁴Decr. Colomani 46-49.

²⁵L. *Jakut* arab geographus tudósítását (*Hunfalvy*, *Ethnographia* 335-336. 1.) és *Fejér* C. D. III. 1. 312-313.

III. KÖNYV.
A JOGINTÉZMÉNYEK A KÖZÉPKORBAN.

I. FEJEZET.

A jogforrások.

1. §. A jogforrásokról általában. A jogszokás.*

A jog fogalma és létezése a társaság fogalmából következik: *ubi societas, ibi ius*. Jog mindenütt van, a hol emberek együtt élnek. A társas együttlét következtében az együttlélők között bizonyos viszonyok, vonatkozások keletkeznek, a melyek szabályozást igényelnek, hogy ki ki tudja, mit szabad és mit nem szabad tennie.

A jog kezdetben az erkölcsnek szoros kiegészítő alkatrésze, melynek elismerése csak a gyakorlat útján történhetik. A jognak teljes elválasztása a szokásban nyilvánuló erkölcsöktől csak akkor következik be, a midőn törvények formájában határozott jogszabályok jönnek létre, a melyeknek érvénye már nem függ a gyakorlattól és az annak alapját képező közös jogmeggyőződéstől, a midőn már a jog alkotására és fejlesztésére a törvényhozó hatalom áll elő, mint a társas együttlét külön tényezője.¹

* *Irodalom:* L. a jogforrások történetére nézve: *Jony János*, *Commentatio historico-juridica de origine et progressu hunno-hungarici* 1727. *Fleischhacker János*, *Hist. Juris Hung.* 1791. *Cziráký A. M.*, *Ordo hist. juris civilis hung.* 1794. *Hajnik Pál*, *Hist. juris hung. privati* 1808. *Kelemen Imre*, *Hist. juris Hung. privati* 1818. *Markovits János*, *Adiimbratio hist. juris privati Hung.* 1829. *Bartal György*, *Comim. ad hist. Status Jurisque publíci* „^{Un}g. aevi mtedii libr. XIV. 1847. *Wenzel Gusztáv*, *Magyarország jogtörténetének rövid vázlata* 1872; *A magyar magánjog rendszere* I. K. 1872. *Illés ozzef*, *Bevezetés a magyar jog történetébe*, 1910.

¹ *Bernhöft*, *Zeitsch. f. vergleich. Rechtswissenschaft* II. 264. 1.

A jog tehát kezdetben szokásjog, mely a nyugati népeknél az egyes törzsekben él és ehhez képest törzsszokás jog.

Ez hozta létre a középkor elején a személyszerű jogok rendszerét, mely szerint a jog kinek-kinek születése, származása szerint irányul és nem a terület szerint, a melyen tartózkodik. A germán népeknél a letelepedés után is a jog törzs jog maradt és nem változott át területi joggá.²

A jogra születni kell. Valamely törzs jogának csak az lehet részese, a ki származásánál fogva a törzshöz tartozik. A frank frank jog, a bajor bajor jog, a szász szász jog szerint él, bárhol tartózkodik. A jog a személyben lakik, a személyhez van kötve, azzal együtt vándorol és nem bizonyos területen uralkodik.³

A törzsjogok rendszerével szemben a területi jogok rendszere a nyugati államokban eltekintve a frank királyok kapituláraitól – csak a tizedik századtól kezdve emelkedik mindinkább érvényre; a nélkül azonban, hogy a törzsjogok rendszerét teljesen félreszorítani képes lett volna.

De a területi jogrendszer uralma sem hozott létre a nyugati államokban egy egységes jogrendet, egységes jogot, sőt ellenkezőleg a hűbéri államszervezet kifejlődése a jogrend még nagyobb szakadozottságára vezetett.

A középkori hűbéri államokban a királyi hatalom árnyék-hatalommá süllyed. A hűbéri főurak az ő tartományukban területi fenséghez jutván, ez által az állam területe számos magánhatalmi területre oszlik fel. Minden ilyen területen a tartományurasság, a tartományfenség külön jogrendnek, jogéletnek lesz alapja, kútforrása.

Majd a városi szabadság kifejlődésével a tartományúri és földesúri hatalom alul felszabadult városok saját autonómiájukra támaszkodva szintén külön jogéletet élnek.

Mindezek következtében a középkori államokban egységes, az állam egész területén érvényes bírói országos vagy nemzeti jogokra nem találunk. A jogéletet túlnyomóan min-

² *Davoud-Oghlou*, Histoire de la législation des anciens Germains 1845. *Stobbe*, Geschichte d. deutsch. Rechtsquellen. I. köt. 1860.

³ *Sohm*, Die altdeutsche Reichs* und Gerichtsverfassung I. 173. és kv. i. 187. 1. *Heusler*, Institutionen d. deutsch. Privatrechts. I. 144. és kv. i. 188. és köv. 1.

denült a részleges, a partikuláris jogfejlődés uralja. A törzsi, tartományi, városi és földesúri jogokkal szemben országos jog vagy egyáltalában nem létezik, vagy csak alárendelt jelentőséggel bír.

Ennek okát abban kell keresnünk, hogy a középkori államokban hiányzott egyrészt az országos jogfejlődés alapját képező nemzeti közszellem, közérzület, mely országos jellegű szokásjogot teremtett volna; másrészt hiányzott az erőteljes központi hatalom, mély az országos jellegű törvényhozás és törvénykezés alapján országos vagy nemzeti jogot hozott volna létre. A jogszokás, mint a középkorban a jogfejlődés leghatékonyabb tényezője – Angolországot kivéve –, szintén nem az országos, hanem a partikuláris jogok fejlesztésére irányul, a törzsi, vidéki, városi és földesúri jogok kifejlődését idézi elő.

A nyugati államok jogéletének ezzel a partikuláris irányával szemben Magyarország jogéletét az e g y s é g e s i r á n y j e 11 e m z i.⁴

A magyar nép erőteljesebb közszelleme, közjogi érzéke megakadályozta, hogy nálunk a hűbéri államszervezet teljes kifejlődéséhez jusson, hogy ehhez képest egyrészt a királyi hatalom magánhatalommá, főhűbérúri hatalommá alakuljon, másrészt az ország területe számos magánhatalmi területekre, hűbéres tartományokra szakadjon. Miért is nálunk a jogélet terén kezdettől fogva az országos, az egységes irány volt az uralkodó, mely mellett a partikuláris jogfejlődés csak alárendelt jelentőséggel hírt.

Magyarországon kezdettől fogva létezett országos jog, mely az ország egész területén érvénynyel bírt, melynek életető elemét és fejlesztő közegét a n e m z e t i k ö z s z e 11 e m a közös jogmeggyőződés képezte.

A magyar országos jognak első alakulása a honalapítás* sal veszi kezdetét. A honalapító magyarok, amint annak idején fejtegettük, nemcsak letelepdték a négy folyam partjain, hanem itt egy új állami és társadalmi életet alkottak s ehhez kép-est saját nemzeti szellemüknek megfelelő új jogrendet létesítettek.

⁴ V. ö. Wenzel, Az országos és partikuláris jogok 1875.

Valamint a honalapító magyar nemzet, mely a hét vagy nyolcz egymással közeli rokonságban álló törzs egyesüléséből keletkezett, közbjogilag egy egységes egészet képezett; úgy a magyar jog már a honalapítás óta mint egységes, mint országos jog tűnik elő.

A hét vagy nyolcz törzsnek a nemzetté egyesülést megelőző politikai különállása a honalapítás után előállott jogfejlődésben nem éreztette hatását. Az egykori törzskötélék, ellettében a germán népekkel, a partikuláris jogfejlődés további alapját már nem képezte.

Ugyanez áll az itt talált római és egyéb népelemre nézve is. Míg a germán népek által alkotott államokban a római jog, mint a meghódított terület régibb lakóinak személyszerű joga, továbbra is megtartotta érvényét, melylyel szemben a hódító germánok joga is csak mint személyszerű jog, mint törzs jog jelentkezett: addig Magyarországon semmi nyomát sem találjuk a jog ezen dualizmusának; semmi nyomát nem találjuk annak, hogy akár a római, akár a germán, akár *a szláv* eredetű meghódított népek a hódító magyarokkal szemben külön törzsjoguk uralma alatt állottak volna.⁵

A honalapítás után a magyar államalkotó nép jogmeggyőződésből fakadó egységes jog uralkodott a magyar állam területén.

A jog kezdetben nálunk sem az államhatalom alkotása, hanem a népben élő jogmeggyőződése, mély csak a gyakorlat útján ismerhető fel és nyer megállapítást.

Igazolja ezt a „jog” szónak eredete, mely a jónak, helyesnek, igaznak fogalmából indul ki. A jog a jóból származik éppen úgy, mint a balból a balog. Jog régenten annyit jelenteti”, mint jobb. Nekem jogom van, annyi, mint az én részem van az igazság.⁶

Igaz, jó és helyes az, a mi a velünk együttélők helyeslésével találkozik. A ki tetteiben úgy jár el, hogy mások helyes-

⁵ Wenzel, Magyarország mezőgazdaságának története 1885. 62-64. 1.

⁶ Régi nyelvemlékeinkben a „jog” szó a „jobbat”, a jobb «oldalt jelenti: „Menj Szent Ferencz *jogjához*, hogy áldjon meg tégedet”. „Hogy ha te *jog* szemed meg gonoszbitand tégedet”. „Úlj én *jogom* felől”. – Magyar nyelvtörténeti szótár M. k. V. ö. *Simonyi Zs.*, A jogász nyelvről (Nvelvör, 1896. évf. 51-52. 1.)

lését érdemli ki, az igazságosan, a jobb vagy a jog szerint cselekedett.⁷

A magyar népnél a jog fogalma egyenesen az igaz, az igazság fogalmával azonosult, sőt azonosul jelenleg is. A közép-nép nem azt szokta mondani, „nekem jogom van”, hanem: „nekem igazam van”. A magyar nép nem jogát, hanem igazát keresi, nem azt mondja: „ne hagyj a magad jogát”, hanem: „ne hagyj a magad igazát”.

A magyar nép ősi szokásjogát azonban nem ismerjük, mert az úgy, mint a germán népeknél,⁸ a honalapítás után nem lett írásba foglalva. De hogy a szokás nálunk is úgy, mint egyáltalán a középkori népeknél, a jogalkotás legfontosabb tényezőjét képezte, azt az okmányok azon nagy számban előforduló kitételei bizonyítják a melyek az ország régi szokására, az „*antiqua regni consuetudo*”-ra hivatkoznak.

A magyar szokásjogot a királyság létrejötte után is csak a ránk maradt okmányok alapján és így nagyon hiányosan ismerjük, mert az Árpádok korából az országos jellegű szokásjog semminemű írásbefoglalása nem maradt fenn. Így különösen nélkülözzük a nyugati államokban nagy jelentőséggel bíró jogkönyveket.

A királyság létrejötte után már Szent István idejében a régibb magyar jog nevezetes átalakuláson ment keresztül. Magyarország Szent István idejében lépett a nyugati államok sorába. Ennek szükségképpen feltétele és következménye volt, hogy a tényleges létviszonyok, a társadalmi rend, a nyugati műveltség kíván almaihoz képest alakult, a minnek hatása a magyar jog továbbfejlődésében is mutatkozott. A magyar

⁷ A többi népek nyelvében is a jog, a *ius, recht, rati, ret, droit, diritto, derecho, dircto, right, prawo* stb. a jobb, a helyes, az egyenes irányt jelenti, ehhez képest eredeti jelentésében a jónak, helyesnek, igaznak fogalmából indult ki. E fogalomhatározás elsősorban az alanyi jót, igazat jelenti, de másodsorban jelenti a jó, a helyes eljárást, a jó szokás alapján kifejlődött jogszabályt, vagy a mint a középkori latinság mondotta, a „*laudabilis consuetudo*”-t. – V. ö. *E&terházy Sándor*, A bölcséleti jogtudomány kézikönyve I. 106. és köv. 1. *Pikier Gyula*, A „*jus*” szó eredete 1898. *Kunz Jenő*, A jog, 1907. A „*laudabilis consuetudo*”-ra nézve: *Timon*, A párbér Magyarországon 1885.

⁸ A germán népjogok (*Leges barbarorum*) legjobb kiadása található: „*Momumenta Germaniae Historica*” című forrásgyűjtemény „*Leges*” osztályában.

jog nem zárkozhatott el többé az európai jogeszmék és intézmények behatása elől, sőt ellenkezőleg saját nemzeti jellegének és sajátosságainak fentartása mellett folyton hódolt azon eszméknek, a melyek az európai művelődés fejlődését előidéztek.

Az újjáalakítás nagy munkáját úgy társadalmi, mint a jogélet terén az egyeduralkodó elv érvényre jutása következtében főleg a királyság eszközölte. A király, mint a jogszolgáltatás kútfeje, a belső béke fentartója, a nyugati fejedelmek példájára igénybe veszi a szabályalkotás jogát s ezáltal az előbb kizárólag uralkodó szokásjog mellé a törvény jog, a királyi decretumok által alkotott jog lép, mint az országos jognak kiegészítő alkatrésze.

A királyi törvényhozás előállása daczára az országos jognak főforrása a szokás, a *consuetudo* marad.

Nemcsak az Árpádok korában, hanem később is az egész középkoron át a magyar nép fölfogása szerint jogot, azaz maradandó jellegű jogszabályt csak a szokás alkothat. A királyi törvényhozás által alkotott jogszabályok, a királyi decretumok csak a nemzeti jogmeggyőződés, az országos jogszokás alapján ölthettek maradandó jelleget, válhattak joggá, azaz a királyi hatalomtól független, maradandó rendszabálylyá, mely a bíróságokat eljárásukban kötelezi.⁹

Nálunk az egész középkoron át uralkodó axiómát képez, hogy a jog nem alkotható a hatalom, hanem csak a nép meggyőződése, illetve az ezen meggyőződést tanúsító gyakorlat által; azért a király rendelkezése alapján létesült jogszabályt is *consuetudo*-nak nevezik.¹⁰

A király ugyan jogosítva van szabályokat alkotni s ez által a jog hiányait pótolni, a jogrend fentartásáról, biztosításáról gondoskodni, de a király által kiadott decretumok csak az ő uralkodási idejére kötelezők, az utód nem köteles azokat megtartani. A királyi decretumokban foglalt jogsza-

⁹ Ezt a tételmet, mint a középkori jogfejlődésre nézve jellemzőt különösen kiemeli és idézi *Krabbe H.*, *Die Lehre der Rechtssouveränität* Göttingen 1906. 59. 1. jegyzet. Ugyanezen fölfogás volt uralkodó Lengyelországban is. *L. Hüppe Siegfried*, *A lengyel alkotmány története* (magyar fordításban) 46. és köv. l.

¹⁰ Kitéunik ez az aranybulla 27-ik cikkéből: *Marturinae iuxta consuetudinem a Colomano rege constitutam solvantur.*

bályok csak úgy nyerhetnek maradandó jelleget, csak úgy válhatnak joggá, örökérvényű szabálylá, ha a nemzeti jogmeggyőződés azokat elfogadja és hosszas gyakorlat által szentesíti, a midőn a kötelező erőt nem a királyi hatalom szolgáltatja, hanem az állandó gyakorlat.¹¹

E jogi axiómát kifejtve találjuk már a középkori magyar jog nagynevű kodifikátoránál: *Werbőczy*nél.

Werbőczy Hármaskönyvében a középkor, különösen az ő kora felfogásának megfelelően mondja:¹² hogy Magyarország csaknem összes joga eredetileg a pápai és a császári jogból (kánonjog és római jog) fejlődött. Ezen egyetemes jellegű jogokkal, mint valamennyi keresztény állam közös jogával szemben áll a h a z a i j o g, a *municipaliis consuetudo*, a mi alatt nem mást, mint az országos szokásjogot kell értenünk

A hazai jog tehát a szokásjog, melynek *Werbőczy* szerint három konstitutív eleme, kiindulási alapja lehet: 1. a köztörvények, vagy helyesebben a királyi decretumok; 2. a királyi privilégiumok; 3. az ország rendes bíráinak ítéletei.

Majd *Werbőczy* maga megmagyarázza és kifejti, hogy úgy a törvények, mint a privilégiumok és a bírói ítéletek csak a gyakorlat, ia *consuetudo* által válnak az országos jognak alkotórészeivé.¹³

Werbőczy fejtegetéseiből világosan látjuk, hogy a királyi decretumoknak vagy törvényeknek, továbbá a privilégiumok és bírói ítéleteknek az a része, melyet a gyakorlat nem recipiált, érvényét veszti és nem képezi az országos jognak kiegészítő alkotórészt, m e r t a j o g n e m a l k o t h a t ó a

¹¹ Bizonyítják ezt az Árpádok korából ránk maradt okmányok, a melyekben valamely jogtétel igazolása végett nem az előbbi királyi decretumokra, hanem az országos jogszokásra: „antiqua regni oonsuetudo”-ra történik hivatkozás. L. pl. *Fejér* C. D. IV. 1., 146., 289. V. 2. 445. V. 3. 175, H. O. VI. 129. VIII. 429.

¹² H. K. II. 6.: Sciendum secundo, quod quam quam omnia fere jura segni hujus originaliter ex pontificii caesareique juris fontibus progressum frafoeant; municipalis tamen haec nostra consuetudo, qua in judiciis modo generaliter utimur, ex tribus fundamentis constat. Primo ex constitutionibus -et decretis publicis. Secundo autem ex principum privilegiis. Tertio vero ex iudicium ordinariorum regni sententiis.

¹⁴ Lásd u. o. a II. r. 6. cím folytatását, valamint az Előbeszéd 9-12. címeit. V. ö. *Schiller* V., A hármaskönyv jogforrástana. 1902. 33-36. 1.

hatalom útján, hanem csak a közmeggyőződéssel. A jogot nálunk is úgy, mint a germán népeknél, nem lehet csinálni, hanem csak bizonyítani.

2. §. A királyi decretumok.*

A királyok a szabályalkotási jogot kezdetben a jogbiztonság, a jogrend fentartása érdekében gyakorolják. Ennek szükségérzete hozta létre az első királyi decretumokat. Szent István, Szent László és Kálmán decretumai főleg büntetőjogi és törvénykezési szabályokat tartalmaznak.¹

Szent István mindjárt királysága kezdetén biztosítani törekedett az egyén életét, testi épségét, személyes szabadságát, becsületét, vagyonát, nevezetesen az egyéni földtulajdont, a lakhely sérthetlenségét, a rabszolgák fölötti uralmat; védelmébe vette az özvegyeket, árvákat és hűtlenül elhagyott nőket. Másrészt ugyan ő szilárd alapokra fektette a királyságot, biztosította annak gazdasági és hadi erejét, szigorú büntetéssel sújtotta a király iránt elkövetett hűtlenséget.

Ugyanezen nyomon halad Szent László és Kálmán törvényhozása azzal a különbséggel, hogy a perjogi és büntetőjogi szabályok még inkább előtérbe nyomulnak.

II. Endre óta azonban a királyi törvényhozás iránya és tartalma lényegesen megváltozott. Feladatát nem a jogbiztonság fentartása, a büntetőjog és a törvénykezés szabályozása képezi többé, hanem az állampolgárok, különösen a nemesek jogainak, szabadságának biztosítása a királyi kormányzattal és a birtokaristokratia túlkapásaival szemben.

Az aranybulla és az annak alapján kibocsátott decretumok túlnyomóan közjogi tartalmúak. Magánjogi szabályok csak kivételesen fordulnak elő és csak annyiban, a mennyi-

* *Irodalom: Bartal*, id. m. II. k. *Endlicher István*, Die Gesetze d. heil. Stephan. 1849. *Szlemenits Pál*, Törvényeink története az Árpádok akt. Akad. évk. VI. k. *Knauz Nándor*, II. Endre szabadságleveli. 1869. *Ferdinandy Géza*, Az aranybulla 1899. *Zárvelszky L.*, A Szent István, Szent László és Kálmánkorabeli törvények és zsinati határozatok forrásai 1904. *Joó Gyula*, A magyar törvény fogalma és jogi természete. I-II. rész 1908-1910.

¹ V. ö. *Szlemenits Pál*, id. m. Akad. évk. VI. k. 72-227. 1.

ben bizonyos magánjogi intézmények (birtokjog, öröklés) a nemesek közjogi állását, szabadságát közelebbről érintik.

A király által kibocsátott jogszabályok foglatatát decretumnak nevezzük. A deeretumok csak részben maradtak ránk. Az első századbeli királyok decretumai nem eredeti formájukban jelentek meg előttünk, hanem csak mint decretumgyűjtemények. A XIII. századból eredő deeretumok külső formájukra nézve privilégiumok, szabadságlevelek, a melyek a többi privilégiumtól csak tartalmukra nézve különböznek.

A királyi deeretumok alkotási módjára általános jogelveket megállapítani felette nehéz. Szent István decretumak az egyházi és világi főurakból alkotott királyi tanács közreműködése mellett bocsátotta ki. Világosan utalnak erre az ő decretumgyűjteményének azon helyei, a melyek a királyi tanácsra hivatkoznak.²

Szent László és Kálmán korában már a királyi decretumokat országgyűlés alkalmából bocsátják ki, a midőn a főpapokon és a királyi főtiszteken kívül a nép is jelen van; de nem azért, hogy formasierűen elfogadja, megszavazza a király által kibocsátandó jogszabályokat, hanem hogy azokat tudomásul vegye és így a végrehajtást megkönnyítse, lehetőségessé tegye. Kétségtelen továbbá az is, hogy a XIII. század decretumaiban már a közjogilag jogozott nép, a nemesség kívánalmi nyernek kielégítést, sőt az 1298. évi decretumot már a főpapok és a nemesek a bárók kizárásával hozták, de a király és a bárók hozzájárulását, mintegy szentesítését, kikérték.

A királyi decretumok alkotásának alkotmányos formája s azzal kapcsolatosan a törvényhozás hatalmának megosztása a király és a nemzet között csak Zsigmond uralkodása idején áll elő.

A király által alkotott jogszabályok kötelező erejét és biztosítékát az Árpádok korában még a királyi hatalom képezi. Az utód az elődje által alkotott jogszabályokat csak annyiban köteles megtartani, a mennyiben erre külön ígéretet tett, vagy a mennyiben az országos jogszokás a királyi hatalom által alkotott jogot elfogadta, maradandó jellegűvé

² Decr. St. Stephani II. 14. 16., 19., 27., 29., 32.

tette. Kitűnik ez a ránk maradt okmányokból, sőt a későbbi decretumokból is, a melyek nem az előbbi királyi decretumokra, hanem az országos jogszokásra hivatkoznak.³

Lássuk ezek után a ránk maradt decretumokat egyenkint: I. Szent István decretumai a kéziratok szerint két könyvbe összefoglalva állanak előttünk. A legrégebb és leghitelesebb, de egyszersmind legrövidebb szöveg az, melyet *Wattenbach Vilmos* 1846-ban fedezett fel a stájerországi admonti kolostorban. E szöveg beosztására és tartalmára nézve lényegesen eltér azon másolat szövegétől, a melyet a *Corpus Juris Hungarici* kiadói használtak; minthogy pedig az admonti kódex szövege a XII. századból való, hitelessége a későbbi másolatokkal szemben kétségen kívül áll.⁴

Az admonti kódex szerint Szent István decretumgyűjteményének I. könyve 35, II. könyve 15 fejezetet foglal magában. Az első könyv valószínűleg mindjárt Szent István megkoronázása után készült, midőn ő – a mint az előszó mondja – „a régi és a mostani császárok példájára” törvényt adott népének és pedig olyképpen, hogy az egyházi és világi főuraikat összehívta és ezekből tanácsot alkotott.

A második könyv, mely az elsőnek rendelkezéseit több tekintetben módosítja, későbbi eredetű decretumot tartalmaz. Vájjon mikor kelt ez a későbbi decretum, azt megállapítani nem lehet, de annyi kétségtelen, hogy jelentékeny haladást jelez, sokkal czélszerűbb és igazságosabb intézkedéseket tartalmaz.⁵

Ezekhez járul még az Imre herceghez intézett intelmek

³ L. az előbbi §-naik 10. és 11. jegyzetét.

⁴ A *Corpus Juris Hungarici* szövege a XVI-ik századból származó *Ilosvay-codex* nyomán készült, mely jelenleg a bécsi császári udvari könyvtárban található 8496. szám alatt. *Endlicher István* az admonti codexnek nagy gonddal szerkesztett hasonmását (facsimile) a M. T. Akadémiának ajándékozta, a hol azt Cod. lat. 4° nr. 5. jegy alatt őrzik. Ugyanő tette először közzé *Rerum Hungaricarum Mon. Arp.* című gyűjteményes munkájában 1849. 312-324. 1. Majd *Wenzel Gusztáv*, Árpádkori új okmánytár 1860. I. 3-14. 1. Legújjaiban M. *Florianus*, *Hist. Hung. fontes domesticæ* 1881. I. 111-129. 1.

⁵ V. ö. *Pauler*, Szent István alkotmánya. Századok: 1879. évfolyam. 119-120. 1. *Schiller Bódog*, *Das erste ungarische Gesetzbuch und das deutsche Recht*. 1910. (Festgabe für H. Brunner, 151. és kv. 1.)

könyve: *De morum institutione ad Emericum ducem* Über, mely tíz fejezetből áll és a *Corpus Juris* szövege szerint Szent István decretumainak első könyvét képezi, holott az admonti kódex két könyve egybefoglalva a második könyvet alkotja.

Szent István intelmei az admonti kódexben nem foglaltnak, de azért hitelességükhöz kétség alig férhet. És habár nem tekinthetők tulajdonképpen királyi decretumnak, mindazonáltal a Szent István korában uralkodó jogelvek és jogintézmények megismerésének fontos forrását képezik.⁶

2. Szent László decretumai a kéziratokban három részre vagy könyvre osztva maradtak ránk. A *Corpus Juris Hungarici* szövege szerint az első könyve 42, a második 18, a harmadik 29 fejezetre oszlik.⁷

Az első könyv a szabolcsi zsinat határozatait tartalmazza, melyet Szent László az ország püspökeivel, apátjaival, főembereivel, nagyszámú papságnak és népnek jelenlétében 1092-ben május 24-én Szabolcson, a Tisza mellett tartott.

A második és harmadik könyv a fenmaradt és valószínűleg nagyon megrontott másolatok szerint több hézagot, ellentmondását és össze nem függő tételt tartalmaz. Nagyon valószínű, hogy a második könyv mindjárt Szent László uralkodása kezdetén keletkezett és pedig, a mint a bevezetés mondja, a Szent hegyen (Pannonhalmán) tartott országgyűlésen. Tartalmazza a különböző vétségekre kiszabott büntetéseket; valóságos büntetőjogi kódex. A harmadik könyv, a mely a másodiknál későbbi eredetű, nem egységes törvényhozási mű, nem egy decretum, úgy, a mint a király kiadta,

⁶ *Inchofer* nyomán (Ann. Eccl. 1796. I. 2. 264-265. 1.) Szent István intelmeinek forrásául a legújabb időkig *Makedoniai Vazul* görög császár intelmeit tartották. (L. pl. *Corpus Juris Hung.* millenniumi kiadás XXIX. 1.) E felfogás azonban téves, mert kétségtelen, hogy valamint Szent István decretumainak, úgy -az intelmeknek tartalma is nyugati és nem keleti eredetű. Legújabban *Békefi Rémi*g, „Szent István király intelmei” című tanulmányában (Századok 1901. évf. 922-990. 1.) meggyőzően kimutatta, hogy az „Intelmek” forrásaiul a Szentírás, a frank kapitulárék és a Sevillai Izidor-féle „*Etymologiae*” szolgáltak, és valószínűvé tette azt is, hogy azokat *Szent Gellért* püspök szerkesztette. – Úgy a kapitulárék felhasználása, mint Szent Gellért szerzősége tekintetében eltérő megállapításra jutott *Schiller*; B. idézett dolgozatában (154. 1. 2. jegyz.).

⁷ *Endlicher* (Mon. Arp. 326-348.) némileg -eltérő szöveget ad, mely szerint az I. k. 43, a II. k. 16 és a III. k. 30 fejezetből áll.

hanem valamely magánszerző által készített kivonat vagy több decretumból készített gyűjtemény. Részben enyhébb, részben szigorúbb büntetéseket tartalmaz, mint a második könyv.⁸

3. K á l m á n d é c r e t u m a a *Corpus Juris* szövege szerint, mely az Ilosvay kódex nyomán készült, két könyvre van osztatva. Az első könyv 84 fejezetből, a második 15-ből áll.

Az első könyv a bevezetés szerint a Kartalon (Pest vm.) vagy Tarczalon (Hegyalja) talán 1096 tavaszán tartott országgyűlés határozatait tartalmazza,⁹ a melyeket Alberich német származású szerzetes foglalt írásba Szer afin esztergomi érsek számára. Alberich előszavából azt lehet következtetni, hogy több gyűlésnek, vagy legalább több tanácskozásnak határozatait foglalta össze. Annyi bizonyos, hogy itt nem a király által kibocsájtott decretum, vagy decretumok szószzerinti szövege áll előttünk, hanem csak egy magánszerző feljegyzése vagy kompilációja, ki, mint jelentéktelen ember, az országgyűlést az ajtóból hallgatta és a tanácskozás nyelvét, a mag y art, tökéletesen nem is értette.¹⁰

A második könyv az *Endlicher* által használt kéziratok szerint két lényegesen különböző alkatrészből áll. Az első három fejezet azt a privilégiumot tartalmazza, melyet Kálmán a zsidóknak adott és ez *Endlicher-nél* hét pontból áll. A 4-15. fejezetek a Kálmán alatt tartott második zsinat határozatait tartalmazzák.¹¹

4. A X I I I . s z á z a d d e c r e t u m a i n a k s o r o z a t á t a z 1222. évi decretum, az ú. n. a r a n y b u l l a nyitja meg, mely

⁸ Már *Engel* a II. és III. könyv keletkezését az I. könyv előtti Időre tette. (*Geschichte von Ungarn* I. 178. 1.) A III. könyv *Büdingen* szerint (*Ein Buch ung. Geschichte* 1866. 18. és köv. 1.) Salamon korában, 1063. évben keletkezett, a mely feltevés általános elfogadásra talált, de a melynek – a mint *Pauler* kimutatta – semmi alapja nincs, mert a III-ik könyv a II-iknél későbbi eredetű I. id. m. I. 284. jegyzet.

⁹ A Tihuróczy kódex nyomán *Endlicher-nél* (359. 1.) *Consilium Cursolinum* és az Ilosvay kódex kéziratában „*concilium TursoUinum*” olvasható ennek daczára az Ilosvay kódex alapján készült *Corpus Jurisban* „*Ver* cellinum*” áll, a mi *Pauler* helyes megjegyzése szerint csak olvasási vagy okoskodási hiba lehet. L. id. m. I. 351. jegyzet.

¹⁰ L. *Decr. Co lom a n i* Bevezetés.

¹¹ *Endlichev* (371-375. 1.) a 4. és 5. pontot külön és a 6-15. pontokat 16 pontban szövegezve közli.

a magyar alkotmány fejlődésének legnevezetesebb emlékét, alaptörvényét képezi és ennyiben méltán hasonlítható az 1215. évben kiadott angol *magna chartához*, habár több tekintetben van köztük eltérés.

Az utóbbi inkább szerződésformával bír, holott az aranybulla kiváltság formájában kiadott királyi decretum. Továbbá az is kétségtelen, hogy a *magna charta* fejlettebb állami életről tanúskodik, jóval részletesebb és bővebb, mint az aranybulla. De abban egyeznek, hogy az egyik is, a másik is, az alkotmány alaptételeit foglalja magában és mindenik biztosítani törekszik a nemzet szabadságát, a nemesek politikai jogait a királyi hatalommal szemben.

Az aranybulla éppen úgy, mint a *magna charta*, nem új jogokat adott, hanem csak a régieket biztosította, írásba foglalta, mintegy kodifikálta s ezáltal azoknak nagyobb biztosítékot adott. És habár a részletekbe nem bocsátkozik, mégis ügyet vet az ország valamennyi szabad lakójára. Szükség volt erre a hatalomban növekedő birtokaristokráciával és a hanyatlásnak induló királyi hatalommal szemben. Ehhez képest míg a *magna charta* csak egy czélt követ, a királyi hatalom korlátozását és a rendek jogainak megvédését, addig az aranybulla a nemesek szabadságának s jogainak biztosítása mellett a királyi hatalmat is megszilárdítani törekszik, hogy ez a birtokaristokrácia hatalmi túlkapásainak ellenállhasson és a köz-, az állami érdekeket megvédhesse. Ennyiben az aranybulla méltán a *magna charta* fölé helyezhető.¹²

E nevezetes királyi decretumot hét eredeti példányban állították ki, de közülök egy sem maradt fenn. Hitelességét azonban a későbbi átíratok kétségtelenné teszik. Legrégibb ismert átírata 1318 körül készült és jelenleg a primási levéltárban van.¹³

¹² Az aranybullát az angol magna chartával *Andrássy Gyula* gróf hasonlította össze kiváló elme-élel és alkotmánytörténeti érzékkel. V. ö. A Magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai 1901. 138-153. 1. – Beható tanulmányt írt az aranybulla alkotmánytörténeti jelentőségéről: *Ferdinandy Géza*, Az aranybulla 1899. – L. még *Beöthy Ákos*, A magyar államiság fejlődése, küzdelmei (I. 40. és köv. 1.), s. hol *ferdinandy* munkájával iszemben több helyes megjegyzést találunk.

¹³ Az aranybulla hitelességét több ízben megtámadták, de a támadások alaptalanságát meggyőzően kimutatta *Knauz Nándor*: II. Endre szabadságlevelei 1869. Ért. a tört. tud. köréből. – Királyaink az aranybullát

5. Az 1231. évi *d e c r e t u m*, II. Endre második *decre-tuma*. Az aranybulla kiadása nem orvosolta a II. Endre rossz kormányzása következtében előállott bajokat. A pápa és az egyháziak sürgetésére II. Endre és két fia – Béla és Kálmán – az aranybulla kiadása után 9 év múlva újra összeültek a főpapokkal és főurakkal, hogy a bajokat orvosolják. E végett újabb *decretumot* adtak ki, mely jobbára az aranybullára támaszkodott, annak legnagyobb részét szóról-szóra átírta. De van mégis a két *decretum* között sok és lényeges különbség. A második *decretum* már nem a köznemesség nyomása alatt készült, hanem a főpapok és főurak egyezkedtek egymással; mindenhová belevitték a jkeresztény és az egyházi felfogást. Szaricziója sem az ellenállási jog, hanem az egyházi átok, melynek kimondására az esztergomi érsek lón jogosítva, ha a király vagy fiai a szabadságlevelet megsértenék.¹⁴

6. Az 1267. évi *decretum* 10 czikkből áll, melyet IV. Béla, István ifjabb király és Béla (királyfi) Szlavónia hercege az Esztergomban tartott gyűlésen a nemesek kérelmére adtak ki. Ez is nagyobbrészt az aranybullára támaszkodik, annak kivonatát képezi, csak a leginkább szükségesnek mutatózó jogtételeket újítja meg. De vannak a *decretumokban* új rendelkezések is, a minő pl. az írásbeliség megszüntetése a nemesek ügyeiben, vagy annak kimondása, hogy a csatában elhalt nemesek birtokai fiutódok híjján ne háramoljanak a királyra, hanem maradjanak az elhunytak nemzetségénél.¹⁵

7. Az 1290. évi *decretumot* III. Endre a koronázása után Ó-Budán tartott országgyűlésen adta ki, a melyen az összes főpapok, főurak és nemesek részt vettek. 34 czikkből áll és szintén az aranybullára támaszkodik, de több új rendelkezést tartalmaz, a melyekben az aranybulla óta beállott alkotmányfejlődés tükröződik vissza.¹⁶

többször átírták és pedig először Nagy Lajos egy eredeti példány után, a mely átiratból kilencz példány maradt fenn. U. o. 8-12. 1.

¹⁵¹ E *decretumot*, valamint a XIII. századból eredő többi *decretumot**-kat a *Corpus Juris Hungarici*-iban nem találjuk. – Kiadta már *Kovachich M. Gy.* *Vest. Com.* 98. és kv. 1.; majd *Endlicher* 428-433. I. Legjobb kiadás *Theiner Ágost.* *Vet. Mon. Hist.* 1859. 107. és kv. 1.

¹⁵ Kiadta először *Kovachkh.* *Vest. Com.* 134. és kv. 1. Majd *Endlicher* 512-514. 1.

¹⁶ Először kiadta *Kovachich*, I. M^o *Mon. vet. legislationis Hung.*

8. III. Endre 1298 augusztus havában Pesten a minoriták – ma ferenczrendiek – temploma mellett országgyűlést tartott. Ezen országgyűlésen – a mint már említettük – a főpapok, papok és nemesek a bárók kizárásával hoztak határozatokat és jóváhagyás végett a király elé terjesztették. Az ilyképpen keletkezett 1298. évi decretumot a király és a bárók pecsétjeivel látták el.

A decretum szövege csak I. Ulászló 1440. évi átiratában, maradt ránk, mely szerint 80 cikk- vagy fejezetből áll, de tulajdonképp csak a 44 első cikk országgyűlési határozat; a 46. cikktől kezdve a király és a főtisztek (bárók) végrehajtó rendelete.¹⁷

E decretum már nem támaszkodik többé az aranybullára, hanem nevezetes újításokat tartalmaz.

3. §. Kiváltságok. Helyhatósági szabályok. Bírói ítéletek. Okiratok és formulák.

I. Az országos jognak már *Werbőczy* tanítása szerint egyik alkotó elemét a királyi kiváltságok képezték, a mennyiben a királyi kiváltságlevelekben foglalt jogtételeket az országos jogszokás (*municipalis consuetudo*) általános érvényre emelte.

A kiváltságnak, mint jogforrásnak, jelentősége a középkorban a hűbéri államszervezetben találja megfejtését, melyet az egyéniség elvének uralma jellemez a köz, az államiság elvének uralmával szemben. Az ország lakóinak egyenlő alávetettsége a közös főhatalom irányában a középkori államokban ismeretlen. Az állampolgárokat az általános alattva-

1615. 13-1129. 1. Utána *Fejér* C. D. VII. 2. 139-147. és *Endlicher* 615-621. 1. – Mindezen (kiadásokban decretum 1291. évvel van jelezve; azonban *Szabó Károly* meggyőzően kimutatta, hogy azt III. Endre az 1290-ben Ó-Budán tartott gyűlés alkalmával adta (ki. Ehhez képest az 1291. év használata *hibás* és onnan keletkezett, hogy III. Endre 1291. évben Erdélyben időzvéen, „az ottani nemesség részére az 1290. évi decretumát kiváltság formájában újból kiadta. V. ö. Századok 1884. évf. 473-482. 1. és *Knauz*, Mon. Strig. II. 267. 1.

¹⁷ *Kovachich*, Sylloge I. 27. és kv. 1. és Suppl. ad. Vest. Com. I. 66. és kv. I., *Fejér* C. D. VI. 2., 130. és kv. 1. – *Bartal* azt vélte, hogy e decretum a 45-ik cikktől kezdve Károly Róbert idejében keletkezett (id. m. 208. 1.); de e feltevésnek megállítható alapja nincs. V. ö. *Pauler* id. m. II. 360-ik jegyzet.

lói kötelék helyett az egyéni jellegű, szerződéses természetű hűbéri kötelék fűzi egymáshoz. Innen az egyéni különállás, az egyeseik jogállásának sokfélesége, mely privilégiumok útján nyert szabályozást. Királyi privilégiumok (*chartae, chartes, charters, Freibriefe*) állapították meg az egyházi és világi főurak jogait és kötelességeit a királylyal, mint főhűbérúrral szemben.

Ugyancsak kiváltságok által történt az egyes vidékeken testületet képező közönségnek, nevezetesen a városoknak felszabadítása a hűbéri vagy a földesúri hatalom alól. Majd később az egyházi és világi főurak is az ő hatalmuk alatt álló területen egyeseknek úgy, mint testületeknek privilégiumokat osztogattak, a melyekben megállapították alattvalóik szabadságát és kötelességeit; sőt önállóan rendezték a törvénykezési szervezetet, a magánjogot és a büntetőjogot.

Ilyképpen a kiváltságok behálózzák az egész jogéletet s annak leghatalmasabb fejlesztő tényezőjévé lesznek.

A kiváltság egyrészt azonos a szabadság (*libertas*) fogalmával, amelyet a hatalmasabb úr a kevésbé hatalmasok részére biztosít; másrészt az a forma, a melyben úgy a király, mint az egyházi és világi főurak a szabály alkotási jogot gyakorolják. Hovatovább minden oly jogszabályt, mely nem a szokásban (*consuetudo*) bírta kötelező erejét, kiváltságnak tekintettek s minden oly okmányt, mely jogot adott vagy biztosított, kiváltságnak neveztek.

Így különösen Magyarországon a XIII. századbeli királyi decretumok is kiváltságlevél formájában kelnek. De azonkívül a legfontosabb jogintézmények részint királyi, részint földesúri kiváltságok által nyernek szabályozást, sőt a helyhatósági jogszabályok, a státutumok keletkezésének kiindulási alapját is a kiváltságok képezik.¹

II. A testületi élet erőteljesebb kifejlődése következtében a kiváltság által szabaddá tett területek közönségei hovatovább önállóan rendezik saját jogéletüket, igénybe veszik a szabályalkotási jogot (*ius statuendi*). Az ilyképpen létrejött jogszabályokat, a melyeket valamely szabadterület közönségének közgyűlése vagy hatósága alkot, nevezzük helyhatósági jognak, státutumnak.

¹ A városok és testületek részére kiadott kiváltságlevelek nagy részét összegyűjtötte *Encipher Reram Hungaricarum Monumenta Arpadiana* 1849.

Magyarországon a helyhatósági jogok hozzák létre az országos joggal szemben a partikuláris jogokat.

Ilyen partikuláris jogfejlődés mutatkozik elsősorban a városokban. Újabb nyomozások mindinkább bizonyossá teszik, hogy az Árpád-házi királyok a nyugati államokétól sok tekintetben eltérő városi rendszert létesítettek. Általános jogelvek és feltételek szerint rendezték a városi szabadságot és ezáltal a városoknak a többi községektől eltérő jogállást biztosítottak.

Ez a rendezés még az Árpádok korában nem történt országos jellegű királyi decretumban, mint a nemességé az aranybullában, hanem külön-külön kiadott privilégiumok útján. Mindazáltal a különleges intézkedések lassankint a gyakorlati élet hatása alatt általános rendezéssé fejlődtek, a városok jogállására nézve bizonyos általános jogelveket létesítettek.²

A városi jogok alapelemei nagyrészen külföldről jutottak hozzánk, mert a városi életet megalapító és fejlesztő hospesek saját jogukat magukkal hozták, de ezek az idegen szokásjogok csak itt Magyarországon a városi szabadság kifejlődésével kapcsolatosan alakulnak át városi jogokká és a királyi privilégiumok, valamint az országos jogszokás hatása alatt lassankint m a g y a r j e l l e g e t nyernek.

Az első városi jogok, a minő volt a székesfehérvári, budai, selmeczbányai, nagyszöllősi és zágrábi, a szabályalkotási jog alapján önállóan m a g y a r t a l a j o n fejlődtek ki. A később keletkezett városok azonban már vagy kiváltság, vagy jogközlés útján a régibb városok jogát kapják s ezáltal keletkeznek a városi jogcsaládok, élükön az anyavárossal, a melytől jogukat kapták. Különösen a budai anyajog volt az, a mely később Magyarország legtöbb városának jogává lett.³ A külföldi városi jogok átkölcsönzése csak később mutatkozik, de városaink jogéletének fejlődésében nagyobb jelentőségre soha sem jutott.

A szabályalkotási jog alapján fejlődött városi jogoknak az Árpádok korából csak egy nevezetes emléke maradt fenn:

² Wenzel, Magyarország városai és városjogai 1877. év 45. és kv. l.

³ Demkó Kálmán, A felsőmagyarországi városok életéről 1890. 11. kv. l. Wenzel id. m. 43. J.

a selmeczbányai városi és bányajogkönyv, mely német nyelven IV. Béla király korában készült s mely csaknem szószereint megegyezik Iglau morvaországi város jogkönyvével.⁴ Ezt követi a budai jogkönyv, melynek egyes részei szintén még az Árpádok korából valók, de jelen formájában 1413. évben készült. Ügy szintén a pozsonyi jogkönyv, mely a budai jogkönyvvel egykorúnak tekinthető.

A városi jogokon kívül azonban más partikuláris jogokkal is találkozunk, a melyek a nemzetiségi vagy területi különállás következtében biztosított *ius statuendi* alapján fejlődtek ki. Ide sorolhatók a székelyek, a kunok, az erdélyi és a szepesi szászok jogai, valamint a szlávok és a horvát jogok.

A székelyek partikuláris jogfejlődésének alapját törzsi különállásuk képezte, melyhez képest a régi törzsi és nemzetiségi szervezetüket a királyi vármegyei szervezet életbeléptetése után is megtartották. A XIV. század előtt azonban néhány jelentéktelen okmánytól eltekintve⁵ – a székelyek partikuláris jogáról semmiféle jogemlék sem maradt ránk.

Az erdélyi szászok partikuláris jogfejlődésének kiindulási alapját az 1224. évben kiadott *diploma Andveanum*, a szepesi szászokét a 1271. évi kiváltságlevél és a kunokét az 1279. évi kunprivilegium képezi.⁶

Szlavónia kormányzati különállása, az országos jogtól eltérő partikuláris jogfejlődésnek lőn kiindulási alapja, melynek legnevezetesebb emléke a Máté bán által 1273. évben tartott gyűlésen készített szlávóniai *statutum*.⁷

Végül Horvátország területéről szintén maradt fenn egy érdekes partikuláris jogemlék: Vinodol (*Vallis vinearia*) kerületének statútuma, mely 1288. január 6-án készült ó-horvát

³ Közzétette *Wenzel Gusztáv* (III. 206-228. 1.) és ugyanő több ízben foglalkozott annak jogtörténeti méltatásával, nevezetesen *Tomaschek* bécsi tanárral szemben igazolni törekedett, hogy a selmeczi jogkönyv az -eredeti és az iglauri annak csak fordítása. V. ö. id. m. 56-59. 1.

⁴ L. ezeket *Szabó Károly*, Székely cklevéltár 1872. I-IV. – *Székely Mihály*, A nemes székely nemzet consütütója, privilégiumai stb. 1818.

⁶ Mindezekről már fentebb szözlöttünk. L. a kiváltságleveleket: *Endliehet*, 420-423., 522-525., 559-565. 1. V. ö. *Libloy Schaler Frigyes* Statuta Jurium Municipium Saxnum in Transsilvania 1853. *Wenzel*, Az országos és a partikuláris jogok 1876.

⁷ *Endlicher* 536-541. 1,

nyelven. E statútumot a horvátországi zsupánságok partikularis jogának egyik emléke gyanánt kell tekintenünk.⁸

III. A bírói ítéletek Werbőczy szerint szintén az országos jognak alkotó elemét képezték. Értjük itt már az Árpádok korában és később is a közvetlen királyi bíróságok által hozott ítéleteket, a midőn a királyi kúriában vagy azonkívül tartott ítélőszékeken a király, a nádor, az udvarbíró, a tárnokmester vagy a kancellár elnökölt.

Ilyen bírói ítéletek csak a XIII-ik századból maradtak fenn nagyobb számmal, mert III. Béla koráig még a királyi kúriában hozott ítéleteket nem foglalták írásba.⁹

A magyar jogszolgáltatás erősen központosított jellegénél fogva, a melyhez képest minden fontosabb jogvitás ügy vagy maga a király vagy az ő bírói személyiségének helyettesítői által nyert elintéztést, a királyi kúriában kifejlődött törvénykezési gyakorlat egyik fontos tényezőjét képezte az országos jog fejlesztésének.

IV. Az okiratokban a jogtételek gyakorlati alkalmazást nyernek és így az uralkodó jognak, nevezetesen a szokásjognak, megismerési forrását képezik. Minél több okiratban találjuk valamely jogszabály alkalmazását, annál biztosabban következtethetjük annak érvénybejeli voltát.

Az okmányok kiállításánál mintákat, formulákat használtak, a melyeket nálunk *ars notarialis-oknak* neveztek. A formulák annyiban becsebb forrásanyagot képeznek, mint az okiratok, mert a már megállapított jognézeteket tükrözik vissza.

Valószínűleg már az Árpádok korában is léteztek formulagyűjtemények, de azok nem maradtak ránk. A legrégebb formulagyűjtemény Nagy Lajos korából való. *Ügy ezt, rtiint* a Mátyás korabeli formulagyűjteményeket *Kovachich Márton György* tette közzé „*Formulae Solennes Styli*” című munkájában.¹⁰

⁸ Az eredeti szöveget magyar fordítással együtt kiadta *Wenzel* IV. 384. és kv. 1. Legutóbb kiadta *Racki*, *Mon hist. iur. Slavorum meridionalium* IV. k. 1890. V. ö. *Preux* J., *La loi du Vinodol*. (Nouvelle revue hist. de droit français et étranger. 1896. évf. 5. es 6. füz.)

⁹ *Hajnik*, *Okirati bizonyítás* 1886. 4. 1.

¹⁰ V. ö. *Zsindely*, *Legrégibb formulagyűjteményünk* 1904.

4. §. Az idegen jogok behatása a magyar jogéletre.

A nyugati államokban az egész középkoron át három olyan jogrendszert találunk, a melyek bizonyos mértékig valamennyi keresztény állam közös jogrendjét alkották. E jogrendszerek: I. a germán jog, a melyből később a hűbéri jog fejlődött ki; II. a római jog és III. a kánonjog,

I. A germán jog alatt azoknak a népeknek a jogát értjük, a melyek a nyugatrómai birodalom területén államokat alkottak: az egykori frankok, alemannok, longobárdok, gótok, szászok, stb. jogát.¹

A germán népek a római világalom rombadöntése után nyugati Európában átvették a vezetést úgy a kulturélet, mint a jogélet terén és a római népelemmel egybeolvadva új kulturéletet s azzal kapcsolatosan új jogrendet létesítettek, a

* A legrégebbi okmányok összegyűjtésének és közzétételének alapját *Fejér György* vetette meg: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* I-XLIII. 1829-1844. – Ezenkívül fel kell említenünk még a következő általánosabb jelentőségű okmánytárakat: *Wagner*, *Analecta Scepusii sacri et profani* I-IV. k. 1774-1778. *Wenzel Gusztáv*, *Árpádkori új okmánytár* I-XII. k. 1860-1874. *Hazai okmánytár (Codex Patrius)* I-VIII. köt. 1865-1891. *Theiner*, *Vetera Monumenta a historica Hungáriám sacram illustrantia* I-II. k. 1859-1860. *Teleki*, *Hunyadiak kora X-XII. k.* 1853-1857. *Székely oklevéltár* I-VI. k. 1872-1900. *Ifj. Kubinyi Ferencz*, *Árpádkori oklevelek (Codex diplomaticus Arpadianus)* 1867. *Hazai oklevéltár* I. k. 1879. *Knauz*, *Monumenta ecclesiae Strigoniensis* I-II. k. 1874-1882. *Gróf Zichy-család oklevéltára* I-XI. k. 1871-1915. *Gróf Károlyi család oklevéltára* I-V. k. 1882-1897. *Gróf Sztáray*család oklevéltára* I-II. k. 1887-1889. *Gróf Teleki-család oklevéltára* I-II. k. 1895. *Sopron vármegye oklevéltára* I-II. k. 1889-1891. *A veszprémi püspökség római oklevéltára* I-IV. k. 1896-1907. *Monumenta Vaticana historiám regni Hungariae Illustrantia* I. sorozat 1-6. k., II. sorozat 1-2. k. 1884-1891. *Tkai&c Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis saec. XII. et XIII.* I-II. k. 1873; *Monumenta historica liherae regiae civitatis Zagrabiensis metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* I-XI. k. 1889-1905. *Racki*, *Monumenta spectantia historiám Slavorum meridionalium.* I-V. k. 1868-1897. *Smiciklas Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* I-XIII. k. 1915. *Nagy Imre*, *Anjoukon okmánytár* I-VI. k. 1878-1891. *Varjú E.*, *Bánffy-család oklevéltára* I. k. 1908. *Radvánszkyi-Závodszy*, *Héderváry-család oklevéltára* I. k. 1909. *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye (Corpus statutorum)* I-IV. k. 1885-1897.

¹ L. a germán törzsjogok történetére nézve: *Stobbe O.*, *Geschichte d. deutschen Rechtsquellen* 1860-64. *Brunner H.*, *Geschichte u. Quellen d. deutsch Rechts; Ueberblick über d. Geschichte d. französischen romanischen u. englischen Rechtsquellen (Holtzendorf, Encyclopadie d. Rechts-*

mely később a középkori állami és jogi szervezet kifejlődésére vezetett.

A királyság létesítése után a magyar állam is belépett a nyugati államok sorába, minek következtében az érintkezés mind intenzívebb lett Magyarország és a nyugati népek között. Ennek viszont szükségszerű következménye lőn, hogy a magyar nemzet mindinkább utalva volt arra, miszerint a nyugati államokban uralkodó jogeszméket és intézményeket, mint a nyugati műveltség eredményeit, bizonyos mértékig átvegye, saját jogintézményeit azoknak megfelelően átalakítsa.

A nyugati jogrendszereknek, különösen a germán jognak ilyen értelemben *vett* behatása a magyar jogélet fejlődésére kétségtelen. Maga a királyság létesítése is a nyugati állameszmék befogadását juttatja kifejezésre. Az első századbéli királyok decretumai eléggé tanúsítják a nyugaton uralkodó jogintézmények behatását a magyar jogélet egyes ágazataira.³

A germán jog azonban közvetlenül is érvényhez jutott Magyarországon a nyugatról történt bevándorlások után. A bevándorolt szászok, bajorok, flamandok és olaszok közösségi telepeket létesítettek s azt a kiváltságot kapták, hogy saját jogukkal, amint a források mondják, a *ius theotonicum*-mal élhettek. Ilyen úton jutott érvényre a germán jog az erdélyi és a szepesi szászok földjén, valamint a városok egy részében.

Ebből azonban nem szabad azt következtetnünk, hogy a városi jogok merőben a germán jog alapján fejlődtek, mert a királyi hatalom – a mint azt már kifejtettük – a városi kiváltságok által hovatovább önálló városi jogrendszert fejlesztett.

Ha összehasonlítjuk példaképpen Lengyelország jogfejlődését, azt látjuk, hogy a német városi jogok befolyása ott sokkal nagyobb mértékben érvényesült, mint Magyarországon. A lengyel városok jogrendje a német városok jogának

wissensch. 1891.). *Sohm R.* Fränkisches Recht u. römisches Recht 1880 Zeitschr. f. Rechts-geschichte XIV. k. 1-84. 1.). *Brissaud I.*, Manuel d'histoire du droit français I-IV. füz. 1899-1900.

² A frank jog uralmáról és nagy elterjedéséről a nyugati államokban lásd *Sohm id. m.*

recipiálása alapján fejlődött;³ holott nálunk csakis azon városok egy részében lehet az idegen jog nagyobb mérvű uralmát kimutatni, a melyeket a bevándorolt *hospesek* alapítottak.

A germán jog közvetlen behatása Magyarországon minden időben alárendelt jelentőségű, partikuláris jellegű volt. Az országos jog a nemzeti jog meggyőződéséből fakadó országos jogszokás szerint igazodott, a mely a germán jog alapján fejlődő hűbéri jogot⁴ soha sem recipiálta.

II. A római joga germán joggal egyenes ellentétben álló jogrendszer, mely a klasszikus kultúrálag örökét képezi.⁵

A római jog a római birodalom bukása után is megtartotta érvényét, mint a legyőzött népelemnek személyszerű joga. De ez már nem az igazi, nem a klasszikus római jog többé, hanem egy aláhanyatlott, elbarbárosodott római jog, megfelelően annak az aláhanyatlott kultúrának, mely a római világbirodalom bukását követte.

Ezzel szemben az igazi, a klasszikus római jog felfedezése a bolognai glossatorok érdeme, kik a XII. században kezdtek meg nagyszabású működésüket, midőn felismervén a római jog belső becsét, azt magyarázni és annak a nyugati államokban általános érvényt szerezni törekedtek. A bolognai glóssátorok működése, hatalmas szelleme derítette fel a középkorban a római jog nagy fejlettségét, kitűnőségét, melynél fogva az alkalmas volt, hogy a magasabb műveltséggel bíró népek közös jogát képezze.

Mínhogy a középkori jogászok a bolognai glossatorok nagyhatású működése következtében a jogi iskolákban különösen a római jogból nyertek oktatást, ennek természetesen

³Hüppe, A lengyel alkotmány története. 233. és kv. 1.

⁴L. a hűbéri jogra nézve: Roth P., Geschichte d. Beneficialwesens 1850: Feudalität und Unterthanenverband 1863. Secretan E., Essai sur la féodalité 1858. Bell A., A History of feudalism. 1863. Fustet de Coulanges, Histoire d. institutions politiques de l'ancienne France 1888. Waitz G. Deutsche Verfassungsgeschichte I-VIII. k. Brunner H., Forschungen zur Geschichte d. deutsch, u. französisch. Rechts. 894. 1-184. 1.

⁵Savigny, Geschichte d. röm. Rechts im Mittelalter 1834-51. Bruns E. G., Geschichte u. Quellen d. römisch. Rechts. (Holtzendorff, Encyclopädie d. Rechtswissenschaft). Schmidt C. A., Die Reception des römisch. Rechts. 1868.

következménye az lett, hogy a tudományosan képzett jogászok, midőn alkalmazást nyertek, a római jog elveit a gyakorlati életben is megvalósítani törekedtek.

Ez volt a középkorban a római jog befogadásának (*receptió*) első stádiuma, melyet elméleti befogadásnak nevezünk. A római jog ilyen értelmű behatása a XIII. század folyamán, valamint a következő századokban nálunk is észlelhető. A ránkmaradt okmányokból látjuk, hogy azok szerkesztői a római jogot ismerték és annak elveit alkalmazni is törekedtek.⁶

Ezt az elméleti receptiót követte később az egyes államokban különösen Németországban a római jog gyakorlati receptiója, azaz a római jog egész rendszerének érvényre emelése a hazai jog félreszorításával, mellőzésével.

Ilyen értelemben a római jog receptiója Magyarországon sohasem következett be, mert nálunk kezdettől fogva egységesebb volt a jogfejlődés, a mi feleslegessé tette, hogy úgy mint Németországban az egységes jog alapjául valamely idegen jog, a római fogadtassék el.

A római jog tudományos művelése alapján beállott receptiót előmozdította a középkorban különösen az a körülmény is, hogy a XIII. században mind nagyobb jelentőséghez jut az ipar és a kereskedelem. Előáll egy magasabb fejlettségű gazdasági élet, mely a terménygazdaságból a pénzgazdaságba megy át β a mely fejlődés tökéletesebb dologi és kötelmi jogot igényelt. Ezt megtalálták a középkori népek a római jogban, miért is a gazdasági fejlődéssel kapcsolatosan a római jog elveit alkalmazták; úgy, hogy minél inkább tökéletesedett a középkor gazdasági élete, annál inkább érezhető a római jog befogadása.

III. A k á n o n j o g a római és a germán jog között közhelyen áll, mert mindkettőből meríti tartalmát.⁷

Kezdetben az egyház a római jogot ismeri el saját jogának, a papi rend tagjai a római joggal élnek. Innen az az ismeretes jögtétel,; *ecclesia vivit lege romana*.

⁶ L. Bartal, Id. m. III. 13. I. 6. jegyzet.

⁷ Maassen, Geschichte d. Quellen und Litteratur d. Kanonisch. Rechts I k. 1870. Hinschius, Geschichte u. Quellen d. Kanonisch. Rechts (Holtzendorff, Encyklopädie). Löning E., Geschichte d. deutsch. Kirchenrechts 1878, D'Espinay, De l'influence du droit canonique sur la législation française 1856.

Később az egyház mindinkább figyelembe veszi a germán jogi intézményeket és midőn az *egyház* hatalmi fejlődésének tetőpontja felé közeledik, a római és a germán jog alapján sajátos külön jogrendszert létesít, mint az egyháznak külön jogát, a k á n o n j o g o t.

Az egyház hivatásánál fogva nem jogi, hanem vallás-erkölcsi intézmény és mint ilyennek csak annyiban van szüksége jogi szervezetre, a mennyiben az államtól külön állói vallási társulatot képez. De a középkori népek államéletének fejletlensége következtében az egyház mind nagyobb jelentőséget nyert a jogi szervezet terén, kiterjeszti hatáskörét számos oly ügy ékre, a melyek intézése a fejlettebb állam életben az államhatalom feladata. Az egyház versenyre kel az állammal a jogi rendezés terén, a pápai törvényhozás alapján hatalmas jogrendszer fejlődik ki, mely éppen a középkorban, nevezetesen a XIII. században éri el fejlődésének tetőpontját.⁸

Abból az alaptételből indulva ki, hogy a házasság szentség, az egyház igényli az eljegyzési és házassági ügyekben úgy a törvényhozást, mint a törvénykezést és létrehozza az egyházi házassági jogot, mely uralmát korunkig megtartotta. De nemcsak a házassági kötelékből közvetlenül folyó jogviszonyokat szabályozza, hanem egyéb azzal összefüggő jogviszonyokat is, a minő a gyermekek törvényessége a hozomány, a hitbér kérdése stb.

Majd a végrendelkezést olyan cselekvénynek tekinti, mely iránt az örökösök kegyelettel viseltetni tartoznak, miért is arra felügyelni szintén az egyház feladata. Ezenkívül a patronatus, a tizedjog oly vagyoni jogi intézmények, a melyekre nézve az egyház úgy a törvénykezést, mint a törvényhozást saját hatáskörébe tartozónak tekintette.

Hasonlóképpen nagymérvű befolyást gyakorolt az egyház a büntetőjog fejlődésére, itt is versenyezve lép fel min-

⁸ A pápai törvényhozás eredményei a következő gyűjteményekben vannak egybefoglalva: IX. Gergely Decretalisai, VIII. Bonifác Liber Sextusa és V. Kelemen Klementináiban, a melyek együttesen a klasszikus egyházjogot alkotják. Ezekhez járult később „a XXII. Jánosiféle és az „Extravagantes communes” gyűjtemény, valamint *Gratian* Decretiuma, mint a kánoni törvénytárnak (Corpus Juris Canonici) alkotórészei.

den oly büntett megtorlásánál, a melyek a vallás és erkölcsiséggel közelebbi összefüggésben állottak.

Az egyházi törvénykezés nagy jelentősége úgy a polgári, mint a büntető ügy ékben maga után vonta azt is, hogy az egyházi bíróságok előtt sajátos perjogi szabályok nyernek alkalmazást, a világi perjogtól több tekintetben eltérő kánoni perjog fejlődik ki.

A kánonjog keretén belül fejlődött magánjogi, büntetőjogi és perjogi intézmények mindenütt és így nálunk is nevezetes befolyást gyakoroltak a világi jog, az országos jog továbbfejlődésére. És midőn az államhatalom megszilárdulván, az egyház által gyakorolt hatalmi kört mindinkább magához vonja, az általa fejlesztett intézményeket is nagy részben átveszi és azokat saját jogrendszerébe beilleszti.

Az egyház egyetemes jellegű, egységes szervezettel bírván, mindenütt ugyanazokat a jogelveket és intézményeket alkalmazta s ezáltal hazánkban a római és a germán jog befolyását lényegesen előmozdította.

5. §. A jogi oktatás a középkorban.

A jogi oktatás a középkorban a bolognai glössatorok működése következtében jutott nagyobb jelentőséghez, midőn a jogi, valamint a székesegyházi iskolákból a XII. és XIII. század folyamán a szabad társulás eszméje alapján egyetemek (*stúdium generale*) fejlődtek.⁹

Magyarországon az első olyan székesegyházi iskola, a melyben a jogot is tanították, a veszprémi volt. Vájjon mikor vette itt kezdetét a jogi oktatás, azt biztos történeti adatok alapján eldönteni nem lehet, valamint azt sem, hogy a veszprémi iskola mikor emelkedett egyetemi rangra.¹⁰

Az első biztos nyom arra nézve, hogy Magyarországon

⁹ Denifle H., Die Universitäten d. Mittelalters 1885. I. k.

¹⁰ Vass József (Hazai és külföldi iskolázás az Árpád-korszak alatt 48-49. 1.) azt véli, hogy a veszprémi iskola III. Béla korában emelkedett egyetemi rangra. Ezen nézetet vallja Abel Jenő is (Egyetemeink a középkorban 1881. 3-4. 1.). Ellenben Békefi Rémy tagadásiba veszi, hogy a veszprémi iskola egyetem (*stúdium generale*) volt volna; Árpád-kori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése (Századok 1896. évf. 321. és kv. 1.); A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig 1910. 160-173. 1.

a jogot és pedig nemcsak a kánon jogot, hanem a római jogot is tanították, IV. Incze pápa 1254. évi oklevele,¹¹ melyet Francia-, Angol-, Skót-, Spanyol- és Magyarország, valamint Wales főpapjaihoz intézett s a melyben elrendeli, hogy a római jog doktorainak sem nagyobb, sem kisebb egyházi javadalom nem adományozható.

E nevezetes tilalmát a pápa azzal is indokolja, hogy az említett országokban a világi ügyeket nem a császári törvények (római jog), hanem a szokásjog (*consuetudo*) alapján intézik és így a római jog tanítására nincsen szükség. De ha az uralkodó akaratából mégis tanítanak, azért a római jog doktorait kizáró tilalom mégis érvényben marad.

Az az iskola, a melyben Magyarországon a jogot tanították, s a melyre ehhez képest IV. Incze pápa tilalma vonatkozott, a veszprémi székesegyházi iskola volt.

Tudjuk ezt IV. László okleveleiből,¹² a melyeket abból az alkalomból adott ki, a midőn a veszprémi székesegyházat és a mellette működő egyetemet a tűzvész 1276. évben teljesen elpusztította.

A király maga a veszprémi iskolát a párisi egyetemhez hasonlítja és azt mondja róla, hogy ott a törvénytudomány az ország jogainak fentartására főrangot foglal el.¹³ Továbbá a tűzvész pusztításának leírásából látjuk, hogy a veszprémi egyetem oly gazdag könyvtárral rendelkezett, a minővel a középkorban rendszerint csak a tudományok művelésének központjait képező egyetemek rendelkezettek; valamint látjuk azt is, hogy a káptalannak tizenöt olyan tagja volt, a kik úgy a római, mint a kánoni jognak doktorai voltak s a kik ott bizonyára a jogi oktatással foglalkoztak.¹⁴

Úgy látszik, a tűzvész a veszprémi egyetemet virágzásának tetőpontján érte és valószínű, hogy az akkor ért súlyos veszteségek következtében működését még IV. László korában megszüntette.

¹¹ *Fejér C. D. IV. 2. 254-256.*

¹² *Fejér C. D. V. 2. 347.; VII. 2. 46-50.; IX. 7. 692-96.*

¹³ Prout Parisiis in Franciaet cultus iusticie ad regni iura conservanda inibi obtinuit principatum. *Fejér C. D. V. 2. 347.*

¹⁴ Exceptis libris iuris canonici et civilis quindecim personarum de capitule) doctorum iuris utriusque. *Fejér C. D. V. 2. 47.*

A jogi oktatás ehhez képest csaknem egy századon át szünetelt Magyarországon, mígnem Nagy Lajos 1367. évben a pécsi egyetemet alapította, amelynek a pápai jóváhagyás szerint is egyik fő rendeltetése volt a jogtudományok művelése. V. Orbán pápa idevágó rendelkezése ekként hangzik: „Elhatározzuk és rendeljük, hogy Pécs városában legyen és örök időkig fönmaradjon az egyetem úgy a kánonjogi és római jogi, mint bármely más megengedett facultással a theológiain kívül.”¹⁵

Ügy e rendelkezés, mint más adatok is azt tanúsítják, hogy a pécsi egyetemen a jogtudományok művelésére és terjesztésére kiváló súlyt helyeztek. Ezt bizonyítja a kiváló jogtudósnak *Bolognai Galvano-nak* – vagy mint régebben mondták *Galvanus Bethini-nek* – itteni működése,¹⁶ a kinek Vilmos pécsi püspök jelentékeny adományokon kívül 300 márka évi fizetést biztosított, valamint az a körülmény, hogy a római szentszék – valószínűleg IX. Bonifác pápa – a pécsi püspöknek megengedte, miszerint a pécsi székesegyházi, továbbá a Szent Jánosról nevezett pécsi várbeli és a Szent Péterről nevezett pozsegai prépostságot a z e g y h á z j o g é s a r ó m a i j o g e g y - e g y t a n á r a n a k adományozhassa még akkor is, ha az illető tanároknak már más, az említett prépostságokkal összeférő egyházi javadalmuk van.¹⁷ Minden valószínűség szerint a pécsi egyetem sikeres működésének tudható be, hogy a XV. század végétől kezdve nálunk a kánonjog doktorai mindinkább szaporodtak.

A pécsi egyetem alapítását néhány évtized múlva – valószínűleg 1389. évben – követte Zsigmond király alapítása Ó-Budán. Az „*Universitas Budensis*” vagy más, hibás olvasásból eredő elnevezés szerint a „*Sigismundea*” („*Sunda*” „*Sundea*”) elhelyezéséről és működéséről az eddigi kutatások nyomán vajmi keveset tudunk, de annyi kétségtelen, hogy ezen az egyetemen is rövid fennállási idején, Zsigmond korában, a jogtudományok művelése szintén virágzott. Kétségtelenül bizonyítja ezt az a történelmi adat, hogy az egyetemet

¹⁵ L. V. Orbán pápa megerősítő levelét: *Koller József*, Hist. Episc. Quinque Ecclesarium III. k. 96-100. 1. *Fejér C. D.* IX. 4. 65-68. 1.

¹⁶ Érdekesen fejtegeti ezt *Békefi Rémi*, A pécsi egyetem. 1909. 37. és kv. 1.

¹⁷ *Koller*, id. m. III. 380-383. *Abel Jenő*, id. m. 13. 1.

1415. évben a konstanci zsinaton hat tanár képviselte s ezek közül hár o m j o g á s z¹⁸ (*doctores decretorum*) volt.

Hunyady Mátyás Vitéz János esztergomi érseknek buz dítására 1467. évben Pozsonyban (*Istropolis*) alapított teljes egyetemet (*Universitas Histropolensis sive Posoniensis*). A király kérelmére kiadott pápai engedélyokmányból látjuk, hogy Mátyás felhatalmazást nyert, az ország bármely városában, melyet e czélra kijelöl, egyetemet alapítani minden facultással, tehát a j o g i f a c u l l á s s a l is. Továbbá ugyancsak a pápa megengedi azt is, hogy a király az új egyetemet a bolognainak mintájára rendezhesse be s annak minden státútumát, szokását és rendeletét a pápai széktől nyert megerősítés után átvegye és adandó alkalommal alkalmas és képzett egyéneket minden egyetemi rangra promoveálhasson és rangjának jelvényeivel felruházhasson.¹⁹ Vájjon a pozsonyi egyetemen a bolognai egyetemi szervezet alkalmazást nyert-e és mennyiben azt nem tudjuk megállapítani;²⁰ de ha nem is alkalmazták a bolognai egyetem demokratikus szervezetét, a pápai felhatalmazás reánk, jogászokra nézve mégis különös érdekléssel bír, azért, mert köztudomású, hogy a középkorban a jogtudományok, úgy a római jog, mint a kánonjog művelésének félvirágzása a bolognai egyetemről indult ki. Ezt szem előtt tartva alig lehet kétség az iránt, hogy a pozsonyi egyetemen is a fősúlyt a j o g t a n í t á s á r a f e k t e t t é k.

Mátyás halála után az I. Miksa és II. Ulászló közt kitört ellenségeskedés következtében a pozsonyi egyetem is csakhamar megszűnt létezni. Minthogy pedig Mátyásnak 1465. évben a pápához intézett leveléből az látszik kitűnni, hogy

¹⁸ *Abel Jenő*, id. m. 22. 1. -és 26. jegyzet.

¹⁹ „Nos agitur . . . huiusmodi supplicacionibus inclinati fraternitati Vest re in aliquo ex civitatibus, sive aliquo ex oppidis eiusdem regni, quam seu quod ipse Rex ad id aptam seu aptum duxerit eligendum, *studium generale cum quibuscunque facultatibus*.. . erigendi et constituendi, ne non statuta, con-suetudines, et ordinationes opportuna *ad instar studii Bononiensis faciendi et ordinandi* . . . Apostolica autoritae tenore presencium licenciám concedermis pariter et facultatem . . .”. A pápai bullát közli *Katona*, Hist. Criit. XV. k. és kv. I.

²⁰ *Abel Jenő* abból, hogy az egyetem tanárait nem a tanulók választották, hanem a kancellár nevezte ki és a pörös ügyeket nem a rektor hanem a kancellár intézte el, azt következteti, hogy a pozsonyi egyetem nem a .bolognai, hanem a francia és a német egyetemek módjára volt rendezve, id. m. 28. l.

Magyarországon akkor, mikor a pozsonyi egyetemet alapította, már nem volt egyetem (*non viget aliquod stúdiium generale*),²¹ valószínű, hogy a jogi oktatás már a mohácsi veszedelem előtt teljesen szünetelt hazánkban és csak másfél század múlva kelt új életre a Pázmány Péter által alapított nagyszombati egyetemen, mely a mai budapesti egyetemnek előzője volt.

²¹ Ezt az oklevelet közli *Békefi* (Pécsi egyetem 131. 1. XVI. sz. függelék) és annak abból a tételéből: „In regno Ungarie, licet amplo fertili, non viget aliquod stúdiium generale” azt következteti, „hogy hazánkban 1465 máj. 19-én n e m v o l t e g y e t e m; így tehát a pécsi egyetem sem létezett”.

II. FEJEZET.

A magánjog.

1. §. A nemzetségi kötelék és a családtyai hatalom.

A régi magyar jogban úgy mint a germán jogban¹ is a családnak két különböző körét, fogalmát ismerjük: az egyik, a tágabb értelemben vett család, a „nem” vagy „nemzetség” (*genus generatio*); a másik, a szűkebb, a tulajdonképeni értelemben vett „család” (*familia, domus*).

A családnak e két köréről s azok jelentősége és erői a jogélet terén külön-külön fogunk szólni.

I. Az archaizmus alapján álló ősi államszervezet korában a nemzetségi kötelék nemcsak vérségi, nemcsak magánjogi, hanem politikai, közjogi jelentőségű kötelék. A n e m, ne m z e t s é g (*genus, generatio*) a közélet első formája, a melyben az ugyanazon nemből, nemzetségből valók, a közös őstől Jeszármazók politikai és gazdasági egységet alkotnak. A nemzetség az ősi államszervezetben még határozott közjogi szervezettel bír s erre való tekintetből egykoron a nemzetséget „had”-nak és annak fejét „hadnagy”-nak nevezték, a mely elnevezés máig is él a magyar nép nyelvén. A nemzetségfők egyrészt a nemzetség tagjainak bírái, másrészt a hadban vezetői. Az egyénnek jogállása, léte és fennmaradása a nemzetségi kötelék alapján igazodik, mert egyrészt ez nyújt az egyénnek védelmet a megtámadások ellenében, másrészt ez biztosítja részére a nemzetségi közös birtokban, a szállásokban való részesedést.

¹ Brunner H. Rechtsgeschichte I. 81. és kv. I; Sippe und Wergekl (Zeitschr. f. Rechtsgeschichte III. 1. és kv. 1.). Gierke O., Das deutsche Genossenschaftsrecht I. 15. és kv. 1. A szláv népekre vonatkozólag: Turner P., Slavisches Familienrecht 1874. Jirecek, Das Recht in Böhmen und Mähren 1865.

A királyság létrejötte után a nemzetségi kötelék közjogi, államszervezeti jelentősége megszűnik. A nemzetségek éppen úgy, mint a törzsek jogi szervezete veszendőbe megy, de azért a nemzetségi kötelék nagy jelentősége a jogélet terén továbbra is megmarad és érezteti hatását az egész közép-koron át.

A honalapítás alkalmával szereplő nemzetségek később úgy, miként azt a székelyeknél is látjuk, a leszámazás közelebbi kapcsolata szerint nemekre, ágakra oszlanak. Kifejlődik a nemzetségnek új a b b és k i z á r ó l a g a l e s z á r m a z á s o n a l a p u l ó f o g a l m a, mely nem azonos többé a honalapító nemzetségek fogalmával. A királyság korában már nemzetség alatt azoknak a családoknak összességét értik, a melyekben még a közös leszámazás tudata él, a melyek magukat egy közös őstől származtatják, vagy mint az okmányok mondják: *ab uno avo descendentes*

A nemzetség tagjai a nemzetségi szervezetnek, mint politikai szervezetnek, megszűnése után is védelmi és b é k e s z ö v e t s é g e t alkotnak, egymás iránt kölcsönös védelemre és támadásra vannak kötelezve.³ A nemzetség tagjai védelmezik az egyént a jogtalan megtámadások ellenében. Az, aki sérelmet szenvedett, a nemzetség tagjainak támogatása mellett vesz magának elégtételt, kényszeríti a sértőt elégtételadásra, gyakorolja a nálunk is divó magánharcz jogát. A megölt nemzetségi tagért a többiek vesznek elégtételt és kapják a vérdíjat.⁴ Továbbá per esetén a nemzetség tagjai szolgáltatják az eskütársakat, tesznek bizonyosságot a perben álló nemzetségi tag esküjének hitelessége, megbízhatósága mellett és ezáltal mellette mint egy esküdtszék állást foglalnak, elmarasztalhatásának gátat vetnek.⁵ Úgyszintén, ha valakinek szabadságát megtámadták, a nemzetség tagjai igazolják, hogy szabad ember, mert az ő nemzetségükből való.⁶

Az ország területének megszállása – mint az ősi állam-

² V. ö. *Karácsony János*, A magyar nemzetségek 1900. I. k. VI. 1.

³ Erről az okmányok eléggé tanúskodnak. L. pl. *Fejér C. D.* IV. 3. 290. és 548.

⁴ *Decr. St. Steph.* II. ló.

⁵ L. a IV. fejezetet.

⁶ L. Váradí regest. 351. pont. *Kandra K.* 476. 1. *Dixerunt eundem B. servum esse eorum et filiam ancille sue: Choma respondit suum esse cognatum et de genere suo.* Erre Choma másodmagával esküt tett.

szervezet fejtegetésénél előadtuk – nemzetségek szerint történt. A nemzetségek kezdetben különálló gazdasági egé- szet képeznek, földközösségben élnek. Minden nemzetség- nek külön földterülete, s z á l l á s a (*descensus*) van, mely a nemzetség közös tulajdonát képezi. A nemzetségi szállá sok felosztásaiból fejlődik ki a családi, majd később az egyéni szabad birtok, a nemesi birtok. A honalapító nemzetségek által megszállott területrészek az egyes nemzetségek kebelén belül először ágak, majd családfők szerint felosztatnak és las- sankint életbe lép az egyéni birtok.

A nemzetségi kötelék azonban az egyéni birtok kifejlő- dése után is megtartja jelentőségét a birtokjog terén, mert a nemzetségi szállás felosztásából eredő birtokrészeket to- vábbra is összetartozandó egésznek tekintették, mely a nem- zetséghez tartozik és ha a nemzetség valamelyik ága kihal, ismét a nemzetséghez tér vissza.⁷ A nemzetség kebelén belül történő birtokosztásokból még a XIII. század okmá- nyai is gyakran emlékeznek.⁸

A nemzetségi szállások felosztása következtében a nem- zetség tagjai egymás mellett foglalnak helyet; határosak, szomszédok lesznek. A szomszéd és rokon kezdetben min- dig, sőt még később is gyakran azonos fogalom.

Míg a nemzetségi kötelék teljes erejében fennállott, az ősi vagyont, mint a nemzetséghez tartozót egyáltalán nem lehetett elidegeníteni, és később is a nemzetség tagjai elővé- teli és visszavásárlási joggal bírnak, nehogy idegenek, a nem- zetséghez nem tartozók, az ősi birtokba jussanak.¹⁰ Ugyanez a jog illetve a nemzetség tagjait akkor is, ha valamelyikük büntett miatt vesztette el ősi vagyonát, valamint amikor is, ha az ősi birtok egy részét hitbér gyanánt lekötötték, vagy pe- dig leánynegyed (*quartalitium*) gyanánt kiadták.¹¹

⁷Fejér C. D. IX. 6. 205-234.

⁸Dénes nádor ítélőlevele 1237. évből: ipsa terra sibi cedente ex divi- sione, que fieri consuevit per *singulas generationes* in Hungária. *Knauz Mon. Strig.* I. 324.

⁹L. pl. *Fejér C. D.* III. 2. 149., V. 1. 267; *Wenzel* VII. 260. XII. 498.

¹⁰1298.: 67. t. cz. *Kovachich. Suppl. ad. Vest. Com.* 175. I. A nem- zetségbeliek elővételi és visszavásárlási jogáról az okmányok nagy számban tanúskodnak. L. pl. *Fejér C. D.* III. 2. 415., IV. 1. 167. *Wenzel* VIII. 225. IX. 481. 530.

¹¹1290.: 30. és 33. t.-cz. *Endlichere.* – A. O. II. 18.

A nemzetségi kötelék nagy jelentőségéről tanúskodik az aránybulla 10. cikke is, midőn kimondja, hogy ha valamely nemes, a ki királyi tisztséget visel, a csatában halna el, annak fiát vagy testvérét a király megfelelő tisztséggel ajándékozza meg, ha pedig tisztséget nem visel, adományyal lássa el.

A nemzetséget az atyafiak, a férfiak útján leszármazott firokonok alkotják. Ezeket kell értenünk az okmányok által használt *propinqui*, *cogrtati*¹² és *proximi* kifejezések alatt, mert a nő férjhezmenetele következtében elhagyja atyjának nemzetségét és férjének nemzetségébe lép át. Ebben találja magyarázatát, hogy a nők kezdetben teljesen ki voltak zárva a nemzetségi kötelékre támaszkodó ősi vagyontól, és midőn később fiúutódok nemlétében az ősi vagyonyedére jogot nyertek, akkor is a nemzetség fitagjai azt igaz becsű áron magukhoz válthatták és ezáltal az ősi vagyont idegen kézre jutását megakadályozhatták.

A gyámügyi jog eredetében szintén a nemzetségi kötelékre támaszkodik. Kinek-kinek gyámja legközelebbi atyafia,¹³ mert első sorban a nemzetségnek állott érdekében a még nem törvényes korú gyermeknek neveltetéséről és vagyoni viszonyainak rendezéséről gondoskodni.

A királyi adományrendszer kifejlődésével a nemzetségi jog elve – a mint később látni fogjuk – a birtok jog terén kemény harcot vívott a királyi jog elvével, a mely küzdelem a XIV. században a nemzetségi jog elvének győzelmével végződött.

II. A s z ű k e b b c s a l á d i k ö r, a *familia*,¹⁴ *domus*¹⁵ alatt a azok összességét kell értenünk, a kik ugyanazon család-

¹²L. pl. a Váradi regestrum fentebb id-zeit 351. pontját.

¹³L. pl. *Acilles* ... de genere Zydoy tutor pueri nomine Mach ex *eos dem genere*. Wenzel VII. 47. 1237. év.

¹⁴*Decr. St. Ladislai II. I.* „et omnis familia -eius depereat” mondja a templomba menekült tolvajról. *Endlicher* 335. 1. A „familia” jelenti az alárendeltségi, szolgálati viszonyban állókat, különösen az egyházzal szemben. Budai zsinat 9. pont: *Filii autem sive filie predictorum in familia sive famulata, s eu pro familiis maioris ecclesie, cui sunt immediate subiecti redigantur, ac eciam tencaliitur.* *Endlicher* 569. 1. A bakonybéli apátság jószágainak összeírásában az apátság népéről olvassuk: „ubicumque sunt familie Sancti Mauricii”. *Wenzel* I. 34. 1086. év.

¹⁵A „domus” elnevezés a háztűzhelyet s azzal kapcsolatosan a családot jelenti. *Decr. St. Ladisl. II. 11.*

atya hatalma alatt állanak vagy állottak, ú. m.: a feleség, a gyermekek és a gyámgyermek.

A szűkebb családi kör összekötő kapcsát, az ahhoz tartozók jogi összetartásának alapját a családatyai hatalom képezi, mely kezdetben nálunk is éppen úgy, mint a germán népeknél¹⁶ vagy a rómaiaknál, korlátlan hatalom, teljes szuverenitás volt mindazok felett, a kik ezen hatalom alatt állottak. Bizonyítják ezt első sorban a családi kötelékre vonatkozó elnevezések. Maga a „család” szó hangimásoló kiejtése a szláv eredetű „cseléd” szónak, a mely szolgát, hatalom alatt állót jelent.¹⁷ A magyar nép nyelvén a családapa az ő gyermekeit ma is még cselédjeinek, az asszonyt és leányt pedig fehér cselédnek nevezi. Másrészt a feleség férjét urának, a férj atyját vagy bátyját nagybik, öcscsét kisebbikurának nevezi, mert egykoron, özvegysége esetén, ezek hatalma alatt állott. Már pedig az „úr” szó egyenesen hatalommal bírót jelent.

De a források is arról tanúskodnak, hogy a családatyai hatalom egykoron korlátlan, volt, úgy a feleség, mint gyermekek felett és csak később alakult át mindinkább korlátozott hatalommá, védelmi természetű hatalommá, a melynek feladata már nem a családtya uralmi érdekeit szolgálni, hanem a hatalom alatt állók védelmét biztosítani. A családtyai hatalom az ősi jogban uralmi, a későbbi jogban védelmi természetű hatalom, a mely már nem a hatalom birtokosának, hanem a védelemre szorulóknak érdekében áll fenn.

A családtya egykoron korlátlan fenyítési joggal bírt és tekintetben élet és halál ura. E régi jog maradványát megtaláljuk Szent Lászlónak abban a rendelkezésében, mely szerint a férj hűtlenségen ért nejét megölhette.¹⁸ Ugyancsak a

¹⁶ *Koenigswarter L.*, Histoire de l'organisation de la famille en France 1851. *Gide*, Étude sur la condition privée de la femme 1867. *Siobbe O.*, Die Aufhebung d. väterl. Gewalt nach dem Rechte d. Mittelalters 1865. *Heuslev A.*, Institutonen d. deutsch. Privatrechts 1886. II. 271. és kv. 1. *Viollet P.*, Histoire du droit civil français 1893. *Kovalevsky M.* Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété 1890. *Post*, Studien zur Entwicklungsgeschichte des Familienrechts 1890.

¹⁷ „Nem egy cseléd vagyok, a melyben gyermekek nincsenek”. „Egész cselédekkel kereszteltek az apostolok”. „Éjjel megyn be, midőn az egész cseléd aluszik”. Nyelvtörténeti szótár I. k.

¹⁸ Decr. St. Ladisl. I. 13.

családatya kezdetben nejét és gyermekeit szükség esetén eladhatta vagy elzálogosíthatta,¹⁹ sőt az okmányok tanúsága szerint a fitestvér még a későbbi jogban is a családi hatalma alatt álló nővérét zálogul rabszolgaként lekötötte.²⁰

A családatya eladási jogában bírja kiindulási alapját a régi magyar házasságkötési jog, mely szerint családatyái hatalom birtokosától a hatalma alatt álló nőt meg kellett vásárolni. E jog azonban már Szent István korában korlátozást szenvedett annyiban, hogy a családatya az özvegyen maradt vagy pedig hűtlenül elhagyott nőt újból házasságra nem kényszeríthette, el nem adhatta.²¹

A szűkebb családi kör tagjai, akik ugyanazon családatya hatalma alatt állanak, kezdetben v a g y o n k ö z ö s s é g - ben élnek, a mely fenmaradhat a családatya halálával is, ha a testvérek az ősi vagyonban meg nem osztozkodnak.

A családi vagyonközösséget kifelé a családatya képviseli,²² de a nőnek és a gyermekeknek igénye van a családi vagyonna, a mely már a családatya életében is védelemben részesül. Tanúsítják *ezt azon* büntetőjogi intézkedések, a melyek a családatyának büntette esetén a vagyon elkobzására vonatkoznak. A nőt és a gyermekeket ilyenkor a családi vagyonnak egy harmadrésze illette meg²³ és ha a nő követett el büntetett, a családatya az őt megillető vagyont kiadni tartozott.²⁴ Ha a családatya elhalt a nő és a gyermekek kezdetben nem az öröklés, hanem a vagyonközösség jogán lépnek a családi vagyonna. Ez adja magyarázatát Szent István azon rendelkezésének, mely az özvegyen maradt és a hűtlenül elha-

¹⁹ Tanúskodnak erről a XIII. századbéli pápai levelek: *Theiner* A. *Vet. Mon. Hung.* I. 94.

²⁰ Váradi registr. 190. pont.

²¹ Beer. *St. Staph.* II. 24. 28.

²² L. pl. *Wenzel* VII. 403.: – a hol az atya törvényes korú, de még önálló háztartással nem bíró gyermekét és nem törvényes korú gyermekeit képviseli: *tarn pro se et pro tribus filiis suis, quos iuvenes esse dixit ac pro a His duobus filiis suis . . . quos adhuc parvulos fore asseruit.* L. még *Wenzel* VII. 260.

²³ *Decr. St. Ladisl. IL 8. Unde duae partes den tu r cogna tis jugulatii. tertia vero filii et uxori jugulatoris.* L. még *dec. St. Steph. II. 35.*

²⁴ *Decr. St. Ladisl. III. 6.*

gyotí nőt férje vagyonának haszonélvezetében biztosítja életfogytáig vagy újból való férjhezmeneteléig.²⁵

A családtya hatalom alatt állanak a nem törvényes korú gyermekeken kívül azon törvényes korúak is, a kik a családi közös vagyonban maradnak. Az önjogúság, a családtyai hatalom alól való felszabadulás, csak az önálló háztartás alapítása, a családi vagyonban való osztozkodás alapján következik be. Míg ez be nem állott, egyfelől a családtya rendelkezik a vagyonban és másfelől úgy magánjogi, mint büntetőjogi tekintetben kölcsönös felelősség áll fenn az osztatlan állapotban élő családtya és a családtagok, valamint a testvérek között.²⁶

A családi hatalom különösen érezteti hatását a büntetőjog terén. Kezdetben a jogközösségtől való kizárás, a kiközösítés a családtagokra a feleség- és a gyermekekre is vonatkozott. Szent László már a régi jogot annyiban enyhítette,²⁷ hogy a lopásnál, mint súlyosabb büntettnél is, a családtagok büntetőjogi felelősségét a 10 éven felüli gyermekekre szorította. Majd Kálmán kimondotta,²⁸ hogy a tolvaj apának csak 15 éven felüli gyermekei adhatók el. Mígnem az 1231. évi decretum 25. czikke²⁹ a családtagok büntetőjogi felelősségét a lopás bünteténél megszüntette, kimondván, hogy a tolvajnak neje és gyermekei el nem adhatók. A szlavóniai statútum pedig a büntető ítélet vagyoni következményeire (jószágbobzás, bírságfizetés) rendeli, hogy az apa az eraanczipált fiúért és viszont, valamint a megosztott testvérek egymásért el nem ítéltetők; a miből önkényt következik, hogy a vagyonszövetségben élők (a nem emanczipált fiúk és az atya) egymásért büntetőjogilag felelősek.³⁰

A régi jog egyes maradványai daczára a későbbi fejlődésben azt látjuk, hogy a családtyai hatalom mindinkább ve-

²⁵ Decr. St. Steph. II. 24. és 28.

²⁶ Bizonyítja ezt az 1273. évi szlavóniai statútum alább idézendő pontja.

²⁷ Decr. St. Ladisl. II. 12.

²⁸ Decr. Colom. I. 56.

²⁹ L. erről bővebben a III. fej. 1. §=át.

³⁰ 1273. év 14. pont. Item .alter pro alterius delicto, sicut pater pro fili-o emancipate), vei e converse, aut frater pro fratre divisionis titulo separate, non debeat condemnari, nisi fuerint conscii vel participes criminis perpetrati. *Endlicher* 539. I. V. ö. Várad regest. 141. pont.

szít egykori erejéből. Úgy a feleség, mint a gyermekek mind nagyobb vagyoni önállósághoz, önjogúsághoz jutnak. A családi vagyonszösség elve mellett mindinkább uralomra jut az egyéni tulajdon, valamint az ősi vagyon mellett mind nagyobb jelentőséget nyer a szerzett vagyon, a mely felett már a családtya minden tekintetben szabadon rendelkezik.

A nem törvényes korú gyermekek atyjuk halála után a nemzetség legközelebb álló férfitagjának hatalma alá jutnak. A nemzetségi gyámság nálunk a gyámi hatalom legrégibb formája, a mely már a későbbi jogban csak a nem törvényes korú árvák képviselőjére és védelmére szorítkozik. A nemzetségi gyám a hatalma alatt álló gyermek vagyona felett nem rendelkezhetik szabadon és még akkor is, ha annak ősi birtokát indokoltan oly czélból idegenítette el, hogy anyjának hitbérért kifizesse, a gyámgyermek törvényes korának elérével az elidegenítést érvényteleníthette.³¹

2. §1 A jogképesség és a cselekvési képesség. Szabadok, rabszolgák és idegenek.

Személyes jogképességgel, jogalanyisággal csak a szabadok bírtak. A szabadság szükségképpen feltétele a jogképességnek, mert a rabszolgák nem jogalanyok, hanem uruk hatalmában lévő dolgok; jogokat nem szerezhettek jogügyleteket nem köthetnek.¹ A feltételesen szabadonbocsájtottak (*liberti, liberum*), a tör lók már jogképességgel bírnak, de cselekvési képességük mindenkor korlátolt, hasonlóan azon szabadokhoz, a kik családtyai hatalom alatt állanak.

A cselekvési képesség szempontjából a régi magyar jog csak két kort különböztet meg: a cselekvőképesség és a cselekvőképtelenség korát. A cselekvőképesség korát 9. források törvényes kornak (*légitima aetas*) vagy férfikor nak (*virilis aetas*) nevezik,² a nélkül azon-

³¹ Si predictus puer in virilem pervenicens etatem . . . volens hanc emendationem revocare — posse fuerit revocata. Pretaxatus . . . Aoiiles duplicem summam solvere teneatur. *Wenzel*, VII. 47. 1237. év. Lásd még T. O. II. 95. és 101. 1. 1469. év.

¹ L. a II. könyv III. fej. 4. §.-át.

² L. pl. „non iudicentur usque dum in etate *légitima* fuerint constituti”. *Wenzel VIII.* 30, „si predictus puer in *virilem* pervenicens etatem”. *Wenzel*

ban, hogy megjelölnék, hányadik év betöltésével veszi az kezdetét. Alig lehet azonban kétség az iránt, hogy a büntetőjogi felelősség a cselekvőképesség korával vette kezdetét és ha ezt figyelembe vesszük, akkor a cselekvőképesség kora Szent László idejében a betöltött 10. évvel, Kálmán korában pedig a betöltött 15. évvel vette kezdetét.³ E meghatározás egyezik a nyugati népeknél dívó jogszabályokkal, a mennyiben a germán népeknél is a cselekvőképesség kora a 12-, 14- vagy 15-ik évvel vette kezdetét.⁴

A cselekvőképesség korának elérése csak azoknál a fiúgyermeknél idézi elő a teljes önjogúságot, a kiknek atyjuk elhalálozván, a nemzetség valamelyik tagjának gyámi hatalma alatt állanak, mert ezek, a mint a törvényes kort elérik, a családi hatalom alul azonnal felszabadulnak, teljesen önjogúakká lesznek, sőt esetleg a gyámjuk által kötött jogügyleteket megtámadhatják. Ellenben az atyai hatalom alatt állók a családi vagyonszövetség elvénél fogva csak akkor lesznek teljesen önjogúakká, ha az atyai házból kiválván, önálló háztűzhelyet, családi kört alapítanak.⁵

A nem törvényes korú gyermekek helyett „*qui nondum habent aetatem loquendi*” a jogügyleteket atyjuk, illetve gyámjuk köté, miért is törvényes kor megállapítása kiváló jelentőséggel bírt a jogügyletek érvényessége szempontjából. Ezt az anyakönyvek hiányából az egész középkoron át a hi-

VII. 47. L. még a nőkre nézve *Fejér C. D. X. 3. 282.* A nem törvényes kort a források rendszerint „*tenera aetas*”-nak mondják. Anj. okm. III. 607.

³ Decr. St. Ladisl. II. 12. Decr. Colomani I. 56.

⁴ A cselekvőképesség kora -a legtöbb germán törzsnél a 12-ik évvel kezdődik; ellenben a ripuari frankoknál (*Lex Ribuariorum* c. 81.) és a burgundoknál (*Lex Burgundionum* c. 87.) a betöltött 15-ik évvel. V. ö. *Schröder*, *Rechtsgeschichte* 253. 1. *Werböczy* állítása szerint a régi szokásunk értelmében a férfiak 14-ik, a nők 12-ik évvel lesznek törvényes korúak. Ez a kor meghatározás azonban kétség kívül római jog vagy még inkább a kánon jog behatására vezetendő vissza.

⁵ Szükségképpen következik ez a családi vagyonszövetség elvéből, valamint abból, hogy az atyai háziban maradt törvényes korú gyermekek atyjuk büntetteiért felelősek. (Decr. St. Ladisl. 12. Decr. Colomani I. 56., Szlavóniai statútum 15. pont.) A régi germán jog szintén nem ismerte a törvényes nagykorúságot. Bizonyos kor elérésére nem szerzi meg az emancipációt, hanem az önálló háztűzhely alapítása, a mi a családi vagyon felosztását feltételezi. V. ö. *Stobbe O.*, *Die Aufhebung d. väterl. Gewalt nach d. Rechte d. Mittelalters* 1865.

teles helyek szemle útján eszközölték (*revisio aetatis*). A későbbi jogfejlődésben a római jog és a kánonjog behatása következtében a cselekvési képesség szempontjából a régi magyar jog is többféle korhatárt állapít meg. *Werbőczy* már a férfiaknál négy korhatárt különböztet meg. Szerinte a törvényes kor (*légitima aetas*) férfiaknál és nőknél egyaránt a 12-ik életévvel állott be, de megjegyzi, hogy régi szokásunk értelmében a férfineműeket 14-ik, a nőneműeket 12-ik évükben mondják törvényes korúaknak. Ez a korhatár tulajdonképpen a perbeli képességre vonatkozik, mert a törvényes korúak már perbe szállhatnak és pert indíthatnak. A második korhatár a férfiaknál a 16-ik, a harmadik a 18-ik életév, a midőn már bizonyos jogügyleteket önállóan, gyámi hozzájárulás nélkül köthetnek. Ezt követi a teljeskorúság (*perfecta aetas*), melyet a férfiak 24, a nők 16 évvel érnek el, a midőn már összes fekvő jószágukról és bármiféle birtokaikról teljes hatalommal rendelkeznek.⁶

A városi jogok jobbra megegyeznek a Hármaskönyv korbeosztásával. A budai, a pozsonyi és a szepesi jog szerint a törvényes kor a 14-ik, illetve a 12-ik életév betöltésével veszi kezdetét, ellenben a XV-ik századbeli tárnoki jog kor meghatározásai nagyon bizonytalanok.⁷

A nők kezdetben törvényes koruk elérése után is családi hatalom alatt állanak, a melyet vagy az atya, vagy a legközelebbi fokon gyakorol felettük. Sőt még *Werbőczy* tanítása szerint is, a nők csak akkor tekinthetők teljesen önállóaknak, önhatalmukban levőknek, ha férjhez mentek, a midőn a kikényszerített bevallást visszavonhatják.

A nőkre vonatkozó nemi gyámság lassankint mindinkább gyengül és a nők mindinkább önálló cselekvési képességhez jutnak. Mutatkozik ez főképpen a házasságkötési jog és a házassági vagyonjog terén. A családi hatalom birtokosát csak a beleegyezési, illetve az ellenmondási jog illeti meg. Továbbá a nő a férjétől kapott hitbére felett a házasság megszűnésével szabadon rendelkezik, úgyszintén a házasság tar-

⁶ HK. I. r, 111. ez. – *Werbőczy* nem a római jogi *major aetas*-A (nagy kort), hanem a germán jogból átvett *perfecta aetas*-t (teljes kort) használja. – A *revisio aetatis*-ra vonatkozó formulát lásd *Kovachich*, *Formulae Solenn. Styli*. II. 125. sz.: „uti visu considerarc de animo metiri potest”.

⁷ V. ö. *Wenzel*, A XV. századi tárnoki jog 18. 1.

tama alatt is a leánynegyed és mindazon vagyon felett, a melyet mint külön vagyont, bármely czímen szerzett.⁸ A nők adománybirtokot is szerezhetnek és a felett királyi kiváltság alapján teljesen szabadon rendelkezhetnek;⁹ valamint a földesúri hatalom kifejlődésével az uradalmukon tartózkodó jobbágyaik felett, udvarbirájuk útján, joghatóságot gyakorolnak.¹⁰

A rabszolgaságot, mint a személyes jogképesség, a jogalanyiség egyenes tagadását, a születés tartja fenn. A rabszolgának gyermekei rabszolgákká lesznek. E szigorú jogelv következtében a szabadoknak tiltva van rabnót feleségül venni, mert, a ki ezt tette, szintén rabszolgává lett és jogképességét elvesztette.¹¹ Ellenben, ha szabad nő ment rabszolgához, személyes szabadságát megtartotta, de gyermekei szintén rabszolgákká lettek.¹² És ha valamely rabszolga magát csalárdul szabadnak állítva kötött szabad nővel házasságot, a nő atyja vagy firokonai megtámadhatták azt, mint érvénytelen házasságot (*indignum matrimonium*).¹⁵ Sőt később is a házasság szabad és rabszolga között tiltva volt, és a házasság felbontható.¹⁴

Előállhat a rabszolgaság büntetésképpen, a midőn a rabszolgaságra ítélt rendszerint családját és vagyonát is elveszti

⁸ L. pl. *Fejér* C. D. IV. 2. 104. 122. 345. IV. 3. 308. VII. 3. 111, VII, 5, 442. *Wenzel* II. 76. III. 115. VIII. 252. IX. 90. 182. N. O. VI. 113. VIII, 26, 223, Anj. okm. I. 119. 451.

⁹ II. Endre király Ahalyzt, (Bothez nejét, a királyné mellett tett szolgálatokért Widhor földjével adoimányozza nieg és rendeli: quod *maritus eius nullám iurisdictionem in terra illa habere debeat*, eandem A. cuiouneque voluerit, sive suo marito, isivé pro remedio anime sue plenam conferendi habeat potestatem. *Fejér* C. D. III. 1. 285. 1220. év.

¹⁰ *Fejér* C. D. II. 200.

¹¹ Decr. St. Steph. II. 27.

¹² *Fejér* C. D. II. 92. 1137. év: „ordinavimus cum duobus aratris et novem imansionibus, quarum nomina haec sunt: Hartnigic cuim filiis suis, *absque uxore, quae libera est*” *Wenzel* VI. 194. Chuda cum filiis et filiabus, quia uxor *libera* est. U. o. VII. 142. Mindezen okmányok arról tanúskodnak, hogy mindkét nemű gyermekek rabszolgákká lettek. Van azonban okmány, mely arról tanúskodik, hogy a szabad nő gyermekei félig szabadok. H. O. VIII. 71-72. V. ö. *Békefi*, A rabszolgaság Magyarországon 20-21. 1.

¹³ V. ö. V aradi registr. 162.

¹⁴ *Kovachich*, Form. Solenn. Styli 136. 141. 142. sz.

örökre, mert nejét és gyermekeit rabszolgaként eladják, vagy onát pedig a királyi kincstár részére foglalják le.¹⁵

Az örökös rabszolgaság mellett azonban a későbbi jog ismer már ideiglenes rabszolgaságot is, mint a jogképesiég ideiglenes elvonását, a szabadságnak zálogul lekötését. Előállott ez akkor, ha valaki a rá szabott bírságot megfizetni nem tudta, a midőn a bíró az elíteltet és családját zálogul (*vadidum*) a nyertes félnek hatalmába adta mindaddig, a míg valaki helyette a bírságot meg nem fizette.¹⁰ Úgyszintén a családfő családjának valamelyik tagját adóssága fejében ideiglenesen rabszolgaságba adhatta.¹⁷

A rabszolgák jogképességük hiányából, uruk akarata nélkül házasságot nem köthetnek, sem tanuk nem lehetnek. A földesúr azonban megengedheti, hogy rabszolgája bárkivel, bármely szabaddal is házasságra lépjen, vagy pedig megtilthatja, hogy mással, mint saját rabszolgájával kössön házasságot.¹⁸

A rabszolgaságot a szabadonbocsajtás szüntette meg, de teljes jogképeséget csak akkor adott, ha a szabadonbocsajtás feltétlenül történt olyképpen, hogy a rabszolga ura birtokát szabadon elhagyhatja. Ellenkező esetben a feltételesen szabadon bocsajtott (*libertus, libertinus*) csak korlátozott jogképeséssel bír és továbbra is urának hatalma alatt marad.

Az idegenek, a máshonnan származók a középkorban uralkodó jogi felfogás szerint jogvédelemben nem részesülnek és így jogképeséssel sem bírnak, jogokat nem szerezhetnek.

Valamint a nyugati államokban,¹⁹ úgy nálunk is kezdetől fogva a királyi hatalom részesíti védelemben az ide-

¹⁵L. a III. fejezetet és *Kovachich*, Form. Solenn. Styli 136. sz.

¹⁶Váradí registr. 141.

¹⁷U. o. 190.

¹⁸*Fejér* C. D. II. 90. 1137. év: Sed si abbati plaouerit, dent filias liberis, et duc ant de liberis. – *Wenzel* I. 35. 1086. év: Ut non possint nubere aliunde, neque tradere filias suas aliénas, sed intra ipsos nubant.

¹⁹*Démangeat*, Histoire de la condition civile des étrangers en France 1844. *Grimm J.*, Deutsche Rechtsalterthümer 1854. 396. és fcv. 1. *Klimrath*, Travaux sur l'histoire du droit français I. k. *Heusler*, Institutioner, d. deutsch. Privatrechts I. 144. és kv. 1.

généket. E felfogást már Szent István intelmeiben megtaláljuk, melyeket Imre fiához intézett.²⁰ Majd később, különösen Kálmán rendelkezései arról tanúskodnak, hogy a királyi hatalom különös gondot fordított az idegenek védelmezésére és kedvezmények nyújtása által iparkodott az idegeneknek, a kiket a források általán *hospes-eknek* neveznek, letelepedését előmozdítani.²¹ A mint már láttuk, a városi élet fejlődése éppen ezáltal nyert nálunk nagyobb lendületet.

Az állampolgárság mai fogalma a középkorban még nincsen kifejlődve. Az állampolgárság megszerzésének és elvesztésének feltételei, valamint az állampolgári minőséghez fűződő jogi következmények nincsenek megállapítva. Az, a ki az országba jött és itt megtelepedett, háztűzhelyet alapított, állampolgárrá lett.

A bevándorlás és a letelepedés rendszerint nem egyenként, hanem együttesen, tömegesen történt, a midőn az együtt letelepedők külön kiváltságot kaptak, mely jogállásukat szabályozta.

A bevándorlók között voltak magasabb rendi állásúak, lovagok vagy nemesek is, a mint azt *Kézai* tudósítása tanúsítja.²² Az ilyen idegenek rendszerint a királytól adománybirtokot kaptak s ez alapon a régi magyar nemzetségek utódaival egyenlő jogokban részesültek, nemesekké lettek.²³

Habár a magyarok kedvezően fogadták is az idegeneket, mindazáltal rájuk nézve bizonyos korlátozó intézkedések állottak fenn, a melyek inkább közjogi jelentőségűek, de a magánjogi jogképességet is érintik.

Már az aranybulla 11. cikke kimondja, hogy idegenek királyi főtisztvislégre az országgyűlés meghallgatása nélkül ki nem nevezhetők.²⁴ A 26. cikk pedig megtiltja, hogy a király idegeneknek birtokot adományozzon; és ha mégis adomá-

²⁰Decr. St. Stephani I. 6.

²¹Decr. Colomani I. 35. 80. 81. Az I. k. 4. cikke szerint: „Item nulks advena sine fideiussore recipiatur” – idegent kezes nélkül befogadni nem szabad. E rendelkezés azonban az előző cikkel összevetve, valószínűleg csak a papi rend tagjaira vonatkozott.

²²De nobilibus advenis. *Endlicher* 124. és kv. 1.

²³Érdekes példája ennek II. Endre adománylevele Aragóniai Simon részére 1223-ban. *Fejér* C. D. III. I. 393-396.

²⁴„Si hospites, videlicet boni homines, ad regnum venerint, sine consilio regni ad dignitates non promoveantur”.

nyozott volna, vagy ha az idegen vétel útján birtokot szerzett, az ilyen birtokokat az ország lakói magukhoz válthatták.²⁵

Ez már határozott korlátozása az idegeneknek a birtokjog védelme szempontjából, a mely korlátozás azonban megszűnt, a mint az idegen kijelentette, hogy az ország lakója akar lenni és itt megtelepedik,²⁶ mert a honosításnak a középkorból semmi különös feltételeit nem ismerjük.

Hasonló törekvést látunk a városokban is. A városi kiváltságlevelek egyik állandó pontját képezi, hogy az ingatlant: földbirtokot vagy házat, idegenre, nem városi lakóra átruházni nem szabad, ha csak a városban megtelepedni nem akar.²⁷ Sőt a várföldeken, királyi uradalmakon vagy magánosok birtokain földközösségben élő nem nemes szabadok később már tiltakozó állást foglalnak el az ellen, hogy idegenek közöttük helyt foglalván, a közös földbirtokokban részesedjenek és az ilyeneket, mint j ö t t-m e n t e k e t (*extorres*) kizárni törekcsenek.²⁸

A nemesi jogra való honosításnak a szabad birtokjoggal való adományozáson kívül egyik módja volt még az is, ha az idegent valamely nemes nemzetség királyi engedély mellett kebelébe befogadta,²⁹ a mi által az illető nemessé és így teljes jogú állampolgárrá lett.

3. §. A házasságkötési jog.*

Az összehasonlító jogtörténet tanúsága szerint a házasságkötés két legrégebb formája a n ő r a b l á s és a n ő v é t e l volt. Hogy az ősidőkben a házasságkötés e két formája mi-

²⁵ „Item, possessiones extra regnum non conferantur. Si sunt aliquae col la ta e vei venditae, populo regni ad redimendum reddantur”.

²⁶ Világosan kimondja ezt az 1231:23. t.-cz.: Hospites nobiles ad regnum venientes, nisi incolae esse velint, ad dignitates non promoveantur, per tales enim divicie regni extrahuntur.

²⁷ Pesth kiváltságlevele 1244. év 5. pont. Item, quod nuus hospes ex ipsis possessiones suas vei domos vendere valeat alicui extraneo, nisi in eadem villa volenti amodo habitare. *Endlicher* 467. 1. – L. még Nagyszombat 1238. év 13. pont. U. o. 446. 1.

²⁸ Váradi Registr. 7. 11. 17. 157. 323. 340. 358.

²⁹ *Fejér* C. D. VI. 2. 249-252.

* *Irodalom: Friedberg E.*, Das Recht der Eheschliessung in seiner gesobichtl. Entwicklung 1865.; Verlobung und Trauung 1876. *Sohm R.*, Das

lyen viszonyban állott egymással és az egyes néptörzseknél miképpen fejlődött, azt biztos történeti adatok híján eldönteni nem lehet.¹

Ma már kétségen kívül áll előttünk, hogy az ősi magyar jog szerint a házasságkötés adás-vétel formájában történt.² Erre vonatkozólag újabb időben nagy érdekű tudósítás birtokába jutottunk, mely *Gardezi* perzsa írótól ered, a ki a magyar házasságkötési jognak elég világos és tüzetes leírását adja, mindenesetre világosabbat és tüzetesebbet, mint *Tacitus* a germán népekre vonatkozólag.³

Gardezi tudósítása, a melyet először 1894. évben *Kuun Géza gróf* fordítása alapján ismertünk meg, ekként hangzik: „A magyaroknak egy oly házassági szokásuk van, mely szerint, midőn házasodnak, árút (vételárt) hoznak. A nő minősége s marhákban álló vagyona szerint az árú (vételár) majd több, majd kevesebb lehet; az árút (vételárt) elhozván a sátor *előtt* letelepednek. A leány atyja a vőlegény atyját *házába* vezeti, s a miye van menyétbőrökben, nyiisztpremékben, evetbőrökben, czobolypremekben, rókabőrben, kamuka selyemszövetben, neki megmutatja: az prémes ruha érték-

Recht der Eheschliessung 1875.; Trauung und Verlobung 1876. *Dargun*. Mutterrecht a Raubehe 1883. *Post*, Entwicklungsgeschichte d. Familienrechts 1890, *Esmein*, Le mariage en droit canonique 1891. *Freisen J.*, Geschichte d. Canoniischen Eherechts 1893. *Brissaud*, Manage par achat 1900. *Opet O.*, Rrautradition 1910. *Kováts Gy.*, A házasságkötés Magyarország gon 1883. *Roszner E. beró*, Regi magyar házassági jog 1887. *Schiller B.* Szent István törvénykönyvének házassági joga 1912.

¹ L. e sokat vitatott kérdésre nézve az idézett munkákat.

² *Kézai* ugyan krónikájában (*M. Florianus*, Hist. Hung. font. dom. II. 105.) a Hunor és Mago.r mondával kapcsolatosan említi a nőablást, de ennek jogtörténeti szempontból nagyobb jelentőség nem tulajdonítható.

³ *Germania* cap. 18.: Dotem non uxor marito, sed uxori maritus offert; inters unt parentes et propinquj ac probant mimerá, non ad déliéi as mulie bres quaesita née quibus nova nupta comatur. sed boves et frenatum equum et scutum cum framea gladioque in haec munera uxor aocipitur, atque in vicem ipsa armorum aliquid viro adfert: hoc maximum vinculum haec arcana sacra, hos coniugales deos arbitrantur

⁴ „A Magyar Honfoglalás Kútfoi” című forrásmunkában (172-173. 1.) olvasható fordítás szövege az általam közölttől némileg eltér; de ezt a perzsa eredeti fordítója, kiváló tudósunk, *Kuun Géza gróf*, hozzám intézett levelében az eredetivel megegyezőnek jelentette ki. – Az eddigi írók nem ismervén *Gardezi* tudósítását, a régi magyar házasságkötési jogról csak hiányos képet adhattak.

ben, melyeket aztán egy szőnyegbe göngyöl s a vőlegény atyjának lovára köti s őt emigyen házába kíséri. Ezután az áruhoz (vétélárhoz) tartozó tárgyat számba kell venni, a mely-áru (vétélár) marhából, pénzből és bútorokból áll. Mindezt neki a vőlegénynek küldik. Ezek befejeztével a leányt a házba hozzák” (t. i. a vőlegénynek vagy atyjának házába).

Íme, előttünk áll a régi magyar házasságkötési jog úgy, a mint azt a jogszokás megállapította. E szerint a nőért a nő atyjának vagy annak, a kinek családtyai hatalma alatt áll, vételárt kínálnak. A vételárt rendszerint a vőlegény atya kínálja, mert a családi vagyonközösség elvénél fogva a vőlegény még rendszerint önjogúsággal nem bír, saját vagyonnal nem rendelkezik. Erre csak a külön háztűzhely, a családalapítás útján tesz szert, ha atyjával megosztozik. A vételár nagysága még a jog részéről nincsen megállapítva, hanem a hő minőségéhez és vagyonosságához képest különböző lehet, a szerint igazodik. Ha a nő atya a vételárt elegendőnek találta, megmutatja az ő vagyonát a vőlegény atyjának, különösen azt, a mit kiházásításképpen leányával adni akar, a mely vagyon, úgy látszik, az előkelő magyar embernél tíz prémes ruha értéket képviselt s a melyet a férfi atya azonnal magával vitt.

Majd ezután a vételárt képező tárgyakat, a pénzt, a bűtort és marhákat számba veszik és azokat a leánynyal együtt a vőlegény házába viszik.

Ehhez képest a régi magyar jog szerint a férfi a nőt a családtyai hatalom birtokosától megvásárolta, de már *Gardezi* tudósítása szerint a vételárt a családtya a nővel együtt a vőlegénynek visszaadja, hogy az a nőnek vagyoni biztosítására szolgáljon, a mit *Gardezi* akként jelez, hogy a vételárhoz tartozó tárgyakat számba kell venni.

Gardezi tudósítását annál megbízhatóbbnak kell tekintenünk, mert ő a *burdászok* és a *szlávok* házasságkötését a magyarokétól egészen eltérőleg írja le.⁵ Ezt a tudósítást meg

⁵ L. a burdászok házasságkötésének leírását MHK, 160. és a szlávokét 179-180. 1. – Különösen érdekes *GardézUnél* a régi szláv népek házasságkötési szokásainak tüzetesebb leírása, mely *Kuun Géza gróf* fordításában így hangzik: „Ha egy nő egy férfit megszeret, hozzá lép és kezét az övébe teszi; ha két éjjlen át közöszültek, nőül veszi, ha ez nem történt, eladja, s így szól hozzá: „ha tenmagadban boldogságot megtaláltad, magadra

erősíti a magyar nyelvjárás is, a mely eddig jóformán az egyedüli támpontot nyújtotta arra nézve, hogy a régi magyar jog szerint a házasságot egykoron adás-vétel formájában kötötték. Ebből magyarázták eddig is, hogy a házasulandó férfit a magyar „vevő legénynek”, „vőlegénynek”, azt, hogy azokat, a kik a házasság megkötésénél a férfi részéről közremű-

szoros felügyelettel voltál; ha feleségnek mész, a háznak élj” „ A (ki) paráznaságot követett el, (azt) megölik s mentségét nem fogadják el”. Gardézi-nak ezt a tudósítását *Balzer O.* lemergi egyetemi tanár, a ki erről könyvem német kiadása alapján vett tudomást, hozzám intézett levelében a következőképpen magyarázza: „A mi a házasságkötés szertartását illeti, én abban a tudósításban, hogy maga a leány köti kéznyújtással a házasságot, bizonyítékát Játom annak, hogy már akkor az ő beleegyezése – *legalább is szüleinek beleegyezése mellett* – szükséges volt a házasság érvényéhez; ezt közvetetten támogatja a legrégebb orosz krónikairó – az állítólagos *Nestor* – közlése, mely szerint a pogány orosz törzseknél a házasság rablás formájában köttetik ugyan, de a rablás csak a férfi és a nő között létre jött előzetes megállapodás után történik. Mindazáltal Gardézi tudósításából az látszik kitűnni, hogy a házasság következtében a nő férjének nem csak hatalmába kerül, hanem tulajdonába is; mert a férjnek még akkor is, ha őt két próbaéj után megtartani nem akarja, jogában áll, hogy őt eladja; a házasságkötésnél előforduló kéznyújtás tehát, mint általában a primitív jogban, symbolizálja a nőnek tulajdon gyanánt való átadását. A következő bekezdés: 1. „ha tenmagadban boldogságot megtalál-tad magadra szoros felügyelettel voltál; 2. ha feleségnek mész, a háznak élj” véleményem szerint az eredetiben némiképpen meg van csonkítva. Előtte csak a második tétel érthető: a férfi a jelzett próbaéjek után kijelenti, hogy a nőt hitvesül megtartani hajlandó. A próba ebben az esetben sikerült, még pedig – úgy hiszem – a férfi azt találta, hogy a nő nem szűz. Az első tétel, mely nyilván szemiben áll a második tétellel és összefügg a megelőzőkkel (a hol t. i. a nő eltasztásáról, illetve eladásáról van szó), azokat az okokat kívánja megnevezni, a melyek a férfit neje eladására feljogosítják. Az ok abban rejlik, hogy „boldogságát önmagában megtalálta és magára szoros felügyelettel volt”; a férfi tehát a próbaéjszakákon azt tapasztalta, hogy neje még szűz. Ez egy ismert jelenség, mely a primitív népek jogában gyakran előfordul, s a melyet manapság a nemzeti szervezeten belül eredetileg fennállott nőközösségre szoktak visszavezetni olyformán, hogy a férjes nő, mint férjének tulajdona hitvesi hűséggel tartozik ugyan, de a leány nem köteles szüzességét megőrizni, ellenkezőleg, akárki-nek odaadhatja magát; a miből végre is az a felfogás fejlődik ki, hogy az a nő, a ki férjhezmenetelig szüzességét megőrizte, tulajdonképpen nem sokat ér, mert senki őt meg nem kívánta”. *Balzennék* igen érdekes és értékes fejtegetése azt bizonyítja, hogy Gardezinak ezt a tudósítását sokkal nehezebb magyarázni, mint a magyarok házasságkötésére vonatkozót, és ez

ködtek „vevő feleknek” (vőfeleknek),⁶ viszont a férjhez menendő leányt, a ki már korához jutott, „eladó leánynak”, azt pedig, a kiért már a vételárt megfizették, „arának” (árunak) nevezték.⁷

A házasságot létesítő adás-vételi szerződés, *Gardezi* előadása szerint még készértékbeli szerződés, a melynél a vevő szolgáltatását, a vételár lefizetését vagy átadását nyomon követi a megvásárolt leánynak, az árúnak átadása, a vőlegény házába kísérése.

De már *Gardezi* tudósítása is sejteti, a mi a későbbi jogfejlődésben nálunk is úgy, mint a germán népeknél bekövetkezett, hogy a házasságkötés két jogügyletből állott; az egyik a tulajdonképpeni házasságkötés, a házasságnak, mint adás-vételi szerződésnek megkötése, a nő vételárának lefizetése által; a másik a már megkötött szerződésnek teljesítése, a megvásárolt nőnek a férfi kezére adása, a vőlegény házába kísérése (*traditio puellae*). Ezért mondja *Gardezi*: „Ezek befejeztével (t. i. az adásvételi szerződés megkötése után) a leányt a házba hozzák.”⁸

A kereszténység felvétele után az egyháznak a házasságkötésre vonatkozó tanai nálunk is mindinkább gyökeret vertek és félreszorították a régi magyar házasságkötési jogot. Annál könnyebben történhetett ez, mert a házasság a magya-

szerintem is onnan ered, hogy *Gardézi-nak* ez a tudósítása valamiképpen *megcsonkítva maradt ránk*. *Balzer* felfogása ellen látszik szokni az a tudósítás, hogy a paráznaságot a szlávoknál igen szigorúan, halállal büntetik, már pedig paráznaság alatt bizonyára a hajadon leánynak akár nő, akár nőtlen férfival való közösülését is kell érteni.

⁶ Lásd Magyar Nyelvtörténeti Szótár III. k. – A házasságkötésnél közbenjárókat: *paralympus*, *mediator*, *nuntiusokat* említi a Váradai egestrum 29. 262. pont.

⁷ A magyarok egykoron a „menyet” „arának” nevezték. L. *Pariz-Pápay*, *Dictionarium latino-hungaricum* Lócse, 1708: *Nurus*, *menyem*, *menyed*, *antique aram*.

⁸ A „traditio puellae-t okmányaink még a XIII. században is többször említik: *pridem cum eadem domina filia sua, cum earn nuptui tradidit . . . tradita filia . . . Knauz*, *Mom. Strig.* I. 526. 1265. év. – „Regina Voles quamdam puellam nomine et . . . cuidam ex regni nostri nobilibus, B. nomine, *tradidit in uxorem*. *Fejér* C. D. III. 1. 285. L. még *Wenzel* I. 35. 1086. év XII. 629-630. 1298. óv; *N. O. V.* 30. 1258. év.

roknál úgy *Gardezi* tudósítása, mint a hazai krónikák szerint monogam természetű volt.^{ft}

Az egyház tanítása szerint a házasság szentség, a férfi és a nő isteni rendelésén nyugvó legbensőbb egyesülése, mely csak a házasulandó felek kölcsönös megegyezése alapján jöhet létre: *consensus facit nuptias*.

E tanítás éles ellentétben állott a régi magyar és a germán házasságkötési jog adás-vételi jellegével, mert a házasságot e tanítás következtében már nem a családtya köti többé a vevőlegénnyel, hanem maga az eladó leány. A házasság consensuális szerződés, a melynek érvényéhez nem kívántak mást, mint a házasulandó felek kölcsönös akaratmegegyezését.

Az egyháznak azonban sem nálunk, sem a nyugati államokban nem sikerült azonnal a régi jogot és az azon alapuló házassági szokásokat félreszorítani. Útját állotta ennek a családi jog ereje, mely a családtyának továbbra is lényeges befolyást, részvételt biztosított a házasság megkötésénél.

A házasságkötés elveszti ugyan adásvételi jellegét. A családtya nem adhatja el többé szabadon a hatalma alatt álló nőt, mint tulajdonában levő dolgot, mert a házasságkötés lényege, súlypontja a nő beleegyezésében fekszik; de azért a nőt a családtyától kell kérni, az ő szava szintén döntő jelentőségű a házasság megkötésénél, az ő (hozzájárulását mellőzni nem szabad.

Világosan tanúsítják ezt a felifogást Szent István rendelkezései. Míg egyrészt az özvegyen maradt vagy elhagyott nőt már nem lehet újabb házasságkötésre kényszeríteni,¹⁰ addig másrészt nőrablás esetén a nőrabló még akkor is büntetést fizet, ha utóbb a leány szüleivel megbékült.¹¹ A királyi hatalom tehát erőteljes védelemben részesíti a családtyai hatalmat és az abból folyó beleegyezési jogot.

⁹ *Anonymus*, *Gesta Hungarorum*: Non erant enim fornicatores, seri iSoLummodo unus quisque saiam habebat uxorem. *M. Florianus*, *Hist. Hung.*, font. dorn. II. 3. 1.

¹⁰ *Decr. St. Stephani* II. 24. „et a nemine iterum cogatur in coningium” II. 28. „et nemo in aliud coniugium earn cogere praesumat”.

¹¹ U. o. II. 25. „et raptor decern solvat juvenos pro raptu, licet postea reconcilietur parentibus puellae”. Kálmán már a nőrablás megbüntetését az egyházi bíróságokra bízta (I. 5°).

A vevő legény nem fizet többé vételárt, mert az a nő részére kirendelt vagyonná, hitberré alakul át, miután a családtya, már *Gardezi* tudósítása szerint, a vételárt a férjnek kezére visszabocsájtja, hogy az a nőnek a házasság megszűnése esetén vagyoni biztosítéku szolgáljon. A vételár helyébe lép az *arrha*, a f e l p é n z vagy foglal ó, mint az egykori vételár jelvénye,¹² mely később jegygyűrűvé, jegyajándékká változik át, a mely szintén a nőt illeti meg.

A régi jog erejét tanúsítja, hogy habár az egyház a házasság megkötéséhez semmiféle formát nem kívánt, mégis a népszokás ilyeneket alkalmaz, a minő: a gyűrűváltás, a kézfogás és az esküvés.¹³

A házasságnak az egész életre kiható nagy jelentőségénél és szentségi jellegénél fogva az egyház megkívánta, hogy a házasfelek, mielőtt az együttélést megkezdik, isten áldását kikérjék, templomba menjenek. Az egyházi áldás (*benedictio*) az egyház legrégebbi közreműködése a házasság megkötésénél, mely kezdetben a nő átadása, a *traditio pueiiae*, alkalmával foglalt helyet.

Később, midőn a házasság consensuális szerződéssé válik, midőn már a házasságot maguk a felek akaratmegegyezésük által kötik, akkor az egyház arra is törekedett, hogy a házassági akaratnyilvánítás (*consensus nuptialis*) az egyház színe előtt (*in facie vei conspectu ecclesiae*) történjék. Követelte pedig ezt azért, hogy az együttélés házassági jellege, törvényessége könnyebben bizonyítható és az ágyaságtól megkülönböztethető legyen.

Az egyház azonban ezt a törekvését az egész közép-koron át nem tudta megvalósítani és a házasságkötés egyházi formáját (az illetékes lelkész és két tanú előtti házasságkötést) csak a tridenti zsinat (1545-1563. év) tette kötelező-

¹² A Kálmán alatt hozott házasságkötési törvény még az *arrha* adását megkívánta és ugyancsak az ő házasságkötésére vonatkozó tudósítása mondja: „Et lo giorno ordinato et determináló, in presentia m ulti episcopi . . . , li doli délia ci te II a in publico foro assignats”. *Wenzel* XI. 35. – Az *arrha*-ról a későbbi okmányok is többször tesznek említést. L. pl. *Wenzel* H. 210. *Fejér* C. D. VIII. 7. 280.

¹³ A gyűrű váltásról lásd Hofmann. Über d. Verlobungss u. den Trau; ring (Sitzungsberichte d. philosophischhistorischen Klasse d. kais. Akad. d. Wissenah af ten 1870. évf.) – A kézfogás és az eskü alkalmazására nézve *Fejér* C. D. III. 1. 356. 414.; V. 2. 389. *Wenzel* IV. 285.; V. 93. 265.

vé. Mindaddig az egyház megelégedett azzal, ha a házassági akarat (*consensus nuptialis*) bármiképpen bizonyítható, de azt folyton sürgette, hogy a felek együttélésük megkezdése előtt templomba menjenek, misét hallgassanak és papi áldásban részesüljenek.

Az egyház e törekvésének eredménye a Kálmán király korában tartott második zsinatnak az a rendelkezése, mely a házasságkötés egyházi formáját előírta, habár nem is azzal a jogi íhatással, mint azt jóval később a tridenti zsinat tette.

Maga a Kálmán alatti második zsinat rendelkezése a következő:¹⁴ Tetszett a szent zsinatnak, hogy minden házasságkötés az egyház színe előtt, a lelkész jelenlétében, alkalmas tanuk előtt, a foglalóadásnak valami jelével és mind a két félnek megegyezésével történjék; máskülönben az nem házasságnak, hanem parázsnaságnak tekintessék[^]

E rendelkezésben a régi magyar házasságkötési jognak az egyházi tanok behatása alapján előállott továbbfejlődése tükröződik vissza, A házasságkötés lényegét már a házasulandó felek akaratmegegyezése képezi, a melynek az egyház kívánalmaihoz képest a könnyebb bizonyítás kedvéért a lelkész és alkalmas tanuk jelenlétében kell történnie.¹⁵ De ez magában véve még nem elégséges, hanem szükséges az egykori vételárt helyettesítő foglaló jelvényének (*signum subarrationis*) átadása is. A házasság még nem tisztán consensuális szerződés. A *signum suharrhafionis* a foglalóadás jelvénye, -2l gyűrű a régibb jog maradványa, mely arra emlékeztet, hogy a házasságkötés egykoron adásvételi szerződés volt, mely az által jött létre, hogy a vőlegény a vételárát a nő atyjának lefi-

¹⁴ E rendelkezés a Corpus Juris szövege szerint, mint Kálmán decretumainak II. k. 15-ik cikke. az *Endlicher* által használt kézirat szerint per dig, mint a Kálmán korában tartott ú. n. második zsinat 16-ik pontja fordul elő és ekként hangzik: Piacuít sanctae synodo, ut omnis coniugalis desponsatio in conspectu ecclesie, praesente sacerdote, coram idoneis testibus aliquo signo subarrationis ex consensu utriusque per-et, aliter non coniugium, sed opus fornicarium reputetur. – *Endlicher* 374. 1.

¹⁵ A törvény magyarázatára nézve *Péterffy* (Sac. Conc. I. 51.) a következőket mondja: „Multi ex hoc capite coniiieunt, matrimonia clandestina in Hungaria iam ante S. Concilium Tridenti, prohibita fuisse; alii de ea causa canon em insertum dicunt, ut coniugia christianorum cum paganis, quorum non pauci in Hungaria, vivente Colomano supererant, rescinduntur.

zette. Ennek helyébe lépett a foglaló (*arrha*), a melynek jelvénye a gyűrű, mint a házasság megkötését külső kifejezésre juttató dolog.

Kálmán idejében már a régi magyar jog ereje megtörtött. A házasságkötés nem adásvételi szerződés többé, nem reális szerződés, mely a vételár lefizetése alapján jön létre, hanem consensuális szerződés, melyet maguk a felek kötnek. De a *Signum subarrationis* (gyűrű) alkalmazásának előírása a régi jog maradványa, mely *Gardezi* tudósítására emlékeztet bennünket.

Az egyház abból az alaptételből indulva ki, hogy a házasság szentség, nálunk is úgy, mint a nyugati államokban a házassági jogra vonatkozó törvényhozást és törvénykezést lassankint egészen hatalmi körébe vonta.¹⁶

Az egyház alapítja meg a házasságra lépés feltételeit, felállítja és szabályozza a házassági akadályokat, a minő a fejletlen kor, az erőszak és kényszer, a tévedés, a közeli vérrokonság és sógorság, a lelki rokonság, a papi rend, a büntett és a vallási különbség. Mindezekre nézve a királyi decretumokban csak egyes szabályokat találunk, a melyek az egyház kívánalmainak érvényre emelését célozzák.

A házasság az egyház tanítása szerint felbonthatlan élet szövetség. De a felbonthatlanság elve csak lassan tudott nálunk gyökeret verni. Szent István még megengedi,¹⁷ hogy a nő, a kit férje hűtlenül elhagyott, újból házasságra lépjen, ellenben a férj, ha elhagyott nejének házassága után tér vissza, csak püspöki engedély mellett nősülhet. Kálmán korában is még az első esztergomi zsinat azt az álláspontot foglalja el, hogy a házasság hűtlen elhagyás és házasságtörés alapján felbontható, sőt ha a férfi nejét alaptalanul házasságtöréssel vádolta, a nőnek jogában állott mással házasságra lépni.¹⁸ De már a második zsinat a felbonthatlanság elvét mondja ki és azt szigorúan keresztülvinni törekszik: *quod deus coniunxit homo non separet*.¹⁹

¹⁶ L. Knauz, Man. Strig. I. 295. Wenzel VIII. 179. Thein&v, űet. Man. Hung. I. 115.

¹⁷ I. 28.

¹⁸ Synodus Strig. prior. 52. pont. *Endlicher* 355-356. J.

¹⁹ Synodus altera 4. pont. – L. még az 5., 6. és 7. pontokat. *Endlicher* 373. 1.

Végül az érvénytelen házasságok kötésének megakadályozása céljából az egyház a házasságok kihirdetését kötelezőleg előírta, a nélkül azonban, hogy annak mellőzése a házasságot érvénytelenné tette volna.²⁰

4. §. A házasság jogi hatása. A házassági vagyonjog.

A házasság jogi hatása – a mint már fentebb előadtuk – első sorban abban nyilvánult, hogy a nő férjének családi hatalma alá került, mely egykoron éppen oly korlátlan volt, mint a családatya hatalma gyermekei felett.¹ E régi jog maradványa, hogy a férfi még Szent László rendelkezése szerint nejét, ha házasságtörésen érte, megölhette. De viszont, ha ártatlanul ölte meg, a nő atyafiainak compositiót fizetett, a mi már a férj fenyítési jogának korlátoltságáról tanúskodik.

Továbbá egykoron a feleséget éppen úgy, mint a gyermekeket, a családatya büntetéért rabszolgaként eladták, a mely büntetőjogi felelősség mindinkább enyhült ugyan, de még a XIII. században sem szűnt meg teljesen.³ Ha a nő férje háztuzhelyét elhagyja, a férjnek jogában állott annyiszor, a mennyiszer visszakövetelni.⁴ Másrészt azonban a férfi sem bonthatta fel szabadon a házastársi életközösséget, mert ha ezt tette, ha külföldre szökött, vagy magát rabszolgaságba adta, összes vagyona feleségének birtokában és haszonélvezetében maradt mindaddig, a míg »íjból, férjhez nem ment,⁵ a mi neki még a Kálmán korában tartott első esztergomi zsinat szerint is meg volt engedve.⁶

Idők folyamán a nő mind nagyobb önállósághoz jut férjével szemben. A férj hatalma mindinkább elvesztvén ural-

²⁰ Az 1215. évben tartott IV. latcráni zsinat tette a kihirdetést általán kötelezővé: 3. X. (IV. 2.). Ismétli nálunk az 1279. évben tartott budai zsinat 120. feje.

¹ Az asszony az ő férjét a latin okmányok szerint is „urának” nevezi: „dominus meus Martinus”. *Fejér C. D. II. 92-94.*

² Decr. St. Stephan! II. 14.

³ Váradí regest. 141.

⁴ Synodus altera 4. pont: ut si qua mulier a viro suo fugerit, reddatur ei et quociens fugerit, restituaurei. *Endlicher 373. 1.*

⁵ Decr. St. Stephan! II. 28.

⁶ Synodus prior 52. pont. *Endlicher 366. 1.*

mi jellegét, védelmi természetű hatalommá alakul át, melynek feladata a nő érdekeit megvédeni. A férj nevének a perben törvényes képviselője és ha a nő büntettet követett el, a férj köteles érte a bírságot megfizetni, lopás esetén pedig nejét a rabszolgaságból kiváltani.⁷

A házasságnak kezdettől fogva nevezetes hatása volt a házaspár vagyoni viszonyaira és az ilyképpen kifejlődött jogintézmények összességükben a házassági vagyoni jogot alkotják.

Már *Gardezi* tudósítása szerint a nőért egykoron fizetett vételár, a nő részére kirendelt vagyonná, a középkori értelemben vett *dos-sá* (hitbér) változik át,⁸ mely ebben a fejlődésében egyszersmind ellenértéke annak a vagyoni értéknek, a mit a nő kiházasításképpen magával hozott.

A régi magyar jogban uralkodó nemzetségi vagyoni rendszer és a családi vagyoni közösség elvénél fogva, a melyhez képest egyrészt az ingatlan, a földbirtok csak a nemzetségi tagjait illetheti, másrészt a családi vagyoni közösségben a családatya rendelkezik, a nőnek dotálása a férj részéről azzal a jelentőséggel bír, hogy a nő ennek alapján lép be a családi vagyoni közösségbe, a mely neki vagyoni biztosítékul, ellátásul szolgál nemcsak a férj életében, hanem özvegyiség esetére is. Ennélfogva *Gardezi-nak* az a tudósítása, hogy a vételár gyanánt felajánlott dolgokat: a marhát, pénzt és bútorokat számba kell venni, nem úgy értelmezendő, hogy a nőnek csak ezen ingó dolgokra van joga a házasság megszűnése esetén, mert ezek a házasság hosszabb tartama alatt elenyészhetnek; hanem akkép, hogy a nő ezen vagyoni biztosíték, a férj dotációja alapján lesz a családi vagyoni közösség részesévé, a mely neki biztosítja a közös vagyoni élvezetét, úgy a férj életében, mint halála esetén mindaddig, a míg újból férjhez nem megy, a midőn részére

⁷ Decr. St. Stephani II. 29.

⁸ A germán jogi *dos* eredete és fejlődésére nézve: *Ginoulhiac*, Histoire du régime dotal et la communauté en France, *Schroeder*, Geschichte a. ehelich. Güterrechts in Deutschland 1863-1874. *Boissonade G.*, Histoire des droits de lépoux survivants. 1874. *Dargun*, Mutterrecht und Raubene 1883. *Heuser*, Institutionen d. deutsch. Papatrechts 1886. II. 292. és kv. *J. Hvadil P.* Untersuchunen zur Bhögüterrechtsbildung 1909.

a családi közös vagyomból a rangszerű kiházasítás, mint a férj dotációja kiadandó.⁹

A házassági vagyonzognak ezt a fejlődési állapotát tükrözi vissza Szent István decretumának az özvegyen maradt nőre vonatkozó az a nevezetes rendelkezése, a mely csak most, *Gardezi* tudósítása alapján, válik előttünk megérthetővé s a melynek alapját még a családi vagyonszösség képezi.

A férfi által dotált nő a családi vagyonszösségbe lépve, a férj elhalálózása esetén – a mint Szent István rendeli¹⁰ – gyermekeivel együtt a családi vagyomban marad és ott nem kegyelemkenyeret élvez, hanem gyermekeivel együttes birtoklás és haszonélvezeti jog illeti meg, a melytől őt senki meg nem foszthatja, újabb házasság kötésére nem kényszerítheti. De ha férjhez akarna menni, akkor a családi közös vagyomból, a mely a gyermekek tulajdona, csak a rangjához illő kiházasítást igényelheti. Sőt még akkor is, ha a nő gyermekek nélkül jutott özvegyiségre, férje összes vagyónak, a családi közös vagyonnak haszonélvezetében és birtokában marad élete fogytáig és ha elhalt, e családi közös vagyomban, a melyben a nő kiházasítása is befoglaltatik, a férj nemzetsége tagjaira száll át, ilyenek nem létében a királyra. Ez a magyar özvegyi jog (*ius viduale*) eredeti mivoltában.

Nem lehet kétség az iránt, hogy Szent István az ő rendelkezésében még a családi vagyonszösség elvét tartja szem előtt, a melyhez képest a nőnek külön vagyona egyáltalán

⁹ Ehhez hasonló fejlődést találunk egyes germán törzseknél is. Lásd *Heusler*, id. m. II. 295. és kv, 1.

¹⁰ Decr. St. Stephani II. 24.: *Volurmus quidem, ut viduae et orphani sint nostrae legis participes, tali tenoré: tit quae vidua cum illiis et filiahus remanserit, atque nutrire eos et manere cum illis. quamdium vixerit, promiserit, habeat potestatem a nobis sibi concessam id faciendi, et a nemine iterum coigatur in conjugium.*

§ 1. *Si enim mutató voto, iterum nuhere voluerit et orphanos deserere, de rebus orphanorum nihil omnino sibi vendicet, nisi tantum sibi congrua vestimenta aeeipiat.*

§ 2. *Si autem vidua sine proie remanserit et se in nuptam in sua viduitate permanere promiserit, volumus, ut potestatem habeat omnium bonorum suorum, et quidquid inde facere velit, faciat et post obitum ejus eadem bona, ad sui redeant parentes mariti, si parentes habet; sin autem non, rex sit haeres.*

nincs; mind az, a mit kiházasításképpen magával hozott s a mit a férj neki ellenértékül felajánlott, a férj vagyonának alkatrészévé lesz, halála után a gyermekeire, ha ilyenek nincsenek, a férjre vagy annak nemzetségtagjaira száll át, de a nő felett nem rendelkezhetik.

Szent László decretuma már a családi vagyonközösség gyöngüléséről és a feleségre néző vagyonnak a családi vagyonközösségben való elkülönítéséről tanúskodik. Ha a férjes nő lopás büntetésebe esik, a férj nem válthatja őt meg többé, mint Szent István korában, hanem eladják rabszolga gyanánt és a férj a feleséget megillető azt a vagyont, a mely-nyel újból házasságra léphetett volna, tartozik kiadni, ha pedig az özvegyasszony lopott, akkor az ő részét a fiait megillető résztől elkülönítik és ekobozzák.¹¹

Mindez már arról tanúskodik, hogy a családi vagyonközösség ereje lassankint megtörik s azzal kapcsolatosan a nő a házasság megszűnése esetén úgy azt, a mit kiházasításul magával hozott, mint a férj dotációját (az egykori vételárt), saját vagyona gyanánt követelheti. Az özvegyen maradt nőt most már nemcsak a családi közös vagyon együttes birtoklása és hasznélvezete illeti meg többé, hanem igénye támad, hogy az egykori vételár erejéig a férj vagyonából kielégítést, külön vagyoni ellátást nyerjen, mely az ő tulajdonát képezi.

Az a vagyon, a mely ilyképpen a férj vagyonából az özvegyen maradt nőt a szokásjog szerint megilleti, a középkori értelemben vett *dos*, a mit a magyar nyelvjárás később éppen nem megfelelően „hitbér”-nek nevezett, habár annak eredetét tekintve, a házastársi hűséghez semmi köze, mert az az egykori vételárból fejlődött ki. Később azonban már a kánonjog behatása alapján mindinkább érvényre emelkedik az a felfogás, hogy a nő a hitbért nem az egykori vételár ellenértéke gyanánt, hanem a házastársi kötelesség (*debitum*

¹¹ Decr. St. Ladisl. III. 6.: Si quae mulier ihabens maritura, furtum fecerit, nasum perdat et venumdetur, et cum tota substantia sua, cum qua Post viri sui mortem maritari alio posset, pereat. Et si vidua idem fecerit alterum perdat oculum, et exceptis partibus filiorum suorum, cum parte sua annihilatur.

conjugale) teljesítéséért kapja és így ha erre nem képes, hitbért sem követelhet.¹²

A nő a hitb ért (*dos*) törvényes házassága alapján az országos jogszokás szerint követelheti akkor is, ha erre nézve előzetes megállapodás nem történt.¹³ Azt a hitbért, a mely a nőt ilyképpen a szokásjog szerint megilleti, törvényes hitbérnek (*dos légitima*) nevezzük szemben az írott hitbérrel (*dos scripta*), melyet a férj feleségének élők között vagy halálesetre szóló rendelkezés alapján biztosított.¹⁴

A törvényes hitbér nagysága – úgy, mint egykoron a nő vételára – a házaselek vagyoni állapota szerint különböző, mert sem az országos jogszokás, sem a királyi decretumok erre nézve bizonyos normatívumot fel nem állítanak s ezért az okmányokban a legkülönbözőbb nagyságú hitbért találjuk.¹⁵ Ügy az aranybulla, mint az 1231. évi decretum csak általánosságban biztosítja a feleségnek a hitbérigényét még az esetben is, ha férjét halálra ítélték vagy perdöntő baj vívásnál legyőzték.¹⁶ Később azonban már a törvényes hitbér a vérdíj (*homagium*) szerint igazodik s ennek megfelelően a főnemesek özvegyeinek hitbére 400, a köznemeseké 200 arany forint volt.¹⁷

A hitbér a férj összes, úgy ősi, mint szerzeményi vagyónát terheli, de csak a házasság megszűnése után követelhető a feleség vagy annak örökösei részéről, a férjtől, vagy annak

¹² *Kovachich*, Form. Solenn. Styli 179. sz. – *Werbőczy* már a hitbért ilyképpen definiálja: „quae uxori propter eius deflorationem et concubitum de bonis mariti datur” HK. I. 93.

¹³ Z. O. I. 3. 1238. év „eciam dotem in qua sibi maritus iuxta *consuetus dinem regni generalem* fuit ofenoxius et obligatus . . . plenarie remisit ei; dem. – L. még *Wenzel* VII. 271. 535. *Fejér* V. 3. 362.; H. O, VIII. 400.

¹⁴ Lásd pl. *Fejér* C. D. III. 2. 227. 230. IV. 2. 418. *Wenzel* III. 115. VII. 300. 538.

¹⁵ *Fejér* C. D. III. 2. 376. 490. IV. 1. 358. 470. IV. 2. 519. VII, 3, 69, *Wenzel* II. 312., III. 115., IV. 90. 204. 260. VIL 517. 535.; N. O. VII. 28. 119. 182. Vili. 400. 409. stb.

¹⁸ 1222: 12. t. cz. Uxotes dacedentum vel damnatorum ad mortem per sententiam, vel in duello sucoumihentium, vel ex quacunqve alia causa non f rangen tu r dote sua. V. o. 1231:24. t. cz.

¹⁷ *Werbőczy* H. K. I. r. 93. *Kovachich*, Form. Solenn. Styli 188. sz.

örököseitől,¹⁸ ha csak a feleség azt a férjnek vagy örököseinek el nem engedte.¹⁹

A nő hitbérigényének kielégítése gyanánt úgy ingó, mint ingatlan dolgot lehet átengedni. Ez utóbbi esetben a férj nemzetségtagjainak jogában állott a hitbér fejében átengedett ősi ingatlant igaz becsú áron visszaváltani.²⁰

Mindaddig, a míg az özvegyen maradt nő hitbére és egyéb vagyoni jogi igényeire nézve kielégítést nem nyert, elhalt férje vagyonában marad.²¹ E megtartási jognak jogtörténeti alapja abban keresendő, hogy a hitbér és a kiházásítás csak egyenértéke annak a birtoklási és haszonélvezeti jognak, 2l melylyel az özvegy nő a családi vagyonszövetség elvénél fogva, egykoron férje összes vagyonán bírt.²²

Már *Gardezi* tudósítása szerint is, a nő férjhezmenetei alkalomával bizonyos vagyoni értéket – átlag tíz prémes ruha értékben – visz magával férje házához. Ez a *kiházásítás*, a melyet Szent István decretuma *congrua vestimenta*, a későbbi források *les allataé, res deductae, res secu madductae* stb. kifejezésekkel jeleznek.

A kiházásítás (*allatura uxorea*) rendszerint a női ruházatból és a háztartáshoz szükséges ingó dolgokból állott,

¹⁸ A hitbér követelésére való jogról és annak kiszolgáltatására irá* nyúló kötelezettségről számos okmány tanúskodik. L. pl. *Fejér C. D.* III. 2. 490. IV. 1. 358. IV. 2. 70., V. 2. 364. VI. 2. 148. *Wenzel* II. 312., IT, 281., IV. 90., 346., VII. 180. VIII. 408. N. O. I, 73, III, 1, 33. VI. 80. VII. 182. VIII. 243. Z. O. I. 86. Várad Regestr. 139. 147.

¹⁹ L. pl. Z. O. I. 3. *Wenzel* V. 134. VII. 271. 514. 541. *Fejér C. D.* VI. 1. 209. VI. 2. 148. VII. 5. 396.

²⁰ 1290: 30. t.=cz. Éppen ezért az ősi birtoknak hitbér fejében való át* ruházásánál a nemzetségtagok beleegyezését ki kellett kérni. L. pl. *Fejér C. D.* IV. 1. 471-472.: *quandam villam suam haereditariam ... in aestimationem 50 marearum pro dote sua cum consensu omnium cognatorum contulerunt perpetuo possidendam . . . quia nihil se posse dare de rebus mobilibus asserebant*

²¹ *Kovachich*, Form. Solenn. Styli 188.: *Sexto est notandum, quod si noibiles dominae viduabuntur, extumc univrsae possessiones maritorum suorum pro dotibus suis tacite ipsis obligabuntur et non prius per quem piaim depelli possint ex eisdem seu removeri donec debita ipsarum persolventur.*

²² Erről tanúskodik, midőn a nő elengedi a hitbért férje fivérének azon feltétel mellett, hogy elhalt férje házában és birtokaiban maradjon. *Wenzel*, VIII. 359. L. még *Wenzel* VII. 73. 363.

de állhatott egyéb ingóságokból is, a nő vagyonosságához képest.

A kiházasítást a leány atyja tartozik adni, vagy ha ő nem élne, helyette az, a ki a leány felett a családtyai hatalmat gyakorolja, a kinek egykoron a vőlegény a vételért felajánlotta.

Míg a nemzetségi kötelék a birtok jog terén teljes erejében fennállott, a nők öröklési igénynyel a családi vagyonban egyáltalán nem bírtak. A leánygyermekket, ha férjhez nem mennek, a családi közös vagyon együttes élvezete illeti meg, a mit a későbbi jogfejlődés haj a doni j o g n a k (*ius capillare*) nevez;²³ ha pedig házasságra lépnek, az ősi vagyonból rangszerű kiházasítást igényelhetnek.²⁴

A kiházasítás (*allatua uxorea*) már eredetében az ősi vagyon terhe, melyet a nemzetség nőtagja atyafiaitól, atyja ősi vagyonának örököseitől igényelhet. Ebben keresendő szerintem a leány negyed (*quartalitium*) eredete, melyet az ősi vagyonban már az aranybulla 4-ik czikke biztosított fiutódok nem léteben a leánygyermekeknek s a melyet a későbbi jog átvitt az adománybirtokra is.²⁵ Azért mondják a későbbi források, hogy a *quarta* a természetjog alapján jár a nőknek; *iure naturali debita*?²⁶

Felfogásom helyességéről tanúskodnak azok a rendelkezések, a melyek arról szólnak, hogy ha a leányok atyjuk elhunytával negyedtet nem kapnak, annak örököseitől tartást és kiházasítást követelhetnek.²⁷ Ugyanezen jogelv uralmát bizonyítja Zsigmond törvényhozása, midőn elrendeli, hogy az országos jogszokás szerint a leányok részére kiházasításukig az apai ház és az apai birtokok negyedrésze elkülönítendő; férjhezmenetlük és kiházasításuk alkalmával pedig negyedjoguk pénzül megváltandó. Vagy pedig, ha a nemes leány atyja vagy legközelebbi atyafia beleegyezésével nem

²³ *Werbőczy* HK. I. r. 92. ez.: „puellae quae capillos adhuc vela; nine nudatos gestant”. Frank, A közigazgatás törvénye I. k. 95. 1. *Wenzel*, Magyar magánjog II. k. 431-432. 1.

²⁴ H. O. I. 21. VIII. 331.

²⁵ 1298:75. r. cz.

²⁶ *Fejér* C. D. VIII. 132. *Wenzel* XII. 628. *Kovachich*, Form. Solenn. Styli 181. sz.

²⁷ *Fejér* C. D. IV. 1. 162. *Kovachich*, Form. Solenn. Styli 188. sz.

nemes emberhez ment férjhez, akkor a leánynegyed természetben kiadandó.²⁸

A házasság tartama alatt a kiházasításhoz tartozó dolgok, a mennyiben azok nem a nő kizárólagos használatára szolgálnak, a férj vagyonával egybeolvadnak, annak kezelése alatt állanak. A házasság megszűnése esetén pedig a férj vagy annak örökösei a feleségnek vagy örököseinek a kiházasításhoz tartozó vagyontárgyakat kiadni tartoznak és pedig a mi még van, természetben, a mi pedig már elhasznált, megfelelő értékben, mert a férj vagyonát a kiházasítás tekintetében a megtérítés kötelezettsége terheli.²⁹

A nő a kiházasításhoz tartozó dolgokról, mint saját vagyonáról, szabadon végrendelkezhetik, miután ahhoz a férjnek semmi joga nincs; ha pedig nem végrendelkezett, törvényes örököseire szállanak.³⁰

Ugyancsak szokás volt az is, és szokásban van ma is, hogy a házasságkötés alkalmával a nőt a vőlegény, a szülők, az atyafiak vagy mások megajándékozzák. Ezen ajándékokat, a melyek rendszerint a nő használatára szolgáló tárgyakból állottak, a források *res paraphernales*-nek nevezik, magyarul n á s z a j á n d é k n a k vagy j e g y a j á n d é k - n a k nevezhetjük.

A n á s z a j á n d é k a jogi természetére nézve megegyezik a kiházasítással, éppen azért a források gyakran a nászajándékhoz tartozó dolgokat éppen úgy, mint az *allaiura uxorea-t*, *res secum delatae*, *res adducfae* stb. kifejezésekkel jelölik, és viszont a *res paraphernales*, *sponsalia* és *dotallium* alatt nemcsak a nászajándékokat, hanem az *allatura-t* is kell érteni és egyáltalán mindazon vagyoni tárgyakat, a melyeket a nő házasságra lépése alkalmából férjének házába hozott.³¹

²⁸ 1435. év. II. decr. 19. és 20. t.-cz. ismétli az 1486:26. t.-cz. V. ö. *Werböczy* III. K. I. r. 29. ez. 7. és 8. §§

²⁰ „Rebus mobilibus a domo mariti sibi . . . competentibus” *Fejér* C D. VII. 5. 340. L. még Z. O. I. 38. *Wenzel* IV. 204. V. 134: VIII: 403:

³⁰ *Uxor Privarci comitis de Hung. ... de omnibus rebus proprks sind a parentibus suis taditis, que maritum suum nullo iure contingebant eondidit testamentum*”. Z. O. I. 3. L. még *Fejér* IV. 333. 395. *Wenzel* VI. 229. IV. 493.

³¹ Z. O. I. 12. *Wenzel* IV. 90. 273. IX. 102. 217. *Fejér* IV. 3. 428.

A kiházásításon és a nászajándékokon kívül leheteti a nőnek olyan külön vagyona is, a melyet a házasság tartama alatt, de a házasságra való tekintet nélkül, királyi adomány, öröklés, adás-vétel, csere vagy más jogügylet alapján szerzett, a mely felett a nő már a házasság tartama alatt szabadon rendelkezhetett³² s a melyet a házasság megszűnésével a férj vagy örökösei, a nőnek vagy örököseinek szintén kiadni tartoztak.

5. §. A szabadbirtok eredete. A szállásbirtok és az adománybirtok.*

Az ősi államszervezet korában a magyar birtokrend a nemzetségi köteléken nyugodott. Őseink a honalapítás alkalmával a nemzetségi nomád földközösség intézményét hozták magukkal. A törzsek részére kiutalt területek megszállása nemzetségek szerint történt. Minden egyes nemzetségnek külön területe, szállása (*descensus*) volt, mely a nemzetség közös tulajdonát képezvén, a családfők közös használatára szolgált és pedig nemcsak a rétek, legelők, erdők, hanem kezdetben a művelés alá vett szántóföldek is,

³² A csatári monostor alapítólevelében olvassuk, hogy a férj nejétől vett szöllőről rendelkezik: „quam emit ab uxore supra”. – *Fejér C. D.* II. 88-92. Ezen kívül számos okmány tanúskodik a házasságban élő nő külön vagyonáról. L. pl. *Wenzel* VI. 516. IX. 90. XII. 534. N. O. VIII. 43: 352: Szt: O: I: 1: II. 199. Anj. okm. I. 119. 127. 451. *KovachPeh*, Form. Solenn. Styli II. 204. sz. *Werbőczy* tanítása szerint is országunk régi és elfogadott törvénye az, hogy a feleség összes birtokjogaira, de különösen szerzett vagy másként kapott vagyonára nézve férje javára szabadon rendelkezhetik és örök bevallást tehet. HIK. I. 110. ez.

* *Irodalom: Villányi Szaniszló*, Győrmege és város anyagi műveltség-története 1881. *Wenzel*, Magyarország mezőgazdaságának története 1887. *Tagányi Károly*, A földközösség története Magyarországon (Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1894. évf.); falu és földközösség (Közgazdasági Lexikon I. k.) *Laboulaye E.*, Histoire du droit de la propriété foncière en Occident. *Lavaley E.*, De la propriété et de ses formes primitives 4. kiad. 1891. *Maurer K.*, Geschidhte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hof-Verfassung in Deutschland 1862-63.; Geschichte der Dorfverf ássunk 1865-66. *InamasStemegg*, Deutsche Wirtschaftsgeschichte 1879-1901. *Kgvalevszky M.*, Tableau des origines et de lévolution de la propriété et de la famille 1890. *Meitzen A.*, Siedelung der Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slaven 1895.

mert a nemzeti földközösség, míg az teljes erejében uralkodik, az egyéni földtulajdont kizárja.

Később a föld eke alá vétele, a földművelés intenzívebbé válása mindinkább közreiható arra, hogy a nemzeti táborok lassankint a családfők által képezett ágak szerint az állandó használat, művelés és bekerítés alapján feloszlának és a mai tanyák mintájára családi, majd később egyéni birtokok keletkeznek.¹

Ezt a tényleges fejlődést a királyság létrejöttével már Szent István jogilag szentesítette, midőn a nemzeti szállásokban, *valamint az adománybirtokokban az egyéni földtulajdont biztosította.*

Az egyéni birtoknak a közös nemzeti szállásokból való kiválása kezdetben csak a *s z á n t ó f ö l d e k r e (terra araturae, terra arabilis)* vonatkozott,² a melyeket a régi nemzetségek utódai részint saját rabszolgáik, részint az itt talált és meghódított népek által műveltettek. Az ilyen keletkezett községek (*villae*) és tanyák (*praedia*) a nemzetségek közös birtokát képezvén, az azon tartózkodók is kezdetben földközösségben éltek.³

Valamint az egyéni földtulajdon keletkezésének gazdasági alapja a föld művelés alá vétele, úgy viszont a föld művelésének leghatalmasabb eszköze volt az *e k e (aratrwn)*. Ebben találja magyarázatát, hogy midőn nálunk az egyéni földbirtok előállott, annak mértéke gyanánt az ekét vették, a mely alatt eredetileg olyan nagyságú földterületet kell értenünk, a melyet az őszi és a tavaszi gabonafélék alá egy év leforgása alatt egy ekével a hármassal forgású ugaros rendszer mellett meg lehet művelni: *quantum potest laborare unum aratrum*.⁴ Később az *aratrum* síkmértékké változott át, mely

¹V. ö. Wenzel, id., m.

²A művelés alá vett föld „aratura” Wenzel I. 49-50. 1135. „terram autem araturae habet ad inum aratrum et dimidium”. Úgyszintén „agricultura”, „terra arabilis”, „terra arrata”, vagy pedig egyszerűen csak „terra”. Fejér C. D. I. 388-395. 428. 433. 449. II. 83-85. Wenzel I. 54. 58. 75-76. 92-93. 428-439. N. O. IV. 3.

³Erről tüzetesebben a nem-nemesi birtok fejtegetésénél fogunk szólni.

⁴Az „aratrum”-nak, mint a művelés alá vett föld mértékének, eredeti értelmét a zabori apátság 1113. évi alapítólevelében találtam meg: In villa Zumiboe est terra, *quantum potest laborare unum aratrum*. Fejérpataky, Kálmán király oklevelei 57. 1. – Wenzel (Mezőgazdaság története 169-170.

az ország egyes vidékei szerint különböző, több-kevesebb, a XIII. században már 100-120-130-150 *iugerumot* vagy holdat foglalt magában, mígnem *Werbőczy* szerint a királyi ekét (*aratrum regale*) mint a nemesi birtokok mértékét, 150 holddal számították.⁶

A ránk maradt okmányok tanúsága szerint úgy a nemzeti szállásokból, mint a királyi adományokból eredő szabad birtokok nagyságát az egész középkoron át az ekék szerint határozták meg: *terra vei possessio ad unum aratrum, ad duo, tria, quatuor aratra*. Ebből önkényt következik, hogy az egyéni földbirtoknak főalkatelemét az eke alá vett föld alkotja: csak e za z, a m i t e g y é n i tulajdonban állónak tekintenek, ellenben a földbirtok egyéb alkatelemei, az erdők, legelők, rétek, nádasok, még rendszerint bőségben vannak, a szántóföld függelékét s ehhez képest az ugyanazon községhez vagy tanyához tartozók közös birtokát képezik. Az okmányok, megjelölván a birtok nagyságát *aratrum-ok* szerint, hozzá teszik, hogy ahhoz tartozik még rét, legelő, erdő, s mindaz, a mi az emberi használathoz szükséges: *aha necessaria ad humánus usum pertinentia*.⁶ Később azonban már úgy a szállás-, mint az adománybirtok-

1.) szerint az „aratrum” eredetileg nálunk olyan földterületet jelentett, melyet – mint látszik – egy *nap alatt* négy ígásökörrrel fel lehetett szántani. Ezen állítás téves volta nyilvánvaló, mert *Wenzel* maga is bizonyítja, hogy az aratrum, mint sík-mérték, kezdetben 50-100, majd később még több iugerumot vagy holdat foglalt magában, már pedig egy négyökrös ekével egy nap alatt csak 1-2 holdat lehet megszántani. Az „aratrum” szerinsünk nem egy napi szántásra való földet, hanem olyan nagyságú földterületet jelentett, a melyet egy év alatt egy ekével, melyet négy ökör vontat, a hármasszántású vagy ugaros művelési rendszer szerint kellőképpen meg* művelni lehetett.

⁵ V. ö. *Wenzel* I. 269. III. 178. VI. 356. *Fejér* C. D. 3. 255. IX. 1. 701. IX. 7. 270. Az aratrummal függ össze a későbbi „telek” fogalmának kifejlődése, a melylyel már 1086. évben találkozunk. *Wenzel* I. 31. L. még u. a. I. 197.

⁶ *Wenzel* I. 49-50. 1135. év: „et habet predkwn illud arbores fructiferas, silvam, fenum et alia necessaria ad humánus usum pertinentia satis”, „habet autem p re diu m illud omnia necessaria ad humánus usum pertinentia mixtim cum villains”. – L. még 1055. év *Fejér* C. D. I. 388-395.: „habet eadem ecclesia terram arabilem, quae ooncluditur his terminis.” – Éppen azért mondják az adománylevelek: cum omnibus, suis utilitatibus, et pertinentiis universis; signanter piscinis, nemoribus, pratis, et sylvis eid-em St. . . . dedimus”. *Fejér* C. D. III. 1. 21.

kok területén lassankint a nemzetségi ágak közös birtokát képező erdő, rét, legelő, nádas, halastó és malmokra is a határszabályozás bekövetkezett és a közös birtoklás csak a kisebb birtokosok körében maradt meg állandóan.⁷

Az egyéni földbirtokkal kapcsolatosan keletkeznek annak határai. Már a királyság első századából eredő okmányok említik a „határ” szót a latin *mefa*-val azonos értelemben.⁸ Határok gyanánt a természetadta viszonyok szerint folyók, hegyek, utak, mocsarak, tavak és erdők szolgáltak. De ezenkívül voltak emberi kéz által készített határok, nevezetesen felhányt dombok, árkok, kövek és bizonyos jellel (rendszerint keresztel) ellátott fák.⁹ Pontosan eszközölt mérésekről még nem volt szó, a földbirtoknak *aratrum*-ok szerinti nagyságát is gyakran csak szemmérték vagy a nyíllövés távolsága szerint állapították meg, habár már használtak hosszsmértékeket.¹⁰

A határok megállapítása királyi adományozás, avagy a későbbi határsértés esetén királyi tekintély alapján történt a király vagy később a nádor kiküldöttje, a poroszló által, a hiteles hely emberének részvétele mellett.¹¹

A nemzetségi szállások felosztásából eredő egyéni birtok a *s z á l l á s b i r t o k*, melynek alapját a nép jog szerint az ország területének birtokbavétele képezi. A *s z á l l á s* (*descensus*) ehhez képest jelenti nálunk egyrészt az ősi államszervezet korában a nemzetségek közös birtokát, másrészt ezen közös birtokból kialakult egyéni birtokot, a melyet a régi nemzetségek utódai, a nemek fiai, a nemzetségi közös birtokban való részesedés jogán (*iure descensuali*) bírnak. A mely jog

⁷ L. pl. körülhatárolt erdőre és rétre nézve *Fejér C. D. I. 428-439. 1075. év.*

⁸ A bakonybéli apátság jószágösszeírásában 1086. évből: „ibi est cumulus hoc est *határ*„ *Wenzel I. 31.* – L. még *Fejér C. D. III. 1. 207. VII. 5. 193.; Z. O. I. 1.*

⁹ A (határok különböző neveire nézve érdekes adatokat tartalmaz a zabori apátság 1113. évi oklevele: *Fejérpataky L., Kálmán király oklevele 55-59. 1.*

¹⁰ „terra susi 20 aratrorum, sicut ex visu *oculorum* datur consider rare sufficient”. *Wenzel III. 173.* „fere ad iactum duarum sagittarum”. *Wenzel, VII. 73.* A mértékegységre nézve lásd *Wenzel, id. m. 171. és kv. 1. Tagányi id. m. 2223. és kv. 1.*

¹¹ „Terrain circumquaque signatum *regalibus signis*. *Fejér C. D. I. 450.*

viszont a nemzeti közszabadságban való részesedésre támaszkodva, később is az egyéni földbirtoknak legerősebb alapja.¹² A nemzetségi szállásjog biztosítja az egyéni birtok szabadságát, minden más, a nemzetségen kívül álló harmadik személytől való függetlenségét; és maga után vonta azt, hogy nálunk a szabad vagy nemesi birtok hűbéri jelleget soha sem ölthetett.

A nemzetségi szállások felosztása alapján előállott szabad egyéni birtokkal egyidejűleg keletkezett annak másik neve, az a d o m á n y b i r t o k, a melynek alapját képezte a királyi jog (*ius regium*).

A királyi hatalom létesülésével kapcsolatosan – a mint már fentebb előadtuk – az ország területének főtulajdonjoga a nemzetgyűlésről a királyra szállott át és a király az ország területének mindazon részei felett rendelkezett, a melyek a nemzetségi szállásokba befoglalva nem voltak.

A király rendelkezési jogának, a *ius regium*-nak alapja részint közjogi, részint magánjogi természetű. Közjogi alapon tartoznak a királyi jog alá a várbirtokok, az uratlan vagy urafogyott birtok és a büntetésül elkobzott jószágok, magánjogi alapon a királyi család magánbirtokai. Mindezen birtokokról, mint a királyi jog alá tartozókról, már Szent István megemlékezik dekrétumaiban. Minthogy azonban a királynak köz- és magánjogi személye közt különbséget nem lettek, a királyi jognak két különböző alakja sem jut érvényre a birtokok adományozásánál. A király éppen úgy adományozza a várbirtokokat, az urafogyott jószágokat, mint családi birtokait a nélkül, hogy akár a forma, akár a lényeg tekintetében bármily különbség előállott volna.¹³

A királyi jog alapján álló adományozási jogot már Szent István gyakorolta és az általa adományozott birtokokat a nemzetségi szállásokból eredő szabad birtokokkal minden

¹² Világosan tanúsítja ezen jogelv uralmát a Mohol fia Detrik részére 1348. évben, kiadott adománylevél, *Fejér C. D. IV. 2. 11.*: „non ut *donationes a regia benignitate concessas*, sed ut *descensum haereditarium praedicto Detrico*, filao Mohol . . . contulimus, dedimus, donavimus, atque tradidimus iure haereditario ac irrevocabiliter possidendum. – L. még *Fejér C. D. V. 1. 330.* 1271. év.

¹³ L. pl. *Fejér C. D. II. 345-346. III. 2. 194. IV. 1: 24-26: 68: IV: 2: 94: Wenzel IV. 34. 97. 237.*

tekintetben azonosította. A miből az következik, hogy már ő a király adományozási jogát a közhatalomból kifolyónak tekintette, melyet a király a nemzet, az ország érdekében gyakorolván, a megadományozottaktól semmi különös személyes hűséget és szolgálatokat nem követelhet, sem a megadományozottaknak a birtokaik felett való rendelkezésben különös korlátokat nem szabhat. Másfelől ugyan ő a szállásbirtokokban biztosítván a nemzetség kihaltával és hűtlenség esetén a királyi jogot, ezáltal is a szállásbirtokot az adománybirtokkal egyenlő szabályok alá vonta. Mindezek alapján Szent Istvánt tekinthetjük a nemeseket megillető szabad birtok jog megállapítója gyanánt.¹⁴

Szent Istvánnak az a rendelkezése, mely a szállásbirtokokat az adománybirtokokkal azonosította, Kálmán koráig maradt érvényben, a ki már az adománybirtokokban, a német hűbéri jog példájára, az ági öröklés elvét léptette életbe és az oldalágiakat, a nemzetségtagokat az öröklésből kizárva, az öröklési jogot a szűkebb családi kör tagjaira: a felmenőkre, ilyenek nem létében a testvérré és ennek képviselőitén figyermekre szorította. Kivételt csak a Szent István által adományozott birtokokra nézve tett, a melyekben a nemzetségi tagok öröklését továbbra is sértetlenül fenntartotta.¹⁵

¹⁴ Ide vonatkozó legnevezetesebb rendelkezése II. 35.: *CoTisensimus igitur petitioni totius senatus ut unusquisque dominetur propriorum, similiter et donorum regis, dum vivit. Ac post ejus vitam filii simili dō-minio succédant. Itt a „proprium” a szállás?, a „domum” az adománybirtokot jelzi. – Majd ifolytatólag mondja Szent István: Nec pro ullius causa reatus detrimenrum bonorum suorum patiatur quis, nisi consiliatus mortem regis aut traditionem regni fuerit. vei in aliam fugerit provinciám. Tunc vero bona illius in reglam veniant potestatem, ipse vero »ubjaceat sententiae, filiis innocentibus remanentibus. – Hogy a vagyon a nemzetség kihaltá tával a királyra száll II. 24.: Et post obitum ejus eadem bona ad sui redeant parentes mariti, si parentes habet; sin autem non, rex sit haeres.*

¹⁵ *Decr. Colomani I. 20.: Possessio quaelibet a sane to Stephano donata humanac successionis quoslibet contingat haeredes. Possessio vero ab aliis regi.bus, de patre descendat ad filium, qui si defuerit, succédât germanus, cujus filii etiam post mortem illius non exhaeredentur. Germanus autem praedictus si non inveniatur, regi haereditas deputetur.* A Szent István által Deodatnafc tett adományról. *Fejér C. D. IV. 3. 103-105. 1263. év.*

Kálmán király óta az adománybirtokok a magánjog szempontjából a szállásbirtokoktól eltérő jogi természetű öltetek, mert a királyi jog az adománybirtokokban hatályosabban érvényesül. Innentől kezdve küzdelem áll elő a szállásbirtokban uralkodó nemzetségi jog és az adománybirtokokban érvényesülő királyi jog között, a melyről az öröklési jog fejtegetésénél fogunk tüzetesebben szólni.

Habár az ági öröklés elvének életbeléptetése az adománybirtokokat a királyi hatalommal szorosabb függőségi viszonyba hozta, mindazáltal a birtokadományozás közjogi alapját meg nem szüntetvén, azokat hűbéri birtokokká át nem alakította.

A nemzetben élő az a köztudat, hogy a szabad birtokjog a közérdemeknek, a honfoglalásban való részvételnek jutalma, Kálmán után is uralkodó maradt, sőt a XIII. században még inkább megszilárdult. A király adományozási jogát úgy fogták fel, hogy az a királyt nem mint hűbéri főurat magánhatalma, hanem mint az állam szuverén fejét, közhatalma alapján illeti meg. Ebből kifolyólag az adománybirtok is éppen úgy, mint a szállásbirtok, közérdemeknek jutalma (*laurea virtutis*), mely csak a közkötelékből folyó kötelességek teljesítésével jár, de magánfüggőségi, hűbéri viszonyt a király és a megadományozott között nem létesít.

Az adományozási jog közjogi irányú felfogása következtében a király azt csak a közjó, az ország érdekében gyakorolhatta. Már a XIII. század elején uralkodóvá lett az a jogtétel, hogy csak azon adomány tekinthető jogerősnek, visszavonhatatlannak, a mely a köz érdekében tett szolgálatok jutalmául adatott, a melyet a megadományozott – a mint már az aranybulla 17. cikke mondja – „*iusto servito*” alapján kapott. Ellenben míg egyrészt a királynak nem volt szabad idegeneknek birtokokat adományozni és az ilyen birtokokat az ország lakói magukhoz válthatták,¹⁶ addig másrészt a nem igaz szolgálatok fejében, a fölöslegesen és az ország kárára tett adományokat vissza lehetett vonni bármikor.

Világosan tanúsítja ezt IV. Bélának egyik 1237. évi okle-

¹⁶ 1222: 26. t.-cz.: Item possessiones extra regnum non conferantur. Si sunt aliquae colatae vel venditae, populo regi ad redimendum reddantur. V. ü. 1231: 32. t.-cz.

vele ¹⁷ melyben mondja: *Quod cum nos . . . superfluas et inutiles quorundam antecessorum nostrorum donationes de communi baronum nostrorum ac totius regni nostri consilio decrevimus revocandas.* Ugyanezen közjogi elv uralmát bizonyítja III. Endre 1290. évi decretuma, mely IV. László adományai közül azokat, a melyeket a tatárok beütései következtében elesettek érdemeik jutalmazásául kaptak, sértetlenül fexitartja, ellenben fölöslegesen, az ország érdeke ellen tett adományokat (*coUationes indebitas et iniustas*) visszavonja.¹⁸

Ugyancsak az adományozási jog közjogi irányú felfogásának volt következménye, hogy a nagyobb adományozásoknál az adománylevelek a királyi tanácsban részt vett egyházi és világi főurakat felemlítik s hogy az 1298. évi decretum 23. cikke az adományozási jog gyakorlását a királyi tanács részvételéhez kötötte.¹⁹

Végül a birtokokra vonatkozó királyi jogot az okmányok már a XIII. században koronajognak, a magyar államot jelképező szent korona jogának mondják, a melytől a birtokokat az ország kárára és hátrányára elvonni nem szabad.²⁰ A szent korona államszervezet korában pedig már a birtokadományozási jog a szent koronában gyökerező jog, mely a szabad birtoknak két különböző jogalapját, a népjogot és a királyi jogot egyesítette.

¹⁷Fejér C. D. IV. 1. 71.

¹⁸1290: 7. t.-cz.: „et quorundam nobilium regni nostri patres et fratres, in defensione regni sunt interempti, donaciones pro eorum *servientis meriteriis* per eundem Ladislaum iuste et legitime faetas, iuxta consilium archiepiscoporum, episcoporum et consiliariorum nostrorum per regnum deputatorum, conservari faciemus. 8. t.-cikk „Collaciones vero indebitas et iniustas, tempore ipsius Ladisai regis faetas revocaibimus consilio eorundem”

¹⁹1298:23. t.-cz.: quidquid praeter consilium praedictorum sibi applicandorum in *donationibus* arduis, et dignitatibus conferendis, vel in aliis majoribus fecerit, non teneant. *Kovachich*, Supp. ad Vest. Com. 119. A királyi tanács meghallgatásáról számos okmány tanúskodik. Lásd pl. *Fejér* C. D. III. 1. 393-396. IV. 1. 71.; N. O: II: 8-12:

²⁰Fejér C, D. III. 2. 254.: „ea quae contra utilitatem et honorem regni Hungariae fuerant *de jure coronae* alienata . . . dignum duximus revocare”. IV. 1. 105. „superfluas et inutiles donationes . . . per quas *ius coronae* regiae pene penitus erat annullatum”.

6. §. Az adományrendszer alapelvei.*

A királyság első századából ránk maradt adománylevelek az egyházak részére tett királyi adományokról szólnak, bizonyosságául annak, hogy Szent István és utódai az egyházi intézeteket gazdag adományokkal látták el.¹ Ezen adományozások a tulajdonjog teljes átruházásával, a szállásjog erejével történtek. Erről tanúskodik nemcsak Szent István decretuma, hanem az oklevelek is, a melyek a tulajdonjognak a *pvoprietas-nak*, *dominium-nak* átruházását világosan ki mondják.²

Mindezen adományok, a melyeket királyaink, mint az egyháznak iőkegyurai tettek, az egyházi alapítványok jogi természetét öltvén magukra egyházi javakká lettek és a többi adománybirtoktól több tekintetben eltérő jogszabályok uralma alatt állottak.³

A szállásbirtoktól eltérő jogi természetű adománybirtokok – mint már említettük – Kálmán királyival vették kezdetüket. Innen számíthatjuk az adományrendszer keletkezését, mely a XII. század végével és a XIII. század elején már kormányzati rendszerré vált és a szabadbirtokjog alapjává mindinkább a királyi jogot tette.⁴

* *Irodalom: Hirsch Mihály*, De donatione regia 1780. *Bärenkopf Ignác*, De dominio nobilium Hungariae 1790. *Horváth István*, Magyarország gyökere régi nemzetségeiről 1820. *Krajner Imre*, A magyar nemes jószág természetéről 1843. *Frank Ignác*, De donatione regia 1823.; A közigazság törvénye Magyarhonban 1845. *Wenzel Gusztáv*, „Adomány” című czikke Magyar Encyklopedia I. k.

¹ L. a legrégebbi alapítóleveleket *Fejér C. D. I. II. Wenzel I. Knauz*, Mon. Strig. I. Továbbá *Karácsonyi*, Szent István király oklevelei 1891. *Fejérpataky*, Kálmán király oklevelei 1:892.

² Decr. St. Steph. II. 1. az egyházi vagyonról mondja: „Itaque sub defensione regis sit, et sicuti suae *propriae haereditati*, magisque advertat, quia quanto Deus Excellentior est ho mine, tan to praestantior est divina causa mortalium possessione.” Lásd még II. 35. *Deer St. Ladislai I. 5. 6. 23. Bartal*, id. m. III. 76. 1.: Bona per d. Stephanum eollata ecclesiis praedia vulgo vocabantur. Nequa solo tantum nomine, sed etiam bonitate iuris, primorum, verorum et naturalium nobilium terris aequabantur descensualibus. Haec itaque illis perpétua esse voluit.

³ V. ö. *Török Kálmán*, A magyarországi karholikus egyházi vagyon tulajdonjoga 1897.

⁴ Hogy az adományozás már II. Endre korában mily nagy mérvet öltött, arra nézve lásd *Fejér C. D. III. 1. 255.*: „castra, comitatus, terras et

A királyi adomány (*donatio regia*) alatt értették a király, mint a közhatalom birtokosa által köz érdeknek fejében, a királyi jog alá tartozó birtoknak vagy azzal kapcsolatos jogoknak örökletes és visszavonhatlan joggal való adományozását.⁵

E fogalomhatározás szerint az adománybirtok különbözik a hűbéri birtoktól (*feudum*) elsősorban *azáltal*, hogy az adományozás közjogi alapon nyugvó, másodsorban *azáltal*, hogy örökletes és visszavonhatlan jellegű. Ebből kifolyólag az adománybirtok egyfelől szabály szerint semminemű különös kötelezettséget nem von maga után, mint a hűbéri birtok; másfelől sem az adományozó király, sem a megadományozott halála az adomány jogi hatását meg nem szünteti, hanem az adománybirtok szükségképpen átszáll a megadományozott fiutódaira.

Az adományozás történhetett vagy egyesek kérelmére,⁶ vagy a király saját, közvetlen elhatározása alapján. Az adományozás tárgyát azonban mindenkor csak olyan birtokok és birtokkal kapcsolatos jogok képezhették, a melyek a királyi jog alá tartoztak. Ehhez képest az adományozást megelőzőleg mindenkor tisztába kellett hozni, hogy az adományozás tárgyát képező birtok királyi jog alá tartozik-e, valamint azt is, hogy minő határok között fekszik, mik képezik alkotó részeit? Ha ez iránt kétség merült fel, akkor királyi embert (*homo regius*) küldöttek a helyszínére, a ki ott nyomonozást eszközölt, a szomszédok és a határosok (*vicini et cometanei*) kihallgatásával és jelenlétében megállapította a birtoknak határait és a birtokra vonatkozó királyi jogot.⁷ Sőt ha már mindez tisztázva volt, a nagyobb biztonság kedvéért, nehogy utóbb az adományozás tárgyát képező birtokra bárki igényt támasszon, mindinkább szokássá vált, hogy a megadományozandót a birtokba ünnepélyesen bevezették, a mit az

ceteros opulentis Hungariae proventus in perpétuas, hereditates nostris baranibus, et militibus distribuimus”. – Majd IV. Bek a tatárdúlás után mondja: venientibus itaque ad vocationem nostram causa haibitandi regnum nostrum, dedimus et assignavimus terras et possessionis, et aliquibus redditus, unicuique prout status sui exigentk requirebat. *Fejér C. D. IV. 3. 439.*

⁵ Wenzel, id. m.

⁶ L. ennek érdekes példáit *Fejér C. D. III. 1. 77. 79. IV. 3. 112-113.*

⁷ L. pl. Wenzel IV. 237. VI. 412-414. *Fejér C. D. III. 1. 358,*

okmányok i k t a t á s n a k (*statutio, introductio*) neveznek.

Az iktatást kezdetben maga a király kiküldöttje és pedig rendszerint egyik főtisztje, később már, az 1231. évi 21 t.-cz. következtében, azon hiteles helynek kiküldöttjével együttesen eszközölte, a melyik erre megbízást kapott. Az iktatás a legnagyobb nyilvánossággal, a határosok és szomszédok jelenlétében történt. Az ellenmondások elfogadása végett a királyi és a káptalani ember bizonyos ideig, később rendszerint 15 napig a birtokon maradt, s annak elteltével a káptalan, a kiküldöttek bemondása alapján, a királynak a történetekről jelentést tett.⁸

A szabad birtok adományozásának egyik és pedig mindgyakrabban alkalmazott módját képezte az is, hogy a király a nem nemes szabadot, a ki azelőtt várjobbágy, várnép, vagy királyi udvarnok volt, mindennemű öröklött és szerzett birtokaival együtt az előbbi függőségi viszonyból kiveszi és az országos nemesek sorába emeli.⁹ Ilyen esetekben a nemesítés az eddigi birtok s z a b a d d á t é t e l e által történik. A király nem adományoz új birtokot, hanem az eddigit, a melylyel bizonyos kötelességek jártak, szabaddá tevén, ezáltal azt adománybirtokká alakítja át, mely mint olyan száll tovább az utódokra.

Az adományozás királyi kiváltságlevél formájában és pedig szabály szerint a királyi kettős pecsét (*sigillum duplex*) alatt történt, mely az adomány jogszerű meg-

⁸ *Fejér C. D. IV. 2. 125.* „et ipsum G. per fidelem nostrum M., comitem de Sarus in possessionem earundem terrarum introduci fecimus corporalem”. Továbbá *Z. O. I. 36.*, a hol mondja a király: „et ad majorem cautelam in corporalem possessionem dicte terre per N. comitem de Wgocha fidelem nostrum fecimus introduci”. L. még *Fejér C. D. III. 2. 130-131. IV. 1. 446. IV. 2. 499.* Az iktatásnak újabb módja „sub testimonio capituli”. *Wenzel VIII. 197. V. 233. Z. O. I. 46.*

⁹ *Fejér C. D. IV. 3. 469. 1268. év:* iobbagiones Castriferrei, de generatione Ohurnung ... a iobbagionatu castri praedicti pure et simpliciter eximenes in numerum servientium nostrorum nobilium transtulimus; *cum omnibus posse&tionibus eorum hereditariis, emittits, et quocumque iusto titulo acquisitis;* quarum omnium proprietatem apud eosdem et suos posteris duximus perpetualiter relinquendam. – Ugyanígy .hangzik a csallóközi udvarnokok nemesítése: „cum terris eorum haeredificariis eximimus”. *Fejér C. D. IV. 1. 333.* Nemkülönben a pozsonyi várnép nemesítése: „cum ipsorum terris haereditariis”. *Fejér C. D. VII. 2. 113. L. még Wenzel III. 256. 1271. év.*

szerzését, a *ius regium* átszállását bizonyítja és annak sértetlenül való fentartását biztosítja.

Az adománylevelek kezdetben nagyobb eltérést mutatnak s leginkább csak az adományozás tényének megállapítására szorítkoznak. Lassankint azonban mindinkább bizonyos jogelvek uralmát tüntetik fel, a melyek idők folyamán a király adományozási jogának gyakorlásánál a királyi kancelláriában kifejlődtek. Teljes kifejlődéshez az adományrendszer az Anjouk korában jutott, midőn Nagy Lajos, ősiségi törvénye következtében az ősiségen és a szent korona közjogi fogalmán felépülő birtokrend minden jogi következményével életbelépett.

A fentebb adott fogalomhatározásnak megfelelően, a XIII. században már az adománylevelek szabály szerint ö t j o g i l a g l é n y e g e s a l k a t r é s z t tartalmaznak.

1. Az adományozás címe (*iustum servitium*). Az adományozás jogszerű címét a király és az ország érdekében tett szolgálatok képezték, mert az adományozásnak mindenkor a tett szolgálatok jutalmazása gyanánt kellett történnie. Ebből kifolyólag úgy a birtokok adományozásánál, mint a nem nemes szabadoknak a nemesi rendbe emelésénél, a kiváltságlevél bevezetése, első lényeges alkatrésze a szerzett érdemeknek felemlítése.¹⁰ Annál inkább szükséges volt ez, mert a királyok, már II. Endre óta az adományozási joggal visszaélvén, mindinkább szokássá vált az érdem nélkül szerzett adományok visszavonása, a mit az aranybulla 17. czikke is szentesített, jogosnak jelentett ki.

2. A királyi jog (*ius regium*) meghatározása. Abból az alapelvből kiindulva, hogy a király csak olyan birtokot adományozhat, a mely magánosok tulajdonát nem képezi, minden kétség elhárítása végett az adománylevelek felemlítik, hogy az adományozott birtok minő jogalapon tartozik a király rendelkezése (*ad manus regias, ad collationem regiam*) alá: vájjon az várbirtok, elkobzott, magszakadás kö-

¹⁰ Az érdemek részletes felsorolásának példája gyanánt lásd H. O. H. S-12. *Fejér* C. D. V. 1. 106. V. 2. 430-431. V. 3. 165, 259, VI. 1. 247-250.

vetkeztében háramlott, vett, avagy eredetileg a király családi birtoka-e?¹¹

3. A birtok határainak leírása. A birtok határait, különösen nagyobb adományoknál és akkor, midőn a birtokot először adományozták, vagy midőn annak határait először állapították meg, szokásos volt az adománylevelekben pontosan feltüntetni. Nem volt erre szükség, ha a birtokot megállapított határok mellett előbb már más bírta,¹² vagy ha valamely nem nemesnek eddig birtokát a király nemesítés alapján szabaddá tette.

4. A megtörtént iktatásnak felemlítése. Az okmányok tanúsága szerint az iktatásnak (*introductio in corporalem possessionem*) az adománylevél kiállítása előtt meg kellett történnie. Az adománylevelek nemcsak az iktatás megtörténtét említik fel, hanem megmondják azt is, hogy az iktatást ki végezte és hogy annak megtörténténél senki ellent nem mondott (*nullo penifus contradicente atque prohibente*).

5. A záradék (*clausula*) kezdettől fogva legfontosabb alkatrészét képezte az adománylevélnek. Értjük ezalatt annak megállapítását, hogy a király milyen joggal és minő feltételek mellett adományozza a birtokot.

A záradék tekintetében nemcsak kezdetben, de később is nevezetes eltérések mutatkoznak. A szabályszerű záradék szerint a király adományozza a birtokot a megadományozottnak s általa örököseinek és örökösei utódainak örök és visszavonfiatlan birtoklásra: *dictam terram dedimus, donavimus et contutimus eidem M., et per eum suis haeredibus, haeredumque suorum successoribus iure perpetuo et irrevocabiliter possidendam*P

E szabályszerű záradék átörökíthető és visszavonhatlan jogot biztosított, de csak a megadományozott fiutódainak. Ha a megadományozottnak fiutóda nincsen, akkor a birtok

¹¹ L. pl. *Fejér* C. D. II. 345-346. 395. IV. 1. 24-,26. 68. 71. IV. 2. 94. 125. 501. V. 1. 105-106. V. 2. 38. V. 3. 260. *Wenzel* IV. 34, 97, 237.

¹² L. pl. *Fejér* C. D. IV. 3. 113. „sub eisdem antiquis metis et terminis, quifous dictum castrum dig.noscitur possedissee”. – V. 2. 431. sub antiquis metis et terminis, quifous ab olim per priores suos possessores habite et possessac extitearunt.

¹³ L. *Fejér* C. D. VI. 1. 250.

szükségképpen visszaszáll a királyra.¹⁴ Ebben mutatkozott a nagy különbség a szállásbirtokra és az adománybirtokra vonatkozó jog között és ebben találja magyarázatát, hogy a király kivételesen birtokot adományoz úgy, mintha az nem adománybirtok, hanem szállásbirtok volna.¹⁵ A szállás-joggal való adományozás tehát annyit jelent, hogy az adománybirtok a megadományozott egész nemzetségét illeti meg s abban a nemzetségi tagok fiutódok nem létében úgy örökölnek, mintha szállásbirtok (*descensus*) volna.

Ugyanezt a jogot azonban lehetett biztosítani a szállás-jog adományozása nélkül is, ha a király kimondja, hogy a birtok fiutódok nem létében a megadományozott nemzetségére száll, mint annak öröklött birtoka.¹⁸

Gyakrabban találkozunk olyan záradékkal is, mely a megadományozottnak fiutódok nem létében, szabad rendelkezési jogot biztosít,¹⁷ valamint olyannal is, mely szerint fi-, utódok nem létében a birtok a leányokra vagy azok utóaira száll. Ennek szabályszerű formája később, hogy a birtokot a király mindkét nemű utódok javára adományozza *posteritibus utriusque sexus universis*.¹⁹

Az adományozás szabály szerint minden különös hűbéri jellegű kötelezettség nélkül történt. Az ellenkező, a hűbéri jellegű kötelezettség kikötése (*donatio in feudum*) csak ritka kivételleként jelentkezik adományleveleinkben és mint ilyen az adományozási jog gyakorlására, az adományrendszer kifejlődésére lényeges befolyást nem gyakorolt.¹⁹

¹⁴ A régibb adománylevelek még csak a fiúkat említik. *Fejér C. D. II. 81-82. 1130. év: „dedimus, donavimus, contulimus ipsi et filii ipsius B. et E. perpetuae donationis titulo possidendam”.*

¹⁵ *Fejér C. D. IV. 2. 11. V. 1. 130.*

¹⁶ *Fejér C. D. IV. 2. 501. „quod dictum Cheh absque solatio heredum prius, quam dictam uxorem suam mori contingat, ex tunc ipsa consors eius dictam terram possideat, quoad vivit, post obitum vero eiusdem, ad generationem dicti Cheh, tamquam ipsorum hereditarum pleno iure devotivatur perpetuo possidenda”.*

¹⁷ *Fejér C. D. III. 1. 185. IV. 2. 23.*

¹⁸ *Fejér C. D. V. 2. 431.*

¹⁹ *Fejér C. D. II. 292. III. 1. 447. IV. 2. 4-99-500.: „sibi in feudum et in perpetuum contulimus”. VII. 2. 68. „secundum ius theotonicum et secundum quod per alios dominos in Austria aliis bonis est infeudatus, praedicta bona seu redditus titulo contulimus feudali”. – Látjuk e két okmányból hogy az ilyen adományozások nyugati befolyás alapján, nyugati mintára*

A Kálmán törvénye alapján életbelépett ágiság elve az adománybirtokban éles ellentétben állott a régi joggal, a szabadbirtokjog a nemzetséghez volt kötve és fiutódok nem léteiben a nemzetség távolabbi tagjaira, az oldalági rokonokra szállott át. Míg egyrészt a királyok az ágiság elvét minden szabadbirtokra ki akarták terjeszteni olyképpen, hogy fiutódok nem léteiben úgy a szállásbirtok, mint az adománybirtok a királyra szálljon; addig másrészt a nemzetben élő tudata és ereje a nemzetségi birtok jognak azt követelte, hogy az adománybirtokokban a nemzetség tagjai is örökösödhessenek. E küzdelemnek első eredménye az aranybulla 4. cikke, mely már a szállásbirtokokban a nemzetség tagjainak, az oldalágiaknak öröklési igényét a királyi joggal szemben újból biztosította. Ezt követi az 1267. évi decretum 9. cikke, mely már ugyanezt a csatában elhalt nemesnek adománybirtokára nézve is kimondja, valamint az 1290. évi decretum 26. cikke, mely már a szállás- és az adománybirtokot a végrendelkezési jog szempontjából azonosítván, előkészítette a szabad- vagy nemesi birtok e két különböző nemének egybeolvadását az ősiségi törvény életbeléptetése által.

Az átmenetet a szállásjoggal és az adományjoggal bírt birtokok között az öröklött birtokjog (*ius haereditarium*) fogalmának kifejlődése közvetítette. Az adománybirtok öröklés útján tovább szállva, öröklött birtokká (*possessio haereditaria*) válik,²⁰ mely a nemzeti közfelfogás szerint elvesztvén adománybirtok jellegét, éppen úgy, mint a szállásbirtok, a nemzetségi birtok jogi természetét ölti fel, melyben már a királyi jog veszendőbe megy, mert egyfelől az oldalrokonok is örökléshez jutnak, másfelől az egyén a nemzetség tagjainak hozzájárulása mellett birtoka felett rendelkezhetik, azt átörökíthető joggal másra átruházhatja.²¹

A szabadbirtokjog átruházása (adásvétel, csere, ajándé-

történtek, de hogy minő kikötéssel, azt egyik okmány sem mondja meg. – L. még V. 2. 406.”

²⁰ Az 1299. óvi budai országgyűlés alkalmából kiállított oklevél mondja: „cum possessionis ab antiquo coltae pro haereditibus habeantur”. *Kovachich*, Suppl. ad vest. Com. I. 235.

²¹ Világosan feltünteti az adománybirtok és az adomány alapján öklött birtok között fennállott különbséget azon okmány, melyben IV. László Chepánnak birtokait visszaadja H. O. II. 11.: „ymo restiuiimus tamquam *ius mum hereditarium*. Ut ta m ipse Chepaius quam eius successores me;

kozás) alapján jön létre az öröklött birtoknak egy harmadik neme, melynek jogalapja sem nem a szállásban, sem nem az adományban való öröklés, hanem az örökbevallás (*fassio perennalis*). A jogszerű módon, a nemzetségi tagok hozzájárulása vagy adománybirtoknál a király engedélye mellett eszközölt örökbevallás szintén maradandó és vissza nem vonható birtok jogot szerzett, mely egyszer átörökítve az öröklött birtok jogi természetét²² öltvén fel, a nemzetség tagjaira is átszállott és a királyi jog benne csak akkor érvényesülhetett, ha öröklésre jogosult nemzetségi tag nem létezett és az utolsó birtokos halála esetére nem intézkedett.

Mindezekből látjuk, hogy daczára Kálmán szigorú törvényének, a királyi jog elve a nemzetségi jog erejénél fogva általános érvényre nem emelkedhetett és a szabad birtok jog általános alapjává nem válhatott, mert a magyar nemzet ősi birtokjogi felfogásával éles ellentétben állott.

7. §. A szabad vagy nemesi birtokjog tartalma és átruházás. A bevallás (*fassio*).

Már Szent István úgy a szállás-, mint az adománybirtokra vonatkozó jogot tulajdonnak, *dominium-nak*, *propria haereditas-nak* nevezi.¹ Mindazáltal a középkori jog sem nálunk, sem a nyugati államokban, nem ismerte a tulajdonnak római jogi fogalmát, mely teljes és kizárólagos jogi uralmat jelentett a dolog felett. A középkori források a nyugati államokban is csak az ingatlant, a földbirtokot nevezik tulajdonnak (*dominium*, *Eigen*), csak az ingatlanok védhető tulajdoni keresettel, de a tulajdon nem foglalt magában szabad rendelkezési jogot sem élők között, sem halálesetre.²

moralam possessionem totam in metis antiquis *tanquam suam hereditam* . . . possidere valcant et habere”.

²² Az öröklött és a szerzett birtok között fenforgó különbséget jelzi Erzsébet királynénak Podgoria elcserelésére vonatkozó okievek: „in concambium predictae possessionis sue hereditarie, Podgoria nomine, que licet e m t i c La sit, *de iure tarnen* et *regni consuetudine* approbata, hereditaria reputatur”. *Fejér C. D. V. 3. 128.*

¹ Decr. St. Stephan! II. 35.: „dominetur priorum simul et donorum regis” „filii simili dominio succédant”; IT. 1.: „sicuti suae propriae hereditati”.

² A nyugati államokban a birtokjog tartalmára és átruházására nézve lásd: *Bruns*, Das Recht des Besitzes 1848. *Guérard*. Politique de labbé

Útját állotta ennek egyrészt a nemzetségi, másrészt a királyi jog.

A nemzetségi jog következtében a szállásbirtokot és később az öröklött birtokot a nemzetséghez tartozónak tekintették, mely felett az egyén a nemzetségi tagok hozzájárulása nélkül nem rendelkezhetik, azt másra át nem ruházhatja. Az adománybirtokban pedig a királyi jog érvényesül a mennyiben az fiutódok nem létében a királyra száll vissza és így annak elidegenítése csakis királyi jóváhagyás mellett történhetik.

A szabad birtokra vonatkozó jog tartalmát ehhez képest a szabad birtoklás és használat képezte. Csak a szabad vagy nemesi birtok tulajdonosa bírt korlátlan birtoklási és használati joggal, a melybe bele volt foglalva a halászati, vadászati és malomtartási jog. Ezt értették az okmányokban gyakran előforduló *illibata* és *perpétua possessio* alatt.³

A szabad birtokjoggal később bizonyos jogosítványok, hasznóhajtó jogok voltak összekötve, a melyeket kezdetben a szabad birtokosok királyi kiváltság útján kaptak, jeléül annak, hogy ezek a jogok egykoron a királynak, mint legfőbb földesúrnak, voltak fentartva. Ilyenek: a vámjog, vásártartási jog, bányászati jog.

Egyrészt az ingatlanok, a földbirtokok nagy jelentősége a középkor gazdasági életében, másrészt a nemzetségi

Irminen 1. k. *Heusler*, Die Gevere 1872. *Solum*, Zur Geschichte der Auffassung, *Bewer*, Sala, traditio, vestitur. a 1880. *Haiss*, Traditio und investitura, *Inamas-Sternegg*, Deutsche Wirtschaftsgeschichte I. 23. és köv. 1. *Chénon*, Étude, sur l'histoire des alleux en France 1888. *Foussel de Comanges*, Lalleu et le domaine rural pendant l'époque mérovingienne 1889. *Viollet*, Histoire du droit civil français 1893.

Kezdetben az okmányok szabályszerű kifejezése: a „perpetuo et irrevocabiliter possidendum” és annale megfelelően a „possessio perpetua” „propriétés illibata”. L. pl. *Fejér* C. D. III. 2. 464. IV. 3. 60. 112, II, 391. Később már a „dominium” kifejezés mind általánosabb alkalmazást nyer, úgy az adományozásoké, mint az örökbevallásoknál: „totum ius et *universale dominium* dictae possessionis transfunderunt, nihil iuris atque proprietatis renitendo vei reservando in eadem”. *Fejér* C. D. VII. 2. 202. L. még V. 1. 130. „infundendo in eos totum *ius dominii eiusdem terrae*” *Wenzel* VIII. 243. X. 319. A malomtartási és a halászati jog már a pécsváradi apát-ság alapítólevele szerint földesúri jog: In fontibus vera infra terminos dicti roonasterii existentibus, *molendina sive fiiscinas* absque abbatis permissione nulli liceat face re”. *Karácsonyi*, Szent István oklevelei 83. 1.

és a királyi jog ereje természetszerűen vonta maga után, hogy a szabad birtok jog átruházása, elidegenítése szigorúan meghatározott formákhoz volt kötve.

A szabad birtokjog átruházásának legrégibb formáit a ránk maradt okmányok alapján nem vagyunk képesek biztosan megállapítani. Csak sejtenünk lehet annyit, hogy ez az átruházás nálunk is úgy, mint a nyugati államokban, bizonyos jelképes cselekmények véghezvitele mellett a helyszínén, tanuk jelenlétében történt, a midőn a tanuknak emlékezés végett pénzdarabokat vagy valami más jelvényt adtak.⁴ Később szokássá vált, hogy az ingatlanok átruházásáról okmányt állítottak ki, a midőn annak átadásával: *traditio cartae* vált az elidegenítés befejezetté.

Az adásvételi és a kölcsön-szerződéseknél a pecsétes „karták” vagy „kartulák” használatát már Kálmán zsidó-törvénye elrendelte.⁵ A XII. századból ránk maradt oklevelek pedig eléggé bizonyítják, hogy a régi magyar jog is ismerte a jogátruházó kartát, melynek formája dispositív jellegű. A jogátruházó fél (az ajándékozó, végrendelkező vagy eladó) saját személyében beszél, ő állíttatja ki a kartát tanuk jelenlétében s annak átadásával a jogügylet végleges befejezést nyert.⁶

A pecsét eredetileg nem tartozott a karták lényegéhez, a mit eléggé bizonyít, hogy daczára Kálmán rendelkezésének, még a XII. században is pecsét nélküli karfákra akadunk.⁷ Mindazáltal a karta hitelességét a pecsét nagy mértékben emelte, főleg, ha az a király pecsétje volt, miért is szokássá

⁴ *Fejér* C. D. II. 90. „Istis dati sunt nummi in recordationem”.

⁵ *Decr. Colamani* II. 2. „ac nomma testium in *chartulam* scribere et sigillo utriusque, mutuatoris scilicet et mutuantis, sigillari faciant”, II. 3. „eamque rem et nomina testium in *chartula* scribere faciat, et *chartulum* illam cum sigillo utriusque, venditoris scilicet et emptoris insignitam, apud se custodiat”.

⁶ A legrégibb karták egyike Acha veszprémi jobbágy adománylevele lelkiüdvéért. A karta írója, Anank, győri kanonok, az okmányt privilegiumnak nevezi: „qui et huius *privilegii* .seri p tor est”. *Wenzel* I. 48. A többi kartákat már rendszerint maga az oklevél kurtának mondja: *Wenzel* I. 56-57. 58-59. 62-63. 63-64. 65. 69-70. 76-77. 214. VI. 104-105. *Fejér* C. D. II. 140-143. 185-186. *Knauz* I. 118-119.

⁷ *Wenzel* I. 48. 63-64. 76-77. 214.

vált a kartát pecséttel megerősíteni.⁸ Kezdetben az, a ki jogügyletét közhiteles pecséttel ellátott kartával akarta erősíteni,, a királyi kúriába fordult, hogy a kartát a királyi jegyző állítsa ki és pecsételje meg.⁹ Később már, a XII. század elejétől kezdve, a királyi udvar helyett valamely káptalanhoz vagy monostorhoz fordultak.

Ez alapon jött létre a földbirtok elidegenítésének újabb formája, a hiteles hely (káptalan vagy monostor) vagy személy előtti bevallás, a *fassio*.

A hiteles helyek, a káptalanok és monostorok által kiállított okiratok alakjukra nézve már nem dispositív jellegű karták többé, hanem „noticziák”, bizonyosságlevelek, a melyek az előttük bevallott jogügyletről bizonytságot tesznek.¹⁰ Nem a jogátruházó fél rendelkezését tartalmazzák többé, hanem annak bevallását, hogy a megjelent felek között a jogügylet, az adásvétel, csere, ajándékozás, leánynegyed kielégítés stb. jogérvényesen létrejött.¹¹

Az előbbi jogátruházó kartákat a jogátruházást bizonyító levelek (*litterae testimoniales*) váltják fel.¹² A bevalló levelek ugyan külső formájukra nézve mindvégig noticziák, bizonyosságlevelek maradnak, de a hiteles pecsét következtében ugyanazon jogi értékkel, jogi hatással bírnak, mint az előbbi dispositív karták, azaz a jogügyletről nem-

⁸ Magánpecséttel való megerősítés. *Wenzel* I. 65. 1168. év „presentem paginam sigillo comimunivirius”.

⁹ *Wenzel* I. 58. 1146. év: „Nótárius regis Barnabas, hujus cartule scriptor, et sigillator”. – Hogy a királyi pecsétnek mily nagy ereje volt, mutatja ugyanezen kart? következő záradéka: „Siquis autem temeritate, vei aliqua presumptione huic regali edicto voluerit contradicere, divino totius ecclesie subiaceat anathemati, et auri lib ras quinquaginta persolvat Majestati Regie, L. még *Wenzel* I, 62-63. 69-70. *Fejér* C. D. II. 143. 186.

¹⁰ A karták és noticziákról lásd: *Brunner*, Carta und Notitia 1877: Die fränkischromanische Urkunde als Wertpapier 1877; Zur Rechtsgeschichte der Urkunde. *Ficker*, Beiträge der Urkundenlehre. I. *Hajnik*, Okirati bizonyítás 1886.

¹¹ A kariakról a bizonyosságlevelekre való átmenetet számos oklevél tanúsítja. L. pl. *Wenzel* I. 100. 105. 257. 291.

¹² *Wenzel* VI. 501. 1231. év: „litteras eidem S. comiti concessimus testimoniales sigilli nos tri munimine roboratas”. A „carta” elnevezés lassankint eltűnik és a XIII. században már csak szórványosan fordul elő. *Fejér* C. D. IV. I. 191. 1240. év. V. 216. 1299. év.

csak bizonyóságot tesznek, hanem azt befejezik és a felek részéről megtámadhatlanná teszik.¹³

A *traditio oartae-t*, mint az ingatlanok elidegenítésének régebbi formáját, a XIII. század elején a hiteles helyek vagy hiteles pecséttel bíró személyek előtti bevallás váltja fel és a közhitelű pecsét alatt kiállított bevalló-levél az elidegenítés érvényessé tételének, perfiálásának szükségképeni kellékévé vált.

Az, a ki birtokát valamely jogügylet (ajándékozás, adásvétel, csere) alapján elidegeníteni, átörökíthető joggal másra átruházni akarta, azzal, a kinek javára az átruházás történt, megjelent a hiteles hely előtt és átruházási szándékát bevallotta (*confessus est*). Adásvétel esetén ugyanakkor történt annak bevallása is, hogy az eladó a vételért már egészben vagy részben megkapta, valamint annak megállapítása, hogy vevő a vételért milyen módozatok mellett tartozik fizetni. Minthogy pedig a hiteles hely előtti bevallás átörökíthető jogot adott és biztosított, az örökbevallásnak, *fassio perennalis-nak* nevezték.

Ha az átruházás tárgyát öröklött birtok képezte, az elidegenítési szándék bevallása a rokonok és a szomszédok jelenlétében történt, a kik a hiteles hely előtt beleegyezésüket (*consensus, assensus*) kinyilvánították.¹⁴ Szükséges volt ez azért, mert a nemzetségi jog erejénél fogva az egyén sem a szállásbirtokban, sem az öröklött birtokban szabadon nem rendelkezhetett, hanem csakis legközelebbi örökösének hozzájárulása, beleegyezése mellett. Ennek alapján fejlődik ki a rokonoknak és a szomszédoknak elővételi joga. Úgy a rokonok, mint a szomszédok elővételi joggal bírnak, a birtokot igaz becsű áron magukhoz válthatják, miért is őket a vé-

¹³ A bevallólevelek (*litterae fassionales*) alakja már a XIII. század elején teljes kifejlődésben áll előttünk és később sem változott. Úgy a bevezetés, mely szabály szerint ekként hangzik: „Ad universorum notitiam tenoré praesentium volumus pervenire”, valamint a záradék „In cuius rei testimonium;ve memóriám) praesentes litteras contulimus (dedimus, duximus) sigilli nostri munimine roboratas” arról tanúskodik, hogy a bevallói levelek formájukra nézve bizonyosságlevelek voltak. – V. ö. pl. *Fejér C. D. I. 2. 115-116. 1.227. év. Wenzel X. 166. 1294. év. X. 473. 1288, év, H. O. VIII. 342-343. 1294. év. U. o. 414-415. 1300. év. A szepesi ispán előtti bevallás H. O. VIII. 400-401. 1299. év.*

¹⁴ Ezt a bevallólevelek kivétel nélkül bizonyítják.

téllal meg kellett kínálni és ennek alapján beleegyezésüket az elidegenítéshez kieszközölni, mert, ha az elidegenítő fél ezt tenni elmulasztotta, akkor a rokonok, sőt a szomszédok is elővételi jogukkal élve, az elidegenítést megtámadhatták, a birtokot igaz becű áron magukhoz válthatták.¹⁵ Az osztályos atyafiak a nemzetségi jogközösségből eredő elővételi joguk megóvása végett, a mennyiben az elidegenítési szándék tudomásukra jutott, előzetes tiltakozással élhettek.¹⁶

Ügyszintén szokásos volt, hogy az elidegenítő fél a jogügylet megkötése alkalmával *s z a v a t o s s á g o t* (*evicío*) vállalt a birtokszerző féllal szemben, hogy őt és utódait a birtokban minden megtámadással szemben saját költségen és fáradságán (*pvopriis laborious et expensis*) megvédeni fogja. E kötelezettség elvállalását szintén a hiteles hely előtt szokták bevallani, miért is a szavatosság vállalása a bevalló-levelek állandó alkatrészt képezi és az utódokra is átszálló kötelezettséget állapít meg.¹⁷

Továbbá számos okmány tanúsítja, hogy a nemmemesi ingatlanok, várjobbágyok, várnépek, hospesek és községbeliek birtokainak elidegenítése szintén hiteles helyek előtti be-

¹⁵ 1298: 67. t.scz. Item si qui s nobilium possessionem, seu possesskmes aut particulas suas possessionarias necessitate praepeditus vendere vei hnc pignorare, aut se alicnare intenderet, tune primo, et principaliter eisdem, vel ipsorum fratribus et hominibus suae Generationis, vel condivisionabV bus, vel cometaneis, aut vicinis suis talí modo vendére possit, ut talom possessionem, . . . cujus fructus, proventus, et utilitates, ad unam marcam se extendunt, per anni oirculum facere possunt, pro decern, cujus veró ad duas, pro viginti marcis, et successive emere debeant, et ipsam venditionem primitus coram dictis juratis ipsis fratribus, hominibus generationalibus, cometaneis aut vicinis suis rotificare teneantur, et sic ipsam proprio cum praescitu vendére vellent, bene quidem, alioquin earn quibuscunque alias voluerint, vendendi habeant facultatem. *Kovachch*, Suppl. ad Vest. Com. 175. 1.

¹⁶ *Kovachich*, Form. Solenn. Styl. 23. sz.

¹⁷ 1298:69. t.-cz.: Item quicunque nobilis possessionem, vel possessiones, seu portiones suas possessionarias alicui bemini vendidisset, et ipsum in suum verum successorem in ordine assumpsisset, et tandem talis possessio ab ipso emptore per formám juris per quemcunque requireretur, tunc talis expedit, et sui successores modis omnibus emptorem, et suos successores secundum suum assumptuim in perpetuum expedire tenebitur, in facto possessidionario pracnotato. – A szavatosság rendes formája: „cum modis omnibus expedire” „propriis laboribus et expensis expedire”. L. pl. *Fejér* C. D. TV. 2. 516. VI. 2. 2&6. VII. 5. 403.

vallás által történt, a midőn a rokonok és a szomszédok, sőt, a mennyiben várföldről volt szó, a király beleegyezését ki kellett kérni.¹⁸ Különösen a várjobbágyok, valamint rendi állásukra, úgy földbirtokuk szabadságára nézve is legközelebb állottak a nemesekhez és a várhoz nem tartozó birtokaikat szabadon elidegeníthették.¹⁹

Az örökbevallás (*fassio perennalis*) alapján szerzett birtokot a források általában vett birtoknak (*possessio emptitia*) nevezik, szemben az ősi vagy öröklött birtokkal (*possessio haereditaria*) és szemben az adománybirtokkal (*possessio ac qui sit a*).²⁰ A vett birtok az egyén teljesen szabad rendelkezése alatt állott, benne sem a nemzetségi, sem a királyi jog nem érvényesül, mert azt úgy tekintették, mint az érte adott pénz és egyéb ingó dolog ellenértékét, a mely felett a birtokszerző szabadon rendelkezhetett. Magánjogi szempontból a vett birtok az egyéni földtulajdonnak legtisztább formája, mely a római jog szerinti tulajdonhoz legközelebb áll, mert a tulajdonos vett birtokát úgy élők között, mint halálesetre, teljesen szabadon elidegeníthette.

A vett birtok azonban öröklés útján tovább szállva, – a mint már fentebb említettük – öröklött birtokká (*possessio haereditaria, haereditas*) válik, a melyben a nemzetségi jog szintén érvényesül. A hiteles hely előtti bevallásnak nagy jelentőségét a középkorban éppen abban látták, hogy az a földbirtokban átörökíthető jogot adott, azért nevezték azt – mint már fentebb megjegyeztük – örökbevallásnak (*fassio perennatis*).²¹

¹⁸ L. pl. *Fejér* C. D. Ili. 1. 150. III. 2. 220. 225. IV. 1, 75, 76, 165, 191, 195. IV. 2. 363. IV. 3. 301. VII. 1. 525, VII. 2. 70, 72, 250, VIII. 4, 397. *Wenzel* I. 257.

¹⁹ Három várjobbágy atyai örökföldjüket „terrain patrimoniale” eladván, kefc mosonyi vánohbaúy bizonyítja, hogy velök egyenlő állapotú emberek, a kik földjüket szabadon elidegeníthetik „quod eiusdem conditionis sint, cuius et ipsi sunt, qui libere terrain suam possunt vendere”. *Fejér* C. D. III. 2, 220-221. 1230. év. Másrészt a várföldet királyi engedély nélkül nem volt szabad elidegeníteni. L. pi. *Wenzel* XII. 172. I. 257. *Fejér* C. D. IV. 3. 301. Íf. 2. 225.

²⁰ Decr. Colomani I. 21. *Haereditas emptitia nulli haeredi auferatur*. v. ö. 1267: 9.: 1290:26. t.-cz.

²¹ A „perhenniter”, „perenniter” kifejezésekkel a bevallólevelekben már korán találkozunk: „sigilli nostri munimine perreniter roborari”. – *Fejér* C. D. IV. 1. 191. 1240. év. *Wenzel* I. 69. VII. 140. Z. O. I, 64.

Ezt az erőt hovatovább a közhitelű pecsétben látták, mert a közhitelű pecsét alatt kiállított bevalló-levél (*litterae testimoniales*) teljes bizonyítékot szolgáltatott; annak tartalmát, az abban foglalt tények igazságát megtámadni nem lehetett. Ennek alapján fejlődött ki az a felfogás, hogy a földbirtokot magánpecsét alatt elidegeníteni, átörökíthető tulajdonnal átruházni nem lehet. Ehhez képest az adásvétel, amely magánpecsét alatt történt, csak ideiglenesen, csak zálogul való átruházásnak tekintendő, mert a magánpecsét örökiséget, átörökíthető szabad birtokjogot nem biztosíthat.²² Ilyenkor az adásvétel zálogra fordul: *emptio-venditio ad pignus reducitur*.²³

A bevallás érvényességéhez megkívánták, hogy az szabad akaratból, kényszer és félelem nélkül történjék, mert ellenkező esetben a bevallás semmis és érvénytelen.²⁴ Az okmányok gyakran kiemelik, hogy a bevallás élőszóval önként, szabadon (*spontanea, voluntate*) történt.

Végül az örökbevallásnak iktatással (*introductio, statutio*) való megerősítéséről az okmányok már a XIII. században gyakrabban említést tesznek. Majd később szokás útján az iktatás a bevallásnak szükségszerű kiegészítő részévé vált, melyet egy év leforgása alatt kellett eszközölni.²⁵

8. §. A nem nemesi birtok eredete. A községi földközösség. A jobbágyi és városi birtokjog.

Valamint a nemesi vagy szabadbirtok, mint egyéni birtok a nemzetségi földközösségből, úgy a nemnemesi, a későbbi jobbágyi és városi birtok a községi földközösségből fejlődik ki.

²² *Werbőczy* HK. II. r. 13. ez. 4. §. Non authentica verō sunt privatorum personarum sigilla, et talia *nihil perpetuitatis* sub se continere possunt.

²³ *Frank Ignác*, Közigazság törvénye I. 345-346. 1.

²⁴ 1290:29. t.-cz. Preterea si aliqui ex i-ipsis regnicolis nostris *vi vel metu* possessionem suas vendiderunt aut non vendentes instrumenta vendicionis contra se prepotentibus confici coacti fecerunt, si huiusmodi violencia sive metus legitime et racionabiliter constituit, instrumenta taliter confecta sint viribus vacuata, et penitus red . . .

²⁵ *Werbőczy* H. K. I. r. 63. ez. A hiteles helyek közreműködéséről a bevallások és az iktatásoknál. V. ö. *Jerney I.*, A magyarországi káptalanok története, Magy. tört. tár II. k. *Érdújhelyi M.*, A közjegyzőség és hiteles

A későbbi földközösség intézményének megfejtését a középkori gazdasági viszonyokban kell keresnünk, a midőn még művelésre alkalmas fölei van bőven, de értékesíteni csak az tudja, a kinek munkaereje, embere van.

Úgy a várbirtokon, mint a királyi uradalmakon, valamint az egyháziak és a magánosok birtokain, úgy a szabad, mint a nem szabad földművelők kezdetben földközösségben élnek. Nem a földbirtokon van a súlypont, nem a földbirtok terjedelmében rejlik a gazdagság, hanem a munkászekekben. Bizonyítják ezt a legrégebbi adomány]evelek, a melyekben még a munkásokat, úgy a földművelőket, mint a mesterséget űzőket, a különféle szolgáltatásra kötelezettek, nemcsak számszerint, hanem névszerint is felsorolják.¹

A letelepedés kezdetén csak a házhelyet, a belsőséget (*mansio, mansus, sessio*) különítik el, csak ez képez egyéni birtokot; ellenben a külsőségeket: szántókat, szőlőket, halastavakat, erdőket, réteket, legelőket, és nádasokat az ugyanazon tanyához (*praedium*) vagy községhez (*villa*) tartozók közösen bírják és hasznélvezik.²

Forrásainkban a földközösséggel járó osztozkodást a közösen bírt területek időnkinti felosztását a fűvon osztás és a fűkötél kifejezések jelölik.³ A közösen bírt területek, nevezetesen a szántóföldek időnkinti felosztásánál törve Tíyesen megállapított mértéket, bizonyos nagyságú kötelelet (*funiculus*) használtak, a melylyel az egyeseknek járó par-

lielyek története 1899. – Osztály alapján történt iktatást tanúsító *magyar oklevél* példája 1339. évből *Fejér C. D. VIII. 423-425.* – Az iktatásra vonatkozó formulákat lásd: *Kovachich*, Form. Solenn. Styli 237-244. sz.

¹ L. pl. *Wenzel* I. 24-27. 31. 38. 66-69. 76-77. 105-106. 107-126. *Fejér C. D. I. 428-439. 448-458. II. 83-85. 158-159.*

² L. pl. a veszprémvölgyi zárda 1109. évi oklevelét (*Fejérpatak*, Kál= mén király oklevelei 33-35.): „Villa Z. cum Major manisonibus; sed terra ad ipsam villam pertinens est *communis*, et silva ipsius ville habitato* rihus”. „Dedit ctiam insulam in S. et præter ipsam insulam dedit predium in ipso portti S. ad opus pecudum; sed terra est *communis*”. „Septima ^illa est S., sed terra *communis* est cum populo Quinclesiensis episcopi. Octava villa est P. in qua villa habet filius P. *communem* terram cum populo abhatisse”.

L. erre nézve *Tagányi Károly* alapos értekezését: A földközösség története Magyarországon (Magyar Gazdaságtört. Szemle 1894. évf. 223. és k. 1.); Falu és földközösség (Közgazdasági Lexikon T. k.).

cellákat kimérték⁴ és a parcellák között egy-két lépés szélességű gypszalagot mesgye (*határ*) gyanánt felszántatlanul hagytak. Innen aztán a felosztásnál használt köteleket fűkötélnek, magát a parcellázást pedig fűvönosztásnak (*fyunwztas*) nevezték.⁵ A fűkötél azonban átvitt értelemben jelentette a közös birtokban való részesedési jogot (*ius funiculi*), melynek alapján a jogosított az osztáskor elszórta bizonyos számú holdat kapott, a mely az ő nyilat, nyilasát képezte,⁵

Mindaddig, míg a földközösség teljes erejében fennállott, a községnek minden önálló tagja a község határához tartozó földbirtokokban részesedési joggal bírt, a mit akként jeleztek, hogy a részesedésre jogosított: *conterraneus*. Ezzel ellentétben az idegenre, a kinek részesedési joga nem volt, azt mondták, hogy földnélküli: *extorris*? Az őstelepülőkai később is az újakkal szemben a földosztásnál előnyben részesítették pl. olyképpen, hogy két nyilat kaptak.

Az okmányok tanúsága szerint a földbirtokviszonyok különféle alakulásához képest, nevezetesen a birtokadományozások és a kiváltságok következtében, a különböző rendi és társadalmi állású emberek: nemesek, várjobbágyok, hospesek, udvarnokok, szabad és nem szabad földművelők egy-

⁴ Elhuru és karcsai várnépek között folyt határperrel szóló ítélelvél mondja ut omnia prata illa et aquas cum *funiculis mensurando iuridicis* in tres partes divisissent”. *Wenzel* II. 243. – A funiculus nagyságára nézve olvassuk: „terramque fimosam cum *funiculo decern uinarum* numero non aginta sex, ubi confineri dicuntur centumquadriganta iugera”. *Wenzel* VII. 80.

⁵ A fűkötéllal való felosztást világosan feltünteti H. O. IV. 147.: „Cursum au torn metaium ideo nobis scribere non valemus, quia tota terra n obihum de Ayka mixta habentur, et divisa sunt vulgariter *fyuketel* nun-eupatis”. A miből következik, hogy a gypszalag, mint határ, nem állandó. L. még Zalamegyei Oklv. I. 217. „(possessio) sit divisa cum divisione vulgariter *fyuketel* dicta”. – N. O. V. 86.: „quod si qui de ecclesie nostre family mixtim quod vulgo *Fyunwztas* dicitur, agros, vine, seu aliqua iura ab antiquo possederunt usque modo sic infuturum possideant duximus appro s bandám”. A fűvönosztásra vonatkozó kifejezések az okmányokban: „herbaliter divisa”, „per herbas divisa”, „cum herbis dividitur”, „distinctam cum herbis”. H. O. II. 96. 270. *Wenzel* VIII. 396. IX. 91. *Knauz*, Mon. Strig. I. 561.

⁶ Várad Regestr. 330. pont: De terra autem eadem habet J. *ius unius funiculi* ad dimklium aratrum. V. ö. *Tagányi* id. m. 227. l.

⁷ L. pl. Várad Regestr. 7. 11. 17. 157. 340. pontokat.

mással ugyanazon község határában földközösségben élnek.⁸ Mindazáltal, főleg a paraszt vagy jobbágyi birtok és a városi vagy polgári birtok az, a mely mint egyéni birtok a községi földközösség alapján fejlődik ki.

Minthogy kezdetben a szabad és a nem szabad földművelők egyéni földbirtokkal nem bírtak, a teljesített szolgáltatások nem a földbirtokokhoz, hanem inkább a jobbágyi állapothoz, a szabadbirtok tulajdonosa irányában, fennálló függőségi viszonyhoz voltak kötve olyképpen, hogy míg egyrészt mindaz, a ki valamely községben lakott, a mint ő n-álló h á z t ű z h e l y e t (*mansio, mansus*) alapított, jogot nyert arra, hogy a községi közös birtokokban, részesedjék; addig másrészt köteles volt a földtulajdonos, a földesúr részére bizonyos szolgáltatásokat teljesíteni.

A nem-nemesi (jobbágyi) birtokkal járó szolgáltatások Nagy Lajos koráig – a ki a kilenczedet (*nona*) behozta, – az országos, jog szempontjából királyi decretummal szabályozva nem voltak, hanem azokat a földesúr háztartásának, gazdasági szükségleteinek megfelelően a jogszokás és a földesúrral kötött egyezségek vagy a földesúr részéről adott kiváltságok állapították meg, miért is az ország egyes vidékein, a gazdasági viszonyokhoz képest, igen különbözők lehettek.⁹ Ha azonban a szolgáltatások iránt vita támadt, ha a jobbágyközségek a szolgáltatások teljesítését megtagadták, akkor a király által kiküldött bíró döntött.¹⁰

Általában azt mondhatjuk, hogy a parasztbirtokkal pénzbeli, terménybeli és munkabeli szolgáltatások jártak. Azok, a kik szabad birtokjoggal nem bírtak, a várjobbágyok kivételével, a kik katonai szolgálato-
kat teljesítettek, a király vagy a földesúr részére tartoztak bizonyos – rendszerint csekély – pénzösszeget fizetni. Ilyen pénzbeli szolgáltatás volt a füstpénz vagy a szabad dénár és a *tevragium*, a melyek, mint a királyt egykoron meg-

⁸ L. pl. *Wenzel* 1. 169. 315. II. 2--22. 55. IV. 231. VII. 79, 178, N. O, 38. III. 14. *Fejér* C. D. V. 3. 231. VII. 2. 129,

⁹ L. a szolgáltatások különböző neveire nézve az 1. jegyzetben idezett okmányokat.

¹⁰ Ilyképpen rendezi Miklós nádor a pannonhalmi apátság népeinek szolgáltatásait 1226 körül, *Wenzel* VI. 437-439. L. még a király által megállapított szolgáltatásokra nézve *Wenzel* II. 280. *Fejér* C. D. IV. 3. 201.

illető földesúri jellegű adók, mindinkább a földesurakra szállottak át.¹¹

Továbbá nem szabad birtok birtokosai, a jobbágyok rendszerint bizonyos terménybeli szolgáltatásokat teljesítenek, a mely szolgáltatások földbirtokuk gazdasági minőségétől függött. A szántás-vetéssel foglalkozók gabonaneműeket (búzát, rozstot, árpát, zabot, kölest) vagy pedig a kisebb terményekből mézet, viaszkot, stb., majd az állatokból, úgy a egyobbakból, mint a kisebbekből, bizonyos számú darabot, a szőlőművelők bizonyos mennyiségű mustot, a halászok halat, a juhászok juhot tartoztak szolgáltatni.

Ugyancsak a nem nemesi, a jobbágyi birtokkal járó terhek közé tartoztak a munkabeli szolgáltatások (robot, enő). A földesúr tulajdonát képező jobbágyi birtokok mellett voltak a majorsági birtokok, a melyeknek megművelését hovatovább szintén a jobbágyi kötelékbe tartozóknak kellett elvégezni.¹² Az, a ki másnak tulajdonát képező birtokon tartózkodik, nemcsak az általa bírt és használt földterület terményeinek egy részét tartozik a földesúrnak átengedni, hanem azonkívül tartozik még a földesúr részére szántani, vetni, aratni, terményt behordani, fát vágni, rétet kaszálni, hajót húzni stb.

Végül a mesteremberi szolgáltatások is a nem szabad birtokon nyugodtak. Az iparczikkek előállítása ezen időben még önállóságához nem jutott, hanem az egész középkoron át a földbirtokkal szoros alárendeltségi viszonyban jelentkezik. Nincsenek még elegendő számmal iparosok, a kik az iparczikkek előállítását élethivatásul tekintenék. A földesúrnak saját emberei által kell magát a háztartáshoz és a gazdálkodáshoz szükséges iparczikkekkel ellátnia. A jobbágyok egy része az általa bírt földért mesteremberi szolgáltatásokat teljesít, mint ácsok, kovácsok, kerékgyártók, szűcsök stb. dol-

¹¹ L. fentebb a II. könyv VI. fejr. 1. §.-át. A pénzbeli szolgáltatásokra nézve lásd pl. *Fejér C. D. V. 2. 591.*: Quod pro lylyno integro solvent udi-ciam fini argenti; et pro dimidio tria pondéra in festő sancti Michaelis; et in quolibet lylyno sexaginta jugera continentur.

¹² Ilyen majorsági birtokról van szó az 11-81. évi oklevélben: „Prelibatus vero conventus ... m villa Kezú, non ex cultura agrorum eiusdem poipuli, sed ex jure ecclesie, quod ecclesie sibi habet proprium et ad suum arathrum pretinens, viginti scilicet et octo jugera concessit”. *Wenzel I. 75.*

goznak a földesúr részére és ilyképpen róják le a földesúr irányában tartozásukat.¹³

Míg egyrésztől a szabad vagy nemesi birtokjoggal kapcsolatosan a földesúri hatalom mindinkább kifejlődik; addig másrészt mindazok, a kik nemesi birtokjoggal, szabad földtulajdonnal nem bírnak, mind szorosabb alárendeltségi, függőségi viszonyba jutnak a földesurakkal. Mindinkább uralomra jut az a jogtétel, hogy a ki földjét nem szabad birtokjoggal bírja, azt el nem idegenítheti. A jobbágy urának földjén csak korlátolt használati és birtoklási joggal bír, és a mennyiben szabad állapotú, kötelezettségeinek lerovása mellett a birtokot odahagyhatja, valamint az általa tett beruházásokat, nevezetesen az általa épített házat eladhatja, de sem le nem rombolhatja, sem magával nem viheti.¹⁴

A városi szabadság kifejlődése hozta létre a nem-nemesi birtoknak másik nemét, a városi vagy polgári birtokot. Egykoron a városokban is, mint a többi községi településekben, a földközösség dívott, sőt a királyok a városoknak később is, a letelepedés előmozdítása végett, közös birtoklásra adnak területeket, a melyeket azután a város egyeseknek művelés végett kiosztván, lassankint az egyéni használat és megművelés alapján a városokban is kifejlődik az egyéni földbirtok. A földközösség azonban a városok egy részében hosszú időn át fenmaradt és csak Mária Terézia korában foganatosított úrbéri rendezéssel szűnt meg, a midőn a városi közföldek városi vagyonná váltak.¹⁵

¹³ Lásd pl. a bakonyibéli apátság birtokmegerősítő levelét, a mely 5 szücsöt, 5 kovácsot, 4 asztalost, 5 esztergályost, 4 szakácsot említ. *Fejér C. D. H.* 94-97. 104. IV. 1. 305.

¹⁴ L. pl. a jászóiak kiváltságlevelét 11. pont. Item dara luce venient, et venditiis imiversis eddificiis suis clara luce recèdent libère et secure. *Endlicher* 463. 1. A keresztúriak kiváltságlevelét 9. pont. Item si quispiam recedere voluerit, datis duodecim denariis libère récédet, et poterit domo s suas et alia bona, que habebit hominibus de eadem villa vendere, sed destruere non audeat nec transferre. *Endlicher* 470. 1.

¹⁵ A városi területen egykoron dívó földközösségről tanúskodik Pesth 1244. évi kiváltságlevelének 15. pontja: Item tarn terram Kuer, quam alias, quas prius habuerunt, *dividant in communi*, habita contemplacione, facultatum cuiuslibet, quantum, possit facere araturam, ne terre supra dicte inulte maneant et inanes. *Endlicher* 467. 1. A város részére közös hasztalanul átengedett területéről szól II. Béla 1137. évi adománylevele: „terram, que est Roz et Taryan cum pratis et agricultura et sylvá nulli hereditariam,

A városi vagy polgári birtok eredetéhez képest nem-szabad, nem-nemesi birtok, mert rajta bizonyos, a várost megillető szolgáltatások nyugsznak és ha a városi polgár örökösök nélkül hal el, egyéb vagyonával együtt a város tulajdonába jut.

A városi polgár, ha lemenő örökösei nincsenek, föld-birtokát elidegeníthette ugyan, de rendszerint csak a város polgárai vagy olyanok részére, a kik a városban megtelepedni akarnak, amely korlátozásnak az a jelentősége volt, hogy az új birtokos is viselje a városi terheket.¹⁶

A városi ingatlanok elidegenítése, az adás-vétel, csere- és zálogszerződések kötése kezdetben a káptalanok vagy konventek, mint hiteles helyek, később azonban a városi magistratus előtt történt, rendszerint a legközelebbi rokonok és a szomszédok jelenlétében és beleegyezésük (*consensus*) kijelentése, valamint a szavatosság vállalása mellett.¹⁷ A városi magistratus az előtte megkötött jogügyletről a városi pecsét alatt ünnepélyes formában (*in forma privilegii*) okmányt állított ki.

Az elidegenítést a legközelebbi örökösök, vagy általán azok, a kik erre jogosítva voltak? csak egy év és egy nap alatt támadhatták meg, mert a városokban szabályként állott, hogy az egy év és egy napig tartó jogszerű birtoklás tulajdont szerez, mely többé meg nem támadható.¹⁸

sed a civibus de civitate Mussun pro tempore pos&essam”. *Wenzel* I. 54. L. még *Fejér* C. D. V. 3. 480-481. VI. 2. 122-124. A későbbi fejlődésre nézve lásd *Tagányi*, Falu és földközösség.

¹⁰ Világosan kifejezi ezt Nagyszombat 1238. évi kiváltságlevelének 13. pontja: Item nullus ipsorum hereditates et possessiones suas immobiles in ipsorum terminis constitutas cuicumque vendere possit vel conferre, nisi ei *qui nobis consimile servitium cum ipsis civibus ipsius ville exhibe** bit. *Endlicher* 454. 1. L. még Pesth 5. és 12. pont.

¹⁷ Káptalanok előtti elidegenítésre nézve lásd pl.: *Kubinyi Árp.* oki 128. *Wenzel* IX. 324. X. 11.; N. O. VI. 340. A városi magistratus előtt: *Wenzel* VII. 415. VIII. 352. *Fejér* C. D. VI. 2. 300-301. és különösen a selmeczi jogkönyv 11. pont. *Wenzel* III. 212.; budai jogkönyv 52. §. A szomszédok beleegvezését tanúsító formula *Kovachich*, Form. Solenn. Styli 61. sz.

¹⁸ Pesth 7. pont: Item quieunque ex eis possessiones emerit si per annum et diem nullus ipsum super hoc impetierit, de cetero eos sine contradictione aliqua possidet pacifíe et quiete. *Endlicher* 467. 1. L. még *Michnay-Lichnev*, Ofner Stadtrecht 379. §.

9. §. A birtokvédelem.

Az ingatlanoknál a birtokjog védelmére elsősorban az ellenállás, az erőszak szolgált. Minden birtokosnak, még annak is, a kinek birtok joga ideiglenes természetű, mint a zálogos hitelezőé, jogában állott birtokát önhatalmával megvédeni, az erőszakos támadást nyomban erőszakkal visszaverni.¹

Már Kálmán rendelkezése szerint, ha valaki másnak birtokát jogtalanul elfoglalta (*iniuste usurpaverit*) és pervesztessé lett, nemcsak az elfoglalt birtokot tartozik visszabocsájtani, hanem ugyanannyit veszít a saját birtokából, mint a mennyit elfoglalt és azonfelül még tíz pénz (*pensa*) bírságot fizet.² Majd az okmányok azt tanúsítják, hogy ha valaki másnak birtokát alattomosan vagy erőszakosan elfoglalta Tierricsak a birtokot tartozott minden hasznával együtt visszaadni, hanem az általa tett beruházásokat a király parancsára megsemmisítették, az épületeket lerombolták vagy felgyújtották.³

E pusztító eljárást, ugyan az 1231. évi decretum 35. cikke megszüntette,⁴ másrészt azonban a XIII. század folyamán már az erőszakos birtokháborítást más birtokának vagy a birtokkal járó hasznoknak lefoglalását a hatalmaskodás (*factum potentiae*) büntetének fogalma alá vonták és mint ilyet, kezdetben az elfoglalt birtok értékének tízszeresével, később mint a nagyobb hatalmaskodás öt esetének egyikét, vagylagosan fej- vagy jószágvesztéssel büntették.⁸

¹ Werbőczy HTK. I. r. 68. ez. ,

² Decr. Colomani I. 32.: Si quis terrain alterius ad possidendum sibi *usurpaverit iniuste*, cum in iudicio reus fuerit, tantundem de propria terra perdat, in super decern pensas persolvat.

³ Wenzel I. 68.: „facta est inquisicio de terra Sancti Mauricii in predio Quiar, quam Sciscienses dicebant su am esse, sed faísitas semper suibiieitur veritati . . . Eodem tempore prestaldus veniens, iussu regis terram et metas cum iprivilegio circueivit; molendinum Martini combussit, ostia domus Petri perforatim securibusiconfrégit, atque Scisciensis destructis domibus, con-„tractisque hostiis de terra eiecit”.

⁴ Item quandocunque aliquos ordine iudieiaro convinci contingent, ir. voluntate nostra crit bona ipsorum penes nos retánerc, vel aliis is pro velle nostro distribuere, *incendium tarnen mitti nolumus super villas eorundem.*

⁵ 1298: 56. t.-cikk: Item siquis nobile s alterius potentialiter in campis.

A váradi regestrum tanúsága szerint egykoron a birtokháborítási perekben az eskü vagy az istenítélet, majd később közhitelű pecséttel ellátott okirat vagy ennek hiányából a nyomozó tanúbizonyítás alapján döntöttek.⁶

Az ingó dolgok a régi magyar jogban éppen úgy, mint a régi germán jogban, tulajdonjogi védelemben nem részesülnek, tulajdonjogi keresettel nem védhetők. Az ingó dolgokat azok csekély jelentőségénél fogva az ingatlanoknak tartozéka gyanánt tekintették, miért is az ingó dolgoknál *vei vindicatio*-nak helye nincs; a mi annyit jelent, hogy míg egyrészt a jogszerű birtokos, a ki jogszerű szerződésmóddal valamely ingó dolog birtokába jutott, teljes védelemben részesült; addig másrészt a jogszerű birtokos (tulajdonos) az ingó dolgot, ha a dolog birtokából kiesett úgy, mint a római jogban, bármely harmadik személytől vissza nem követelheti, hanem csak attól, a kinek a dolgot kezére bízta, mert az ingóknál csak személyes keresetnek van helye. Ha pl. valaki az ingó dolgot: fegyverzetet, bútorokat, vagy más effélet valakinek megőrzés végett átadott és ez azokat bármi módon elvesztette, akkor az, a ki dolgát másra bízta, bármely harmadik személytől, mint tulajdonát vissza nem követelheti, hanem csakis az ellen fordulhat, a kinek a dolgot kezére bízta; és ha valaki az ilyen dolgot jogszerű módon megszerezte, azt kiadni nem volt köteles, sem kártérítéssel nem tartozott.⁷

Az ingó dolgoknál ehhez képest csak birtokvédelemnek volt helye. A birtokos, ha a dolog birtokától jogtalanul megfosztották, birtokháborítási keresettel élhetett, a melynek alapját a vétség (*delictum*) képezi. E vétség a tágabb értelemben *vett* lopás (*furtum*), a mely fogalom alá vonták az ingó dolog erőszakos elvételét, a rablást is. Ha

vel extra villam receperit, et ratione hujus in facto potentiae convictus extiterit, tunc talis reus res in decuplo seu decies se ad praedictas res ablatus extendentes, solvere tenetur. *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. L 157-158. A nagyobb hatalmaskodás eseteit lásd Mátyás 1486. évi dec. 15. t.-cz.

⁶ Váradi Regestr. 97., 110., 133., 338. *Fejér* C. D. III. 2, 97, *Wenczel* V. 181. A későbbi jogfejlődésre nézve *Hajrák*, A magyar bírósági szervezet és perjog 293. és köv. 1.

⁷ Ezt a germán jogban úgy fejezték ki: „Hand muss Hand wahren”, *Schröder*, Rechtsgeschichte 663. és kv. 1.

valakinek dolgát ellopták vagy elrabolták, szóval az, aki a dolog birtokában megháborított, nyomozhatta azt a rokonok és szomszédok támogatásával, és a kinél megtalálta, a dolog megérintése mellett igazolásra szólíthatta fel, hogy miképpen jutott a dolog birtokába. Ha a tényleges birtokos sem az eredeti szerzőmódot igazolni, sem elődjét, a kitől a dolog ő rá átszármazott, előállítani képes nem volt, akkor nemcsak a dolgot tartozott kiadni, hanem mint tolvajt büntették. Ezt a keresetet, mert az az elveszett dolog érintésévé], magáihoz vonásával és nyomon való üldözésével járt, *droit de suite-nok*, *internatio-nak* vagy németül *Klage mit Inefang-nak*,⁸ nálunk pedig a latin okmányok *investigatio furtivae rei*-nek nevezték.

Már Szent László a lopás büntetének megakadályozása végett hathatós védelemben részesítette azokat, a kik elveszett dolgukat keresték. Így, ha valaki nyomon követi elveszett jószágát és annak nyoma valamely faluba vezet, hírnököt küldhet a faluba, hogy a barmokat ki ne hajtsák és ez által a nyomozást meg ne nehezítsék; a kik ez ellen tesznek, az elveszett dolog értékét megtéríteni tartoznak. Ha pedig a nyomozó már marhahajtás után érkezett, akkor minden házat szabadon átkutathatott és a kik ilyenkor a nyomozást megakadályozták, istenítélet alá estek és ha ártatlanoknak bizonyultak is, nyomozás akadályozása miatt félvérdíjat, ötvenöt pénzt fizettek.⁹

⁸ *Arnold*, Zur Geschichte d. Eigentums in den deutsch. Städten 1861. *Laband*, Die vermögensrechtlichen Klagen 1869. *JobbétDuval*, Étude bisto* riche sur la revendication des meubles en droit français 1881. *Heusler*, Institutionen d. deutsch. Privatrechts II. 215. és kv. 1. *Rauch K.*, Spurfolge und Anfang. 1908.

⁹ Decr. St. Ladisl. II. 5. Si quis vestigia sequitur furtivae rei, nuncium praemittat in villam, in quam diriguntur vestigia, ne excutiendo bestias suas, praeturbent villani vestigia sequenda: quod si contumaciam fecerint, perditas res persolvant. Si autem prisquaem nuncius venerit villani excusserint bestias suas, tunc investigatores perscrutentur singulas domos, ut ipsis piacuerit. Si cui pericrit res, *eat cum testibus idoneis investigate rem, ubi putaverit esse*; et si prohibitus fuerit, prohibitores probentur iudicio, et si culpabiles effecti fuerint, pereant ut fur.es; si vere munitati. *propter prohibitionem* quinquaginta quinque pensas persolvant. L. még III. 11. 16. 29. Decr. Colomani I. 76. Már Szent István (II. 23.) tíz tinó adásával bünteti azt, a ki a megszökött katonáját vagy szolgáját keresőnek küldöttjét megveri.

Szent Lászlónak ez a rendelkezése kétségtelenné teszi, hogy a birtokháborítási kereset (*investigatio furtivae rei*) az ingó dolgok birtokának védelmére nálunk is fennállott. Ugyanezt bizonyítják Szent Lászlónak az ingó dolgok adás-vételére és Kálmánnak a keresztyenyek és zsidok között kötött adás-vételi szerződésére vonatkozó rendelkezései,¹⁰ valamint a váradi regestrum feljegyzései.¹¹

Mindezen rendelkezésekből azt látjuk, hogy ha valakinek ingó dolgát ellopták vagy kirabolták, tanuk kíséretében annak keresésére indult és a kinél a dolgot megtalálta, a jogszerű szerzősmód igazolására szólíhatta fel. Ez az igazolás első sorban az előd, az eladó megnevezése és előállítására alapszik. Ha ez nem volt lehetséges, akkor az adás-vételről szóló okirat felmutatása és az adás-vételnél jelenlevő tanuk esküje által igazolta, hogy jogszerűen jutott a dolog birtokába, és ilyenkor minden további felelősség alul megszabadult.¹² Ellenben, ha sem elődjét megnevezni, sem pecsétes iratot felmutatni és tanukat állítani képes nem volt, akkor nemcsak a dolgot kiadni tartozott, hanem mint tolvaj bűnhődött.

10. §. A nemesi öröklési jog.*

A régi magyar jogban az öröklési jognak egyedüli alapját a nemzetségi kötelék képezte. Kinek-kinek legközelebbi firokona, atyafia szükségképpen örököse, a kit öröklési igényétől végakarati intézkedés által megfosztani nem lehet. A magyar jog kezdetben éppen úgy, mint a germán jog, végrendekezést és azon alapuló végrendeleti öröklést nem ismer. Ennek okát egyrészt a nemzetségi birtokszervezetben,

¹⁰ Deor. St. Ladisl. II. 7. Decr. Colomani II. 3.

¹¹ Váradi Regestrum 164. 259. 265. 317. stb. szám. – V. ö. *Kiss Albert*, Dolgozatok a magánjog köréből 1910.

¹² Decr. Colomani II. 3. Si autóm dominum furtivae rei et recognitae producere non poterit, chartulam veró sigillatam ostenderit, jura-mento testium inscriptorum purgatus évadat.

* *Irodalom: Nanásky Benjamin*, Testamen torn a magyarországi törvények szerint 1798. *Zalay Alajos*, Néhány szó az örökség s a körülötte teendők felől. 1847. *Tóth Lőrincz*, A magyar örökösödési jog szelleme (Akadémiai Értesítő) (I-III. 1860-62.). *Szlemenics*, Az örökségi jószágokról (Akad. évkönyv. V. k.). *Zlinszky Imre*, A magyar örökösödési jog és az európai jogfejlődés. 1877. *Zsögöd Benő*, Öröklött és szerzett vagyon. II. kiad.

másrészt a szűkebb családi körhöz, a házhoz tartozók vagyongözösségében találjuk.¹

A földbirtok eredetében a nemzetségek közös tulajdonát képezvén, midőn abból a családfők egyéni birtoka kifejlődik, az ilyenek elvált birtokrészeket továbbra is a nemzetségi szállás alkatrészei gyanánt tekintették, a melyben csak a nemzetség tagjai részesedhetnek s a mely, ha a családfő örökös nélkül halna el, a nemzetséghez tér vissza, a nemzetség legközelebbi tagjaira háramlik.

Másrészt a vagyont, nevezetesen az ősi birtokot, úgy fogták fel, mint családi vagyont, mely nem magát az egyént, hanem a családot, tehát együttesen azokat illeti meg, a kik ugyanazon családtya hatalma alatt állanak. Ehhez képest kezdetben a családfő a családtya elhaltával, mint annak képviselője lép a családi vagyomba, nem az öröklési jog, hanem a vagyongözösség alapján.²

Az ősi vagyonnak eme szoros kapcsolata a nemzetségi kötelékkel vonta maga után, hogy midőn az egyéni öröklési jog kifejlődik, az merőben a nemzetség fitagjaira, az atyafiakra szorítkozik a nők teljes kizárásával. Ugyancsak ez idézte elő azt is, hogy az öröklési jog továbbfejlődésében már különbséget tettek ősi vagy öröklött és szerzeményi vagyon között, a mely utóbbi felett az egyén, az öröklési jog kezdete óta, szabadon rendelkezhetett.

A nemesi öröklésre vonatkozó biztos adataink Szent István korából valók, Ő biztosította először az egyéni földtulajdont úgy a nemzetségi szállásokban, mint az adomány-

1897. *Schwartz Gusztáv*, Agi öröklés és özvegyi jog. (Újabb magánjogi fejtegetések 1901. év. 153. és kv. 1.) *Illés József*, A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában. 1904. – A nyugati jogfejlődésre nézve: *Gans Ed.*, Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwicklung. 1824. *Beseller G.*, Die Lehre von den Erbverträgen. 1835-37. *Simonét 7.*, Histoire et théorie de la saisine héréditaire dans les transmissions de biens 1852. *Siegel H.*, Das deutsche Erbrecht nach den Rechtsquellen des Mittelalters. 1853. *Brunner H.*, Das anglo normann. Erbfolgesystem. 1869. *Wasserschleben*, Princip d. Erbfolge nach d. altern deutsch, und verwandt. Recht. 1870. *Glasson*, Le droit de succession dans es lois barbares (Nono Rev. hist. de droit franc, et étr. IX 585. és kin, i.) *Königswarter*, Organisation de la famille. *Amira K.*, Erbenfolge und Verwandtschaftsgliederung nach den altniederdeutschen Rechten. 1874.

¹ L. erre nézve a megelőző §§-okat.

² L. erre nézve a III. könyv 2. fej. 1. és 4. §-ait.

birtokokban és azzal kapcsolatosan szabályozta az öröklési jogot, kimondván, hogy a fiutódok hasonló uralommal örököljék atyjuk birtokait.³ *Consensimus igitur petitioni totius senatus, ut unusquisque dominetur propriorum similiter et donorum regis, dum vivit. Ac post ejus vitam filii simili dominio succédant*

E rendelkezésében Szent István csak a fiutódokat említi, de az özvegyen maradt nők vagyoni igényéről szóló rendelkezéséből látjuk, hogy fiutódok nem léteben a vagyont a nemzetség legközelebbi tagjai, az atyafiak öröklik.⁴

Továbbá már Szent István megengedte, hogy a család- atya még életében a szűkebb családi kör tagjai között, a hová az egyházat is számították, ingó vagyonát feloszthassa és az általa tett osztályt halála után senki meg ne támadhassa.⁵

Szent István az öröklési jog szempontjából nem tett különbséget szállásbirtok és adománybirtok között. E különbség Kálmán korában állott elő, a ki elrendelte, hogy a Szent István által adományozott birtokban az emberi öröklés rendje szerint mindenki örökösödjék. A többi királyok adománya azonban csak apáról fiúra szálljon és ha fiú nincsen, következzen a testvér, a kinek holta után az ő fiait sem kell kirekeszteni az örökségből. De ha testvér nincsen, legyen a birtok a királyé.⁶

Világosan látjuk ebből, hogy Kálmán az adománybirtokokban való öröklést a szűkebb családi kör tagjaira, azokra szorította, a kik ugyanazon családapa hatalma alatt állottak, a családi vagyonközösségbe tartoztak. A királyi hatalom

³Decr. St. Steph. II. 35.

⁴Decr. St. Steph. II. 24. Et post obitum ejus eadem bona ad sui readeant parentes mariti, isi parentes habet: sin autem non, xex sit haeres.

⁵Decr. St. Steph. II. 5. Decrevimus nostra regali potentia, unusquisque habeat faaultatem sua dividendi, tribuendi uxori, filiis, filiabusque atque pas rentibus siv-e ecclesiae. Nee post ejus obitum quis hoc destruere audeat. – Már *Hajnik Imre* (Magyar alkotmány és jog az Árpádok korában 320. l.) helyesen emeli ki, hogy Szent István e törvénye nem foglal magában végrendelkezési szabadságot, hanem élők közötti rendelkezhetést. Szerintünk az is kétségtelen, hogy itt csak ingókról és szerzeményi vagyonról le; het szó, mert az egyén az ősi vagyonról még élők között sem rendelkezhet tett szabadon.

⁶Decr. Colomani I. 20.

csak a szűkebb családi kört részesíti öröklésben, ellenben a tágabb családi kör, a nemzetség tagjaival szemben a királyi jogot emeli érvényre.

Kálmán e törvénye léptette életbe a magyar öröklési jogban az á g i s á g elvét, azt a jogtételt, hogy az adománybirtok csak apáról fiúra száll, ellenben az oldalrokonok, a megosztott atyafiak egymás irányában öröklési igényvel nem bírnak. Az osztály a kölcsönös öröklési igényt megszünteti; ha fiutódok nincsenek, a királyi jog lép előtérbe és a birtok visszaszáll a királyra.

Az ágiság elve, a melyet Kálmán a német hűbéri jogból vett át, éles ellentétben állott a régi magyar jog nemzetségi elvével, mely a nemzetségi tagok szükségképpen öröklését kívánta. A királyi hatalomnak az a törekvése, hogy a nemzetségi joggal szemben a királyi jogot a szállásbirtokokban is érvényre emelje és fiutódok nem létében a háramlási jogot biztosítsa, azt eredményezte, hogy hovatovább csak e fiutódokat tekintik szükségképpen örökösöknek, csak ilyenek létében nincsen helye sem élők között, sem halálesetre szóló rendelkezésnek, miért is a XIII. század decretumai és oklevelei már csak a fiutódokat nevezik *haeres*-nek.⁷

Kálmán óta a nemzetségi és a királyi jog elve harcban áll egymással, a mely harc csak a Nagy Lajos-féle ősiségi törvény által nyert befejezést s a mely harcnak következménye azon ingadozás, a mely az öröklési jog terén az Árpádok korában mutatkozik s a melynél fogva egy egységes öröklési rendszer még ki nem fejlődhetett.

A küzdelem első eredménye az aranybulla 4-ik czikke, mely a nemesi öröklést először szabályozta és a királyi jog, az ágiság elvével szemben, a nemzetiségi jogot a szállásbirtokokban újból biztosította. Az aranybulla öröklési szabálya ekként hangzik: *Si quis serviens sine filio decesserit, quartam partem possessionis filia obtineat: de residuo, sicut ipse voluerit, disponat. Et si morte praeventus disponere non poterit, promnqui sui qui eum magis confingunf, obtineant; et si nutiam penitus generation&m habuerit, r&x obtinebit.*

⁷ L. az 1267:6. es 9.; 1290:26. t.-cikkeket.

Az első szabály itt is, mint már Szent István decretumában, hogy az apát a fiú követi. De már csak a fiutódok szükségképpen örökösök, a kiket öröklési igényüktől végakarati intézkedés által megfosztani nem lehet. Bhez képest a második szabály, hogy a nemes ember fiutódok nem létében a leánynegyed (*quarta puellae*) levonásával birtokáról szabadon végrendelkezik. A harmadik szabály, hogy ha azonban nem végrendelkezett, akkor a nemzetségi tagok, az atyafiak (*propinqui sui*) a közelség rendje szerint örökölnék és ha teljességgel semmi nemzetsége nincs, akkor a birtok a királyra száll.

Az öröklési jog alapja – a mint látjuk – a nemzetségi kötelékhez tartozás maradt s ehhez képest a férfiakra, az atyafiakra szorítkozott. De, hogy az atyafiak milyen sorrendben következnek, azt biztosan megállapítanunk nem lehet. Az aranybulla 4-ik cikke csak annyit mond: *propinqui sui qui cum magis contingunt*. Azonban a nemzetségi kötelék természetéből és a más népeknél dívó nemzetségi öröklésből azt következtethetjük, hogy fiutódok nem létében a felszálló öröklés megállapításánál az ágközelség és nem a fokközelség volt irányadó. A fiági ősi vagyon fiutódok nem létében az atyától leszármazott férfiakra, a fitestvérré vagy annak gyermekeire,⁸ ilyeneknek nem létében pedig a nagyatyától leszármazó férfiakra szállott vissza.

Nem lehet kétség az iránt, hogy az aranybulla idézett cikke a nemzetségi jog győzelmét hirdeti a királyi jog felett, mert a birtok csak akkor szállhat a királyra, ha a nemesnek egész nemzetsége kihalt: *et si nullam penitus habuerit generationem*. De éppen e rendelkezés bizonyítja, hogy az aranybulla 4. cikke csak az ősi vagyonban való öröklést szabályozta és nem vonatkozott az adománybirtokra, mert a nemzetség tagjai, az atyafiak sem az aranybulla előtt, sem az aranybulla után adománybirtokban öröklési joggal nem bírtak. Világosan kiténik ez az 1267. évi decretum 9. cikkéből, mely a csatában elhalt nemesre nézve kivételes kedvezmény gyánánt állapítja meg,

* Ezt Kálmán törvénye (1. 20.) is bizonyítja, valamint az okmányos nagy számmal.

hogy adománybirtokait a nemzetség tagjai örököljék.⁹ Sőt ugyanezen decretum 6. czikke is ezt látszik igazolni, midőn kimondja, hogy a fiutódok nélkül elhalt nemesnek birtokait addig fel ne osszszák, el ne adományozzák, a míg a nemzetség tagjai a király elé idéztetvén, az ő jelenlétükben meg nem állapítják, hogy mit kíván a jog rendje.¹⁰ Ennek magyarázata csak az lehet, hogy gyakran megtörtént, miszerint a fiutódok nélkül elhalt nemesnek szállásbirtokát is a király részére lefoglalták és eladományozták, holott az már az aranybulla 4. czikke szerint is a nemzetség tagjait illette meg.¹¹

A nemzetség tagjai, az atyafiak a szállásbirtokban kezdetől fogva öröklési joggal bírtak, de ez az öröklési jog már később, már az aranybulla szerint is, nem volt szükségképeni, mert a nemes fiutódok nem léteben végrendelkezhetett. Az atyafiak azonban ilyenkor, még ha királyi engedély mellett történt is a végrendelkezés, az ősi vagyont igaz becsű áron magukhoz válthatták.¹² Ugyanez a visszaváltási jog illette meg az atyafikat akkor is, ha az ősi va-

⁹ 1267:9. t.-cz.: Item si aliquis ex nobilibus non habens heredem in exerdtu mortuus fuerit, possientes istius quonounque modo aquisite ad ni anus regias non devolantur, sed cognatis vei generacioni sue remaneant, emtieie veró cuicunque in vita sua coniferre voluerint relinquuntur. Az öröklött vagyonban a nemzetségi jog győzelmét tanúsítja az 1273. év szlavóniai statútum 15. pontja is: Itom porció hereditaria sine berede decedentis *cognacóni sue* dobeat remanere, uti et pertinencie.

¹⁰ 1267:6. t.-cz.: Item volumus, quod si aliquem de nobilibus sine herede mori contigerit, possessiones eius non distraiantur, nulli donentur, nulli conferantur, nulli pcrpetuentur, donee cognati et gencraciones eius ad presenciam nostrum evocentur, et ipsis ac baronibus nostris presentibus do lis ordinetur sicut dictaverit ordo iuris.

¹¹ Hogy fiutódok nem léteben csak az adománybirtok háramlott a királyra, de nem az ősi birtok is, azt világosan kimondja IV. Béla egyik adománylevele. *Fejér C. D. IV. 1. 24.* 1235. év: „Memorata siquidem possessio decedente Turda, filio M., absque herede ad nostras manus, secundum approbatam regni nostri consuetudinem, devoluta, *cum non esset hereditaria* ipsi, sed a felicis memorie Béla Rege avo nostro per antecessores ipsi Turde, S. videlicet et M. *aquisita.*” – L. még *Fejér C. D. IV. 1. 289. IV. 2. 31-34. 47-48. V. 3. 274^278. 398-399.*

¹² *Fejér C. D. IV. 1 146.* 1239. év: quod omnia, quae cognatus ipsorum N. ecclesiae contulcrat non fuerunt ipsius emtitia, sed haereditario iure possessa; allegantes approbiam regni consuetudinem, *quod eadem cum essent hereditaria, pecunia possent et velent remutare.* L. még U. o. V. 1. 1-9.

gyónt büntett miatt elkobozták.¹³ Sőt IV. Béla az atyafiaknak ezt a jogát akkor is biztosította, midőn megengedte, hogy a nemesek birtokaikat az esztergomi érsekségnek szabadon eladhassák vagy hagyományozhassák.¹⁴

A végrendelezési jog kezdetben a királyi hatalomra támaszkodik, végrendelezni csak királyi kiváltság alapján lehetett.¹⁵ A királyi hatalom a nemzetség távolabbi tagjaival szemben a szűkebb családi kört különös védelemben részesíti s azért megengedi, hogy a mèmes fiutódok nem létében leányai, felesége vagy az egyház javára végrendelezhessek. Ezt a király a szállás- vagy az öröklött birtoknál a nemzetségi kötelék, az adománybirtoknál a királyi jog rovására teszi.

Az aranybulla 4. cikke már általános érvényű szabályként állította fel, hogy a nemes fiutódok nem létében végrendelezhetik, de csak a szállás- vagy az azzal ugyanazon jogi természetű öröklött birtokai felett; ellenben az adománybirtokosnak az aranybulla után is királyi engedélyt kellett kérni mindaddig, a míg az 1290. évi decretum 26. cikke ki nem mondotta, hogy a nemes ember fiutódok nem létében öröklött, szerzett és adománybirtokairól rokonai, felesége és az egyház javára úgy életében, mint halála esetére szabadon rendelkezhetik.¹⁰ Sőt még azután is többször látiuk, hogy a végrendekezés királyi engedély mellett történik.¹⁷

A végrendeleteket kezdetben a karta formájában szerkesztették és a kartát rendszerint királyi pecséttel erősítették. Később valamint a nemesi birtok elidegenítését, úgy a

¹³ 1290: 33. t.-sz.

¹⁴ 1263. év 5. pont: „sine preiudicio tamen proximorum suorum possessionum”. *Endlicher* 502.

¹⁵ Bizonyítják ezt a legrégebbi végrendeletek. L. pl. *Wenzel* I. 58. 62., 63-64., 69., 105. *Fejér* C. D. III. 1. 325. V. ö. *Szlemenics P.*, A királyi consensus szükségé, viszontagságai. (A m. t. társaság évkönyvei III. k. 1838.)

¹⁸ Item concessimus, quod si quis nobilium sive Saxonum predictorum sine herede decesserit, possessiones sic decedentis hereditare, emtie et eciam aquisite, nullatenus debeant confiscari. sed idem decedens propinquis suis, aut alicui p rop in quo rum, seu uxori, vei eciam ecclesiis pro remedio anime sue kg are in morte, et conferre in vita cuicumque voluerit lijberam habest facultatem

¹⁷ L. pl. Anjoukori Okmt. I. 312. 638., II. 7.

végakarati intézkedést is hiteles hely előtt vallották be és a XIII. század második felében már a végrendelet érvényességéhez megkívánt forma a hiteles hely előtti bevallás volt.¹⁸

Az öröklési jog tekintetében kezdettől fogva külön szabályok alatt állott a szerzett birtok (*possessio emptitia*), a mely felett az egyén úgy életében, mint halála esetére szabadon rendelkezett. Valószínű, hogy egykoron, a midőn még a családi vagyonszövetség teljes erejében fennállott, a szerzeményi javakban való öröklés is a nemzetségi jog elve szerint irányult, mely a nőket az öröklésből kizárta. Következik ez a vagyonszövetségnek abból az elvéből, mely szerint a vagyonszövetségben élők szerzeménye is közös vagyonná lesz és a bekövetkező osztálynál felosztás tárgyát képezi.¹⁹ Később azonban már a szerzett vagyonban, valamint a női vagyonban, a hová tartozott: a kiházasítás, a hitbér és a leánynegyed, az öröklésnél a nemi különbség nem jön tekintetbe. A fiú- és a leánygyermek egyenlően örökölték, az unokák törzsenként, vagyis elhalt szülőjük Örökrészét kapták. Ha gyermekek nem voltak, a szülők örökölték, ilyenek nem létében a testvérek, szintén különbség nélkül. A felfelé szálló öröklésnél már a női vagyonra nézve az ágiság elve irányadó, csak azon szülő és annak leszármazói örökölnek, a melynek ágától a vagyon származott.²⁰

A nők kezdetben a nemzetségi vagyonban öröklési igénynyel egyáltalán nem bírtak, hanem csak illendő eltartást és férjhezmevetésük esetén kiházasítást igényelhettek. A nők ellátása és kiházasítása az ősi vagyon terhe. Az erre vonatkozó jogot hajadoni jognak (*ius capillare*) nevezték,

¹⁸ L. pl. *Fejér C. D.* VI. 1. 169. 228. VI. 2. 106. *Wenzel V.* 72. 157. X. 312:

¹⁹ Erről tanúskodik V. István egyik oklevele 1270. évből, melyben jóváhagyja, hogy az idegenbe menő öregebb testvérek szerzeménye az ősi vagyonban való osztozkodással az atya és az ifjabb testvérek részéről betudható ne legyen: „quod si quid in possessionibus, seu rebus alienis acquirere possent, pater et fratres eorum iuniores nullam exinde vindicare passent portionem, nec in ius computarent dividendis, salvis tamen possessionibus eorum paternis”. *Fejér C. D.* V. 1. 48.

²⁰ L. pl. *Fejér C. D.* IV. 2. 518-520. V. 2. 365. VI. 209. *Wenzel II.* 312. III. 281. IV. 90. 260. VI. 363. XII. 627-628. H. O. I. 85. VI. 202: VII. 101. 333. Z. O. I. 6.

a melynek alapján később a nők az ősi vagyon negyedrézére öröklési igényt nyertek. Ezt az öröklési igényt fiutódok nem létében a aranybulla 4-ik czikke biztosította először. Később hasonló jogot nyertek az adománybirtokban is. Az 1298. évi decretum 75-ik czikke szerint, ha a birtok magszakadás következtében a királyi fiskusra szállott, az utolsó birtokos leányainak vagy nővéreinek a negyed kiadandó és pedig, ha a birtok több részből állott, a negyed nem külön-külön, hanem egy tagban hasítandó ki.²¹

A szerzeményi birtokban azonban nincsen leánynegyed, mert egyrészt abban a nők a férfiakkal egyenlően örökölnék, másrészt az egyénnek szabad rendelkezési joga semmiképpen nem volt korlátozható.²² A leánynegyed kezdetben, sőt olykor későbbben is, természetben adták ki, de már az 1290. évi decretum 30. czikke szerint a nemzetség tagjai, az atyafiak azt igaz becsű áron magukhoz válthatták.²³

Végül az egyház öröklési jogát illetőleg azt látjuk, hogy már Szent István rendelkezése az egyházat szűkebb családi körhöz számította, feljogosítván a családtyát, hogy a szabad rendelkezése alatt álló vagyomból bizonyos részt az egyháznak juttathasson. Ennek alapján fejlődött ki a királyi hatalom támogatása mellett az a felfogás, hogy az egyház a családfiú helyét foglalja el, hogy az egyház részére, még fiutódok létezése esetén is, a lélek üdvére (*pro remedio animae*) egy gyermekrészt hagyományozni lehet.²⁴

²¹ 1298: 75. t.sz. Item si quis nobilis sine haerede masculino ab hac luce decesserit, cuius possessiones de iure ad manus regias sunt devolvendae, tunc ius ratione filiius filiae ve sororis ei us dem decessi, oisdem filiahus, et sororibus cum possessione in uno ioco, et uno ambitu debent exiradere perpetuo pas side nd as. Hogy fiutódok nem .Létében az öröklött vagyomból a nővérenek is ki kellett adni a quartát, lásd *Fejér C. D. V. 2. 222.*

²² *Fejér C. D. IV. 1. 148.*: „quorum causam baronibus nostris exposuimus intelligendaim. Qui habita communi deíberatione decrevenint quod cum illa fuerint *emptita et non haereditaria patris ipsius*, et pater filiae nihil expresse relinquerit de eisdem, nullám inde eius filia deberet de iure habere portionéin.”

²³ Item possessiones nobilium sen Saxomim praedictorum non possit introirc extraneus racione dotis, aut racione quarte filibus débite, sed heredes decedencium, vei proximiores de generacione sua, redimant eas secundum cxtiimacionem iustam, regni nostri consvetam.

²⁴ *Fejér C. D. IV. 1. 98. 1237. év. Wenzel XI. 294. Chák soproni ispán*

Az egyháznak ezt a jogát az 1290. évi decretum 26. cikke is biztosította. Minthogy pedig az egyház öröklési igényét mindenkor csak végrendeletre alapíthatta, a végrendeletek készítését s ezáltal a végrendeleti öröklés kifejlődését előmozdította.

11. §. A nem-nemesi öröklési jog.

I. A nem-nemesek rendjéhez tartozóknak öröklési jogára nézve csak a városi kiváltságlevelekben találunk bővebben tájékoztató adatokat, a melyeket a selmeczi jogkönyvvel, a régi szepesi joggal (*Zipser Willkür*), valamint a budai és pozsonyi jogkönyvvel és a későbbi tárnoki joggal összevetve, a városi polgároknak a nemesekétől eltérő öröklési jogának alapelveit megállapíthatjuk.

A városi vagy polgári és a nemesi öröklés között mutatkozó eltérés kiindulási alapját abban kell keresnünk, hogy a /lospes-telepektől kifejlődő városokban a nemzetségi kötelekre támaszkodó birtokszervezet hiányzik, mert ott kezdetben a községi földközösség intézménye dívott, s hogy az ipar és a kereskedelem fejlődése következtében a városokban a vagyonság súlypontja hovatovább nem a földbirtokon nyugszik, hanem az ingó vagyonon. Ennek következménye elsősorban, hogy az öröklés nem kizárólag az atyafiságra, a nemzetségi kötelekre támaszkodik, és így az öröklési jog szempontjából a férfiak és a nők között különbséget nem tesznek; úgy a leszálló, mint a felszálló öröklésnél f é r f i a k és nők e g y e n l ő ö r ö k l é s i i g é n y n e l b í r n a k.¹

ősi és egyéb javairól intézkedvén, mondia .-”et etiam inter filios meos sex, septimum filium ecclesiam praedictam auctoritate papernati, tamquam primogenitum constituent haereditate légitima”. – Erről tanúskodik Adalbert végrendelete is 1150-1154. évből, melyben ő a király, a főurak és a rokonok hozzájárulásával intézkedik: Quod si Deus misericorditer heredem, quem exspecto mihi tribuerit, duas partes omnium meorum ipse habeat, *terciam ecclesia Beau Martini*”. Wenzel I. 63-64.

¹ Világosan kimondja ezt Nagy Lajosnak 1382. évben Pozsony város részére kiadott privilégiuma. *Fejér C. D. IX. 5. 583.*: „bona et haereditates quorumlibet civium nostrorum de dicto Posonio absque haereditate *Vttiusque sexus solaitio descenditum*”. Ugyanezt bizonyítja ama Nagy Lajos korabeli formula, mely a nemes özvegy hitbérének és a nemes lányok utasának biztosításáról intézkedvén, azzal szemben ezeket mondja: „secus amen est dominiabus civium et filiarum eo rundem, quia *relictas et orpha-*

Ez viszont azon további következménnyel járt, hogy a nők, nem úgy, mint a nemesi jogban, csak a háztartáshoz szükséges kiházásítást kaptak, hanem öröklési joguk alapján külön vagyonhoz jutnak; rendszerint már férjhezmenetelük alkalmával vagy később, a házasság tartama alatt, vagyont hoznak férjük házához.

Az a vagyon, a mit a nő férje házához visz, egyesülvén a férj vagyonával, a germán jogi elvek behatása mellett a városokban nálunk is kifejlődik a házastársi vagyonszösség intézménye.² A férfi és a nő vagyona egy egységes vagyonná válik, mely a házastársak közös tulajdona és a házasság tartama alatt a férj kezelése alatt áll.

A házastársi vagyonszösség következtében, ha a házaspár egyikike – akár a férfi, akár a nő – gyermekek hátrahagyásával elhal, a túlélő házastárs a gyermekek gyámjává lesz és az egész vagyont osztatlanul megtartja. Ha újból házasságra lép, akkor gyermekei vagy azok rokonai osztályt követelhetnek, a midőn a közös vagyon vagy egyenlő arányban oszlik meg olyképpen, hogy fele a túlélő házastársé, másik fele a gyermekeket illeti meg (szepesi jog),³ vagy pedig egyenlőtlen arányban olyképpen, hogy a túlélő atya a közös vagyonnak kétharmadát, a túlélő anya pedig csak egy harmadát kanra (selmeczi jog).⁴ Ha a házasság gyermektelen marad, akkor a túlélő házastárs a közös vagyon háromnegyed-

nae virginps civium vei villa, no, rum succedunf ad possessiones et bona paterna juxta consvetudmem civltatum et viliarum in quiibus dmoiscuntur habitare. Kovachich, Form. Solenn. Styli 188. sz. De következik ez úgy a selmeczi jogkönyv 1. pontjának, mint a szepesi jog 17. pontjának rendelkezéseiből.

² A szepesi jogban (Zipser Willkür) uralkodó házassági vagyonszösséget érdekesen hasonlítja össze a német joggal, nevezetesen a sváb és a szász joggal *Demkó Kálmán*, A szepesi jog 21. és kv. 1.

³ L. a szepesi jog (Zipser Willkür) 12. 13. 17. 65. pontjait. *Demkó Kálmán* (Lőcse története 1897. 16-86. lap) a szepcsiszombati és a lőcsei kézirat szövegét párhuzamosain közli. Az egyenlő osztály elvét követi a tárnoki városok joga: *Kovachfeh*, Codex authenticus iuris tavemicalis 1803. 129-131. pont.

⁴ Selmeczi jogkönyv 1. pont. (*Wenzel III. 207.*): *Wer wunder uns sterbe vnd ein hawsfraw hinder sein last vnd erbnn, das weder der RiGhte/ noch kain anderer mon sol sich unseres guets vnderwindnn, sondern, es sol inn der hawsfrawnn gewalt beleiben, vnd in irer erbnn. Ist oder das sich die hawsfraw vorendertt, so behellt sie ein fraies drittail.*

részét megtartja és csak egynegyedrészt tartozik az elhalt házasfél rokonainak kiadni.⁵

Az általános szabály különben a városi polgárság öröklési jogában is, hogy a lemenők szükségképpen örökösök és pedig úgy a fiú-, mint a leányutódok. A végrendelkezés mindenkor csak lemenők nem létében van megengedve.⁶ A gyermekek fejenkint, a távolabbi leszármazók törzsenkint örököltek.

Ha valakinek lemenői nem voltak és nem végrendelkezett, akkor az ősi vagyona nézve az a szabály állott, hogy az apai ágról származott vagyon az apai, az anyai ágról származott az anyai ágra szállott vissza (*patevna paternis, matera maternis*). Ellenben a szerzett vagyon mindkét ágat egyformán illette és a nemi különbség az oldalági öröklésnél sem jön tekintetbe.

A v é g r e n d e l k e z é s i jog a városokban szintén a királyi hatalomra támaszkodik. A városi kiváltságlevelek kezdettől fogva egyik állandó pontját és így a városi szabadság kiegészítő alkatrészét képezte a polgárok végrendelkezési szabadsága, mely azonban lényegesen eltérő módon lehetett megállapítva.

A XIII. századból ránk maradt városi kiváltságlevelekben a végrendelkezési szabadságnak általán négy különböző t y p u s á t állapíthatjuk meg:

a) A legteljesebb végrendelkezési szabadság, midőn a városi polgár minden, úgy ingó, mint ingatlan vagyonáról, bárkinek javára szabadon végrendelkezhetik.⁷

⁵ Szepesi jog 4. pont.

⁶ Ezt a városi kiváltságlevelek kivétel nélkül bizonyítják (1. a 7-10. jegyzetben foglalt idézeteket) mert a városokban a leánygyermeket ép en s úgy szükségképpen örökösnek, *heresmek* tekintették, mint a fiúgyermeket. Luprechtháza kiváltságlevele 1247. év 8. pont: Si quis autem hominum sui heredis solacio caret, id est filio et *filia*, et tunc de rebus eiusdem sive Possessione. . . cuiunque volet liberam babeat dandi scu dimittendi facultatem. *Endlicher* 472. 1.

⁷ Vasvár kiváltságlevele 1279. év 7. pont: Ad hec ordinavimus, quod aliquis ex ipsis hospitibus sine berede decesserit, iidem decedentes de bonis suis ordinandi, legandi et conferendi tam universaliter, quam in parte cuiunque voluerit, liberam habeant facultatem. *Endlicher* 552-553. I.

– Pesth. 1244. évi kiváltságlevele 6. pont: Item quicunque ex ipsis sine berede decesserit, possessiones dimittendi habeat facultatem, cui volet

b) Más városokban a polgár minden vagyonáról végrendelkezhettek ugyan, de csak a rokonok és egyház javára.⁸

c) Vannak olyan kiváltságlevelek is, a melyek szerint az ingókról szabadon, bárkinek javára lehet végrendelkezni., ellenben az ingatlanokról csak a házastárs és a rokonok javára.⁹

d) Végül némely kiváltságlevél csak az ingókra nézve engedi meg a végrendelkezést, ellenben az ingatlanok lemenő örökösök nem létében szükségképpen átszállanak a felmenőkre, illetőleg az oldalrokonokra.¹⁰

A szepesi városokban, a hol a házastársi vagyonközösség teljes erejében uralkodott, úgy az egyik, mint a másik házaspár, vagyonának csak egyharmadrészéről rendelkezhetett szabadon, ellenben kétharmad rész szükségképpen a rokonokra szállott.¹¹

Ha a városi polgár sem nem végrendelkezett, sem vér szerinti örökösei nem voltak, akkor az örökséget a város foglalta le és azt három részre osztva, egyházi, jótékonyági és városi közcélélokra fordította.¹² Ugyanez történt az idege-

Endlicher 467. 1. – L. még Szamobor 1242. év 4. pont. *Endlicher* 457. 1. Jastrebarska 1257. év 5. pont. *Endlicher* 497. 1.

⁸ Várasd 1209. évi kiváltságlevele 3. pont: Si quis autem herede carens deoesserit, libere disponat possessionem suam, sive ecclesie sive cuiilibet suorum cognatorum. *Endlicher* 406. 1. – L. még Verőcze 1234. év 2. pont. *Endlicher* 443. 1. Komárom 1277. év 3. pont. *Endlicher* 544. 1.

⁹ Zágráb 1242. évi kiváltságlevelének 16. pontja: Item si quis de civitate sine herede decesserit, de rebus suis imobilibus liber am habeat disponendi facultatem cuicunque voluerit, res vero immobiles, domus, curiam, vineas, terram et bñeficia, suorum concivium habito consilio uxori sue vel placui cognatorum suorum relinquat. *Endlicher* 454. 1.

¹⁰ Nagyszombat 1238. évi kiváltságlevele 14. pont: Item quicumque ex ipsis sine berede decesserint, bona sua mobilia cuicunque voluerint conferendi habeant facultatem. *Endlicher* 446. 1.

¹¹ Szepesi jog 2. pont, *Demkó*, Lőcse története 19. 1.

¹² Zágráb 1242. évi kiváltságlevelének 17. pontja: Item si quis intestatus decesserit, et nee uxorem, nee filios vel cognatos habuerit, due partes rerum suarum per viros fide dignos, consilio civium ad hoc deputatos, pauperibus et ecclesie civitatis eiusdem distribuantur, tertia vero pars ad utilitatem civitatis reservetur. *Endlicher* 454. I. A selmeczi jogkönyv 1. pontja szerint szintén bárom részre osztották a hagyatékot: egy harmadrészt kapott az egyház az elhunyt lelkiüdvéért, egyharmadrészt hidak és utak építésére, egyharmadrészt városi közcélélokra fordítottak. *Wenzel* III. 207. – L. még Pest-Ujvár (Castnum Budense) 1276, év 2. p. *Endlicher* 542. 1.

nek hagyatékával is, ha egy év és egy nap alatt örökös nem jelentkezett.¹³

II. A városi polgárokon kívül a többi nem nemes szabadok, nevezetesen: a várjobbágyok, várnépek, udvarnokok és szabad parasztok öröklési jogára nézve csak gyér adataink vannak. A későbbben kifejlődött jobbágyi rend öröklési jogát csak *Werbőczy* Hármaskönyvében találjuk rendszeresen egybefoglalva.¹⁴

A várjobbágyok, valamint jogállásuk és birtokjoguk tekintetében legközelebb állottak a nemesekhez, úgy öröklési joguk is a nemesi rend öröklési joga szerint igazodik. A nemzetségi elv a várjobbágyi birtokok öröklésénél is irányadó; ehhez képest az ősi vagy öröklött birtokban csak a fiutódok örökölnék, ilyenek nem létben pedig a nemzetség tagjai, az atyafiak, a kiknek beleegyezése az elidegenítéshez megkívántatott.¹⁵ Végrendelkezési jog a várjobbágyot fiutódok nem létben csak a saját öröklött birtokában illette meg; ellenben a várhoz tartozó birtokáról csak a király engedélye alapján végrendelkezhetett.

A várnépek, a mennyiben szintén bírhattak elidegeníthető örökbirtokkai, a mely nem képezett várföldet, a nemesi, az országos jog szerint örökölnék.¹⁶ Ellenben az általuk bírt várföldek öröklésére nézve külön szabályok állhattak fenn, a melyeket azonban nem ismerünk. Az egyedüli tájékoztatást IV. Bélának a győri várhoz tartozó szőlőműves várnépek részére 1240. évben kiadott kiváltságlevele nyújtja. E szerint, ha valaki e szőlőművesek közül fiutódok nélkül halna el, azok helyett testvére (*uterinus*) örököl; ha testvére nem volna, fele vagyon feleségére és leányaira, másik fele vár-

¹³ Selmeczi jogkönyv I. pant: Ist das ein frembder mensch stirbt vnd von seinem guet nichts schafft, die geswornen von der Statt sollen sich seines guets underwnden, vnd .sol len n es bchalttn vnder der Statt Insigll Jar und tag; . . . komht oder nieimant in Jares Frist, so sol man das guet in drey tail ta il len als obnn gesprochun ist.

¹⁴ HK. III. r. 29. és 30. czím.

¹⁵ L. pl. *Fejér* C. D. IV. 1. 75., a hol Baka nevű várjobbágy birtok* részét, atyafiaiának beleegyezésével eladományozza. L. még *Fejér* C. D. IV. 1. 470. IV. 3. 380. 541. *Wenzel* VI. 449. 515. VII. 397.

¹⁶ Ilyen birtokokról, melyet szintén csak az atyafiak beleegyezésével lehetett elidegeníteni, az okmányok többször említést tesznek. L. pl. *Fejér* C. D. IV. 1. 99.

megyei ispánra száll, ha pedig teljesen gyermektelenül halna el, javainak egyharmadrésze az özvegyé, kétharmadrésze pedig a jog és igazság szerint a vármegyei ispáné legyen.¹⁷

A szabad és nem szabad parasztokból, valamint a várnépekből kifejlődött jobbágyi rendnél elsősorban szintén a szűkebb családi körhöz tartozók örökölnek, sőt úgy látszik, kezdetben csak ezek bírtak öröklési joggal. A földesúr azonban, fiutódok nem létében, végrendelkezési szabadságot adhatott, a mely lehetett korlátlan, mely ingó és ingatlan vagyonra egyaránt, vagy korlátolt, mely csak az ingókra vonatkozott.¹⁸ E végrendelkezési szabadság azonban úgy értendő, hogy a jobbágy birtokát csak azon kötelezettségek mellett hagyhatta másra, a melyekkel ő bírta. Továbbá a földesúr a végrendelkezési szabadság biztosítása fejében kiköthette, hogy a hagyatékna egyik darabját megtarthassa.¹⁹ Végül a rabszolgák semminemű vagyonnal nem bírván, sem öröklési joggal, sem végrendelkezési szabadsággal nem bírhattak.

12. §. A szerződési jog és a zálogjog.*

Az újabb szerződési jognak azt az alapelvét, hogy az akaratmegegyezés, a *consensus* kötelező, sem a régi római jog, sem a germán jog, valamint általán a középkori jog a XIII. század előtt nem ismerte. A kezdetleges jogélet kerüli

¹⁷ Ezt a kiváltságlevelet először közölte *Fejér C. D. IV. 1. 196.* Utána *Endlicher 448-451. 1.* Több tekintetben eltérő szöveggel a *Hazai Okmánytár III. 5-7.*; de ez a közléssem teljesen hibátlan. L. *Villányi, Győrmege és város anyagi műveltségtörténete 63. 1. 4. jegyzet.*

¹⁸ Jászó 1243. évi •kiváltságleveléinek 10. pontja: *Item sine herede decedentes universa bona sua tarn in rebus mo bili-bús quam immobilibus, cuiouneque vel quocunque voluerint, liberam habebunt legandi facultatem. Endlicher 463. 1.*

¹⁹ Keresztúr 1256. évi kiváltságlevelének 6. pontja: *Item de rebus morientis sine herede comes accipiet unam quam voluerit, de ceteris moriens disponet pro sua voluntate, si vero intestatus decedet, devolvantur bona sua ad uxorcem vel ad filiaim suam, si habet, salvo tarnen iure comitis mu ut predictum est, de ceteris disponat sicut voluerit.*

* *Irodalom: Illés József, A magyar szerződési jog az Árpádok korában 1901. Tihanyi Lajos, A szerződési akarat a középkori kötelmi jogunkban 1904. Stobbe O., Zur Geschichte des deutschen Vertragsrechtes 1855. Endemann W., Die nationalökonomischen Grundsätze d. kanonistisehen*

a finomabb megkülönböztetéseket, csak ott lát akaratmeg-
egyeztést, a hol az külső alakot ölt, a hol az akaratmeg-
egyezés komolyságát, végleges voltát, vagy az egyik fél részéről
megtörtént szolgáltatás vagy valamely forma, valamely jel-
vény alkalmazása által bizonyítani lehet. A szerződési jog-
ban a bizonyítás kérdése főfontossággal bír, mert a régi jog
sokáig nem tesz különbséget azon kérdés között, hogy az
akaratmegegyezés kötelező-e és bizonyítható-e? Ehhez ké-
pest kötelmi viszony, szerződés csak a szolgáltatás vagy va-
lamely forma alkalmazása alapján létesülhet.¹

A középkori szerződési jogban uralkodó első alapelv,
hogy valamely szolgáltatást csak a már teljesített szolgálta-
tás -alapján, mint ellenszolgáltatást, lehetett követelni, a
mely előleges szolgáltatás lehetett valóságos, vagy pedig kés-
őbb színleges, a minő a felpénz vagy a foglaló adása. A
s z e r z ő d é s t l é t e s í t ő f o r m gyanánt pedig valamely
jelvénynek, a pálczának (*festuca*), kalásznak (*sfipula*), kard-
nak, keztyűnek vagy pedig az okmánynak, a kartának át-
adását alkalmazták. Majd később a *festuca* átadását a kéz-
fogás helyettesíti és az egyház befolyása következtében az
egyszerű akaratmegegyeztést az eskü által kötelezővé lehe-
tett tenni.

A XIII. század folyamán mindinkább általános sza-
bálylyá lesz az a jogtétel, hogy az akaratmeg-
egyezés kötelező. Előidézte ezt egyrészt a római jog téves
értelmezése, mely ilyen általános szabályt nem tartalmazott,

Lehre 1863; Studien dn der roman.ikanonist Wirtschaft- und Rechtslehre
1874. *Meibom V.*, Das deutsche Pfandrecht, 1867. *Siegel H.*, Das Ver-
sprechen als Verpflichtungsgrund, 1874. *Lotting R.*, Der Vertragsbuch. im
deutschen Recht, 1876. *Val de Lièvre*, Launegild und Wadia, 1877. *Marcel*
Thévenin, Contributions á l'histoire du droit germanique, 1879. *Franken*, Das
franz. Pfandrecht im Mittelalter, 1879. *Brunner*, Zur Rechtsgeschichte der
röm. und german. Urkunde, 1880. *Esmein*, Études sur les contrats. (Nouv.
Revue hist. de droit franc, et étr. IV. k.) *Atmira K.*, Nordgermanisohes Obl-
igationenrecht, 1882; Der Stab in der germanischen Rechtssymbolik 1909.
Biermann, Traditio fieta, 1891. *Viollet P.*, Histoire du droit civil français,
1893. *Heusler*, Institutionen des deutsch. Privatrechts II. 225. és kv. L
Schroeder, Rechtsgeschichte 53. és kv. 1., 277. és kv. 1.

¹ Tüzetesen bizonyítja ezt *Esmein* id. m.

másrészt az egyház, mely minden oly akaratmegegyezés kötelező voltát hirdette, a melynek tartalma megengedett.²

Az új jogelv érvényre emelkedése azonban korántsem törte meg azonnal a régi jog erejét. A foglaló vagy felpénz és az azzal kapcsolatos áldomásívás, valamint a kézfogás, az eskü és az okirat továbbra is fennmaradnak, csakhogy hovatovább nem a szerződést létesítő tényezőként szerepelnek, hanem a már létrejött szerződés bizonyítására és biztosítására szolgálnak.³

A kezdetleges jogfejlődésben alkalmazott szerződés a csere és az adásvétel. Mindkét szerződés úgy a régi magyar jogban, mint a germán jogban későbbi értékbeli szerződés, azaz olyan, a melynél a szolgáltatást nyomon követi a viszontszolgáltatás, a melynél tulajdonképpen nincs egyébről szó, mint az értékek kölcsönös kicseréléséről. Ilyennek lehet tekinteni a *Gardézi* által leírt házasságkötés és Szent László decretumában a vásáron kötött adásvételi szerződést.⁴

A szolgáltatásra irányuló kötelezettséget sem a régi magyar jog, sem a germán jog nem ismerte. Az adóssági szerződéseknek alapját kezdetben a zálog adás képezte. Az, aki valamely jövődöbeli szolgáltatásra akarta magát kö-

² C. 1. X. 1. 35. An tigr onus episcopus dixit: aut inita pacta suani obtineant firmitatem, aut conventus (si se non cohibuerit) Eoclesiae sentiat diseiplinam. Dixerunt universi: pax servetur, pacta custodianur (Ex concilio Africano an. 348.) C. 3. X. 1. 35, stúdiósé agenduim est, ut quae promittuntur opere compleantur (Gregorius an. 600). L. *Esmein A.*, Études sur les contract dans le très ancien droit francais. (Nouvelle Revue hist, de droit franc, et étr. IV. 668. és tkv. 1.)

³ A szerződésnek esküvel erősítése nálunk még a XIII. században is szokásos volt. *Wenzel IX.* 248-249. „Et insuper predictus Ugrinus tactis corporaliter sacrosanctis evangeliis iureiurando promisit et firmavit solemniter omnia et singula supradicta per se et suos heredes iirma et illibata servare, et in nullo .allouais rei pretextu cavillacione, malicia, seu ingenio contrafacere vel venire”. Fülöp fermói püspök és pápai követ ezen oklevele azért is érdekes, mert látjuk, hogy a római jog elveit nálunk is az egyház terjesztette, a római jogi exceptiók egész sorozatát említi, remincians *excepcioni* non venditi et traditi, ooncessi seu censi doli mali, sine causa, et ob causam et sine justa causa, deceptionis ultra dimidium iusti precii, et lesiomis enormis . . . etc. L. még *Wenzel IX.* 8.

⁴ *Gardézi* tudósítására nézve lásd fentebb 322. 1. – Decr. St. Ladisi. II. 7.

telezni, ezt az akaratát, a szolgáltatás elvállalását valamely dolog átadása által jelezte.

Ez a legrégibb zálogadás tulajdonképpen feltételes fizetés, büntetésfizetési ígéret, a melynél fogva az adós azt ígéri, hogyha nem szolgáltatna, akkor azt a dolgot, a melyet zálogul adott, büntetés gyanánt veszítse el. A büntetés fizetési ígéretet kifejezésre juttató dolgot a nyugati népeknél *wadia-nak*, *wette-nek*, a latin okmányok *vadum-nak*, *vadimonium-nak* nevezték, mely a régi góth *vidan* (*binden*) szótól származik és annyit jelentett, mint megkötött, kötelezettséget vállalt dolog.⁵

A középkori formális szerződések a perbeli biztosíték ből (*cautio iudicatum solvi*) fejlődtek ki, melyet a vádló a vádlottól követelhetett, hogy a bizonyítás nem sikerülte esetén szolgáltatni és a bírói ítéletnek eleget tenni fog. Ezt a szerződést a középkori jogban *fidesjacta-nak* nevezték. Magát az elnevezést a magyar forrásokban nem találjuk, de hogy a perbeli *cautio* nálunk is szokásban volt, azt a források eléggé bizonyítják.⁶

A büntetőfizetést ígérő szerződéssel áll kapcsolatban a középkori kezes ség intézménye, mert a perben a büntetésfizetési ígéretnél a biztosítékadás rendszerint nem pénzben, hanem kezesek állítása által történt. Az, a kit valamely büntetttel vádoltak, kezeseket tartozott állítani.⁷ Innen, hogy a perbeli biztosítékot, később is *cautio fideiussoira-nak*, kezeségi biztosítéknak nevezték.⁸

A kezes kezdetben saját személyével felelős. A kezest mintegy zálog gyanánt a hitelező hatalmába adták olyképpen, hogy ha az adós nem teljesítené kötelezettségét, a kezes

⁵ Grimm J., Deutsche Rechtsalterthümer 601. 1. *Amim* Nordgermanisches Obligationsrecht 193. és kv. 1. – A zálogot a latin okmányok nálunk is „vadum”, „vadimonium”-nak nevezik. V. ö. Decr. Colomani II. 2. Várad Regestr. 8. 141. «és 190. pont. Wenzel I. 66. 1171. év.

⁶ 1273. év. 14. pont: in actione eciam furti sive violencie, vei cuius? fihet malaficiii, homo possession a tus sine *caucione fideiussoria* iudicetur. *Edlicher* 539. I.

⁷ Decr. St. Ladisl. II. 1. Si autem de manu fidejussoris evaserit, de patibulo quidenn liberetur, verum tarnen cum eodem ifidejussore in aliam regionem venundetur, et bona ipsius regali fisco vendicentur. L. még az idegenekre és a kóborlókra nézve: Decr. Colomani I. 4. és 42.

⁸ L. a szlavóniai statútum idézett 14. pontját.

a hitelező rabszolgájává lesz. Ezt a kezességet túszuladásnak, *túskezességnek* nevezzük, melynek megkötése bizonyos jelvények átadása által történik. Azt a jelvényt, a pálczát (*festuca*), a melyet ilyenkor használtak, a nyugati források szerint *ivadía-nak* vagy *wette-nak* és magát a kezességi szerződést *vadimonium-nak* nevezték.

A kezesek személyes felelősségét később a vagyoni felelősség váltja fel. De a kezes éppen úgy, mint a régi római jogban az *obses*, *vas*, *praes* közvetlenül felelős, és nem mint a későbbi római *fideiussor*, csak járulékosan, csak az adós mellett. A kezes a hitelező irányában a főadós, a hitelező csak a kezes ellen fordulhat, csak őt kényszerítheti szolgáltatásra, ellenben a kezest az adós tartozik kielégíteni.⁹ Sőt a régi jog szerint, a tanukat is kezeseknek tekintették, ^ kik, mint ilyenek, felelősségre vonhatók.¹⁰

A szerződési jog továbbfejlődése abban mutatkozik, hogy az adásvételi szerződés éppen úgy, mint a csereszerződés, a készértékbeli szerződésből reális szerződéssé fejlődik, a midőn már az egyik fél szolgáltatása (res megállapítja a másik fél szolgáltatási kötelezettségét. A vevő követelheti a megvett dolgot, az árút, ha már ő maga előbb szolgáltatott, ha a vételért egészben vagy részben lefizette. Ehhez képest a vevő a már szolgáltatott érték ellenértékét követeli akkor, midőn a megvett dolog átadását kéri.

Nemsokára a valóságos fizetés helyébe a színleges fize-

⁹ Tanúsítja ezt a Váradí Regestrum 117. pontja, melyből látjuk, hogy a hitelező közvetlenül a kezeseket perli és a bíró marasztalja: *Fol eus de villa M. impeciit Vosoculum, Stephanum Nicolaum, Pes et alios de villa Qu. pro quatuor marcis in eorum fideiussione cuidam eorum convillano accomos datis. Homo pr-edicti Fulcus portato ferro iustificatus est.*

¹⁰ A tanuk felelősségéről tanúskodik Szt. László decretuma II. 7.: *Nemo vendat vei emat, praeter rnercatum. Si quis vero contra hoc, emerií de furtiva re, pereant omnes: et emptor et venditor et testes. Si vero propriam rem traxerint, perdant rem et pretum, et testes tantundem.* A tanukat úgy a Váradí Regestrum, valamint a későbbi okmányok kezeseknek, *fideiussoves*, nevezik. 168. pont: *Alperes tagadja, hogy felperes a lovat tőle vette, erre felperes „prefatus D.add xit ut mos est fide assorum adversarii sui, quo se fideiussor-em iperbibente, G. (alperes) vero constanter negante. Martinus bilotus . . . per pristaldum nomine K. misit Uaradinum”.* L. még u. o. 317. pont. *Fejér C. D. IV. 1. 255. Wenzel VII. 19.*

tés lépett. E színleges szolgáltatás a f e l p é n z vagy foglaló (*arrha*), egy csekély összeg (egy vagy több dénár), melynek gazdasági értéke nincs, nem részletfizetés, de a mely jogilag a valóságos fizetést, a vételárt pótolja, a mennyiben a kötelező akaratot külsőleg kifejezésre juttatja, megtestesíti és ezáltal a szerződést létrehozza,¹¹

A foglalót nem számították be a vételárba és így azt el kellett költeni; vagy valamely jótékony célra kellett fordítani vagy pedig az adásvételnél jelenlevőket meg kellett vendégléni. E szokás hozta létre úgy nálunk, mint a nyugati népeknél, egyrészt az „Isten-fillér” (*denarius Dei, denier à Dieu, Gottespfennig, Gatteshelier*) intézményét, másrészt az á l d o m á s i v á s t (*Weinkauf, Bietkauf, Leitkauf, Leikauf, meveipotus*), a mely utóbbit a magyar népszokás a vásáron való adásvételnél napjainkig fentartotta.¹²

A történetírók n árunk az áldomásívást nem a felpénzzel, vagy foglalóval hozták kapcsolatba, hanem régi vallási intézményt látnak benne. Az kétségtelen, hogy az á l d o m á s szó származására nézve az „áldani”, „áldozni” igékkel áll kapcsolatban és a vallásos jellegű áldomás pohár nyomait (*poculum Sancti Joannis, „Ukkon pohár”*) úgy nálunk, mint a velünk rokon népeknél megtaláljuk,¹³ mindazáltal szerintem kétségtelennek látszik, hogy a vásáron való vételeknél szokásos áldomásívás a foglalóval áll kapcsolatban és a foglalót vagy felpénzt nálunk kezdetől fogva erre fordították.¹⁴

¹¹ Hogy a házasságot, mint adásvételi szerződést, egykorion nálunk ie a foglalóadással (*arrha*) kötötték, azt a Kálmán alatt tartott második zsinat fentebb tárgyalt rendelkezése bizonyítja. Decr. Col ománi II. 15.: „aliquo signo subarrhaitionis”.

¹² Az Istenfillérről mondja a budapesti városi jogkönyv 375. §-a: „Wer einen kauf thuet vmbb farund hab, der da pestetiget wirt mit einem gotes pfennig, der selbig kauff musz stetig seynn zu gewyn vnnd zu schaden” *Mchnay* és *Lichner*, Ofner Stadtrecht 1845. 195. 1.

¹³ Az Ukkon pohárról *Hunfalvy*, Ethnographia 242. és ,kv. 1. A vérszerződésről *Kuun Géza* gróf, Relationum I. 220-222. 1. V. ö. *Schiller Bódog* Áldomás cikkét a Magyar Jogi Lexiconban I. k.

¹⁴ Az áldomásívás legrégebb nyomát 1310. évben találjuk, a midőn azt már mint régi szokást említik: „. . . quibus ipse prior ct fratres sui dederunt *mercipotum* ot *aldamasium* ad bibendum secundum consuetudinem illius loci approbatam”. – L. még *Fejér* C. D. X. 6. 628. 1424. év: *nhuic venditioni sen victimae bibitionis interfuert*”. – Eperjes szabad királyi város jegyzőkönyve 1448. év: „pro vi dl viri . . . interfuert, une

A foglaló kezdetben a szerződés létrehozó tényezője volt és ha elmaradt, az adásvételi és bérleti szerződést létrejöttek nem is tekintették. Később azonban a szerződés megkötésének csak bizonyító és pedig leghatályosabban bizonyító eszközévé vált. Az adásvételi szerződést már a felek a k a r a t m e g e g y e z é s e hozza létre, de azért a népszokás a foglalót és azzal kapcsolatban az áldomásívást fenntartja, mint a szerződés létrejöttének bizonyítására szükséges eszközt, ilyen jelentőséggel bír a felpénz és azzal kapcsolatosan az áldomásívás (*mercipotus*) Werbőczy Hármaskönyvében, midőn, mondja, hogy ha a lopással vádolt ember azt állítja, hogy a dolgot vásáron vagy másutt vette, de sem szavatost nem tud állítani, sem bárki mást „a ki a vásárokor áldomást ivott, vagyis ahhoz szokás szerint szerencsét kívánt volna”, mint tolvaj akasztófával bűnhődik.¹⁵

A foglalónak vagy felpénznek ugyanilyen jogi jelentősége és jogtörténeti fejlődése volt a bérleti szerződéseknél. A régi jog erejéről tanúskodik, hogy a foglalóadás a lakbér- és a munkabérszerződéseknél még napjainkban is szokásos úgynálunk, mint a nyugati államokban.

Nagyobb jelentőséggel bíró szerződés volt a középkori jogban a köles ön, a mely azonban, mint adóssági szerződés csak később a készért ékbeli szerződések kora után fejlődik ki és pedig a z á l o g a d á s a l a p j á n. Ehhez képest a kölcsönszerződés már eredetében szoros összefüggésben áll a középkori zálogjog fejlődésével. A régi jog hosszú időn át nem is ismer más kölcsönszerződést, mint a meiv % zálogalanjának vám, zálogkölcsön szerződésnek nevezhető, a melynél a zálog mint kötelemlétesítő tényező jelentkezik.¹⁷

cum aliis *mercipoto* alias *Leikauff*, quando et dum N. realiter emit domum” Tör. Tár. 1909. évf. 124. 1.

¹⁵ HIK. III. r. 34. ez. 3. §. Verum fur ille si dixerit in foro libero, et ooimmuni, vcl alibi se émisse, et evictorem (quem nos expeditorem, apellamus) non potuerit statuere; neque hospitem, vcl alium quempiam, qui *mercipotum*, hoc est, victimam emptionis, et venditionis, more solito benedixisset, producere: patibulo reus erit.

¹⁶ Parisban ha valaki szállást fogad, még ma is a kapusnak Istenfíllért (denir á Dieu) ád. *Esmein id. m. IV. 695. I.*

¹⁷ A zálog kötelemlétesítő jelentőségét okleveleink azáltal juttatják kifejezésre, hogy a zálogadást egyenesen kötelemlenek, kötelezettségvállalás-

A kölcsönvevő zálogadással vállalja el a fizetési kötelezettséget, a mely eredetileg éppen úgy, mint a perbeli *cautio* esetleges fizetést jelentett. Ha tehát az adós nem szolgáltatott, *ha a zálogul adott dolgot nem váltotta ki, akkor* az a hitelező tulajdonába ment át. Másrészt azonban az adós kötelezettségének alapját a zálog képezvén, közte és a hitelező között a zálog mellett külön személyi kötelmi viszony nem állott fenn. Ennek további fontos következménye, hogy ha a zálogul átadott dolog elvesz vagy megrongálódik, az a hitelező kárára történik, mert a hitelező nem követelheti, hogy az adós neki a zálogon kívül bármit is szolgáltatasson és ha a hitelező nem tudja követelését a zálogból kielégíteni, a hiányzó összeg kiegészítését nem követelheti. Viszont azonban, ha az adós a szolgáltatást elmulasztván, a zálog a hitelező tulajdonába megy át, ő az értékesebb zálogból eredő többletet nem tartozik az adósnak visszafizetni. Ezt a régi zálogot *háromlási zálognak* nevezzük.

A XIII. századtól kezdve nálunk is, úgy, mint a nyugati államokban a kötelemlétesítő vagy háromlási zálogot, a *biztosítási* vagy *kielégítési* zálog váltja fel, a melynek már egészen más jogi természete és jelentősége van, mint az előbbi háromlási zálognak. A biztosítási zálog már nem a kötelmi viszony megállapítására, a szolgálati kötelezettség létesítésére, hanem annak csak *biztosítására* szolgál. A hitelező és az adós között már külön kötelmi viszony áll fenn, a mely a kölcsön adott összeg átvételével keletkezvén, a zálogadástól függetlenül áll fenn, a melynek a zálogadás csak járulékat képezi és az a rendeltetése van, hogy ha az adós nem szolgáltatna, a hitelező a kielégítés iránt biztosítva legyen.

A biztosítási zálognál már egészen más jogelvek uralkodnak, mint az előbbi háromlási zálognál. Ha a hitelező birtokában levő zálog elvesz vagy megrongálódik, a kár nem a hitelezőt, hanem az adóst éri, mert ha a hitelező a zálogból nem nyerne kielégítést, követelheti a ki nem elégített összeg megtérítését. Másrészt, ha az adós nem szolgáltat, a biztosítási

nak mondják: *obligate, obligatio*. L. IV. Bela 1251. évi zsidóprivilegiumának alább idézett pontjait. Továbbá: *Fejér* C. D. IV. 1. 99. IV. 2. 364. IV. 3. 304. H. O. IV. 83. VI. 334. VII. 283. *Wenzel* VII. 515. XII: 374.

zálognál a hitelezőt csak a kielégítési jog illeti meg, de nem a tulajdonjog. A zálog nem megy át a hitelező tulajdonába, hanem csak jogot nyer arra, hogy a zálogot eladhassa, de a felesleget az adósnak kiadni tartozik.

A zálogos kölcsönszerződés most előadott jogtörténeti fejlődését tükrözi vissza Kálmánnak a zsidókra vonatkozó törvénye és IV. Bélának 1251. évi zsidóprivilegiuma, valamint nagy számmal ránk maradt oklevelek. Kálmán decretumában látjuk az átfejlődés kezdetét a háromlái zálogból a biztosítási zálogba, a továbbfejlődést pedig IV. Béla privilegiuma tanúsítja.

Kálmán decretumában még a zálog eredeti formájában, mint kötelemlétesítő zálog, mint *vadimonium* jelentkezik.¹⁸ A kölcsönszerződés létesítéséhez a zálogadás okvetlenül megkívántatik, mert e nélkül a hitelező követelését nem érvényesítheti. M i n d e n k ö l c s ö n s z e r z ö d é s n é l z á l o g o t k e l l a d n i, d e e z e n k í v ü l a k ö n n y e b b b i z o n y í t á s k e d v é e r t k e r e s z t é n y é s z s i d ó t a n u k a t i s k e l l a l k a l m a z n i, s ő t h a a k ö l c s ö n ö s s z e g h á r o m a r a n y p e n s á t (p é n z t) m e g h a l a d, a t a n u k n e v e i t t a r t a l m a z ó é s a f e l e k p e c s é t j é v e l e l l á t o t t k a r t á t k e l l a l k a l m a z n i.¹⁹ Nyilvánvaló, hogy a súlypont a zálog adáson nyugszik s hogy a zálog még lényegében háromlái zálog, a mely mellett a tanuk és az okirat csak mint bizonyítási eszközök szerepelnek.

IV. Béla kiváltságlevele már sem a tanuk, sem az okirat alkalmazását nem kívánja többé, hanem elégséges a zálogadás. Ez által a bizonyítás súlypontja a zálogra helyezkedik, a hitelező csak a zálogadással bizonyíthatia követelésének fennállását. A zálog IV. Béla privilegiumában nem háromlái zálog többé, hanem biztosítási zálog, nem *vadimonium*,

¹⁹ Docr. Colomani II. 2. Si Christianis judaeo, aut judaeus christiano duarum veí trium persc-narum (pensarum) pretium acoomodare voluerit. mutuator a mutualité *vadimonium* recipiat, et testes christiani ac judaei in testimonium assummtur, ut si forte alter alteri, quod mutuaverit, dencgaverit, va-dimonio tamen et testimonio uirisuque comprobetur.

²⁰ Docr. Colomani II. 2. Si au tern ultra très person as (helyesen pensas) alter alteri quidquam accomodaverit, vadimonlum et testes, ut praedictum est, assumant, et quantitatem pecuniae ac nomina testium in chartulam scribere, ac sigillo ustriusque, m u t u a t o r i s s c i l i c e t e t m u t u a n t i s, sigillari faciant; ut si quando alter alteri in hac re vim inferre voluerit, hcripto aut sigillo utriusque Veritas comprobetur.

hanem *pignus*, mely a hitelező és az adós között fennálló kötelmi viszony alapján, a hitelező követelésének biztosítására szolgál. De, hogy egykoron a zálog háromlási zálog volt, azt eléggé tanúsítja annak a jogelvnek uralnia, hogy a kölcsönszerződés fennállását csak a záloggal lehet bizonyítani.

Ha a zálogadást a hitelező kétségbe vonta, akkor azt tanukkal kellett bizonyítani, mert ellenkező esetben a hitelező esküjével menekül a zálog kiadása alól.²⁰ Úgyszintén, ha a zálogadás nem kétséges, akkor a kölcsön adott összeg nagyságát a hitelező esküjével bizonyíthatta.²¹ Minthogy most már a zálog a kölcsönszerződést biztosító jelleget nyert, ha a hitelező hibáján kívül tűzvész, lopás vagy rablás következtében elvész, vagy pedig mint lopott dolgot a birtokháborítási kereset alapján visszakövetelik: az adós kötelezettségének teljesítése alól nem szabadul, s adósságát minden levonás nélkül megfizetni tartozik: *debitum pro quo obligatur sine deminutione persolvat*.²² Másrészt a hitelezőt csak kielégítési jog illeti meg, a zálogot a bíróság tudtával a visszaváltásra kitűzött határidő után eladhatja ugyan, de a többletet az adósnak kiadni tartozik.²³ Ha azonban az ingó zálog a kitűzött határidőn túl, még egy évig maradt óvás nélkül a hitelező birtokában, akkor az a hitelező tulajdonába ment át.²⁴ E rendelkezés szintén a régi jog maradványa, a midőn még a zálog háromlási zálog volt.

Zálogul ingó és ingatlan dolgot lehetett átadni, a miből

²⁰ IV. Béla 1251. évi zsidóprivilegiuma 2. pont. Item si Ohristiamis Judeum impetit, asserens quod ei sua pignora obligavit, et Judeus hoc diffidetur, si Ohristiamis Judei simplici verbo fidem adhibere noluerit Judeus iurando equivalenter sibi obligate suam intencionem probabit, el transiet absolutus. 4. pont: Item si Judeus Christianum testibus non assumtis dicat se pignus obligasse, et ilie negaverit, super hoc Christianus sui solitis ni rámentó sc expurget. *Endlicher* 473-474. 1.

²¹ 3. pont. Item si Christi anus obligaverit pignus Judeo, affirmando quod Judeo minoris obligaverit quam dicat, iurabit Judeus super pignorc: sibi obligate, et quod iurando probaverit, ci solvere non recuse!

²² U. o. 6. és 7. pont.

²³ U. o. 26. pont: Item si Judeus receptum a Cristiano pignus per spácium anni tenuit, si pignoris valor mutuatam pecuniam et penam non excessierit, Judeus iudici *suo* pignus demonstrabit, et prius ea vendendi h-abeat libertatém.

²⁴ U. o. 27. pont.

a későbbi középkorban a zálogjognak két különböző rendszere fejlődött ki: az ingókra és az ingatlanokra vonatkozó zálogjog. A zálog tárgyát bármely ingó dolog képezhette, kivéve a véres és nedves ruhákat, nehogy a bűntett elpalástolható legyen és kivéve az egyházi ruhákat, a melyeket csak a praelátusoknak volt szabad zálogba adni.²²

A kamatvétel nem tartozik a kölcsönszerződés lényegéhez, mindazáltal azt látjuk, hogy már a rómaiaknál is korán szokásos volt. Már a XII. táblában meg volt állapítva a kamat nagysága és pedig a tőkének tizenkettedrészében, a mi körülbelül $8\frac{1}{4}\%$ -nak felel meg.

A kamatvételt a középkorban az egyház általán megtiltotta, a mely tilalomnak oka az a téves közgazdasági fel fogás, hogy a kölcsönadott tőke nem gyümölcsözhet; a pénzből, a melyet a hitelező kölcsön adott, nem lehet több pénzdarab: *nummus non parit nummum*. Ehhez képest minden kamatvétel az adós vagyoni megrontására vezet, a mi a felebaráti szeretettel ellenkezően, a keresztényeknek nincsen megengedve.²⁶ A zsidók ellenben – királyi kiváltság alapján – úgy nálunk, mint a nyugati államokban kamatot és pedig igen magas kamatot szedhettek. Ha a keresztény zálogát a tőke lefizetése mellett váltotta ki, ellenben a kamattal adós maradt, akkor egy hónapi késedelem után a kamattól szintén kamat járt.²⁷

A kamatvételi tilalom következtében a középkorban az ingatlanokra nézve a római jogi *hypotheca-tól* egészen eltérő zálogjogi rendszer fejlődött ki. A római jog szerint a *hypo-*

²⁵ U. o. 5. pont.

²⁶ V. ö. Endemann W. Die nationalökonomischen Grundsätze d. ka: nonisí. Lehre 1863.

²⁷ U. o. 22. pont: Item si Christianus a Judeo pignus suum absolverit ita, quod pen am impositam non persolverit, si eidem pen am infra mens im non solvent Ulis penis increscent pene. A kiváltságlevél úgy itt, mint másutt (26. pont), a kamatot nem *usurasnak*, hanem *penatnak* nevezi, a mi tulajdonképpen itt pénzbüntetést, bírságot jelent. A poena (p en a) forrásainkban általán büntetést jelent. A szlavóniai statútum 6. pontja a hamis vádemelőre nézve mondja: „penam pati debeat talionis” (*Endlicher* 538. 1.). A kamat nagyságát IV. Béla kiváltságlevele nem állapítja meg. Az osztrák kiváltságlevél szerint 190 perczentet lehetett követelni. Pozsonyban a kamatláfc nagyságát 1376. évben városi szabályrendelet állapította meg, később Zsigmond király. V. ö. *Király János*, Pozsonyváros joga 227-228. 1.

theca-nál a zálogul lekötött ingatlan nem ment át a hitelező birtokába és használatába, a hitelező nem nyert dologi jogot, hanem csak dologi keresetet (*actio in rem*), olyképpen, hogy követelését a dologra nézve bármely harmadik személylyel szemben érvényesítheti. Ellenben a középkori zálogjog szerint a zálogul lekötött ingatlan a hitelező birtokába és használatába megy át. A zálogos hitelező az ingatlanra dologi jogot nyer s ezen joga, dologi, birtokjogi keresettel védhető; neki éppen úgy, mint a jogszerű birtokosnak vagy a tulajdonosnak, jogában áll birtokháborítási keresetet indítani s általán mindazon védelmi eszközzel élni, a mely a jogszerű birtokosnak rendelkezésére áll, valamint jogában áll az ingatlant, minden tartozékával együtt szabadon használni²⁸ és miután a földesúri hatalom a szabad birtokjoggal együtt járt, annak gyakorlata is megilleti a zálogos hitelezőt.²⁹

Az ingatlannak, a földbirtoknak, zálogul lekötése a magyar jogban ugyanazon formák szerint történt, mint az örökletes joggal való átruházás, az elidegenítés. A XIII. században már az ingatlannak zálogul lekötését éppen úgy, mint az adás-vételi, csere- vagy ajándékozási szerződést, valamely hiteles hely vagy hiteles személy előtt kellett bevallani. Ehhez képest -a zálogszerződés szabályszerű formája, a hiteles hely előtti bevallás, a *fassio*. Ezzel az általános szabályival szemben IV. Béla zsidóprivilegiuma arról tanúskodik, hogy a nemesi vagy szabadbirtok a zsidó hitelező részére zálogképpen magánpecsét alatt is leköthető, a midőn a nemesi ingatlan éppen úgy, mint más esetben, a zsidó hitelező birtokába és használatába ment át, a ki azonban a földbirtokon tartózkodó jobbágyok felett joghatóságot nem gyakorolhatott és ha keresztény akadt, a ki az ilyképperr

²⁸ Világosan kimondja ezt IV. Béla zsidóprivilegiumának 24. pontja: „nos Judeo possessionem assignabimus obligatum, et cos contra violeraciam defensabimus, et faciemus cum percipere fructus provenientes”, Ugyanerről tanúskodnak az oklevelek. L. pl. *Fejér* C. D. IV. 1. 99. IV. 2. 363. VIII. 1. 72. *Wenzel* III. 71. VU. 441. X. 79. XII. 586. 652. N. O. V, 80, VI. 138. 398. Z. O. I. 41.

²⁹ Éppen ezért IV. Béla zsidóprivilegiuma a zsidó hitelezőt az úri hitósáig gyakorlásából expressis verbis kizárja. 24. pont: „super Christianis tamen in eisdem possessionibus existentibus *Judeum atiquam iurisdictiohem nolimus exercere*”.

elzálogosított birtokot magához váltani akarta, azt átengedni tartozott.³⁰

Habár az ingatlanra vonatkozó zálogjog csak ideiglenes jellegű birtok jogot adott, mindazáltal az oklevelek tanúsága szerint szokásos volt az atyafiaknak, a nemzetség tagjainak, sőt a szomszédoknak hozzájárulását (*consensus, assensus*) kikérni, valamint a zálog békés birtokáért és használatáért szavatosságot vállalni.

A zálogul lekötés rendszerint bizonyos meghatározott időre szólt, a melynek elteltével az adós vagy jogutóda a birtokot visszaválthatta. Ha az adós tartozását megfizetni nem tudta, akkor a hitelezőnek jogában állott a hiteles hely előtt a zálogul lekötött ingatlan eladását vagy igaz becsüáron tulajdonjoggal való átruházását kérni, ez utóbbi a bíróság általi átörökítés (*perpetuatio*). A zálog értékének többlete az adóst illeti és viszont, ha a zálogból az adósság ki nem került, az adós a hiányzó összeget megtéríteni köteles.³²

A záloglevelek tanúsága szerint szokásos volt már a zálogul lekötés alkalmával kikötni, hogy ha a zálogba adó a zálogot bizonyos idő múltán visszaváltani nem akarja vagy nem tudja, akkor az a hitelező tulajdonába megy át, a mit az oklevelek szintén átörökítésnek (*perpetuatio*) neveznek.³³ Ez a szerződéses átörökítés szemben a fentebb említett bíróság általi átörökítéssel. Úgyszintén szo-

²⁰ 24. pont: „Item si Judeus super possessionem aut litem -magna tum regni peomiam mutuaverit, et hoc per suas literas et sigillum probaverit, nos Judeo possessionem assignabimus obligatem”, összefügg ez azon később érvényre emelkedő tétellel, hogy a közhitelű pecsét csak az örökiség, a tulajdonjog megszerzéséhez szükséges, de nem az elzálogosításhoz. L. ezen fejezet 7. §-át.

³¹ L. pl. *Fejér* C. D. V. 3. 98. VI. 305-307. *Wenzel* VIII. 13. XII. 560-561. N. O. VI. 387-397.

³² L. *Fejér* C. D. IV. 3. 98. VI. 2. 305. VII. 1. 360. VII. 2. 254, *Wenzel* V. 17. 19. IX. 191. X. 405. XII. 560. N. O. VI. 397. VIII. 232.

³³ Voluit etiam idem comes P. quod si in ipsis octavis ipsam solutionem ducentarum et quinquagintarum marcarum facere non posset super perpetuacione dicte possessionis U. sepedicto comiti M., contradicione quorumlibet non obstante, privilegium nostrum, nullo alio consensu super hec requisite, dari faceremus. *Wenzel* XII. 586. L. még pl. *Wenzel* VIII. 110. IX. 132. X. 59. N. O. I. 58. VI. 378. VII. 91. K. O. I, 26,

kásos volt kikötni azt is, hogy az adós a visszaváltási határidő elmulasztása esetén büntetést (*poena Conventionalis*) tartozott fizetni. E büntetés rendszerint abban állott, hogy a kölcsönadott összeg kétszeresét (*poena dupli*) kellett visszafizetni.³⁴

A szerződések kötésénél a felek akaratnyilvánítása törtenhetett képviselő útján is, Ez az ügyleti képviselő, mely éppen úgy, mint a perbeli képviselő, kezdettől fogva szükségszerűen alkalmazást nyer a cselekvőképtelen természeti személyeknél és a jogi személyeknél, a minők voltak már kezdettől fogva a királyi físcus és az egyházi intézetek, majd később a városok és a vármegyék.³⁵

A családtagok mint törvényes képviselő köti a szerződéseket gyermekei, a gyám (*tutor et defensor pueri*) gyámgyermekai, nevezetesen nem törvényes korú fivérei és nővérei, úgyszintén a férj felesége nevében és képviselőben. Az okmányokban gyakran olvassuk, hogy az egyik vagy másik szerződő fél „pro se et pro filiis suis” „pro se et pro fratribus suis ve i pro cognatis suis” stb. köti meg a szerződést.³⁶ A gyámgyermek azonban – a mint már fentebb kiemeltük, – ha törvényes korához jutott, az ingatlanok elidegenítésére vagy elzálogosítására vonatkozó szerződést érvényteleníthette; éppen úgy az a törvényes korú rokon, fivér vagy nővér, a ki a szerződés megkötéséhez előzetesen meghatalmazást nem adott; miért is oly esetekben a szerződést kötő fél tulajdonos társa terhéért (*onus*) és sérelméért (*gravamen*) szavatosságot vállal, ha az illető a szerződést nem akarná magára nézve kötelezőnek elismerni.³⁷

³⁴ „post medium (sc. quadragesime) cum pena dupli tenebitur redimere”. *Wenzel* VIII. 250. „ex tunc pena dupli graverctur”. *Fejér* C. D. IV, 3. 98-99. *Kovachich*, Form. Solenn. Styli 111. és 112. sz.

³⁵ A tized bérbeadása (*locatio decimarum*) egyháziak részéről *Kovachich*, Form. Solenn. Styli I. 118-122. sz. Egyéb szerződések: *Fejér* C. D. VI. I. 325. Anj. okm. I. 108. 542. 642. II. 239. K. O. I. 2. – Pénzverés bérbeadása város részére (*arendatio camerae*) *Kovachich*, Form. Solenn. Styli III. 48. sz. Egyéb szerződések: *Wenzel* V. 140. Anj. okmányt. I. 386. Megye T. O. II. 55.

³⁸ *Wenzel* VII. 47. VIII. 403. XII. 562. Anj. okm. I. 162. 179. T. O.

I. 204. H. O. VII. 103. 240. Z. O. I. 41. VIII. 477. Szt. O. II, 199, 372, K. O.

II. 132. *Kovachich*, Form. Solenn. Styli III. 40.

³⁷ *Kovachich*, Form. Solenn. Styli III. 40. sz. „... in sua ac... 1

A törvényes vagy szükségképpeni képviselő mellett már a XIII. század közepe óta gyakrabban találkozunk az okmányokban a meghatalmazás alapján nyugvó ügyleti képviselővel is, a midőn a meghatalmazott (*procurator*) meghatalmazója helyett és nevében (*vice ac nomine*) ugyanazzal a jogi hatállyal jár el, mintha a meghatalmazó maga kötötte volna a szerződést.³⁸ A meghatalmazásnak az ügyleti képviselőnél éppen úgy, mint a perbelinél közhitelű pecsét alatt kiállított okirattal, *liüerae procuratorae*-val kellett történnie. Lehetett a meghatalmazás általános, mely bizonyos időn belül mindennemű jogügyletekre vonatkozott vagy pedig olyan, a melynek alapján a meghatalmazott csak egy bizonyos szerződés megkötésére volt jogosítva.³⁹ Továbbá több közös érdekekkel bíró félnek lehetett egy meghatalmazottja és viszont egy szerződő személynek több meghatalmazottja, a kik csak együttesen végy külön-külön is eljárhattak.⁴⁰

sororis scilicet suae personis onus et gravamen cjusdem sororis suae, si cad em in inf rascriptis persistere nollet, super se lassumens spornte oonfessus est?'. – Érdekes e tekintetben a Tárnoki Jognak az a rendelkezése, hogy ha az ingó dolgok eladásával megbízott (familiaris vei famulus) valamely tárgyat az érteik felénél alább is adja el, azért az adásvételi szerződés meg nem semmisíthető. *Kovachich*, Codex Juris Tavernioalis 192. 1. XCIII. fej.

³⁸ *Fejér* C. D. IV. II. 25. VI. 1. 325. VI. 2. 305. *Wenzel* III. 171. X.

86. N. O. VII. 227. VIII. 95. Z. O. I. 242.

³⁹ *Wenzel* IX. 368. XII. 534. Anj. okm. I. 110. II. 77. III. 353. *Kovachich*, Form. Solenn. Styli I. 202-222. sz. II. 149. sz.

⁴⁰ *Kovachich*, Form. Solenn. Styli I. 212. sz. Anj. okm. V. 617.

III. FEJEZET.

A büntetőjog.

1. §. A büntetőjog alapelvei és rendszere.

Az ősi államszervezet korában fennállott büntetőjog alapelveit nem ismerjük. Sajnálunk kell ezt tannál inkább, mert az ide vonatkozó adatok nagy mértékben megkönyíténék a későbbi fejlődés megvilágítását.

A krónikák hiányos és nem egészen megbízható adataiból csak azt látjuk, hogy a nemzetegész, az állam ellen irányuló büntetteket maga a nemzet torolta meg a nemzetgyűlésen választott bírák által, és hogy e büntettek büntetése a közbékéből való kizárás, a kiközösítés volt, a minnek következménye a kizárt egyén személyiségének megsemmisítése, megölése vagy rabszolgaként eladása.

Az összerződés 4. és 5. pontja szól a nemzetegész ellen elkövetett büntettekről. A ki hűtlenné lesz a vezér személyéhez, viszálykodást támaszt a vezér és atyafiai között, a ki tehát a vezér, mint a nemzeti egység képviselője ellen vét, annak törvényes hatalmát megingatni törekszik, vére omlásával, azaz halállal bűnhődik.¹ A vezér avagy a törzsek fejei, ha a vér-esküvel erősített összerződés valamelyik rendelkezését megszegnék, átok alá kerülnek, kizáratnak a nemzet kebeléből, a mi a halálbüntetéssel szintén egyenlőnek tekintendő.²

¹ „Quartus status iuramenti sic fuit: ut si quis de posteris eorum infidelis fieret contra personam duodecim et discordiam faceret inter duodecim et cognatos suos sanguis nocentis fumderetur . . .” *Anonymus* 6. fej.

² „Quintus status iuramenti sic fuit: ut si quis de posteris duodecim Almi et altaram personarum principalium iuramenti statuta ipsorum in frange re taluerit, anathemati subiaceat in perpetuum”. U. o.

A nemzetegész ellen elkövetett bűntett volt továbbá a hadkötelesség megsértése. Ezt elkövette a ki a íhadbahívásra a nemzetgyűlésen meg nem jelent, vagy pedig, a ki az ellenséghez szökött, valamint az is, a ki magát a hadban gyáván viselte. Az első esetre, *Kézai Simon* tanúsága szerint a szitytya törvény azt rendelte, hogy a tettetést karddal kettéhasítsák, vagy veszett ügyekben alkalmazzák, vagy szolgaságra vessék;³ a másodiknak büntetése, a krónikák szerint a jogközösségből való kizárás volt, a mint azt az augsburgi ütközetből hazatért hét magyarnak esete bizonyítja, a kiket a nemzet örökre kizárt kebeléből.⁴ Hogy a hadi szökevényeket ugyané büntetéssel sújtották, azt nem kell bizonyítani, mert az ellenséghez való átpártolás a legsúlyosabb neme a gyáváságnak. Erre vonatkozatható *Bölcs Leó* azon tudósítása, hogy a magyarokat nagyon szomorítja, ha közülök némelek a rómaiakhoz pártolnak.⁵

Ezeken kívül, úgy látszik, voltak más büntettek is, a melyeket, noha nem közvetlenül a nemzetegész ellen irányultak, a közhatalom torolt meg. E közbüntetteket, valamint az azokra alkalmazott büntetéseket nem ismerjük. *Kézai* általában csak „gonosztevőket, tolvajokat és rablókat” említ, mint a kik felett a Kádárnak nevezett bíró (*rector*) ítélt s a kinek igaztalan ítélete ellenében a nemzetgyűlés előtt lehetett panaszt tenni.⁶

A régi magyar büntetőjog alapelveire és rendszerére vonatkozó részletesebb tudósításaink a királyság korából va-

³ „Quioumque . . . «dictum contempsisset praetendere non valens rationem, lex Scitica per medium cultro huiusmodi detruncabat vei exponi in. causas desperatas aut detrudi in communium servitutum”. I. 1. 2. fej.

⁴ Képes Krónika 19. M. *Florianus*, Hist. Hung. iont. dorn. dorn. II. 128.: *communitas talem sententiam dedisse perhibetur: Omnia que habebairt amiserunt, tarn in re stabili, quam mobili, ab uxoribus et pueris illos sepa* rantes, pedites sine calceis, proprium nil halbere permiserunt: Semper etiam kisimul de thabernacuLo in thabem-aculum medicando usque dum viverent ire compuleruni. – L. a hét magyarra vonatkozó mondákról *Pauler*, A magyar nemzet története Szent Istvánig 180-182. 1.*

⁵ L. *Kerékgyártó* id. m. 41. 1.

⁶ „ . . . ronstitu crunt inter se rectorem . . . qui comunem exercitum iudicaret, dissidentium lites sopiret, castigaret malcfactores, fures ac latromnes, ita quidem ut si rector idem immoderatam sententiam definiret, comnuraits in irritum revócaret”. I. k. 2. lej.

lók., a midőn már a nép békét vagy nemzetbékét a királyi béke váltja fel. Szent István, Szent László és Kálmán decretumai nagy számú büntetőjogi rendelkezést tartalmaznak.

Az eme rendelkezésekben előttünk álló büntetőjog sok tekintetben megegyezik s ugyanazon alapelveken nyugszik, mint a nyugati államokban uralkodó büntetőjog.⁷ Ebből azt a következtetést vonhatjuk, hogy egyrészt nálunk már az ősi államszervezet korában hasonló büntetőjogi elvek uralkodtak; másrészt, hogy a királyság megalapítása és a kereszténység felvétele után a királyság és az egyház egyaránt, a nyugati államokban dívó büntetőjogi *rendszer* törekedett meghonosítani.

A kezdetleges társadalom büntetőjogának főjellemvonása, hogy az főleg magánjog és nem közjog, kiegészítő része a magánjognak és nem a közjognak. Azokon a büntettekén kívül, a melyek közvetlenül az összesség ellen irányulnak, a minők: a honárulás, a hűtlenség, a hadkötelezettség súlyos megsértései, a kezdetleges állam s társadalom más közbüntettet nem ismer. A magánosok ellen elkövetett büntettek; az egyén élete, testi épsége, vagyona és becsülete ellen irányuló cselekmények magánsértések, a melyek csak a sértettet és hozzátartozóit (nemzetségét) érintik, de nem az államot, a közhatalmat, a magánsértés megtorlása a sértett félnek és nemzetségének feladata. Természetes jelenség ez oly kezdetleges korban, midőn még a közhatalom, az összesség hatalma nem erősödött meg annyira, hogy maga tudta volna megbüntetni minden egyes tagjának sérelmét, hanem meg kellett elégednie azzal, hogy a közvetlenül s egyenesen a közt, az összességet támadó cselekmények ellen védekezék. Ehhez képest a magánsértések büntetése sem mai értelemben vett büntetés, hanem csak kiengesztelése és kártalanítása a sértett félnek vagy nemzetségnek.

⁷ *Wilde*, Strafrecht der Germanen 1842, *Köstlin*, Geschichte d. deutsch. Strafrechts 1859. *Osenhriuggen*, Das akmannische Strafrecht 1860.; Das Strafrecht d. Langobarden 1863. *Du Boys*, Histoire du droit criminel des peuples modernes 1865. *Dahn*, Fehdegang und Rechtsgang 1877. *Giudize*, La vendetta nel diritto Langobardo 1876. *Thonissen*, L'organisation judiciaire, le droit penal et la procédure pénale de la Loi Salique 1882. *Bar*, Geschichte d. deutsch. Strafrechts 1882. *Bwmer*, Rechtsgeschichte I. 156. 6s kv. I. II. 356. és köv. 1. *Pertile*, Storia del diritto italiano V. köt. (Storia del diritto pénale 1892.)

A középkorban nálunk is uralkodó compositionalis (kiengesztelési, kártalanítási) büntetőjogi rendszernek alapelve, hogy valamint az összesség, az állam ellen elkövetett bűntetteket a közhatalom maga torolja meg az által hogy a bűntettet a közbékéből kizárja, a jogvédelemtől megfosztja, kiközösíti; éppen úgy az egyén is, az ő nemzetiségének segélyével, maga torolja meg az ellene elkövetett bűntetteket. Az egyes ellen elkövetett sérelemnek következése a sértőre nézve a sértett féllal szemben beálló *b é k e v é s z t é s*. A sértett és a sértő között *ipso facto* ellenségeskedés (*inimicitia*) áll elő s ezt követi a *m a g á n h a r c* (*pugna, fehde*), melynek czélja, hogy a sértett kielégítést nyerjen. Bármely szabad egyénnek, a ki testében, javaiban vagy becsületében sérelmet szenvedett, jogában áll atyafiainak támogatása mellett, az ellenfélen bosszút állani, az okozott sérelemért elégtételt követelni.

A magánharcznak kezdetben semminemű korlátja nem volt. A sértett fél és nemzetsége, bármely sérelem esett rajta, olyan elégtételt vesz magának, a milyent képes.⁸ A nemzetség tagjainak szigorú kötelessége volt a megsértettél a magánharcban támogatni, s a midőn a nemzetség valamelyik tagját megölték, érte bosszút állni, a vérbosszút gyakorolni. A magánharcz a jog elismerte ellenségeskedés lévén, az ellenséges viszony tartama alatt bármely gonosztett elkövetése jogosult. A sértett ellenfelét meg is ölheti, a mint azt Szent István törvényének a jogos védelemre vonatkozó rendelkezéséből következtethetjük.⁹

A sértő, hogy a magánharc elől meneküljön, a sértettet vagy nemzetségét kiengeszteli, bizonyos pénzösszeget fizet, mely nem egyéb, mint a *m a g á n h a r c z m e g v á l t á s a* s egyúttal kártalanítás a sérelmet szenvedett fél javára. A középkori latin források ezt az összeget *compositio*-nak mondják, magyarul *ki é n g e s z t e l - é s i d í j n a k* nevezhetjük.

Kezdetben a felek teljesen szabadon, szabad egyezkedés útján állapítják meg a kibékülés, a kiengesztelés díját.

⁸ V. ö. Decr. St. Stephani II. 32.

⁹ „Si comes (a támadó) ibidem oceubuerit, sine compositione iaceat”. II. 33. 1.

Később maga a jog szabja azt meg, az okozott sérelem nagyságához képest. Továbbá eleinte a sértett fél tetszésétől függött, vajjon gyakorolni kívánja-e a magánharcz jogát, vagy megelégszik a *compositio*-val. Utóbb azonban már, ha a sértő fél felajánlotta a törvényes *compositio*-t, a sértett fél tartozott azt közbékevesztés terhe alatt elfogadni; és midőn a közhatalom segélyét vette igénybe, csak a jog részéről megállapított összeget követelhetette.

Minthogy kezdetben a magánharcz megindítását és folytatását merőben magánügynek tekintették, ennek természeteszerű következése, hogy a kiengesztelési díj a *compositio*, kizárólag a sértett felet, emberölés esetén pedig a megöltnek nemzetségét illette. Később, midőn a közhatalom beavatkozik a kiengesztelési díj megállapításába és a sértettet annak elfogadására szorítja, a *compositio*-nak két lényegesen különböző két alkateleme támad. Az egyik a *tu l a j d o n k é p p e n i compositio*, a mely a sértett félnek vagy nemzetségnek jár „kiengesztelésül” – a germán nép jogok ezt *faidus*-nak vagy *fehde*-nek nevezik; – a másik a *k ö z b é k e k ö t é s* díja, a mely a közhatalmat, a bírót illeti, a germán jogforrások *fredus*-nak (*Friedensgeld*) mondják, nálunk *b í r s á g (birsagium indicium)* a neve.

A *b í r s á g* a *compositio* közjogi alkateleme. Közjogi jellegű fizetés, valóságos pénzbüntetés mai értelemben, azaz olyan büntetés, melyet a tettes a közbéke, ma úgy mondjuk, a jogrend megsértéséért tartozik fizetni a közhatalom részére. A büntetőjognak közjogi irányú fejlődését jelzi tehát, hogy a *compositio*-nak egyre nagyobb része illeti a közhatalmat képviselő bírót. E közjogi irányú fejlődésnek másik nevezetes nyilvánulása, hogy a régi *compositio* alis díjakon kívül, a melyek kártalanítási elemüknél fogva nem tulajdonképpeni büntetések, valóságos büntetési díjak keletkeznek, – melyek egészen a közhatalmat, a bírót illetik.

E kezdetleges büntetőjognak, a magánharcznak és az abból folyó kiengesztelési rendszernek uralmát nálunk legvilágosabban tanúsítja Szent László ama rendelkezése,¹⁷ mely kimondja, hogy a bírónak nem áll jogában a magánharcot megakadályozni: *Si qui domi pugnaverint et ad iudicem*

¹⁰ Decr. St. Ladislai III. 27.

non venevint, nil quaevat iudex. Si venerint ad ius eius, fiai Hbitum. Quod si concordait aliquid iudici inde dederint, ter-Ham sibi, duas partes regi reservet. A magánbosszúra tartozó büntettek esetében a bíró egyedül a felek kívánatára léphet közbe és akkor sem ítélő gyanánt, hanem csupán, mint békéltető. A felek között felmerült bűnügy teljesen az ő ügyük, melyre szabadoon rendelkeznek: nemcsak, hogy hivatalból való eljárásnak nincsen helye, de a jogvitának a bíró elé vitele sem ad neki a felek rendelkezésétől független hatóságot. A bíró nem is követelhet békedíjít.; de ha a felek – az ő közbenjárása következtében – kiegyezvén, adnak neki valamit, akkor a kapott békedíj kétharmada a királynak jár, egyharmadát pedig megtarthatja.

A királyi hatalom megszilárdulása és kapcsolatosan az egyház befolyása, azonban mindjobban előmozdították a büntetőjog közjogi irányú fejlődését. Erről tanúskodik, hogy már a köztudomású büntettek, a tolvajok, rablók, gyújtogatók stb. hivatalból nyomozandók, s hogy ilyen esetekben *compositio* helyett, tulajdonképpen fenyítő büntetések nyernek alkalmazást és ezen büntetések megváltása nincsen megengedve. Mind több és több bűncselekményt tekintettek idetartozónak, azaz közbüntettéknek.

A közbüntettek büntetése kezdetben – a mint már kifejtettük – nálunk is éppen úgy, mint a nyugati államokban a kiközösítés, a közbékéből, a jogközösségből való kizárás volt, a mely a tettes személyiségének teljes megsemmisítését, az egyénnek törvényen és joron kívül helyezését jelentette. A közbékéből kirekesztett egyént bárki megölhette; senki őt házába be nem fogadhatta; vagyona és családja rá nézve elveszett. Később azonban már a halálbüntetést és vagyonkobzást mint a kiközösítés természetzerű következményét csak a legsúlyosabb büntettek, nevezetesen hazárulás és felségsértés esetén alkalmazták, a mikor éppen úgy, mint a régi jog szerint, megváltásnak nem volt helye. Ez az értelme Szent István ama rendelkezésének,¹¹ hogy ha valaki a király vagy az ország ellen fondorkodik, ne menekülhessen az egyházba, mert az *asylumba* menekülésnek

¹¹ II. 51.: „...Si quis in regem ant in regnum conspiraverit, refugium nullum habeat ad ecclesiam”.

éppen a halálbüntetéstől való szabadulás volt a következése. Ellenben a többi közbűntettek esetén fej- és vagyonvesztés helyett közjogi jellegű, fenyítő büntetésképpen, más egyenértékű büntetést is alkalmaztak, nevezetesen: a szolgaként való eladást, a számkivetést, testsonkítást, megbélyegzést, testfenyítést és bebörtönzést. Majd a büntetőjog továbbfejlődésében a fenyítő büntetések bizonyos esetekben pénzen megválthatókka lesznek, sőt a kevésbé súlyos bűncselekményekre a közhatalom közvetlenül pénzbüntetést, bírságot szabott.

A közjogi jellegű büntetőjog kialakulásának érdekes mozzanata a rontás és mérgezés bűncselekményének Szent István által való szabályozása.¹² E büntett a közbűntettek és a magánsértések határán áll. A közhatalom, a törvény ugyanis csak a büntetés szükségességét mondja ki, megelégszik; annak elrendelésével, hogy a rontót és mérgezőt a sértettnek avagy nemzetségének ki kell szolgáltatni; de a büntetésnek vagy inkább elégtételvévésnek módját és mérvét a sértettre bízza.

A királyi törvényhozásban a büntetés c z é l j á n a k meghatározásánál uralkodó a meggátlás (*praeventio*) és az elrettentés rokon elmélete; a megtorlás elmélete csak a *talio* elvének alkalmazásában jut kifejezésre. Szent István egyik-másik törvénye biztosíték-nak (*cautio*) mondja a büntetést, biztosítéknak arra nézve, hogy hasonló bűncselekményt a jövőben el ne kövessenek.¹³ Ugyancsak ő a büntetés célja gyanánt tekinti, hogy a gonoszok támadásától mindenki megóvassék; valamint azt is, hogy a hatalmasok és gyengék között szilárd legyen a béke s egyetértés; az apostol szavai szerint: „Egyetértők legyetek” és hogy senki mást megtámadni ne merjen.¹⁴ Ellenben a javítás elméletének nyomát még nem találjuk.

¹² II. 32. „Ast si quLs v cl. quae, posthac praesumpserit, tradatur in manu s maleficio laesi aut in manus parentum ejus, secundum eorum vellc, ad iudicandum”.

¹³ Decr. St. Stophani II. 2tt. *Ut liberi suam custodiant libertatem incontamintam, volumus illis ponere cautionem, ne cum allenis formcentu ancilles. L. még II. 32.*

¹⁴ Decr. St. Steph. II. 32.: *Ut creature Dei ab omnium laesione malignorum remota et a nullo detrimentum sur passura maneat. II. 33. Volumus*

A meggátlás és elrettentés elméletének hatását látjuk abban a törekvésben, hogy a testi büntetés módjában, valamint a halálbüntetés mikénti végrehajtásában külsőleg is kifejezésre jusson az elkövetett büntett, hogy a büntetés maga láttassa s megmondja, miért szabták azt ki. Az ilyen büntetést, mivel abban, mint valami tükörben, megismerjük magát a büntettet, *v i s s z a t ü k r ö z ő* büntetésnek szoktuk mondani. Ide tartozó példák, hogy a rágalmazónak nyelvét kivágták, hogy a hamis esküvő, nemkülönben a kalandos társaságnak az oltárra gyűlt adományokat jogtalanul elsajátító tagja jobbját vesztette, hogy a gyújtogatót máglyán elégették.¹⁸

A visszatükröző büntetéssel rokon természetű amegbélyegző büntetés. Alkalmazták ezt azért, hogy a tettest hasonló büntett elkövetésében megakadályozzák; különbözik az előbbtől abban, hogy nem mindig azt a szervet vagy tagot sújtja, mely a büntett elkövetésében különösen tevékeny volt. A megbélyegző büntetés rendszerint egyben visszatükröző büntetés is, mint pl. a hamis esküvésre és a rágalmazásra szabott büntetésnél, de lehet tisztán megbélyegző is. midőn pl. a hamis tannak arczára bélyeget sütöttek.¹⁰ Olykor úgy a halálbüntetés végrehajtásának módjára, mint a testi büntetésnek mikéntjére nézve a *talio* szempontja volt irányadó, melyet a középkori jog a zsidó jogból vett át. Ide tartozó példa Szent István törvénye, a mely szerint, a ki kardot húzva embert ölt, karddal ölessék meg; a ki karddal mást megcsönkít, ugyan úgy csonkíttassék meg.¹⁷

Bizonyos esetekben a közbűntettekre szabott fenyítő büntetést pénzzel vagy más vagyonnal meg lehetett váltani. A források ezt is *compositio*-nak nevezik,¹⁸ habár

ut firma pax et urmnimitas sit inter maiores et minores, secundum apostolum. Onxnes unanimes estote; nee alium aiiquis invaderc audeat.

¹⁵ Decr. St. Stephani If. 54. IT. 15. Decr. Ladisl. I. 14. Selmeczi jogkönyv 19. pont. *Wenzel* III.

¹⁶ Decr. Colomani Γ. 83.: „ad modum erucis ferro in genis cxeoquatur.. ut amplius te.stimoni.am ejus refutetur”.

¹⁷ Decr. St. Steph. IT. 46.: „Si quis hominem gladio occident, codera iugulctur gladio”. IT. 47.: „Si quis autem gladio evaginato alium quemlibet debilitaverit, vel in oculis vei in pede vel in manu, consimilc sui corporis damnun patiatur”.

¹⁸ Decr. St. Steph. II. 6. (*Endlichersnal* 322. 1.): „Componat nasum quinque iuencis” componat aures quinque iuencis”.

jogilag nagy különbség van e váltságösszeg és a régi, a tulajdonképpeni *compositio* között. A régi jog nem ismer tulajdonképpeni büntetést, hanem a sértett fél kiengesztelését, a *compositiot* írja elő. A későbbi fejlődésben pedig már a fenytő büntetés van első sorban megállapítva, a büntetőjog szabálya a fenytő büntetést rendeli el, a melyet azonban a tettes megválthat: *Perdat manum aui redimat.*

A középkori magyar büntetőjog bűntett vagy gonosztett (*malum factum, crimen, scelus, culpa, reatus*)¹⁵ alatt értette valamely rossznak jogtalan előidőzését. Ehhez képest egyedül a káros hatáshoz, a jogellenes eredmény bekövetkezéséhez köti a bűntett fogalmát, a mit a régi francia és német jogi közmondás akként formulázott: *Le fait juge l'homme, Die Tat tötet den Mann.* A szubjektív körülményeket, az alanyi bűnösség fokát kezdetben nem vették tekintetbe. A tettes lelki világának vizsgálata helyett megelégedtek azzal, hogy szigorú következetességgel magából a tettből, az okozott rosszból ismerjék s bírálják meg a tettes szándékát, akaratát és a hol a káros hatás elő nem állott, nem lehetett szó büntetésről.

E kiindulási ponthoz képest a régi büntetőjog továbbfejlődésének egyik nevezetes eredménye, hogy az alanyi bűnösség fokát: a szándékosságot, gondatlanságot és véletlenséget, a büntetések kiszabásánál mindinkább figyelembe vették.

Nálunk már Szent István különbséget tesz szándékos és nem szándékos bűncselekmények között. A szándékot, a *dolust* különféleképpen írja körül: „*ira accensus aut superbia elatus*”, „*obduratus corde neglectusque anima*”, „*fide commaculatus, corde poilu fus*”.²⁰ A szándék hiánya a *casus*, a véletlenség, melybe belefoglalták a gondatlanságot is.²¹ Továbbá a régi magyar büntetőjog fejlődésének érdekes jelenségét képezi az is, hogy míg egyrésről az uralkodó kompozicionális rendszer következtében a büntetések kiszabásánál az alanyi bűnösség fokát egyáltalán fi-

¹⁹ A „maleficium” szó hazai jogemlékeinkben a rontás, bűbájosság jelölésére szolgált: Decr. St. Steph. II. 52. A többi elnevezésekre nézve lásd Decr. St. Steph. II. 14. 31. 54. Decr. St. Ladisl. II. y. Decr. Colomani I. 56.

²⁰ Decr. St. Steph. II. 16. 14. 15.

²¹ Decr. St. Steph. II. 13.

gyelemben nem veszi; addig másrésztől egyes büntetteknek a szándékosságot, azok fogalmi alkatrészevé, tényálladási elemévé teszi olyképpen, hogy ha a káros hatású eredmény gonosz szándék nélkül jön létre, semmi büntetést nem von maga után. Legérdekesebb példája ennek a gyűjtogatás, mely csak akkor büntethető, ha ellenséges indulattal: *per inimicitiaa történte* Ugyanezen elv az uralkodó a hamis eskü-nél, a hitvesgyilkosságnál és a személyes szabadság megsértésénél.²⁵ Sőt Szent István rendelkezése szerint csak a szándékos emberölést tekinti tulajdonképpeni emberölésnek, a melynek alapján vérdíj követelhető; ellenben a véletlenből (*casus*) előidézett halál esetén 10-12 pénz kiengesztelési díj fizetendő.²⁴

Abból az elvből kifolyólag, hogy csak a már okozott rossz képezheti a kiengesztelés, a *compositio* tárgyát, kezdetben a bűnkísérléteket egyáltalán nem büntették. Ezzel kapcsolatosan az a büntetőjogi fejlődés állott elő, hogy bizonyos esetekben a legközvetlenebb kísérleti cselekményt (*proximus conatus*) ugyanúgy büntették, mint magát a befejezett büntettet. A közvetlen kísérleti cselekményt tehát *sui generis delictum*-má, külön kísérleti büntetvé, minősítették, érdekes példáját tartalmazza ennek Szent István T. törvénykönyvének 16. fejezete, midőn elrendeli, hogy a ki azzal a szándékkal, hogy mászt megsértsen, kardot ránt, karddal ölessék meg.²⁵ Lassanként a szubjektív tényálladási elemeknek egyre nagyobb figyelemben vétele folytán a kísérletet is büntetik, még pedig többé nem kivételesen és mint külön *debetum*-ot, hanem általánosan, elvileg és mint ugyanegy büntettnak a befejezettnél enyhébb – és így csekélyebb büntetés alá eső – formáját. E fejlődés világos nyomával találkozunk Szent István II. törvénykönyvének 15. cikkében: a ki kardot ránt, ha nem is sértett senkit, *pro sola evagina-*

²² Decr. St. Steph. II. 30.

²³ Decr. St. Steph. II. 15. 14. és 20.

²⁴ Decr. St. Steph. II. 13. cs 16.

²⁵ Decr. St. Steph. I. 16. (*Endlichernél* 315. 1.): „interdiximus omnino, ut nuUus ad kedendum aliquem evaginet gladiium. Quod si quis posthnc stimulis audaciae suae tactus temptaverit, eodem iuguletur gladio”. E rendelkezés a Corpus Juris szövegéből, mely Szent István törvényeit egy könyvben egyesíti, hiányzik.

tione fél vérdíjat fizet.²⁶ A legsúlyosabb büntetteknel, a fel ségsértésnél és a hazaárulásnál azonban az egész Árpádkor szakon végig fenmaradt ama kivételes jellegű szabályozás, hogy a kísérletet, sőt a beleegyezést és az arról való tudomást is a befejezett büntettel egyenlően sújtották.²⁷

Ellentétben a bűnkísérlettel, a bűnpártolást már a régi magyar büntetőjog szigorúan büntette, a mi magyarázatát részint abban találja, hogy az ősi büntetőjog szerint már maga a *tett* marasztal, a büntett a tettest *ipso facto*, bírói ítélet nélkül is kizárja a jogközösségből, úgy, hogy őt többé befogadni és védeni nem szabad; részint pedig abban, hogy a bűnügyi rendszet hiánya következtében maguknak az egyeseknek a kötelessége, hogy rendőri szolgálatokat teljesítsenek s a büntettek kézrekerítésében közreműködjenek. Már Szent László törvénye a községbeleknek teszi kötelességévé, hogy a tolvajok nyomozásában a királyi hatalmai támogassák, nevezetesen, hogy eskü alatt a tolvajokat feljelentsék nyelvváltásul fizetendő tíz pénz (*pensa*) terhe mellett.²⁸ A községbeli éknek ez a büntetőjogi felelőssége hozta létre a tolvajjá kikiáltás intézményét. A kit a falu népe tolvajnak hirdetett, istenítélettel tartozott magát tisztázni a lopás vádja alól; ha bűnösnek bizonyult, összes vagyonát a királyi kincstár javára elkobozták a melyből egy negyedrészt a községbelieket illette; de csak akkor, iha a tolvajnak pártját nem fogták.²⁹ Valószínűleg c vagyoni jutalomban rejlettek ama visszaélések forrásai, melyek miatt az aranybulla 6. czike a tolvajjá kikiáltást megszüntette.³⁰

²⁶ Decr. St. Steph. II. 15. (*Endlichennél* 323. 1.): „Si quis furore repletus evaginaverit gladium, et tamen non leserit, pro sola evaginacione medium homicidii compositionem absolvat”. K rendelkezés a Corpus Juris szövegében csekély eltéréssel ugyanígy hangzik. Lásd II. k. 49. cikkét. – Ha az *Endlicher* által közölt adroonti kódex szövegének ezt a két rendelkezését összehasonlítjuk, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a IL4k decretum későbbi eredetű.

²⁷ Beer. St. Steph. II. 51. „Si quis contra regis salutem aut dignitatem quolibet modo aliquid con spi rave rit aut conspirare aliquid tentaverit seu tentari scienter consenserit, «mathematisetur, et omnium fidelium communitatione privetur”.

²⁸ Decr. St. (Ladisl. III. 1.

²⁹ Beer. St. Ladisl. II. 4.

³⁰ 1222:6. t.sz.: Ítem, populi coniurati in -unum, fures nominare non possint, sicut consueverunt.

A bűnpártolás nagy jelentőségéről tanúskodik, hogy annak egyes eseteit a királyi decretumok külön szabályozás tárgyává tették. Általános elv gyanánt lehet tekinteni, hogy a magánosok részéről elkövetett bűnpártolás, mint a királyi béke elleni támadás, Szent László törvényhozása szerint 55 pénz (félvérdíj) bírságot vont maga után, de csak akkor, ha a bűnpártoló a részességnek vagy a bűnösség tudásának gyanúja alól magát esküvel vagy istenítélettel tisztázhatta; ha ez nem sikerült, akkor úgy büntették, mint magát a tettest;³¹ sőt az, a ki a tolvajt megkötözni nem engedte, a ki a bűnösség tudása daczára a tettesnek pártjára kelt, nemcsak tolvajként bűnhődött, hanem azonfelül félvérdíjat (55 pénzt) is fizetett.³²

Ha a büntető eljárásban szereplő hivatalos egyének közül valamelyik a lopás büntette esetén bűnpártolást követett el, azt úgy büntették, mint az *asylum-ba* menekült tolvajt, azaz rabszolgaként eladták. E büntetés érte a bírót, ha a tolvajt nem bünteti, azt a papot, a ki az *asylum-ba* menekült tolvajt futni engedi, valamint a kezeset, a kinek felelősségére a tolvajt kiadták, ha azt elszalasztottá.”

Az egyeseket terhelő rendészeti közkötelesség következtében a bűnpártolás fogalmát kiterjesztették azokra is, a kik a lopott jószág eladásánál tanúkként közreműködtek. A tanúk a lopás tudásának vádja alól istenítélettel tartoztak tisztázni magukat és ha elbuktak, mint tolvajok bűnhődtek.³⁴

Bizonyos értelemben a bűnpártolás körébe tartozónak lehet tekinteni a tétlessel való kiegyezést is, a melynek tilalma csak a lopásra nézve van kimondva, de valószínű, hogy a többi közbűntetteknel is alkalmazást nyert.³⁵ Végül úgy az aranybulla, mint az 1290. évi decretum tiltja, a büntető ítéletben marasztaltak pártolását s ezáltal az ítélet végrehajtásának meggátlását.TM

³¹ Decr. St. Ladisl. II. 5. III. 21. Decr. Colomsmi I. 42.

³² Decr. St. Ladisl. II. 3.

³³ Decr. St. Ladisl. II. 6. III. 4.

³⁴ Decr. St. Ladisl. III. 11.

³⁵ Decr. St. Ladisl. III. 18.

³⁶ 1222:28. t.szcz.: „Si quis ordine iudiciario fuerit condemnatus, nullus pontertum possit cum defendere”. – 1290: 34. t.-cz.: „Si quis mafactorum coram aliquo iudice convictus auffugerit, nulla terms ipsum recipiemus, nec etiam defensamus. Et similiter per barones nolumus patiemur defensari”

A kompozicionális rendszer természetszerű következménye, hogy csak a közvetlen tettest vonják felelősségre, mert ha a kiengesztelés megtörtént, ha a tettes a *compositio*: lefizette, a közreműködőkkel nem törődtek. A sértett félre teljesen közömbös volt, hogy valaki egyedül, vagy mások közreműködésével követte-e el a sérelmet. Fődolog a kiengesztelés, az elégtétel megadása. Ehhez képest a legrégebb büntetőjog nem ismer részességet, nem ismer segítséget. A mint azonban a büntetőjog közjogi irányú fejlődést vett, a súlyosabb bűncselekményeknél a segítségre külön büntetőjogi szabályok fejlődnek ki. Ily szabályokat tartalmaz Szent László decretumának a *domus invasio-ról* szóló fejezete.³⁷ A bűnsegédek, ha szabad emberek, ötvenöt byzanci arannyal (pénzzel) váltsák meg bűnököt; ha rabszolgák, ugyanazt a büntetést szenvedik, mint uruk; ha pedig idegen rabszolgák, saját uruk tudta nélkül vettek részt a támadásban, eladatnak és a vételár fele urukat, fele a sértettet illeti.

A nemzeti köteleknek, mint a védelmi és békeszövetségnek jelentőségéről már szólottunk annyiban, hogy a sértett fél a nemzetség tagjainak segélyével szerzett magának elégtételt a jogtalan támadásokért; de nyilvánul ez abban is, hogy a sértőért a nemzetség tagjai tartoznak elégtételt szolgáltatni. – A felelősség terjedelmét és mértékét azonban a ránk maradt adatokból nem vagyunk képesek megállapítani, mert azok csakis a szűkebb családi kor tagjaira, azokra vonatkoznak, a kik ugyanazon családapa hatalma alatt állanak vagy állották.

Nem lehet kétség az iránt, hogy kezdetben a régi jog szerint a jösközösből való kizárás, a kiközösítés a tettes egész családját érte, a minek következménye, hogy később is a legsúlyosabb büntetteknel a tettes feleségét és gyermekeit rabszolgaként eladták.³⁸ Szent László decretumainak

³⁷ Decr. St. Ladisl. II. 11.

³⁸ Egyik-másik törvény a büntettes gyermekeit kiveszi a szolgákéin való eladás büntetése alól, a mi mutatja, hogy a gyermekek eladását szabályul tekintettek. Szent László II. k. 6. cikke szerint a tolvaj megbüntetés c-beni hanyag bíró veszsen el mindenestül „praeter filios suos”; a 17. cikk ugyanezt rendeli a kivíteli tilalmakat nem fogatosító örnagyokra: „Ubis custodibus qui praesunt, . . . cum omnibus quae habuerint percant; suo filii et filiaein libertate permanant”.

II. könyv 1. fejezete szerint: a ki nagyobb lopást követ el, hacsak egyházba nem menekül, felakasztassák és egész családjá veszszen el. De már ugyanő a II. k. 12. fejezetében az egyházba menekült tolvajnak csupán 10 évnél idősebb gyermekeit rendeli eladatni; a mi már a büntetőjogi felelősség enyhítéséről tanúskodik. Majd Kálmán csak a 15. éven felüli gyermekeket sújtja rabszolgasággal és a feleséget csak akkor, ha részes volt férje gonosztettében.³⁹

A szűkebb családi kör tagjainak büntetőjogi felelőssége ilyképpen fokozatosan enyhül, de azért az Árpád-korszak végéig sem enyészett el teljesen. A feleség felelőségének megszűntéről látszik tanúskodni az aranybullának az a rendelkezése, hogy a halálra ítélt nejeinek hitbére kiadandó, de másrészt még az aranybulla korából is vannak adataink, a melyek azt bizonyítják, hogy a családtagok büntetéért a feleséget és a gyermekeket rabszolga gyanánt eladták.⁴⁰

A családtagok büntetőjogi felelősségét a lopás bünteténél az 1231. évi decretum 25. cikke teljesen megszüntette, kimondván, hogy a tolvajnak *neje és gyermekei* el nem adhatók. Úgyszintén a szlavóniai statútum 14. pontja a büntető *ítélet* vagyoni következményeit, a vagyonkobzást és a bírságfizetési olyképpen korlátozza, hogy az emancipált fiú az atyáért és megfordítva, valamint megosztott testvér testvéreért csak akkor felelős, ha a büntettről tudott, vagy abban részes volt.⁴¹ Az 1298. évi decretum 5. cikke szerint a hatalmaskodók fiútódai atyáik bün-

³⁹ Decr. St. Ladisl. II. 12.: „Liber in fertō captus, si ad ecclesiam fugerit . . . filii sui et filiae suae, si decern annorum .aut minoris actatis fuerint. in libertate permaneant”. Decr. Colomani I. 56.: „Uxor iuris, quae patris ceps est sceleris mariti, merito mancipetur servitiū. Filii quoque eorū quindeoim annorum et ultra ma tris poena m sortiantur. Qui vero infra quindeoim annos fuerint impune dimittantur”.

⁴⁰ 1228. évben a királyi bíróság Achilles hűtlen bajnokot családjával együtt örökös szolgaságra ítéli: „ut ipse, et uxor ipsius, nec non liberi, tani masculini, quam femine sexus, tam nati, quam in posterum nascituri. in perpetuum servitutem redacti”. *Fejér C. D.* III. 248. L. még Váradi Regestr. 150. pont.

⁴¹ 1231:25.: Uxores furum vel latromum ac eorum liberi pro delictis patrum non vendantur. Lásd 1273. évi szlavóniai statútum 14. pontját *EndUchsnél* 539. l. Hogyha a büntetett a bírságot megfizetni nem tudta akkor a bírő úgy őt, mint nejét és gyermekeit a nyertes félnek ideiglenesen rabszolgaságba adhatta. Váradi regestr. 141. pont.

tettéért (*excessus patentom*) örökségüket veszítik és a nemesek sorából kizáratnak.³²

Az ősi büntetőjog azon alaptétele, mely közbüntett esetén a tettetést a jogközösségből kizárta, a jogképességtől teljesen megfosztotta, a későbbi fejlődésben is éreztette hatását azáltal, hogy a halál- vagy testcsonkító büntetés kiszabása a jogképesség megszorítását vonta maga után. Az ilyképpen elítélt esküt nem tehetett, nem tanúskodhatott, pert nem indíthatott, vádat nem emelhetett, bírói tisztséget vagy olyan hivatalt, a melyben a feddhetlen becsületet megkívánták, nem viselhetett.⁴³ A jogképesség eme részleges elvesztését, az egyén erkölcsi értékének csorbulását, szemben a régi békevesztéssel, vagy teljes jogvesztéssel, becsületvesztésnek, vagy szűkebb értelemben vett jogvesztésnek nevezték.

A rendi állás a büntetőjog terén kettős szempontból jött tekintetbe: egyrészt az uralkodó kompozicionális rendszer következtében a sértett fél rendi állásához képest nagyobb vagy kisebb mennyiségű kiengesztelési összegre tarthatott igényt; másrészt a tettetést rendi állása szerint majd enyhébb, majd súlyosabb büntetés éri.

A nyugati államokban az előkelőbb rendi állással magasabb kiengesztelési díj, nevezetesen vérdíj járt.⁴⁴ Nálunk azonban az Árpádok korában még minden szabad ember vérdíja egyformán 110 arany pénz (*pensa*). Ehhez képest a *composiūo* tekintetében csak a szabad és a rabszolga között fennálló rendi különbség jut kifejezésre, a mennyiben a rabszolganak személyi értéke, vérdíj a nincsen, megölése esetén

⁴² Ira, quod haeredes earundem, propter excessus parentum, légitima parte foacreditatis denudati, inter nobiles non debeant oomputari, et de actibus nobilium, atqie ab aditu . . . eorundem, exciusi manerant, ab omnibus actibus legitimis alieni!. *Kovachich*, Sylloge 30. 1.

⁴³ Már Szent István kimondja, hogy a becsületükben megfogyatkozott tak (infames) sem tanuk, sem vádlók nem lehetnek. II. 3.: „Testes au te m et accusatores sine aliqua sint infamia”. Ugyanő tiltja a tolvaj udvarnokok tanúskodásának elfogadását: II. 55. Kálmán pedig általánosságban kimondja, hogy a ki hamisan tanúskodott, azt többre tanúként elfogadni nem szabad (I. 27.), valamint elrendeli, hogy poroszló (pristaldus) csak az lehet, -a k. tanúnak alkalmas {I. 23.}. – Az actoratus elvesztésére vonatkozólag v. ő *Hajnik*, A magyar bírósági szervezet és perjog 164-165. I.

⁴⁴ V. ö. *Brunner*, Rechtsgeschichte T. 86. 224. és kv. I.; II. 613. 1.

az úr csak kárpótlást követelhet vagy pénzben vagy hasonló értékű rabszolga átengedésével.⁴⁵ Később a szent korona államszervezet korában a vérdíj a rendi állás szerint irányul; a praelatusok és az igazi bárók vérdíj a 400, a többi nemeseké 200 és a jobbágyoké 40 arany forint.

A tettes szempontjából a rendi állás szintén nevezetes behatással volt a büntett következményeire és pedig olyképpen, hogy az előkelőbb rendi vagy helyesebben társadalmi állás a kompozicionális jellegű vagyoni büntetéseknél súlyosbító, ellenben a fenyítő büntetések kiszabásánál enyhítő körülmény. Úgy Szent István, mint Szent László a kompozicionális jellegű büntetések kiszabásánál majd három, majd két társadalmi fokozatot különböztet meg; nevezetesen Szent István a hitvesgyilkosságnál *comest*, *milest* és *vulgárist*, & hamis eskü és a nőrablás büntetésénél *vaient* (tehetős), illetőleg *milest* és *vulgárist* említ; Szent László pedig a bűnpártolásnál *comest*, *ministert* és *plebeiuist*, majd csak *comest* és *plebeiuist*.⁴⁶ A fenyítő büntetések kiszabásánál csak a szabad és rabszolga között fennálló rendi különbséget vették figyelembe, így különösen a lopásra kiszabott büntetéseknél.⁴⁷

Fontos szerepet játszik a középkori büntetőjogban az *asylum*, a menedékhely intézménye, melyet az egyház hozott létre a büntetőjog kegyetlenségének enyhítése végett. Szent László decretuma a templomot, a királyi udvart és a püspök lakását említi, mint asyllumot.⁴⁸ A kinek sikerült *asylum*-ba menekülnie, életét mentette. A halálbüntetést többé rajta végre nem hajthatták; magánharcz esetén pedig az üldözőnek ki nem adták. Teljes büntetlenséget azonban

⁴⁵ Decr. St. Steph. I. 14. (*Endlichernél*): Si alicuius servus servum alterius occidit, reddatur servus pro servo aut redimatur. – Si vtro liber alicuius Occident servum, reddat alium servum, vel pretium comportat. V. ö. Decr. St. Steph. IT. 3. u. o.

⁴⁶ V. ö. Decr. St. Steph. II. 16. 14. 15. 25. Decr. St. Ladisl. III. 21.

⁴⁸ II. I. 2. Hogy a király udvara még a XIII. század végén is asyllumként szerepelt, arról IV. Lászlónak a kunok részére adott kiváltságlevele tanúskodik. II. pont: qaiod si alterum . . . duorum Comanorum effusio sanguinis immineret, et idem pertinens ad mortem ad nos confugere posset incidenter, ex tune ihuismodi effusionem sanguinis, ex hoc, quod ad nos pervenit, evadet. *Endlicher* 563. l.

s maenedékhely nem biztosított. Az egyházba menekültet isenítélet alá vetették és ha bünösnek bizonyult, megbünteték, „mintha be sem lépett volna a templomba”,⁴⁹ azonban mégis a halálnál enyhébb büntetéssel.⁰

Habár a m e n e d é k j o g o t a világi hatalom is elisjnerte, mégis tilalmazta azt, hogy a hivatalos közegek vagy akár mások az *asylum-ba* menekülést előmozdítsák, a ki a bünöst üldözés közben vigyázatlanságból menedékhelyre Szalasztotta, elesik a lopás folytán szenvedett kára megtérítésétől.⁵¹ Ugyancsak „részétől” esik el, a kinek tanácsára a szabad állapotú tolvaj a templomba menekült.⁵² A ki a szolgasorsú tolvajnak azt tanácsolta, hogy templomba meneküljön, két pensât fizet az illető egyháznak.⁵³ Mindez eléggé tanúsítja, hogy a királyi hatalom korlátozni törekszik a menedékjogot, sőt felségsértés és hazaárulás esetében kifejezetten kizárta annak igénybevételét.⁵⁴ Viszont az egyház rajta volt, hogy a menedékjog hatásait mindjobban kiterjessze.

2. §. A büntetések.

A büntettek megtorlása részint a közhatalom, részint az egyesek: a sértett fél és a nemzetsége által történt. Ehhez lépest a büntetések is két főcsoportra oszlanak: a köz- és m a g á n b ü n t e t é s e k r e.

Csak a közbüntetések, tulajdonképpeni büntetések mai fogalmak szerint, csak ezek szolgálnak elégtételt a sértett jogrendért: a magánbüntetés, a *compositio* nem tulajdonképpeni büntetés, hanem csak kiengesztelése, kártalanítása a sértett félnek. A k i e n g e s z t e l é s i d í j, a *compositio*, azonban mindinkább elveszti magánjogi jellegét és a pénzbüntetés jellegét ölti fel. E továbbfejlődés többféleképpen, mutatkozik. Így első sorban a *compositio* egy része, és pedig mind tekintélyesebb része, a közhatalmat képviselő

⁴⁹ Decr. St. Ladisl. III. 17.

⁵⁰ V. ö. Decr. St. Ladisl. II. 12. III. 4.

⁵¹ Decr. St. Ladisl. II. 1.: careat, qui non cavit, vendicatione furti.

⁵² Decr. St. Ladisl. III. 4.: Ille autem cujus suasionc evasit, parte sua careat.

⁵³ Decr. St. Ladisl. III. 5.

⁵⁴ Beer. St. Stephani IL 51.

bírónak jut. Továbbá kiengesztelési díj, *compositio*, jár akkor is, a mikor még sértés nem történt, tehát kiengesztelésről, de kivált kártalanításról, szó sem lehet. Bizonyítja ezt a kardkihúzás büntetése; a ki kardot ránt, de senkit nem sért, félvér díj at fizet: *mediam homicidii compositionem solvat*. Végül a *compositio* olykor messze túlhaladja a kártérítés természetes mérvét, egyenértékét, úgy, hogy azt már kiengesztelésnek, kártalanításnak nem lehet tekinteni, hanem valószínűs büntetésnek, mint például midőn a szabad ember, a ki tíz dénár értékű dolgot lopott, annak tizenkétszeres értékét tartozott megtéríteni s azonkívül egy ökröt adni.²

Mindezekből látjuk, hogy a kiengesztelési díj, a *compositio* közjogi és magánjogi elemei mindjobbán összefolyanak, a minék következtében a szétválasztás és megkülönböztetés igen nehéz. Mindazonáltal a vagyoni büntetések jogi természetének megállapításánál a *compositio* e két, lényegesen különböző alkatelemét folytonosan szem előtt kell tartanunk.

Habár a régi magyar büntetőjog a büntetések kiszabásánál és a büntetésnek alkalmazásánál több tekintetben megegyezett a nyugati államokban uralkodó büntetőjoggal: mindazáltal a királyi törvényhozás alapján az országos jogszokás s a j á t o s m a g y a r b ü n t e t é s i r e n d s z e r t létesített, a mint ezt Keresztúr kiváltságlevele tanúsítja, midőn elrendeli, hogy a kriminalitások eseteiben a m a g y a r j o g s z o k á s szerint kell büntetni: *In criminalibus causis puniuntur more hungarico?*

A büntetési nemeket a részletes tárgyalás megkönnyítése végett a következőképpen csoportosíthatjuk: 1., halálbüntetés, 2. testi büntetések, 3. szabadságvesztési büntetések, 4. vagyoni büntetések, 5. szegényítő büntetések.

1. A h a l á l b ü n t e t é s. A halálbüntetés egykoron következése volt a jogközösségből kizárásnak, a kiközösítésnek, mert a közbékéből kizárt egyént bárki joggal megölhette. A közbékevesztés azonban a halálbüntetésnél többet foglalt magában, mert a békevesztett életén kívül családjai és vagyonát elvesztette.

¹Decr. St. Steph. II. 49.

²Decr. St. Ladisl. II. 14.

†246. év 5. pont. *Endlicher* 469. 1.

Az ősi büntetőjognak ez a tétele később is érzeteti hatását annyiban, hogy a királyság első századában még a halálbüntetés nem önállósult, hanem együtt járt a vagyonvesztéssel és a család megsemmisítésével. Általános elv gyanánt alkalmazták ezt a honárulás, hűtlenség és felségsértés esetén,⁴ sőt Szent László decretuma szerint a tettenért és a nái/yobb lopás eseteiben a *tolvaj*, még ha *asylum-ba* menekült is, családját és vagyonát veszítette.”

A büntetőjog továbbfejlődése itt abban mutatkozik, hogy a halálbüntetés és a jószágvesztés kapcsolata mindinkább megszűnik és egyedül a hűtlenség és felségsértés eseteire szorítkozik. Míg egyrészt a halálbüntetést már a vagyonkobzás nélkül alkalmazzák, addig másrészt a v a g y o n k o b z á s a halálbüntetéstől önálló, sőt később azzal egyenértékű büntetéssé válik.⁶

Világosan mutatkozik a halálbüntetés önállósága a városi jogokban, különösen a selmeczi jogkönyvben, mely kimondja, hogy akár emberölés, akár más súlyos gonosztett esetén, a polgár vagyonától meg nem fosztható, hanem a büntetett vagyona nejeinek és gyermekeinek békés birtokában marad¹ Ezzel ellentétes fejlődést mutat Pozsony város joga, mely szerint lopás vagy a városi béke megsértése esetén a tettes életét és vagyonát veszítette.⁸

A halálbüntetés és a vagyonkobzás különválásáról tanúskodik továbbá az 1298. évi decretum, melyben már a későbbi kornak hatalmaskodás esetén kiszabott *capitalis senitentia-ja* első kifejlődésében mutatkozik, mely szerint az ítélet ugyan mindig fej- és vagyonvesztésre szól, de a végrehajtás csak

⁴ Dccr. St. Steph. II. 35.: „Nee pro uilius causa reatus detrimenium bonorum suorum patiatu r quis, nisi consiliatus mortem regis aut traditio* nem regni fuerit”. V. ö. Decr. St. Steph. Ti. 51. és Decr. Colomani II. 6.

⁵ Dccr. St. Ladisl. II. 1. 12.

⁶ Decr. St. Ladisl. II. §. 11. Dccr. Colomani I. 77.

⁷ Wenzel III. 207.: So wellen wir auch und gebietnn vestiglich zu behallttan, ob ein mon cinen todslaag beginnng, oder als grose missetatt so soll kein Lannt Richtter, noch keiner vnser amhtlcwtt keinen Gew It on seinen guett, farund oder vnfarunde beegen, noch der Richtter noch die gosworen von der Stat, wie wol er doch schuldig und vorfluchtig worden say, sondern sein hawsfraw und ire erbnn sollen es besitznn mit frid und mit gemach.

⁸ V. ö. Király János, Pozsony város joga 323. 1.

vagylagos, azaz vagy a fej vesztést, vagy a jószágkobzást vonja maga után.⁹

Valamint a hűtlenséget és a felségsértést fej- és vagyonvesztéssel büntették, éppen úgy a hamis vádemelést is, a mely erre a büntetésekre irányult. Az 1273. évi szlavóniai statútum rendelkezése szerint, a ki mást felségsértéssel vagy hamispénzveréssel vádol és azt beigazolni nem tudja, a forbátolás büntetését szenvedje, azaz ugyanazon büntetés éri, mint a mely a vádlottat érte volna, ha a vád igaznak bizonyul.¹⁰ Minthogy pedig régi jogunk a hamis vádaskodást általában a *talio* elve szerint büntette, nem lehetett kétség az iránt, hogy az országos jognak is ugyanaz volt az álláspontja, mint a szlavóniai statútumé.¹

Szent István rendelkezése szerint a *talio* elve alapján halállal bűnhődött, a ki kardot húzva embert ölt. Szent László enyhítette a karddal való emberölés büntetését. Bebörtönzést és vagyonkobzást rendelt, de ha az elkobzott vagyon nem tett ki 110 penzát, akkor a tettest szolgaként eladták.¹⁰

Halálbüntetéssel sújtja Szent István azt, a ki harmadízben lop, akár szabad, akár rabszolga. Szent László *ezt szigorította* és a tolvaj a nagyobb (tíz dénaron felüli) lopás, nemkülönbén tettenérés esetén, ha akár csak egy tyúk értékét haladta is meg a lopott dolog értéke, halállal bűnhődött.¹⁷ Kálmán ismét enyhítést hozott be és a lopás rendes büntetése

⁹ 1298:52. t.-cz.: Item si quis aliquem non casualiter, sed potentialiter ex conceptis malitia interfecit tunc per dominum regem «idem gratia non fieri debet, nisi ex voluntate fratrum et proximorum ipsius interfecti, red talis reus plecti debet vindicta capitis si apprehendi poterit. Sin au tern, tunc possessionariae portiones suae occupari dchent. *Kovachich*, Suppl. ad Vent. Com. 154. 1. – Alapjában ugyanezt rendeli az 53. t.-cz. a véletlen emberölés esetére azzal a különbséggel, hogy a megölt rokonainak járó elégtétel nem lehet szabad egyezés tárgya, hanem az országnagyok által állapítandó meg. Az 54. t.-cz. ugyanezen szabályt kiterjeszti „in factis potentiae, calumniae et aliis his similibus”. U. o. 155-156. A vegyesházbdí királyok korára nézve v. ö. *Hajnik*, Perjog 390-393. 1.

¹ 1273:6. pont. Item si quis alteri crimen obiccerit lese maiestatis vei dixerit falsam cudi facial monetam, si convincere non possit, *penam páti clebeat talionis*. *Endlicher* 538. 1.

¹¹ L. a következő szakaszt.

¹² Decr. St. Steph. 11. 46. Decr. St. Ladisl. II, 8.

¹³ Decr. St. Steph. 40. 41. Decr. St. Ladisl. III. <S. II. 1.

gyanánt halálbüntetés helyett a megvakítást rendelte el.¹⁴ Utóbb újból a halálbüntetés nyer alkalmazást és a középkorban általános szabály, hogy a ki bizonyos csekély érteken felül lop. halállal lakol

Az Árpád-korszak végével már a halálbüntetést gyakran alkalmazzák a hatalmaskodás (*factum potentiae*) fogalma alá vont és azzal rokon bűncselekmények eseteiben. A városi jogok is számos bűntettet halállal sújtottak.¹⁵

A halálbüntetés végrehajtásának az országos jog csak két módját ismerte: a karddal vagy bárdal való kivégzést, a fej vételt és az akasztást (*patibulum*).¹⁶ A halálbüntetés minősített módjával, a minő: a nyársrahúzás, kerekbetörés, vízbefulladás, máglyán való megégetés, csak a városi jogokban találkozunk.¹⁷

A halálbüntetést egykoron, a midőn még az a jogközösögből való kizárásnak következménye volt, bárki végrehajthatta. Később azonban már, a midőn a halálbüntetés külön büntetésnémmé fejlődött, a végrehajtás elvileg a közhatalmat illeti. A régi jog maradványát megtaláljuk Szent Istvának a mérgezőkre és rontókra vonatkozó azon rendelkezésében, mely ezeknek megbüntetését, esetleg kivégzését a sértett félre vagy nemzetségre bízta, a midőn a halálbüntetés végrehajtása a magánfél joga és kötelessége.¹⁸

2. A testi büntetéseknek két főcsoportját kell megkülönböztetnünk: a testcsontkító és testfenyítő büntetéseket.

a) Testcsontkító büntetés (*mutilatio, detruncatio membrorum*)¹⁹ a test valamely önálló rendeltetéssel bíró tagjának megsemmisítése. Ilyen volt a szemkiszúrás, a nyelvkivágás, a kéz, láb, fül és orr levágása.

A testcsontkító büntetést első sorban a halálbüntetés enyhítése, helyettesítője gyanánt alkalmazták, mint azzal

¹⁴ Decr. Colomarii I. 56.: Fur inventus in iudieiu culpabilis, .mboculetur.

¹⁵ L. a következő szakaszt az egyes bűntettek fejtegetéséről.

¹⁶ Decr. st. Steph. II. 46.: Si qui s hominem gladio occident, code m jugula tu r gladio. Decr. St. Ladisl. II. 1.: .ut ipse fur . . . suspendatur?. „Si aut&m de manu fidejussors evaserit *de patibulo quidem* liberetur”. V. ö. II. 12.

¹⁷ Selmeczi jogkönyv 19. pont. Wenzel III. 213.

¹⁸ Decr. St. Steph. II. 32.

¹⁹ Decr. Colomani I. 84. *Endlcher* 370. I.

egyenértékűnek tekintett fenyítőbüntetést. Világosan kitűnik ez Szent Lászlónak abból a törvényből, mely szerint a tolvaj, ha *asylun-ba* menekült, a halálbüntetést, mely őt különben érte volna, elkerülte ugyan, azonban megcsónkították: megvakították.²⁰ De mutatja ugyanezt a lopás szabályozásának számos egyéb mozzanata is. Így Szent István a szolga által első- s másodízben elkövetett lopásra orr-, illetve fülle vágást szabott.²¹ Kálmán király pedig a tolvaj halálbüntetése helyett általánosságban a megvakítást alkalmazta.

A testcsónkító büntetés továbbá részint mint visszatükröző, részben mint megbélyegző büntetés nyer alkalmazást: a hamis eskünél, rágalalmazásnál, hamis mérték használatánál, és a hamis (koczka) játéknál; a *falio* elve alapján a karddal elkövetett súlyos testi sértéseknél.²²

Mellékbüntetésül jelentkezik a testcsónkítás Szent László törvénykönyvében a férjes vagy özvegy nő elkövette lopás esetén; előbbi orrát, utóbbi fél szemét vesztí, és azonfelül rabszolgaként eladták.²³

A testcsónkító büntetéseket némely esetben meg lehetett váltani. Idetartozó példák, hogy Szent István decretuma szerint lopás esetén az orr- és fülle vágást, hamis eskünél pedig a kézlevágást megválthatták.

b) Testfenyítő büntetések: a h a j l e n y í r á s, az o s t o r o z á s, v e s s z ő z é s a m e g b é l y e g z é s.

A h a j l e n y í r á s t, mint főbüntetést, rendszerint az ostorozással és vesszőzéssel kapcsolatosan alkalmazták a vallás és erkölcs ellen elkövetett büntetteknel, a minő az isteni tisztelet megzavarása vagy elmulasztása, valamint a rabnővel való fajtalankodás.²⁴ Mint mellékbüntetést alkalmazták

²⁰ Decr. St. Ladisl. II. 12.

²¹ Decr. St. Steph. II. 39. 40.

²² Decr. St. Steph. II. 35. 54. Selmcczi jogkönyv 5. pont és 28. pont: „Man sol den feischer die vürffl durch die hannt slagn”. Wenzel III. 209. 215. Decr. St. Steph. II. 47.

²³ Decr. St. Steph. Ladisl. III. 6.

²⁴ Decr. St. Steph. II. 8. {*Endlichei*>*núl* I. 9.) II. 18. (*Endlichere* I. 19). A rahnővel való fajtalanságra nézve Szent István decretuma (I. 28. *Ends HchertiviX*) mondja: Si quis autem improvidus . . . fornicatur cum ancilla al-terius. sciat se rcum eriminis, et pro codem erimine imprimis decorari. Si verő secundo cum eadem fornicatus fuerit, i te rum decorietur et depilctur.

a hajlenyírást (ugyancsak a korbácsolással együtt) a rab-szolgaként eladásnál, mint ennek súlyosbított nemét.²⁵

Az o s t o r o z á s t, v e s s z ő z é s t, k o r b á c s o l á s t gyakrabban alkalmazták, mint önálló büntetést is. Így a h a n y a g b í r ó t, a v a s á r n a p i i s t e n i t i s z t e l e t e l m u l a s z t ó k a t, a j ö v e n d ő t j ó s l ó b ű b á j o s o k a t é s a r a b n ő v e l f a j t a l a n k o d ó k a t m e g v e s s z ő z t é k.²⁰

E büntetést, mint meggyalázói, rendszeren vásáron, ünnepnapon, a templom körül hajtották végre. Különösen a városi jogok tartalmazzak erre részletes szabályokat.²¹”

A m e g b é l y e g z é s t (tüzes bélyeggel való jelzést) a királyi decretumok két büntett esetén alkalmazzák. Szeni István elrendeli, hogy a kit másodízben boszorkánysággal vádolnak, annak homlokára, mellére és lapoczkái közé a templom kulcsával keresztforma bélyeget süssenek; Kálmán rendelete szerint a hamis tanú orczáira sütöttek bélyeget.²⁸ Utóbb az okmányhamisítót is megbélyegzéssel büntették.²⁹

3. A s z a b a d s á g b ű n t e t é s n e m e i: a) a r a b s z o l g a k é n t v a l ó e l a d á s, b) a s z á m k i v e t é s é s c) a b e b ő r t ö n z é s.

a) A r a b s z o l g a k é n t v a l ó e l a d á s a s z a b a d s á g b ű n t e t é s n e k l e g s ű y o s a b b é s e g y s z e r s m i n d l e g g y a k r a b b a n [a l k a l m a z o t t n e m e. E l s ő s o r b a n s z i n t é n a h a l á l b ű n t e t é s h e l y e t t e s í t ő j e g y a n á n t s z e r e p e l. Á l t a l á n o s s z a b á l y v o l t, h o g y a t e t t e s t, a k i f ő b e n j á r ó b ű n t k ö v e t e t t e l, h a m e n e d é k h e l y r e j u

A „decoratio”;t a legújabb időig a fejbőr lenyúzásának (skalpirozásnak) magyarázták. *Mátyás Flórián* figyelmeztetett arra, hogy az nem nyúzást, hanem verést ütlegetést, ostorozást jelent. Ezen felfogás helyességét eléggé bizonyítja az éppen most idézett tétel, mely szerint a „deccratiot ismételték, a mit a fejbőr lenyúzással tenni nem lehet. V. ö. Történeti egyezések és tévedések. Akad. ért. 1896. évf. 595. 1.

²⁵ Decr. St. Ladisl. II. 11.

²⁶ Decr. St. Ladisl. III. 24. I. 11. Decr. St. Steph. II. 32. és 1. 28. (*Endlichertxiéi*). A vasárnapi „munkaszünet megszegésénél a munkaeszközök elkobzása helyett alkalmazták az ostorozást: „cum cute redimat”, a melyről *Mátyás Flórián* kimutatta, hogy annyi, mint a „decoratio”. Decr. St. Steph. II. 7. (*Endlicher>né*), 8.)

²⁷ Decr. St. Steph. II. 18. Decr. St. Ladisl. II. 11. Selmecezi jogkönyv. 56. pont. (*Wenzel* III. 213.)

²⁸ Decr. St. Steph. II. 31. Decr. Colomani I. 83.

²⁹ *Fejér* C. D. III. 2. 364.

tott, rabszolgaként eladták.³⁰ Alkalmazták továbbá kisegítő büntetésül olyankor, midőn a tettes a kiengesztelési díjat, a *compositio*-t megfizetni nem tudta. Szent István törvénye szerint a szabad embert, a ki első- vagy másodízben lopott, ha magát meg nem válthatta, szolgaként eladták.³¹

Szent László törvénye szerint, a ki karddal embert ölt, ha száztíz pénznél csekélyebb vagyona van, „ezenfelül szabadságát veszti”, ugyancsak az, a ki másnak házára rontott, ha nincsen elégséges vagyona, mely kártérítésül szolgáljon.³² Rabszolgaként való eladással sújtják a királyi decretumok az említettekén kívül a tolvaj megbüntetésében hanyag bírót, a nem nemes házitolvajt, a tolvaj nőt, a jókszedőt, a ki a beszolgáltatás és közszemlére tétel előtt titkol el vagy ajándékoz el bitang jószágot, nemkülönben azt, a ki tőle ilyet elfogad.³³

A rabszolgaként való eladásnak minősített módja, midőn azt hajlenyírással, ostorozással vagy testcsonkítással kapcsolták össze, valamint, ha az elítéltet külföldre adták el.³⁴

Kezdetben a rabszolgaként való eladás, mint fenyítő büntetés, örökre szólt. Később azonban a rabszolgaságot alkalmazzák mint ideiglenes büntetést vétségi perekben, ha a bírságban marasztalt fizetni nem képes, úgy őt és családját a nyertes fél hatalmába adták, míg a bírságot valaki le nem fizette.³⁵

b) A s z á m k i v e t é s t kezdetben, mint a rabszolgaként való eladással kapcsolatos büntetést, mint annak súlyosbított módját alkalmazták, mely ehhez képest mindig életfogytig tartó büntetés volt. Később azonban önálló büntetéssé és pedig határozott időre szóló büntetéssé válik és különösen a városi jogokban nyer alkalmazást a csekélyebb go-

³⁰ V. ö. St. Ladisl. III. 4.

³¹ Decr. St. Steph. II. 41.

³² Decr. St. Ladfei. II. 8. 31.

³³ Decr. St. LadJsl. II. 6. 9. Decr. St. Steph. II. 29. Decr. St. Ladisl. III. 13. V. ö. Schiller *Bódog*, „Bitang jószág” c/imű czikkét (Jogi Lcxikon II. 10).

³⁴ Decr. St. Ladisl. III. 4.: Venumdttur in aliam patriam. II. 9.: Ut cxul venumeat. L. még Decr. Colomani I. 77.

³⁵ L. a bizonyítékokat a jelen fejezet I. §.-ában.

nosztettek büntetéséül.³⁶ Olykor azonban még itt is mint életfogytiglan tartó büntetést alkalmazták a jószágvesztéssel kapcsolatban.³⁷

c) Az időleges szabadságvesztés a bebörtönzés, a melyet napjainkban a leggyakrabban alkalmaznak, a középkori magyar büntetőjogban a legritkábban alkalmazott büntetés. Szent László decretuma bebörtönzést rendel azokra a nemesekre, a kik a család körében lopást követnek el.³⁸ Nem tulajdonképpeni szabadságbüntetést, hanem előzetes, a személy ellen folytatott végrehajtást biztosító letartóztatást rendel Szent László a karddal való emberölés és a lókviteli tilalom megszegése esetén.³⁹

Az időleges szabadságvesztésnek másik neme volt a kalodázás (*cippus*), melyet kenyéren és vízen való böjttel szigorítva, tizenkét napi tartamban állapít meg Szent László decretuma azokra nézve, a kik a vasárnapot vagy a kántorböjtöt meg nem tartják, avagy halottaikat nem a templom mellé temetik.⁴⁰

4. Vagyoni büntetések. Az uralkodó kornozicziórendszer következtében a leggyakrabban alkalmazott büntetés a vagyoni büntetés. A magánosok ellen elkövetett bűntettek esetében a magánharczot bizonyos pénzüsszeggel kellett megváltani, a sértett felet vagy nemzetségi kiengesztelni. Ezt a pénzüsszeget, a *compositio-t*, kezdetben a felek egyezsége, majd később mind több esetben a jogszokás vagy a törvény állapította meg kötelező módon és ilyenkor a *compositionak* egyik része már a közhatalom képviseli.

³⁶ Selmeczi jogkönyv. 3. és 39. pont.

³⁷ Zágráb városának 1242. évi kiváltságlevelének 3. pontja érteimében az, a kit becsületsértésért s rágalmazásért három ízben megbüntettek, ha meg nem javul: „rebus omnibus in commune applicatio tanquam infamis de civitate turpiter expellatur”. *Endlicher* 452.!

³⁸ Decr. Si. Ladisl. II. 9. „ergastuloram cusiodiae mandetur”.

³⁹ Decr. St. Ladisl. II. 8. és 12. Hogy a váraikban az előzetes letartóztatás és a börtönbüntetés céljábó börtönök voltak, a melyeket a várnépek őriztek, ezt okmányok tanúsítják. V. ö. Várad Regestr. 10. pont.

⁴⁰ Decr. St. Ladisl. I. 25. A fejezet második bekezdése e büntetés szabja az úrra, a ki rabszolgáját és a községi híróra, a ki a helybeli szegény vagy jövevény halottat a templomhoz nem vitesi. L. még Decr. Coloraanil. 73. – Szent István a pénteki böjt megszegése esetén egy heti bezárást rendel böjttel szigorítva. II. 10.

selőjét, a királyt vagy a bírót illette. Növekedett a vagyoni büntetések köre azzal, hogy a tulajdonképpeni fenyítőbüntetéseket, pl. a halálbüntetést vagy a testi büntetéseket gyakran meg lehetett váltani. Ezt a váltásösszeget is *compositio*-nak mondják forrásaink, noha, a mint kifejtettük, lényegesen más természetű. Utóbb a közhatalom, bizonyos esetekben, közvetlenül vagyoni büntetést szab ki azokra, a kik a király parancsát megsértik, vagy a felállított tilalmakat áthágják, a mely esetekben tehát a vagyoni büntetés kezdet tői fogva közjogi jellegű, önálló büntetesként jelentkezik.

Ez alapokon lassankint három, jogilag lényegesen különböző faja keletkezett a vagyoni büntetéseknek, a melyeket a következőképpen jellemezhetünk: *a)* kompozicionális jellegű, *b)* megváltásos jellegű és *c)* birságas jellegű vagyoni büntetések.

a) A kompozicionális jellegű vagyoni büntetések tulajdonképpen nem is büntetések, mint-hogy a *compositio* nem bűnhődés, nem helyreállítása a megsértett jogrendnek, hanem *k i e n g e s z t e l é s i* díj, kártalanítás, mely eredetileg egyedül a sértettet vagy annak nemzetségét illette. Csak később támad annak közjogi eleme, annál fogva, hogy a közhatalom a *compositio* megállapításába és kikényszerítésébe beavatkozik.

Az ide tartozó vagyoni büntetések között első helyen áll az emberölés díja, az ember- vagy *v é r d í j* (*homagium. compositio homicidii*), melyet Szent István decretuma a szabadokra általában 110 pénzben állapított meg.⁴¹ Ugyancsak már Szent István rendelkezése szerint, annak egyik része a közihatalmat illeti; 50 pénzt kap a király, 10-et a békéltető bíró és 50 pénz jut a rokonoknak, Vérdíjat csak szándékos emberölés *esetén* lehetett követelni; véletlen emberölésért jóval csekélyebb kiengesztelési díj: tíz (avagy tizenkét) pénz járt.⁴²

Hogy Szent István e rendelkezései meddig maradtak érvényben, nem tudjuk. Szent László csak a karddal való emberölésről, mint minősített emberölésről intézkedik és ez esetben a Szent István szabta forbátbüntetés helyett va-

⁴¹ Decr. St. Steph. II. 16.

⁴² V. o. II. 13.

gyonkobbzást rendel.⁴³ A XIII. századból ránk maradt okmányok nagyon különböző nagyságú vérdíjról tesznek említést,⁴⁴ a mi azt a következtetést engedi, hogy még rendszerint megalkudtak a felek állapították azt meg, egyezség útján.⁴⁵ A szent korona államszervezet korában már a vérdíj nagysága szorosan a rendi állás szerint igazodik.

A magánosok ellen irányuló egyéb bűncselekményekért járó *compositio* a büntett nagyságához képest hol kisebb, hol nagyobb. Néha határozott összegben, pénzben vagy egyéb értékben,⁴⁶ névszerint tinókban van megállapítva, néha határozatlanul, a midőn a törvény fajlagos kártérítést,⁴⁷ vagy a tettes egészvagyonának elkobzását rendeli.

Igen számos esetben a kár többszörös (kétszeres, háromszoros, egy ízben tizenkétszeres) megtérítésének van helye, sőt még ezen felül valamely dolgot (pl. egy ökröt) ráadásul kell adni. Mindez már a *compositio*-nak valóságos büntetéssé váló á t f e j l ő d é s é t j e l z i.⁴⁸ Ugyanez a jelentősége van ama *compositio*-nak is, a melyet a veszélyeztető, de kárral nem okozó cselekményért kell fizetni, mint azt a kardkihúzás büntetése tanúsítja.

⁴³ Decr. S-t. Ladisl. II. 8.

Az 1273. -évi szlavóniai statútum 7. pontja szerint a vérdíj fele: „dimidii homagii Judicium” hatvan pénz. *Endlicher* 538. 1.

⁴⁴ Az ilyen egyezségről és az ilyképpen igen különböző összegben megállapított vérdíjról számos okmány tanúskodik. A vasvári káptalan előtt 1345. évben kötött egyezségből az tűnik ki, hogy a nádor ítéletében csak az elégtételadási kötelezettséget állapította meg: ram plenam satisfactionem exihuisset ipsis ad sententiam Dyonisii palatini super interfecionc. Reh filii G-uhcz, quod nulla lis . . . sive inimicitiarum disceptati;» remansisset de morte praedicti Ech”. *H. O.* VIII. 46. Egy másik példa a/ egyezkedésre *Fejér C. D.* IV. 1. 84. 1251. év: sed antequam super hoc facto coram rege lis fuisset inchoata. antedieti Janus et Mathias mediants bus communibus amicis, compositionern amicabilem habucrunt hoc modo: quod clictus Janus teneatur solvere duodecim marcas argenti pro homicidio antedicto. 1., még *Fejér C. D.* V. 2. 604. *Wenzel TV.* 48. 329. V. 66. 101. X. 58. XI. 384.

⁴⁶ L. pl. Decr. St. Steph. If. 49. Decr. St. Ladisl. III. 21. Decr. St. Steph. II. 14. 25. 35. Decr. St. Ladisl. Hi. 29.

⁴⁷ Ily kártérítésnek van helye a rabszolgáknál. Decr. St. Steph. II. 26. 36. 38.

⁴⁸ Decr. St. Steph. II. 42. 45. Decr. St. Ladisl. I. 6. II. 14. Decr. St. Steph. II. 30. Decr. St. Ladisl. II. 14. III. 21.

A *compositio* megosztásáról a közhatalom és a sértett fél között, valamint a megosztás arányáról csak ritkán tesznek említést forrásaink. Szent István egyik rendelkezése szerint: a ki másnak szolgáját felszabadítja, ha tehetős ember, 50 tinót tartozik szolgáltatni; ebből 40 illeti a királyt és 10 a rabszolga urát. Ugyanő másutt azt rendeli, hogy ahány idegen rabszolgát igyekezett valaki szabaddá tenni, annyi „embert” szolgáltatson és azok kétharmada a királyé, egyharmada a rabszolgák uráé.⁴⁹

b) A megváltásos jellegű vagyoni büntetések a fenyítő büntetések megváltásai. Szent István törvénye szerint 50, illetve 12 tinóval meg lehet váltani hamis eskü esetén a kézlevágást, a tolvaj rabszolga 5-5 pénzen megválthatta orrát, majd füleit; a rágalmazó – meg nem határozott összeggel – nyelvét.⁵⁰ Szent László 10 pénzen váltatja meg a kalandos társaság tolvaj tagjával keze elvesztését.⁵¹

A megváltásos jellegű vagyoni büntetések úgy az országos jogban, mint a városi jogokban mind általánosabb jellegűek. A későbbi büntetőjogi rendelkezések már úgy szólnak: érje őt halál, illetőleg valamely testi büntetés, vagy pedig váltsa meg magát.⁵²

c) A bírságos jellegű vagyoni büntetések a tulajdonképpeni közjogi jellegű vagyombüntetések mai fogalmaink szerint. A közhatalom szabja ki azokat valamely királyi s általán hatósági parancs vagy tilalom megszegése esetén és kizárólag a maga részére hajtja be.⁵³

A királyi parancs megszegésének bírságbüntetése a vérdíj fele, 55 pénz, mely összeget Szent László kifejezetten „a

⁴⁹ Decr. S. Steph. 1. 21. (*Enálldhernél*) II. 38.

⁵⁰ Decr. St. Steph. II. 15. 39. 40. 54.

⁵¹ Decr. St. László I. 14.

⁵² A kézlevágásra nézve lásd a selmeczi jogkönyv 5. pont; a nyelv-váltásra nézve 1273. évi szlavóniai státútum 9. pont.

⁵³ Ezen szabály alól csak kevés kivétel van, amidőn egyházi vonatkozású szabály megsértéséért járó bírság gyakran egyházi személyeknek vagy egyházi hatóságnak jut. Így, ha a pap rabszolgaleányt ágyasul maga mellé vesz, a leányt el kell adni és árát a püspök kezéhez szolgáltatni (Szent László I. k. 2.): a ki vasárnapon vásárt tart, ötvenöt pénzt fizessen az odaérkező papoknak. U. o. 16. fej. (*Endlichernél*).

király és a fejedelmek rendeletének”, a „törvénynek” megszegéséért járó általános büntetés gyanánt nevez meg.⁵⁴ Kálmán király is két helyütt egyenesen a *legis fractura* büntetésére hivatkozik, az egyik helyen minden közelebbi meghatározás nélkül, -a raásodik helyen 50 pénzben állapítva meg azt, de alig lehet kétség, hogy 50 a másoló hibájából áll 55 helyett.⁵⁵ Kisebb büntetteknel 5, 6, 10 pénznyi bírság fizetendő.^{6c} Az alsóbb társadalmi vagy rendi állású egyén néha csak ennyit fizet akkor is, ha a rendes 55 pénznyi bírság van előírva.⁵⁷

Részint kompozicionális, részint bírságos jellegű vagyoni büntetés a *v a g y o n k o b z á s*, mely lehet általános és részleges. Az *á l t a l á n o s v a g y o n k o b z á s t* a régi jog alapján kapcsolatban a halálbüntetéssel alkalmazták hazárulás, hűtlenség (felségsértés) és nagyobb lopás esetén;⁵⁸ kapcsolatban a rabszolgaként való eladással a tolvaj büntetésében hanyag bíró és a tolvaj-nő megbüntetésénél;⁵⁹ önállóan és mint első sorban kiszabott büntetést alkalmazták a karddal elkövetett emberölés, a háztűzhelyre törés (*invasio domus*) és a kiviteli tilalmakat megszegő ispánok megbüntetésénél.⁶⁰

A királyi kincstár javára történő vagyonkobzás-sal egy-

⁵⁴ Decr. St. Ladisl. III. 15.: „Quicunq; vero regis et principal decreta fragerit, si episcopus est secundum voluntatem regis diiudicetur, si cornes a eomitatu degradeiur, si centurie honore privetur et insuper quinquaginta quinque pensas soivat. Mues eonsimiliter qumq;inginta quinque pensas soivat. L. még III. 2.

⁵⁵ Decr. Colomani I. 39.: at si quis tentaverit, quasi *legis fracturam entendet*. Az 1. k. 82. cikkében *Endlicher* szövege szerint 50 pensza, a Corpus Juris szövegében 1 pensa áll. Mind a kettő hibás, mert kétségtelen magából a dceretum egyéb tételeiből, hogy a királyi parancs megsérítés-ét Kálmán is 55 pénzzel sújtotta: így azt, a ki bitang rabszolgát befogad (I. 42.), valamint a szabálytalanul eljáró jókszedőt és orgazdáját fi. -44. *Endlicheremél*). Az 55 pénz rendes bírságra nézve lásd még Decr. St. Ladisl. I. 29. II. 3. III. 20. 21.

⁵⁶ Decr. St. Ladisl. I. 42. III. 26. 10. 23. Decr. üolomani I. 41.

⁵⁷ L. pl. Decr. St. Ladisl. III. 20. 21.

⁵⁸ Decr. Sí. Steph. II. 35. Deor. St. Ladisl. II. 1. III. 10.

⁵⁹ Decr. St. Ladisl. II. 6. III. 6.

⁶⁰ Decr. St. Ladisl. II. 8. 31. Decr. Colomani I. 77. Mindezen esetekben a vagyon egyharmada a családnak, a nőnek és a gyermekeknek marad

koron együtt járt a tettes vagyonának felégetése és elpusztítása is; ezt azonban az 1231. évi decretum megszüntette.⁶¹ A részleges v a g y o n k o b z á s n á l, mint egyes ingó dolgok elkobzásánál, már az a büntetőjogi felfogás jut kifejezésre, mint napjainkban, a midőn a bűncselekmény véghezvitelénél alkalmazott tárgyakat elkobozzák. Idetartozó rendelkezések, hogy a ki a vasárnapot munkájával megszentelteleníti, ha ökrével dolgozott, ökrét, ha lovával, lovát, ha egyéb munkaeszközöket használt, azokat veszik el; a ki vasárnapon vadászik, szűkölködjék ló és kutyák nélkül. Ugyanilyen természetű büntetésnek lehet tekinteni, hogy: ha valaki lovát királyi engedély nélkül akarja külföldre eladni, azt elveszti.⁶²

5. A m e g s z é g y e n í t ő b ű n t e t é s e k e t nálunk főleg a városi jogokban alkalmazták, mint fenyegető büntetéseket, kevésbé súlyos büntettek, illetőleg közbotrányt okozó kihágások esetében. Pozsony város joga szerint az éjjeli csendet zavarókat, vagy pedig a közbotrányt okozókat b i t ó f a alá (pellengér, *pvangev*) állították, vagy pedig c z é l r a vasrudakból és faléczekből készített ketreczbe, k a l o d á b a (*Narrenkötterl*) csukták.⁶³ A selmeczi jogkönyv szerint a városi hatóság, nemkülönbén más polgárember, asszony vagy leány rágalmazóit állították bitófa ídá.⁶⁴

Az országos jog a megszegyenítő büntetésnek csak egy módját ismerte: a s z e g y é n í t ő m e g k ö v e t é s t. A ki hatalmaskodásért a királytól fejére kegyelmet nyert s jószágaira nézve az ellenfelével kiegyezett, tartozott mégis a királyi kegyelemlevél megállapította számú nemessel együtt egy napra a börtönbe menni és másnap a sértett felet kivont karddal mezítláb ünnepélyesen megkövetni.⁶⁵

⁶¹ 1231:35. t.sz. Quadocunque aliquos ordine iudiciario convinci condecrit, in voluntatu nostra crit bona ipsorum penes nos retinere vel aliis pro velle nostro distribue re. Incendium tarnen nolurous mittere super villas co rundem”.

⁶² Decr. St. Stcph. II. 7. Decr. Ladisl. I. 12. II. 16.

⁶³ *Király János*, Pozsony város joga 318. 1.

⁶⁴ Selmeczi jogkönyv 18. pont. *Wenzel* III. 213.

⁶⁵ L. ennek egyik érdekes példáját 1267. évből *Fejér* C. D. IV. 3. 403-406.

3. §. A büntettek.

A nevezetesebb büntetteket könnyebb áttekintés végett belső rokonságukhoz képest öt csoportban összefoglalva tárgyaljuk.

1. Honárulás, hűtlenség és felségsértés. Az ősi büntetőjog szerint – a mint már kifejtettük – csakis az összesség ellen irányuló büntetteket, csakis azon bűncselekményeket, a melyek ma a hazaárulás neve alatt ismeretesek, tekintették a közhatalom által megtorlandóknak, közbüntetteknek. Előadtuk, hogy a krónikákban fen maradt, hagyomány szerint az ősi államszervezet korában a nemzeti léts nemzeti egység támadójául büntették azt, a ki viszálykodást támasztott a vezér és atyafiai között, a ki az összerződés pontjait megszegte, nemkülönben azt, a ki a hadbárvásra meg nem jelent, vagy a hadban magát gyáván viselte, avagy az ellenséghez szökött.

Midőn a királyság létrejöttével a közhatalom királyi hatalommá lesz és az államiság fogalma a király személyéhez fűződik, az összesség, az állam ellen elkövetett büntett fogalmilag azonosul a király személye ellen irányuló büntettel, a melyet, mint a király iránt fennálló hűség megszegését, hűtlenségek neveztek.

Hova-tovább minden oly büntettet, mely akár az állam, akár a király és családja, akár a királynak bizonyos jogköre ellen irányult, hűtlenség fogalma alá vonták. Így hűtlenséget követ el, a ki a királyt, vagy a királyi esaiád valamelyik tagját megsérti. De éppen úgy hűtlenséget követ el az is, a ki visszavonást (*discordia*) támaszt a király és rokonai között,¹ a ki a király vagy az ország ellen fondorkodik, összeesküszik, a ki a királyt jólétében vagy méltóságában megtámadja, a ki a király ellen fegyveres erőt vezet és az ország megrontására (*dilapidatio regni*) tör.² Sőt hűtlenségnek minősítették a ki-

¹ Érdekes példája ttnnek 1280. évből *Fejér* C. D. V. 3. 324.: „qui . . . talern eornmisit *infidelitatem*, quod inter dominum Ladislaum inclytum regem Hungariae earissimum filium nostrum et nos . . . *discordiam* seminavit et suscitavit non modicum”.

² Decr. Si. Steph. II. 35.: „Si quis in consilio regiae mortis aut traditionis regni legalitex inventus fuerit, ipse vero eapitali subiaceat sententiae, bona vero illius filiis innocentibus inrcmotia shit remanentibus sal vis”. II. 51.: „Si quis in regem aut in regnum conspiravcrit refugium

rály pénzverési felségjogának megsértését, valamint az állé véiköltést. Még gazdagabb kifejlést nyert a hűtlenség fogalma a vegyes házabbeli királyok korában,³ különösen Mátyás alatt és utána.

A római jog behatása következtében lassanként előtérbe lép a királyi személyes felség, a *maiestas* fogalma és ezzel kapcsolatosan a király és a királyi család tagjai ellen elkövetett személyes sértések elkülönülnek a hűtlenség egyéb eseteitől, külön büntették: **f e l s é g s é r t é s s é** (*crimen laesae maiestatis*) fejlődnek.⁴

A hűtlenség büntetésének kivételes szabályozásáról már főntebb említést tettünk. A hűtlenség kísérletét és az abban való legcsekélyebb részvételt, a pusztá beleegyezést is, épp úgy büntették, mint magát a véghezvitt büntettet. Sőt ugyan ezt a büntetést szenvedí az is, a kinek a készülő büntetről tudomása volt és azt, nohá bizonyítani tudta volna, idejében fel nem jelentette.⁵

Viszont a felségsértővel egyenlően büntették azt, a ki mást hamisan felségsértéssel vádolt.⁶

A hűtlenség és felségsértés büntetése mindenkor a fejés jószágvesztés, a melyet az egyházba menekült tettes sem kerülhetett ki.⁷ Csak a királyi kegyelem engedhete el vagy enyhíthette *ezt* a büntetést.

2. Az élet és a **t e s t i é p s é g e l l e n i b ű n t e t t e k**.

nullum habeat in ecclesiam. Et si quis circa regis salutem aut dignitatem quolibet modo aliquid conspiraverit aut conspirare aliquid tentaverit seu tentari sciens consenscrit. anathematisetur et omnium fidelium communione privctur . . .” Az első mondat híjján ugyanígy Decr. Colom an i II. 6.

V. ö. az 1462:2. t.-cikket és a HK. I. r. 14. címöt.

⁴ Már az 1273íiki szlavóniai statútum 6. pontja említí a „laesae maiestatis crimenVt. *Endlicher* 538. 1.

⁵ Decr. St. Steph. II. 51.: „Vel si quis huiusmodi aliquem noverit. et *probare valens non indicaverit*, praedictae subiaceat damnationi”. Az admonti codex xszövege (*Endlichenwél* II. 17.) ettől eltérőleg azt mondja: „et *post hec valens non edicaverit*”, a mi annyit jelent, hogy a hűtlenséget csak akkor kellett feljelenteni, há az illető azt „tehetette”, azaz baj és vésze, delem nélkül feljelentette. Ugyanígy intézkedik a felségsértés feljelentéseiről a magyar büntetőtörvénykönyv, az 1878:5. t.-cz. 133. §.

⁶ 1273. évi szlavóniai statútum 6. pontja.

⁷ Decr. St. Steph. II. 51.

a) Az élet elleni büntett, az emberölés. Már Szent István törvénye élesen megkülönbözteti a szándékos emberölést, a véletlen öléstől; csupán az előbbit tekinti igaz emberölésnek (*homicidium*).⁸ csupán azért fizetendő a vérbosszu törvényes váltságösszege, a vérdíj (*compositio homicidii, iudicium homagii, homagium*)⁹ 110 pénz, míg a véletlen emberölés esetén csekély *compositio* jár: mindössze 10 (avagy 12) pénz. A szándékos és véletlen emberölés megkülönböztetését nem is ejti el többé a magyar jogfejlődés sem az országos, sem a városi jog; de a büntetési tételek igen változók. A szándékos emberölés büntetése az országos jogban a vérdíj marad igen sokáig de ennek az összege -- a mint fentebb említettük, -- csak a XV. század folyamán nyert a rendi állásnak megfelelő megállapítást.

Az 1298. évi decretum tanúsága szerint már a hatalmaskodás esetén elkövetett véletlen emberölést is a *homicidium* fogalma alá vonták; büntetése ennek is a vagylagos fej- és jószágvesztés, csakhogy ilyenkor a jószágvesztést helyettesítő váltságösszeg megállapítása nem a sértett feleket, hanem az országnagyokat illette.¹⁰

Az emberölésnek közbüntett gyanánt való felfogása először a városi jogokban fejlődött ki, ehhez képest a városi jogok a szándékos emberölésre fenytő büntetést, általában halált szabnak és pedig többnyire a *talio* elve alapján¹¹ Ha a halálbüntetés a tettes elhunytá vagy szökése következtében végre nem hajtható, akkor vagyonát elkobozzák, melynek kétharmada a megölt rokonainak, egyharmada a városnak jut.¹² Ezzel kapcsolatos fejlődés, hogy a véletlenül elköve-

⁸ Következik ez abból, hogy a szándékos emberölés díját Szent István egyszerűen *homicidii composition*nak mondja a II. 48. 49.

⁹ V. ö. pl. 1273. évi szlavóniai statútum 7. pont. *Endlicher* 538. 1. K. I. r. 2. ez. 2. §, II. r. 40. e. 2. §, III. r. 3. ez. 1. §, 9: ez: princ:

¹⁰ 1298:52. 53. t.-cz. *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. 154-156. 1.

¹¹ V. ö. Göding 1228. évi kiváltságlevele 7. pont: Et si quis aliquem interfecerit, caput pro eapite ponderetur (*Endlicher* 425. 1.). Co sue kiváltságlevele 1270 évből 13. pont: Si quis au tern aliquem occident, ipse eciam contra oceidetur. V. o. Selmezi jogkönyv 19. pont. *Wenzel* III. 213.

¹² Zágráb 1242. és 1260. évi kiváltságlevele 7., illetőleg 8. pont. *Endlicher* 453. és 510. 1.

tett emberölésért az egykori vérdíj, a *compositio homicidii* sebbik – része a várost illeti, a másik a megölt rokonait.¹³

Minősített esete az emberölésnek, Szent István törvényei szerint, a karddal való emberölés, melynek büntetése a forbátolás elve alapján *compositio* helyett a meg nem váltható halálbüntetés, a karddal való fej vétel.¹⁴ De már Szent László a forbátolás helyébe a jószágkobzást rendelte.

Minősített emberölés továbbá a rokongyilkosság, a melyet Kálmán¹⁵ az egyházi bíróság elé utalt, szemben az egyszerű emberölésekkel (*homicida simplicia*), a melyek felett a világi bíró a főesperessel egyetemben ítélt. A rokongyilkosságot később is minősített emberölésnek, tekintették, mely feltétlen jószág vesztést von maga után. Az 1298. évi decretum szerint a rokongyilkos birtokai s összes várandósága a megöltnek örökösire háramolnak.¹⁶

Ugyancsak minősített emberölés a zsidónak keresztény által való megölése, melynek feltétlen büntetése, hogy a tettes összes ingó és ingatlan vagyona „méltó büntetésül” a királynak száll.¹⁷

Sokáig minősített esete volt az emberölésnek a fele-

¹³ A zágrábi kiváltságlevél az emberölésnél a szándékosságot „*praemeditata malitia*”-nak nevezi, ezzel szemben a véletlenségből elkövetett emberölést „*in Judo*” játék, tréfa közben bekövetkezettnek mondja. – A véletlen emberölésért járó *compositio* megosztására nézve lásd Zágráb 1266. évi kiváltságlevelének 8. pontját és Kőrös kiváltságlevelének 6. pontját. *Endlicher* 480. 1.

¹⁴ Decr. St. Steph. il. 46. *Si quis hominem gladio occiderit, collem iuguletur gladio.*

¹⁵ Decr. Colomani I. 50.

¹⁶ 1298:55. t.sz. „*Si quis autem fratrem suum uterum, patruei vel generacionalem seu divisionalem interemerit, tunc possessionem aru portio eiusdem interfectoris seu homicidae propria in portionem suam cassa vel cedenda heredibus vel posteris ipsius interfecti perpetuo devolvatur.*”

¹⁷ 1251:10. pont: „*Si Christianus Iudaeum interemerit, digno iudicio puniatur et omnia eius mobilia et immobilia in nostram tamen potestatem.*” *Endlicher* 474. 1. – *Békefi Rémi*g (Vallásos és erkölcsi élet Magyarországon az Árpád-házi királyok korában, Kath. Szemle 1896. évf. 307. 1.) ezen rendelkezést úgy magyarázza, hogy a vagyonsztás a múltú büntetésen felül jár, a mely alatt a halálbüntetést kell érteni. Szerintünk IV. Béla a II. Frigyes-féle osztrák zsidóprivilegium *morte* szavát szándékosan hagyta ki.

s é g g y i l k o s s á g (*uxoris homicidium*) is, még pedig a közönségesnél enyhébb *esete*. Szent István törvénye szerint, a ki „kemény szívvel, vásott lélekkel” nejét megöli, ötven tinóval engesztelje ki a nő hozzátartozóit, ha ispán; tízzel, ha vitéz vagy más rendű vagyonos ember; öttel, ha közönséges ember. Szent László szerint a férj, ha nejét házasságtörésen érte, megölhette; de ha alapos ok nélkül tette, a nő rokonai perrel megtámadhatták és kiengesztelést követelhettek tőle.¹⁸ A városi jogok a felséggyilkosságot éppen úgy fej vétellel büntetik, mint más szándékos emberölést.¹⁹

Nem tekintették emberölésnek és nem sújtották vérdíj - fizetési kötelezettséggel a rabszolga megöletését. Ilyenkor értékmegtérítésnek pénzben, avagy fajlagos kártérítésnek: más rabszolga szolgáltatásának volt helye.²⁰

Voltak az emberölésnek megengedett, büntetlen esetei is\ még pedig következők: 1. a bíróság előtti bajvívás (*duelhim*) közben elkövetett emberölés; 2. a magánbüntetésként végrehajtott emberölés;²¹ 3. Szent László imént idézett törvénye értelmében, a házasságtörő nő megölése; 4. a közbékevesztettnek megölése; 5. a jogos önvédelemben elkövetett emberölés; 6. a magánharcz folytatása következtében véghez vitt emberölés.

6) A testi épség e l l e n i b ü n t e l l e k, a testi sértés e k két csoportra oszlanak: sebzések r e és ütés e k r e. Sebzés e k az olyan testi sértések, melyek vérömléssel (*effusio sanguinis*) járnak. Ezeket rendszerint súlyosabban büntetik, mint a vérzést elő nem idézett egyszerű ütések. Élesen jelentkezik e megkülönböztetés IV. Béla 1251. évi zsidóprivilegiumában, mely szerint, a ki zsidót sebez, a királynak járó szokásszerű bíróságon kívül tizenkét márkát és gyógyítási költséget tartozik fizetni a sértettnek, a ki pedig zsidót üt, csupán négy márka bírságot fizet a királynak. Az *effusio sanguinis* súlyosabb volta a per jogban is érzeteti hatását. A bírói hatáskör megosztottsága esetén, a magasabb

¹⁸Decr. St. Steph. II. 14. Decr. St. Ladisl. I. 13.

¹⁹Selmeczi jogkönyv 24. pont.

²⁰V. ö. Decr. St. Steph. I. 14. II. 3. *Endlicheren*

²¹Midőn a mérgezőket és rontókat átadták. Decr. St. Steph. II. 32.

rangú bíró hatáskörének fentartott kriminalitások: a *furtum*, a *homicidium* és az *effusio sanguinis* esetei.²²

A sebzések ismét kétfélék: a) csonkítások (*debilitatio* vagy *defectus membrorum, mutilatio*), a test valamely tagjának használhatatlanná tétele, megbénítása; b) egyszerű sebzések (*vulneratio*).

A testi sértésekért *compositio járt*, a mely kezdetben, úgy látszik, kizárólag a sértettet illette, később azonban megszolgált közötté és a közhatalom képviselője között. Bizonyára a testi sértéseknek magánjogi jellegével van összefüggésben, hogy a XI. századbeli királyi decretumok ezekről csak kivételesen, csak ott tesznek említést, a hol minősítő körülmények következtében közjogi jelleget Öltének. Szent István törvénye szerint, a ki karddal mást megcsonkít, „ugyanoly csonkulását szenvedje tulajdon testének”, ha pedig karddal megsebez valakit és a sértett sebéből felgyógyul, fizesse meg a vérdíjat.²³ Úgy Szent István, mint Szent László törvénye szerint 10 tinóval tartozik kiengesztelni a sértettet az, a ki a szökött vitézét vagy rabszolgáját avagy csatangoló barmát nyomozó egyént, illetőleg annak küldöttjét megveri.²⁴

A későbbi jogban, különösen a városi jogokban, a testi sértésnek rendkívül sokféle büntetésével találkozunk, annak különböző nemeihez és az elkövetés különös körülményeihez képest. A selmeczi jogkönyv például külön büntetési tételt foglalt magában arra az esetre, ha valaki vásár idején sebez meg valakit (kézlevágást), külön tételt (fogságbüntetést) ennek kísérletére, különös büntetést (fejvételt) tűzvész alkalmával elkövetett sebzésre.²⁵ Súlyos büntetéssel sújtották a becsületsértéssel járó testi sértéseket, ha magukban véve nem is voltak súlyosak. Zágráb kiváltságlevele értelmében pl. az, a ki mást pofon ütött vagy gonosz szándékkal hajánál rángatott, épp úgy, mint szóbeli gyalázás esetén, első- és harmadízben 10 pénzt (pensa) tartozott fizetni a bántalmazottnak, 100 dénárt meg a község pénztárának. Negyedíz-

²² V. ö. Jászó 1243. évi kiváltsága 5. pont (*Endlicher* 463.!) Keresztú-1246. évi kiváltsága 13. pont (u. o. 470. 1.), Cosue 1270. évi kiváltsága 14. pont (u. o. 522. 1.); az 1270. évi kunprivilegium 11. pont (u. o. 563. 1.).

²³ II. 47. 48.

²⁴ Decr. St. Steph. II. 2X Decr. St. Ladisl. III. 29.

²⁵ L. a 19. és 34. pontokat.

ben mint becstelent a városból kiűzték s egész vagyonát a város céljaira fordították.²⁰

3. A vallást és az erkölcsiséget közelebb érintő büntettek.

A büntettek e csoportját főleg az jellemzi és különbözteti meg a többiektől, hogy az egyház különös feladatának tekintette azok megbüntetését részint szorgalmazni a világi hatalomnál, részint önállóan, saját hatáskörében eszközölni. Az egyház befolyása következtében az idetartozó cselekményeket már korán közbüntetteknek, hivatalból üldözendőnek minősítették, és azok megbüntetésénél az egyházi és világi bíróságok hol egymással versenyezve, hol együttesen, mint egyes bíróságok jártak el.

A vallás és közerkölcs elleni büntettek négy csoportba foglalhatók:

a) Bűbájosság, rontás, boszorkányság, mérgek evérése, magzatelhajtás. A bűbájosság, vagy boszorkányság, másképpen varázslás, rontás gyökerei a pogány hit korába nyúlnak vissza. Őseinknél épp úgy, mint a többi, akár keleti, akár nyugati népeknél a műveltség alacsony foka következtében nagyon el volt terjedve az a hiedelem, hogy egyesek a rossz szellemekkel szövetkezve, természetfeletti erő birtokába jutnak és azt az emberek megrontására felhasználják. A keresztény egyház tanítja, hogy van rossz szellem, ördög, és elismeri annak befolyását az emberre, de természetesen szigorúan kárhoztatja és bünteti, midőn a gonosz szellemmel való szövetkezés mások veszedelmét és »érelmét okozza.²¹

A bűbájosság vagy boszorkányság büntettének e kor felfogásában igen súlyos voltát semmi sem mutatja jobban, minthogy forrásaink a bűbájosokat egyenesen gonosztevőknek (*maleficus*) mondják, s a bűbájosságot

²⁶ 1242. -év 4. pont *Endlicher* 451. .! V. ö. meg Cosuc 1270. évi kiváltságlevelc 11. 12. 14. pont. *Endlicher* 521 - 522.; a szepesi százok kiváltsága 1271. évből 5. pont. U. o. 523. 1.; a selmeezi jogkönyv 38. és 39. pont.

²⁷ *Békefi*, id. m. 233. 1. A boszorkányperekre nézve: *Komáromy Andor*, Magyarországi boszorkányperek oklevéltára 1910. *Tkalcic Iván*, a „Starine” XXV. kötetében 35 boszorkánypert tesz közzé főleg zágrábmegyeieket 1360-1758. évig. Az első három per 1360-1365 és 1367-ből való. Ezek a legrégebb adatok a boszorkányok történetéhez.

g o n o s z t e l l n e k, *maleficium-nak*. A magyar nyelvjárás is a bűbajos-Ságot „rontás”-nak nevezi, a mely elnevezés megfelel a latin *maleficium-nak* és általában rossz tettet, gonosz tettet jelent.

A bűbájosságnak egyik faja gyanánt szerepel a méregkeverés (*veneficium*, minthogy az a bűbajosoknak vagy rontóknak volt a foglalkozása és eszköze. Szent István még a méregkever őket (*venefici*) teljesen azonosítja a rontókkal.

Miként a nyugati népeknél igen sokáig, úgy a kereszténység első századában nálunk is uralkodott az a babonás hit, hogy vannak bűbajosok vagy rontók, a kik az embereket felémésztik. Az ilyen bűbajosokat a források különös értelmében *strigáknak* (*strigae*) nevezik és egykoron a germán népeknél megégették őket. Az egyház azonban a rontóknak ezt a különös faját nem ismerte, képtelenségnek tartotta, a mit a babonás hit reájuk fogott, s ezért a longobardoknál már Rothari, a szászoknál Nagy Károly tiltotta meg a strigák megégetését.²⁸

Szent István külön rendelkezik a strigákról, s külön az egyéb bűbajosokról vagy rontókról. Ügy látszik, már ő is kételkedett a strigák létezésében. Erre vall, hogy nem tartotta azonnal, az első vádra, de sőt ismételt vád esetén sem büntetendőnek. A strigát, a ki ellen először emeltek ily vádat, az egyházba s a paphoz kell vezetni, hogy ez őt a hitben oktassa s bűj töltesse; hasonlóan bánnak vele másodízben, de azonfelül a templom izzó kulcsával kereszt formájában megbélyegzik; csak harmadszori vád esetén adják át „a bírának” megbüntetés végett.²⁹ Szent László törvénye némi visszaesést jelez, mivel úgy látszik, a strigákat összefoglalja a többi rontókkal s mindnyájukat a „striga” névvel jelöli, a püspökre ruházva megbüntetésüket.³⁰

Annál jelentékenyebb haladást tüntet fel Kálmán király decretum: *De strigis verō quae non sunt, ne ulla quaestio fiat.*³¹ Ezt a nevezetes rendelkezést a legújabb időkig téve-

²⁸ V. ö. *Brunner* id. m. II. k. 679. 1. A *strigák* olyan éjjel repkedő lények, a melyek embereknek, főleg gyermekeknek: vérért kiszíva azok halálát okozzák.

²⁹ Decr. St. Steph. II. 31.

³⁰ Γ. 35.

³¹ T. 57.

sen úgy értelmezték, hogy Kálmán király általában m e g s z ü n t e t t e a b o s z o r k á n y p e r e k e t ; a m i a z o n b a n h a t á r o z o t t t é v e d é s A z a b b a n K á l m á n k i r á l y k o r á t m e g h a l a d ó r e n d k í v ü l i f e l v i l á g o s o d o t t s á g o t l á t n u n k n e m l e h e t , m i n t h o g y c s u p á n a r o n t ó k n a k e g y c s o p o t r j á r a v o n a t k o z i k é s c s a k a z t t i l t j a , a m i t m á r e g y e s n y u g a t i á l l a m o k b a n s z á z a d o k k a l k o r á b b a n m e g t i l t o t t a k . H o g y K á l m á n k i r á l y a z i d é z e t t h í e s „ b o s z o r k á n y t ö r v é n y e ” á l t a l n e m t ö r ö l t e e l a b o s z o r k á n y p e r e k e t , a z t e l é g g é b i z o n y í t j a u g y a n e z e n d e c r e t u m á n a k 6 0 - i k c z i k k e , m e l y a r r ó l s z ó l , k i e l é k e l l v i n n i a b o s z o r k á n y p e r e k e t . ³²

Szent István a bűbájosság legsúlyosabb esete gyanánt említi, ha a rontó és mérgekeverő valakit e s z z é t ő l v a g y é l e t é t ő l m e g f o s z t , a m i d ō n a t e t t e s t á t k e l l e t t a d n i a s é r t e t t n e k , i l l e t v e n e m z e t s é g é n e k , h o g y k é n y e - k e d v e s z e r i n t v a l ó e l é g t é t e l t v e g y e n m a g á n a k . E n y h é b b e s e t e a b o s z o r k á n y s á g n a k a j ö v e n d ő l é s , j ó s l á s (*sovtiligio utentes*), a m e l y e t S z e n t I s t v á n a p ü s p ö k á l t a l k i s z a b a n d ó k O r b á c s o l á s s a l r e n d e l b ü n t e t t e t n i . ³³ X I I I . s z á z a d b e l i v á r o s i j o g a i n k a b o s z o r k á n y o k a t é s v a r á z s l ó k a t a m á g l y á n v a l ó m e g é g e t é s s e l b ü n t e t i k . ³⁴

Mivel a mérgezés teljesen a rontás büntetébe olvadt bele s a m a g z a t e l h a j t á s t r e n d s z e r i n t m é r g e s s z e r e k s z e d é s e v e l , i l l e t v e b e a d á s á v a l h a j t o t t á k v é g r e , a r o n t á s f o g a i m á n a k s z ű k s é g k é p p e n a m a g z a t e l h a j t á s r a i s k e l l e t t k i t e r j e d n i e . A r o n t á s n a k e r r e a f a j á r a n é z v e n e m t a r t a l m a z n a k t ö r v é n y e i n k h a t á r o z o t t b ü n t e t e s i s z a b á l y t . K á l m á n k i r á l y a z t a n ő t , k i m a g z a t j á t e l p u s z t í t j a , a f ő e s p e r e s b í r ó s á g a e l é u t a s í t j a . ³⁵

Az Istentisztelet elmulasztása, z a v a r á s a , a z ü n n e p e k m e g s z e n t s é g t e l e n í t é s e , í s t e n k á r o m l á s , h a m i s e s k u , h a m i s t a n u z á s . H a m i s j á t é k , h a m i s m é r t é k e k h a s z n a l á s a , h a m i s o k m á n y k é s z í t é s é s h a m i s p é n z v e r é s .

³² „Maleficii per nuntium archidiaconi et comitis inventi iudicentur”. Még a XIII. században is látjuk a főesperest és vármegye-ispánt együtt ítélni a mérgezők és rontók fölött. Várad! Registr. 273. pont. De birásko. dik az ispán egyedül is. U. o. 2. pont.

³³ II. 32.

³⁴ Selmeczi jogkönyv 17. pont.

³⁵ I. 58.

A kereszténység első századában, az ősi pogány hithez ragaszkodókkal szemben szükséges volt az új vallás parancsainak követését külső kényszereszközökkel is biztosítani és a népet az új hit szertartásaira és intézményeire erőhatalommal is rászoktatni. Ezt a célt szolgálják első királyainknak az isteni tisztelet látogatását, a bőjt és a vasárnapi munkaszünet megtartását büntető szankció mellett elrendelő törvényei. Szent István ostorozással és hajnyírással bünteti azokat a községi előljárókat, kiknek mulasztása folytán a községbeliek távol maradnak a vasárnapi misétől. Szent László megvesszőztetni rendeli azokat, kik vásár- vagy ünnepnapon nem mennek el plébániájuk templomába.³⁶ Hasonlóképpen úgy Szent István, mint Szent László szigorú büntetéssel, nevezetesen böjttel szigorított fogsággal sújtja a böjt megszegőit, sőt Szent László rendelkezése szerint azok az olaszok, a kik „a magyarok törvényes szokása” ellenére húshagyó hétfőn és kedden húst esznek, az országból kiutasítandók.³⁷ Végül büntetéssel sújtották a vásár- és ünnepnapok megszentétefenítését, a minőnek tekintették a vadászatot és a munkaszünet megsértését.³⁸

A XI. századon túl mindezekre vonatkozólag állami büntetőjogi szabályokat többé nem találunk. A keresztény hit teljes megszilárdulásával, az egyház elég erős lett arra, hogy önállóan a maga eszközeivel védekezzék az egyházi parancsok megszegése ellen és nem szorult többé a királyi hatalom támogatására.³⁹

Nem találkozunk a XI. századon túl az isteni tisztelet zavarásának büntetésével sem, a mi pedig a mai nap is bűnvádi üldözés tárgya. Szent István rendelkezik erről olyképpen, hogy a rendzavarókat, ha előkelők, a templomból szé-

³⁶ Decr. St. Steph. I. 9. *Endlichernél*. A Corpus Juris szövege szerint (II.8.) a jogtalanul távolmaradtakat érte volna a mondott büntetés Decr. St. Ladisl. I. 11.

³⁷ Decr. St. Steph. II. 9. 10. Decr. -St. Ladisl. I. 25. 31.

³⁸ Decr. St. Steph. II. 7. Decr. St. Ladisl. I. 12. 15. 16. 25. 26. Decr. Colomani II. 13. 14.

³⁹ Ilyen általános támogatást biztosít Szent István (II. 12.). Ha valaki az egyházi büntetésnek hetedizben is makacsul ellentáll, a királyi bíróságmkv adják át. mint a kereszténység védőjének.

gyenszemre kikergettetni rendeli, ha pedig elsőrendűek, meg kell őket korbácsolni és hajukat lenyírni.⁴⁰

Szorosan a vallás ellen irányuló bűncselekmény az istenkáromlás (*blasphemia*) is: Istennek vagy a szenteknek becsmérő szavakkal illette. A városi jogok szigorúan büntetik. A Selmeczi jogkönyv szerint például az istenkáromlót hét egymásután következő vasárnapon övig meztelenül és mezítláb a templom körül kellett kergetni és közben megkorbácsolni.⁴¹

A hamis eskü büntetének súlyos volta nem annyira az eskünek vallásos elemeivel, hanem inkább annak nevezetes perjogi szerepével áll összefüggésben. Az eskü volt a középkor legfontosabb bizonyítási eszköze s ezért súlyos büntetéssel kellett elriasztani az azzal való visszaéléstől. Már Szent István bünteti a hamis esküt: visszatükröző büntetéssel, kézlevágással, melyet azonban meg lehetett váltani tehetős embernek 50. közönséges embernek 12 tinóval.⁴²

A h a m i s tanúzás mint külön, önálló büntetőjogi fogalom, az egész középkorban még nem fejlődött ki, mivel a formai tanubizonyítás lényege nem a vallomásban, hanem az esküben rejlett. Hogy mégis Kálmán király rendelkezése szerint, a hamis tanukat megbélyegezték, annak oka, hogy, mint imént láttuk, a hamis esküre szabott kézlevágást meg lehetett váltani. Más szembetűnő módot kellett találni, hogy az ilyen embernek újra való tanúzását megghiúsítsák; bélyeget sütöttek az arczára, nehogy ismét mint tanú, hamis esküt tehessen.⁴³

Fogalmilag ide tartozik két súlyos büntett, melyet a tételes jog éppen súlyosságánál és annál fogva, hogy jobbadán a királyi jogkör bitorlását képezi, idővel a hűtlenség szabálya alá vont: a h a m i s o k m á n y k é s z í t é s (*confectio falsarum literarum*), s a h a m i s p é n z v e r é s (*fabricatio falsae monetae*). Előbbinek rendes büntetése fej- és jószágvesztés, kevésbé fontos esetekben vagyonkobzás és

⁴⁰ II. 18.

⁴¹ 16. pont. *Wenzel* III. 213. l.

⁴² II. 15.

⁴³ *Decr. Colomani* f. 83.

megbélyegzés. Utóbbié, az oklevelek tanúsága szerint, ugyancsak fej- és jószágvesztés.⁴⁴

A hamis mérték használata, hamis játékos egyéb hasonló csalási bűntettek a városi jogokban nyertek részletesebb szabályozást. Előbbinek büntetése a selmeczi jogkönyv szerint első- és másodízben egy márka, harmadízben kézlevágás, mely tíz márkán megváltható; utóbbié kézcsontkítás: a hamis játékosnak kezét átdöfték a kockákkal.⁴⁵

c) **Becsületsértés, rágalmazás, hámi s vád.**

Becsületsértés, mint önálló büntett elkövethető, szóval; becsmérő, káromló vagy kisebbítő szavak ejtése által, továbbá tettel: megvetést kifejező vagy tanúsító cselekedetekkel. A büntetés tekintetében általános elvi különbséget a kettő között nem tettek. A zágrábi kiváltságlevelek egyenlően sújtják a szóbeli és a tettleges (például arczuliés, hajhúzás által elkövetett) becsületsértést,⁴⁶ a mint azt fentebb, a testi sértésekről szólva, előadtuk. Az országos jogban a becsületsértés szabályozásával nem találkozunk.

Egymással rokon bűncselekmények a rágalmazás és a hamis vád. Ha valaki másról, bíróságon kívül, alaptalanul büntett elkövetését állítja, mint hazug, rágalmazó (*mendax, adulator*) bűnhődik; ha pedig ugyanezt a bíróság előtt teszi, hamis vádaskodásért (*calumnintor*) büntetik. Szent István decretumaiban e két fogalom még nincs elválasztva. Ha valamely vitéz (*miles*) azt állítja, hogy ispánja erőszakkal vett el tőle valamit, a mit pedig önként odaajándékozott volt, és állítása valótlannak bizonyul, hazug létére nemcsak a dolgot nem kapja vissza, hanem ráadásul annak értékét köteles megfizetni.⁴⁷ Valószínű, hogy

⁴⁴ V. ö. Feyer C. ü. III. 1. 364. IV. 102. IV. 2. 171. Wenzel V. 239. Az 1273. évi szlavóniai statútum 6 pontja a hamis vádemelésnél a hamis-pénzverést együtt említi a felségsértéssel. – Az 1298:40. t.-cz. rendelkezése homályos, midőn rendelt hogy a ki saját házában vagy birtokán vakmerő módon pénzt mer veretni, meg kell fosztani attól a háztól vagy birtoktól, „hogy elvegye törvényes büntetését”.

⁴⁵ 5. és 28. pont.

⁴⁶ 3. és 4. pont. *Endlicher* 452. és 509. 1.

⁴⁷ II. 45. – Ez a cikk kétségkívül összefügg a megelőzővel. (II. 44.), mely a vitézeit fosztogató ispán, büntetéséi: állapítja meg.

itt nem pusztán állításról – rágalmazásról –, hanem rablásra avagy zsarolásra irányuló hamis vádról van szó.

Kétségtelenül rágalmazás eseteiről szól Szent István törvényeinek két utolsóelőtti fejezete. A ki valamely ispánnak vagy más hű embernek hamisan azt súgja be: „hallottam a királyt veszedre szólni”, veszszen el. A ki pedig két embert hamis beszéddel és elbeszélésekkel egymástól elidegenít, és nehogy az ő hamissága kiderüljön, kölcsönös hallgatásra kötelez, *pro veatu mendacii* „a hazugság büntetteért” kétszeresen fizesse meg a „hamis nyelv” váltságát; ha csupán egynek hazudozott, foszszak meg nyelvétől (avagy váltsa meg).⁴⁸

A vádemelés a középkori felfogás szerint általában vesztélylyel jár. Ha a vádlottnak sikerül magát tisztáznia, a vádlót birsággal vagy esetleg súlyosabb büntetéssel sújtják. Az elbukott vádló megbüntetését elrendelő általános szabálylyal jogunkban ugyan nem találkozunk; azonban egyes különleges rendelkezésekből teljes biztonsággal következtethetjük, hogy a hamis vádat nálunk is általában büntették.

A hamis vád büntetése enyhébb esetekben (azaz csekélyebb büntetetre irányuló vád esetén) pénzbírság, még pedig rendszerint a vérdíj, avagy annak fele vagy többszöröse. Szent László rendelkezése szerint a bíró, a ki két tanúval igazolja, hogy nem akasztatott fel ártatlant tolvaj gyanánt, 55 pénzt (félvérdíj) követelhet a vádlótól,⁴⁹ a szlavóniai státútum szerint,⁵⁰ az erőszakoskodás vádjáért, ha alaptalanak bizonyul, félvéridíjat, azaz 60 pénzt fizet a vádló; a lopás, nemkülönben az *invasio domus* hamis vádjáért kétszeres bírságot. Súlyosabb esetekben ellenben, a római jog hatása alatt, a *iálio* elve nyert alkalmazást. A vádlót, ha elbukott, ugyanazzal a büntetéssel sújtották, a melyet az ő vádja, ha igaznak bizonyul, a vádlottra nézve maga után vont volna.

⁴⁸ II. 53. 54. Nem lehet kétség, hogy ha a kettős irányban elkövetett hazugság esetén két nyelv váltságot kellett fizetni, akkor az egy irányban elkövetettnél a nyelvkivágást szintén meg lehetett váltani.

⁴⁹ Decr. St. Ladisi. II. 6. A rágalmazás és a hamis vád büntetével rokon a *patvarkodás* (calumnia), mely alatt első sorban a jogérvényesen befejezett per alaptalan megújítását, de ezenkívül főleg a peres eljárás terén elkövetett egyéb csalárd tetteiket értették. L. erre nézve a XI. fejj. 4. §.-át.

⁵⁰ L. a 7. 8. és 10. pontokat. *Endlicher* 538. 1.

Már Szent László most említett törvénye a bíró ellen emelt vád esetén, ha istenítélettel nyert elintézetést, a *talio* elvét mondja ki, de mégis kivételt tesz a bírónál tehetősebb vádlóra nézve, a kit rabszolgaként eladnak. Kálmán decretuma csak akkor tartalmazza a *talio* elvét, ha valaki pusztá gyanú bói (*sola suspicione*) fog el valakit tolvaj gyanánt; ellenben, a ki jóhiszeműleg járt el és a körülmények által félrevezetve, nem a valódi tolvajt állította a bíróság elé, annyit veszít vagyonyából, mint az állítólagos tolvaj vagyona.⁵¹ A *talio* elvnek legteljesebb alkalmazását a szlavóniai statútumban találjuk, a felségsértés és hamis pénzverés miatt emelt hamis vád esetén.

d) Szemérem ellen elkövetett büntettek. Az idetartozó bűncselekmények közül a középkori büntetőjog bünteti a paráznaságot, a nemi erőszakot, a nő rablást és a házasságtörést.

A nők részéről üzött paráznaság megbüntetését Szent László decretuma, miként a boszorkányokét, az egyházi bíróság hatáskörébe utalja; a büntetés módjára és mérvére nézve azonban épp oly kevésbé tartalmaz szabályt, mint a boszorkányokéra.⁵²

A férfiak részéről üzött paráznaságot a királyi decretumok általán nem büntetik; csupán a minősített, a rabszolgánnyal elkövetett paráznaságról találunk rendelkezést. Szent István különbséget tesz a szerint, vajjon szabad ember-e a tettes, avagy rabszolga? A szabad embert első- és másodízben megvesszőzik és haját lenyírják; harmadízben a rableány urának rabszolgájává lesz, ha csak meg nem váltja magát. A rabszolgát, a ki másnak szolgájával paráználkodik, megvesszőzik és kopaszra nyírják.⁵³

Az erőszakos nemi közösülésről Szent László törvénye rendelkezik. A ki az egyik faluból a másik faluba menő lány vagy asszony ellen erőszakot követ el, ugyanúgy bűnhődjék, miként emberölésért. Még súlyosabb

⁵¹ Der. Col ománi I. 52. 53. és 55.

⁵² Decr. St. Ladisl. I. 34.

⁵³ De er. St. Steph. II. 26. Ha a rabnő teherbe esett és szülés közben meghalt, a szabad ember más szolgálóleányt tartozott érte adni; rabszolgát pedig eladták, árának fele a rableány uráé lett, másik fele a rabszolga urának maradt.

büntetéssel sújtották a nemi erőszakot a városi jogok; egyezően a sváb tükörrel halált: fejevételt vagy akasztást szabnak ki.⁵⁴

N ő r a b l á s alatt érijük valamely szabad nőnek házasságkötés céljából való elragadását. Kezdetben mint a nemzeti jog s nevezetesen a családtyai hatalom ellen irányuló bűncselekményt szigorúan büntették. Szent István rendelete értelmében a tettes tartozott az elrabolt nőt családjának visszaadni és vitéz (*miles*) vagy közember volta szerint tíz vagy öt tinót bírsággként fizetni, még akkor is, ha utóbb kibékítette őket, a mi a büntetnek kiválóan közjogi jellegét tanúsítja, Kálmán király a nőrablás megbüntetését a püspökre avagy a főesperesre bízta, de a büntetés nemét és mennyiségét nem állapítja meg.⁵⁵ Az egyház álláspontjának megfelelően állapította meg a nőrablás fogalmát a selmeczi jogkönyv. A szülők s általában a család beleegyezésének hiánya nem tényálladási eleme többé a nőrablásnak, hanem egyedül a nő ellenszegülése állapítja meg a nőrablás tényét. Ehhez képest, ha panaszt emeltek, az elrablott nő rokonai és a nőrabló közé állították, hogy szabadon, kénye kedve szerint menjen akár amazokhoz, akár ehhez; ha visszafutott rokonaihoz, a nőrablónak fejét vették.⁵⁶

A h á z a s s á g t ö r é s r ő l szóló első törvénykönyvünk egyedül a házasságtörő nő büntetéséről intézkedik, Szent László rendelkezése szerint a férj házasságtörésen kapott nejét büntetlenül megölhette; de ha alapos ok nélkül ölte meg, a nő rokonai kérdőre vonhatták és mint neje gyilkosától, vérdíjat követelhettek tőle. Ha a megcsalt férj nem maga vett magának elégtételt, hanem a bíróság elé vitte nejét, „a kánonok parancsa szerint” állapították meg bűnhődését s a büntetés kiállása után a férj tetszésére volt bízva, vissza akarja-e venni feleségét, avagy egyedül marad. Kálmán már általában h á z a s s á g t ö r ő k r ő l (*adulteri*) intézkedik, a

⁵⁴ Decr. St. Ladisl. I. 32. Selmeczi jogkönyv 23. pont. Wenzel III. 214.-Bud.u jogkönyv 157. pont. Pozsony városi jog 82. pont. (Király János id. m. 286. I.)

⁵⁵ Decr. St. Steph. II. 25.; Decr. Colomani I. 59.

⁵⁶ 26. pont. Wenzel III. 216. 1.

házaságtörő férfi megbüntetését is elrendeli és pedig az egyházi bíróság által.⁵⁷

A városi jogokban a házaságtörés bünteténél a nőt és a férfit teljesen egyen jogúnak tekintették és halállal büntették. A halálbüntetésnek minősített módját alkalmazták kettős házaságtörés esetén. Pozsony város joga szerint a házaságtörőket élőtesttel egy sírba temették, miután hegyesre faragott karót húztak volt rajta keresztül.⁵⁸

4. V a g y o n e l l e n i b ü n t e t t e k : l o p á s , r a b l á s , s i k k a s z t á s , o r g a z d a s á g é s g y ú j t o g a t á s .

A királyság első századából ránk maradt decretumok legtöbbit a l o p á s s al foglalkoznak. Ez volt a leggyakoribb, a közbékét leginkább veszélyeztető s ugyanezért leginkább meggyalázó büntett. Azért mondja már Szent István, hogy a lopás „borzasztó és mindenki előtt utálatos”.⁶⁹

A királyi törvényhozás a l o p á s t *furtum-nak* nevezi, de ez alatt a mai lopásnál többet értették, mert a rablást a lopástól még fogalmilag el nem különítették. Az ingó dolog bármily módon való jogtalan elsajátítását lopásnak tekintették; ehhez képest az erőszakos e l s a j á t í t á s t (rablás) szintén a lopás fogalma alá vonták. Sőt egyenes ellentétben a mai felfogással, mely az erőszakosságban (rablás) súlyosbító körülményt lát, a kezdetleges középkor éppen a titokzatosságot tartotta veszedelmesnek és egyben a szabad emberhez nem méltó, gyáva viselkedésnek, mely szigorúbb büntetést érdemel. A XIII. század elejétől, nevezetesen az aranybullától kezdve az okmányok a tolvajokat és rablókat jóformán mindenkor együttesen említik.⁶⁹ A mi szintén arról tanúskodik, hogy a lopást és rablást igen sokáig egymástól meg nem különböztették.

⁵⁷ Decr. St. Ladisi I. 13. 20.; Decr. Colomani I. 61. – Már Szent László decretumából (I. 20.) következik, hogy a házaságtörés büntetése az egyházi bíróság elé tartozott.

⁵⁸ *Király* id. m. 287-289.

⁵⁹ Decr. St. Steph. II. 28.: „Cum igitur omnius horrendum et omnibus abominabile sit virilem sexum repertum fecisse furtum, et magis magispue sexum famineum . . .”

⁶⁰ 1222:5. t.-cz.; 1231:25. Ucz.

Kézai tudósítása szerint a lopás már az ősi államszervezet korában a közbüntettek sorába tartozott. Büntetése, miként a többi közbüntettké, a jogközösségből való kirekesztés lehetett, a minnek következtése volt a halál és a vagyonvesztés. Valószínű azonban, hogy ezt a súlyos büntetést csak a nagyobb lopás esetén alkalmazták és hogy a magyar büntetőjog már korán különbséget tett a nagyobb, vagyis a tulajdonképpeni és a kisebb vagy a nem tulajdonképpeni lopás között. Csak az előbbit büntették halállal, vagy azt helyettesítendő más, fenyítő büntetéssel; az utóbbinak büntetése mindenkor kisebb-nagyobb vagyoni büntetés (*compositio*) lehetett.

Arra nézve, hogy valamely lopás kisebb vagy nagyobb, azaz tulajdonképpeni lopás-e, a dolog értéke volt irányadó. Az értékhatárt először Szent László állapította meg és pedig a II. könyvben szabad emberre és rabszolgára egyaránt tíz dénárban, de a III. könyvben már a rabszolgára csak hat dénárban. A nem tulajdonképpeni lopasson belül a lúd vagy tyúk értéke további batárt képezett egyfelől az előkelők (*principes*) és a papok, másfelől a szabadok és szolgák megbüntetésénél.⁶¹ A viszonyok javulásának jele, hogy Kálmán a kisebb lopás értékhatárát 20 dénárra felemeli, a mennyiben csak azt kívánja tolvajként büntetni (*ut fur giudiceur* a ki négy lábú állatot, vagy annak értékét, vagy 20 dénár értékű ruhát lopott).⁶² Később a városi jogokban szintén találkozzunk a nagyobb lopást megállapító értékhatárokkal. A selmeczi jogkönyv ezt nem mondja meg kifejezetten, de követ-

⁶¹ Az értékhatár megállapítását, a melynél a nagyobb lopás kezdődik, Szt. László II. könyv 14. cikke tartalmazta: Si quis decem denariorum pretium furatus fuerit, suspendatur. Minus denariis decerni si furatus fuerit. furtum duodecies reddat et bovem unum persolvat. Servus autem si tale furtum fecerit reddat duplum et non a sum amittat. Ezen értékhatárt ugyanígy állapítja meg a III. könyv 8. cikke a szabad ember lopására nézve; ellenben a rabszolgánál már 6 dénár szállításra le. A II. könyv 1. cikkének intézkedése szerintünk *kivételes jellegű rendelkezés*, mely csak a főemberek elkövette lopásra, éppen úgy, mint a II. könyv 13. cikke, mely csak a papi rend tagjainak lopására vonatkozik. A II. könyv 12. cikke, ba akár szabad, akár rabszolga ludat vagy tyúkot lop, egyforma büntetést szab.

⁶² I. 54.: Si quis furatus fuerit quadrupes animal vel pretium eius cum vestimentum pretii viginti denariorum furetur, *ut fur giudiceur*.

kezik abból, hogy tűzvész idején elkövetett (minősített) lopásnak értékhatára hat fillér.⁶³

Az egyház befolyását láthatjuk abban, hogy a lopásra kiszabott súlyos büntetések időről-időre enyhülnek, nevezetesen, hogy a halálbüntetés háttérbe szorul. Az egyház ezen irányú törekvésének tulajdoníthatjuk, hogy Szent István úgy a szabadokra, mint a rabszolgákra csak a harmadízben elkövetett lopás esetén alkalmaz halálbüntetést.⁶⁴ Szent László a szabadokra nézve a régi jog szigorú büntetését: a halált s vagyonvesztést és a családtagoknak rabszolgaként való eladását állította helyre; míg a rabszolgának elsőízben orrát vágták le, csak másodízben vették életét. Szabad ember kisebb lopás esetén a dolog tizenkétszeresét és ráadásul egy ökröt fizet; míg lúd vagy tyúk értékét meg nem haladó lopás esetén szabad ember és szolga egyaránt fél szemét veszti s a lopott dolgot visszaadni tartozik.⁶⁵ Szent László szigorú intézkedéseit enyhíti Kálmán király, a ki nagyobb lopás esetére a halálbüntetés helyébe megvakítást rendeli, továbbá enyhíti a családtagok felelősségét, a mennyiben a tolvaj felelőségét csak bűnrészesség esetén, és gyermekei közül csupán a tizenöt éven felülieket rendeli anyjukkal együtt eladatni.⁶⁶ Kálmán király után ismét a halálbüntetés lesz a nagyobb lopás rendes büntetése, míg viszont a családtagok felelősége idővel mindinkább megszűnik.

Minősített, szigorúbban büntetett neme a lopásnak a t e t t e n é r t lopás, a melyet Szent László, tekintet nélkül a lopott dolog értékére, nagyobb lopás gyanánt halállal büntet. Minősített lopás továbbá a t á b o r b a n e l k ö v e t e t t lopás, melynél a lopott tárgy értékét szintén nem vették figyelembe, hanem a tolvajt „mindenestül kiirtották”.⁶⁷ Kü-

⁶⁸ 19. pont. *Wenzel III.* 213. Y. ö. *Kovachich*, Codex juris tavernicalis 1803. 198. és kv. 1.

⁶⁹ Decr. St. Steph. TI. 39., 40., 41.

⁷⁰ Decr. St. Ladisl. II. 1., 2., 14. és 12. A III. könyv 8. cikke részben eltérő rendelkezéseket tartalmaz.

⁷¹ Decr. Colomani I. 54., 56. A II. könyv 3. cikkéből, mely a keres/, tények és zsidók között kötött adás-vételről szól. azt következtethetjük, hogy a kisebb lopást olyanformán, mint Szent László korában (II. 14.), a lopott értek tizenkétszeresének megtérítésével büntették.

⁷² *Pauler* (id. m. I. 565. 1. 284. jegyzet) tagadja, hogy a tettenérés a büntetés kiszabásánál minősítő jelleggel bírhat. Ez azonban tévedés, mert az

lönös, még pedig enyhébb büntetés alá eső neme a lopásnak a családi lopás, melynek elkövetőjét, ha közrendű volt, szolgaként külföldre eladták, ha nemes ember volt, börtönbe vetették.⁷³ Különös büntetési tételeket állítanak fel a királyi decretumok a nő elkövette lopásra is; Szent István decretuma szerint a férjes nőt két ízben férje megválthatja, harmadik ízben szolgaként eladták. Szent László a férjes nőre orrlévágást és szolgaként eladást, nemkülönben vagyonesztést szab; az Özvegy asszonyra ugyanazt azon különbséggel, hogy az orrlévágást a felszem kitolása helyettesítette. Ha valamely hajadon leány lopott, rabszolgaként -eladták és ha valaki felszabadította, a váltságösszeget elveszíti, a leányt pedig a király udvarában kellett vinni.⁶⁹

Királyaink nem elégedtek meg azzal, hogy magát a lopást büntették. Büntetéssel sújtották mindazokat, kik a lopást bármi módon előmozdították, megkönnyítették, vagy a tolvaj és a lopott dolog kinyomozását célzó rendelkezéseket megszegték. Kivált a lopásnak legszigorúbb üldözője. Szent László állított fel számos idevágó büntető szabályt, a mint azt a bűnpártolás tanának kifejtésénél előadtuk.⁷⁰

A sikkasztás, nevezetesen a hivatali sikkasztás (*defraudatio*) már Szent István decretumában külön bűncselekményként jelentkezik. Az az ispán, a ki a király részét elsikkasztja, tartozik az elsikkasztott vagyont visszaadni és azonfelül annak kétszeresét megfizetni. Ehhez hasonló rendelkezést tartalmaz Kálmán decretuma.⁷¹ A jókszedőre néz-

ellenkezőt a nyugati népek joga is bizonyítja. (V. ö. *Brunner*, Reichsgeschichte II. 642-643. t.) Ha Szent László II. könyvének 12. és 14. cikkeiket egybevetjük, nyilvánvaló, hogy az előbbiben a tettenért lopás eseteiről van szó, mely mint minősített lopás, tekintet nélkül a lopott tárgy értékére, mindenkor nagyobb lopás és így halálbüntetést (akasztást) von maga után. Éppen úgy nem lehet kétség az iránt, hogy a táborban elkövetett lopás mindenkor minősített jellegű, tehát nagyobb lopás. Decr. St. Ladisl. III. 10: Item si quis in expeditione furtum fecerit, cum omnibus rebus suis extirpetur.

⁶⁸ Decr. St. Ladisl. II. 9.

⁶⁹ Decr. St. Steph. II. 29. Decr. St. Ladisl. III. 6., 7.

⁷⁰ A lopásnál elkövetett bűnpártolás büntetésére nézve lásd Decr. St. Ladisl. II. 1., 5-7., 15-18., 21. III. 4., 11., 13., 14., 20., 21. Decr. Cplvmani I. 41-44., 76., 82.

⁷¹ Decr. St. Steph. II. 42.: Si quis e oui i tu m partem regis defrauvavit reddat fraudem et duplo componat. – Decr. Colomani I. 79.

ve Szent László azt rendeli, hogy ha a haszonélvezetre neki átengedett bitang jószágokból valamit elad vagy eltitkol, a dolog értékének háromszorosát és azon felül tíz pénzt tartozik megfizetni, ha pedig a beszolgáltatás és a közszemlére kitétel előtt ad el, vagy titkol el valamit, úgy ő, mint orgazdája vesszen el.⁷²

A XI. század decretumaiban az orgazdaság külön bűncselekmény gyanánt nem jelentkezik, hanem azt a lopás vagy sikkasztás fogalma alá vonták. Bizonyítja ezt Szent Lászlónak az a rendelkezése, mely szerint, a ki királyi engedély nélkül lovat akar eladni külföldre, ha bűnösnek bizonyul, ha nem igazolja jogos birtokát, tolvajként bűnhődik. Ugyanezen szabály áll arra, a ki lopott dolgot adott el; valamint azokra, a kik az eladásnál tanuk gyanánt közreműködtek, ha a lopásról való tudomásuk istenítélettel kitudódott.⁷⁸

A gyújtóság (*incendium*) a középkorban sokkal csekélyebb jelentőségű bűntett a lopásnál. Egyike azoknak a bűntetteknek, a melyeknél a szándékosság fogalmát megkivánták; csak az büntethető mint gyújtogató, a ki „ellességes indulatból” (*per inimicitias*) gyújtja fel másnak épületét.

A királyi decretumok közül egyedül Szent István decretuma tartalmaz rendelkezést a gyújtogatásról. A gyújtogató tartozik az épületeket helyreállítani, a mi berendezés eliham vadt, annak értékét megtéríteni s azonfelül összesen 40 *solidus* értékű 16 tinót szolgáltatni.⁷⁴

A városi jogok már a gyújtogatást szigorúan büntetik. A selmeczi jogkönyv szerint a gyújtogató büntetése a máglyán való megégetés, mint visszatükröző büntetés. Hogy e bűntettet a városokban – a mint ez természetszerű – meny nyire közveszélyesnek tekintették, kitűnik abból, hogy nemcsak a pusztá előkészületet, hanem a gyújtogatással való fenyegetést is ugyan úgy büntették, mint a véghezvitt cselekményt.⁷⁵

5. Személyes szabadság elkövetett bűntettek; szabade gyériεkszo l gas á g r a v e

⁷² Decr. St. Ladisl. III. es 13.

⁷³ Decr. St. Ladisl. II. 16. III. II.

⁷⁴ II. 30.

⁷⁵ Selmeczi jogkönyv 19. pont.

t é s e, h á z t ű z h e l y m e g r o h a n á s a, h a t a l m a s k o d á s.

A meddig a rabszolgáság intézménye fennállott, külön bűncselekmény számba ment szabad embernek rabszolgáságbajtésé. Már Szent István rendelkezése szerint, a ki vakmerő göggel erre vetemedik, *compositio-t* és pedig minden valószínűség szerint a vérdíjnak megfelelő *compositio-t* fizet, amely azonban nem a sértettnek jár, hanem a király és a vármegyei ispán között oszlik meg, a rendes arány szerint, kétharmad illetvén az előbbit, egyharmad az utóbbit.⁷⁶

Ez a rendelkezés magyarázatát abban találja, hogy a személyes szabadság megvédése kezdettől fogva a királyi hatalom feladata, a ki ez ellen vét, az a királyi békét sérti és fizeti a bírságos jellegű *compositio-t*.

A későbbi jog már ismeri az egyszerű jogtalan letartóztatást, fogságra vetést, mely, mint igen súlyos büntett, utóbb a nagyobb hatalmaskodás öt főesetének egyikét képezte. Az aranybulla szerint sem a királynak, sem hivatalnokainak nem állott jogában nemes embert szbályszerű idézés és bírói ítélet nélkül letartóztatni.⁷⁷

A h á z t ű z h e l y megrohanása (*invasio domus*) alatt értették más házának fegyveres erővel való megtámadását, a házi békének erőszakos megsértését, mely az egyén személy- és vagyonbiztonsága ellen irányul.

Az *invasio domus* fogalmához mind Szent István, mind Szent László megkívánják, hogy az a megtámadottnak h á z t ű z h e l y é n történjék, oly szándékkal, hogy a támadó a ház urát vagy annak családját elveszítse és vagyonát feldúlja.⁷⁸ Eredetileg bűnbandaszerű jellege volt e büntettnek. Rendszerint valamely hatalmasabb egyén követte el másokkal szövetkezve, egy kevésbé hatalmas egyénnel szemben. Éppen ezért annál súlyosabb beszámítás alá esik, minél magasabb társadalmi állású egyén követi el. Szent István decre-

⁷⁶ Decr. St. Steph. II. 20. Maga a rendelkezés hiányos és csak más ren-
télkezésekből, analógia útján, egészíthető ki.

⁷⁷ 1222: 2. t.-cz.

⁷⁸ Decr. St. Steph. II. 33.: .Nam si quLs comitum . . . tam contuniox
extiterit, ut alium domi quaerat ad perdendu<m cum atque suas dissipée
res.

tuma szerint, ha az ispán maga vezeti embereit, a karddal való emberölés büntetése: a karddal való kivégzés nyer alkalmazást; ha ellenben csupán embereit küldi, 100 tinót fizet a megrohanásért; a vitéz (*miles*), ki más vitéznek házat vagy kúriáját megrohanja, tíz tinót; a közrendű, ha magafajtajú ember kunyhóját megtámadja, öt tinót fizet. Szent László a háztűzhely megrohanásának büntetését egységesen, a karddal való emberölés szabálya szerint állapítja meg. A tettes összes vagyonát vesztí, melynek kétharmada az elköveteti büntett fejében a sértett félnek jut, egyharmada a tettes feleségének s gyermekeinek marad; ha pedig az elkobzott vagyon nem éri el a 110 pénzt, őt magát szolgaként eladják, miután haját lényírták s ostorral a vásáron körülhajtották. Ugyancsak Szent László már a bűnsegédek is büntette. A szabad emberek, kik a támadásban résztvettek, ötvenöt bymnczi pénzzel »váltsák meg tettüket; a rabszolgák uruk büntetésében részesüljenek; az idegen rabszolgákat meg, a kik uruk tudta nélkül csatlakoztak a támadókhoz, eladják s a vételtárt megosztják a sértett fél s eddigi urak között.⁷⁹

A mint volt az emberölésnek büntetlen esete, úgy kétségkívül az *invasio domus* cselekményének is volt a jog megengedte büntetlen neme. A magánharcz korában, ha a sértő nem akart elégtételt adni, bizonyára nálunk is jogában állott a sértettnek vagy nemzetségének, hogy fegyveres erővel, a sértő házára vezetett hadakkal kényszerítse ki az elégtételt.⁸⁰

A házrarrontás (*invasio domus*) fogalmából fejlődött ki a XIII. század végével, mint új büntetőjogi fogalom. a h a t a l m a \$ k o d á s (*fnchim vei actus roten tize*), a mely alá minden, erőszakos tettet foglaltak, a melyet valaki másnak személye, szabadsága vagy vagyona ellen akár annak házában, akár azon kívül elkövetett.⁸¹

⁷⁹ Decr. St. Ladisl. II. 11.

⁸⁰ Erről tanúskodik Szent László III. könyvének 27. cikke: Si quis *dönti pugnaverint* et ad iudicem non venerint, nil quaerat iudex.

⁸¹ A hatalmaskodás, *factum potentiae*, mint új büntetőjogi fogalom, mint külön bűncselekmény, legelőször az 1298:45. t.-cikkekben fordul elő Az 1290:10. és az 1298:11. t.-cikkekben, valamint a korábbi forrásokban, pl. a váradi regestrumban, előforduló *potentia* kifejezés általán hatatmat, erőt, olykor külső fegyveres erőt: *potentai extrinseca* jelent (1290:10. t.-cz.), melynek: a hatalmaskodás büntetőjogi fogalmához semmi köze. – L. még az 1298: 50., 54., 56., 59. és 79. t.-cikkeket.

Kezdetben a hatalmaskodás esetei között különbséget nem tettek és az 1298. évi decretum már a hatalmaskodást azon bűntettek között említi, a melyek fejvesztésre szóló ítéletet (*sententia capitalis*) vonnak maguk után,⁸² habár még bizonyos esetekben, midőn valaki másnak ingó dolgait a városon kívül, a mezőn erőszakosan elrabolta, nem fejvételre szóló ítéletnek van helye, hanem az elrabolt dolog tízszeres értékét tartozott megtéríteni.⁸³

Később, nevezetesen már Zsigmond korában, a hatalmaskodás súlyosabb (*actus potentiarum maiores*) és kevésbé súlyos esetei között különbséget tettek, a nélkül azonban, hogy az eseteket egyenkint megállapították volna.⁸⁴ Ez csak Mátyás alatt következett be, a ki a nagyobb hatalmaskodás öt esetét (*quinque casus*) megállapítván, a nagyobb és kisebb hatalmaskodás (*actus maioris et minoris potentiae*) büntetőjogi fogalma határozottan elvált egymástól.⁸⁵

A nagyobb hatalmaskodás mindenkor fej- és vagyonvesztést vont maga után, a melyet azonban csak vagylagosan hajtottak végre. A nagyobb hatalmaskodást később is magánjogi bántalonnak (*delictum privatum*) tekintették, melyre nézve egyezkedésnek van helye és e célból a bírónak jogában állott az elítéltet három napig fogva tartani. Ha a felek kiegyeztek, ha az elítélt az ő vagyonára nézve a sértett félnek eleget tett, akkor a bíró csak az elítélt vérdíja (*homagium*) fejében 50 márkát és a megállapított váltságösszeg kilenced- és tizedrészét követelhetette. Ha ellenben a sértett fél ellenfelének fejét vette, akkor annak ingó és ingatlan javai örököseire szállottak át.⁸⁶

⁸² 1298: 79. t.-cz. De Uteris a utem mediantibus quibus per regiam majestatem quibuscunque gratiae in factis potentiae, calurrmiae . . . vei aliis vindictam capitis tangentibus factae fuerint.

⁸³ 1298:56. t.-cz.

⁸⁴ 1435 (II.) 4. t.-cz. és 1439:29. t.-cz.

⁸⁵ 1486: 15. t.-cz. A nagyobb hatalmaskodás öt esete: a) A nemes cnvber lakóházába betörés (invasio domorum nobilium). b) A nemesi birtokoknak, ezek haszonvételeinek és tartozékainak elfoglalása, c) A nemes embernek igaz ok nélkül való letartóztatása, d) A nemes embernek megverése vagy megsebesítése. e) A nemes embernek megölése. – L. még Werbőczy BK. II. 42. és 67. 1723: 10. t.-czikket. – Már Pál országbírónak 1328. évi iktató parancsa hátaim asfocdási bírság, *iudicium potentiae* fejében 50 márka fizetését rendeli el. Z. O. I. 311. 1.

⁸⁶ Werbőczy HK. I. 16. IT. 55.. 56.. 57., 58.

A király a kegyelmezési jogot az 1298. évi decretum 54. cikke szerint csak akkor gyakorolhatta, ha az elítélt előbb ellenfelét kielégítette.⁸⁷ Később a királyi kegy elemi évelek az egyezkedés eszközlése végett az ország szokása szerint egy-évi határidőt szabtak.**

⁸⁷ *Insuper omnibus coram iudice in ractis potentiac . . nulla gratia per domnum regem est fienda, nisi p ri us parti udversa satisfactio in pendatur.*

⁸⁸ *Hajnik.* Bírósági szervezet és perjog 393. 1.

IV. FEJEZET.

A per jog.

1. §. A bírói hatalom és a bírósági szervezet.

Az ősi államszervezet korában a bírói hatalom birtokosa ma a a nemzetgyűlés volt és az általa átruházott bírói hatalmat a nemzetbírák, a *gylas* és a *karchas* gyakorolják, a kiknek ítéletét a nemzetgyűléshez lehetett fellebbezni. A jogrend biztosítója maga a nemzet lévén, a béke is nemzet- vagy népbéke volt.

A királyság létrejöttével a bírói hatalom a nemzetgyűlésről a királyra száll át, ő lesz a jogrend biztosítója, minek következtében a nép- vagy nemzetbéke királyi békévé változik át. A király azonban nemcsak a bírói hatalom kútfeje, hanem egyszersmind a legfőbb bíró is, a ki személyesen gyakorolja a bírói hatalmat. A királyság létrejötte óta a magyar alkotmánynak egyik alaptétele, hogy a nemesek csak a király személyes bírói hatósága alá tartoznak. A király azonban nem volt képes a törvénykezési hatalmat minden esetben személyesen gyakorolni, szükségképpen helyettesekre szorult, kik az ő személyes bírói hatóságát az ő nevében és képviselőletében gyakorolják. Ez alapon fejlődik ki a nádor, a tárnokmester, a kancellár, a bán, a vajda bírói hatósága és a bírói kiküldés intézménye.

A király továbbá az ő vidéki főtisztjeit már kezdettől bizonyos szűkebb vagy tágabb körű bírói hatalommal ruházta fel. Majd a városi szabadság kifejlődésével a városok és az immunitási kiváltság alapján a földesurak szintén bírói hatalomhoz jutnak; úgy hogy a XIII. században már a r e n d e s b í r ó s á g o k n a k következő nemeit különböztet-

jük meg: *a)* A király személyes bírói hatóságán nyugvó közvetlen királyi bíróságokat; *b)* a vármegyei, *c)* a városi és *d)* a földesúri bíróságokat. Ezekkel szemben, mint kivételes jele g ü b í r ó s á g o k: *a)* az egyházi bíróságok; *b)* a kunok; *c)* a szepesi szászok; *d)* a székelyek; *e)* az erdélyi szászok és *f)* a zsidók bíróságai szerepelnek.

a) A közvetlen királyi bíróság és annak elágazásai. A király a saját személyéhez kötött bírói hatóságát, a mint már kifejtettük részint saját lakhelyén, a királyi kúriában, részint a vidéken, vagy közvetlenül maga, vagy helyettesei által gyakorolja. A *Curia regia* jelzi egyrészt a király lakhelyét, másrészt a király közvetlen bíróságát, a mely kezdetben nem állandóan szervezett testület, hanem a király vagy helyettese esetről-esetre alkotja azt a királyi udvarban tartózkodó főpapokból és királyi főtisztekből.

A király azonban nemcsak a királyi kúriában bíraskodott, hanem a vidéken is, sőt Kálmán korában még időnkint a nádor kíséretében beutazza az országot. De a király még így sem volt képes bírói feladatának eleget tenni, hanem helyettesekre szorult, a mi a bírói kiküldés intézményének kifejlődésére vezetett.

A bírói kiküldés lehetett általános jellegű, midőn a királyi kiküldött bíró bizonyos vidéken mindennemű peres ügyben, mint a király bírói személyiségének képviselője járhatott el, vagy különös jellegű, mely csak bizonyos meghatározott peres ügyekre vonatkozott.²

Mint kiküldött bíró leggyakrabban a nádor szerepelt, s ez alapon a király bírói személyiségétől független, önjogú bírói hatósághoz jutott a nemesek felett, a melyet részére az aranybulla 8. cikke biztosított. A nádori bíraskodás súlypontja a XIII. században még a vidéken volt. A nádor tiltotta a vidéki törvénykező gyűléseket (*proclamata congregatio*) és ítélte a melléje választott nemes bírótársakkal.

Az 1290. évi decretum 14. cikke szerint, midőn a nádor jogszolgáltatás végett a vidéken jár, mellette mint bírótársak működnek a vármegyei ispán, vagy helyettese, az alispán és négy szolgabíró, kik a nádor mellett egyrészt a bíró-

¹ L. a II. könyv IV. fejj. 2. §.-át.

² L. pí. *Wenzel* II. 90-93., 256-267. III. 190-191. VII. 26-27. *Fejér* C D. X. 3. 252.

társakat képezik, másrészt ellenőrzik, hogy a nádor a törvénykezést igazságosan vezesse. A nádoréhoz hasonló bírói hatósággal bírtak a horvát-szlavon-dalmát bán és az erdélyi részeken a vajda.

A tárnokmester bírói hatalma a városokra terjed ki. Szabad királyi városok bíróságától a fellebbezés a királyi kúriába történt és ilyen ügyekben a bíraskodás a tárnokmestert illette meg. A kancellár bírói hatósága a királyra vonatkozott. IV. Béla 1251. évi zsidóprivilegiuma szerint a zsidók egymásközi fontosabb ügyeiben a király vagy a kancellár hozta az ítéletet.

b. A v á r m e g y e i b í r ó s á g o k. A vármegyei ispán bírói hatalma kiterjed a nem nemes szabadok mindennemű ügyeire, valamint az aranybulla 5. cikké értelmében a nemesek tized- és pénzügyeire. Helyettese volt az udvarbíró (*cómes curialis castri*), a későbbi alispán (*vicecomes*). Továbbá voltak a vármegyében más királyi bírák is, a királyi *büochus-ok*, a kiket IV. Béla szüntetett meg.³

Ezen bíróságokkal szemben a XIII. század második felében kifejlődik az autonóm vármegyei bíróság, mely a vármegyei ispán, vagy helyettese, az alispán elnöklete alatt a négy szolgabíróból állott és a XIII. század vége felé már a nádor távollétében a bíraskodást önállóan gyakorolja.

c) A v á r o s i b í r ó s á g o k keletkezése a városi szabadság kifejlődésével áll összefüggésben. E bíróság állott a városbíró vagy polgármester és 10-12 esküdtből. Hatásköre kiterjed úgy polgári, mint büntető ügyekre. Voltak azonban olyan kiváltságolt községek is, a melyek nem voltak a Törvénykezési hatalom teljes birtokában; a súlyosabb bűnügyek nem tartoztak a városi bíróság elé, ezeket királyi kiküldött bírák intézték el.

d) A f ö l d e s ú r i b í r ó s á g o k. Az immunitási kiváltságok következtében kezdetben az egyházak és a nagyobb világi birtokosok, majd később általán a nemesek az uradalmon tartózkodó jobbágyok felett törvénykezési hatalomhoz jutnak. Ez lehetett teljes, mely mindennemű polgári és büntetőügyekre kiterjedt, vagy nem teljes, mely a fontosabb bűnügyekben való bíraskodást nem foglalta magában. Ha a

³ Endlicher 4.50. I.

földesúr teljes törvénykezési hatalommal bírt, halálra szóló ítéletet is hozhatott, azt *vérbíróság*nak (*jus gladii*) nevezték. Az egyházi intézetek, a királyi *fiscus* és „a nők által tartottak a jobbágyok felett való bíraskodás gyakorlása végett”. A kisebb ügyekben (*in causis minutis*) bíraskodhattak maguk a jobbágyközségek, ha a földesúr a bíraskodást kiváltság útján rájuk átruházta. A községi bíróság ítéletével szemben eleinte a földesúrhoz majd később a megyei törvényszékhez lehetett fellebbezni.

A most felsorolt rendes bíróságon kívül a kivételes jellegű bíróságok között legnagyobb jelentőséggel bírtak az egyházi bíróságok, a szentszékek.

Nálunk is úgy, mint a nyugati államokban, az egyházi bíróságok nagy kiterjedésű hatáskörrel bírtak, nemcsak egyházi, hanem világi ügyekben is ítélték. Az egyházi bíraskodás szoros kiegészítő része volt az állami bíraskodásnak.

Az illetékességi kiváltság (*privilegium fori*) következtében papi személy ellen csak az egyházi bíróság előtt *leheteti* pert indítani, ellenben az egyháziak, mint felperesek, világiak ellenében a világi bíróságok előtt indíthatnak keresetet, vagy emelhetnek panaszt.³ A *privilegium fori* elve azonban az egyházi birtokokra nem terjedt ki. II. Endre beregi esküjében az egyház érdekében levőnek mondja, hogy az egyházi birtokokra vonatkozó perek (*indicia terrarum ecclesiarum*) továbbra is a közvetlen bíróság hatáskörében maradjanak.” A szentszékek később sem járhattak el

⁴ L. a II. könyv V. feje. 4. §.-át.

⁵ Ennek első nyomni szerintem már Szent László decretumaihan társai hatók. II. 13. A kisebb lopást az egyházi eljáró bünteti, nagyobb kapás esetén: Majus his si furatus fuerit, ab episcopo suo degradetur et judicio vulgar; dam netur. III. 25.: Possit judex sigillum suum mittere super quoscunq. exceptis presbiteris et clericis nee non eomitibus. Világosan kimondja Kálmán decretuma I. 6.: Si vero clericus causam habet cum Laico. per iudicis sigillum laieus eatur; si vero Laius s habet causam cum clerico. per sigillum episcopi vei archiepiscopi clericus cogatur, ab eisq. tanquam iudice suo examinentur. Ugyanerről tanúskodik az I. 5. és 14. Nullus praesumat saecularis iudex sigillum clerico dare. A törvénykezési kiváltságot véglegesen biztosította II. Endre a papi rend szabadság-ár vk biztosítása végett kiadott 1222. évi kiváltságlevelében. *Endlicher* 417-319. 1233: 15. pont „quod iudicia terrarum ecclesiarum et terrarum clericorum semper consueverunt agitari et terminari per reges Ungarie, et quod a prelatibus Ungarie percipitur quod si iudicia terrarum eccle-

oly perekben, a melyek ingatlanra vonatkozó jogot érintettek, még akkor sem, ha eskü alatti ígérettel vagy végakaratú intézkedéssel állottak kapcsolatban. Ehhez képest a hatalmaskodási és mindazon bűnvádi perek, a melyek vagyonesztéssel voltak kapcsolatban, az egyházi bíróságok hatáskörén kívül estek.⁷

Ezt az alapelvet szem előtt tartva, kútfőink tanúsága szerint a szentszékek bíraskodása nem szorítkozott az egyházi kötelmek ellen elkövetett sértések elbírálására, hanem a világi bíraskodással versenyezve kiterjedt mindazon bűnügyekre, a melyekben a bűntettnek a vallási és az erkölcsi étellel szorosabban összefüggő mozzanata rejlett, nevezetesen a házasságtörés, kettős házasság, paráznaság, vérferőtözés, hamis eskü, hamis tanúskodás stb. eseteire. De éppen úgy nagykiterjedésű hatáskört nyertek a szentszékek „à polgári peres ügyekben is; így különösen ők jártak el a házassági köteléki perekben, a hitbér, jegyajándék, leánynegyed, valamint a tized, a kegyuraság és a végrendeleti, nemkülönb az esküvel erősített szerződések, az özvegyek és árvák ügyeiben, a mennyiben azok az ingatlanra vonatkozó birtokjoggal összefüggésben nem álltak.

Bizonyos esetekben, már Kálmán decretuma szerint, egyháziak és világiakból álló v e g y e s b í r ó s á g ítélt. Ilyen vegyes bíróság volt a Kálmán által létesített zsinati bíróság is. De még a váradi regestrumban is gyakran találjuk nyomát a vegyes bíróságnak.⁸

Kezdetben csak a püspök gyakorolhatott önállóan bíróságot, de már Kálmán kora óta a főesperes (*archidiaconus*) is. Midőn ez a fejlődés előállott, azt látjuk, hogy bizonyos ügyekben pedig a főesperes a püspökkel versenyezve bíraskodott.⁹

siasticarum subtrahentur a nostro iudicio, clamnostnn esset ecclesiis plurimum et periculosum, quia per hec multa de kire ecclesiastico possent deperire. *Endlicher* 44(). 1.

⁷ *Hajnik*, Bírásáéi szervezet és perjog 114. ű.

⁸ Decr. Colomani 1. 60. Malefici per nuncium archidiaconi et comttis inventi, iudicentur. A zsinati bíróság tagjairól. U. o. I. 2. A később szereplő vegyes bíróságodra Váradi Registr. 69. 80. 82. 248. 273. 275.

⁹ Decr. Colomani 1. 58. Mulicres partum suum necantes. archidiacono allatae poenitentiam agant. J. 59. Raptus mulierum episcopus seu archidiaconus diiudicet. Ugyanígy I. 61.

A püspökmegyei szentszék ítélete ellen az érsekihez és onnan a római szentszékhez lehetett fellebezni, de szigorúan tiltva volt valamely ügyet az alsóbb bíróság mellőzésével közvetlenül a magasabb bíróság elé vinni.¹⁰

A többi kivételes jellegű bíróságoknak, úgymint a székek, a jászkunok, a szepesi és az erdélyi szászok, valamint a zsidók bíróságának szervezőterői és hatásköréről más-más helyen, tüzetesebben szólottunk, miért is itt a bővebb fejtegetést mellőzhetők tartjuk.¹¹

Az egyén bírói életéke elsősorban a rendi állás szerint irányult. A nemesek illetékes bírója maga a király, majd később a király mellett még a nádor és a megyei autonóm jellegű bíróság. A nem nemes szabadok bírója volt kezdetben a vármegyei ispán, majd később, a városi szabadság és a földesúri hatalom kifejlődése következtében a városi polgárok felett saját autonóm bíróságuk és a jobbágyok felett a földesúri bíróság ítelt.

Az illetékesség megállapításánál a lakhely, a hovávalóság elve csak másodsorban, csak akkor jön tekintetbe, midőn azt kellett eldönteni, hogy a rendi állás szerint illetékes bíróságok közül, valamely meghatározott esetben melyik bíróság illetékes. Polgári perekben általános szabály, hogy mindig az a bíróság illetékes, a melynek területén az alperes lakik és senkit illetékes bírója elől elvonni nem szabad. Később azonban az illetékesség megállapításánál a per tárgya is irányadó; a nemesi birtokok iránt a királyi, a városi ingatlanok iránt a városi bíróság előtt kellett a pert megindítani. Bűnvádi pereknél az illetékesség megalapítására nézve a tett elkövetésének vagy a tettes elfogatásának helye irányadó.¹²

A király és a nádor bírói hatósága az egész országra kiterjedt, míg a többi bíróságoké bizonyos területhez vagy bizonyos ügyekhez volt kötve. Ha valamely bíró hatáskörét átlépve illetéktelenül ítelt vagy valaki magának jogtalanul

¹⁰ 1440:6. 1471:19. 1492:14. és 45. 1495:10. 1498:63. t.-czikkdt.

¹ L. a II. könyv. V. fej. 5. és 6. §§.-ut.

¹² Decr. St. Ladisl. III. 19. Volumus etiam, irt si quisplam furem cepirit ante ilium iudicem discutiatur causa, in cujus termine) caplus fuerit fur.

bírói hatáskört igényelt, a per értékének kétszeresét tartozott megfizetni és azonfelül 10 pénz büntetést.¹³

A bírónak kötelessége volt az ügyet gondosan mértegelni és tiltva volt bárkit gyűlölségből elmarasztalni vagy kedvezésből felmenteni.¹⁴ Ha érdekeltség esete forgott fenn, ez kifogásul szolgált és a peres fél a királytól kérhette az érdekeit (*suspectus*) bíró helyett más bírónak kirendelését. A hanyagul vagy igazságtalanul eljáró bírót büntetés érte. Szent László rendelkezése szerint a bíró 30 nap alatt tartozott a peres ügyet elintézni, mert ellenkező esetben megvesszőztek; az igazságtalanul ítélő bíró pedig polgári perekben a megítélt érték kétszeresét és azonkívül 5 pénz bírságot fizet. Büntető pereknél a hanyagul vagy igazságtalanul eljáró bírót súlyos büntetésekkel sújtották. A bírói felelősség azonban csak egy évig tartott.¹⁵

A bírórendszerint nem egyedül, hanem bírótársakkal (*cojudices*) együtt ítél. A magasabb bíróságok nevezetesen a közvetlen királyi, úgyszintén a vármegyei és a városi bíróságok, valamint a szentszékek társasbíróságok. A bíró vagy maga jelölte ki társait, mint a király az udvarban tartózkodó főpapok és királyi főtisztek közül, vagy pedig választották, mint a vidéken a nádor mellett működő bírótársakat. Később már a bírótársak állandóan hivataluknál fogva viselik e tisztüket, mint a vármegyékben a szolgabírák, a városokban és községekben az esküdt polgárok. A királyi kúriában csak később, csak a XV. század közepe táján nyer a bírótársi intézmény állandó szervezetét és lesz a bírótársi működés állandó hivatászá.

A bíró mellett működő segédszemélyek voltak a poroszlók (*pristaldus*), a kikről már Szent László és Kálmán decretumai tüzetesebben intézkednek.¹⁶ A poroszlók állandóan alkalmazott alsóbbrendű bírósági közegek voltak, a kiknek azonban, mint hiteles bírósági közegeknek, Kálmán ren-

¹³ Decr. S.: Ladisl. III. 16. Unusquisque iudex in parochia sua iudicet; id. est nemo iudicium extivi suam jurisdictionem iudicet. L. még III. 3. és 2.

¹⁴ Decr. Colom. I. 24.

¹⁵ Decr. St. Ladisl. II. 6. III. 24. 25.

¹⁶ Decr. St. Ladisl. II. lb. III. 13. Decr. Colomani I. 28-31. A poroszlákról lásd *Miller J. F.*, *Pristidus ex antiquitatibus juris fongarici restitutus* 1805. *Érdúj helyi M.*, A pristatdusokról. Századok 1897. cvf. és *Hajnik* id. m. 154. és kv. 1.

delkezése szerint, a hiteles tanuk minősítésével kellett bírniok. Feladatukat képezte általában a bírói parancsok és ítéletek végrehajtása. A poroszló teljesítette az idézést, az ő jelenlétében történt az eskü letétele és a próba eszközlése. Ő volt megbízva az ítéletek végrehajtásával; ehhez képest eszközölte az iktatást, kitűzte a határidőt a birtok visszaváltására. Mindezekről a poroszló saját bírójának jelentést és bizonysgot tett, miért őt az igazság bizonyítójának (*asset tor veritatis*) nevezték és nevét az ítéletlevélbe is beiktatták. A poroszlók azonban gyakran visszaéltek állásukkal, a beléjük helyezett bizalommal és ez okból az 1231. évi decretum 21. cikke elrendelte, hogy az általuk eszközölt idézések és bizonysgok érvényéhez a hiteles helyek, káptalanok és konventek közreműködése, bizonysga szükséges.¹⁷ A hiteles helyek eme rendelkezés alapján az írásbeliség meghonosodásával kapcsolatosan mindinkább tért foglaltak az igazságszolgáltatási teendők végzésénél és mellőzhetővé tették a poroszlókat, a kik a XIV. század elején eltűntek a magyar törvénykezési szervezetből.

2. §. A peres eljárás általános jellemzése. A perben álló felek és az idézés.

A régi magyar peres eljárást, úgy a mint az az ősi államszervezet korában fennállott, nem ismerjük. Erre vonat-

¹⁷ 1231:21 Et quia multi in regno leduntur per falsos prestaldos citation es vel testimonia coram non valeant, misi per testimonium diecesarti episcop; vel capituli, nee falsificatus prestaldus possit se iustificare misi corundem testimaniis, in causis vero minorum, vicinorum conventuum vcl ciaustrorum testimoniis.

* *Irodalom: Kosztajniczai Kitionich János*, Directio methodica procès--sus iudiciarii juris consv. Inch Regni Hung. 1619. *Hajnik Imre*, A magyar bírósági szervezet és a perjog 1 1899. *Siegel IL*, Geschichte d. deutsch. Gerichtsverfahrens. 1857. *Rrunner FL*, Der Zeugen und In-quisitkmbeweis der Karolingischen Zeit 1866.: Die lint-stehung der Schwurgerichte 1871.; Deutsche Rechtsgeschichte. 327. és kv. 1. *Sohm R.*, Der Process der lex salica 1&67.*BethmannsHolhveg*, Der germ. iramán. Civilprocess im Mittelalter 1871. *Zorn*, Das Beweisverfahren nach langobard. Rechte. 1871. *Planck I. W.*, Das deutsche Gerichtsverfahren im Mittelalter. 2. köt. 1878. *Loening R.*, Der Reinigungseid hei Ungerichtsrlvlagen. 1880. *Schwalbach Th.*, Der Civilprocess des Pariser Parlaments nach dem Stilus Du Breuils. 1881. *Est mein*, Histoire de procédure criminelle en France. 1882. *Barret*, Lépreuve de au froide en Normandie. 1886. *Patetiu F.*, Le ordalie, Studio di storii

kozó adataink csak a királyság korával kezdődnek és csak a XIII. századtól kezdve kimerítőbbek.¹

A régi magyar peres eljárást, úgy, amint előttünk áll, a forma uralma jellemzi, éppen úgy, mint a régi római és a régi germán peres eljárást,² mely a frank birodalomban kifejlődve, annak felbomlása után a nyugati államokban az Arpád-házi királyok korában uralkodó volt, mígnem a vegyesházbeli királyok alatt a Franciaország északi részében kifejlődött frank-normann jog behatása következtében a magyar peres eljárás nevezetes átalakulásokon ment keresztül, a melynek emléke *Werböczy* tanúsága szerint a XVI. század elejéig fenmaradt.

A régi magyar peres eljárás szóbeli és nyilvános volt és az egész eljárás a tárgyalási elv alapján nyugodott. Ehhez képest egyfelől a perben álló felek cselekményei: felperes panasza, alperes válasza, a tanúk esküje, valamint az egész bizonyítási eljárás szigorú formához volt kötve, melynek elvétése pervesztést vont maga után; másfelől a felek maguk cselekednek, felperes nem a bíróhoz, hanem az alpereshez intézi panaszát, őt kényszeríti, hogy neki elégtételt adjon. A bíró csak passzív szemlélője a peres felek jogi küzdelmének, a melyet kezdetben *duellum*, *litigium* vagy *rixa*-nak neveznek,⁴ ő csak arra ügyel fel, hogy a felek az előírt perbeli formákat szigorúan betartsák. Később »azonban már a bíró mindinkább részt vesz a per irányításában, a minek következtében a perbeli formák szigorúsága is mindinkább enyhült és az anyagi igazság érvényre emelésére irányuló törekvés mindinkább előtérbe lépett.

Perben álló felek: felperes (*actor*) és a lperes (*in-cattus*), kik a bíróság előtt vagy személyesen vagy képviselőjük által jelennek meg. Felperes csak törvényes korú

del diritto c scienza del diritto eomparato. 1890. *Opet.*, Geschichte tier Processeinleitungsformen 1. 1891.

¹ Lásd a 297. lapon * alatt idézett okmánygyűjteményeket és *Hajnik*, id. tn.

² V. ö. *Sohm R.* id. m.

³ HK. II. r. 6. ez. 12. §.: Verum tamen iste processus iudiciarius et usus proecessuum, quem in causis inchoandis, prosequendis, discutiendis, et terminendis observamus, régnante ipso domino Carolo rege, praedicti Ludovici regis genitore, per eundem ex *Galuarim finibus in hoc regnum induefus fuisse perhibetur*. V. o. *Hajnik* id. m. 220. és kv. 1.

⁴ *Wenzel* I. 38. 283. IT. 264. N. O. VIII. 183. Sopron m. Okl. T. 3.

szabad egyén lehetett. Nem törvényes korúak helyett a családai hatalom birtokosa léphetett fel mint felperes; a nőnek férje volt a törvényes képviselője. Minden szabad egyén, tekintet nélkül rendi állására, felperességgel (*actoratus*) bírt. A rabszolgák egyáltalán nem bírtak perbeli jogképességgel. Midőn a földesúri hatalom kifejlődött, ez a jogelv is uralomra jutott, hogy a földesúri hatalom alatt álló jobbágyok föl desuraikkal szemben aktorátussal nem bírtak. A nem nemes a nemes ellenében, ha jobbágy volt, a földesúr és ha városi polgár volt, városi hatóság által képviselve indíthatott keresetet.⁶

Később a f e l p e r e s s é g (*actoratus*) tekintetében mind szigorúbb szabályok fejlődtek ki. Nem bírnak felperességgel azok, a kiket súlyos büntett, pl. hűtlenség miatt elítéltek, vagy becstelenségben marasztaltak, valamint azok sem, a kik egyházi átok vagy *interdiction* alatt állottak. Korlátolt f e l p e r e s s é g származott a patvarkodáshól, mert a patvarkodó csak 12 dénárig perelhetett.⁷

A l p e r e s n e k szintén törvényes korúnak kellett lenni. Nem törvényes korú egyén ellen nem lehetett perelni, kivéve, ha a nem törvényes kóró egyén új birtokfoglalással birtokháborítást követett el, vagy ha a per öröklés útján szállott át. A nem törvényes korúság alperesi minőségben okul szolgált a per elhalasztására. Halasztási időt, a melyre ilyenkor a kiskorúnak joga volt, a bíró határozta meg szemle alapján (*revisio aetatis*), mert születési anyakönyvek még nem voltak. Később a szemlét a hiteles helyek eszközölték, és a perhalasztást rendszerint királyi parancslevelek rendelték el.⁸ A főpapok hivatalbalépésük első évében *quasi iure pupillari* perhalasztást igényelhettek.

⁵ Decr. St. Sicph. 1. 20.

⁶ A nem nemes szabadok, v ár jobbágyok, várnépek, udvarnokok és szabad parasztok, okleveleink tanúsága szerint, még a XIII. században, sőt később is nemesekkel perben állhattak. A város, midőn a szent koronának tagja, a (nemessel perbe szállhatott. A jobbágyokra nézve később *Werböczy* HK. III. 31 V. ö. *Hajnik* m. m. 165-166. 1.

⁷ Anjou Okm. I. 349.

⁸ L. pl. *Wenzel* VIII. 30. „non iudieer.tur usque dum in etate legitima fuerint constituti”. L. még *Koveichich*, *Formulae* 559. 1. N. O. III. 102. Z. O. II. 451. Zalám. Okl. II. 479.

Peres feleknek a polgári perekben rendszerint nem kellett személyesen megjelenni, hanem csak akkor, ha az idézőparancs ezt határozottan kívánta. Bizonyos cselekményeket bárki végezhetett a perben álló fél helyett, pl. perfelvételt, elmaradás igazolását.⁹ De a per értelmében csak a törvényes képviselő vagy a meghatalmazott szólalhatott fel.

M e g h a t a l m a z o t t a t, p r ó k á t o r t (*procurator*) a törvényes korú férfi és nő egyaránt vallhatott. A meghatalmazásra vonatkozó okiratot *litterae procurationae*-nak nevezték, amelyet jogérvényesen csak közhitelű pecsét alatt lehetett kiállítani. A kik ilyennel bírtak, mint a király, az ország rendes birái, a hiteles helyek, a városok, az érsekek és püspökök, a vránai perjel, valamint később az örökös és szabad ispánok és Rácország despotája saját pecsétjük alatt vallhatták prókátort.¹⁰ Szükségképpen volt a képviselet a királyi kincstár, a nem törvényes korúak, az egyházi és világi testületek részére.

A királynak kezdettől fogva szüksége volt meghatalmazottra, prókátorra, a ki a királyi kincstár érdekeit a bíróság előtt képviselje. Az oklevelek már a XII. században említik a királyi prókátorokat,¹¹ a kik kezdetben esetről-esetre kapták megbízásukat a királyi gyűrűs pecsét alatt. Később Zsigmond korában már állandóan alkalmazták őket a királyi udvarban,- a királyi ügyek igazgatójának vezetése alatt. A k i r á l y i ü g y v é d e k, prókátorok védték a király nevében lazókat, a kik a királytól védelmi levelet kaptak (*litterae protectionales*), valamint azon adománybirtokosokat, a kiknek birtokaira nézve a király szavatosságot vállalt.¹²

A prókátortól különbözött a s z ó s z ó l ó (*prolocutor, collocutor, Fürsprecher*), a ki nem a fél helyett, nem annak képviseletében, hanem a féllel együtt jelenik meg a bíróság

⁹ L. pl. H. O. VII. 361. Z. O. III. 406.

¹⁰ *Werbóczy* HK. II. r. 13. ez. 6. §. Superiorcs itaque praecti ut archiepiscopi, et episcopi: nec non prior auranæ: ac comités liberi. et perpetui, regni: etiam Ra.sciae Despotos: per literas eorum veris propriis et notoriis sigillis ipsorum roboratas, *procuratores constituendi facultatem habent.* „ „

¹¹ Tévesen állítja *Hajnik* (id. m.) S2. 1.). hogy királyi prókátorokkal a XIV. század elején találkozunk. -- L. pl. *Wenzel* II. 217. 1250. év: P. plebanus de Papa et D. de Stergoa *procurators domini regis.*

¹² *Hajnik* id. m. 182. es kv. 1.

előtt, hogy a peres felet támogassa és őt a per formáságaira kioktatván, az azok ellen vetés hátrányától megóvja. Szószólkókkal csak az alsóbb fokú bíróságoknál találkozunk. A városi jogok szerint a városi bíróság tartozott a felek részére *prolocutor-ról* gondoskodni.¹³

Mellék személyek gyanánt jelentkeznek a perben az avatkozó (*inger ens*) és a szavatos (*evictor*). Az avatkozó felperes mellékszemélye, kinek felperessel közös érdeke van. E közös jogi érdek, a mit igazolni kellett, alapulhatott rokonságon, szomszédságon, vagy szerződésen. A királyi *fiscus* avatkozhatott a királyi jog alapján. Az avatkozás a végső ítélet meghozataláig történhetett (*usque ad difinitivam sententiam*), de a királyi *fiscus* még a végrehajtásnál is avatkozhatott. Avatkozásnak csak olyan perekben lehetett helye, a melyek valamely jog megszerzésére irányulnak, ellenben nem lehetett helye birtokháborítási és zálogpereikben. Ha a bíróság avatkozó jogát megállapította és felperes alperessel kiegyezett, az avatkozó a pert saját felperessége alatt folytathatta.¹⁴

A szavatos (*evictor, expeditor*) alperes mellékszemélye, a ki alperest védelmezte és esetleg a szenvedett veszteségért kárpótolta. Szavatosságot a birtok elidegenítése (eladása, elcserélése vagy elajándékozása) vagy elzálogosítása alkalmával bevallás útján volt szokásos elvállalni és a bevalló levelekbe beiktatni. Ehhez képest a szavatosság csak szerződés alapján áll fenn, de rendszerint az utódokra is átszállott. Birtokadományozásnál a király is vállalhatott szavatosságot. A szavatos csak az ítélet meghozataláig szavatol, azután már nem köteles felelni. Ha szavatos a szavatosságot elvállalta, akkor alperes helyébe lépett, a pert ezentúl ő ellene folytatták, ha nem vállalta el és alperes a pert elvesztette, a birtok értékét megtéríteni tartozott.¹⁵

A peres eljárás szabály szerint a felperes pa-

¹³ Z. O. II. 18-20. H. O. IV. 146. *Fejér C. D. IX. 2. 237. Király, Pozsony város joga* 328-329.

¹⁴ HJK. II. 84. 85. *Kitonich, Directio Methodica VII. 20. 1. §. Szegedi, Tripertitum Juris Hung. Tyrocinium II. 85.*

¹⁵ L. a .szavatosságra nézve *Fejér C. D. IV. 1. 165. 192. IV. 2. 516. VI. 2. 286. IX. 4. 272. Wenzel VI. 510. VII. 91-92. 148. VIII. 155. XII. 268. Sztáray Okl. I. 295. K. O. 1. 147. Werbőczy HK. I. 31. 74.*

n a s z t é t e l é v e l v e s z i k e z d e t é t , a m i d ő n f e l p e r e s a b í r ó s á g e l é j á r u l v á n , k é r i , h o g y e l l e n f e l é t , a z a l p e r e s t s z a b á l y s z e r ű i d é z é s á t t a l m e g j e l e n é s r e k é n y s z e r í t s e . H a a k i r á l y , a n á d o r , v a g y m á s k i r á l y i f ő t i s z t t ö r v é n y k e z ő g y ű l e s t t a r t o t t , a k k o r e l ő z e t e s i d é z é s n e k n e m v o l t h e l y e , h a n e m b á r k i p a n a s z á v a l a g y ű l e s e n j e l e n l e v ő e l l e n f e l e e l l e n é b e n f e l l é p h e t e t t é s a b í r ó a p a n a s z é s a v é d e l e m m e g h a l l g a t á s a u t á n a z ű g y t á r g y a l á s á r a h a t á r n a p o t t ű z ő t t .

Legrégibb módja az idézésnek a p e c s é t k ű l d é s (*missio sigilli*) volt, melyről már Szent László és Kálmán decretumai rendelkeznek. A pecsétküldéssel való idézésről részletesebb adataink azonban nincsenek, de bizonyosnak látszik, hogy az nem tisztán a fél általi idézés, mint a germán *manntio*, hanem közelebb áll a bíróság általi idézéshez, a germán *bennito-hoz*. Erről tanúskodnak a *sigillum mittere*, *sigillum dare* és *sigillum projicere* kifejezések. Pecsétküldéssel éltek úgy is magasabb, mint az alsóbb fokú, úgy az egyházi, mint a világi bíróságok. Az idézés mindig alperes bíróságának pecsétjével történt; ha tehát az alperes egyházi volt, az egyházi bíróság küldte a pecsétet.¹⁸ Az idéző pecsét alatt azonban nem az okmányon használt pecsétet kell értenünk, hanem bizonyos jelvényt, b i l l o g o t , a melyet felperes a poroszlóval együtt vitt ellenfelére.¹⁷

A pecséttel való idézést később a poroszló maga végezte és ő tett arról bizonyoságot, de már az 1231. évi decretum 21. cikke elrendelte, hogy az idézést a poroszló csak a hiteles helyek közreműködése mellett eszközölheti, a midőn már a megtörtént idézésről a hiteles hely állított ki bizonyoságlevelet. Ugyanezt a megyei bíróság elé idézésre nézve előírta az 1290. évi decretum 5. cikke.¹⁸

Az idézést eleinte általán *citatio-nak* nevezték. A XIII-ik

¹⁸ A pecséttel való idézésről: Decr. St. Ladisl. I. 42. III. 3. 23-27. Decr. Coloimani I. 2. 5. 6. 14. A zsinati bíróság előtt mindenki pecsét nélkül idézve is tartozott megjelenni: Decr. Colom. I. 2. ad quam quicumque etiam *sine sigiUo vocatus* non venerit, reus iudicio érit. I. 23. Judex injuste causam discutiens, ad curiam regis cum sigilk» cogatur; scd *sine sigillo* ad synodum.

¹⁷ Pray G., Syntagma hist. de sigillis 5. 1. L. még Homyik János, Az idéző pecsétről, Akad. Értés. IV. f.öt.

¹⁸ Item nullus sine testimonio capitulorum vei conventuum, ad prenciam curiaium comitum vel viccomitum citari possit.

század végével már ezt az elnevezést csak az alsóbb bíróság elé való idézésre alkalmazták, ellenben a magasabb, a királyi bíróságok elé idézést *evocatio-nak* mondják, mely a magasabb bíró parancslevele (*mandatum evocatorium*) alapján történt és pedig megjelölésével annak a királyi vagy nádori embernek, a ki azt a hiteles hely közbenjárása mellett eszközölni fogja.

Ha alperes, a szabályszerű idézés daczára a kitűzött határon meg nem jelent, nem lett azonnal pervesztes, hanem csak bírságot fizetett a bírói pecsét megsértéséért, a bíró tekintély megvetéséért. Szent László decretuma szerint háromszöri idézésnek volt helye. A ki az első és a második idézés meg nem jelenik, öt-öt pénzt fizet, a harmadik sikertelen idézés esetén pedig perét veszti és nyírt fejfel szolgálként eladják adósságáért.¹⁹

A későbbi források – így már a várad! regestrum – hétszeri idézést említnek.²⁰ Az eljárás rendszerint az volt, hogy a többszöri: háromszöri, hatszöri, sőt a szlavóniai státútum szerint hétszeri idézés után felperest alperes birtokába bevezették (*missio in possessionem*), a ki bizonyos ideig – 15 napig – a birtokon tartózkodott és ott ellátást nyert. E bevezetés után három megyebeli vásáron ia pert kikiáltották (*trivia forensis proclamatio*) és ha alperes akkor sem jelentkezett, véglegesen marasztalták és felperest a birtokba iktatták.²¹

A bírósági határnapok a felsőbb bíróságoknál a XIII. század második felében már valamely ünnepnap nyolczadára szólottak (*octavae iudiciales*). A törvénykezési nyolczadok az illető ünnepnap nyolczadán vették kezdetüket, de a feleknek nem kellett szükségkép a nyolczad elején megjelenni, hanem elég volt, ha annak folyamán megjelenési kötelességüknek eleget tettek. A vidéki, nevezetesen a megyei és a városi bíróságoknál a nyolczadok nem

¹⁹ Decr. St. Ladisl. III. 26. Si quis sigillum iudicis negligens, ad causam non venerit: primo quinque pensis puniatur; si secundo, totidem si tertio, rationem perdat et tonsus, reddatur pro debito. L. még I. 42.

²⁰ Váradi Regestr. 178. pont. Wenzel VI. 445. N. O. VI. 148.

²¹ L. az 1273. évi szlavóniai státútum 3. pont. Endlicher 537. I. N. O. VI. 11. és 149.

voltak szokásosak. E bíróságok már a XIV-ik században kéthetenkint, majd később ennél is gyakrabban tartottak ítélelőszékeket.²²

Ha valaki a királyi kúriába idézve ellenfelével perbe szállani nem akart és onnan királyi engedély nélkül távozott, nemcsak pervesztessé lett, hanem büntetésül a felperes által igényelt összeg kétszeresét tartozott megfizetni.²³

3. §. A bizonyítási jog és a bizonyítási eljárás.*

Ha a peres felek a kitűzött határidőben a bíróság előtt megjelentek, felperes előadta panaszát vagy igényét, melyre következett alperes válasza, beismerése vagy tagadása. Felperes panaszának minden egyes tételét vagy el kellett ismereni, vagy vissza kellett utasítani. E szigorú formáságot Károly Róbert szüntette meg és elégségesnek jelentette ki, ha alperes magát felperes panaszában ártatlannak nyilvánítja.¹

Alperes érdemleges válasza következtében a per függővé lett (*litis pendentia*), a minek az a fontos következménye volt, hogy a peres ellenfél más ügyben idézni nem lehetett.² Ha alperes tagadta felperes igényét, következett a bizonyítási eljárás, melyre a ibinó! újabb határidőt tűzött ki.

A középkori bizonyítási eljárás merőben alaki jele. A bizonyítási eszközök csak elégtételi formák az ellenfél részére, s nem arra valók, hogy a bíró a peres ügy tekintetében meggyőződjék az anyagi igazság mi-

²²Hajnik id. m. 208-209. 1.

²³Decr. St. Ladisl. I. 41. Si quis vero nobilium seu militum aut comitum in curiam s aus a lítium veniens, ad regale palatium cum suo litigatore non st etc rit, et regio nuncio vocatus sine regis licentia domum perrexit, rationem perdat, et insu per, si quid iah eo abstulerit, dupliciter reddat.

* *Irodalom: K. Kitionich János*, id. m. (*Torkos József*) Dissertatio polii: ticoi antiquaria de ferri candentis ordalio aevo medio apud Hungaros usi; tato 1747. *Botka Tivadar*, De duellis Hungarorum litis decisoriiis 1829. *Pesty Fr.*, A perdöntő bajvívások története Magyarországon 1867. *Hajnik*, A perdöntő eskü és az előzetes tanúbizonyítás a középkori perjogban 1881: Az okirati bizonyítás a középkori magyar perjogban 1886. és id. m. 249-384. ,1.

¹ L. Károly Róbert 1324. évben kiadott rendeletét, *Hajnik* id. m. 337-338. ,1. és Tamás viaj da 1342. évi rendeletét, *Fejér* C. D. VIII. 4. 620.

² A „litis pendentia”-ra nézve lásd pl. *Wenzel* X. 194. 255. *Hajnik* d. m. 218. 1.

voltáról A bizonyítékokat a bíró szabadon nem mérlegelhet-
te, hanem csak felügyelt arra, hogy a peres felek a szokás vagy
a törvény szerint megállapított perbeli formákat kellően al-
kalmazzák és azok sikerültéhez vagy nem sikerültéhez képest
mentette fel vagy marasztalta el alperest. A bíró az ítéletet
nem jogi meggyőződése szerint hozta, de a perbeli formák
kimenetele szerint, tekintet nélkül az anyagi igazságra.

A régi magyar per jogban csak két perdöntő bizo-
nyítási eszköz volt: az eskü és az isten-
ítélet. A tanúbizonyítás (*humánium testimonium*) csak elő-
zetes bizonyítási eszköz gyanánt szolgált annak megállapítása
végett, hogy melyik peres fél szolgáltassa a perdöntő bizo-
nyítékot. Mint harmadik perdöntő bizonyítási eszköz a z o k i
r a t jelentkezik, mely már anyagi természetű bizonyítási
eszközt képezett és a XIII. század óta, a midőn a királyon kí-
vül mások is közhitelű pecséhez jutnak, mindegyre fokozódó
jelentőséghez jutott a bizonyítási jog terén.

1. Az eskü és az eskütársak.

A középkori perjognak leggyakrabban alkalmazott bizo-
nyítási eszköze, bizonyítási formája az eskü, mely, lényeg-
ét tekintve, merően szubjektív és alaki bizonyítási eszköz,
mely egyáltalában nem arra való, hogy a bíró meggyőződjék
az anyagi igazságról, hanem, hogy a perbenálló fél elégtételt
adjon az ellenfélnek.

Az eskü nem más, mint az egyik vagy a másik perben
álló fél állításának vagy tagadásának megerősítése, az Istenre
való hivatkozással. Az esküt a peres fél vagy maga teszi le,
vagy pedig az eskütársakkal avagy tanukkal együttesen. Hogy
melyik fél bizonyítson esküvel, az előzetes bizonyítási eljárás
alapján, a midőn mindenik fél hivatkozhatott tanukra és ok-
mányokra, a bíró állapította meg, kivéve azt az esetet, a mi-
dőn az esküt az egyik peres fél a másiknak önkényt felaján-
lotta.³ Egyforma körülmények között az a szabály, hogy ál-
peres közelebb áll az eskühöz. Felperes egyszerű vádjával,
vagy panaszával szemben alperes esküje által menekült.
Adóssági perekben, ha felperes nem volt képes követelését
tanukkal, okirattal vagy zálogadással bizonyítani, alperest il-
lette az eskü arra nézve, hogy a kötelmi viszony nem áll fenn,

³Fejér C. D. II. 228-229. Wenzel III. 31-32. XII. 638. N. O. VIII. 325.

ha pedig alperes elismerte a zálogadást s ezáltal a kötelmi viszony fennállását s csak a tartozás mennyisége volt kétséges, ezt viszont felperes esküje dönti el.⁴

Az a helyes jogelv: *affirmani incumbit probatio* már a XIII. század folyamán felfedezhető okleveleinkben, a mely szerint, ha felperes nem bizonyított, alperest minden bizonyítás nélkül fel kell menteni.⁵ De ez a jogelv a középkorban nem emelkedett teljesen érvényre, különösen nem a büntető perekben, a melyekben alperesnek esküvel kellett magát tisztáznia.

A perben álló fél rendszerint nem maga esküszik, hanem eskütársakkal való bizonyítás tisztán alaki bizonyítási eszközt szolgáltatott. A cél az volt, hogy az eskütársak a perbeli formának eleget tegyenek és így nekik a perbeli tényekről mit sem kellett tudniok, csak arra esküsznek, hogy az illető peres fél igaz, becsületes ember, tehát esküje nem lehet hamis. Az eskütársakat kezdetben a rokonság, a nemzetség tagjaiból vették, éppen azokból, kiktől elfogulatlan bizonyítást nem lehet várni, s a kiket az újabb perjog, mint aggályos tanukat kizár. Magyarozatát ez abban találja, hogy egyrészt a nemzetség tagjai leginkább ismerhetők a peres felet, vájjon szavahihető ember-e, másrészt, ha a peres fél nemzetsége fellépett mellette, ha védelmébe vette, akkor őt éltetni nem lehetett; ha ellenben a nemzetség tagjai nem esküdtek meg mellette, elvesztés lett. Később, midőn már a nemzetségi kötelék ereje hanyatlani kezdett, arra fektették a főszűlyt, hogy az eskütársak a szomszédokból, a község- vagy megyebeliekből vétessenek.⁶

Az eskütársak száma a polgári perben a per értékétől, büntető perben a büntetett nagyságától függött és ezekhez viszonyítva 3, 6, 12, 24, 36, 72, sőt gyakran 144 eskütársat is kívántak. Az eskü hitelessége és bizonyító ereje a rendi állás szerint különbözött, és határozott értékben meg volt állapítva. A vegeyházbeli királyok korában az igazi bárók, va-

⁴ L. IV. Béla 1251. évi zsidóprivilegiumának 2., 3. és 4. pontjait. *Tödlischer* 473-474.

⁵ *Fejér* C. D. IV. 2. 173. 1253. év: et licet sufficere debuisset ad imponendum actori silentium. cum actore non probante, reus eisi nihil praestiterit, absolvi debeat.

⁶ L. pl. *Fejér* C. D. IX. 2. 547. IX. 4. 270. Z. O. I. 611,

lamint a főpapok esküje 10 márkát (40 aranyforintot),⁷ a nemeseké 1 márkát (4 aranyforintot) a jobbágyoké $\frac{1}{4}$ márkát, (1 forintot) ért. A városi polgárnak esküje a városon kívül a jobbágy esküjének értékével bírt. Minthogy a kívánt eskütársak száma gyakran igen nagyra emelkedhetett, egyes városok már a XIII. században azt a kiváltságot kapták, hogy polgáraitól bármily súlyos büntettnél több mint 12 eskütársat követelni nem lehet. A tárnoki jog szerint azonban 24, 48, sőt több eskütársat is alkalmaztak.⁸

Szabály volt az is, hogy a perben álló fél vele hasonrendi állású eskütársakkal (*sibi similibus*) esküszik. Később azonban meg volt engedve, hogy a jobbágy adóssági perekben jobbágytársaival a nemes ellen esküt tehessen.⁹ Megkívántott, hogy az eskütárs birtokos egyén, törvényes korú s tanúskodásra alkalmas legyen.

Az esküt rendszerint a templomban a kereszt vagy valamely ereklye érintése mellett tették le; de letehető volt másutt is, az esküt megítélő bíróság minősége vagy az esküttevő peres fél kiváltságolt jogállása szerint. Az eskü letévése szigorú formákhoz volt kötve, melynek elvétése, pl. a kéznek az oltárról való levétele vagy a szó elhibázása, peresztést vont maga után. Ezt szintén Károly Róbert enyhítette, a mennyiben megengedte az elhibázott eskü háromszori ismétlését.

Sajátos esküforma volt a földre letett eskü (*iuramentum super ferram*) birtokperekben. A peres fél és az eskütársak fedetlen fővel a vitás földterületre állva s fejükre göröngyöt téve mondták el az előirt esküformát, a melyet a legünnepélyesebb eskünek tartottak.¹⁰ A zsidó pedig az előirt öltözetben a nap felé fordulva esküdött; ünnepélyes eskünel Mózes törvénykönyvét érintette (*iuramentum Rodale*), kisebb ügyekben pedig a zsinagóga gyűrűfogantyúját.¹¹

⁷ Werbőczy HK. II. r. 40. ez.

⁸ Hajnik, A perdöntő eskü 1881. 49. és ikv. 1.

⁹ Werbőczy HK. II. r. 33. ez.

¹⁰ Wenzel V. 230. „sicut moris est iurari-e super terram, reeipiendo terram ad manus, et iponendo super capita iurabamnt eo, quod eodum quhv que porciones terre contenciose sint et fucrint de ihereditario iure filiorum B. predictorum. L. még Wenzel VIII. 206. Z. O. I. 80.

¹¹ IV. Béla 1251. évi zsidóprivilegiuma, 18. pont: Item statuimus ut nullus iuret pro re modica super librum Moisis, qui rodale apeitatur, nisi ad nostram vocatus fuerit m ai estai cm. L. még HK. III. r. 36. sz.

2. A t a n ú k.

A tanukkal való- bizonyítás kezdetben szintén csak alaki bizonyítási eszközt szolgáltatott. A bizonyítási erő nem a tanuk vallomásában, hanem esküjükben rejtett. A tanukat kezdetben nem vallatták, nem kendezték ki a perbeli ténykörülmenyekre nézve az igazság kiderítése végett, hanem megegyeztek a tanút állító fél állításának erősítésére.

A középkori perjogban kétféle tanubizonyítást találunk: a régiebb az alaki t a n ú b i z o n y í t á s t (*humánium testimonium* és az újabb az anyagi, a n y o m o z ó t a n u b i z o n y í t á s t (*inquisitio*).

Az alaki t a n ú b i z o n y í t á s lényegileg megegyezik az eskütársakkal való bizonyítással. Ez is csak perbeli forma volt és nem arra irányult, hogy a bíróban meggyőződést keltsen az anyagi igazság mivolta iránt. Midőn a nemzetségi kötelék meglazult, a nemzetség tagjait, mint eskütársakat a tanuk váltották fel és pedig a szomszédos vagy községi tanuk, a kik, miként előbb a nemzetségi eskütársak, csak a peres fél szavahihetőségére esküdtek. Az alaki tanubizonyításnál az eskü éppen úgy, mint az eskütársak esküje, *assertorius*, m e g e r ő s í t ő j e l l e g ű, mely csupán nagyobb erőt kölcsönöz a peres fél esküjének.

Kezdetben csakis ü g y l e t i t a n u k a t volt szabad alkalmazni, a kik bizonyos ügylet megkötésénél jelen voltak, és a kiknek neveit az ügyletről kiállított okmányban felemlítették, hogy az abban foglaltakra nézve utóbb tanúskodhasanak.¹² Később a s z a b a d t a n ú s k o d á s elve lépett életbe. Bárkit, a kinek az ügyről bármi tudomása volt, lehetett tanuként előállítani. Innét a hamis tanúskodás nagymérvű elterjedése, a melynek megakadályozása végett hozta létre a középkori perjog a tanuk megbízhatóságának igazolására vonatkozó intézkedéseket. A tanukban bizonyos kellékek voltak szükségesek, a melyek ha nem voltak meg, az ellenfél ki fogást tehetett. Á l t a l á n o s a n m e g k í v á n t k e l l é k e k: a) a törvényes kor; b) a tudomás lehetősége (ezért ki-

¹² Az ügyleti tanuk alkalmazását már Szent László elrendeli a vásáron való adásvételnél II. 7. *Si verō in mercatu fit contractus, fiat corum iudice et teloinatore et testibus.* Majd Kálmán a (keresztény és zsidók közötti kölcsön és adásvételi szerződéseknél II. 2. „ac nomiria *testium* in charitulam seritaare faciant”. II. 3. „rem et nom ina *testium* in chant ul a seribere faciat”. L. még pl. *Fejér* C. D. II. 90. *Wenzel* I. 54. 59. VI. 169. 557. 1.

vánták, hogy a tanú rokon vagy-községbeli legyen); c) az el lenféllel hasonló rendi állás; d) jó hírnév; e) családos állapot és f) földbirtok.¹³ Már Szent István kimondta, hogy világi egyházi ellen, rabszolga szabad ellen nem tanúskodhatnak. A kiváltságolt községek lakói azt a kiváltságot élvezték, hogy ellenükben csak községbeliek vagy hasonló szabadsággal bírók tanúskodhattak. Majd később általános elv, hogy nemes ellen csak nemes, szász ellen szász, kun ellen kun tanúskodhatik. Zsidó ellen keresztény csak úgy tanúskodhatott, ha zsidó tanú is volt.¹⁴

A tanúbizonyítás formai jellege idézte elő, hogy ha valamely fél tanukat állított, a másik fél ellentanúkra hivatkozhatott, a mikor a bírónak volt feladata a perbeli körülmények, nevezetesen tanúk számának vagy szavahihetőségének mérlegelésével megállapítani, hogy melyik fél tanúit bocsássa perdöntő esküre. Általános elv, hogy egyenlő körülmények között alperes áll közelebb a bizonyításhoz.¹⁵ Nem valamenyny tanú esküdött, hanem csak azok, kiket a bíró vagy ellenfél kijelölt. A tanú esküjének tartalma teljesen azonos volt a fél esküjének tartalmával.

Az alaki tanúbizonyítás (*humánium testimonium*) mellett azonban már az Árpád-korszak végével egy másik tanúbizonyítást is találunk, az a n y a g i vagy n y o m o z ó t a n t i b i z o n y í t á s t (*inquisitio*), a mély eredetében a szomszédokkal és községbeliekkel való tanúbizonyításhoz kapcsolódott. A király a kincstárt érdeklő ügyekben, nevezetesen a várföldek hovatartozását, a várjobbágyság, várnépek és udvarnokok *status-át* vitató perekben elrendelte a szomszédok és a községbeliek kihallgatását.¹⁶ A bíró, a ki ezt a parancsot kapta, a tanukat előzetesen megeskette az i g a z s á g k i m o n d á s á r a (*ad veritatem dicere*) és azután vallomásaikat

¹³ Decr. St. Steph. Ií. 3. Testes autem et acusatores sine aliqua infamia, uxores et fi H os habentes et omnino Christum praedicantes. L. még Doctr. Colomani I. 26. és 27.

¹⁴ Decr. St. Steph. II. 19. 55. A városokra nézve Nagyszombat 1238. év 3. pont. Zágráb 1242. év 9. pont. Pesth 1244. év 14. pont. Vasvár 1279. év 5. pont. *Endlicher*nél. A zsidókra nézve iaz 1251. évi (kiváltsága levél 1. pont. A szászokra nézve 1224. évi kiváltságlevél¹ 11. pont.

¹⁵ Ezzel ellenkező kiváltságot élveztek a szamobori (*Endlicher* 456-457.) és a petrinai hospesek (*Wenzel* XI. 182.) V. ö. *Hajnik* id. m. 280. l.

¹⁶ L. pl. *Wenzel* I. 132. *Fejér* C. D. II. 111. IV. 1. 263. IV. 3. 520.

írásba foglalva, a királyi udvarba küldötte, a hol a nyomozás útján kivett vallomások alapján hozták meg az ítéletet. Majd később a tatárjárás után ilyen általános nyomozó eljárást tartottak a királyi jogok, valamint a hatalmaskodás, lopás, rablás és más súlyosabb bűntettek megállapítása végett; úgy, hogy az 1298. évi decretum szerint már a nyomozó tanubizonyítás, mint rendes és általános bizonyítási eszköz jelentkezik.¹⁷

a) Az alaki tanukat az egyik perben álló fél állítja elő, a nyomozó tanukat a bíró hívja fel tetszése szerint és pedig azok közül, a kikről tudja, hogy a szóban forgó perbeli körülményekről tudomásuk van; b) az alaki tanubizonyításnál a tanuk esküje *assevtovius*, megerősítő eskü, mely a tanuállító fél esküjét megerősíti, ellenben a nyomozási tanuk esküje *promissorius* eskü, ígérő eskü az igazság kimondására; c) míg az alaki tanuknál a bizonyítás lényege az esküben rejlik, addig a nyomozó tanubizonyításnál a bizonyítékot a tanuk vallomása szolgáltatja; d) az alaki tanuk csak a tanuállító fél javára esküsznek, vagy egyáltalában nem esküsznek; éppen azért az alaki tanubizonyítás merően egyoldalú, csak az egyik fél javára szolgáló bizonyítási eszköz, holott a nyomozási tanuk vallomása kétoldalú bizonyítási eszközt nyújt, mely éppen úgy az egyik, mint a másik fél javára szolgálhat.

A nyomozó tanubizonyításból, a frank *inquisitio per testes*-ből, a nyugati jogban, nevezetesen Angliában, az eskü d t s z é k i n t é z m é n y fejlődött ki.¹⁸ Nálunk azonban ez a fejlődés nem állott elő. A nyomozó tanubizonyítás beékelődik az alaki bizonyítási eszközök közé, előzetes bizonyítási eszközzé lesz és csak arra szolgál, hogy a bíró megállapíthassa, melyik perben álló fél részére ítélje meg a per döntő esküt vagy a baj vívást. Nem is volt általános jelentőségű bizonyítási eszköz, mert csak a status- és egynemely birtokjogi perekben, valamint bizonyos bűnesetekben alkalmazták. A későbbi perjog a tulajdonképpeni jogviták eldöntésénél főleg az okirati bizonyításra támaszkodott.¹⁹

¹⁷Lásd az 1298:45. és 46. cikkeket.

¹⁸Bebizonyította ezt *Brunner*, Die Entstehung der Schwurgerichte 1871.

¹⁹*Hajnik*, id. mi. 386. és kv. 1. Ugyanő <a nyomozó vagy az anyagi tanubizonyítást, az *inquisitiót* régi nyelvelmékekre támaszkodva „tudó* mányvéterVnek nevezi. Lásd 283. .1. 39. jegyzet.

3. Az istenítéletek (*ordalia*).

A középkori perjogban a bizonyítási eszközök legerősebb neme volt az istenítélet, mely különösen a büntető perekben bírt nagy jelentőséggel. Az istenítélet, (*indicium, examen*) lényegét tekintve hivatkozás istenre, hogy ő, mint legfőbb bíró, döntsön a peres felek között. Azon vallásos meggyőződésen sarkallik, hogy a mindentudó Isten mindenkor az ártatlan védelmére kel és annak érdekében csodákat művel.

A nyugati népeknél az istenítélet még a pogánykorból veszi eredetét; valószínűleg nálunk is, habár ezt biztosan megállapítani nem tudjuk. A keresztény egyház az istenítéletet, mint istenkísértést ellenezte, de nem volt képes a hívek téves felfogását megszüntetni és az istenítéleteket a peres eljárásból kiküszöbölni, azért iparkodott azokat keresztény vallási formákkal körülvenni. Ehhez képest az istenítélet nálunk is az egyház részvétele mellett foglalt helyet vallási szertartások kíséretében. Az istenítélet alá vetett félnek három napig kellett böjtölni, gyónni és megáldozni; a minnek az volt a célja, hogy a bűnöst vallomásra bírják. Az ítéletben ki kellett mondani, hogy melyik egyházban történjék az istenítélet, a próba megtartása. A próbát a *pristaldus* vezette a kijelölt egyház emberének közreműködésével. Ezekon kívül Szent László törvénye szerint még három tanúnak kellett jelen lenni. Kálmán a próbák megtartását a székesegyházakra szorította, s ezeken kívül a pozsonyi és nyitrai egyházakra.²⁰ Az az egyház vagy káptalan, a mely előtt a próba helyet foglalt, a bíróságnak bizonyító! levelet (*litterae relatoriae*) küldött a próba kimeneteléről és az általa megtartott istenítéletekről jegyzéket, *registrumot* vezetett. Így keletkezett a *váradiregestrum*, mely a váradi káptalan előtt II. Endre korában tartott istenítéleteket tartalmazza.²¹ De ezen kívül hite-

²⁰ Decr. St. Ladisl. I. 28. Quoties vei aqua vel ferro iudicium factum fuerit, initorisin-t ibi ties idonei testes, jurando iure probati, qui et inn« centis innocentiam, et e contra culpabilis culpa m peribibeant. Presbyter de ferro duas pensas, et de aqua unam pensam accipiat. – Decr. Coloman i T. 22 Iudicium ferri et aquae in aliqua ceci esi a fieri interdicitur, nisi in scie episcopi et majoribus pnaepositoris, ut Posenii et Nrtriae.

²¹ A Váradi Regestrumot először kiadta Endlicher, *Monuments Arpadiana* 640-742.; párhuzamos magyar szöveggel és magyarázatokkal *Kandra Kabos*, A váradi regestrum 1808; a szöveg időrendi megállapítás

les adataink vannak az Esztergomban, Aradon, Budán, Egerben és Kalocsán tartott vaspróbákról is.

Az istenítéleteknek nyugaton dívó számos neme közül nálunk csak három volt szokásban: *a) a víz- és b) a vaspróba*, mint egyoldalú, valamint *c) a b a j v í v á s*, mint kétoldalú istenítélet.

A víz- és a vaspróbát (*iudicium, examen, praeda*) már Szent László decretumai említik. A vízpróba végrehajtási módozataira nézve azonban adataink nincsenek; csak annyit tudunk, hogy kétféle vízpróbát alkalmaztak: forróvíz- és hidegvízpróbát és hogy a vízpróba a vaspróbánál enyhébb volt.

Tüzetesebb adataink csak a vaspróbáról vannak a váradi regesírumban. Ezt akként hajtották végre, hogy 1-3 font súlyú vasat izzóvá tettek, a melyet bizonyos szertartások és szavak kíséretében meg kellett fogni és bizonyos helyre elvinni. Ezután a kezét begöngyölték és a göngy a következő vasárnapig lepecsételve rajta maradt, a midőn azt felbontván, a kezét megvizsgálták, hogy a próba kimenetele felett döntsenek, vájjon az illető peresztes-e vagy sem? Ha a kéz épen maradt, akkor az illető peresfél tisztázta vagy igazolta magát (*mundatus vel iustificatus est*), ha megperzselődött, akkor elbukottnak volt tekintendő (*combustus esi*).²²

A próbákat alkalmazták nemcsak büntető, hanem polgári perekben is. A próbának alá voltak vetve nemcsak a nemnemesek, hanem a nemesek is, férfiak éppen úgy, mint a nők. Megkívánták azonban, hogy az illető egészséges és teljes erőben legyen; ha beteg volt, időhalasztást nyert vagy pedig megengedték, hogy magát helyettesítse. Hasonlóképpen helyettesítésnek volt helye az előhaladott kor vagy a kéz hiánya esetén. Ilyenkor az atya helyett a fiú, anya helyett a leány, a testvér helyett a testvér vethette magát alá a próbának. Bizonyos esetekben csak helyettes útján lehetett a próbát alkalmazni: mint a királyi *fiscus* és egyházi intézetek pereiben. A pertársak közül rendszerint csak egy tartozott ma-

sával és bő magyarázatokkal *Karácsonyi János* és *Borovszky Samu*, Regesstrum Varadinense examenum ferri eandentis ordine chronologico digestum 1903.

²² Mindezekre nézve lásd a Váradi Regesstrumot.

gát a próbának alávetni. Polgári perekben, úgy látszik, általában meg volt engedve a helyettesítés.²³

A próbák az Árpádkor végén eltűnnek a magyar per jogból és pedig azért, mert az 1279-iki budai zsinat 8-ik pontja az 1215. évben tartott IV. laterani közzsínat határozatára támaszkodva szigorúan megtiltotta, hogy a próbák megtartásánál egyháziak közreműködjenek.²⁴

A próbák megszűnése még inkább előtérbe helyezte a kétoldalú istenítéletet, a bajvívás alkalmazását. A *duellum-ot* már a XIII. század egyik oklevele „baj”-nak nevezi,²⁵ innen a bajvívás elnevezés. Határozott említést tesz a bajvívásról, mint már szokásos intézményről az aranybulla 12. cikke.²⁶ Ez időtől kezdve a bajvívás folyton gyakorlatban volt mindaddig, mígnem Mátyás 1486. évi decretumának 18. eszköz volt és az egyházit kivéve, minden bíróság alkalmazását csak a lovagi bíróság, *curia militaris* előtt engedte meg.

A bajvívás a XIII-XV. századokban rendes bizonyítási eszköz volt és az egyházit kivéve minden bíróság alkalmazhatta, vagy a felek megegyezése, vagy bírói határozat alapján. Polgári perben csak akkor lehetett helye, ha mindkét fél abban megegyezett,²⁷ ha az előzetes bizonyítás hiányzott vagy egyenlő értékű volt.²⁸ Büntető perben a bíró bizonyos

²³ V. ö. Várad Regestr. 2. 13. 29. 37. 71. 90. 91. 161. 303. 339. pontjait.

²⁴ „Nullus clericus . . . purgationiaque ferventis aut frigide, seu feriantis ritum cuiuslibet benedictionis aut consecrationis impendat, seipsum quod si ex huiusmodi imors vel membri mutilatio fuerit subsecuta, in regula ritatis laqueum non evadent”. *Endlicher* 569. .

²⁵ *Wenzel*, I. 283. 1231. év: secundum vero juris rationem conscientia magistrorum nostrorum inter ipsos, quod vulgo dicitur boij adjudicavimus.

²⁶ Uxores . . . in duello succumbentium . . . non fraudentur dote sua. L. még *Wenzel* II. 243. VII. 228-229. – A bajvívásról tüzetesen értekeznek *Botka*, *Pesty* és *Hajnik* fentebb idézett munkáikban.

²⁷ Az 1273. évi szlavóniai statútum <a bajvívással való bizonyítást csak a peres felek kölcsönös megegyezése alapján engedi meg, 11. pont: Item in una causa, sive actor reo defenat, isive reus lactori référât sacra; mentum, iudex inter ipsos duellum non possit iudicare, sed per sacramentum causa debeait emanere, nisi partes examen duellii assumpserint spontanea voluntate.

²⁸ *Wenzel* VII. 229. *Kubinyi*, iMonum. II. 71. V. ö. *Hajnik* id. m. 262. es kv. L A peres fél részéről a bajvívásra való kihívás a pálczának (sigmim duelli) átadása által (történik. Jogi forrásaink ezt „czövek”-nek

esetekben tartozott a bajvívást elrendelni, így hűtlenség, fel ségsértés, pénzhamisítás és más súlyosabb bűnügyeknél.²⁹

A városi kiváltságlevelek következtében a polgárság azt a kiváltságot élvezte, hogy bűnvádi perekben a bajvívást el rendelni nem lehetett, hanem mindennemű, még a legsúlyo sabb bűnügyekben is előzetes tanúbizonyítás és eskü alapján kellett döntenet.³⁰ Ez a királyi *hospesek-nek* majdnem általa nos kiváltsága, mindazáltal az Anjon-korbeli *Ars notarialis* a baj vívásra szóló városi ítélet mintáját közli, habár ilyen íté let emléke nem maradt fenn.³¹

Az egyház a bajvívást is ellenezte és szigorúan megtil totta, hogy abban egyháziak részt vegyenek. Ennek daczára a pápai levelek azt tanúsítják, hogy nálunk kény szeri tették őket erre. Az 1486. évi decretum 18. pontja főleg azért szűn teti meg a baj vívást, mint rendes bizonyítási eszközt, mert leginkább hatalmaskodási perekben van ennek helye, a me lyekben a királyi személynök ítél; már pedig a személynök többnyire papi személy, és kivüle részt vesznek a bíraskodás ban érsekek és püspökök is, kikhez nem illik, hogy bajvívásra ítéljenek.³²

A bajvívás módzatait a bíróság állapította meg. Történhetett a bajvívás személyesen vagy bajnok útján. Bizonyos esetekben a peres fél minősége hozta ma gával, hogy csak bajnok útján vívhatott, mert a papok, a nők

nevezik: „ubi tamen praefactus C. f. D. actor in legitimationem suae justifi ciae in corrohorationem dictae suae propositionis *lignum claviculum vulgo cemiek dictum* amarifio porrexit E. f. F. praenotato”, – „quedani lignum claviculum vulgo *chewk* vocatum”. *Kovachich*, Form. Solen. Styli I. 8. és 36. l.

²⁹ A ikiit az előzetes nyomozás állapján a zsidó meggyilkolásának gyanúja terhelt, bajvívással tartozott magát tisztázni. 1251. évi kiváltság* levél 19. pont.

³⁰ L. pl. Valkó 1231. év 7. pont. Nagyszombat 1238. év 3. pont. Zágráb 1242. év 9. pont. Pesth. 1244. év 13. pont. Vasvár 1279. év 6. pont *Endlicher*nél.

³¹ *Hajnik*, id. m. 261. l.

³² Accedit; quod in judiciis personalis praeientiae regiae majestatis, semper intéresse, litens etiam sigillare debet; is vero; ut plurimum spiri tualis esse consuevit. Intererunt piraeterea: archiepiscopi, episcopi, et pluies alii spirituales, et idei reo non eonvenit, ut in sede judiciaria *dueUum* deenatur.

és a zsidók személyesen nem vívhattak. A királyi *fiscus* és az egyházi intézetek szintén csak bajnok útján vívhattak s e célból állandó bajnokot (*pugü, duellaior*) tartottak. A bajnoki hivatást nálunk nem tartották lealázónak és a királyi bajnokok szolgálatait gyakran birtokadományozással vagy nemesítéssel jutalmazták.³³

Fontos kérdés volt az is, hogy lovas vagy gyalog legyen-e a bajvívás és a felek minő fegyverzetet használjanak? A felsőbb bíróságok rendszerint lovas viadalt állapítottak meg, a gyalog bajvívás többnyire a vármegyei és városi bíróságok előtt fordult elő. A bíróság állapította meg a bajvívás helyét és idejét. A felsőbb bíróságok e célra elkerített alkalmas helyet tartottak. A királyi kúriában megítélt baj vívást Budán tartották. A nádornak és az erdélyi vajdának külön berendezett baj tere volt (*area cevtaminis vei duelli*).³⁴ A ki az esteli harangszóig meg nem jelent, pervesztes lett. A bajvívás addig tartott, míg az egyik fél megadta magát, vagy a bajvívás teréről leszorult, vagy lefegyvereztetett. Élet-halálra csak büntetőperben vívtak. Az elbukott nemcsak perét vesztette, hanem azonkívül rendszerint örökös hallgatásra is ítélték.

4. Az okiratok.

Okiratokkal való bizonyítás szempontjából különbséget kell tenni közhitelű pecsét és magánpecsét alatt kiállított okiratok között. Csak a közhitelű pecséttel ellátott okiratoknak volt önálló bizonyító erejük, csak ezek szolgáltatnak perdöntő bizonyítékot. A pecsét közhitelességének forrása a királyi tekintély volt, a mi maga után vonta azt, hogy a közhitelű pecsét alatt kiállított okirat tartalmát nem lehetett megtámadni; ha az okirat valódi volt, az abban foglalt tényeket is valóknak kellett elfogadni. A közhitelű pecsét alatt kiállított okiratnál csak a hitelességet, az alakot lehetett megtámadni, hogy az nem attól származik, a kinek pecsétjét viseli. Ellenben a magánokirat-

³³ *Wenzel* III. 16. TV. 347. VII. 253. IX. 75. XI. 273. *Fejér* C. D. V. 2. 263. VI. 2. 191. *Theiner*, *Vet. Mon. Hist.* I. 677. A „bajnok” elnevezésre nézve lásd *Kubinyi F.*, *Magyar tört. Emlékek* II.

³⁴ *Fejér* C. D. III. 2. 146-149. IV. 1. 402. IV. 2. 262. VI. 2. 191. VII. 4. 183. *Sopronym. Okl.* I. 23-25. 155. H. O. III. 436. A ve,gyesház-béli királyok korára nézve *Kovachich*, *Form. Solen. Styli* 8-9. 35-36. 1.

nak tartalmát, a benne foglalt tények valóságát is meg lehetett támadni, a midőn azután további bizonyításnak volt helye. Ehhez képest a magánokiratok csak megkönnyítették a bizonyítást, mert az ügyleti tanúk neveit fentartották s ha tartalmukat megtámadták, az ügyleti tanúk perdöntő esküje döntött, a mint azt már Kálmán zsidótörvénye tanúsítja.³⁵

Kezdetben csak a királyi pecsétet tekintették közhitelű pecsétnek. A XI. és XII. században még csak a királyi okiratot tekintik közokiratnak, sőt még a királyi okiratok is többször hivatkoznak tanúkra, a mi azt tanúsítja, hogy a királyi okiratban foglalt tényt is meg lehet támadni, a midőn tanúbizonyításnak lehet helye.³⁶ A XIII. század második felében a káptalanok és konventek, mint hiteles helyek, közhitelű pecsétéhez, *sigillum authenticum*-hoz jutnak, a mely elnevezést már a XIII. század folyamán kezdik használni.³⁷ Továbbá azok a királyi főtisztek, a kiknek bírói hatáskörük volt, mint a nádor, országbíró, tárnokmester, bán, vajda, sőt a XIII. század második felében már a városok is közhitelű pecséttel bírnak. A király, a királyi főtisztek, továbbá a hiteles helyek bármely előttük kötött jogügyletről, ellenben a városok csak saját hatáskörükbe eső ügyekben állítottak ki közhitelű okiratokat.³⁸ A megyék csak jóval később jutottak a hiteles pecsét jogához. Legelőször Somogy megye, a melynek ezt a jogot II. Ulászló 1490. évben adta. A többi megyék kiadványait az alispán és a szolgabírák nem hiteles pecsétjei alatt bocsajtották ki.³⁹

³⁵ Hogy a magánokiratok már Kálmán korában szokásosak voltak, azt a *lex de Judeis* kétségtelenné teszi (II. 2. 3.). A királyi kancellária hozzájárulása nélkül kiállított eddig ismert legrégebb magánokirat 1079. évből való: *Fejérpatak*, Oklevelek II. István király korából (Akad. Ért. 1894. évf. 468. 1.). Magánpecséttel megerősített adománylevel példája Gergely comesé 1168. évből *Wenzel* I. 65. – A királyi oklevelek bizonyító erejére nézve *Fejér* C. D. III. 1. 346.

³⁶ L. pl. *Wenzel* I. 54. 69. VI. 163. V. ö. *Hajnik*, Okirati bizonyítás 1886.

³⁷ *Knauz*, Mon. Strig. I. 564.

³⁸ *Wenzel* IX. 287. 1280. év. Un de cum nos (a jaszói konvent) ad hoc ex consensu regis et scitu baronum sumus electi et constituti, ut in omnibus arduis negotiis teneamur appensione sigilli nostri testimonium praebere. – A királyi főtisztek pecsétjére nézve *Wenzel* I. 166. 179. N. O. VII. 9-10. Városi pecsét *Knauz*, Mon. Strig. I. 431.

³⁹ 1486: 9. t.-cz.

4. §. A bírói ítélet. A végrehajtás. A peregyezés és a perorvoslatok.

A bizonyítási eszközök alaki természeténél fogva tulajdonképpen nem a bíró döntött a perben, a felék jogvitájában, hanem inkább a perben alkalmazott bizonyítási eszköznek, az eskünek vagy az istenítéletnek sikerülte vagy nem sikerülte.

A bírói döntés tárgyát első sorban az képezte, hogy melyik fél szolgáltatassa a bizonyítékot és milyen bizonyítási forma nyerjen alkalmazást, majd ezt követte a bizonyítás kimeneteléhez képest a jogi kérdés rendezése. A bírói ítélet eszerint két lényegesen különböző alkatrészből állt: egyrészt rendezte a bizonyítás kérdését, azaz megállapította, hogy melyik fél miképpen tartozik a perdöntő bizonyítékot szolgáltatni; másrészt rendezte ezzel kapcsolatban a jogi kérdést is, hogy mi történjék utána a felek között. E kettős ítéletet a bíró rendszerint külön hozza, a bizonyítási kérdést előzetes határozatban döntötte el, és azután a bizonyítás eredményéhez képest, külön hozta meg a végső ítéletet (*diffinitiva sententia*). A bizonyítás megállapítására vonatkozó határozatát a bíró élőszóval hirdette ki, a midőn egyszersmind utasítást adott a poroszlóinak, később a bírósági kiküldöttnek a bizonyítás eszközzésére nézve; megállapította a bizonyítás helyét és idejét, elrendelte, hogy a poroszló, később a hiteles hely, a bizonyítás eredményéről jelentést tegyen. Ezen eljárás alól csak akkor volt kivételnek helye, ha a bíró a peresügyet közhiteles okirat alapján dönti el, a midőn a felmutatott oklevélnek perdöntő hatása lévén, a bíró annak alapján hozza meg a végső ítéletet.¹

Kezdetben az ítéleteket nem foglalták írásba, a mi arra vezetett, hogy gyakran a bíróság tagjainak vagy a poroszlónak az ítélet tartalmát esküvel *kellott* bizonyítani.² Már a XII. század elejétől kezdve maguk a felek készítettek a maguk számára az ítéletekről feljegyzéseket (*notitae, memoriales*)

¹ Ilyen oklevél alapján hozott ítéletre példa *Fejér C. D. IV. 1. 163-164.* – A „bizonyításra vonatkozó bírói határozatot” „iudicium”-nak, „adjudicatio”-nak, ellenben a jogi kérdés rendezésére vonatkozót „sententia”, „diffinitiva sententia”-nak nevezték. L. pl. *Wenzel I. 260. VIII. 386. XII. 134. Fejér C. D. IV. 3. 326. H. O. VIII. 286.*

² L. pl. Váradi Registr. 323. pont. *Fejér C. D. IV. 3. 285.*

és ezeket hiteles pecséttel megerősítették, vagy pedig magát az ítéletet a poroszló jelenlétében a hiteles hely előtt bevallozták.³ De már III. Béla elrendelte, hogy a királyi kúriában hozott ítéleteket maga a bíróság foglalja írásba.⁴ A XIII. században már a király bírói személyiségén nyugvó bíróságok, majd később a városi és vármegyei bíróságok is írásba foglalják ítéleteiket, habár egész a XV. század elejéig az ítéletek írásbafoglalását nem tartották a peres eljárás szabályszerű következményének, hanem csak a patvarkodás ellen alkalmazott védelemnek.⁵

A bírói ítélet jogerőre emelkedése után annak végrehajtása következett, a melynek eszközéséről a per bírójának kellett gondoskodni, mert ellenkező esetben királyi parancscsal megintették, sőt büntetéssel sújtották.

Kezdetben az ítéletek végrehajtását a bírósági segédzsemmélyek a poroszlók eszközölték, mígnem az 1231. évi decretum 21. cikke a hiteles helyek közreműködését is megkívánta. A XIII. századtól kezdve mindinkább szokásba jött, hogy az ítéleteket nem a poroszlók, hanem esetről-esetre kiküldött megyebeli nemesek (*homo regius*, *homo palatinalis*) eszközölték. Midőn a megyék önálló bíraskodási joghoz jutnak, az ítéleteket az-alispán valamelyik szolgabíróval, vagy pedig a szolgabíró maga hajtja végre, a vármegyei bíróságtól *Yett* parancs alapján.⁶

A végrehajtás a per tárgyához képest különböző volt. Ha a per tárgyát valamely birtok jog képezte, akkor a végrehajtást a birtokba való beiktatással (*introductio*, *statutio*), határjárással vagy visszahelyezéssel eszközölték.

Az adósági és vétségi perekben, a mennyiben nem fejevesztési ítéletről volt szó, a végrehajtás első sorban a pervesztés fél ingó javaira irányult, míg az ingatlanokra csak akkor

³ A legrégebb ilyen feljegyzés a zobori apátság 1111. évi oklevele. *Fejérpaiaky László*, Kálmán király oklevelei 42-44. 1. Egyéb példák *Fejér* II. 219. III. 2. 413-415. *Kubinyi*, *Monum.* I. 30. *Wenzel* VI. 500. V. ö. *Hajnik* kl. m. 397. 1.

⁴ *Fejér* C. D. II. 198-199.: ne cliqua causa in m ei presentia ven* tilata et definita in irritum redigatur, necessarium diixi, ut negotium quodlibet in audientia celsitudinis nec discussum, scripti testimonio con* firmetur.

⁵ *Flajnik*, id. m. 397. 1.

⁶ L. az 1495: 16. t.-cikket

került a sor, ha a követelés összege vagy a bírság az ingó javakból nem került ki. A végrehajtás abban állott, hogy a vesztes fél önként zálogot adott, vagy pedig, ha sikertelenül telt le a bíróság részéről a tartozás teljesítésére kitűzött határidő, akkor maga a bíróság eszközölte a zálogolást és bizonyos vagyontárgyakat a pernyertes fél birtokába adott át, a melyeket a városi jogok szerint bizonyos meghatározott ideig kellett mint zálogot őrizetben tartani, a melynek elteltével a bíróság tudtával eladattak. A többletet az adósnak ki kellett adni; viszont, ha a megítélt tartozás ki nem került, újabb zálogolásnak volt helye mindaddig, a míg a pernyertes fél teljes kielégítést nem nyert.⁷

Az adós fizetéseképtelensége vagy fejvesztési ítélet esetén a végrehajtás közvetlenül az adós személye ellen irányult. Ilyenkor azonban egyezkedésnek volt helye és e célból már Nagy Lajos rendelkezése szerint a bíró az adóst három napig, a későbbi jogszokás szerint tizenöt napig letartóztathatta.⁸

Ha ennek sem volt eredménye, akkor az adóst a hitelező hatalmába adták, a ki az adósság vagy bírság összegének letörlesztéseig, mint hitelezőjének házi szolgája tartozott szolgálatokat teljesíteni.⁹

Ha az ingatkrura történt a végrehajtás, a mennyiben ősi javaikról volt szó, mindenekelőtt elkülönítették a fiúknak,

⁷ Sélmeczi jogkönyv 10. iponit és 40. pont, a hol a zálogra nézve a következő rendelkezés áll: Syilbereyne pfannt, hewser, hwttan, Mwlen vnd ander erb, die jgesecht werdnn, die sol imán halten Jar vnd tag, noch gereobjttickeit der Statt. Oder andere pfanmtt, als Rock, Mennfetl, Swert vnd dergleich, sol man halten drey vierzehnta-g, und damoch schecznn, was die wert sein, und so ichtts vberblieb, davon sol dem ein benwgnn geschehnn, des dye iPfanwt gewsnin sein. Item all esswnde pfannt, die sol man halten on den dritten tag. – Pozsonyváros jogára nézve lásd *Király* id. m. 351. és lev. I.

⁸ 1351:9. t.sz.: Judex illius causae, talem conviotum recaptivet, et tribus diebus, causa reformationis pacis inter partes fiendae, et ordinandiae detineat,

⁹ *Werbőczy* HiK. II. r. 68. ez. 6. §: Quem si capteim judex ipse quindecim dieous {prout in facto debitorum fieri consuevit} apud man us suas concordáiae causa conseirvare. let si hoc modo, atque infra illud tempus, in undonem cum adveraa parte devenire non eu ravit, tunc idem judex manibus dicti advensaril sui Asm tradctre et assignare itenetur. 9. §: Attas men détentés äle. tanquiaitn *umts* ex fem ilia .actoris, eidem senfee itenebttur.

esetleg a leányoknak vagy pedig az osztatlan állapotban levő testvéreknek járó részt és csak a pervesztes félt megillető birtokrész szolgálhatott a végrehajtás tárgyául. Az elidegenítést ősi javaknál csak zálogjogon ideiglenes jogra való átengedésnek tekintették, mert az ősi birtokot a legközelebbi atyafiak, sőt a szomszédosok és községbeliek is igazbecsű áron magukhoz válthatták.¹⁰

A per azonban nemcsak bírói ítélet útján nyerhetett befejezést, hanem a perben álló felek által kötött egyezés vagy a peres felek részéről választott bíróság ítélete alapján is.

A perbeszállás után a peres ügynek egyezés útján való rendezése kezdetben csakis a bíró engedélye alapján történhetett, mert a bírónak a peres ügy elintézéséért bírságok jártak.¹¹ A későbbi fejlődés azonban oda irányult, hogy a bíró a peregyezés létrejövetelét ne akadályozhassa. Ezt elvileg már az 1298. évi decretum kimondotta, de a bíró ilyenkor béke bírságot (*iudicium pacis*) követelhetett, a mely azonban Nagy Lajos rendelkezése szerint három márkát meg nem haladhatott, mígnem Zsigmond ezt is megszüntette.¹²

Az egyezséget nem kellett szükségképpen a per bírása előtt megkötöni, elegendő volt, ha a felek azt hiteles hely vagy hiteles személy előtt bevallották és az erről hiteles pecsét alatt kiállított tanúsítólevéllel az egyezés megtörténtét a bíróság előtt igazolták.¹³

A szabályszerűen megkötött peregyezés érvényét a felek valamely büntetéssel, úgymint: bírságfizetéssel, a patvarokodás- vagy bajvívásban való elbukás büntetésével biztosít-

¹⁰ Ezt már az 1290: 33. t.-cz. biztosította. L. még az 1298:68. t.-cziket. *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. 177. 1.

¹¹ L. pl. *Wenzel* IX. 268. N. O. VII. 293. Szt. O. I. 284.

¹² 1298:65. t.-cz.: Medio autem tempore quaecunque pars vokierit, potest concoTdari. Hogy a bíró három márkánál többet nem (követelhet) az elrendeli az 1351:24. t.-szívek: Causatntas enim, in quacumque imaxima et ardua causa, si exmeordare vokiermt, iudex pontifex mon possit. Et de *iudicio pacis* ab ipsis *non plus quam 3 marcas* exigere valeat quoquomodo. – Zsigmond ezt a békedíjat is megszüntette 1435:5. t.-cz.

¹³ L. pl. Z. O. I. 243-246. H. O. III. 2-3. V. 124-127. VI. 120: *Wenzel* X. 45. Í.

hatták, a mely büntetésnek végrehajtása a bíróságnak volt feladata.¹⁴

A peregyezséget a felek rendszerint nem maguk kötötték meg, hanem a békéltető k (*avbitri, boni viri, probi viri*) közreműködésével.¹⁵ Ebből fejlődött ki a béke bírói intézmény, a midőn a peres felek részéről kijelölt békéltetők már nem mint közbenjárók szerepelnek, hanem mint választott bírák, a kik az eléjük terjesztett bizonyítékok alapján valóságos ítéletet hoznak, a melyben, hacsak valamely alaki szabálytalanság fel nem merült, a feleknek meg kellett nyugodniok. A per bírójának pedig kötelessége volt, hogy a választott bíróság ítéletét végrehajtsa.¹⁶

A régi magyar perjogban a bizonyítás alaki jellege elvileg kizárta a felebbezést. A középkorban egészen más-kép fogták fel a felebbezést, mely nem is a mai értelemben vett felebbezés azon az alapon, hogy a bíró jóhiszeműleg tévedhetett, hanem a bíró személyiségének megtámadása azért, mert megtagadta az igazság kiszolgáltatását (*denegata iustitia*). A bírónak ugyanis a régi peres eljárásban nincsen egyéb feladata, mint a perbeli formák alkalmazása mellett, a sérelmet szenvedett felet igazához juttatni. Ha tehát a bíró ezt megtagadta, ha tudva igazságtalanul (*injuste*) járt el, akkor a magasabb bírósághoz, Kálmán decretuma szerint a királyhoz vagy a zsinati törvényszékhez lehetett panaszszal fordulni.¹⁷ E felfogás további következménye, hogy a felebbezés veszélylyel járt, mert az alaptalanul felebbezőt megbüntették; de viszont büntetéssel sújtották azt a bírót is, a kiről kiderült, hogy csakugyan visszaélt hatalmával és megtagadta az igazság kiszolgáltatását.

Már Szent István és Szent László decretumaiban találunk

¹⁴ L. pl. Z. O. I. 96. *Wenzel* I. 133. IV. 173. *Fejér* C. D. VII. 3. 126.

¹⁵ Ezekről már Szent István decretuma emlékezik II. 16. „decem (pensas) .au tem arbitris et mediatoribus candonctur“. Később is többi okmány említi a községi vagy megyei békéltetőket. Lásd pl. Várad Regestr. 26. 125. 250. 289. 339. pont. *Fejér* C. iD. V. 2. 410. V. ö. *Botka T.*; A vármegyék első alakulásáról és ősi szervezetéről. Századok 1872. évf. 74-31. 1.

¹⁶ *Kovachich*, Formulae Solen. Stvli 167-168. V. ö. *Hajnik*, id. m. 408-410. l.

¹⁷ Decr. Calomani I, 23. *Judex injuste causas discutens, ad curiam regis cum s gillo cogatur; sed sine sigillo ad synoidum.*

eme felfogásnak megfelelő rendelkezéseket. A ki alaptalanul fordult a királyhoz a bíró ellen, perét vesztette és 10 pénzt fizetett. Szent László szerint öt pénzt. Ha ellenben kiderült, hogy a bíró igazságtalanul járt el, a per tárgyának kétszeresét és még öt pénzt fizetett.¹⁸ Ha a bíró a per elintézését halogatta, ezt is úgy fogták fel, mint az igazság kiszolgáltatásának megtagadását (*denegata iustitia*) és büntetéssel sújtották. A bírót azonban ítéletéért és eljárásáért csak egy éven belül lehetett felelősségre vonni.¹⁹ A régi városi kiváltságlevelek sem biztosítanak szabad felebbezési jogot a peres feleknek, hanem a n a s z e m e l é s i j o g o t, a melynek alapján nem a perben álló ellenfelet, hanem a városi bíróságot idézték a király vagy a tárnokmester elé, hogy mulasztásáról számot adjon.²⁰

A tulajdonképpen a felebbezés legelőször a városi jogokban fejlődött ki és pedig azért, mert a később keletkezett városok már valamely régibb város jogát nyervén, azzal olyatén függőségi viszonyba jutottak, hogy az újabb város bíróságától az anyaváros bíróságához lehetett felebbezni a jog mibenlétének megállapítása iránt. A királyi városok felebbezési jogát Zsigmond király 1405. évi kisebbik decretuma szabályozta.²¹ Hasonlóképpen már az ő korában ki volt fejlődve a jobbágyok felebbezési joga a földesúri bíróságtól a vármegyei bírósághoz. Legkésőbbben fejlődött ki a felebbezés a vármegyei bíróságtól a királyi kúriába. Ezt azonban pótolta a p e r á t t é t e l é r e (*transmissio causae*) vonatkozó kérelemnek jogorvoslattá fejlődése. A ki perét nem akarta a megyei bíróságra bízni, a királyhoz vagy valamelyik nagybíróhoz fordulhatott és az érdekeltség vagy

¹⁸ Decr. St. Steph. II. 43.: Si quis militum, iudicium a suo comite recte iudicatum sperans, ad regem appellaverit, cupiens comitem suum reddere injustum; sit debitor decerni penaarum auri suo comiti. Decr. St. Ladisl. III. 25.: Si verò iudex convictus fuerit, iudicatum in duplo restituit et insuper quinque pensas persolvat.

¹⁹ Decr. St. Ladisl. III. 24. es 25.

²⁰ Zágráb 1242. évi kiváltságlevele 12. pont: „de quorum (a bíró és omneí imaiiores civitatis) sentenci si adhuc contingeret dubitari, et actor importunus cos ad regis citaverit presentiam, sokus iudex pro aliis omnibus ire teneatur”. *Endlicher* 454. 1. V. ö. Nagy-Szombat 5. pont; Pesth 9. pont Kőrös 4. pont (a hot a bán elé idézésről v,an szó) *Endlichertxiël*.

²¹ L. „az 1405. (dec, minus): 4. és 12. t.-czikkeit.

az ügyben való illetéktelenség alapján perének a királyi kúriába való áttételét kérhette, a mit bírói parancs útján eszközöltek.²²

Az újabb perjog nagy jelentőségű perorvoslata aperújítás (*novum*) az Árpádok korában egyáltalán ismeretlen. Kútfőink szerint ennek első nyomai csak Zsigmond korában mutatkoznak. Kezdetben csak különös királyi kegyelem alapján oly esetekben, midőn a peres fél utóbb olyan bizonyítékok pl. okmányok birtokába jutott, a melyek akár önmagukban, akár a peres eljárás folyamán felhozottakkal kapcsolatban a sérelmes bírói határozat megdöntésére alkalmasaknak Játzottak, a királytól perújítást kérhetett, a melyhez e szerint később is királyi engedély volt szükséges.²³

A perújítás megakadályozása végett volt szokásos már a XIII. században a bírói ítélet kihirdetése vagy a peregyezés megkötése alkalmával az örökhallgatást (*perpetuum silentium*) kimondani; sőt kezdetben ez volt egyik főczélja a bírói ítéletek írásbafoglalásának is. Az örökhallgatás megszegése és a már jogérvényesen befejezett pernek királyi kegyelem nélkül újból bíróság elé vitele külön vétséget, *patvarkodást* (*calumnia*) képezett, a melyet súlyosan, megbélyegzéssel, becsületvesztéssel és vagyoni büntetéssel sújtottak.²⁴

²²Hajnik, ki. i. m. 422. és 3cv. 1.

²³A perújítás csak későn nyert szabályozást. L. 1492:51. 1504. 11. itítcz. és *Werbőczy* HK. II. r. 77. ez.

²⁴L. erre nézve *Wenzel* I. 220. III. 157. VIII. 264. *Fejér W.* 3. 352. VII. 1. 352: VII: 5: 352: És még az 1298:54. 1351:9. t.-cikkeket.

IV. KÖNYV
A SZENT KORONA ÁLLAMSZERVEZET KORA.

1508-1725.

I. FEJEZET.

Jogtörténeti előzmények.

Az új államszervezet alapelvei.

Árpád nemzetségének, a nemzeti dynastiának kihalása fordulópontot jelez a magyar alkotmány fejlődésében. A történeti események úgy hozták magukkal, hogy az utolsó Árpád-házi fi-ivadék sírbaszállta összeesik a Szent István létesítette államszervezet felbomlásával. Újabb társadalmi tényezők és alkotmányjogi irányelvek keletkeznek, a melyeknek érvényesülése mellett az új államszervezet kiépítése megvalósítása elsősorban az Árpádokat követő dynastiának, az Anjouknak lett feladata, a kik e feladatot – mint látni fogjuk – nagy sikerrel és a magyar nemzet erőteljes közszellemének, közjogi érzékének megfelelően oldották meg. Sem az államiságnak, sem a közsabadságnak eszméje, melynek gyökerei nálunk az ősi államszervezetbe nyúlnak vissza, az idegen «dynastia trónrajutásával nem ment veszendőbe és a magyar királyság a nyugati államok példájára, sem hűbéri, sem abszolút uralmi jelleget nem öltött. Sőt ellenkezőleg, mind nagyobb mértékben alkotmányos irányú fejlődést vett, úgy, hogy az időnkint jelentkező abszolút uralmi törekvéseknek mindenkor sikeresen ellenállhatott.

Hogy az új állami szervezet a magyar nemzet hagyományainak és közjogi irányú felfogásának megfelelő kialakulást vett, lényegesen előmozdította az a körülmény is, miszerint az Anjouk trónrajutásuk alkalmával a sicíliai vagy nápolyi királyságból nem azokat a hűbéri államjogi elveket hozták magukkal, a melyek Németországban még a XIV. század elején teljes erejükben fennállottak, hanem a hűbériség hanyatlásával kifejlődő közhatalmi jellegű királyi ha-

talom eszméit, a melyek már Franciaországban a XIII. század második felében, a római államjog behatása alatt, mindinkább érvényre emelkedtek.¹

A Szent István létesítette államszervezet fennállási alapját a közjogilag szabadok, a nemesek társadalmi és jogi egyenlősége képezte. A közjogi értelemben vett nemzetalkotó nemesek, a valódi szabadok nemcsak a jog, nemcsak az alkotmány szempontjából voltak egyenlők, hanem a társadalmi vagy gazdasági élet szempontjából is. E társadalmi vagy gazdasági egyenlőség azonban máT a XIII. század folyamán mindinkább szűnni kezd a birtokarisztokracia kifejlődése következtében. A királyi adományrendszer előállása és az adományrendszernek kormányzati rendszerré tétele – a mint már másutt kifejtettük² – szükségképpen megszüntette a nemesi rend tagjainak gazdasági egyenlőségét s ez által romba döntötte azokat az alapokat, a melyeken a Szent István létesítette államszervezet nyugodott.

A birtokarisztokracia megszilárdulása nálunk is úgy, mint a nyugati államokban, csakhamar maga után vonta a földbirtoknak hatalommal, uralommal, közjogi természetű jogosítványokkal egybekapcsolását, létrehozta a földbirtokhoz kötött egyéni uralmat, magánhatalmat, a mely a hűbéri államszervezetnek alapjeHemvonása és főintézménye.

A királyi hatalom alá tartozó földbirtoknak, nevezetesen a királyi uradalmaknak, a várföldeknek, sőt kivételesen egész vármegyéknek eladományozása következtében mind nagyobb erőforrás, mind nagyobb hatalmi tényező került az egyházi és világi főurak kezébe, a kik ez alapon mindinkább kiterjesztették hatalmukat a nem nemes szabadokra, ú. m. a vár jobbágyokra, a várnépekre, a királyi udvarnokokra és a szabad parasztokra, sőt később a kisbirtokú nemesekre is.

Károly Róbert uralkodása kezdetén megkiserlette ugyan a régi jogállapot fentartását, a várföldek visszafoglalását,³ de

¹ V. ö. Esmein, Cours élémentaire d'histoire du droit français 327. es kv. I.

² L. a II. könyv III. fejt. 5. §-át.

³ Fejér C. D. VIII. 3. 271. 1327. év: quod cum hos universas terras castrorum nostrorum, ubique in nostro regno existentes, ab eisdem quo-

csakhamar belátta eljárásának sikertelen voltát, belátta azt, hogy sem a vármegyei rendszert előbbi alapjaira visszahe-lyezni, sem az úton a nem nemes szabadokat az oligarchiává fejlődött egyházi és világi főurakkal szemben megvédel-mezni nem lehet.

A királyi hatalom megszűnik az egyedül fennálló hata- lom lenni az országban, mellette számos magánhatalom ke- letkezik és e magánhatalmak: a nagybirtokú egyházi és vilá- gi főurak, egyrészt árnyékhatálommá süllyesztik a király- ságot, másrészt elnyomással fenyegetik a kisbirtokú neme- seket.

A birtokarisztokraczia már a XIII. század második felé- ben mint az államélet új tényezője lépett előtérbe, a melyet többé háttérbe szorítani, megtörni nem lehetett, hanem szükségképpen be kellett illeszteni az államszervezet kere- tébe, hogy annak életképes és az állami lét fenmaradását biztosító alkatrészévé legyen. Oly intézmények létesítésé- ről kellett gondoskodni, a melyek egyrészt az egyházi és vi- lági főurak kezén levő erőforrásokat biztosítják a közjó, az álkm érdekében fennálló királyi hatalom javára; másrészt védelmet nyújtanak a magánhatalommal, uralommal felru- házott birtokarisztokracziával szemben a kisbirtokú ne- messég részére.

A középkori társadalomban az egyedül uralkodó gaz- dasági tényező, az e g y e d ü l i g a z d a s á g i n a g y h a t a - lom a földbirtok volt és így természetesen azon nyu- godott a politikai hatalom, a királyi hatalom is. Ámde a vár- birtokok és a családi uradalmak eladományozása, vala- mint a pénzügyi jogosítványoknak kiváltság útján való át- ruházása szükségképpen meggyöngítette, sőt csaknem tel- jesen megsemmisítette a királyságnak gazdasági és hadi erejét. A várkatonaság elenyészett és a király zsoldért szol- gáló haderő tartására elegendő jövedelmi forrásokkal már nem rendelkezett.

Ily körülmények között már a XIV. század elején előál- lott szüksége annak, hogy a királyi hatalomtól a birtok- arisztokraczia által elvont haderő és pénzerő új jogalapon potoltassék. E pótlás a középkor uralkodó szelleméhez,

modolihet alicnatas *generaliter* a quibuscumque *receptivari* praecepisseimus et eisdem castris restitui ...

magánjogi irányú felfogásához képest nem volt másként eszközölhető, mint ha a birtokarisztokraczia tagjait, azokat az egyházi és világi főurakat, kik a várkatonaság fentartására rendelt várföldek tulajdonosaivá lettek és a várföldeken tartózkodókat magánhatalmuk alá hajtották, kiterjedt birtokaik és nagyszámú jobbágyaik arányában a közjót, az állami érdekeket képviselő királyi hatalom javára szolgálátok, nevezetesen hadi szolgálátok teljesítésére kötelezik.

A Szent István létesítette államszervezetnek az az alapelve, hogy a nemzet szabad tagjai, a nemesek, tekintet nélkül vagyonságukra, tekintet nélkül jobbágyaik számára vagy birtokuk nagyságára, egyenlő kötelezettséggel vannak terhelve⁴ a közérdekek, az állam javára, a megváltozott gazdasági viszonyok között nem volt többé fentartható. Ennek helyébe nálunk is a hűbéri államszervezet ama fő elvének kellett lépni, hogy a nagyobb birtokkal, nagyobb közjogi jogosítványokkal ellátott birtokarisztokraták birtokuk és hatalmuk arányában nagyobb szolgálátokat tartoznak teljesíteni az állam érdekében.

Ennek az alapelvnek érvényre emelése a magyar alkotmányban éppen úgy, mint a nyugati államokban, a jogok és a köteleességek bizonyos egyensúlyát hozta létre és ezzel biztosította a magyar nemzet állami létét, biztosította a királyság erejét, hatalmát a magánhatalmakkal a birtokarisztokracziából kifejlődött oligarchiával szemben. Ezen alapelven nyugszik a banderialis hadszervezet, a legfontosabb politikai jog és kötelesség fokozása a vagyonság, a földbirtok és az azzal egybekötött magánhatalom arányában, a melyről külön fogunk tüzetesebben szólni.⁵

De nemcsak a királyság igényelt védelmet, biztosítékot a hatalommal, uralommal felruházott birtokarisztokracziával szemben, hanem a kisbirtokú nemesek, azok is, a kik előbbi társadalmi helyzetükben megmaradva a birtokarisztokraczia tagjaival, az egyházi és világi főurakkal szemben a nemzet zömét, a köznemességet alkották.

Az egyházi és világi főurak, miután már a XIII. század végével a nem nemes szabadokat hatalmuk alá hajtották, iparkodnak kiterjeszteni azt a kisbirtokú nemesekre is és

⁴ L. az 1222:7., 1231:15. 16., 1267:7., 1290:10. t-cikkeket.

⁵ L. c korszak VI. fejezetet.

a nyugati államokban hatalmi túlsúlyra jutott birtokarisztokracia példájára oda törekcsenek, hogy a kisbirtokú nemességet személyi és dologi függőségbe hozván, a közélet teréről mindinkább leszorítsák, a királyság és a köznemeség között fennálló közvetlen kapcsolatot megszüntessék.

A középkori társadalomban közjogi önállóságot, szabadságot, önálló részvételt az állami élet terén csak a szabad birtokjog biztosított. Ehhez képest, a köznemesek közjogi önállósága, közszabadsága és a királysággal közvetlen alárendeltségi viszonya, kapcsolata, csakis birtokjogi önállóságuk biztosítása mellett volt fenttartható.

A köznemesség vagy helyesebben a kisebb birtokú nemesek birtokállománya a XIII. század folyamán a birtokarisztokracia kifejlődése következtében folyton csökkent. Csökkentették azt a jószágkobzások, a melyek a későbbi Árpádkorban, a pártharcok alatt gyakran előfordultak, mert a királyok az elkobzott jószágokat rendszerint nem a köznemeseknek, hanem az egyházi és világi főuraknak adományozták, hogy ez által azok támogatását biztosítsák.

Csökkentette továbbá a főurak hatalmaskodása, a kik hovatovább minden megtorlás nélkül kényszeríthették a köznemeseket, hogy birtokaikat nekik átengedjék és velök függőségi viszonyba lépjenek;⁶ a mi annál könnyebben történhetett, mert a nemes birtoka és pedig hovatovább mindennemű, úgy szállás-, mint adománybirtoka felett fiutódok nem léteben szabadon rendelkezhetett.

Mindezek következtében az Anjouk trónrajutása alkalmával már közelfekvő volt a veszély, hogy a kisbirtokú nemesek osztálya, mindinkább elveszítvén szabad birtok jogát, megszűnik az állami élet önálló tényezője gyanánt szerepelni, a birtokarisztokracia magánhatalma alá kerül, annak hó béresévé lesz, a mint az már jóval korábban a nyugati államokban bekövetkezett.⁷ A minek viszont az a további kö-

⁶ Erről tanúskodnak általán az 1290. és 1298. évi decretum rendelkezései, de különösen az 1290:29. t.-cz., mely a nemesi birtoknak erőszak vagy félelem alapján történt elidegenítését semmisnek mondja; valamint az 1298: 3. 4. 5. és 10. t.-cikkék, a melyek a jogtalanul elfoglalt birtokok elfoglalásáról és az engedély nélkül épült várak lerombolásáról intézkednek. – *Kovachich*, Supp. ad Vest. Com. 108-112. J.

⁷ A magánfüggőségi viszonyba lépést már az 1298. évi decretum 33. cikke általán megengedi, csak az erre való kényszerítést tiltja meg:

vetkezménye lett volna, hogy az ország hűbéres tartományokra szakad és nálunk is gyökeret ver a tartományuraság, a tartományúri fenség.

E fenyegető veszélyt csak úgy lehetett elhárítani, ha sikerül a kisbirtokú nemesek birtokállományának további apadását megszüntetni és pedig a földbirtok nagyobb mérvű megkötése által, mint azt az Árpád-kor végével tapasztaltuk. Szükséges volt elsősorban a régi jogot helyreállítani és kimondani, hogy a nemesi birtok a nemzetséghez van kötve, annak rendeltetése a nemzetséghez tartozók és tartozandók közjogi önállóságát, politikai függetlenségét, szabadságát biztosítani. A nemesi birtokban nemcsak a fiutódok, hanem a nemzetség távolabbi tagjai, az oldalrokonok is szükségképpen öröklési joggal bírnak, az egyén sem életében, sem halála esetére birtokáról szabadon nem rendelkezhetik, mert az szükségképpen száll át a nemzetség tagjaira. Ezzel kapcsolatosan szükséges volt biztosítani azt is, hogy minden szabad birtokjog forrása a szent korona, a melyhez a nemzetség kihalása esetén a birtok, mint gyökérhez tér vissza. Ehhez képest minden nemes birtokjoga alapján közvetlen kapcsolatban áll a közhatalmat jelképező szent koronával és senki mással alárendeltségi, függőségi viszonyban nincs, birtokát a szent koronától nyert gyökeres joggal – *ius radicale* – szabad tulajdonul bírja.

A nemesi birtoknak e kettős irányú megkötöttsége, egyrészt a nemzetség, másrészt a szent korona irányában már Nagy Lajos korában, 1351. évben bekövetkezett az ú. n. ősiségi törvény életbeléptetése által, a melynek jelentőségéről a rendi szervezet fejtegetésénél fogunk tüzetesebben szólni.⁸

Az eddig kifejtett két alapelven épült fel az új államszervezet, már az Anjouk és részben Zsigmond korában. Az egyik alapelv: a nagyobb birtokkal, a nagyobb hatalommal járó nagyobb közkötelesség, nevezetesen hadkötelesség; a másik alapelv a szabad birtoknak megkötése, a nemzetség és a szent korona irányában.

Mindkét alapelv feltalálható a nyugati államok hűbéri

item statuimus, quod nobiles servire valeant, quibuscunque voluerint sua spontanea voiritate. *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. 129. 1.

⁸ L. a XII. fej.1. §-át.

államszervezetében is, de azzal a lényeges különbséggel, hogy nálunk ezek az alapelvek és az azokra épített intézmények életbeléptetése a magyar nemzet közjogi irányú felfogásának megfelelően az államiság eszméjének megszilárdítására szolgált és így a magyar állami szervezetet nem alakította át hűbéri államszervezetté, az egyéniség elvén nyugvó és a magánjog szerint konstituált állami szervezetté, hanem inkább közhatalmi alapon nyugvó alkotmányos jellegű államszervezetté fejlesztette,

II. FEJEZET.

A királyság és a szent korona intézménye.

1. §. A királyi hatalom és a szent korona elmélete.*

A magyar állami élet és szervezet későbbi középkori fejlődésének sajátos jellemvonása, hogy az a hűbéri eszmék és intézményeik behatása daczára sem vesztette el közjogi jellegét, a királyi hatalom nem alakult át magánjogi jellegű, személyes természetű főhűbéri hatalommá; sőt ellenkezőleg, mindinkább közjogi alapra helyezkedő és alkotmányos jellegű közhatalommá fejlődött.

Ennek okát abban kell keresnünk, hogy a magyar nép erőteljesebb közszelleme, közjogi érzéke, melyet még az őshazából hozott magával, megakadályozta azt, miszerint az állami lét alapját képező közkötelék helyébe, mely az egyént, a nemzet szabad tagjait egy magasabb egészhez, az összességet, az államot képviselő királysághoz fűzte, az egyéniség elvén nyugvó hűbéri kötelék lépjen, mely az egyént nem az összességgel, nem az állammal, hanem egy nálánál hatalmasabb egyénnel kapcsolja össze és ennek szerződésszerűleg, magánjogi alapon alattvalójává teszi,

A nyugati hűbéri államszervezet alapelveinek és intézményeinek befogadása a XIV. század folyamán nem magánjogi, hanem közjogi formákban történik. Az egyéniség elve

* *Irodalom: Timon Á.*, Die Entwicklung und Bedeutung des offentlichrechtlichen Begriffs der Heiligen Krone in der ungarischen Verfassung 1910. (Festgabe für Heinrich Brunner I. k. 150. és kv. 1.) A szent korona elmélete 1912. (Politikai Magyarország T. rész. 9. és kv. 1.) Gróf *Andrássy Gy.*, A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai III. k. 1911. Gróf *Apponyi A.*, A magyar közjog osztrák világításában 1912,

a birtokarisztokrácia kifejlődése következtében nálunk is előtérbe nyomul, de nem emelkedik a köz, az államiság elve fölé, nem szünteti meg annak uralmát. Az egyéni hatalmak korlátozása a köz, az állam érdekében nem magánjogi, nem hűbéri formákban történik, mint a nyugati államokban, hanem közjogi formákban, a közhatalom eszméjének érvényre emelése mellett, mely a szent korona közjogi fogalmában, személyesítésében nyelki fejezést.

A Szent István létesítette államszervezet fénykorában a királyi hatalom az egyedül létező hatalom az államban. Minden hatalom és jog a királyságban összpontosul és az ország mindennemű közügyei a királyi hatalom alapján nyernek elintézt. A királyságnak szilárd támaszát képezi a király korlátlan rendelkezése alatt álló haderő, a várkatonaság, valamint a királyi uradalmakból, a várföldekből és a pénzügyi jogosítványokból befolyó pénzerő. E kettős támasz a királyi hatalomnak tekintélyt és a királyi rendeleteknek végrehajtóságot biztosít.

A magyar királyság ugyan, mint a nemzetgyűlést megillető főhatalmi jogok örököse, kezdettől fogva közhatalmi természetű, de – a mint már kifejtettük – alakilag korlátlan királyság volt. Sem a királyi tanácsot, sem a székesfehérvári törvénykezési napokat nem lehet úgy tekinteni, hogy az a királyi hatalom gyakorlásának formaszzerű korlátozó tényezője lett volna. Csak a XIII. század végével vált azzá, a midőn már a Szent István létesítette államszervezet felbomlás-Bak indult.

Az iránt nem lehet kétség, hogy Szent István óta a királyság képezi azt az intézményt, mely a magyar népet egy állami egészbe kapcsolja össze, a melyben a magyar nép állami önállósága, szuverenitása kifejezésre jut; de az állami hatalmat helyettesítő királyi hatalom még nem a király és a nemzet között megosztott hatalom, hanem inkább a nemzet felett álló és bizonyos mértékig egyéni természetű hatalom, a mely korlátját csak a nemzet szabadságérzetében és a közkötelességek korlátolt voltában bírja.¹

Az a nagy átalakulás, a melyet a magyar nemzet köz-

¹ L. erre nézve a II. könyv II. fejezetét.

életében a XIII. század folyamán tapasztalunk, a magyar királyságot mindinkább megfosztotta azoktól az önálló alapoktól, azoktól a hatalmi tényezőktől, a melyeken addig nyugodott. A várbirtokok elfogyásával a királyi haderő is elfogy, valamint megcsökkennek a királyi kincstár jövedelmi forrásai. A városok hovatovább kibontakoznak abból a jobbágyi viszonyból, a melyben a királyi hatalommal állottak, autonóm jellegű törvénykezést és kormányzatot nyernek. Az egyházi és világi főurak az immunitási kiváltságok következtében jobbágyaik felett törvénykezési és később a bandériális hadszervezet kifejlődésével hadi háttalomhoz jutnak és a nem nemes szabadokat mindinkább elvonják a király közvetlen hatalma alól.

Mindezen fejlemények következtében már a királyság mellett más magánhatalmi tényezők keletkeznek, a melyek a közjogi jogok gyakorlásában mindnagyobb részvételt igényelnek. Úgy a törvénykezés, mint a hadügy, a kormányzat és a pénzügy mindinkább elveszti kizárólagos királyi jellegét.

Midőn ilyképpen a Szent István-féle királyság régi erejében megfogyatkozott és azt az uralkodó állást, a melyet egykoron az állami élet terén elfoglalt, hovatovább elveszítette, midőn már közel állott a veszély, hogy a nyugati behatások következtében a magyar nemzet közléte is magán jogi alapokra helyezkedik s ezen az alapon kifejlődik a patrimonialis jellegű rendi monarchia, mely az igazi államiság, a valódi közhatalom eszméjének egyenes tagadása; akkor a magyar nemzet közjogi irányú felfogása mindinkább kifejleszti és előtérbe lépteti a nemzetben gyökeredző, a királyt és a nemzetet együttesen megillető közhatalom fogalmát. A magyar nemzetnek ez a törekvése, az államiság, a közhatalom eszméje a személyes jellegű királyi hatalommal szemben a szent korona közjogi fogalmában, s z e m é l y e s í t é s é b e n nyer konkrét megvalósulást és létrehozza a szent t k o r o n a elméletét, vagy a mi egyet jelent, a szent korona közjogi fogalmán, személyiségén felépülő állam jogi rendszert.

Kétségbevonhatlan bizonyítékaink vannak arra nézve, hogy az államiság, a közhatalom fogalmának kifejlődése nálunk kezdettől fogva a „koroná”-hoz fűződik. Már a XII. század végétől szólóak az okmányok a korona érdekében

tett küzdelemről, a korona és a haza (*patria*) (becsületéről, a korona iránti alávetettségről, a korona iránti hűtlenségről vagy a király és a korona iránti hűségről, a korona iránti hűségből a haza megvédése érdekében való harcrolásról, a korona jogainak sérelméről. Mindezekben a kifejezésekben már az a képzet tükröződik vissza, hogy a király felett egy magasabb eszmei egész áll a korona, mely a királyt és a nemzetet együttesen magában foglalja, mely mint ilyen azonos a *patria*, a haza fogalmával, a mely előzője a mai állam, mint személyiséggel bíró organikus egység fogalmának.²

Az államnak személyiséggel bíró élő organizmusként való felfogása az újabb közjogi tudomány egyik alaptételét képezi, a melyhez azonban az állambölcselek tudományos reflexiók útján jutottak. Az államnak ez a felfogása, valamint egyáltalán az állam absztrakt fogalma hiányzik a középkori népek és így a magyar nép képzetében is. Ehhez azonban a magyar nép a szent korona közjogi fogalmának kifejlődése, a szent korona személyesítése által valamennyi nyugati népnél korábban eljutott és ez által elkerülte azt az alkotmányjogi fejlődést, a melyet a nyugati államok államszervezetének fejlődésében patrimonialis jellegű rendi monarchiának nevezünk s a mely fejlődés a kontinens államaiban a XVII-ik századtól kezdve a fejedelmi absolutismus kifejlődésére vezetett. Ez képezi a magyar állami élet és szervezet fejlődésének sajátos jellemvonását, mely azt az egykorú nyugati államszervezetektől megkülönbözteti. E tételeimnek igazságát ma már

² *Fejér C. D.* II. 309. 1197. év: -virilitér pro corona nostra dimacavit. II. 333. 1198. év: Aut honor patriae de corona aliquam laesionem sustineat. II. 394. 1202. év: quandam partem populí christiani, tuae coronae suhietoi. *Wenzel VI.* 419. 1223. év: quod¹ coginita infidelitatem jobiagionis nostri D. de Chroacia, quam contra regiam coronam perpetratat. II. 101. 1240. év: iura castrorum . . . in preiudicium corone regie . . . penitus anulata. VII. 135. 1243. év: nobis et coronae regiae se servituros VII. 41. 1256. év: desidcran« impendere iregaii coronae fidelitaitem. VIII. 163. 1267 év: pro coroné nostre statu sereno, et regni nostri integritate ac felicitate servandis XII. 42.: 1271. év Lördncz szörényi bánról mondja V. István: Imvenimus . . . promptissimum et atbentum pro *fideitate corone débíta, et conservacione patrie sue* . . . gloriosam vitam reputans pro *patria* dinnicare. L. még *Wenzel II.* 152. III. 253. VIII. 340. IX. 58. 204. N. O. VIII. 82. 154.

könyvem német kiadásának bírálata alkalmából a legkívál-
lóbb külföldi szakemberek is elismerték, valamint elismerték
és könyvem alapján bizonyítottalak veszik azt is, hogy a
magyar nemzet tökéletesebb, közjogibb irányú alkotmány-
fejlődése csak az angol nemzetével mérhető össze.⁵

A magyar nép az államot, mint az összesség érdekében
szervezett társadalmat, mint szerves egységet a szent koronában látta megtestesítve.⁴ Ehhez képest a szent koronát úgy fogja a fel, mint egyfelől a magyar államiság jelképét, *symbolum-át*, mely kifelé más államokkal szemben kifejezésre juttatja a magyar nemzet szuverenitását, nemzetközi önállóságát; másfelől személyesítve, mint a nemzetben gyökeredző, a királyt és a politikai értelemben vett népet, a nemeseket együtt megillető közhatalom birtokosát.⁵

³ L. erre nézve *Laband*, Archiv f. öffentl. Recht. XIX. k. 2. f. *Stoerk*, Cemealblatt f. Rechtswiss-enschaft XXVII. k. 9. f. *Del Vecchio*, Arohivio storico italiano V. sorozat XXXIV. k. *Solmi*, Rivista italiana per le scienze giuridiche XL. k. 1. f. *Vinogradoff*, Law Quarterly Review. XXI. k. No. 84. *Winckler A.*, osztrák író kifogásolja ugyan a szent korona mysteriumára való hivatkozást, de mégis kénytelen annak jelentőségét elismerni, midőn mondja: Denn da handelt es sich auf Grund einer primitiven Rechtsauffassung tatsächlich um eine Versinnbildlichung d. Königthums, *unabhängig vom Träger der Krone*, um ein allgemein verständliches Symbol d. Staates und der öffentlichen Gev./alt. In dieser konkreten Form allein hat der Staatsgedanke bei den Madjaren Wurzel gefasst und ist zur Gestammstaatsidee für die Länder d. ungarischen Krone (geworden. L. a 32. jegyzetben idézett munkát. *Redslob R.* már teljes mértékben elfogadja a szent koronára vonatkozó elméletemet és kifejti annak nagy jelentőségét a pariliaimeinitárás kormányzat kifejlődése szempontjaiból. Die parla? menitarische Regierung 1918. év. 82. és kv. kt.

⁴ A koronának *szent* elnevezése IV. Béla korában veszi kezdetét, a mint az a selmeczi jogkönyv bevezetéséből kétségtelenül kitűnik, a hol maga a király mondja: vnd geben In vnd verleiheenn Recht und Freiheit, als heruoeh geschribenn stet, die *der heiligen krön*, vnd irem mvotz wol fuegenn vnd frwmimen. Ehhez képest *tévesen* mondja a *Pesty Frigyes* (Száz levél Horvátországról 294. l.), hogy „e kifejezéssel csak Nagy Lajos király él először a trónról”. L. még *Fejér C. D. IV. 2. 386-387. 1256. évi infidèles nostras, et sacrae coronae obediendum*. A „sanctae coronae” kifejezés legelőször Riadó nádor 1057. évi levelében (*Fejér C. D. I. 295.*) fordul elő, a mely azonban hamisítvány. IV. Bélának most idézett 1256. évi oklevelében *Knauz Nándor* közlése szerint a „sacrae” kifejezés helyett a „sanctae” áll. Mon. Strig. I. 437.

⁵ Világosan kifejti ezt az 1381. évben kötött turini béke okmánya, melyben a velencei köztársaság kötelezi magát 7000 aranyat fizetni: Do-

A szent korona *mysteriummal* bír, a főhatalom benne rejlik tekintetük.

Midőn ilyképpen a szent korona közjogi fogalma, s z e m é l y i s é g e, vagy a mi ezzel egyet jelent, *mysteriuma* kifejlődik, ez képezi az állami szervezet talpkövé, kiindulási alapját. Az állami élet és szervezet minden egyes tényezője közvetlen kapcsolatba lép a szent koronával s attól nyeri éltető erejét. Egyfelől minden jognak és hatalomnak kútforrása a szent korona, másfelől az összesség, az állam érdekében teljesítendő szolgálatok a szent korona felé irányulnak, az ország lakói kivétel nélkül a szent korona hatalma alatt állanak (*Sacrae Coronae subjecti*).⁶ A XV. század okmányaiban már a királyok elsősorban a szent korona jogáról, a szent korona iránti hűségről beszélnek, amelyből saját jogukat és a király iránti hűséget származtatják.⁷ Az 1462:2. t.-cikk pedig a korona iránti hűtlenségről intézkedik. Sőt az egyházi eredetű királyi főkegyúri jogot (*ius*

minō regni et ejus successoribus in regno et corona, et *ipsi corone* represen tanti diotum regnum. Magyar Történelmi Tár XI. k. 15-16. t

⁶ Már V. István mondja, hogy a nemességgel jár a korona iránti hűség. Wenzel VIII. 340. 1271. év: ispondens fidelitatis sue fervorem, *qua corone regie ex debito nobilitatis sue tenetur*, in facto eodem per evidentiam oporum deciarare. 1439:6. t.-cz.: . . . hominibus idoneis, *coronae Hungariae suppositis*, et non extraneis . . . 1523:17. t.-cz.: . . . omnia officia Hungaris, ac sacrae coronae regni hujus subiectae nationis hominibus, distribuunt. János csetimai comes zálogvalló tevéiben „in servitio et fidelitate *sacrae coronae regni Hungariae*” tett kiadásokról beszél. Frangepán Okl.I. 207. 1426. év. 212. 1428. év.

⁷ H. O. II. 351. 1468. év: sed per defectum semmis eiusdem ad sacnam dicti regni n-ostri Hungarie coronam *consequenturque* nōst ram majestatem . . . rite et legitime devoluta esse perhibetur. U. o. 378. 1497. év: attendentes mérita . . . que ydem imprimis sacre dicti regni nostri Hungarie c-ronic *ac deinde* majestati nostre . . . exhibuerunt. H. O. I. 345. 1444. év: ipsi sacrae regni Hungarie corone et expost nobis. L. még *Wagner*, Analeeta Scep. III. 212. H. O. II. 380. 399. 411. 423. IV. 449, V, 425. 451. 456. 1462:2. t.-cz. 1. §.: Evidenter se erigens contra statum publicum regis et *coronae*. Ismétli az 1495:4. t.-cz. és *Werbőczy* HK. I. r. 14. ez. 2. §. Ennek teljesen megfelelő ez 1723:9. t.-cz. 2. §.-ának rendelkezése: Evidenter semet erigentes et opposentes contra statum publicum *sacrae coronae*, regiae majestatis et regni: juxta titulum 14 is partis primae opens decreti tripartiti.

supremi patronatus) is a királyi decretumok a szent korona jogának tekintik.⁸

Az állami főhatalom, ellentétben a nyugati népek felfogásával, nem a király, nem a fejedelem személyéhez fűződő hatalom többé, mint a Szent István létesítette államszervezet korában, hanem a szent korona hátaim a (*jurisdictio vei ditio Sacrae Regni Coronae*),⁹ az állami felségjogok nem királyi fenségjogok, hanem a szent korona jogai (*jura Sacrae Regni Coronae*), a melyek a szent koronát, mint eszmei személyt illetik meg és attól szállanak át a királyra.

Az Anjouk alatt létrejött új birtokrend és az azon felépülő új rendi szervezet szintén a szent korona közjogi fogalmához, személyiségéhez fűződik. Az ország területe a szent korona területe,¹⁰ a királyi jövedelmek a szent korona jövedelmei (*peculia, bona Sacrae Regni Coronae*), minden szabad birtok jog a szent koronától, mint gyökérterevesz eredetét (*radix omnium possessionum*), miért is, ha a megadományozott nemzetsége kihal, a birtok a szent koronához visszatér.¹¹ Ehhez képest a magyar adományrendszer, ellentétben a nyugati államokban fennálló hűbéri birtokrenddel, nem magánjogi, hanem közjogi alapon

⁸ 1498: XLVII. t.-cz.: . . . in ecclesiis sacrae coronae hujus regni subjectis.

⁹ Már Zsigmond az 1404. évi decretum bevezetésében mondja: „Omnium pnaelatarum, baronum, procerum, militum, nobilium, et universatatum, *ditionis Sacrae Coronae regiae Hungariae* atque nostro consilio et matúra deliberatione, diatius praehabitis, eorumque utilitate, intentione, imo petitione ad hoc notais porreata, praesentium série, *autoritate ejusdem Sacrae Coronae*, et de pleniitudine regiae potentatis volumus, pronfuciamus, sancimus, decernimus et dclaramus”. *Kovachich*, Vest. Com. 200-201. T.

¹⁰ Zsigmond 1435^{en} megparancsolja Frangepán János és István horvátországi bánoknak, hogy a Szandály bosnyák vajda által birtokolt Homlyán földöt a korona részére visszafoglalja: „ad ipsam coronam et regnum Hungariae nomine nostre maiestatis occupare”. Frangepán Okl. I. 266.

¹¹ HK. I. r. 10. cz.: Quia dictum est superius, quod omni s nobilitatis, et possession ariae collationis plenaria potesfcas, in prinieipem nostrum translata sit: ideo advertendum; quod prinoeps ipse nostrer universoniim domi noruim, baronum, et magnatum, ac aliorum regni noibiliium possessdonatOirumque hominum, in casu, quo quis eorum sine haerediibus, et posteris decesserit, ver us, et legitimus successor sit. Omnia enim bona, et jura eorum possessionaria, ab *ipsa sacra regni Hungariae corona*, virtute translationis praenotatae, origin-aliteir dependent, et - ad eandem semper respiciunt devolvunturquo eorum possessore legitLmo déficiente.

nyugszik. A birtokadományozás nem fejedelem vagy más hűbérúr magánjogi, hanem kizárólag a szent koronát fejen viselő király közjogi ténye. Innen az a jogelv uralma, hogy a magyar adománybirtok közérdemek jutalma (*laurea virtutis*), mely jogosan csak a köznek tett szolgálatok alapján, vagy mint már az aranybulla mondja: *iusto servitio szerezhető*.

A szabad birtokjognak ez a közvetlen kapcsolata a szent koronával létrehozza a közszabadságban, a közjogi jogokban való részvételnek újabb alapját, a szent koronát a g s á g fogalmát. A szent korona mysteriumából következik, hogy benne a nemzet a királylyai egyesül. Mindaz, a ki szabad birtokjogát a szent koronától származtatja s azzal ez alapon közvetlen összeköttetésben áll, tagja a szent koronának (*membrum Sacrae regni Coronae*),¹² részt vesz a szent korona birtokában levő közhatalmi jogokban: a törvényhozási, bírói, kormányzati és hadi hatalom gyakorlásában. A szent korona tagja a nemeseken kívül a birtokos egyházak és városok, mert ezek is gyökeres joggal a szent koronától bírják birtokaikat. Mindezek együttesen a szent koronát fejen viselő királylyal egyetemben alkotják azt az egységes közjogi egészet, élő szervezetet, a mit a középkori források a szent korona egész testének neveznek (*tatum corpus Sacrae regni Coronae*), napjainkban pedig a l l a m n a k nevezünk.¹³

A szent korona közjogi fogalmának, személyiségének kifejlődése hozta létre nálunk a valódi közhatalomnak tiszta fogalmát, mely a nemzetben, az állammá szervezett népben bírja gyökerét és annak akarata alapján koronázás útján száll át a királyra. Ehhez képest a szent korona személyisége vagy *mysteriuma* és azzal kapcsolatosan a „*fotum corpus Sacrae Regni Coronae*” fogalma, mint a királyt és a népet egybefoglaló organikus egység, mely a főhatalom tulajdon-

¹² HK. I. τ. 4. ez. Et huLií&madi nabi les, per [qua.nd.aim](#) participationem. et connexionem immediate praedeelaraftam, *membra sacra coronae esse censentur*.

¹³ 1435. (II.) dec, bevezetés: Tandem ipsorum congregatkmc adunata. de eo rundem praelatorum, et baronum nostrorum, nee non nabilium regni nostri, *totum corpus ejusdem regni*, cum plane fiaculrtate absentium repraei sentantium, imanimi voto, consilio dclaberatione et consensu . . . disposuimus, decrevimus, et duximus ordinandas, declarandas ct firmandas.

kóppeni birtokosa, korántsem egyházi eredetű fogalom, nem a középkori *mysterium Christi* utánzata, azzal közvetlen genetikus kapcsolatba nem hozható, hanem valóságos állam - jogi konstrukció, mely a magyar nép alkotmányfejlődésének *l e g s a j á t o s a b b a l k o t á s a s* mely a magyar közjognak és államszervezetnek jelenleg is kiindulási alapját és középpontját képezi. A szent korona *mysteriuma* alatt a mi középkori forrásaink a szent korona *s z e m é l y e s í t*ését értik.¹⁴ s ezáltal azt a közjogi felfogást juttatják kifejezésre, hogy a szent korona az állami főhatalom tulajdonképpeni birtokosa. Ennek az államjogi konstrukciónak a *mysterium Christi-hcz*, mely Krisztusnak, mint az egyház láthatatlan fejének az ő egyházával való legbensőbb egyesülésére vonatkozik – *s e m m i k ö z e*.¹⁵

¹⁴ A *mysterium* szót ilyen értelemben használva először az 1440. évi országgyűlés manifestuimabain találtam. *Kovsckich*, Vest Com. 235. és kv. .1. A szent korona m y s f e r i u r n á r ó l i l y e n é r t e l e m b e n k ö n y v a m í b e n m e g j e l e n é s e l ő t t s e m a j o g t ö r t é n é s z e k, s e m a k ö z j o g i í r ó k n e m t e s z n e k e m l í t é s t. A régiebb közjogi íróink, különösen *Pancratius* (Tractatus Politico-Historic-Jairidicus etc. 1668.) beszélnek ugyan a középkosban dívó organikus felfogásnak megfelelően ia magyar államról, mint az emberi *tetthez* hasonló „corpus mysticum”-ról vagy „corpus politicum”-ról a melynek feje a király, tagjai pedig a jogozott rendek, mint a szent korona tagjai, de ezek a fejtegetések nem a széni korona *személyesítésére, mysteriurnára* vonatkoznak. Quoniam autóm *hoc Regnum corpus quoddam mysticum est*, et tum ex capite quam mem-bris constat; ideirco etiam duplicite considera ri potest. Primo universaliter ecu totu-m quid, secundo particulariter, turn quo-ad Augustum Regiae Majestatis caput -cum idiustria sacri corporis membra. Cap-ut regni Sacra Regia .Miaj-esfcas est: membra vero imm-dati, quatuor Regni c-ola mm Qrdimmiq.ue Status. Tractatus I. 1. 3§. §. L. míg II. r. 20. §. III. r. 1. §. V. ö. *Rosenmaim* Jus Publicum 1791. év. 31. .1.

¹⁵ *Tezner Fr.* (Ausgöieih.srecht und Ausgleichspolitik 1907. év 11. V. mondja: „Das, wofür Timon das ungarische Urheberrecht in Anspruch .nimmt, ist eben nichts anderes als die eigenartige, aus kirchlichen und weltlichen Vorstellungen zusammengewachsene, an das Mysterium Christi anknüpfende mystische Auffassung des staatlichen Verbands im Mittelalter”. E tételének igazolására a jegyzetben hivatkozik *Gierkelnek* egyik idézetére, mely így hangzik: „Sub uno capite Christo, est revera unus homo unius Ecclesiae corpore, singum autem alter alterius membra corpus argelicum”. (Das deutsche Genossenschaftsrecht II. 547. I. 62. jegyzet, cap. 845. év praef.) Nyilvánvaló, hogy ennek a vallási tételnek a szent korona közjogi fogalmához, személyiségéhez semmi köze.

Sem *Gierke* munkáiból, a ki a *mysterium Christi*-nek a világi jogra való hatásával tüzetesen foglalkozik, sem egyéb forrásokból nem lehet igazolni, miszerint bármelyik nyugati államban a koronának személyesítése, és ez alapon a főhatalom tulajdonképpeni birtokosa gyanánt való felfogása kifejlődött volna olyképpen, mint azt a magyar államban találjuk, a melyben a szent korona közjogi fogalma, szem él y i s é g e képezi az egész állami szervezet talpkövét és az összes közjogi intézmények középpontját.¹⁰

A szent korona személyiségén nyugvó átruházott közhatalom fogalmát és lényegét már *Werböczy* Hármaskönyvében oly világosan és határozottan formulázta, amint azt az ő korában még egyik nyugati államban, magában Angliában sem ismerték. „Miután a magyarok – mondja *Werböczy*¹¹ – őt (Szent Istvánt) önként királyukká választották és meg is koronázták: a nemesítésnek és következésképpen a nemeseket díszítő és a nem nemesektől megkülönböztető birtokadományozásnak joga és teljes hatalma az uralkodással és kormányzással együtt az összességtől (communitas) és az összesség hatalmából az ország szent koronájára és következésképpen fejedelmünkre és királyunkra átruházva lett”.

Werböczy-nek ez a tétele azonban semmiféle újítást, új jogtételt nem tartalmaz, egyszerűen csak formulázza a nemzetben élő és a királyok által is elfogadott azt a jogi meggyőződést, azt az alkotmányjogi felfogást, hogy a főhatalom tulajdonképpeni birtokosa a szent korona és attól száll át koronázás útján a királyra. Így egyebektől eltekintve már

¹⁰ *Schreuer H.* könyvem tüzetes bírakta alkalmával szintén *Gierke*re hivatkozik annak igazolása végett, hogy az államnak élő organismusként való felfogása már a középkorban ismeretes volt Németországban. Idézi *Gierke*nek az egyházi hivatalok (*dignitas, sedes*) jogi iszemélyiségének; kifejlődésére vonatkozó fejtegetéseit, valamint azt a tételt, mely az államjognak ugyanilyen irányú fejlődését adja elő. Utal a *bona imperii* (birodalmi javaik), *provisor imperii* stb. fogalmának: ikifejződés-ére s hogy a *kl-Tályt* Angliában is koronának nevezték (crown). Mindezek azonban részint *Kagyon* is távol e-ső, részint merőben külsőleges analógiáik, a melyekből a szent korona államszervezet fennállását más államokban igazolni nem lehet *V. ö. Schreuer* bírálatát. *Zeitschr. d. Savigny a Stiftung f. Rechtsgeschichte* (Germanist. Abt.) XXVL k. 326-34Ü. „1. Ugyanilyen analógiákat hoz fel *Gierke* nyomán *Vasalli F. E.*, *Archivio Storico Itali* ano V. sorozat XLIV. k.

¹⁷ HK. I. r. 3. cz. 6. §. V. ö. II. r. 3. cz. 2. §.

Mátyás király 1464. évben Pozsony városához intézett meghívó levelében világosan mondja, hogy azért törekszik a szent korona felvételére, mert abban rejlik, abban összpontosul az egész királyi méltóság ereje és összessége;¹⁸ a mi annyit jelent, hogy a főhatalom tulajdonképeni birtokosa a szent korona és attól száll át a királyra.

Ehhez képest csak a források nem ismerésén, vagy szándékos félremagyarázásán alapuló mesének kell tekintenünk egyes osztrák íróknak azt az állítását, hogy a szent korona közjogi fogalma és az azon felépülő államszervezet *IVerbőczy*-nek legegényibb alkotása és csak egy meghatározott rövid időszak produktuma (1490-1526. év), a mely egyszerűsmind a rendi hatalom tetőpontját jelzi.¹⁹

¹⁸ „Intendamus ad suscipiendam coronam regni, in qua totius pene dignitatis regie viritus quedaim et summa consistit”. *Teleki* XI. 81.

¹⁹ Könyvem német kiadásának megjelenése óta (1904) az általam első ízben tüzetesen kifejtett és felderített szent korona elmélete és az ezen nyugvó állami szervezet a külföldi szakirodalomban állandó vita tárgyát képezi. A támadások két egymással ellentétes és egymásnak ellentmondó irányban mozognak. Míg *Schreuer H.* (Zedtschr. d. Savigny Stiftung f. Rechts>geschichte XXVI. k. 326. és kv. 1. Germ. Abt.) és *Kadlec K.* (Jahrb. d. internationalen Vereinigung f. ver.gl. Rechtsw. u. Volksw. VIII. k. 429. és kv. I.) tanításom ellen főleg azt hozták fel, hogy a szent korona elmélete és az azon felépülő államszervezet nem specifikus magyar alkotmányfejlődés, nem a magyar nemzet közéletének legsajátosabb alkotása, mert a korona a nyugati államokban is, nevezetesen a német birodalomban és még inkább Cseh- és Lengyelországban közjogi fogalommá vált, nem csak a királyt jelenti, hanem az országot (*regnum*), sőt az államot is és ezen alapszik a koronajavak és a kaimarajavak közti különbség; addig újabban *Steinacker H.* (Über Stand u. Aufgaben der ungarischen Verfassungsgeschichte 1907) és utána *Luschin A.* (Jahrbuch f. Gesetzg.. Venvalt u. Voliksw. XXXII. évf. 275. és kv. 1.) azt állítják, hogy a szent korona elmés léte *Werbőczy*-nek legegényibb alkotása (höchst subjektive Schöpfung) és a szent korona államszervezet csak egy rövid időszaknak (1490-1526. év) produktuma, a midőn a rendi hatalom Magyarországon tetőpontját érte el.

Ez a két állítás merőben ellentmond egymásnak; mert ha a szent korona elmélete *Werbőczy*-nek legegényibb alkotása, akkor annak analógiáját hiába keressük Német-, Cseh- és Lengyelország középkori alkotmányfejlődésében, ha pedig a magyar szent korona állam szervezet analógiáját más államok középkori alkotmányfejlődésében is megtaláljuk, akkor a szent korona elmélete nem lehet *Werbőczy*-nek legegényibb alkotása. Már ez a belső ellentmondás eléggé tanúsítja, hogy az elméletem ellen intézett támadásoknak nincsen komoly, tudományos alapjuk. A fentebb idézett

A szent koronára vonatkozó jogelvek kifejlődése következtében a királyi hatalom határozott közjogi alapot nyert, közhatalommá és pedig alkotmányosan korlátolt közhatalommá válik. A magyar állam monarchia marad ugyan, a melyben a király szuverén, de az állami főhatalomban foglalt jogok gyakorlásuk tekintetében megoszlanak a király és a politikai értelemben vett nemzet, a szent korona tagjai között. A király, mint a szent korona viselője, alakilag a szent koronában foglalt közhatalmi jogok birtokosa, hatalma kiterjed a nemzet valamennyi szabad tagjára, a szent korona tagjaira, a kik vele közvetlen alárendeltségi viszonyban állanak. De viszont a szent koronának tagjai, mint a szent korona egyes területrészeinek birtokosai, részt vesznek a szent koronát (megillető közhatalmi jogok gyakorlásában). A szent korona egységében jut kifejezésre a magyar állam területének közjogi egysége is, mert a szent korona hatalma kiterjed nem csak az erdélyi részekre, hanem Dalmácia, Hor-

források alapján eléggé beigazoltam., hogy a szent korona közjogi fogalmának, személyesítésének kifejlődése már a XIII. században vette kezdetét és a XIV. században már mint kifejlődött intézmény áll előttünk. *Werbőczy* Hármaskönyve ezt a fejlődést készen találta, sőt kellőképpen és minden irányban figyelemre sem méltatta, mert a Hármaskönyv feladata nem a magyar alkotmány kodifikációja volt, hanem inkább a magyar magánjogé.

A mi pedig a külföldi forrásokban található analógiákat illeti, ezekre nézve röviden csak annyit jegyzek meg, hogy egyes analóg kifejezésekből még azonos államjogi intézmények fennállását nem lehet bizonyítani. Az kétségtelen, hogy a *korona* kifejezés más államokban is, nevezetesen Cseh és Lengyelországban, jelenti olykor a királylyal szemben az országot, a királyságot (Königreich Böhmen) is, de ebből még korántsem következik a korona *mysteviuma*, perszifikációja, tehát az a közjogi felfogás, hogy a ikorona, mint államszemély, a nemzetben gyökeredző, a királyt és a nemzetet egyként megillető főhatalom birtokosa és még kevésbbé következik egy olyan, alkotmányfejlődésnek bizonyítása, mint a minő nálunk a szent korona személyesítése következtében a XIV. és XV. századokban előállítás. Éppen úgy nem szorul bővebb magyarázatra az sem, hogy IV. Károly 1348. évi aranybullájának ebben a kifejezésében! „*Regnum Boemie Romani Regni membrum*” semmi analógia nincsen a magyar szent korona államszervezetnek „*membrum Sacrae regni Coronae*”-jával. E két kifejezés egymástól teljes különböző közjogi (kapcsolatot jelent. A „*membrum sacrae regni coronae*”-nak azt a közjogi fogalmát és jelentőségét, a melyet a magyar alkotmány fejlődés a középkorban létrehozott, egyik nyugati államban sem találjuk. – A cseh koronára nézve v. ö. *Flieder R.*, *Corona Regni Bohemiae* 1908.

vát és Tótországra is; az ott lakó nemesek is a szent korona tagjai, annak testéhez tartoznak.²⁰

Az állami hatalom gyakorlásának minden ága közjogi jelleget, alkotmányos formát nyer, alkotmányosan megosztott közhatalom gyanánt jelentkezik. A törvényhozó hatalom, mint a jogalkotás külön tényezője mindinkább előtérbe lép és alkotmányosan megosztott hatalommá válik. Már Zsigmond uralkodása alatt érvényre emelkedik az a jogelv, hogy a törvényhozó hatalom a szent korona egész testét (*totum corpus Sacrae Coronae*) illeti meg, tehát a szent koronát fején viselő királyt és a szent korona tagjai t.²¹ Törvényt csak az arra meghívott országgyűlésen lehet alkotni, a nemesek, a birtoktestületek és a szabad királyi városok részvétele mellett. Ezen alkotmányjogi elv uralmát már *Werbőczy-nél* világosan kifejezve találjuk, midőn mondja: *Et sic postea reges ipsi, convocato, interrogatoque populo, constitntiones facere coeperunt: Prout et iemporibus nostris fieri consvevit.*²²

Hasonló megosztottságot találunk a hadi, törvénykezési és kormányzati hatalom gyakorlása tekintetében.

A banderialis hadszervezet lényegében nem egyéb, mint a hadi hatalomnak megosztása a király és a szent korona tagjai között, az állami alattvalóknak hadi hatalommal való felruházása. A hadi hatalomnak fő alkatelemei: a hadüzenés és a békekötés joga, valamint a fegyverbehívás a fejedelmet illeti; mindazáltal a szent korona nevezetesebb tagjai, azok, a kik a szent koronától nagyobb területrészt bírván, na-

²⁰ Az 1505. évi rákosi országgyűlésre vonatkozó meghívólevél mondja: „de quolibet membre, ac quibuslibet partibus *Sacrae Coronae* subjectis”. Tót- és Horvátország rendéi Miksa öröklési jogát elismervén, mondják: „eisdemque coronae et regno smbjecti sumus”. *Szalay*, Magyarország története III. 27. í. *Werbőczy* Hív. III. 1.: „Et consequenter regnorum Dalmatiae, Croatiae, et Sokvoriae, atque TraiLsylvatniaie, sacrae videlicet coronae regni hujus Hungariae dud<um subjectorum, et *incorporatorum* consvetudinibus, a nostra lege parum .per distantibus, atque discrepantibus . . . V. c. *Tkalcic*, Mon. Hist. I. 7. és 45.: Horvátországról: Fidelitatem continuara coixmc nostre effioaciter exhibitam. Szlavóniáról: Terram Siavoniae sive banatum coronae Hungariae subjugavit. — És Spalato, Prau, Sebenico városokra nézve Anjoukor: dipl. eml. III. 630-631. 1.

²¹ L. a IV. köt. VI. fejezet.

²² L. a IV. köt. V. fejezet.

gyobbszámú jobbágyok felett rendelkeznek, azt a jogot nyerik, hogy az ország védelme szempontjából várakat építhetnek, haderőt tarthatnak és azt saját zászlajuk alatt vezethetik a háborúba.²³

Úgyszintén a nemzeti haderőt képező derékhad, a *generalis exercitus*, a melyen e korszakban az állam haderejének súlypontja nyugodott, az ország határán kívül csak a szent korona tagjainak hozzájárulása mellett alkalmazható; valamint a h a d i a d ó (*dica, contributio*) életbelépése következtében annak időről-időre való megajánlása s ez által az ország haderejéről való gondoskodás szintén a szent korona tagjainak, az országgyűlésnek hozzájárulását kívánta meg.

A törvénykezési és kormányzati hatalom is mindinkább elveszti kizárólagos királyi jellegét és a szent korona tagjai mind nagyobb mértékben és mind önállóbban vesznek részt annak gyakorlásában.

A kormányzó királyi tanács tagjai hovatovább nemcsak a király bizalmából, hanem az országgyűlés kirendelése alapján foglalnak helyet a királyi tanácsban és a királyi törvényszéken. Az előbbi korszak udvari tisztjei országos méltóságokká, az ország igazi bárói lesznek (*veri barones regni*). Különösen pedig a nádor, a ki a király és az országgyűlés együttes bizalmából nyervén állását, a szent korona tisztviselője lesz és mint ilyen, közbenjáró bíró a király és a nemzet között.

A vidéki kormányzat autonóm és önkormányzati jellege szintén a szent koronára vonatkozó jogelvek alapján fejlődött ki. A megyei közönségekbe sorakozott nemesség, valamint a városi közönségekbe sorakozott polgárság a szent korona tagságának alapján mind nagyobb mértékben vesz részt a törvénykezési és kormányzati ügyek intézésében és mind nagyobb korlátozó erőt fejt ki a királyi hatalommal szemben. Az állami végrehajtás hovatovább nálunk is úgy, mint Angliában, a megyei és a városi közönségeket illeti meg. Előáll a m a g y a r t ö r v é n y h a t ó s á g i i n t é z - m é n y.²⁴

A mint az eddig előadottak tanúsítják, a szent korona államszervezetnek a nyugati hűbéri államszervezettől eltérő

²³L. IV. k. VI. fejezet.

²⁴L. IV. k. V. fejezet.

jellegét a szent korona közjogi fogalmának kifejlődésében, a szent korona személyesítésében kell keresnünk. A szent korona jogelvek kifejlődése állotta útját annak, hogy az állami lét fennállási alapját képező kötelék teljesen elveszítse közjogi jellegét és annak helyébe az egyéniség elvén nyugvó hűbéri kötelék lépjen; sőt ellenkezőleg előidézte azt, hogy az általános alattvalói kötelék közjogi jellege szilárdabb alapot nyert azáltal, hogy a nemzet szabad tagjai, a nemesek az államhatalom birtokosa gyanánt tekintett szent koronával léptek alattvalói viszonyba.

A királyi hatalom ugyan az új államszervezetben sokkal nagyobb mértékben közjogi jellegű, közjogi alapon nyugvó hatalom, mint a Szent István létesítette államszervezetben, mindazáltal a királyság nem foglalja el többé az állami élet terén azt az uralkodó állást, mint az előbbi korszakban, mert a szent koronában foglalt jogok csak részben illették a királyt, osztozik azok gyakorlásában & szent korona tagjaival. Az egyéniség elve a határozottabb közjogi formák daczára, sokkal jobban érvényesül most, mint az előbbi korszakban. Az egyes állami alattvalók, az egyházi és világi főurak vagyonságuk arányában nagyobb mérvű köteleességeket, szolgáltatásokat teljesítenek ugyan a szent korona érdekében, de viszont nagyobb magánhatalimik, hadi, törvénykezési és pénzügyi jogaik, valamint nagyobb függetlenségük és önállóságuk a királyi hatalommal szemben a szent korona jogelvek alapján alkotmányyszerű biztosítást, törvényes formát nyert. A nem nemes szabadok rendjéből kifejlődött jobbágság nem a királyi hatalomnak támaszát képezi többé, hanem inkább az egyházi és világi főurakét, a kiknek földesúri hatalma alá került.

Ha az államot és az azt jelképező szent koronát, mint emberi testet képzeljük, azt mondhatjuk, hogy a tagoknak, a részeknek megerősödése, hatalomhoz jutása a főnek, a királyságnak szükségképpen meggyengülését vonta maga után. Mennél inkább kifejlődik a szent korona jogelvek alapján a közhatalmi jogok megosztottsága a király és a szent korona tagjai között, annál inkább aláhanyatlik a királyi hatalom, annál csekélyebb befolyást gyakorol a királyság az állami élet vezetésére és a közügyek intézésére.

A magyar király már a XV. század végével és a XVI.

század elején majdnem úgy, mint egykoron a nyugati hűbéri államokban, csak *primus infer pares*, csak első a szent korona tagjai között, önálló hatalmának, nevezetesen hadi hatalmának és így politikai súlyának és befolyásának alapját főképpen a királyi birtokok képezik, mert – a mint már kifejtettük – az új államszervezetben is a közhatalomban való! részesedés és így a politikai befolyás a földbirtokon nyugodott. Eléggé tanúsítja ezt a felfogást az a közjogi tétel uralma, hogy a király éppen úgy, mint a főurak, köteles vagyonszáma, birtokai és jövedelme arányában az ország védelmére haderőt tartani.²⁵

A királyi birtokok és jövedelmek azonban a XV. század folyamán is folyton csökkentek és így csökkent a királyság tekintélye is, úgy, hogy a szent korona tagjai már Albert korában szükségesnek látták törvényt alkotni a királyi birtokok és jövedelmek csökkenésének megakadályozása végett.²⁰ Szükségesnek látták bizonyos birtokokat és jövedelmeket a királyság részére állandóan biztosítani és ezáltal a szent koronát fején viselő király tekintélyét a végleges bukástól megóvni. Ez alapon fejlődött ki nálunk az *elidegeníthetien korona ja vak fogaim a*.²⁷ Bizonyos j a vak és jövedelmek a szent koronát illetik és a király azok felett nem rendelkezhetik, sem zálogba nem adhatja, sem el nem idegenítheti, hanem azok a királyi udvartartásra és az országos védelemre fordítandók.²⁸ A szent korona elidegeníthetlen birtokait és jövedelmeit részletesen megállapította az 1514. évi decretum 3. cikke.

Az új államszervezet alkotmánytörténeti szempontból mindenestre nevezetes haladást jelez a Szent István létesítette államszervezettel szemben, midőn a személyes jellegű királyi hatalom helyébe a nemzetben gyökeredző, a király

²⁵ L. pl. az 1454: 2., 1498: 21. t.-cikkeket.

²⁶ 1439 . t.-cz.; *Perpétuas vero conditiones, vel impignorationes iurium regalium, et coronae; haec cum consilio, nec sine consilio quorumque, faciemus.*

²⁷ E fogalom már az 1444. évi decretuinban határozott (kifejezésre jutott. 3. t.-cz.: *Et nec ab aliquo regum . . . idem proventus, a corona regia, toto, vel in parte, alienan debex potuissemit. l. még a 4. t.-cikket. Kovachich, Sylloge Decr. Com. 77-78. 1.*

²⁸ L. az 1514:1. 2. 1546:25. .54. 1548:30. 1552:30. 1608. k. c. 22, t.-cikkeket.

és a nemzet között megosztott közhatalmat helyezte, a melynek tulajdonképpeni birtokosa a szent korona és arról száll át a királyra. Ámde ebben az államszervezetben a szent korona nevezetesebb tagjainak, az egyházi és világi főuraknak hatalma, különösen hadi hatalma annyira túlsúlyba helyezkedett, hogy ez azután a gyenge királyok uralma alatt az oligarchák hatalmi túlkapásaira vezetett.

A mohácsi vész után I. Ferdinánd és utódai alatt a nyugati államokkal, nevezetesen a német birodalommal feniarított szorosabb összeköttetés, a melyre a magyar nemzetet a török hódítás kényszerítette, juttatja nálunk nagyobb erőhöz a királyságot egyrészt az abszolút fejedelmi tanok alkalmazása, másrészt a banderiális hadszervezet bukása következtében, a nélkül azonban, hogy az abszolút fejedelmi hatalomra vonatkozó jogelvek behatása a szent korona jogelveket felszorítani és a magyar királyság alkotmányos jellegét, közjogi természetét megszüntetni képes lett volna.²⁹

A szent korona államszervezet határozottabb közjogi alapjánál és formáinál fogva már a középkorban sokkal közelebb áll az újabb államszervezetekhez, mint a hűbéri államszervezet és az abból kifejlődő patrimonialis rendi monarchia, a mely mindkettő magánjogi alapon nyugvó és magánjogi formák szerint konstituált államszervezet. Éppen ezért a mi középkori szent korona államszervezetünk sokkal tovább volt képes ellentállni az újabb állami eszmék és intézmények behatásának, mint a nyugati hűbéri jellegű államszervezetek. A lényeges átalakulás nálunk csak 1848. évben következett be.

A szent korona államszervezet és a nyugati államok későbbi középkori rendi államszervezete, az ú. n. patrimonialis rendi monarchia csak külső jelenségeiben mutat bizonyos hasonlatosságot, de lényegében attól különbözik. A magyar államban is találunk bizonyos rendi tagoltságot, különösen a mohácsi veszedelem után a nyugati befolyások

²⁹ Már I. Ferdinánd idevonatkozó törekvéseit különösen a (kormányzat központosítása tekintetében, a melyek Magyarország állami függetlenségét is érintették, helyesen fejtegeti *Károlyi Árpád*, Bocskay szerepe a történetben, 1898. – Legújabbban tüzetesen és nagy közjogi tudással foglalkozik ezzel a fejlődéssel *Andrússy Gyula gróf*, A magyar állam főn maradásának és alkotmányos szabadságának okai 1905. II. 3c.

következtében az örökös főnemesi rend kifejlődését, a melylyel kapcsolatosan kifejlődik a köznemesi rend képviselője az országgyűléseken. Ennek daczára azonban továbbra is fennmarad a közjogilag szabad emberek, a nemesek egyenlősége a szent korona tagságának fogalmában, úgy, hogy a nemesek később is egész 1848-ig a főnemesekkel egyformán hivatkozhattak azokra a sarkalatos jogokra, a melyek a „*primae nonus*”-ban, vagyis *Werbőczy* Hármaskönyvének első rész kilenczedik címében, a régibb törvények, nevezetesen az aranybulla alapján egybefoglalva lettek. Az országgyűlés tagjait a mohácsi veszedelem után állandóan „*status et ordinis*”-nek nevezik ugyan, de ez nem jelent a nyugati államok példájára szervezett különálló rendi testületeket (*corporatio*), hanem a szent korona tagságán alapuló egységes rendi képviselőt.

A szent korona személyesítésén nyugvó államszervezet egyrészt egyetemes közjogi alapot ad az általános alattvalói köteléknek, mely a szent korona tagságában jut kifejezésre; másrészt biztosítja az állam alkotó részeinek egységét, a király és a nemzet organikus egésszé válását a szent koronában és az állami főhatalmi jogok egységes leszármazását a szent koronától, mint állami személyiségtől. Mindez útját állotta annak, hogy nálunk is úgy, mint a nyugati rendi monarchiákban külön előjogokkal bíró rendi testületek szervezkedjenek és ezek az állami életben mint önálló közjogi jogalanyok szerepeljenek, az államhatalmi jogosítványok birtoklásában a fejedelemmel osztozkodjanak. Magyarországon a szent korona közjogi fogalmának kifejlődése óta napjainkig, a főhatalmi jogoknak csak egyetlen alanya van és ez: a személyesített szent korona. Ezek a jogok – a mint már fentebb kifejtettük – a koronázás útján szállanak át a királyra, a ki azokat alkotmányos módon, a szent korona tagjainak részvétele mellett gyakorolta és gyakorolja jelenleg is. Ehhez képest nálunk sohasem voltak a fejedelem személyét megillető uralkodói jogok (*Herrscherrechte*), a minőkkel a nyugati államokban találkozunk és a melyekkel szemben állottak a jogozott rendi testületek, mint külön jogalanyt megillető rendi jogok (*Ständenrechte*).³⁰ A köz-

³⁰ V. ö. *Tezner Fr.*, Technik und Cicist d. ständischmonarchistischen Staatsrechts 1901. *Below G.*, Territorium und Stadt. Találón hivatkozik

hatalmi jogok birtoklásának ez a magánjogi fogalmak szerint konstituált dualismosa és ez alapon az egész állami életnek mechanikus széttagolása mindenkor ismeretlen volt a magyar nemzet állami életében. Minthogy pedig a magyar királynak sohasem voltak személyes természetű, magánjogi formák szerint konstituált uralkodói jogai, hanem csak a nemzetben gyökeredző és a szent koronától átszármazott valóságos közhatalmi természetű felségjogai, amelyeket a király részére a törvényeik állapítottak meg,³¹ ezek a jogok sohasem olvadhattak össze, sohasem voltak egyesíthetők az osztrák örökös tartományok urát, majd később az osztrák császárt megillető személyes természetű fejedelmi jogokkal, a mint azt a birodalmi egység, az összbirodalom hívei kimutatni töreksenek.³² 1687-ig illetve a *pragmatica .sanctio*-ig egyáltalán nem is lehet a fejedelmi jogok egybeolvadásáról beszélni, miután annak szükségképpen előfeltétele az egységes trónöröklési rend, mely a personáluniót biztosítja, hiányzott.

De nem következhetett be ilyen egybeolvadása, uniója

Schüler B. Die .historische Verfassung Ungarns u. die ungarische Verfassungsgeschichte 1907.) arra, hogy a nagyobb királyi tanács (az egyházi és világi főuraik) Zsigmond fogsága ide jén, 1401. évben nem saját rendi jogán (Ständerecht), hanem a szent korona jogán, „*auctoritate jurisdictionis Sacre Corone regni*” intézkedik (törvénykezési ügyekben. A szent korona joghatósága a királyi szék. üresedése esetén is tovább él és azt a király helyett a nagyobb királyi tanács, mely ily esetekben országos (tanács barones regni), gyakorolja. H. O. VII. 431-432. i.

³¹ Az 1548:15. t.-cz. „a királyi felség az összes rendek egyetértésével” akkora és olyan kiterjedt hatalmat és jogot nyert”. – A magyar közjog a későbbi fejlődésében is csak a törvényiben konstituált és a törvényhozó hatalom által gyakorlásában módosítható felségjogokat ismer. Ezt az alkotmányjogi felfogást juttatja kifejezésre az 1741: 11. t.-cz. 2. §.-ia, mely eként hangzik: „Annál fogva a királyné legmagasabb udvarában is, mindi azokban, a mik a neki engedett főhatahmból folynak, magas belátása és királyi tiszte szerint, hű magyar tanácsosainak segítségével és tanácsával fog élni”. L. még az 1790-1: 12. t.-czikiket.

³² *Tezner Fr.*, Der österreichische Kaiserthum, das ungarische Staatsrecht und die ungarische Publizistik 1899.,; Der Kaiser 1909.; Res Hungaricae. Eine staatsrechtliche Übersicht. (Zeitschr. für 4. Privat und öffentl. Recht XXXIII. k.); Das staatsrechtliche und politische Problem d. österreichisch-ungarischen Monarchie (Archiv d. öffentl. Rechts XXXI.;L) *Steinacker H.*, Tait Frage nach der rechtl. Nxtur der österreichisch-ungarischen Gesamtmonarchie 1910.

a felségjogoknak a *pragmatica sanctio* után sem, mely a jogosult nőágak kihaltáig a magyar szent korona országainak és az osztrák örökös tartományoknak feloszthatlan és elválaszthatlan birtoklását biztosítja, mert ez nem jelenti az egységes kormányzást és még kevésbé az egységes uralmat, a fejedelmi jogok egybeolvadását a női ágak, a *dynastia* szerint szervezett testület (*corporatio*) javára. A magyar közjog nem is ismeri a *dynastiának*, mint organizált jogalanynak fogalmát és így nem ismeri annak patrimonialis jellegű uralmát sem. A magyar király a főhatalmat nem a *dynastiától* s annak akaratából, hanem a szent koronától bírja a törvény, az állami akarat átruházás alapján.³³ A szent korona nem az uralkodóházé, nem is a királyé, hanem az államé, amelynek legfőbb hatalmát képviseli és annak egészét a királyt és a nemzetet együtt jelképezi.

Mindebből önként következik az is, hogy a magyar állam sem a *pragmatica sanctio* előtt, sem annak utána nem volt az ausztriai ház patrimoniuma, nem tartozott annak tartományúri hatalma alá és így nem is válhatott a spanyol jog alapján létesített, magán jogilag konstituált osztrák majorátusnak kiegészítő alkatrészévé úgy, miként azt az újabb osztrák írók vitatni akarják.³⁴

³⁸ Ezt a helyes közjogi felfogást híven fejt ki a III. Károly megkoronázása előtti *interregnumra* vonatkozó 1711. évi jogi védelem: *mon potest supponi hanc haereditariam successione regiae majestatis in dignitate regni Hungariae esse per omnia similem, sicut est in Bohemia, Austria et reliquis etiam regnis et provinciis, ubi successor et haeres ipso facto, quod prae accessor sum mortuus sit, cum omni iurisdictione dominium reale regnum obtinet. Hic enim in Hungaria totalis iurisdictione dependet a sacra era regni corona et cuius capiti illa imponitur ille omnem regiam exercet potestatem facultatem . . . Acta dietalia. Közli Túrba, Grundlagen I. 271. l.*

³⁴ *Túrba* az osztrák *pragmatica sanctio* keletkezési történetére vonatkozó igein beható forrástanulmányok alapján írt munkájában (*Die Grundlagen d. prag. Sanction II: Hausgesetz 1912.*), valamint az ő (kutatásaira támaszkodó újabb osztrák írók az öszszbirodalom jogalapját a spanyoljogból átvett *majorátusban* (*maiorasco*) vélik feltalálni. Az elsőszülöttségi jogon (*ius primogeniturae*) alapuló és nőágra is kiterjedő majorátus intézménye az 1348-ban általános érvényre emelt: „*Ley de las Siete partidas*” (*Lex septem parrium*)-ból veszi eredetét. Ennek befolyása alatt létesítette II. Ferdinand 1621. évi végrendeletében és az 1635. évi *codicillus*ahami az osztrák ház (*domus austriaca*) részére az uralma alatt álló királyságokból és egyéb tartományokból azt a *majorátust*, melybe Magyarország is be volt foglalva s mely jelenleg az öszszbirodalmat alkotja. L. *Túrba, id. m. Zehn-*

A magyar királyság a szent korona államszervezetben sokkal nagyobb külső tekintélyt élvez, nagyobb külső fény-nyel és díszszel van körülvéve, mint az Árpádok korában. Ennek okát egyrészt abban kell keresnünk, hogy a szent koronára vonatkozó jogelvek kifejlődése következtében emelkedik a szent korona tekintélye, melyben minden nemes saját közjogi állásának, politikai szereplésének biztosítékát látta és ezzel együtt emelkedett a szent koronát fején viselő királyé is;³⁵ másrészt, mert az idegen származású magyar királyok többnyire más országok fejedelmei voltak és így nagyobb hatalmuk alapján nagyobb nemzetközi súlyal bírtak, nagyobb jövedelmi források felett rendelkeztek, mintha csak magyar királyok lettek volna.

A királyság külső fényének emelkedése kifejezésre jutott a címkezésben is. Míg egykoron a királyok «a *Serenitas, Exceltencia Regalis* címzéssel éltek, addig IV. Béla óta a *Majestas* címkezés lép előtérbe, mely már a vegyesházbeli királyok korában állandóvá válik, habár még a *Serenitas Serenissimus Princeps* címkezés is többször előfordul.³⁶

A király személyének szent és sérthetetlen volta törvények által nyert biztosítást és védelmet. Az Árpádok korában még a hűtlenség (*infidehtas*) és a felségsértés (*crimen laesae majestafis*) között éles különbséget nem tettek. Károly Róbert azonban a Zách Felicián esetből kifolyólag a felségsértést, mint külön büntettet szabályozta, a midőn nemcsak a felségsértőt, hanem családját és rokonait is harmadízig a római felségsértési törvény példájára bünte-

bauer, Gesamtstaat, Dualismus und Pragmatische Sanction 1914. *Winkler A.*, Studien über Gesamtstaats-Idee. Pragmatische Sanction im Majorat Österreich 1915. V. ö. *Schiller B.*, die Österreichisohen Hausgesetze und das ungarische Staatsrecht 1914.

³⁵ Helyesen mondja erre nézve *Beöthy Ákos* (A magyar államiság fejlődése, 61. 1.): „Kétségtelen tehát, ihogy minden magyar emberre nézve élet és halálnak kérdése a koronáinak megvédése, hiszen egész existentiája tőle függött. Annak ereje az ő erőssége, annak hanyatlása az ő pusztulása”.

³⁸ II. Endre „az aranybullában még a „serenitas nostra” címkezést használja; éppen úgy Albert 1439. évi de ere túrnának bevezető részében; Mátyás 1478: 3. 9. 14. t.-cikkekben, a mely decretumban különben a „majestas” és „serenitas” váltakozva fordul elő. „Serenissimus princeps” címkezésre nézve lásd pl. 1384. 1439. 1458. (Szilágyi); 1474. 1478. 1495. 1498. évi deoretumokat.

téssel sújtotta.³⁷ Azonban Károly Róbertnek ez a rendelkezése, a *lex regalis* nem tarthatta fenn magát nálunk sokáig, mert már Nagy Lajos 1351. évi decretuma kimondotta, hogy az ártatlan gyermekeket és rokonokat az atya vagy rokon büntetteiért büntetéssel sújtani nem lehet.³⁸

2. §. A királyi trón betöltése. A trónöröklés és a választás.*

Az Árpádház fiága III. Endrével sirba szállván, a nemzet teljesen szabad választási joghoz jutott, mert az ősszerződés első pontjára¹ támaszkodó államjogi alaptételünk szerint a királyi trónra csak a f i i v a d é k o k tarthattak igényt. Semmi olyan jogemlékünk nem maradt fenn, mely arról tanúskodnék, hogy az Árpádház leánymaradékai is trónöröklési joggal bírtak s hogy ehhez képest a nemzet köteles lett volna közülök választani.²

A trónöröklési elv a szabad választási jog mellett e korokban egész 1687. évig azzal a jelentőséggel bírt, hogy a nemzet a régi jog erejénél fogva a királylyá választottnak családját – miként az Árpádházat – királyi család-

³⁷ L. a Zách. Felicián esetére vonatkozó okmányokat, *Kovachich* Suppl. ad Vest. Com. I. 268-274. *Fejér* C. D. VIII. 2. 389. V. ö. *Bariai* Commentaria III. 17.

³⁸ 3151: 19. t.sz. Porro, pro cxoessibue patris filius, ncc ki personam, imo nec in possessionibus, aut in rebus damnifioetur, aut condomnetur. És u. o. a 10. t.-cikk. A felségsértés büntetéről lásd *Werbőczy* HK. I. r. 14. t.-cz. 1.§.

* *Irodalom: Cziráky M. A. gróf*, Disquisitio historica de modo consequendi summum impérium in Hungária 1820. *Deák Ferencz*, Észrevételek Lusifcanidl Venczel munkájára 1865. (Budapesti Szemle I. k.). *Salamon Ferencz*, A magyar királyi szék betöltése 1866. *Fraknói V.*, Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékké!.. 1901. *Timon Á.*, A szent korona és a koronázás (közjogi jelentősége 1907. *Andrássy*, A magyar állam fenmaradásának és alkotmányos szabadságának okai III. 1. 1911. *Fraknói V.*, Az első Habsburgok trónrajutása Magyarországon. (Századok 1913. év.f.) .

¹ *Anonymus*, Gest. Hung. cap. 6.: Primus status iuramenti sic fuit: ut quamdiu vita duraret, tam ipsi, quam etiam .posteris suis semper ducem haberent *de progenie Almi ducis*. MHiK. 399. 1.

² Erre nézve nevesebb íróink egyetértének. Lásd a fentebb idézett mimikáikat.

nak tekintette és a tőle származó fiutódok trónöröklési jogát a választási jog fentartása mellett elismerte.

Az Árpádház fiágának kihaltával a nyugati államokban dívó felfogás következtében a leányági maradvokok lépnek fel mint trónkövetelők és a nemzet ezek közül választ azon kegyeletnél fogva, melylyel az Árpádház iránt viseltetett, a mely három századon át adott királyokat a magyar nemzetnek.³

Minthogy több leányági utód igényelte a királyi trónt, az ország pártokra szakadt és az egyház is beavatkozott a királyi trón betöltésének ügyébe. VIII. Bonifác, a középkori pápák utolsó nagy alakja, már III. Endre korában különös jogot formált a magyar királyság irányában és most, midőn III. Endre sírba szállott, a trónkövetelők öröklési jogának eldöntését saját hatáskörébe tartozónak állítván, a trónkövetelőket maga elé idézte. Wenzel követei azonban nem akarták küldőjük jogának elbírálását a szentszék ítélete alá bocsátani, mindazonáltal VIII. Bonifác a bibornokok tanácsára az öröklés joga alapján Károly Róbertnek ítélte oda a magyar királyi trónt.⁴ Ugyanezen nyomon haladtak VIII. Bonifác utódai.⁵ Előbb Boccasini, utóbb Gentilis bibornok jött Magyarországra, mint a szentszék teljhatalmú követe, hogy Károly Róbertet trónra segítse.

A magyar nemzet nem volt hajlandó a pápák döntési jogát elismerni; előbb Wenzel cseh királyfit, majd Ottó bajor herceget választotta meg⁶ és Károly Róbertre csak akkor került a sor, midőn már a két előbbinek alkalmatlan volta kétségtelenné vált.

A Károly Róbert megválasztására vonatkozó okmányokból két jogelv kidomborodását világosan látjuk: egyfelől, hogy őt a nemzet nem az öröklési jogra támaszkodó pápai

³ Hogy a leányági utódoknak nálunk trónöröklési joguk soha sem vok, mint *Deák Ferenc* fentebb idézett alapos jogtörténeti értekezésiben meggyőzően kimuttatta *Lustkandl* V. osztrák író ily című munkájával szemben: *Das ungarisch-Österreichische Staatsrecht*. 1863.

⁴ L. ezt az ítéletet *Fejér* C. D. VIII. 1. 121-129. 1303. évi

⁵ V. Kelemen pápa Ottóra nézve hasonló ítéletet hozott. *Fejér* C. D. VIII. 1. 207-218. *Theiner* Mon. Hung. I. 419.

⁶ Hogy Wenzel cseh királyfi választás útján nyerte el a királyi trónt, arra nézve lásd Anj. okm. I. 26. 53. – hasonlóképpen Ottó is, lásd *Baráti*, *Commenitaria* III. 6.

ítéletek alapján ismerte el királynak; másfelől, hogy a nemzeti öntudatban élő öröklési elv, a melyet az összerződés első pontjában találunk, Károly Róbert megválasztásakor is érvényre jutott, a mennyiben a tőle származók igényét a királyi trónra éppen úgy elismerték, mint a nemzeti hagyomány szerint Árpád vezérré választása alkalmával a *tőle* leszármazókét.

Az 1307. évi választásról szóló okmány világosan mondja: "hogy Károly urunkat és a tőle származókat, úgy a mint azt a királyi öröklés kívánja, Magyarország királyává fogadtuk". Majd ugyanily értelemben olvassuk az 1308. évben kiállított oklevélben,⁸ hogy: „Jövőben is örök időközön át az igazi pápák és a római egyház erősítsék és koronázzák meg Magyarország királyát, a kik az i g a z i k i r á l y i n e m z e t s é g b ől s z á r m a z n a k és tőlünk egyértelműen megváltasszatna k”.

A trónöröklési jog azonban csak fiutódokra vonatkozott s azért már Nagy Lajos halálával elenyészett. Mind azáltal a nemzet Nagy Lajos érdemeit méltányolva leányát, Máriát, királynak választotta, a ki ugyan uralkodásának kezdetén kiállított okleveleiben királyi hatalmát az öröklés jogára alapítja,⁹ de később maga is elismeri, hogy a nemzet egyező akarattal választotta és koronázta meg királylyá.¹⁰

Zsigmond és Albert szintén választás útján jutottak a trónra¹¹ és mindkettőnek megválasztásánál nem a legitimitás elve, hanem az volt az irányadó motívum, hogy a mindinkább előrenyomuló törökökkel szemben az ország más állam támogatását, külföldi segítséget biztosítson magának.

⁷ *Fejér C. D.* VIII. 1. 221.: Nos igitur ekisdem regni bonum statum et commodum ex animo in tendent es, diligenti coilatione praehaibita deminuim nostrum Carolum, ac *posteritatem eius, prout regalis successio exigit, in regem Hungariae, ac naturalem dominum perpetuum suscipimus.*

⁸ *Fejér C. D.* VIII. 1. 267-268. Vatikáni okirattár I. sor. II. ki 115. 1.

⁹ A második választás színhelye Pesten a Domokosok zárdája mellett volt. (Most az angolkisasszonyok zárdája). Pór *Antal*, Századok 1893. cvf. 423-424. l.

⁹ L. pl. az 1382-1383. évből *Fejér C. D.* X. 58-69. 60. 65-66. 70. 78. 84.

¹⁰ *Deák F.* id. m. 23-24. 1.

¹¹ Zsigmondra nézve *Katóm*, Hist. Ont. XI. k. 235. I.; Albertre nevez u. a. XIT. k. 821.

A szabad választási jog elve a leghatályosabban érvényesült Albert elhalálózása alkalmával, a midőn az öröklési jog mellőzésével nem Albert fiát Lászlót, hanem í. Ulászlót választották meg. Ugyanakkor 1440. június 29-én a Budán nagy számmal összegyűlt nemesek manifestumot bocsátottak ki, a melyben a szabadválasztás jogát a leghatározottabban hangsúlyozván, kimondották, hogy a csecsemő László koronázása érvénytelen, mert „a királynak koronázása mindig a nemzet akaratától függ és a korona hatása és ereje az ő jóváhagyásukban rejlik”.¹² Valamint kimondották azt is, hogy a most használt korona a szent korona minden erejével és mysterium-ával bírjon.

Kimondása ez annak a jogelvnek, hogy a nemzet választása nélkül nincs király, hogy az öröklési jog magában véve nem elegendő, hanem csak akkor, ha ahhoz a nemzet akaratára is hozzájárul; a mi azonban – egészen korlátlanul alkalmazva – az összerződés első pontjában, valamint Károly Róbert választási okmányában kimondott öröklési elvvel ellenkezik, mert ennek jogilag csak az az értelme lehet, hogy a nemzet csak a már királyivá választottnak fiutódai közül választhat.¹³

I. Ulászló négyévi uralkodás után a várnai csatában hősi hallálal múlt ki. A nemzet előtt ekkor már nyilvánvaló lett, hogy a külföldi támogatástól sok jót várni nem lehet és így az a jelszó, hogy az országnak szövetséget kell keresni, jelen-

¹² „Considerantcs etiam potissime, quod .semper re gum coronatio a regnieokrum voluntaie dependct, a-c efficacia, et virtue coronae *ipsum* approbatione consistit” . . . L. ezt az oklevelet *Kovachich*, Vest. Com. 235-243. 1.

¹³ Ezt figyelembe véve. I. Ulászló megválasztását nem lehet törvényesnek tekintenünk. Ellenkező álláspontot látszik elfoglalni *Andrássy Gyula gróf* (A magyar állam fennmaradásának és alkotmányos szabadságának okai 273-274. 1.). Érvései kettős szempontból nem egészen megfelelők: egyrészt, mert V. László nem Károly Róbert megválasztása jogán igényelhetette a királyi trónt, miután ő Károly Róbertnek leányági utódja volt, már pedig a trónöröklési jog csak fiági utódokra vonatkozott, hanem atyjának, Albertnek megválasztása alapján; másrészt ez utóbbi alapon V. Lászlót kizárólagos trónöröklési jog illette meg, mert egyedüli fiutód volt. A nemzet kötelessége lett volna őt megválasztani, mert a királylyá megválasztottnak fiutódai a magyar jog szerint trónöröklési igénynyel bírtak. E felfogás mellett tanúskodik, hogy már az 1453. évi decretum 5. cikke I. Ulászló adománylevelcité érvényteleneknek nyilvánította.

tőségét vesztette. A nemesek egy része azon volt, hogy beföldit, valamelyik magyar főurat kell a trónra emelni; de győzött a Hunyadi János által vezetett párt, mely a régi jogot, a legitimitás elvét figyelembe véve Lászlót, Albert királynak fiát, választotta meg királyivá.

Ugyancsak I. Ulászló óta látjuk, hogy az egyházi és világi főuraknak döntő befolyása a királyválasztó országgyűlésen megszűnik. Azelőtt a királyok, így Nagy Lajos és Zsigmond, nem az országgyűléshez, hanem a főurakhoz fordultak, hogy kijelölt utódaik megválasztását biztosítsák. De a királyválasztó országgyűlésen is a főurak vitték az irányadó szerepet, mert a nemesség nem személyesen, hanem csak csekély számú küldöttei által jelent meg, miért is az 1447. évi clecretum 30. cikke kimondotta, hogy a királyválasztásnak szabályszerűen összehívott országgyűlésen a nemesek részvételével kell történnie.¹⁴

Mátyás megválasztásánál egyrészt a szabadválasztás elve, másrészt a köznemesség túlnyomó befolyása már teljes mértékben érvényesült. De azért az ő alatta hozott nádori czikkek a régi jogot, a mely szerint a király fiutódai trónöröklési joggal bírnak, teljes erejében helyreállítják és a nemzet részére a szabadválasztási jogot csakis fiutódok nemléte esetére biztosítják.¹⁵

Mátyás csak törvénytelen fiút (Corvin János) hagyott maga után, a mi ismét előidézte a trón betörése körüli bizonytalanságokat. Sem Frigyes császár, sem fia, Miksa, a kik a trónt igényelték, nem voltak kedveltek a magyar nemzet előtt a Mátyással folytatott háborúik miatt és így a nemzet választása II. Ulászlóra esett.

II. Ulászló a szabad választás jogán jutott a trónra,¹⁶ de már 1491. évben kénytelen volt Miksával olyan szerződést

¹⁴ Item: a dominum regem, quooimcuie tempore, decedere contingat, extunc idomini praclati et barones, in elections novi regis, inter se dispares esse non debent. Sed de singulis comitatibus certes nob-iles convoeaire facientes, cum cisdem unanimiter faciant eleotianem. *Kovachich*, SyMoge Decr. Com. I. 138. 1. Y. ö. Suppl. ad Vest. Com. II. 88-89.

¹⁵ 1483: 1. 2. és 3. 1.- czikkek.

¹⁶ Világosan elismeri ezt IL Ulászló 1490. érben kiadott oklevelében. *L. Corp. Juris Hungarici*. – V. ö. *Fraknoi*, *II*. Ulászló királyválasztása. Századok. 1885. évf.

kötni, a mely szerint, ha fiutódok nélkül halna el, a magyar királyi trón Miksára, vagy ha már nem élne, utódaira szálljon.¹⁷ Ki volt kötve, hogy Ulászló e szerződés elfogadása végett országgyűlést hívjon össze. Mi történt az 1492. évben február 2-ikára összehívott országgyűlésen, az mindeddig kellőképpen felderítve nincs. Annyi azonban kétségtelen, hogy az öröklési szerződés törvénybeiktatva nem lett; de azt az országgyűlésen megjelent főurak és nemesek úgy maguk, mint a távollevők nevében elfogadták és három oklevélben aláírásukkal és pecsétjükéi megerősítették.¹⁵ Mindazáltal már az 1498. évi decretum 45. cikke kimondotta, hogy külföldi fejedelmek szószólóit a királyválasztó országgyűlésre nem szabad bebocsátani; majd az 1505. évi rákosi országgyűlés ezt azzal toldotta meg, hogy ha II. Ulászló fiutódok nélkül halna el, csak belföldit fognak királyivá választani.¹⁹ Ellenben Miksa újra megerősítette Ulászlóval az öröklési szerződést és a kettős házasság ennek újabb erőt adott: II. Lajos nőül vette Miksa leányát, Máriát és II. Lajos nővére, Anna I. Ferdinánd nejévé lett.

Ily viszonyok között sújtotta a magyar nemzetet 1526-ban a mohácsi vész, mely a trónviszályt és az ország kettészakadását elkerülhetlenné tette. Először Zápolya Jánost koronázták meg nov. 11-én Székesfehérvárott minden törvényes forma megtartása mellett azon egynek kivételével, hogy nem a nádor adta az első szavazatot, mert Báthory István nádor nem volt jelen. Utána Ferdinándot választották királylyá Pozsonyban december 17-én. E királyválasztó országgyűlés formája törvényesebb annyiban, mert nemcsak az özvegy királyné, Mária, hanem a nádor is részt vett az összehívásban.²⁰

Melyik volt a jogszerinti király és melyik nem? E kérdést már a történelem eldöntötte olyképpen, hogy mindkettőt királynak ismerte el: egyiket az ország keleti, másikat

¹⁷ L. e szerződést *Cziráky*, id. m. 255. és kv. 1.

¹⁸ E három oklevelet közölte *Firnhaber Fr.*, Archiv für Kunde österr. Geschichtsquelilea, 1849. III. k.

¹⁹ *Kovachich*, Vest, Com. 448. 1.

²⁰ L. a székesfehérvári és a pozsonyi királyválasztó országgyűlések leírását, *Fraknoi*, Magyar országgyűlési emlékek I. 13-22. és 33-35. 1.

nyugati részére nézve.²¹ Később a Zápolyák kihalása után 1571. évben Báthory István fejedelemmé választatván a keleti királyságból, török fenhatóság alatt az erdélyi fejedelemség alakult, mely csak 1687-ben került vissza a szent koronához az I. Lipót és Apaffy Mihály között kötött szerződés alapján.

Miután a magyar nemzet Ferdinándot kiráiyiyá választotta, a régi jog, a mely Árpád vezérré választása óta fennállott, az ő fiutódaira is alkalmazást nyert, a mint azt az 1547. évi decretum 5. czikke világosan kifejezésre juttatja, midőn mondja: *Nam cum sese ordinés et status regni non solum majestati suae, sed etiam suorum haeredum imperio et potestäü in omne tempus subdiderint.*

A törvény szavai szerint a nemzet I. Ferdinánd megválasztásával a Habsburgházat éppen úgy uralkodó dynastiának ismerte el, mint annak idején az Árpádházat és az Anjouházat, sőt a nádori czikkek tanúsága szerint a Hunyadiházat. De az öröklési rend nem lévén megállapítva, a nemzet korlátolt választási joiga, mely abban állott, hogy a fiutódok s egyáltalán az uralkodóház fitagjai közül választhatott, éppen úgy fenmaradt, mint az Árpádok korában.

E korlátolt választási jog megszüntetésére és az elsőszülöttségi fiági öröklési rend érvényre emelésére a Habsburgházi uralkodók I. Ferdinánd óta folyton törekedtek, de e törekvésüknek a nemzet 1687-ig ellenállott. Midőn I. Ferdinánd 1561. évben a Bécsbe összehívott magyar főuraknak fiát, Miksát ajánlotta a királyi trónra, Nádasdy Tamás nádor a király ajánlatára mély tisztelettel azt felelte, hogy nem feleselésből, mely távol áll tőle, hanem hivatalánál fogva a k ö z s z a b a d s á g v é d e l m é r e megjegyzi, miszerint tagadhatatlan ugyan, hogy az öröklés ő felsége fiait illeti, de hogy a három közül, kik mind jelesek és kitűnők, kiemeltessék a trónra, az a n e m e s s é g v á l a s z t á s á t ó l függ.²² Erre a király a további tanácskozást máskorra baltatván, az 1563. évi királyválasztó és koronázó országgyűlésen a király és a nemzet között fenforgó ellentét azáltal

²¹ L. a két király politikai magatartását *Acsády L.* A magyar nemzet története (Milleniumi kiadás) V. 27. és köv. I.

²² *Cziráky* id. m. 146-148. l.

nyert megoldást, hogy a választásról szóló okmányban az *electus* helyett a *nominates* kifejezést használták.²³ Ez azonban a választási jog lényegén mit sem változtatott és a királyi decretumok, különösen II. Mátyás óta, állandóan bizonyítják, hogy a nemzet királyválasztási jogához szigorúan ragaszkodott. Nemcsak II. Mátyás, hanem utána II. Ili. és IV. Ferdinánd, valamint I. Lipót a nemzet szabad választása útján jutottak a magyar királyi trónhoz, a mint azt az ide vonatkozó törvények világosan bizonyítják.²⁴

Az 1687. évi decretum meghozataláig nem is volt közjogi akadálya annak, hogy a magyar nemzet mást válasszon a Habsburgházból, mint a ki német császár vagy cseh király volt.

I. Lipót volt az, a kinek uralkodása alatt Magyarország a török uralom alól fölszabadult. Ezt figyelembe véve, Buda visszavétele után az 1687. évi országgyűlés két nagyfontosságú közjogi engedményt tett: egyrészt lemondott az ellenállási jogról,²⁵ másrészt elfogadván az elsőszülöttségi fiági öröklési rendet, lemondott a királyválasztási jogról is.

Az 1687. évi decretum 2. cikke, hivatkozással Lipót érdemeire, kimondotta, „hogy mostantól jövőre és örök időkre senkit mást, mint Ő császári és királyi felségének saját ágyékából származott fiörökösei közül az elsőszülöttet fogják törvényes királyuknak és uruknak ismerni”.²⁶ A harmadik cikk kiterjeszti a trónöröklés jogát a spanyol ágra, II. Károly fimaradékaira és azok magvaszakadtával biztosítja a nemzet szabad választási jogának feléledését.

A spanyol ág már 1700-ban kihalt és így ezóta csak I. Lipót fiági fimaradécai bírtak öröklési joggal a magyar

²³ *Cziráky id. m.* 150-151. 1. – V. ö. *Fraknoi*, Ma.gy. országgy. eml. IV. -k. 369. cs -kv. I. L. még 1572: 2. t.-cikket.

²⁴ 1608. k. c. decr. bevezetés. 1622: 2. 1625: 3. 1646: 2. 1655: 2. 1659: 1. t.-cikkek. – A törvényekben alkalmazott formula: „spontane et libere, unanimitate et consensu, rite et legitime elegerunt, ac invocato divini ministerii auxiliis feliciter coronarunt”.

²⁵ L. az 1687:4. t.-cikket.

²⁶ Közbevetve hivatkozás (történi az 1547. évi 5. t.-cz-re és más e felől rendelkező törvényekre. Ez a hivatkozás *téves*, mert 1687 előtt nem létezett olyan törvényünk, mely az elsőszülöttségi fiági trónöröklési rendet elfogadta volna.

királyi trónra. III. Károly az utolsó fiági Habsburg 1713. április 19-én, 24 titkos tanácsos előtt felolvastatta és magyarázó nyilatkozattal látta el az 1703. évben létrejött és a nőágra is kiterjedő titkos családi egyezményt (*pactum mutuae successionis*). Ez az ünnepélyes és a nyilvánosságra szánt deklaráció, illetve az arról felvett jegyzőkönyv, a Habsburg ház összes nőágainak trónöröklési rendjét végérvényesen szabályozta, miért is azt utóbb a középkori felfogásnak megfelelően *pragmatica sanctio*-nak örökérvényű alaptörvénynek (*lex in perpetuum valitura*) nevezték.²⁷

Ezt a trónöröklési törvényt III. Károly az ausztriai háznak (*domus austriaca*) úgy Németországban, mint azon kívül fekvő örökös tartományaiban, abszolút fejedelmi hatalmánál fogva léptette életbe. A tartományi rendek hozzájárulási nyilatkozatai csak járulékos természetűek voltak, tudomásulvétele a már érvényben levő trónöröklési törvénynek.²⁸

Az 1713. évi osztrák *pragmatica sanctio* azonban semmi tekintetben sem vonatkozott Magyarországra. Döntő bizonyíték erre nézve az 1715:3. t.-cz. rendelkezése, mely szerint ha I. Lipót fiága kihalna, a karok és rendek szabad királyválasztási joga visszanyeri egykori hatályát. Csak mi-

²⁷ *Pragmatica sanctio* alatt Mommsan szerint a byzanci jogban a személyi ügyekben kiadott császári rendeletet értették, szemben a *lex generalis*-sal (Zeitsehr. f. Reahitsgeschichte d. Savigny: Stiftung XXV. R. Rom. Abt.) A középkorban éntették ezalatt valamely nagyfontosságú államügyre vonatkozó végleges fejedelmi rendelkezést vagy törvényt. Az olyan rendelkezéseket vagy határozatokat, a melyek örök érvényű záradékkal (*clausula perpetuae sanctionis*) voltak ellátva. Ilyen örök érvényű záradékkal van pl. ellátva az 1222. évi aranybulla: „ut haec nostra tam concessio, quam ordkiatio sit ... in *perpetuum valitura* . . .” Továbbá Nagy Lajos 1351. évi és Mátyás 1486. évi decreburna. A *pragmatica sanctio* elnevezésről V. ö. *Deák Ferencz* 1861. jún. 4-én tartott beszédét III. k. 59. és köv. 1.

²⁸ A *pragmatica sanctio* keletkezési történetére nézve alapvető levéltári kutatásokat tett *Túrba G.* egyetemi tanár, a kinek munkáira az újabb irodalom támaszkodik. A magyar államra vonatkozó fejtegetései azonban legnagyobb részt tévesek, mert minden áron arra törekszik, hogy a *pragmatica sanctio* keletkezési története alapján, az összbirodalom (Gesamt) monarchie) létezését bizonyítsa: *Geschichte d. Thronfoligerechtes in allen Habsburgischen Ländern* 1903.; *Die pragmatische Sanktion* 1906.; *Die Grundlagen d. Pragmatischen Sanktion I. Ungarn II. Die Hausgesetz.* 1911-1912.; *Die Pragmatische Sanktion authentische Texte* 1913. *Zehnt-*

dön már az osztrák *pragmatica sanctio* az örökös tartományokban mindenütt kihirdetett (1720-22), került a sor hosszabb előkészítés után Magyarországra.

A Habsburg-dynastia nőágainak trónöröklési jogát és rendjét Magyarországon az 1723:1., 2. és 3. t.-cikkék állapították meg²⁹ olyképen, hogy elsősorban a trónbirtokos III. Károly, azután I. József, végül I. Lipót leányai és mindezek fi- és nőivadékai következzenek, a kiknek kihaltával a magyar nemzet visszanyeri szabad királyválasztási jogát. A felsorolt nőágakban az elsőszülöttségi fiági öröklés (*primogenitura*) a szabály. A trónrajutott leánynak ága egy új *agnatiot* képez, vagyis az első trónbirtokos nő, mintha fiú volna (*praefecta*)³⁰ fiági öröklési joggal szállítja át a trónt utódaira és csak ba az ő fiága (*agnatio*), azaz férfi általi fileszármaozói kihaltak, következhetik ismét leány, a kinek, mint fiú sított nőnek, ágában a trónöröklés ismét fiági lesz mindaddig, a míg abban férfi általi fileszármaozók (*agnatusok*) vannak.

A magyar *pragmatica sanctio* a fentebb megjelölt trónöröklésre jogosult ágakban ugyanúgy állapította meg a trónöröklés rendjét, mint az az osztrák örökös tartományokban érvényben volt. A magyar törvénynek egyfelől ismételt utalása az osztrák uralkodó házban (*domus austriaca*) és az

bauet, Gesamtstaat, Dualismus u. Pragmatische Sanktion 1914. *Winklet*, Studien über Gesaantstaatsidee etc. 1915. *Bemafzik*, Neues über die pragmatische Sanction 1915. *Wlassich Gy. báró*, Alkotmányiunk védelme Tezner és Túrba ellen. (Bpesti Sz. 150. k.); Közjogi (röpiratok (Bpesti Sz. 1916.); Az ausztriai közjogi irodalom és Magyarország (Jogállam XV. évi.). *Schillet B.*, Die österr. Hau&gesetze u. das ungarische Staatsrecht (Ung. Rundschau) 1914.

²⁹ A trónöröklést tulajdonkép az 1. és 2. t.-cikkék szabályozzák, de ide kell számítani az alkotmánybiztosító 3. cikket is. L. az 1791:2. és az 1867:12. t.-cikket. – A *pragmatica sanctio* elnevezést először csak az 1790-91. évi országgyűlés használja; törvényeink közül az erdélyi 1744: 3. tícz., az 1848: Előbeszéd és 18. t.-cz. V. ö. *Deák Ferencz* Beszédei III. k. 45 és kv. 1. – A magyar *pragmatica sanctionak* a király által szentesített, írott eredeti példányát egy ideig elveszettnek hitték, amelyet legújabbán *Csekey István* hozót felszínre alapos értekezésében: A -magyar *pragmatica sanctio* írott eredetijéről 1916. (U. e. németül *Archiv d. öff. R.* XXXVI. évf. 2. f.).

³⁸ A fiúsítás (*praefectio in heredem masculinum*) intézményére nézv. lásd alább a III. fejt. 4. §-át.

örökös tartományokban elfogadott trónöröklési rendre, másfelől az elválaszthatlan és feloszthatlan birtoklás kimondása kétségtelenné teszi, hogy a magyar törvényhozás a házi törvényeknek a trónöröklési rendre vonatkozó szabályait incorporálta, a mi által ezek magyar államjoggá, a magyar közjognak alkatrészeivé váltak.³¹ A magyar állam trónöröklési rendje a jogosult ágak kihaltáig azonos az osztrák államméval; de ez nem jelent közösen megállapított öröklési rendet, mert a magyar *pragmatica sanctio* úgy keletkezésére, mint feltételeire és tartalmára nézve önálló törvényalkotás, mely hivatkozással az 1687:2. és 3., valamint az 1715:2. és 3. t.-cikkekre, önállóan állapítja meg a Habsburgház fentebb felsorolt nőágainak trónöröklési jogát és azzal kapcsolatosan biztosítja a magyar állam szabadságának és törvényeinek megtartását, a koronázásnak, valamint ezzel kapcsolatosan a hitlevél kiadásának és az eskü letételének kötelezettségét. Az osztrák *pragmatica sanctio* ilyen alkotmánybiztosító rendelkezéseket nem tartalmaz.

A magyar *pragmatica sanctio* világos szavai szerint, annak hatálya kiterjed a szent korona egész területére, a szent koronához tartozó részekre, országokra és tartományokra, a melyek szintén feloszthatlanul (*indivisibititer*) értendők. A horvát-szlavón tartománygyűlés még 1712. évben, tehát az osztrák *pragmatica sanctio*t megelőzőleg állami önállóságának demonstrálása végett a Habsburg-ház összes nőágának trónöröklési jogát minden korlátozás nélkül elfogadta.³² Az autonóm jogkörnek ez a túllépése, melyet III. Károly sem szentesített, annál kevésbé bírhat alkotmányjogi jelentőséggel, mert e tartományok követői az 1722/23. évi országgyűlésen megjelentek és így a magyar *pragmatica sanctio* megalkotásában résztvettek. De éppen úgy nem bírhat alkotmányjogi jelentőséggel az sem, hogy az erdélyi tartománygyűlés 1722-ben a nőágak öröklését külön elfogadta és az 1744: (erdélyi) 3. t.-cikk becikkelyezte,³³ mert I. Lipót diplomája maga mondja, hogy Erdélyt a szent korona jogán

³¹ L. ,az 1723: 1. t.-cz. 4. §.-átt.

³² Ennek az alkotmányellenes (határozatnak Joel étkezési történetét büzetesen ismerteti: *Klaic*, Die kroatische pragmatische Sanktion 1915.

³³ L. erről tüzetesebben: *Csekey István*, A *pragmatica sanctio Erdélyben* (Erdélyi Múzeum új évf. IX. k.) 1915.

csatolja vissza; a mi azt jelenti, hogy Erdély közjogi különállását megtartva a magyar állam alkatrészévé vált.

3. §. A koronázás alkotmányjogi jelentősége. A koronázási eskü és a hitlevél. A koronázás szertartásai.

A koronázás a királyság eredetével egykorú és – a mint már kifejtettük – II. Endre óta alkotmányjogi jelentősége mindinkább emelkedik, sőt e korszakban a magyar alkotmánynak egyik nagyfontosságú i n t é z m é n y é v é válik, összefüggésben áll ez egyrészt a szent korona közjogi fogalmának, személyiségének kifejlődésével, másrészt a koronázási esküvel és a hitlevéllel.

A mióta a magyar nemzet a szent koronában látta az állam jelképét és személyesítve a főhatalom birtokosát, szükségképpen érvényre kellett emelkedni annak a jogtételnek, hogy a koronázás a királyi hatalom alkotmányszerű birtoklásának és gyakorlásának nélkülözhetetlen feltétele, mert a királyi hatalom a szent koronával száll át a királyra.¹

Nem is volt szükség a koronázás kötelezettségét törvényben előírni. Pótolta a törvényt a nemzetben élő az a köztudat, az a jogmeggyőződés, mely az állami hatalomban foglalt jogokat a szent koronában rejlnék tekintvén, a királyi hatalom törvényességét is a koronázáshoz kötötte. Koronázás nélkül nincs király, nincs törvényes királyi hatalom, mert – a mint Werbőczy tanításából látjuk – nincs alattvalói köteletség, minthogy a nemzet szabad tagjai, a nemesek, csak a törvényesen megkoronázott király hatalmának vannak alávetve.² Csak a megkoronázott király szentesíthet

¹ Világosan kimondja ezt maga Mátyás ikirály Pozsony városához intézett 1464. évi meghívó levelében: „Intendamus ad suscipiendam coronam regni, in qua totius pene dignitatis regie virtus quedam et summa consistit”. *Teleki*, Hunyadiak kora XI. 81. – A Károly Róbert koronázására vonatkozó 1309. évi oklevél mondja: quasi in eo sit *kis regium* constitutum. *Fejér C. D. VIII. 1. 338.*

² UK. I. r. 4. ez.: Et hujusmodi nobile s . . . membra sacrae coronae esse censentur; nullisque, praeter principis legitime coronati, subsunt potestati. I. r. 9. cz. Secunda libertas, quod nobiles totius regni, nullius, praeter quam principis legitime coronati subsunt potestati.

törvényeket és adományozhat a szent korona jogán birtokokat.”

Ugyanezen közjogi tételből folyólag mondja Werbőczy, hogy Magyarország mindenik királyát a szent koronával megkoronázni szokták;⁴ valamint mondja a 1572. évi II. decretum 1. cikke, hogy „Rudolf fejedelmet Magyarország régi törvényei és intézményei értelmében a magyar szent koronával megkoronázták. A régi törvények és intézmények alatt itt a régi szokásjogot, a nemzetben élő jogmeggyőződést kell értenünk, mert az 1687. évi decretum előtt nincsen törvényünk, mely a koronázást kötelezően előírna.

Mindaddig, míg az elsőszülöttségi öröklési rend törvénybe iktatva nem lett, a koronázás a királyválasztásnak szorosan kiegészítő alkatrésze. Valamint a királyválasztás, úgy a koronázás is a nemzetet képviselő országgyűlést illeti meg; miért is a koronázásnak a királyválasztás céljából összehívott országgyűlésen a kath. egyház részvétele mellett kell történnie. Az országgyűlésen egybegyűlt nemesek I. Ulászló megválasztása alkalmával ikibocsájtott manifesziómukban kétségkívül a jog alapján állva mondták, hogy „/d királyok koronázása mindig a nemzet akaratától függ és a korona hatása és ereje a nemzet beleegyezésében rejlik”. Mindazáltal I. Ulászló megválasztását nem lehet törvényesnek tekinteni, mert, a mint már az előbbi szakaszban kimutattuk, a megválasztott és megkoronázott királynak törvényes fiutó dait Árpád megválasztása óta uralkodó közjogi tételünknel fogva trónöröklési jog illeti meg, a melylyel szemben a nemzetnek csak az a joga van, hogy a fiutódok közül választhat. de azok trónöröklési jogát törvényes ok nélkül nem mellőzheti és így nem mellőzhette V. Lászlóét sem, a ki akkoron e g y e d ü l bírt trónöröklési igényyel.

A trónöröklési rend elfogadásával a nemzet korlátolt választási jogáról is lemondott, de azért az öröklés jogán álló király is a s z e n t k o r o n á t ó l n y e r i t ö r v é n y e s h á t a i m á t. *Werbőczy-nek* az a tétele, hogy a főhatalom a szent korona joghatóságától származik át a ki-

³ HK. II. 3. és 14. Minthogy I. Ulászló koronázását érvénytelennek tekintették, adom anyait is visszavonták. A későbbi korra nézve lásd a/ 1741;4. 1791: 3. 12. 32. és 33. t.-cikkeket

⁴ HK. II. r. 3. ez.

rályra, továbbra is érvényben marad. Az 1687. évi decretum előírta, hogy az öröklés jogán álló király tartozik magát a hitlevél kibocsájtása és az alkotmánybiztosító eskü letétele mellett megkoronáztatni.”

A koronázásnak Szent István koronájával, a szent koronával kellett történnie, mert a nemzeti köztudat szerint a koronázás alkotmányjogi hatása, *mysterium-a*, mely a főhatalom átruházásában áll, a szent koronához van kötve. Erről tanúskodik már III. Endre egyik oklevelé, melyben felpanaszolja, hogy uralkodásának és megkoronáztatásának ellenségei azon mesterkedtek, miszerint a szent király koronájához ne juthasson, s ezáltal uralkodásának tekintélye csorbát szenvedjen.⁶ Még inkább bizonyítja ezt Károly Róbert és f. Ulászló koronázásának története.

Minthogy a szent korona Károly Róbert megválasztása alkalmával 1308. évben László erdélyi vajdától nem volt visszaszerezhető, Gentilis bíbornok, pápai követ, az új koronát megáldotta, ellenben a régít, a szent koronát megvetettek, hatásától megfosztottnak nyilvánította.⁷ Mindennek dacára a nemzet csak akkor tekintette Károly Róbert koronázását érvényesnek, alkotmányszerű jogerővel bírónak. midőn az a szent koronával ment végbe, a mint azt a király egyik oklevelében maga is elismeri.⁸

I. Ulászlót a nemzet zöme, a nemesség, közakarattal választotta királlyá és ugyanakkor az országgyűlésen megje-

⁵ 1687: 2. t.-cz.: et erg a semper, totlesque. quoties ejusmodi inaugurationis instauranda érit, praemittendam pracinsinuatorum articulatorum diplomaticarum laoeptationem, seu regiam aísseurationem, deponendumque superinde juramentum, in ea, qua majoribus suis praestitum esset, forma: *diaetaliter intra hoc regnum Hungariae rite coronaturi*. V. ö. *Timon A.*, A szent korona és a koronázás közjogi jelentősege 1907.

⁶ „et quidam .regiminis et coronationis nostrae acmuli primitus insi* dias lateret, et demum in patulo, ne ipsa corona S. regis tempore coro = nationis «nostrae dari nobis possit, ut nostri regiminis autoritas, et sauitis exordium regnicolarum cliff eretur, potuissent. --- *Kovachich*, Vest. Com. 150-151. 1.

⁷ *Fejér C. D. VIII. 1. 276-280. Kovachich Vest. Com. 176 179. 1. Károly Róbert koronázásáról u. o. 170-175. 1.*

⁸ Et licet hujusmodi coronationis modus sufficiens esset, ut *opini nioni tamen gentis hungaricae satisfieret*, et ut .şandalum de medio vulgi tolleretur, . . . eadem s. corona de novo exstitimus corona ti. – *Kovachich Suppl. ad Vest. Com. I. 262-263. I. V. ö. Fejér C. D. VIII. 2. 66.*

lent főpapok, főurak és nemesek kijelentették, hogy a szent korona *mysterium-a*. és ereje a másik koronára száll át. Ámde a nemzeti köztudat ereje hatalmasabb volt ennél az időleges nyilatkozatnál. I. Ulászlót nem tekintették alkotmány-szerűen megkoronázott királynak. Már 1453. évben az országgyűlés maga kérte V. Lászlót, hogy I. Ulászló adományleveleit vonja vissza és erejüktől fossa meg.⁹ – Végül a nemzeti közfelfogást tükrözi vissza Mátyás eljárása is, a ki a nemzet kívánatára nagy áldozatokkal járó harczokat vívott & szent korona visszaszerzéséért és csak akkor koronáztatta meg magát, a midőn már a szent korona birtokába jutott;¹⁰ koronázása után pedig decretumainak záradékában külön számítja uralkodásának és koronázásának éveit.¹¹

A koronázással kapcsolatosan fejlődött ki, mint alkotmánybiztosító intézmény, a k o r o n á z á s i eskü és a h i t l e v é l.

Jogemlékeink tanúsága szerint II. Endre volt az első királyunk, a ki koronázása alkalmával az egyházi eskün kívül a l k g t m á n y b i z t o s í t ó j e l l e g ű e s k ű t t e t t l e. A XIII. század folyamán pedig már többször történik hivatkozás, a nemzet jogainak, szabadságának fentartását ígérő koronázási esküre.¹² Az első ilyen eskü, a melynek szövegét is ismerjük, III. Endrétől és Károly Róberttől való.¹³

A koronázási eskü alkotmányjogi jelentőségéről tanúskodik, hogy az 1453. évi országgyűlés megkívánta, miszerint a csecsemőkorban megkoronázott V. László az alkotmánybiztosító koronázási esküt utólag tegye le és annak szövegét törvénybe iktatta.¹⁴

Valószínű, hogy az alkotmánybiztosító eskü ezóta vált el a korábbi eredetű egyházi eskütől, habár csak II. Ulász-

⁹ 1453: 5. t.-cz.

¹⁰ L. az 1464. évi decr. bevezetését és a 2. t.-cz.ikket.

¹¹ 1468. decr. Conclusio. Datum HystropoK . . . regni nos tri Anno undecimo, coronationis verő quin to. V. ö. az 1470. 1471. 1474. évi decr. záradékát.

¹² L. Kovachich Vest. Com. 81. 1. Fejér C. Ö. V. 1. 237. V. 2. 508.

¹³ III. Endre koronázási esküjét *Hornecki Ottokár* krónikájában (Societische Reimchronik) találjuk. Az eskü hét pontból áll; részint egyházi, részint alkotmánybiztosító tartalommal. Magyar fordításban közli *Czeh János*, A magyar királyok felavatási esküjök (M. T. Társaság évkönyvei III. 235. 1.) – Károly Róbert esküjét közli *Kovachich*, Vest. Com. 174. ,1.

¹⁴ L. az 1453: 1. t.czikket.

lóról tudjuk biztosan, hogy azt külön nem a templomban, hanem a szabad ég alatt tette le.¹⁵

A Habsburgházból származott királyok alkotmánybiztosító esküjének szövege még í. Ferdinánd korából való, a melyen I. József korában azon változás történt, hogy az 16-87. évi decretum 4. cikke alapján az aranybulla ellenállási záradékát kivették a megtartandó törvények közül.¹⁶

III. Endréről tudjuk, hogy ő nemcsak alkotmánybiztosító esküt tett, hanem az alkotmány biztosítására írást, o k l e v e l e t adott ki. Ilyen alkotmánybiztosító okmányok keli tekintenünk az 1290. évi decretumot.¹⁷

A vegyesházbeli királyok korában I. Ulászlóig nem olvasunk alkotmánybiztosító oklevélről, a midőn a Krakóba küldött követség 1. Ulászlóval valóságos v á l a s z t á s i s z e r z ő d é s t (*puctum conventum, capitulatio*) inatott alá, a melyben megígérte, hogy koronáztatása alkalmával Magyarország eddig fennállott és megőrzött szabadságait és jó szokásait esküjével és királyi levelével meg fogja erősíteni.¹⁸

¹⁵ In frequentissima concione hic ab omnibus postulatum, ut cuncta regni iura privilegiaque a divis concessa principibus, vei .maxime .ab Andrea rege cum caeteris econditionibus inviolata serveniur. Stephanus Bathor rei* publice nomine id in pulpito postula vit, ut a legitimo et coronato rege cuiuetaimagis rata firma que haëreutur . . . Cum isia(rex) dixisset. iure тұrandó, deosculata cruce promissa omnia confirmaTit, ingens undique plausus attilitur. *Bonfini. Rerum Ung. Decad. IV. 10.*

¹⁶ I. Ferdinánd alJvOtraányeizitosító esküje a „Corpus Juris Hungarici”-ban olvasható és ekként hangzik: Nos Ferdinandus, Dei gratia rex Hungariae, Bohemiae etc. iuramus per Dcum vivum, per eius Sanctissimam Geittricem, Virginem Mariam, et omites Sanctos: Quod nos ecclesias Dei. dominos praelatos, barones, nobiles, civitates liberas, et omnes regnicolas, in suis immunitatibus, et libertatibus, juribus, priviiegiis, ac in .antiquis bonis et approbatis eonsvetudinibus conservabimus: omnibusque justitiam faeiemus; *Serenissimi condam Andreae regis decreta observabimus:* fines regni nos tri. Bungariae, et quae ad illud quoouneque jure, .aut titulo pertinent, non alienabimus; nec minuemus; sed quoad poterimus, augebimus. et extendemus: omniaque alia faeiemus: quaeouneque pro bono publico, honore, et.increment o omnium .statuum, ae totius regni nostri Hungariae juste facere poterimus. Sic nos Deus adjuvet et omnes sancti.

¹⁷ 1298:41. t.-cz.: ut dominus rex liber tat es regnicolarum suorum et ecclcsiarum tempore coronationis suae *in Uteris* expressas . . . et praeter haec etiam .alia, quae *in Uteris* domini regia tempore coronationis suae *datif:* confimentur. *Kovachich, Sup pi. ad Vest. Com. 1. 136. 1.*

¹⁸ *Kovachich, Sup.pl. ad Vest. Com. 1. 136. 1.*

A választási szerződésben I. Ulászló kettőt ígért, alkotmánybiztosító esküt és oklevelet. Mindkét ígéretét megtartotta. Nevezetesen koronázta tása alkalmával (1440. év) a l k o t m á n y b i z t o s í t ó d e c r e t u m o t adott ki, melyben megerősíti az aranybullát, az 1298. és 1351. évi decretumokat.¹⁹

Ez időtől kezdve állandóan találkozunk alkotmánybiztosító oklevéllel, majd választási alku, majd alkotmánybiztosító decretum (*decretum regni*) formájában, a melyekből a Habsburgházbeli királyok alatt a h i t l e v é l fejlődött ki.

Ilyen alkotmánybiztosító decretumot adott ki az országgyűlés kívánságára V. László 1453. évben, a melyben magát kötelezte arra, hogy Zsigmond és Albert decretumai nak megtartását, valamint az ország területi épségét esküjével fogja biztosítani. Mátyás koronázásakor 1464. évben kiadott decretumában III. Endre, Nagy Lajos és Zsigmond törvényeinek, megtartását Ígérte. II. Ulászló pedig úgy, mint I. Ulászló, Farkashidán valóságos választási szerződést írt alá, a melynek tartalmát 1492. évben törvénybe iktatták. Ugyanő fia, II. Lajos helyett 1508. évben szerződészerű alkotmánybiztosító okmányt adott ki.²⁰

A Habsburgház korából I. Ferdinánd 1537. évi decretuma azt tanúsítja, hogy ő is adott ki alkotmány biztosító oklevelet,²¹ majd pedig II. Mátyás a koronázás előtti czikkben alkotmánybiztosító decretumot adott.

II. Ferdinánd óta állandó szokássá válik, hogy a koronázás alkalmával elfogadott alkotmánybiztosító oklevelet, a h i t l e v e l e t, koronázás után törvénybe iktatják, míg nem az 1687. évi decretum az öröklés jogán álló királyra nézve annak kiadását kötelezőleg előírta s ezzel a koronázás szűkségképpen előfeltételévé tette.

Végül felemlítendőnek tartjuk még, hogy a hűbérjogi elvek behatása következtében Károly Róberttel vette kezdet az a szokás, miszerint koronázás alkalmával az ország-

¹⁹ *Kovachich*, Sylloge Decr. Com. 59. és kv. 1.

²⁰ *L. II.* Ulászló választási feltételeit *a Corp. Jurisban.* A. II. Lajos helyett kiadott alkotmánybiztosító okmányt közli *Kovachich*, *Vest. Com.* 455-462. 1.

²¹ 1537:29. t.szcz.: et superinde etiam *litens* effícales nobit, dédisse decenti memoria teneat.

gyűlésen megjelent nemesek is a királynak hűségi esküt tettek.²² E szokásnak nyomát azonban a Habsburg-dynastia korában már csak Erdélyben találjuk.

A koronázás szertartásai napjainkig nincsenek törvényben megállapítva, hanem a koronázás intézményével kapcsolatosan szokás útján fejlődtek és nyertek szabályozást. Valamint maga a koronázás, úgy e szertartások is kezdetben tisztán egyházi jellegűek, később azonban mindinkább oly cselekményekkel bővülnek, a melyek már alkotmányjogi jelentőséggel bírnak. Sőt mondhatjuk, hogy mindenik új dynastiával újabb elem járult a koronázási szertartásokhoz.

A vegyesházbeli királyokat Székesfehérvárott koronázták. I. Ferdinándig nincs is ellenkező példa. A mohácsi vész után a koronázás rendszerint Pozsonyban történt, legutóbb 1867-ben és 1916-ban Budapesten.

A koronázás régi jogon e korszakban is elvitázhatatlanul az esztergomi érseket illette.³ Más főpap csak kivételesen, csak az érseki szék üresedése, vagy az érsek akadályoztatása esetén teljesíthette e tisztet. Így Zsigmondot a veszprémi, II. Ulászlót a zágrábi, Zápolya Jánost és Ferdinándot a nyitrai püspök koronázta.²¹

A koronázás mise közben és pedig I. Ferdinándig Székesfehérvárott, a Szent István által e célra épített templomban történt. A mise megkezdése előtt a megkoronázandó király térdenállva, kezét az evangéliumra téve, a római pontifikáléban előírt szöveg szerint leteszi az e g y h á z i esküt (*iuramentum iustitiae et pacis*). Ezt követi a király fölkérnése és a koronázási öltöny felvétele, a melynek megtörténtével *kezdetét* veszi a koronázási mise.

²² L. a Károly Róbert koronázásáról felvett okmányt *Kovachich*, *Vest Com.* 474-475. l.; továbbá az 1453. évi *decr.* 2. cikkét.

²³ III. Incze; pápa már 1203. évben újból megerősítette az esztergomi érsek koronázási jogát. *Knauz*, *Mon. Strig.* I. 167.

²⁴ Zsigmond koronázása alkalmával az esztergomi érseki szék üresedésben volt, de ő azért utóbb az esztergomi érseket a szokásos koronázási donációban részesítette. *Fejér* *C. D.* X. 1. 454-458. Diplomáciai emlékek az Anjou-korból III. 620. – II. Ulászló koronázásakor Hippolit, Beatrix öccse kiskorú volt. Zápolya János és I. Ferdinánd koronázásakor az érseki szék szintén üresedésben volt. *Acsády*, *Magy. nemzet tört.* (Milleniumi kiadás.) V. k. 29. l.

A koronázási szertartások között alkotmányjogi szempontból legfontosabb a szent koronának a király fejére tétele. Ezt kezdetben az esztergomi érsek egyedül eszközölte; csak V. László után jött szokásba, hogy a nádor is, mint a nemzet képviselője, segédkezik a szent koronának a király fejére illesztésénél.²⁵ Ez a segédkezés kezdetben abban állott, hogy a nádor tartja a koronát és mielőtt még a prímás a koronát a király fejére tenné, az oltár lépcsőjéről a néphez fordulva, háromszor kérdezi: „Magyarok, akarjátok-e, hogy a jelenlevő N. N. a szent koronával az ország királyává koronáztassék? mire ez a válasz következett: „Akarjuk, éljen a király!” Ez a szokás azonban az 1687. évi 2. t.-cikk meghozatala következtében, mely az elsőszülöttségi fiági öröklési rendet megállapította, megszűnt. Ezzel kapcsolatosan a nádor segédkezése is megváltozott olyképen, hogy I. József óta a prímás a nádorral együtt teszi a király fejére a koronát és a nádor kiáltja először: Éljen a megkoronázott magyar király! – Ellenben a római pontifikálé alapján ma is szokásban van, hogy a kalocsai érsek a prímást a koronázásra a következőképpen hívja fel: *Revevendissime Pater: Postulai sancta mater ecclesia catholica, út präsentent Serenissimum N. N. ad dignitatem Hungariae regis sublevetis.* Mire a prímás a következő kérdést intézi hozzá: *Scitis illum dignum et ütilem esse ad hanc dignitatem?* Erre a kalocsai érsek azt feleli: *Et novimus et credimus eum dignum esse ac ufitem ecclesiae Dei et ad regimen regni.*

Mise után a király felékesítve a koronázási jelvényekkel egy másik templomba, Szent Péter templomába ment. Előtte vitték a tíz ország zászlaját és az apostoli keresztet;²⁶ utána II. Ulászló óta a királyi kincstartó lépdelt, a ki arany- és ezüstpénzt szórt a nép közé. Ez a szokás máig fennáll.

A másik templomban a király a számára elkészített királyi trónon helyet foglalván, Károly Róbert óta néhányat lovaggá ütött. Szent István kardjával érintvén jobb vállukat. E lovaggá ütés napjainkig szokásban maradt s az ilyképpen

²⁵ *Bartal*, Commentaria I. 184. l.

²⁶ A tíz ország, amely egykoron a szent korona hatalma alatt állott: Magyarország, Horvátország, Dalmácia, Szlavónia, Ráma (Bosznia), Szerbia, Bulgária, Románia, Galiczia is Linlomeria.

lovaggá ütötteket aransarkantyús vitézeknek nevezik. Ezenkívül, minthogy a középkori felfogás szerint béke idején a király legfontosabb teendője a jogszolgáltatás volt, a trónon ülve néhány ügyben személyesen igazságot szolgáltatott, a mint ezt a források még II. Ulászlóról, sőt Miksáról is említik.²⁷

Mindezt követi a koronázás utolsó fontos aktusa, az alkotmánybiztosító eskü letétele és pedig már II. Ulászló óta külön e célra elkészített emelvényen szabad ég alatt, a melyre a király, a primás, a kalocsai érsek, a nádor és néhány igazi báró kíséretében felmegy és ott a primás előolvasása mellett jobbját ég felé emelve és baljában a feszületet tartva a nemzet szabadságának és jogainak biztosítására esküt tesz.

Régi szokás szerint az ország lakói a királynak koronázás alkalmával ajándékokkal kedveskedtek. Legrégebben említik a források a székelyek ajándékát. De e szokás törvénybe iktatásának első nyomát csak 1563. évben találjuk, midőn az országgyűlés Miksának minden jobbágytelek után egy forintot ajánlott meg. Később III. Károly óta bizonyos meghatározott összeget ajánlottak fel, mely 25 50 ezer darab arany között váltakozik.²⁸

Ha a királynak felesége volt, ezt is megkoronázták. vagy egyidejűleg, vagy külön és pedig a Habsburgok koráig az ország koronájával, a szent koronával, a mint ezt I. Mátyás nejének, Beatrixnak és II. Ulászló nejének Annának koronázása tanúsítja.²⁹ De ugyanezt bizonyítja már V. István feleségének Erzsébetnek egyik oklevele is, melyben azt mondja, hogy koronáztatása alkalmával esküt tett le, a mi

²⁷ II. Ulászlóról. *Banfini*, id. m. IV. 10. Miksáról *Bél Mátyás* feljegyzését lásd *Bartal*, *Commentaria* 1. 186. 1.

²⁸ 1565:2. t.szcz. L. még az 1572:3. 1613:10. 1618:38. 1625:6. 1705:14. 1681:5. 1715:4. 1741:3. 1791:4. t.-cikkekét. V. ö. *Kiss István*, *Magyar Közjog* (IV. kiad.) 276-277. 1.

²⁹ Beatrix koronázására nézve *Schwand trier*, *Script. rerum Hung.* 1746. 1523. és kv. 1. *Anna* koronázásáról a francia szövegű jelentést lásd *Történelmi Tár* XXI. k. 106. és köv. 1. és *Wenzel*, II. Ulászló, magyar és cseh király házasa élete (Századok 1877. évf.) V. ö. *Kollányi*, A. veszprémi püspök királyné koronázási jogának története. III. és köv. 1.

egszersmind arról is tanúskodik, hogy a királynék megkoronázásának egykoron alkotmányjogi jelentősége volt.³⁰

Több adatunk van azonban arról is, hogy a királynéknak kezdettől fogva külön házi koronájuk volt.³¹ Hiteles tudósítás szerint Annát, I. Ferdinánd nejét, már nem a szent koronával, hanem más koronával koronázták meg,³² Hasonlóképpen Miksa nejének, Máriának, fejére a veszprémi püspök a házi koronát tette, ellenben az esztergomi érsek a szent koronával a királynének csak jobb vállát érintette.³³ Innentől kezdve szokás útján a királyné koronázása olyképpen történik, hogy a házi koronát a veszprémi püspök teszi a királyné fejére; minden egyéb szertartást, nevezetesen a felkenést és a szent koronával való érintést az esztergomi érsek végzi.³⁴

4. §. A szent korona és a koronázási jelvények őrizete. A koronaóri tisztség eredete.*

A koronázásnál kezdettől fogva bizonyos jelvényeket alkalmaztak, mint a királyi hatalom, az uralkodás jelvé-

³⁰ „Cum die appositionis eorone capiti nostro promissimus juramento. *Fejér C. D. V. I. 237.*

³¹ így már Gizellának külön koronája volt, a melyet II. Endre 1217 évben magával vitt *Fejér C. D. VII. I. 209.* Gertrudnak, II. Endre nejének koronájáról *Dlugoss, Hist. Poloniae lib. VI. 625. J. – Kottanner Mona, a ki a szent koronát Visegrádról ellopta, szintén két koronát említ. (Endlu eher) Ans den Denkwürdigkeiten d. Helene Kottannerin 1846.*

³² L. *Vrsinus Velius, De hello Pannonico 1762. év. 188. ós kv. 1. Kovachich, Solennia inaug. principuni 1790. 5. es kv.!*

³³ *Bél, Adparatus ad Hist. Hung. 1735. év 314. 1. Magy. tört. emlékek II. írók XV. k. 256. 1.*

³⁴ Legutóbb így döntött i. Fe re ne z király 1792. évi április 23-án kelt legfelsőbb elhatározásával. Magy. udv. kancz. TWidelct 4337. szám. A korábbi adatokat lásd *Kollányi, id. ni. 106. és kv. 1.*

* *Irodalom: Révay Péter, De sacrae coronae regni Hung, ortu, virtjtc, victoria, fortuna etc. 1613.: De monarchia et sacra corona regni Hung. ceui; tuiiae septem 1659. H órányi Elek, De sacra corona Hung. 1790. Kovachicli M. Gy., Sole-nnia inauguralia etc. 1790. Decsy Sámuel, A magyar szent koronának és az ahhoz tartozó tárgyaknak históriája 1792. Koller József, De sóra regni Lngariae coron-a comventarius. 1801. (Endlicher) Aus der Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin 1846. Ipolyi Arnold, A magyar szent korona 1886. Rátvay Géza. A koronaóri intézmény a magyar alkotmányban. Athenaeum 1897. évi.*

nyeit, a melyeket később a szent koronával együtt az ország kincseinek (*clenodia regni*) neveztek.¹

E jelvények a következők: a) A királyi pálcza vagy kormány pálcza (*sceptrum*) aranyból készítve buzogányhoz hasonló jegecz golyóban végződik, mely nyolcz abroncsba van foglalva. A nyelének alsó részén szív-alakú gömb van és e felett a nyélen virágok láthatók. Régi eredetűnek tartják, b) Az országalma vagy földteke (*pomum*) aranylemezből készült, belül üres gömb, tetején kettős kereszt van és az oldalán a magyar címerrel egyesített Anjou-czímer látható, a mi arról tanúskodik, hogy az Anjouk korában készült, c) Szent István kardja hosszú, egyenes, kétélű palloshoz vagy törhöz hasonló; nem Szent István korából, hanem a XVI. századból való. d) Szent István palástja, melyet még Gizella királyné készíttetett és Szent István 1031. évben a székesfehérvári egyháznak adományozott. A rajta olvasható felírás szerint misemondó ruhának (*casula*) készült² próféták, vértanúk és apostolok képeivel díszítve, e) A Szent Istvánnak tulajdonított öltözékek: keztyűk, harisnyák és a sárgabőrből készült saruk már teljesen hasznavehetetlenekké váltak.

Kétségkívül az ország kincseit képező koronázási jelvények közé tartozott egykoron a Szilveszter pápától küldött apostoli kereszt, a mely azonban, úgy látszik, a korona ellopása alkalmával elveszett.⁵ A jelenleg ilyképpen használt kereszt a XV. századból való és az esztergomi főegyház tulajdonát képezvén, annak kincstárában, Esztergomban őrzik. Jóval régibb a koronázásnál használt másik kisebb kereszt, melyre a király az ország primása kezébe az alkotásmánybiztosító esküt leteszi, de a melyről a koronázási jelvények között nincsen említés téve. Szintén már régóta az esztergomi főegyház kincstárában őrzik.

¹ L. a szent korona és a koronázási jelvényeik legújabb leírását *Ipolyi*. kl. m. II. rész. 133. és köv. l.

² A felírás így hangzik: *Casula haec data et operata est ecclesido S. Mariae.; sitae in civitate Alba anno incarnationis Christi MXXXVI. indications XIV. a Stephane rege et Gisela regina. – Ipolyi id. m. 182. 1.*

³ Kottanner Ilona még említés tesz róla emlékiratában, a melyet *Endlicher* névtelenül adott ki: *Aus den Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin* 18-16.

Mindezen jelvények között a legnagyobb jelentőséggel bír az ország szent koronája (*Sacra regni Hungariae Corona*). Vájjon u mai korona, vagy annak egyik része Szent István korából való-e? azt biztos adatok híján eldönteni nem lehet, mert az első részletes leírás csak abból az időből való, midőn Albert özvegye, Erzsébet királyné a koronát magával vitte és Frigyes császárnak zálogba adta. Az általán uralkodó vélemény, hogy a mostani korona két alkatrészből áll: a. felső részből, mély maradványa a római eredetű koronának, melyet II. Szilveszter pápa küldött Szent Istvánnak és az alsó részből, mely görög eredetű és az a korona, a melyet Dukasz Mihály, byzanci császár, I. Gézának ajándékozott s a mellyel később Szent István koronáját egybeforrasztották.⁴

Minthogy a koronázás kezdetben egyházi jellegű intézmény volt, a korona és a koronázási jelvények őrizete is íz egyházra és pedig a székesfehérvári egyházra (*Ecclesia Alba*) volt *bízva*, a hol e mindnagyobb jelentőségű tisztséget rendszerint az örkanonok (*custos Albensis*) látta el. Nagy Lajos uralkodása kezdetén azonban János örkanonok visszaélvén a beléje helyezett bizalommal, a Károly Róberttel együtt eltemetett arany koronát a sírboltból elrabolta, a mi miatt őt hűtlenség czímén örökös fogságra és összes birtokainak elkobzására ítélték.⁵ E körülmény következtében a székesfehérvári egyház a korona őrzésére való jogát elvesztette, mert Nagy Lajos a szent koronát a koronázási jelvényekkel együtt székhelyére Visegrádra, vitette.

Ezóta a korona őrizetéről a királyok külön gondoskod-

Ipolyi, id. m. 65-70. í. Már *Koller* azt fejtegeti, hogy a római részt a görög koronához íli. (Béla idejében forrasztották. (De sacra regni Ungariae corona commentarius. 1801. év. 180. és kv. 1.) – *Pauler* szerint Szent István koronája III. Henrik kezébe került, a ki azt Rómába küldötte. A mai szent korona, a Dukasz Mihály küldte korona, a melyet III. Béla fedetett be. V. ö. M agy. nemz. története í. 183sík jegyzet. *Karácsonyi János*, A magyar szent korona küldése. Századok 1910. évf. 353-358. 1.

⁵ Anj. okrn. V. 541-542.: „quasdam possessiones M. et B. vocatas . . . eodem Johanne eustodis Albensis propter appercionem sepuichri condam KJaroli regis nostri genitoris carissimi bone memorie, et furtivam afalacioneim coro ne eiusdem patris nostri de capite eius, iuxta sententiaim omnium praeiatorum nostrorum in manifestissimam notam imedelitatis contra nostram maiesatem incidente et in eadem Iahe infidelitatis vitam finiente. manibus nostris regiis devohitas”. L. még *Fejér* O. O. IX. I. 644.

tak, a mint erről Zsigmond egyik okmánya tanúskodik, a mely szerint ő a szent koronát saját pecsétje alatt Budán a tárnoki házban Gara Miklós nádorral őriztette, majd ennek halála után az őrzéssel Palóczy György esztergomi érseket és Palóczy Mátyás országbíróát híztta meg.⁶

Albert a koronát szintén Visegrádon őriztette, a honnan halála után azt Erzsébet királyné Kottanner Ilona udvarhölgyével ellopattván, külföldre magával vitte.⁷

I. Mátyás a nemzet támogatása mellett mindent elkövetett, hogy a szent koronát Frigyes császártól visszaszerezze, a mi elvégre sok vér- és pénzáldozat árán sikerülvén, 1464. évben a koronázó országgyűlésen a szent korona őrzéséről törvényt alkottak.

Ez képezi kiindulási alapját egy új országos tisztség, a k o r o n a ő r i t i s z t s é g keletkezésének. Az 1464. évi decretumban még csak az az alapelve, van kimondva, hogy a szent korona őrzése országos ügy és ehhez képest a király a szent korona kellő megőrzése és megtartása céljából a főpapok és a bárók, valamint a nemesek közös megegyezésével és akaratával egy különben megszokott helyről és alkalmas személyekről gondoskodni fog.⁸

II. Ulászló idejében már a koronaóri tisztség, mint teljesen kifejlődött intézmény áll előttünk. Ő már választási szerződésben megígérte, hogy az ország koronáját a főpapok és bárók kezéből semmi szín és ürügy alatt kivenni nem fogja, hanem megengedi, hogy régi szokásuk és szabadsá-

⁶ „dudum ante egressum nostrum de regno sioistro Hungariae praedicto sacram coronam ipsius regni nostri Hungariae cum omnibus ad se pertinentibus in tavamicali nostra domo circa cistemum, cis iturim condam ducis Stephani, in Castro nostro budensi situa ta, sub nostro sigiMo recomditam, custodiae et conservationi condam Nicolai de Gam palatini commissei imus”. *Fejér C. D. X. 7. 535-536. Kovachich, Suppl, ad Vest. Com. I. 460. i. V. ö. Kottanner Ilona, Denkwürdigkeiten 11. lap.*

⁷ Érdekesen meszéli el a lopás történetit maga Kottanner Ilona: *Aus J.tn Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin.*

⁸ 1464:2. t.;cz.: Nos ergo voimus, ut debemus, de pari consensu, et votuntate domino rum praelatorum, et baronum, et regni nostra nobilium, hoc in loco providere: circa debataim eustodiam. et conservationem ipsius corona e saerac, locum alias consvetum, et personas ad id idoneas; ne (quod Deus avertat) ipsa corona, iterate» ab hoc regno alienetur. – A koron u visszaszerzéséről *Honfni, Rer. Ung. Decad. III. 10.*

gukhoz képest tartsák és őrizzék, a kiket e célra bizonyos számmal egyetértelemmel megválasztanak és a régi időtől fogva a korona megőrzéséül kijelölt Visegrád várát a k o r o n a ő r ö k n e k (conservatores coronae) kezére adja. Ezt az ígéretet az 1492. évi decretum 3. cikke törvénybe foglalta. Majd az 1500. évi decretum megállapította úgy a korona-őri tisztség betöltési módját, mint a koronaörök számát, kimondván: hogy koronaőrül két világi egyén és nem több választandó a király és az országgyűlés által.⁹

A mohácsi vész után a szent korona 1551. évben került I. Ferdinánd kezébe,¹⁰ a ki azt Bécsbe, Rudolf pedig Prágába vitte, a honnan II. Mátyás alatt 1608. évben került ismét vissza az országba. Ugyanekkor a szent korona őrizetéről a régi jogot helyreállító törvényeket hoztak. A korona őrzési helye gyanánt a törvény a pozsonyi várát jelöli ki, a melynek kapui, erődítményei és katonái felett a két koronaőr egyenlően rendelkezik. Továbbá kimondja a törvény azt is, hogy a rendes katonaság mellett kellő számú házi őrség is legyen.¹¹

A koronaőri tisztségeket ez alkalommal még úgy töltötték be, hogy az országgyűlésen megjelentek ajánlottak négy egyént, a kik közül a király kettőt, Révay Pétert és Pálffy Istvánt kinevezte.¹² E betöltési itíód azonban csak 1625. évig volt gyakorlatban, a midőn már a király jelöl ki négy egyént és ezek közül az országgyűlés választ.¹³ A korona-őrségi tisztséget jelenleg is így töltik be.

⁹ 1500: 23. t.-cz. Ad conservationem saerae coronae regni, dum necessarium fuerit; semper de *dominis saecularibus duo fideles*, et non plures, per regiam majestatem, ac uni versos dominos prelatos, barones caeterosque regnicolas, eligantur.

¹⁰ *Wagner*, Annal. Scpp. I. 43-45.

¹¹ 1608. k. e. 4. es:k. u. 16. t.-czikik. A koronát a pozsonyi vár egyik tor*nyálban őrizték. L. *Révay Péter*, De monarchia et sacra corona regni Huni*. 127. lap.

¹² „Status et ordines . . . regiae majestati quatuor ex magnatibus nominarunt, quorum ex numero rex binos eligeret coronae -asservatores *Révay Péter*, id. m.

¹³ 1625:25. t.?cz.: Lidern status et ordines ex quatuor personis per suum inajestatem, ad praescriptum conservatorum coronae officium denominatis, unanimi voto, in locum dicti quidam Stephani Pálffy, magnificum dominum similiter Pálffy . . . elegerunt.

Midőn így a korona őrizete a magyar alkotmányban intézményes jelleget öltött, II. Ferdinánd óta a szent korona őrizetéről és a koronaőri tisztség betöltéséről a hitlevél intézkedik és nyújt biztosítékot a nemzetnek.” A koronaőri tisztség valóságos méltósággá, országos köz tisztséggé fejlődött.

Abból az alkotmányjogi tételből kiindulva, hogy a szent korona a királyt és a nemzetet egybefoglaló államot képviseli s hogy a nemzetben gyökeredző főhatalom a szent koronában rejlik, a koronaörök nem a királynak, hanem a szent koronának tisztségviselői, tulajdonképpen országos méltóságok, a kik tisztségüket és hatáskörüket a király és a nemzet együttes megbízásából nyerik.

E felfogás a koronaőri tisztség eredetével egykorú. Már II. Ulászló választási szerződésben megígéri, hogy ha Morvaországot, Sziléziát és a két Lausiczot a szent koronától és az országtól visszaváltanák, akkor az egész váltságösszeget Visegrádon a koronaörök kezéhez fogja adni, hogy a korona mellett az ország szükségleteire őrizzék. Továbbá igéri azt is, hogy a német császárral, a főpapok és bárók tanácsa nélkül nem fog egyezkedni és ha az ő beleegyezésükkel egyezkednék, az ilyenképpen kapott pénzüsszeget szintén Visegrádon a koronaörök kezéhez fogja szolgáltatni.¹⁵

A magyar államot megillető vagyon a szent korona vagyon a s annak megőrzése a koronaörök feladata, mert ők nem a királynak, hanem az államnak, a szent koronának tisztjei.

Ugyanezen alkotmányjogi felfogás jut kifejezésre az 1609. évi, valamint a későbbi országgyűlések azon határozatában, a mely szerint a korona őrzésének, az országház építésének és egyéb országos közczélokak költségeire a hadi adó mellett külön adót szavaznak meg, az ú. n. koron adót, a melyet nem a királyi kincstárba kellett beszolgáltatni, hanem a koronöröknek kellett átadni, hogy azt, mint

14 1622:2. t.-cz. 16. §. L. .nveg 1622: 34. 1625: 26. 16.¾): 4. és 87. 1638: 1. 1659: 1. 1715: 2. t.-czikikeket.

¹⁵ L. a választási szerződés 5. és 7. §§*it (Corp. Juris Hung.); „extunc totam illám summám pecuniae, ad manus conservat»rum coronae ad Wyssograd, penes corona m. pro re«ni necessitate conservandam asisiginemus. V. Ö. 1492: 4. t.-czikke.

az ország közpénzét, számadáskötelezettség mellett kezeljék.¹⁶

5. §. A király székhelye. A királyi udvartartás szervezete. A lovagrendek.*

A király székhelye ott van, a hol a király udvarával állandóan tartózkodik, a mely egyszersmind a központi kormányzat és törvénykezés székhelye, mert a középkorban mindkettő a király személyéhez fűződik, minthogy a király nemcsak uralkodik, hanem személyesen vezeti a királyi kormányzatot és gyakorolja a bírói hatalmat.

E korszakban azonban már a központi királyi kormányzat és törvénykezés mindinkább közjogi jelleget nyer, lassankint kifejlődik az országos központi kormányzat fogalma és szervezete, mely nem igényli többé a király mindenkori személyes jelenlétét. A nádor az országos ügyek intézésében a király helyettesévé lesz és nagy terjedelmű hatáskört nyer, a mi összefüggésben áll azzal, hogy az idegen dynastiákból származó uralkodók Zsigmond óta gyakran huzamosabb ideig távol voltak az országból.¹

A királyok rendes lakhelye IV. Béla óta Buda volt.² Károly Róbert azonban Temesvárt választotta székhelyül, majd 1323. évben Visegrádra helyezte át udvarát,” a hol ki-

² 1609:62. t.;cz. Ad exolutionem autem conservatorum et custodum coronae, legatkmumque, et coemptionem, ac aedificationem domus, pro conventu regūikolarum; a singulis portas, superaddatur *quartus florenus*, in manus magnifici do mini Révay, qui ad dispos itionem domini palatini eos ad praestos usus eroget. L. még 1613:11. 1618:39. 1622:34. 1625:28. 1635:4. 1638: 8. 1647: 33. 1681: 36. t.-czik:keket. Liorváts es Tótország a korona-örzés költségeire 500 frt fix összeget fizetett (1647: 34. t.-cz.). V. ö. *Rátvay Géza*, id. m. (Athenaeum 1897. évf. 1. kv. 1.).

* *Irodalom: Cziráky*, De oidine equitum auratoruim 1792. *Viktorin József*, Visegrád egykor és most. 1872. *Kerékgyártó Béla*, A magyar királyi udvar a királyság fénykorában. 1881. *Fejérpataky László*, A Gsapy czimer és „a Sárkányrend (Turul 1883. évf. 116. és kv. 1). *Csánki Dezső*, I. Mátyás udvara. 1884. *Salamon Ferencz*, Budapest története 1885. II. k. *Berzeviczy Géza*, Adalék a Sárkányrend ismertetéséhez (Turul 1893. évf. 93. és kv. 1.).

² L. e. korszak V. fej. 1. és 2. §§.-ait.

- *Salamon Ferencz*, id. m. II. k.

³ Ettől az időtől kezdve Károly Róbert oklevelei rendszerint Visegrádon kelnek. Anj. Okm. II. 80. és kv. I.

rályi palotát és templomokat építtetett.⁴ Utóda Nagy Lajos alatt ismét Buda lett a királyok rendes lakhelyévé egész a mohácsi vészig. Ő már 1352. évben két oklevelében mondja, hogy udvara állandóan Budán székel⁵ mindazáltal a ránk maradt okmányok arról tanúskodnak, hogy ő még többször időzött Visegrádon, mint állandó székhelyén Budán.⁶ Zsigmond, a midőn az országban tartózkodott, szintén Budán tartotta székhelyét. I. Mátyás korában a pápai követ Budát király főszékhelyének mondja.⁷

Budának székhelyi minőségében találja magyarázatát a budai polgároknak az a joga, hogy a koronázási szertartáson Székesfehérvárott a templomban fegyveres díszben jelen lehettek és a koronázás folyama alatt az ország zászlaját tartották.⁸

Zsigmond idejében tapasztalta a nemzet először, hogy mennyire hátrányos az országra nézve, ha a király huzamosabb ideig külföldön tartózkodik, miért is már Albert királlyal megígértették, hogy állandóan az országban fog lakni. Ezt az ígéretet később – különösen a mohácsi vész után – számos törvénycikk ismétli a nélkül, hogy annak fogantatja lett volna.⁸

A király állandó székhelyén találjuk a királyi udvartartást, melynek szervezete az alkotmánytörténet szempontjából csak annyiban érdekel bennünket, a mennyiben a királyi udvartartás egykori főtisztjei e korszakban országos méltóságokká lettek, s a mennyire az udvartartás a közjogi aktusoknál a királyságnak külső fényt és díszet kölcsönöz.

A királyi udvartartás az Anjouk alatt a francia udvar

⁴ *Viktoria József*, Visegrád egykor és most 1872.

⁵ *Fejér* 0. D. IX. 2. 143. „ubi nostra residet curia”.

⁶ L. Anj. Okin. IV. és kv. köteteit.

⁷ Resident!a principalis regis est civitas Hinke. – *Kovuchich*, Script, minores iL 18.

⁸ Civibiis au torn Hudensibus admissis, qui ex veteri ohsorvantia in coronatione regum Ungariae habent ius in armis intéresse, et hantlerian vetustum regni Ungariae, dum perficitur eoronatio, gesture. *Dlugoss*, Hist. Polonieae Jib. XII. 742. 1.

⁹ L. az 1439: 22. 1492: 5. 1536: 57. 1546: 18. 1548: 22. 1550: 4. 1567: 46. 1608. Ok. e.): 18. 1723:8. 1.741:7. 1751:1. 1764/5:1. 1790/1:9. 1792:5. t.-czikkeket. A király fiainak az országban lakásáról intézkedik az 1547: 5. 1550: 3.. 5. és 6. 1552: 32. 1553: 3. 1555: 1. 1563: 3. 1569: 33. 1572: 2.

mintájára nyert újabb szervezetet és ők a királyi udvart sokkal nagyobb fényvel rendezték be, mint az Árpádok korában volt.¹⁰ Mindazonáltal az udvartartás közjogi vonatkozásaiban eredeti magyar jellegét megtartotta, sőt továbbfejlesztette.

A királyi udvartartás élén azok állanak, a kik az előbbi korszakban a király udvari főtisztjei voltak s egykoron a királyi udvartartás egyes ágait, ügykörét tényleg vezették, ilyenek voltak a nádor, az országbíró, a tárnokmester és a kancelláron kívül, a kik már az előbbi korszakban közvetlenül országos ügyeket intézték, a főasztalnok, főpohárnok, főlovászmester, főajtónálló, főkamarás és főudvarmester. Mindezek a királyi kisebb tanácsnak állandó tagjai, s mint ilyenek nagy és fontos szerepük van az országos ügyek intézésében is.

Ez alapból kiindulva, a szent korona államszervezet korában, valamint maga a királyi hatalom közjogi alapra helyezkedik, valódi közhatalommá fejlődik, úgy a királyi udvartartás egykori főtisztjei is megszűnnek a király magántisztjei, az udvartartás egyes ágainak vezetői gyanánt szerepelni, tisztségük közjogi jelentőséget nyer, országos méltósággá fejlődik, és ez által maga a királyi udvartartás is elveszti szorosán magánháztartási jellegét, közjogi intézménnyé válik.

Az egykori udvari főtisztek az országigazbíróivá (*veri barones regni*), közjogi méltóságokká lesznek, s mint ilyenek a többi nemesekkel szemben különös előjogok birtokába jutnak, a melyekről később tüzetesen fogunk szólni.¹¹ E korszakban már csak címét viselik azon udvari tisztségnek, melyet elődeik egykoron tényleg betöltöttek. Az udvartartás teendőit mások, az ő helyetteseik végezik. Az igazi bárók már csak országos jelentőségű aktusoknál, a minő: a koronázás, az országgyűlés megnyitása, külföldi fejedelmek fogadása, teljesítenek egykori tisztségükre emlékeztető szolgálásokat.¹²

Károly Róbert óta a tényleg működő udvari tisztek feje és az udvartartás vezetője a főudvarmester (*curiae*

¹⁰ V. ö. *Kerékgyártó Béla*, ki. m. és *Csúnyi Dezső*, kl. m.

¹¹ *Werbőczy* BK. I. r. 93. és 94. cz. II. r. 40. L. e korszak III. fej. 2. §.-át.

¹² *Csánki*, id. m. 41. 1.

vegiae vel camerae tegiae magister vagy *mareschaltus curiae*). Alatta állanak mindazok, a kik a királyi udvarnál akár udvartartási, akár egyéb a külső fényt emelő szolgálatokat teljesítenek, avagy a királyi parancsokat közvetlenül végrehajtják.

1. A királyi udvarhoz tartozók között a fentebb említett igazi bárókon kívül az első helyet foglalják el a királyi kamarások (*cubicularii vei camerarii regii*), kik, mint a királynak legmeghittebb emberei, a királyi termekben szabadon ki- és bejárhatnak; a király az életét bízta rájuk.¹³ Az udvari rangfokozat szerint előkelő, magasrangú urak, az ország legelőkelőbb nemesi sorából, a kik egykoron a királyi udvartartás fényének emelésére szolgáltak.¹⁴

2. A második csoportot képezik az udvari katonák (*aulae regiae milites*), a kik azonban nem egyszerű fegyverhordók (*armigeri*), hanem szintén a nemesek sorából vett vitézek, testőrök, a kiknek feladata volt a király személyének védelme.¹⁵ Részint személyesen, részint bizonyos számú fegyveres kísérettel a király részére béke idején a díszőrséget, háborúban pedig a közvetlen védelmet szolgáltatják. Szolgálataik fejében a királyi kincstárból fizetést húztak vagy pedig értékes adományokban részesültek. Ilyen udvari vitéz, testőr volt Zsigmond király udvarában Hunyadi János atyja, Vojk, a ki hűségéért és szolgálataiért a királyi birtokot képező Hunyadvárát kapta ajándékul; sőt maga Hunyadi János is kezdetben mint testőr szolgált és mint ilyen kapja Alberttől szintén János nevű testvérével együtt a szörényi bánsgót.¹⁶

¹³ II. Ulászló, midőn Podmaniezky János főkamarásmesternek az örökös báróságot adományozza, ezeket mondja róla: *eimde-m in nostrum domesticum contubernalem et cubicularium ascivimus nostri scilicet corporis curam suae fidei et probitati concedenfes.*

¹⁴ L. Beatrix esküvőjének leírását. *Eschenloer*, *Gesehichten d. Stadt Breslau* II. 346. 1.

¹⁵ Ilyen udvari-katonákról az okmányok már a XIII. században említést tesznek. H. O. VI. 190.: „magister J. filius P.. aulae nostrae miles”.

¹⁶ A Vojk részére 1409. évben kiállított adománylevelet lásd *Fejér C. D. X. 8. 492-493.* és *Fraknói*, Mátyás élete 7. 1. – Zsigmond 1434. kelt oklevelében -mondja Hunyadi Jánosról: *Egregius Johannes dictus Oláh, filius comdam Vojk de Hunyad aulae nostrae miles.* Majd 1453. évben V. László mondja róla: *et genitore nostro primum de milite ad numerum baromm*

3. Rangsorban az udvari vitézekkel egyenlőknek tekinthetők az *udvarnokok* (*aulici, regii, aulae regiae familiares*), a kik azonban szorosán megkülönböztetendők az Árpádok korában szereplő udvarnokoktól („udvornik”-októl), mert ezek szolgaszármazású udvari cselédek voltak; holott az anjoukori aulikusok a király környezetéhez tartozó és így a nemesek sorából vett udvari tisztek, a kik részint a királyi udvarban teljesítettek szolgálatokat, részint kiküldetésekben jártak el; úgy a katonai, mint a polgári ügyekben a királyi parancsokat hajtották végre. A királyi kincstárból fizetést húztak, kiküldetések alkalmával maguk és kíséretük számára elszállásolást és ételmezést igényelhettek, mindennemű vám alól mentesek voltak.¹⁷

Az aulikusok külön testületet (*coetus*) képeztek, a melybe a felvétel később királyi kinevezéssel történt. Külön főnök alatt állottak (*caput aulae familiarum, capitaneus aulicorum*), és megkülönböztető jelvényekkel bírtak (*insignia*).¹⁶ Állásuk előkelőségéről tanúskodik különösen az 1500. évi decretum 21. cikke, mely szerint közülök tizen azt a kiváltságot nyerték, hogy habár nincs is banderiumtartási joguk, mindazonáltal nem tartoztak csapataikat a megyei bandériumokba állítani, hanem magukkal vitték a királyi táborba.¹⁹

A Habsburgok uralkodása idején a magyar királyi udvartartás tényleges megszűnése következtében az udvar-

regni, banius videlicet Zeréniensis créatus sit. L. iné,« I. Ulászló adományi levelét a két Hunyadi János részort: *Teleki*, Hunyadiak X. 89-92. és Drágri Bertalan udvari katona részére Mátyás adománylevelét *Teleki* XI. 566.

¹⁷ Az aulikusok fizetéséről és ellátásáról számos adatot tartalmaznak. Ernst Zsigmond pécsi püspök, kincstartó 1494-1495. évi számadásai. A kiküldetésben ievő aulikusok megszállási jogára nézve lásd Mátyás 1459. évben az erdélyi szászoknak adott kiváltságlevelét. *Teleki*, Hunyadiak X. 612-613. L. még u. o. XI. 69. 153. 363. XII. 77-78. 251. Az aulikusok viszszaélései 1475: 10. t.=cz. *Kovachich*, Sylloge 224. 1.

¹⁸ Braun Henrik de Sancto Marco német lovag kinevezési decretuma feium áradt (Onsz. Levéltár). Mátyás 1485. évben Egerváry Lásztót az udvarnokok kapitányának mondja (Orsz. Levéltár) V. ö. *Csánki* id. m. 34--35.

¹⁹ Demptis dun taxat egregiis . . . au licks re;gkue -majestatks, qui de bonis et possessionibus eorum, génies pro rogni defenisioirc, per se modo in fr<in>scripto conservarc debeibunt. V. ö. 1518.: 1. t.-cz. (bácsi).

noki tisztség, mint valóságos udvari tisztség megszűnt; de még egy ideig, mint pusztá címzet adományozták.²⁰

4. Mindezen udvari tisztségekre az előkészítő iskola az a p r ó d i s z o l g á l a t volt. A nyugati államokban mindennütt szokásos, hogy a nemes ifjak már korán a király vagy valamely hűbérúr udvarában, mint a p r ó d o k (*Knappe, page*) nyernek alkalmazást, hogy a lovagi szolgálathoz szükséges ügyességet a fegyverforgatásban és a társadalmi érintkezésben elsajátítsák, mert a lovagi rendbe való felvételt a lovaggáütés előzte meg, midőn a leendő lovagnak remekelni, igazolni kellett, hogy a harcolás és fegyverfogás művészetében jártas s általán képes a lovagi rend céljainak megfelelni, azokat előmozdítani.²¹

A lovagi intézményt nálunk az Anjouk honosították meg, udvartartásuk szervezetével kapcsolatosan; a nélkül azonban, hogy ez az intézmény Magyarországon általános jelentőséghez jutott volna. Nálunk egyrészt minden nemes lovag alkalmas a lovagi szolgálatokra, másrészt a lovaggáütést csak a király gyakorolja, csak a királynak vannak lovagjai, a kik a király személyének védelmére alakított valamelyik lovagrendnek tagjai; holott a nyugati államokban a hűbérurak is gyakorolták a lovaggáütést. Már Károly flóbert óta, sőt már az Árpádok korában is gyakran történik említés a királyi udvarban tartózkodó if jakról, a királyi a p r ó d o k r ó l²² (*iuvenes vei parvuli aulae vegiae*), a kik a királyi udvarban csekélyebb fontosságú szolgálatokat teljesítenek, a lovagjátékoknál mint csatlósok szerepelnek.

5. Végül a királyi udvarhoz tartoztak még a királyi

²⁰ L. az idevonatkozó formulát: *Literae familiaritatis aulae regalis* 1551. év, *Kovachich*, Form. Solenn. Styli XLI. 1. Ugyanott az udvari katonák közé való felvételre nézve: *Creatio in militem* 1551. év.

²¹ V. ö. *Bell*, A history of feudalism 1863. *Gautier* I., *La ehe v a le ie* 1884. *Roth v. Schreckemtein*, *Geschichte d. ehemaligen freien Reichsriueiv schaff* 1857-1871

²² Az Árpádok korában szereplő királyi apródokról *Czimer Károly*. *Az árpádházi királyok apródjai* 1912. Az *apwd* régi magyar elnevezés, mely már a XIV. század eleje óta mint tulajdonnév gyakran fordul elő. 1310. évben: *Johannes dictus Aproud . . . nobilis de comitatu Hotuon*. Z. O. I. 141. *Aproud. Api out*, Anj. Okm. 1. 563. 1318. év. I. 574. 1320. év. *Apwoud*, *Aproud*, Anj. Okm. TIT. 56. 1333. év. Z. O. TT. 18-20. 1342. év. 585. 1354. év, *Aproud* Apród. Anj. Okm. IV. 10. 487. — Mátyás korában (1468. év): „Franciscum de Lok agradionem nostrum”. *Teleki*, Hunyadiak XI. 318.

k a n c z e l l á r i á b a n é s a k i r á l y i k á p o l n á n á l alkalmazottá k. Az előbbie k voltak a kancellár vezetése alatt működő *udvari* titkárok és jegyzők (*secretarii et notarii regii*), a kik között már nagyobb számmal világiak is voltak; az utóbbiak az udvari káplánok (*capellani*), a kiknek élén állott a kápolna főnöke (*magister capellae regiae*).

A királynénak a királyétól teljesen különálló udvartartása volt. A királynék maguk választották és nevezték ki udvartartásuk személyzetét. A királyné udvarában a nádoron kívül mindazon udvari főtisztekkel találkozunk, a kik egykoron a királyi udvartartás élén állottak. E jogtörténeti fejlődéshez képest a szent korona államszervezet korában a királyné udvartartása is közjogi jelentőséget nyert. A királyné udvartartásának főtisztjei is Werböczy tanúsága szerint ~¹ országos méltósággá, igazi bárókká lettek, nevezetesen: a királyné tárnokmestere, főasztalnoka, főpohárnoka, főlovászmestere és főajtónállója.

A királyné udvarában a kancellári tisztet kezdettől fogva a veszprémi püspök, mint a királyné székhelyének főpapja látta el.

A magyar királyi udvartartás I. Ferdinánd óta tényleg megszűnt, mert a királyok állandóan külföldön tartották székhelyüket, de nem szűnt meg jogilag, a magyar közjog szempontjából, mert a királyi udvartartás főtisztségeit, mint országos méltóságokat, mint igazi báróságokat mindenkor betöltötték. Ehhez képest a királyi udvartartás, a mennyiben annak közjogi vonatkozása és jelentősége volt, mindenkor fennállott, ellenben a királyné udvartartása nemcsak tényleg, de közjogi vonatkozásában is megszűnt, mert a királyné udvartartásának méltóságait nem töltötték be.

A királyi udvarhoz tartoztak a l o v a g r e n d e i k, mintán czéljuk főképpen a király személyének és családjának megvédése és a királyi udvar fényének emelése volt.

E korszakban az Anjouk és Zsigmond alatt három lovagrend alapításáról van tudomásunk: a Szent György, az arany sarkantyús és a sárkánylovagok rendjéről.

A S z e n t G y ö r g y v i t é z e k r e n d j é t (*Societas militiae Sancti Georgii*) Károly Róbert 1318-ban alapította.

²³ HK. I. r. 94. cz.

de alapszabályait csak 1326. évből bírjuk.²⁴ a melyek szerint a rend minden tagja térdig érő fekete köpenyt s e fölött csuklyát viselt, a köpeny belsejében ezzel a jelmonddal: *in veritate iustus sum hide fraternali societati*. A rendnek jelvénye ezüst mezőben vörös kereszt. Tagjai előkelő, magasrangú urak, a kik mindenhová, különösen harcjátékokban követik a királyt és különös feladatuk a királyt minden veszedelemtől megóvni, az ellene szőtt összeesküvést nyíltan vagy titokban felfedezni.²⁵

Az aransarkantyús vitézek (*équités aurati*) rendjének alapításáról és szervezetéről keveset tudunk.²⁸ Általános a vélemény, hogy Károly Róbert alapította, mert özvegyét Erzsébetet, 1343-ban ötven aransarkantyús lovag kiisérte olaszországi útjában.²⁷ Mária királyné uralkodása óta állandó szokássá vált, hogy a király koronázása alkalmával többeket aransarkantyús vitézekké avat, háromszor érintvén jobb vállukat Szent István kardjává). De az aransarkantyús vitézzé avatás történhetett koronázáson kívül is. Úgy látszik, külön szervezett *rendet* nem alkottak, sem külön jelvénnel, sem külön előjogokkal és szabályokkal nem bírtak. Feladatuk az volt, mint a többi lovagoké: a király személyének védelme és az udvar fényének emelése.²⁸

A s á r k á n y - v i t é z e k r e n d j é t (*societas draconis farum*) Zsigmond alapította a XIV. század utolsó tizedében, de az alapítólevél csak 1408. évből maradt fenn, a midőn a rend újabb szervezetet nyert.²⁰ Az alapítólevél bevezetése arról tanúskodik, hogy a rend alapítása elsősorban vallási okokból történt a keresztény hit terjesztésére és az eret-

²⁴ Ennek eredeti példánya a magyar nemzeti múzeumban van. Kiadta már *Fejér C. D.* VIII. 3. 163-170. Legújabban faecsimilijét és fordítását közli *Szilágyi S.*, A magyar nemzet története ill. k. (Millenniumi kiadás).

²⁵ *Lindner* e társulatot a „lovag kalandosok” sorába tartózná önké véli, mert szerinte, mint királyi testőrség semmi nyomát nem hagyta hátra. (A kolozsvári kalandos társulatok. *Erei. Múz.* XI. k. 68. 1.) E felfogásnak az alapítólevél tartalma ellentmond.

²⁸ V. ö. *Cziráky*, id. m. és *Conspectus Jur.* publ. 1. 92. *II.* 24-25. *Bartal*, id. m. T. 186. III. 23-24.

²⁷ *Muratori* II. k.

²⁸ Az aransarkantyús vitéz okmányának kiállítási díjáról az 16(9): 73. t.-cz. intézkedik.

²⁹ Közzétette *Fejér C. D.* X. 682-693.

nekséfi (különösen huszsziták) kiirtására; de e mellett a király és családjának védelmére is szolgált, miért is a rend tagjai különös hűségre kötelezték magukat a király és a királyi család iránt. Sőt a rend tagjainak feladata volt az ország alkotmányának, régi jogainak és szabadságának megvédése és azoknak újjakkal való gyarapítása. E közjogi vonatkozásban tükröződik vissza a rend alapításának sajátos magyar jellege.³⁰

A sárkány rend tagjai két osztályt képeztek. A magasabb osztályban csak huszonnégyen lehettek; jelvényüket a keresztől lefüggő sárkány; a kereszt egyik szárán: „*O quam misericors est Deus*”, a másikon: „*Justus et pius*”. A másik rész csak a sárkányt viselte jelvényül és ezek száma korlátlan volt.³¹ A sárkányrend főlovagjai (bároi) alapítása alkalmával Magyarországnak legelőkelőbb urai, az igazi bárók (*veri barones regni*) voltak, a mi szintén a rend politikai jelentőségéről tanúskodik. Sőt később is a király magasrangú uraknak, nevezetesen külföldi fejedelmeknek osztogatja a sárkány rendet.³²

³⁰ „ut universes et singulis ditionis sacrae coronae regni Hungariae subiectos cuius cím que status, gradus et praeminentiae existent, in antiquis bonis, veri, iustis et legitimis consuetudinibus conservabirauis indemmes”.

³¹ *Fejérpataky L.*, kl. m. (Turul 1883. évi. 116. és kv. 1.) V. ö. *Berzeviczy Géza*, id. m. (Turul 1893. évf. 93. és kv. 1.).

³² Albert király 1439. évben a norfolki herceginck a barátságos viszoi megérő site se czéljából a sárkányrendet adományozza és felhatalmazza, hogy meg hat egyént e renddel kítüntethessen. *Teleki*, Hunyadiak X. 60-61.

³³ Mátyás 1472. évben egy új rendet állapított *Jézus Krisztus keserves kinszenvedésének emlékére* („zu gedeehtnuss des pittern. ley dens vnsern lieben herren Jesu Christi”), a (melynek ezélja volt a törökök ellen vailó védekezés. A rend alapítására vonatkozó érdekes oklevél német másolatát, mely a rend létezésének egyedüli emléke s mely a müncheni udvari és állami könyvtár kéziratgyüteményében található, magyar fordítással együtt közölte *Schönherr Gyula* (Turul 1898. évf. 105. és kv. 1.) Az oklevélmásolathoz fűzött egykorú megjegyzés szerint a rend megalakulását a pápai szék megerősítése után kellett volna nyilvánosságra hozni. Valószínűnek tartjuk, hogy a pápai megerősítés elmaradása következtében a rend tényleg nem is lépett életbe, vag y ha életbelépett, csakhamar megszűnt.

III. FEJEZET.

A rendi szervezet.

1. §. Az ősiségen és a szent korona közjogi fogalmán felépülő új birtokrend, mint a rendi szervezet alapja.

A középkor gazdasági élete a földbirtokon nyugszik. Szükségszerű következése ennek a földbirtok nagy jelentősége a közélet, az állam szempontjából. Ezért van, hogy a középkorban a rendi szervezet úgy a nyugati államokban, mint hazánkban mindinkább a földbirtokhoz fűződik: a földbirtokon nyugvó és a szerint megoszló szervezetté válik.

E fejlődés megindul már az Árpádok alatt. Az Árpád-korszak első felében a szabadság és a politikai jogok élvezete személyes jellegű, a nemzeti közkötelékbe tartozásnak következménye. A rendi állásnak alapja ehhez képest a születés, a származás. Ámde a közkötelékből folyó és a közjogoktól elválhatatlan kötelességeket csak az teljesíthette, a kinek szabad birtoka volt, miért is ennek elvesztése azonos volt a politikai jogozottság megszűntével. A földbirtok ilyen módon idővel a szabadságnak és a születésen alapuló rendi állásnak pusztá eszközéből annak szükségképpen feltételévé, a rendi állás kizárólagos alapjává lett. Kinek-kinek rendi állása, közjogi szabadsága földbirtokának minősége szerint irányult.

Az új birtokrend, mely az Anjouk alatt szilárdult raeu és századokon át alapját képezte a magyar rendi szervezetnek, két alapelven nyugodott: az egyik az ősiség, a másik a s z e n t k o r o n a e l v e. Az első kifejezésre juttatja a birtok megkötöttségét a tágabb értelemben vett család, a nemzetség irányában; a másik a közhatalmat képviselő szent korona irányában.

Mindkét alapelv uralmát megtaláljuk már az Árpádok korában, csakhogy külön-külön: egyiket a szállás-, másikat az adomány-birtokban.

A szállásbirtok, mint egyéni birtok, a nemzetségi szállások felosztásából vette eredetét. Noha egyéni birtok, még sem állott az egyénnek, a nemzetség illető birtokos tagjának szabad rendelkezése alatt, hanem az egész nemzetséghez volt kötve. Az öröklési rend szerint legközelebb álló nemzetségi tagoknak a birtokra várományi joguk volt; ugyanezért a legközelebbi örökösök beleegyezése nélkül véghez vitt elidegenítés kezdetben semmis, majd később megtámadható, mert az elidegenített birtokot a rokonok és (a mi egykoron azonos jelentőségű) a szomszédok visszaválthatják. A szállásbirtoknak ezt a szükségképpen átszállását az elődökről az ivadékokra, a nemzetség tagjaira értjük ősiségi elv alatt, a melyet minden kezdetleges társadalomban feltalálunk, a hol még a nemzetségi kötelék régi erejét a közélet terén megtartotta.

A királysággal egyidejűleg keletkezett a szabad birtoknak másik neve: az a d o m á n y b i r t o k, a mely úgy eredetére, mint alapjára nézve különbözik a szállásbirtoktól. Eredete a királyi tény, nem az ösfoglalás; alapja pedig a királyi jog (*ius regium*), mely alatt kezdetben a nemzetségek által meg nem szállott területek feletti rendelkezést kell értenünk. Az adománybirtok azonban Szent István és közvetlen utódai korában még jogi természetére nézve a szállásbirtokoktól nem különbözött, külön birtoknem gyanánt nem létezett. Következtethetjük ezt Szent István decretumának ama tételéből, hogy „kiki sajátjának és a királyi adománynak tulajdonosa legyen és utána fiai hasonló tulajdonnal örökösödjenek”. Világosan látjuk ugyanezt Kálmán királynak újító rendelkezéséből mely a Szent István adományozta birtokokra nézve meghagyja, hogy azok a nemzetség minden tagjára átszálljanak az emberi öröklés rendje szerint, holott a többi királyok által adományozott birtokok csak a fiutódokra s ilyenek nem létében a testvérré és annak gyermekeire.”

¹ Decr. St. Steph. II. 35.

² Decr. Colomuni 1. 20.

Kálmán e rendelkezése kiindulási alapja Magyarországon az ági öröklésnek, szemben az ősiségi öröklési elvvel. Kálmán óta az öröklés az adománybirtokban az ágiság elvén nyugszik, még pedig kettős irányban. Ági természetű az öröklés először azért, mert az öröklési jog a megadományozott utódaira szorítkozik, szóval a megadományozott oldalrokonai az adománybirtokban nem örökösödnek; másodszer azért, mert mihelyt a fiutódok megosztoznak a birtokban, kinek-kinek osztályrésze önálló birtokká válik és egyedül az osztályos ágban száll tovább. Az osztálylyal¹ megszűnik az atyafiak kölcsönös öröklési igénye. Az ági öröklésnek ezt a szigorú elvét Kálmán a német hűbéri jogból vette át, a melynek egyik alapelve volt: *Theihmg bricht Folge*.

A XIII. század folyamán az adománybirtok túlsúlyba helyezkedik a szállásbirtokok felett,” a mi szükségkép szorosabb függőségi viszonyba hozta a szabad vagy nemesi birtokokat a királysággal. E függés azonban nem volt magánjogi, hűbéri természetű, mint a nyugati államokban, hanem közjogi jellegű. A királyi hatalmat nálunk kezdettől fogva nem egyéni, nem magánhatalom, hanem a nemzettől eredő közhatalom gyanánt fogták fel. Ehhez képest a király birtokadományozása is közhatalmi s nem magánhatalmi tény. Az adománybirtok közérdemek jutalma; az adomány jogcíme a király és az ország érdekében tett szolgálatok, a mit világosan kifejezésre juttatnak a királyi adománylevelek, valamint a jogtalanul tett adományok visszavételéről szóló okiratok. Az adománybirtoknak közjogi irányú felfogása idézte elő, hogy midőn a XIII. század vége felé már a királyi hatalom alkotmány-szerű alapja és forrása gyanánt a szent koronát tekintették, a birtokadományozás jogának is a szent koronához kellett fűződnie és a szent korona a szabad vagy nemesi birtok egyetlen forrásává lett.

De mielőtt ez bekövetkezett, az ősiségi vagy nemzeti-ségi elv és a királyi jog elve a szabad birtokjog terén kemény harezot vívott egymással.

A királyok ugyanis a szállásbirtokokban is iparkodtak a királyi jogot érvényesíteni, hogy azok minél hamarabb kerül-

¹L. a II. könyv III. fejj. 5. §.-át.

jenek a királyi rendelkezés alá. A nemesség viszont az adománybirtokban való öröklés kiterjesztését követelte. E küzdelemnek első eredménye az aranybulla IV. cikke, mely fiutódok nemlétében, a leányegyed kivételével, szabad végrendekezési jogot biztosítván a nemeseknek, kimondotta, hogy ha valaki nem végrendekezik, ősi birtoka az oldalági rokonokra száll és csak ilyenek nemlétében a királyra. Ezt követte az 1267. évi decretum 9. cikke, mely szerint, ha a birtokos nemes a csatában halt meg, oldalrokonai az adománybirtokban is örökölnék és az 1290. évi decretum 26. t.-cikke, mely már az adomány birtokokban is biztosította a nemesek szabad rendelkezési jogát a rokonok, a hitvestárs és az egyház javára.

Mind e rendelkezések a nemzetségi elv győzelmét hirdetik a királyi jog elvével szemben és azt tanúsítják, hogy a szállás- és adománybirtok között az öröklés szempontjából fennálló különbség a királyi jog háttérbe szorításával mind jobban és jobban elenyészik. De ezzel kapcsolatosan a szabad- vagy nemesi birtok függőségi viszonya a királysággal mindinkább szűnni kezd, mert az egyén szabadon rendelkezhetvén birtokával, azt nemcsak nemzetségének tagjaira, hanem másokra is átszállíthatta s ezáltal a királyi jog alóli kivonhatta, mely csak akkor érvényesülhetett, ha az örökös nélkül elhalt nemes birtokáról nem végrendekezett.⁴

A visszahatás már Károly Róbert erélyes uralma alatt mutatkozik, a ki viszont úgy a szállás-, mint az adománybirtokokban a királyi jog érvényre emelésére törekedett s e célból elrendelte, hogy a nemes királyi jóváhagyás nélkül az öröklött birtokáról sem rendelkezhetik;⁵ valamint a királyi jogra támaszkodva, behozta a fiúsitás (*praefectio*) in-

⁴ Tanúsítja ezt *Werbőczy* HiK. I. r. (A. ez. 2. §.: Ante enim ejus principis (Nagy Lajos) tempóra, quilibet baro, magnas nobilis que, et possessione naatus homo, super juribus suis posse ssoniariiji (si etiam haeredibus defeeisset) prout voluit, sine omni consensu regio, l:beram disponendi habuit facultatem, 3. §. Et in eo solummodo casu, si haeredibus, et omnibus propinquis destitutus, ac intestatus quispiam illorum dccc.ssis.set: jurisdictio piaenotata locum habuLssx.” dignoscitur.

⁵ „et tamen nemo nobilium suas hereditaria possessionis absque regio consensu et ac s en sui, vel filii sui, cuquam conferendi, de iure et consuetudine regni nostri re qui rente, nequit habere facultatem” *Fejér C. D.* VIII. 3. 619.

tézményét, melynél fogva a király egyes esetekben „királyi hatalma teljességével megengedheti, hogy fiutódok nemlétében a leánygyermek tekintessék fiúnak s fiúként örököljön az apai vagyonban,⁶ mely ilyképpen az atyafiak kizárásával királyi intézkedés alapján idegen családra szállott.

Egyrészt a királyi jognak ez az önkényszerű gyakorlása, másrészt a birtokarisztokraczia hatalmának növekedése, mely elnyomással fenyegette a kisebb birtokú nemeseket, mindinkább fokozta a nemességnek azt a törekvését, hogy a királyi jog szorosán körülírassék és azzal szemben a nemzeti elv biztosíttassék, valamint biztosíttassék minden szabadbirtoknak egyforma és közvetlen kapcsolata az államot személyesítő szent koronával. Ugyanezt követelte a királyság érdeke is, mert egyfelől a nemesek szabad rendelkezési joga következtében a királyi jog bizonytalanná vált, másfelől a hatalmas hirtökarisztokrácia, a királyi hatalmat is veszéllyel fenyegette, a mellyel szemben szintén csak a birtoknak kettős irányú megkötöttsége nyújthatott biztosítékot.

Az ösiség és királyi jog elvének kiegyenlítése s ezzel együtt az új birtokrendnek megállapítása Nagy Lajos érdeme, a ki, midőn a nápolyi hadjáratból visszatérvén, az aranybullát megerősítette, a IV. cikk hatályát megszüntette és kimondotta, hogy a nemes ember birtoka felett nem rendelkezhetik sem élők között, sem halál esetére, hanem a nemesi vagy szabadbirtok fiutódok nemlétében szükségképpen száll át az oldalrokonokra mindaddig, a míg a nemességnek egyetlen fitagja van; ha pedig a nemzetség kihalt, a birtok visszaháramlik a koronára, mert az utolsó birtokos sem tehet oly intézkedést, a mely a birtokot a koronától elvonná.⁷

⁶ Prefatam dominam Margharetam filiam ipsius C. Ladislai . . . de speciali maiestatis nostre gracia, et *plentudine regie potestatis*, ae magnificentis principalis in verum eonstituimus heredem. *Fejér* C. I). VIII. 3. 595-96. 1332. év.

⁷ 1351. évi decr. bevezetés 11. ÍJ: Kxcepto solummodo uno articulo, praenotate (aranybulla 44k cikke). de eodem privilegio excluso, eo videlicet „Quod no-biles homines, sine haerede decedentes possint. et quancurq; iesiis, vet alius quibus volimt, in vita vel in morte dare, et iegare, possessionis; nes eorum .vendere vel alienare Imo ad ista facienda nulla m penitus habeant faultatem. seil inter fratres proximos, et in generationes eorumdem:

Nagy Lajosnak ezt a rendelkezését ősiségi törvénynek nevezzük, mert elsősorban a nemzeti elvet juttatja érvényre. A míg az adományos nemzetségnek egyetlen fitagja él, a birtok a nemzetségnél marad. Az osztályos ágak között az ősiségi törvény szerint kölcsönös öröklés áll fenn, miként a longobard hűbéri jogban,⁸ a honnan Nagy Lajos ezt a törvényét vette. Az egyik osztályos ág kihaltával a birtok átszáll a másik osztályos ágra.⁹ A szent korona joga csak másodsorban, a nemzetség kihaltával érvényesül, a mikor is a birtok újabb adomány tárgya lesz. De míg előbb a királyi jog csak az adománybirtokban volt teljes, most a korona joga a szállásbirtokban is érvényesül egyformán, korlátolt mértékben.

E törvény következtében, mely alapja volt a magyar birtokrendnek és a nemesi öröklésnek 1848-ig, „az ősiség eltörléséig”, a szállásbirtok és az adománybirtok között lévő különbség végleg elenyészett. A régi kettős birtokrend helyébe egységes birtokrend lépett. Minden szabad vagy nemesi birtok adománybirtokká lett, az ország területének adományba adása (*infeudatio*) teljesen befejeződött és pedig a nyugati államok hűbéri birtokrendszerétől eltérőleg nem magánjogi, hanem közjogi alapon. Minden szabadbirtoknak egy és ugyanaz a forrása, a jog alapja: a szent korona. Az ország területe a magyar államot jelképező szent korona területe és annak egyes részeit szabad birtokjoggal csak azok bírhatják, kik azt közvetlenül a szent koronától származtatják, mint gyökértől. A szent korona gyökere minden birtokjognak (*radix omnium possessionum*). A megadományozottnak és nemzetségeinek – a tőle leszármazóknak – a szent koronától eredő gyökeres joga van mindaddig, míg a nemzetségnek egyetlen tagja él, a midőn a birtok ismét visszatér gyökeréhez, a

ipsorum possessores, de jure, et legitime, pure et simpliciter, absque contradictione aliqui devolvantur. V. o. HK. I. r. 64. és 65. cjt.

⁸ Libri feodorum. II. 50.

⁹ HK. I. r. 47. cz. 4. §. Sola enim sanguinis propago et fraternalis auitua divisio, efficit ex se mutuiam, et reeiproam bonorum in alterutrum condensationem, atque devolutionem: allegatione cujusvis praesentionis non obstante.

szent koronához és a koronás király újjólagos adományozása alá kerül.

Ebből az egységes birtokrendből a rendi szervezetre nézve szükségképpen következük mindazoknak, kik a szent korona területe egy-egy részének birtokosai, egyforma szabadsága és közvetlenül a szent korona, a közhatalom alá tartozása; következik továbbá azoknak, kik birtokukat nem egyenkint, hanem csak testületileg származtatják a koronától és még inkább azoknak, a kik egyáltalán nem közvetlenül a koronától nyerték birtokukat, alacsonyabb rendi állása és csekélyebb közjogi szabadsága.

Az új birtokrendnek a szent koronához kapcsolása biztosította a szabad birtokjognak egységes és közjogi természetét, valamint biztosította azt, hogy minden szabadbirtok tulajdonosa a megkoronázott király hatalma alatt maradt, magánosoknak, az egyházi és világi főuraknak hatalma alá nem került. Ez volt az alapvető különbség a magyar nemesi és a nyugati hűbéri birtok között, a minek következtében a nemesi birtokon csak a közkötelékből folyó köteleességek nyugszanak és nem magánjogi természetű, szerződéses jellegű köteleességek, mint a hűbéri birtokon. A szent korona elvének a birtok jog terén érvényre emelése véglegesen megszilárdította, uralkodóvá tette azt a felfogást, hogy a király nem magánhatalmánál, hanem alkotmányos közhatalmánál fogva gyakorolja birtokadományozási jogát.

A rendiségnek általános jogi fogalmából kiindulva, mely szerint valamely rend alatt összességét értjük azon állampolgároknak, kik ugyanazon jogállással bírnak, a szent korona államszervezet korában a rendi szervezetnek három tagozatát találjuk: a nemesi, a városi és a jogbágyi rendet,¹⁰ a melyekről külön-külön fogunk szólni.

¹⁰ A hármas rendi ragozásról Kolozsvár városának 1603. évi „Succées-siőről vailó Tractatus” VII. titulus 1. §.-ában olvassuk: „Az Rcgghi szent Királyok, kik az országot három részre osztottak, tudniillik Nemességben. Parasztságban és városi Rendekben, mindeniket külömb külömb törvényeket úgy rekesztettek el egymástól, hogy semmi elegyedés köztük *ziv* lenne, es mind az Nemességet, mind az Parasztságot az városi Rendektől elválasztván külömb rendtartást es törvént Privilegiumot attak azoknak kik kőfal köze szorultanak, mely városi rendet az benne valóknak Egyessegeről

2. §. A nemesi rend. A főpapok és az igazi bárók. Az örökös főrendiség (főnemesség) eredete.

A nemesség jogi egysége szükségszerű következése volt az új birtokrendnek. A szabadbirtokjognak a szent koronától való leszármaztatása létrehozza a szent korona tagságának fogalmát. „A nemeseket”, úgymond *Werbőczy*, „az adományos jószágokban való részesedés és összeköttetés okából a szent korona tagjainak tekintik, a kik senki más hatalmának alávetve nincsenek, csupán a törvényesen megkoronázott királynak”.¹ A szent korona minden tagja, úgy a nagyobb, mint a kisebb birtokú nemes, közvetlenül a szent korona hatósága alatt áll, egyformán szabad. A nemeseknek ezt az egyenlő szabadságát nem az új birtokrend, nem a szent korona fogalma teremtette, mert a szabadbirtokok tulajdonosainak egyenlő szabadsága fennállott már az Árpádok korában is. A szent korona tagságának kifejlődése ezt az egyenlőséget csak szilárdabb alapra helyezte. A nemesi szabadságnak általa újabb, határozottabb közjogi alapja támadt.

A nemesi rend egysége világosii visszatükröződik Nagy Lajos 1351. évi decretumának 11. cikkéből, a mely kijelenti: *ut universi veri nobiles sub una eademque libertate gratulentin-*. Ezt a jogállapotot tükrözi vissza *Werbőczy* Hármaskönyve, midőn mondja, hogy „Magyarország összes főpapjai, nagyjai, előkelői s nemesei ... a szabadságnak, kiváltságnak és mentességnek egy és ugyanazzal a jogával bírnak; és nincs sem az urak közül senkinek nagyobb, sem a nemesek közül senkinek kisebb szabadsága. Ugyanezért mindannyian egy s ugyanazzal a törvénnyel s szokással és ugyanazzal a törvénykezési rendtartással élnek a törvényszékeken . . .”² Mindössze az a különbség közöttük, hogy a főpapoknak és az ország igazi báróinak a többi nemeseknél nagyobb vérdíjuk van, de „nem szabadságuk nagyobb voltára nézvést, ha nem méltóságuknál és tisztüknél fogva”.

neveztenek eivitasnak, azért Hogy egy arányú törvénnyel címének és egy arányú méltósággal bírjak egymást”. *Kolosvári-Óvári*, Magy. törvény hatóságok jogszabályai i. k. 262. 1.

¹HK. 1. r. 4. cz. 1. §.

² HK. 2. cz. i. r. 1. §.

Mindezen rendelkezések az eddig uralkodott téves nézetekkel szemben eléggé bizonyítják, hogy a szent korona államszervezet korában fennállott rendi szervezet a köznemesek felett álló, nagyobb közjogi szabadsággal bíró, születés és i e g e l z á r t főrendet, főnemességet és emi s m e r t. Az örökös főrendiség vagy főnemesség az egész korszakon át kifejlődőben volt az 1608. k. u. 1. t.-cz. meghozataláig, mely e kifejlődést befejezte és a köznemesi rendtől különböző főrendiség, főnemesség közjogi fogalmát és ismervét létrehozta.

Az új birtokszervezet a földbirtoknak a nemzetséghez kötése által nemcsak a kisebb birtokú nemeseknek nyújtott védelmet, hanem maradandó gazdasági és jogi alapot adott a XIII. század folyamán kifejlődött birtokarisztokráciának is. Minthogy a közköteleességek és a közjogi jogosítványok: a hadi és a törvénykezési hatalom mindinkább a földbirtokhoz fűződnek, a nagyobb birtokosok a nagyobb birtokhoz kapcsolt hadi és törvénykezési hatalom következtében a szent koronának tényleg előkelőbb tagjaivá lesznek, nagyobb mértékben vesznek részt a szent korona életében, a szent korona által átruházott hatóság gyakorlásában.

Ennek az állandó nagyobb politikai szereplésnek, befolyásnak a közélet terén színhelye a nagyobb királyi tanács volt. A birtokarisztokráciának a nagyobb királyi tanácsban való részvételével függ össze annak az országgyűlésen való külön szereplése, a nemesség zömétől külön tanácskozása, ami a XVI. század folyamán a megyei követküldés intézményének végleges megszilárdulására és az 1608. k. u. 1. t.-czikk megalkotására vezetett. A köznemesség képviselőjének törvénybe iktatásával és a személyes megjelenési jognak az egyházi és világi főurakra szorításával kapcsolatosan lépett nálunk életbe a születésileg elzárt örökös főúri rend vagy főnemesség, mint közjogi intézmény, ami egyszermind a tulajdonképpeni rendi alkotmány korszakának kezdetét jelzi.

A szent korona államszervezet főrendisége – a mint azt Werbőczy helyesen előadja – kizárólag az egyházi méltóságon és a királyi főtisztségen nyugvó, ehhez képest személyes és át nem ruházható előkelőség. A többi neme-

seknél előkelőbbek, kiváltságosabbak csupán a főpapok (*praelati*) és az ország igazi bárói (*veri barones regni*) voltak.

Már az Árpádok korában a magasabb egyházi méltóságok birtokosait – az érsekeket és a püspököket, valamint kivételesen más főpapokat, apátokat és prépostokat – praelatusoknak, a királyi főtisztségek viselőit pedig báróknak nevezték. Míg a nyugati államokban bárók alatt a szabad urakat (*freie Herren*), tehát azokat értették, a kiknek birtokei nem tartoznak a vidéki kormányzat rendes közegei, a gaugrófi hatóság alá; addig nálunk a báró szó elsősorban azokat jelezte, a kik fő tisztséget nyertek a királytól és ennek alapján a királlyal személyes függőségi viszonyban állottak. A báróság ehhez képest nálunk eredetében a király iránti szolgálati viszonyon alapuló személyes előkelőség. Tágabb értelemben azonban bárók alatt értették a királyi főtisztséget nem viselő egyéb főurakat is, a kik, mint említettük, előkelőségüknél fogva tagjai voltak a tágabb királyi tanácsnak akkor is, ha nem viseltek hivatalt. Ezeket az utóbbiakat *barones naturales, született* báróknak³ vagy *barones solo nomine*, címzetes báróknak⁴ mondták. Ezek szerint a vegyesházakbeli királyok korában a báróságnak két csoportját kell megkülönböztetnünk: az egyik csoportot alkotják a hivataluknál fogva bárók, *barones ex officio*⁹ vagy *veri barones regni* a másik csoportját a *barones naturales* vagy *barones solo nomine*.

Werbóczy az igazi bárókat az I. r. 94. címében következőképpen sorolja fel: a nádor, az országbíró, Dalmát-, Horvát-, Tótországok bánja, az erdélyi vajda, a székelyek ispánja, a szörényi bán, a király és a királyné tárnokmestere, főajtónállója, főpohárnoka, főasztalnoka és főlovászmestere, valamint a temesi és a pozsonyi főispán.

Az igazi bárók előjogai közül a legfontosabb és egyúttal

³ A Frigyes császár és i. Mátyás által kötött békére vonatkozó okmány 1487. évből az igaz-i bárók felsorolása után mondja: Item *barones naturales* 1-n Hungaria dominus dux Laurentius de Újlak, domini comitis rangepanibus, dominus-comes Scepusiensis etc. *Teleki*, Hunyadiak XII. 375. 1. – L. még *Kovachich Script*, minores IT. 30.

² N.K. I r. 93. ez. 4. §.

³ L. a 3. jegyzetben idézett oklevelet és HK. II. r. 4-0. ez.

⁴ HK. I. r. 94. ez. 1. §.

mint maga *Werbőczy* tanítja – az igazi báróság ismérve, hogy a királyi decretumok és az ünnepélyes formájú kiváltságlevelek záradékában névszerint fel- említettnek. Ezt figyelembe véve, az igazi bárók köz- é kell sorolnunk még a királyi főkamarmestert és a főud- varmestert, sőt a XV. s XVI. század egyes korszakaiban Rácország despotáját és a királyi kincstartót is. A temcsi ispán, a ki a XV. század derekán foglalt helyet az igazi bár- rók között, a mohácsi vész után nemsokára megszűnt a bár- rók között említettetni, minthogy az ispáni méltóságot a török hódítás folytán századokig be nem töltötték; ugyanebből az okból szűnt meg *Werbőczy* korában a macsói bánnak bár- rói méltósága. A pozsonyi főispánt az 1687: X. t.-cz. kifeje- zetten az igazi bárók utá n sorozza, de azért neve a leg- újabb korig előfordul a királyi kiváltságlevelek záradékában. Minthogy I. Ferdinánd óta a királyné udvartartásának fő méltóságait többé be nem töltötték, ezekkel a tisztségekkel is csökkent az igazi báróságok száma.

Második előjoga az igazi báróknak a m a g a s a b b v é Γ- α íj, mely kétszerese a többi nemesek vérdíjának: 100 gira. azaz 400 aranyforint, holott a báróságot nem viselő neme- seké 200 aranyforint, vagyis 50 gira.⁷ Az igazi bárók özve- gyeinek hitbére szintén 400 aranyforint, míg a többi neme- sek özvegyei csupán 200 aranyforintot vagy még ennél is ke- vesebbet kapnak törvényes hitbér címén.⁸

Harmadik előjoga az igazi báróknak, hogy e s k ü j ö k t í z s z e r a n n y í t ér, mint más nemes esküje (*his de- cem personarum*)⁹ Ez magyarázatát az eskütársi intézmény ben találja. Az eskü értéke pénzben volt megállapítva: a ne mes esküjének értéke egy márka, azaz négy aranyforint, az igazi báróé ellenben tíz márka, vagyis negyven aranyforint.

Mindezek az előjogok megilletik azokat a főpapokat is, a kiket a források *praelati* névvel jelölnek. Közéjük tartoz- nak az érsekek és püspökök, azonkívül a püspöksüveges és

⁷ HK. I. r. 2. ez. 2. §.: Nam domini praelati, et baroncs eentum nobiles vero qutnquagmta marc a s pro homagiis suis consequuntur.

⁸ HK. T. r. 93. ez. 4. és 5. §§.

⁹ HK. II. r. 40. ez. Sciendum est autem; quod quilibet praektus et baro ex officio, üb basque, et pracpositus infuiatus, et annula tu s. pro decern personis n ob ilium ratione suae dignitatis, habet jurandi potestatem.

gyűrűs apátok és prépostok. Mindezeknek vérdíja 400 aranyforint és esküjük, melyet „székesegyházakban a bírótól e végett kirendelt valamelyik káptalan vagy konvent hitess bizonyossága előtt lelkiismeretük tisztaságára” hivatkozással tesznek, felér tíz nemes esküjével.¹⁰ Az az előjog azonban, hogy a királyi kiváltságlevelek záradékában felemlíttessenek, csakis az érsekeket és püspököket illeti meg; miért is csak ezek tekinthetők a magyar közjog szempontjából igazi főpapoknak, csakis nekik és még az aurániai perjelnek volt meg az egyházi személyek közül az a kiváltságuk, hogy saját pecsétjük alatt vallhatták ügyvédet.¹¹

Ámbár – a mint kifejtettük – a szent korona államszervezet korában még a nemesség zömétől különvált és különös előjogokkal bíró születésen nyugvó főrendet, főnemesiséget nem találunk: mindazáltal már e korszakban fejlődnek ki az előkelőbb rangot adó örökös főnemesi címek, a melyek később az örökös főrendűeknek, a főnemeseknek a köznemesektől megkülönböztető jelzőivé lesznek, a minők: a h e r c z e g i, g r ó f i és b á r ó i c z í m e k.

A főnemesi címeknek s azokkal kapcsolatosan az örökös főrendiségnek eredete és kifejlődése Magyarországon egészen önálló alapokon és a nyugati államok jogfejlődésétől eltérő módon történt, a minek magyarázatát a magyar államszervezet sajátos, a hűbéri államszervezettől eltérő jellemvonásában kell keresnünk.

A nyugati államokban az örökös hercegi és grófi címmel bíró főurak, a tartományurak, az egykori királyi főtiszteknek, a herzog-oknak és gaugraf-oknak utódai, a kiknek sikerült tisztségüket, mint hűbért, családjukban örökletessé tenni. Ellenben szabad uraknak (Németországban *Freiherren*) vagy báróknak azokat nevezték, a kik az immunitási kiváltságok következtében saját uradalmukat teljesen függetlenítették a vidéki kormányzat közegeinek hatásága alól, közvetlenül a király hatásága alatt maradtak és később saját területükön tartományúri jogokat, hadi és teljes törvénykezési hatalmat gyakoroltak, senkivel szemben hűbéri viszonyban nem állottak. Ehhez képest az örökös hercegi és grófi

¹⁰ HK. I. r. 2. ez. II. r. 40. ez.

¹¹ HK. II. r. 13. ez. 6. §.

czim, mint a főrendi állás, a főnemesség jelzője, a hűbér gyanánt adományozott királyi tisztségekéből, a bárói ezímd pedig a szabadurasságból fejlődött ki.¹

Magyarországon a nyugati gaugrófságoknak, mint vidéki kormányzati kerületeknek a vármegyék felelnek meg. A vármegye élén álló királyi főtisztet, a *comes-t*, azonban a magyar nem nevezte a német *gráf* szó után grófnak, hanem a szláv *span* után ispánnak és e korszakban már főispánnak (*supremus comes*). Majd midőn egyes egyházi és világi főurak a vármegyei ispánságot hivataluk vagy családjukhoz kötve örökletes joggal kapták, ezeket az öröklés jogán álló főispánokat sem nevezték „grófok”-nak, hanem ispánoknak vagy főispánoknak.

Nálunk „grófok”-nak nevezték azokat, a kik a vármegyei hatóság alól kivett, rendszerezint várral összekötött immunitási területeken teljesen szabad földesúri hatalmat, vagy mint később a büntető joghatóság átruházása következtében mondták, szabadispánságot gyakoroltak. Ezek magukat a XV. században már szabad és örökös grófnak (*comes liber et perpetuus*) címezik s nevüket birtokuk, illetőleg várak után veszik.¹³

A grófi címnek, mint főnemési címnek kifejlődése, csak az ország déli részein, nevezetesen Horvátországban mutat bizonyos kapcsolatot a vármegyei ispánsággal,¹⁴ a hol

¹² V. ö. *Ficker*, Vom Reichsfürstenstauile, 1861. *Roth von Schreckenstein*, Geschichte d. ehem. freien Reichsritterschaft III. k.; Der .Freiherrn-titel einst und jetzt. *Warnkönig* und *Stein*, Französische Staats- und Redits-Geschichte. I. k. *Gneist*, Das engl. Verwaltungsrecht I. k. *Heusler*, Deutsche Verfassungsgeschicht 1905. *Düngern*, Der Herrenstand im Mittelalter 1908.

¹⁰ E meghatározással szemben a régibb írók, különösen *Bartal* és utána mások a „liberi et perpetui comités” intézményét merőben *külföldi eredetűnek* tartják, *Bartal* szerint a magyar királyok már a XIII. század eleje óta a grófi címet Németország példájára („usitato per Germaniam ritu”), mint örökös családi címet osztogatták és hivatkozik e tekintetben a vodiesai Babon Lk és István részére 1218. évben kiállított hamis kiváltságlevélre (Commentaria I. 233. 1.). L. e nézet téves voltára nézve *Schiller B*” Az örökös főrendiség eredete 213. és kv. L; az 1218. évi kiváltságlevélre nézve u. o. 40-ik jegyzet és *Thallóczy*, A Blagar-család oklevéltára. Bevezetés XXXV-XXXIX. 1.

¹ A grófi cím fejlődésének összefüggéséről a horvátországi zsupán-ságokból kifejlődött „comitatus”-ok örökletes eladományozásával tüzetesen

legelőször találjuk, hogy a zsupánságokból alakult királyi kormányzati kerületeket, a *comitatus-okat* a királyok nem mint tisztséget, hanem mint uradalmat, *non in honorem, sed in possessionem*¹⁵ örökletesen adományozták, mint a Frangepánoknak Modrus, a Subich nemzetségnek Brebir *comifatus-t*, a kiknek utódai magukat később is grófoknak czímezik.¹² Csakhogy a horvátországi *comitatus-ok* soha sem bírtak a magyar vármegyék szervezetével és jellegével, hanem inkább hasonlítottak a magyarországi királyi uradalmakhoz, a melyeken nem volt közjogilag szabad vagy nemesi elem.¹⁷ Ehhez képest a horvátországi *comitatus-nak* örökletes adományozása nem jelentette a vármegyei ispánságnak, mint a királyi főtitárságnak és az azzal járó hatalmi körnek örökletes átruházását, hanem csakis az eladcmánvozott ispánságnak mint uradalomnak magánhatalom, földesúri hatalom alá jutását,¹⁵ a mi egy jelentőségű azzal, ha a király valamely más területet teljes földesúri hatalommal, immunitással adományoz, a minő volt a l e g r é g i b b m a g y a r -

értekezik Schiller Bódog alapos tanulmányában: Az örökös főrendiség eredete 214. és kv. 1.

¹⁵ IV. László it berzenczei ispánságot adományozza ily módon a zágrábi püspökségnek: *quum ipsum comitatum, non ut honorem, sed in possessionem perpetuam . . . contulerimus irrevocabiliter possidere*. V. ö. az aranybulla 16. cikkét.

¹⁶ A Frangepánok ősének, Berta iannaik, III. Béla 1193. évben adományoma: „tatám terrain pertinentem ad comitatum Modrus . . . iure hereditario contulimus perpetuis temponibus possidendam”. *Fejér C. D. II. 292*. Rrebir eomitatus adományozása *Fejér C. D. IV. 2. 107*. A többi ispánságokra nézve lásd *Pesty*, Az eltűnt régi vármegyék. 1880. II. k.

¹⁷ *Thallóczy*, A Blagavcsalád oklevéltára. (Bevezető tanulmány) XIX-XX. 1.

¹⁸ ViUgosan feltünteteti c felfogást III. Endre 1290. évben kelt meg erősítő levele Omede nádor részére, a melyben az ungi ispánságot „*possessio*”-nak nevezi: „*universal possessiones tempore regis Ladiski . . . «acquisitas, videlicet possessionem seit comitatum Ung vocatum cum omnibus utilitatibus et pertinentiis*”. *Wenzel XII. 497*. Ugyanilyképpen adományozza Venczel király 1302. évben Csák Máténak Trenesén várát és a trencsényi ispánságot. *Fejér C. D. VIII. 1. 89-90*. Károly Róbert 1313. évben a veszprémi püspöknek a veszprémi ispánságot. *Fejér C. D. VIII. 5. 87*. A legrégebb példa lehetett az esztergomi ispánság adományozása. *Knauz*, Mon. Strig. I. 575-570. 1. *Wenzel III. 107*. Úgyszintén Locsmánd adományozása 1263. évben. *Fejér C. D. IV. 3. 148-150*. Szempte adományozása 1261. év körül. *Wenzel III. 1-2*.

országi grófoknak, a Bazini és Szentgyörgyi grófoknak birtoka.¹⁹

Midőn később a XV. században a vármegyei ispánságot nem mint királyi uradalmat, nem mint birtokot, hanem mint királyi tisztséget (*honor, officium*) adományozták,²⁰ akkor már annak közhatósági jellege annyira megszilárdult, hogy magánhatalommá, tartományurasággá, úgy mint a nyugati államokban, át nem alakulhatott. Ehhez képest valamint nálunk az örökös vármegyei ispánok nem lettek tartományurak, úgy nem is nevezték őket grófoknak, hanem mint a többi királyi főtiszteket, ispánoknak. Magyarországon a grófi cím, mint örökös főrendi vagy főnemesi cím a vármegyei ispánsággal, mint királyi főtisztséggel nem áll kapcsolatban; a mi a németországi viszonyokat szem előtt tartva annyit jelent, hogy nálunk nem voltak tartományúri, hanem csak földesúri grófságok.²¹

Az örökös grófi címmel élő családok már a XV. század elejétől kezdve a magyar birtokarisztokrácia legegelőbb elemét képezik, a banderiumtartási joggal bíró főuraik között mindenütt első helyen említetnek²² és a század közepén már az örökös grófság, mint teljesen kifejlődött intézmény áll előttünk, a midőn a király bizonyos nagyobb területet örökös grófsággá tesz (*in comitatum perpetuum*) és a megndományozottat, valamint annak családját a szabad és örökös grófok sorába emeli (*in perpetuum et liberos comites nominavimus, praeficimus et creamus*). Így nyerték a Hunyadiak V. Lászlótól a beszterczei és a Zápolyák I. Mátyástól a szepesi grófságot.²³

¹⁹ *Fejér* C. D. III. 1. 178. III. 2. 405-407. Ezek egyike már 1318. évben „Graf von Poczing”-nek írja magát. Anj. Okm. I. 475.; egy másik pedig 1384. évben „comes de Sanc to Georgio”. *Fejér* C. -D. X. 8. 143. A grófi címet viselő legrégebb családokra nézve lásd *Schiller*, id. m. 237. és kv. i.

²⁰ *Hajnik*, Az örökös főispánság 6. 1. és 39. és kv. 1.

²¹ A német írók az újabb keletű, az immunitás! kiváltság alapján kifejlődött grófságokat földesúri grófságoknak, „grundherrliche Grafschaften-, Grafschaften privaten Rechtes” nevezik. *Schröder*, Rechtsgechichtc. 384. és köv. l.

²² L. az 1433. évi Banderiale Regestrumot. *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. I. 42. és kv. 1. és az 1492:21. 1498:22. t.-cikkekét.

²³ L. a Hunyadiak beszterczei grófságára vonatkozó oklevelet 1453. évből. *Teleki*, Hunyadiak X. 347-356. A Zápolyák szepesi grófságára vonatkozót *Wagner*, An. Seep. I. 145 -147.

Az örökös grófoknak legnevezetesebb kiváltsága volt, hogy kizárólag a király személyes bírói hatósága alatt állottak és semmi más bírói hatóságnak alávetve nem voltak. E kiváltságot, mely az örökös grófságnak tulajdonképpen eredője és j o g a l a p j a, az 1486. évi decretum az örökös grófokra nézve, mint egyedüli kivételt tartotta fenn,²⁴ de már az 1495. évi decretum azt megszüntette,²⁵ a mi által az örökös grófságnak, mint a vármegyei kormányzattól teljesen független területnek, közkormányzati jelentősége is mindinkább csökkent. Megmaradt azonban továbbra is a vörös viasszal való pecsételés joga, valamint azon joguk, hogy saját pecsétjük alatt ügyvédet vallhatták, holott mások ezt csak közhitelű pecsét alatt tehették.

A Habsburgok korában a XVI. század vége felé máizsokásba jött az örökös grófságot egyes nagybirtokú családoknak birtok nélkül, mint pusztá fő n e m e s i c z í m e t adományozni az addig bírt uradalmakra vonatkozóczímekkel.²⁷ Az örökös grófokat a *Spectabilis et Magnificus* címmezés illette meg.

Magyarországon a h e r c z e g s é g (*ducatus*), mint a vidéki kormányzatnak területi egysége nem volt ismeretes és ehhez képest nem volt ismeretes a hercegi cím sem, mint olyan királyi főtiszttség jelzője, a mely a vármegyei ispánságtól különböző, nagyobb hatáskört foglalt volna magában. Nálunk hercegeknek *dux*-oknak az Árpádok korában csakis a k i r á l y i c s a l á d t a g j a i t címezték, és mivel gyakran előfordult, hogy a királyi család fitagjainak ellátásul az ország egyik vagy másik részét kormányzás végett átengedték, az ilyképpen átengedett területrészt a kormányzó herceg után szintén h e r c z e g s é g n e k (*ducatus*) nevezték. A királyi hercezség intézménye azonban az Árpádok korában nem nyert alkotmányos szabályozást, nem ékelődött be a magyar állam szervezetébe s nem kapcsolódott állan-

²⁴ 1486:21. t.=c/. De inptis dum taxat perpetuis comitibus, qui ex vetustissima divorum reformatione solius regie Majestatis iudicio reseruari intelligitur.

²⁵ 1459:15. t.-cz. Újból megerősíti az 1526:23. t.-czikk. V. ö *Werbczy*, HK. I. r. 2. ez.

²⁶ HK. II. r. 13. ez. 0. §.

²⁷ L. az egyes adományozásokat. *Schiller*, *ici. m.* 256. és kv.l.

dóan bizonyos meghatározott területekhez.⁸ Még kevésbé történt ez a szent korona államszervezet korában. A királyi család tagjait a magyar ember most is a szent korona állam szervezet korában hercegnek, *dux*-nak nevezte, s ez alapon az Árpád-kori királyi hercegség felújítása gyanánt írja magát Nagy Lajos öcscse, István, Szepes és Sáros, néha Erdély, majd Szlavónia, Horvát- és Dalmátország hercegének.²⁹ Valamint a királyi vérből származás bizonyítása gyanánt tette I. Mátyás természetes fiát, Corvin János, lipitói herceggé, mi dőn Liptó megye főispánságát ráruházta³⁰ s ugyanezen alapon biztosította neki a farkashidai egyezmény a boszniai királyságot és a szlavóniai hercegséget.³¹ Újlaki Lőrincz szintén azon okból, mert atyja, Miklós, Bosznia királya volt, viselte a hercegi címet (*Dux Bosnae*).³¹

Az első eset, hogy a magyar király mást mint a királyi családból valót magyar terület után hercegi címmel ruház fel, Nagy Lajos korában fordult elő. a ki kétségkívül az idegen jog behatása alapján 1369. évben László havasalföldi vajdának, a magyar korona hűbéresének Fogaras földjét hercegi címmel adományozza.³³ Majd hasonló alapon Zsigmond 1408. évben Hervoja bosnyák bánt a spalatói (*dux Spalati*), ugyancsak ő vagy utóda Kendét, a Magyarország északkeleti részében letelepedett rutének vezérét, a munkácsi hercegi címmel (*dux de Munkács*) tüntette ki.³⁴

³⁸ L. a II. könyv II. fejj. 4. §.-át. III. Endrének 1299. évi adománylevelében anyai nagybátyja Morosini Albert részére olvassuk először, hogy a szlavóniai hercegség a királyi ivadék első méltósága: „ducatum totius Sclavonic, qui est prima dignitas regie prolis”. *Fejér C. D.* VII. 5. 547.

²⁹ Anj. Okm. V. 548.: „dux Scpysiensis et de Sarus”. L. még *Katona*, *Hist. Grit.* IX. 587. X. 66. – „Dux Tnmsylvanus”. *Fejér C. O.* IX. 2. 47. *Katona*, X. 17. „Toti us Slavoniae, Croatiac ac Dalmatiae dux”. *Fejér*, u. o. 242. l.

³⁰ *Schwartner*, *Introdietio in arte m diplomaticam.* 240. 1. λ, ö. *Schöm herr*, Corvin János.

³¹ *Kovachich Suppl. ad Vest. Com.* II. 273. 1.

³² Blagay *Okit.* 453. 1. Újlaki Lőrincz szerémi hercegségére, valamint e hercegi címnek, mint magyar hercegségek 1697. évben történt felújítására nőzve lásd *Schiller*, id. m. 294. és kv. 1.

³³ *Katona*, *Hist. Örit.* X. 540. *Fejér C. T.* 2. 270. V. ö. *Szádeczky*, Fogaras vára tört. emlékei.

³⁴ *Katona*, *Mist. Grit.* XII. 155. 1.: Civitacm nos tram Spalatensem ips: Hervojne tlucals dignitatis titulo eiusdem civitatis magistratu inslgniendo.

Mindezek a hercegi címek csakhamar megszűntek, mert a magyar alkotmányfejlődésben nem volt szilárd talajuk, nem volt erős gyökerük. A Habsburg-házból származott királyaink a hercegi címet nem mint magyar főnemesi címet, hanem mint a római szent birodalom hercegének címet (*dux vel princeps Sacri Romani Imperii*) adományozták.³⁵ A hercegeket *Illustrissimus-riák*, „Méltóságos”-nak címézték.

A báróság mint örökös főrendi vagy főnemesi cím az igazi báróság, az udvari fő tisztség alapján fejlődik ki olyképpen, hogy már II. Ulászló egyeseket örökös bárósággal, az igazi bárók méltóságával és kiváltságaival örökletesen megadományoz a nélkül, hogy királyi főtisztséget ruházna rájuk. A bárói cím átörökíthető; a családtagokra is átszálló adományozásának első, eddig ismert esete 1506. év körül való, a midőn II. Ulászló Podmaniczky János főkamarsimestert és utódait a bárók sorába emeli: *Johannem eiusque filium L' . . . prolemque honim omnium . . . in bavones nominamus, eligimus et creamus coetuique baronum aseribimus ef annum era mus.*TM

Az örökös bárói címmel felruháztak azonban, a mint *Werbőczy* tanításából tudjuk, nem bírtak az igazi bárók, a hivataluknál fogva bárók minden kiváltságával s éppen azért e címzetes bárókat – szemben az igazi bárókkal névleges báróknak, *barones solo nomine* nevezték.³⁷ De a

L. *Thallóczy* értekezését Hervoja címeréről. Turul. 1892. évi. A munkácsi hercegség címére nézve. *Csánki*, I. 428.

³⁵ A legrégebbi példa, midőn idegen uralkodó I. Miksa császár 1517. év*-ben Perényi Imre nádort és utódait siklósi birtoka után római szent birodalmi herceggé teszi. *Wagner*, Ann. Seep. II. 135-137. A másik a Rákócziak sárosi hercegsége a XVI T4k századból. *Nagy Iván*, Magyarország családjai IX. 607.!. Személyükre nézve kapták a némethirolalmi herceg címet; az erdélyi fejedelmek. (*Török János*. Magyarország Prímása. Oklevelek 180-182. 1.) Örökletes joggal nyerték az Hsterbá/y. Batthyány és Grassalkovich családok.

³⁶ A Jászóvári Códex-ben fenmaradt másolat alapján közölte *Schiller*, id. m. 327-324. 1. *Schönherr Gyula* mutatta ki, hogy ez az okmány 1502-1506. évben adatott ki. (Turul, 1891. év. 58. 1.) Ugyanilyen bárói oklevelet kaptak 1507. évben Drágffy György és János, valamint enyingi Török Imre. *Cziráky*, Consp. Jur. Publ. I. 183. *Schilter* id. m. 329-330. 1.

³⁷ HK. I. r. 93. cz. 38 . . . Si vero magnas vol -haro solo nomine fuerit

vörösviasszal pecsételés joga (*ius cerae rubrae*) őket is éppen úgy megillette, mint az igazi bárókat.

Minthogy a bárókat és pedig úgy az igazi bárókat, mint azokat, a kik birtokuk alapján vettek részt a királyi tanácsban, tehát a természetes bárókat, már Károly Róbert óta *Magnificus*-nak, „nagyaság”-nak, czímezték,³⁸ ugyanezen ezim illeti meg a bárosíított családok tagjait, az örökös bárókat is. Sőt kezdőre joidéig a *Magnificus* cím pótolta a bárói címet és az örökös bárók éppen úgy, mint az igazi bárók, nevük előtt a „báró” megjelölését, mint egyéni címet a XVII. század vége előtt nem használták.³⁹

A Habsburgok már a XVI-ik században gyakran osztogatták a magyar báróságot, mint örökös főrendi vagy főnemesczímét,⁴⁰ valamint nagyszámmal voltak Magyarországon olyanok, a kik német-római birodalmi bárósággal bírtak, s a kiket német mintára szababáróknak, *liberi barones* (*Freiherren*, *liberi domini*) neveztek. Később a magyar bárókra is átvitték a *liber baro* czímezést és a XVII-oi század végétől kezdve a magyar báróságot adományozó királyi oklevelekben is alkalmazták.⁴¹

A főuraknak külön előkelő csoportját képezték végül azok, a kik a banderialis hadszervezet életbeléptetésével azt a jogot nyerték, hogy a birtokaik után kiállított katonaságot saját zászlójuk alatt vezethették hadba.⁴² Ezeket a főurakat a latin források *domini banderiatii* vagy *barones banderiatii* névvel jelölték, magyarul pedig zászlósurnak mondták. Már a Zsigmond korában készült *Banderiale Regesfrum*,⁴³ majd a későbbi törvények egyenkint felsorolják azon egyházi és világi főurakat, a kik zászlótartási joggal bírtak.⁴⁴ A zászlós elnevezést később helytelenül az igazi bárókra, a királyi főtisztviselők vagy e korszakban már országos

³⁸ HK. II. -r. 54. ez. 3. §. Irrior Auranae. Venerabilis *Magnificus* in: >uo titulo seribatur . . . ; *Magnificus tunquam baronum utium*.

³⁹ Innen van az, hogy magát az örökös báróságot gyakran „Magnificent riadnak nevezik. L. pl. az 1609:73. t.-cikket.

⁴⁰ L. különösen *Liber Regius* IV. kötet.

⁴¹ L. ennek igazolását *Schiller*, id. m. 278. és kv. l.

⁴² JL, ezen korszak VI. fejezetét.

⁴³ *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. I. 426 429. l.

⁴⁴ 1408:20. 21. és 22. t.cikkek.

méltóságok viselőire vitték át és közjogi íróink jelenleg is ezt a téves elnevezést használják.⁴⁵ Az igazi báróság a jogtörténeti fejlődésben egyáltalán nem azonos a zászlósurasággal, mert nem mindenik igazi báró tartozott hivatala alapján, tisztével egybekötött jövedelme után bandériumot állítani.⁴⁶ Ehhez képest az igazi bárók banderiumtartási jog, illetőleg kötelezettség szempontjából két csoportra oszlanak, olyanokra, a kik zászlóaljat állítani kötelesek, és olyanokra, a kiket ezen kötelezettség nem terhel (*barones banderia non habentes*,⁴⁷ a kik nem zászlósúrak. Viszont számosan voltak olyan világi főurak, a kik, ha nem is viseltek királyi főtisztséget, ha nem is tartoztak az igazi bárók sorába, birtokaik után bandériumot tartoznak állítani⁴⁸ és így a zászlósúr (*baro banderiátus*) címzésre igényt tarthattak.

3. §. A nemesi rend. (Folytatás.) Jómódú és egytelkes nemesek. Familiárisok. Praedialisták. Jászok és kunok. Székelyek.

A szent korona tagságán alapuló rendi szervezetnek alapelve az *una eademque nobilitas*, a nemeseknek egyenlő szabadsága. Ámde a nemesi rend kebelében belől a gazdasági élet szempontjából fennálló különbségek a jogi életben is éreztették hatásukat. A gazdag nagybirtokosoknak kiváló közjogi szerepléséről az imént szólottunk. Különbség állott fenn továbbá lefelé is.

A nemes szabadsággal bizonyos kötelezettségek jártak. A nemesek saját költségükön tartoztak táborba szállani, az országgyűlésen és a megye gyűlésein megjelenni, ingyen tartoztak – súlyos bírság terhe alatt – megyei tisztséget viselni. Mind e kötelezettségeket csak azok teljesíthették, a kiknek elegendő birtokuk, illetőleg elegendő számú jobbágyaik voltak.

⁴⁵ Hogy az igazi báróság és a liber báróság egykori .mivoltát még a múlt század első felében mennyire nem ismerték, tanúsítja *Váradi*, A régi magyar zászlósság. 1826. és 227. l.

⁴⁶ Így pl. az 1498: 22. t.-cz. szerint csak az erdélyi vajda, a székelyek ispánja, a horvát bán és a temesi ispán tartoztak tisztú banderiumot állítani (*banderia officiosa*).

⁴⁷ 1498: 20. t.,c/ikk.

⁴⁸ V. ö. az 1498: 22. t.czikket.

Az a különbség, a mely eleinte csupán a gazdasági élet szempontjából állott fönn a jómódú nemesek (*mobiles bene possessionati*) és nem jómódúak között, csakhamar a jog szempontjából is érvényesült. Jómódú nemeseknek mondták azokat, a kiknek elegendő birtokuk, azaz elégséges számú jobbágyuk volt arra, hogy nemesi életmódot folytathassanak és a nemesi szabadsággal járó minden kötelezettségüket teljesíthessék. Hovatovább kifejlődött az az elv, hogy csak a jómódú nemesek tartoznak az országgyűlésen megjelenni,¹ megyei tisztséget viselni.² A megyegyűléseken a jómódú nemesek szava dönt, miután ebben az időben az a jogelv uralkodik, hogy a szavazatokat nem számlálják, hanem mérlegelik. Világosan kitűnik ez *Werbőczy* Hármaskönyvéből, mely szerint, „ha a nép két pártra szakad, akkor a józanabb és előkelőbb résznek végzése áll meg. Józanabb és előkelőbb résznek pedig azt tekintjük, a melyhez a méltóságuknál és tudományuknál fogva kiválóbbak és nevezetesebbek tartoznak.”³

Hogy kik tekintessenek jómódú nemeseknek, annak megítélése az idők folyamán változik. Úgy látszik, hogy az egyes fontosabb kötelezettségek meghatározásánál más-más mértéket használtak. Az 1447. évi decretum 45. cikke csak azoktól a nemesektől követeli meg az országgyűlésen való személyes megjelenést, kiknek legalább húsz jobbágyuk van; az egytelkes nemesek pedig később tizen küldöttek maguk közül egyet.⁴

A legfontosabb volt az a különbség, a mely az egytelkes és a többi nemesek között fennállott. Egytelkes nemesek, alatt (*nobiles imius sessionis, curialistae*) értendők a jobbágytalan nemesek (*nobiles jobbagiones non Habente*), kik maguk lévén kénytelenek földjüket művelni, nemesi életmódot nem folytathatnak. Ezeket sok tekintetben jobbágyszámba veszik: adót vetnek ki rájuk, jobbágyi terhekkel róják meg.

Előidézte ezt az a körülmény, hogy a Károly Róbert óta

¹ 1447:45. t.=cz. (*Kovachich, Svlloge. I. k. 128. 1. mint 30. t.-cikk*) 1408: I. t.-cz.

² 1435:1. 1486:9. 1492:34. t.cikkek.

³ HK. III. r. 2. ez. 8. §.

⁴ 1498: 1. t.-czik

állandó telekadóvá lett *lucrum camerae* és a XV. században jóformán szintén így állandósult hadi adói (*dica, subsidium*) a vagyonosság arányában terhelte a nemeseket olyképpen, hogy mind a kamara hasznát, mind a hadi adót a jobbágytelkek száma szerint vetették ki a nemesekre, a kik azt jobbágyaikra áthárították és az adóért csak annyiban feleltek, a mennyiben azt jobbágyaiktól be kellett szedniök és az adó szedőknek át kellett szolgáltatniuk.⁵ A jobbágytalan nemesek az adót senkire sem hárítván át, azt maguk fizették. Számos törvényczikk intézkedik az egytelkes nemesek megadóztatásáról, a kik épp ezért taksás-nemeseknek (*nobiles taxati*) neveztek.⁵ Mivel azonban az adózást a nemesi szabadsággal összeférhetetlennek tartották, az egytelkes nemesek szabadsága, nemesi előjogai kérdésessé váltak és folyton küzdeniök kellett nemesi szabadságuk és jogaik megvédése érdekében. Az 1439. és az 1492. évi decretum miként a „jobbágyokkal bíró” nemesekre, úgy kifejezetten a „jobbágytalanokra” nézve is megállapította, hogy „régii szabadságuknál fogva” a tized fizetése alól mentesek.⁷

Az egyházi és világi főuraknak hadi hatalommal felruházása hozta létre a praedialisták intézményét. A főurak már IV. Béla óta nyerték azt a jogot, hogy birtokaikon várakat építhetnek és e várak védelmére haderőt tarthattak. A banderiális hadiszervezet kifejlődésével még inkább szükségessé vált, hogy az egyház és világi főurak katonaságot fogadjanak szolgálatukba.

Az egyházi és világi főuraknak ez a fegyveres népe részben azokból a jobbágyokból került ki, a kiket egyéb úrbéri kötelezettségeik megszüntetésével kizárólag fegyveres szolgálatra alkalmaztak, és a kiket ezért a többi jobbágyoknál előkelőbbeknek tekintettek (*jobbationes exercutiantes, nobi-*

⁵ L. e korszak VII. fejezetét.

⁶ 1507:3. t.-cz. 5. §. 1538:25. 1542: (beszt. b.) 29. 1546:ó. 1548:25. 1595:5. 1596: 10. 1598: 15. 1599: 7. 1608. Ok. u.) 14. 1622:44. 1638: 1. t.-czikkeik. L. a háziadó fizetésére nézve Zemplén megye 1572. évi statútumának H. pontját (*Kotosvár-Uővári*, id. m. II. 31. 1.) és Ahauj megye 1640. évi statútumát (u. o. 175. 1.). Hogy kik tekintessenek taksás nemeseknek, megállapítja az 1696. évi tornaane,gyei statútum (u. o. 324. I.).

⁷ 1439: 28. és 1492: 50. t.-cz. A katonabeszállásolás alul is mentesek. *Kolosvár-ővári*, id. m. II. 401. 1.

les jobbationes);⁸ de a XIII. század vége óta mind gyakoribb eset az is, hogy elszegényedett nemesek más, hatalmasabb nemesek, főpapaknak vagy főúrnak szolgálatába léptek.

Ezt a magánszolgálati viszonyt nem tekintették lealázónak, mert a katonai fegyveres szolgálat nemeshez illő, a nemesi szabadsággal összeférhető volt, valamint a magántiszti szolgálat (*officialis*) is. Az ilyen szolgálati viszonyban állókat a források – akár nemesek voltak, akár nem nemesek – *familiaris-nek* nevezeik.⁹ A szolgálati viszony maga szerződéses jellegű volt. A nemes saját elhatározása alapján: *sua spontanea vohmtate* lép be a szolgálati viszonyba és ez a szolgálati viszony – a mint azt Mátyás 1467. évi decretuma világosan tanúsítja – általában nem érinti a nemesi szabadságot, habár bizonyos esetekben a familiárist ura letartóztathatja és a vármegye megkeresése alapján büntetéssel sújthatja.¹⁰ A familiáris hűséget és szolgálatot fogadott, az úr viszont a familiáris ellátására kötelezte magát. Ez az ellátás vagy olyan formán történt, hogy a familiáris évi fizetést húzott, vagy pedig úgy, hogy urának házában annak kenyérére élt; de később mégis gyakran a familiáris urától földbirtokot kapott. A birtoknak – melyet ebben a vonatkozásban *praedium-nák* neveztek¹¹ – átengedése, adományozása eleinte a szolgálatba lépőnek élete tartamára szólt, majd bizonyos nemzedékre és idővel örökletes jellegűvé lett. Az ilyen *praedium-ok* fegyveres szolgálatra kötelezett örökös birtokosait *praedialisták* nemeseknek vagy *praedialisták* nemeseknek mondották.

A praedialisták osztálya, a melyben az Árpádok korabeli „harcos jobbágyok” utódjai a fegyveres szolgálatra elszegődött szegény nemesek utódjaival egyesültek, mintegy

⁸ L. a II. könyv VI. fejeletének 2. §-át.

⁹ Familiáris noster specialis. Szt.O. II. 384. 1446. év *Teleki* X. 124-125. 1443. év.

¹⁰ 1467: 2. t.-cz.: *Nobiles autem regni intelligantur, qui habent meram nobilitatem a regibus, seu privilegium nobilitatis Hungariae, sive tales sub . . . regio, sive sub ecclesiis. sive quacunq[ue] alia jurisdictione degant. Kovachich, Sylloge I. 190. 1. – HK. II. r. 23. ez. – A letartóztatásra és büntetésre nézve: 1435 (II): 6; 1486: 33; 1492: 24. t.-cz. HK. II. r. 48. ez.*

¹¹ Ilyen praedialista birtok adományozásának példáját lásd: *Fejér* C. D. V. 5. 515-516. 1293. évből. IV. Béla adománylevele *Wenzel* VII. 223. 1247. évből. A királyné praedialis jobbágya 1257. évből u. o. 467.

középosztályt képezett a nemesség és a jobbágyság között. Nem voltak országos nemesek, nem élvezték a nemesi rend összes előjogait, de a jobbági terhek nagy része alól mentesek voltak.

Kezdetben és sokáig úgy az egyházi, mint a világi főuraknak voltak praedialistái.¹² A mohácsi vész után azonban a világi főurak részéről megszűnik a *praedium-ok* osztogatása; csupán a főpapok osztogatnak tovább is praectum-okat, de nem mindannyian. A XIX. század derekáig, a midőn a praedialisták intézménye végkép megszűnt, csupán egynehány főpap tartotta meg erre vonatkozó jogát, nevezetesen az esztergomi érsek, a győri püspök és káptalan, a pannonhalmi főapát és a zágrábi püspök, mint topuszkói apát.¹³ Mivel az újkorban már csak az egyházi főurak tartottak praedialistákat, újabb közjogunk a praediális nemeseket *egyházi nemeseknek* (*praediales pvaelatorum, nobiles ecclesiarum*) nevezte el.¹⁴ Vérdíjuk és esküjük értéke annyi, mint az országos nemeseké,¹⁵ azaz kétszáz aranyforint. Személyesen tartoztak felkelni, mint a nemesek;¹⁶ a hadi adó fizetése iránti kötelezettségük tekintetében azonban ingadozott a gyakorlat: hol felmentették őket a *dica* fizetése alól, hol megadózásra szorították őket.¹⁷ A vármegye által kirótt adót (*taxa*) fizetni tartoztak.¹⁸

A nemességhez közelálló, kiváltságos népelem voltak a *jaszok* és a *kunok* IV. Lászlónak 1279. évi kun privilégiuma a kunokat az országos nemesek közé sorolja, felruházván őket a nemesi rend összes jogaival és kötelelességeivel. A

¹² L. az 1435. évi I. decretum 3. cikkét.

¹³ V. ö. *Kelemen*, Inst. jur. priv. Hung. I. k. 271. 1. *Frank*, Közigazság törvénye I. 123-124. 1. *Ozorai József*, Az egyházi vagy praediális nemesek. 1887. Már a XV. században *praediales ecclesiarum*mak nevezik őket szemben a világi főurak katonáival. 1467:2. t.-cz.: Alii autem omnes solvant, utique sives sint nobiles castrcnses, sive *praediales ecclesiarum*, qui non habent privilegium nofoli ta ti s, a regibus. Y. ö. 1459: 4. t.-cz. *Kovachich*, Sylloge 163. 1.

¹⁴ Megszüntette a praedialisták intézményét az 1853. évi február 3-án kiadott pátens.

¹⁵ – 1567: 14. t.*c/.

¹⁶ 1741: 63. t.-cz.

¹⁷ V. ö. az 1467: 2. 1567: 14. és az 1647: 26. t.-cikkeket.

¹⁸ 1467: 26. t.-cz. „praediales etiam praelatorum percamitatus taxentur”. V. ö. 1745:63. t.-cikkét.

vegyesházakbeli királyok kora óta azonban a kunoknak ez az előkelő jogállása mindinkább hanyatlak. Nemzetségek szerint székekben és szállásokban szervezkedve, a nemességtől elkülönült társadalmat alkotnak, a melynek tagjai a kunságnak és a kun területeknek a királytól való szorosabb függésnél fogva éppen nem egyenlőek az országos nemesekkel.¹⁹ Különösen az 1514. évi parasztlázadás után hanyatlott a kunok jogállása, az ebben való részvételük következtében. Az 1514. évi decretum egyszerűen a királyi jobbágyság közé sorolja és ugyanazokkal a kötelezettséggel terheli őket, miként a király többi jobbágyait.²⁰ Az 1518. évi bácsai országgyűlés 14. cikkje szerint a királyi konyha fenntartására szolgálnak és mint ilyenek, a budai várnagy igazgatása alá kerültek. Ehhez képest a kunok országos nemességre, éppen úgy, miként az ország többi lakosai, királyi birtokadomány vagy kiváltságlevél (*armatis*) útján tehetek szert.²¹

A teljes nemesi szabadság birtokában maradtak a XV ik század derekáig a székelők, sőt egyrésztük azon túl is. A székely nemzet, melynek földje az erdélyi részek közizgatásának külön területe volt, három osztályra (*Ma geneva*) oszlott: a főemberek (*primores, potentiores, seniores*), a lófők vagy lófőszékeiek (*primipili, équités*) és a gyalog- vagy közszékelők (*přixidarii, pedites*) osztályára. Az egy-egy osztályba tartozásnak alapja a vagyonosságnak Hsebb-nagyobb mérvé volt. A három osztály ekképpen nem is alkotott kasztszerű, zárt testületet, hanem mivel az osztályba tartozás a vagyonosságtól függött, az egyén vagyoni állapotának változásával hovartartozása is változott. Az időről-időre megtartott katonai szemléken ment végbe a hovartartozás meghatározása. Ha valamely főember vagyonában

¹⁹ 1467:2. t.ez. (*Kovachich*, Syllogc. 1. 190. 1.). 1498:47. t.-cz. *Werbőczy*, HK. III. r. 25. ez. 1. és 2. §§.

²⁰ 1514:23. tCz. Item quod ph [listed, et eomani, ae eaeteri jobagio nes rcigiae majesiatis; ubildbet residentes tarn .ad censuum. et munerum nonarumque «olitionem; quam etiam servitiorum exhibiHonéra; instar . aliorum colon o rum, et rusticorum hujus rogni de eaetero teneantur et si.nt obligati.

²¹ Heves-külső-Szolnok megye 1555. évi statútuma: Si qui dem hactenus com plure s litterae armales ad infantiam citmanorum et philisteorum publicae extitissent, ae ex vi publicationis armaliuim in medium comitatus iivcorporati essent. *Kolosvári-Óvári*, id. m. II. 216. 1.

megfogyatkozott és a szemle alkalmával nem *tudott* többé kellő számú embert kiállítani, leszállt a főemberek sorából a lófőszékelyek közé, a kik személyesen lovasszolgálatot teljesítettek; hasonlóképpen a lófő, ha szegénysege miatt többé lovon nem szolgálhatott, a gyalogosok osztályába szállott alá. Viszont a gyalogos székely, ha megvagyonosodott, a lófők sorába emelkedhetett, a lófőszékely nemkülönben a főemberek sorába léphetett be. A vagyonosság mérvét részint a székely nemzet szokásjoga, részint királyi rendeletek állapították meg.²²

A székelyek vérdíja különbözött a nemes ember vérdíjától, Emezé Erdélyben hatvanhat forint volt, a székelyé – és pedig főembere, lófőé, közszékelyé egyaránt – huszonöt forint.²³ A székelyeknek sajátos nemzetségi birtokszervezetről, mely még Werbőczy korában is épségben fennállott, Valamint a székely székek tisztségeinek – hadnagyi és a bírói tisztnak – nemek és ágak szerint való betöltéséről más helyen már említést tettünk.²⁴ Miként az országos nemesek, ők is mentesek voltak mindennemű adótól. Csupán az ökörsütéssel tartoztak: azaz minden telek után egy-egy ökör szolgáltatásával a király koronázásakor, lakodalma alkalmával, valamint az első fia születésekor.²⁵

Werbőczy tanítása szerint a székelyek mindannyian igazi, sőt „kiváltságos nemesek”.²⁶ 1562. év óta azonban, a midőn János Zsigmond ellenében fellázadtak, büntetésül ősi alkotmányuktól és jogaiktól megfosztatván, közülök csak a főembereket és a lófőszékelyeket vették igazi nemes számba.²⁷ De már előbb is székelység (*sicuiitas*) és a nemeség (*nobilitas*) között különbséget tettek, a mint azt II.

²² L. pl. I. Mátyás 1473. évi rendeletét. Székely Okl. I. 220. 1.

²³ H. K. III. r. 3. és 4. ez.

²⁴ L. az I. bmyv II. fej. 9. §.-át.

²⁵ Székelyv oki. I. 220 1. *Kolosvári-Óvári*, id. m. I. 9-10. l.

²⁶ HK. III. r. 4. ez. A szűklýséget azonban nem kellett és nem is lehetett kiváltságlevéllel igazolni, hanem más bizonylatokkal, a mi ha megtörtént, a székely bárhol lakhatott és birtokot szerezhetett. L. Székely oki. I. 52. 1346. év.

²⁷ L. az 1562. évben tartott segesvári gyűlésen János Zsigmond által jóváhagyott cikkeket (Artieuli) *Szilágyi S.*, Erdélyi Ország. Emi. II. 202.....

208. - *Approbatae Constitutiones*. III. r. 76. ez. *Compilât ae Const.* III. r. S. ez.

Ulászlónak 1499. évben kiadott kiváltságlevele világosan tanúsítja.²⁸

4. §. A nemesi rendbe való felvétel. A nemesek előjogai. A címér.

Középkori krónikásaink, valamint *Werbőczy*, a magyar nemesség eredetét a honfoglalásra vezetik vissza.¹ Kétségtelen, hogy a későbbi nemesek jórészt azoknak utódjai, a kik a honalapító nemzetségekhez tartoztak, a kik összességükben a politikailag jogosított nemzetet alkotván, a honalapítás óta a közsabadság részesei voltak.

A nemesség kezdetben merően származáson alapult. Bizonyítja ezt maga a „nemes” szó, mely annyit jelent, hogy nemzetséges, azaz a honalapító nemzetségek valamelyikéhez tartozó. Ugyanezért a régi nemesség nem is azonos a királyság korának nemességével. Ez utóbbi már a szabad birtokjogon nyugszik, mert az egyéni földtulajdon életbelépése után a közsabadságnak csak azok lehetnek részesei, a kik szabad birtokkal bírnak, csak ők felelhetvén meg a közkötelékből folyó kötelelıségeknek, nevezetesen a hadi kötelelıségeknek; minélfogva, a kiknek nincsen szabad birtokuk, a nemesek sorában helyet nem foglalhatnak.

Viszont a királyság korában a nemességnek új eleme támad a királyi adományozási jog alapján. A királyság első századaiban a nemesség az ősi nemzetségek ivadékaiból, a honfoglaláskor szerzett szállások birtokosaiból áll és mind azokból, a kiket a király szabad birtokkal megadományozott.

Midőn kifejlődik a szent korona elmélete és a szent korona minden szabad birtokjognak alapjává és forrásává válik, nemesek csak azok, a kik a szent koronától származtatják birtok jogukat.

A nemesség már a szent korona államszervezetben szü-

28-^s „Si aliquis Siculorum haben nobilitatem, aliquam notam infidelitatis incurrit et si nota illa inter ipsos Siculos duntaxat perpetrata fuerit: ex tunc talis solum Sicialitatem amittat. Si vero contra regnum et regiam Majestatem, talis *Siculitatem atque etiam Nobilitatem*, resque et bona amittere debeat et in fiscum regium devolvantur”. *Kolosvári-Óvári*, id. m. 1. 11. 1.

¹UK. 1. r. 3. cz.

letésileg elzárt rendet képez; a nemesség átöröklődő tulajdonság: nemes apának törvényes házasságból született gyermekei szintén nemések lettek.²

A nemesség ehhez képest elsősorban házasság útján volt szerezhető. De szerezhető másodsorban nemesítéssel, nemesi rendbe való felvétellel is, a mely felvétel a szent koronának, a megkoronázott királynak felségjogához tartozik.⁵

A vegyesházakbéli királyok korában még jó ideig a nemesi rendbe való felvétel egyedül birtokadományozás útján történhetett. Később azonban keletkezett a nemesítések egy másik módja is, a midőn a király valakit birtokadomány nélkül nemességre emel egyszerű kiváltságlevéllel, a melyben őt nemesnek nyilatkoztatja ki. Az ily módon nemesítetteket *kiváltságleveles neméseknek* mondták. Ugyanezzel a fejlődéssel találkozunk a nyugati államokban is. Franciaországban az utolsó Capetingek óta (1320 körül) vannak kiváltságlevelés nemések (*noblesse de lettre*), Németországban a XIV. század dereka, IV. Károly uralkodása óta (*Briefadel, nobilitas codicillaris*). Nálunk különösen Zsigmond király idejében ezután látjuk sűrűbben a kiváltságlevéllel való nemesítéseket.

Werbőczy a nemesítésnek már két rendes módját különbözteti meg. Az egyik mód, hogy a király valakit kiváló tettei és érdemeiért birtokkal megadományozván, az illetőt ebbe ünnepélyesen beiktatják, a midőn „a fejedelemnek adománya által azonnal valóságos nemessé lesz és a parasztság állapotának igája alól teljesen mentesül”.⁴ A második mód, ha a király valakit, a nélkül, hogy birtokot adományozna neki, kiváltságlevél útján a parasztság és nemtelenség szolgaságából

² UK. I. r. 7. ez. 2. §. K contra verō. ex nobili patre, et ignobili matre filii procreāti: recti et veri nobiles censentur.

³ HK. I. r. 3. ez. 6. §. A meg nem koronázott király adományait a koronázás után meg kellett erősíteni (1463:23. t.-cz.). I. Ulászló adományai, valószínűleg azért, mert koronázása nem a szent koronával történt érvénytelen dk (1453:5. t.-cz.). Hunyadi Jánosnak, mint kormányzójuk. adományai 32 telekig érvényesek (*Werbőczy* HK. II. r. 14. ez.). Az erdélyi fejedelmeknek is jogérvényesen adományoztak birtokokat Erdélyben és a panthimhoz tartozó megyékben (1595. évi prágai békekötés 2. czikke; 1609. évi decretum 8. t.-cz.).

⁴ HK. I. r. 4. ez.

kivesz és az ország valóságos nemeseinek gyülekezetébe, társaságába és sorába iktat és soroz.

A királyi kiváltságlevél útján nemesítetteket, mint-hogy a nemeslevél rendszerint címéradományt is tartalmazott – nálunk később c z í m e r l e v e l e s n e m e s e k n e k , a r m a l i s t á k n a k (*armalistae, nobiles armátes*) nevezték. Ez az elnevezés azonban *Werbőczy* korát illetőleg és azt megelőzőleg nem helyes, mert a Hámiaskönyvnek I. rész 6-ik címéből tudjuk, hogy a címér nem tartozik a nemesség lényegéhez, hanem annak csupán jobb voltához. Viszont a czínieradományozás nem elégséges bizonyítéka a nemességnek, minthogy „magában véve a címér adományozása nem nemesít” és a király szokott polgároknak és parasztoknak is adományozni címert, a nélkül, hogy ezért őket nemeseknek tekintették volna.⁶ Később azonban már a nemesség adományozására vonatkozó kiváltságlevelet ezímeres levélnek (*armales litterae*) és az ilyképpen nemesítetteket ezímeres nemeseknek (*nobiles armaü, armales*) nevezték és az ilyen nemesítésre nézve korlátozó intézkedéseket hoztak.⁷

Az armális nemesek, a mennyiben nem nemesi, hanem csak polgári, vagy parasztbirtokuk volt, egyedül személyükre nézve – *quoad personam* – nemesek: tartoznak részt venni a nemesi fölkelésben,⁸ mentesek a rendes adók, valamint a király tized fizetése alól; de tovább ás viselik a nem nemesi birtokkal régtől fogva egybekötött terheket: a mennyiben kötelesek fizetni az adót, illetőleg földesúri kilenczedet és

⁵ HK. I. r. f). cz.

⁶ HK. u. o. 1. §.: Arma enim a principe cuipiam con cessa, non sunt de necessitate; seil solum modo de bene esse nobilitatis. Nam armorum collatio simpliciter facta, non no bilitat quernquam; cum etiam civium, et plebeorum hominum muki habeant armorum insignia per principem donata, per haec tarnen in numerum nobilium non computantur, V. ö. Quadripartitum I. r. 14. cz.

⁷ L. pl. 1622:17. 1630: 30. 1649:15. t.-czikkeket.

⁸ 1-588: 19. t.-cz. Kt nobiles quoque insignia et nobilitatem in can-teihiria conseuti insurgere teneantur, in modum et instar nobilium unitfs sessionis. L. 1598: 22. 1622:21. 1662:5. 1681:46. 1741:63 t.-czikkeket.

az egyházi tizedet,⁹ valamint személyük után a vármegyei adót éppen úgy, miint a birtoktalan nemesek.¹⁰

A király azonban kiváltságlevéllel nemcsak országlakosokat, hanem idegeneket is emelhetett a nemesi rend sorába, a minek következtében az idegen magyar nemessé és egyszersmind magyar honpolgárrá lett. Nemesi kiváltságlevélnek idegen részére való adományozása ehhez képest honosítás is volt. A honosításnak ezt a módját, a mely a legújabb időkig fennállott, ü n n e p é l y e s h o t i o s í t á s n a k mondták.¹¹ Először az 1550: 70. t.-cz. szabályozta tüzetesen az ünnepélyes honosítást. E törvény értelmében a király az ország körül szerzett érdemnek jutalmául idegeneket nemességre emelhet és pedig az országgyűlés hozzájárulásával; országgyűlés idején kívül a főpapok és a bárók hozzájárulása mellett. A honosítottnak hűségi esküt kellett tennie, hogy az ország törvényeinek mindenben engedelmeskedni fog és az ország szabadságát tehetségéhez képest megvédelmezi.¹² Későbbi törvények megkivánták azonfelül bizonyos díjnak lefizetését és a honosított egyén nevének az országgyűlési végzetménybe beiktatását, becikkelyezését. Az eskünek vagy a díjfizetésnek elmulasztása esetén a becikkelyezett kiczikkelyezték és ezzel a megtörtént honosítás hatályát veszítette.¹³

A nemességnek idegenek részére való illetén adományozása nem csupán egyszerű nemességet adott, hanem a meny nyiben a honosított abban az államban, a melynek polgára

⁹ 1595. (I.): 6. t.-cz. Similiter armati nobales, *quoad eorum personas*, hi enim, sicuti et alii nobiles omnes, in alienis, et civilibus lundis residentes, ratiome fundi, instar aliorum colonorum et civilian contribuere, «et décimas etiam solvere deb-chant. V. o. 1596:10. 1598:15. 1599:7. 1609:65. 1647: 26. t.=ezikketek.

¹⁰ 1649: 17. t.-cz.: *ratione proprietatum duntaxat personarum adinstar knpassessionatorum nobilium . . . taxentur et juxta taxationem in medium eomitatus contribuant. V. Ö. 1630:30. t.-cz. 6. §. 1647: 26. 1723:6. tsezib kelet.* – Az 1751:19. t.-cz. a felkelésben személyesen részt vett armalistákat életük tartamára minden taksa alól felmentette.

¹¹ Megszüntette az 1879:50. t.-cz.

¹² V. ö. 1542:50. 1575: 18. t.-czikketek. – A honosítás már a XIV. században a királyi tanács hozzájárulása mellett történt és a honosított a király, valamint a szent korona iránt hűségi esküt tett. L. pl. Stübormik és testvéreinek honosítását 1389. évben. *Fejér C. 1).* X. 1. 561- 563.

¹³ 1687:36. 1715:23. 1723:105. t.-cz.

volt, főrendi, azaz herezei, grófi vagy bárói címet viselt, azt nemcsak megtartotta, hanem annak alapján a főnemesek között (az 1608. k. u. 1. t.-cz. következtében) a főrendi táblán helyet foglalt és ott, miként a született magyar főrendek ülésel és szavazattal bírt. A honosított főnemeseket, szemben a született magyar főnemeseikkel, *i n d i g e n á k n a k* nevezték.

A nemesítésnek e két rendes módján kívül volt még a nemesi rendbe való felvételnek két más módja is: a fiúsítás és az örökbefogadás. Mind a kettő lényegileg a birtokadományozás útján való nemesítésnek különös faja.

Fiúsítás¹⁴ (*praeffectio in haeredem masculinum*) alatt értjük valamely nőnek királyi kiváltság alapján nemesi ingatlanokban fiúként, fiági joggal való örökössé tételét. A fiúsítást rendszerint az utolsó fiörökös kérte leánya vagy valamely más nőrokona részére, de kérhette maga a leány vagy a nőrokon is.

Anjou-házbeli királyaink a nemzetség öröklési joga ellenére hozták be a fiúsítás intézményét. Fiutódok nem létében a birtokos nemes leányát fiúsították és ezzel az öröklésre hivatott távolabbi atyafiakat az öröklésből kizárták.¹⁵ Eléggé bizonyítja ezt, hogy már Nagy Lajos az atyafiakat oklevelekben biztosítja a fiúsítás ellen (*de non praefficiendo*).¹⁶ Idővel azonban a fiúsítás iránti kérelemnek csak akkor adtak helyet midőn az illető nemesnek a negyedik vagy ötödik ágon belül (*infra quartern vei quintam lineam cognationis*) egyetlen fiörökona atyafia sem volt.¹⁷ *Werbőczy* kifejezetten mondja,

¹⁴ *Weres Balázs*, a ki *Werbőczy* Hármaskönyvét 1565. évben először fordította magyarra, vagy helyesebben magyar nyelven kivonatolta, a *praeffectio-t* „fiággá-téte-tétel-nek (fýw aggá tectel) -mondja.

¹⁵ A fiúsítás első biztos nyoma 1332. évből való, mely azt is bizonyítja, hogy Károly Róbert a fiúsítást a nemzetségi jog ellenére honosítja «neg: non obstantibus huiusmodi consuetudine, statuto, sive dispositiva ordinacione, de speciali maiestatis nostrae gracia et plenitudine regie potestatis, ac magnificentia principali, in verum constituimus heredem. – *Fejér* C. D. VIII. 3. 595-596. Ezzel lényegében egyezik Nagy Lajos fiúsítása 1353. évből. *Fejér* O. D. IX. 2. 206-212. A fiúsításnak legrégebb, de bizonytalan nyoma található *Fejér* C. D. V. 3. 147.

¹⁸ L. pl. *Fejér* C. D. IX. 7. 234. 1366. évből.

¹⁷ *Fejér* C. D. X. 3. 29-30. 1385. évből. Az 1397. évi temesvári országyűlés az ötödik ágat szabja határvonal gyanánt. *Knauz*, Magy. tört. tár. III. 239. 1.

hogy a fiúsításnak a nemzetségi jognak, az atyafiaknak sérelme nélkül kell történnie¹⁸ és ha a birtokjogok mindkét ágra szólnak, a nemzetség nőtagjainak sérelme nélkül, mert ha valamely asszony vagy leány az apai jogokban, a melyek a leányágot is illetik, fiúsíttatja magát oly czélből, hogy a nemzetség nőtagjait kizárja, vértagadást követ el.¹

A fiúsításnak jogkövetkezése, hogy a fiúsított nő (*praefecta*) a nemesi ingatlanban (a mely lehetett apjának, fivérének vagy más firokonának birtoka) úgy örökölt, mintha fiú volna és mint fiági vagyont szállította a maga utódaira. A fiúsításnak további fontos jogi hatása, melynél fogva az a nemesi rendbe való felvételnek egyik módja gyanánt szerepel, hogy a fiúsított nő gyermekei, még ha nem nemeshez ment is nőül, nemesek lettek,²⁰ de csak a fiúsítás után született gyermekek, az előbb szülöttek csak akkor, ha a királyi kiváltság kifejezetten ezekre is kiterjedt. Ennek a nőágról nyert nemességnek megfelel a Nyugaton, Németországban a *Kimkeladel* (orsóadta nemesség). Ha az utolsó adománybirtokosnak utóbb fia született, fiúsítás a birtokjog tekintetében hatályát veszítette annyiban, hogy a fiúsított leány csak egy gyermekrészt kapott.²¹

A fiúsításnak volt még egy különös neme és az a leány n e g y e d (*quarta*) természetben való kiadása általi fiúsítás, midőn valamely nemes leánya vagy nővére, apja vagy fivére beleegyezésével nem nemeshez ment nőül. Ilyenkor a negyedet természetben kellett adni, a mi által a nő fiúsított és nemességét utódaira is átörökíthette.”

Az örökbefogadás (*adopfio*), mint a nemesítésnek egyik módja abban állott, hogy a nemes ember valamely nem

¹⁸ HK. I. r. 7. ez. sine tamen praejudicio legitim-orirum suecessorum. í. 17. cz.: s m-e tamen praejudicio fratrum euerationalium.

¹⁹ HK. I. r. 39. ez. 3. §.

²⁰ HK. I. r. 7. és 17. cz.

²¹ Anj. Okm. VI. 100.

²² 1486:26. t.-cz. 11. §.: „talis pu dia in quarta illa puellari. per ipsuim patrem atit fratrem nobilitari et provideri debeat”. V. ö. 1435. (II.) 20. t.-cz. 1FK. I. r. 7. cz. 7. és 8. §§. Valamint *Wenzel*, Tört. Tár. VI. 44. és 75. 1.

nemest királyi beleegyezés mellett fiává vagy testvérévé fogad és fekvő jószágaiban utódjává és örökösévé rendel.²³

Úgy a fiúsítás, mint az örökbefogadás, királyi adomány természetével bír és tulajdonképpen birtokadományozással való nemesítés, miért is mindkettőnél megkívánták a birtokba való beiktatást²⁴ éppen úgy, mint a közönséges adománynál.

Az örökletes nemességen kívül volt nálunk személyes (személyhez kötött) nemesség is. Ilyen személyes nemesség illette a katolikus papokat.²⁰ A protestáns felekezetek papjait Magyarországon csupán honorációroknak minősítették, Erdélyben azonban mind a négy bevett egyháznak, a katolikus a két protestáns és az unitárius vallásfelekezetnek papjai egyaránt élvezték a személyes nemességet.

Személyes jellegű nemessége volt továbbá annak a nem-nemes asszonynak, a ki nemes emberhez ment feleségül. Közjogi íróink ezt között nemességnek (*nobilitas communicata*) mondták. Az ilyen nem-nemes nő nemcsak a házasság tartama alatt, hanem a férje halála után is a nemesi előjogokat élvezte mindaddig, a míg valamely nem-nemes férfival újból házasságra nem lépett.

Ha valamely nemes nő nem nemeshez ment nőül, ő maga megtartotta ugyan nemességét, de az ilyen házasságból született gyermekek nem lehettek nemesek, hanem apjuk rendi állását osztották. Mindazáltal a nemesi rendhez közelebb állóknak tekintették őket és agiVís-eknek nevezték.

Voltak végül olyan nemesek, kik az országos nemesektől, hol egyik, hol másik tekintetben eltérő jogállással bírtak. Ilyenek a s z e p e s i t í z l á n d z s á s s z é k n e m e s e i²⁶ (*nobiles sedis X lanceatorum*), a t ú r m e z e i (Tu-

²³ L. pl. Anj. Gkm. 1. 123. 1307. évből, – MonostornaJv fiúvá fogadása Z. O. I. 297-298.

²⁴ A -fiúsításról mondja *Werbóczy* HK. I. r. 50. c/” 2. §.: „Praefectio a ütem vim, Tutturamoue docmitionis repraesenture dignoscitur”. Az örökbe* fogadásról u. o. 8. és 66. ez.

²⁵ HK. 1. r. 2. ez. I. §.: „priiekti et ecelesiarum rectores”. – *HAt*: 16. 1715:27. t.-czikikek.

²⁶ *Hradszky József*, A szepesi „tíz lándzsások széke” 1895. (Szepes-megyei tört. társulat milleniumi kiadv. III. k.).

ropolye nemesek,²⁷ a s z é k e l y e k, kik közül a XVI. százaidon túl csak a főemberek (*primores*) és a lófők (*primipili*) osztályába tartozókat tekintették valóságos birtokos nemeseknek. Az országos nemeseknél jóval alacsonyabb jogállásúak voltak az ú. n. helyi nemesek, a kik nemesi előjogukat csak a maguk körében és községében gyakorolhatták, ilyenek voltak a szentgáli vadászok Veszprém vármegyében.

A nemesség alkotta, *Werbőczy* tanítása szerint, a politikai értelemben vett nemzetet, a *populus-t*, a politikai jogokból kizárt néppel, a *plebsz-szel* szemben. Ehhez képest a nemesek a nem nemesekkel és kivált a jobbágyokkal szemben számos előjog birtokában voltak, a melyeknek egyenkénti tárgyalásába itt nem bocsátkozhatunk. Csak azokat vesszük szemügyre, a melyeket ebben a korszakban legfontosabbnak tartottak és a melyeket *Werbőczy* a nemesek sarkalatos jogainak nevez.²⁸ Ő a nemeseknek négy fő- vagy sarkalatos jogát ekként sorolja fel: 3. a személyes szabadság joga; 2. λ közvetlenül a szent korona hatósága alá tartozás joga; 3. a vagyoni közszolgáltatások alól való mentesség joga és 4. az ellenállási jog (*ius resistendi*).

A s z e m é l y e s s z a b a d s á g j o g a. A nemes ember személyes szabadságát már az aranybulla iparkodott biztosítani a királyi önkénnyel szemben, melynek 2. cikke mondja, hogy α király semmiféle hatalmas kedvéért nemes embert le nem tartóztathat, ha csak a nemest előbb szabályszerűen meg nem idézték és bírói ítélettel el nem marasztalták.²⁹ Később számos törvénycikk megújította ezt a rendelkezést, amelyek alapján formulázta *Werbőczy* a maga tételét, a mely tulajdonképpen személyes mentességet, immunitást foglalt magában az előzetes bírói letartóztatás ellenében/¹⁰ De már *Werbőczy* kivételt állapított meg e mentesség

²⁷ *Palugyay* I., Túrmezei oklevelekkel kísért jogtört. ismertetése. (Megyerendezés hajdan és most. IV. k. 234. és (kv. 1.).

²⁸ *Werbőczy* a nemesek sarkalatos jogait Hármaskönyvőnek I. rész. címében sorolja fel latinul: a „*primae partis titulus nonus*”-ban, a melyre a régiebb írók egyszerűen: mint „*primae nonus*”-ban hiva-Ooznaik.

²⁹ 1222:2. t.-cz. „*nisi primo citati fuerint et ordine iudicario convicti.*”

³⁰ 1435 (H): 6. 1439: 27. 1462: 2. 1464: 18. 1492: 1113. 1608: 16. 1613:34. t.-cikk.

elve alól, ha a nemest szándékos emberölés, gyűjtogatás, lopás, rablás, útonállás vagy erőszakos paráznság esetén tettenérdk. A tettenéretés e büntettek esetén megszünteti a személyes immunitást. Ha azonban a nemes a tett színhelyéről elmenekült, letartóztatásának többé nem volt helye, hanem elene csak szabályszerű perbehívás és ítélet alapján lehetett eljárni. A kivételek a *Werbőczy-t* követő századokban mindinkább szaporodtak, de azért egészen 1848. évig közjogunknak egyik alapelve maradt, hogy nemest jogerős ítélet nélkül letartóztatni nem szabad.

2. A nemeseknek má s o d i k s a r k a l a t o s joga volt, hogy közvetlenül a szent korona hatósága alá tartoztak, egyedül a törvényesen megkoronázott király hatóságának vannak alávetve, csak a koronás király gyakorolhat felettük törvényes hatalmat. Ellenben semmiféle más köz- vagy magánhatóság alatt nem állanak.

A s z e n t k o r o n a alá t a r t o z á s jogát már az aranybulla 5. cikke biztosította, midőn kimondotta, hogy a nemesek nem állanak a vármegyei ispánnak hatósága alatt és a vármegye-ispánok a nemesek fölött nem ítélnének, kivéve azok tized- és pénzügyeit. Ide lehet vonatkoztatni az aranybulla 8. cikkét is, mely szerint a nemesek általában a király vagy a nádor bírói hatósága alatt állanak, a nádor azonban a fő- vagy jószágvesztésre irányuló perekben nem ítélnék, mert az ezekben való döntés a királynak van fenntartva. Midőn később a megyei önkormányzat kifejlődött, e kiváltság nem akadályozhatta meg, hogy az autonóm jellegű megyei bíróság is ítéljen a nemesek ügyeiben. Ehhez képest ebben a korszakban már a szent korona közvetlen hatósága alá tartozás jogának csak az a jelentősége volt, hogy a nemesek nem állanak földesúri hatóság, hanem csak a királyi bíróság és saját autonóm bíróságuk alatt; ellenben a nem nemesek, kivételével a városi polgároknak, földesúri hatalomnak voltak alávetve. Ugyancsak ez a jog biztosította általán a törvények uralmát; mert a király a koronázás alkalmával esküvel kötelezte magát, hogy az ország alkotmányát, törvényeit és a régi elfogadott szokásait épségben tartja és hatóságát a nemesek felett azok szerint fogja gyakorolni.

3. A j o b b á g y i t e r h e k é s v a g y o n i k ö z s z o l g á l t a t á s o k a l ó l i m e n t e s s é g k ö v e t k e z t e -

ben a nemes ember teljesen szabadon használhatta földbirtokát, valamint az azzal kapcsolatos birtokjogokat; mentes volt mindennemű vagyoni szolgáltatás: adó, vám, harminczad fizetése alól; egyedül az ország védelmére tartozott katonáskodni.

A nemeseknek e sarkalatos joga szintén már az aranybullában foglaltatik.³¹ Miként a nyugati államokban, úgy nálunk is a szabadbirtoknak, a nemesi ingatlanoknak az a rendeltetése, hogy hadi erőt szolgáltasson az országnak. Valamint Nyugaton a hűbéri birtokkal, úgy hazánkban a nemesi ingatlannal csak hadkötelesség járt, azzal a különbséggel, hogy míg amott e kötelesség magánjogi természetű volt, magánember hűbérúr irányában állott fenn, addig nálunk közjogi alapon nyugodott: a szent korona iránti kötelesség volt. A magyar nemes hadkötelessége, egyúttal korlátolt kötelesség, mert egyedül a honvédelemre vonatkozott, támadó háborúra nem. Egyéb közteher e korlátolt hadkötelességen kívül a nemesi földbirtokra nem nehezedett.”

Ez a mentesség csakis a nemesi birtokra nézve állott fenn, de nem vonatkozott a nemes embernek kezén levő nem szabad birtokokra. Ha valamely nemesnek polgári birtoka volt a város területén, a városi terheket épp úgy tartozott viselni, mint a többi polgárok.³³ Hasonlóképpen a telekkel járó összes terheket kellett viselniök azoknak a nemeseknek is, a kik más nemes birtokán jobb ágy telket vagy szőlőt bírtak.³⁴

Az egytelkes nemesek vagy kuriálisták adómentessége tekintetében, mint fent említettük, sokáig ingadozott a gyakorlat és a törvényhozás. Nem lévén nekik jobbágyaik, kikre az adót átháríthatták volna, személyes adómentességük folytán az ország kincstára teljesen elesett volna a birtokukban levő telek után járó adótól; ezért sokszor és ismételten adófizetésre kötelezték őket. Hasonlóképpen adót tartoztak fizetni a czímerleves nemesek is, kik jobbágyteleknek maradtak birtokában és nem szereztek nemesi birtokot.

³¹ 1222:3. cs 7. t.-cz.

³² 1557: 16. 1618: 58. 1635: 4ix 1638: 44. 1715:8. 1723: 14. és 92. t.-czikkek.

³³ 1405 (I): 10. 1563: 62. 1608: 13. t.-czikkek.

³⁴ L. pl. az 1563: 69. t. czi kket.

Az 1715:8. t.-cikkkel, a mely behozta az állandó katonaságot és jó részben megszüntette a banderialis hadszervezet, valamint a telekkatonaság jelentőségét, – még jobban csökkentek a nemes ember közterhei. Csupán a nemesi felkelés (*insurrectio*) maradt fenn, mint a honvédelemnek rendkívüli eszköze és a nemesek egykori hadköteleességének maradványa.

4. A negyedik sarkalatos jog, az ellenállási jog (*ius resistendi*), a melyet az aranybulla utolsó cikke biztosított. Ha a király megsértené az aranybullában foglalt jogokat s szabadságokat, a nemeseknek szabadságukban áll külön vagy együttesen a törvényszegő királynak ellentmondani és ellentállni. Ezt a forradalmi jellegű alkotmánybiztosítékot, melyre nem történt hivatkozás még Zsigmond korában sem, az 1687. országgyűlés törölte el, a mely elfogadta a Habsburg-ház fiágának elsőszülöttségi öröklési rendjét.

E sarkalatos jogokhoz, a melyeket *Werböczy* felsorol, csatlakozik a nemeseknek még egy nevezetes joga: a földesúri hatalom. Minden nemes nemcsak tulajdonosa, hanem egyúttal ura is földbirtokának. A szent korona elvéből folyt, hogy minden nemesnek joghatósága, úri hatalma, azaz törvénykezési joga volt a földjén lakó jobbágyok felett. A földesúr volt jobbágyainak bírója nemcsak polgári ügyekben, hanem a kisebb bűnügyekben is. De a főbenjáró súlyos bűntettekben való bírászkodás csak azokat a nemeseket illette, a kik erre vonatkozólag a királytól külön kiváltságot, ügynevezett pallosjogot *ius gladii* nyertek. Az ily nemeseket szabad ispánoknak (*liberi comités*) nevezték.³⁵

A nemességet és azzal együtt a nemesi előjogokat el lehetett veszteni olyan bűntett következtében, a melynek büntetése volt a becsület és emberség (*honor et humanitas*) elvesztése, a minő: a hitszegés és hamis eskü. Az elvesztett, nemességet azonban a királyi kegyelem útján vissza lehetett szerezni.³⁶

³⁵ V. ó. 1405 (I.):5. t.-cz. HK. III. f. 25., 26., 28. cs 32. ez. és 1495: 19: t.-cikkek: – L. ezen fejezet 6. §.-át.

³⁶ A nemesség visszaszerzésének formuláját közli *Kovachich*, Form. Solenn. Styü 490-491: *Gratia super facto nobilitatis per notam perjuri deperditae*. A visszahelyezésre nézve a király ezeket mondja: Nos eosdem T. et T. primo a praeanissa labe perjuri, amission honoris, et humanitatis

Az 1504. évi decretum hitszegés és hamis eskü büntettségben és így nemességük elvesztésében marasztaltaknak mondogta ki azon vármegye nemeseit, a melyik a királynak országgyűlésen kívül adót ajánlana meg és szolgáltatna be; kivéve azokat, a kik az országgyűlésen ártatlanságukat igazolják.³⁷

A magyar címér szó a francia *cimière* szóból veszi eredetét, mely bizonyos tárgy csúcsát vagy ormát jelenti. A címertan szempontjából jelenti a sisakra tűzött dísz, mely a címemek eredetileg leglényegesebb alkotórésze. A nyugati népeknél a címér és fegyver teljesen azonos fogalmak, a mi kitűnik abból, hogy a középkori latinságban *arma*, épp úgy, mint az olasz *arma*, francia *armoirie*, a német *Wappen* vagy *Waffen* címert és fegyvert egyaránt jelent.³⁸

Mindez kétségtelenné teszi, hogy a címér eredetét a középkori hadiszervezetben kell keresnünk. A címér nem egyéb, mint hadi jelvény, melynek rendeltetése, hogy a vezér, kinek parancsa alatt állottak a táborban megjelent vazallusai, felismerhető legyen. Szükség volt ily külső, messziről látható jelre annál is inkább, minthogy a vezér felismerését nagyon megnehezítette a középkorban alkalmazott zárt sisak. S minthogy továbbá a fegyvertársakat is felismerhetővé kellett tenni egymás előtt, különös jeleknek és jelvényeknek a fegyverzetben alkalmazása mind közönségesebb és általánosabb lett.

Idővel a címerek elvesztették kizárólagos hadi jelentőségüket és egyre nagyobb szerepre tettek szert a közéletnek

ex gratia nostra speeiali exonerandos; et per omnia sublevandos, eosdem in pristinam eorum et suorum ipso rum, aliorumque nobilium regni nostri puraan. et sineeram, ac indelebilem nobilitatem rursus, e-t it cru m reassumentes reducimus, remmunus et reportarnus.

³⁷ 1504:1. t.-cz. Extunc universitār nobilium hujusmodi comitatus, universalitē!., in poena fideiragii, seu perjuriū amissionēque honoris, et humanitatis, convieta et condemnata: et a consortio caeterorum nobilium regni relegata et segregata haboatiir eo facto.

³⁸ A magyar címertan újabb irodalmából felemlítendőnek tartjuk Nyáry Albert báró, A heraldika vezérfonala 1886. Bárczay Oszkár, A herakdiika kézikönyve 1897. Tagányi K., Magyarország címertára 1880. Nagy Iván, Magyarország családai 1857- -1&66. 1-XIII. Fejérpalaky László, Magyarország czimeres- emlékek 1901. Számos becses értekezés jelent meg a magyar heraldikai és gencoloçsiai társaság „Turul” című folyóiratában.

minden ágában, kivált a jogi életben: a pecséten és ezzel az okleveleken való alkalmazásuk következtében.

A legrégebb címerek a XI. századból valók, de a címert annal foglalkozó tudósok többnyire kétségbe vonják azok valódiságát. Hazánkban Imre királynak 1202. évből ránk maradt pecsétjén fordul elő a legelső címer, a miből joggal következtethetjük, hogy a címeres pecsét használata a királyoktól indult ki és terjedt el a társadalom többi köreiben. A magánosok részéről használt címeres pecsétnek legkorábbi ismert példája Jakab nyitrai esperesé 1217. évből. A címerek általános használata hazánkban a XIV. és a következő századokra esik: jelentőségük nálunk épp oly kevésbé szorítkozik a hadi életre, mint ugyanez időtájt a nyugati államokban.

Valamint Nyugat-Európában, úgy hazánkban is az ingatlanokban való örökösödés a vérségi kapcsolaton, a közös őstől való leszármazáson nyugodott. A szent korona állam-szervezetben győzelemre jutott ősiségi elv minden nemesi birtokra nézve biztosította a birtokos nemzetségének öröklési jogát. Azonban az egyugyanazon nemzetségből származóknak rokonságát, vérségi összeköttetését kimutatni szerfelett nehéz volt, mivel a középkorban anyakönyvek nem léteztek. Nálunk a keresztelési anyakönyvek rendszeres vezetését az 1515-ben tartott veszprémi egyházmegyei zsinat rendelte el első ízben; az anyakönyvek vezetése úgy nálunk, mint Nyugat-Európában általánossá csak a tridenti zsinat óta válik. A családi okmányok, végrendeletek és adománylevelek meg legtöbb esetben nem nyújtottak elegendő bizonyítékot a nemzetségi közös leszármazás igazolására.

Ezeken a bajokon volt hivatott segíteni az állandó vezetéknevek, nemkülönben az állandó címerek használata. A vezetéknev használata nálunk szintén csak a XIV. században nyer nagyobb elterjedést. A XIV. században még rendszerint keresztnévén nevezték az egyént, hozzátéve az apja nevét, meg a régi, híres nemzetségekből származóknál a nemzetség nevét, p. o. de genere Aba, Csák stb.

Ugyanazt a célt, mint a nemzetségi név, szolgálta a **n e m z e t s é g i c z í m e r**, melyet az ugyanabból a nemzetségből származó családok közösen használtak, úgy, hogy a címer közössége több családban legfontosabb bizonyítéka

volt a családok egységes leszármazásának. Így a Héder (Heydrich) nemzetségnek közös címere volt vörös mezőben három ezüst czölöp, a Rátolt nemzetség tagjainak a hársfalevél stb. Később azonban a nemzetségből kisarjadt eaves családok változást, rendszerint bővítést eszközöltek a közös címeren – pl hozzáadtak egy csölöppel többet. A családi címernek ezt az eltérését az ősi közös címertől *c z í m e r t ö r e s n e k* mondják. A több ízben és különbözők ppen ismételt címertöréseknél fogva néha igen nehéz megállapítani több címernek ugyanabból az egy címerből való kiválasztását s egyszerűsített több család közös leszármazását.

Kezdetben mindenki szabadon választhatott dinner „- és tetszése szerint cserélhette fel újjal. Később azonban: már létező címerek védelemben részesültek, olyképpen, hogy azt a címeralakot, a mely valamely egyének vagy nemzetségnek vagy testületnek címerében előfordult, csak az illető címerbirtokos hozzájárulásával lehetett felvenni.³⁹ Midőn a címerbirtokos előkelő állású, p. o. fejedelmi egyén volt, az ily módon engedélyezett címert *me g t i s z t e l ő c z í m e r n e k* mondták. Ennek egyik érdekes példája gyanánt lehet tekinteni Károly király kitüntető címeradományát Donch Zólyom vármegye főispánja részére, a melynek alapján úgy ő, mint utódai az Anjouk címeréből való liliomokat használták.⁴⁰

Idővel már csak királyi engedély mellett lehetett új címert felvenni, illetve a régit változtatni. A címeradományozás felségjoggá vált. E fejlődés nálunk is, miként a Nyugaton a XIV. század folyamán következett be.⁴¹ De még mielőtt a királyi címeradomány a címerfelvételnek egyedüli alapja lett volna, már gyakran találkozunk vele a király

³⁹ A címervédelmet nálunk már az 1326. évi Legrégibb címerado; Hiányozó oklevél biztosítja: *ne quispiam falconem pro crista in quam vis avem, nomine fal con is vulgo Solyom dicti, a modo pro crista partartdi habeat facultates. Fejér C 1). VIII. 3. 64.* A címerbitorlás büntetésére nézve v. ö. *Nyáry A.* id. m. 240. 1.

⁴⁰ Anj. Okm. If. 336- 337.

⁴¹ Zsigmond *141H.* évi címeradományozó oklevelében mondja: *A elaro boxine ,throni regii velut e sole radii nobilitates legitimo iure procedant, et omnium nobilitatum insignia a regia dignitate sic dependent, ut non sir dare alicuius generositatis insigne quo-d e gromio non proveniat regie claritatis. Szt. (). If. 189. L. még T. O. I. 345. 406.*

adta címer nagyobb erejénél és becsénél fogva. Az első ismert, hiteles címeradomány 1326-ból való:⁴² Károly Róbert adománya Imre fia Miklós, az Enyerei (Enemh) Herceg-család vélelmezett őse részére.⁴²

A királyi adományból eredő címernek különös faja a *k e g y ú r i c z í m e r*, a mely úgy keletkezik, hogy a király a saját maga címerét adományozza vakmely joghatósággal bíró testületnek. Ilyen kegyúri címere volt több szabad királyi városnak, p. o. Kassának, Budának, Pestnek.

A magyar nemes szabadon használhatta címerét „minden nemesi és katonai ügyben”, utóbbiak közül egyedül a zászlóra való feltűzés volt kivétel, a mennyiben ezzel a joggal csak a zászlósurak bírtak. Egyébként a címer használatában semmi különbség nem állott fenn a főúr és a köznemes között.

5. §. A városi rend. A városi polgárok jogállása.

A szent korona közjogi fogalmának és az ahhoz fűződő birtokszervezetnek kifejlődése juttatta nálunk országos rendiséghez a városokat.

A királyi vármegyei szervezet korában a polgárok, *cives*, még csak a várnép előkelőbb osztályát képezték. E szervezetnek a XIII. században bekövetkezett felbomlásával a földesúri hatalom alól mentesített községek területükkel együtt végképp kiválnak az új alapon fejlődésnek induló autonóm vármegyék területéből és a közvetlen királyi hatalom alá rendelten a vidéki kormányzat önálló tényezőivé lesznek, önálló joghatóság birtokába jutnak. Valamint a gazdasági élet terén az ipari és kereskedői tevékenység mindinkább önállóságra jut a földműveléssel szemben, úgy a városi községek is jogi helyzetük tekintetében kiemelkednek a földművelő községek sorából, külön jogi állást vívnak ki maguknak a közszervezetben, önálló politikai jelentőséghez jutnak.

⁴² A ezímeradományozások a nyugati államokban is a XIV. század elején, veszik kezdetüket. Németországban I. Albert (1305) és VII. Henrik (1512), Franciaországban Szép Fülöp (1281 1314) adott ki legelőször címeres leveleket. V. ö. *Fejérpataky*, id. m. 7. 1.

⁴³ *Fejér* CD. VIfl. 3. 63.: *eristam inferius descriptam, quae vulgo cymer dicitur*. Kzt követi 1327. évben Donch mester, zólyomi ispán részére adott kiváltságlevel. Anj. Okin. 11. 336 537.

Az ilyképpen kifejlődött városi szabadságnak betetőzése, hogy a városok, mint jogi személyek, a szent korona állam-szervezet korában szabad tulajdonosaivá lesznek a városi területnek. Szabad birtokjoguk alapján nemesi személyek, rajgai a szent koronának és mint ilyenek részt vesznek a szent koronát megillető közhatalom gyakorlásában. Nemesi szabadsággal és nemesi joggal bírják úgy a saját területüket, mint egyéb ingatlan birtokaikat, a melyeket királyi adomány vagy vétel *útján* szereztek. E nemesi birtokok tekintetében, a melyeken valóságos földesúri hatalom illeti meg őket, csak úgy, mint a nemeseket a maguk jószágán, a városok a rendes nemesi bíróságoknak vannak alávetve, vagy az illető megye, vagy nagyobb ügyekben a királyi személyes jelenlét (*personalis regia praesentia*) bíróságának.¹

A városok országos rendisége leghatározottabban abban jut kifejezésre, hogy követeik útján megjelennek az országgyűlésen. Ennek első nyomaival már az 1397. évi temesvári országgyűlésen találkozunk,² de minden kétségen kívül tanúskodik erről az 1405. évi első decretum, az ú. n. decretum minus, melyben Zsigmond a városok törvénykezési, forgalmi és egyéb viszonyait az országos jog szempontjából szabályozta és a mely szerint Zsigmond a királyi városok követeit is tanácskozás végett meghívta.³ A későbbi királyi decretumok azonban csak 1445. év óta említik állandóan a városok részvételét.⁴

Noha a városok ekként szabad birtokjoguk és szent ko-

¹ 1498:38. t.-cz. HK. III. r. 19. ez.

² *Fejér il.* D. X. 2. 435 453. V. ö. *Knauz*, 1397. évi országgyűlés végzése. (Magy. tört. tár. 111. 191. és kv. 1.).

³ 1405. (I.) dec. 3. §: *eonvoeatis ex omnibus regni nostri comitatibus, ac distriotibus civitatum oppidorum et liberarum villarum, regiae jurisdictioni pertinentium nuneis et legatis auditis.* – 18. t.jcz. 1. §: *Cupientes igitur his enormihus casibus. salubribus remediis ohviare; requisito super eo praelatotum, haronum, proccrumque nostrorum, nec non universorum civium, civilaium regalium praesentialiter constitutorum consilio.* – *Kovács József Miklós* (Not. präliminares 110. -és kv. í.) a decretum minust nem tartja országgyűlésen hozott decretumnak, hanem csak a városi követei meghallgatása mellett a nagyobb királyi tanács hozzájárulásával kiadott általános jellegű statútumnak („nee proinde generale decretum, s cd statuta solum civitatum. oppidorum etc.”).

⁴ L. az 1445. évi decretumot *Kovachich*, *Suppl. ad Vest. Com.* II. λ és 36. l.

róna tagságuk alapján a politikailag jogozott nemzet testé hez tartoztak, még sem élvezték azt a szabadságot és függetlenséget a szent koronával szemben, mint a többi nemesek. Ezt a nagyobb függésüket a későbbi közjog azzal fejezte ki, hogy a városok nem alkotnak egy egységes rendet a nemesek rendjével, hanem a nemesi rend után sorakoznak, mint külön rend. Szorosabb függőségük kifejezésre jut főleg abban, hogy a király irányában vagyoni szolgáltatásokat teljesítenek, a melyek a többi nemest nem terhelik. A városok e korszakban is a királyi kincstárnak fő jövedelmi forrásai voltak.

A királyi hatalom, míg egyfelől felemeli, közjogi állás hoz juttatja a városokat, mentesíti őket a földesúri hatalom alól, addig másfelől jelentékeny terheket ró rájuk a saját érdekében. Az előbbi korszakhoz képest a változás csak abban mutatkozik, hogy az uralkodó közjogibb felfogásnak megfelelően a városok szorosabb alárendeltségi viszonya már nem a király személye, hanem az alkotmányos közhatalmat birtokló szent korona felé irányul. A szabad királyi városok a s z e n t k o r o n a j a v a i : *bona et peculia Sacrae regni Coronae*. Kétségtelenné teszi ezt az 1514: 3. t.-cikk. mely felsorolván a szent korona javait és jövedelmeit, ezek között megnevezi a szabad királyi városokat is.⁵

A szent korona fogalmán alapuló rendi szervezet nem azonosította, nem forrasztotta egybe a városi rendet a nemesi renddel. A városok rendje külön országos rend, melynek szabadsága különbözik a nemesekétől. Magánjogilag a városok nemesek, minden egyes város nemesei személy gyánát jelentkezik, közjogilag azonban különböznek a nemesektől: rendjük szintén kiváltságos rend, de előjogaik nem érik el a nemesi rend előjogainak teljességét.

A városok szent korona tagsági kiinduló pontja és biztosítéka politikai szabadságuknak, mely ez által általános közjogi alapot nyer, nem függ többé a király akaratától és önkényétől.

A városok szent korona tagságán és testületi nemességén alapul a városi polgárok közjogi állása. Az egyes polgár

⁵ Sunt igitur oeto in primis cá vit a-t es liberae, videlicet: Buda, Pest, Cas so via, Posenium, Tyrnavia, Bárthfa, Eperjes et Sopronium. Praeterea: Vectus Buda-Strigonium, Alba Regalis. Lcuchovia. Szakulcza, Cibinum ct Segedinum.

nem közvetlenül tagja a szent koronának, nem is nemes a személye szerint; nem részese a nemesi szabadságnak, hanem egy különös szabadságnak, a városi vagy polgári szabadságnak, melyet immár az országos jog biztosít. A polgárság közjogi állásának és előjogainak a városi szabadsággal való emez összefüggésénél fogva helyesebb városi rendről beszélni, semmint polgári rendről, mert az ehhez való tartozás alapja nem a foglalkozás minősége: az ipari vagy kereskedelmi tevékenység, sem nem a születés, hanem a város területén való megtelepedés és birtokszerzés.

A városi jog a város területén a polgárok részére ugyani azt a szabadságot biztosította, mint a minő volt a nemeseknek az ország területén. Minden polgár a város területén személyes szabadságot és sérthetetlenséget élvez, ítélet nélkül le nem tartóztatható; csakis saját bírósága ítéltet felette,⁶ a melytől a királyi bírósághoz, névszerint a tárnokmesterhez vagy a személynökhöz és végső sorban a királyhoz magához lehetett felebbezni.⁷

A városi polgárok jogi állásának kedvező voltát és súlyát bizonyítja az, hogy ugyanannyi a vérdíjuk, mint a nemeseké, 50 gira (kétszáz arany forint)⁸; a mi mutatja a városi polgároknak a többi nem-nemesekkel szemben való kitünőbb jogállapotát. Esküjük értéke azonban városokon kívül csak egy forint,⁹ azaz annyi, mint a jobbágyoké, holott a nemes esküje négy forintot ér. Továbbá a tanúságtételük a város határain kívül nemes ember mellett nem volt elfogadható.¹⁰

Miként a nemesek, úgy a szabad királyi városok polgárai is a belföldi forgalomban vámmentességet élveztek; sőt a nemzetközi forgalomban is, a mennyiben a saját használatukra behozott cikkek után a határszélen szedett vám, az ú. n. harminczad (*tricesima*) fizetése alól mentesek voltak.¹¹

⁶ L. az 1405. (II.) M. t.-cz. princ. 1500:33. 1630:28. 1647:83. törvénycikkeket.

⁷ 1405. (I.): 4 es 12. 1405. (II): 11. t.-cz. UK. 3. r. 8. ez. 2. §,

⁸ HK. III.:r. 9. ez. princ: „Quarum . . . civitatum cives et inhabitores, in coram homagiis, -nobilibus huius regni aequiparantur”.

⁹ U. o. 1. §: „N. eque pro damnorum aut debitorum recuperatione extra civitatem singiUatim a ultra unum florenum iurare permittuntur”.

¹⁰ U. o.: „. . . testimonia ipsorum ci vi urn extra .coram civitates et territoria penes nobiles non acceptantur”.

¹¹ 1405. (I.): 17. t.-cz. „. . . Concessimus, quod . . . mercatores seu

A polgárok ezen előjoguk fejében viselni tartoztak a várost, „a polgárok közönségét” illető közterheket. E terhek kétféle czímen és kétféle alapon neheztedek a városra: egyrészt, mint a szent korona tagjára és a szent koronától eredő birtok urára; másrészt, mint a szent korona tulajdonára, peculium-ára. Mint a szent korona tagjai viselik a *lucrum camerae-féle* állandó telekadót¹² és a hadi adót,¹³ tartoznak katonákat állítani és az országgyűlésre küldött követeik költségeiről gondoskodni. Mint a szent korona vagyona, *peculium-a*, viselik a külön királyi kiváltságlevél megállapította rendes és rendkívüli királyi adót (*census regius*)¹⁴ és az ajándékokat (*munera strenalia*)¹⁵ Fizetik továbbá az egyházi tizedet. Mindehhez járultak azonfelül a városi önkormányzat költségei.

E terhekben kivétel nélkül a városnak minden polgára birtoka arányában osztozik. Világosan kimondja a közteherviselés elvét Zsigmond király ú. n. kisebbik decretumának 10. czikke. A király e terhek alól senkit sem menthet fel; ha mégis mentesítene valakit, az illető polgár terhét a királyi kincstár köteles viselni.¹⁶ A városi terhekhez, mint már említettük, kötelesek voltak hozzájárulni azon nemesek is, a kiknek a városi területen birtokuk volt.

negotiores . . . per quaecunque ioca tributorum seu teloniorum nostrorum regalium, cum personis, equis, curribus; ac quibusvis eorum mercimoniis ac rebus et bonis undversis libere et expedite, sine aliqua solutione et tribut-aria, transire valeant loties quoties m a gis fuerit opportunem”.

¹² Károly király 1342. évi decretumának 24. czikke ugyan felmenti a városokat a pénzbevéltési adó fizetése alól, de csak azon kötelezettség mellett, hogy a pénzbevéltés náluk érvényben maradjon; Zsigmond óta a kötelezettséget a városok bizonyos összegben váltották meg. *Thallóczy L.* A kamara használatára 69. és kv. i.

¹³ *Kovachich*, Form. Solennes Styü 45. és kv. i.

¹⁴ A városok ünkényszerű megadóztatásáról. V. ö. *Thallóczy*, id. m. 69. és köv. l.

¹⁵ A városok ajándékozási, valamint ellátási (*descensus*) kötelezettségéről intézkedik az 1405. (1): 13. t.-ez. V. ö. *Sulamón Ferencz*, Budapest története II. 405. és kv. l. *Király*, id. m. 45. és kv. l.

¹⁶ „Si verò per nos vel nostros successores aliquos eives nostros libertare et exemptos facere eon ti ingeret: tune et co casu nos et nostri successores praedicti, quidquid ipsi eives libertati ad collectas solvere deberent, id de communitatis computu defaleando ad nostram teneamur et dehehimus recipere rationein”.

Annak, hogy a teherviselés az ingatlan birtok arányában történt, természetszerű következése volt, hogy csak azt tekintették teljes jogú polgárnak, a kinek a város területén ingatlana volt. Csak az ily teljes jogú polgár választható a városi tanácsba és nyerhet el városi hivatalt: bírói vagy tanácsnoki tisztet.

A városi polgári jog elvesz hűtlenség és felségsértés esetében, a midőn az illető egyszersmind életét és vagyonát is elveszti; elveszhet továbbá a városi hatóság határozata alapján súlyos büntett elkövetése esetén, midőn a polgárság képviselése maga megfosztja tagját a polgári jogtól olyképpen, hogy az illetőt a városi polgárok sorából törli. Megszűnhetik továbbá a polgári jog önkéntes lemondása útján, a minek határozottan, világosan, bizonyos formák megtartásával kellett történnie, épp úgy, mint a városi polgárok közé való felvételnek.¹⁷

A városi polgár szabadságának részleges csökkenésével járt, ha valamely nemesnek földjén jobbágybirtokot szerzett. Ez esetben köteles volt nemcsak a telken nyugvó jobbágyi terheket viselni, hanem az ezen telken elkövetett vétsegeiért és kárt okozó cselekményeiért is a földesúr előtt törvényt állani éppén úgy, mint a földesúrnak parasztsorsú jobbágyai.¹⁸

6. §. A jobbágyság vagy a parasztrend. A földesúri hatalom.

Míg a szent koronára vonatkozó jogelvek a városokat országos rendiséghez s ezzel a polgárságot közjogi álláshoz juttatták: addig az ország mindazon lakosai, a kiknek nem volt a szent koronától eredő szabad birtokuk, elvesztették azt a közvetlen kapcsolatot, a melyben azelőtt a királyi hatalommal állottak. A földművelők, valamint a szabad királyi városokon kívül lakó iparos- és kereskedő elem nálunk is

¹⁷ A felvétel, illetőleg a polgári jog megszerzésének feltételeire nézve (forma libertatis) lásd *Kovachich, Form. Solenn. Styli* 43. 1.

¹⁸ 1498: 38. t.-cz. 4. §: Casu autem, quo aliquis civis sub aliquo domino seu nobile in hoc regno vin cas vei aliqua.s alias hereditates habuerit, et quidpiam in territorio huiusmodi deliquerit, aut alium damnificaverit; in tali casu idem civis tencatur coram domino illó terrestri. sulí quo hereditates hóhet, iuri stare. V. ci. HK. III. r. 19. cz. 8. §.

ügy, miként Európa nyugatán, magánhatalom, földesúri hatóság alá került.

A jobbágság e korszakban már mint teljesen kifejldött intézmény áll előttünk. A jobbágság vagy parasztság összessége mindazoknak, a kik nem állván a király, a szent korona közvetlen hatósága alatt, a politikai jogokból ki vannak zárva, a politikai értelemben vett nemzettel, a *populus-szû* szemben az alávetett adózó népet, a *plebs-et* alkotják.² Minthogy a mohácsi vész után rendek (*status et ordines*) alatt a közjogilag jogozottakat értették; későbbi közjogunk a jobbágságot nem tekintette rendnek, hanem azok összességének, a kik országos rendiséggel nem bírtak.

A jobbágyok közjogi helyzetének súlypontja abban fekszik, hogy a jobbágy nem lévén tagja a szent koronának, csak más által közvetlen áll összeköttetésben a közhatalmat birtokló szent koronával. A jobbágy nem közvetlen állami alattvaló, nem áll közvetlenül a közhatalom alatt, hanem a szent korona valamelyik tagjának, az ő földesúri alattvalója, embere.

A szent korona elvére fektetett birtokszervezet a nemesi birtoknak adományba adásával (*infendatio*) kapcsolatosan általános és egységes jogalapot teremtett azon középkori hűbéri felfogásnak, hogy a nemes nemcsak tulajdonosa az ő földjének, hanem annak ura is oly értelemben, hogy az azon tartózkodók az ő magánhatalma alatt állanak; ő gyakorolja felettük a közvetlen törvénykezési hatalmat és az azzal kapcsolatos rendészetet. Míg az Árpádok korában a földesúri joghatóság kivételes jelenség volt és eleinte minden egyes esetben külön királyi kiváltságon nyugodott, addig e korszakban már a földesúri hatalom a szabad birtoknak lényeges ismérve és tartozéka. Egyfelől minden nemesi birtokkal földesúri hatóság jár; másfelől mindazok, a kik valamely

¹ *Acsády I.*, A magyar jobbágság története 1906. - A nyugati jogfejldésre nézve: *Kindlinger*, Geschichte d. deutsch. Hörigkeit *ISIS*. *Hüllmann*, Geschichte d. Ursprungs d. Stände 1830. *Hanssen*, Die Aufhebung d. Leibeigenschaft 1861. *Sugenheim*, Geschichte d. Aufhebung d. Leibeigenschaft in Europa 1861. *Hanauer*, Les paysans de l'Alsace au movent go 1865. *Maurer*, id. m. *Esmein*, id. m.

²HK. II. r. 4. ez. 1. §.

nemesi birtokon tartózkodván, jobbágyi szolgáltatásokat teljesítenek, földesúri hatalom alatt állanak.³

E földesúri hatalom nem volt azonos azon úri hatalommal, a melyet az úr egykoron rabszolgái felett gyakorolt, a mely merőben magántermészetű hatalom volt, korlátlan rendelkezési jog a rabszolga személye és vagyona felett. A jobbágy még az örökös jobbágytság korában sem tekinthető rabszolgának, mert önálló jogalanyiséga, önálló személyisége volt úgy a családi, mint a vagyoni jog tekintetében/ Házasságot köthet, gyermekei felett atyai hatalmat gyakorol; vérdíja, azaz személyi értéke van éppen úgy, mint a nemeseknek vagy a városi polgárnak, habár a vérdíjuk jóval csekélyebb, csak 40 forint.⁵ A földesúr a jobbágyot dologként sem el nem idegenítheti, sem el nem zálogosíthatja; mindazáltal a jobbágy a földbirtokhoz lévén kötve, annak elidegenítésevei urat cserél.

A jobbágy szabadon rendelkezik vagyona, nevezetesen ingósága felett, de a jobbágytelek, a föld, a melyen élt és a melyet művelt, nem az övé, hanem a földesúré, a nemesé. A jobbágy csak birtokolja és haszonélvezi földjét, a tulajdon teljesen a nemes, a szent korona valamelyik tagját illeti. Ezt a tételt *Werbőczy* a következőképpen formulázta⁶: „A parasztnak munkája bérén és jutalmán kívül az ő ura földjén semmi örökös joga nincs; hanem az egész föld tulajdona a földesúrra néz és azt illeti.”

A jobbágyok szoros alárendeltségi viszonyának következménye, hogy ők viselik úgy az állami, mint az egyházi közterheket. Fizetik egyfelől az állandó telekadót (*lucrum*

³ Ezt a jogtételt már Nagy Lajos 1359. évi oklevelében megtaláljuk: *Dum exigente antiqua regni consuetudine quibus nobilis et possessionatus mos jobbagiones et servientes impossessionatos, more jobbagionem in suis possessionibus commorantes, in causis quibuslibet, exceptis furto, latrocinio publico et causis criminibus ipse et iudicandi habeat facultatem. Fejér C. D. IX. 3. 41. I. még Anj. okm. V. 380. Fejér C. D. X. 4: 485: X: 6: 259. X. 7. 340.*

⁴ V. ö. HK. 111. r. 29. cz.

⁵ UK. III. r. 27. cz. Erdélyben 25 forint UK. III. r. 3. ez. 14. §.

⁶ ILK. III. r. 30. ez. 7. §: *Rusticus praeter laboris merecedem et praemium in terris domini sui quantum ad perpetuitatem nihil iuris habet; sed totius terrae proprietatis ad dominum terrae restat et pertinet.*

camerae) és a rendkívüli hadi segélyt⁷ (*subsidium, dica, contributio*); másfelől az egyházi tizedet és a párbért.⁸ Mind ezekhez járulnak azok a szolgáltatások, a melyekkel a jobbágy a telek, a házhely és az azzal kapcsolatos földek birtoklásáért és használatáért a földesúrnak tartozik.

A jobbágy- vagy parasztelemnek a földesúr irányában fennálló szolgáltatásait e korszakban is úgy, mint az Árpádok korában, a helyi szokás, a földesúr és a jobbágyok között kötött szerződés, majd a földesúr vagy a király által kiadott kiváltságleveleik állapították meg.⁹ E szolgáltatások általán háromfélék: pénz-, termény- és munkabeli szolgáltatások, de elnevezésük és mértékük a helyi viszonyokhoz képest igen különbözők. Kifejlődésükhöz nagy mértékben hozzájárult, hogy a földesúri joghatósággal kapcsolatosan a földesúri jellegű királyi adók (a *terragium*, a denáradó, a nyestboradó, a boradó, ökor- és sertésadó) e korszakban már a földesurat megillető jobbágyi szolgáltatásokká alakultak át. A *terragium*-ot a földesurak szedik jobbágyaiktól majd ezen, majd *census* vagy *collecta* név alatt¹⁰; a királyt csak azon községek lakóitól illeti a *terragium*, a melyek az ő földesúri hatalma alatt maradtak.¹¹ Általános jellegű szolgáltatások még az ajándékok (*munera*)¹² valamint az urbáriu-

⁷L. e könyv VI. fejezetet.

⁸V. ö. *Timort*, A párbér Magyarországon. II.-ik kiadás 1908.

⁹ A jobbágyok szolgáltatásait megállapító okleveleket „urbarium”-oknak nevezték. A zágrábi káptalan statútumai már 1334. évben megállapítást tarták, a jobbágyi szolgáltatásokat. *Tkalcic*, Mon. Kpise. Zagr. II. 16. és k,

1. A legrégebbi urbáriumok egyike a Kont nádoré 1358. évből. (*Wenzel*, Mezőgazdaság története 288-289. 1.). A király által kiadott régi urbarkimok a XIV. és XV. századból az 1355. évi németújvári, az 1400. évi poiriki és az 1410. évi zalathna-ocsova-zolnai. *Wenzel* u. o. 290--292. 1.

¹⁰Az 1358. évi urbáriumban olvassuk: *Quod de quolibet integro tundo annuatim pro censu quinque pensas de-nariorum.* (*Wenzel*, id. m. 288. I.). Hogy a földesúri *census* azonos a *terragium*-ival, bizonyítja az 1349. évből ránk maradt oklevél: *cum jobgionibus novem fertones pro censit seu tenragio solventibus annuatim*, (Anj. okm. V. 259.). L. még *Fejér* C. D. VIII.

2. 611. VIII. 7. 139. IX. 1. 282. 341. IX. 2. 454. Anj. okm. II. 593. III. 326. VI. 150. Z. O. III. 650. Sat. O. I. 457.

¹¹L. a 9. jegyzetben idézett királyi urbáriumokat.

¹²Az ajándékokat vagy csak újévkor fizették (*munera strenalia*), v. gy pedig évenként háromszor (*tria munera*). L. *pl.* Nagy Lajos idézett németújvári urbáriumát 1355. évből. (*Wenzel*, id. m. 290. I. Anj. okm. TFT. 316. *Fejér* C. D. VIII. 2. 516. VIII. 7. 225.

mokban szabályozott munkateljesítések vagy robotszolgáltatások (*servitia rusticalia*).¹³

A földesúr irányában fennálló jobbágyi szolgáltatások első országos szabályozásával Nagy Lajos korában találkozunk, a ki 1351. évi decretumának 6. czikke által a kilenczedet (*noná*) rötta a jobbágyokra. A ki lenézed abban állott, hogy minden jobbágy, a kinek szántóföldje vagy szölleje volt, termésének kilenczedrészét tartozott a földesúrnak beszolgáltatni, kivéve azokat, a kik fallal bekerített városokban laktak. E teher alól maga a földesúr sem menthette fel jobbágyait másképpen, mint királyi kiváltság és engedek” alapján, mert ha a földesúr be nem hajtotta a kilenczedet, beszédtek azt a királyi kincstár javára.¹⁴ A kilenczed behozatalának oka a banderialis hadszervezet életbeléptetésében keresendő. Nagy Lajos a nemesség megnövekedett hadkötelességéhez képest növelni akarta annak vagyoni erejét is.¹ A kilenczed mellett fen m áradtak azonban az addig fennállott többi jobbágyi terhek is, valamint az egyháznak járó tized.

A földesúri joghatóságnak és a jobbágyi terheknek nyomasztó voltát egyedül csak a költözködési jog ellensúlyozta és enyhítette. Ez volt a jobbágynek egyetlen fegyvere a földesúr önkénykedésével szemben. Az ország e korban még gyéren lakott; a munkáskéz ritka és így felette becses. Minthogy a földbirtok értéke a munkáskezdek, a jobbágyok mennyiségétől függöt, minden nemes iparkodott jobbágyainak számát gyarapítani. A földesurak mindenféle kedvezményekkel látják el jobbágyaikat: nagyobb telkeket osztanak ki jobbágytelek gyanánt, fa- és nádhasználati jogot, halászati és olykor vadászati jogot is adnak nekik; a királytól kieszközölnek számukra vásártartási jogot, vámmentessé-

¹¹ Így nevezi a munkaszolgáltatásckat a liptói regestrum egyik okmánya 1391. évből. Tört. Tár. IV. 35. l.

¹² 2. §.: Et si qui in exactione piaedicta secus fecerint; nos in taiui rebeljium et praesentem nostram institution-em alterandum possessionibus pro usu nostro ipsam nonam partem ipsarum frug-um et vini exigi faciemus, sine diminutione et relaxatione aliqua.

¹³ 3. §.: U-t per hoc honor noster augeatur et ipsi regnicolae nostribus kis fidelibus possint famulari. A tizedre nézve: 1. §.: Praelati quoque, et viri ecclesiastici jobagiones habentes, primo décimas . . . exigant. V. ö. 1411:6. 1464:24. 1471:3. 1474:16. stb. t.-cz.

get. Sőt törvénykezési hatalmuk egy részét is átruházzák a jobbágyközsegekre, rájuk bízván a csekélyebb fontosságú ügyekben a bíraskodás és rendészet elintézését.

Másfelől a földesurak rossz szemmel nézték jobbágyaik költözködését és azért iparkodtak azt mindenképpen korlátozni. A királyi hatalom már a XIII. század végével és innen tőli kezdve állandóan iparkodik a jobbágyokat földesuraikkal szemben megvédeni és költözködési jogukat biztosítani. Az 1298: 70. t.-cz. alapján, mely legelsőbben biztosította a költözködést, a korszakban számos törvényczikk újra meg újra kimondja a jobbágyok költözködési szabadságát.¹⁰ De már az 1492. évi decretum a jobbágyok költözködésére nézve szigorúbb szabályokat állapított meg és azt meghatározott feltételek teljesítéséhez, valamint a földesúr engedélyéhez kötötte. Az engedély nélkül való költözködés tilos és az ilyen jobbágyot más földesúrnak befogadni nem szabad. Ez már felette megnehezítette a költözködést, mert habár az engedély megadása vagy megtagadása nem függött merőben a földesúr önkényétől, mindazáltal a földesúrnak módjában állott, hogy azt megtagadja vagy halogassa.

Az 1514. évi parasztlázadás következtében az ugyanezen évi decretum 14. czikke a jobbágyok költözködési jogát teljesen megszüntette:¹⁷ kimondván, hogy a jobbágy urának engedélye nélkül semminemű feltétel mellett a telket el nem hagyhatja. Ezzel létrejött a tulajdonképpeni röghöz kötött vagy örökös jobbágyosság. Ugyanekkor részletesen megállapították a jobbágyi szolgáltatások mértékének minimumát, fentartván a netalán különleges kötelezettségeket.¹⁸

Mindezekon kívül az 1514. évi decretum több rendbeli megszorítást és korlátozást állapított meg a jobbágyokra

¹⁶ A jobbágyok költözködésére nézve lásd a korszakban az 1351: 18. 1405. (I.) -6. 1405. (II.): 14. 15. 16. 1458: 15. 1468: 11. (*Kovachich Suppl. ad Vest. Com. II. 204. 1.*) 1471: 16. 1474: 14. 1486: 39. 1492: 93. 1514: 25. 1538:23.24. 1547:27.29. 1548:32. 1550:37. 1552:8. 1553:10.13.14. 1556:27. 28. 30. 1556:27-33. 1566:27. 1608 (k. u.): 13. stb. t.-czikke;ket.

¹⁷ 1514: 14. t.-cz. 3. §: amodo deinceps universi rustici in hoc reginubilibet residentes per hanc infidelitatis ipsorum not am, amissa libertate coram, qua de loco in locum récéden ti habebaiit facultatem; dominis ipsorum terrestribus mera et perpétua rusticitate sitit subjecti.

¹⁸ V. ö. az 1514: 15-20. t.czikkeket.

nézve. Kimondotta, hogy paraszt származását a király nem nevezhet ki püspökké; és ha mégis kinevezne, senki se tartozék az ilyen püspöknek tizedet adni.¹⁹ Eltiltotta a jobbágyokat a fegyverviseléstől; viszont a nemeseknek megengedte, hogy lakóházaikat megerősítsék, k a s t é l y l y á (*castfellum*) alakítsák, valamint megengedte, hogy a nemesek védelmére minden megyében vár emeltessek.²⁰

Súlyos következményei voltak a jobbágyokra nézve annak a véletlen körülménynek, hogy *Werbőczy* éppen abban az időben kodifikálta a magyar jogot, a midőn a nemesség és jobbágyság között fen forgó ellentét legélesebbé vált. A Hármaskönyv az 1514. évi decretummal megegyezőleg adja elő a jobbágyok jogállapotát.²¹ *Werbőczy* rideg tételeit, a melyek a jobbágyokra nézve felette hátrányos jogelveket tartalmaznak, munkájának nagy tekintélye következtében később is irányadóknak tekintették.

A jobbágyok költözködési jogának teljes megszüntetése nem maradt sokáig érvényben, mert a jobbágyságnak ez az elnyomatása felette károsnak bizonyult az országra nézve. A törökök folytonos támadásaival szemben a nemesség nem volt képes teljes hadi erejét kifejteni: a nemesek nem mertek kellő nagy számmal táborba szállani, mivel attól kellett félniök, hogy az elnyomott jobbágyok otthon családjukat le fogják gyilkolni és birtokaikat feldúlani. Ez az aggodalom nagy mértékben megbénította a nemesség hadi erejét és a mohácsi veszedelmet jórészt ez okozta. Belátták és beismerték ezt maguk a nemesek is. Az 1547. évi országgyűlés már visszaállította a jobbágyok költözködési jogát azzal az indokolással, hogy „az egykor virágzó Magyarországnak semmi sem ártott annyit, mint a jobbágyok elnyomatása, kiknek jajveszékelései szüntelenül hangzanak fel az Istenhez”²². Mindazáltal az 1548. évi decretum ideiglenesen ismét felfüggesztette a költözködési jogot.²³ Néhány évig

¹⁹ 1.514: 24. t.cz.

²⁰ 1514:57. t.-cz.

²¹ H. K. III. r. 25 31. ez.

²² 1517:26. t.-cz.: ne que uta res magis ab aliquot annis, Horenti quondam Hungariae nocuisse- videatur, oppressione colonorum, quorum clamor ascendit jagiter ante con&pectum Dei. V. ö. az 1556:27. t.-czikket.

²³ L. a. 32. t.-czilcket.

folyt még a küzdelem, míg nem az 1556. évi országgyűlés újból és véglegesen biztosította a jobbágyok költözködési jogát.

Az 1556. évi országgyűlésen hozott decretum tüzetesen megállapította a költözködés feltételeit és módzatait. A földesúr, kihez valamely jobbágy költözködni akart, tartozott ezt az illetékes szolgabírónak bejelenteni. A szolgabíró egy esküdt nemest vett maga mellé és vele együtt elment abba a faluba vagy községbe, a melyben költözködni akaró jobbágy lakott. Itt felhívta a jobbágyot, hogy a két dénárnyi földbért tegye le a községi bíró kezeihez, és jelentse be, hogy a költözködéssre engedélyt kér. Ennek megtörténtével a szolgabíró 15 napi határidőt tűzött ki, hogy ez alatt az idő alatt a jobbágy is meggondolhassa a dolgot és hogy a földesúrnak is módjában legyen maradásra bírni őt; ha pedig költözködési szándéka mellett megmaradt, hogy e 15 nap alatt összes kötelezettségeinek, adó- és egyéb tartozásainak eleget tegyen, házáat és telkét kijavítsa és jókarba helyezze. A 15 nap elteltével a szolgabíró az esküdttel együtt újra kiszáll a helyszínére, hogy megvizsgálják, vajjon a jobbágy teljesítette-e kötelezettségeit. Ha úgy találták, hogy egyik-másik tartozásának nem tett eleget, újból kötelezték őt a teljesítésre. Ha rendben találták a dolgot, a szolgabíró kiadta a költözködési engedélyt és gondoskodott arról, hogy a jobbágy mindenestül békén új földes urához juthasson. A szolgabíró és esküdt sérelmes határozatával szemben a megyei törvényszékhez lehetett felebezni.²⁴

A költözködő jobbágy házáat, melyet saját pénzén vett vagy épített, a költözködési határidő elteltéig eladhatta; ha azonban addig tisztességes és jóra való alkalmas jobbágynek el nem adta, háza a földesúr tulajdonába ment át, a ki abba tetszése szerint más jobbágyot ültethetett. A jobbágyi telken kívül eső örökségi vagy irtványföldjét, szöllejét, rétjeit megtarthatta a költözködő jobbágy továbbra is, de teljesíteni tartozott tovább is az azok után járó úrbéri szolgáltatási)-

²⁴ 1556: 28. t.-cz.

kat; a volt földesúrnak egyébként jogában állott, hogy a földeteket, szőlőt, rétet becsáron magához váltsa.²⁵

A földesúr, a ki a törvény ellenére erőszakkal visszatartotta a költözködni kívánó jobbágyot, első megintésre 100, másodszori intésre 200 forintnyi bírságot tartozott fizetni, harmadszori megintés esetében pedig elvesztette magát az illető birtokot, melyet azonban közbecsú áron visszaválthatott.²⁶ Ugyanez a fokozatos büntetés éri azt a földesurat is, a ki a törvényes szabályok megsértésével a hozzáköltözött jobbágyot önkényt ki nem adja.²⁷ Maga a szökevény jobbágy összes vagyonának elvesztésével bűnhődik és földesura őt erőhatalommal is visszavitetheti.²⁸

A jobbágyok jogállásukra nézve általában egyenlők, egyként földesúri hatalom alatt állanak és nem részesei a közszabadságnak, a közjogi jogosítványoknak Nagy különbség van azonban közöttük a gazdasági viszonyok, a v a g y o n i h e l y z e t s z e m p o n t j á b ó l. E tekintetben három főcsoportot különböztethetünk meg.²⁹ a) t e l k e s j o b b á g y o k (*jobbagiones sessionati vei cotoni*), a kiknek a belsősegen kívül külső földbirtokilletőségük volt legalább egy negyed telek (*sessio*) erejéig; b) h á z a s z s e l l é r e k (*inquilini domos habentes, selneriones*), a kiknek csak belső telkük és azon házuk (*domus*) volt, de nem volt külsőségük, vagy ha volt, kevesebb egy negyed teleknél; c) h a z á t l a n z s e l l é r e k (*subinquilini* vagy *inquilini domos non habentes*), a kik mások „háta mögött”, azaz valamely telkes jobbágy vagy házas zsellér házában laktak.³⁰

A földesúr törvénykezési hatalma, a rendes földesúri bíráskodás (*impensio iustitiae vei iudicii*)³* kiterjedt a jobbágyokra és mindazon nem nemesekre, a kik a földesúr birtokán jobbágy módra éltek és szolgáltak (*jobbagiones, rustici et familiäres ignobiles*)³² sőt – a mint fentebb mondtuk

²⁵ 1550: 29. t.-cz.

²⁶ 1556: 30. t.-cz.

²⁷ 1556: 31. t.-cz. 3-8. §§

²⁸ 1556: 31. t.-cz. 1.2. §.

²⁹ A jobbágyok gazdasági osztályozására nézve becses adatokat tartalmaznak a régi *visitatio canonicák*. V. ö. *Timon*, A párbér (II-ik kiadás) és kov. 1.

³⁰ L. az 1478:-4. t.-cz.. 4. §. 1514:15. és 22. t.-czikkekét.

bizonyos esetekben a nemes familiarisekre is (*familiares nobiles*). És habár már Nagy Lajos 1351. évben a földesurakat büntető bíraskodással ruházta fel,³³ mindazáltal a köz büntettekben az ú. n. kriminalitás eseteiben,³⁴ midőn halálra szóló ítéletnek is helye lehetett, a földesúr csak akkor bíraskodhatott, ha erre a királytól külön kiváltságot, szabad ispánságot (*libev comitatus*) vagy pallosjogot (*ius gladii*) kapott.³⁵

Míg egyfelől a jobbágyot saját földesurának bírósága *nlött* kellett perbe hívni,³⁰ addig másrészt a földesúr tartozott jobbággyai ellenében másoknak igazságot szolgáltatni (*iustitiam facere et administrare, iudiciim impendere*). Ha a földesúr az igazság kiszolgáltatását megtagadná vagy késleltetné, akkor már az 1405. évi második decretum 10. czikke szerint az ilyen földesurat a vármegye elé kellett idézni és a vármegyei ispánnak, alispánnak, valamint a szolgabíráknak tisztségük elvesztésének terhe alatt kötelességük volt a rendes eljárás mellőzésével *sedria* tartása nélkül, rövid úton igazságot szolgáltatni.³⁷ Sőt ha a földesúr a rendes perbehí-

³¹ IIK. ill. r. 26. ez. rühr.: De modo et online *impensionis iudicii* ex parte jobagyonum fiendae. – Zaláim, oki. II. 206.

³² UK. III. r. 26. ez. 2. §. *Fejér C. D. IX. 3. 41.* servientes impossessionatos”.

³³ 1351: 18. t.-cz. Sed si idem vulnera, kesiones, mortem, et alia consimilia enormia perpétraiet manifeste; extune ex parte eorundem iudicium, et jus-titiam, quilibet querulanitium. in propriorum dominorum suorum prae; sentia prosequator congruentem.

³⁴ Az oklevelek ezt így fejezték ki: „exceptis furto, latrocinio publico et eausis criminalitibus” *Fejér C. D. IX. 3. 41.* Anj. okm. W. 389.

³⁵ 1405. évi I. decr. 5. ez.: Et insuper mobiles, *ex speciali gratia regia*, ipsis concedi consveta, in eorum possessio nibus etiam malefactores,... condemnare poenaliter ac punire facultatem liberam habuerunt. – II. Ulászló egyik oklevelén 1502. évből, mely pallosjogot adományozó kiváltságlevél, kívül ezen felírás olvasható: *Zabád Ispansagh lewete.*, H. O. V. 393. – A pallosjog adomány o zárának: korábbi példája 1348. és *Csánki, Magy. tört. földrajz. III. 568.*

³⁶ Kimondja ez a kártételekre nézve az 1405. évi I. decr. 8. czikke: egész általánosságiban az 1405. II. decr. 10. czikk. V. Ö. HK. III. r. 26. ez.

³⁷ 1405. (II.): 10. 2. §.: Qui quidem comes parochialis, viceoomes et indices noibilium, sub privationis nonorum suorum et nostrac ándignationis poenis iudicium, et justitiam ac omnis juris complcmentum ex parte ipsorum. indikte, absque strepitu, et figura iudicii, summarie et de piano; íavore etiam. odío et amorc quibusvis rlegatis: deoebunt et tenebuntur exhibere.

vás és idézés által az igazság kiszolgáltatására felhíva és megintve, annak eleget nem tett. akkor büntetéssel (bírsággal sújtották).³⁸

Valamint már az előbbi korszakban, úgy e korszakban is a földesúr bíraskodási jogát egyes jobb ágyközségére is átruházhatta, a midőn az átruházott hatáskörben a község választott bírója több-kevesebb esküdttel ítelt.³⁹

Végül a földesúr nemcsak a községekre, hanem egyesekre is átruházhatta a bíraskodási jogot örökletesen. Nálunk különösen a *soltészek* (*scutteti*) voltak azok, a kik az ország északi és északkeleti részein a földesuraktól engedélyt kaptak arra, hogy az erdőségeket irtva, községeket alapítsanak és az ilyképpen erdőirtás és telepítés által létesült községben a bíraskodási jogot örökletesen bírják és gyakorolják.⁴⁰ A soltész az őt megillető bíraskodási jogot és jövedelmeket szabadon el is adhatta.⁴¹

³⁸ HK. III. r. 26. ez. 8. §.

³⁹ L. fentébe II. könyv 211. j.

⁴⁰ *Schwartner Márton*, De scuttetis per Hungáriám quondam obviis 1815. A soltészesség példáit lásd H. O. 214. 395. *Fejér C. D. IX. 1. 465. IX. 4. 99 Wagner*, An. Seep, számos helyen.

⁴¹ *Wenzel VII. 146-147. Fejér C. 1). VIII. 4. 411-413.*

IV. FEJEZET.

A törvényhozó hatalom és az országgyűlések.

1. §. A törvényhozó hatalom megosztottsága a király és a nemzet között. A törvény fogalmának kifejlődése. Az országgyűlés hatásköre.

A vegyesházakbeli királyok korszaka az alkotmány fejlődése tekintetében kettős szempontból jelez nevezetes haladást: egyrészt kifejlődik az állam törvényhozó hatalmának fogalma, másrészt a törvényhozó hatalom alkotmányos jelleget ölt, a király és a nemzet között megosztott hatalom gyanánt jelentkezik.

Az államélet fejletlensége következtében a törvényhozó hatalom, a szabály alkotási jog, mint az államhatalomnak külön ága, a Szent István létesítette államszervezet korában még nem volt kifejlődve; valamint nem volt kifejlődve a törvénynek mai fogalma sem, mely szerint a törvény úgy a királyra, mint az állam valamennyi polgárára egyaránt kötelező, maradandó, legfőbb jogszabály, a jognak legfőbb forrása, melyet más eredetű jogszabály meg nem változtathat és a melynek alkotása vagy megváltoztatása csak meghatározott formák között történhetik: a király és az országgyűlés egybehangzó akaratára alapszik.

Az Árpádok korában a szabályalkotási jog még úgy jelentkezik, mint a kormányzati és törvénykezési hatalom kifejlődése. A király, mint legfőbb bíró és kormányzó, gyakorolja a szabályalkotás jogát. E joga azonos forrású az ő parancsoló szavával, melvél fogva egyes esetekben meghagyhatja valaminek tevéseit vagy abbahagyását. Az Árpád-házbeli királyok által kibocsátott decretumok kötelező alapszik a király parancsolási jogában, a király imperium-ában kell

keresnünk, miért is azok fogalmilag közelebb állanak a ren-
delethez, mint a törvényhez.

Országos gyülekezetek, a nemzet szabad tagjainak gyülekezetei, már az Árpádok korában szokásosak voltak. De ezek nem voltak tulajdonképeni határozó, szabályalkotó országgyűlések, hanem törvénykező gyűlések; nem is volt forma szerint határozási, hanem csak kérvényezési és panaszemelési joguk. Mindazonáltal e törvénykező gyűléseknek hatásköre és alkotmányjogi fontossága a XIII. század folyamán mindinkább emelkedett, mert ezeken a gyűléseken a királynak alkalmá nyílt az egész ország kormányzatának állapotáról meggyőződést szerezni, a nemzet panaszait meghallgatni és orvosolni; sőt ha a körülmények úgy kívánták, az egybegyűlt nemzet kívánságához képest általános érvényű jogszabályokat kibocsátani. A XIII. század végével már törvényhozás céljából összehívott országgyűlésekkel is találkozunk, a minő volt különösen az 1298. évi országgyűlés.

Habár még az 1386. évben összegyűlt főpapok, bárók és nemesek Székesfehérvárt a régi jog emléke alapján azon helynek mondják, a hol az ország lakói, az országnak Szent István és utódai által biztosított szabadságánál fogva, a fontosabb ügyek tárgyalása végett Összejönni és határozni szok lak;- mindazáltal az Anjouk korában a Székesfehérvárott tartott rendes törvénykező gyűlések kimentek a szokásbók a nélkül, hogy azok helyét a törvényhozó vagy szabályalkotó országgyűlések váltották volna fel. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy úgy Károly Róbert, mint Nagy Lajos abszolút uralomra törekedtek és hatalmuknak súlypontját nem annyira a politikai értelemben vett nemzet, a nemesség, mint inkább az általuk teremtett birtokarisztokráczia, az egyházi és világi főurak támogatására helyezték. A törvényhozó hatalmat is úgy fogták fel, mint a királyi teljhatalom kiegészítő alkatrészét és azért jogosítottnak tekintették ma-

¹ L. a II. könyv IV. fejt. 4. §-át.

² *Kovachich* I. M.. Not praeliminare 415. l: „in Albam regalem, in qua, juxta privilegiam libertatém regni a Sanctis regibus, et cor um successoribus conessa, in arduis negotiis traetandis et ordinandis, solitum est regnicolis convenire”. A hozott határozatok töredékét lásd u. o. 418-422. l.

gukat királyi hatalmuk alapján: *ex plenitudine regiae potestatis* rendszerint a nagyobb királyi tanács meghallgatásával törvényt alkotni, a régi jó szokást és az előbbi királyok decretumait megváltoztatni/

Károly Róbertől sem a *Corpus Juris-ban*, sem azon kívül nem találunk egyetlen decretumot sem, mely országgyűlési tanácskozások alapján adatott volna ki. A *Corpus Juris*-ba felvett 1342. évi decretum külső formájára nézve nem is általános jellegű királyi rendelet, hanem csupán bérleti szerződés, melyben a király, a főpapok és a bárók hozzájárulásával, Ipoly mester árvái várnagynak egy évre újból bérbeadja a körmöczi kamara is pánságát a pénzverés jövedelmével együtt.⁴ Mindazonáltal tartalmát tekintve a pénzbeváltás és a pénzverés tekintetében, olyan általános jellegű országos érvényű szabályokat tartalmaz, hogy azt a nagyobb királyi tanács meghallgatásával kibocsátott általános jellegű királyi decretumnak lehet tekintenünk.

Az önkényesen gyakorolt királyi hatalommal szemben a főpapság lépett fel 1318. évben; Kalocsán zsinatra egybe gyűlve, egyházi átok fenyegetésével országgyűlés összehívására kényszerítették a királyt,⁵ Károly Róbert meghívólevele ránk maradt, melyben 1318. év Szent János napjának nyolczadikára Rákos mezejére hívja az összes nemességet, „mindazokat, kik magukat országunk tagjainak tekintik/ „ De sem ennek az országgyűlésnek, sem az 1320. évben Székesfehérvárott tartott *convegatio generalis*-nak -határozatait nem ismerjük;⁷ valamint nincs tudomásunk az 1323. évben vízkereszt napján Temesvárott tartott gyűlés” végzéseiről sem. Ellenben tudjuk, hogy Magyarország püspökei 1338. évben panaszt emelnek XII. Benedek pápa előtt, hogy „a

³ L. a bizonyítékokat *Szlemenics*, Törvényeink története a vegyesház= béli királyok alatt. (Magy. tud. társ. évk. VII. k. 211. és kv. I.)

A körmöczi levéltárban található egykorú oklevelek nem Hippolytot, hanem Lupoid vagy Leopoldot említenek. V. ö. *Krizsó Pál*, A körmöczi kamara és grófjai, 1880. év 4. I. 2. jegyzet.

⁴ *Fejér*, C. D. VIII. 2. 144- 140.

⁵ U. o. 162-164.: orrmes et singulos. qui sc regni nostri membra exist imán t.

⁶ Ezt azonban *Kovachich* nem sorozza az országgyűlések közé. Emléket egyetlen okmány tartotta fenn: *Fejér* C. I). VII i. 7. 126-127.

⁷ Anj. okm. II. 59-60.

rendek közönséges gyűlései, melyeken intéztetni szoktak az ország ügyei, mióta a király trónra jutott, betiltattak”.⁹

Nagy Lajos hosszú uralkodásának idejéből csak egy törvényhozó és egy törvénykező országgyűlésről van tudomásunk. 1351. évben országgyűlést híván össze, megerősítette az aranybullát a 4. cikk kivételével és új rendelkezéseiket csatolt hozzá. A következő évben pedig az aranybulla 1. cikkének követelményéhez képest törvénynapot tartott nádorral Székesfehérvárott.¹⁰ De még azon az egyetlen törvényhozó országgyűlésen is nagyon csekély lehetett az országgyűlés befolyása és közreműködése, mert Nagy Lajos új deoretumának bevezetésében világosan mondja, hogy *azt* „anyja akaratából és báróinak tanácsára” hozta és így a szabályalkotási jogot maga a király részére vindikálja.¹¹

Határozott fordulat áll be úgy az országgyűlések tartása, mint a törvényhozó hatalom gyakorlása tekintetében Zsigmond uralkodásának különösen a második felében. Ez az újabb irányú alkotmányfejlődés abban mutatkozik, hogy a z i g a z á n t ö r v é n y h o z ó , s z a b á l y a l k o t ó országgyűlések a magyar alkotmánynak rendes, szabályszerű elemévé lesznek. Ezzel egyszermind a törvényhozó hatalom, külön szervezet nyerve, elválik a kormányzattól és törvénykezéstől, önálló hatalmi ággá fejlődik, a melynek feladata maradandó jellegű jogszabályok alkotása.

A törvényhozó hatalomnak a törvénykezési és kormányzati hatalomtól való elválása és ezzel kapcsolatosan a törvény és rendelet között levő fogalmi különbség a XV. század elején lép mindinkább előtérbe. Zsigmond király korában és előtte még gyakran találkoznak egyedül a nagyobb királyi tanács hozzájárulásával hozott általános jellegű *gene-*

⁹ *Fejér C I.* VIII. 4. 321--324.: „vetitōs esse gēnerales ordinura conventus, in quibus regni status temperabatur”.

¹⁰ Anj, okm. V. 604: „regni libertate a serenissimo principe domino Endre olim rege Hungarorum illustri vigore sibi privilegii aurea bulla vallaii data et concessa” . . .

¹¹ 1351 princ. 13. §: de voluntate ejusdem genetricis nostrae, et consilio eorundeim baionum nustrorum, ipsis ex *solita libemlitate*, hujusmodi htoertates infra scriptas superaddendum duximus et concedendum.

*rale decretum-okkal*¹² De már uralkodásának végén mindinkább érvényre emelkedik és a század második felében feltétlen uralomra jut az a közjogi elv, hogy maradandó, a királyt is kötelező jogszabályok alkotása a királyt és az országgyűlést együttesen illeti. Csak ott, hol a *totum corpus Sacrae regrii Coronae*, vagyis a szent koronát fején viselő király és a szent korona tagjai mind jelen vannak, alkotható

¹² Hogy a fogalmi ellentét a törvény és a rendelet között csak Zsigmond korában kezd nálunk kifejlődni, azt a tőle származó általános jellegű decretumok eléggé igazolják. Valamint ebben keresendő annak az oka, hogy a történetírók nincsenek egy véleményen az iránt: vajjon Zsigmond decretumai közül melyik tekintendő törvénynek és melyik általános jellegű királyi rendeletnek? A meghatározás szilárd alapja szerintünk csak az lehet, hogy a király az illető decretumot a forma szerint összehívott országgyűlés hozzájárulása alapján adtán; ki, vagy pedig csak a királyi tanács részvétele mellett? Szerintünk csak az előbbi decretumokat lehet törvénynek tekinteni. Ellenben a tartalom egymagában nem lehet irányadó.

Ehhez képest szermtünk Zsigmondnak a hullásokra vonatkozó 1404. évi decretumát (*Kovechich*, Vest. Com. 199-203. 1.) törvénynek kell tekinteni, mert magából a decretumból világosan kitűnik, hogy az a pozsonyi országgyűlés hozzájárulása alapján adatott ki: „Omnium praelatorum, batonum, militum, nobilium et universitatum ditionis Sacrae Coronae Regiae Hungariae atque nostro consilio et matúra deliberatione. diu this prachabliutis, eorumque utilitate, intentionc, im-o petitioné ad hoc nobis porrecta”. Enin-él határozottabban a király és a nemzet egyetértő akaratát alig lehet kisfejezni. (L. az ellenkező nézet kifejtését és bizonyítását *Batthyány Ignác gróf*, Leges eccl. regni Hung. I. 471. és kv. 1.) Éppen úgy törvénynek tekinthető az 1435. évi első decretum (super modo exercituandi), mert a 2. cikkile világosan mondja: Conclulum ac statútum est per nostram majestatem, cum praelatis et baronibus ac *regnicolis* nostris praenotatis. Ellenben Zsigmondnak 1405. évi első decretumát (decretum minus) csak amikor tekinthetjük törvénynek, ha a bevezetés 3. §-át a Corpus Juris újabb fordítóival (*Ld. Gegus Daniel* 18)6. év és *Márkus Dezső* milleniumi emlékkiadás) akként értelmezzük, hogy a decretum létrehozásában nemcsak -a városi, hanem a mesgyei küldöttek (electi nobiles) is részt vettek, azaz országgyűlési határozat alapján adatott ki. (L. az ellenkező felfogást *Kovachich f. M.*, Not. praelim. 110. és kv. 1.) Ugyanezen jogi meghatározás alapján nem tekinthetjük törvénynek (daczára az ellenkező uralkodó felfogásnak) az 1405. évi második decretumot, miután a bevezetés 3. és 5. §-ai világosan arról tanúskodnak, hogy a király ezen decretumát csak a -nagyobb tanács hozzájárulása mellett adta ki: celebrato praelatorum. baronum, procerumque n ostrom n convent«, de ipsoium consilio, autoritate et consensu . . . has leges . . . duximus statuendas. Hasonlóképpen csak „generale decretum”, de nem törvény Zsigmondnak a Corpus Jurist) a felvett 1411. évi decretuma. Ilyen általános jellegű királyi rendeletek (decretum generale, perpetuo duraturum) példái:

ii törvény.¹³ A törvényhozó hatalmat a király csakis az országgyűléssel együtt esen gyakorolhatja.

Ezt a fontos közjogi tételt nem valamely törvény rendelkezése, hanem az állandó gyakorlat emelte érvényre, a melynek alapján ezt *Werbőczy* Hármaskönyvében szabatosan formulázta.¹⁴ Szerinte a törvények alkotása kétféle módon történhetik: vagy úgy, hogy a király összehívja és megkérdezi a *populus-t*, a politikailag jogozott népet, szóval a nemzetet az előterjesztett javaslata iránt vagy pedig maga a *populus* terjeszt a király elé jóváhagyás végett a közjó szempontjából hasznosnak tartott határozatokat, a melyek, ha azokat a király elfogadja, törvényekké válnak. A kezdeményezés joga úgy a királyt, mint az országgyűlést egyaránt megilleti: vagy a király tesz propositziót és az országgyűlés járul hozzá, vagy az országgyűlés a saját kezdeményezése alapján hozza határozatait, a melyek a király részéről szentesítettven, törvényekké válnak. Ma is így történik a törvények alkotása. Az 1635:18. t.-cz. is *Werbőczy* eme tételére hivatkozik, midőn kimondja, hogy a törvények alkotásának hatalma a királyt és az országgyűlést illeti meg; a nem így alkotott szabályok az ország lakóit nem kötelezik.¹⁵

Ezzel egyszermind létrejött a fogalmi különbség a törvény és a rendelet között. Törvénynek csak azt a szabályt tekintették, mely a király és a nemzet egyetértő akaratával jött létre, ellenben az országgyűlés meghallgatása nélkül kibocsájtott (p. o. a nagyobb királyi tanácsban alkotott) szabályok nem törvények, hanem csak királyi rendeletek. Ennek következménye, hogy míg a királyi rendeletek a

1327. év. (*Kovachich*, Not. praelim. 281-282. 1.) 1360. év. (*Fejér* C. 1). IX. 3. 552-558.) 1370. év. (H. O. III. 189.) 1421. év. (H. O. VII. 447-448.) 1427. év. (*Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. 528-337.) V. ö. *Szlemenics*, id. m.

¹² 1435. (II.) pracf. II. §. „De . . . praecterum et ibaronum nostorum hec non nobilium regni nottri *iotum corpus ejusdem regni* cum plena facultes absentium, reprcsentatrtium ummimi voto. consilio deliberatione et consensu..

¹² HK. II. r. 3. ez.

¹³ „Quaamvis leges et statuta condendi authorities regi et regno sit libera, neque aliae .privatim per non-nutos adinventae. quemqu.vm regrácokorum ligare debeant”.

király akarata alapján bármikor megváltoztathatók vagy megszüntethetők, szóval egyoldalúlag visszavonhatók, addig a törvények csak a király és a nemzet egyetértő akaratával módosíthatók és helyezhetők hatályon kívül, mert a törvények – a mint már *Werbőczy* tanítja¹⁰ – a királyra nézve is kötelezők. Ezt bizonyítja az is, hogy már Albert óta állandó szokássá vált, miszerint a király a törvények záradékában megígéri, hogy a törvényt megtartja és másokkal is megtartatja. Ugyanezen közjogi felfogás jut kifejezésre az 1715:3. t.-czikkben, midőn kimondja, hogy ő felsége sem akarja a karokat és rendeket másképp kormányoztatni és felettük uralkodni, mint Magyarországnak eddig alkotott vagy jövőre *országgyűlésileg* megállapítandó saját törvényei szerint.

Ebhez hasonló fejlődést tapasztalunk már a XIV. század folyamán Angolországban,¹⁷ a hol a király a XIII. században és a XIV. század elején még szintén egyedül gyakorolja a szabályalkotási jogot. A király az egyedüli törvényhozó, renddekezései – az adókat (*scutagia*) kivéve, a melyeknek megajánlást már a *magna charta* az országgyűlésnek tartotta fenn¹⁸ – kötelező erővel bírnak. A királyi rendeletek érvényéhez sem a királyi nagyobb tanácsból (*magnum concilium*) alakult felsőháznak, sem a grófságok és a városok küldötteiből álló alsóháznak (*house of commons*) hozzájárulását nem kívánták. Az országgyűlés hozzájárulása valamely királyi rendelethez csak tanácsadási, de nem határozási jelleggel bírt, mert a király saját királyi tekintélyére támaszkodva bocsátja ki rendeleteit (*rex constituit*), a melyeket még I. Eduárd alatt

¹⁰ HK. 1Γ. r. 5. ez. Cterius si quaeritur: c;uos lisant comitutlones et décréta? Sciendum, quod prinxv lisant ipsum principem, qui cas populo postulante edidit. Juxta illud: Pátere Legem, quam tulcris ipse. A pápára és a császárra nézve azonban Werbőczy a római jog alapján („princeps legibus solutus est”. Dig. 1. 3. 31) kivételt tesz: Secus est de summa ponti face et romanorum imperatore sentiendum de quibus nulla in hac parte nofratur mentio. – V. ö. Előbeszéd 16. ez. 3. §. Annak igazolására nézve a későbbi kort illetőleg, hogy a király a törvényt megtartani köteles, lásd *Andrássy* id. m. III. 319. és kv. 1.

¹⁷ *Stubbs* W. The Constitutional history of England, 1874. II. és III. k. *Glasson E.*, Hist, du droit et des institutions de L’Angleterre, 1882. III. és IV. k. *Gneist A.*, Das englische Parlament. 1886.

¹⁸ Magna Charta cap. 14. (*Bémont*, Chartes des libertés anglaises. 1892. év 29. 30. 1.).

is úgy, mint később a törvényeket, statútumoknak (*statutes, statuta*) nevezték.¹⁹

A törvényhozó és a végrehajtó hatalomnak elválása s azzal kapcsolatosan a fogalmi ellentét kifejlődése a törvény és a rendelet között III. Eduárd uralkodásával (1327-1377) veszi kezdetét.²⁰ A végrehajtó hatalom, a kormányzat és a törvénykezés a királyt illeti és a részéről kibocsátott jogszabályokat rendeleteknek, *writ*-eknek, *patent*-eknek, majd *assise*-eknek, vagy *constitution*-eknek nevezték; ellenben a törvényhozás joga a királyt a parlamenttel együtt illeti meg és azokat a jogszabályokat, a melyeket a király az országgyűléssel együtt (*the king in parliament*), vagy, a mint a másik formula mondja, az alsóház kérelme alapján és a felsőház hozzájárulása mellett (*by the assent of the lords and the request of the commons*) alkot, törvényeknél: (*statuta nova, statutes*) mondták, amelyeket a király csak ugyanilyen módon változtathat meg, vagy törülhet el.²¹

A magyar országgyűlések hatáskörének szoros megállapítását e korszakban, a midőn még a törvényhozó hatalomnak a végrehajtó hatalomtól elválása kezdetét veszi, hiába keresnők. Mátyás 1462. évi meghívólevelében azt olvaszuk,²² hogy „mindazok, az ügyek, a melyek az ország közjavát tárgyazzák, az egész nemzet közös tanácsában, az országgyűlésen vitatandók meg és intézendők el”, a mi egyfelől határozott elismerése az országgyűlés törvényhozó hatalmának,²³ másfelől azonban nagyon tág és bizonytalan meghatározása az országgyűlés feladatának és hatáskörének.

Az iránt alig lehet kétség, hogy a törvényhozó országgyűlések előállása és politikai jelentőségük kifejlődése nálunk

¹⁹ Ghisson E., id. m. III. k. 144. és kv. 1.

²⁰ Gfasson E., id. m. IV. k. 121.: Ainsi se trouvait, dès -le régne d'Édau; ard III, nettement et .solidement établie la distinction entre le pouvoir législatif et le pouvoir executif.

²¹ Gneist E., id. m. 161. J. A törvény jogot (statute law) III. Eduárdtól számítjuk (statuta nova), mert a/, ő uralkodása idején vált rendszerré az országgyűlés részvétele éppen úgy, mint nálunk Zsigmond korában.

²² Pray, Annales III. k. 268. 1.

²³ Ugyanezt fejezi ki az 1495. évi dec. 26. cikke ekképpen: Quorum (t. i. az országgyűlésileg egybegyűlt főpapok, bárók és nemesek) commun: consilio quid quid pro u HU ta te et coin modo regni fac'endum érit. decernet (t. i. a király).

is úgy, mint a nyugati államokban, nevezetesen Angliában a hadszervezet átalakulására és azzal kapcsolatosan a hadadó (*subsidium, scutagia*) megajánlására vezetend vissza.

A király e korszakban már nélküli a szabad rendelkezésre álló haderőt: a várkatonaságot. Új védelmi rendszer ről kellett gondoskodni és így jött létre a banderiális hadszervezet, a melynek szabályozása Zsigmond óta állandó tárgya képezi az országgyűlési határozatoknak. A banderiális hadszervezet azonban csak korlátolt hadkötelességen, a honvédelmi kötelességen épült fel.²⁴ A király a banderiális hader felett szabadon nem rendelkezvén, saját állandó haderőt kellett tartania, pénzért szolgáló katonákat zsoldos csapatok. Ez pedig nagy pénzösszegeket igényelt, a melyeket a királyi kincstár rendes jövedelmei, a király pénzügyi jogosítványainak hozadékai nem tudtak fedezni. Szükség volt rendkívül jövedelmekre, az ország lakosainak közvetlen pénzbeli szolgáltatásaira, így jött létre a rendkívüli adó, a hadadó, a *contributio, subsidium* vagy *dieu*.

A királynak azonban nálunk is úgy, mint a többi nyugati államokban, nincsen adózta a sajátja. A király, pénzverési jogból kifejlődött *lucrum camerae*-nek adó kivéve, az országgyűlés hozzájárulása nélkül sem a nemeseknél sem azok jobbágyaira adókat nem vehet ki, vagyoni erejüké a királyi kincstár javára szabadon igénybe nem veheti.²⁵

Ezt a közjogi tételt már a rendkívüli hadi adó kivetésére első ismert esete alkalmával érvényesülni látjuk, midőn 1392 évben a Budán tartott országgyűlés a küszöbön álló törő háború tekintetéből minden két porta után egy aranvforinto ajánlott meg és maguk az egybegyűlt főpapok, bárók és nemesek értesítik Ung, Bereg és Ugocsa megyét, hogy azt minden késedelem nélkül 5 nap alatt behajtsák.²⁶ De már Albert

²⁴ 1-c könyv VI. fejezetet.

²⁵ 1458 :58. t.-cz.: Item: quod, ptout dominus rex praestitit juramcutmi quod nullo unquam tempore super *regmeofas et jobbagiones regnicolanu* taxae unius floreni vei medii floreni. aut aliae exactiones indebiti; ex qu; cunque ardu a ratione per dominum regem aut ad eum pertinentem petatur vei imponantur, *praeter lucrum camerae*, et alios proventus, ex antiqti amsvetudme, exigi solitob, *Kovachich*, Sylloge, 158-150.

²⁶ *Fejér* C. 1). X. 2. 256-258. *Szirmay*. Not. Com. Ugocsa 11. l.

király és neje Erzsébet 1439. évben a titelrévi táborban a mellettük levő nagyobb királyi tanács tagjaival határozzák el, hogy a következő évben megindítandó háború céljából minden telek titán száz denárnyi hadi adó szedessék.²⁷

Innentől kezdve a nemzet részéről a rendkívüli hadi adóval szemben egy küzdelem indul meg, a mely küzdelem következtében fontos alkotmányjogi elvek nyernek megvalósulást. Az első alapelv, hogy a király az országgyűléshez zájárulása nélkül csak a régóta fennálló kincstári jövedelmek beszédésére tarthassa a t igényét. Ezeket a jövedelmeket azonban már az 1444. évi decretum a szent korona elidegeníthetlen jövedelmeinek mondja ki, a melyeket semmiképpen csorbítani nem szabad és amelyeknek rendeltetése a királyi kúria fentartása, valamint az ország megvédése.²⁸ Ehhez képest magának a nemzetnek is érdekében áll a királyi jövedelmek épségben tartásáról, valamint arról gondoskodni, hogy azok a királyi haderő fenntartására fordíttassanak, miért is az 1454. évi decretum szerint a főpapok, bárók és nemesek közül néhányat választanak, a kiknek kötelessége megvizsgálni, hogy a királyi jövedelmekből hány királyi bandérium tartható fenn és miképpen szállítják be e jövedelmeket a királyi kamarákba.²⁹

Ebből az alapelvből kifolyólag V. László, I. Mátyás és II. *Ulászló* trónralépésük alkamával ígéretet tesznek, hogy a rendes királyi jövedelmekkel megelégszenek és rendkívüli adót szedetni nem fognak.³⁰ Ámde a törökök előnyomulása, ezen ígéret beváltását ismételten lehetetlenné tették, miért is Mátyás biztosította a nemzetet, hogy az országgyűlés hozzájárulása nélkül semmiféle adót, kivéve a *lucrum citmerae-t*, szedetni nem fog,³² a mi által újból megerő-

²⁷ Teleki X. 711 7.5.

²⁸ 1444:3. cs 3. t.-cz. (*Kovachich*, Sylloge, 77-78.) V. ö. 1541: 1. V., 2. és 3. t.-cikket.

²⁹ 1454:2. Ucz.

³⁰ L. az 1453: 10. 1458. (*Szilágyi*): 5. 1458. (*Mátyás*): 58. 1492:1. t.-cikket.

³¹ L. pl. V. László 1453. cvi levelét, a mely a tett eskü daczára a kadi adó kivetését tanúsítja *Kewachich*, Suppl. ad Vest. If. 118-120.

³² 1470: Exord. 7. §: „eis pro futuro promitterous, quod nuiquam aliquod subsidium, am aliquam taxam extraordinariam... ah eis contra coram voluntatem ex te re faeiemus”. V., ö. 1471:11. t.-cz.

sítést nyert az az alkotmányjogi tételünk, hogy az adómegajánlás joga a szent korona tagjait, az országgyűlést illeti meg.³³

Az országgyűlésnek ezt a nagyfontosságú jogát, mely korunkban az ú. n. budgetjognak kiindulási alapja, az 1504. évi decretum 1. cikke biztosította véglegesen, midőn egyfelől kimondotta, hogy ha az országot nehéz szükség és vészedei cm fenyegetné és másképpen nem lehetne segíteni, mint ha a királyi felség a Rákosmezőre, t. i. a szokásos helyre országgyűlést hirdetne; akkor, ha az ország veszedelmének elhárítására valami adót ajánlanának vagy szolgáltatnának, azt a főpap és báró uraknak meg az ország többi nemeseinek közös egyetértésével kell megajánlani és szolgáltatni; másfelől kimondotta azt is, hogy ha valamelyik megye önszántából, nem az országgyűlés megajánlása alapján és így az ország régi szabadsága ellenére akármilyen keresett szín alatt a szokott kamaryereségen kívül adót ajánlana, vagy szolgáltatna be a királynak, az illető megye nemesei hitszegés vagy hamis eskü büntetésében, becsületük és emberiségük elvesztésében elmarasztaltainak és ezalapon az ország többi nemesei sorábcikkizártaknak tekintendő k.³⁴ A mint látjuk, ez a törvény már igen súlyos büntetőjogi szankció alá helyezi az adómegajánlási jogot.

Az országgyűlés adómegajánlási joga nem is vált többé kérdésessé; sőt II. Ulászló és II. Lajos gyenge uralma alatt az

³³ Ezzel ellentétben látszik. lenni *Lupus Lukács* diplomáciai tudósítása 1476. és 1477. évről, mely szerint Mátyás az adót a nagyobb tanács megajánlása alapján vetette volna ki. Diplomáciai emlékek Mátyás király korából II. 334. l.: „Signer re mio ha facto una *diéta* eioe convocaio *tutti li baroni* del su o regno in una sua citade chiamata cinque-Chiesie (Pécs) dove *de voluntite de prefreti bavoni* e imposto una diea, cine una colta d'uno ducato per foco per tutto lo regno suo”. V. o. u. o. 1477. év 347. l. Lehetséges azonban, hogy az összes bárók alatt (*tutti H baroni*) a nemesek is értendők.

³⁴ L. e nagyfontosságú törvényezikket a *Corpus Jurisdian*. V. ö. az 1559:15. t.czikket. mely szerint a rendek azért nem akarják a hadi adót több évre megajánlani, mert attól tartanak, hogy akkor a király nem fog országgyűlést egybehívni. Az 1790: 19. t.-cz. is kizárja az országgyűlésen kívül tett adó megajánlást: „*mo nee pretextu liberae oblationis, aut alio quoque titulo extra diaetam . . . (subsidia) licit abantur*”.

országgyűlés kiterjesztette hatáskörét a királyi jövedelmek kezelésének és hováfordításának ellenőrzésére is. Már az 1314. évi decretum a királyi jövedelemnek kezelését országos ügynek jelenti ki és a kincstartónak köteletségévé teszi, hogy mindenben a királynak és az országgyűlésnek határozata szerint járjon el.³⁵ Majd az 1518. és az 1519. évi országgyűlésnek még tovább mennek az ellenőrzési jog megállapításában. Esküt követelnek a királyi kincstartótól, ellenőrt rendelnek mellé a királyi tanács tagjai (*assessores*) közül, a kinek tudtával kell a jövedelmeket és a kiadásokat kezelnie, nehogy csalás és pazarlás történjék. Ezenkívül még a királyi tanácsra bízzák a királyi kincstár kezelésének állandó ellenőrzését és ha visszaélést tapasztalának, a kincstartó szigorú megbüntetését.³⁶ Úgy látszik azonban, hogy e szigorú intézkedések sem voltak alkalmasak a bajok orvoslására. Az 1521. évi decretum szerint az országgyűlés a megajánlott adóból befolyó pénzt nem merte a királyi kincstartóra bízni, hanem elrendelte két báró és ugyanannyi nemes választását, a kik tegyenek esküt arra, hogy a pénzt semmi másra, mint az elhatározott hadjárat céljaira fogják fordítani.³⁷

A mohácsi veszedelem azonban megakasztotta az országgyűlés budget jogának továbbfejlődését és az ellenőrzés jogának intézményes biztosítását. Csak azon alkotmányjogi tételünk maradt meg továbbra is teljes épségben, hogy az a d ó m e g a j á n l á s az országgyűlés hatáskörébe tartozik.³⁸ Annál nagyobb jelentőségű lett az országgyűlés eme joga, mert a XVI. század végével a *lucrum earnerae-nok* nevezett adó, a melynek beszéd ésefrli királyt az országgyűlés hozzájárulása nélkül is jogosítottnak tekintették, az időről-időre megajánlandó hadi adóba (*dica*) olvadt be.³¹ⁱ

Az adómegajánlási jog alapján nyert az országgyűlés befolyást a k ü l ü g y e k i n t é z é s é r e. Az állam képviselőtéről való gondoskodás, nemkülönben a háború és a béke feletti

³⁵1514:68. t.-cz.: Omniaque in faetis puWiois regiae majestatis et regni, cum suae majestatis et regni sui deUberatione facial

³⁶1518 (Tokra): 10. 1518 (Rács): 20. és 21. 1519:16. is 17. t.-cz.

³⁷1521: 33. t.-cz. *Kovachich*, Sylloge 306. 1.

³⁸L. pL 1527:8. 1528:7. 1536:20. 1537:1. 1542:8. 1545:40. 1547:8. 1548: 23. 1559: 15. 1598: 4. 1600: 3. 1601: 2. 1715: 8. 1790: 19. t.-czikeket.

³⁹*Thallóczy*, A „kamara haszna 143. 1.

határozás a király joga, ki azt a Habsburgok koráig a királyi tanács, és pedig rendszerint a nagyobb tanács, részvételével gyakorolja.⁴⁰ Gyakran azonban a háború megindításának ügyét a megajánlandó hadi adóval kapcsolatosan az országgyűlés elé vitték, valamint a már megkötött békeszerződés jóváhagyását az országgyűléstől kérték. Ez utóbbira okvetlen szükség volt akkor, ha a békekötés a trónöröklésre vonatkozott mint pl. az 1491. évi békekötés -, mert a trón betöltése iránt csak az országgyűlés határozhatott.⁴¹ Úgyszintén szükséges volt az országgyűlés hozzájárulása minden oly békekötéshez vagy nemzetközi szerződéshez, a mely az ország valamely területrészenek elidegenítésére vagy a határszélek kiigazítására vonatkozik. Tanúsítja ezt az alkotmányjogi fel fogást az 1453. évi decretum 1. cikke, a mely szerint a királynak esküt kell tenni, „hogy Magyarország határait nem fogja elidegeníteni, hanem tehetségéhez képest megvédi és az elidegenítettek visszaszerzi”. Az ország határszéleinek rendezése tárgyában pedig az 1439. évi decretum 17. t.-cikkétől kezdve számos törvénycikk ismételten kimondja, hogy az ország határvonalainak rendezését, megvédését és visszaszerzését a király a törvény rendje szerint a főpapok, bárók és nemesek tanácsa alapján, vagyis az országgyűlés meghatalmazásával tartozik eszközölni.⁴² Az 1608. k. e. 2. t.-cz. pedig általános elvi tételként állítja fel, hogy a király az ország előzetes tudta és beleegyezése nélkül háborút ne indítson.

⁴⁰ I. pl. Nagy Lajos az 1345. évi hadjáratról mondja: . . . una cum domina Elisabeth . . . et suis prac-atis et regni baronibus diu semper hoc et mature délibéranes. (*Kovachich*, Vest. Com. 186. l.) A Carrara Ferencsel kötött 1358. évi szövetség (*Pray*, Annales II. 110.) Rudolf osztrák herceggel 1362. évben (*Katona*, Hist. Cri t. X. 308. 411.) Zsigmond Hadbahívási rendelete 1403. évből (Z. O. V. 352.). Az 1444. -évi hadjárat megindítása (*Kovachich*, Vest. Com. 244-249.). Mátyásnak Kázmér lengyel királlyal kötendő békéjére nézve (*Katona*, (Hist. Grit. XV. 378. 665. 676) A IH. Frigyessel 1487. évben kötött béke okmánya. (*Teleki*. XI. 375.). V. ö. *Schiller*, id. m. 98. és kv. 1. jegyzeteit.

⁴¹ *Cziráky*, id. m. 255. és kv. 1.

⁴² 1458: 14. t.-cz: Item quoad defensionis conservaciones recuperation's metarum et confinium in quacunq; parte regni, consiliis praelatorum, baronum et nobilium rex utatur. *Kovachich* Vest. Com. 305. I. - V. ö. Sylloge 142. I. 1458:20. t.-cikkeket. L. még az 1492:25. 1498:28. 1520:28. 1536:47. 1547:37. 1548:63. 1574: 29. 1598:36. stb. t.-cz.

Továbbá az országgyűlési határozatoknak állandó tárgya volt e korszakban is a király és a nemesek közötti jogviszonyok szabályozása; a politikai értelemben vett nemzet szabadságának és jogainak körülírása és biztosítása a királyi hatalommal szemben. Ugyanezzel kapcsolatosan mindinkább törvényhozás útján nyer szabályozást a törvénykezés és a közigazgatás. Ellenben magánjogi és büntetőjogi rendelkezésekkel ritkábban találkozunk.

A szabályok alkotásán, a törvényhozáson kívül legfontosabb teendője volt az országgyűlésnek a király „megválasztása és megkoronázása. Ugyancsak az országgyűlés választotta a nádort,⁴³ a koronaörököt,⁴⁴ valamint a királyi törvényszéknek és az azzal egybekötött tulajdonképpeni vagy kisebb tanács tagjait (*consilarii et assessores*).⁴⁵ Egyideig az országgyűlést az a jog is megillette, hogy a királyi tanács tagjait rellősségre vonja.⁴⁶

Végül az országgyűlés részt vett a bírói „hatalom gyakorlásában is. A király a hűtlenség eseteiben (*nota infidelitatis*) az ítélezési jogot csakis az országgyűlésen, annak részvételével gyakorolhatja.⁴⁷

2. §. Az országgyűlésen való részvétel. A rendi képviselet kifejlődése.

Az országgyűlésen való részvétel joga Magyarországon kezdettől fogva a közszabadságnak egyik ismérve és következménye volt. Valamint az Árpádok korában minden nemes megjelenhetett a székesfehérvári törvényező gyűléseken,¹ úgy most a szent korona minden tagjának alkotmányos joga, hogy a törvényhozó országgyűlésen részt vehessen.

Az országgyűlésen való részvétel azonban kezdettől fogva nemcsak jog, hanem kötelesség is. A szent korona tag-

⁴³ 1439: 2. 1492:33. 1526: 2. t.-cz.

1500:23. t.-cz.

⁴⁴ 14-tó:7. 1458 (budai): 35. 1458:2. 1500:10. 1507:3. 1318 (bácsi): 39. t.-cz.

⁴⁵ 1507: 7. t.-cz. 7. §.

⁴⁶ 1445:3. t.-cz. HK. II. r. 75. ez. Quadri parti turn 111. k. 70. ez. 1526 (rákosi): 26. és 32. t.-cz. (Werbőczy István és Zobi Mihály hűtlensége) 1542:43. (Keglevich Péter) 1592:44. (Podmaniczki János és Raphael) 1545:47. t.-cz. (Poémaniczkiak feloldása).

⁴⁷ 1222: 1. t.-cz.: „Omnes servientes qui voluerint, libere illie conveniant”.

jai kötelesek az országgyűlésen megjelenni és megjelenésükkel a szent korona egész testét szemlélhetővé tenni. E megjelenési kötelesség – úgy látszik – mindinkább súlyos teherként nehezedett a köznemességre; és ezért már korán történt kísérlet, hogy a nemeseknek ezen a terhén könnyítve legyen. Már az 1267. évi decretum 8. cikke megyénként csupán két három nemesnek jelenlétét követeli meg.² Vájjon e rendelkezés gyakorlati alkalmazást nyert-e, nem tudjuk, de már az 1290. évi decretum 25. cikke világosan elrendelte, hogy az évenként tartandó székesfehérvári gyűléseken minden nemesnek meg kell jelennie.³

A vegyesházakbéli királyok korában Károly Róbert még a régi jog alapján az 1318. évi országgyűlésre fejenként hívta meg a nemességet;⁴ de már a Mária királyné alatt 1385. évben Budán tartott országgyűlésen a nemesség nem fejenként jelent meg, hanem olyképpen, hogy minden megye négy tehetősebb nemeset küldött.⁵ Innentől kezdve egészen II. Ulászló uralkodásáig, állandó jelenséggé válik, hogy a nemesség nem tömegesen, nem fejenként vesz részt az országgyűlésen, hanem megyénként küldött néhány nemes által. A kiválasztott nemeseket *nobiles electi* ritkábban *mmrii*-nak nevezik.⁷

Daczára ennek a jelenségnek, a megyei követküldés intézménye, a köznemesi rendnek képviselő útján való részvétele az országgyűlésen, ebben a korszakban az 1608. évig nem bírt állandó jelleget öltetni, törvényben megállapított alkotmányos intézménnyé fejlődni.

A megyei követküldés intézményének életbeléptetésére már Zsigmond király tett kísérletet, de sikertelenül. A banteriális hadszervezet részletes megállapítása céljából 1433.

² „Singulis ainiis in festo .Saneti regis unus ex nobis Album venire 4beat. Et de quolibet comitatu duo vei très nobiles debeant convenue”. *Kovachich*, Sylloge 13. 1.

³ „In quolibet anno s emel omnes barones et nobiles regni nostri Alb am ad congregationem debeant convenire . . .” t. o. 23. 1.

⁴ *Fejér* C. D. VIII. 2. 164.: „Omnes et singulos, qui se regni nostri membra existimant”.

⁵ *Fejér* C. D. X. 1. 217.: Congregationem gneralem JBudae . . . c&k-brassemus; sie videlicet, ut de singulis ipsius regni nostri comitatibus *quatuor potiores nobilium* . . . convenire debuissent.

⁶ L. pl. 1454: praef. 4. §, 1486: praef. 13. §.

⁷ L. pl. 1486: 64. t.-cz. princ.

évben készített javaslatának, az ú. n. *Banderiale Regestum*-nak⁸ 23. és 24. cikkei a megyei követküldést is tüzetesen szabályozzák. E javaslat szerint a követeket a megyei közgyűlés választja, a mely gyűlésen minden nemes köteles bírság terhe alatt megjelenni és az országgyűlés elé kerülendő ügyekre nézve „teljesen szabadon, a hatalmasok befolyása nélkül” véleményét nyilvánítani; úgy, hogy a követek a nemesek véleményét megismervén, azt az országgyűlésen tolmácsolhassák és a praelátusokkal, valamint a bárókkal együtt határozhassanak. Minden nemes csak egy megyegyűlésen vehet részt; ha több megyében van birtoka, tartozik kijelenteni, hogy melyik megyében akarja a követküldés jogát gyakorolni.⁹

Zsigmond e nagy horderejű javaslata azonban nem emelkedett törvényerőre. E tekintetben a magyar alkotmány fejlődése az angolé mögött messze elmaradt. Az angol alsóház már eredetében a képviseleti rendszerre helyezkedik. A *Magna Charta* még 1215. évben a király összes hűbéreseinek is megadja a jogot, hogy az országos gyülekezésben részt vegyenek és elrendeli, hogy a nagyobb koronahűbéreseket személyesen, a kisebbeket pedig együttesen kell meghívni.¹⁰ Azonban Monforti Simon 1265 január 20-ikára Londonban országgyűlést híván össze, arra szólítja fel a grófságokat (*counties*) és a városokat (*cities and boroughs*), hogy két-két követ küldése által jelenjenek meg. Ezt a rendszert I. Eduárd is fentartotta, a mely különösen 1295. év óta az adó megszüazavazással kapcsolatosan állandóvá lett¹¹ és ezzel az angol alsóház olyan szervezetet nyert, a mely azt alkalmassá tette nemcsak az adóügyek alaposabb tárgyalására, hanem egyáltalán a törvényhozási feladatok megoldására, valamint arra, hogy az államügyek intézésére állandó befolyást gyakoroljon.¹²

⁸ Közölte *Kovachich*. Suppl. ad Vest. Com. I. k. 374. e\ s kv. 1.

⁹ U. o. 410 411. 1.

¹⁰ Cap. 14.: ...summoneri faelemus archiepiseopos, episeopos, abbates. comités, et majores baron es singiHatim per litte ras nostras; et praeterea faciemuus summoneri *in generali* per vieccomites et ballivos nostros omnes illos qui de nobis tenent in eapitc”. *Bémont*, id. m. 29. 1.

¹¹ *Gneist*, id. m. 112. es kv. .1. 146. es kv. 1.

¹² Az angol alsóház képviseleti rendszerének előnyeit, szemben a tömeges jellegű magyar országgyűléssel, helyesen emeli ki *Andrássy Gyula gróf*, id. m. 175. és kv. 1.

A források alapján nem vagyunk képesek biztosan -megállapítani, mi volt annak oka, hogy a Zsigmond által tervbe vett rendi képviselő, a megyei követküldés intézménye állandó gyökeret nem verhetett. Annál kevésbé érthető ez, mert az adómegajánlás joga – a mint fentebb kimutattuk – nálunk is úgy, mint Angliában, kezdettől fogva az országgyűlést illette meg és mert a hadi adó megajánlása a XV. század közepe óta állandó jelleget öltött, a mi az országgyűlések gyakori, sőt évenkénti összehívására vezetett.¹³ A megyei önkormányzat fejletlenségét sem lehet érvül elfogadni, mert a megyei közönségeknek nemesi közönségekkel átalakulása már Zsigmond korában befejezést nyert és II. Ulászló koráig tényleg fennálló gyakorlat eléggé igazolja, hogy e közönségek éppen úgy, mint az angol *countyk*, a képviselők megválasztására alkalmas egységek gyanánt jelentkeztek.¹⁴

Mindezek alapján legvalószínűbb az a feltevés, hogy a köznemesek személyes megjelenési jogukat – dacára az azal járó nagy terheknek – nem akarták féláldozni azért, mert attól tartottak, hogy ez által a hatalmas egyházi és világi főurakkal szemben végképpen elvesztik befolyásukat. Kétségtelen történelmi tény, hogy már a XV. század eleje óta mind élesebb politikai ellentét fejlődött ki egyfelől az egyházi és világi főurak, a birtokarisztokraczia, másfelől a kisebb birtokú nemesek, a köznemesség között. Az előbbi képviselte a nyugathoz simuló, a külföldi szövetséget kereső, az utóbbi a kizárólagos nemzeti irányú politikát.

Dacára azonban, hogy Zsigmond javaslata nem nyerte meg a *nemzet* hozzájárulását, mindazáltal úgy az ő uralkodása idején,¹⁵ mint utána alkalmazást nyert a megyei követküldést pótló és kiegészítő intézmény gyanánt a *kiválasztott* nemesek, az *electi nobiles* intézménye, a mely tényleg ugyan nem, de jogilag lényegesen különbözik a megyei követküldés intézményétől.

Az *electi nobiles* ugyanis nem képviselői a megyei nemes-

¹³ L. az 1447:45. (*Kovachich*. Suppl. IF. N9.);: 1458:13. és 1471:1. t.cikkekét.

L. az ellenkező nézetet erre és az adózásra nézve: *Andrássy Gyula gróf*, id. m. 179. es lev. I.

¹⁵ 1435. évi II. dec, praef. 3. §. 1397. évi temesvári országgyűlés. *Knauz*, id. m. Magy. tört. tár 111. 213. 1.

ségnek, és összefüggésükben nem képviselői a köznemesi rendnek, hanem pusztán helyettesítői az otthon maradt nemeseknek; tulajdonképpen úgy jelennek meg, mintha az egész nemesség jelen volna. Ennek következménye, hogy az *electi nobiles*-féle intézmény a nemesek személyes megjelenési jogát egyáltalán nem érinti; az *electus nobiliseken kívül* bármely nemesnek jogában áll az országgyűlésen megjelenni. Az *electi nobiles* küldése csak biztosítani akarta azt, hogy az országgyűlésen legalább bizonyos számú nemesség okvetlenül jelen legyen. A személyes megjelenés kötelességén akart enyhíteni; de nem érintette a személyes megjelenés jogát és ezért nem is jelzi alkotmányyszerű változását annak a közjogi elvnek, hogy a szent korona minden tagjának joga van az országgyűlésen megjelenni és a törvényhozásban részjtvenni.¹⁰ Kétségtelenül igazolja ezt a tény, hogy az *electi nobilis-nél* intézménynek szokásban léte alatt is, valahányszor a nemesség szükségesnek látja akár az ország köz-, akár a maga politikai érdekei miatt, esetről-esetre személyesen, fejenként jelenik meg az országgyűlésen.¹⁷ Sőt ilyenkor újból törvénybe is iktatják a személyes részvétel kötelességét, a mi alól csak a kisebb birtokú nemest mentik fel.¹⁸

Mátyás halála után az *electus nobilis-ek* küldésének szünetes gyakorlata ismét megszűnik. Mellőzik ezt, mint a köznemesekre veszélyes intézményt. A személyes megjelenés újra életbe lép. E változásnak oka, hogy a köznemesi nemzeti párt a maga befolyásának erősödését és az egyházi és világi urakkal szemben való egyensúlyának növekedését remélte a nemeseknek tömeges megjelenésétől. Erre vezethető vissza, hogy már az 1495. évi decretum 26. cikke elrendeli, miszerint a király a jövőben bármikor országgyűlést akar tartani, ne a vármegyénként választottakat, hanem az ország főpapjait, báróit, és nemeseit egyenként hívja meg. Majd az 1498: 1. t.-ez. már büntetéssel és pedig súlyos bírsággal sújtja azokat, kik az országgyűlésen meg nem jelennek: 800 forinttal a

¹⁶ L. pl. 1453: 2. t.-cz.: et *singuli* sed et *deputati nobiles*, hic Posoni existentes.

¹⁷ Így pl. az 1444. és 1458. évi országgyűléseiken. – 1462. évben maga Mátyás rendelte el a nemesség fejenkénti megjelenését. Pray, Annales III. 268. il. *Kovachich*, Vest Com. 362-363. l.

¹⁸ 1447: 45. 1458: 13. t.-cz.

főpapot és bárót, 400 forinttal a többi nemest. Egyben részletesen megállapítja a mentesség eseteit.¹⁹ A nemesség megjelenésének ellenőrzése a fő- és alispánok feladata; ha mulasztást követnek el, vagy ha megvesztegettetik magukat, azaz valamely nemesnek pénzért megengedik, hogy otthon maradjon, minden egyes esetben 400-400 forint bírságot fizetnek és azonfelül hivatalukat veszítik.²⁰

Mind e rendelkezések legjobban bizonyítják, hogy a nemesek az országgyűlésen való személyes megjelenés kötelességét súlyos tehernek érezték. A kevésbé vagyonos nemesek e kötelességnek éppen nem bírtak megfelelni. Az 1526. évi decretum 16. cikke már egész határozottan kimondja, hogy az országgyűlések gyakori tartása végleges tönkrejutással fenyegeti a szegényebb nemeseket.²¹

Történtek ugyan intézkedések, a melyek e bajon segíteni akartak, hogy így a személyes megjelenést legalább bizonyos mértékig elviselhetővé tegyék. A húsz jobb ágy telekkel nem bíró nemest felmentik a személyes megjelenés kötelezettsége alól. Az 1492:108. törvénycikk kimondta, hogy az országgyűlést azután a nap után, a melyre összehívatott, negyednapra meg kell nyitni, tovább senkire nem szabad várni.²² Az 1495. évi decretum 25. cikke pedig az országgyűlési tárgyalások gyorsítása végett elrendelte, hogy a főpapok, a bárók és a király többi tanácsosai, szóval a nagyobb királyi tanács tagjai az országgyűlés megnyitását megelőzőleg hivandók össze, hogy maguk részéről megvitatván és eldöntvén a szóbanforgó kérdéseket, azok minél előbb a köznemesség döntése elé kerülhessenek. Az 1498:1. törvénycikk végül

¹⁹ Távooolmaradásukért büntetés nem éri ta király, a főpapak, bárók és más nemesaik tisztjeit, a betegeiket, bénákat, a köztudomásúlag szegényeket; végül azokat, a kik fontos okból külföldön, tartózkodnak. Az osztatlan testvérek közül csdk egy tartozott megjeleni; a jobbágytalan nemesek közül minden tizedik. Az 1500: 1. t.-cikk szerint a külföldön való tartózkodás csak egy ízben szolgálhat mentességül.

²⁰ 1498:1. t.-cz. 10. §. 1. 1523:9. t.-cz. *Kovachtch*, Syüoge 319. 1.

²¹ „ . . . Propter continuas diaetarim cdbbrationcs pauperes mobiles adeo exbausti sunt, ut eorum -*multi*, propter rárnias expeonsas bona isua impiignonamdo, *m* perpetuum devenerkit Tustiedtatem . . .”

²² 1492: 108. t.-cz. 3. §: „Mox iapsis quatuor diebus, Maiestas Regis cum bis qui praesentes fuerint in ipsa diaeta aie-gotia regni . . . coram se recipere, concludereque et determinare vateat alque passit.”

megparancsolja az országgyűlésnek tizenöt nap alatt való befejezését.

Mindezek az intézkedések azonban nem voltak képesek a bajt gyökeresen orvosolni. Az egyházi és világi főurak tovább is visszaéltek a kevésbé vagyonos nemesek helyzetével nem jelentek meg pontosan, halasztgatták a megnyitást, a tanácskozást, míg „a nemesség költségeiből kifogyván, kénytelen volt az országgyűlésről eltávozni.”²³ A visszamaradt csekélyebb résszel az arisztokrata pártnak könnyebb volt boldogulni; sőt közvetlen a mohácsi vész előtt az oligarchia egyenesen megvette a szegényebb nemességet, fizette és kitartotta, hogy azután politikai céljaira felhasználja.

A mohácsi veszedelmet követő esztendőkből, kivált a királyválasztó és koronázó országgyűléseken még személyesen vesznek részt a nemesek. De az 1528. év után nem fordult többé elő, hogy a nemesség fejenként jelent volna meg, habár még az 1552. évi királyi meghívólevél is a személyes részvételt mondja az ország régi szokásának.²⁴ A megyékhez küldött királyi meghívók már I. Ferdinánd korában állandóan úgy hangzanak, hogy a megye közönsége küldjön a maga kebeléből 2-3 vagy 4 nemes embert. Visszatérés volt ez az *electi nobiles* intézményéhez, mely azonban egyúttal mindinkább átalakult igazi megyei követküldéssé, minthogy a megyék küldöttjein kívül már a többi köznemesek – habár ebbeli jogukat a XVI. században semmiféle törvény nem szüntette meg, – tényleg többé nem vettek részt az országgyűléseken.

1572. évben történt az utolsó kísérlet a személyes megjelenés helyreállítása érdekében még pedig a királyság részéről. Miksa király fiát, Rudolfot, megválasztani és megkoronáztatni akarván, a II. Ulászló korában előirt bírságok terhe alatt fejenként való megjelenésre kötelezte a nemességet. A megyék azonban felírtak a király eme meghívása ellen és kérték őt, engedje meg, hogy ezúttal is bizonyos számú követeket küldjenek, kik a nemességet helyettesítendik, minthogy az összes nemesek személyes részvétele súlyos ter-

²³ 1492: 108. t.-cz. .princ. 1495: 25. t.-cz. 2. §.

²⁴ Magy. Országgy. Emlékek III. k. 347. 1.: Nohimus enim viritim vos, *iuxta veterem consuetudinem* omnes evocando, gravioribus impensis et laboribus hoc tempore gravari.

bekkel járna mindnyájukra. Miksa király e megyék kívánságát teljesítette.²⁵

Így szűnt meg tényleg a nemesség személyes megjelenési joga, mivel az lattól elválhatatlan személyes megjelenési kötelesség elviselhetetlen teherré lett a kisebb birtokú nemesekre nézve.

A köznemesek személyes megjelenési jogát nemcsak tényleg, de a jog szerint is megszüntette az 1608. évi k. u. 1. t.-cz. a megyei követküldés intézményének életbeléptetése és szabályozása által. A követküldés ezzel egészen más jogi jelleget öltött, mint amilyen volt az *electi nobiles-féle* intézményé. A megyénként megjelenő követek most már nem helyel es i t i k, a személyes nregj elenésre kötelezett nemességet, hanem képviselik a nemesi rendet. A köznemesek elvesztik személyes megjelenési jogukat, nem jelenhetnek meg többé személyesen, hanem, csak megyénként választott követek által.²⁶ Ezt a közjogi elvet nevezzük a n e m s s é g r e n d i k é p v i s é l e t é n e k.

E közjogi tétel uralomra jutása nagy horderejű alkotmányjogi változást jelent. A nemesek személyes megjelenési jogának megszüntével és a megyei követküldés intézményének törvénybe iktatásával megszűnt a nemesi rendnek, a szent korona tagjainak közjogi egysége, egyenjogúsága és szentesítést nyert a tényleg már huzamosabb idő óta fennállott rendi különbség. Az előbb egységes nemesi rend két külön rendre szakadt: a fő n e m e s i és a k ö z n e m e s i r e n d r e.

Az 1608. évi k. u. 1. törvényczikk alapján az egyházi és világi főurak a közjog, az alkotmány szempontjából kiválnak a köznemesek sorából, külön rendet alkotnak, melynek közjogi ismerve, hogy tagjai saját egyéni joguknál fogva s z e m é l y e s e n vesznek részt a törvényhozó hatalom gyakorlásában.²⁷

²⁵ U. o. V. ,k. 427. és kv. L

²⁶ 1608. k. u. 1. t.-cz. 8.: Abisentium (seil, rmagnatum) voro nuntiis inter rcgnioolas locus et dignitas ac vota ipaoirum *post comitatum nuncios*, et capitula easdern tribuamtur.

²⁷ 1608. k. m. 1. t.-cz. 8. §: Quantum iád ordinem miaigniaituim, statútum est: ut universi baronos et magnates, in genenaliibus diaetis ptaeseaites, in cootu et convientu praektorum, baronum et magmatum suum locum., et sua vota habe ant.

A szent korona államszervezet, a melynek alapelve a nemeseknek, a szent korona tagjainak egyenlő jogosultsága volt, ez által lényeges változást szenvedett. A régi alapelv megszűnik, a rendi egyenlőség elvét a rendi különbség elve váltja fel, a mi által a magyar alkotmány a nyugati államok példájára a tulajdonképpeni rendi alkotmány jellegét ölti magára.

Az örökös főnemesség vagy főrendiség jogi kialakulásával kapcsolatosan ment végbe az országgyűlésnek két, külön tanácskozó és határozó testületre: a felső- és alsótáblára szakadása. A felső tábla tagjai voltak a nádor elnöklése alatt a személyes megjelenés jogával bíró egyházi és világi főurak, még pedig a kath. egyház főpapjai, valamint az igazi bárók és a nemes tanácsosok méltóságuknál, a hercegek, grófok és a bárók születésüknél fogva. Az alsótáblát a királyi személynek elnöklése alatt álló királyi tábla tagjai (*grémium*) kívül alkotják: a személyesen megjelent kisebb praelatusok, a pálosok rendfőnöke, a káptalanok küldöttjei, a távollevő főurak képviselői, valamint a megyei és a városi követek.²⁸

A rendi képviselet alkotmányszerű megállapításának fontos következése volt, hogy a megyék mind nagyobb szerepléshez jutnak a közélet terén. A megyék nem csupán autonóm és önkormányzati egységei, szervezetei a nemeseknek, hanem egyszersmind olyan testületei is, a melyek az országgyűlésre követeket küldvén, ezeket utasításokkal látják el. A megyei követküldés intézményének életbelépésével nálunk karöltve járt a követeknek adandó kötelező utasítás, a mely a döntés jogát a megyei közönségnek tartotta fenn és ezzel a közélet súlypontja az országgyűlésről lassankint átszállott a megyegyűlésekre. A megyék politikai jelentőségük következtében az önkényre hajló királyi hatalommal szemben a magyar alkotmánynak védőbástyáivá lettek és e fontos alkotmányjogi hivatásukat megtartották egészen 1848-ig, a parlamentáris kormányzati rendszer életbeléptetéséig.

²⁸ V. ö. az 1608. k. u. 1. és az 1687: 10. t.-cikkeket.

3. §. Az országgyűlés összehívása, helye, ideje és tartama. A mentelmi jog.

A monarchikus elvből kifolyólag az országgyűlés összehívása a király joga. E közjogi alaptétel alól azonban kivételnek van helye bizonyos esetekben.

Mindaddig, míg a nemzet királyválasztási jogát gyakorolta, elsőrangú közjogi tény volt a királyválasztó országgyűlés egybehívása. Az 1485. évi decretum (nádori czikkek) harmadika ezt a nádor hatáskörébe utalja.¹ Ugyancsak ta nádort illeti az országgyűlés összehívása akkor is, ha a király serdületlen korú; mert ő törvényes gyámja a királynak és a nemesek neki ily esetben éppen úgy engedelmeskedni tartoznak, mint a megkoronázott királynak.²

Az 1608. évi (k. e.) 3. törvényczikk pedig kimondotta, hogy a nádori széket egy évnél tovább nem szabad betöltetlenül hagyni és ha a király nem hívná össze a nádorválasztó országgyűlést, az esetben az országbíró jogosítja fel erre, vagy ennek nemlétében a tárnokmestert.³ Majd az 1618. évi decretum felhatalmazta a nádort arra, hogy külső támadások esetén is ra király távollétében országgyűlést hívhasson össze.⁴

Az országgyűlések összehívása királyi meghívólevelek (*literae regales*) útján történt. A legrégebb királyi meghívó 1318. évből maradt ránk, melyben Károly Róbert Keresztelő Szent János-napjának nyolczadára a Rákos mezejére hívja mindazokat, kik az „országnek”, a s z e n t koronának

¹ „Si regium semen deficere contigenit, . . . aut etiamsi haeres in tenera aetate relinquatur, palatinus . . . habet semper ex officio . . . fas oepe et indioere diaetas”. Az interregnum aktt hozott 1447. évi decretum 44. czáJdce trónüresedés escténi a királyválasztó országgyűlés egybehívását az országos tanácsra bízza *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. II. 88. 1.

² 1485: 2. t.-cz.

³ 2. §. Quod quidem si forte Sua Maiestas facere nollet aut non curare t, extunc solummodo vigore kudus statuti seu larticuli dominas iduici: curiae regiae, vel ipso non existente, magistro taverracorum pro temporeoonistitutis, plmaria ac omnimoda autoritás impertitur diaetam ad eausmodi palatini electionem pecuEarem rqgnicolis indicendi ac pramulgandi.

⁴ 1618:56. t.-cz.: In absentia Suae Maiestatis, ingruente necessitate negni, jaceat domino pailatino conventum institue re et de tu ta permanisione cum regnicolis deliberare.

tagjai.⁵ A XV. századból különösen a szabad királyi városoknak küldött meghívólevelek maradtak fenn nagyobb számban.⁶ Hogy kiknek küldendő meghívólevél, törvény nem szabályozta; de törvényótló szokás szerint meghívót kaptak a megyék, a városok, az erdélyi részek és Szlavónia, valamint a főurak közül azok, ia kiknek megjelenésére a király különös súlyt helyezett.⁷ A megyékhez intézett meghívólevelek az összes nemességnek, „a megye egész közönségének” szóoltak, úgy a köznemeseknek, mint az egyházi és világi főuraknak.

A meghívólevélben ki volt téve az országgyűlés helye és ideje. Ha az országgyűlés feladata király- vagy nádorválasztás volt, ezt a meghívólevélben külön ki kellett tenni.⁸ Később, midőn a megyei követküldés intézménye megszilárdult, a meghívólevélben felsorolták az országgyűlés elé kerülendő fontosabb tárgyakat is,⁹ minthogy a megyei (s hasonlóképpen a városi) követek addig nem határozhattak, sőt tárgyalásokba sem bocsátkozhattak, a míg küldőiktől utasítást nem kaptak.

Arra nézve, hogy mily időköznek kell lenni a meghívólevelek kibocsájtása és szétküldése napjától az országgyűlés összehívása, illetve megnyitása napjáig, nem fejlődött ki állandó gyakorlat. Törvényeink is különböző időközt állapítanak meg. Az 1495. évi decretum szeriint a királyi meghívólevelek 40 nappal előbb szétküldendők;¹⁰ de hogy ezt a rendel-

⁵ Fejér C. D. VIII. 2. 162-164. *Kovechich*, Suppl. ad Vest. Cam. I. 266-267. – Keresztelő Szent János napja június 24-én van.

⁶ L. pl. V. László uralkodása idejéből Kassa 1452. év, *Barth*, 1455. év, Sopron, 1457. év. *Kovachich*, Suppl. iád Vest. Com. II. 115-116. 123-124. 129-130. 1.

⁷ V. ö. 1486:64. t.-cz. 2. §. 1495:25. t.-cz. 3. §. Főúrhoz intézett legrégebb ismert meghívólevelet II. Ulászló korából lásd *Schiller Bódog*, id. m. 317-318. 2. A személyes meghívásra vonatkozó egyéb adatok *Kovachich*, Suppl ad Vest. Com. II. 133. 512. *Katona*, XVII. 572.

⁸ Mátyás király 1462-ben aneghívólevelébeinj felemlítette, hogy az országgyűlésndk a szent korona visszaszerzése kérdésével kell majd foglalkoznia. *Pray*, Annales III. k. 268. 1. A nMorválasztás czéljából hirdetett országgyűlésről intézkedik az 1548: 18. it.-cziikk.

⁹ V. ö. a Hiabisiburg-házbeli királyok meghívóleveleit: *Fraknoi Magy. Országgy. Emlékek*.

¹⁰ 3. t.-cz.: Rex . . . quadra ginta diebus prius . . . ipsis irognicolis promulgare tetneatur.

kezest nem tartották meg, mutatja Mátyás király 1462. évi meghívója, mely levél a keltétől tizenötödik napra tűzi ki az országgyűlés megnyitását.¹¹ Az 1495. évi decretum csupán egy havi időközt követel,¹² de az 1635: 79. törvénycikk ismét hat heti időt állapít meg,¹³ a mi 1848-ig volt irányadó.

Az országgyűlések rendszeres helye az Árpádok korában Székesfehérvár volt. Székesfehérvárt nevezik meg a Szent István napi törvénykező gyűlés színhelyéül úgy az aranybulla, mint a többi királyi decretumok.¹⁴ De már a vegezházbeli királyok korában Székesfehérvár megszűnik az országgyűlés helye lenni; sokáig nincs is az országgyűlésnek állandó, megszokott helye. Lassankint azonban szokás útján a Rákos mezeje lesz az országgyűlés helyévé. Az 1498. évi decretum elrendeli, hogy az országgyűléseket a Rákos mezején kell tartani,¹⁵ az 1504. évi decretum 1. cikke pedig úgy említi Rákost, mint az országgyűlés tartásának szokásos helyét.¹⁶ A XV. század közepén a „Rákosra menés” nálunk csakugyan annyi volt, mint országgyűlésre menni,¹⁷ és „Rákos”, „*Rakusch*” német és lengyel szomszédainknál köznévi elnevezésévé lett a magyar országgyűlésnek.¹⁸ A mohácsi vész után rendszerint Pozsonyban tartották az országgyűléseket egészen 1848-ig,¹⁹ a midőn az ez évi 4. t.-cz. Pestet jelölte ki az országgyűlés helye gyanánt.

¹¹ Pray, Annales III. k. 268. I.

¹² 1495:25. t.-cz. 6. §.

¹³ 2. §: *ne regales imposterum, passim per postas haereant, verum eac ad minimum sex septimanis in comitatibus publicentur.*

¹⁴ L. az 1222:1. 1231:1. 1267:8. 1290:31. t.-cz.-kciket. Az 1298:42. t.-cz. már Rákos mezejét jelöli ki.

¹⁵ 1. t.-cz.: *Singulis .annis ad festuim Samcti Geongii martyris per Regiam Maiestatem in campo Rákos una comgregaitio generalis indioatur célëbre tu r.*

¹⁶ 4. §. *Nisi diaeta generalis per Regiam Maiestatem ad campum Rákos locum scilicet consuetum indieeretur . . .*

¹⁷ L. Pozsony város követeinek költségeire vonatkozó ici jegyzéseket az 1447. évi számadási könyvből: „gen Ofen und iauf dem Rakusch”. *fine\iz, Ap crszágKxs itatná cs és .az ©rszgy. tört. 1859. 71-72. 1.*

¹⁸ Cuspinianus János XVI. századbéli író mondja: „*quae rcgnicokruim in Budae comigrigatio patria lingua Rakusd .appellator*”. *Comides D., Vindiciae Belae R.: Not. 270. I. – A „Rolkos”, „Roko.sz” szónak ,a lengyeleknél dívó jelenítőségéről érdekes adatot tartalmaz egy XVII. századbéli német krónika. Knauz, id. m. 148. 1.*

¹⁹ 1635:79. t.-cz. Már az 1765:2. t.-cz. szerint a rendek azt óhajtják,

A székesfehérvári törvénynapok évenként voltak tartandók.²⁰ A vegyesházbeli királyok korában csak a XV. század közepén találkozunk újra az országgyűlések tartásának: törvényszerű szabályozásával, a midőn a királyi decretumok az évenkénti összehívást újból előírják.²¹ De már az 1498. évi decretum elrendeli, hogy csak a következő négy éven belül tartassák évenként országgyűlés, azontúl pedig három évenként.²² A XVI. század közepén az 1563. évi decretum 3. cikke ismét visszaállítani törekszik azt a régi jogtételt, hogy évenként országgyűlés hívandó össze, a mi azonban állandóan nem volt megvalósítható és II. Ferdinánd már hitlevelében a rendek kívánatára csak annyit ígér, hogy legalább minden harmadik évben országgyűlést fog tartani.²³ Ez maradt a szabály 1848. évig.²⁴ „

A meghívólevelek szétküldésével egyidejűleg gondoskodás történt az országgyűlésen megjelenendők elszállásolásáról is. Erről azonban csak akkor lehetett szó, a mikor a nemesség nem fejenként jelent meg, mert az ilyen tömeges részvétel esetén a nemesség a szabadban sátor alatt táborozott. Az elszállásolásról való gondoskodás a főlovászmesternek volt a feladata,²⁵ a melyre nézve az 1647. évi decretum részletesebb utasításokat tartalmaz. Mindazáltal az országgyűlés tagjainak elszállásolása ügyében később is merültek fel panaszok.²⁶

A kitűzött határnap elérkezvén, az országgyűlés megnyitására került a sor. Sokáig hiányzott törvényszerű megállapí-

hogy az országgyűlés – a mennyiben lehetséges – Budán tartassék. Több törvény ciklik kimondja az, hogy az országgyűlést az ország határain belül kell megtartani: 1350:74. 1687:23. 1715:8. t.-cz.

²⁰ L. a 14. jegyzetben idézett decretumokat.

²¹ 1447:45. 1458:13. 1471:1. t.-cz.

²² 1498:1. t.-cz. 2. §.

²³ 1622:2. t.-cz. 8. §: „in singulis diebus, quas sua majestas successi vi« temporibus . . . quo saepius fieri poterit, ita ut terminum friennii non excédatur, publicare et celebrare dignabitur”.

²⁴ V. ö. az 1635:94. 1647:154. 1655:49. 1659:1. 1681:58. 1715:14. 1723:7. 1791:13. t.-cz. keket. – A régiebb decretumainak az időszakot is megállapították, így: Pünkösdi (1447:45. 1438:13.), Urunk mennybementi (1471:1.), Szent György napja (1498:1. t.-cz.).

²⁵ L. terre vonatkozólag V. László két oklevelét 1457. évből Kovichich, Suppl. ad Vest. Com. II. 130-132.

²⁶ 1647:123. t.-cz. Megújítja az 1655:88. t.-czik.

tása annak, hogy mily idő alatt kelljen az országgyűlést megnyitni. Az ebből eredő visszaélések elhárítása végett, a melyek kivált a kisbirtokú nemesek terhét növelték, az 1492. évi decretum 108. czikke elrendelte, hogy négy napra attól a naptól, a melyre az összehívás történt, az országgyűlést feltétlenül meg kell nyitni. Négy napnál tovább nem szabad várni az elkészetekre és a jelenlevők jogérvényesen határoznak. E rendelkezés szokás útján megtartotta erejét nap iáinkig. Az országgyűlést a király nyitotta meg személyesen vagy megbízottja által. Minthogy az országgyűlések e korszakban még elvileg az összes nemesség gyülekezetei, hosszú tartalmúak nem lehettek, mert az országgyűlésen való megjelenés és ott tartózkodás nagy terhet rótt a kisebb birtokú nemesekre. Ez okból az 1498. évi decretum 1. czikke az országgyűlés tartamát tizenöt napban állapítja meg és csak azokat sújtja büntetéssel, kik tizenöt napon belül eltávoznak. A megyei követküldés végleges kifejlődése után az országgyűlés tartamát is meghosszabbították és az 1649:44. t.-cz már csak azt kívánja, hogy az országgyűlés két hónapnál tovább ne tartson.²⁷

Már ebben a korban történnek intézkedések a tárgyalás szabadságának és a szólásszabadságnak, továbbá az országgyűlésre menés-jövésnek, szóval az országgyűlési tagok immunitásának, mentelmi jogának biztosítására. Az idevonatkozó szabályok ugyan még kezdetlegesek és hézagosságok, de az alapelvek kétségtelenül megvoltak. Az országgyűlés tagjai, a mint Károly Róbert meghívóleveléből látjuk, a királyi *salvus conductus* oltalma alatt állanak és ha maga a király vétene is az ellen, a főpapok által kiközösítéssel (*excommunicatio*) sújtando.²⁸ A cél, melyre a későbbi törvények töreksenek, az, hogy az országgyűlésen mindenki szabadon nyilváníthassa véleményét. Ennek következtében, ha valaki az országgyűlésen a panasztemelőt megtámadja, megsebesíti vagy megöli, *ipso facto* a hűtlenség bűnébe esik, úgyszintén az, a ki az országgyűlésre menőt vagy jövőt bármi-

²⁷ Megújította az 1659:69. r.-cz. V. ö. 1723: 7. t.-cz. 1. §.

²⁸ *Fejér* C. D. VIII. 2. 163-164. Külön *biztosító* levelet adott ki az országgyűlés tagjai részére I. Ferdinand az 1542. évi pozsonyi országgyűlés alkalmával. *Kovachich*, Vest. Com. 658. 1.

képpen megsérti.²⁹ Továbbá, „hogymindenki annál könnyebben szentelhesse magát az egész ország dolgainak”, az 1507: 12. törvényczikk kimondta, hogy az országgyűlés tartama alatt se a királyi kúria bírósága, se a vármegyei törvényszékek, se a szentszékek üléseket ne tartsanak, szóval, hogy a törvénykezés általában szüneteljen. Ez az országgyűlési iuris-tiium, mely fennállott 1848-ig.³⁰

Midőn a személyes megjelenés helyébe a választott nemesek útján való megjelenés lépett (annál inkább, midőn utóbb a megyei követküldés intézménye végképp kifejlődött), méltányosnak látszott, hogy a kiküldöttek bizonyos kárpótlást nyerjenek, hogy költségeiket az otthon maradt birtokos nemesek térítsék meg. Már az 1486. évi decretum elrendelte, hogy minden birtokos nemes birtoka arányában hozzájárulni tartozik a kiküldött nemesek költségeihez, kivételével a főpapkának, báróknak és ama birtokos nemeseknek, kiket a király külön levéllel hív meg az országgyűlésre.³¹ Majd az 1715: 47. t.-czikk határozottan megállapította, hogy az országgyűlési követek *nuncii seu ablegati ad diaetam*) napidíjra (*diurnum*) igényt tarthatnak. A városi követek költségeit a város közpénztára fizette.

Az országgyűlések tárgyalási nyelve, noha a határozatok végleges szövegezése latinul történt, e korban túlnyomólag a magyar volt⁸²

4. §. Az országgyűlés alkatelemei és tárgyalási rendje.

A törvények formája.

A szent korona államszervezet /alaptétele, a *szeret* korona tagjainak teljes egyenjogúsága, egyenlő közjogi szabadsága (*una eademque nobilitas*), míg egyfelől útját állotta annak, hogy nálunk is úgy, mint Angliában a rendi képviselő

²⁰ 1507: 12. t.-cz. 1. §.: Praeterea, si quis forte iauiquiem in irpsia dilaeta veribenamt, vuneraret; vel libertatem dictate turbaret (*quae nota infidelitatis est*), talis personaliter citari potent, ibidemque iudicium de eo fieri vale bit V. ö. HK. I. r. 14. 1563: 76. 1647:114. 1723:7. t.-cz,

²¹ 1655:49. 1723: 29. t.-cz.

²² 1486:64. t.-cz. – L. még az 1647: 134. és az 1715:47. t.-czikkeket.

²³ L. Pozsony város követeinek jelentésit az: 1446. évi ország-gyűlésről *Teleki X.* 185. 1. A mohácsi vész utáni adatokra nézve v. ö.. *Berkesz István.* Rendi országgyűléseinek magyarsága. 1898.

már a XIV. században kifejlődjék, addig másrészt megakadályozta azt is, hogy a magyar országgyűlés szervezete oly határozott és jogilag megállapított rendi jelleget nyerjen, mint azt e korszakban a nyugati államokban találjuk.

Európa nyugatán a hűbéri fejedelmek udvari gyülekezeteit a XIII. század folyamán a rendi jegű országgyűlések váltják fel. A hűbériségnek, mint államszervezeti intézménynek bukásával és a királyi hatalom megszilárdulásával kapcsolatosan az ország lakói a király által egybe-hívott országgyűléseken előbbi jogállásuk, politikai szabadságuk különbözősége szerint rendi testületekre oszlanak és a szerint szervezkednek. Külön főpapi, főúri, nemesi és városi vagy polgári kúriák, rendi testületek keletkeznek, a melyek külön tanácskoznak és határoznak, külön szervezeti szabályokkal bírnak.¹ Angliában is már a XIII. század óta – a mint fentebb előadtuk – a főpapok és a főurak külön tanácskoznak és határoznak a grófságok és a városok küldötteinek előterjesztései, kérelmei és sérelmei felett.²

E nyugati fejlődéssel szemben a magyar országgyűlést e korszakban még 1608-ig alkotó elemeinek jogi egysége, egységesebb szervezete és tagjainak egyenlő jogosultsága jellemzi és különbözteti meg; habár tényleg már a főúri osztálynak, a birtokarisztokraczia tagjainak a köznemesi rendtől való különválása bekövetkezett a nagyobb királyi tanács országgyűlési szereplése alapján.

Az Anjou-házbeli királyok abszolút hatalmi törekvésük következtében az országos gyülekezeteiket mellőzték, ellenben a hűbéri fejedelmek udvari gyülekezeteinek példájára a királyi tanácsba a főpapokon és a királyi főtiszteken kívül (*praelati et barones*) a nagybirtokú, az előkelő nemeseket (*proceres, potiores nobiles*) is meghívták.³ Különösen tették

¹ Unger F., Geschichte ci. deutschen Landstände 1844. Picot G., Histoire des états Généraux 1872. Schaeffner W., Geschichte der Rechtsverfassung Frankreichs II. ik. Waitz Gy., Deutsche Verfassungsgeschichte VI. k. 312. és kv. 1. Ehrenberg H., Der deutsche Reichstag. (U. o. IX. k. 1883. év.) Guizot, Histoire des origines du gouvernement représentatif en Europe. II. k. Schröder, kl. m. 490. és kv. I. Esmein, id. m. 470. és kv. 1. Tezner ír. Technik u. Geist d. ständischmonarchischen Staatsrechts 1901.

² L. e fejezöt 2. §-át.

³ Az Anjouk alatt a főpapok és a királyi főtiszteken kívül, a nagybirtokú főúri elemnek helyfoglalás-a a királyi tanácsban, minden kétségen

ezt akkor, a midőn a legfontosabb állami ügyek elintézése forgott szóban, a minő volt elsősorban a királyok legiszlatív irányú ténykedése, a szabályalkotási jog gyakorlása. Így lépett életbe a kisebb királyi tanács mellett a n a g y o b b k i r á l y i t a n á c s, mint a szabály alkotási jog gyakorlásának egyik tényezője. Az Anjouk az általános jellegű királyi decretumokat (*decretum generale*) rendszerint a nagyobb tanács részvétele mellett (*cum consilio praelatorum, baronum ee procerum*) bocsátották ki.⁴

Midőn Zsigmond uralkodása idején a törvényhozó országgyűlések a magyar alkotmánynak intézményszerű rendes elemévé lesznek, midőn a törvényhozó hatalom önálló államhatalmi ággá fejlődik, a nagyobb királyi tanács az addigi történelmi fejlődése alapján az országgyűlés külön tényezője gyanánt jelentkezik.

A nagyobb királyi tanács azonban egész a mohácsi vészig nemrendi a l a p o n, n e m m i n t r e n d i t e s t ü l e t, nem mint főúri rend alkotja az országgyűlés külön elemét, hanem egyezően az egykori angol nagyobb tanácscsal (*magnum concilium*) k o r m á n y z a t i a l a p o n, mint a végrehajtó hatalom gyakorlásának egyik tényezője vagy szerve.

A király valamint a fontosabb országos ügyek intézésénél, úgy a törvényhozó hatalom gyakorlásánál is e tanácsnak támogatását, közreműködését veszi igénybe. Az országgyűlési (teendők előkészítése, s tárgyalandó javaslatok megvitatása) a királyi tanács feladata. Világosan kitűnik ez az alkotmányjogi felfogás az 1495. évi decretum 25. cikkének rendelkezéseiből. Minthogy az országgyűlési tárgyalások menetét nagyon késleltette az, hogy a nagyobb királyi tanács is csak akkor kezdte meg működését, mikor az országgyűlés

ikívül áll. Szerintem ennek a fejlődésnek kiindulási alapja nyugati eredetű és a hűbéres fejedelmek udvari gyűlekezeteiben keresendő. Udvari gyűlekezetenek mondja a nagyobb királyi tanácsot már Nagy Lajos (1348. év. Dipl. Eml. az Anjou-korból. II. 303.), majd Zsigmond (1426. év *Fejér* C. D. X. 6. 812.). A főúri elemnek a királyi tanácsba való bevonásával függ össze, hogy a nemesek házai Budán adómentesek voltak. 1495: 105. t.-cz. – A nagyobb királyi tanácsról tüzetesen értekezik *Schiller* B.” id. m. 30. és kv. l.

⁴ De azért a királynak szabály alkotási joga, nem volt a nagyobb tanács részvételéhez kötve, a minthogy erről számos esetben nincs is említés éve. L. pl. az erdélyi nemesekre vonatkozó 1366. évi *generale decretum*-ot. *Fejér* C. D. IX. 3. 552-558.

már együtt volt, az idézett törvény elrendelte, hogy midőn a király országgyűlést akar tartani, hívja össze előbb a főpapokat, bárókat és a többi tanácsosait, közölje velük azokat a fontos ügyeket, a melyek tárgyában az országgyűlésen határozatot kíván hozatni. „A főpapok, bárók és a Felség tanácsosai pedig megértvén ő Felsége szándékát, tanácskozzanak és határozzanak az elébük terjesztett ügyek felett: ha pedig valami meghasonlás támadna közöttük, a királyi főajtónállór-nester csendet parancsolván,⁵ szedje össze a szavazatokat, hogy ilyképpen a bölcsőbb, okosabb, józanabb rész véleménye alapján egyességre és egyetértésre jussanak és hogy az országgyűlés mihamarább bevégeztesse s a fennforgó ügyek gyorsan elintéztessenek.”

Ehhez képest a nagyobb királyi tanács a törvényhozás előkészítő és irányító közege volt. Előzetesen tanácskozott és határozott az országgyűlési ügyek felett. Annál szükségesebb és érthetőbb volt ez az eljárás, mivel az országgyűlés mint az összes nemesség gyülekezete a törvényjavaslatok behatóbb megvitatására, valamint azoknak érett és megfontolt tárgyalására nem volt alkalmas.⁶

A nagyobb királyi tanács, a mely természetesen a tulajdonképpeni vagy kisebb tanácsot is magába foglalta, sohasem bírt határozott szervezettel, nem képezett tagjai tekintetében zárt testületet, nem volt alkotmányyszerűen megállapított hatásköre sem. Mint az országgyűlés külön alkotó eleme a kisebb tanács tagjain kívül azon nagybirtokú nemesekből állott, a kiknek megjelenésére a király különös súlyt helyezvén, személyükre szóló meghívót küldött. Minthogy a sze-

⁵ A főajtónálló e nagyfontosságú és a (szavazatok »mérlegelése« következtében nagy diskreczionális hatalommal egybekötött elnöki tisztséget mint főudvarmester viselte, a ki később is a királyi ítélőszéknek tagja. (Quadrans partitu-m III. 6.: magister curiae regiae, qui olim imagister janitorum dicitur.) – Ha két udvarmester volt, csak az egyik viselte a fő aj tón állói ezimet és a királyi kiváltságlevelek záradékai csak art említik. V. ö. *Hajnik*, id. m. 47. 1.

⁶ A nagyobb tanács az országgyűlésen, már Zsigmond óta, külön tanácskozoit. *Katona*. Mist. Grit. XII. 641. 1434. év. Pozsony város követinek jelentése az 1446 évi országgyűlésről. *Teleki*, X, 183-185. A főurak külön tanácskozását bizonyítja az 1492. évi dec return záradék áinak 5. §«a és az 1518. évi Szent György napjára hirdetett országgyűlés története *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. II. 398. és kv. 1.

mélyes meghívó küldése a király tetszésétől függött, a királyi tanácsban való részvétel sem volt örökletes jellegű; kezdetben nincs is a nagyobb királyi tanácsban részvevőknek külön címe, megjelölése, hanem az oklevelek csak általában előkelőknek, nagyobb birtokú nemeseknek (*proceres, potiores nobiles*) nevezik őket.⁷ Később azonban már azokat is, a kik személyes meghívás alapján vesznek részt a királyi tanácsban, a tulajdonképpeni tanácstagok címzésének megfelelően szintén báróknak és pedig megkülönböztetésül a hivataluknál fogva báróktól: címzetes báróknak (*barones solo nomine, barones naturales*),⁸ majd tanácsosoknak (*consiliarii*) nevezték.⁹

A Habsburgház trónra jutásával a nagyobb királyi tanácsnak kormányzati jelentősége, tanácsi minősége és jellege csakhamar elenyészik. Sem. I. Ferdinánd, sem utódai a nagyobb királyi tanácsot a kormányzati teendők intézése végett nem hívják többé össze.¹⁰ Ellenben megmaradt és mindinkább előtérbe lépett az egykori nagyobb királyi tanácsnak törvényhozói jelentősége és működése, hogy annak alapján az örökös főrendiség kifejlődésével kapcsolatosan a f e l s ő t á b l á n a k vagy a főrendűek gyülekezetének, mint az országgyűlés különálló alkatrészének, létet adjon.

A nagyobb királyi tanács tagjainak, az egyházi és világi főuraknak az országgyűlésre való személyes meghívása és

⁷ A legvilágosabban tanúsítja ezt az 1486. évi decretum 64. cikke, mely a személyesen meghívott főuraikat egyszerűen „egyéb birtokosok”-nak nevezi: *Demptis tarnen illis dominis praelatis, baronibus, caeterisque possessoriatibus, qui tempore congregationis, ad rogam majestatem nominatim et personaliter per literas voaalbuntur.*

⁸ L. e könyv III. fej. 2. §-át.

⁹ A nagyobb Hrályi tanácsnak általán használt és *egyedül biztos megjelölése* a XVI. század közepéig: *consilium vei conventus praelatorum, baronum et procerum.* E megjelölésnél a „proceres” szó mindenkor a nagybirtokúak alapján meghívott főurakat jelzi, szemben a méltóságuk Apján résztvevő főpapokkal (*praekti*) és a királyi főtiszteikkel (*Ibarones*). (Lásd *Kovachich* ellenkező téves felfogását: *Suppl. ad Vest. Com. I. 67.*) Minden más megjelölés bizonytalan oly irányban, vajjon az a nagyobb, vagy a kisebb, a tulajdonképpeni királyi tanácsra vonatkozik? Haibáir kétségtelien, hogy a XV. században már a „*consiliaum praelatorum et baronum*” a nagyobb tanácsot jelzi. (L. & különböző kifejezések összeállítását *Schiller B., id. m. 66. 1. jegyzet.*)

¹⁰ L. a következő V. fej. 1. §-át.

megjelenése a mohácsi veszedelem után is megmaradt,¹¹ valamint megmaradt az a régi szokás is, hogy a némelyesen meghívottak külön tanácskoznak és határoznak. Ez alapon már I. Ferdinánd korában a főpapok, az igazi bárók, valamint a személyesen meghívott főurak a nádor elnöklete alatt külön határozó és tanácskozó testületté alakulnak, szemben a képviselő útján megjelent köznemességgel, a vármegyék és a városok követeivel.¹² Ehhez képest a felső táblának kialakulása és ezzel kapcsolatosan az országgyűlésnek két alkatrészt szakadása, tényleg már a XVI. század folyamán megtörtént, habár csak az 1608. k. u. 1. t.-cikk által nyert jogi szentesítést.

Ugyancsak a XVI. század folyamán és különösen annak második felében öltött nagyobb mérveket a grófi és bárói ezímnél, mint örökös főrendi avagy főnemesi címnek adományozása.

Innentől kezdve a nagybirtokú főurak már főnemesi cím birtokában vannak. S így azokon kívül, akik méltóságuk vagy hivataluknál fogva tagjai a felső táblának, csak azok kapnak ide személyes meghívót, akiknek örökös főnemesi (grófi vagy bárói) címük van és akiket most már kizárólag neveznek főuraknak, magnásoknak (*magnates*).¹³

A nagyobb királyi tanácson kívül, amelyben az arisztokraczia foglalt helyet, az országgyűlés többi elemei külön-külön tanácskozó és határozó gyűlekezetekre vagy testületekre nem oszlanak, hanem együtt maradnak egy nagy testben, nem különülnek el jogilag, hanem csak azoknak az érdekeknek szempontjából, amelyeket képviselnek.

Az országgyűlés a másik nagyobb gyűlekezetének, a későbbi alsó táblának törzse, főalkáteleme a köz-

¹¹ Főuraknak küldött meghívóleveleket Iközöl 1452. évből *Kovachich Viest. Com.* 656-657. 660. I. Majd 1580. évből *Fraknoi*, Magyar Országgy. Emi. VII. 28-29.

¹² Bizonyítják ezt a Magyar Országgyűlési Emlékekben: közölt okleveleik. A főurak külön készítenek a királyhoz felterjesztéseket. (Lásd pl. I. 519. II. 563. IV. 546-552.); külön választ kapnak (I. 530.); az alsó táblával üzeneteiket váltanak (IV. 405. és kv. 1.); nádorválasztásánál külön szavaznak (III. 468.).

¹³ Ennek megfelelően az 1608. k. u. 1. t.-cikk a felső táblát „coetus et convontus praelatorum, baronum et magnaturrisnak nevezi.

nemesség volt, mely – a mint már fentebb előadtuk – hosszabb-rövidebb ideig tartó kivételektől eltekintve 1526-ig fejenkint, azontúl pedig tényleg már csak képviselet útján jelent meg, a mely tényleges állapot 1608. évben nyert jogi szentesítést.

A nemességen kívül az országgyűlésen megjelentek a szabad királyi városok küldöttei is. Az első nyom erre nézve már az 1397. évi országgyűlésen mutatkozik, de jelen vannak az 1402. évi országgyűlésen is, midőn Zsigmond az Albert osztrák herczeggel kötött trónöröklési szerződést megerősítette. Állandónak tekinthető az országgyűlésen való részvételük az 1405. évi *decretum minus* óta.¹⁴ A szent korona tanának kifejlődésével mindenik szab. kir. város egy-egy nemes személy; mint ilyenek, a szent korona tagságának jogán résztvesznek a törvényhozásban az országgyűlésen is. A városi követek nem alkottak külön rendi testületet, mivel nem külön rendnek, nem a városi polgároknak képviselői, hanem képviselői a nemesekkel egyenlő rangú városoknak, mint egészeknek, együtt tanácskoznak és határoznak a személyesen vagy követek útján megjelent nemességgel.¹⁵ A követek küldésére maga a város, mint jogi személy, mint a polgárok összessége volt jogosítva. A királyi meghívó levelek a városi közönséghez, mint testülethez voltak intézve, azzal a meghagyással, hogy maguk közül egy-két követet küldjenek teljes meghatalmazással.

A városi követek igazolásul kezdetben a város pecsétjét, később a városi pecsét alatt kiállított megbízólevelet vitték magukkal.¹⁹ Eleinte és igen sokáig, még az 1608. k. u. 1. t.-cz. szerint is, minden egyes városnak külön szavazata volt; később azonban, midőn királyaink mind több és több községet szólítottak fel követek küldésére és emeltek szabad királyi városokká, a megyék ez ellen állást foglaltak, nehogy

¹⁴ A városok országgyűlési részvételének legrégebb emlékei: 1397 év. Magy. Tört. Tár. 191. és kv. 1. 1402. év. *Fejér*, C. D. X. 4. 136. 1432. év, *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. I. 340.

¹⁵ Saját érdekeik megvédése céljából azonban olykor külön is tanácskoznak és kérvényezhetik az országgyűléshez. L. pl. a szabad királyi városok követeinek kérvényét az országgyűléshez 1552. évből. *Fraknói*, Magyar Orsz. Eml. III. 355-357.

¹⁶ L. pl. Sopron megbízólevelét 1545. évből Magy. Orsz. Eml. II. 645.

a városok politikai súlya a nemesség rovására emelkedjék és keresztülvitték, hogy a városok követeinek együttesen csak egy szavazatuk, ú. n. *curiale votum-uk* legyen.

Az országgyűlésnek további elemét az erdélyi részek, valamint Horvátország és Szlavónia küldöttei alkották. Az erdélyi három „nemzet”: a magyarok, *s z é k e l y e k* és *s z á s z o k* részvéteieről az országgyűléseken Zsigmond óta vannak megbízhatóbb tudósításaink. A magyar földnek úgy kormányzati, mint birtokjogi szervezete teljesen azonos volt a tulajdonképpeni Magyarország politikai és birtokszervezetével. Ehhez képest az erdélyi nemesek egykoron épp úgy személyesen vettek részt az országgyűlésen, miként az ország többi részeiben lakók;¹⁷ de már Zsigmond idejében és utána nevezetes változás állott be, a mennyiben már csak a főpapok és a főurak jelennek meg személyesen, ellenben a nemesek nem hivattak meg megyénként, még kevésbé fejenként, hanem csak általánosságban, és a hét megye együttesen tartott közgyűlésből küldött megbízottakat, *o r á t o r o k a t*, a kik képviseljék az erdélyi részek érdekeit. Ugyancsak ilyképpen küldött orátorokat a *s z á s z o k* egyeteme, valamint a *s z é k e l y s é g*: is, habár ez utóbbira biztos adataink nincsenek.¹⁸

Szlavónia, a mely részben a mai Horvátország területét is magában foglalta, majd megyénként, majd később Horvát és Dalmátországgal együttesen közgyűléséből küldötte követeit, 3, kiket szintén orátoroknak (*solemnnes oratores*) neveztek.¹⁹

Az országgyűlési tárgyalások módjára és menetére nézve felette hiányosak az adataink. Kétségtelen azonban, hogy már a vegyesházbeli királyok korában szokásosak voltak, *n*

¹⁷ Bizonyítja ezt, hogy Károly Róbert 1318. évi meghívólevelét az erdélyi részekben is kihirdették. *Fejér*, C. D. VIII. 2. 169. és tfcv. 1.

¹⁸ L. *áz* erdélyi megyékre nézve *Kemény*, Árpádia III. 9-24. 1.: a szászok egyetemére nézve *Bedeus*, Die Verfassung a Grossfürstenthums Siebenbürgen. 1844. év 22-25. I.

¹⁹ Külön meghívó Kőrösmegye részére 1468. és 1473. évből. *Kovachich*, Vest. Com. 377. és 393. 1. Az 1505. évi országgyűlésen Pozsega, Valkó és Orbász követei vesznek részt. *Kovachich*, Suppl. II. 333-336. Szlavónia közgyűléséből küldjön követeket, 1499. év. *Kovachich*, Vest. Com. 434. 1. 1521 év. Suppl. ad Vest. Com. II. 519. A későbbi adatok: lásd *Fraknoi*, Magyar Orsz. Eml. I-X. k

királyi előterjesztések, a királyi *propositio-k*. Erről tanúskodik Zsigmond királynak 1433. évi *Banderiale Regestrum-a*, melyet ő előzetesen megküldött a megyéknek, hogy követeket utasíthassák. Ugyanerről tanúskodik a fentebb ismertetett 1495. évi decretum 25. cikke, nemkülönben a Hármaskönyv II. részének – hasonlóan már ismertetett – 3. címe, mely a törvényalkotás módozatairól szól. A Habsburgok korában is majd a király terjesztett javaslatot az országgyűlés elé, mely azt tárgyalás alá vette: és pedig előbb a főurak gyűlekezete, a felső tábla, azután a többi nemesek, a későbbi alsó tábla; majd az országgyűlés formulázta a javaslatait kérelem alakjában – és pedig vagy tanácsban együtt levő főurak, v. az egyéb nemesek kezdeményezése alapján – és terjesztette azokat jóváhagyás végett a király elé.²⁰ Az országgyűlésnek kezdeményezési jogán alapszik az országos sérelmek (*gravamina*) előterjesztésére való joga. Az országgyűlés tagjainak jogában állott az előforduló törvényszegéseket előadni és azok orvoslása végett kérelem formájában indítványokat tenni. A sérelmek előterjesztése és tárgyalása mind nagyobb jelentőségű intézménynyé vált és az országos sérelmek megszüntetését az országgyűlés főfontosságú feladatának tekintették, mely gyakran újabb törvények alkotása útján történt.²¹

Határozat hozatalánál, úgy az egyházi és világi főurak gyűlekezetében, mint magán az országgyűlésen, kezdetben a szavazatokat nem olvasták, hanem mérlegelték. Világosan tanúsítja ezt az 1495. évi decretum 25. cikke, a mely szerint a nagyobb királyi tanácsban a főajtónállómester mindenkinek szavazatát egyenkint kikérte ugyan, de azért a józanabb rész (*sanior pars*) véleménye döntött. A *sanior pars* volt a *maior pars*: Werbőczy tanítása szerint az, a melyhez a méltóságra és tudományra nézve előkelőbbek tartoztak.²² Az

²⁰L. az erre vonatkozó adatokat: *Fraknoi Magy. Országgy. Eml.*

I-X. k.

²¹1659: 1. t.-cz.: Quod gravamina . . . in diaeta primitus intra spatium sex mensium publicanda, penitus tolet. Gravamina aiutem universal un statum et ordinum regni . . . sub eadem diaeta tolet et effectuabit. V. ö. 1563:33.; 1715:14.; 1723:7. t.-cz. – A sérelmek és a királyi propositiok viszonyáról lásd *Beöthy A., A magyar államiság fejlődése II. k.*

²²Hármaskönyv III. r. 2. ez. 8. §.

1608. k. u. 1. t.-cikk szintén az egyénenkinti szavazást tekinti irányadónak, de azért az országgyűlésen résztvevő különböző elemek szavazatának megállapítása és összeszámítása sem ebben a törvénycikkben, sem később nem lett törvényhozás útján világosan szabályozva, a mi állandó viszálykodás magvát képezte.²³

A megyei követek nem határozhattak és nem szavazhattak tetszésük szerint, minthogy küldöik utasításához voltak kötve. Ennyiben a szent korona államszervezetének az a régi alapelve, hogy a szent korona tagjai egyenlők és hogy minden tagja a szent koronának egyenlően részes a közhatalom gyakorlásában, a XVI. századon túl, a megyei követküldés korában is érvényesült. A megyei közgyűlés előzetesen határozott minden fontosabb ügyben, úgy, hogy a megyei követek csak a megyei nemességnek akarátát tolmácsolják az országgyűlésen és annak szavazatát juttatják érvényre. Ugyanezért a követeknek előre tájékozva kellett lenniök, minő állást foglaljanak a fontosabb kérdésekben,²⁴ és ha a megyék előre nem utasíthatták őket, utólag kérték azt ki. Jobbadán az utasítási rendszerrel függ össze, hogy a megyei és városi követek jelentéseket, tudósításokat szoktak küldeni megbízóiknak.²⁵

Az országgyűlésen megalkotott törvények külső formája tekintetében már ebben a korszakban jelentkezik az a gyakorlat, a mely állandóan fenmaradt nálunk egészen 1848-ig.²⁶ Az ugyanazon országgyűlésen különböző ügyekben hozott határozatokat nem adták ki külön-külön, hanem összefoglalták egy egységes decretumba, a melyet a király szentesítésképpen bevezetéssel és befejező záradékkal látott el. A decretum, mely cikkekre (*articuli*) oszlott és a melynek végleges szövegezése a királyi ítélmestereknek volt a feladata, ilyképpen ünnepélyes királyi kiváltságlevél alakjá-

²³ L. erre nézve *Podharczky*, Magyarország karainak és rendéinek szavazati joga a közgyűlésen 1847. *Kérészy Zoltán*, Rendi országgyűléseink tanácskozási módja. 1906.

²⁴ L. pl. Sáros vármegye utasítását 1547. évből. Magyar Oraz. Emi. III. 129-130.

²⁵ Pozsony város követeinek jelentését már 1446. évből ismerjük. *Teleki*, X. 183-185. A XVI. századból nagyobb számmal a Magyar Orsz. Emlékeikben, pl. III. 288-293. 352-354.

²⁶ L. az 1848:4. t.-cz. 2. §.-át.

ban jelent meg. Az ekként kiállított decretumot az országgyűlésen kihirdették, továbbá megküldték a vármegyéknek²⁷ és később a városoknak, sőt szokás szerint azoknak az egyházi és világi főuraknak is, a kik az országgyűlésre meghívót kaptak. A megyéknek való megküldés azonban a törvény joghatálybalépéséhez okvetlenül nem kívántatott meg; ellenben szükségképpen megkívántatott, hogy a király a decretumot megpecsételtesse és az országgyűlésen kihirdesse.²⁸ A megpecsételés ebben a korban a szentesítésnek lényeges eleme volt. Mutatja ezt *Werbőczy* Hármaskönyvének sorsa. Úgy az országgyűlés, mint a király elfogadta, a király el is látta szentesítési záradékkal; de mivel a királyi pecsét ráfüggesztése elmaradt, nem válhatott törvénnyé,²⁹ hanem irodalmi munka, jogkönyv maradt, melyet a szokásnak kellett kötelező erőre emelnie.

Minthogy az országgyűlésen hozott határozatokat utólag a király emberei formulázták, már a Jagellok korában is megtörtént, hogy a meghozott határozatokon változtatást eszközöltek. Még inkább előfordult ez a Habsburgok korában a midőn a törvényeknek az országgyűlésen való kihirdetése elmaradt és a promulgatio a király által szentesített példányoknak a vármegyék részére való megküldése által történt.³⁰ Erre vezetendő vissza, hogy Rudolf már az 1604. évi decretumba egészen új cikket igtatott be. Ezeknek a visszaéléseknek megakadályozása végett az 1618:28. t.-cz. kimondotta, hogy az országgyűlés végzéseihöz, ä melyeket κ rendek ő felsége elé megerősítés végett felterjesztettek vagy terjesztenek semmit hozzá ne adjanak, sem pedig belőlük

²⁷ L. az 1459:30. *Ucz.* (*Kovachich*, SyHoge, 171. 1.) 1471:31. *Ucz.* princ. 1475:1. t.-cz. (*Kovachich*, Sylloge 221. 1.) 1514:63. t.-cz. és *Werbőczy* előszava.

²⁸ A királyi aláírás a Habsburgok alatt vált szokássá, de azért a megpecsételés tovább is megkívántatott. L. pl. 1550: 11. t.-cikket.

²⁹ Ezt *Werbőczy* maga mondja; midőn munkájának kiadását indokolja: „dempta dumtaxat sigillo appensione”.

³⁰ A törvények szentesítésére és kihirdetésére nézve l. tüzetesebben: *Joó Gy.*, A magyar törvény fogalma és jogi természetűje 1908-10. *Csekey István*. A magyar jogelmélet története irott eredetijéről 1916. Ugyanez németül: Über das haindelschriftliche Original der ungarischen Pragmatischen Sanction. Különleny, az Archiv des öffentlichen Rechts XXXVI. évf. aból. Tübingen 1916.

semmit el ne vegyenek. Az 1606. évi bécsi békekötés 1. cikke pedig a király által egyoldalúlag betoldott 1604:22. t.-cikket hatályon kívül helyezte.³¹

A vegyesházbeli királyok korában a rendes királyi végzetményektől megkülönböztették az o r s z á g o s d e c r e t u m o k a t (*décréta regni*), a melyek alatt értették a koronázási hitlevelet pótló, illetőleg Habsburg-házbeli királyaink alatt koronázási hitlevéllé átformálódott választási szerződéseket, a minők voltak Lengyelországban a *pacta conventa*, Németországban a *capitulatio-k*. Ezeket az országos decretumokat ugyanolyan formában adták ki, mint a többi királyi decretumokat, de a nemzet azoknak nagyobb erőt tulajdonított olyképpen, hogy az azokban foglaltakat, mint alkotmánybiztosító rendelkezéseket, a király különösen is köteles megtartani.

5. §. A magyar jog kodifikációjának első kísérletei

(*A Decretum Május, a Tripertitum és a Corpus Juris Hungarici.*)

A szokásjog ingatag és határozatlan voltánál fogva már a XV. század első felében élénken érezték a kodifikációnak, a jogviszonyok törvényhozási rendezésének szükségességét. Már Albert király 1439. évi decretutrnáibajn megígérte, hogy az ország régi törvényeit, szokásait s az országlakosok minden jogát a főpapok, bárók és nemesek tanácsával helyre fogja hozni, kipótolni és megjavítani és addig is, a míg ez megtörténhetik, az ártalmas újításokat el fogja törölni és kiirtani.¹

Vájjon ezen Ígéret alapján hozzáfogtak-e 1439. évben a kodifikáczióális munkálatokhoz, nem tudjuk; de annyi kétségtelen, hogy eredménye e rendelkezéseknek és ígéreteknek nem lett. Mátyás király érdeme és dicsősége, hogy a magyar jog kodifikációját először megkísérlette az 1486. évben

³¹ Az 1599. és 1600. évi országgyűlés-ok határozatának módosítására vonatkozó vitákról: *Fraknói*, Magy. Orszgy. Emi. IX. k.

³² W39: 1. t.=cz. „Astiquas leges et consuctudines huius regni et libertes ragnicolarwn . . . praelatorum et baronum ac regni nobiliuan consilio . . . reducemus; Tedintegrabinms, reform abinuts . . .”; 4. t.-cz.: „No vitat es et noervae connue ki dines introduetae .aboleaatur et destruantur”.

kiadott decretuma által, mely általán mint az ő nagyobb decretuma, mint a *Decretum Majus*² ismeretes.

Vives János tudósítása nyomán általánossá vált az a vélemény, hogy Mátyás eleinte római jogi alapon akarta a magyar jogot reformálni, vagy még inkább a római jog recepcziója útján – a mely ez időtájt a szomszédos német birodalomban mind nagyobb mérvet öltött, – egészen új jogrendet akart létesíteni; de ettől a szándéktól elállott, mert belátta, hogy a magyar jog reformálása ezen az úton nem sikerülhet.¹⁵ Szerintünk csak annyi kétségtelen, hogy az ő kodifikáczió kísérlete, a *Decretum Május*, habár alakilag és tartalmilag újításra törekszik, mindazáltal a hazai jogviszonyokat veszi alapul, azokat fejleszti vagy módosítja, úgy, hogy egyáltalán nem tekinthető a római jog recepcziójának. A *Decretum Május* forrásai az előbbi királyok decretumái és a hazai szokásjog.

A *Decretum Május* alakilag annyiban törekszik újításra, a mennyiben az addig uralkodó szokásjog, a *consuetudo regni* helyébe az „írott jogot” (*ius scriptum, lex*) akarta léptetni és ezzel a törvények uralmát akarta meghonosítani a változó szokásjoggal szemben. Bevezetésében és befejezésében kifejezetten azt mondja a király, hogy e decretum írott jog gyanánt tekintendő és mint ilyen, örök érvényű.⁴ Tartalmát tekintve, szintén nem elégszik meg a régi szokásjog!

² Decretum in iis oonditum, vultgo *május* vocatum. *Kovachich*, Suppl., ad Vest. Com. II. 253. és kv. 1.

³ De causis eorruptarum artium VII. k.: In coanitaitu Beatricis . . . vel nerunt jure consult! aliquot, qui ibarbarum, ut ipsi dioebant, morem magno vultus et isuperciliorum fastidio .aspemati homines, quod princeps et comites babérént pro sapiantibus, facile perfecerunt, ut homines rudes ac simplices illorum se sapientiae concrederent. Coeperunt illi formulas praeserk bere, quibus esset petendum, quibus respondendum atque excipiendum . . . Brevi tempore, ubd nulke prius craint lites, omnia vidisses, ferrvere iitibus controversiis, petitixnibus, exceptionibus . . . Quod malum tantum, et tarn subitum, quodque late invasisset plurimos, quum anion advertissent homines prudem tiorcs, ad regem res est delata, qui re percognita jureconsultos illos continuo regni finiibus jussit excedere, et omnia in prLstinum morem revocari.

⁴ Praef. 13. §: „... In sebscripta capitula et .articulas pro legibus et jure seripto perpetuo duraturos et observandos . . . concordavimus”. Concl. 2. §: „Quos articulas . . . pro perpetuo regni deceto et statu to ac pro le-;4e et iure seripto tenendos et duraturos . . . sancimus”.

tételeknek egyöntetű összegyűjtésével, hanem újabb szabályokat is létesít; a régi elavult jogintézményeket részben elejti, részben gyökeresen átalakítja. De újításaiban is a hazánkban akkor fennállott tényleges viszonyokból és jogintézményekből indult ki és így újításait a hazai jogtalaj alából és nem az idegenéből meríti.

Valamint már II. Endre az aranybullát, Nagy Lajos az 1351. évi decretumot, úgy Mátyás a *Decretum Majus-t* örök érvényű záradékkal (*clausula perpetuae sanctionis*) látta el. Arra akarta kötelezni úgy a nemzetet, mint utódait, hogy a decretumnak rendelkezéseit meg ne változtassák.⁵ E tilalom arról tanúskodik, hogy nálunk még ebben az időben sem vert teljesen gyökeret a törvénynek magasabb ethikai felfogása, kötelező erejük maradandóságának tudata. Nem is volt a tilalomnak gyakorlati eredménye, mert nem sokára Mátyás halála után II. Ulászlónak 1492. évben kiadott, szintén úgynevezett nagyobb decretuma alakilag, sőt részben tartalmilag is, a *Decretum Majus-t* hatályon kívül helyezte.

A *Decretum Majus* nagy jelentőségéről tanúskodik, hogy a törvény még Mátyás életében kétszer jelent meg nyomtatásban. Az egyik kiadás Lipcsében készült 1488. évben; a másik a hely és az év megjelölése nélkül, valószínűleg Krakkóban látott napvilágot.⁶

Mátyás kodifikációs kísérlete azonban nem volt kielégítő, mert nem terjeszkedett ki a jogélet minden intézményére, hanem jóformán csak az alaki jog (perjog) tüzetesebb szabályozásával foglalkozott s ezen téren több nevezetes újítást eszközölt, mint pl. a baj vívásnak a rendes peres eljárásból való kiküszöbölését.

II. Ulászló uralkodása alatt mindjobban érezték a jog bizonytalanságából eredő bajokat, a melyek onnan eredtek, hogy az érvényben levő jog nem volt rendszeresen valamely törvénykönyvben összefoglalva, hanem a különböző korból

⁵ L. a Concl. 2. §-at.

⁶ Borovszky S., Jelentős egy bibliographiai felfedezésről. (Akad. Ért. 1898. évf. 339-342. 1.) *Horváth htvân*, I. Mátyás 1849-iki törvények három régi nyomtatványáról. (Tudományos gyűjtemény. II. 25-36. 1.)

eredő királyi decretumokban és még inkább a szokásban lap-pangott.⁷

A szokásjog terén mutatkozó bizonytalanság megszüntetése végett már az 1498. évi decretum 6. czikke elrendelte a régi szokásoknak írásba foglalását és királyi jóváhagyását, hogy azok szerint lehessen ítélni.⁸ E munkálattal két jogtudós volt megbízandó; az egyiket az országgyűlés jelölte ki Ádám ítélmester személyében, a másiknak kijelölését a királyra bízta. A kívánt munkát azonban nem jött létre, miért is az 1500. évi decretum ia királyi törvényszék és a királyi kisebb tanács tagjainiak (*iuvati assessor es et consitiarii*) tette kötelességévé, hogy az ország szokásait és jogait, a melyekre a bíróságokban hivatkozás szokott történni, kifejtsék és összeírják.⁹ Ez az újabb megbízatás sem vezetett eredményre, de ezután már bizonyos fordulat állott be, ia mi bizonyára *Werböczy* megbízatásában találja megfejtését, mert az 1504. és az 1507. évi országgyűlés már nem követeli többé a s z o k á s j o g i s z a b á l y o k ö s s z e g y ű j t é s é t é s | r e i n d s z e r b e f o g l a l á s á t, hanem elrendeli, hogy „a királyi felség az ő összes decretumait és határozatait, a melyek különböző részekben vannak szétszórva, végre már egy egyetlen decretum alakjába öntéssé”.¹⁰

A királyi decretumoknak egybegyűjtése azonban – úgy látszik – nem történt meg, mert egy ilyen egységes decretum létezéséről teljesen megbízható adatok nem tanúskodnak,¹¹ hanem elvégre létrejött az a munkát, a melyet az

⁷L. II. Ulásztónak & H álmoskönyvet megerősítő levetet,

⁸1. §: *Corusuetudines antiquae conseribantur et si quae videbimtur Rcc gke Maies-tati ac dominis iudicibus rationtabiles et legititmae, non âtm-sivae nee ir.rationalbiles, secundum eadem iudicetur.*

⁹1550: 10. t.cz. 5. §. *Idem iurati eieoti . . . consuetudines et iura regni explanare et consoribi facere ad futurasque conventiones regnicolarum generales . . . exhibere et praesentare teneantur.*

¹⁰1504: 31. t.^cz.: *Regiae Maiestas omnia décréta sua et statuta in diversas pa.rtes hactenus posit a in unam fonnám decreti iam redígi facial Ugyanígy 1507:20. t.-cz. Már *Fraknői* helyesen emelte ki, hogy *Werböczy* 1504. év előtt ikapta a úcirályi megbízást. (*Werböczy* István életrajza 1899. év 59-60. 1.)*

¹¹Reindl Jánosnak, I. Miksa ügynökének, 1509. szept. elsején kelt jelentése arra enged következtetni, hogy az 1504. és 1507. évi decretum által kívánt compilatio csakugyan elkészült és azt Bakócz Tamás esztergomi

1498. és 1500. évi országgyűlések sürgettek: az érvényben levő szokásjognak rendszeres egybefoglalással. *Werbőczy István* királyi ítélmester, királyi megbízás alapján elkészítette nagyhirű munkáját és azt „*Tripartitum opus juris consuetudinarii inclityi regni Hungariae*” cím alatt, az 1514. évi országgyűlésnek bemutatta.

Az országgyűlés *Werbőczy* munkájának, a *Tripartitum*-nak megvizsgálására 10 tagú bizottságot küldött ki, mely azt az ország törvényeivel és jóváhagyott szokásaival megegyezőnek találván, a rendek törvénycikkbe iktatva kéri a királyt, hogy „az országnak írásba foglalt jogát azonnal olvastassa fel, erősítse meg és pecsétjével ellátván, az ország egyes vármegyéinek küldje meg”.¹² A király meg is erősítette *Werbőczy* munkáját, megerősítő levélbe foglalta,¹³ de nem pecsételtette meg és nem is küldte a megyéknek királyi decretumképpen, a mint azt megerősítőlevelében megígérte volt.

A Hármaskönyv szentesítése, törvénykönyvvé válása, ilyképpen a *végső* stádiumban fennakadt. Hogy mi volt ennek oka, nem tudjuk, *Werbőczy* úgy adja elő,¹⁴ hogy a terjedelmes műnek ötven példányban való lemásolása sok időt vett igénybe, időközben a királynak el kellett utaznia Budáról, a mikor pedig hónapok múltán ismét visszatért, számos sürgős ügy foglalta le figyelmét és azután hirtelenül meghalt. Valószínű azonban, hogy *Werbőczy* munkájának törvényerőre emelkedését a főurak akadályozták meg és pedig azért, mert a munka demokratikus iránya a főurak és a köznemesek jogegyenlőségének, a nemesi rend egységének érvényre emelésére törekedett.

Werbőczy munkáját 1517-ben Bécsben kinyomatta,¹⁵

érsék Rómában meg akarta erősíteni. (L. ennék az álláspontnak tüzetes kifejtését *Schiller B.*, *A magyarok decretuma Rómában*. Jogállam 1910. évf. 270. és kv. 1.) Ennék a feltevésnek azonban ellentmond egyrészt az a fontos körülmény, hogy egy ilyen egységes decretum létezéséről semmi egyéb történeti adat nem maradt ránk; másrészt, hogy az 1514: 53. és az 1525: 32. t.-cikkek újból sürgetik a decretumok egybegyűjtését.

¹² 1514: 63. t.-cz.

¹³L. a megerősítőlevelet a Hármaskönyv első bécsi kiadásában a szöveg előtt.

¹⁴L. az ő előszavát a Hármaskönyv elején.

¹⁵A *Werbőczy* által rendezett kiadást *Syngrenius János* nyomdájában nyomták. Nevezetes kiadás még a *Sambucus Jánosé* 1581. évből, mert ek-

„hogy az annyi igyekezettel és virrasztással készített munka feledésbe ne merüljön”. Ennek következtében csakhamar országszerte elterjedt és a bíróságok mindenütt alkalmazni kezdték annál is inkább, mert az 1518. évi (bácsi) decretum megparancsolta a megyéknek, „hogy a már részükre megküldött írott jog szerint ítélkezzenek”.¹⁶

A Hármaskönyv nem tekinthető törvénykönyvnek, hanem csupán jogkönyvnek, a minő a nyugati államokban számos keletkezett a XIII. és XIV. század folyamán.¹⁷ De habár formai érvénye nem is volt, anyagilag mégis kötelező érvényre emelkedett a gyakorlat, a szokás útján, a mennyiben nemcsak a bíróságok vették irányadóul, hanem minthogy a további kodifikációs kísérletek nem sikerültek, az országgyűlések és királyi decretumok is számos alkalommal hivatkoztak a Hármaskönyvben foglalt egyes jogtételekre, a melyek e hivatkozás következtében törvény erejére emelkedtek.¹⁸

Noha a Hármaskönyv törvénynek készült, *Werbőczy* szem előtt tartotta azt is, hogy honfitársait a jogban oktassa. Felvett sok olyan anyagot, a mely inkább tankönyvbe, semmint törvénykönyvbe való. Elméleti jellegű, hosszabb-rövidebb fejtegetéseit leginkább a római jogból merítette. A *Gaius-féle* hármas felosztást (*personae, res, aōtiones*) vette alapul, de valójában nem igen tartja be.

kor csatolta ő a Hármaskönyvhöz az úgynevezett *romai jogi szabályokat*. (Reguláé iuris antiqui. Dig. 50. 17.) A Hármaskönyvet először magyarra fordította *Weres Balázs*, 1565. évben. Ezt követte *Pergossich Iván* horvát fordítása 1574. és *Wagner Ágost* német fordítása 1599. évben. (V. ö. *Vécsey Tamás*, Adalék a corpus iuris történetéhez. 1902. 9. és kv. 1.) A Hármaskönyvnek legutóbbi kiadása magyar fordítással a Corpus Juris Hungarici_millenniumi kiadásában, *Kolosvári-ÓvérUtól* 1897. *Kadlec Károly* prágai egyetemi tanár, a ki úgy *Werbőczy* Hármaskönyvének, mint a magyar alkotmány és jogtörténet irodalmának alapos ismerője, 1909. évben a szerb aarályi akadémia támogatása mellett kiadta Pergossich Iván 1574. évi horvát fordítását igen értékes és tájékoztató bevezetéssel és Pergossich nyelvének magyarmtáviát *Werbőczy István* Tripairtájuma. Belgrád 1909.

¹⁶ 1518:41. t.-cz. 5. §: Secundum dura regm scripta, ad univeses regrá comitatus iam destiniata, ab univensis comitatibus semper adiu dicer-tux (így) ca.usaeque univesac discutiantur.

¹⁷ Ilyen volt például Németországban a Szásztükör, a Svábtükör.

¹⁸ L. pl. az 1635: 18. t.-czikket, mely a HK. II. r. 3. és III. r. 2 címére hivatkozik.

Werbőczy művének forrásaira nézve, mind a mai napig, nélkülözünk kimerítő tanulmányt. Kétségtelen azonban, hogy legnagyobb része a hazai szokásjogból és a királyi decretumokból van merítve. Ez utóbbiak egyes tételeit, a törvény-cikkeket, olykor szó szerint is idézi.¹⁹ Továbbá merített a római és a. kánonjogból is, mint a középkori jogtudomány közönséges forrásaiból.²⁰

A Hármaskönyv jelentősége nem szorítkozik pusztán arra, hogy századokon át szolgálta és irányította nemzetünk jogéletét. *Werbőczy* legnagyobb érdeme, hogy ő biztosította nálunk a nemzeti jog fennmaradását az idegen jog behatásával szemben, megőrizte a magyar jognak nemzeti jellegét, rendszeres törvénykönyvbe foglalván a középkorban kifejlődött s a j a t o s m a g y a r j o g o t. Nagy érdeme továbbá, hogy ő rakta le először a szent korona elméletének állapotait, ő formulázta világosan a nemzetben élő azt a közjogi felfogást, hogy a szent korona az állami főhatalom birtokosa, hogy a, törvényhozó hatalom megoszlik a király és a nemzet között,²¹ valamint hogy minden birtokjognak forrása a magyar államot jelképező, a magyar állami főhatalmat birtokló szent korona.²² Mind e fejtegetései és tanításai nagy mértékben fejlesztették a nemzetben az alkotmányos érzületet, az állami önállóság és függetlenség tudatát. Kifejtette továbbá a királyi főkegyúri jog alapját, valamint Magyarország függetlenségét egyházikormányzati szempontból.²³

Werbőczy munkájának, minden jelessége mellett, van-

¹⁹ így pl. az I. r. 29. címében &z 1492:63., a III. r. 19. címében az 1498: 38. t.-cikfket.

²⁰ A Hármaskönyvnek kánom jogi vonatkozásairól már *Szegedi János* értekezett: Tripartiti jur. Ung. tyrocinium sacr. can. accoraodiatum 1734.; a rómtai jogról való rokonságairól régebben írt *Decsi János*, *Thabor*, *Otrokocsi Ferencz* és *Joni János*. Újabbban *Tomaschek* azt vitatta, hogy a Hárs aruiskönyvnek nem közvetlenül a római Institutiók, hanem a „Summa Legum” szolgált akpul. (Sitzungsberichte d. Wiener Akad. d. Wissensch. hisit. philos. Classe CV. k. 241. és kv. 1.) A Summa Lcgum azon tételei azonban, a melyek a Hármaskönyvvel egyeznek, tisztán, római jogot tartalmaznak: miért is azokat *Werbőczy* a közvetlen forrásokból is meríthette. V. ö. *Frakknói*, id. m. 85. és kv. 1. *Schiller B.*, A Hármaskönyv egyik állítólagos főforrásáról 1908. (M. Jcgászegyleti Értekezések 283. füz.)

²¹HK. I. r. II. r. 3. ez.

²²HK. I. r. 4. 10. és 24. ez.

²³HK. I. r. 11. és 12. ez.

»ak fogyatkozásai is és ezért már az 1548: XXI. t.-cz. elrendelte a Hármaskönyv átvizsgálását és helyesbítését a király által kinevezendő bizottság által.²⁴ A *Tripartitum-nak* ez az átdolgozása, az úgynevezett *Quadripartitum*, 1553. évben az országgyűlés elé került. A rendek, miután bizottságilag felülvizsgáltattak, el is fogadták és kérték annak királyi szentesítés útján törvényerőre emelését,²⁵ de eredmény nélkül, Hasonlóképpen eredménytelenek maradtak az 1608. és 1609. évi országgyűlések felszólalásai a *Decretum* kijavítását és megerősítését illetőleg.²⁶ Mind e javítási kísérletek a Hármaskönyv tekintélyének nem árthattak; az abban foglalt tételek annyira átmentek a köztudatba, hogy az azok ellen intézett támadások meddők maradtak. *Werbőczy* munkáját nemzeti kincsnek tekintették.

Miután az 1514. évi, valamint az 1525 és 1527. évi országgyűléseknek a királyi decretumok hivatalos egybefoglalását célzó rendelkezései fogamat nélkül maradtak,²⁷ a XVI. század vége óta egyes magánemberek kíséreltek meg 2L decretumok összegyűjtését, hogy ily módon a jogot hozzáférhetővé tegyék. Első ilyen munka *Sambucus Jánosé*,²⁸ aki *Bonfinius* történelmi munkájának 1581. évi Frankfurtban megjelent kiadásához függelékül több régi törvényt csatolt: utolsónak az 1481. évi végzeményt vette fel. *Mosóczy Zaka-*

⁸⁴ A bizottság tagjai voltak: két (püspök: Gregoriánczi Pál zágrábi és Újlaki Ferencz győri, ez utóbbi egyszersmind királyi helytartó; két királyi tanácsos: Mérey Mihály személynök és Zarvaskendi Syorik Gergely; ezeiken kívül inég Ramanay Tamás alországbíró, Pácateleki Zombor János, a királyi jogügyek igazgatója és Bodeniarius Márton juris utrisque doctor. V. ö. *Frank Ignác*, *Az osztó igazság törvénykönyve I. r. 69. lap b)* jegyzet. A *Quadripartitum* nyomtatásban megjelent Zágráiban 1798-ban Tüzetesebb ismertetését I. *Illés József*, *Bevezetés a magyar jog történetébe* 182. és kv. l.

23 L. az 1553: 15. és az 1563: 30. rt.-cz.

²⁶ 1608.;k. e. 16. 1609: 69. t.-cz.

²⁷ L. az 1514:63. és iaz 1525:32. tAcziikkeket. *Kovachich*, Vest. Com. 608. 1. és az 1527: 3. t.-zikket.

²⁸ *Sambucus* született .1531. évben Nagyszombatban, meghalt 1584 évben Bécsiben. Magyar neve: Sanrbuky, Samibéký, Sámboky és Számboicziki. V. ö. *Weszprémy*, *Biographia med. Hung. cent alt. Pars posterior*. Bécs, 1781.

²⁹ *Decreta, constitution es et articuli regum inelyti regni Hungariae ab anno domina millesimo trigesimo quinto ad annum post sesqui millesimum octogesimum tertium puoliois comitiis edita.*

rás nyitrai és *Telegdy Miklós* pécsi püspökök 1584-ben teljesebb, az 1583. évig terjedő törvénygyűjteményt bocsátottak közre Nagyszombatban.²⁹ E gyűjtemény az időközben megalkotott újabb törvényekkel és számos egyéb jogi vonatkozású munkával és összeállítással megtoldva a XVII., XVIII és a XIX. században több ízben kiadták. Nevezetes az 1628. évi bécsi kiadás azért, mert már a Hármaskönyvet is felvette,³⁰ a miben az összes későbbi kiadások követték. Továbbá nevezetes *Szent-Iváni Márton* nagyszombati egyetemi tanár kiadása 1696. évből, mert ez a kiadás volt az első, mely a „*Corpus Juris Hungarici*” címet viselte.³¹ E címezés a római és a kánonjogi forrásgyűjtemények nyomán történt (*Corpus iuris civilis* és *Corpus iuris canonici*) és 1848-ig gyakorlatban maradt.³²

A *Corpus Juris* régi kiadóinak azonban nem sikerült a királyi decretumokat teljes számmal felkutatni. Gyűjteményük ezért nagyon hiányos. A XVIII század végén és a XIX. elején a két *Kovachich* (Márton György és fia Józsei Miklós) kutatásai alapján számos addig ismeretlen decretum került napfényre.³³ E decretumok azonban utólag sem kerültek bele a *Corpus Juris*-ba, minthogy a közfelfogás ezt, szokás útján, zárt egésznek tekintette, miért is ama kimaradt decretumokat csak a *Kovachich-ék* műveiben találhatjuk meg.³⁴

³⁰ *Ráth* bécsi nyomdász 1628. évi Jeladásának címe; Tripartitum opus decret, const, et art. Tegni Hung, in très tamos divisum. A Hármaskönyv a gyűjtemény elején foglal helyet úgy ezen, mint a többi kiadásokban”.

³¹ *Corpus Juris Hungarici* seu Deoretum Generate inelyti regai Hung, partium que eidem annexarum. In très tomos distinctum. Az 1687. évig kibocsátott decretumok után a *harmadik* kötetben három toldalékot találunk.

³² A „*Corpus Juris*” következő kiadója *Szegedi János* volt (1699-1760). Az 1734. és 1740. évi kiadásai még a Szent-Iván-féle kiadásra támaszkodnak, de miután Márk. Terézia 1743. évben a *Corpus Juris* kiadásának jogát a Jézus-társaságra ruházta, 1751. évben egészen új kiadást rendezett két kötetben. (V. ö. *Vécsey Tamás*, id. m. 22. és kv. 1.) A legújabb kiadás *Márkus Dezső* szerkesztésében jelent meg a millennium alkalmából.

³³ Nevezetesei: 1231. 1267. 1290. 1298. 1386. 1440. 1444. 1446. 1447. 1459. 1463. 1467. 1468. 1472. stb. decretumok. Fjekhez legújabban az 1397. évi decretum járult, a melyet *Knauz Nándor* fedezett fel. (Magy. Tört. Társ. 111.)

³⁴ *Vestigia Comitiorum* 1790. Supplementum ad *Vestigia Comitiorum* 1798 és *Sylloge Decretorum Oamitialhrm* 1R18.

V. FEJEZET.

A végrehajtó hatalom szervezete. A kormányzat és törvénykezés.

1. §. A központi vagy országos kormányzat és törvénykezés általában. A királyi tanács szervezete. A tanácsosok felelőssége, mint a parlamentáris kormányzat előzménye.

A központi kormányzat és törvénykezés e korszakban is még – különösen a mohácsi vészig – szorosan vett királyi jellegű kormányzat és törvénykezés, mely magán a király személyiségén nyugszik. A végrehajtó hatalom a király kezében van, a ki azt rendszerint és a fontosabb ügyekben mindenkor személyesen gyakorolja. A király nemcsak uralkodik, hanem kormányoz és bíraskodik; ő a legfőbb kormányzó és a legfőbb bíró.

A másik nagyfontosságú történelmi tény, a mely különösen figyelembe veendő, hogy a t u l a j d o n k é p p e n i kormányzat nincsen elválasztva a jogszolgáltatástól. A kormányzat mint önálló hatalmi ág nincs még kifejlődve, hanem szoros összeköttetésben jelentkezik a bírói hatalommal. Az állami élet fejletlensége okozta azt úgy nálunk, mint a nyugati államokban, hogy az állam a jogrend biztosítása mellett nem ismer más államkormányzati feladatokat. Az, amit ma közigazgatásnak nevezünk, még csak csirájában él, az igazságszolgáltatás mellett háttérbe szorul, másodlagos szerepet játszik.

Ennek természetszerű következménye, hogy a kormányzatnak nincsenek önálló közegei vagy szervei, hanem úgy a központban, mint a vidéken, az ország legyes részeiben. az igazságszolgáltatás közegei és testületileg kialakult szer-

vei látják el a kormányzati teendőket is. A központi kormányzatot vezető főtisztok ugyanazok, a kik a király kúriában a bíraskodási teendőket végzik. Sőt azt mondhatjuk, hogy egész a Habsburgok koráig a törvénykezés áll előtérben a kormányzattal szemben, a miről eléggé tanúsodik az a hivatali eskü, a melyet a királyi főtisztok a nádortól kezdve a főispánokig letenni tartoznak és a melyben – mint bírói esküben – az igazság pártatlan kiszolgáltatását és foganatosítását kéri.¹

E korszaknak nagy jelentőségű alkotmány történeti fejlődése, hogy a politikai értelemben vett nemzet, a nemesség, mindnagyobb részt kivan magának biztosítani a királyi kormányzat és törvénykezés gyakorlásában, és ezáltal igyekszik a királyi hatalmat alkotmányosan korlátolt hatalommá tenni, a királyi önkénynek úgy a törvénykezés, mint a kormányzat terén elejét venni. Annál jogosultabb volt e törekvés, mert a szent koronára vonatkozó jogelvek fejlődése következtében a királyi hatalom meggyöngült; a király az egyházi és világi főurak, a hatalmassá vált birtokarisztokrácia befolyása alá kerültek, a mi állandóan veszélylyel fenyegette a kisebb birtokú nemesség szabadságát, politikai önállóságát és függetlenségét. A királyi kormányzat és törvénykezés mindinkább és inkább az országgyűlés ellenőrzése alá jutott, a minek következtében az mindinkább közjogi jelleget nyert, országos vagy állami kormányzattá és törvénykezéssé fejlődött.

Ennek az alkotmányos irányú fejlődésnek legnevezetesebb eredményei: a királyi tanács szervezetének törvényben való megállapítása, a tanácsosok választása és felelőségének kimondása; a nádor hatáskörének kiszélesítése és állásának függetlenítése a királyi hatalommal szemben; a nádor és a többi királyi főtisztoknak az országgyűlés útján való felelőségre vonhatása.

Már az Árpádok korában a király az ország legfontosabb ügyeit a királyi tanács közreműködésével intézte, de

¹ 1435 (II.): 1. t.-cz.: „Omnibus que precc, praomio, favore, amore et odio postpoisdtis et remotis, prout scilicet secundum Deum et ejus juistitiam faciendum cognovero, justum et verum judicium et jusititiam faciam mco pro poisse”. V. ö. 1486:73. 1492:33. 1495:8. 1507:1. 1514:55. stb. t.-czikkeket.

a királyi tanács csak az 1298. évi decretum 23. cikke alapján nyert alkotmányszerű jelentőséget. Ezt megelőzőleg a királyi tanács nem volt a királyi hatalomnak alkotmányszerűen korlátozó tényezője, hanem csak kormányzati szerve vagy eszköze.²

E korszak elején azonban azt látjuk, hogy a királyi tanács ismét elveszti alkotmányszerű jelentőségét és ismét a királyi hatalom kormányzati eszközévé lesz. A király teljesen szabadon választja tanácsosait a főpapok és a királyi főtisztok, majd a nagybirtokú nemesek közül; a tanácsosok meghallgatásához, határozatához semmi tekintetben kötvénincs, azt teljesen szabadon követheti vagy mellőzheti. De már Mária királynő uralkodása idején megújulni látjuk azt a törekvést, hogy a királyi tanács alkotmányszerű jelentőséget nyerjen. Mielőtt azonban e törekvés alkotmányjogi jelentőségét kifejtjenők, szükséges a királyi tanács szervezetével megismerkednünk.

A királyi tanács régibb szervezetéről és működési rendjéről forrásainkban nem találunk adatokat; de annyi kétségtelennek látszik, hogy az Árpádok korában, a főpapok (*praelati*) és a királyi főtisztok (*barones*) alkották a királyi tanácsot. Az Anjouk korában azonban már a nagybirtokú nemesek is meghívást kaptak, hogy egyes fontosabb ügyek intézésénél részt vegyenek. Így keletkezik a régibb, a tulajdonképpeni királyi tanács mellett a nagyobb királyi tanács, mint az egyházi és világi főurak gyülekezete. Ez időtől kezdve nálunk is úgy, mint Angliában kétféle tanácsot kell megkülönböztetnünk: az állandó vagy kisebb királyi tanácsot (Angliában: *privy council* vagy *continual council*) és a nagyobb királyi tanácsot (Angliában szintén *magnum concilium*); erről az utóbbiról már a törvényhozó hatalom tárgyalásánál tüzetesen szözlottunk.

A királyi tanács tagjai kezdettől fogva tagjai voltak a királyi bíróságnak, a királyi kúriában működő ítélőszéknek is. A király ugyanazokkal intézte a fontosabb kormányzati ügyeket, a kiknek támogatása mellett a saját bírói hatósága, a közvetlen királyi bíróság elé tartozó bírói teendőket végez-

² L. a II. könyv IV. feje. 1. §.-át.

te.³ Ebben találja magyarázatát, hogy midőn a királyi tanács a XIV. század folyamán, mint bírói testület határozottabb szervezet, állandó jelleget kezd nyerni, a királyi bíróság szervezetének fokozatos kifejlődése fejlesztőleg és átalakítólag hatott magára a királyi tanácsra, mint kormányzati orgánusra is és midőn az országgyűlés befolyást biztosított magának a királyi bíróság tagjainak kirendelésére, ugyanakkor befolyást nyert egyszersmind a királyi tanács összeállítására is.

Már a XIV. század folyamán a nyolczados törvényszakok megállapítása következtében a királyi kúriában a király vagy valamelyik nagybíró (a nádor, az országbíró és a kancellár) elnöklete alatt tartott ítélőszékek állandó jelleget nyernek és ezzel kapcsolatosan Zsigmond kora óta állandó jelleget nyer a királyi törvényszéki tagság is. A király ítélőszékén (*sedes regia iudiciaria*) a magasabb rangú bírótársakon, a főpapok és a bárókon, valamint a bírói teendőket végező királyi főtiszteken kívül, állandó alkalmazást nyertek a nemesek sorából vett bírótársak, a kiket ezen minőségükben *ülnököknek* (*assessore*),⁴ a kormányzatban való részvételük alapján pedig *tanácsosoknak* (*consiliarii*)⁵ neveztek.

Az állandó tanácsnak, mint bíróságnak, határozottan megállapított szervezete legelőször az 1446. évi decretum 9. cikkében jelenik meg előttünk, a mely elrendeli, hogy Hunyadi János kormányzó mellé a nyolczadok megtartása végett a nádoron és az országbíróon kívül két főpap, két báró és hat nemes rendeltessék ki, a kik közül egy főpap, egy báró és két nemes időközben, azaz állandóan a kormányzó mel-

³ Tüzetesen értekezik *erről Schiller B., Az örökös főrendiség ere; dete Magyarországon* 36. és kv. 1.

⁴ Szécsényi Frank országbíró 1399. évben ítélt „de consilio nos-trom assessorum et regni nobilium” Z. O. V. 128. Már az 1435. (II.): 1. t.-czákk említi a királyi törvényszék ülnökeit „*assessore* in iudicio”. Zsigmond korában készült egy javaslat, mely szerint a királyi kúria rendes bírái mellé, a bárókon kívül, minden megyéből négy nemes lett volna választandó, *Hajnik, Magyar bírósági szervezet és perjog.* 52. l.

⁵ A „consiliarius” elnevezés már a XIV. század első felében használatos (*Katona, Bist. Grit. IX. 205. 1341. év*): jelenti általában a királyi tanács tagjait, szűkebb értelemben a kinevezett vagy a választott tanácsosokat. Ez utóbbi értelemben: találjuk Nagy Lajos 1358. évi oklevelében: dominus Gilieirnu-s cansiliaris noster. (Anjoukori Dipl. Emlékek II. 505. és 508. l.)

lett maradjon, hogy ez velük hallgassa meg az országlakók panaszait, bajait és a tanácsukkal intézkedjék.”

Mátyás korában már az állandó szervezetet nyert királyi bíróságot királyi ítélőtáblának (*fabula regia iudiciaria*) kezdik nevezni,⁷ a melynek az országgyűlésen választott ülnökei a királytól rendes fizetést húztak.⁸ Még részletesebb szabályozását találjuk a királyi ítélőszék és azzal együtt a királyi tanács szervezetének II. Ulászló uralkodásba aktt. Az 1495. évi decretum 8. cikke kimondja, hogy a király 3 főpapot, 3 bárót és 14 nemest alkalmazzon ülnökök gyanánt a nyolczados ítélőszékeken és ezeknek ellátásáról ő tartozik gondoskodni. Az 1498. évi decretum 2. cikke szerint a királyi ítélőszék tagjai legyenek az ország rendes bíráin kívül 2 főpap, 2 báró és 16 nemes, a kiket azonban a király ne egyedül, hanem az országgyűléssel együttesen rendeljen ki (*per regiam majestatem et regnum eliguntur*). Ugyanezen decretumok 7. cikke már a királyi tanácsról is szól és annak viszonyát olyképpen állapítja meg a királyi törvényszékhez, hogy ennek 16 nemes ülnöke közül nyolczat a király állandóan alkalmazzon a tanácsban és minden országos ügyet ezek részvétele mellett intézzen; a nemes tanácsosok pedig tartoznak esküt tenni, hogy az o r s z á g k ö z j a v a é r d e k é b e n f o g n a k a k i r á l y - n a k tanácsot adni.⁹

Ugyaníly értelemben intézkedik az 1500. évi dec. 10. cikke azzal a különbséggel, hogy a király 4 főpapot és 4 bárót nevez ki, a nemesek közül pedig 16-ot választ az országgyűléssel együttesen. Ehhez képeit a királyi tábla 24 kirendelt, illetőleg választott tagból állott, a kik közül 12 t a g n a k a k i r á l y i t a n á c s b a n á l l a n d ó a n j e l e n k e l l e t t l e n n i e. A nemesek közül választottaik megbízása három évre szólt, a melynek elteltével újra megválaszthatók voltak, de jogukban állott az újra történt megvá-

⁶Kovachich, Sylloge 112. 1. Kovachich, Suppl. a-d Vest. Com. II. 60.

⁷1486:20. t.-cz.: „extra scilicet *fabulam* seu sedem iudiciariam re.gi.ie majestati-s”.

⁸1458: 35. t.-cz. Kovachich, Sylloge 148. 1. V. ö. a 32. t.-cz. U. o. 147. l.

⁹ Qui quidem nobiles, striata fide semper jurare debebunt: ut omnia in eo consilio fideliter et secreta, ac pro communi bono et utilitate hujus regni agent et tractabunt.

lasztást visszautasítani. Az időközben bekövetkezett ürese-
 dés esetén a királynak nem kellett az országgyűlést bevárni,
 hanem a többi ülnökökkel együtt intézkedhetett. Az 1507. évi
 decr. 3. cikke ezt még azzal egészítette ki, hogy ha vala-
 melyik *assessor* jogos ok nélkül maradt el az ítélőszékről,
 nemcsak ülnöki tisztét, hanem méltóságát, javaidalmát és
 fekvő jószágait is elveszti.

Az ülnökök működésükért fizetést húznak. Kezdetben
 erről a király gondoskodott, később maga az országgyűlés.
 Az 1507. évi decretum 3. cikke a főpapi és bárói ülnökök fize-
 tését 700, a nemesi ülnökökét 300 arany forintban állapította
 meg és ennek fedezése végett portánként 3 dénárt sza-
 vazott meg, amely adót az egytelkes nemesek is tartoztak
 viselni.

A királyi tanács alkotmányjogi jelentőségének fejlődése
 az 1386. évben Székesfehérvárott tartott országgyűlés hatá-
 rozataival veszi kezdetét, a midőn a királynőhöz hű rendek
 a következő esküvel erősített határozatokat hozták:¹⁰ *a)* hogy
 a királyi felség újítások és zavarok idején a főpapok és a
 bárókon kívül a nemesek közül is alkalmazzon néhányat a
 tanácsban; *b)* hogy a királyi felség tanácsosai közé kirendelt
 főpapok és bárók esküdjenek meg, miszerint nemcsak a ki-
 rály és a saját érdekeiket, hanem az ország és a szent korona
 közjává is szem előtt fogják tartani; a királyi felség pedig
 Ígérje meg, hogy ezen tanácsokat követni fogja és megtar-
 tani; *c)* hogy ha valamelyik a tanácsosok közül hamis és a
 közjóval ellenkező tanácsot adna, a tanácsból csúfosan zá-
 rassék ki.

E határozatokban, habár még nem kötelező formában,
 hanem csak óhajtásképpen, már a királyi tanács alkotmány-
 jogi jelentőségének m i n d h á r o m t é n y e z ő j e be fog-
 laltatik: először, hogy a királyi tanácsban a főpapokon és a
 világi főurakon kívül a nemesek is helyt foglaljanak, ezt ne-
 vezzük a királyi tanács d e m o k r a t i k u s j e l l e g ű v é t e l é n e k ;
 másodsor, hogy a fontosabb állami ügyek a ta-
 nács meghallgatása mellett nyerjenek elintézését és az e nél-
 kül tett királyi rendelkezések érvénytelen-
 nek; harmadszor, hogy az ország közjava és törvényei el

¹⁰ E határozatokat kilencz cikkre osztva *Kovachich J. M.* közli: Not.
 präliminares 418-422. J. 1. és 3. cikk.

len vétő tanácsosok feleletre, azaz jogi és politikai felelősségre vonható k.

A királyi tanácsnak ez a hármás irányú alkotmányjogi fejlődése – a mely Magyarországon a II. Ulászló-féle tanácstörvényben érte el tetőpontját és befejezését – azért bír nagy jelentőséggel, mert egyrészt ehhez hasonló fejlődést Európa nyugatán csak Angliában és Aragóniában találunk,¹¹ másrészt mert Angliában ez a fejlődés, szerencsésebb viszonyok és alakulások következtében, a királyi tanácsot (*continuai council* vagy *privy council*) felelős minisztériummá alakította át és ezzel létrehozta a miniszteri felelősség elvén nyugvó parlamentáris kormányzatot. Ehhez képest a királyi tanács alkotmányjogi jelentőségének kifejlődése a mai parlamentáris kormányzat jogtörténeti előzménye.

A Mária királynő alatt hozott határozatok nem nyertek közvetlen megvalósulást, de az azokban kifejezett jogelvek továbbra is éltek a nemzet, a nemesség közszellemében. Erre mutat, hogy az 1397. évi temesvári országgyűlésen¹² a királyi főtisztek felelősségre vonhatását újból kimondották és midőn I. Ulászló a trónra lépett, megerősítette III. Endre 1298. évi decretumát és ezzel a 23. cikket is, a fentebb már ismertetett III. Endre-féle tanácstörvényt.¹³

Hunyadi János kormányzósága idején, valamint Mátyás korában már a királyi törvényszék szervezésével kapcsolatosan, a köznemesek részvétele a királyi tanácsban állandó jelleget öltött. A kisebb királyi tanács azonban II. Ulászló koráig inkább csak mint kormányzati és törvénykezési orgánus működik, a királyi hatalomnak csak egyik szerve és nem alkotmányszerűen korlátozó tényezője. De már az 1478. évi decretum 10. cikke azt a nagyjelentőségű alkotmányjogi tételt állítja fel, hogy a király senkit a főpapok, a bárók és a nemesek közül el nem fogathat, és nem számúzhet közülök senkit a főpapok, bárók és nemesek tanácsa és ítélete nélkül.¹⁴ Majd az 1486. évi decretum 60. cikke szerint a király

¹¹ V. ö. *Schwarz Gyula*, Montesquieu und die Verantwortlichkeit d. Ráthe d. Monarchen 1892.; A király tanácsosainak felelőssége Aragóniában és Magyarországon, 1889.

¹² *Knauz*, id. an. Magy. Tört. Tár. III. 218. l.

¹³ *Kovachich*, Sylloge 59. és kv. 1.

a főispánokat csak a királyi tanács hozzájárulása mellett nevezheti ki.¹⁴

A mint már fentebb említettük, a királyi tanács II. Ulászló korában érte el hármaskirányú alkotmányjogi fejlődésének betetőzését. A nemesek már 1495. évben keresztülvitték, hogy a királyi ítélőszéken a nemes ülnökök többségben legyenek. Még sokkal tovább ment ennél az 1498. évi decretum, a mely egyfelől kimondotta, hogy az ülnököket nem úgy, mint előbb, a király nevezi ki, hanem a király és az országgyűlés tagjai együttesen választják őket; másfelől kimondotta azt is, hogy a nemes ülnökök fele (szám szerint 8-an) a királyi tanácsban mindenkor részt vegyen és ezek az ülnökök ne csak arra tegyenek esküt, hogy igazságosan fognak ítélni, hanem arra is, hogy „a tanácsban hűség és titoktartás mellett, mindent az ország közjávára és hasznára fognak megbeszélni”.¹⁶ És ezzel már a tanácsosok politikai felelősségének eszméje jutott kifejezésre, mely biztosítást is nyert az eskü szentségével. Ugyanesek a felelősség érzetét törekszk szilárdítani az 1500. évi decretum

10. cikke, annak a kimondásával, hogy az ülnököket ideiglenesen, csak három évre választják.

Ezen előzmények után hozták az 1507. évi decretum 3., 5. és 7. cikkeit, a melyek nagy jelentőségüknél fogva, mint II. Ulászló tanácstörvényei ismeretesek és a melyekben a tanácstagok választásán kívül, két alkotmányjogi tétel nyert határozott megvalósítást; az egyik, hogy a királynak a tanács meghallgatása nélkül tett rendelkezései érvénytelenek; a másik, hogy a királyi tanács tagjai eljárásukért az országgyűlés által felelősségre vonhatók és büntetéssel sújthatók.

A 3. cikk ugyanis megújítván az 1498. évi decretumnak a királyi tanács szervezetére és a tanácsosok választására vonatkozó rendelkezéseit, az 5. cikk kimondja, hogy a király

¹² „Neque alicui ex prelatibus, baronibus, proceribus et nobilibus huius regni ex parte vel optinet, sine *consilio et sententia* praesentium, baronum, procerum et nobilium; sicut antiquitus erat consuetum”.

¹³ „Regia maiestas cum *consilio et voluntate* procerum et baronum... alicuius... in comitum parochialem praeficere”.

¹⁴L. a 8. jegyzet.

az ország ügyeit az említett ülnökök és egyéb tanácsosainak tanácsával intézze, „és a mit az ő tudtukon kívül tenne, annak semmi ereje és hatálya se legyen”;¹⁷ a 7. cikk pedig elrendeli, hogy ha valamelyik főúr vagy nemes a tanácsban nyíltan és vakmerően az ország szabadsága és közjava, valamint annak törvényei ellen merne cselekedni,¹⁸ a többi tanácsosok kötelesek őt a legközelebbi országgyűlésen névszerint bejelenteni; az országgyűlésnek pedig jogában áll; mint az ország szabadságának árulóját és a közrend megzavaró ját, személyében és vagyonában megbüntetni. A 7. cikk eme kifejezései: „közsabadság” (*libertás*) és „közjó” (*commune bonum*) nagy jelentőséggel bírnak azért, mert ezekből azt látjuk, miszerint a tanácsosokat nemcsak j o g i, hanem p o l i t i k a i felelősség is terheli.

Az angol alkotmányfejlődés annyiban kétségkívül tökéletesebb, mert az angol királyok III. Edward óta következetesen ellen állottak a parlament ama követelésének, hogy % tanácsosokat és a tisztviselőket a parlamentben válasszák. Ehhez képest az angol parlament formailag nem osztozik a királylyal a végrehajtó hatalom gyakorlásában úgy, mint a magyar országgyűlés, hanem csak annak ellenőrzésére szorítkozik a tanácsosok felelősségre vonhatása alapján.¹⁹

A magyar országgyűlés részéről elért n a g y o b b e r e d m é n y, mely a tanácsosok megválasztásának jogában nyilvánul, nem bizonyult czélszerűnek, mert a királyi hatalmat meggyöngítette és a királyt az országgyűlési pártok uralma alá helyezte, a mi elvégre a mohácsi veszedelemhez vezetett és megakadályozta azt, hogy a miniszteri felelősség elvén nyugvó parlamentáris kormányzat nálunk is úgy, mint Angliában, életbe lépjen.

II. Lajos uralkodása alatt szintén több törvényczikk in-

¹⁷ 1507: 5. t.-cz. 1. §.: Etsi quae *praeter eontm seifurn* faseret, nullius sint vigoris atque firmitatis. Valószínű, hogy bizonytalan értelmű „scitum” szót ia törvény szövegezői csúsztatták be más, határozottabb kifejezés helyett. V. ö. *Andrássy Gyula gróf*, A magyar állam fenmaradásának okai. I. de. 394. k

¹⁸ Si quis ... in ccwxsiKo regia« majestaitis contra libertatém et commune bomim atque statuta hujus regni paláim publice et temerarie agere attempta ret.

¹⁹ V. ö. *Andrássy Gy. gróf*, id. m. I. k. – *Ladányi G.*, Modern alkotm. monarchiai intézmények. 1873. 19. és k-v. 1.

tézkedik a királyi tanács szervezetéről és hatásköréről, de ezek a rendelkezések alkotmánytörténeti szempontból nagyobb jelentőséggel már nem bírnak két okból: először, mert rendkívüli jellegűek voltak és csak a gyermekkirály uralkodására vonatkoztak; másodsor, mert közéletünk akkori romlottsága következtében a meghozott törvények a gyakorlati életben nem nyerhettek alkalmazást.

Az 1518. évi bácsi országgyűlés 39. cikkéből azt kell következtetnünk, hogy a királyi tanács tulajdonképpen a kiskorú király gyám tanácsa, a melynek feladata a király helyett és nevében vinni a kormányzatot. Csak így magyarázható meg a monarchikus elvbe ütköző ama határozat, hogy a tanács tagjainak „a királyival együttesen hatalmuk legyen minden tisztséget adományozni és elvenni, valamint egyáltalán a királyi felség és az ország minden ügyében övek legyen a rendelkezés”.²⁰

Ugyanezen törvénycikk egyezőleg a korábbi törvényekkel²¹ kimondotta azt is, hogy választott tanácsosokon kívül „a többi urak és tanácsosok helye és méltósága ő felsége -tanácsában változatlanul megmarad”. E rendelkezés annyit jelent, hogy az egyházi és világi főurak & királyi tanácsban szintén helyet foglalhatnak és ott korlátlanul érvényesíthetik befolyásukat a köznemesség politikájának rovására. Az 1525. évben lezajlott politikai forradalomban a köznemesség ez ellen határozott állást foglalt. Már az 1525. évi rákosi országgyűlés kimondotta, hogy a főpapok és a bárók a királyi tanácsban részt vehetnek ugyan, „de a legfőbb intézkedés joga és a hatalom mindenben az említett választott egyéneknél legyen”.²² Ezzel egyező rendelkezést tartalmaz az 1525. évi hatvani decretum 1. cikke,²³ a mi által a királyi

²⁰ 1518:39. t.-cz. 2. §: *Apud majestatem regium jurati maneant, et in consilio regio et in judiciis decernendis sibi assistant et de majestatis regiae bona et laudabile institutione provideant, statum curiae regiae ordine bono componant, ad cuncta officia et danda et auferenda cum majestate regia pariter anrthorltatem haeant et generaliter summa orrunium rerum suae majestatis et regni apud eos maneat*”. Mindez csak egy gyám tanácsra illik.

²¹ 1500: 10. „i.-cz. 14. §., 1507: 5. t.-cz.

²² *Kovachich*, Sylloge 349. 1.: *summa temen et autoritas omnium rerum apud praenotatas electas persanas.mancat*.

²³ 1525: 1. t.-cz.: *Kovachich*, Suppl. ad. Vest. Com. III. 24.

tanács alkotmányjogi fejlődésében a demokratikus elv, a köznemesség túlsúlyának biztosítása – habár csak papiroson – teljes győzelemre jutott.

2. §. A királyi helytartótanács és az udvari kancellária.

A mohácsi veszedelem után I. Ferdinánd megválasztásával a királyi tanács, melyet most már törvényeink az osztrák örökös tartományok kormányzó testületeivel, dikaszteriumaival szemben állandóan *consilium Hungaricum*-nak neveznek, elveszti a II. Ulászló tanácstörvényében megállapított alkotmánybiztosító jelentőségét és ismét a királyi hatalomnak kormányzati és törvénykezési közegévé válik. Az országgyűlések az idegen befolyásokkal szemben csak arra törekedtek, hogy az országnak mindennemű ügyei magyar tanácsosok által nyerjenek elintézését s hogy a király tanácsában a főpapokon és a bárókon kívül a nemesi rendből választott tanácsosok is helyet foglaljanak.¹

I. Ferdinánd királyi helytartókkal kormányozván Magyarországot, már 1536-ban Várday Pál indítványára a helytartó mellé a királyi tanács kiválóbb tagjaiból, s. főpapok és bárók közül állandó kormányzótanácsot (*consilium regiminis Hungariae*) rendelt ki.² A kormányzótanács feladatát, működési rendjét, helyben lakási kötelezettségét, fizetését stb. a király többrendbeli utasításban állapította meg, a melyekből azt látjuk, hogy ez a kormányzótanács a királyi tágabb tanácsból kirendelt szűkebb testület, határozott bürokratikus jellegű szervezettel a kormányzati ügyek állandó intézése céljából.³ A helytartók mellé kirendelt kormányzótanács azonban csak rövidéletű intézmény volt, a melyet egyáltalán

¹ 1536: 48. t.-cz. Pro adarrinistratione justitae ex ordine quoque nobilium eccti sunt assessores, numero sex. Qui arbitrio majestatis regiae etiam in *consilium* adinittantur, juxta antiquam conservetudinem regni. Lásd még 1542:29. 30.; 1546:15.; 1559:8.; 1578:15.; 1588:3. 1608. k. e.: 10.; 1609: 22. stb. t. c: cikkeket.

² L. az 1536: 16. és az 1542. (pozsonyi) 30. t.-cikket. V. ö. R. Kiss István, A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában 1908. év. LXXX-XC. lap.

³ Az I. Ferdinand által 1543., 1549. és 1550. években kiadott utasításokat (Instructio) lásd R. Kiss István id. m. XXIII., XXX. és XXXIX. sz. függelékben.

nem lehet az 1723. évi decretumban szervezett helytartótanáccsal (*consilium locumtenentiale regium*) azonosítani és annak előzménye gyanánt tekinteni. Miksa már nem nevezett ki tanácsosokat, hanem a nádor a királyi tanács tagjából kiválasztott bizonyos számú tanácsossal intézi az ország ügyeit, a kik nem tartoznak állandóan a nádor mellett tartózkodni.

Nevezetes fordulat állott be a királyi tanács fejlődési történetében az 1588. évi decretum rendelkezései által, a mely rendelkezések kiindulási alapul tekinthetők a későbbi királyi helytartótanács és udvari kancellária, mint legfőbb kormányzó, illetve végrehajtó dikaszterium kifejlődésére.

Az 1588. évi decretum 3. cikke kimondván a királyi tanács hatalmának visszaállítását, a 8. és 9. ezikkek megállapítják annak kettéosztását és működési rendjét. A 8. cikk szerint a teljes tanács (*consilium plenum*) vagyis az ország összes tanácsosai háromhónaponként jöjjenek össze minél nagyobb számban, hogy a fontosabb és nehezebb ügyeket egyáltalán, a magyar köz- és magánügyeket a királylyal kellő módon tanácskozás alá vegyék és megtárgyalják. A 9. cikk pedig kimondja, hogy a tanácsosok közül néhányan felváltva állandóan a király *mellett* legyenek, «a kiknek közreműködésével és tanácsával az ország összes ügyeiben, tehát a kamarai és a hadi ügyekben is, kiváltképpen a melyek háromhónapos tanácsra nem halaszthatók, ő felsége tanácskozhasson és határozhasson.

IA törvény világosan kétféle tanácsot különböztet meg: a háromhónaponként működő időszakos teljes tanácsot (*trimestre consilium*) és a király mellett működő kisebb állandó tanácsot (*coritinuum consilium*). A hatáskör még nincsen szétválasztva, sőt a 9. cikk ellentétben a 4. cikkel, mely a kamarai ügyeket a háromhónapos tanács elé utalja – határozottan hangsúlyozza, hogy a kamarai és hadi ügyek az állandó tanácsban is tárgyalhatók.⁴

A háromhónapos tanács hatáskörébe tartoztak általában a rendes kormányzati ügyek, a polgári és katonai tisztségek betöltése. Különösen a véghelyi kapitányok és tiszttartók kinevezésének és utasításokkal való ellátásának, a végvárak

⁴ Quo s-ua maj-estas tarn in trimestribus, quam in his continuas consiliis . . . Concludere valeat.

megerősítésének és jókarban tartásának kérdése, a törökökhöz és a Németbirodalomhoz küldendő követeknek utasításokkal való ellátása, az országgyűlési tárgyak előkészítése, a mezővárosoknak szabad királyi várossá tétele, az országos nemesi felkelés ügye.⁵

Az állandó tanács tagjai a XVII. század folyamán mind szorosabb kapcsolatba lépnek a magyar udvari kancelláriával. A törvények az 1608. k. e. 10. t.-cizikkre hivatkozva ismételtelen elrendelik, hogy a király udvarában a kancellár mellett magyar tanácsosokat kell alkalmazni, a kiknek eltartásáról ő felsége gondoskodik. A szám nincsen meghatározva, de a legtöbb decretum legalább két tanácsos állandó alkalmazásáról intézkedik.⁶ Mindezen rendelkezések arról tanúskodnak, hogy a Bécsben székelő magyar udvari kancellária (*cancellaria Hungarica*) lassankint okmánykiállító hivatalból a király mellett működő legfőbb kormányzati hatósággá kezd átalakulni.

Ugyancsak több törvénycikk elrendeli – szemben az idegen kancelláriákkal, – hogy a magyar kancellária a többi kancelláriáktól független legyen, a magyar tanácsnak és kancelláriának hatalma sértetlenül és épségben maradjon, a német császári kancellária (*cancellaria germanica*) Magyarországra vonatkozólag sem rendeleteket, sem okleveleket nem bocsájthat ki.⁷

A magyar udvari kancelláriának hatáskörét és működési rendjét I. Lipót 1690-ben kiadott utasításaiban állapította ígieg. Ezekből már világosan látjuk, hogy a magyar király főhatalmi jogainak gyakorlása a kancellária útján történik, mely mint udvari hivatal a többi udvari hivataloktól függetlenül jár el. Ezt a függetlenséget az 1715: 17. törvénycikk újból biztosítja és kimondja, hogy a magyar udvari kancellária semmi más udvari dikaszteriumtól ne függjön, sőt in-

⁵ L. sz 1608. ik. c. 5. 6. 11.; 1622:23.; 1630:36.; 1638:3. 17.; 1647:62. 74.; 1649:7. 9.; 1655:20. 50.; 1662:4.; 1681:4. stb. t.-cizikkeket

⁶ Már az 1569: 38. t.-cz. kimondja, hogy ő felsége magyar tanácsosai közül legalább kettő, egy egyházi és egy világi, az udvart folyton követni tartozik. Később számos törvénycikk intézkedik erről különféle változatban. L. az 1608. k. e. 10.; 1613:25.; 1622:17.; 1630:29.; 1635:28.; 1649: 8.; 1655: 50.; 1659:14.; 1662: 4.; 1687: 8.; 1741: 13. t.-cizikkeket

⁷ L. az 1559:9.; 1563: 35.; 1567: 40.; 1608. k. c. 910.; 1618: 8.; 1630: 29.; 1635:28.; 1715:17. 18.; 1741: ,13. t.-cizikkeket.

kább az egy és ugyanazon fejedelem többi közvetlen dikaszteriumával egyenrangú legyen. A kancellár és a tanácsosok főfeladata a királyi jogok megóvása és az elveszett királyi jogok visszaszerzése. Az ügyeket tanácsban kellett intézni a kancellár, vagy távollétében a rangban utána következő tanácsos elnöklete alatt.⁸

Az 1681:2. t.-cz. hivatkozással az 1608. k. e. 3. t.-czikkre visszaállítván Magyarország kormányzatában a régi rendet, a nádori intézményt, majd 1687 után Buda visszavételével megtörténvén a törökök uralma, elkerülhetetlenné vált a nádor mellett egy állandó országos kormányzati szerv létesítése, a mi hosszas tanácskozások után az 1723. évi decretum rendelkezései által nyert megvalósulást.⁹

A királyi helytartótanács (*consilium regium locumtenentiale*) a nádor elnöklete alatt a főpapok, mágnások és nemesek rendéből kinevezett 22 tanácsosból áll, a kik díjazásukat a királyi jövedelmekből nyerik. Egyik tanácsosnak sem volt szabad az elnöknek bejelentendő törvényes ok nélkül távol maradni és az elnök mellett legalább 12 tagnak állandóan jelen kellett lenni. A nádor akadályoztatása esetén az elnöki tisztet az országbíró látja el.¹⁰

A helytartótanács, mint királyi tanács nem függ semmiféle udvari dikaszteriumtól, felterjesztéseit közvetlenül a királyhoz intézi. A király elhatározását vagy leirat, vagy rendelet formájában közli a tanácscsal. Ha bővebb felvilágosítás *védett* szükségesnek mutatkoznék a királyhoz tanácsosokat

⁸ L. Kollonichiar-a, M. T. Aikadémk; kéziratára. V. ö. *Thallóczy*, Vázitatok a magyar közigazgatás történetéből 1909. év. 12. és köv. 1. Az erdélyi udvari kancellária hatáskörét az 1693-ban kiadott utasítás állapította meg. U. o. 17. 1.

⁹ L. az 1714-15. és 1722-23. országgyűlések tárgyalásaira vonatkozó iratokat. Különösen érdekes a Magyarország kormányzatának újjászervezésére vonatkozó tervezet: *Projectum* de inoviter instituenda Reipublicae Hungariae administratione quantam legibus patris minus discomveniret. A *Projectum* 4. és 5. pontja magyar királyi *titkos* tanácsot tervezett „consilium intimum regio-hungaricum, de a királyi jóváhagyás mir királyi helytartótanácsról szól; éppen úgy a kar ok és rendek előterjesztése a királyi jóváhagyás után. *Kovachich* .1. M., Collectio actorum diaetalium. Tom. I. 1005. és kv. 1.

¹⁰ 1723:97. t.-cz.

küldeni, ezeket a király a tanács előterjesztése alapján hívja meg.¹¹

A nádor elnöklete alatt működő királyi helytartótanács Magyarországon területén a központi kormányzótestület (*dicasterium*) végrehajtó hatalmi szerv, mely határozatait szavazattöbbséggel tanácsülésben hozza. Hatásköre kiterjed a közigazgatás minden ágára, kivéve a pénzügyeket és a hadügyeket. Feladata a törvények és kormányrendeletek végrehajtásáról gondoskodni és e tekintetben a megyei és városi önkormányzatot ellenőrizni, a mutatkozó visszaélések orvoslásáról a királyhoz intézendő előterjesztések által gondoskodni.¹² Ugyanezt a végrehajtó hatalmat gyakorolja Erdélyben a főkormányzók (*gubernium*), ellenben Horvátországra nézve a helytartótanács volt a főkormányzó hatóság és a bán, a ki a végrehajtóhatalmat közvetlenül gyakorolta, hivatalánál fogva tagja a helytartótanácsnak.

Mint ahogy a helytartótanács előterjesztései alapján kelt királyi rendeleteket és leiratokat királyi meghagyás alapján a kancellária készítette és a helytartótanács a kancellária útján érintkezett a királlyal, lassankint a kancellária a legfelsőbb kormányzati hatósággá fejlődött. A király a kancellária meghallgatásával hozza határozatait és így a kancellária olyan orgánus, mely közvetlenül részt vesz a király mellett a legfelsőbb kormányzati hatalom gyakorlásában.¹³ Világosan kifejezésre juttatja ezt az 1741:11. t.-cz., mely kimondja, hogy a királynő felséges udvarában mindazt, a mi a neki engedett főhatalomból folyik, magas ítélete a királyi tiszte szerint hű magyar tanácsosainak segítségével és tanácsával intézze el, tehát minden idegen befolyás mellőzésével.¹⁴ A magyar udvari kancellária hatáskörével »azonos hatásköre volt az erdélyi kancelláriának az ottani főkormányzókkel szemben.

¹¹ 1723: 101. t.-cz.

¹² A helytartótanács hatásköréről részletesen intézkedik az 1723: 105 106. 109. 112. 113. 115-117. 122.; 1729:1. 2. 6. 8.; 1741:17. 1764:17, 1791: 14. t.-czikkek.

¹³ A ómagyar (kancelláriáról, mint közvetlen udvari hatóságról (tamquam immediatum aulicum dicasterium) az 1741: 13. t.-czikk intézkedik.

¹⁴ V. ö. a törvénycikkek történetére *Csekey István*, Az osztrák államminisztérium és a magyar közjog. (Az 1741: 11. t.- cz. történetéhez és közjogi jelentéséhez), Különlny. a Századok 1915. évf.-ából.

Már az 1553: 3. t.-cz. kimondotta, hogy a király a hadviselésről és egyéb az ország védelmére és fenntartására vonatkozó dolgokról magyar tanácsosaival értekezék és ezek tanácsából rendelkeztek I. Ferdinánd azonban 1559-ben felállítván, az udvari haditanácsot (*consilium bellicum*) ez a kormányzótestület vette kezébe a Habsburg-dinasztia minden országában a hadügyek adminisztrációját és így kiterjesztette hatáskörét Magyarországra is. Világosan tanúsítja ezt az 1569:38. t.-cz., mely szerint a hadi ügyeket a király a hadi tanácsban fogja tárgyaltatni. A későbbi törvények a 16-ik századból már csak azt kívánják, hogy a Magyarországot érdeklő hadi ügyeket magyar tanácsosok részvételével tárgyalják.¹⁵

Az alkotmány visszaállítását célzó 1608 k. e. decretum 10-ik cikke egy alt-alán kizárta az idegeneket Magyarország kormányzatából és így a hadi ügyekből is. A 17-ik század törvényei azonban azt bizonyítják, hogy a hadi tanács a magyar hadi ügyekbe is beleavatkozott. A törvények ismét csak azt kívánják, hogy a király a magyar hadi ügyekre nézve magyar tanácsosokat is meghallgasson és így a hadi tanács rendelkezési jogát csak ezen feltétel mellett ismerték el. A kancelláriánál alkalmazott magyar tanácsosoknak feladata volt a hadi ügyek intézésében is résztvenni,¹⁶ sőt ugyanez a feladata volt a nádornak is.¹⁷

A hadi ügyekkel szorosabb kapcsolatban áll a külügyek intézése, diplomáciai képviselő és a megkötendő béke előkészítése. Mindezekre vonatkozólag törvényeink általános elvi jelentőségű rendelkezéseket nem tartalmaznak, mert a külügyek vezetését a királyi felségjog körébe tartozónak tekintették. A Habsburgok kora óta azonban már számos törvényczikk bizonyítja, hogy ezt a felségjogot is a magyar ta-

¹⁵ 1578:15.; 1588: 9. t.-cz.

¹⁶ 1649:8.; 1659:14.; 1662:29. Ugyanezt kéri a rendek előterjesztésükben, az 1722-4723. évi országgyűlésen: *De systemate consilli bellid: Consakra bellicum in statu quo relinquentem . . . supplicarentque . . . quatenus Majestat Vestra. Sacra. in consilium bellicum formulatae art. 38. 1569. adminus duos consiliarios cuan uno referendario ex nativis hungaricis interea adhibere et applicare dignaretur . . . Kovachich, Collectio actorum diaetaliaim 1139-1140. l.*

¹⁷ Az 1681:6. 9. és 49. t.-csikkek szerint a nádor a hadi tanácsosai együttesen jár el.

nácsosok közreműködésével kell gyakorolni.¹⁸ A külügyek vezetése ugyanis az I. Ferdinánd által 1527-ben felállított titkos tanács (*intimum consilium, Geheimer Rath*) és a császári kanzellária hatáskörébe tartozott, de ezeknek hatóságát a magyar törvények elvileg Magyarországnak sem belügyeiben, sem külügyeiben el nem ismerték.¹⁹

A leghatározottabban formulázza ezt a közjogi tételt az 1741:11. t.-cz., mely szerint Öfelsége elhatározta, hogy az ország dolgait és ügyeit a z o r s z á g o n b e l ü l é s k í v ü l magyarok által fogja végezni és végeztetni.²⁰ Mindennek dacára Mária Terézia a külügyi felségjogokat az általa létesített Haus-, Hof- und Staatskanzlei, mint udvari hivatal útján gyakorolta, élén az államkancellárral.²¹ Az kétségtelen, hogy a rendek már 1687-ben kíváncsiak voltak a király belső tanácsába bejutni (*ubi summa rerum traciabatur*). Az 1712. évi bizalmas ejőértekezletben azt kéri, hogy a király „ad consilia sua intima Hungaros admittat” és az 1741:11. t.-cz. 4. §-a világosan előírja: ad ipsum quoque status ministerium hungari adhibeantur. A status-ministerium és annak különféle változatai azonban nem képeztek kormányzó hatóságot, hanem csak a fejedelem bizalmas tanácsadó közege voltak.²²

A külképviselő szempontjából törvényeink csak a török portával szemben intézkednek olyképen, hogy a császári követ mellé a magyar nemzetből is kell érdemes, birtokos sze-

¹⁸ L. az 1546:4; 1608. k. e. 10.; 1681:4; 1715:41. t.-cz. Az erdélyi fejedelmekké] kötött szereődésekre nézve 1613: 5.; 1622: 29.; 1647: 20. t.-cz.

¹⁹ Az *intimus consilierius, intimi secretus consiliarius*, mint cím a Hfcagyiar országos méltóságok viselőinél gyakrabban előfordul. L. pl. Kovachich, CoHectio dkriomm diaet. XIV. XIV. k. 14 18, 133, 193. stb. L. Acta diaete Posoniensds 1646-47: Votum irutimorum consiliariorum hungarorum. – Collectio act. diaet. 1727-23: Consiliarius actualis intimus. De ebből a titkos tanács hatóságára nézve semmiféle jogi következtetést vonni fteon lehet. V. ö. Andrassy Gy., id. m. III. k. 424 l. – A titkos- tanácsnak fejlődésére és változataira nézve I. Csekey István, Az osztrák államminisztériumés a magyar közjog 1915.

²⁰ „Quae insimul id quoque dementer resoivit; quod nimdrum res et negotia regni tam intra quam extra regnum per hungaros tractabit traebrique fandet”. V. ö. 1715:41. t.-czikkeL

²¹ Thallóczy L., A külügyek vezetése Svéd-Norvégországban és nálunk. Budapesti Szemle 1898. évf. 185. l.

³² L. még az 1799/91: 17. t.-cikketet. Apponyi, Magyar közjog osztrák tágitásban 1912. év. 65. és kv. 1.

mélyt küldeni a császári követtel egyenlő tekintélyivel és hatalommal, vagy pedig olyképen, hogy a császári követ a magyar ügyeket a magyar követtel egyetértve és közösen tanácskozva intézze el.²³ Egyes esetekben bizonyos meghatározott czélból a király engedélye mellett maga az országgyűlés is gyakorolja a követküldési jogot.²⁴ Végül a nádornak is volt a külügyek intézésére, nevezetesen a követek küldésére bizonyos befolyás biztosítva.²⁵

3. §. A központi kormányzat és törvénykezés egyes közegei. A nádor.

A királyt megillető végrehajtó hatalom tulajdonképpeni szervei, közegei a királyi főtisztségek viselői: a nádor, az országbíró, a kancellár, a tárnokmester, a bán és a vajda. Ezek alkotják a központi hatóságokat, őket illeti a király megbízása alapján a parancsolási jog, a rendelkező hatalom. A helyhez kötött hatáskörrel bíró hivatalok nekik vannak alárendelve. Mindennemű közügyek, úgy közigazgatási, mint törvénykezési ügyek intézése és az általuk tett rendelkezések foganatosításának ellenőrzése, az ő joguk és kötelességük. Ők állanak az állami szolgálat élén és az állami célok megvalósítása elsősorban az ő feladatuk.

Minthogy a szent korona elméletének kifejlődése következtében a királyi hatalom közjogibb jelleget nyert, közjogi akon nyugvó hatalommá fejlődött, a királyi fő tisztségek hovatovább elvesztették magántisztségi jellegüket, országos tisztségekké, köztisztségekké váltak. Ezt a felfogást juttatja kifejezésre már az 1290. évi decretum 9. cikke, midőn elrendelte, hogy a legfontosabb királyi tisztségek, ú. m. a nádori, országbírói, tárnokmesteri és kancellári tisztség az országgyűlés részvétele mellett töltsenek be. Ezt a rendelkezést azonban a szent korona államszervezet korában nem tartották be és a király a nádorén kívül a főtisztségeket szabadon töltötte be; ezért a nemzet a király szabad kinevezési jogá-

²³ 1647:74.; 1649:7.; 1655:50.; 1681:4. t.-cz. – L. még az 1618:37. 1630:36.; 1635:27.; 1723:104. t.-czikkeket.

²⁴ L. „az 1593:1.; 1596:60.; 1609:68.; 1655:17. t.-czikkeket.

²⁵ 1649:7.; 1655:50.; 1741:11.t.-cz.

val szemben a nemzeti közérdekek megóvása végett egyéb biztosítékokat keresett.

A vegyesházbeli királyok óta állandóan az volt a nemzet sérelme, hogy az idegen származású uralkodók a királyi főtisztségre idegeneket alkalmaztak. E sérelmet megszüntetendő, már Zsigmond 1397. évi decretumában megígérte az idegenek eltávolítását, valamint azt is, hogy ezentúl idegeneknek sem egyházi javadalmakat, sem királyi tisztségeket adományozni nem fog.¹ Majd az 1439. évi decretum 5. cikke határozottan kimondta, hogy bármily nyelvű és nemzetségű külföldieknek tisztségek nem adományozhatók,³ a mely rendelkezést később számos törvénycikk megújította.³ Sőt, midőn a nemesek és nem nemesek közötti rendi különbség a XV. század folyamán mindinkább kifejlődött, a törvények azt is megkívánták, hogy a köztisztségekre csak nemesek alkalmaztassanak.⁴

A királyi főtisztek között az első helyet e korszakban is a nádor foglalja el. A nádorság azonban az Anjouk uralma alatt elvesztette azfaj alkotmányjogi jelentőségét, a melylyel az aranybulla óta bírt. A székesfehérvári törvényező gyűlések megszűntek és ezzel együtt megszűnt a nádorság egykori alkotmánybiztosító jelentősége is. A XIV. század törvényei és okmányai a nádorról csak mint bíróról beszélnek. A törvénykezésen kívül egyéb állami ügyek intézésénél a nádor Zsigmond koráig nem szerepel.

A XIII. század eleje óta a nádor, midőn őt már önálló bírói hatóság illette meg, a saját udvarában ítélte és ez időtől fogva neki külön kúriája volt. A nemesek törvénykezési ügyének nagy része, különösen azok, a melyek nem birtokjogokra, fej- vagy jószágvesztésre irányultak, nem a királyi kúriában, hanem a nádor tartotta törvényező kö-

¹ Magv. tört. tár. III. 226-227. I. Zsigmond azonban ezt az ígéretet nem tartotta meg és ez volt egyik oka az ellene kitört lázadásnak. V. ö. *Katona*, Hist. Grit, XI. 489. I. *Fejér* C. D. X. 660. 1. és más helyeken.

² 1439:5. t.-cz. pninc: Item quod alieigenis et forensibus hominibus cujusunque nationis et lingvage existant; officia in ipso regno nositro moncoimtm tenuis.

³ L. az 1453: 3. 1458: 7. 1481: 6. 1492: 6-8. 1495: 30 és 32. 1500: 35. 1523:17. 1536:42. 43. 1546:15. 1608. ik, e.: 10. stb. t.-czikkeket.

⁴ 1471: 15. 1486: 60. 1492: 6. és 80. 1498: 57. 1504: 2. 1542: 49. 1554: 19. 1638: 33. 1647: 75. t.-cz.

gyűléseken (*congregatio generalis vel proclamata*) vagy mint később nevezték, köztörvény s zekéken (*generale Iudicium*) nyertek elintéztést.

A nádor részint királyi megbízás alapján, részint saját tisztségénél⁵ fogva a vidéken rendszerint két vagy több megye részére együttesen tartotta meg a törvénykező gyűléseket, a melyeken a megyei közönséghez tartozóknak, nevezetesen a nemeseknek, bírság terhe alatt kötelességük volt megjelenni; de különösen kötelességük volt megjelenni az alispánoknak és a szolgabíráknak, valamint ta tizenkét esküdt nemesnek, a kik a megyei közgyűlésien választva a nádorral mint bírótársak ítélték.⁶

A nádor által tartott köztörvényszékek feladata volt elsősorban a gonosztevők, tolvajok és rablók kinyomozása, illetőleg ezek levelesítése és megbüntetése.⁷ De a nádori törvénykező gyűlés nemcsak a bűnügyekben ítélt, hanem a magánjogi természetű peres ügyekben is; így különösen hatalmaskodási és birtokperekben. Csak az olyan ügyek végleges eldöntését kellett a királyi kúriában való ítélelhozatalra eflhallasztani, a melyek valamely királyi jogot (*ius regale vei regium*) érintettek, azzal valami kapcsolatban állottak.⁸ Továbbá a nádori *congregatio* határozatokat hozott a személyek rendi állkpotá, a földbirtokok minősége (királyi birtok-e vagy vár birtok), a vámhelyek, a vámszedesi jog és az utak iránya felett.⁹

A XV. század folyamán már Zsigmond uralkodásának végén és még inkább Mátyás korában, a mióta a királyi kúrián a birtokfoglalási és egyéb hatalmaskodási ügyekben gyorsabb eljárást honosítottak meg, a nádori törvénykező gyűlések jelentősége mindinkább háttérbe szorult. A megyék állást foglaltak azok ellen, mert egyrészt a nádornak és

⁵ Anj. Okm. IV, 132.: Tam de mandato vestro regio, quam ex ordinarii officia med paletinastus deMto, Z. O. II. 335. 1408. év.

⁶ L. pl. *Fejér* C. O. IX. 1. 46. X. 4. 571, Z. O. IV. 467.

⁷ 1405 (I.): 5. t.-cz. prine. Pakti-mis, comités parochiales ... in congregatianibus ac generalibus judiciis quoslibet iures, ktrones ac alios malefactures, inibi proscriptos et extradatos, iudicare, condamnaire, punire seu proscribere comsveverant.

⁸ V. ö. *Hajnik*, *id. m.* 72-73. I.

⁹ *Fejér* C. D. IX. 2. 118. VI. 659. X. 4. 575. A vám-helyek és vám-jog megállapítására nézve 1435 (II.): 22. és 23. 1492:87. t.-cz.

kíséretének ellátása,¹⁰ másrészt a súlyos bírságok behajtása miatt¹¹ mindinkább elviselne tien teherré váltak az ország lakóira.¹² Eléggé tanúsítja ezt Mátyás eljárása, a ki a nádori *congregatio-k* tartását egyes megyéknek oly feltétel alatt engedte el, hogyha portánként adót fizetnek.¹³ Az 1486. évi *decréfum május* a nádori köztörvényszékeket és a *proclamata* congregatio-kat, mint hallatlan visszaélések kútforrásait, megszüntette.¹⁴

A nádor már Károly Róbert uralkodásának vége óta nem a saját kúriájában ítél, hanem a királyi kúriában és midőn a nádori köztörvényszékek megszűntek, bíraskodása teljesen beékelődött a királyi kúria bírósági szervezetébe. A nádor, a mint alább látni fogjuk, a királyi ítélőszék egyik elnöke, sőt első az elnökök, az ország rendes bírái között.

Zsigmond uralkodása, valamint egyéb tekintetben, úgy a nádori tisztség fejlődésében is fordulópontot jelez. A nádorság ő alatta kezdi visszanyerni az előbbi alkotmányjogi jelentőségét, a mi közvetlen kapcsolatban áll azzal, hogy Zsigmond óta veszi kezdetét a magyar királyok huzamosabb távolléte az országból. Szerintük főképpen ebben találja okát és megfejtését a nádorság alkotmányjogi jelentőségének újabb irányú fejlődése és fokozatos emelkedése.

Zsigmond, valamint utódai hosszabb ideig az országon kívül tartózkodván, elkerülhetlenné vált a királyi helytartói intézmény létesítése. Igaz ugyan, hogy ő még 1414. és 1433. évben nem egyedül a nádorra, hanem többekre bízta az ország kormányzását;¹⁵ mindazonáltal tényleg a király távol-

¹⁰ *Fejér* C. D. IX. 2. 26. X. 4. 757. H. O. II. 192-193.

¹¹ 1447: 22. 1458: 55. t.-cz.

¹² Hunyadi Jánosnak már csak azon esetre engedték meg a nádori congregatiak tartását, ha a megye kéri. 1447:12. t.-cz*.

¹³ L. pl. *Teleki* XI. 346. 349. *Kovachich*, Saiippi. ad Vest. Com. II. 193-195. V. ö. 1464:21. 1471:5. 1478:7. t.-czikkeket.

¹⁴ 1486:1. t.-cz. princ. *Judicium generale save palaitinaile saboleaifur*, *aimodo aiulio unquaim tempore celebnefur*; 2. t.-cz, 1. §. *Ad tollenduTn igitut hujusemodi periculosuim, et extra hoc regnuim inaiuditum judicium, viel: potius corrupteliam . . . statutum est.*

¹⁵ 1414-ben Kianizisai János és Gara Miklós nádorra. *Fejér* C. D. X. 8. 546-551. – 1433-ban .az esztergomi érsekre, az egi püspökre, a nádorra, az országbíróra, a tárnokmesterre és kincstartóra, a kiket általános helyetteseknek (vioarii générales) neveztek. *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. I. 423. 1.

létében a nádor, mint a királynak rangban és hatalmi kör tekintetében első főtisztje, vitte a kormányzatot; ő közvetítette az érintkezést a távollevő király és a nemzet között, a mi kétségkívül fokozta a nádorság tekintélyét és újból felkeltette a nemzetben azt a törekvést, hogy a nádori tisztség egykori, már az aranybullában megállapított alkotmányjogi jelentőségét visszaállítsa, sőt azt tovább fejlessze.

Az első nagy lépés már az 1439. évi: decretuimban megtörtént, a melynek 2. cikkie két fontos alkotmányjogi tételt mondott ki: egyrészt, hogy a király részéről vagy a király élen viselt pereikben a nádor szolgáltat igazságot; másrészt, hogy éppen ezért az ő jogállása megkívánja, miszerint a nádort a király ne nevezze ki szabadon, hanem az országgyűléssel együttesen válassza.¹⁶

Az első tétel a nádort a király és a nemesek között felmerült jogviták bírójává teszi. Nem értelmezhető ez akként, hogy a nádor, mint bíró, a király, mint a főhatalom birtokosa felett áll; de igenis akként, hogy a nádor nemcsak magánjogi, hanem közjogi s értelemszerűen is az ország lakóinak a királyi hatalomtól függetlenül igazságot szolgáltathat és szolgáltatni köteles. A királyi jogok, nevezetesen a birtokadómozgási jog (*ius vegium*) és a fiskális jogok (*iura regalia*) egyoldalú, esetleg visszaélésre hajló gyakorlataival szemben, a nádor nyújt az ország lakóinak bírói védelmet. Az 1439. évi decretum eme tétele nagy haladást jelez általános alkotmány történeti szempontból is és egyzersmind bizonyítéka a magyar nemzet erőteljes és kifejlett jogérzékének, mert a közjogi jellegű jogsérelmeket is bírói védelem alá helyezi. A nádornak törvény által biztosított bírói hatalma a király és az alattvalók között felmerült jogvitákban, kétségkívül a mai közigazgatási lefőbb bíróság eszméjét juttatja kifejezésre és igyekszik megvalósítani.¹⁷

¹⁸ 1439:2. t.scz. Insiuiper, quod regia majestas pakiiinum regmi, anti qua coinsvetuidinie ipsiuis regni requircnte, eo, quod idom palatínus, ex parité regnicoliaruiin regiae iserenitati; at ex parte ipsius regime sereniitatis regmicoJits iudicium et Justitium faere potest et tenetur, ex consüio praektorum iae ihanoiniuum et regni noibilium pari volumtaite eligat.

¹⁷ A magyar nádarához hasonló hatáskörrel bírt Aragóniában „a Justiza, akiknek kezébe tette le a király az esküt és a kit a törvények „judex mesdius”-nak neveznek. *Schwarz Gyula*, A miniszteri felelősség eredete 1883-

A nemzetnek ezt a felfogását eléggé bizonyítja a második tétel, mely kimondja, hogy a nádori tisztséget az országgyűlés hozzájárulásával kell betölteni. A nádor ugyanis csak akkor felelhetett meg alkotmányjogi jelentőségű bírói feladatának, ha nem egyedül a királytól nyeri hatalmát, hanem a királytól és a nemzettől együttesen, azaz a szent koronától. A nádor most már nem a királynak, hanem a szent koronának tisztviselője, a mi_ erőt, képességet ad neki arra, hogy a szent koronát fején viselő királynak és a szent korona tagjainak jogait egyként megvédelmezhesse és hogy a királyival szemben a nemzetet képviselője.¹⁸ A nádorválasztás intézménye a régi magyar közjog talajában gyökeredzik, természetszerű következménye a szent korona elméletének.

A nádori tisztség alkotmányjogi jelentősége már ezzel is nagy mértékben emelkedett, de fejlődésének tetőpontját csak I. Mátyás korában érte el, a midőn Zápolya Imrénének nádorrá választása alkalmából 1485. év végén a nádort megillető hatáskört külön decretumban megalkpította, a miely decretumot közönségesen „nádori czikkek”-nek szoktuk nevezni: *Articuli pronunciatii de officio paláfinafus*.

E decretum keletkezésének külső okát részint Mátyás kodifikáczióális törekvésében, részint abban találjuk, hogy ő törvénytelen fiának, Corvin Jánosnak, akarván a trónt biztosítani, hű emberének nádorrá választásával egyidejűleg azokat a nagyjelentőségű közjogi ténykedéseket, a melyeket a nádor azelőtt nem törvény, hanem nagyobbbrészt a jogszokás vagy külön királyi megbízás alapján gyakorolt, összeíratta és külön decretumban törvény által a nádorsághoz kötötte.

A nádori czikkek törvényvoltát régebben *Kovachich*

év. 8. és ikv. 1.; A király tanácsosainak felelőssége Aragóniáiban és Magyarországon 1889.

¹⁸ A nádor bírói hatalmának függetlenségét a királyi hatalommal szemben a legjobban bizonyítja Mátyás egyik nyilatkozata: „Ha viaiailki személyünk ellen pert akar indítani, megtalálja a bírót „a nádornaiin, a ki a nemzetet (universitatum regni) képviseli”. Epistoliae Matthiae Corvini Hi. 41. levél. – Ugyanerről tanúskodik *Werbőczy* Hármaskönyve II. r. 39. ez.: „A királyi felség minden panaszossvl és perlekedlőivel szemben az ország nádora előtt tartozik törvényt állani és ügyeinek igazgatója által felelni”.

József Miklós²¹ és Madarassy Ferencz,²⁰ újabban Fraknót²¹ kétségbevonták, mert az eredeti szöveget nem ismerjük, a XV. századbeli kéziratok szövege pedig a decretumok szokásos bevezetését és záradékát nélkülözi és mert a benne felsorolt ténykedések nagy részéről nem lehet kimutatni, hogy a nádor azokat akár megelőzőleg, akár utóbb, állandóan, mint saját hatásköréhez tartozókat tényleg gyakorolta volna.²²

Szerintem a nádori cikkeket törvénynek kell tekinteni. Döntő bizonyíték előttünk, hogy a *Quadripartitum* szerkesztői, a kik 1548. évben kezdték meg működésüket,²³ a nádori cikkeket azon határozott kijelentés mellett vették fell munkálatukba, hogy azok országgyűlésen hozott törvénycikkek, sőt egyes cikkekhez tüzetes magyarázatot is adtak.²⁴ Ennek alapján fel kell tételeznünk, hogy azok az előkelő egyházi és világi férfiak között, a kik a

¹⁸ Not. praelknimarc-s 126-133. 1.

²⁰ (Névtelenül): Dissertatio historico-critica super quihusdam vetust. rer. hung. capitibus. Pozsony 1832. ióv.

²¹ Jeles történetírónk, *Fraknói*, előbbi felfogását megváltoztatva (Magy. memz. tört. IV. 304-306. millenniumi kiadás), Századok 1899. évi folyamában (455. és kv. 1.) pontonként kimutatni törekszik, hogy a nádori cziki keikben foglalt jogtételek sem azelőtt, sem közvetlen utánuk nem voltak érvényben és azt a következtetést vonja le, hogy a nádori cikkek nem tekinthetők törvényinek, hanem az 1486. évi nádorválasztó országgyűlésre készített „emlékirat”-nak amelynek (törvényerőre amekedését Beatrix hiúsította meg. Felhozott bizonyítékait nem találjuk meggyőzőiknek, azok jó részét már *Szlemenics* rnegczáfolta. (Töltényeink története a vegyesház-eli királyok korában. M. T. T. Évkönyvei VII. 345-350. k). Még ha a nádori cikkeket csak törvényjavaslatniak kelleme tekintenünk, még akkor is, ha azokban foglalt alkotmányjogi tételek nemcsak Mátyás király politikai törekvését tükrözik vis&za, hanem a *nemzet közös törekvését és jogi meggyőződését*.

²² *Bartal* elismeri ugyan a nádori cikkek törvényerejét és hitelességét, de azt állítja (különösen a 7. cikk alapján, mely a király gyengeelméjűségéről szól), hogy azokat II. Ulászló korában hozták (id m. III. 203-204. l). Ennek a feltevésnek alaptalanságát *Fraknói* és mások eléggé kiimutatták. L. a kérdés sikeres összefoglalását *Csekey István* legújabb nagy munkájában: A magyar trónöröklési jog. Jogtörténelmi és közjogi tanulmány oklevélmellékletekkel. Budapest, 1917, 83. és kv. I.

²³ L. az 1548:21. 1550: 10. és 11. 1553: 15. t.-cikkket.

²⁴ *Quadripartitum* III. r. 8. ez.: nonnull ex articulis tempore . . . Maithiae regis, quo E. dte Zápolya in paliatinum regni cjudem fuit electus, in *congregatione generali editis*, hic inserenda duximus. Ennek a bizonyi-

Quadripartitumot szerkesztették, lehetnek olyanok, a kik a nádori czikkeket még eredetiben ismerték.

Az első három cikk a nádornak a királyság intézményével legszorosabban összefüggő teendőit állapítja meg. Kimondja, hogy a király elhalálása esetén a királyválasztó országgyűlést a nádor hívja össze és ő adja az első szavazatot.²⁵ Továbbá ő a kiskorú király gyámja²⁰ és a király kiskorúsága idején az országiak neki éppen úgy engedelmeskedni tartoznak, mint magának a királynak. Úgy a királyi trón üresedésének, mint a király kiskorúságának idején a nádornak jogában áll tetszése szerint hívni össze országgyűlést, a melyre a nemesek mindenkor megjelenni tartoznak.

A 4. cikk szerint a nádor tisztségénél fogva az ország haderej ének főkapitánya, azaz fővezére. A nádor fővezéri hatalmának eredete szerintem abban a régi alkotmányjogi tételünkben gyökeredzik, hogy a nemesi haderő csak a király személyes vezérlete alatt köteles táborba szállani.²⁷ Már az 1397. évi decretum, mely a nemesek katoniallí-tási kötelezettségét először állapítja meg, kimondja, hogy ha, a király távol van az országból, a nemesek az ország védelmére a nádor vezérlete alatt tartoznak a táborba szállani.²⁸ Ezen az alapon fejlődött ki a nádornak, mint a király helyettesének fővezéri hatalma, a melyet a Habsburgok korában is számos törvénycikk biztosított olyképpen, hogy az ország területén tartózkodó idegen haderők tisztjei, bármily nemzetbeliek legyenek is, a nádornak engedelmeskedni tartoznak.²⁹ Neki volt kötelessége az ország külső és belső biztonságáról gondoskodni és e célból az országbíróval

téknak döntő jelentőségéről *Fraknoi* ellenkező felfogásával szemben lásd *Fraknómak* hozzám intézett „Nyílt levelét” és arra adott „Válaszomat”: Századok 1917. évf. 529. és kv. 1.

²⁵ Ez alapon támadták meg I. Ferdinánd hívei Zápolya János királyivá választásának érvényességét. Magy. Orszgy. Emi. I. 4C-47.

²⁶ II. Ulászló azonban a nádornak ezt a jogát nem vette figyelembe, sőt az országgyűlés sem sürgette annak érvényesítését. V. ö. *Fraknoi Századok* 1899. évf. 494. és kv. 1.

²⁷ L. II. (könyv VI. fejt. 2. §-át.

²⁸ „Universi regnicolae una ne biscum . . . aut si nos in dicto regno nostro, laliis negociis regni nostri oeoupaiti, non essemus, tune cum domino paiktino regini iiostri . . . exereituare teneantur”. Magy. Tört. tár. III. 216. I. – *Knauz* a „non” szöcskát *tévesen* értelemzavaró hibának mondja.

²⁹ 1555:1. 1618:4. 1622:2. 1638:1. 1659:1. és 30. t.-cz.

együtt a végvidéki várak állapotáról kiküldöttek útján meggyőződni.³⁰

Az 5. cikk a nádor kötelességévé teszi, hogy az országlakók között felmerülő megbasonlásokat és viszályokat egyenlítse ki és a bűnösöknek érdem szerint való megbüntetésével arra ügyelj en, hogy a királyi hatalom és méltóság ép-ségben maradjon. Majd ezzel kapcsolatosan a 6. cikk ki-mondja, hogy ha a király és a nemzet között viszály támadna, a nádor feladata a kibékítést eszközölni, mert tisztségénél fogva ő a k ö z b e n j á r ó a király és a nemzet között (*mediator inter regem et regnum*).

Ezekben a cikkekben a legélesebben van kidomborítva a nádori tisztség politikai jelentősége, az az alkotmányjogi felfogás, a mely először az aranybulla 31. cikkében nyert kifejezést, midőn az abban foglalt rendelkezéseknek és így az alkotmánynak örévé a nádort tették meg. ő neki, mint a szent korona tisztviselőjének feladata a szent korona egész testének érdekét képviselni; úgy a király és a nemzet, valamint a nemzet egyes tagjai között felmerült érdekellentéteket a jog és a méltányosság követelményei szerint kiegyenlíteni. Ez az alkotmányjogi felfogás nagyobb gyakorlati jelentőséget nyert a Habsburgok korában, a midőn az idegen tanácsadók káros befolyása következtében a király és a nemzet között támadt viszályok kiegyenlítése és a nemzet jogainak megvédése a nádori tisztség egyik legnagyobb jelentőségű feladatává vált.

A 7. cikk arra az esetre intézkedik, ha a király annyira gyenge elméjű vagy hanyag volna, hogy a külföldi követeket ki nem hallgatná, vagy ezeknek nem felelhetne; és rendeli, hogy ilyenkor a király helyett e ténykedéseket a nádor végezze. E rendelkezés kapcsolatban áll a 2. cikkel, mely a nádor gyámi, és a 10. cikkel, mely az ő helytartói minőségéről intézkedik.

A 8., 9., 11. és 12. cikkekben a nádor bírói hatáskörének tüzetes megállapítását találjuk. A nádor az első, a legnagyobb az ország rendes birái között: *judicum regni maximus*. Az ő bírói hatalma oly nagy, az ő bírói hatásköre oly

³⁰ 1498:43. 1507:6. 1647:61. 1655:9. t.-cikk. A végvidéki váraik kapitányai a nádornak vannak alávetve 1608. k. e. 11. 1647:61. t.-cikk. A határperekben is ő ítél 1618:71. 1635:19. 1659:62. és 1715:40.

terjedelmű, hogy ahhoz hasonló senki másnak nincs, csak egyedül a királynak.³¹ Kifejezést nyer ez abban, hogy a nádor bárkit bármiféle peres ügyekben, nevezetesen birtokjogi kérdésekben is, az ő ítélőszéke elé (*praesentia palatinatis*) idézhet; valamint abban, hogy a nádor által kiszabott bírságokat a király csak az ő rendkívüli bírói hatalimánál fogva (*non tam ordinaria, quam absoluta potentia et auctoritate*) engedheti el. Továbbá a nádor – a mint azt miár az 1439. évi decretum is kimondotta és a mint már fentebb is említettük – a király és nemzet tagjai között felmerült perek bírója.³² Ehhez képest ő ítél a király adományozási jogát és a királyi jogokat érintő perekben. Ilyenek voltak különösen a vámjogra és a kiegyúri jogra vonatkozó perek.³³ Végül a kunok és jászok is a nádor bírói hatósága alatt állanak; ő magát a kunok ispánjának és bírójának írja (*cornes et iudes cumanorum*) és ezen a crimen 3000 arany forintot húzott.³⁴ Úgyszintén Dalmáciának is ő a főbírája, a miért neki bizonyos szigetek jövedelmei jártak, a melyekről azonban bővebb tudósításaink nincsenek. A 10. cikk azt a nevezetes rendelkezést tartalmazza, hogy ba a király az ország határán kívül tartózkodik, a nádornak mindenkor hivatalánál fogva (*ex officio*) a király helyettesének (*locumtenens regiuc*) keil lennie. Ilyenkoir a király végrehajtó ihat almát a nádor gyakorolja, mindennemű kormányzati és törvénykezési ügyekben éppen úgy rendelkezhetik, mint maga a király, kivéve a kegyelmezést, a koronára hárarrilott jogok adományozását és más hasonlókat, a melyekben-az intézkedés a király személyének van fentartva.

³¹ 1485:9. t.-cz. 1. §: Et hoc m re adeo .am.pk:m potestatem, Jurisdictionem et auctoritatem habet; ut dompta regia dignitate, *nuttus* omnino justitiariorum,ampliorem sed *neque parem habest*.

³² Újból! kimondja ezt az 1574: 18. t.-cz. Demptis causis inter regem et regnicolas imotis, quae iudicio ipalatinali subiectione sunt. A nádor alitai megítelt bírság őt illeti, holott a többi nagybíráké a királyt. Quadripartitum III. 8.

³³ L. pl. *Fejér C. D.* IX. 1. 163-166. H. O. IV. 313. Z. O, II, 271., 273. és 463. V. 359-360. A magszakadási pereket az 1566:21. t.-cz. a helytartói törvényszék hatás körébe utalta; de már az 1574:18. t.-czikek az országbíró hatáskörébe tartozóknak mondja. L. még Quadripartitum III. 9.

³⁴ A nádor azonban ezen hatóságot «a XIV. és XV. századokban, rend szerint nem maga gyakorolja, hanem a király vagy a nádor által kinevezett ispánok (coimites vei iudices). L. ennek példáit: *Gyárfás*, Jász kunok története III. 419. 1. *Hajnik*, id. m. 106. I.

Ez a törvény cikk kiindulási alapja a mohácsi vész után kifejlődő királyhelyesi vagy a királyi helytartói intézménynek, a mely a magyar alkotmányjognak szintén egyik sajátos alkotása. Egyfelől a király távolléte esetén a nádor a királynak szükségkép *peni* helyettese, a ki a végrehajtó hatalom gyakorlását másra, mint a nádorra, át nem ruházhatja; másfelől, midőn a király az ország határán kívül tartózkodik, a végrehajtó hatalmat közvetlenül nem ő, hanem helyette a nádor gyakorolja, és így a király a saját parancsait és rendelkezéseit csak a nádor útján foganatosíthatja.

Már a nádori cikkek óta a mohácsi vészig, ha a király távol volt az országból, mindig a nádor a királyi helytartó, de még a külön királyi kinevezést és ennek a kihirdetését meg kívánták. Így nevezte ki II. Ulászló helytartókká Geréb Péter és Perényi Imre nádorokat; II. Lajos pedig Báthory Istvánt.³⁵

A Habsburg-házbeli királyok állandóan az országon kívül tartózkodván, a királyi helytartói tisztség is állandó jelleget öltött. Azonban I. Ferdinánd és utódai nem tartották meg a törvényt. Báthory István halála után több ízben huzamosabb ideig üresedésben hagyták a nádori tisztséget és királyi helytartót neveztek ki, a ki az országban a királyt megillető kormányzati és bírói hatalmat gyakorolja. Így már I. Ferdinánd 1532. évben Thurzó Elek országbírót, majd 1542. évben Várdai Pál esztergomi érseket nevezte ki királyi helytartóvá.³⁶

A nemzet azonban szívosan ragaszkodott a régi joghoz. Az 1542. évi pozsonyi országgyűlés követelte, hogy a Báthory István halála óta üresedésben levő nádori tisztség betöltésék és annak megvalósításától csak azért állott el, mert a nádort nem részleges, hanem általános országgyűlésen kell megválasztani;³⁷ ellenben Révay Ferencz turóczi főispánt 1543-ban nádori helytartóvá választották. Ezzel létrejött a nádorihelytartóság, mely a nádori tisztségtől külön választott királyi helytartóság korában és ezzel kapcsolatosan

³⁷ *Fraknoi*, (Frankl), A nádori és országbírói hivatal 98. l.

³⁸ U. o. 98-99. f.

³⁷ 1542: 28. t.-cz.: in comitiis generalibus et non *m* partkularibus per suffragio omnium statuum et ordimrm regna palatinus eligi solet.

időnkint fennállott 1608-ig,³⁸ a midőn a k. e. 3. t.-cikk a régi jogot helyreállította, a mely szerint a nádori tisztséget szükségképpen be kellett tölteni.

Minthogy pedig a nádor tisztségénél fogva a király helytartója, a régi jog helyreállításával együtt megszűnt úgy a külön királyi, mint a nádori helytartói tisztség. A nádor a király állandó helytartója, neki most már nádori tisztségén kívül (*officium palatinae*), külön helytartói tisztségesen hatásköre van: *officium locumtenentiale* regzum.³⁹

A nádort, mint a király helytartóját, külön bírói hatáskör illette meg, mely a király legszemélyesebb bírói hatóságában gyökeredett és a Habsburgok korában a hétszemélyes táblának, mint legfőbb bíróságnak, kifejlődésére vezetett.

A mohácsi veszedelem előtt a király legszemélyesebb bírósága elé tartozó ügyek voltak: a nagyobb hatalmaskodás öt esete,⁴⁰ a háború idején elkövetett egyéb hátaim askodások és birtokfoglalások,⁴¹ a gyámsági ügyek (a király fogvatni jogánál fogva)⁴² és az ország rendes bírának, valamint azok ítélmesteremek ítéleteivel szemben a király személyéhez felülbbezett periek. Mindezekben az eseteikben a (király a nagyobb királyi tanács tagjai, a főpapok és a bárók, részvétele mellett személyesen (*propria in persona*) ítélt.

Minthogy a mohácsi vész után a király nem lakott többé az országban, nem érintkezhetett közvetlenül a királyi tábla tagjaival, a király személyes részvétele is a bíraskodásban megszűnt. A legszemélyesebb bíraskodásához kötött hatáskör lassankint átszállott a nádorra, mint királyi helytartóra.

A XVI. század közepe óta számos törvénycikk intézkedik a királyi helytartó bírói működéséről és hatásköréről.⁴³

³⁸ *Fraknoi*, id. m. 104-106. Már Zápolya Imre halálát után a nádori tisztség betöltetlenül maradván, 1487-1492. évig Orbán Egri püspök és kincstartó helyettesítette a nádort. U. o.

³⁹ Ezt a fontos közjogi fejlődést eddigi íróink figyelmen kívül hagyták.

⁴⁰ 1498:8. t.-cz.: *Travasio domoram nobihumim, deteritio, veriberatio, vulneratio ac intereimtao nohilium*. L. még az 1474: 15. t.-czikket.

⁴¹ 1518:17. t.-cz.

⁴² *Hajnik*, id. m. 43. l.

⁴³ Már Thurzó Elek királyi helytartónak kinevezési okmányában benn van a bírói hatáskör a király személyéhez felülbbezett ügyekre nézve: *Quod habeat facultatem administrandi justitiam, etiam omnem appellationem*.

Ezekből látjuk, hogy a külön kinevezett királyi helytartó köteles állandóan a jogszolgáltatásban résztvenni és azokban az ügyekben, a melyek azelőtt a király legszemélyesebb bírósága elé tartoztak, ítékezni.⁴⁴ Ilyképpen kifejlődik a királyi helytartó bíróság (*iudicium locumtenentis* *vei locumtenentiae*) fogalma,⁴⁵ a mely elé ugyanazok az ügyek tartoztak, a melyekben azelőtt a király személyesen ítékezett. A nádor ezekben az ügyekben királyi helytartói hatással fogva (*auctoritate locumtenerifiae*) bíraskodik.⁴⁰

Ennek a fejlődésnek alapján mondja az 1574: 18. t.-cz., hogy a „helytartó úr a legelső bíró (*Primarius iudex*), a ki a királyi felség távollétében az ország összes bírának ítéleteit, a melyek felebbezés során eléje kerülnek, vagy helyben hagyni vagy megjavítani szokta”. Már ez a tétel is bizonyítja, hogy a királyi helytartóbíróságnak, különösen mint felebbviteli bíróságnak jelentősége jutott előtérbe, a mi lassankint arra vezetett, hogy a helytartóbíróság, mint felebbviteli bíróság a nádor elnöklete alatt külön szervezetet nyert és kivált a királyi táblából.

Az 1566:22. t.-czikk még csak annyit mond, hogy a felebbezések elbírálásánál a helytartó mellett a főpapok és a bárók közül az eddigi szokás szerint legalább kettő-kettő legyen jelen; de az 1572. évi II. decretum 6. czikke közelebbről is meghatározza a helytartóbíróság tagjait, kimondván, hogy a helytartó a felebbezések felülvizsgálatát a főpapok közül az egri és a veszprémi püspökkel, a bárók közül pedig Bánffy Lászlóval, a nádori helytartóval, Révay Mihálylyal és Ko-

Fraknoi, id. m. 150. I. Ugyanígy Várdai Pál kinevezési okmányában. Közölve a Corpus Jurisban. Verancsics Antal 1573. évben Rudolf királyház írott előterjesztésében mondja: „ego sum *supremus* post Majestatem Regem *iudex* in Hungária”; „regius locumtenens post supm pxincipom et in régna” et in iudiciis obtinet prim um locum”. Mon. Hung. Hist. írók XXVI. k. 282-283. I.

⁴⁴ L. -az 1542 (pozsonyi): 46. 1543: 32. 1545: 34. és 35. 1546: 35. 1548:19. 1550:57 .1552:28. 1553:20. 1556:34, ás 1566:21. törvény-czikkeket.

⁴⁵ 1546:35. t.-cz.: „judicia. quae ad officium locumtenentiae spectant”. 1550:57.: „Judicia locumtenentis”. L. meg aiz 1563:25. t.-czikkeket.

⁴⁶ 1559:39. t.sz.: „dominus palatinus causas illas . . . auctoritate sua continue adjudicare non praetermittit”.

romy Jánossal eszközölje. Ezzel a h é t s z e m é l y e s tábla (*tabula septemviraiis*), mint a nádor elnöklete alatt működő legfelsőbb bírói testület már lényegében megalakultnak tekinthető,⁴⁷ mely azonban csak 1723-ig állott hét tagból, mert innentől kezdve a tagok számát ismételten szaporították.⁴⁸ A most előadott fejlődéssel egyidejűleg a királyi tábla elnöke a személynök lett, a ki mint ilyen később a bárókat megillető „Magnificus” címezést kapta.⁴⁹

Még egy fontos joga volt a nádornak, mint királyi helytartónak és ez a b i r t o k a d o m á n y o z á s i j o g 32 jobb ágy telek erejéig. Ezt a jogot a nádori czikkek nem említik, sőt a 10. cikk, mely a nádor helytartói hatásköréről szól, a birtokadományozási jogot kizárólag a királynak látszik fentartani.⁵⁰ Mindazonáltal az okmányok igazolják, hogy a nádorok a birtok-adományozási jogot úgy a nádori czikkek előtt, mint azután gyakorolták.⁵¹ Nem lehet kétség az iránt, hogy e jog a nádorokat csak mint királyi helytartókat (*authoritate locamententiae*) illette meg. Erről tanúskodik, hogy midőn a nádor nemléteben kinevezett királyi helytartók kormányozták az országot, nekik ezt a jogot a királyi kinevezési okmányok kezdettől fogva biztosították és az 1567. évi dec. 26. t.-cikke a helytartók eme jogát tör-

⁴⁷ Az 1582:4. t.-cz. 6. §-a és az 5. t.-zz. 2. §-a .szerint a felebbviteli törvényszék áll a királyi hely tartó és a nádori helytartó mellé rendelt három főbíróból! (köztük Telegdy pécsi és Mossóczy váci püspök) és három főúrból. L. még füz 1567: 26. t.-cz. 2. §.-át. A hétszemélyes tábláról intézfcediik az 1715:24. t.-cz.: „tum iái taibula regia, tum etiaim *septemvirali*”.

⁴⁸ Az 1723: 24. t.-cz. .szerint a .mondott hét személyhez a király még nyolczat nevezzen ki; két főpapot, két mágnást és négy nemest. Az 1741: 24 t.-cz. a hétszemélyes tábla tagjait még négygyel szaporította.

⁴⁹ 1751: 6. t.-cz. A személynöki tisztség betöltését kívánja az 1608. k. e. 3. t.-oz. A (királyi tábláról lásd még 1723:25. és 26. 1729:43. és 44. t.-cz.

⁵⁰ 1485: 10. t.-cz. 3. §. Demptis tamen igratis et *donationibus iurium*, ad coronam devolutoruim.

⁵¹ Nádori adományok már Zsigmond korában előforulnak amidőn már ia nádorok egyszersmind (királyi .helytartók voltak, valamint később is. L. a példáikat *Fraknói*, id. m. 78. és 103. 1. *Bartal*, Comimentaria III. 124. *Hunyadi János* mint kormányzó, 32 jobb ágy teleik erejéig adományozhatott 1446: 12. t.-cz. 2. §. *Kovachich*, Sylloge 113. 1. *Kelemen* (Institutiones juris hunag. priv. III. 135. 1.) ás *Frank* (Principia juris civ. Hung. I, 168.) *tévesen* ebből származtatták a nádori adományokat.

Ezekből látjuk, hogy a külön kinevezett királyi helytartó köteles állandóan a jogszolgáltatásban résztvenni és azokban 12, ügyekben, a melyek azelőtt a király legszemélyesebb bírósága elé tartoztak, ítékezni.⁴⁴ Ilyképpen kifejlődik a királyi helytartó bíróság (*iudicium locumtenentis vei tocumtenentiae*) fogalma,⁴⁵ a mely elé ugyanazok az ügyek tartoztak, a melyekben azelőtt a király személyesen ítékezett. A nádor ezekben az ügyekben királyi helytartói hatással fogva (*auctovitate locumtenteritiae*) bíraskodik.⁴⁰

Ennek a fejlődésnek alapján mondja az 1574: 18. t.-cz., hogy a „helytartó¹ úr a legelső bíró (*primarius iudex*), a ki a királyi felség távollétében az ország összes bírának ítéleteit, a melyek felebbezés során eléje kerülnek, vagy helyben hagyni vagy megjavítani szokta”. Már ez a tétel is bizonyítja, hogy a királyi helytartóbíróságnak, különösen mint felebbviteli bíróságnak jelentősége jutott előtérbe, a mi lassankint arra vezetett, hogy a helytartóbíróság, mint felebbviteli bíróság a nádor elnöklete alatt külön szervezetet nyert és kivált a királyi táblából.

Az 1566:22. t.-czikk még csak annyit mond, hogy a felebbezések elbírálásánál a helytartó mellett a főpapok és a bárók közül az eddigi szokás szerint legalább kettő-kettő legyen jelen; de az 1572. évi II. decretum 6. czikke közelebbről is meghatározza a helytartóbíróság tagjait, kimondván, hogy a helytartó a felebbezések felülvizsgálatát a főpapok közül az egri és a veszprémi püspökkel, a bárók közül pedig Bánffy Lászlóval, a nádori helytartóval, Révay Mihálylyal és Ko-

Fraknoi, id. m. 150. I. Ugyanígy Várdai Pál ikin evezesd okim árnyában. Közölvé a Corpus Jurisban. Verancsics Antal 1573. éviben Rudolf királyhoz írott előterjesztésében mondja: „ego sum *supremus* post Majestatem Regiam *iudex* a Hungaria”; „regius iocumtenens post suom principom et in regina et in iudiciis obtinct paimunn locum”. Mon. Hung. Hist. trak XXVI. k. 282-283. I.

⁴² L. az 1542 (pozsonyi): 46. 1543: 32. 1545: 34. és 35. 1546: 35. 1548: 19. 1550: 57. 1552: 28. 1553: 20. 1556: 34, és 1566: 21. törvény-czikikeket.

⁴³ 1546:35. t.-cz.: „judicia quae ad officium locum tenentiae spectant”. 1550:57.: „Judeia focuratenentis”. L. meg az 1563:25. t.-czikeket.

⁴⁴ 1559:39. t.-cz.: „dominus palatinus causas illis . . . autoritate locumtenentiae continue adjudicare non practertmittat”.

romy Jánossal eszközölje. Ezzel a h é t s z e m é l y e s t á b l a (*tabula septemviralis*), mint a nádor elnöklete alatt működő legfelsőbb bírói testület már lényegében megalakultnak tekinthető,⁴⁷ mely azonban csak 1723-ig állott hét tagból, mert innentől kezdve a tagok számát ismételten szaporították.⁴⁸ A most előadott fejlődéssel egyidejűleg a királyi tábla elnöke a személynök lett, a ki mint ilyen később a bárókat megillető „Magnificus” ezímezést kapta.⁴⁹

Még egy fontos joga volt a nádornak, mint királyi helytartónak és ez a b i r t o k a d o m á n y o z á s i j o g 32 jobbágytelek ere é i g. Ezt a jogot a nádori czikkek nem említik, sőt a 10. cikk, mely a nádor helytartói hatásköréről szól, a birtokadományozási jogot kizárólag a királynak látszik fentartani.⁵⁰ Mindazonáltal az okmányok igazolják, hogy a nádorok a birtokadományozási jogot úgy a nádori czikkek előtt, mint azután gyakorolták.⁵¹ Nem lehet kétség az iránt, hogy e jog a nádorokat csak mint k i r á l y i h e l y t a r t ó k a t (*authoritate locamententiae*) illette meg. Erről tanúskodik, hogy midőn a nádor nemléteben kinevezett királyi helytartók kormányozták az országot, nekik ezt a jogot a királyi kinevezési okmányok kezdettől fogva biztosították és az 1567. évi decr. 26. t.-cikke a helytartók eme jogát tör-

⁴⁷ Az 1582:4. t.-oz. 6. §-a és az 5. t.-oz. 2. §-a szerint a felebbviteli törvényszék áll a királyi helytartó és a (nádori helytartó mellé rendelt három főpapból (köztük Telegdy pécsi és Mossóczy váczai püspök) és három főúrból. L. még az 1567: 26. t.-cz. 2. §.-sát. A ötszemélyes tábláról intézkedik az 1715:24. t.-cz.: „tum in- tabula regia, tum etiam *septemvirali*”.

⁴⁸ Az 1723: 24. it.-cz. szerint a mondott hét személyhez a király még myolczat: nevezzen ki; két főpapot, két mágnást és mégy (nemest. Az 1741: 24 t.-oz. a hétszemélyes tábla (tagjait még négygyel szaporította.

⁴⁹ 1751:6. t.-cz. A személynöki tisztség betöltését kívánja az 1608. k. c. 3. tt.-hoz. A királyi tábláról lásd! még 1723:25. és 26. 1729:43. és 44. t.-cz.

⁵⁰ 1485: 10. t.-cz. 1. §. Dempstis tamen gratiis et *donationibus iurium*, ad coronam devolutorum.

⁵¹ Nádori adományok már Zsigmond korában előfordulnak a midőn már a nádor-ok egyszersmind (királyi helytartók voltak, valamint később is. L. a példákat *Fraknói*, id. m. 78. és 103. 1. *Bar fal*, Comimentaria III. 124. *Hunyadi János* mint (kormányzó, 32 jobbágy telek erejéig adományozhatott 1446: 12. t.-oz. 2. §. *Kovachich*, Syllogc 113. 1. *Kelemen* (Imstitutionies juris hung. priv. III. 135. 1.) és *Frank* (Principia juris civ. Hung. 1, 168.) tévesen ebből származtatták a nádori adományokat.

vénybe iktatta.⁵² Majd midőn a régi jogot a nádori tisztség betöltésére nézve 1608. évben visszaállították, a következő évi országgyűlés a nádor birtokadományozási jogát szintén törvénybe foglalta.⁵³

Végül a nádor Pest, Pilis és Solt vármegyéknek főispánja,⁶⁴ az országgyűlésnek és később a felső táblának elnöke, valamint elnöke a királyi tanácsból átfejlődött helytartótanácsnak és a király helyett viseli a főgyámi tisztelet.⁵⁵

A nádori tisztség már az 1439. évi decr. 2. cikke szerint választás útján töltendő be. Újból biztosítják ezt a jogot a nemzet részére a későbbi decretumok,⁵⁶ sőt az 1526. évi rákösd decretum 22. cikke kimondotta azt is, hogy a nádor tisztsége élethossziglan tart és a nádort csak olyan büntett miatt lehet állásától megfosztani,⁵⁷ a melynek büntetése fejevesztés. A nádorválasztás módozatát a régi jog helyreállításával kapcsolatosan az 1608. k. e. 3. t.-cikk állapította meg olyképpen, hogy a király két katolikust és két evangélikust jelöl ki a rendek sorából és ezek közül az országgyűlés választja, azt, a kit legalkalmasabbnak ítélt.

4. §. Az országbíró. A királyi bíróságok szervezete. Az ország rendes bírái (judices regni ordinarii).

A király nemcsak az állami főhatalom birtokosa, hanem legfőbb bíró is, ki mint ilyen személyesen bíraskodik, közvetlenül résztvesz az ítélkezési jog, a bírói hatalom gyakorlásában. A király azonban az ő bírói hatalmát a személyéhez kötött hatáskörben nem volt képes mindenkor személyesen gyakorolni, az elintézendő ügyek felszaporodása következtében szükségképpen helyettesekre szorult. Kezdetben a ki-

⁵² 1567: 26. t.-cz. 4. §. Világosan ki van ez mondva I. Ferdinándnak Nádasdy Tamás nádort *megerősítő* 1554. évi okmányában is; ő adományleveleiben, mindenkor a következő formulát használta: „authoritate Locum; tenentie Nostnae (non Pálatmali), qua in absentia suae Majestatis ex gratiosa Ejusdeim annuentia utimur”. *Cziráky*, Conspectus I. 1688. 1.

⁵³ 1609:66. t.-cz. L. még 1659:30. 1681:1. 1715:33. és 1723:4. cikkeket.

⁵⁴ 1659: 76. 1751:2. ce 25. t.-cz.

⁵⁵ 1659: 30. 1715: 68. t.*«r.

⁵⁶ L. az 1492: 33. 1526: 2. 1543: 28. t.-czikket.

⁵⁷ 1526:22. î.îcz. 2. §: Et pro tali quidem crimine, ut non sultem officio, sec et capite privetur.

rály helyettese a nádor volt, majd az aranybulla óta a nádor helyébe a *judex curiae* lépett, a kit magyarul „országbíró”-nak neveztek.

A XIII. század óta a király bírói személyiségének helyettesítője az országbíró, ő képviseli a király r e n d e s b i r ó i jelenlétét, a *praesentia regia*-t, ő a királyi kúriában működő törvényszéknek elnöke. A király jelenléte elé idézést egynek tekintették az országbíró elé idézéssel (*ad praesentiam regiam seu judicis curiae suae*).¹ A XIV. században már az általa tartott királyi törvényszék (*sedes judiciaria regia*), a bírósági exepcióktól eltekintve, minden fontosabb polgári és büntető perben ítélezhetett, még a fej- és vagyonesztésre irányuló perekben is, a mint ezt az 1351. évi decr. 9. cikke tanúsítja.²

Habár & király személyes bírói hatósága elé tartozó ügyeket a királyi kúriában rendszerint az országbíró látta el, mindazonáltal voltak olyan ügyek is, a melyekben a király maga ítelt, vagy csak az, a kit ez-zel külön megbízott. Ilyenek voltak azok az ügyök, a melyeket a királyi kiváltságlevelek kivettek az országbíró bíraskodása alól és a király legszemélyesebb bíraskodása elé utaltak.³ A királynak ezt a l e g s z e m é l y e s e b b b i r á s k o d á s á t szemben a rendes *praesentia* regia-val, a melyet az országbíró látott el, királyi különös jelenlétnek (*specialis praesentia regia*) neveztek és az idetartozó ügyekben a király az udvari vagy főkancellár (*summus cancellarius*) közreműködését vette igénybe. A főkancellár, vagy helyettese, az alkancellár készítette elő az ügyeket az ítélelhozásra, ő volt az előadó, midőn a királyi törvényszéken a király elnökölt, ő állította, ki az ítélelveleket és a király (akadályoztatása esetén őt bízta meg a helyettesítéssel).

Az udvari vagy főkancellár ezen az alapon a királyi kú-

¹L. pl. H. O. V. 307. *Teleki* XII. 266.

²Si quis nobilis ordine judkario in facto potentiali . . . ac sentorutiac oapitaiis pro quocumque facto, in *praesentia* paltatmalí et *judicis curiae nostrae* . . . conuictus fuerit.

³A bírósági exempeziók az Anjouk alatt lettek gyakoriak a királyi különöseim védelembé fogadás (literac p roíeotionales) állapján és ezzel kapcsolatosan a *specialis praesentia regia* kifejezés is. L. pl. Anj. okm. I. 144. II. 463-467. III. 186. Z. O. II. 120-121. *Fejér C. D.* IX. 5. 456-459.- V. ö. *Hajnik*, A király bírósági személves jelenléte 6-7. 1.

ria rendes bírójává lett, külön bírói hatáskört nyert és a fő-kancellár elnöklete alatt álló királyi különös jelenlét bírósága, mint külön szervezett bíróság, másfél századig állott fenn külön segédszemélyzettel és külön pecséttel.⁴

Midőn a királyi különös jelenlét bírósága külön szervezetiét nyert, akkor már a király legszemélyesebb bíróságát nem nevezték többé *specialis praesentia* regá-niak, hanem *personalis praesentia regia-riük*, királyi személyes jelenlétnek, a mely alatt Zsigmond uralkodásnak végeiig azt a bíróságot kell érteni, a melynél a király személyesen bíraskodott, ő maga elnökölt.⁵

Az 1435. évi II. decretum azt a nevezetes változást tette a királyi törvénykezés terén, hogy a nagyobb hatalmaskodás eseteit elkülönítvén a kisebb hatalmaskodástól, azokat a királyi személyes jelenlétnek vagy a nádornak vagy az országbírónak hatáskörébe utalta, hogy a panaszos esküje alapján a hatalmaskodót fejvesztésben matasztalják.⁶ A hatalmaskodási perek mindinkább elszaporodván, szükségessé vált a király személyes jelenlétét is állandóan helyettesíteni és a királyi személyes jelenlét bíróságát állandó szervezettel ellátni.

A személyes jelenlét bíróságánál a királyt kezdetől fogva a titkos kancellár (*secretarius cancellarius*) helyettesítette, a ki a Károly Róbert alatt keletkezett kisebb királyi kancellária élén állott⁷ és mint a bírósági okmányok szerkesztője a jogban jártas egyén volt. Midőn a személyes jelenlét, a *personalis praesentia* bírósága 1453. év óta állandó jelleget öltött, a titkos kancellár állott annak az élén, ő lett a király személyes jelenlétének helyettesítője, a királyi személyes jelenléti bíró, a ki egyenesen a király nevében ítélt.⁸

⁴ 1459: 35. t.scz. 3. §: Et sigillum specialis praesentiae suae dandi ad comservianduum, oui mainérit, oum idem suaie majestatis est, haibeat facultatem. *Kovachich*, *Syllotge* 172. l.

⁵ Lásd ennek példáit: *Fejér* C. D. X. 4. 679-680. H. O. II. 289. Z. O. II. 242.

⁶ 1435 (II.): 5. t.-cz. princ. imediamitibus eorum .et dicti capituli uteris ... *m personalem nostram praesentiam regiam* aut palatroakm seu iudicis curiae nostrae tnanismittant. 1. §: nos, vei *judex* alius, ad quem causa transmissa fuerit, jU.raimcnbuim capitis decern endo, tandem finalem sententiam proferemus et proferre tenebknur.

⁷ L.;C fejezet 5. §.-át.

⁸ Vitéz János, váradi püspök volt az első titkos kancellár, a ki egyszer-

A királyi különös jelenlét és a királyi személyes jelenlét bíróságai egy ideig, nevezetesen 1464. évig, egymás mellett állottak fenn. Minthogy azonban az 1462. és 1463. évi decretumok a rövid határidőre szóló pereket a királyi személyes jelenlét bírósága elé utalták,⁹ a különös jelenlét bírósága teljesen feleslegessé vált; Mátyás azt a királyi személyes bíróságába beolvasztotta és a fő- és a titkos kanczellária méltóságait egy kézben egyesítette.¹⁰ Ettől az időtől kezdve már a bírósági exempciókra vonatkozó okmányok csak a személyes jelenléti bíróságot említik.

Ezen egyesítés után a királyi személyes jelenlétnak tulajdonképpeni helyettesítője a titkos kanczellár. Az 1486. évi decretum 68. cikkében az ország rendes bíróságát megállapítván, ezek között a nádor és az országbíró után mint harmadikat említi a titkos kanczellárt.¹¹

A titkos kanczellár azonban, akár volt ő egyszersmind főkanczellár, akár nem, egyéb elfoglaltsága következtében nem volt képes a királyi személyes jelenlét elé tartozó peres ügyeket elintézni, szükségképpen szintén helyettesre szorult. Ez alapon keletkezett egy új bírói tisztség, aszemélyen öki tisztség, amelynek viselőjét az okmányok a királyi személyes jelenlét bírósági helytartójának, latinul: *personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenens*wek., később egyszerűen *personalis*-nek, magyarul szemelverőknek nevezik. Már az 1486. évi decretum 68. cikkében a titkos kanczellárt helyettesítő szemelverőköt úgy lemlíti, mint az ország harmadik nagy bíróját, a kire a király bírói pecsétje van bízva és a ki a királyi személyes jelenlét elé tartozó ügyekben rendszerint ítélni szokott.¹²

A királyi szemelverői tisztséget eleinte papi egyének vi-

smind királyi személyes jelenléti bíró. A legrégebbi pecsét, mely a bíróságot jelzi, 1453. évből való. V. ö. *Hajnik*, id. im. 15. és 3cv. 1.

⁹1462:1. 1463: 21. *Uczikk*.

¹⁰De még Mátyás unamkodása, idején külön-külön is viselik ezt a tisztséget. *Hajnik*, id. tn. 18. l.

¹¹1486:68. t.?.cz. 1. §: Idoirco deckinattur hic per expressum quod iudices ordinarii sunt: imprimis palatimis, deinde iudex curiae et postomodo *secretarius cancellarius*.

¹²1486:68. t.-oz. 1. §: . . . et postmoidum secretarius caincelkrius si praesens fuerit, sin lautem mon; *locumtenens*, hoc est, qui sigillum iudiciale regiae majestatis pro ttempore tenet.

selték, de már az 1507. évi dec. 4. cikke elrendelte, hogy a király bírói pecsétje, amely alatt az összes főbenjáró ítéleteket kiadni szokták, ezentúl a jogtudományban és a törvényekben jártas, érdemes világi egyénnek kezére bízassák.¹³ Megújította ezt az 1514. évi decr. 55. cikke azzal, hogy a személynök állandóan Budán lakjék, a melynek Apján még ugyanazon évben *Werbóczy István* lett az első világi rendű személynök.

A király legszemélyesebb bíraskodása a személynöki bíróság létrejötte után sem szűnt meg teljesen. Egyéni illetékesség alapján az 1486. évi decr. 21. cikke értelmében a király személyesen ítelt az örökös és szabad grófok ügyeiben¹⁴ ezenkívül – a mint már fentebb előadtuk – a nagyobb hatalmaskodás öt esetében, a háború tartama alatt elkövetett újabb birtokfoglalási és hatalmaskodás! esetekben, a lovagi bíróság elé tartozó, valamint a gyámsági ügyekben, végül az ország rendes bírának a királyi táblán hozott ítéletei ellenében a királyhoz felebbezett perekben (*provocatio vei appellatio ad regem*).

Mindezen ügyek ellátása végett külön szerv nem fejlődött ki többé a királyi kúriában, hanem a király az ország egyik nagybírójának közreműködését vette igénybe. A király a főpapokkal és főuraikkal, a nagyobb tanács tagjai val tartotta a törvényszéket, különösen, ha az ő személyéhez felebbezett ügyekben ítelt, a midőn a nagybírák és ítélőmestereik, valamint a királyi tábla ülnökei jelen lehettek ugyan, de felszólalási és szavazata joguk nem volt.¹⁵ A felebbezett ügyet az a nagybíró adta elő, a kinek ítélete ellen történt a felebbezés.

¹³ 1507:4. t.-cz. 2. §: Quod amodo deinceps, sigillum juridicum regiae maijestatis (sub quo universae sententiae capitales, laliaeque literae super paratioeibais poenisque malefactorum et capite precendorurn emanari soient) persona, saecoularis foenemerita, jurhimque et literatum perita teneat.

¹⁴ 1486:21. t.-cz. 1. §: „demptis duntaxat perpetuis oomitibus, qui ex vetuetisama davorum regum ordinatione, soldus iregiae majestatis iudicio reservari intelliguntur”. Ezt a .kiváltságot törekszik megszüntetni az 1495: 15. 1526 (rákosi): 33. 1647:92. t.-czikk.

¹⁵ 1500:7. t.-cz. 1. §: Tunc tempore revisionis et discussionis hujusmodi causarum, praelati iudices ordinarii, magistri protonotarii et eaeteri sedis .fudaciairi-ae coassessores interessé pofcerint. 2. §. Attamem adulterionem et evidentiorum earundem causiarum ddseuesionem verba facere non valebunt.

A hűtlenségi perek szintén a király legszemélyesebb bírósága elé tartoznak az 1495. évi decretum 3. cikkének meghozataláig, a midőn erre kizárólag csak az országgyűlés lett jogosítva.¹⁶ Az idézés ilyenkor a király elé a legközelebbi országgyűlésre szólott és az országgyűlés a személynök vádjára hozta az ítéletet, a melyről az ítélő-levelet az országgyűlés jelen volt tagjainak nevében az ország mindhárom nagyhír ájának pecsétje alatt adták ki.¹⁷

A XV. század közepe óta a királyi bíraskodás a nádor, az ország bíró és a személynök kezében van letéve. Ők az ország nagybírái, a jogszolgáltatásnak igazi oszlopai, a király személyes bírói hatóságának örökösei, a kiket a források éppen azért, mert az egész országban rajtuk nyugszik a legfőbb bíraskodás, az ország rendes bíráinak (*iudices regni ordinarii*) neveznek, de helyesen nevezhetjük őket nagybírónak is. A nemesek minden fontosabb polgári és büntető pörében a nagybírák egyikének elnöklei alatt nyert elintézt.¹⁸

A nagybírák hatásköre nem volt szorosan elkülönítve egymástól, de mégis bizonyos ügyekre nézve, részint a törvény, részint a gyakorlat megalapította a hatáskörüket. A nádor ítélte minden oly ügyben, mely a királyi jogokat érintette, mert ő a *iudex medius* a király és a nemzet között; azonkívül ő ítélte a kunok rendes bíróságaitól felebbezett perekben is.¹⁹ Az országbíró ítélte a magszakadási perekben,²⁰ ftf erdélyi részekből, valamint Dalmát-, Horvát- és Tótor-

¹⁶ A hűtlenség eseteiben -a király a főpapok és bárók tanácsával ítél: 1464: 3. és 1492: 13. t.-cz. A hűtlenség eseteit részletesen megállapítja az 1462:2. és az 1495:4. t.-cz. A *hűtlenség* egyes eseteiről szól 1405. (II.) 9. 1435. (II.) 24. 1453:6. és 7. 1458:6. t.-cz.

¹⁷ L. az 1526. évi országgyűlés ítéletét Werbőczy István és Szobi Mihály hűtlenségi perében *Horváth István*, Werbőczy István emlékezete. II. k. 245-250. 1. *Fmknói*, Werbőczy István életrajza. 227-238. 1.

¹⁸ 1486:68. t.?cz. 3. §: Appellantur autem *iudices ordinarii*; qui quamli; et causam discutere, et ipsi soli, eorumque vicesigermtes, ad sędem, iudiciariam non vocati intrare . . . possunt. V. ö. 1492:42. t.czikket. A XV. század elejéig a tárnokmester is az ország rendes bírái között foglalt helyet, később kiválik a királyi kúriából, önálló bírói hatósággal (pnaesentia magistri taaxnueorum) lesz felruházva és saját kúriájában ítélkezik Budán. L. a-z 1405. (I.):4. és 12. 1405. (II.): 11. t.-czikket.

¹⁸ L. az előbbi §.-t.

²⁰ ffK. I. r. 30. ez. 1574: 18. t.-cz.

szagból felebbezett,²¹ nemkülönben a lovagi bíróság (*curia militaris*) elé tartozó ügyekben. Végül a személynök bírósága elé tartoztak a vármegyéktől, a személynöki városoktól és a bányavárosoktól, valamint a tárnoki széktől felebbezést úgyszintén a rövid folyamata és a hatalmaskodási perek.

A hatásköri megállapítástól el lehetett térni, ha az illetékes nagybíró érdekelt volt vagy állása nem volt betöltve, a midőn a másik nagybíró királyi meghagyás alapján a *hosszá* átutalt ügyben teljes joghatálylyal ítéltetett.

A nagytbírák mindenike a királyi kúriában ugyanazon bírótársakkal, a királyi tábla tagjaival ítélt. A királyi kúriában működő bíróság – a mint már fentebb előadtuk – a XV. század folyamán nyert határozottab szervezetet, a midőn már »annak tagjait pontosabban megállapíthatjuk.²² A királyi táblának tisztségüknél fogva tagjai: az ország rendes bírói, azok helyettesei (az alnádor, alországbíró és személynök), valamint ítélem estereik és a kiket ők oda külön meghívnak. Nem voltak kötelesek, de szabadságukban állott bármikor megjelenni és az ülésben részt venni, a tárnokmesternek, a főseneschallnak, Dalmácia, Horvátország és Szlavónia bánjának és az erdélyi vajdának, valamint az ő ítélemestereiknek és bírói helyetteseiknek.²³ Ezek után következnek azok a főpapok, bárók és nemesek, a kiket a király, az országgyűléssel együttesen a királyi tábla állandó tagjaivá, ülnökeivé (*coassessores*) kirendelt.²⁴

A három nagybíró ítélszéke tulajdonképpen csak az elnök és az e l ő a d ó s z e m é l y é b e n k ü l ö n b ö z ő *t.t* egymástól, mert az ítélbírák ugyanazok voltak. Az ország nagybírói csak elnökei az ítélszéknek, ők vezetik és irányítják a törvénykezést, kiadják az idéző parancsokat és gondoskodnak az ítéletek végrehajtásáról; de a bírói *cognitio*, az ítélezés a bírótársak feladata.

Az ország rendes bírónak a törvénykezés vezetésében legkiválóbb segédei voltak kezdettől fogva a főjegyzők (*protonotarii*). A nádornak és az országbíróknak már a XIII

²¹1500:6. t.-cz. HK. III. t. 3. ez. 6. §. 1574: 13. rt.-cz.

²²L. ezen fejezet 1. §-át.

²³1486: 68. 1492: 42. tczik.

²⁴1495: 8. 1498: 2. 1500: 10. 1507: 3. t.-cz.

században volt főjegyzőjük,²⁵ a XIV. században keletkezett a királyi különös jelenlétnék és a XV. században a királyi személyes jelenlétnék főjegyzői tisztsége.²⁶ Midőn 1464. évben e két bíróság a királyi személynek vezetése alatt egybeolvadt, neki, mint a királyi személyes jelenlétnék képviselőjének, két *protonotarius-a*, van, ellenben a nádornak és az országbíróknak egy-egy; összesen tehát négy.

A XV. század folyamán az ítéletozás súlypontja, a peres ügyek eldöntése mindinkább a *protonotariusokra* helyezkedik. Ők tanulmányozták és készítették elő az ügyeket az ítéletozatalra, sőt később ők formulázták az ítéleteket és terjesztették elő az elfogadásra; miért is joggal nevezték őket az ítélet mestereinek vagy ítélő mestereknek.

Már az 1471. évi decretum az ítélőmestereknek büntetés terhe alatt hagyja meg, hogy mindenkinek igazságot szolgál-tassanak.²⁷ Majd az 1486. évi decretum 20. cikkke megtiltja, hogy a királyi törvényszéken kívül magánlakásukon ítéleteket hozzanak és elrendeli, hogy az ítéleteket az ítélőszéken fel kell olvasni és a másik ítélőmester pecsétjével is ellátva írásban kell kiadni. Az ítélőmesteri tisztség nagy jelentőségéről tanúskodik az 1518 (bácsi): 40. t.-cikk, mely elrendeli, hogy az alnádor, az alországbíró és az í t é l ő m e s t e r e k a királyi tanácsban mindenkor részt vegyenek. Az országgyűlésnek is tagjai voltak,²⁸ később a két kamararendszer életbeléptetése után a nádor és az országbíró ítélőmestere a felső táblán a jegyzői *tisztet* látta el.

A királyi kúriában működő rendes bíróságokon kívül találunk még egy kivételes jellegű bíróságot is, a lovagi bíróságot (*curia milifaris*), melynek eredete az Anjouk korába *vezethető* vissza,²⁹ midőn a lovagi intézmény nálunk nagyobb jelentőségre emelkedett és Károly Róbert alatt a király személyének védelmére létesített testőrség (*aulae regiae milites*) intézménye életbelépett.³⁰

²⁵ L. II. könyv IV. fejj. 3. §.át.

²⁶ *Hajnik, id. m.* 10. 1.

²⁷ 1471: 14. *t.tck. Item*, quod magistri protonotarii uniuque faciant iusitiam sub poena consveta.

²⁸ 1608. k. u. 1. t.-cz.

²⁹ *Hajnik*, Bírósági szervezet és perjog. 60. és köv. 1.

³⁰ L. e. könyv II. fejj. 5. §-át

Az udvarhoz tartozó lovagok, vitézek személyes becsületét érintő ügyekben a bíraskodást vagy a király személyesen, vagy helyette az udvari ispán (*comes curiae*) gyakorolta, a mely tisztséget állandóan az országbíró viselte, mint járulékos tisztséget. Később már nemcsak az udvarhoz tartozó lovagok, hanem mások is fordulhattak a becsületet érintő ügyekben a lovagi bíróság elé, a mi által ez a bíróság általános jelleget és kiterjedtebb hatáskört nyert.³¹

A lovagi bíróság elé lehetett vinni mindazokat az ügyeket, a melyek a becsületet érintőknek tekintettek (*causae in factum honoris*). Ilyenek voltak első sorban, ha valaki hite (*fides*), becsülete (*honor*) és embersége (*humanitas*) alatt elvállalt kötelezettségének vagy ígérétenek eleget nem tett, valamint ha a részéről biztosított menedéket (*salvus conductus*) megszegte. Továbbá, ha valaki mást becsületében szóval vagy tettel súlyosan megsértett, ha titokban utonállva támadott, vagy ha a tanúk nélkül felvett kölcsönt eltagadta.³²

Általános szabály gyanánt állott, hogy mindig a sértett féltől függ: vájjon a lovagi bíróságot igénybe akarj a-e venni, vagy sem; de a törvény tiltotta a királyi kúriában rendes eljárás útján elintézendő pereknek a lovagi bíróság elé vitelét.³³

A lovagi bíróság előtt több tekintetben más eljárást követtek, mint a rendes bíróságok előtt és ennek a kivételes jellegű eljárásnak szabályait a *Corpus Juris* függelékében találjuk. Az idézés nem a rendes bírósági határidőkre, hanem meghatározott napra szólt. Mindenik fél tartozott személyesen megjelenni, mert az elmaradást becsületvesztéssel sújtották.³⁴ A főbizonyítási eszköz a bajvívás volt, melynek alkalmazását az 1486. évi decretum már csak e bíróság előtt engedte meg.³⁵ A perben elbukott- felet becstelenség érte, a

³¹ A lovagi bíróság hatáskörére és eljárására vonatkozó szabályokat közli a *Corpus Juris Hungarici* ily cím alatt: *Observationes processus causarum militaris curiae regiae in facto honoris usu receptae*. – Továbbá a *Quadrip-artituum* III. r. 9. és 10. címében.

³² L. a lovagi bíróság szabályait a *Carpus Juris*ban és a *Quadripartitum* III. r. 9. címében.

³³ 1525: 30. t.-cz. Item de cct-ero causae in curia regia cum processu solito regni hactenus tract an consvetae in causam honoris iron convertam tur. *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. 41. 1.

³⁴ *Observationes* 2. pant.

³⁵ 1486: 18. t.-cz.

melynek következménye a Hármaskönyv szerint nemcsak a jogképességnek elvesztése volt, hanem az emberi társaságból való teljes kizárás, a kiközösítés is. Ez alól még a királyi kegyelem sem mentett fel.⁸⁶

5. §. A tárnokmester és a főkincstartó. A kamararendszer életbeléptetése.

I. A tárnokmester (*magister tabernicorum*) az Árpádok korában a királyi kincstár kezelője és őre volt; azon kor pénzügyminisztere, a ki a királyi jövedelmek beszedésére és hova fordítására felügyelt. Az ő hatósága alatt állottak mindazok, a kik a királyi jövedelmek közvetlen beszedésével és kezelésével foglalkoztak, ú. m. a kamaraispánok, a pénzbevéltők, vám- és adószedők. Továbbá ő a királyi kúriában a király legfőbb földesúri hatalmának (*dominium naturale*) képviselője és ez alapon kerülnek hatósága alá a királyi városok, mint a királyi kincstárnak jövedelmi forrásai. A városok bírósága, a városi tanács ellen közvetlenül a királynál lehetett panaszt emelni és ilyenkor a király helyett a tárnokmester szolgáltatta az igazságot.¹

A vegeyházbeli királyok korában már az Anjouk alatt a tárnokmesteri tisztség nevezetes átalakuláson megy keresztül. A királyi városok felvirágzásuk következtében mindinkább országos jelentőséghez, majd Zsigmond alatt országos rendiséghez jutnak, kibontakoznak abból a jobbágyi viszonyból, a mélyben azelőtt a királyi hatalommal szemben állottak; az államot jelképező és az államhatalmat birtokló szent koronának vagyonává és mint az országgyűlésen résztvevők, a szent koronának tagjaivá lesznek.

Ezzel a fejlődéssel kapcsolatosan az állandó jellegű országos adók behozatala következtében a királyi jövedelmek kezelése új alapokra helyezkedett, újabb szervezetet nyeri, a mi lehetlenné tette, hogy a tárnokmester mindkét irányú feladatának megfelelhessen. A királyi jövedelmek kezelését egy másik királyi főtiszt, a főkincstartó veszi át; ellenben a tárnokmester a s z a b a d k i r á l y i v á r o s o k b í r á j a m a r a d .

⁸⁶ HK. II. ,r. 30. ex. – V. ö. Observaciones 5. II. 12. pont.

¹ L. II. könyv IV. fejj. 3. §.-át.

A tárnokmester a XIV. században még a királyi kúriában ítelt a királyi bíróság főpapi, főúri és nemesi tagjaival éppen úgy, mint a nádor vagy az országbíró. De már a XV. század elején, midőn a városok országos jelentőséghez, közjogi álláshoz jutnak, a tárnokmester kiválik a királyi kúriából, külön bírói hatóságot kap (*praesentia magistri tavernicorum*)² saját kúriájában, Budán függetlenül a királyi kúriától szolgáltatja az igazságot. A tárnoki ítélőszék tagjai nem azonosak többé a királyi bíróság tagjaival; azokat hovatovább nem a nemesek sorából, hanem a városi polgárok közül vették, a tárnoki ítélőszék a városok küldöttjeiből alakult,³ a mi szintén egyik bizonyítéka a városi szabadság hatalmas fej lő désének.⁴

A szabad királyi városok azonban nem tartoztak valamenyien a tárnokmester felebbviteli bírósága, a tárnoki szék alá, mert már a XIV. századbeli kiváltságlevelek az újabb keletű városoknak rendszerint megengedik, hogy vagy az anyavároshoz, a melynek jogával megadományozva lettek,⁶ vagy a tárnokmesterhez felebbezhessenek. Ennek megfelelően rendezte Zsigmond a városok felebbezési viszonyait és az 1405. évi *decretum minus*-ában kimondotta, hogy csak a régibb városok állanak szükségképpen a tárnokmester bírói hatósága alatt, ellenben az újabb városoknak szabadságában áll az anyavároshoz felebbezni. Mindkét esetben a király személyes jelenléti bíróságát, mint végső fórumot *lehetett* igénybe venni.⁶

A tárnokmester ítélőszéke alá kezdettől fogva csak hét szabad királyi város tartozott, ú. m. Buda., Nagyszombat, Pozsony, Sopron, Bártfa, Eperjes és Kassa, a melyekhez járult

² 1405 (II.): t.-cz. 2. §: ad pr-aesentiam naagistri tavernicorum nostro ntm possint appellate.

³ A nemesek mag Mátyás korában egy ideig részt vettek a tárnoki ítéletekben, *Kovachich*, Form. Solemn. Styli 300. l.

⁴ A tárnokjogi czikkek 3-ika is a városi szabadság biztosítéka gyanánt tekinti, hogy nemesek és mások a városi küldötteken kívül részt nem vehettek a bíróságban: „ne antiqua libertás privilegiaque ipsarum civitatum, per indicia nobilhim aut aliarum extranearum persona rum quemodolibet infringi aut Supplanta ri. videantur”.

⁵ Ez alapon keletkeztek a városi jogcsaládok V. ö, *Demko K.*, A felsőmagyarországi városok 11. és ikv. 1.

⁶ 1405 (T.): 4. és 12. t.-cz. 1405 I.): 11. t.-cz.

régi szabadságának visszaadása következtében II. Ulászló korában Pest.⁷

Annak a körülménynek, hogy e városok bíróságától hosszú időn át egészen külön bírósághoz, a tárnoki í t é l ő s z é k h e z (*sedes tavernicalis*) történt a felebbezés, az a nevezetes eredménye volt, hogy a tárnoki ítélőszék előtt eldöntendő peres ügyekben bizonyos egységes elvek, jogtételek emelkedtek érvényre, a melyeket összességükben *Kovachich* nyomán tárnoki jognak: *jus tavernae*-nak szoktunk nevezni.⁸ A *Corpus Juris* függelékei közé felvett tárnok jogi c z i k k e k (*Articuli Juris Tavernicalis*) a tárnokmester ítélőszékének összeállítását, hatáskörét és eljárásának szabályait állapítják meg. Keletkezésük idejére nézve Zsigmond, I. Mátyás és II. Ulászló korából valók.⁹ A Laki Thúz János tárnokmester által Mátyás korában készült tárnoki feljegyzések; az ú. n. *Vetusta Iura Civitatum sive Jura Civilis* magánjogi, büntetőjogi és perjogi szabályokat tartalmaznak.¹⁰

A tárnokmesteri ítélőszéket Budán évenként kellett megtartani. Tagjai voltak a tárnokmester elnöklete alatt az altárnokmester, a tárnoki ítélőmester és a hét, illetőleg nyolcz tárnoki város küldöttei. Mindenik városnak két-három, a jogban jártas, idősebb egyént kellett küldeni, de iaz érvényes határozatok hozatalára elég volt öt város küldötteinek a jelenléte.¹¹

A tárnokmesterhez való felebbezést már Zsigmond király korlátozta. Sem büntető ügyekben, sem a végfendelet-

⁷ A budai jogkönyv szerint Zsigmond vagy Mátyás tette volna Pestet szabad királyi várossá. *Michnay és Lichner*, id. m. 263-264. I. II. Ulászló egyik oklevele ellenkezőt látszik bizonyítani. Oláh-féle fonm. 65. l.

⁸ A tárnoki jogaik különböző ikonból eredő feljegyzéseit összeállította: *Kovachich*, Codex authenticus juris tavernicalis. 1803. Külön tanulmányt írt róluk *Wenzel*, A XV. századi tárnoki jog 1878. *Kassay Adolf*, Tárnok? szék és tárnoki czikelyek. *Wagner S.*, Jurisdictio Tiavernicalis 1834.

⁹ A tárnokjogi czikelyek száma a Corp. Jurisban 41.

¹⁰ *Kovachich*, id. m. 87. és kv. l.

¹¹ Az ítélőszéket a várban nem volt *szabad* megtartani. Art. Tut. Tav. 12: Quod dominus imagister tavemicorum *non in casfro Budensi woi* extraneo loco, sed in ipsa civitate Budensi, in loco síbi opportunes iudicium sedere debeiat cum civitatibus liberis, cuius etia viceimagister tavenicorum sub iuramento adesse debeat, una cum notario constiuito. L. még az 1. és 11. czikket.

bői eredő perekben nem volt helye felebbezésnek.¹² Az ingatlanok örökjogára vonatkozó perek azonban minden esetben, az adóssági perek pedig csak hatvan forinton felül voltak felebbezhetők.¹³

Továbbá Zsigmondnak 1405. évi kisebbik decretuma megengedte, hogy a tárnokmester ítélőszékétől a király személyes jelenlétéhez lehessen felebbezni, de II. Ulászló rendelkezése szerint csak akkor, ha a per értéke a 300 forintot meghaladta.¹⁴ A személynök II. Ulászló koráig a királyi tábla tagjaival, nevezetesen az ítélőmesterekkel ítélte, a midőn Ulászló elrendelte, hogy a személynök a városi polgárok felebbezett ügyeiben a városok szokásjoga és nem a nemesi vagy az országos szokásjog szerint, még pedig nem a királyi kúria ítélőmestereivel, hanem a királytól erre a célra kirendelt más bírótársakkal ítéljen.¹⁵

A hét alsó-magyarországi bányaváros Kömiöcz és a hét felső-magyarországi bányaváros pedig Gölnicz vezetése, illetőleg elnöksége alatt bányászati és törvénykezési tekintetben egymás között külön szervezett egésszé, nagyobb közönséggé alakult és külön felebbeviteli bíróságot alakított, a melytől felebbezni csak a királyi személynök bíróságához lehetett, de nem a tárnokmesteréhez.¹⁶ Továbbá Mátyás idejében Székesfehérvár, Esztergom és Lőcse mentesülvén a tárnokmester bírói hatósága alól, közvetlenül a személynöknek hatósága alá jutottak; miért is a Hármaskönyv már a városokat t á r n o k i a k r a é s s z e m é l y n ö k i e k r e osztja.¹⁷

A városok azonban nemcsak törvénykezési, hanem kormányzati tekintetben is a tárnokmester alatt állottak, a ki a városoknak nemcsak főbírája, hanem egyszersmind főkormányzója volt. A tárnokmester egyfelől a királyi hatalom érdekében felügyelt a városokra, ellenőrizte a városi önkor-

¹² Art. J. T. 15. II. Ulászló azonban azt a módosítást tette, hogy csak a kegyes hagyományokat tartalmazó végrendeletek tartamaik a szem-tszák elé, a többieké a perek a tárnoki szék elé vihetők. L. II. Ulászló támofcjogi rendeletének 7. cikkét *Kovachich* ki. m. 50. I.

¹³ Art. J. T. 10.

¹⁴ II. Ulászló tárnok jogi rendelete 1. eziikk.

¹⁵ II. Ulászló tárnokjogd rendelete 4. czskk.

¹⁶ 1618:27. 1622:25. t.-cz. L. *Wenzel*, Magyarország bányászatának kritikái története 25. és 43. §§-ait.

¹⁷ HK. III. r. 8. ez.

mányzatot; másfelől az ő kötelességében állott a városokat szabadságukban megtartani és a hatalmasabb urakkal szemben mindien támadás ellen megvédelmezni.¹⁸ A városok a tárnokmesternek tiszteletdíjat és törvénykezési díjakat fizettek, valamint újévi ajándékokat szolgáltattak.¹⁹

II. A tárnokmester kincstartói tisztségébe és az ezen irányú feladatkörének örökébe a fő kincstartó (*summus thesauvarius*) lépett.

Vájjon mikor és miképpen keletkezett a kincstartói tisztség és miképpen jutott teljes önállósághoz a tárnokmesteri tisztséggel szemben? arra nézve a források nem nyújtanak biztos támpontokat. De már Károly Róbert uralkodásának vége óta az oklevelek állandóan említik a királyi kincstartót a tárnokmester mellett;²⁰ a miből bizton következtetjük, hogy a királyi kincstár jövedelmeinek kezelését már az Anjouk alatt egy új királyi főtitest, a kincstartó vett át, a kit az oklevelek már a XIV. században fő kincstartónak neveznek.²¹

Zsigmond óta a rendkívüli adó, a hadi adó vagy rovásadó²² (*ialia, dica, contributio, subsidium*) állanidó jellegűvé válván ezzel a fejlődéssel fokozatosan emelkedett a kincstartói tisztség közjogi jelentősége. A hadi adóból befolyó jövedelem felett – a mint már fentebb előadtuk a ki-

¹⁸ Art. J. T. 17.: Qnaelibet civitas libera in regno Hungariae existens in sua libertatibus, privilegiis, a darás regibus datis, donatis et confirmait! s per magis-trum íaverni coram íliaesa et indemnis conservetur.

¹⁹ L. Budai jogkönyv. 17. cikk. Pozsony városra nézve: *Kivály*, ki. m. 45. és 429. 1.

²⁰ L. pl. Z. O. I. 543. 1340. év. IX. 15. 1440. -év. „thesaumrius refini nostri Ubgarie”. H. O. II. 106. 1359. év. III. 235. 1385. „summus tes-au* narius •iics-trae .míajestatís”. VII. 413. 1373. év. J. cpiscopi vacáensis ídulb oorrfiary et «tezaurairy -nostri. II. 257. 1435. év. II. 281. 1438. év. lí. 288. 1440. év. VII. 460. 1441. év.

²¹ Már Mária királyné fentebb idézett oklevele 1385. évből. – Az 1444. évd decretummak záradéka afőkincstartót: „suramus th csaura ri u-s do mini regis” előbb említi, mint a .tárnoiktm estért. *Kovachich* Sylliloge 90. 1. L. még 1438. év. H. O. II. 281. Károly Róbertnek a pénzváltásra vonatkozó 1342. évi decretuma szerint még a kincstartói tisztelet a tárnokmester viseli. L. a 3 és 9. §§.ait a Corpus Jurisban.

²² A magyar „rovásadó” a latin „talcá”ból .származott, Franciaországban „taille”, Angliában „tallage” a neve. V. ö. *Acsády Igrtác*, Magyarország pénzügyei I. Ferdinand uralkodása alatt. 1888. év. 14. és kv. 1.

rály nem rendelkezett oly szabadon, mint a király kincstár egyéb jövedelmei felett mert azt kizárólag hadi célokra tartozott fordítani. Ez alapon a kincstartó már II. Ulászló és még inkább II. Lajos korában az országgyűlés ellenőrzése alá került. A rendek nemcsak számos törvénycíkket alkottak a királyi kincstartó ellenőrzésére vonatkozólag, hanem az 1521. évi decretum szerint a hadi adók kezelése végett maga az országgyűlés választja a kincstartókat, kettőt a bárók és kettőt a nemesek sorából, sőt külön közegekről is gondoskodtak a hadi adók behajtása és kezelése végett.²³ Ez már az állami jövedelmek teljes különválasztását jelzi és a hadi adókra nézve közvetlen rendelkezést biztosított az országgyűlésnek.

A rendek a XVI. század folyamán ismételten törekedtek arra, hogy ezt a különválasztást fentartsák és a hadi adóból befolyt jövedelem szedését, valamint elköltését választott közegek által ellenőriztessék és hogy e közegek az országgyűlésnek számadással is tartozzanak. Már az 1542. évi besztercebányai decretum kimondotta, hogy a megszavazott adókat az e czéhm megválasztott kincstartók kezébe kell szolgáltatni, a kiket esküvel kell kötelezni, hogy a rajok bízott hadi segélyt hűségesen fogják kezelni.²⁴ Az 1547. évi decr. 9. cikke szerint az országgyűlés két kincstartót választott, egyiket a főurak, másikat a nemesek sorából. A király ezt azzal a kikötéssel hagyta jóvá, hogy a királyi kamarából még egy alkalmas férfiút fog melléjük adni.²⁵

Az 1593. évi decretum szerint négy, a későbbi decretumok szerint három választott egyén kezébe kell szolgáltatni a hadi adót, a kiket már nem kincstartóknak, hanem országos pénzbeszedőknek (*perceptiores générales*) vagy kiküldötteknek (*deputati, commissarii*) neveznek.²⁶

Végül az 1606. évi bécsi békekötés 5. pontja kimondotta,

²³ 1521:33. t.-cz. 1. §: „ex nunc eligiantur duo barones et totidem nobiles ex utraque parte Danubii modo aequali”.

²⁴ 1542:26. és 36. t.-cz. L. még 1546: 12. t.-cz.

²⁵ A királyi megerősítő vallasz 16. §: Electionem etiam duorum thesauriariorum clementer adimittimus: ifca temen ut bis ex camera nostra aliquean ideneum, et sufficeienitem vinirn adjungamus.

²⁶ L. az 1592:8. és 14. 1596:18. 1597: 11. 1598:19. 1599:17. 1602:5. J.603: 3. t.-cikkekét.

hogy e kincstartó, akárhogyan nevezzék is őt, az ország kormányzásának semmi ágába se avatkozzék, hanem csak a királyi és a korona jövedelmeire ügyeljen; és hogy az országlakók a közadók beszédőit vagy kivetőit az eddigi szokás szerint válaszsák.

A királyi kincstartóság alkotmányos irányú fejlődése azonban, mindezeknek az intézkedéseknek daczára, a mohácsi veszedelem következtében megszakadt és a kincstartóság, mint a királynak alárendelt és az összes pénzügyek igazgatásra illetékes hivatal nem lett többé visszaállítva, mert I. Ferdinánd nemsokára trónralépése után az osztrák örökös tartományok példájára, nálunk is életbeléptette a kamararendszert, mely lényegesen megváltoztatta a pénzügyek kezelését.²⁷

A magyar királyi kamara, mint pénzügyi főhatóság, testületileg működött és kezdetben, létesítése alkalmával, Budán székelt; majd 1531 óta állandóan Pozsonyban, mert a török hódítás következtében Pozsony lett Magyarország kormányzatának törvényes székhelye és központja. Az új kamarának első elnöke, Gerendy Miklós erdélyi püspök, még viselte a főkincstartói címet, de utóda, Pemflinger István, már nem élt ezzel a címmel, hanem csak a „kamara elnöke” (*camerae praeses vet praefectus, superior, superintended*) címet használta és így a főkin c s t ar t ó s á g, mint orsz á g o s m é l l ó s á g m e g s z ü n t; habár még a XVI. századbeli decretumok a régi jog alapján ragaszkodnak a régi *thesaurarius* elnevezéshez.²⁸

²⁷ L. erre nézve *Acsády Ignác*, Magyarország pénzügyed I. Ferdinánd uralkodása alatt. 1888. A pozsonyi és szepesi kamarák. 1894. *Kérészy Zoltán*, Adalékok a magyar kamarai pénzügyigazgatás történetéhez 1916. *Bidermann H. J.* Gesahiehte d. öst. Gesamtetaitsaidiee I-II. Abt. 1867-1885. *Rosenthal E.*, Die Behöördenorgiamisation Kaiser Fendiniains I. (Arch. f. öst Geschichte 69. Bd.) *Fellmr-Kretsmayer*, Oie öst Zeaiitralverwaltung. Abt. I. Bd. 1-3. 1907. *Mayer Th.*, Das Verhältniss d. Hoßdamimer zur ungarischen Klaimmer (Mitt. d. Inst. f. öst. Gesc^höhteforcchung IX. Erg. Bd.)

²⁸ 1528: 7. 1542 (pozsonyi): 17. 1545:42. 1547:9. 1547:10. t.-cz. De már az 1536:29.; 1537:11. es 26.; 1566:6. és 1588:8. tsoziikketk *camera regiatrol, domini camerarii*, kamarásokról kiitözikedinieik. A régi jog foelyre-állilitásaniak kísérletéről tanúsikodáik (a;z 1608. k. e. 5. t.-cz.: *Generalis regni thesaurarius*, qui «laecufenis sit, a sua regia serenitate ex consilio Hungarico sub praesenti adhuc diaeta eligatur. – L. még 1609:11. 1618:15. t.-czikk.

A kamarának elnökét és tagjait a király nevezte ki. Az előadói tisztelet az 1528. évi utasítás szerint még maga az elnök végezte, minden ügyről maga az elnök, távollétében pedig az általa kirendelt helyettes referált; de már az 1548-ban kiadott újabb utasítás a szakelőadói rendszert honosította meg.²⁹

A kamarának mint kormányzó hatóságnak belserveszete és ügyrendje merőben bürokratikus jellegű volt. Minden fontosabb ügyet testületileg tanácsülésben intéztek el. A kamara tagjainak, kiket a kamara tanácsosainak (*camerae consiliarii*) neveztek, helyben kellett lakniuk és csak elnöki engedéllyel távozhattak. A hivatalos órák meg voltak állapítva, vasárnap és ünnepnap kivételével *ülést* kellett tartaniuk, a melyen mindenik kamarás megjelenni tartozott. Ügy az elnök, mint a kamarások évi fizetést húztak. A kamarások kezdetben öten voltak, később a kamara hatáskörének kiterjesztésével számuk gyarapodott. A kamaratanács körébe tartozott még a titkár, mint jegyzőkönyvvezető, de szavazati jog nélkül.

A Pozsonyban létesített pénzügyi kamarának hatásköre kiterjedt a szent korona egész területére.³⁰ és a hadi adót kivéve Magyarország minden pénzügyére. Az 1548-ban kiadott utasítás teljesen függetlenítette a Pozsonyban székelő magyar királyi kamarát a királyi helytartóságtól. A kamara teljesen függetlenül intézkedhetett a hatáskörébe utalt ügyekben, nevezetesen a királyi jövedelmekre, a harminczadokra, a vámokra, a bányászatra, a pénzverésre, a szent koronária háromlott jószágoknak, a koronauradalmaknak és az üresedésben levő egyházi javaknak kezelésére vonatkozó ügyekben. Az 1565. évben felállított szepesi kamara is, a hatáskörébe tartozó ügyekre nézve a pozsonyi kamarának volt alárendelve. A bécsi udvari kamara azonban a számadások felülvizsgálata révén ennek az új kamarának ügyeibe is mindinkább beavatkozott.

A kamararendszer életbeléptetése erőteljesebb pénzügyi kormányzatot létesített Magyarországon, biztosabb alapokra fektette a királyi jövedelmek kezelését. A testületi kormányzat jó ideig elejét vette azoknak a visszaéléseiknek, a melyek

²⁹ Az 1528, és 1548. évi utasítások szövegért közli Kérészy id. m. I. és III. sz. függelékében

³⁰ L. az 1569. utasítás (instructio) 12. pontját

közvetlenül a mohácsi veszedelem, előtt, az egyéni jellegű kincstartói kormányzatnál mutatkoztak. Alkotmányjogi szempontból nem is lehet kifogásolni az új pénzügyi kormányzat életbeléptetését, mert a regálékból és más forrásokból eredő jövedelmek felett azelőtt is a király rendelkezett és a királyi jövedelmek kezelőit éppen úgy, mint a többi főtiszteteket – a nádor és a koronaörök kivételével – a király nevezte ki.³¹ Az állam háztartás és az állami kincstár mai fogalma még nincsen kifejlődve, ezt pótolja a királyi kincstár (*fiscus regius, aerarium regium*), mely nem áll az országgyűlés ellenőrzése alatt,³² mert nincsen költségvetés, nincsen budgetjog. Az egyedüli kivételt – a mint már fentebb kifejtettük a hadiadók megajánlása képezi, a mi nálunk is úgy, mint Angliában az országgyűlés költségvetési jogának kiindulási alapja.

Kezdetben a magyar királyi kamara teljesen független volt a Bécsben székelő udvari kamarától (*camera aulica*) úgy az 1528., mint az 1548. évi utasítások szerint felterjesztéseit közvetlenül a királyhoz intézi (*ad manus proprias majestatis suae*)TM és tőle kapja utasításait. A király állapítja meg a kamara felterjesztése alapján a költségvetést, a királyi helytartónak és a többi királyi tisztviselőknél fizetéseit.³⁴

Az udvari kamara azonban, mely az örökös tartományok kamaráival szemben kezdetben a császárnak ellenőrző és felügyelő központi közege volt, később pedig a tartományi kamarákkal szemben mindinkább felettes hatósággá vált, lassankint kiterjeszti ellenőrző működését a magyar kamarára

³¹ L. a királyi tisztviselőkre nézve általában az 1526:2. t.-cikket és a királyi kancsiartóról (thesaurarius) részletesen a 3. t.-cikket

³² Még az 1741. júl. 8-iki feliratban is ezt olvassuk: Tametsi enim ac quia tenus in regno hocce per cameram regiam Hungaricam administrari aerarium regium propriae et privatae dispositioni regiae majestatis subsistat conveniat statum eiusdem intrinsecum ipsam quippe illius administrationem status et ordines regni tangere et ingredi haudquaquam velint.

³³ L. az 1549. évi rendeletet. Benignae Resolutiones II. 35. Mayer Th. ennek a rendeletnek hatályba lépését kétségbe vonja (id. m. 203. II); azonban az 1548. évi utasításnak azon pontjából, mely a kamarát a királyi helytartóságitól függetleníti, ezt mondja a király . . . (cameram nostram quam nobis soils subjectam esse volumus . . . R. Kiss István, id. m. XXIX. sz. függelék.

³⁴ L. R. Kiss István, ki. m. XXXI-XXXVI. sz. függeléket.

is. Magyarázatai: találja ez abban, hogy a király a magyar kamarával ízemben őt megillető főfelügyeti és ellenőrzési jogát az udvari kamara támogatásával eszközli, a minek következtében az udvari kamara a magyar kamarával, a számadások és egyéb ügyek tekintetében iratváltási viszonyba lépett. Az udvari kamara azonban, a törvények rendelkezései szerint, a magyar kamarával szemben csak mint a király mellett működő udvari szerv, mint kabinetiroda jelentkezik, de nem mint a magyar kamara felett álló magasabb pénzügyi hatóság, mint összbirodalmi kormányzó szerv.³³ Az udvari kamara a saját nevében és a saját hatóságánál fogva nem változtathatta meg a magyar kamara határozatait és nem adhatta ki részére rendeleteket, úgy mint később az osztrák örökös tartományok kamaráinak.³⁶

A magyar országgyűlés a bécsi udvari kamara hatalmi törekvéseivel szemben állandóan erélyes védelmet fejt ki a magyar kamara függetlenségének megóvása érdekében. Erre a védelemre különösen az 1569: 38. t.-cikk óta volt szükség, mert ennek rendelkezéseit úgy értelmezték, hogy az országgyűlés, valamint hadiügyekben a haditanácsnak, éppen úgy pénzügyekben az udvari kamarának hatáskörét Magyarországra nézve világosan elismerte.³⁷ Az országgyűlés által a 16. század második felében folytatott küzdelmek után az 1608: k. e. 5. t.-cikk óta számos törvény elrendeli, hogy a magyar kamara az udvari kamarával egyenjogú és atfól független legyen s hogy külföldiek Magyarországnak és a kapcsolt részeknek semmiféle jövedelmeibe ne avatkozzanak.³⁸ Az 1741:14. t.-cz. a magyar kamara függetlenségének hatá-

³³ *Gróf Apponyi*, Die recht. Natur d. iReziehuinigen zwischen Österreich und Urugan . 1911. *Gróf Andrássy Gy'' id.* m. III. 3c.

³⁶ Hogy az udvari kamara nem volt ta magyar kamara .felettes hatósága (oberste Finanzbehörde), ezt *Mayer Th.* is kénytelen elismenni. Id.m. 228. I

³⁷ A régibb, valamint az újabb osztrák centralisták kivétel nélkül erre a törvénycikkre támaszkodva vitatták és vitatják a bécsi udvari kamara hatásköréniek kiterjesztését Magyarországra. *Lustkandl W.*, Das ungarisch-Österreichische Staatsrecht 1863. *Deák Ferencz.*, Eins Beitrag msm ung. Staatsreohit 1865. L. még *Bidermann, Tezner, Rosenthal, Fellner-Kretsmayer, Mayer Th. és Kérészy* fentebb idézett nvunikaít.

³⁸ 1609: 21.; 161.: 15.; 1622: 18.; 1647: 11.; 1681: 13.; 1715: 18.; 1723:16.; 1741:14. t.-cz.

sósabb biztosítása végett újból előírja, hogy a magyar kamara előterjesztéseit közvetlenül a királyhoz intézze és a királyi leiratokat közvetlenül a királytól (*ex aula*) vegye. Továbbá mindaz, a mi Magyarországon és a hozzá kapcsolt részekben a királyi kincstárra (*aerarium regium*) tartozik, tehát a só- és bányaugyek is, – a királyi kamarának legyen alárendelve. Végül ugyancsak ennek a függetlenségnek és önállóságnak bizonyossága, hogy Mária Terézia 1748-ban a magyar kamarának az udvari kamara címet adományozta.

6. §. A főkancellár és a titkos kancellár. A kisebb királyi kancellária eredete.

Az Árpádok korában a királynak csak egy kancellariája volt, a melynek élén a kancellár és az alkancellár állott. Minden királyi oklevél, úgy a kiváltságlevelek, mint a bírói levelek kiadását a kancellária eszközölte.¹

Az írásbeliség nagyobb mérvű alkalmazása a királyi kúriában folytatott törvénykezésnél, nevezetesen a bírói panaszlevelek kiadása, nagy mértékben szaporította a kancellária teendőit, a mi már Károly Róbert alatt egy újabb kancellária, a t i t k o s vagy kisebb kancellária keletkezésére vezeteti.

Ez újabb kancellária – éppen úgy, mint a régibb udvari kancellária – keletkezése összefüggésben áll a királyi kápolnával. Már az Árpád korszak vége felé a királyi gyűrűs pecsétet a *specialis* vagy *secretarius nótárius őrizte*,² a ki egyszersmind a királyi kápolnának is feje volt (*comes capellae*). Károly Róbert korában a *secretarius nótárius* elnevezést a *secretarius cancellarius* elnevezés váltja fel. A kápolna ispánja kancellári címet kap, magát t i t k o s k a n c z e l l á r n a k (*secretarius cancellarius*) írja;³ vezetése alatt külön hi-

¹ 1298:78-80. *t-cz. Kovachich, Sylloge 52. t*

² *Fejérpataky L.:* A királyi kancellária az Árpádok korában. 77. I.

³ Ennek a kezdete 1320. év körül esik, tamúsítja ezt, hogy Károly Róbert 1320. „XIV. Kalendas Feibnarii” kiadott oklevelében (*Wenzel, IX. 387.*) ez olvasható „Chanadkis prepositus ecclesiae Viaradiensis, *secretarius nótárius* et comes oapelke nostrae”, holott az 1320. júl. 2-án kelt pápai oklevelben (*Knauz, Mon. Strig. II. 778.*) Így említetik: „Chanadius prepositus ecclesiae Varadiensis, *secretarius cancellarius* et coimes capellae”. Ugyanígy 1321. évben *Theiner Vet. Mon. Hung. I. 467.* Későbbi példák,

vatal keletkezik, a melyet róla szintén titkos kancelláriániak, vagy pedig szemben a régibb kancelláriával, k i s e b b kancelláriának (*cancellaria minor*) neveznek és a melynek feladata volt a királyi bíróságok elé tartozó ügyekben a szükséges levelek kiállítása szemben a régibb kanceiláriával, mely a bírói eljárást nem igénylő ügyekben állította ki a királyi oklevelet, nevezetesen a különféle kiváltságleveleket.

Midőn ilyképpen az újabb kancellária önálló szervezetet nyert, a régibb, az udvari kancelláriát n a g y o b b kancelláriának (*cancellaria major*) kezdik nevezni⁴ és az annak élén álló kancellárt már Nagy Lajos korában f ő k a n c z e l - l á r n a k, *summus* vagy *supremus cancellarius*-nak czírmezik.⁵

A titkos kancellárság a XIV. század végével elválna a kápolna ispánságától. A királyi kápolna ispánja marad az udvari papság feje, ellenben a titkos kancellári tisztséget a XV. század első fölében gyakran világi egyének viselik.⁶ Majd a XV. század közepe óta a titkos kancellár a király személyes binói jelenlétének, a *personalis praesentia regia*-nak állandó képviselőjévé válik és mint ilyen nagy befolyásra tesz szert az országos jogszolgáltatás terén, az ország egyik nagybirája lesz.

Mátyás 1464-ben a fő- és a titkos kancellárságot egyesítvén, ettől kezdve mindkét tisztség méltósággá vált, a melyet előkelő papi egyének, érsekek és püspökök és pedig eleinte ketten együtt mind a kettőt, vagy külön-külön viseltek.⁷ Majd később mindkét tisztség, mint méltóság, az esztergomi érseki székhöz kapcsolódott.⁸

a hol már cancelláriusnak mondatik 1335. év Anj. okm. III. 942. 1337. év III. 386. 1339. év III. 533. 608. 1341. és IV. 156. 1342. év EV. 235. 1367. év *Fejér* C. D. IX. 4. 57.

⁴ A „*cancellaria major*” elnevezés már 1364. évben előfordul (*Hajnik, id m. ,14. J.*). Később állandó jelleget ölt 1410. év „*majoris oanoelladiae nosfoae notarii*”, *Kovachich*, Suppl. -ad. Vest. Com. I. 321.

⁵ Innentől tbezdttve >ez az elnevezés álliaimdő jelleget ölt. L. pl. *Fejér* C. D. IX. 3. 559. 1366. év: Nicolai archiepiscopi Strigoniensis . . . aulae nosíwa *supremi cancellarii*. *Tkacic*, Mom Oiv. Zag. I. 265. H. O. V. 165. 177. 178. 180. 202. 222. 296.

⁶ *Hajnik*, id m. 14. 1.

⁷ L. pl. *Teleki*, XI. 318. III. 438. H. O. V. 196.. 372.

⁷ 1536:15. t.-cz.

A két kancellárság egyesítése óta a titkos kancellária élén a titkos kancellár helyettese a királyi személynök (*personalis*) került, a ki alatt állottak az ország rendes bíráinak ítélmesterei, valamint a nagyobbszámú jegyzői kar és a különlevő kancelláriák (*conservator*).

A két kancellárián-ak szervezeti különválása és különböző működési köre először Zsigmond 1435. évi II. decretumában jut kifejezésre, a mely a kisebb és a nagyobb kancellária díjait az általuk kiállított oklevelek szerint és pedig a kisebb kancelláriáéét egész részletesen megállapítja.⁹

A Habsburg-házbeli királyok korában, midőn a központi kormányzat és törvénykezés mindinkább elválik egymástól, egyfelől a királyi tanács, mint a nádor mellett működő királyi helytartótanács; másfelől a királyi tábla és a helytartóbírószág nyer külön szervezetet: a kisebb kancellária elveszti egykori nevét és jellegét, a királyi bíróságok pedig hivatalává válnak, ellenben a Bécsben székelő nagyobb kancellária – a minit fentebb kifejtettük – egyszerű okmánykiállító és bizonyító hivatalból legfőbb kormányzati orgánummá fejlődik ki. A XVI. század decretumai már ismét csak egyféle kancelláriáról beszélnek; az 1609. évi decretum, mely a kancellária által kiállított kiváltságok, birtokadományozások, kegyelmek, főnemesi és nemesi címek adományozására vonatkozó oklevelek díjait megszabja, még rubrumában ugyan nagyobb kancellária (elnevezést viseli, de már csak azonos értelemben a királyi kancelláriával).¹⁰

A királyi kancelláriában végett készültek az okmányok kiállításának megkönnyítése bizonyos okmányminták vagy formulák. A legrégebbek Nagy Lajos korából maradtak ránk. E becses jogemlékeket *Kovachich Márton György* gyűjtötte össze és tette közzé „*Formulae Solennes Styli*” cím alatt, a formulák értékét mérlegelő és osztályozó bevezetéssel.¹¹

⁹ 1435: 11. t.scz. riulbr. Taxa liter arum minoris caniceMariae; 12. törvényzikek rubr. Taxa literarum majoras cancellariae. Szóróll szóra megújították az 1486: 76. és (némi kihagyásokkal) az 1492:98. és 99. törvényzikkeket.

¹⁰ 1609: 73. t.-cz. L. még a 1542: 41. és 42. 1543: 31. 1559: 9. 1563: 35. 1608:10. t.sczikkeket.

¹¹ *Formulae solenni Styli* 1799.

A kancelláriával ázott összekötetésben a királyi levéltár (*regale conservatorium*), mely Károly Róbert ídatt még Visegrádon, majd Nagy Lajos uralkodásának végével Budán, a tárnoki házban (*domus tavernicalis*) volt elhelyezve s melynek élén a levéltárnok állott (*conservator*).¹² Itt őrizték a mohácsi veszedelemig a királyi könyveket is (*liber regius*), a melyeknek rendeltetése az volt, hogy a fontosabb királyi okleveleket hitelesen megőrizzék; ugyanis ezeket a királyi könyvekbe vezették be, regisztrálták és ha utóbb valamely oklevél hitelessége iránt kétség merült fel, azt a királyi könyvek alapján állapították meg.¹³

Végül a királyi kancelláriával függött össze a királyi pecsétek használata és őrizete. E korszakban a királyi okleveleken már ötféle királyi pecsétet alkalmaztak: az arany, a kettős, a titkos, a bírói és a gyűrűs pecsétet.¹⁴ A nagyobb kancellária rendszerint használta a kettős pecsétet (*sigillum duplex*), a melyet nagyobb pecsétnek (*sigillum malus*) neveztek és magát a kancelláriát is: *cancellaria majoris sigüli-wek* mondták; ellenben a kisebb kancellária a bírói pecsétet (*sigillum juridicum* vagy *mediocre*) használta, a melyet *sigillum* mznas-nak is neveztek, valamint magát a kancelláriát: *cancellaria minoris sigüli*.

7. §. A vidéki kormányzat és törvénykezés.

A megyék. A megyei önkormányzat és autonómia kifejlődése.

A vármegyék autonóm irányú fejlődése már a XIII. században a királyi vármegyei szervezet felbomlásával veszi kezdetét, a midőn a nemesség mindinkább belép a vármegyei szervezetbe és azt a nemzet szabad tagjainak, a nemeseknek, önkormányzati alapokon nyugvó szervezetévé alakítja át. Az ilyképpen megindult fejlődés e korszakban a XVI.

¹² *Fejér* C. D. VII. 1. 108., IX. 2. 697. H. O. IV. 229., továbbá az 1492:4. 1500: 22. t.-cz. és *Pray*, *Epist. procerum* 1. 393.

¹³ A „*Liber Regius*”-ba bevezetett oklevélre nagy R. betűt írtak, jelölül annak, hogy beiktatva lett = *Registratum*. L. erre nézve *Hajnik*, A királyi könyvek 1879.

¹⁴ 1471:8. t.szoz.: *Item quod mos utaimur quatuor aut quiktque sigillis, videlicet: ibul-la aurea et duplici, secreto, juridoo et ainukrii*. V. ö. *Knauz*, Az 1397. évi országgyűlés végzetménye. Magyar tört. tár. III. k. 207. és kv. 1.

század folyamán nyeri a befejezését. A vármegyék: törvénytörvényszághatóságokká fejlődnek. A megyei közönségek, mint nemesi közönségek, egyezően az angol grófoági (*county, shire*) közönségekkel egyrészt az ország törvényei értelmében, az állami átruházás alapján, az állami élet minden ágában saját területükön & saját közegeik által önállóan gyakorolják a végrehajtó hatalmat, a mit ma állami önkormányzatnak (*selfgovernement*) nevezünk;¹ másrészt saját belügyeiket – a törvények korlátain belül – önállóan intézik és szabályozzák; ez a tulajdonképeni autonómia. A felbomlás és újjáalakulás első korszakában, a mely Zsigmond koráig tart, a vármegyék autonóm irányú tevékenysége és hatásköre a törvénykezési teendőkre szorítkozik. Már Károly Róbert a királyt érdeklő hadi és gazdasági teendők nagy részét az autonóm fejlődésű vármegyei szervezettől elválasztotta és e célból létrehozta a királyi várnagyiság (*castellanatus*) intézményét. A királyi várakat és az azokhoz tartozó hadi és gazdasági erőt, valamint a királyi jobbágyok feletti törvénykezést, szóval mindazt, a mi a régi királyi vármegyei szervezet romjaiból megmaradt, a várnagyokra, mint a vármegyei ispánoktól független királyi főtisztekre bízta.² A királyi várnagyi tisztséget olykor a főispánok viselték ugyan, de ez nem volt más, mint két tisztségnek egy személyben való egyesítése. A királyi várnagyi intézmény azonban csak átmeneti jellegű volt. Az Anjou-korral jelentőségét veszítette és Zsigmond uralkodása óta úgy a hadi, mint a gazdasági ügyek intézése a nemesi vármegyékre szállott át.

Az autonóm fejlődésű vármegyékben még a XIV. század folyamán, miként előbb is, a nemesek együtt szerepelnek a nem-nemesekkel. A megyei közgyűléseken a nemesek mellett résztvesznek a várjobbágyok maradványai, a kivált-sárgölt községek lakói, a városi polgárok (*cives*), a telepések

¹ V. ö. *Gneist R.*, Das engl. Verwaltungsrecht. I. k. *Gl&sson*. Hist. du droit et des institutions de l'Angleterre III. k. *Stubbs*, The constitutional history of England II-III. *Brunner*. Die Entstehung d. Schwurgerichte 1871.

² *Fejér C. D.* VIII. 1. 391. 489. 529. 561. 595. VIII. 3. 62. 259. IX: 2. 298. 301. 306. 566. IX. 3. 560. IX. 4. 519. IX. 5. 466: IX: 6: 54: Amj: Okm, VI. 407. V. ö. a diósgyőri várnagyra nézve: *Wenzel*, Diósgyőr. A feudal vámagy később a zsidók bírása lett: II. Ulászló tárnok jogi rendele. 6. pont. *Kovachich*, Codex J. T. 50. 1.

(*hospites*) és a királyi udvarnokok. Mindezen nem-nemeisi elemnek együtt tanácskoznak és határoznak a nemesekkel, választják a vármegyei tisztviselőket és együtt vesznek részt az ítélszékeken.³ Legjobban bizonyítja ezt ama megyei gyűlésre vonatkozó meghívólevél, a mely Nagy Lajos korából maradt ránk, a mely „a nemeseknek, nem-nemeseknek és minden más rendű és állapotú embereknek” szólt.⁴ Sőt még Zsigmond uralkodásának idején is a nennemesek olykor megjelennek a megyei közgyűléseken, különösen akkor, midőn azt a nádor valamely fontosabb országos ügyben tartja; de e megjelenés célja már nem a határozathozatal, a közügyek intézésében való részvétel, hanem inkább az, hogy a megjelent népnak a törvények vagy királyi rendeletek tartalmát megmagyarázzák és ezzel¹ azok végrehajtását megkönnyítsék.⁵

Minél inkább kifejlődtek és érvényre emelkedtek a szent koronára vonatkozó jogelvek, annál élesebbé vált a határvonal az ország nemes és nem-nemes lakói között. Mindazok, a kik szabad birtok joguk alapján nem voltak tagjai a szent koronának, magánbatalom, földesúri hatalom alá kerültek és a nemesek jobbágyaivá, alattvalóivá lettek. Valamelyik nemes, a föl é e s ú r gyakorolja felettük a törvénykezési, hadi és pénzügyi hatalmat a mi szükségképpen maga után vont a nem-nemesi elemnek, a jobbágyságnak elmaradását és kirekesztését a vármegyei gyűlésekből. A jobbágyak, a kik uruk hatalma alatt állanak, nem lehetnek többé egyenjogú tagjai a megyei gyűléseknek, a hol az ő uraik tanácskoznak és határoznak. A jobbágyok szava a földesurad: szavával szemben nem bírhatott súlylyal e korban, a midőn még a szavazatokat a nemesek sorában sem számlálták, ihanem mérte gélték.

³ *Fejér C. D. VIII. 1. 83-85. 1301. év: Nos D. curialis comes Posenii et quatuor iudices . . . prout nobiles et ignoibiles totius provinciae Csallóköz constituti. L még pl. Fejér C. D. V. 2. 278. VIII. 5. 17. H. O. V. 04. A későbbi időre; nézve Fejér C. D. IX. 2. 459. IX. 4. 168.*

⁴ *Kovachich, Form. Solemn. Styli 6. I.: „Universis nnobilibus et ligo-bilibus ac dliis cujusvis status et conditiones hominibus in dicto comitatu commorantibus”.*

⁵ Így pl. midőn a nádor az 1405. évi decretum kihirdetése végett Pest-Pilis megye részére közgyűlést tart. *Kovachich, Suppl ad Vest. Com. I. 310-311. 1. Not. Praelám. 115. 1.*

A nem-nemesek részvétele a megyei gyűléseken és ezzel együtt a megyei önkormányzatban Zsigmond uralkodásának végével szűnik meg. Ő már az 1433. évi banderialis javaslatában a megyei követküldés intézményének szabályozásánál,⁶ valamint 1435. évi II. decretumában,⁷ csak a nemesek megjelenéséről intézkedik, csak a kisebb birtokú nemesek egyenlő jogát és szabadságát törekszik megvédeni a hatalmasabb urakkal szemben. A nem-nemesek megjelenéséről nem tesz többé említést, világos jeléről annak, hogy a szent korona jogelvei alapján a nem-nemesi elem aktív részvétele a megyei önkormányzatban többé nem volt fentartható.

A megyei közönségnek olyképpen a XV. század első felében n e m e s i k ö z ö n s é g e k k é alakulnak át és a hatalmas fejlődésnek indult megyei önkormányzatot és autonómiát kizárólag a vármegye nemesei, a szent korona tagjai gyakorolják. A megye közönségét már Zsigmond óta *univertitas nobilium-nak*, a megyei ítélőszéke! *sedes judiciaria nobilium-nak*, majd később *sedes nobilitaris-nak* nevezik.⁸

A megyei önkormányzat fejlődése – a mint fentebb kiemeltük – a jogszolgáltatás terén indult meg. Már iaz 1298. évi decretum 32. cikke a megyének nagy terjedelmű bírói hatáskört biztosított, midőn elrendelte, hogy ha a nádor ítélőszéket nem tarthatna, a megyei törvényszék úgy a nemeseknek, mint a nem-nemeseknek legkülönbözőbb ügyeiben bíraskocíbasék.⁹ E bírói hatáskör azonban csak kisegítő,

⁸ 23. pont quod inobdlos possessionad homines . . . congregarentur . . . quilibet corum aibsque quolibet timorne libere secundum su um seivsum opinion em dicerent suaim.

⁷ 1435 (II.): 7. it.-cz. 7. casus.

⁸ 1435 (1.):6. t.tcz.: „quod im quolibet comiitatu *universitas nobilium* ejusdem carmitatus conveniendm”. Már az Anjous-korbéli különös meghívók a congregatiokra a nemességnek szólnak: Igitur *vestrae nobilitatis* amicitiam petimus, monemus. *Kovachich*. Fanm. Solemn. 6-7. l. A későbbi ikonból a Mátyás alatt tartott Pest-Pilis ímegyei gyűlés: „universitais nobilium”. *Teleki*, XI. 258. 1. Pozsega megye meghívólevele 1478. év: „universitas nobilium”. *Kovachich*, Vest. Corn. 399. 1. – „Sedes judioairk nobilium” 1486: 65. t.-cz. A bírságleveleket a nemesek iközönisége adja: „universitais nobilium literas mulctue sive birdsagii . . . expedire debeat” 1536: 31. t.-cz. 1546:9. t.cz. „*Sedes mobilitaris*» 1550:37. t.-cz. „*Congregatio sedis nobilium*” 1569: 11. t.-cz.

⁹ 1298: 32. t.-cz. Sed omnes causae ad pakitinum, dum provincias judicat vel tunc non judicait, ad parochiales judices referantur. Az 1290: 37

subsidiarius jellegű volt, mert a fontosabb törvénykezési ügyek rendszerint a nádor részéről tartott törvényszékeken, a *proclamata congregato-kon* nyertek elintéztést, a melyeket a nádor vagy más kiküldött királyi bíró hovatovább megyénkint, a megyei bíróság (*sedes judiciaria comitatus*) igénybe vétele mellett tartott.

Az elhatározó lépés, a mi által a megyék a törvénykezés terén teljes önállósághoz jutottak, akkor következett be, a midőn Mátyás 1486. évi decretumában egyfelől a nádori köztörvényszékeket, másfelől a megyei bíróság alól való kivételeket véglegesen megszüntette és csakis az örökös grófok kiváltságát tartotta fenn.¹⁰

Ez idő óta a nádori törvényező közgyűlések helyébe a rendes megyei ítélőszékek léptek. Mindegyik megye köteles volt kéthetenként vagy legalább havonként ítélőszéket tartani,¹¹ a melyet már a törvények és az okmány ok egyenesen nemesi törvényszéknek (*sedes judiciaria nobilium vei nobilitaris*) neveznek és a mélyen a nemesek éppen úgy, mint a nádori köztörvényszéken kötelesek voltak megjelenni. A megyei ítélőszéket a fő- és az alispán, a négy szolgabíró és az előkelőbb nemesekből; vett bíró társak alkották, a kikhez járult még – az Anjouk óta – a megyei jegyző.¹² A békótársafcat a megyei közgyűlés a XV. száma közepe óta állandó megbízatással választja. Megválasztásuk után e bírótársiak bírói esküt tesznek és közönségesen esküdtt nemeseknek (*jurati nobiles*) vagy ülnököknek (*assesores vei coassessores*) nevezi őket.¹³ Az 1613:24. t.-cz. rendrez, szerint a megyei bírósáig, a nemesekre vonatkozótag csak a lopás, rablás, tized és pénzügyekben hozhatott ítéletet. *Kovachich*, Sylloge 25. l.

¹⁰L. Az 1486: 1. 2. és 21. t.-czikikeket.

¹¹Kitűnik ez már az 1492: 53. t.-czikkből; de határozottan elrendeli a jobbágyok költözködésének szabályozásával kapcsolatban az 1550: 37. t.-cz.: ut singulis quindecim dicbus, aut ad summum singulis mensibus, sedes in comitatus celebretur.

¹²Z. O. HI. 131. 1358. év.

¹³Az 1444; io. t.-cz. mégy jóra való nemesnek: választását rendeli el. 1486:8. t.-cz. szerint a megye nagyságához és szükségletéhez képest 8-12 nemes választandó, a kik legalább egy évig tartoznak viselni megbízatásukat. Az 1492: 53. t.-cz. ezt a rendelkezést megszüntette: de már az 1498. évi 15. t.-cz. a barnderiálls hadszervezettel kapcsolatosan 4 nemes választását rendelte el és innentől kezdve állandóan alkalmaztatnak az esküdtt neme-

delkezése szerint csak ők vehetnek részt a peres ügyek eldöntésében.

A megye bíraskodott úgy a nemesek, mint a nem-nemesek felett. Mindenik nemes (és a szabad királyi város is, mint nemes személy) tartozott abban a megyében, a hol birtoka volt, törvényt állani és a nemes ellen elkövetett hataimaskodásért felelni.¹⁴ Minthogy azonban a szent korona lett e korban minden birtok jognak a gyökere (*radix omnium possessionum*) és a szabad- vagy nemesi birtokjog királyi kiváltságlevélen alapul, a birtokjogokra vonatkozó bíraskodás kizárólag az ország rendes birái elé tartozott. A megyei ítélőszék csak új foglalások esetén és ekkor is csak tíz hold erejéig ítéltetett.¹⁵ Továbbá nem bírálhatta el; a megyei bíróság a nemesek ama adóssági, hitbér, nászajándéki és zálogpöreit, a melyek értékükben 100 forintot meghaladtak.¹⁶

A jogszolgáltatás terén kivívott önállósággal kapcsolatosan mind nagyobb mértékben vesznek részt a megyék a hadi ügyek és az állami végrehajtás önálló tényezőivé fejlődnek.

Midőn Zsigmond alatt a banderiális hadszervezet törvényhozás útján szabályozást nyert és a nemesek katonai kötelezettsége életbe lépett, az új hadszervezetet létesítő törvény végrehajtását szintén a megyei önkormányzattal hozták kapcsolatba. A törvényben megállapított katonai kötelezettség ugyanis szükségessé tette a megyei bandériumoknak, mint az országos haderő alaptényezőjének, felállítását; nemkülönben a hadkötelesség teljesítésének szigorú ellenőrzését, a mulasztások, kihágások, kártételek és ellenszegülések megbüntetését. Mindezt a vármegyék nagyrészt a saját önkormányzati hatáskörükben intézték el.

A szolgabírák a melléjük rendelt esküdt nemesekkel írták össze a jobbágyok számát és ehhez képest állapították

sek: jurati nobiles, assessores sedes judicariae. L. az 1514:4. 1527:6. 1528:4. 1548: 42. 1613: 24. 1618: 41. 1681: 10. t.-czikkeket.

¹² 1495:15. 1498:38. t.-cz. HK. III. 1458:3. t.-cz.

¹³ 1504:8. tcz. V. ö. 1454: 15. 1458:3. t.-cz.

¹⁶ 1504: 7. t.cz. HK. III. r. 7. t.-cz. 5. §.

meg, hogy kinek-kinek hány katonát kell állítania.¹⁷ Úgy szintén döntöttek a felett, hogy a törvény rendelkezése szerint betegség, aggkor, szegénység vagy egyéb okok miatt, kik nem tartoznak katonáskodni.¹⁸ A bandériumtartási joggal fél nem ruházott nemesek részéről kiállított megyei haderők vezetője, főkapitánya a főispán vagy, ha az erre alkalmas nem lenne, a megye nemesi közönségétől választott hadvezető (*conductor exercitus* vagy *conductor belli*), a kinek feladata a megyei haderőt a királyi táborba a nemzeti haderő főkapitányához vezetni, valamint a katonáktól megkíairosítottaknak rövid úton elégtételt szolgáltatni.¹⁹ Súlyosabb kihágásuk és kártételek esetén a megyei ispán és a szolgabírák eszközlik a nyomozást, adják ki a kárról és az eskütételről a bizonyáslevelet; a hatalmaskodás tényében a királyi bíróságtól elmarasztaltak vagyonát lefoglalják és az ítélőivel végrehajtásáról gondoskodnak.²⁰

Miniden megye, hadszervezeti tekintetben is egy-egy különálló egészet alkotott, mindenik megye hadereje az országos haderőnek önálló alkati és sze, külön hadtest, a mely külön parancsoló, a főispán vagy a választott hadvezető alatt állott, a kit később kapitánynak neveztek s a kitől a megyei csapatok közvetlenül kapták a parancsokat.

A ibanderiális hadszervezet életbeléptetésével egyidejűleg előtérbe lép a (rendkívüli adó, a hadi adó vagy rovásadó is (*dica*), a melynek kivetésénél, beszédésénél, a hátralékok behajtásánál és a nemfizetők megbírságolásánál, szó-

¹⁷ L. a?, 1435 (I.): 6. 1454:4. 1498: 15. st-b. Uzcikkiket.

¹⁸ 1454:4. t.-cz. 4. §. Et qui équestres ve! pédestres profioisci debearit. Viel qui propter ipaoipertatem, senium vel: iinifirmiteitan exrcituiare inon pos* suant: idlcim *electi homines discernant* et disponent. L. még az 1498: 15. t.-czikiket.

¹⁹ 1435:(1.): 3. t.;cz. alii autem dominos noai ihafcentes . . . *cum eonim comitê parochmli* , . . exrciituahter profioisci temeaintur. 1454:4. t.scz. 2. §.: Ac in quolubct cõmilatu per tandem universit-ateim noibiliium, e medio ipso- rum, unus idoneus *conductor belli* ilLius coimitatus eligatur, qui cum cisdom lioiminibus exrcituantium conn urne rati peines gene rail cm capitaneum exercitus .tempore ddbito accedierc itenefaintur.

²⁰ 1434 (1.):8. és 9. 1454:8. 1471:21. 1474:15. 1478:6. 1486:30. 31. es 61. 1492:22. és 23. stb. t.-cz-ikkiket. L. ezt bővebben IV. k. VI. fejezet 3. §-ában.

val az adóügy kezelésénél a megyék mindnagyobb mértékben és önállósággal vesznek részt.

Az adókivetés a hadi adónál éppen úgy, mint a Károly Róbert által meghonosított *lucrum camerae*-a dónál, porták vagy kapuk szerint történt, a melynek fogalma, azonban nem nyer mindig egyforma meghatározást. Részint az adókulcs ingadozása, részint a decretumokban folyton változó adómentességi kiváltságok, szükségessé tették az adóállap-
nak gyakori összeírását és megálkpitáát.²¹ Ezt, (valamint az adók (behajtását, a királytól kirendelt adó ro v o k vagy a d ó s z e d ő k, a curator-ok, kezdettől fogva m e g y é n k i n t és a m e g y e r é s z v é t e l e m e l l e t t e s z k ö z ö l l é k.

A későbbi decretumok az adók kivetésére és beszédésére vonatkozó eljárást sem állapították meg mindig egyformán; e tekintetben többféle eltérés és ingadozás mutatkozott. A s z a b á l y mégis az volt, hogy a kirovást és a beszédést a király vagy később a kamara embere, a tulajdonképeni a d ó s z e d ő (*dicaior*) eszközölte, a megyei közgyűléstől mellé rendelt b i z a l m i e m b e r (*electus nobilis*), valamint a megyei tisztviselők: az alispán, a szolgabírák és a jegyző közreműködése mellett, a kik ezért a királyi adószedők által kifizetendő díjazásban részesültek, a melyet az 1550. évi decretum 31. czikke – a régi szokás alapján akként állapított meg, hogy az alispán kapjon 12 forintot, a szolgabíró 4 forintot, a jegyző pedig nagyobb megyében 2, kisebb megyében 1 forintot.²²

A megyei önkormányzat erejéről tanúskodik, hogy a királyi adószedő rendszerint csak a megyei közgyűlés felhatalmazása alapján kezdhetette meg működését. A decretumok világosan kimondják, hogy a királyi adó s z z t e d ő t a m e g y e i k ö z g y ű l é s b ő i l k e l l k i k ű i d e n i, sőt kimondják azt is, hogy a királyi adószedő működésének megkezdésekor a mellé rendelt megyei kiküldöttel együtt, a megye színe előtt esküt tenni tartozik.²³ A XVI. század vége

²¹ L. erre nézve *Acsády Ignác*: Magyarország pénzügyei 19. és kv. 1.

²² V. ö. 1536: 32. 1546 ill. 1567:10. 1569: 13. 1599: 16. 1600: 6. 1603: 3. t. czikikeket.

²³ 1536: 31. r.-cz.: In exmittendo dicatore nulla dilatio fiat, sed in prima sede staitum exmittantur. 1546:9. t.-cz. Qui arribo (sed dictator et nobilis

felé már több ízben maga a megye választja az adószedőt (*exactor*),²⁴ sőt kimondták azt is, hogy az alispán legyen az adószedő és csak ha ő ezt a tervet elvállalni nem akarná, váiaszszon a közgyűlés más adószedőt.²⁵

Az adót a kirovás után 15 nap alatt kellett megfizetni, a ki ezt elmulasztotta, három márka (22 forint) bírságot fizetett. E bírságok behajtása már nem a királyi adószedő, hanem a megyék feladata volt. A legközelebbi megyei közgyűlés állította ki az erre vonatkozó bírság leveleket (*Uterae birsagii vei birsagiales*), a melyek alapján az alispán a szolgálbírák segítségével a behajtást eszközölhette.²⁶ Úgy-szintén a megyei közgyűlésen történt a kirovás helybenhagyása vagy kiigazítása, valamint az elmaradt hátralékok behajtásáról való intézkedés.²⁷

Ugyancsak e korszakban fejlődött ki a megyéknek, mint nemesi testületeknek részvétele a törvényhozó hatalom gyakorlásában. A mint már fentebb kifejtettem, a mohácsi veszedelem után a megyei követküldés tényleg állandó jellegű öltvén, a köznemesség nem jelent meg többé személyesen az országgyűléseken, hanem csak a megyénként küldött követi által. A megyei követküldés intézményével egyidejű a megyék utasításadási joga. A megyék nemesi közönsege nemcsak szabadon, minden megszorítás nélkül választotta küldöttjeit, hanem tetszése szerint utasításokká! is ellátta azokat az országgyűlésen tárgyalás alá kerülő közügyek elintézésére és az alkotandó törvények tekintetében. A megyei követeknek az adott utasítások szerint kellett eljárniok, a

electus) coram comitaitu, tempore quo ad dioationem eiráttentuir, firmissimum praestent jurajmentum. L. íruég 1548: 26. 1563: 6. 1567: 7. 1569:11. 1598:8. t.-czi;kkeket.

²⁴ Az 1567: 7. t.-czikk kimondotta, hogy a királyi adószedő az illető megyeiben birtkos nemes legyen. Majd az 1578: 2. t.-cz. szerint, ba oly királyi adószedő nem találkozik, a kinek a megyeiben fekvő jószágá van. lakikor adószedőt a megye választ. Úgy-szintén a megye választja az adószedőt az 1593: 7. t.-cz. rendelkezése értelmében. De a megye által választott adószedőkkel, a kiket a király díjaz már Mátyás korában találkozzunk, L. pl. az 1474:4. és 5. t.-czikkeket.

²⁵ 1602: 5. 1603: 3. t.-cz.

²⁶ 1536: 31. 1546: 9. stb. t.-cz.

²⁷ L. az 1550:23-25. t.-czikkeket. A király adószedő utasításait a királyi kamarától kapta. A legrégebbi ilyen utasítás 1532. égből való. V. ö. *Acsády*, id. m. 86. és kv. 1.

mely lehetett nemcsak általános jellegű, hanem a részletekre is kiterjedő.²⁸ Az országgyűlési meghívólevelek eléggé tanúsítják, hogy maguk a királyok mindenkor súlyt helyeztek arra, miszerint a megyei küldöttek kellő utasítással és felhatalmazással (*cum pleno mandato et auctoritate, cum plena instructione et auctoritate*) legyenek²⁹ ellátva, mert ellétkiező esetben a szavazásban való részvételt nemcsak megtagadhatták,³⁰ de megtagadni kötelességük volt.

A megyei önkormányzat alkotmányjogi jelentőségű fejlődésének tetőpontját azonban ama törekvés által éri el, hogy a megyék joguknak és feladatuknak tekintették az országgyűlésnek nem felelős központi kormányzatot a törvények által biztosított alkotmány szempontjából ellenőrizni és az alkotmányt sértő kormányrendeletek végrehajtását megakadályozni.

Már régebbi törvényeink kimondják azt a közjogi tételt, hogy úgy a bírák, mint az országlakók, csak a törvényes alapon nyugvó királyi rendeleteknek tartoznak engedelmessékedni.³¹ Ugyanezt – még határozottabb formában – ismételi az 1545. évi 33. t.-cz., kimondván, hogy a királynak viagy hely tartójának törvényellenes leveleit se a kapitányok, se az ispánok, se pedig az alispánok ne tartsák meg.³² A megyék, erre a közjogi tételre támaszkodva, a törvényellenes királyi rendeletekkel szemben igénybe vették az előterjesztési vagy felirati jogot. Mielőtt a törvényellenesnek vélt rendeletet végrehajtották előszóval, küldöttség útján vagy pedig írásban előterjesztették aggodalmaikat a király vagy helytartója előtt;³³ és ha ez

²⁸ L. pl. Sáros megye közönségének utasítását 1347. évből. *Fraknoi*, Magy. Orsz. Emi. 129-130.

²⁹ L. pl. a királyi meghívóleveleket 1478. 1545. és 1577. évből. *Kovachich*, Vest. Com. 359. 666. és 756. 1.

³⁰ L. ennek példáját 1564. évből. *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. 256-257. 1.

³¹ 1444: 33. it. cz. „szerint csak az, a ki a törvényszerű parancsnak (mandatum licitruet justum) nem engedelmessékedik, követ el hatalmaskodást. A bíróságokra nézve 1471: 12. 1618:13. t.-cz.

³² A királyi vákisz (6. és 7. §.) az országgyűlés eme határozatát azonban kifogásolta. V. ö. Carpus juris.

³³ V. ö. *Botka Tivadar*, Jogtörténeti tanulmányok a magyar vármegyék szervezetéről. Budapesti Szemle 18-66. évf. 245. és fcv. 1. *Csutorás László*, A

sikerre nem vezetett, akkor egy másik eszközt vettek igénybe, halogatták a sérelmes rendeltet végrehajtását, a mit *vis inertiae-nak* vagy *passivitas-nak* neveztek.³⁴

A megyék azonban e korszakban már nemcsak önálló tényezői az állami végrehajtó hatalomnak, hanem saját belügyeikben is önrendelkezési joggal, a *v t o n o m i á v a l b í ű n a k*. Nagy jelentőségű volt ez ebben a korszakban, a midőn még az állami közigazgatás csak kezdetét vette és csak a legfontosabb igazgatási teendők ellátására szorítkozott.

A megyei autonómiának két sarkalatos intézménye volt: az *ő n a i d ő z t a t á s i j o g* és a *s z a b á l y a l k o t á s i j o g* (*ius statuendi*). Lássuk ezek jelentőségét egyenkint.

A m e g y é k ő n a d ó z t a t á s i j o g á t először Mátyás 1486, évi decretuma biztosította, de még csak egy meghatározott czetű, az országgyűlésre küldött nemesek (*nuncü, erecti nobiles*) ellátása szempontjából.³⁵ Ebből a törvényes alpból kiindulva a XVI. században a megyék általános jellegű adóztatási joghoz jutnak, bárminemű közszükségleteik fedezése végett (*ad quosunque publicos usus necessarios*) adót vehettek ki,³⁶ a mélyet úgy a nemesek, mint a nem-nemesek és az előbbieket között a szabad királyi városok is fizetni tartoznak.³⁷

Az adóztatási jog pénz erőhöz, gazdasági önállósághoz juttatta a vármegyéket, képessé tette arra, hogy bizonyos

magyar vármegye rendszer történeti fejlődése és politikai jelentősége, (Magy. Igazságügy 1888. és 1889. évf.)

³⁴ Olykor azonban az alkotmánysértés megtorlása, illetőleg orvoslása czéljából: a megyék az országgyűlésen megajánlott adó behajtását egyenesen megtagadták, mint ezt Zemplén megye iaz 1604: 22. t.-czikk törvényellenes bevétele miatt tette. *Szirmay*, Not. Com. Zeinpvil. 109. i.

³⁵ 1486: 64. t.-oz.

³⁶ Ezt világosan kimondja az 1542: 17. t.-cz.: *Demptis tarnen necessariis expensie comitatuum, sive -ad legationes, sive ad alios quosunque publicos usus necessarios . . . de voluntate comimini ipsorum comiitaituium erogatis*. L. imég az 1537:21. t.szcikket. Sőt az általános arwaidózfcatási jogot már esz 1486:64. t.-cz. 2. §-ából lehet következtetni.

³⁷ 1537:21. t.szez.: (onus), *quod ira pie-risque comitatibus pro meceissitate communi evitanda, non modo in rusticos, sed eimm in nobilitatem ipsam... imponiitur*. Ehhez képest a házi adót a nemesek is fizették egész az 17:23:6. t.-czikk meghozataláig, mey a birtokos nemeseket a Hármaskönyv I.; r, 9. czíme alapján felmentette; de az anmalecták azután is kötelesek voltak fizetni.

közcélok megvalósítására, a közjó érdekében tevő intézmények létesítésére önállóan törekedhessenek. Az önadóztatási jog, alapján létesült a megyei adórendszer, amely később a megyei adón kívül egyéb jövedelmi forrásokkal is rendelkezvén,³⁸ a megyéket abba a helyzetbe juttatta, hogy nemcsak az országgyűlési és egyéb küldötteiket díjazhatták, hanem a tisztviselőknek is évi fizetést adhattak.

A megyei autonómia legnagyobb jelentőségű megnyilatkozása volt a szabolcsei jog, a *jus statuendi*, a melyről már a Hármaskönyv tartalmi részlete[®] szabályokat, Werbőczy tanítása szerint helyhatósági szabályokat, státutumokat csak oly testületek alkothatnak, amelyek önálló joggal, *jurisdictio-val* bírván, másnak (hatalma alatt nem állainak).³⁹ Ezek közé tartoztak elsősorban a vármegyék, mint teljesen szabad, senki hatalmának alá nem vetett, autonóm testületek.

A szabalyalkotási jogot a megyei közönség csak a szabályszerűen tartott közgyűlésen gyakorolhatta.⁴⁰ A vélemény megosztása esetén az okosabb és az előkelőbb rész határozata volt irányadó. E *sanior* pars-nak tekintették azt a részt, amelyiken a méltóságúakra és a tudományukra nézve előkelőbbek voltak; a mi azt jelenti, hogy a jelenlevők szavazatait nem számlálták, hanem mérlegelték.⁴¹

A megyei közgyűlésen alkotott státutumok nem állhatnak ellentétben sem az országos törvényekkel, sem a királyi kúriának régi approbált és a bíraskodásban követett szoká-

³⁸ tgy pl. az 1543: 10. t.-cz. szerint a hadi adóból 5 dénárt a megyei pénztáriba felfelt fizetni. Az 1596:26. feczi. a hadi bkságofcat szintem ide utalta A házi adót az ispán szedte be. 1554: 20. t.-cz.

³⁹ HK. III. r. 2. ez. 1. §.: nullus populus et nulla universitas potest condeire istanta, quae non habet *iurisdictionem propriam*, sed alterius subest dominio, *nisi* cum consensu sui superioris.

⁴⁰ U. u. 8. §.: Debent (autum ejuscemodi constitutioneis et statuta cum majori et saniori parte populi fieri atque stabiliri; quia aliter non dicentur populi vel communitatis statuta. A közgyűlésen hozott istatutumok a távollévőkre is következők. Szepesmegyei státutumok 3. pont, *Kolosvári-Óvári*, II. 182. l.

⁴¹ U. o. 8. §: Vemim si populus in duas dividetur partes, tunc Constantioris et potioris partis valet, Sanioris autem et potior pars illa dicitur, in quia *dignitate et scientia* fu erint praestantiores atque notabiliores

saival.⁴² *Werbőczy-nek* ezt a megszorító és az állami jogrendet biztosító tételét azonban a megyék nem mindenkor tartották szem előtt; nemcsak a törvényeket pótló, kiegészítő és magyarázó statútumokat alkottak, hanem olyanokat is, amelyek már a törvényeket módosítják, megváltoztatják. Az ilyen statútumokat azonban az országgyűlés bármikor megsemmisíthette.⁴³

Werbőczy még a statutumalkotási jogot csak a mezőrendészeti ügyekre és a törvénykezési eljárásra vonatkoztatja: de a nagy számban ránk maradt megyei statútumok eléggé bizonyítják, hogy a megyék már a XVI. század folyamán a jogéi et minden ágára nézve gyakorolták a szabályalkotási jogot.⁴⁴

A megyei statútumnak csak a megye területén volt kötelező ereje, miért is annak joghatálya azokra a nemesekre, akik a megyei közönséghez nem tartoztak, csak akkor terjedt ki, ha a megye területén fekvő jószágaik és birtokjogaik voltak.⁴⁵

Az eddig előadott nagy terjedelmű önkormányzat és autonómia a megye nemesi közönségét (*universitäs nobilium*) illette meg, mely azt közgyűlésében (*congregatio nobilium* vagy sedes *nobilitaris*) gyakorolta. A megyei közönségnek küldöttek meg a törvényeket, a kormányrendeleteket, hogy azok végrehajtásáról intézkedjenek, úgyszintén a királyi meghívóleveleket, hogy követeket küldjenek. A folyton szaporodó törvényhozási, törvénykezési és közigazgatási teendők következtében a megyék a XVI. században már kéthetenként, de legalább havonként gyűlést tartottak, a

⁴⁸ U. o. 2. §: gemiera, iatmien deoreito totus regni, atque vetustae et approbatae consvetudiini curiae regiae, in iudiciis observari solitae, praeiudicare ac derogare raun quam posisunt.

⁴³ Már az 1504: 1. t.-cz. szigorúan megtiltotta, hogy a megyék a törvény ellenére a királynak hadi adót megajánljanak. Majd az 1597:46. (t.-czildk az 1504. évi decretumban kiszabott büntetés terhe alatt egész általánosságban megtiltotta, hogy a megyék a törvényekkel ellenkező határozatokat hozzanak. Megújították azt az 1599:23. és az 1635:18. t.-czikkek. Az 1647:78 t.-cz. pedig Kassa város némely statútumát is megsemmisítette.

⁴⁴ A megyei statútumokat nagy szorgalommal gyűjtötték össze és értékes jegyzeteikkel ellátva kiadták *Kolosvári* és *Óvári*: A magy. törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye I-IV. k.

⁴⁵ HK. III. r. 2. ez. 6. §.

melyre a nemeseknek három márka (12 forint) bírság terhe alatt kötelességük volt megjelenni.⁴⁶

Minden fontosabb ügy tárgyalása és eldöntése a közgyűlés elé tartozott. A közgyűlésen választották a követeket, adták meg azoknak a szükséges utasításokat. Itt gyakorolta a megyei bíróság a jogszolgáltatást.⁴⁷ A közgyűlés intézkedett a banderiális hadszervezettel járó teendők ellátásáról; választotta a megyei haderőt vezető tiszteket. A közgyűlésből küldöttek ki az adószedőket, itt igazították ki az adórovást, valamint az alispánnak itt adták ki a bírságoló leveleket» közgyűlés választotta a megyei tisztikart és vonta felelősségre a tisztviselőket, különösen a pénzkezelés szempontjából. Ugyancsak a közgyűlés feladata volt a háziadó megszavazása és a kivétesd módozatok szabályozása, valamint a megyei pénztárba befolyt jövedelemből az országgyűlési és egyéb küldöttek díjazásainak és a tisztviselők. fizetésének megállapítása. A közgyűlés hatáskörébe tartozott később az árszabás: az élelmiszerek és iparczikkek árának, valamint a munkabérnek megalapítása.⁴⁸ Végül a közgyűlés gyakorolja a szabály alkotási jogot és ennek alapján önállóan rendelkezik számos oly ügyben, a melyre még az állami törvényhozás figyelmét ki sem terjesztette.

A közgyűlést a főispán vagy az alispán hívta össze⁴⁹ és annak tekintélye a törvény oltalma alatt állott. Ha valaki a gyűlés tekintélyét sértő vagy a jelenlevőket gyalázó szavakát használt, s z é k s é r t é s t (*viotatio sedis*) követett el és 100 forint bírságot fizetett.⁵⁰ A gyűlés tekintélyének meg-

⁴⁶ Ezt a büntetést laiz 1435. (II.): 7. t.-cz. casus írta elő és később is érvényben maradt. L. pl. az 1462:1. t.-cz. 16. §. Szepesmegyei Stat. 1567. év *Kolosvári-Óvári* II. k. 18. 1. és más helyeken.

⁴⁷ Hogy a közgyűlés (*congregatio*) és a törvényszék (*sedes*) teljesen azonos fogalom volt, azt az 1550:25. t.-cz. eléggé bizonyítja: „ut . . . *congregatio* vel *sedes* ki *singulo* quoque comitatu per vicecomites modo pnaemisso indicator”. L. még az 1569:11. t.sziikiket.

⁴⁸ Az eliső -árszabályozó törvény *m* 1538:26. t.-cz., mely még csak az élelmiszerekre vonatkozott. Az árszabást úgy iaz élelimiszeirefore, mint az árú- és iparozikkekre né.zve „az 1625:40. t.-cz. a megyékre bízta. Hogy a XVI. százaiad előtt árszabályozó törvény nem volt, azt az 1504: 17. t.-czikkből látjuk. V. ö. *Kolosvári-Óvári* II. k. 138. és 143. l.

⁴⁹ 1550: 25. 1569: 11. t.-cz.

⁵⁰ 1435 (II.): 7. t.-cz. 6. casus: Item violator sedis judiicarie bírsagium viginti quinque marcarum persolvat. L. még az 1486: 68. 1492: 67. 1635: 89.

óvása és a rend fentartása érdekében tiltva volt a résztvevőknek fegyveresen megjelenni.⁵¹

A megyék törvényhatósági minősége a XVI. század folyamán már teljes kifejlődésben áll előttünk. Mindenik megye, mint nemesi közönség élén a király személyét képviselő főispánnal kicsiben magát a szent korona egész testét, az államot teszi jelenvalóvá. Osztozik a szent korona hatalmában és mint szerves egész, mint élő Organismus, önállóan vesz részt a szent korona életében, a felülről jövő abszolút hatalmú törekvésekkel szemben a vármegyék autonómiája és önkormányzata volt a magyar állam önállóságának és alkotmányának leghatalmasabb védőbástyája.

8. §. A megyei önkormányzat szervezete. A tisztikar.

A megyei önkormányzat és autonómia kifejlődése maga után vonta a megyei kormányzat és törvénykezés szervezetének is nagymérvű átalakulását és mindinkább önkormányzati alapokra Vfaló helyezkedését. A királyi várnagyság (*castellanatus*) intézményének meigiszünése után az állandó jellegű királyi tisztségek végleg eltűnnek a vármegyéből és azok helyét a kormányzat minden ágában a választott megyei tisztviselők foglalják el. A királyi hadügyek és pénzügyek kormányzatára vonatkozó szervezet ugyanis mindinkább elkülönül a megyék önkormányzati állapotokon nyugvó szervezetétől úgy, hogy ezzel a fejlődés későbbi fokán már csak közvetetten áll kapcsolatban és pedig csak annyiban, a mennyiben a király ezeknek az ügyeknek intézésénél a megyéknek, mint törvényhatósági joggal bíró testületeiknek közreműködését a törvények rendelkezései szerint igénybe venni köteles.¹

Az önkormányzattal és autonómiával bíró megye élén királyi főtitst állott: a főispán, a ki a megyében a király személyét és hatalmát királyi megbízás alapján képviseli.

A főispánok – a mint már az előző korszak fejtegetésé-

1647:16. t.-czikiket és HK. II. r. 69. ez. *Kitonich János*, Directio Methodica cap. IX. qu. 22,

⁵¹ 1486:65. 1492: 79. t.-cz.

¹ L. a II. könyv V. fejj. 2. §.-át

fiői előadtuk – nálunk nem lettek hűbéri főurak, tartományurak, hanem mindvégig királyi főtisztviselők maradtak; hatalmuk nem magánjogi, nem hűbéri, hanem közjogi alapon nyugodott. A vidéki királyi kormányzat nem öltött úgy, mint Európa nyugatán, hűbéri jelleget, nem alakult át a tartományi fenség állapján tartományúri kormányzattá, hanem ama felfogás alapján, hogy a király minden megyének természetes főispánja (*naturalis comes*),² országos jellegű, közjogi alapon nyugvó kormányzat maradt. A legfőbb kormányzati hatalom minden megyében magát a korona képviselőjét, a király személyét illette meg; a főispán azt csak királyi átruházás, megbízás alapján gyakorolhatta és ha a főispáni tisztség megüresedett, az ezzel járó hatalmi kör viszaszállott a királyra.³

A főispáni tisztség illetően felfogása annak különös fényt és tekintélyt kölcsönzött még később is, a midőn már azzal nagyobb javadalmazás egybekapcsolva nem volt. Ebben találja magyarázatát az a történelmi tény, hogy nemcsak a legelőkelőbb egyházi és világi főurak versenyeztek a főispáni tisztség elnyeréseért, hanem több ízben fejedelmi személyek is viselték azt. Zsigmond uralkodása idején Dubissa bosnyák király Somogy vármegye főispánságát viselte, Corvin János pedig liptómegyei főispán volt, majd Mária özvegy királynő magát Mosón megye főispánjának írta.⁴ Ugyancsak ebből magyarázható szerintem, hogy Pest-Pilis megyének nem volt főispánja, mert e megyék Budának, a királyi székhelynek közvetlen közelében fekvődvén, magát a királyt tekintették ezen egyesült megyék főispánjának, a miről tanúskodik az is, hogy Mátyás 1464-ben Pest megyének közgyűlésén személyesen elnökölt.⁵ Ez az állapot a tö-

²L. Bar« megye 1603. évi jegyzőkönyvének adatait. *Botka*, id. m. 429. 1.

³Világosan így mondja ezt Szuhay püspök és kamaraelnök Bars megyéhez intézett átiratában: „Multán néhány nagyságos R. Dobó Fenencz halálával Léva vára ... és maga a főispáni hivatal is ő es. kir. felségére szállott”. L. u. o.

⁴*Bél Mátyás*, Not Hung. Nov. II. 551. 1. – V. ö. *Botka*, id. m. 430. I.

⁵*Teleki* XI. 258-259. – *Hajnik* (id. m. 81. 1.) ezt onnan magyarázta, hogy Pest és Pilis ímegyében számos volt! a 3d rályi birtok és a királyi nép; a melyek Buda és Visegrád fő királyi váraikhoz tartoztak, „ott közvetlen királyi (kezelést tartottak fenn, miért is e megyék valóságos királyi immunitási területek voltak”. Ezt a magyarázatot nem tartjuk elfogadhatónak mert

rők foglalásig tartott, miután még az 1492. évi decretum is kimondotta, hogy Pest-Pilis vármegyéknek, mivel Budához közel fekszenek, nincs szükségük ispánokra.⁶ És később, a midőn Pest-Pilis megyét a törököktől visszafoglalták és Solttal egyesítették, annak főispánja a nádor lett, a ki mint a király helyettese Budán székel.⁷

A király a főispáni tisztséget e korszakban is, mint az előbbiben, szabadon adományozta és a kinevezettet bárkikor szabadon elmozdíthatta, mert a királyi kinevezés rendszerint csak időlegesen szólt; *usque ad beneptacitum, durante benaplació nostro*.⁸

A király szabad kinevezési joga azonban később a decretumokból megkívánt feltételek következtében bizonyos korlátozást szenvedett. Kimondották ugyanis, hogy a főispán világi rendű, nemes, a megyében birtokos, nem kiskorú és kedvelt egyén legyen; ellenben az idegeneknek, valamint egyéb tisztség, úgy e királyi főtisztség se legyen adományozható.⁹ Továbbá szabály volt az is, hogy minden megyének legyen külön főispánja és ez a megyében tartsa székhelyét.¹⁰ Ennélfogva több főispánságot egy kézben összehalmozni nem volt szabad. A XIV. és XV. században még gyakran előfordul, hogy egy személy több főispáni tisztséget viselt, de már Mátyás kora óta ritka, hogy kettőnél többet egy kéz-

az országos nemcsak szabad birtokjoguk alapján *nem tartozhattak* a (királyi immunitási területekhez.

⁶ 1492:100. t.-oz.: Itōm quia sicuti, et quemadimodum hactenus Pestien-
eis et Piliisiemis oomiatus, *ex quo prope Budam sunt*, comitēs bon habue-
lint; sic nec in futurum comitēs habere dēbeant. V. ö. 1495:20. és 24..
1498:44. és 57. 1500: 28. t.-czakfcfcet.

⁷ 1659 r 76. 1751:2. és 25. t.-cz.

⁸ *Bél Mátyás*, id. m. II. 309. 1. Szólhatott azonibain ta kinevezés életfogy-
tiglan is, a imimit ezt II. Ulászló egyik Okmányában Játjuk. Először közölte
ezt *Schiller B.*, Az örökös fiaretmdiség eredete 321. 1.

⁹ 1471:15. 1486:60. 1498: 57. 1554:19. 1638: 33. 1647: 15. t.-cz. Ked-
velt egyén legyem 1525: 33. t.-cz. (*Kovachich*, Suppl. ad Viest. Com. III. 43.
1.) Idegem nemzetiből valók és az országon kívül lakók merni lehetnek
1504:2. t.-cz.

¹⁰ 1498:44. t.-cz. 1. §: Et unusquisque comitatus suum proprium omnia
tem habeat. – V. ö. 1498:57. 1647:75. t.-cz. – Az 1514:56. t.-cz., azért
rendel a főispáni tisztséget az egri püspöktől elvenni, mert külföldön lakik.
Az 1519: 14. t.-cz. szerint, a kiknek több ispánságuk van, elveendő. *Kova-
chich*, Supph ad Vest. Com. II. 459.

ben egyesítettek annál is inkább, mert az 1498:70. törvény-czikk az aranybullára támaszkodva, újból kimondotta, hogy csak a nádor, az országbíró és dalmát-horvát-szlavón bán viselhetnek egyidejűleg több tisztséget.

Leginkább korlátozta azonban a király szabad kinevezési jogát az örökös főispánságok keletkezése. Ezek eredetét még az Árpádok korában találjuk, de az aranybula szigorú tilalma következtében, az örökös főispánság nem ölthetett intézményes jeleget, és mindig csak ritka kivétel maradt. A régebbi időben a főispánság örökletes adományozásánál az ezzel járó jövedelmiek és birtokok állottak előtérben és jöttek különös tekintetbe,¹¹ de már Károly Róbert királyi várnagyság (*castellanatus*) szervezése következtében azokat a főispáni tisztségtől elválasztotta és később, midőn Zsigmond óta a főispáni tisztség örökletes jellegű adományozása ismét kezdetét vette, annak hatósági, köztisztségi jellege már annyira kifejlődött, hogy többé magánjogi és hűbéri alapokra nem volt áthelyezhető.

Úgy a hivatalhoz, mint a családhoz kötött örökös főispánság köztisztségi jellegét tanúsítja az a tény, hogy *m*, örökös főispánokat is valóságos főispánokká kellett kinevezni, és hogy bennök is ugyanazokat a kelékeket kívánták meg, mint a többieknél.¹² Kiskorúság esetén azonban megengedték, hogy a gyám végezze a főispáni teendőket. Ez alapon kivételesen az is előfordult, hogy nők is elnököltek a megyegyűléseken, mint főispánok.¹³

Az örökös főispánság hozta létre a főispáni helytartóság intézményét. Ha az örökös főispán akár egyéb tisztségénél, akár betegség, aggkor vagy az országból való távollét és más hasonló körülményeknél fogva nem volt képes a főispáni teendőket személyesen ellátni, a király tudtával és felhatalmazása alapján helyettest rendelhetett, a kit *inferimalis comes-nek* vagy *gubernator-nok*, majd *adminis-trator-núk* neveztek

¹¹ V. o. c. ikönyv III. fej. 2. §.-át.

¹² *Hajnik*, Az örökös főispánság 17. és kv. i.

¹³ így pl. Thurizó Gyöngy özvegye, Czdbor Erzsébet, Árvában: (*Bél M.*, Apparatus ad Hist. Hung. decad. I. 377. 1.) Zrínyi Ilona, mint fiának Rákóczi Ferencznek gyámja, Sárosban (*Thaly Kálmán*, II. Rákóczi Ferenci fejedelem ifjúsága. 1884. 7-9. t.).

A főispáni tisztség örökletes vagy örökös jellegű adományozását törvényeink a XV. század közepe óta újból szigorúan tilalmazták,¹⁴ sőt a főpapi tisztségekkel egybekötött főispánságokra nézve azt is kimondották, hogy azokat a király vegye vissza, ha csak az illető főpapok ki nem mutatják, hogy az abbéli tisztségüket a szent királyoktól eredő joguk alapján gyakorolják.¹⁵ Ennek dacára a XVII. század végén már a nádori tisztségen kívül még 9 főpapi tisztséghez volt a főispánság kötve és 16 családnak volt örökös főispánsága.¹⁶

A főispán, mint királyi főtiszt, a megyei önkormányzattal és autonómiával szemben az államhatalom érdekeit képviseli. Feladata egyfelől az állami közérdeket a helyi erőkkel szemben érvényre emelni, másfelől a megye önkormányzati jogait és autonóm szabadságát megvédelmezni és ezzel az állami vagy királyi kormányzat és a helyi önkormányzat között a szükséges összhangot fentartani, valamint a sikeres együttműködést biztosítani.

Ennek a nehéz feladatnak megoldása végett a főispán nagy terjedelmű hatáskörrel rendelkezett, a melyet részint a törvények, részint a kinevezési okmányokban foglalt meghatalmazás biztosított. A főispán egyrészt vezeti, másrészt ellenőrzi a megyei önkormányzatot. Rendszerint ő hívja össze és ő elnököl a megyei közgyűléseken és a törvényszékidken. ő tartja a tisztújítószékeket és később a megyei tisztségekre vonatkozó kijelölési jogot is ő gyakorolta. Továbbá a főispán feladata köréhez tartozott felügyelni arra, hogy a megye a törvényeket és kormányrendeleteket pontosan hajtsa végre, valamint vigyázni arra, hogy a királyi jövedelmeket pontosan szolgáltatassák be.¹⁷

A főispán a király kinevezése alapján foglalta el hivatalát, de a tisztségéhez kötött jogok gyakorlásához, a beiktatáshoz megkívántaik az eskü letételét, valamint azt is, hogy

¹⁴ 1447. 18. t.-cz. item honores comitatum parochialium perpetualiter in amtea nom. conferantur. *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. II. 68.

¹⁵ 1498: 57. 1504: 3. 1608: k. c. 6. 1609: 23. -t.-cz.

¹⁶ *Hajnik*, id. m. 13. 1.

¹⁷ L. a főispáni kinevezéseik szövegeit a királyi könyvekben (Liber. Regius). V. ö. *Jászai Pál*, A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után 1846. A (korábbi időkre nézve *Szirmay*, id. m. I. Mátyás koráiból fennmaradt kinevezési formulát lásd *Kovachich*, Form. Sol. Styli.

kinevezési okmányát a megyének mutassa be. Az esküt a főispán úgy, miként a bírói hatalommal felruházott többi királyi főtisztek, a király kezébe, illetőleg a királyi tanácsban tette le;¹⁸ később, a XVI. század közepe óta letehetette a megye színe előtt, ia megyei közgyűlésen is.¹⁹ Ez az eskü kezdetben tisztán bírói jellegű eskü volt, mert akkor még a főispán bírói minősége állott előtérben. Később a megyék a főispáni esküben alkotmányjogi biztosítékot is láttak, miért is számos törvénycikk kimondotta, hogy a főispán hivatali működésének megkezdése előtt esküt tegyen, és ha esküt tenni nem akarna, t i s z t j é t ő l f o s z t a s s é k meg.²⁰ Sőt a megyei önkormányzat megszilárdulásával a megyék a főispántól annak beiktatása alkalmával a megye önkormányzati jogainak és szabadságának írásban való biztosítását is megkívták.²¹ A főispán hivatalában elkövetett mulasztása és visszaéléseért felelősséggel tartozott. A törvények e tekintetben gyakran intézkedtek és olykor igen szigorú büntetéseket állapítottak meg.²²

A vármegyei ispánok egykoron dús jövedelemmel rendelkeztek, mert a királyi jövedelmek egyharmada, valamint a királyi várakhoz tartozó bizonyos birtok haszonélvezete is őket illette. Az Anjouk korában azonban e jövedelmi forrás a királyi várnagyság felállítására következtében megszűnt és ezentúl már a főispánok jövedelmének főforrása a bírói működések alapján befolyó bírságok voltak.²³ Később Zsigmond óta az örökös főispánság újabb életbeléptetésével

¹⁸ 1435 (11):1. 1486:73. 1492:33. t.-cz. Mind a három eskü szövege azonos. A régi esküimta magyar szöveget lásd Nagy Lajos decretumainak végem a Corpus Jurisfoatn.

¹⁹ Ezt az 1542 (pozsonyi): 38. t.-oz. még csak kivételesen szükségből engedi meg, de már a későbbi törvények vagyilagosa *intézkednek*, 1552: 38. 1553:30. t.-cz.

²⁰ L. pl. az 1536:35. 1542:38. 1545:52. 1546:38. 1548:66. 1554:19. 1559:52. t.-czikikeket.

²¹ L. ennek példáját 1619. évből Torma megyében: *Conditkmes per dominium Paulum Rákóczi supromum comitem cotmitatus istiuus Thomensis, tempore suae imstallaticiniis acceptatae eonsvetudinem anitiquam ejusdam comitatus exprknetes. Kolosvár-Kövári*, id. m. 119-121. 1.

²³ V. ö. 1454: 15. 1471: 31. 1492: 23. 1498: 1. 1504: 9. 1518: 28. 1536: 32. és 36. 1542:10. 1550: 67. 1550: 15. 1638: 5. t.-czikikeket.

²³ 1435 (II.): 3. t.-cz.: De birsaigiits autem sedüoim oomitum parochialium ad pontionem judkriarum cedentiibus; comités parochialcs et judices nobi-

kapcsolatosan, egyes királyi várak és az azokhoz tartozó uradalmak jövedelme a főispáni tisztséghez kapcsolódott olyképpen, hogy a ki a varrat és az ahhoz tartozó uradalmakat élvezte, egyszersmind viselte a főispáni tisztséget is.²⁴ De ezeknek a kivételes eseteknek nagyobb jelentőségük már nem volt. A XVII. század végével ugyanis az a közzelfogás, hogy a főispán ingyen és becsületből szolgál.²⁵ Egy ideig a megyék adták a tiszteletdíjakat, míg később a XVIII. században a főispánok díjazásait a királyi kincstárból kapták.

A főispán helyettese a vármegyében az alispán volt, a ki a jogtörténeti fejlődés szempontjából közvetlen utóda az Árpád-kori udvarbírónak (*comes curialis castri*). A *vicecomes* elnevezés, a melyből a magyar viceispánt és újabban alispánt csinált, a XIII. század vége óta jött szokásba.

Az alispán kezdetben nem királyi, nem a megyei, hanem főispáni tisztviselő, a kit a főispán, mint az ő személyéneik helyettesítőjét, teljesen szabadon nevezett ki. Az alispán a főispánnal a XIV. és XV. században teljesen egy személy, sőt a címzés nem a megyével, hanem a főispánnal szemben viselt állásából kifolyólag illette meg, a kinek – mint említettük – helyettese volt. Az alispánnak nincsen önálló hatásköre és hatalma kizárólag a főispáni meghatalmazáson, megbízólevélen nyugszik, a melyet a megyei közönségnek bemutatni tartozott. Világosan tanúsítja ezt az a történelmi tény, hogy mivel Pest-Pilis megyének nem volt főispánja, nem lehetett alispánja sem és ha egy megyének több főispánja volt, mindenik küldhetett ide külön-külön helyettest.

A főispán szabad kinevezési jogát az 1486:60. t.-czüdk szorította meg először, a mely kimondotta, hogy a főispán aliispánná megyebeli előkelő nemest köteles kinevezni, a ki a vármegye színe előtt esküt tegyen.²⁶ A határozott fordú-

lium aequaim inter se divisionem facere teneantur in duas pattes, V. ö. 1495: 12. t.-cz. HK. IL r. 86. cz. III. t. 7. c.z. 1595: 3. 1647: 25. t.-cz.

²⁴ 1574:33. 1599: 48. t.-cz. V. ö. *Hajnik*, id. m. 7. és lev. \.

²⁵ *Botka*, id. m. 437. I.

²⁶ 1486:60. t.-cz. 1. §. Et iMe tetteatur ex illo comitatu, et non alliunde, notabiem virum alqucim pro vice-comite vel vice comitibus eligere. 2. §: juramentum . . . vicecomites voro in ipso comitatu praestare teneantur.

lat az alispáni tisztség fejlődésében azonban csak az 1504: 2. t.-cz. következtében állott elő, a mely törvényczikk elrendelte, hogy a főispán az alispánt a megyebeli nemesek sorából a megyei közönség akaratával és hozzájárulásával (*cum consensu et voluntate*) nevezze ki.²⁷

Ennek a törvényczikknek alapján indult meg a küzdelem a vármegyék részéről abban az irányban, hogy az alispán választását a főispán kinevezési jogával szemben maguknak véglegesen biztosítsák. E küzdelem az 1548: 70. t.-cz. meghozatala által a vármegyék győzelmével végződött, a mi a megyei önkormányzat fejlődésének betetőzését jelezte.²⁸ Az alispánt ettől az időtől kezdve a megyék szabadon választották és a főispánt csak a megerősítési jog illette meg.²⁹

Az alispáni tisztség ezáltal lényegében megváltozott. Az alispán már többé nem a főispán kirendelt helyettese, nem főispáni helytartó, hanem megyei tisztviselő, a megye önkormányzati szervezetének, tisztejének, a kinek jogállása teljesen független a főispántól.

Az alispánnak a főispánétól egészen önálló, független a hatásköre, ía melyet számos törvényczikk szabályozott. Megválasztása után kötelességében állott a megyei közönségnek magát bemutatni és ennek színe előtt a bírói esküt letenni.³⁰ Bizonyos esetekben őt illette a megyei gyűlések összehívása, is³¹ és ő volt rendszerint a megyei törvényszék elnöke, valamint a földesurakkal szemben a jobbágyság költözködési

²⁷ 1504: 2. t.-cz. 4. §: Quem tamen absque consensu et voluntate aobilium ipsius comitatus eligere nusquam valeat, neque possit.

²⁸ Vice-comites roon per oomitcm solum, sed consensu totius comitatus iuxta -regni decreta eliguntur.

²⁹ A főispán, mint a megyei nemes (közönség tagja maga is szavaztatott: ut quia electio vicecomitis hactenus penes nobilitatem praecise fuit, *confirmat ioné saltern supremi comitis accedente*, ita nuinc et in poster-ura quodque sua spectabilis ac magnifica dominatio conservationem hanc observavit. *Vocem tamen unam in electione ejusdem vicecomitis habebit.* – Tornamegye idézett statútuma 1619. *Kolosvári-Óóvári* id. m. 120. l.

³⁰ Ezt már az 1486:60. t.-czikk előírta; lásd a 26. jegyzeteit és v. ö. a 73. t.-czikkel.

³¹ 1500:25. 1569: 11. t.-cz.

jogának védelmezője.³² Ha a megyében nem volt főispán, ennek a teendőit szintén az alispán látta el.³³

Az alispán hatáskörének ekként való fokozatos kiterjesztése és teendőinek felszaporodása szükségessé tette, hogy nagyobb megyékben több alispánt válasszanak, a mi nek példáival már e korszakban is gyakran találkozunk. Továbbá az alispáni tisztség súlyának, tekintélyének volt következménye, hogy a megyék országgyűlési követei, valamint a küldöttségeik tagjai között gyakran találkozunk alispánokkal.³⁴

Az alispán éppen úgy, mint a főispán a törvények rendelkezései szerint a hatáskörébe utalt ügyek elintézéséért felelősséggel tartozott; mulasztásait és visszaéléseit szigorú büntetéseikkel torolták meg.³⁵

A megyei szervezet autonóm irányú fejlődésének kiindulási pontját, alapintézményét tulajdonképpen a sz o l g a b í r ó i t i s z t s é g b e n találjuk. A megyék legrégebb önkormányzati jellegű tisztviselői a s z o l g a b í r á k voltak, a kiknek számát az 1290:5. t.-cz. tekintet nélkül a megyék területi különbségére, négyben állapította meg. Ehhez képest minden megye négy részre vagy járásra oszlott.

Mindaddig, a míg az alispánt a főispán nevezte ki, a megyei önkormányzat a szolgabírákon nyugodott és azt a királyi hatalmat képviselő főispánnal és helyettesével, az alispánnal szemben ők juttatták érvényre, a miért is jelentőségük e korszakban mindinkább emelkedett.

A szolgabírói tisztségek betöltését az 1435. évi decretum 2. cikke szabályozta először. Kimondotta, hogy szolgabírát a megyebeli jómódú nemesek sorából kell választani. A megválasztást mindenkinek, a ki mentességi okkal nem birt, 25, később 50 márka bírság terhe alatt kötelessége volt elfogadni.³⁶ A tisztséget a megválasztott csak egy évig tarto-

³² 1547: 30. 32. és 33. 1556: 30. t.-cz.

³³ Ki mondja ezt Ugocsa megyére nézve az 1575: 7. t.-cz. Általánosságban az 1578: 4. t.-cz.

³⁴ V. ö. *Botka*, id. m. 228. és kv. 1.

³⁵ 1550:23-27. és 32. 1552:20. 1554:4. 1563:20. 1638:5. t.-cz.

³⁶ Az 1486: 9. t.-cz. felemelte 50 márkára (= 200 forint). Nem lehetett szolgabíróvá választanának azokat, a kiket a király, királynő, főpapok, bárók vagy mások tisztségre vagy hivatalra alkalmaztak vagy mint katonák zsoldot húztak vagy a megye területért nem laktak.

zott viselni és az újabb választást öt évig nem volt köteles elfogadni.

A szolgabírák a megye közönsége előtt bírói esküt tesznek.³⁷ Főteendőjük a szolgabírói tisztség eredetéhez képest j o g s z o l g á l t a t á s, ők voltak kezdetről fogva a megyei bíróság állandó tagjai, a főispánnak és alispánnak ítélőtársai. De ezenkívül ők végezik a járásokban a különféle törvénykezési teendőket, a tanúkihallgatásokat, idézéseket stb. Ebből (kifolyólag könnyen felismerhető pecsétetek keli használatuk, de közhitelű oklevelet csak a főispán vagy alispán pecsétével együttesen állíthattak ki.³⁸

A szolgabírák teendői a megyei önkormányzat fejlődésével mindinkább szaporodtak. Hatáskörükbe tartozott különösen a banderiális hadszervezettel, valamint az adók kivetése és beszedésével kapcsolatos ügyekben való közreműködés, nemkülönben a jobbágyok költöztetése és a megyei autonómia körébe tartozó igazgatási ügyek közvetlen intézése.³⁹

A szolgabíráknak sokoldalú tevékenységük kifejtésében segédei voltak az esküdtek (*iurati nobiles, assessores*). Az esküdt tisztség eredetét a nemesek általános törvénykezési kötelezettségében találjuk, melyhez képest egykoron az összes nemességnek meg kellett jelennie a törvényező gyűléseken és a megyei bíróság a megjelentek sorából választotta a bírótársakat. De már később a gyakran (hónaponként vagy kéthetenként) tartott ítélőszékek a nemesek általános megjelenését lehetetlenné tették, a mi arra vezetett, hogy már az 1444. évi decretum négy megbízható nemesnek bírótársakul való kirendelését írta elő.⁴⁰

A második keletkezési alapja szerintem az eszéküdti tisztségnek a megyei önkormányzat kifejlődése, inely szükségessé tette egyfelől a szolgabírák működésének ellenőrzését, másfelől támogatását. Azért látjuk, hogy a ban-

³⁷ 1486: 73. t.-cz. Előbb a főispán kezébe tették 1435 (II.): 1. t,*cz.

³⁸ 1435 (II.): 21. t-et. 4. §. 1486:9. t.cz.

³⁹ A szolgabírák hatásköréről számos törvényczik intézkedik. L. pl.: 1435 (I.): 26. 1454: 4. 1458:15. 1498: 15. és 71. 1500: 38. 1550: 24. 1556: 28. stb. t.-czikkelket.

^M 1444: 10. t.-cz. – Botka és mások az esküdtek eredetét az 1298:45, t.-czikben keresik, de ez tévedés.

deriális hadszervezet életbeléptetésével egyidejűleg minden szolgabárá mellé egy-egy nemest választanak és pedig, a mint a törvény világosan mondja, oly célból, hogy a hadkötelezettség megállapítása körül felmerült nehézségek könnyebben legyenek leküzdhetők.⁴¹ Ugyancsak az eljárás megkönnyítése és az igazság kiderítésének nagyobb biztonsága végett választottak az 1514:4. t.-cz. szerint a parasztlázadás okozta károk megállapításához megyénként 12 esküdte. Sőt a mohácsi veszedelem után is a XVI század első felében a törvények bizonyos fontos teendők elintézése céljából a szolgabíró mellé esküdte nemeseket rendelnek ki; ily fontos ügyök voltak a tolvajok, rablók és gyűjtogatok vagy a pártütők kinyomozása,⁴² valamint a jobbágyok költözködési jogának biztosítása.⁴³ Míg nem a XVI. század második felében már az esküdtek a megyei kormányzat és törvénykezés állandó közegéivé lesznek, a megyei tisztikarba teljesen beékelődnek és mindennemű igazgatási, valamint törvénykezési ügyekben a szolgabírónak támogatására szolgálnak.⁴⁴

A megyei tisztikarhoz tartozott még a jegyző, a kinek működése kezdetben a megyei bíróságnál felmerülő írásbeli teendők ellátására szorítkozott, de a ki később az igazgatási ügyek intézésében is részt vett, nevezetesen az adók behajtásánál is közreműködött.⁴⁵

A megyei tisztviselők a XVI. század előtt állandó fizetést nem húztak, hanem a bírságokból és egyéb díjakból volt bizonyos jövedelmük. Így különösen az adók kivetése és be-

⁴¹ 1498: 15. t.;cz. 4. §: Ut autem dáfficultatibus illis, quae de provenitibus eoTUim banderia non babentinmdecimadbuis et .numero jobagionum suorum possent exoriri, via praecludaitur, oonclueum est: quod a sangulia comitatibus itot proti et fideddgni homines pofciores . . . elingantur, quot in eisdem comitatiibus iudices nobiliuin babentur. – V. ö. 1435 (I.): 6. 1454:4. törvény czikk et.

⁴² 1527: 6. 1528: 4. t.-cz.

⁴³ 1548: 42. t.-cz.

⁴⁴ Bizonyítja ezt, hogy a végrehajtásoknál már az esküdtek is állandóan szerepelnek és napidíjuk törvényben nyert szabályozást: 1546: 37. 1609: 75. t.-oz.; hogy -a vármegye pecsétje alatt kiadott okleveleiket ők is aláírják 1550:62. t.-cz. Az esküdtek bírói minőségüknél fogva szintien esküt tettek, a miből ered «maiga az elnevezés is. L. pl. 1586:8. t.-czikeket.

⁴⁵ Erről tanúskodik a jegyzők díjazása 1550:31. t.-cz.

hajtása körül kifejtett tevékenységükért kapták a törvény által megállapított díjakat, hacsak kivételképp egyes esetekben a törvény ki nem mondta, hogy a közreműködést ingyen kötelesek teljesíteni.⁴⁶ Úgyszintén meghatározott napidíjakat kaptak az olyan végrehajtásoknál, amelyeknél bírságot nem szedhettek.⁴⁷ A házi adó életbelépése után azonban a megyék mindinkább állandó évi fizetésben részesítették a tisztviselőiket.

Végül az 1550. évi decretum rendelte el először, hogy mindenik megyének a király által engedélyezett külön pecsétje legyen, úgy műként Somogy vármegyének, amely ezt a kiváltságát 1490. évben II. Ulászlótól kapta; valamint elrendelte azt is, hogy az e pecsét alatt kiadott leveleiket az alispánok, szolgabírák és esküdtek vagy közölők csak, a kik írni tudnak, úgyszintén a jegyző aláírják.⁴⁸

9. §. A városok jogállása. A városi önkormányzat.

A megyék mellett «a vidéki kormányzat és törvénykiezéseknek önálló, bár csekélyebb jelentőségű tényezői voltak a városok.

A városok önkormányzata és autonómiája a városi szabadság kifejlődésével kapcsolatosan már a XIII. század második felében megalakultnak tekinthető.¹ E tekintetben a városok jóival megelőzték a megyéket, mindazonáltal országos jelentőséghez, közjogi önállósághoz csak ebben a korszakban jutottak. Úgy az Anjouk, mint Zsigmond és a későbbi királyok is nagy súlyt helyeztek a városok szabadságának és

⁴⁶ 1596:5. t.-cz. 7. §. 1599: 16. 1660: 6. 1647: 39. t.-cz.

⁴⁷ L. Nógrád megye költségvetését 1505-1508. évből *Botka*, id. m. 193. és köv. 1. – A későbbi időre nézve: *Kolosvári-Óvári* II. 29. 1. és több helyen.

⁴⁸ A szolgabírák már az 1298:46. t.-czikk szerint a király által nekik adományozott pecsétet használják (*sagillum per dominum regem eis datum*). Majd az 1435 (II.): 2. rt.-cz. elrendeli, hogy minden szolgabírónak könnyen feltiismerhető pecsétje legyen, hogy a többi szolgabírónak az ispánjaik és az alispánok pecsétjeivel hitek érdemlő hitlevelet adhasson ki. V. ő. 1486:9. 1492:34. t.-czikkiket. Miár az 1546:9. t.-cz. szerint, a választott nemes a megye pecsétje alatt (*sob sigillo comitatus*) küldi be az adólajstromot a királynak. L. még az 1600:25. t.-cz.

¹ L. a TI. (könyv V. fejj. 3. §.-át.

ezáltal azok politikai súlyának fejlesztésére, de azért a városok nálunk a közélet terén oly nagy szerepet, mint a nyugati államokban,² soha sem játszottak. Ennek okát abban kell ke resnünk, hogy a városok közjogi önállóságak kivívása után is úgy gazdasági, mint pénzügyi tekintetben szorosabb függőségi viszonyban maradtak a királyi hatalomhoz, miért is a király a városoknak kormányzata és vagyoni ereje felett szabaidabiban rendelkezhetett, mint a szent korona többi tagjaié, a nemeseké felett.³

A városok szabadsága és jogállása Zsigmond koráig merőben kiváltsági természetű volt; az egyes városoknak adott külön kiváltságokon nyugodott. Országos jogálláshoz és a törvényekben biztosított szabadsághoz, önkormányzathoz a városok csak az 1405. évi I. és II. decretum alapján jutottak. Ettől az időtől fogva veszi nálunk kezdetét a tulajdonképpeni, a közjogi értelemben vett városok fogalma, a melyek alatt a közjog, az alkotmány szempontjából aszabad város okát: *liberae civitates*, vagy eredetüket tekintve a szabad királyi városokat: *liberae et regiae civitates* keli értenünk.⁴ Ilyenekül pedig csak azokat lehet te kintenünk, a mélyek az országgyűlésien részvételi joggal bírnak, tagjai a szent koronának és mint ilyenek részesei n szent koronában rejlő közhatalomnak.

A tulajdonképpeni városok, a k ö z j o g i l a g s z a b a d v á r o s o k, sohasem voltak nagy számmal. A források, Zsig-

² A városok jelentőségére és politikai szereplésére vonatkozólag a középkorban 151. lapon említettekén kívül a következő értékes munkákat emeljük ki: *Bécharde F.*, Droit municipal au moyen âge 1861. *Perrens*, La démocratie en France au moyen, âge 1873. *Thierry A.*, Essai sur l'histoire du tiers état 1867. *Below*, Territorium und Stadt.

³ A király még -az 1715:36. t.-czakik szerint is valamennyi város földesura: „omnium civitatum dominus terrestris”.

⁴ Zsigmond: óta mondhatjuk, hogy a „civitas” a közjogi értelemben vett városokat jelzi szemben a többi kiváltságolt községekkel vagy földesúri városokkal: 1405 (I.), praef. 3. §: „quasdam liberar villas seu oppida civitates honore sublimandas”. – „Civitas”-nak mondják azonban a törvényhozési joggal nem bíró királyi városokat is. A közjogi értelemben vett városokat a törvényiek álljáiában *libera civitatis*”-nak nevezik; miant pl. az 1498: 38. t.-cz. tulajdonképpeni városok felsorolásánál mondja: „quod liberae civitates, videlicet Buda, Pestül” etc.; ugyanígy a 1514:3, t.-cz.: „Sunt igitur octo in primis civitates liberae”. V. ö. ITK. III. r. 19. ez. 1608:k. u. 1. t.cz. 10. §.

mond korában, hetet vagy nyolczt említenek, a XVI. század elején pedig számuk tizenötre emelkedett. Ez is arról tanúskodik, hogy a városok nálunk a köznemességgel szemben nagyobb politikai jelentőséget nem nyerhettek.⁵

Az országos rendiséggel bíró szabad városok mellett találjuk még a királyi városokat (*regia civitatis* vagy *regalis, reginalis civitas*) és ezek között különösen a királyi bányavárosokat (*regia ét monfana civifas*). A bányavárosok a királyi bányatelepekből fejlődtek ki és külön kiváltságok alapján a szabad királyi városokhoz hasonló szabadságihoz, valamint önkormányzati szervezethez jutottak. A királyi városok a királyi kincstár jövedelmi forrásai gyanánt szerepelvén, mint ilyenek, közvetlen királyi kezelés alatt maradtak; ki voltak véve a megyedhatóság alól, királyi főtisztek, még pedig a bányavárosok a fcamarafepánok és a tárnokmester hatósága alatt állottak.⁶ E királyi városok közül egyesek később szántén szabad királyi városokká lesznek ar által, hogy az országgyűlésen való megjelenési joghoz jutnak, a mint ezt Kőrmöczbánya példája tanúsítja, mely már az 1445-ik évben az országgyűlésre meghívat kapott.⁷

A királyi bányavárosok e korszakban tettek szert nagyobb politikai jelentőségre külön városi szövetségük alakítása által. Az alsó-magyarországi bányavárosok szövetségét alkották Kőrmöczbánya, Selmeozbánya, Beszterczebánya. Bakabánya, Libetbánya, Újbánya és később Békabánya,

³ Az 1514: 3. t.-cz. a nyolcz régi tárnoki városon kívül felsoroíjja *Óbudát*, Esztergomot, Székesfehérvárt, Lőcsét, Szokolczát, Szebeot és Szegedet. Az 1608: 1. t.-csz. 10. §.a csak ezeknek országgyűlési részvételét ismeri el.

⁴ Ilyenek voltak különösen azok az újabb keletű városok, a melyek valamely régi királyi város jogáit nyerték, minit pl. Kőszeg, mely Sopron jogával lett felruházva, és a melyről Károly Robert írja: „nec eos ex quarvis causa cuiquam subicimus vel per nostros successores subici atque ab immediato regio dominio nusquam volemus sepanari”. *Fejér C. D. VIII. 3. 282.* Ezekből a királyi uradalmi városokból; „befolyó jövedelmeket gyakran a királynék haszonélvezték, a midőn a város a királyné tárnokmesterének hatósága alatt állott és királynői vároznak „civitas reginae-nak” majd ha ismét a király kezelésébe került vissza „civitas regalis”-nak nevezték. Érdekes példája ennek Sárospatak. V. ö. *Zsindely István*, Magyar alkotmány az Anjouk és Zsigmond alatt. 105. 1.

⁷ *Wenzel*, Magyarország bányászatának krit. tört. 49. 1, V. ö. *Krizskó Pál*, A kőrmöczi régi kamara és grófjai 1880.

a mely szövetség Körmöczbánya vezetése alatt e bányavárosokat bányászattá és igazságszolgáltatási tekintetben egy nagyobb egységes egésszé, különálló szervezetté alakította. A felső-magyarországi hét bányaváros pedig, ú. m. Göllniczbánya, Szomolnokbánya, Rudnahánya, Jászó, Igló, Rozsnyóbánya és Telkibánya valamivel később Göllniczbánya vezetésé alatt alakított hasonló szövetséget.⁸

A városok harmadik csoportját a mezővárosok alkotják (*oppida, privilegiata, liberae villae*),⁹ a melyek részint királyi, részint földesúri kiváltságlevelek alapján a többi jobbágyközségeknél nagyobb szabadságra, kiváltságokra tettek szert és belügyek ellátására külön önkormányzati szervezetük volt. Mindazáltal közjogi értelemben vett városoknak, a vidéki kormányzat öniálló tényezőinek nem tekinthetők, mert egyrészt földesúri hatalom alatt állanak, másrészt, mert a megyei szervezetbe befoglalva lévén, a megyék önkormányzati hatalma rájuk is kiterjedt. A földesúri városok között különösen nagyobb társadalmi jelentőséggel bírtak a főpapok hatalma alatt álló városok, például Esztergom, Eger, Várad, Pécs stb. Később ezek közül is egyesiek a szabad királyi városok sorába emelkedtek fel.

A városok közönsége a városi polgárokból állott, azaz mindazokból, a kik a város területén ingatlannal bírtak. A városokban a városi szabadság kifejlődése óta általában az egyenlőség elve volt uralkodó.¹⁰ Különös előjogokkal bíró nemzetségekre, városi nemesi családokra, patríciusokra, úgy mint ez a nyugati államokban kifejlődött, nem találunk. A városi polgárok éppen úgy, mint az ország többi nemes lakói jószágadományozás vagy királyi kiváltság alapján emelkedhettek a nemesi rendbe és a nemesek a város területén éppen úgy tartoztak a közterheket viselni, mint a többi polgárok.¹¹ A városok és a nemesek között azonban

⁸ Wenzel, id. m. 25. és 43. §§.

⁹ 1608: k. e. 13. t.-cz.

¹⁰ Bizonyítja ezt a városaidba való letelepedés négi formulája: „ipsa axtem tertia revolutione aniuuali transaota praediioti hospites *eadem libertaie* fruamtur, qua nos ta prima fundatione dictae civitatis notitiae *hac-*tenus freti sumus et fruimur Deo permittente”. Kovachich, Form. Solenn.. Styli 43. 1.

¹¹ 1405 (I.): 10. ,t.-cz. V. ö. e könyv III. fej. 5. §.-át.

a küzdelem folytontartó volt és később az ellentét mindinkább kiélesedett. Mert míg egyfelől a város területén lakó nemesek a városi hatóságokat nem akarták maguk fellett lévőnek elismerni, addig másfelől a városok is szigorúam ragaszkodtak a városi szabadságnak ahhoz az alaptételeéhez, hogy a város területén lakó minden polgár egyformán álljon a városi hatóság alatt és a városi közterheket köteles legyen egyformán viselni.¹²

A rendi különbségnél jóval nagyobb jelentőségű volt a városokban a német városok a polgárjog megszerzéséhez megkívánták a német származás kimutatását; ehhez képest a magyaroknak és a tótoknak nem engedték meg sem az ingatlanok szerzését, sem a czéhekbe való belépését.¹⁸ Továbbá a városi statútumok kimondták azt is, hogy bíró és tanácsos csak az lehet, a ki német származását igazolni tudja.¹⁴ Ebből a vegyes nemzetiségű városokban nagy küzdelem fejlődött ki, a mely egyik-másik városban olyképpen nyerít megoldást, hogy kimondták, miszerint a bíró felváltva német és magyar vagy tót nemzetiségű legyen, valamint a tanácsstagok is részben német, részben magyar vagy tót származásúak legyenek.¹⁵

A XVI. század folyamán pedig a németek kizárólagosunalomra törekvése oly nagy mérvet öltött, hogy a törvényhozásnak kellett a magyarok és tótok védelmére kelni, és a németekkel szemben a jogegyenlőséget biztosítani. Már az 1608. k. e. decretum kimondta,¹⁶ hogy az összes szabad

¹³ L. pl. Soproni 1599. évi statútum át.

¹⁸ *Dernko*, Felsőmagyarországi városok 18. és kv. l.

¹⁴ *Michnyay-Lichner*, Budai jogkönyv 32. pont mondja a bíróról: Der soll sein ein deutscher Man von allen seinen vier aronen und sol gesessen sein in dem rat pey sechs jähre oder hinüber.

¹³ Budai jogkönyv 27. ipont: Sülen dy deutschen ziehen, man und dy Umgeni zwen zu dien Rat erkiesen. Szilágyi kormányzónak 1438. évi rendelete ismerintt Koilozsvárt a bíró egyik éviben magyar, másikban szász legyen, a ítamács és a váksztott (közönség tagjai (centum personae eleetaie) pedig; felében magyarok, felében szászok legyenek. *Jakab Elek*, Kolozsvár Okl. l. 192. Mátyás azonban a budai jog alkalmazását rendelte el. U. o. 278. kp.

⁸ 1608. k. e. 13. t.-cz.: Ideo statútum est: ut in omnibus liberis civitatibus, *absque respectu nationum* iudices piriimiarii et seniattores dein cep s eli gantur. Megújítja 2000 forint büntetés terhe aikt az 1609:44. t.-cz. – l. még az 1563: 62. és 1635: 21. t.-czikkeiket.

városokban a főbírákat és tanácsosukat nemzetiségükre való tekintet nélkül kell választani és bármely tisztséget akár melyik városban felváltva a magyaroknak, németeknek és cseheknek avagy szlávoknak kell adni. Továbbá elrendelte azt is, hogy a születésükre nézve magyarok (a kik alatt itt a neméseket kell értenünk) a városokban házakat vásárolhassanak és építhessenek, de csak oly feltétel alatt, hogy házaik után mindenféle közterhet szintén viseljenek, valamint minden szabadságot, kiváltságot és mentességet a polgárokkal egyenlően élvezzenek.

A városi közönséget megillető önkormányzatot e korszakban is a városi tanács gyakorolta, a mely állott a városbírából és rendszerint tizenkét esküdt polgárból (*iurati cives*). A városi kormányzat, mint az önkormányzat típusa, testületi kormányzat. Úgy a bírói hatalom gyakorlása, mint az önkormányzati teendők intézése a tanács feladata volt; a városi közönséget (*tota communifas, Gemein*) csak a bíró, valamint a tanácstagok évenkénti választása és a tanács működésének ellenőrzése illette meg. De már e korszakban a tanács működésének állandó és sikeresebb ellenőrzése, részben pedig annak támogatása végett a városok egy másik nagyobb, 50-100 tagból álló testületet alakítottak, a melyet *v á í a s z t o l l k ö z ö n s é g n e k (electa communitas)* és annak tagjait választott polgároknak (*elecfi cives, centum viri, Genannte*) nevezték.¹⁷

A választott közönség vagy nagyobb tanács volt előzője a városi képviselőtestületnek, mely később a városi közönségnek (*tota communitas*) helyébe lépett. Most már a választott közönsége a képviselőtestület választja a tiszviselőket, ellenőrzi azok működését és mulasztás esetén felelősségre vonja őket.¹⁸ Úgy a bíró, mint a tanácstagok vád

¹⁷ Kolozsvárt az *electa comniUnitas 100 ta,g*)bői állott: *eademque centum persane eicete utio araió Humgarum, alio vero Saxonum pro iudice ex HuTiigajris eciam sex persone, ex Saxonifbus taobaindem . . . pro conwn juratas . . . dáigere et proficere debeant. Jakab Elek, id. m. Hasonlóképpen a támoiki városokban. Kovachich, Codex juras tavemnioaliä 88. l. Eperjesen a *centemvirek* száma a XV. század végén 70 volt. Iványi, Szé zadidk: 1909. évf. 222. lap. – Pozsonyban a választottak: (Genante) szémia 60 volt Király, id. sn. 88. L*

¹⁸ *Vertusta iura oBvitatum Cap. 1.: Ante omnia ad electionem áudicis et iuraltorum personae idomeae eligentur de omnibus opificiis centum. Item*

dá helyezése, valamint ezeknek elítélése e képviselőtestület vagy nagyobb tanács joga volt. Az év leteltével a Mépő tanács köteles volt a képviselőtestületnek a városi vagyonkezelésről számadást adni.¹⁰

A városi bíróságot a városbíró elnöklete alatt a tanács-tagok alkotják, melynek hatásköre a polgárok mindennemű polgári és büntető ügyekre kiterjedt, kivéve a szentszék elé tartozó ügyeket. A városi szabadságnak egyik legfontosabb alkotó része az volt, hogy a polgár csakis saját bírósága előtt tartozott törvényt állítani. A városi bíróság királyi kiváltság alapján már a XIII. században bírászkodhatott mindennemű bünyenyítő ügyben, tehát halálra szóló ítéleteket is hozhatott, verb *Írószágot*, *ius gladii-t* gyakorolt.²⁰ Zsigmond 1405. évi I. decretuma szerint a város területén elkövetett büntettek felett kizárólag a városi bíróság ítélezett: „Minden városnak és szabad községnek vagy azok buráinak és esküdteinek szabadságában és jogában álljon iaz efféle gonosztevőket, a kik az ő területükön büntényeket visznek véghez, elmarasztalni és kellő büntetés állá venni, kivéven, ha u vétkesek vagy büntetésre méltók a királyi felségtől e részben kegyelmet nyertek”.²¹ A nemesek azonban nem akarták elismerni maguk felett a városi bíróság büntető hatalmát és abban nemesi szabadságuk sérelmét látták.²² *Werböczy* Hármaskönyve szerint a nemest csak akkor lehetett elfogni, ha a város területén követte el a büntettet és ha a városi bíróság valamely nemest igaz ok nélkül halaim ítél, akkor e miatt a bíró és az esküdt polgárok főben járó *ítélt* alá estek.²³

Ebben a korszakban már ia rendes városi bíróság mellett találunk külön pénzbírót (*Geldrichter*, *iudex pecuniarum*), a

quod liberam habeant facultatem, e medio illorum, quem voluerint in iudicem eligere, qui iudioastum post anni revolutionem in mamis commuanitatis centumpersomarum teneatur resignare. *Kovachich*, Cod. jur. tavernicailas 88. l.

¹⁹*Dernkó*, i. m. 41. I.

²⁰*Nagyszombat 1238. év 8. pont: VitMieus . . . una cum euodockn . . . decapitationis vel aliam quamcunque penam infligendi habeat potestate. Endlicher* 446. l.

²¹1405 (I.): 5. t.-cz. 2. §.

²²Zsigmond 1421. évi általános rendeletében a városoknál megtiltotta, hogy a nemesek által a városok területén, elkövetett *büntettekben* ítélezzenek: H. O. VII. 447-448. – Ellenben Hunyadi János kormányzó Pozsony városát feljogosítja erre: *Teleki* X. 294-295.

²³HK. III. r. 20. ez.

ki adóssági perekben bizonyos összeg erejéig, így a budai jogkönyv szerint 40 forintig, ítéltetett. Ezt a tisztséget rendszerint a tanácsstagok egyike viselte, a kit a városbíró szemelt ki, mint helyettesét.²⁴ Ugyancsak a városi bíróságtól különálló bírói hatóságot gyakorolt még a zsidóbíró (*iudex iudaeorum*), a kinek hatásköréhez tartoztak a zsidók egymás között felmerült összes perei, a mennyiben előtte panaszt emeltek, valamint a keresztényeknek zsidók ellen indított pereik a súlyosabb büntetitek kivételével, a melyek a királyi kúriában nyertek elintéztést, úgy szintén kivételével a városi ingatlanokra vonatkozó pereknek, mert azokra nézve a városi bíróság volt illetékes.²⁵

Ha a város polgárai a megye területén ingatlannal bírtak és ebből a nemeseik ellen hatalmaskodást követtek el, főltűttk kisebb hatalmaskodás esetén a megyei, nagyobb hatalmaskodás esetén pedig a királyi személyes jelenléti bíróság ítélt. Továbbá, ha valamely városi polgárnak nemesi birtokon szőilője vagy más jobbágyi birtoka volt, az uradalom területén elkövetett vétségek és károk elbírálása tekintében a városi polgár az illető földesúr bírói hatósága alá tartozott.²⁸

A városoknak az egyházi kormányzat terén, élvezett függetlensége a k e g y u r a s á g gyakorlásában jutott kifejezésre. A kegyuraság már a XIII. században a városi szabadság integráns alkatrészét alkotta és midőn a városok közjogi állásra tettek szert, valamint egyéb kiváltságaikat, úgy a kegyuraságot is közjogi állásuk szükségszerű következménye gyanánt tekintették.²⁷ A szabad királyi városok, mint ilyenek igénylik a város területén létező egyháziak felett a kegyuraságot. Féltekenyen őrizék, védelmezték azt, mint szabadságuk és egyházkormányzati önállóságuk egyik fontos biztosítékát és a királyi hatalom mindenkor készségesen támogatta a városokat kegyúri jogaik megvédésében.²⁸ A városi kegyuraság szoros összefüggése a szabad királyi városok közjogi ál-

²⁴ Budai jogkönyv 29. 30. és 172. pont.

²⁵ L. IV. Bélaa 1251. évi kiváltsaáglevelének 8. és 21. pontjait.

²⁶ 1498: 38. t.-cz.

²⁷ V. ő. *Timon*, A városi kegyuraság 21. és kv. 1

²⁸ 1681:41. t.-cz.: *Liiberarum quoque iac regiaruim, monitanarumque civitatuim non exiguiæ fuisseet querela e, quod m iucrie Idiberæ electionis magistratus civilis nec nem jure patronatus . . . contra privilégia ipsorum et leges regni turbataie et impeditae exitissem.*

lásával sajátos magyar jogfejlődés, a melynek hasonmásait a nyugati áramokban nem találjuk.

Végül a városoknak a jogélet minden ágára nézve e korszakban is, mint már az előbbiben, s z a b á l y a l k o t á s i j o g u k v o l t, a melynek mind nagyobb mértékben való gyakorlásáról jogemlékeink eléggé tanúskodnak.²⁹ Az 1625:40. és az 1659: 71. t.-cikkék azonban az élelmiszerek és az iparcikkek árszabását a szabad kir. városokban is a vármegyék-re bízta, valamint az 1715:79. és az 1723:74. t.-cikkék a czéhek autonómiáját a mutatkozó visszaélések megszüntetése végett a vármegyei hatóság javára jelentékenyen korlátozták. Mindez már a városi polgárság egykori kedvezőbb jogállásának, a vármegyei hatósággal szemben kivított teljes függetlenségének rosszabbodásáról tanúskodik.

10. §. Az erdélyi részek kormányzata. A fejedelemség kifejlődése.*

Erdély még e korszak elején is éppen úgy, mint az előbbi korszakban nem képezett külön közjogi egészet, hanem csupán különálló kormányzati és törvénykezési területet. Az okmányokban még a *partes Transsylvaniae* elnevezés is uralkodó, a mely alatt Magyarországnak az erdőségen túl fekvő részét értették, a mely részeken már az előbbi korszakban három különálló kormányzati szervezet fejlődött ki: a magyarok, a székelyek és a szászok k o r t m á t i y z a t i s z e r v e z e t e.¹

²⁸ L. ezek legújabb gyűjteményét *Kolosvár-Óvári IV. k. 2. fele 1897.*

* *Irodalom: Benkő József*, Transsilvania. 1778. *Engel J. Chr.*, Geschichte d. Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer 1797. *Kosa Zs.*, De publica partium Transsilvaniarum administratione 1816. *Kemény József gróf* Erdélynek befolyása a magyarországi törvényhozásiba. (Arpádia III. évf., 1838.) *Teutsch G. D.*, Geschichte d. Siebenbürger Sachsen 1852. *Bedeus József*, Dec Verfassung e Grossfürstenthums Siebenbürgen 1844. *Skuer Frigyes*, Siebenbürgische Rechtsgeschichte 1867. *Sándor József*, Erdély. Magyarország kiegészítő része 1865. *Orbán Balázs*, A székelyföld leírása 1868.; A székelyek származásáról és intézményeiről 1888. (Akad. Ért. XIII. (k.). *Jakab Elek*, A király-földi viszonyok ismertetése 1871. *Pesty Fr.*, Az eltűnt régi vármegyék II. ik. 1880. *Szabó Károly*, A régi székelység 1890. *Connert János*, A székelyek alkotmánytörténeti históriája 1907. – Számos értekezés: Archiv d. Vereins f. siebenbürgische Landeskunde.

¹ L. a II. könyv. V. fejelet 6. §-át.

E különálló kormányzati szervezetek kifejlődésének jogtörténeti Apját részint a központi kormányzott ói való távol-ságban, részint a nemzetiségi különbségben kell keresnünk. *Mindkét* tényező már a XVI. század folyamán, de különösen Zsigmond uralkodása óta a törökök előnyomulása következtében mind fokozottabb mértékben érezteti hatását. Az erdőntúli részek a *partes Transsylvaniae* éppen úgy, mint Szlavónia, Horvátország és Dalimácia a törökök témlaidásai-val szemben az ország végvidékei, védőbástyái lesznek, a melyeknek biztonságáról az országos védelem szempontjából különösen kellett gondoskodni.

Ámde a középkori állami élet és szervezet fejletlensége, erőtlensége következtében sem a törvényhozás, sem a központi országos kormányzat nem tudott e feladatának kellőképpen megfelelni; a minek szükségképpen következménye lett, hogy egyfelől az önerejükre bízott magyarok, székelyek és szászok külön kormányzati szervezetei a u t o n ó m irányú fejlődésükbe n mindinkább megerősödtek, má s felől a külön közjogi szervezettel bíró bárom népdtam között bizonyos érdekközösség keletkezett, mely a folytonos támadások következtében mind nagyobb jelentőséghez jutván e népelemeknek k ö z j o g i e g y s é g é r e (*unió*) vezetett.

Az erdélyi r é s z e k (*partes*)² kormányzati szervezeteinek autonóm irányú fejlődése az által jutott megvalósuláshoz, hogy az illető r é s z (*pars*) élén álló királyi főtiszt vagy más királyi kiküldött vezetése alatt a magyarföldön a nemesek, a székelyföldön a székelyek és a szászföldön a szászok V időnkint törvénykezési és egyéb közügyek intézése végett közgyűlést (*congregatio generalis*) tartanak, a mi által létre jön a nemesek, a székelyek és a szászok k ö z ö n s é g é n e k

² A *partes Transylvaniae* vagy *partes Transsilvaniae* elnevezés kettős értelemmel bír: egyrészt jelenti „Erdélyt”, *mmt* külön földrajzi fogalmat és ilyen értelemben annyi mint: *Transsilvania*; másrészt jelzi Erdélynek bárom közjogilag különálló részét: és magyar, székely- és szászföldet, a tulajdonképpeni erdélyi *részeket*. Az előbbi értelmet alapul véve, mondják az okmányok a vajdát *wajvoda Transsylvariusnak* vagy *partium Transylvanarum-nak*. V. ö. pl. *Fejér* C. D. VIII. 4. 619. IX. 3. 503. Anj. Okm: VI. 396. Székely Okl. I. 96. 99. T. O. II. 38. *Teleki*, Hunyadiak X. 91. – A Havasföldet az oklevelek *partes Trartsalpiniae regni nostri-nak* mondják: *Teleki* X. 90. XI. 563.

vagy ö s s z e s s é g é n e k (*universitas Nobilium, Sicularum et Saxonum*) fogalma, mint közjogi fogalom olyképpen, hogy a magyar megyék példájára az egyes részek közönségének közgyűlése, mint közjogi jogokkal felruházott testület, autonóm kormányzati és törvénykezési hatalmat gyakorol. ^Míg a XIV. száziadsban az oklevelek Erdély h á r o m r é s z é r ő i (*très partes Transsylvanae*), mint földrajzi terület-ről beszélnek, addig már a XV. század közepe óta h á r o m külön n e m z e t r ő l (*très nationes*) van szó, mint olyanról, a mely az erdélyi részekben autonóm kormányzati szervezettel bíró testület.³

A három erdélyi rész kormányzati szervezetének autonóm irányú fejlődésével és a nemzet (*natio*) fogalmi létejöttévei egyidejűleg látjuk előtérbe lépni ia három nemzetnek egységre törekvését, a mely törekvés közvetlen alkotmány történeti előzményét képezi az erdélyi fejedelemség (*principatus Transsylvaniáé*) megalakulásának.

Az első ilyen szövetkezése (*unió*) az erdélyi részeknek, Zsigmond uralkodásának Végén jött létre 1437. évben. Közvetlen oka volt ennek a parasztlázadás, a mely főleg a nemesség és az erdélyi püspök ellen irányult, de egyes székely és szász családot is sújtott. A megtámadottak főleg a szász erősségekben találtak védelmet, de viszont már előbb a török támadások alkalmával a szászok is tapasztalták a magyarok és a székelyek védelmének előnyeit.

Ezt a testvéri egyesülést (*fraterna unió*) a nemesség, a székelyek és a szászok az alvajda és a székely ispánok vezetése alatt, tehát királyi tekintély és jóváhagyás mellett, létesítették 1437. szept. 16-án Kápolnán.⁴ Elsősorban

³ Mátyás 1463. évi *hadszervezeti* szabályzatainak 5. pontja: „ut requirent tempore coram universitare *trium nationum* rationeim reddere queam”. *Kovachich*, Script. *Rer. Hung.* minor. II. 384. I. 1506. évi segesvári gyűlés határör »ta: „Lmprimis quod ipse três Niaciones: Nobilevidelicet, Siouli et Saxones” és több helyen, Székely Oki I. 309-313. Zápolya János erdélyi vajda meghívó levele az 1525. évi tordait gyűlésre. Árpádia III. 60-61. I. I. Ferdinánd küldöttcinek jelentése 1552. évből v o. 41. il. – A „Saxonka Xacío” kifejezés már 1441. évben előfordul Székely Okl. III. 56.

⁴ Nos Lorandus S-epes de Varaakezi viceviaivcda Transilvanuis ... in Oppido Capolna arduas causas harum parcium tractantátibus, inter pre-

esküt téve a fészületre, hűséget ígértek a szent koronának és a királynak. Továbbá kötelezték magukat, hogy ha valamelyik részt megtámadná, a másik két rész köteles azonnal védelmére keinni és naponkint legalább három mértföldet haladni. Ha valaki ezen kötelezettségét megszegné, fejvesztéssel biirmődik. Kimondták azt is, hogy az egyik rész a másik haderejének élelmezéséhez és elszállásolásához, ha a szükség úgy kívánja, hozzájárul. Végül kimondták, hogy a három rész között mindennemű ellenséges viszony megszünjék, állandó béke és egyetértés legyen.

A kápolnai uniót követte 1459. évben a *m e d g y e s i u n i o*, a mely a részek közötti kapcsolatot annyiban még szorosabbra fűzte, hogy nemcsak a törökök ellenében fogadtak kölcsönös támogatást, hanem mindennemű jogaik és kiváltságiaik megvédésére úgy a felülről, mint az alulról jövő támadásokkal szemben.⁵

Még nagyobb jelentőséggel bírt az 1506. évben létrejött hatrmadik, a *s e g e s v á r i u n i o*, a midőn már a *h á r o m n e m z e t* (*très nationes*) nemcsak a közös és kölcsönös védelmiét biztosította egymásnak, hanem az egymás közötti jogviták elintézésére és különösen a gonosztevők kiirtására 43 tagból álló bíróságot állított fel, a mi által a három nemzet állandó közös bírósági szervezetet nyert.⁶

A három résznek vagy nemzetnek egységre irányuló törekvései lassankint az erdélyi részeket külön közjogi egészszé forrasztották egybe, a szent korona külön tartományává fejlesztették. Határozott kifejezést nyer ez az oklevelekben, a melyek az erdélyi bárom részt már a XV. század közepe óta *E r d é l y o r s z á g n a k, reûnum Transsihaniense-nek* vagy

dictes Nubiles, Saxottcs et Sculos taim *fraternam* dispo-suimus *unionem*. Székely Ok-I. I. 134.

⁵ Az unióról szóló okmány egész szövegét közli *Szilágyi S.*, id. .m. 219-224. I. – A ikölcsönös védelemre *vaó* felhívás esetét lásd 1524. évből Székely Okl. III. 237.

⁶ A bíróság akként alakult, hogy az erdélyi káptalan küldött egy itagót, a dékánit és a három nemzet mindenike 14-14 tagot. E bíróság mint békebíróság működik. Tagjait *indices arbitri-nek* nevezik és a bíróságokat nem ők, hanem a marasztalt fél rendes bírái kapják. *Capitalis sententia* esetén a királyhoz (ad *Suam Maiestatem*) lehetett felebbezni. Székely Okl. I. 309-313.

regnum Transsylvanum-nak kezdik nevezni, majd később *regnum Transsylvanicae-nak*.⁷

Erdélynek külön tartománynyá, külön országgá fejlődése készítette elő annak különválását Magyarországtól a mohácsi vész után, a midőn 1571. évben Báthory István megválasztásával az erdélyi fejedelemség török fenhatóság alatt megalakult.⁸

Az egységre irányuló törekvéssel kapcsolatosan látjuk emelkedni a vajdák tekintélyét és növekedni a vajdai tisztség hatáskörét, ment az unio-törekvések száalai a vaj dia kezében összpontosultak, a vajdák támogatása mellett történtek. Már László vajda Károly Róbert korában kezébe kerítette a székely és a szász ispánságot, magát fejedelemnek (*princeps*) nevezvén teljes függetlenségre törekedett, mígnem Károly Róbert leverte. Ettől az időtől kezdve látjuk, hogy a királyok rendszerint két vajdát neveznek ki, a kik közül az, a melyik a szolnoki ispánságot viselte, előkelőbb volt, mígnem Zsigmond a szolnoki ispánságot és az azzal járó jövedelmeket megosztotta.⁹

Mátyás alatt a szolnoki ispánság elválik a vajdai tisztségtől,¹⁰ ellenben mind szorosabban kapcsolódik ahhoz a székely ispánság, a mi kétségkívül egyfelől a három nemzet egyesülési törekvésével, másfelől az erdélyi részek végvidéki jellegével függ össze. Ez utóbbi alapon viselik már Hunyadi János, Újlaki Miklós és Pongrácz János erdélyi vajdák nemcsak a székely ispánságot, hanem a temesit is¹¹ a mely tisztséggel szintén az ország határszéleinek védelme volt egybekötve. Innentől kezdve az erdélyi vajda mindenkor székely

⁷ Az 1459. évi medgyesi unio okmányaiban ismételtein olvassuk „Regnum hoc tutum Transsilvaniae”. *Szilágyi*, kl. m. Az 1506. évi segesvári unio okmányaiban „Regnum ipsum Transsylvanum” Székely Okl. I. 310. Az 1521: 27. t.-czikkében „Regnum Sckavoniae at Tminssylvaniaie *Kovachich*, Vest. Com. 534. 1.

⁸ Már az erdélyi parasztlázadás után 1437. évben kiállított béke szerződésben olvassuk: „universitas Hungarorum et Valachiorum hujus Principatus Transylvaniae”. *Teleki*, X. 2.

⁹ T. O. I. 296. *Fejér* C. D. X. 4. 576-578. *Teleki* X. 246.

¹⁰ *Pesty Fr.*, id. m. I. 97. és Ikv. 1.

¹¹ *Teleki* X. 124. Székely Okl. T. 155. T. O. II. 108.

ispán.¹² Ilyen volt Zápolya János is, a ki ezt a címet megtartotta iákkor is, midőn a mohácsi vész után Magyarország királya lett.

A székely ispánsággal egybekapcsolt vajdai tisztségből nőtt ki a mohácsi vész után a törökök hódítása által támogatva az erdélyi fejedelemség. Világosan tanúsítja ezt az a körülmény, hogy még az 1571. évben megválasztott Báthory István és utódai egész 1593. évig a törvények szentesítésénél nem fejedelemnek, hanem erdélyi vajdának és (székely ispánnak írják magukat.¹³

A három résznek vagy nemzetnek egységre való törekvése, a melyet a királyok is támogattak, nemcsak a vajdai tisztség tekintélyét emelte és hatáskörét tágította, hanem szükségképpen maga után vonta az egész Erdélyországra vonatkozó gyűlések tartását. Ilyen általános jellegű erdélyi gyűlés első nyomával már az Árpádkornak végével 1291. évben találkozunk.¹⁴ Az Anjouk koráiban és még inkább Zsigmond alatt már gyakran találkozunk az összes erdélyi részeket, a három nemzetet egyesítő gyűlésekkel, a melyek aztán a Hunyadiak és a Jagellók korában még gyakoriabban lettek s a mely gyűléseket az okmányok *diaeta vet congregatio generalis trium partium*-nak neveznék.¹⁵

Az ilyen általános jellegű gyűléseiket vagy maga a király tartotta, vagy rendszerint a király nevében (*regia in persona*) az erdélyi vajda. Ilyképpen tartotta a híres tordiai gyűlést Zápolya István vajda 1525. évben. A meghívó leveleiket; az egyes részekhez vagy nemzetekhez szintén vagy a király, vagy az ő személyét helyettesítő vajda intézte. A megjelenés módjára

¹³ L. a vajdák és a székely ispánok névsorát *Kosa*, id. tn. 59-62, 79--80 i.

¹⁴ L. az 1571. évi gyűlés határozatainak megerősítő bevezetését és a határozatok első pontjait. *Szilágyi*, Erdélyi Országgy. Emi II. 472. 1. Az 1592. évi gyulaféhvári országgyűlés határozatainak megerősítő bevezetése: Nos Sigismundus Báthory de Somlío vajvoda Transsylvaniáé et Siculorum comes. Az 1593. évi országgyűlés határozatai: Nos S. Báthory de Somlío *Prlnceps* Transsylvanifue et Siculorum comes. *Szilágyi* III. 409. és 415. 1.

¹⁴ *Fejér* C. D. VI. 1. 118-119.

¹⁵ Ily .en tartományi jellegű gyűlések voltaik 1322, 1363, 1377, 1461, 1463. 1467, 1470, 1498, 1524. és 1526. évhen. V. ö. *Kemény József gróf*, Árpádia III. 25. és kv. 1. *Bedem*, id. m. 26-30. 1.

nézve nincsenek biztos adataink, csak a szászokról tudjuk biztosan, hogy azok küldötteik útján jelentek meg,¹⁶ de minden valószínűség szerint később a nemeseik és a székeltek is.¹⁷

Az erdélyi tartományi gyűlések feladata volt a törvénykezésen kívül főképpen a hadi és pénzügyi viszonyok rendezése, miután azok ezen a részeken különleges fejlődést vettek s miután az erdélyi részek végvidéki jellegénél fogva a védelmi ügyek rendezése különös gondoskodást igényel. Mátyás az 1463. évi tolnai országgyűlésen, a melyen az erdélyi részek küldöttei is részt vettek, az ország hadügyi viszonyait, tekintettel a törökök elleni védelemre, újból szabályozta s azok megtartását az erdélyi részeknek is kötelességévé tette: mindazáltal még ugyanazon évben Erdélyben a talárom nemzet (részére tartományi gyűlést tartott, a melyen a három nemzetnek egymástól, valamint Magyarország többi lakóitól eltérő hadkötelessége tizenkét pontba foglalva szabályozást nyert.¹⁸

Az erdélyi részek által kiállított haderő Magyarország haderejének különálló alkatrésze, mely az erdélyi vajdának naranca alatt állott, a ki Erdélyországnak fővezére vagy főkapitánya (*capitaneus generalis Transsylvaniae*).¹⁰ A három nemzet hadkötelessége és haderejének szervezete azonban lényegesen különbözött egymástól.

Az erdélyi vajda és a székely ispán tisztüknél fogva tartoztak bandériumot állítani, melynek fentartása végett később a királyi kincstárból külön fizetést húztak. Ezenkívül birtokaik után is tartoztak bandériumot állítani. Az erdélyi püspök javadalma és tized joga alapján szinten egy egész bandériumot állított, a káptalan pedig fél bandériumot.²⁰

¹⁶ Hunyadi János Brassó városához: „diquos notatbdles ex vobis . . . tramsmittere dobeatit” *Teleki* X. 490. 1.

¹⁷ II. Ulászló 1494. -évben Szeibeniben tartott gyűlés alkalmával megengedd a sepsi szék székelyeinek, hogy követüket hátrahagyva elmehessenek. Székely Okl. I. 281.

¹⁸ Székely Okl. I. 196-199. 1.

¹⁹ L. az 1463. évi hadügyi szalhályok 9. pontját. Székely Okl. I. 198. 1.

²⁰ Az 1433. évi Banderiale Regestrum szerint a vajda két banderiumot állít. *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. I. 446. I V. ö. II. 305. és 310. 1. 1498:21. t.-cz.

Az erdélyi nemesek (magyarok) hadkötelessége ugyanazon alapelvek szerint volt megállapítva, mint Magyarországon a Zsigmond által életbe léptetett banderiális törvényben. Mindazáltal e hadkötelesség, tekintettel az erdélyi részek végvidéki jellegére, részleteiben szigorúbb volt és nagyobb terheket rótt az erdélyi részeken lakó nemesekre.²¹

A székelyek mindnyájan egyformán szabadok, kötelesek fegyveres szolgálatot teljesíteni, köztük csak a hadakozás módjára nézve van különbség, a mennyiben a vagy ónosabbak lovon, a szegény ebibek gyalog szolgálnak. Ezenkívül az előkelők (*primores*) Mátyás óta már bizonyos számú fegyverest tartoztak állítani. A hádkötelesség megalapítására és ellenőrzésére szolgált az időnként tartott katonai szemle (*collustratio generalis*).²² Az 1463. évi szabályzat szerint a székelyek régi szokásuk szerint az országos felkelés (*ad exercitum generalem*) alkalmával nemzetük két harimadrésziét tartoztak táborba küldeni. Részletesen szabályozta hadkötelességüket II. Ulászló 1499. évi kiváltságlevellé, melyben ősi törvényeiket és szokásaikat megerősíti.²³

A szász telepek a *diploma Andreanum* szerint együttesen bizonyos számú katonát tartoztak kiállítani. E korszakban is bizonyos meghatározott számú fegyveres csapatot állítanak, vagy pedig abbéli kötelességüket pénzen megváltják. II. Ulászló egyik rendelete meghagyja a vajdának, hogy a szászokat ne szólítsák előbb hadba, mint a nemeseket és a székelyeket,²⁴ a mi larról tanúskodik, hogy az ország védelmére való felkelés szempontjából mindhárom nemzet hadkötelessége egyenlő. Ezenkívül a nagyobb szász váró sok megerősí-

²¹ L. az 1463. évi hadügyi szabályokat.

²² Mátyás 1473. évi rendelete: „iaota per vos sine mora generali coltus* tracione BdelÈuim iisiroitrou/m Siculorum équités An suo statu a maion* bus rprog eine ratlos in seorsivaiS talbuks refer atfe, qui propter pertrryaineuTiaim diisitifncioiniom puitmpili voelbuntur, pedites mrsus in alias taibulias quas nemo (primorum suo ambitrio »literabit . . . mec ix iilfc, uxisi très terre sortes et faicdtates habere diginoscaintuT, dictorum âitidiem vaivodaxuim nostTorium scitu aid superiorem gradum ascendere va!fc!bunt”. Székely Okl. I. 220-221. 1.

⁹⁵ *KolosvárUövéri*, I. 7-8.

^{a*} 1508. év: rmvndaimus ut Suxon.cs mon prius .ad arma consurigare iaetottis, quam cote ri Ndbiilies:sivie Siciili ad hukrs modi expeditionem pro-ficisoantur. L. .még *Teleki* X. 525-526. XI. 458.

tett helyek, várak voltak s azoknak védelméről gondoskodni a szász községek feladata,²⁵

Az erdélyi hadseregnek fegyverbe szólítása, a mióta a vajda egyszersmind székely ispán volt, kizárólag a vajdia által történt és pedig vagy a véres kardnak körülhordozása vagy parancslevél által; sürgős szükség esetén dobolás mellett élő szóval és a halmokon gyújtott tűzjelekkel.²⁶ Az erdélyi hadseregnek jelvénye volt a sas, a melyet mint hadi jelvényt a hadsereg élén kellett vinni és iaz erdélyi zászlótartói tisztséget (*vexillifer Transylvanicus*) rendszerint előkelő nemesek viseltek. Ehhez járult, minit a székely haderő külön jelvénye, a nap és a hold. Az erdélyi részek összes haderejét a pápai nunczius 1463. évben 40.000 főre számította.²⁷

Erdély pénzügyi tekintetben is nevezetes tartománya volt ia szent koronának. A királyi kincstár fő jövedelmi-forrásait a só- és az ezüsbányák (Radna és Offenbánya), valamint az aranymosás képezték, a melyeknek kezelésére külön só- és bányák am arák voltak.²⁸

Adózás tekintetében a három erdélyi rész között nagy különbség mutatkozik. A magyarok lakta földön, a vajdaság területén kezdetiben ugyanolyan adózási szabályok voltak érvényben, mint Magyarország egyéb területeirészein. A nemesek a Károly Róbert általi behozott *lucrum camerae* adó adó jobbágytelkek vagy kapuk szerint fizették 1366. évig, a midőn Nagy Lajos őket ez alul felmentette és külön adózási módot állapított meg, a mely aiban állott, hogy a nemesek jobbágyainak juh- és birkaállománya után évenkiint kétszer húsvét és pünkösdkoír annak ötvenedrészét szedték. Magát az adót *ö t v e n e d n e k* (*quingagesima*) és annak behajtóit *quingagesimatores-ndk* nevezték.²⁹ Mátyás ezt az adózási hatályon kívül helyezte és az erdélyi nemesek áldozását a magyarorszáigival egyenlővé tette; de II. Ulászló a régi adózási

²⁵Teleki, XII. 164. 173. 1. V. ö. Schuler Fr., id. m. I. 307. és kv. 1.

²⁶Ez különösen a székelyeknél volt szokásos. L. m. 1463. évi hadügyi szabályzat 10. pontját.

²⁷Schuler Fr., id. m. 31. 1.

²⁸L., pl. Teleki, X. 187. 613–614. 1. XI. 438. 1. – L. különösen I. Ferdinánd tuzitosafimiai jelentését 1552. évből. Engel, id. m. II. 23. és kv. 1.

²⁹Fejér C. D. IX. 3. 556. Katona, Hast. Crit. X. 379. Fejér C. D. X 7. 838. Engel, id. m. III, 9-10. 1. és, az 1439: 7. t.-cz.

rendszer, az ötvenedet, a mely Zsigmond és Albert alatt uralkodó volt, ismét visszaállította.³⁰ Az ötvenedet vagy annak bizonyos részét a királyok olykor bérbeadták, vagy egyeseknek kiváltságképpen elengedték.³¹

A székelyek, miután náluk nem volt jobbágyosság – a mint már említettük – tulajdonképpen adómentesek voltak, csak a király koronázása, nősülése és első fiának születése alkalmával tartoztak telkek szerint ökröket szolgáltatni. Ezt *űz* ajándékozás jellegű szolgáltatást *ö k ö r s ü t é s n e k* (*signatura boum*) nevezték, mert a király részére átadott ökrre bélyeget sütöttek.³² Később már a hadi adók szokásossá válása folytán, különösen a mohácsi vész után ez a szolgáltatás is mindinkább az adózás jellegét ölti fel.³³

A szászoknál megmaradt a *diploma Andreanum* alapján általányösszegben fizetett adó, a melyet azonban az okmányok nem *lucrum camerae*-nek, hanem s z e n t m á r t o n n a p i a d ó n a k (*census St. Martini*) neveznek³⁴ és a mely adó a kiváltságolt szász telepek gyarapodása következtében a. mohácsi vész előtt 6000-10.000 arany forint között változott, később jóval többre rügott.³⁵

A király az erdélyi részeken egyéb szolgáltatásokat nem követelhetett és ha h a d i a d ó t, *subsidium*-ot akart szedni, az országgyűlésen megszavazott adót vagy a három nemzet vagy az egyes nemzetek közgyűlése elé kellett vinni, mert csak annak hozzájárulása alapján lehetett hadi adót szedni.³⁶ Ez is egyik nevezetes bizonyítékát képezi az erdélyi részek tartományi önállóságra fejlődésének és előkészítője volt an-

³⁰ 1492: 26. t.-cz.

³¹ L. pl, T. O. II. 231. 1. 1498. év. – Mátyás adóreformja elleni láza« dásra nézve *Teleki* XI. 285. 1.

³²Részletesen szabályozza text a szolgáltatást az 1499. évi statútum *KolosvayUővári*, I. 9-10 T. – Lásd még Székely OH. I. 220. 1. 1473. év és III. 165. 1. 1508. év.

³³Már a székelyek 1493. panaszlevele „dicacio boum”-ot említ. Székely Okl. I. 274. Így jelentkezik ez az 1548. évi tordai gyűlés 8. czikke szerint. V. ö. *Eder*, *Observationes Orát. ad hist. Trans.* 173. 1, *Benkő*, id. m. I. 139. §.

³⁴*Schuler*, id. an. I. 275. és Jcv. 1.

³⁵*Bedevs*, id. m. 90. I

³⁶ Az előterjesztés e célra Erdélybe küldött biztosok (*oratores*) által történt. L. az 1522 (helyesebben a 1521): 27. t.-cz. *Kovachich*, *Vest. Coin.* 534. 1.

fiáuk, hogy a mohácsi veszedelem után az erdélyi három nemzet tartományi jellegű gyűléséből való s á g o s o r s z á g g y ű l é s fejlődjék ki, mely éppen úgy, mint a magyar országgyűlés, adómegajánlási joggal bír³⁷ és részese a törvényhozó hatalomnak, a fejedelem szentesítése mellett az anyaországtól függetlenül alkotja törvényeit.³⁸ Erdélynek különálló országgyűlése és törvényhozó hatalma akkor is megmaradt, midőn az 1691. évi *Diploma Leopoldinum* szerint ismét visszatért a szent koronához, a melytől „az irigy sors” elszakította és így a szent korona által jelképezett magyar államnak közjogi önállósággal, autonóm jellegű szuverenitással bíró alkotórésze lett.

A mohácsi veszedelem előtt azonban a három nemzet gyűlése még nem tulajdonképpeni országgyűlés, nem szuverén törvényhozó gyűlés, mert Erdély még a magyar országgyűlésen hozott törvényiek uralma alatt áll. Azért írja Mátyás 1463. évben az erdélyieknek: „Értsétek meg azokat a határozatokat, a melyek a magyar országgyűlésen hozattak. Míután ti is tagjai vagytok az országnak és annak törvényeivel éltek, illik, hogy az ország fejte rendelkezéseinek engedelmeskedj etek”.³⁹ Az erdélyi három nemzet: a nemesek, székelyek és szászok tagjai voltak a szent koronának,⁴⁰ küldötteik által részt vettek a szent korona egész testét alkotó magyar országgyűlésen. Már pedig a mohácsi vészág sértetlenül áll a magyar közjognak az a tétele, hogy törvény csak a király és az ország összes területrészeit képviselő országgyűlés által alkotható. Ennek a helyes közjogi felfogásnak megfelelően tanítja *Werbőczy*: „Jóllehet a dalmátok, horvátok, szlavónok és az erdélyiek a vérdíjak és bírságok fizetésében stb.

³⁷ Az erdélyi tartományi gyűlések ezt a jogát elismeri I. Ferdinánd biztosainak jelentése is: „fuit aortem temporibus priorum regium . . . indicetur conventus ad oppidum Torda eoque nuntii vel commissarii a rege mitteretur, qui sufosidii *petitionem proponerent*” Engel, id. m. ETC. 10-11. l.

³⁸ L. a nemzeti fejedtteak alatt hozott törvényeiket *Szilágyi*, Erdélyi Orszgy. Emlékek I-III. k.

³⁹ *EpisftoJae Corvini* I. 64.

⁴⁰ A székelyek az 1506. évi nemzetgyűlés határozatában mondják: „es magyar országnak segetsegehez, *kinek mys tagiének hivattunk*, vaigitimsk is”. *Kólosvári-Óvári* I. 17. 1. A szászokról a király mondja 1510. évi meghívólevelében: „Cum autem fidelitates vestrae *specialis ramus Sacrae Corone nostrae et membrum hujus Regni existant*”. *Bedeus*, id. m. 24. 1.

a miénktől nagyon eltérő, más és más szokásokkal élnek és követhetik azokat és maguk között jelenleg is a fejedelem beleegyezésével azokhoz valami hasonlót határozhatnak és rendelhetnek: m i n d a . z á l l a l M a g y a r o r s z á g n a k k ö z ö n s é g e s h a t á r o z a t a i é s d e c r e t u m a i e l l e n . . . s e m m i t s e m t e n d e l h e t n e k é s s e m m i s t a t ú t u m o t n e m a l k o t h a t n a k”⁴¹

A három nemzet küldötteiből álló tartományi gyűlés csak akkor alakult át valódi szuverén országgyűléssé, a törvényhozó hatalom önálló r é s z e s é v é, a midőn Erdély mint fejedelemség elvált a szent koronától és a nemzeti fejedelmek alatt egészen k ü l ö n á l l ó á l l a m i é l e t e t é l t. Mind ez ideig Erdély sem a kormányzat, sem a törvénykezés szempontjából nem volt teljesen független Magyarországtól. Az erdélyi hadsereg a magyar hadseregnek kiegészítő alkotó részét, a balszárnyát képezte. Az erdélyi részekből befolyó jövedelmeket a magyar főkincstartó kezelte⁴² és a fontosabb törvénykezési ügyekben a királyi kúriához lehetett fellebbezni, a hol azokat az országbíró látta el, a ki éppen ezért több ízben iaz erdélyi vajda tisztségét is viselte.⁴⁸

Lássuk ezek után az egyes részek (*partes*) kormányzati és törvénykezési szervezetét külön-külön.

I. A m a g y a r f ö l d.

A magyarok lakta földön, ia mely közvetlenül a vajda, mint királyi főtiszt alatt állott, e korszakban is még ig. bét vármegyét találjuk, a melyekhez csak a mohácsi vész után, a Zápolyák trónküzdelse korában csatoladtak a szomszédos magyar országi vármegyék.⁴⁴

Az erdélyi nemesek már aiz 1351. évi decretum 11. czikke alapján ugyanazon szalbadsággal, jogokkal és kiváltságokkal bírtak, mint Magyarország többi nemesei. Ugyanezt Nagy Lajos 1365. és 1366. évben még külön kiváltságlevelek által

⁴¹ HK. III. r. 2. ez. 2. 5.

⁴² Bizonyítja ezt Erinoi&zit Zsigmond főikd^iostarító szennád ásia. *Engel*, id. m. I. 19. és 38.:1.

⁴³ *Kovachich*, Suppl. ,ad Vest. Com. II. 270. és 343. I.

⁴⁴ A hét erdélyi megye Ernuszt kincstartó számadáskönyve szerint: Kolos, Fehér, Szolnok, Doboka, Hunyad, Küküllő és Torda. *Engel*, id. m. T. 38. 1.

is biztosította.⁴⁵ De cz a teljes jogegyenlőség csak Mátyás koráig tartott, inert midőn 1467. évben az erdélyi nemesek diene fellázadtak, Mátyás a lázadás leverése után az erdélyi nemesek vérdíját 200 forintról 66 frtrra szállította le s ennek megfelelően kisebb lett a nemesek özvegyeinek hitbére és az esküjük értéke is.⁴⁶

Az erdélyi vármegyék szervezete általán ugyanolyan volt, mint a többi vármegyéké. A főispánokat (*principales comités*) a király helyett a vajda nevezte ki, az alispánokat pedig a megye nemesi közönsége választja; míg azonban Magyarországon a szabály az volt, hogy minden megyében négy szolgabírást választanak, addig Erdélyben, Fehérmegyében annak nagy terjedelménél fogva három, a többi megyében csak két szolgabíró volt, ellenben gyakran látjuk, hogy ugyanazon megyének több főispánja vagy alispánjai van.⁴⁷

Az alsófokú törvénykezést a főispán vagy alispán elnöklete alatt álló megyei bíróság gyakorolta. A nemesek büntető ügyekben csak a vajda ítélőszéke előtt tartoztak törvényt állani.⁴⁸ A megyei törvényszéktől adóssági perekben csak Karom forinton félül van helye felelbezésnek.⁴⁹

A városi polgárok felett úgy, miként Magyarországon, saját bíróságuk ítél. A jobbágyok pedig, kivéve a kriminalitás eseteit, saját földesuruk úri hatósága alatt állottak. Ezt a földesúri bíráskodást először a hét vármegye nemesi közönségének (*universitas nobilium partium Transylvaniae*) 1342. évben Tordán a vajda elnöklete alatt tartott közgyűlése tette Erdélyben általános jellegűvé.⁵⁰ Majd később Nagy Lajos biztosította «art fentebb idézett kiváltságlevelében.

A felsőbb fokú bíróságot a vajda ítélőszéke képezte, a mélyen vagy ő maga vagy helyettese, az alvajda (*vicevajvoda transylvanus*), ítélte a nemes bírótársakkal, főjegyzőjének

⁴⁵ *Fejér* C. D. IX. 3. 503-504. és 552-558.

⁴⁶ *Katona*, Host. Grit. XX, 1459. 1. *Eder*, Oteerwatäioinfäs ad Fekmer 153. *Werböczy*, HK. III. t. 3. ez.

⁴⁷ L. az 1540. évi tardai gyűlés határozatait. *Fraknói*, Magy. Orszgy. M. II. 161. – Korábbi példák: T. O. I. 111. 535-536. 537. II. 27. 28. 68. 1.

⁴⁸ *Fejér* C. D. VIII. 4. 621.

⁴⁹ HK. III. t.-cz. 14. §.

⁵⁰ *Fejér* C. D. VIII. 4. 619.

(*protonotarius*) segítségével mellett.⁵¹ A vajdák ítélőszéküket rendszerint Szent-Imrén tartották, de tarthatták másutt is. Az alvajdák később saját lakhelyükön ítélkeztek.

A vajda már Károly Róbert óta nagy terjedelmű bírói hatáskörrel bírt, miután ő 1324. évben minden kivételt a vajdai bíróság alul megszüntetett.⁵² A vajdai bíróság ítéletével meg nem elégedő fél a királyi kúriába felebbezhetett, avagy kérhette a pernek áttételét és a vajda köteles volt a peres fél ezen kérelmének eleget tenni.⁵³

A fontosabb törvénykezési ügyek azonban nem a rendes ítélőszékeken, hanem az összes nemesség részvétele mellett Tordán tartott közgyűléseken (*congregatio generalis vel diaeta universitatis nobilium*) nyertek elintéztést. Ezek az általános jellegű közgyűlések nem csak törvénykezéssel, hanem egyéb nagyfontosságú közügyekkel is foglalkoztak, mert az erdélyi részeken a kormányzat és a törvénykezés autonóm irányú fejlődése nem úgy, mint Magyarországon az egyes vármegyékben, hanem az egész nemesség közgyűléseiben jutott megvalósuláshoz. A tordai nemesi közgyűlésen választották az országgyűlési küldötteket (*oratores*), itt tárgyalták az országgyűlésen megszavazott adóknak kivételét, valamint az ország védelmére szükséges haderő kiállítását és kihirdették a magyar országgyűlésen hozott törvényeket.⁵⁴

Ezeket az általános jellegű közgyűléseket, a melyek a magyarországi nádori congregatiókhoz hasonlíthatók, rendszerint a vajda tartotta vagy saját nevében vagy királyi meghatalmazás alapján, ha midőn a vajda a király személyében (*regia in persona*) jár el, ha midőn azon Nagy Lajos rendelkezése szerint az Erdélyben birtokos magyarországi főpapok, bárók és nemesek is megjelenni tartoztak.⁵⁵ De olykor tar-

⁵¹ Midőn a vajdai tisztséget az országbíró viselte, az országbírói és a vajdai főjegyzőséget egy személy viselhette; így egyideig Werbőczy is. *Kovachich*, Suppl. ląd Vest. Cam. II. 334. t V. ö. *Fraknoi*, Werbőczy István 102.1

⁵² Anj. Oom. III. 119.

⁵³ Kimondotta ezt már az 1444:9, (t.-cz. *Kovachich*, Sylloge 81. I.

⁵⁴ Az erdélyi nemesség közgyűlésileg vonatkozó adatokat lásd *Kemény J. gróf*, Árpádia III. 4. és ilov. 3L

⁵⁵ Anj. Okm. VI. 396. I. 1335. ér.

tottak ilyen közgyűléseiket e célra kiküldött külön királyi meghatalmazottak is.⁵⁶ A nemesek közgyűlésének magasabb bírói hatalma és tekintélye kifejezésre jut az által is, hogy itt széksértésért száz girát, holott az ítélőszéken csak ötven girát kellett fizetni.⁵⁷

A vajda, a mint már említettük, nem csak ai magyar föld, hanem az egész Erdély fővezére, de a mellett a magyar földön ő gyakorolja a hadkötelesség teljesítése felett az ellenőrzést, valamint általában ellenőrzi a vármegyei kormányzatot és törvénykezést. Jogállása leginkább hasonlítható a nádoréhoz. E korszakban már az igazi bárók között foglalt helyet. A királyi kincstáriból húzott jövedelmeken kívül több várral öszszekötött uradalom jövedelmeit is élvezte.⁵⁸ A koronára háramlott birokokból húsz jobbágy telekig adomány ózhatott és a királynak hűségi esküt tenni tartozott.⁵⁹

II. A székely föld.

A székelyek lakta föld, mely már az Árpádok korában külön kormányzat alatt állott, eredetileg hét székre volt osztva. Ezekből idővel több új szék vált ki és így a székiek száma lassankint tizenkettőre emelkedett,⁶⁰ de azért a régi székek elsőbbségüket meőtaTtották és még a XV. század végével is a hét székely szel alkotta a szék e l y e k közönségét (*Universitas Siculum septem sedium Siculicalium*),⁶¹ a melyek között az első helyet mindvégig Udvarhely foglalta el, a hol a székely nemzet e korszakban gyűléseit tartotta.

A székelyek az ország többi lakóitól eltérő jogrend aikt saját régi szokásjoguk szerint élnek és az egész székelységnek – vagy mint az okmánylevelekben olvassdk – a három nemnek (*Ma genera*) azt a kiváltságos jogállását a székely szabadság na k (*libertas Siculorum*)⁶² és azt

⁵⁸ így pl. 1372. év: „cum regis mandato”. 1470. év: „per regiam Sere- nitatem . . . deputati”. *Kemény*, id. sm. 51. és 70. 1.

⁵⁷ HK. III. τ. 3. ez. 10. §.

⁵⁸ Ezek egy részét ekidoanányoztáfc. L. pl *Teleki* X. 89-92.

⁵⁹ *Kosa*, id. .m. 43. 1. – A fviajdámalk éppen úgy, imimt & székely ispán* maik magyar sz-ánmiaziásiinaiik kellett lenini. 1492:8. t.-<xz.

⁶⁰ így vált (ki pl. Sepsá siékibol Mölklősvár szék 1459. évibein, Gsik *ssxMyöl* Kászotn szék 1462. évben, Székely Odol. I. 181. és 195. 1

⁶¹ L. pl. Székely OH. L 272. II. 9. III. 205.

⁶² Nagy Lajos áthatató parancsa 1366. értből: „eo iure, quo aid ipsos dignoscontur pertinaere, *sub libertate Siculorum* nostro perpetuo possi-

a régi szokásjogot, a melylyel élnek, a mely szerint örökségi és birtokviszonyaik igazodnak, székely jognak (*ius Siculicale*)⁶³ nevezik, szemben a magyar nemesi szabadsággal és a nemesi birtokjogban, valamint a városi kiváltságlevelekben érvényesülő királyi joggal (*ius regium, ius regale*).

Az egyes székek élén állottak a főhadnagy (*major exercitus, capitaneus*) és a főbíró (*summes iudex*) vagy királybíró (*iudex regius*), valamint a csekélyebb hatáskörű területi bíró (*iudex terrestris*), a kik a verség jogán nemiek és ágak szerint évenként választva foglalták el tisztségüket.⁶⁴ Már az elnevezések eléggé taúsítják, hogy a hadi és a törvénykezési teendők a székelyek ősi szervezetében el voltak választva, de bizonyítja ezt a Kászon szék függetlenítését biztosító oklevél, mely e szék lakóit hadvezető *belliductor*) és bíró (*iudex*) választására jogosítja.⁶⁵

A székbíróság, mint elsőfokú bíróság a szék tisztviselőin kívül tizenkét esküdtből állott; a kiket szintén évenként választottak egyharmadrészben a főemberekből (*seniores*) és kétharmadrészben a közrendből (*ex communifate*).⁶⁶ A jszékbíróságtól, mint rendes bíróságtól a főszékekhez, Udvarifolyó székhez lehetett felebbezni, innen pedig a székely ispánhoz és utolsó fórumon a királyhoz.⁶⁷

A székek kormányzati és törvénykezési keretébe nem tartoztak a kiváltságolt székely városok. Már Zsigmond király mondja egyik oklevelében, hogy minden székben van egy város, mely különös szabadságokkal van felruházva⁶⁸ és így ezek a kiváltságolt városok nem az ősi székely joggal és szabadsággal, hanem a királyi hatalomból

dendass”. Székely Old. I. 70. „libertatem et legem Regni istius Siculicalis” Székely Okl. I. 338.

⁶³ „iuxtitia ilaudaibifem legem umiversorum Siculorum et ccmisvetudinem ab antiquo approbatam”. Székely old. I. 163. „Ius Siculicale”. Székely okl. I. 269. „Consuetudo Siouloa”. Székely okl. III. 99. „Hereditates Siculioales” U. o. I. 258. 259. 288. – V, ö. laz 1499. éviben jóváhagyott szabályokat *Kolosvár-Kővári* I. 12. 1

⁶⁴ Székely okl. I. 102. 117. 205. 307. II. 143. III. 289. T. O. II. 430.

⁶⁵ Székely dkl. I. 195.

⁶⁶ L. az 1466. évi Zalbolán tartott gyűlés határozatai. *Kolosvári-Óvári* I. 4. I. V. ö. Székely *M.* I. 102. 1.

⁶⁷ *Kolosvár-Óvári*, I. 4-6. és 12. 1. Székely okl. III. 108.

⁶⁸ „in qualilibet isediium Sioulöraim nostrorium parciumm nostrarum

eredő és arra támaszkodó kiváltságokkal, szóval királyi joggal (*ius regale*) éltek.

Az egész székelység élén állott, mint királyi főtitzt, a székelyispán (*comes Siculorum*), a ki elsősorban a székelység haderejének fővezére, parancsnoka. Az ő parancsára tartoznak táborba szállani a székelyek, midőn a vérbe mártott kardot körülhordoztatja vagy pedig a székek főhadnagyaihoz parancslevelet intéz.⁶⁹ A székely ispánnak ez a hadvezéri minősége a törökök előnyomulása következtében mindnagyobb jelentőséghez jutott. Kifejezésre jut ez abban, hogy a székelyispán is éppen úgy, mint a vajda, nem csak birtokai után, hanem tisztsége alapján is tartozik bandériumot állítani (*bandérium officiate*) se czélra a királyi kincstárból jövedelmiét húzott.⁷⁰ A székely haderő, a mint már említettük, külön hadi jelvény alatt harczolt és a székely vispáni tisztség nagy történelmi jelentőségéről tanúskodik, hogy e czímet úgy a vajdák, mint fejedelmek később is megtartották.

A Székelyek ősi jogainak és kivétele® jogállásuknak fenntartására és biztosítására nézve leghatalmasabb tényező volt a székelyispán elnöklése alatt rendszerint Udvarhelyen tartott közgyűlés, a melyen az egész székelység (*universitas trium generum Siculorum*) részt vett, s a melynek nyomaival már az Anjouk korában találkozunk.⁷¹ Ezekben a közgyűlésekben jutott kifejezésre a székely népnek politikai, közigazgatói és jogi és gazdasági és XVI. század elején már a „székely (ország)”, „székely nemzet” fogalmának kifejlődésére vezetett.⁷² Ezek a közgyűlések vagy nemzetgyűlések nemcsak törvényező, hanem szabályalkotó gyűlések is, a melyeken a székely nép régi szokásioga, sajátos régi nemzeti szervezete alapján rendezte úgy közszervezeti, mint magánjogi viszonyait.⁷³

Tramssalwiraarum *unam habemus civitatem certis libertatibus insignitam*”. Székely okl. I. 123. II 1427. év. – L. még III 118. I, 1492. év.

⁶⁹ L. az 1463. évi hadügyi szabályokat

⁷⁰ 1498:21. t.-cz. *Kovachich*, Suppl. ad) Viest Com. II, 310. I.

⁷¹ Székely okl. I. 64. I. 1357. év.

⁷² L. az 1505. és 1506. évi nemzetgyűlés határozatait *Kolosvári-Óvári* I. 13. és 16. I. V. ő. Székely CM. II. 32. I. 1531. év.: „inegaum Siculicalle”.

⁷³ Ilyen szabályalkotó gyűléseik voltaik 1451. 1466. 1505. 1506. és 1555. éviben.

Régebben az egyes székek bíróságától fontosabb ügyeikben a székely nép közgyűléséhez lehetett felebbezni, míg nem az 1505. évi Udvarhelyt tartott nemzetgyűlés az egész Székelyország számlára egy áállando felsőbb bíróságot létesített, a mely négy főrendüből (*primores*) és tizenhárom lófo székelyből (*équités*) állott⁷⁴ Ettől ia bíróságtól is az erdélyi vajdáihoz, mint székely ispánhoz, és onnan a királyhoz lehetett fordulni.⁷⁵

Az 1555. évi székelyudvarhelyi *constitutio*-k szerint az erdélyi vajda mint székely ispán mindenik székben évenként tizenöt napon át tartott ítélőszéket a bíróval, a hadnagygya3i és tizenkét bírótárrsal.⁷⁶ Olykor előfordult az is, hogy a király személyesen vagy a (királyi kiküldött tartott valamelyik székiben törvénykező gyűlést.⁷⁷

Végül a székely ispán hadi és törvénykezési hatalma a XV. századig még a székelyföldön kívül eső területekre, nevezetesen a későbbi Medgyes és Selyk szász székek, Besztercze és Brassó városok területére is kiterjedt.⁷⁸

III. Szász föld.

A szászföldet, mint külön kormányzati terület, már az előbbi korszakban az 1224. évi *diploma Andreanum* alapján egyesített szász telepek, az ú. n. Királyföld (*fundus regius*) alkotják. Ezt a területet kezdetben Szeben után a Szebenhez tartozó területnek, de már a XIV. század közepe óta a hét szék (*septem sedes*) területének és annak lakói a hét özek k ö z ö n s é g é n e k (*universitas septem sedium Saxonicalium*) nevezik.⁷⁹ Ezek minidannyian⁸⁰ egyformán részesei a *diploma Andreanum*-ban foglalt szabadságnak és

⁷⁴L. az 1505. évi gyűlés határozatait *Kolosvári- Óvári* I. 14. 1.

⁷⁵Székely Okl. II. 13. L

⁷⁶L. taz 1555. évi <XHi>sttaútlóik 84. és 85. pántjait. *KolosvárUóvári* 1. 28. L

⁷⁷Székely Okl. I. 163. és 194. IV. 44. 1.

⁷⁸Székely Okl. I. 48. 57. 58. 62. 63.

⁷⁹A „septeon sedes” megjelölés már 1351. éviben, előfordul. *Fejér* C. D. IX. 3. 75. L. még IX. 4. 218. 386. 480. és Archiv f. Siebenb. Landeskunde I. 120. 1 – Megelőzőleg az okmányokban, e kifejezéseket találjuk: „universis das provincialium, sedis Cibinii et ad eosdem pertinentes” avagy „cives et hospites de Cibinii ac ad eandern pertimentes”. – V. ö. *Schüler* id m. I. 45. 1

⁸⁰Tulajdonképpen nyolcz szék volt, de Szélben széket, mint főszéket nem számították. A többi székek: Kóhalom, Niagysánk, Segesvár, Szászsebea, Szászváros, Szerdahely és Új egyház.

kiváltságnak, a mely szabadságot e korszakban már a szászok főhelye után s z e b e n i s z a b a d s á g n a k (*libertas Cibiniensis*) mondják.⁸¹

A többi szász telepek, nevezetesen Medgyes és Selyk, valamiint Besztercze, Brassó és a Barcaság még nem tartoztak a szászföldhöz, hanem a székely ispán, vagy külön ispánok hatósága alatt állottak. Medgyes és Selyk székeknek a többi hét székkal való egyesítésére az első lépést már Károly Róbert megtette, de az ő általa tadott kiváltságokat Nagy Lajos megszüntette, úgy, hogy e két széket csak Zsigmond 1402. évben mentesítette a székely ispánok hatósága alól¹ és ruházta fel a szebeni szabadsággal és jogokkal⁸² Ettől az időtől kezdve már az oklevelek hét és két szék ről (*Septem et duae sedes*) beszéltnek; ugyanígy szólnának laz országgyűlési meghívók is.⁸³ Brassót és a Bárczaságot ugyancsak Zsigmond 1422. évben hozta kapcsolatba a Királyfölddel.⁸⁴ Besztercze 1453. évben a Hunyadiak örökös grófsága (*comitates perpetuus*) lett és csak annak megszüntetése után jött összeköttetésibe a szászok kormányzati szervezetével^{1 85}.

A székek étén állottak (a király által kinevezett királybírók (*iudex regalis*), a kik a magyar vármegyei ispánoknak megfelelő jogállással és hatáskörrel bírtak és őket ispánoknak, németesen grófoknak (*comes*) is hívták.⁸⁶ Nagy Lajos korában még gyakran egy széknak több királybírája volt vagy megfordítva ugyanazon királybíró alatt több szék is állott.⁸⁷ Később már mindenik szász széknak külön királybírója volt. A királybíró mellett és annak

⁸¹ „et libertate intantur, quanti universitas Saxonum de Cibinio habere dignoscitur” *Fejér* C. D. VIII. 2. 161.

⁸² „eosdem Saxonias nositros, ac totam oammunitatean Sediuan .de Medgyes et Selk, ta iudicio regimine et iurisdictionem comitum Siculorum... eximenidos duximus et excipienidos praseniciáiuim per vigorem”, Székely Okl. I. 93. I. L. még *Fejér* C. D. VIII. 2. 160-161.

⁸³ L. pl. *Teleki* X. 604. I. 1458. év.

⁸⁴ *Schuler*, id. m. I. 53. *Pesty Fr.*, id. m. II. 126. os kv. I.

⁸⁵ L. az örökös grófsággá tételre vonatkozó okmányt *Teleki* X. 347-356. Beszterczéndk 1366. évi dvaltságlevele. *Fejér* C. D. IX. 3. 576.

⁸⁶ *Kurz*, „iMiaztazin II. 167.: „Iudiocm seu comdtem regluim”.

⁸⁷ *Teutsch*, id. m. 122. à

alárendelve mindenik széknek volt választott szék bírája. (*iudex terrestris, Stuhlrichter.*)⁸⁸

Úgy a királybírói, mint a székbírói tisztség már Zsigmonid kora óta kezdett egyes családokban örökletessé válni, a mi összefügg azzal, hogy a szászok között egy előkelő vagyosabb osztály fejlődött ki, mely a szászföldön kívül nemesi birtokokat szerzett és ezáltal nemesi előjogok birtokába jutott. Mátyás azonban úgy a királybírák kinevezését, mint öröklési jogát megszüntette és ezen időtől kezdve a királybírókat rövidebb-hosszabb időre a szék közgyűlése választotta.⁸⁹

A széknek lantosabb kormányzati és törvénykezési ügyei a székgyűlésen nyertek elintézését, a melyen a királybíró elnöklelte alatt a széknek minden szabad polgára megjelenhetett, de a bírák, az esküdtek és az öregek (*seniores, Allschafft*) kötelesek voltak megjelenni. A királybíró köteles volt évenként négy székgyűlést tartani, valamint az ott hozott határozatok és ítéletek végrehajtásáról gondoskodni.⁹⁰ A királybíró éppen úgy, mint a vármegyékben a főispán a szék haderejének vezetője és parancsnoka.

Mindenik székben voltak városok, a melyek különösen Zsigmond óta mind nagyobb jelentőséghez és mind erőteljesebb önkormányzati szervezethez jutottak. De azért a városok nem váltak ki a székből, hanem annak szervezetében bennmaradtak és a szék ügyeinek intézésében irányadó szerepet játszottak. Különösen áll ez a székek főhelyeiről Mindenik széknek valamely város volt a középpontja, főhelye (*Vorort*), a hol a királybíró a székgyűléseket tartotta. Az ilyen főhelynek helyi hatósága mint a székgyűlésnek nevezetes alkotó része, mind nagyobb mérvű befolyást

⁸⁸ Nagy Lajos 1353. évi kiváltságlevele mondja a brassóiaknak „Iudex ipsorum, sive comes terrestris, quem ipsi de communi eorum voluntate elegerint”. *Fejér* C. D. IX. II. 236. V. ö. *Zsindely István* Magy. Akotmány az Anjouk és Zsigmond alatt 94. 1.

⁸⁹ „Id annuimus et concessimus, ut ipsa dictos *judices nostros regales* excepte indice mostro Sn civitate moistra Ciibiniensini constituto e medio eorum *ejicere*, ac alios loco ipsolum *eligere* valeant atque poesinit”. – *Teleki* XI. 394. 1. 1469. év. – Tévesen: állítja *Hajnik* (id. m. 128. 1.), hogy Mátyás a királybírák választását 1477. évben engedélyezte. Az általuk idézett oklevél (*Kurz, Magazin* II. 169.)!-s tanúsítja, hogy már létező jogot erősít meg.

⁹⁰ *Bdor, Olservationioines Cuit, ad Hist. Transyl.* 244. 1.

gyakorolt az egész szék kormányzataira és törvénykezésére.

A városok élén állott a polgármester (*magister civium*), a ki az esküdt polgárokkal (*iurati assessores, iurati consules, majd senatores*) együtt alkotja (a városi hatóságot (*magistratus*), a mely a városnak összes kormányzati és törvénykezési ügyeit intézi.⁹¹ A *magistratus* azonban csak a végrehajtó szerve a városi közönségnek, mert a fontosabb ügyekben a határozás kezdetben magát a polgárok összeségét (*Gemeine*) illette meg. Ez ellenőrizte a *magistratus* működését, választotta a polgármestert és a *magistratus* tagjait. A XV. század vége felé sa magyarországi városi intézmények behatása alapján⁹² a magyar városok mintájára a szász városokban is kifejlődik a választott közönség (*electa communitas*) intézménye.⁹³ A városi *magistratus* melilé egy száz tagból álló nagyobb testület (*centumviri, Hundertmannschaft*) lép, mely önmagát egészíti ki és lassankint egyedül gyakorolja a városi közönséget megillető autonómiát és önkormányzati jogokat;⁹⁴ a polgárok összességét már csak a legfontosabb ügyekben hívták össze.

A városokká nem fejlődött községek élén b i r á k (*Richter, Hannen, Grafen*) állottak, a kik a kisebb ügyekben ítélték. Magát a bírói tisztséget *Gräfenhum-ndk* nevezték. Kezdetben a községi bírót választották, később ai XV. században ez a tisztség is örökletes jelleget öltött, de már a XVI. században az öröklés jogán álló községi bírák (*Erbgräfen*) ismét és végleg eltűnnek.⁹⁵

A szászföld élén kezdettől fogva a s z e b e n i gróf (*comes Cibiniensis*) állott, a ki egyszersmind szebeni

⁹¹ 1343. éviben- írja a vialjda: „Stephano Cnaus *magistro civium*, P. L. iudici, L. E. Th. R. juratis civibus de Segesvár”. 1389. év: „Nos iudices *juratique seniores*”.

⁹³ V. ö. *Schuler* id. m. I. 445. I

⁹³ A magyarországi városokra nézve lásd a 688. kpot.

⁹⁴ II. Ulászló ezt a szervezeti fejlődést 1495. évi kiváltságlevelében jóváhagyta. A kiváltságlevellet lásd a szászok nemzeti levéltárában] 578. szám alatt V. ö. *Schüler*, id. im. I. 445. i.

⁹⁵ *Teutsch* id. tn. 213-215. 1.

királybíró (*iudex regius Cibiniensis*) volt⁹⁶ s ia ki ott a király kormányzati és törvénykezési hatalimát képviselte. A szebeni grófokat (kezdetől fogva a király tetszése szerint nevezte ki. Nem ritkán előkelő magyar nemesek viselték ezt a tisztséget,⁹⁷ mindazáltal ebben a korszakban az erdélyi fejedelemség megalakulásáig olyan politikai jelentőségre, mint a vajdai és a székelyispáni tisztség nem emelkedett. Különösen hadügyi tekintetben a vajdával szemben függőségi viszonyban állott, bandérium tartására kötelezve nem volt, és nem tartozott, úgy miként a vajda és a székelyispán, az ország igazi bárói közé.

Nevezetes fordulat állott be e tisztség fejlődésében Mátyás alatt, a ki 1464. évben a szebeni gróf kinevezéséről lemondott. Ezáltal a szebeni ispán megszűnt királyi főtiszt lenni, a szászok közönségének, a *s z á s z n e m z e t n e k* tisztségviselője lett és mint ilyen *n* szászok autonóm kormányzati, és törvénykezési jogainak fő őre és védelmezője.⁹⁸

A szebeni gróf elnökkölt a hét szék bíráinak í t é l ő s z é k é n (*sedria sepfem iudicum*), a mely ia hét szék bírából és idősbjeiből (*seniores*) alakult,” s a mely bíróság a székbiróságokikkal szemben mint felébb vit eü bíróság ítélt. Ugyancsak ő elnökkölt a szászok közönségének közgyűlésén, a szásznemzeti gyűl é s e n, a melyet szintén Szdbenben tartottak s mely mint légfőbb bíróság hozta ítéleteit, a honnan csiak a királyhoz lehetett felebbezni, de nem a vajdához, vagy az általa tartott közgyűléshez, még az esetben sem, ha a felperes nemes vagy székely volt.¹⁰⁰

A szász egységnek, mely a hét és a két szék egyesülése után a XV. századtól kezdve indul nagyobb mérvű fejlődésnek, leghatalmasabb tényezője volt a Szebenben időnkint

⁹⁶ *Bedeus*, id. im. 32. 1. *Kósa*, id. m. 94. L és *Pesty Fr.*, id. m. il. 102-106. 1.

⁹⁷ L. a szebeni grófok évsorát. *Pesty*, id. m. II. 102-106. I

⁹⁸ A királyok azonban ismét megkísérelték a kinevezési jogot igénybe venni, így II. Lajos 1521. évben. *Eder*, *Observationes* 288. 1. – Ilyen kinevezett szebeni gróf volt a hírneves Pempfling Mark 1522-1536. év.

⁹⁹ *Teleki*, X. 247. I. *Fejér*, C. D. IX. 4. 386. *Hajnik*, id. m. 129. 1.

¹⁰⁰ L. II. Ulászló 15,11. évi rendeletét Székely Okl. I. 324-326. - V. ö. *Eder* *Observationes* 78. 1.

tartott közgyűlés, a melyen sa szászok valamennyien résztvettek.¹⁰¹ A szebeni közgyűlések fejlesztették ki a magyar jogbehatása alapján¹⁰² a szászok közön-ségének vagy egyetemének (*universitas Saxorum*) közjogi fogalmát, a melyhez képest ta szebeni gróf elnöklete alatt összegyűlt szászok, éppen úgy, mint a magyar vármegyékben a főispán alatt gyűlésező nemesség (*universitas nobi-ium*), joghatósági jogokkal felruházott testületet (*corporatio*), törvényhatóságot alkot, a mely egyrészt közvetíti saját hatáskörében az állami végrehajtást, másrészt saját ügyében önállóan rendelkezik, jogszabályokat alkothat és küldöttei által önállóan vesz részt a törvényhozó hatalom gyakorlatában.

A testületi egység kifejlődése az erdélyi részekben leg-későbbben a szászoknál mutatkozik és csak a fejedelemség korában éri el fejlődésének tetőpontját, de éppen azért, mert ez az egységre fejlődés nemzetiségi, vallási, faji és nyelvi különbségen alapult, sokkal intenzívebbé vált és sokkal tovább tartotta fenn magát, mint akár az erdélyi neme-sek, akár a székelyek testületi egysége az azon alapuló külön közjogi szervezete.

11. §. Szlavónia, Horvátország és Dalmácia kormányzata. A tartományi gyűlések.*

Szlavónia, Horvátország és Dalmácia tartományi kü-lönálíása, külön kormányzati és törvénykezési szervezete már a XIII. században mint befejezett alkotmánytörténeti fejlődés áU előttünk. Szlavóniát, a mély alatt e korszakban a mai Horvátország területének nagyobb részét: Zágráb,

¹⁰¹ Már 1355. éviben: „Nos universi provvnciales sedis Cibiniensis ac aliarum septem sedium universa provinciales. Hogy a szász nemzeti gyű-lést mindig Szebenben tartották, lásd *Eder, Observationes* ad Felmer 212.

¹⁰⁸ V. ö. *Schuler*, id. m. I. 452. l.

* *Irodalom: Kerchelich B.*, Notitiae praeliminales de regis Dal-maiae, Croatiae et Slavoniae. Podhraczy József, Szlavóniáról mint Ma-gyarországnak Alkotmányos részéről. 1837. *Botka T.*, Az 1843/44. ország-gyűlési időszaktól néhány ismerőfenebb közjogi tárgy és megrögzött bal-velemény 1844. *Szalay László*, A horvát kérdéseihez 1861. *Palugyay Imre*, A kapcsolt részek történelmi és jogviszonyai Magyarországhoz 1863, *Pesty Fr.*, Az eltűnt régi vármegyék 1880. *Plireric J.*, Beiträge zum ungarisch-kroatischen Bundesrechte 1886. *Jeszenszky Béla báró*, A társországok köz-

Kőrös, Várasd és Verőcze vármegyék területét kell értenünk, az oklevelek már állandóan mint külön tartományt (*regnum*) említik,¹ a mely vagy egymagában vagy Horvátországgal és Dalmáciával együttesen külön királyi főtiszt, a bán kormányzata alatt állott.

Ugyanazok a tényezők, a melyek a iz erdélyi részek tartományi különállásának kifejlődésére vezettek, idézték elő, hogy a szent korona ezen területrészei is míg egyfelől minid szorosabb közjogi kapcsolatba jutottak egymással, addig másfelől úgy a kormányzat, különösen a hadügyi kormányzat, mint a törvénykezés tekintetében mind nagyobb önállóságra tettek szert.

E tartományok éppen úgy, mint az erdélyi részek, Magyarországnak v é g v i d é keit alkották, a melyeket egyfelől a törökök előnyomulása, másfelől Velence hódítási vágya fenyegetett. Az állandó veszély ellenében fokozottabb mérvű védekezésre volt szükség, a mi a három tartomány különböző eredetű és történelmi múlttál bíró népeit szorosabb kapcsolatba hozta egymással, annál is inkább, mert hovatovább Horvátország egy része a törökök, a dalmát városok és szigetek pedig Velence fenhatósága alá ke-

jogi viszonya a magyar államhoz 1889. *Csekey István*, A nőági trónöröklés Horvát-Szlavonországban. Magyar Figyelő V. évf., IV. k. 1915. 161. és kv. 11. Ugyanez *Csekey István*, A magyar trónöröklési jog. 283. és kv. 1. L. még a III. könyv. V. fejt. 7. §.-ánál idézett munkákat *Maurovic Milivoj* igen részletes bírálatát könyvem magyar és német kiadásáról: Mjesečnik Pravnakona Druzstva u Zagrebu 1903., 1904. és 1906. évfolyam és *Kas rácsnyi János* bírálatát *Tomasic Miklós* munkájáról: Századok 1910. évf. 641. és kv. 1.

¹ Szlavóniát e korszakban már a források mindenkor *regnum*nak nevezik, a mi azonban nem jelent mást, mint a magyar államban, közjogi különállással bíró területet, magyarul „tartományt”. Eléggé bizonyítja ezt, hogy az erdélyi neszeket is éppen úgy, mint Szlavóniát „regnumim”-nak nevezik már a mohácsi vész előtt, midőn még az erdélyi fejedelemség nem alakult ki és így Erdély állami különállással egyáltalán, nem is bírhatott. Az 1521:27. t-czikk a melyre *Maurovic M.* zágrábi egyetemi tanár könyvemnek bírálata alkalmával hivatkozik, éppen ő eleve bizonyít, mert ott „Regnum Slavoniae et Transsylvaniae”-ról van szó és így ebből Szlavonia állami önállóságát nem lehet következtetni, éppen úgy, mint Erdélyét sem. V. ö. Mjesečnik Pravnickora Draztva ti Zagrebu 1906. évf. 543-554. I. L. a *regnum Sclavoniae* elnevezésre nézve pl. az 1324. 1347. 1352. 1398. 1439. 1464. éviben kiállított okleveleket *Kukuljevic I.* 101. 171. II. 6. 17. *Teleki XI.* 94. és az 1464: 13. t.-cikket.

rültek. Ez a kapcsolat azonban a mohácsi veszedelem bekövetkeztéig nem vált oly szorossá, mint azt az erdélyi három nemzet uniójában találjuk.

Úgy az autonóm irányú fejlődésnek, mint a három tartomány egységre irányuló törekvésének leghathatósabb tényezői voltak a tartományi közgyűlések, a melyeket a források a XIV. és XV. században *congregatio generalis-nak*, majd később *diaeta-nak* neveznek. A tartományi gyűlések nyomaival már a XIII. század folyamán találkozunk² és ebben a korszakban, különösen Zsigmond uralkodása óta mind gyakoriabbakká lesznek. Feladatuk eredetileg a törvénykezés volt, a midőn a bán az illető tartomány vagy vidék egybegyűli nemesei és egyébrendű lakosai jelenlétében (*universitatis nobilium ac alterius cuiusvis status hominum*) a fontosabb jogvitás ügyeket különös királyi megbízás alapján (*de regio speciali mandato*) intézi.³

Zsigmond korában már a törvényező gyűléseket a szabályokat oly gyűlések váltják fel, a melyeknek feladata nem a konkrét jogviták elintézése, hanem az illető tartomány közjogi viszonyainak szabályozása az ottan uralkodó különleges jogfejlődés figyelembe vétele alapján. A tartományi közgyűlés szabályozza a törvénykezési eljárást, intézkedik a hatalmaskolás és egyéb a közrendet fenyegető büntettek kiirtásáról, megállapítja a vámjog mikén történését és különösen Mátyás óta megállapítja a hadkötelesség teljesítésére, valamint a hadi adóra (*dica*) vonatkozó szabályokat.⁴

² L. pl. a Máté bán alatt 1273. évben tartott tartományi gyűlés határozatait *Endlicher 536-541. II.*

³ 1324. évben Miklós bán Kőrösön „ex precepto et iurisdictione RaroM regis Hungarie” közgyűlést tart „una cum nobilibus Sclavonie”. 1347. évben Zágrábban szintén az összes nemeseik részére. 1352. évben István bán a Dráva és Száva között lakó nemeseik és bármely más állapotú emberek részére. 1353. évben Miklós bán István (királyi berezeg parancsára Tinninben Horvátország összes nemesei és bármely más állapotú emberek részére. 1361. évben a bán „de regio speciali mandato” (közgyűlést tart „universitatis nobilium ac alteriusque cuiusvis status hominibus inter fluvium Zavia et Gwozd”. 1396. évben iános zágrábi püspök „ex mandato et speciali commissione regis” Nonában közgyűlést tart Horvátország és Dalmácia összes nemes és nem-nemes lakói számára *Kukuljevic I. 101. 171. II. 6. 7. 8. II.*

⁴ 1414.-1416. év körül Oililey szlavón bán Kőrös, Zágráb, Várasd és Verőcze vármegyék főpapjai, bárói és előkelőivel egyértelműleg törvény-

A szabályalkotó tartományi gyűléseket rendszerint a bán hívja össze, de olykor maga a király is⁵ vagy a királynak e czéka kiküldött külön megbízottja. A mohácsi veszedelem előtt már állandó gyakorlattá válik, hogy a király biztosait küldi a tartományi gyűlésekre, hogy ott a királyi hatalmat és a közös állami érdekeket képviseljék.⁶ Továbbá a tartományi gyűléseket I. Ferdinánd trónra léptéig rendszerint külön hívják össze Szlavónia és külön Horvátország meg Dalmácia részére. A szabályalkotó tartományi gyűléseken éppen úgy, mint előbb a törvényező gyűléseken, a nemeseken kívül a nem nemesek is részt vesznek; különösen áll ez Horvát- és Dalmátországok gyűléseire, miután ott sokkal kevesebb volt a nemesi elem, mint Szlavóniában, a hol már 1439. évben a főurak és a nemesek a bán elnöklete alatt tartott közgyűlésen esküvel erősített szövetséget kötnek a gonosztevők kiirtására és a jogrend biztosítására.⁷

Ugyancsak az autonóm irányú fejlődés nevezetes eredménye gyanánt kell tekintenünk, hogy a tartományi gyűlés Szlavóniában már Mátyás idejében a derékhad (*generalis exercitus*) vezetésére a bán mellé külön hadvezért (*unum capitaneum specialem*) választ;⁸ valamint azt is, hogy már Nagy Lajos kiváltságlevele alapján a tartományi gyűlés választja a báni ítélmestereket (*protonotarii*), a kik a báni pecsétet őrzik és azt a báni tisztség megüresedése esetén a tartományi gyűlésnek átadni tartoznak.⁹ II. Ulászló

kezési szabályokat alkotott. 1467. és 1477. évben Mátyás Thúz János és Egerváry László Szlavónia és Horvátország bánjainak meghagyja, hogy közgyűlést tartsanak, a melyen a nemesek mind megjelenni tartoznak a kapitány választása és a hadkötelesség magállapítása végett 1480. évben Egerváry bán királyi meghagyás alapján közgyűlést tart a tizedfizetés tárgyában 1515. évben II. Ulászló a szlavóniai nemesek kérelmére a bánt küldi, hogy közgyűlést tartson *Kukuljevic* I. 179-184. 208-209. 213-214. 215-216. II. 267.

⁵ így pi. Zsigmond 1397. évben a diáimat vatfosofoaat. *Kukuljevic* I. 2767.

⁶ 1522:27. t.-cz. – L. az 1525. évi szlavón diétára vonatkozó okmánytárat. *Kukuljevic* I. 274.; a mohácsi vész utáni gyakorlatra nézve Magy. Orsz. Etml. I-III. k.

⁷ *Kukuljevic* II. 17-20.

⁸ Erről már 1434. évben van említés téve *Kukuljevic* I. 193. 208. *Teleki* XH. 36.

⁹ *Kukuljevic* I. 17. 199. *Fejér* C, D. X. 622. *Tkacsic*, Mon. Hist. III. 56.

1496. évben Szlavónia részére, mint a tartományi különál-lás jelvényét, czímet és pecsétet adományozott,¹⁰ holott Horvátország azt csak a Habsburgok korában kapta.¹¹

A tartományi gyűlések szabály alkotási jogának kifejlődése azonban korántsem szüntette meg a magyar állam törvényhozási szuverenitásának egységét, mert Szlavónia, Horvátország és Dalmácia éppen úgy, mint az erdélyi részek, a magyar törvények uralma alatt maradtak. Világosan kimondja ezt az új adók kivetéséről tüzetesen rendelkező 1521. évi decretum 27. ezikke; Szlavónia és Erdély is ez alkalommal a fentebb megnevezett egyes fizetéseknek és adóknak Magyarországhoz hasonlóan magukat *alávetni tartoznak*.¹² E tartományok és azok lakói tagjai a szent koronának¹³ s ez alapon követeik által mindenkor résztvettek a toaigyar országgyűlésen, a melynek határozatai Szlavónia, Horvátország és Dalmácia területén is érvénnyel bírtak. Már *Werböczy* tanításából látjuk, hogy e tartományok nem bírtak tulajdonképpen törvényhozó hatalommal, hanem csiai széles terjedelmű autonóm szabályalkotási joggal.¹⁴ Minden fontosabb országos ügy szabályozása e&#s;ősóirban a magyar országgyűlés hatáskörébe tartozik,¹⁵ a

¹⁰L. az oklevelet *Pálma*, Spécimen Heraldicae Regni Huang. 59-62.

¹¹*Palma*, id. m. 65. l.

¹²Item quod regna Sklavoniae et Transylvaniae singulas illas solutiones et contributiones, quae superius idedbriaitiae sunt, laeque ac in Hungaria pro hac vice *subire facereque debeant*, et superinde majestas regia: quamprimum oratores suos ad ipsa regna transmittere dignetur. *Kovachich Vest. Com. 534. l.* – *Maurovic M.* ebből a fontos törvénycikkből tévesen éppen az ellenkezőt akarta kikövetkeztetni t. i. azt, hogy a horvát-dalmát- és szlavon tartományi gyűlések teljesen önálló törvényhozó hatalommal bírtak. *Mjesečnik* 1906. évf. 544. l. L. még az 1523:26. t.-cikket.

¹³Az 1492. évi országgyűlés alkalmával Szlavónia és Horvátország főpapjai, főurai és nemesi Miksa öröklési jogát külön oklevélben ismerik el, a melyben ezt mondják: „Mi tehát, mivelhogy a mondott Horvát- és Szlavonországok s mi valamennyien, valamint ezen ország többi lakói s Magyarország koronájához s magához Magyarországhoz tartozunk tudnivalóképpen régtől fogva, s ezen koronának és országnak alávetve vagyunk («isdemque coroniae et negno subjecti sumus)». *Szalay László*, Magyarország története Hl. 87. 3.

¹⁴HK. III. n. 2. cím. – V. ö. a 700.lapot.

¹⁵Erről számos törvénycikk tanúskodik: L. pl. 1435:1. 21. 1439:7. 1454:9. 1464:13. 19. 1471:6. 1486:6. 37. 50. 68. 1492:8. 26. 33. stb.

melynek tagjai a három tartomány követői is. A tartományi gyűlések csak a magyar országgyűlésen már meghozott törvények alapján hozhatnak határozatokat és ezeket a határozatokat nem is terjesztették szentesítés végett a király elé, a mi világosan bizonyítja, hogy azok nem törvények, hanem csak autonóm jogszabályok.¹⁶

A mohácsi veszedelem után a tartományi gyűlések mind intenzivebb módon gyakorolják a szabályalkotási jogot és a tartományi gyűléseket is a k a r o k é s r e n d e k gyűlekezetének mondják: *converitus statuum et ordinum regnorum Croatiae ét Sclavoniae*. Mindazonáltal a tartományi gyűlések hatáskörét később is a magyar országgyűlés határozza meg és a legfontosabb országos ügyekben is a magyar országgyűlés rendelkezik.¹⁷

A magyar ország és a tartományok állami egysége a szent koronában nyer kifejezést, a mélynek a tartományok is alá vannak vetve, mint annak alkotó részei. Ezt a szoros közjogi kapcsolatot a törvények és oklevelek a korszakban azzal jelzik, hogy a tartományokat a magyar állam, illetőleg a szent korona alávetett részeinek (*partes Sacrae Coronae subjectae*) nevezik.¹⁸ Jóval később a kapcsolt részek (*partes annexae*) elnevezés jött szokásba, a mi a jelenleg szokásos „társországok” elnevezésnek felel meg.

¹⁶ *Túrba*, Die pragmatische Sanction 78-79. I. – Hogy a tartományi gyűlés csak a magyar országgyűlés utáni határozhatott, azt eléggé bizonyítja a magyar kamara 1577. évi előterjesztése: *Qua quidem diaetia in, Hungaria peracta, bamuis tandem, et non prius, stiatibus Croatiae et Scliarvoniae ámdii-oeibait puMileam diaetam. Kukuljevic I. 282.* – Tévesen (következteti ebből *Pliveric* (dd. un. 140. és köv. .), másszerint Szklavónia és Horvátország követői csak azért voltak jelen a magyar országgyűlésen, hogy az ott történekről saját országgyűlésüknek referálhassanak.

¹⁷ L. pl. az 1687:22. és 23. 1655:77. t.-cikkekét. A tartományi gyűlések működésére vonatkozó adatokat lásd *Fraknoi*, Magy. Orsz. Eml I-X. k.

¹⁸ Midőn a Horvátok Miksa öröklési jogát 1492. éviben elismerik, hogy Magyarország koronájához és magáhotz Magyarországhoz tartozván) e koronának és országnak alá vannak vetve: „eiusdemque coronae et regno *subjecti* sumus”. A:z 1505. évi rákosi országgyűlésre vonatkozó meghívólevél mondja: *de quolibet membro ac quodlibet partibus Sacrae Coronae subjectiv, Kovachich, Suppl. aid Vtost. Com. II. 331. pl. II. Ulászlóniak a Hármaskönyvet megerősítő levelé: Jurta¹ . . . -regni Hungariae, partium quet regnorum eidem incorporatorum, atque *subjectorum*, V. ö. *Pesty Fr.*, Száz levél Horvátországról 192. és kv. Í.*

Szlavónia, Horvátország és Dalmácia azonban nemcsak a törvényhozás, hanem a hadügy, a pénzügy és a törvénykezés tekintetében is szoros kapcsolatban állott Magyarországgal.

A három tartomány által kiállított haderő Magyarország haderejének különálló alkotó része volt, mely a bánnak vezetése alatt állott, a ki e tartományok összes csapatainak fővezére és a királyi hadseregnél a jobb szárnyat alkotja, ő kezdi meg és fejezi be az ütközetet.¹⁹ Ő nevezte ki a rendelkezése alá tartozó várak parancsnokait, ő tartja számon a hadköteleseket és a mohácsi veszedelem után felügyelt a végyvárak fentartására.²⁰ A Zsigmond-féle *Banderiale Regesirum* szerint úgy a szlavón, mint a horvát bán tisztsége alapján bandériumot tartozott állítani,²¹ de II. Ulászló korában már csak a horvát báni tisztséggel jár banderiumtartási kötelezettség (*bandérium officiale*). A horvát bán e célra, valamint a várak fentartására 10,000 forintot és 1000 forint értékű sőt húzott a király kincstárából.²² Később a tartom azok harminczad (*tricesima*) jövedelmének fele szolgált e célra.

A banderiális hadszervezet életbeléptetése következtében a haddkötelesség Szlavóniában és Horvátországban ugyanazon alapelveken nyugodott, mint Magyarországon. A főpapok és a főurak jobbágyaik számához képest tartoztak katonát állítani,²³ és a bandérium tartási joggal bíró) főurak első sorban kötelesek a támadó ellenség visszaverésére a bán vezérlete alatti táborba szállani, s csak ha ez nem volnia elégéséges, akkor szabad a nemesi hadierőt (*generalis exercitus*) fegyverbe szólítani. A szlavóniai nemesek éppen úgy, mint a magyarországiak, csak az ország határán belül voltak kötelesek katonáskodni.²⁴

¹⁹ P. Ranzanus, Epitomse ner. Hung. Schwandtnernél Kovachich, Script, mm. I. 337. l.

²⁰ Getcich-Thallóczy, Ragusa CM. 35. l. Kukujevic I. 291. Teleki XII. 35-36. 1546:42. 1607: 27. t.*css.

²¹ Kovachich, Supp. ad Vest. Com. I. 444. î.

²² 1498:21. t.-cz. és Kovachich, Suppl. ad Vest. Com. II. 311. l.

²³ 1498:20. és 22. t.-cz.

²⁴ 1459:9. t.-cz. II. Ulászló 1494. évi rendelete Kukuljevic I. 228-229. – Az 1515. évi rendeletiben II. Ulászló csak azt kívánja a szlavóniai nemesektől, hogy Horvátország megvédése céljából a Száván túl is harcoljanak. Kukuljevic I. 265-266. L. még az 1526:12. t. cikket.

A dalmát városok hadkötelessége sajátos helyzetüknél fogva külön szabályok alatt állott, rendszerint hadihajókkal támogatták a királyi haderőt. A nagyobb tengerparti várók, mint pl. Raguzza, széleskörű hadi hatalommal bírtak, királyi kiváltság alapján zsoldosokat fogadhattak és a város kormányzója (*rector, podesta*) hadi hatalmának jeléül kivont kardot vitethetett maga előtt.²⁵

Szlavónia, Horvátország és Dalimáezia tartományi külön jogállása kifejezésre jutott a pénzügyek terén is, mert habár a királyi jövedelmek kezelése tekintetében a magyarországi főkinestartó hatósága alatt állottak, mindazáltal az adózási kötelesség tekintetében lényeges eltérések mutatkoznak. E tartományokban régi idő óta mint királyi adó anyestbőra d o (*marturina*) dívott, mely azonban már a XIII. század folyamán földesúri adóvá, jobbágyi szolgáltatássá kezdett átalakulni; miért is már Nagy Lajos annak, mint kincstári adónak megszüntetésére és arra töriékedett, hogy annak helyébe a Károly Róbert által megállapított *lucrum camerae*-féle adót léptesse. Ámde Nagy Lajosnak ez a törekvése nem sikerült; ia nyestbőradó, mint a *lucrum camerae* helyettesítője továbbra is megmaradt, sőt V. László elrendelte, hogy azt Zsigmond egykori rendelkezése szerint a *lucrum camerae* adó módjára kell beszedni és kezelni.²⁶ Midőn azután Mátyás idejében a hadiadó (*subsidium*) állandó jelleget öltött, már az 1472. évi 12. t.-cz. kimondotta, hogy Szlavónia a Magyarországon dívó adóknak felét fizjetti, de a mellett még egy ideig megmarad a nyestbőradó is, mígnem a XVI. század folyamán éppen úgy, mint Magyarországon a *lucrum camerae*, b e o l v a d t a h a d i a d ó b a.²⁷ Az uralkodó szabály később az is maradt, hogy Szlavóniában és Horvátországban a magyar országgyűlésen megajánlott hadi adónak csak felét fizetik, a melyet a magyar kamarába kellett beszolgál-

²⁵ Gekich-Thallóczy, Riaguzza Ok. 79. 175. 660. és 625. 1,

²⁶ „eo modo, quo provcautus luci caonere nostre in hoc regno Hungarie dicantur et exigentur”. *Kukuljevic* I. 203. – L. még az 1351: 12. 1439:7. 1458:10. és 1492:26. czikkeket. A *marturina* 12 denárt tett ki. *Kerchelich B.*, *id.* m. 214. i. – A *marturina* fejlődési történetére nézve röviden előadott nézetemet *Klaic* zágrábi egyetemi tanár is magáévá teszi és a forrásadatok tüzetes felsorolásával bizonyítja. V. ö. *Klaic*, *Marturina* 85. és fcv. 1. Zágráb, 1904.

²⁷ II. Utászoló 1499. évi rendelete még említi. *Kukuljevic* I. 242.

tatand.²⁸ Ugyanilyen arányban járultak e tartományok a koronaörök fizetéséhez is.²⁹ Eme nevezetes teherkönnyítésnek az szolgált indokul, hogy Horvát-Szlavonország a törökök folytonos támadásai következtében nagyon elszegényedett. Időnkint Magyarország déli megyéi is részesültek hasonló kérdvezményben.

Kivételes szabályok alatt állottak a dalmát városok, a mennyiben a királyi kincstár részére bizonyos, időnkint változó átalányösszeget fizettek, a melyet rendszerint a királyi kiküldött közvetlenül szedett be tőlük, habár e tekintetben is a bán ellenőrzése alatt állottak.³⁰ Végül különös kedvezményben részesültek a tartományok lakói a só-regale tekintetében is, mert Mátyás rendelkezése szerint -a tengeri sóval szabadon kereskedhettek.³¹

A három tartomány élén már az Árpádok korában a bán vagy pedig időnkint több bán állott. A báni t i s z t s é g (*honor banatus*)³² hatásköre és jelentősége e korszakban fokozatosan emelkedik. A bán egyfelől mint királyi főtiszt, a tartományokban a király személyét képviseli, a király helyett és nevében a legfőbb kormányzati és törvénykezési hatalmat gyakorolja; másfelől ő képezi az összekötő kapcsot a magyar központi királyi kormányzat és a tartományok autonóm kormányzata között, éppen ezért a törvények rendelkezése szerint a báni tisztséget csak magyar s z á r m a z á s ú viselhetette.³³ Hivatalába lépte előtt a királynak vagy megbízottjának kezébe esküt tenni tartozott, majd később ehhez az ünnepélyes beiktatás járult.³⁴

A bán éppen úgy, mint a többi királyi főtisztek, az ország igazi báród (*veri barones regni*) között foglal helyet, állandó tagja a királyi tanácsnak, valamint a királyi kúriában működő ítélőszéknek, a melyen bármikor megjelenhetett.³⁵

²⁸ 1492: (szlávón) 2. t.-cz. 1596:9. 1603: 6. 1608: (Be. u.) 14. 1609:62. 1618:36. 1622:32. 1638: 7. és 1647: 34..

²⁹ 1638: 8. 1647:34. és 1681: 36. t.-cz.

³⁰ *Gelcich-Thallóczy*, Raguza Okl. 193. 420. 465. 620. 672. 683. t. *Fejér* C. D. VII. 2. 113. IX. 1, 258. X. 5. 256.

³¹ *Kukuljevic* I. 220. 1492:2. 1548: 2. 1635:43. t.-cz.

³² *Fejér* C. D. VIII. 2. 630. 1325. év. IX. 1. 255. 1344. év.

³³ 1942: 8. t.-cz.

³⁴ 1486: 73. 1492: 33. 1613:38. és 1647: 51. t.-cz.

³⁵ 1486: 68. és 1492: 42. t.*ca.

Az országos méltóságok között rangsorban már *Werbőczy* szerint a harmadik helyet foglalta el és azt később is, egész korunkig megtartotta.³⁶ Koronázáskor az ország almáját (*potum*) ő viszi a király előtt. Azon három királyi főtiszt közé tartozott, a kiknek egyediül volt megengedve két főtisztséget viselni.³⁷

A bán – a mint már említettük – elnöke a szabályalkotó és törvénykező tartományi gyűlésnek, a melyeket részint saját hatásköréből kifolyólag, részint különös királyi meghatalmazás alapján hív össze. Ő a tartományok haderejének főparancsnoka. Ő ügyel fel a királyi kincstár jövedelmeinek behajtására, kezelésére, valamint általában az alsóbb fokú kormányzati és törvénykezési hatóságok működését (ellenőrzi. A bán a t a r t o m á n y o k n a g y b í r a j a, a kinek Ibürői hatásköre a grófokat kivéve mindenkire kiterjedt és minden ügyben ítéelkezhetett, mintán már Károly Robiért 1325. évben a báni bíróság ahá adott mindennemű *exemptio-t* megszüntetett.³⁸ A báni ítélőszéktől (*sedes vei tabula banális*) a felebbezés a királyi kuriáhoiz, majd, később a királyi táblához és onnan a hétszemélyes táblához történt.³⁹

A báni tisztséggel bizonyos jövedelmek jártak, a melleket Miklós bán 1344. évben 300 márkáért adott bérbe.⁴⁰ Később a bán hadkiötelessége alapján a királyi kincstárból jelentékeny évi fizetést húzott.

Lássuk ezek után a három tartomány alsóbbfokú kormányzata és törvénykezési szervezetét egyenkint.

I. S z l a v ó n i a .

Szlavónia és Horvátország területén a magyar vármegyei

³⁶ HK. I. r. 94. ez. 1608: (k. -u.) 1. és 1687:10. t.-cz.

³⁷ 1498:70. t.-cz. – V. ö. az Aranybulla 30. cikkét.

³⁸ *Fejér* C. D. VIII. 2. 630. Megújította ezt Nagy Lajos 1359. és 1364. évben; majd 1377. évben az Országbíró utasítja, hogy az előtte megkezdett pert a (bánhoz tegye át. II. Ulászló. 1514. évben a szlavóniai nemeseket utasítja, hogy pereiket a báni bíróság mellőzésével egyházi bíróság elé vigyék. *Kukuljevic* I. 132. 135. 143. 163-164. – V. ö. HK. II. r. 65, ez, 2, §, 1486: 3. 1492:42. 1635: 32. ,t.-cikkekét.

³⁹ HK. I. 3. ez. 1572. II. decr. 7. 1659:88. 1715:24. t.-cz. Az 1723:27. ft.-cz.: per viam appellationis et transmissionis in tabulam regiam ac demum etiam abinide in continenti *ex antiqua consuetudine* in fca-bulam regiam . . . deducantur

⁴⁰ *Kukuljevic* I. 110-11-.

szervezet, mint vidéki kormányzati szervezet, a régi zsupán-ságokból indul fejlődésnek azáltal, hogy a király a vár körül elterülő földeken lakó nemzetségeket az illető vár hatósága alá vonja, várjobbágyakká teszi, a kik, mint ilyenek, megtartják szabadságukat és örökbirtokukat, csak katonai szolgálk: tokát tartoznak teljesíteni.⁴¹

Az ilyen királyi vármegyékben (*comitates*) eleinte nem volt teljesen szabad birtokjoggal, nemesi magántulajdoninál bíró nemesség, miért *m* az egész *comitatus-t*, a melynek élén az ispán (*comes*) állott, királyi uradalom gyanánt tekintették és azt örökletes joggal egyes egyházi és világi főuraknak adományozták, a mi által azok magánuradni területettké, vagy, mint később nevezték, örökös grófságokká (*perpetuus comitates*) lettek, elvesztették közkormányzati jellegüket.⁴² Az ilyen örökletes joggal eladományozott *comitatus*-okban, a minő volt pl. Dubicza, Gereneze, Goricza, Kémlek, Orbászi, Zala stb., a szlavón értelemben vett szabad nemzetségek, a melyek azonban nem voltak a magyar közjog szerint országos nemesek (*nobiles regni*), a grófi báróság, mint földesúri jellegű bíróság alatt állottak és a földesúr részére vagyoni szolgáltatás okát is teljesítettek.³⁴

A magyar intézmények behatása alatt azonban már e korszakban Szlavónia területén három valóságos vármegye alakult ki, ú. m. Zágráb, Várasd és Kőrös, a melyekhez csatolódott a XV. század eleje óta Magyarország megyéiből Verőcze.⁴⁴ E megyék területén már szabad birtokjoggal bíró országos nemeseket találunk, a kik éppen úgy, mint Magyarországon, a vármegyei közönséget alkotják, az alispánt és a

⁴¹ *Thallóczy*, Tanulmányok a Blagay-család történetéből 19. l.

⁴² L. fentebb az 547. lapot

⁴³ *Fejér* C. D. IX. 7. 178-179. 1359. év. – Ezek a régibb szlavóniai nemesek szerintük nem egyebek, mint nemes várjobbágyok A nemes várjobbágyosság (*nobilis jobbágonatus castri*) Szlavóniában és Horvátországban elterjedt intézmény volt. A nemes várjobbágyokból lettek a valóságos országos nemesek (*nobiles regni*) s azzal kapcsolatosan fejlődött ki vármegyei intézmény. – L. pl. a *Marócza* vámhoz tartozó jobbágyok nemesítését. *Kukuljevic* I. 124-125. 1354. év.

⁴⁴ L. az 1414-1416. évi tartományi gyűlésen, hozott törvénykezési szabályokat *Űkujevic* I. 179-184. Ernuszt főkáincstartó számadások 1494-1495. évből *Engel* id. m. I. 37. t. – Zágoriát az 1486:50. t.-cz. szüntette meg.

szolgabírákat, már II. Ulászló korában régi szokás alapján a megyebeli birtokos nemesek közül szabadon választják.⁴⁵ A vármegyékben élihez képest ugyanazon kormányzati és törvénykezési szervezettel találkozunk, mint Magyarországon. A vármegye élén, mint a királyi hatalom képviselője, a főispán állott és vele szemben a megyei önkormányzatot a választott alispán és a szolgabírák képviselték, a kik éppen úgy, mint Magyarországon, több-kevesebb nemessel együtt szolgáltatták az igazságot.

A nemesi elemnek mindinkább túlsúlyba helyezkedése a szlavón vármegyékben maga után vonta a vármegyei intézmény megszilárdulását,⁴⁶ a minek ismét további következményje az lett, (hogy az örökletes joggal eladományozott *commitatus-ok* mindinkább beleolvadtak az autonóm irányú fejlődést vett valóságos vármegyékbe, így már a XIV. század folyamán Zágráb megye kerületei lettek: Gora, Goricza és Marócza; Kőrös megyéé pedig: Garics, Gerencze és Kémlek.⁴⁷

A jobbágyok Szlavóniáiban földesúri bíróság alá tartoztak, a melytől a felebbezés a vármegyei bírósághoz történt. Ezenkívül voltak a szlavón vármegye területén olyan szabad njemzetségek, a melyek nem bírván országos nemességgel, jó ideig nem a vármegyei bíróság, hanem saját nemzetségbíráik (*iudex generationis*) elé vitték peres ügyeiket.⁴⁸ Ezeket a nemzetségbírákat, miután bizonyos területhez tartozó nemzetségek részére szolgáltatták az igazságot, később *t e r ü l e t i b í r á k n a k* (*index vei comes fervestris*) nevezték. Ugyanilyen területi bírák alatt állottak a vármegyék egyes kiváltságos elemei, a minők voltak Zágráb megyében a turopolyai vagy túrmezei nemesek (*universifas nobilium campi Zagrabienis seu Turopoliensis*). Ezek a zágrábi várhoz tartozó várjobbágyok voltak, a kik szabadságukat még IV. Bélától kapták és már 1279. év óta ispánjukat (*comes campi*), va-

⁴⁵ Kukuljevic I. 254. 1503. év.

⁴⁶ A nemességnek az örökös grófok hatalmával való küzdelméről tanúskodik egyik 1464. évi oklevél. *Teleki* XI. 49. L. még *Thallóczy-Barabas* Blagay okl. 267. 304-305. I Anj. ok. VI. 431.

⁴⁷ Pesty Fr., Eltűnt vármegyék II. 253. 260. 270. 274. 282, 290. és 296. lapján

⁴⁸ Teleki XII. 319-324. V. ö. Hajnak, id. m. 135. l.

lamint egyéb tisztviselőiket, nevezetesen területi bírójukat, szabadon választották.⁴⁹ Ugyancsak területi bírója volt egykoron a kémlcki várjobbágyoknak, de már később Kémldk Kőrösmegye kiegészítő alkatrészévé válván, szolgabírák alatt állanak.⁵⁰

A nemeseknek azonban csak csekélyebb jelentőségű ügyei tartoztak a megyei bíróság elé, minden fontos jogvitás ügyük a báni ítélőszék előtt nyert elintézését.

A bán magasabb bírói hatalmát, valamint kormányzatát is részint maga, részint helyettesei, az albánok *vicebanus*) által gyakorolja. A szlavóniai bánnak rendszeren két albánja volt, a zágrábi és a körösi főispánok, a kiket a szlavóniai birtokos nemesek közül szabadon nevezett ki.⁵¹ Segédjei voltak még a bíraskodásnál az ítélőmesterek (*protonotarii*), a kiket – a mint már említettük – a tartományi gyűlésen választottak.

A bán vagy helyettese, az albán elsősorban az időnkint tartott törvénykező tartományi gyűléseken (*congregatio generalis*) szolgáltatta az igazságot, a melyen az összes nemeség megjelenni tartozott. De ezenkívül rendes ítélőszéket (*sedes banális*) tartott Zágrábban és Kőrösön. Mátyás óta számos törvényczikk ismételt elrendeli, hogy Szlavóniában két nyolczados ítélőszék (*octavae judiciales*) tartandó.⁵² Holott a Zsigmond korában hozott törvénykezési szabályok szerint évenként négy nyolczados ítélőszéket kellett tartani.

A báni ítélőszék hatásköre kiterjedt mindennemű ügyekre, kivéve a hűtlenség eseteit, a melyeket közvetlenül a király személyes bírósága ölé kellett vinni. A peres ügyeket nevezetesen a (birtokjogra vonatkozó pereket, nem volt szabad a báni ítélőszék hatásköréből kivonni, elleniben az ítélettel meg nem elégedő félnek jogában állott a báni ítélőszéktől

⁴⁹ Fejér C. D. III, 2. 481. IV. 2. 288. V. 2. 49& Az 1636, évben megerősített tartománygyűlési határozatok egytelkes nemeseknek nevezik őket 5. cikk: Nobiles autem unius sessionis universi campi Zagrabienisis seu Turopolienisis, *Kukuljevic* II. 69.

⁵⁰ Amj. oikim. IV. 566. *Pesty* Fr., id. m. II. 283-288 1.

⁵¹ *Kukuljevic* I. 232.

⁵² 1486:3. 1492:41. 1500:9. 1504:30.;i569:40. 1572:7, 1602:22. 1609:70. t.-cz.

a királyi kúriába felebbezni,⁵³ a ihol a Szlavóniából felebbezett perek az országbíró ítélőszéke elé tartoztak, és azokat a kúriáiban tartott törvényszéki nyolczadokom (*octavae judiciales*) minden más pert megelőzőleg kiellett tárgy állná.⁵⁴

Végül Szlavóniában voltaik a magyarországi városok mintájára teljes önkormányzattal és autonómiával bíró szabad királyi városok, a minők lettek idők folyamán Zágráb, Kőrös, Várasd és Kaproncza. Ezek nem a bán, hanem a tárnokmester hatósága alatt állottak, oda felebbezték pereiket.⁵⁵

II. H o r v á t o r s z á g és D a l m á c z i a.

Horvátországban a régi (zsupánságokból alakított királyi vármegyék, a horvát *comitatus-ok* lassankint a királyok adományozása következtében az örökös grófok uralma alá kerültek. Az ilyen horvát zsupánságban avagy vármegyében a kormányzat és törvénykezés élén nem a királyi főtitst, hanem az örökös gróf állott, a ki részint személyesen, részint tisztjei által gyakorolta a kormányzatot és a törvénykezési hatalmat bizonyos számú esküdt bírakkal együtt. Mint alsóbb rendű hatósági közegek a régi zsupánsági szervezetből átvett nemzetségbkák (*iudex generationis*) működtek.⁵⁶

Később azonban már itt is mindinkább kifejlődik a nemesség által irányított vármegyei szervezet, a midőn a megyegyűlésen az ispán (*comes*) vagy helyettese az alispán a választott bíró társakkal, a szolgabírák és esküdtekkal szolgáltatták az igazságot;⁵⁷ mint ezt Korbávia és más példák igazolják.

A magasabb kormányzási és törvénykezési hatalmat Horvátországban is a bán vagy helyettese, az alibán gyakorolja. A báni ítélőszéket az albán Knínbeh vagy Tinninben (*sedes Tiniensis*) tartotta, a hova lehetett felebbezni az alsóbb fokú kerületi (*districtus*) vagy megyei bíróságoktól és a hol a bán vagy helyettese, az albán a bírótársaknak! (*iudices iurati nobilium*) és egnéhány más nemessel együtt Horvátország

⁵³ 1444:9. t.-cz. Kovachich, Sylloge 81. l. L. még Z. O. V. 128. l. 1399. év. *Kukuljevic* I. 241. I 1499. éx.

⁵⁴ 1500:6. 1563: 26. t.-cz, HK. III. r. 2. ez. 3. és 4. §§.

⁵⁵ *Tkalcic*, Mon. Hist. I-III. k.

⁵⁶ A tizenkét horvát *nemzetségről Kukuljevic* I. 43. A hat gorai nemzetségről, *Wenzel* VII. 421.

⁵⁷ *Thallóczy-Barabás*, Blagay ok1370-371. *Teleki* XI. 270.

sajátos joga szerint (*secundum consuetudinem regni Crovaciae*) hozta az ítéleteket.⁵⁸

Ezenkívül a bán vagy pedig valamely királyi kiküldött Horvátországban és Dalmáciában is éppen úgy, mint Szlavóniában, időnkint a ríemeseknek és bármely más állapotú embereknek tartományi közgyűlést (*generalis congregatio*) tartott és ott az esküdt bírótársiakkal (*iurati assessores*) bíráskodott.⁵⁹ A horvát báni széktől szintén a királyi kúriába lelhetett fellebbezni, a hol a Horvátországból fellebbezett pereket az országbíró látta el.⁶⁰

Kivételes jogállást foglaltak el úgy a kormányzat, mint a törvénykezés tekintetében a dalmát városok és szigetek. Még a római korszakból eredő hagyományok alapján egyesek közülök mind teljesebben kifejlődött autonómiához és önkormányzathoz jutottak, maguk választották a város élén való kormányzót vagy bírót (*comes, podesta, rector*) és a mellette működő városi tanácsot, valamint a többi városi tisztviselőket, ú. m. a pénztárnokot (*camerarius*), végrehajtót (*buccarius*), mértékfelügyelő (*iusticarius*) stb.⁶¹

A városok régi kiváltságaiakra támaszkodva a bán rendes batóságja alól ki voltak véve, rendszerint olasz városi joggal éltek s egyik vagy másik olasz városhoz felebbezték pereiket, avagy közvetlenül magához a királyhoz (*ad praesentiam Maiestatis*).⁶² Magukat dalmát királyi városoknak (*civitas regalis Dalmatina*), függetlenségüket és szabadságukat pedig nemesi szabadságnak (*nobilitatis praerogativa*) és polgáraikat Dalmácia nemes polgárainak (*cives nobiiles Dalmaciae*) nevezték.⁶³

A király hatalmát felettük vagy közvetlenül vagy külön megbízottai által gyakorolta, a kik a dalmát városok részére közgyűlést tartottak és ott a városok küldötteiből

⁵⁸ 1435. év: „iudices iunati nobilium Crovatorum sedis Tiniensis . . . uma cum nobilibus regni Crovacie mommullis consedissemus”. – *Kukuljevic* I. 198.

⁵⁹ L. p. *Fejér* C. D. IX. 2. 173. *Kukuljevic* II. 11. *Teleki* XI. 270.

⁶⁰ *ThallóczysBambás*, Bliagay oki. 377-380.

⁶¹ *Ljubic* 5., *Statuta et leges civ. Buduae cisv. Scardoniae et ins. Lesimae* 169-179. *Gelcich-Thallóczy*. Raguza okl. 3. 15. 46. l.

⁶² L. pl. Zára 1358. évi kiváltságlevelét *Fejér* C. D. IX. 2. 663.

⁶³ *Kukuljevic* I. 167. II.)1-12.

alakított bíróság közreműködésével ítéleteket hoztak, egyik vagy másik város vagy sziget kiváltságai felett határoztak.⁶⁴ Többször előfordult az is, hogy a király a kisebb városokat és főképpen a szigeteket örökletes joggal eladományozta; a midőn azok magánhatalom, földesúri hatalom alá kerültek, nem élvezték többé a dalmát királyi városok szabadságát és kiváltságait, a város ma irányában bizonyos szolgáltatásokat tartoztak teljesíteni.⁶⁵

Végül a dalmát városok és szigetek tengeri hadereje egy séges vezetés szempontjából éppen úgy, miként miár az előbbi korszakban is, olykor tenger melléki bánok (*banus maritimus*), majd a király által külön kirendelt tengerészeti parancsnokok (*admirális, admiratus*) alatt állott. A Magyarországhoz hű dalmát városok különben folytonos küzdelemben állottak egyrészt Velenczével, másrészt a mindinkább előnyomuló törökökkel, a mely körülmény itt az egységes királyi kormányzat megszilárdulását felette megnehezítette.

⁶⁴ Érdekes példája ennek, imádon 1369. évben a zágrábi püspök és a bán mint királyi kiküldöttek (*vicarii seu delegati generales*) a főurakkal és a városok kiküldötteivel ítélőszéket tartván, Bagót függetlenítik Zára joghatósága alól: „una cum nobilibus prioribus de qualibet etiam civitate predicti regni videlicet: Tnagurio, Ragusa, Spalato, Scandona. Nomensi et Albasensi, duobus ac tribus nobilibus viris nobiscum coassumptis, pro tribunali consedissemus”. *Kukuljevic* II. 13-14.

⁶⁵ *Gelcich-Thallóczy* Ragusa oki 279. I. *Ljubic S.*, *Statuta et Leges* 156. és 387. I. *Kukuljevic* I. 136. és 168.

IV. FEJEZET.

A h a d ü g y ,

1. §. A banderiális hadkötelesség és hadszervezet.*

Fentebb már (kifejtettük azokat az okokat, a melyek a hadkötelességnek és a hadszervezetnek új alapokra fektetését elkerülhetetlenné tették.¹ A várföldek és a királyi uradalmak eladományozása szükségképp maga után vonta egyfelől a vármegyei szervezetnek, mint a királyi hadszervezetnek, mint a királyi haderő alapjának bukását, másfelől a nagybirtokú egyházi és világi főurak előállítását, a hatalommal, közjogi jogosítványokkal felruházott birtokarisztokraczia (kifejlődését. Mind az a haderő és pénzterő, a mely a Szent István létesítette államszervezet korában a királyi hatalom támaszát képezte, lassankint az egyházi és világi főurak kezébe ment át anélkül, hogy ennek megfelelően nagyobb kötelezettségekkel lettek volna terhelve a közhatalmat, az állami érdekeket képviselő királyi hatalom, illetőleg a szent korona javára.

* *Irodalom:* Apocriſes seu hiſt. jur. diaetales recapitulationes die banderais Hungaricus 1785. *Keresztury J.*, De veteri; institute onei militaris Hungaricae etc. 1790. *Bárdossy János*, Animadversiones in opus die insurrectione nobilium 1792. *Piringer M.*, Ungarns Banderolen 1810. *Várad János*, A régi magyar a valóságról való nyomozások 1826. *Horváth Mihály*, A magyar homvédelem történeti vázolata 1842. *Vanicsek Fr.*, Specialgeschichte der Militärgrenze 1865. *Meynert H.*: Das Kriegswesien der Ungarin 1876. *Kerékgyártó Béla*, A magyar hadügy állapota (az Anjoui királyok alatt 1880. *Szentkláray Jenő*, A dumai hajóhadak története 1886. *Bárczay Oszkár*, A hadügy fejlődésének története 1895. *Könyöki József*, A középkori várak 1906. *Takáts Sándor*, A magyar gyalogság története 1908. — Továbbá számos értekezés a Mittheilungem, des k. k. Kriegs-Archivs; Ludovica-Akadémia Közlönye; Hadtörténelmi Közlemények című folyóiratokban.

¹ L. IV. k. 1. Fejezet

Az előbbi korszak államszervezetének az az alaptétele,² hogy minden közjogilag szabad ember, minden nemes, tekintet nélkül birtokának nagyságára, csakis személyesen tartozik hadba szállani és az ország védelmére saját költségén katonáskodni, a megváltozott közjogi és gazdasági viszonyok következtében nem volt többé fenttartható. Az állami lét fenmaradása érdekében a hadszervezet terén is biztosítani kellett a jogok és köteleességek bizonyos egyensúlyát. Nálunk is életbe kellett lépni a hűbéri államszervezet ama főelvének, hogy a nagyobb földbirtokkal és az azzal egybekapcsolt nagyobb magánhatalommal, a jobbágyok nagyobb számával nagyobb mérvű hadi szolgálatok járnak. A főpapokat és a nagybirtokú világi nemeseket, a kiknek földesúri hatalma alatt a jobbágyok ezrei állottak, kötelezni kellett arra, hogy ezt a nagy gazdasági erőt és magánhatalmat az ország megvédése érdekében felhasználják. A szent koronára vonatkozó jogelvek kifejlődésével kapcsolatosan érvényre kellett emelkedni ama jogtételnek is, hogy a szent koronának nagyobb előkelőbb tagja, a ki a szent korona területéből nagyobb birtokrészt tart hatalmában, vagyoni erejének, jobbágyi számának arányában és így nagyobb mértékben vegyen részt a szent korona területének megvédésében, mint a jobbágy talán nemes, a ki csak saját személyében szolgálhatja a szent korona ügyét.³

A régibb hadszervezet átalakítása és az újnak tényleges életbeléptetése már az Anjouk alatt, Károly Róbert és Nagy Lajos korában vette kezdetét, de a jogi szabályozás csak Zsigmond alatt következett be. Károly Róbertnek a vármegyei szervezet egykori hadi jelentőségét niem sikerült helyreállítani, a *castellanatus* intézménye által az egykor hatalmas királyi hadszervezetnek csak romjait sikerült ideig-óráig

² 1222: 7.; 1231: 15. 16.; 1267: 7; 1290: 10. t.scrz.

³ A banderialis hadkötelesség már a szent korona iránt fennálló hadkötelesség: 1518:2. t.-cz. (bácsi): domini videlicet juxta status eorum exigentiam, pro fide, et fidelitate Sacre Coronae hujus regni, consequenter que majestati regine debita ... – Azért mondja a pápai követ I. Mátyás korában: item barones et mobiles tenentur in omni necessitate ad regis jussum intra dicti regni (Hungariae) confinia propriis expensis perere ad famulandum Coronae cum illis hominibus pro eorum ordine generaliter taxantia. Kovachich, Script, ter. Hung, minores II. n. 9.

megmenteni. Az általa behozott diso országos áldó: a *lucrum camerae* szintén nem biztosított elegendő gazdasági erőt az ország védelmi érdekeinek megfelelő királyi haderő tartására. Az egyháza és világi főurak, a hatalmas biirtokarisztokraczia” támogatása az új hadiszervezet élerbeléptetésénél nem volt mellőzhető; annál kevésbbé, mert az előbbi korszak katonáskodó elemei – különősem a várjobbágyok – jórészben az egyházi és világi főurak hatalma alá kerültek, a szesenyebb nemeseik pedig mint *familiaris-ok* – nemesi szabadságuk fentartása mellett – azok szolgálatába léptek.

Az egyházi és világi főurak támogatásának biztosítása, hadkötelességük fokozása azon kor felfogásához képest csiai ellenszolgáltatások nyújtása által volt elérhető. A szent koronát fején viselő királynak engedményeket kellett tenni a szent korona tagjainak javára. Két ilyen nevezetes engedményt vagy ellenszolgáltatást találunk már az Anjouk korában. Az egyik a főpapoknak és a nagybirtokú nemeseknek hadi hatalommal felruházása; a másik a jobbágyoknak, a földesúri hatalom alatt álló nem-nemesi elemnek általános országos jellegű földesúri adóval megterhelése, a *kilenced (nona) behozatala*.

Az új hadi szervezetnek tulajdonképpen kiindulási alapjia, lényege, a melytől ez nevét is nyerte, a hadi hatalomnak részleges átruházása a zá egyházi, és világi főurakra, megosztása a király és a szentkoronata tagjai között. Ezt az átruházást külső kifejezésre juttatja a hadi jelvény (*signum milifare vei bellicum*) viselésének megengedése. A hadi jelvényt a középkori barbár latinságban *banerium*- vagy *francterium*-nak nevezték,⁴ a minő volt eredetileg a czer és a zászló (*vexillum*) egyaránt.⁵ Az ugyanazon hadi jelvény vagy zászló alatt

⁴ A középkori latinságban a *banderium*, *banerium*, *bániéra*, *banderia*, *bandum* általán hadi jelvényt, zászlót (*vexillum*, *Fahne*, *Standarte*) jelent. Innen származott az olasz *bandiera*, a franczia *bannière*, ia német *Panier*, az amigol *banner*. V. ö. Du Cange, *Glossarium* I. k.

⁶ *Kézainál* még a *banerium* eredeti értelmében, mint hadi jelvény, *czímer* fordul elő, melyet a saját pajzsán viselt. Ez volt a koronás tunul madár: „*Bannerium quoque megas Ethelliae, quod in proprio scuto gestare consveverat similitudinem avis habebat, quae hungariae turul dicitur in capite cum coronat. Illud enim banerium Huni usque tempora ducis Geiche, dum se negerent pro communi, in exercitu semper secum gesta-*

küzdő harcosok összességét szántén *bandériumának*, az illető főúr bandériumának nevezték és így átvitt értelemben mér a bandérium külön vezetés alatt álló hadcsapatot zászlóaljkat jelent.

Már Károly Róbert, majd Nagy Lajos, az egyházi és világi főurak katonaállítási kedvének és kötelességének fokozása végett megengedték, hogy az általuk kiállított csapatokat saját hadi jelvényük, a királytól engedélyezett címerrel ellátott zászlajuk, *banderium-a* alatt vezessék a táborba.⁶

E z a b a n d e r i á l i s h a d s z e r v e z e t e r e d e t e, a midőn még a bandérium tartásban a jog az uralkodó e l e m e i s n e m a k ö t e l e s s é g. Az egyházi és világi főurak egymással vetélkedve iparkodnak minél nagyobb számú csapatokat kiállítani,⁷ hogy ez által a hadi jelvény, a *bandérium* birtokába jutván, az ő önálló hadvezetési joguk a nyugati államok főhűbérurainak példájára a királyi hatalom által is elismerést nyerjen.

Nagy Lajos azonban már úgy a főpapok és főurak, mint egyáltalán a birtokos nemesek katonaállítási kötelességének állandó gazdasági alapot kívánt biztosítani. E célból, vagy mint ő mondja, hogy „ez által méltóságunk gyarapodjék és maguk az országlakosok nekünk annál hívebben szolgálhasanak” – egyfelől megújította a főpapok és az egyházi férfiak tized jogát jobbágyaikkal szemben, másfelől úgy a királyi birtokokon, mint a főpapok, bárók és nemesek birtokain behozta a k i l e n c z e d e t (*none*), mint a szántóvető és szőlővel bíró jobbágyok általános jellegű vagyoni szolgáltatását, a melyet a földesuraknak sem lejjebb szállítani, sem ed-

vere”. MHK. 483. k – *Túrczi* már a *bandérium* szót teljesen azonos értelemben használja a zászlóval: *Bamderia sive vexilla in signum victoriae* misat. *Chronic*, cap. 6. Úgyszintén IV. Béla egyik 1260. évi oklevele: *Kovachich*, Suppi, ad Vest. Com, I, 382. 1.

⁶ A címermel ellátott hadi zászló (*vexillum*) legrégebb okleveles nyom IV. László 1274. évi otklevelélbein található: *Ut feo fortissimus, cujus et indicia gessit in vexille*, *Fejér* G D. V. 2. 175.

⁷ *Kovachich*, Suppà ad Vest). Com. I. 383. 1. – Okmányok tanúsítják, hogy anagyobb hadcsapatok kiállítása következtében egyesek birtokaikat is elzalogosítani kényszerültek: *Fejér* G D. IX. 2. 218. Anj. okm. IV. 75.

engedni nem volt szabad, mert akkor azt a királyi kincstár javára hajtották be.⁸

Csak e gazdasági alap biztosítása után következhetett be a banderiális hadszervezetnek a jog, a kiváltság napijáról a köteleesség alapjára való áthelyezés, a mely – a mint fentebb már jeleztük – abban áll, hogy minden nemes, ha nem is bírt bandérium joggal, nemcsak személyesen tartozik az ország védelmére táborba szállani, hanem köteles vagyonságának, vagy a mi egyet jelent: jobbágyai számának arányában katonát alítani,⁹

Ennek a nagyfontosságú közjogi tételnek kimondása legelőször az 1397. évi temesvári országgyűlésen történt olyképpen, hogy az ország minden bárója és nemese minden 20 jobbágy után egy tegzes lovast (*pharefrarius*) tartozik hadba állítaná. A decretumban világosan ki van mondva az is, hogy ez az újabb hadkötelesség csak a most küszöbön álló török elleni háborúra szól. Ennek elmúltával a régi rend ismét helyre áll, a nemesek visszanyerik előbbi szabadságukat, azaz csak személyesen tartoznak az ország védelmére táborba szállani.¹⁰

Mindez eléggé bizonyítja, mily nagy nehézségekbe ütközött az új hadkötelességnek s azzal kapcsolatosan a banderiális hadszervezetnek jogi megállapítása és szilárd alapokra fektetése. Zsigmond e célból 1433. évben nagyszabású törvényjavastatot dolgoztatott ki az ország hadi szervezetéről

⁸ 1351: 6. t.-cz.: Et si qui in exactione praedicta seous fecerint; mos in talium rebellium praesentem nostram institutionem altematum, possessionibus, pro usu nostro, ipsam nonam partem ipsarum frugmm, et vini, exigí faciemus sine diminutione, et relaxatione aliqua.

⁹ Hogy a banderiális hadkötelesség gazdasági alapját Nagy Lajos 1351. évi decretumának 6. czikke vetette meg, azt a későbbi decretumok bizonyítják, a melyek szerint az állandó katonatartás kötelezettségének alapjait az *egyházra* nézve a *tized*, a világiakra nézve a *kilenczed* képezte. 1559:14. t.-cz.: Ubi vero sacra majestas sua caesarea hoartatur fideles suos, ut domina praelati, praepositi, abbates, caeterique ecclesiastici ordines, ac etiam domina barones, et mobiles, de singulis centum floreavis, quos ipso ecclesastrici a *decimis*, saeculares «vero a *nonts* percipiunt, singulos duos equitús interteneant. – V. ö. 1525:13. t.-cz.

¹⁰ Praeeteritis autem gueris presentibus prememoratum exercituancium regnicolarum umiversorum pristinam libertatem, temporibus aliorum regum nostrorum scilicet predecessorum, assvetam; viceversa optinebit. – Történelmi tár. III. 5c. 217. l.

(*regestrum exercituationis anni 1433.*),¹¹ a melyet másolatban minden megyének megküldött, hogy azit a nemesek a megyegyűlésen meghányják-vessék és olyan követeket küldjenek az országgyűlésre, a kik a elődszervezet ügye iránt a javaslat alapján kelőképpen tájékozva vannak.

Ily előzmények után jött létre az 1435. évi decretum a hadviselés módjáról (*super modo exercituandi*), mdy, habár Zsigmond javaslatának több lényeges pontját mellőzte, mindazáltal a bandierális hadszervezet alapelveit magában foglalja olyképpen, hogy e decretum a hadügyre vonatkozó törvényhozásnak évszázadokon át alapul szolgált.

E decretum, valamint a későbbi decretumok alapján az ország hadereje a bandierális hadszervezetben a következő alkatrészekből állt:

1. A király bandériumai (*banderia regalia*).

A bandierális hadszervezet első főtétele, hogy az ország védelméről valló gondoskodás elsősorban a királyi haderő feladata,¹² a mely most már éppen úgy bandériumokra, zászlóaljakra oszlik, mint a főpapok és a főurak hadereje. A különbség csak abban mutatkozik, hogy egy-egy királyi bandérium mint hadszervezeti egység, mint zászlóalj ezer lovasból,¹³ holott ia magánosok bandériumai eredetileg csak annak feléből, azaz 500, majd később 400 lovasból állottak.

A második főtétel, hogy a király éppen úgy, mint a szent korona nevezetesebb tagjai, jövedelme árányaiban tartozik az ország védelmére katonát állítani. Világosan kitűnik ez az 1454. évi decretum 24k cikkéből, mely elrendeli a királyi jövedelmek megvizsgálását a célból, (hogy hány királyi bandérium tartható fön. Még határozottabban rendelkezik az 1459: 1. t.-cz., midőn előírja, hogy a király úgy saját személyének biztonságára, mint az ország védelmére te-

¹¹ L. *Kovachich, Suppl. ad Vest. Com. I. k. 374. és kv. I. – Fordításfoam közüli Kőszeghy Sándor, Hadtört. Közl. V. (fc. 592. és fcv. 1.*

¹² L. az 1435:1.; 1439: 3.; 1458: 2.; 1459:1.; 1492:18. és 19.; 1498:18.: 1504:24. t.-cikkeket.

¹³ Bizonyítja ezt már a Zsigmond-féle regestrum. *Kovachich, Suppl. I. 444. és 446. 1. Elrendeli az 1498:21. tt.-cz. Megújítja az 1507:6. t.-cz. azzal hogy a 1000 lovasból 600 a királyi udvarban és 400 a végvidékeken tartandó.*

hetségéhez képest bandériumokat állítani köteles.¹⁴ Minthogy pedig a király egyrészt mint az állam szuverén feje (*ratione dignitatis*), másrészt mint földesúr (*ratione bonorum*) hűz jövedelmeket, ehhez képest e kettős alapon tartozik az ország védelméről gondoskodni. Egyrészt a királyi jövedelmekből, különösen a végvárok állandó védelmére zsofidós hadat tart, másrészt az általános felkelés alkalmával jobbágysai szá mához képest telekkatonákat (*portalis militia*) állít.¹⁵ Ennek a jogtételnek fenállását bizonyítja a későbbi korra nézve az 1599:6. t.-cikk, mely kimondja, hogy az állandó katonaság tartása végett kirótt hadi adót mindenki tartozik fizetni, kivéve a királyt és az esztergomi érseket, a kik már előbb is az ország védelmére állandó katonákat tartottak.

Ugyanez áll a királyné hadkötelességére nézve is, a ki szintén, részint méltósága alapján hűzött jövedelme, részint fekvő birtokai után tartozik állandóan bandériumot tartani.⁶

A Habsburgok korában a királyi bandériumot Magyarországon a nádor vagy a helyébe kinevezett főkapitány, a horvát-szlavón részekben pedig a bán vezette a táborba.¹⁷

A szárazföldi királyi haderőnek *kiegészítő* alkatrészét képezték kezdettől fogva a nevezetesebb folyók mentén, különösen a Duna mentén lakó királyi haj ősnépek, a kik kezdetben a folyamokon át és a part mentén a hajközlekedést teljesítvén, úgy a királyi csapatokat, mint az azoknak szükséges élelmi- és hadiszereket is számították.¹⁸ Ebből a hajós nép elemből fejlődött ki lassankint az önálló hadi rendeltetéssel bíró dunai haderő, a melyet Mátyás szervezett valóságos katonai intézménynyé olyképpen, hogy az a támadó háborúk viselésére is alkalmas legyen. Mátyás szerelte fel a partmenti telekkatonaságból és zsoldosokból álló dunai hajókat

¹ Dominus Mathias, Dei gratia, rex Hungariae . . . bamderia sua pro custodia personae suae, et itutelia roгна sui, joixta facultatem suam, levare teneatur.”

¹⁵ 1525:20. t.-cz.: item regia etiam et regionalis majestates *ratione dignitatis et bonorum suorum* bamderia sua parata semper habere dignentur. – A királyi bandériumok kiállására nézve nvég az 1459:2.; 1526:8.; 1537: 20.; 1545: 16.; 1601:5.; 1622: 21. t.-cikkeket.

¹⁶ 1525:20.; 1537:20.; 1545:16. *. *cz.

¹⁷ 1622:21.; 1659:85. it.-cz.

¹⁸ *Szentkláray*: A dunai fahajóhadak története 33. és köv. l.

naszádokkal és létesítette a, magyar királyi naszádosok hadát, melynek legnagyobb része a Duna, Tisza, Száva és Dráva partvidékein már előbb letelepedett, majd újabbi települések által szaporodott szláv népelemből, nevezetesen horvátok, dalmátok és bevándorolt szerbekből állott. Ez utóbbiak részére Győrött, Komáromban, a csepeli Keviben, Budán, Péterváradon, Zalánkeménben és Zimonyiban saját vajdái alatt álló településeket létesített, ellátván őket a településhez szükséges földbirtokkal és hadi szolgálataik fejében zsolddal.¹⁹ Egykorú hiteles tudósítás alapján tudjuk, hogy Mátyás hajóhada összesen 330 íbajóból állott, a melyeken 2600 matróz teljesítette a vízi hadszolgálatot és a melyeken a matrózokon, valamint az ágyúkon s egyéb hadi felszerelésükön kívül 10.000 katonát lehetett szállítani.²⁰

A vízi hadszolgálat ezáltal önálló élethivatássá válik és a törökök előnyomulása következtében a vízi haderő mindinkább a végvidéki várak rendszeréhez kapcsolódik. A vízi haderő tagjai, a naszádosok (*nazadistae*) külön főparancsnoknak, a naszádosok kapitányának vezetése (alatt állanak, az egyes csoportokat vagy hajórajokat pedig részint saját vajdái, részint a végvidéki várak kapitányai kormányozzák. A naszádosoknak, mint külön élethivatással bíró népelemnek kiváltságos jogállását és a nemesékével egyenlő vérdíjat (*homagium nazadisfae*) II. Lajos 1525. évi kiváltságlevele állapította meg.²¹

¹⁹ *Szentkláray*, id. m. 65. és köv. l.

³⁰ Az erre vonatkozó nagyérdékű okmányt, melynek címe: „A fölséges magyar király szárazföldi és vízi hadereje a török ellenn”, Óváry Lipót fedezte fel és tette közzé a Századokban (1884. óvf. 509-511. l.).

²¹ A kiváltságlevelek nevezetesebb rendelkezései a következők: A név megállapítására nézve mondja: „fides milites nostri Navaless, quos ta genere navigii, quo stremic ac peculiamiter utuntur. Nazadistas appella; amis.”. A naszádosok addig, míg királyi szolgálatban vannak, akár alperesi, akár felperesi minőségben), ugyanazon szabadságokat élvezik és használják, melyekkel az országos nemesek élnek. A földcsuraiknak gabona és borkilencedet, püspökeiknek pedig a szokásos bor-, méh- és báránytizedet szolgáltatnak; ellenben a gabonatized helyett a kalocsai értseknek és többi főpásztoroknak hat dénárt fizetnek keresztény taksa gyanánt (*pecuniam christianitatis*). Szokásos zsoldjukat a királytól kapják, valamint naszádaikat, sajkákat, szurkot és ölmot. Vámot nem fizetnek. Naszádos maszádos csak saját kapitányánál panaszolhat. A kapitánytól felfolyamodhatnak: a főkapitányhoz és onnan a (királyhoz. Ha a vajdái közül valaki

2. A tiszti bandériumok (*banderia officiosa*).

A királyi haderőnek közvetlen kiegészítő alkatrészeit képezik a királyi főtisztek bandériumai. Az Árpádok korában a királyi főtisztek, nevezetesen a vármegyei ispánok nemcsak polgárgormányzati, hanem katonai tisztviselők is, egyszersmind s mint ilyenek, jövedelmük: után katonáikat tartani kötelesek.²² Ez a tiszti bandériumok eredete.

Ebben a korszakban azonban, midőn egyfelől a vármegyei szervezet, mint hadi szervezet előbbi jelentőségét veszti, másfelől a bandériumtartási jog, mint a hadi hatalom részleges átruházása rendszerré válik, a királyi főtisztek által kiállított bandériumok egészen más közjogi jelentőséget nyernek. Abból az alapelvből kiindulva, hogy az ország védelméről elsősorban a király saját haderejével tartozik gondoskodni, a védelmi kötelesség lassankint megoszlik a király és ama királyi főtisztek között, a kik az ország végvidékeit, nevezetesen a mindinkább előnyomuló törökök által fenyegetett részeket kormányozzák. Ezeknek a királyi főtisztségeknek katonai jellege, honvédelmi jelentősége mindinkább előtérbe nyomul. A végvidéki főtisztek tisztségüknél fogva (*ex officio*) nagy terjedelmű önálló hadd hatalomhoz jutnak. Ezt bizonyítja, hogy midőn ia királyi haderő táborba száll, a hadsereg jobb szárnyát a horvát bán, a bal szárnyat az erdélyi vajda kormányozza.²³ Másrészt a végvidéki főtisztek, tisztségük alapján (*ratione officiorum*) tartoznak saját hadi jelvényük alatt vezetett csapatokat, bandériumokat kiállítani.

Már a Zsigmond-féle *banderiale regestum*, de még inkább a későbbi adatok eléggé bizonyítják, hogy a tiszti bandériumok tartása hovatovább a végvidékek védelmével megbízott főtisztségekhez kapcsolódik.²⁴ Ezek azok a királyi fő-

maghal vagy letétetik, helyébe a többi vajdák négy egyént jelölnek és a kapitányok ezek közül vajdává neveztük ki azt, a kit legalkalmasabbnak tartanak. A ki magát hazugul naszádosnak nevezeteti, egy naszádos vérdíjában azaz 200 forintban marasztalendő – L. az eredeti latin szöveget egész terjedelmében *Szentkláray* id. m. I. számú, +Függelék”.

²² Decr. *Colom.* I. 40.

²³ L. IV. ik. 5. Fej. 9. és 10. §§.

²⁴ A *regestrum banderiale* világosan csak a tárnokmestert említi, mint olyat, a ki 50 lovast állít és még az országbíró, a ki egyszersmind Pozsega megye főispánja volt.

tisztek, a kiket a források *officiates banderiali*-nak neveznek s a kik már V. László óta, sőt talán már korábban is, a királyi kincstárból tiszti bandériumaik fentartása végett részint pénzben, részint sóban (*salarium*) állandó jövedelmet húztak.²⁵

Az 1498: 21. t.-cikk ta végvidéki bánokon és kapitányokon kívül négy olyan királyi főtisztet (*officiales banderiali*) sorol fel, a kik a királyi kincstárból tiszti bandériumaik eltartására jövedelmet húznak. E királyi főtisztek voltak: az erdélyi vajda, a székelyeik ispánja, a horvátországi bán és a temesi ispán. Más adat okiból, különösen az Ernuszt-féle számadási könyvből látjuk, hogy a végvidékek bánjai és kapitányai, mint a Szörényi és a macsói bán, a nándorfejérvári, jajczai, zeborniki stb. kapitányok tiszti bandériumok tartása végett a királyi kincstár részéről állandó fizetésiben részesültek.²⁶

A tiszti bandériumok kiállításának és fentartásának jogalapja a királyi tisztség, illetőleg az azzal járó jövedelem; majd később a királyi kincstárból kiutalt állandó fizetés.²⁷ Éppen ezért a tiszti bandériummal bíró királyi főtisztek tiszti bandériumaikat saját birtokuk jobbágyaiból ki nem egészíthetik. A jobbágyok száma után állítandó telekkatonaságot (*ponalis militia*) I. Mátyás rendelkezése szerint a vármegyei zászlóaljakra kellett állítani;²⁸ ellenben később a végvidéki főtiszt saját vezetése alatt tarthatja, de tiszti bandériumától elkülönítve úgy, hogy az ilyen királyi főtiszt részint tisztsége (*ratione officiorum*), részint fekvő jószágai (*ratione bonorum*) alapján állítja ki bandériumait.²⁰

²⁵ 1454:2. it.-cz. „quodque honores baronaatum tenentibus, qui scilicet more alias consveto, ipsorum blamderia exercitualmente solati fuerunt elevare; de erodem proventibus mostris regalibus, eorum stipendia extrahuntur”. L. -, még 1459:9.; 1498:21.

²⁸ Bnmiszt Zsigmond főkincstartó 1494-95. évi számadáskönyvében olvassuk: Honor comitatus Themesyen . . . Pros sallario autem anuali septem milia flor. in pecunia numerata et duo millia in salibus habere debent. – Engel, Geschichte I. Th. – V. ö. Kovachich, Suppl. ad Viest. Com. II. 305. l.

²⁷ Engel, id;m. 17. es kv. il. – L. még Kovachich, Suppl. II. 305. és kv. l.

²⁸ 1459: 9. t.-cz. Kovachich, Syloge 164. L

²⁹ 1525:16. t.-cz.: Officiales quoque finitima ta m *ratione bonorum* suorum, quaim *etiam officiorum* ipsorum gentes suas integre conservare temeantur. 1522: 21. t.-cz: Item officiates regiae rmajestatis *ratione officiorum*

A mohácsi veszedelem következtében Erdély külön fejedelemséggé alakulván, a szent koronától egy időre elszakadt, az ország délkeleti része pedig, melynek védelme a temesi ispánra volt bízva, a végvidéki bánágokkal együtt török főnhatóság alá került. I l y k é p p e n a z egykori tiszti bandériumok is megszűntek, kivéve a horvát bánét, a kinek hadi hatalmát az 1609:28. t.-cikk az 1608. k. e. 11. t.-cikkre támaszkodva, a régi jogalapon helyreállította.³⁰ A bánnak innentől kezdve ismét külön tiszti bandériuma (*bandérium banale*) volt, a melynek fentartásána a horvát-szlovénországi harminczad (*tricesima*) fele szolgált és a mennyiben, ez nem lett volna elegendő, a hiányt a királyi kincstár fedezte.³¹

I. Ferdinánd tett ugyan kísérletet a tiszti bandériumok intézményének újból és új alapon való életbeléptetésére. Az 1546. évi decretum kimondotta, hogy a király a főurak közül (*ex ordine dominorum*) fogadja szolgálatába azokat, a kiket erre méltóknak tart; de az általuk tartott lovasok száma ne legyen nagy, hanem csak annyi, hogy azokat, ha a zsold elfogyna, a szegény nép nyomorgatása nélkül saját jószágaikon el tudják tartani. Senki lovasainak száma a százat felüli ne haladja. Ki volt mondva az is, hogy ezek a főurak felfogadott lovasaikkal a végvidékeken tartoznak szolgálni.³² Ez a kísérlet azonban célravezetőnek nem! bizonyult és így a végvárak védelméről¹ a nemesek által állandóan tartott katonaság útján történt gondoskodás, a melyről alább fogunk szólani.

3. A főpapok és az egyházi testületek bandériumai.

A tiszti bandériumokhoz legközelebb állanak a főpapok: az érsekek, püspökök, apátok és prépostok, valamint az egyházi birtokos testületek, ú. m. káptalanok és konven-

suorum gentes et banderia eorum conservare teneantur. V. ö. 1518. (bácsi): I. tscz. *Kovachich*, Sylage 243. I.

³⁰Bantum quoque sua in eorum majestas . . . plana cum autoritate et banderio suo negotio, veteti milite, exsoluto, et certa fortunae solutionis ordinatione facta, in dignitatem banalem quamprimum clementer introduci faciet.

³¹1647:51.; 1681:61 t.-cz.

³³1546:22.; és 23. t.-cz. V. ö. 1536:22, t.-cikkeket.

tek bandériumai. A főpapokat és birtokos egyházi testületeket its éppen úgy, mint az ország védelmével megbízott királyi főtiszteket különös hadkötelesség terheli, Alapja ennek az a gazdag dotatio, a melyben az egyházi intézetek már első királyaink által részesültek; de különösen a tizedjog, a melyet már Szent István, az isteni jogra hivatkozva, az egyháziaknak biztosított³³ és az aranybulla, valamint a későbbi törvények is megerősítettek.³⁴ Innen az a közjogi felfogás, hogy az ország védelméről a király után első sorban az egyháziak tartoznak gondoskodni; miért is már az Árpádok korában váraik védeimére barczolo jobbágyokat tartanak, a minek alapján e korszakban az egyházi nemesek vagy praedialisták intézménye fejlődött ki.³⁵

A banderiális hadszervezet életbeléptetésével már az egyháziak különös hadkötelességének alapja gyanánt a tizedbőrl húzozólljövedelemj elentkezik. Ezért tartotta szükségesnek Nagy Lajos ezt a jövedelmet a kilenczed behozatalával kapcsolatosan újból biztosítani.

A bandériumos főpapok és egyházi testületek ehhez képest ke ll ő s i a l a p o n t a r t o z n a k b t a n d é r i u m o t állítani: egyrészt a tizedjövedelem (*ratione decimarwn*), másrészt az egyházi birtokok, illetőleg az azokon tartózkodó jobbágyok száma arányában (*ratione possessionum vei jobagionum*). Ezt a két különböző kötelezettségi alapot már az 1498: 15. t.-cz. világosan megjelöli, midőn mondja, hogy: „íaz alább felsorolt érsek urak, püspökök, káptalanok, prépostok, apátok és a lövöldi karthausiak, valamint az auraniai perijei az országnak régi dicséretes szokása szerint az ország védelmére úgy tizedjövedelemeik, mint birtokaik után bandériumaikat jövedelemeik nagyságaihoz és jobbágyaik számához képest kötelesek kiállítani.”³⁶

A dézsmát azonban, mint a h a d k ö t e l e s s é g k ü l ö n a l a p j á t , nemcsak a bandériumos egyháziaknál vet-

³³ Decr. St. Stopli. II. 52.

³⁴ L. az 1222: 10.; 1351: ti.; 1411 ·· 5. és 6.; 1464: 24; 1471: 3.; 1474: 16.; 1481: 1-4. istfo. iticznikidket.

³⁵ L. fentebb W. fc. 3. Bej. 3. §.

³⁶ V. ö. 1518; 1. (bácsi); 1525: 11; 1459: 3., 4. és á t.-cz. Kovachich, Sylloge 143. 1.

ték figyelembe, hanem azoknál is, a kik bandériumtartási joggal nem bírtak. Az ilyen egyházi férfiak szintén tizedjövedeelmük nagyságához és jobbágyaik számához képest állítanak: és tartanak katonákat.³⁷

A kettős kötelezettségi alap következménye volt, hogy az egyházak katonaállítási kötelességének mértékét a rendes eljárástól eltérőleg külön kellett megállapítani, mert a tized jövedelem főleg a török pusztítások és foglalások következtében jelentékenyen változott. A bandériumos egyháziak hadikötelességének illetén taksálása először Zsigmond korában történt és az erre vonatkozó jegyzéket, a mely valószínűleg azonos a fentebb említett *banderiale regestum-mal*, Budán a tárnoki házban őrizték.³⁸ A (dézsmajövedelemmel bíró nem bandérkimos egyháziak katonaállítási kötelezettségének megállapítására nézve pedig az eljárást a fentebb idézett 1498:15. t.-cz. szabályozta olyképpen, hogy azt a szolgabíró a kiküldött nemessel eszközli és a megyegyűlés hagyja jóvá.³⁹

A tizedjövedelem továbbá a hadkötelességnek nemcsak különös alapja, hanem szigorúbb alapja is, mint a földbirtok. Világosan kitűnik ez abból, hogy ha a királyi haderő nem elégséges az ország megvédésére, akkor elsősorban a bandériumos és nem bandériumos, de tizedjövedelemmel bíró egyházi férfiak tartoznak csapataikkal a királyi haderőt támogatni.⁴⁰ Ehhez képest a tizedjövedelem erősebb kötelezettségi alap, mint a melyen a világi főurak bandériumtartási joga nyugodott. Ellenben a tizedjoggal nem bíró egyhá-

³⁷ 1498:15.; 1500:22.; 1518:3. (tofiniad); 1525:13. t.-cz.

³⁸ 1500:22. t.-cz.: Quod conservatio gentium per dominos praelatos et vires ecclesiasticos banderiatos pro regni defensione fienda, observetur secundum regisitrum condam domina Sigismundi imperatoris et regis in domo tavemicali ragiae majestatis repositum. – V. ö. 1518:2. t.-cz.. (bácsi). – Ilyen *regesruma* volt V. *Lászlónak* is. – Egyes főpapok bandériumtartási kötelességét már az 1433. évi *banderiale regestum-ban* megállapítva találjuk *Kovachich*, Suppl. I. 425. és köv. l. Úgy a főpapok, mint az egyházi testületeik bandériumait egyenként felsorolta az 1498:20. t.-cz.

³⁹ Megújítja az 1518: 2. t.-cz. (bácsi). – Már az 1454: 3. t.-cz. kimondotta, hogy a im ennyiben az egyházak és egyházi férfiak jövedelmét az ellenség lepassztotta, a hadi teher is annyival kevesbedjék.

⁴⁰ 1504:24. t.-cs.

ziak katonáikat éppen úgy, mint a nemesek, a vármegyei zászlóaljba állítják.

Még a későbbi időben is, a midőn már a biaaideriális hadszervezet bomlásnak indult, a tized jövedelem az állandó katonatartásnak különös állapotjává szolgált. Az 1547:17. t.-cz. szerint az egyháziak minden 100 forint tized jövedelem után öt lovast tartoznak kiállítani, később pedig csak két lovast.⁴¹ Miajd az 1555:5. t.-czikk kimondotta, hogy a főpapok és a főbb egyházi személyeik is, a kik tizedet kapnak, a ma is meglevő tizedeik címén akár a saját váraikba, ha ezek a törökökkel határosak, akár a többi hadak között a közvédelemre hadcsapatokat tartani köt elesek.

Mint hogy a főpapok és egyházi testületek bandérium tartási joga és kötelessége az egyházi birtokokon és „a tizedjogon nyugodott, csak természetes, hogy ha valamelyik főpap olyan világi uradalmak birtokába jutott, a mely után a jobbágyok számához képest bandériumot kellett kiállítani, akkor ezt a kötelezettséget az illető főpapnak külön kellett teljesíteni.”⁴²

Az általános felkelés (*generalis exercitus*) esetén az egyháziak éppen úgy, mint a világi nemesek személyesen tartoznak táborba szállani és az ország védelmére katonáskodni.⁴³ Később azonban megengedték, hogy a banideriumnal nem bíró apátok, valamint a káptalanok és konventek tagjai maguk helyett egy-egy lovast alítsanak;⁴⁴ ellenben a bandéraumos főpapok mindenkor személyesen tartoznak csapataikkal a táborban megjelenni. E tekintetben a főpapok és világi főurak hadkötelessége között nem tették különbséget,⁴⁵ Sőt az általános felkelést részletesen szabályozó 1681. évi decretum kimondja, hogy a káptalanokba be nem kebelezett kisebb birtokú apátok és prépostok, valamint a címzetes püs-

⁴¹ 1552: 3. t.-cz. Megszünteti az 1559: 14. t.-cz.

⁴² 1498: 15. t.-cz.

⁴³ 1439: 19. t.-cz. Ecclesiae; et ecctesaaisticae personae, a taxis . . . absolutae relinquuntur. – *Servitia temen exercitualia*, more alias consveti. facere teneantur.

⁴⁴ 1523:42.; 1525:32.; 1542:34. (besztercebányai); 1543:13.; 1545: 22. t.-cz.

⁴⁵ 1537: 14. t.-cz. Insuper domina tombes utriusque ordini simul et Mobiles . . . parati esse debeant – V. ö. 1492: 19.; 1542: 32. (besztercebányai); 1545:5.; 1597:7.; 1622:21. t.-cz.

pökök is, minthogy nemesi kiváltsággal élnek, személyesen felkelni tartoznak.⁴⁶ Végül az egyháziak hadkötelességének nagy jelentőségéről tanúskodik az is, hogy a királyi decretumok Zsigmond óta a bandériumos főpapok és egyházi testületek haderejének kiállításáról mindenkor legelői rendelkeznek.

4. A főurak bandériuma i.

Bandériumos főurak, *domini banderiat*i vagy *barones banderium* alatt azokat értjük, kik eredetileg a királytól azt a kitűnő jogot nyerték, hogy az általuk kiállított csapatokat saját zászlajuk alatt vezethessék táborba. Vájjon ennek a jognak megszerzése kezdetben milyen feltételekhez volt kötve, azt a források alapján megállapítani inem tudjuk; ellenben a Zsigmond-féle *regestrum banderiale*-ből látjuk, hogy egy bandérium, mint hadszervezeti egység, kezdetben 500 lovasból állott.⁴⁷ Valamint látjuk azt is, hogy már a banderiális hadszervezet törvénybe iktatása idején (1435) csak azok bírhattak önálló hadvezetési joggal, azaz saját bandériummal⁴⁸, a kik legalább ötven lovas tudnak kiállítani, a mi kezdetben az egész bandériumnak tizedrészét tette ki. Az 1492:20. t.-cz. ezt a számot leszállította olyképpen, hogy az egész bandérium négyszáz, a fél bandérium kétszáz katonából álljon, a melynek felerésze nehéz fegyverzetű (*armigeri*), másik féle pedig könnyű fegyverzetű (*levis armaturae*), vagy mint köznyelven mondani szokták, *huszár* legyen. E leszállítás daczára az maradt a szabály, hogy banderiális joggal csak az bírhat, a ki saját birtoka után legalább 50 lovas tud eltartani.⁴⁸

A király a zászlótartási jogot, azaz a nemesi címernek a zászlón, mint hadi jelvényen való használhatási jogot külön

⁴⁶ 1681:46. t.-cz. 6. §.

⁴⁷ Világosan mutatja ezt a Zsigmond-féle *regestrum*. A macsói bán 400 lovas állít és ez még nem egész (bandérium. *Kovachich*, SuppT. L 425. és 432 I. g.) jegyzet

⁴⁸ 1525:14.; 1526:27.; 1601:11 t.-cz. – Az 1504 körül (készült Megjegyzés szerint is egy egész bandériumra 400 lovas számítottak. De a banderiális hadi szolgálat megváltása céljából Miksa alatt készített *taxatio*-ban ezt „olvassuk: R. R. D. Strigoomenis juxtai decretum Latdisilai regis deberet tenere banderia duo, id est equites 1000.

adományozta.⁴⁹ Miért is, ha a zászló tartási joggal bíró főúr vagy röviden zászlós úr (*dominus banderiatius*) birtokait és birtokjogait elzálogosította oly nemesnek, a ki banderiális joggal nem bírt, akkor az ilyen zálogbirtokos a zászló tartási jogot igénybe nem vehette, hanem a zálogbirtokon tartózkodó jobbágyok után katonáit a megyebandériumba tartózkodó állítani.⁵⁰

Mindebből azt a következtetést kell levonnunk, hogy a zászló tartási jog eredetében egyrészt személyes, másrészt a birtokhoz kötött jog. Személyes jog annyiban, mert a saját hadi jelvény (használatához királyi kiváltság kívántatott; birtokhoz kötött pedig azért, mert ha a zászló tartási joggal felruházott nemes birtoka annyira megfogyatkozott, hogy legalább 50 lovas kiállítani nem tudott, akkor *ezt* a jogát ideiglenesen elvesztette mindaddig, a míg ismét olyan birtokhoz jutott, a melynek talaján a banderiális kötelezettség legkielégítő mértékének (eleget tehetett. Ha azonban a zászló tartási joggal bíró nemesnek jószágai akár örök tulajdonul, akár zálogjog címén oly főpaprak vagy főúrnak birtokába jutottak, a ki már különben is zászló tartási joggal bírt, akkor az egyrészt jogosítva volt a zászló tartási jogot igénybe venni, másrészt köteles volt a jobbágyok száma szerint megállapított lovasokat saját vezetése alatt táborba szállítani.⁵¹

A világi zászlós urak hadkötelezettsége is eredetében *k ü l ö n ö s b a d k ö t e l e s s é g*, mely nem azonos a nemesek általános katonaállítási köteletségével. A nagybirtokú nemesek azért kapták a királytól az önálló hadvezetési jogot, hogy nagy vagyonukhoz képest nagyobb mértékben szolgál-

⁴⁹ V. László 1457. év: Unde pro auctoritate nostra regia statuimus ut haec vera nobilitatis insignia . . . in omnibus tactionibus, expeditionibus in proeliis, monomachiis, et quihuscunque pugnas et exercitiis, *vexiltis*, tentoriis, scutis let sigillis, munimentis . . . ferre et igestane tu Joannes Nyári passas et vafcas. – *Kaprinay*, Hung. Diplom. Plaint. I. lib. I. *diss.* 6. cap. I. §. I. L. még pil Turul XXII k 183. l. 1454. év; 110. l. 1514. év.

⁵⁰ 1500:21. *t.-cz.*: Universal etiam bona, et quaelibet jura possessionaria quotumeunque dominorum banderiatorum, erga manus nobilium banderiali non habentium, *titulo pignoris* existentia et habita; inter bona corundem nobilium, at sortem conservatione gentium, modo praenarrato computentur.

⁵¹ 1498:15. *t.-cz.*: Si autem aliqui praelatorum et aliorum ecclesiarum saecularium juna possederent, *ea quae ab antiquo banderiatia sunt*, nunc quomque sua banderia habeant.

ják az ország védelmi ügyét, mint a köznemesek, váraikban állandóan katonát tartanak és ha „a királyi haderő, meg a tizedjoggal bíró egyháziak hadereje nem volna elégséges az ellenséges támadás visszaverésére, akkor a királyi haderő támogatására siessenek, mielőtt még az általános felkelés (*exercitus generalis*) proklamáltatnék.⁵² -

A törvény értelmében ugyan a bandériumos főurak hadkötelessége is éppen úgy, mint a többi nemeseké a földbörtök szerint irányul. Csapataikat jobbágyaik számának tananyában (*ratione possessionum vel jobagionum*) tartoztak kiállítani,⁵³ mindazáltal nem lehet íkés, hogy különösen kezdetben a főúri bandériumokban nagyobb számmal nemezek (*familiares*) és más, a jobbágyság körébe nem tartozó szabad emberek is szolgáltak, a kik a hadbaszálló jobbágyait is magukkal vihették uruk bandériumába.⁵⁴ Ez azonban úgy a főurak, minit a nemesek hadkötelességének ellenőrzését megnehezítette, miért is a későbbi decretumok a familiárisoknak ezt a kiváltságát megszüntették.⁵⁵ A világi zászlósúrok katonaállítási kötelessége éppen úgy, mint az egyháziaké úgy a *banderiale regestrum*-ban, mint az 1498:22. t.-cz.-ben számszeresen meg volt állapítva, a mely megállapítási: egyrészt az illető zászlósúr jobbágyainak száma, másrészt vagyonossága arányában eszközölték.⁵⁶

A későbbi fejlődés arról tanúskodik, hogy a zászlósúrok különös hadkötelessége mindinkább háttérbe szorul, azonossá lesz a nemesek katonaállítási kötelességével.³⁷ A különbség most már csak abban mutatkozik, hogy a zászlósúrok jobbágyaikat saját zászlajuk alatt vezetik, ellenben a többi nemesek a vármegyei zászló alá állítják. Ezzel karöltve járt a zászlósúraknak az a nagyjelentőségű kiváltsága, hogy ők a hadiadót nem tartoztak a megyéhez beszolgáltatni

⁵² 1447:23. (*Kovachich*, Suppl. II. 73.); 1458:2. (Szilágyi); 1498:18. 1504:24. t.-cz.

⁵³ 1459: 10. t.-cz. *Universi barones et nobiles . . . tuam scilicet majores et minores juxta praemissiam onumerationem, utpote do singulis viginti jobbagionibus . . . exercituare teraamtur.* – *Kovachich*, *Sylloge* 164. 1 – V. ö. 1527: 27. t.-cu.

⁵⁴ 1454: 7. t.-cz.

⁵⁵ 1459:25. t.-cz..

⁵⁶ 1492:21. t.-cz.

⁵⁷ 1574: 10.; 1575: 10.; 1578: 8.; 1588: 18. t.-cz.

és csapataik vezetőjét vagy kapitányát maguk nevezték ki. Az adómegtartási jog azonban gyakran visszaélésekre vezetett, mert olyanok is igénybe vették azt a nemesek közül, a kik arra jogosítva nem voltak. Ebben találja magyarázatát, hogy a királyi decretumok ismételten kimondják, miszerint a kik zászlótartási joggal nem bírnak és legalább 50 lovast eltartani nem képesek, a hadi adókat tartozzanak a vármegyéknek beszoigálatni.⁵⁸

A zászlósurak előjogait élvezték, habár nem is voltak zászlósurak, a király udvarnokok (*aulici vegiae maiestatis*) közül tízen, a kiket a királynak névszerint kellett megjelölnie.⁵⁹ Ezek is éppen úgy, mint a zászlósurak, önmaguk tartják fenn csapataikat. A hadi adót ugyan kirójják birtokaiikon, de a beszedett pénzt nem adják át. Ezek a k i v á l t s á g o s u d v a r n o k o k (*aulici nominatim exempli*), midőn a király szolgálat álban vagy követségében az országon kívül elfoglalva nincsenek, csapataikat a megyei zászlóaljok alá állítják; ha azonban a király személyesen indul hadba, akkor csapataikat nem a nemesek csapataival, hanem a királyral küldik.⁶⁰

5. A vár megyei bandériumok (*banderia comitatum.*)

A banderiális hadszervezet életbeléptetése új életre hívta a vármegyei zászlóaljakat, mint az országos haderő önálló alkatrészeit. Míg azonban az Árpádok korában a vármegyei ispán vezetésié alatt álló katonaság a királyi haderő alapele mé t alkototta, a mely felett a király teljesen szabadon rendelkezett; addig most az autonóm vármegyei bandériumok hovatovább a nemzeti haderőnek legfontosabb tényezőivé lesznek. Kapcsolatban állott ez a vármegyei szervezet autonóm irányú fejlődésével, mely a hadszervezet terén is mindinkább érvényesült.

⁵⁸ 1525:27. t.-cz.: Quilibet dominorum et nobilium non banderiatius qui ad minus quinquaginta equates ratiome hominum suorum tenere non posset pecunias exercitiales, in medium nobilium illius comitatus, ubi bona sua habet, dare sit adstrictus. L. még az 1500:21.; 1525:14; 1601: 11. t.-czikkeket.

⁵⁹ 1518:2. t.-cz. (bácsi).

⁶⁰ 1500:21. –t.-cz.

A vármegyei bandériumok kiindulási alapját a bandieriális hadköteleességnek az az alaptétele vetette meg, hogy az ország védelmére minden nemes nemcsak személyesen tartozik katonáskodni, hanem jobbágyainak számára is képest tartozik bizonyos, a törvényben megállapított kulcs szerint katonákat állítani. Ezen jogtételen nyugszik a telekkatonaság, a *portalis militia*, mint a nemzeti haderőnek kiegészítő alkatrésze. Mindazok a nemesek, valamint a tized joggal nem bíró egyháziak, a kik nem zászlósurak, a jobbágyaik száma után járó katonákat a megyei bandériumba állítják. Ugyanitt harcolnak maguk a birtokos nemesek, egyháziak avagy helyetteseik, nemkülönben az egytelkes nemesek.

A telekkatonaság kiállításának mértéke az idők folyamán többféle változást mutat. Zsigmond alapvető törvénye szerint minden 33 jobbágy után egy, következésképpen 100 jobbágy után három tegzes lovast kellett állítani;⁶¹ de már az 1459:10. t.-cz. szerint 20 jobbágy után egy jól fegyverezett lovas állítandó.⁶² Ezt a kulcsot állapította meg az 1492:20. t.-czikk is. Sőt a későbbi időkben is az a tétel volt uralkodó, hogy mindkét rendű urak és nemesek minden husz jobbírágy után *ratione vigesimae cohonorum*) egy lovaskatonát kötelesek állítani.⁶³ Innen származtatják a huszárt elnevezést.⁶⁴

⁶¹ 1435: (I): 2. t.-cz.

⁶² Exim de universi barones, et nobiles ac possessdoniati (homines, . . . tam scilicet majores et minores . . . de singulis viginti jobbaggionibus, census domino suo solventibus, cum ono armigero equate . . ., exereituare toneanituru Kovachich, Sylloge 164-165. 1.

⁶³ 1542:19. t.-cz. (pozsonyi): Domina utriusque ordanis et mobilites colonos habentes cum suis equitibus, quos *ratione vigesimae colonorum* . . . atere debent. – 1542:44. t.icz. (besztercebányai): cura vigesima parte colonorum. – 1518:2. t.-sz. (tolnai): nobiles vero de singulis vigimiti sessionibus corum jofehagioamAus, tsinguluim unuim equitetm . . . secum du cere. – U. o. 3. es 4. t.-cz. – 1662:5. t.-cz.: univarsi regnocilae . . . a singulis viginti domibus . . . ex parte quideim sua domini terrestres unum equitam ipmpriis sumptibus, ex parte vero subditorum sumptibus eorumdem unum peditem . . . in castras statuere, ac iraterteriére . . . temeanitur. – V. o. 1681:46. t.-cz. – A telekkatonaság kiállításának különböző mértékre nézve v. ö. az: 1454:4.; 1498:15.; 1523:19.; 1547:17.; 1552: 3.; 1553:4.; 1556:20.; 1599: 22.; 1600:12.; 1659: 7. t.-czikket.

⁶⁴ Már az 1486:31. tt.-cz. mondja: Quia momnullae gentes, potissimum veno levis armaturae sive *huszarones*. L. még 1492:20.; 1537:10. t.-czikket.

A telekkatonaság egész a mohácsi veszedelemig a nemeseknek, mint a szent korona tagjainak hadkötelességén nyugodott. A jobbágyok saját nevükben és költségükön katonáskodni nem tartoznak, sőt a parasztlázadás következtében az 1514:60. t.-cikk a jobbágyokat a fegyverviseléstől kézlevágás büntetése alatt tiltotta. A törökök részéről fenyegető veszély azonban a szén korona jogelvet áttörte. Az 1526:10. t.-cz. már kimondotta, hogy a végső szükség esetén a jobbágyok (*rustici*) fejenként, vagy ha a király úgy akarja, ötödrészüket tartozik felkelni.⁶⁵

Ettől az időtől kezdve a telekkatonaság egy újabb elemmel szaporodott, s ez a jobbágyok által állított katonaság, mely szintén a vármegyei zászló alatt harczolt. A szabály az volt, hogy a nemesek lovas, a jobbágyok gyalogkatonákat állítanak.⁶⁶ Ha a nemesnek több vármegyében volt birtoka, lovaskatonát magával vihette azon vármegye zászlaja alá, a hol lakott; ellenben a jobbágyok által állított gyalogkatonák saját vármegyéjük zászlaja alatt harezoltak.⁶⁷

Az egytelkes vagy jobbágytalan nemesek (*curialisitae, nobilis unius sessionis*) eredetileg csak személyesen tartoztak katonáskodni, de később már bizonyos kulcs szerint hárman, öten, tízen vagy húszan tartoztak egy lovaszt állítani.⁶⁸ A nemesi birtokon osztatlan állapotban élő testvérek közül csak egy tartozott táborba szállani.⁶⁹

A huszárok fegyverzetét megállapítja 1498: 16. t.-cz. V. ö. 1518:2. (tolnai) 1537: 13. t.-cz.

⁶⁵V. ö. 1543:22. t.-cz. – A jobbágyok egyötöd részének felfegyverzéséről: 1536: 23.; 1538: 4.; 1574: 12.; 1659:85. t.-cz.

⁶⁶1552:3. t.-cz. ex singulis decem colonis . . . singulos equités . . . su propriis eorum facultatibus, num suonptibus colonoram: et praotiereta ex singulis viginti colonis, unum *peditem pixidarum*, colomoirum suimptibus secum addacere teneantur. L. még 1556:20.; 1557:2.; 1559:13.; 1597:2: 1662:5. t.-czikkeket.

⁶⁷ 1662:5. t.-cz.: podites vero a subsidit adminastrandi sub vexillo duntaxat illius comitatus, in quo resident, mmilitare teneantur..

⁶⁸ L. az 1435:3.; 1454:4.; 1459: 21. és 22.; 1498: 16.; 1518: 2. (tolnai); 1519:39.; 1523:19.: 1537:13.; 1543:14.; 1552:3.; 1553:4.; 1556:21. stib. t.-czLkiket.

⁶⁹ Ezt már az 1298:22. t.-cz. kimondotta. Megújítja az 1435:4.; 1454: 6.; 1459: 41.; 1545: 19. t.-cz.

A vármegyei haderő kezdetben a vármegyei ispán, vagy a helyébe választott hadvezető (*conductor belli*) parancsnoksága alatt állott.⁷⁰ Hunyadi Mátyás korában már a vármegyék csapatainak élén kapitányokat találunk, a kiket még ő szabadon nevezett ki,⁷¹ de már II. Lajos korában a nemesség beleegyezését is megkívták.⁷² Később a vármegyei kapitányi tisztséget vagy az alispán viseli, vagy a megyei közönség választ más alkalmas egyént kapitánynak.⁷³ Az 1595:17. t.-cikk világosan előírja, hogy minden megyének az urak és a nemesek közönsége által választott külön kapitánya és külön zászlaja (*speciale vexillum*) legyen.⁷⁴

A banderiális haderő eredetileg lovasokból állott, de már az 1454. évi törvény elrendeli, hogy a telekkatonaságmak kétharmadrésze lovas, egyharmadrésze gyalogos legyen. II. Lajos alatt egyes vármegyéknek megengedtek, hogy a lovasok helyett gyalogosokat állítsanak.⁷⁵ Ugyanezt a kedvezményt hápták egyes vármegyék később is, de azzal a feltétellel, hogy két lovas helyett három gyalogost állítsanak.⁷⁶ A XVI. század vége óta az volt a szabály, hogy a megyei haderő fele lovasokból és a másik fele gyalogosokból álljon,⁷⁷ ami arra vezetett, hogy a XVII. században már a megyéknek két zászlaja volt, egyik a lovasok, másik a gyalogosok számára.⁷⁸ A vármegyei katonák zsoldjáról, annak nagyságáról, fizetési módjáról és esetleges visszatérítéséről számos törvénycikk intézkedik. Kezdetben a lovasok havonként három, később négy, a gyalogosok két, majd három forintot kaptak.⁷⁹

⁷⁰ 1435:1.; ,1454:4. ft.-cz.

⁷¹ 1459: 14. t.-car.

⁷² 1523:44.; 1525:47. – V. ö. 1537:9. t.-cz.

⁷³ 1545:20.; 1553: 4. t.-cz.

⁷⁴ L. ,még 1596:11.; 1597:2.; 1598:5.; 1609:65.; 1662:5. t.-cz. – Megyei kapitány választására példa 1602. év Szatmár megye statútuma. *Kolostvári-Óvári*, III. 37. 1

⁷⁵ 1518:6. (tolnai); 1523: 19. t.-cz.

⁷⁶ 1574: 10. t.-cz.

⁷⁷ 1595:30. t.-cz.

⁷⁸ Turóc vármegye statútuma 1643. év. *Kolosvári-Óvári*, IV. I. 253-254. l.

⁷⁹ 1522:52.; 1547:9; 1552:13; 1553:16; 1578:7; 1595:30; 1598:7; 1599:18; 1604:8. és 14. t.-cz..

6. A szabad királyi városok bandériumai (*banderia civitatum*).

A szabad királyi városok hadkötelessége a banderiális hadszervezetben kettős jogalapon nyugszik. A régi jogalapon a városok, mint megerősített helyek tartoznak a város falait jókarban tartani és annak védelmére katonákat állítani. Később, midőn a löfegyverek, különösen az ágyúk szokásba jöttek, elsősorban a városok gondoskodtak saját biztonságuk érdekében ilyen védelmi eszközök előállításáról. Innen eredt a városoknak az a további kötelessége, hogy hadjárat esetén a hadsereget védelmi eszközökkel látják el. A városokban az ahhoz értő iparosok készítették a hadsereg számára a löszereket, nevezetesen a löport, puskákat és ágyúkat.⁸⁰ Számos törvény előírja, hogy az ágyúknak és a védelmi szereknek szállítása régi szokás alapján a városokat terheli.⁸¹

Újabb jogalapon a szabad királyi városok, mint a szent koronának tagjai, ugyanazon hadkötelesség alatt állanak, mint a nemesek. Egyrészt királyi kiváltság alapján zászlótar-tási joggal bírnak s az általuk kiállított csapatokat saját címerükkel ellátott zászló alatt vezetik táborba;⁸² másrészt a mennyiben a vármegye területén nemesi birtokjoggal bírtak, jobbágyaik számához képest tartoztak a vármegye zászlai alá katonákat állítani.⁸³

A városok hadkötelességének általános mértékét a törvények állapították meg. Így pl. az 1662:5. t.-cikk kimondta, hogy a szabad kir. városok minden húsz polgári ház

⁸⁰ Így pl. Mátyás 1464. éviben. Szeben városának megparancsolja, hogy a löpor és puskák (cum pulvoribus et pixidibus) készítésével éjjel-nappal siessenek. *Teleki* XI. 189. – Hunyadi János 1448. évben megsürgeti. Pozsony városát bizonyos ostromló eszközök szállítása ügyében. *Teleki*, X. 232. l.

⁸¹ 1563:14.; 1569:26.; 1595:50.; 1599:27.; 1600:14.; 1604:10, 1609: 15. t.-cz.

⁸² Késmárk kiváltságlevele 1463. év: ut esadem eivitas et communias praedicta arma sou armorum insignia more aliarum civitatum nostrarum armis utentium, amodo antea ubique in proeliis . . . gestare valeat. – *Wagner*, *Annalecta Seepusti* I. 67. l. Miksa koronázásánál 1563. éviben Pozsony polgárai három zászlóaljbanjelentek meg. *Piringer*, *id.* m. 70. l.

⁸³ Bizonyítja ezt II. Ulászló levele Bártfa városához 1499. éviben. *Kovachich*, *Suppl.* TT. 297-298. l. – V. ö. 1525:19.; 1545:24.; 1595:38. t.-czikkek.

után, a melyek nemesek birtokában nincsenek, egy jól felszerelt gyalogkatonát küldjenek, és ezenfelül, ha a megyék területén birtok jogaik vannak, éppen úgy, mint a birtokos nemesek, minden húsz jobb ágy ház után egy lovas és egy gyaiögkatonát állítsanak.⁸⁴ De azonkívül a városok saját védelmük biztosítására külön védelmi szabályokat hoztak. Ezekben tüzetesen megállapították saját polgáraik hadkötelességét a város védelme szempontjából.⁸⁵ E városvédelmi szabályzatok között kiváló jelentőséggel bír a hét alsómagyarországi bányaváros 1620. évi szabályzata.⁸⁴

7. A kiváltságoktól népelemek bandériumai.

Ezek alatt értenünk kell a jász-kunok, a székelyek és az erdélyi szászok által kiállított csapatokat.

A jász-kunok egykoron éppen úgy, mint a nemesek, mindannyian katonák voltak. Fő kötelességük a hadi szolgálat. Mindenik nemzetség saját vezére alatt külön zászlóaljzat képezett. Zászlóikon a koronás oroszlánt, csillagot és holdat találjuk, mint hadi jelvényt. Még az Anjouk korában is számos csatában dicsőséggel vettek részt. Később a gyakori háborúk miatt elszegényedvén, nem voltak többé képesek személyes hadkötelességüknek eleget tenni; sokan szárlásaikat is odahagyták, hogy idegen birtokon, mint jobbágyok, megtelepedjenek. Már a Zsigmond-féle *regestum* szerint is csak bizonyos számú lovast állítanak, éppen úgy a későbbi decretuniok szerint.⁸⁷ Lassankint nemesi szabadságuk teljesen veszendőbe ment s ez által megszűnt önálló hadkötelességük is.

A székelyek és az erdélyi szászok különös hadkötelességéről már fentebb tüzetesen szólottunk.⁸⁸

⁸⁴ L. <a városok által kiállított katonáik számát 1649. évből: Apocries 30. 1. A városok általános hadkötelességiéiről már az 1454:9. t.írózá/kk jímdeľfkezik.

⁸⁵ L. pl. BcsZteTczeibáaiyia! 1582. év; Selmeczfoanya 1624. -év; Modor 1664. óv. *Kolosvár-Óvári*, IV. 2., 190., 237., 476. 1.

⁸⁹ *Kolosvári-Óvári*, IV. 2., 324.

⁸⁷ *Kovachich*, Suppk ad Vest. Com. I. 446.1. – 1454:9.; 1459:33. és 34. t.-cz. – V. ö. *Gyárfás*, A jász-kunok története III. 3c.

⁸⁸ L. a IV. k. V. fej. 9. Ht.

Mindezen alkotórészei az országos haderőnek csak laza összefüggésben állanak egymással és nem képeznek rendszeresen tagolt, szervezetileg összefüggő egészet. Az összetartó kapcsolatot csak a király főhadúri jogában találjuk, a kinek hadi hatalma alatt állott az ország egész hadereje: a *generalis exercitus*. Ámde a banderiális hadszervezetnek alapját képező hadkötelesség csak korlátolt hadkötelesség, mely kizárólag az ország védelmére irányul és így a király az ő főhadúri jogánál fogva az országos haderő felett szabadon nem rendelkezhetett. Sőt a honvédelem szempontjából is a banderiális haderő egyes alkatrészei között bizonyos fokozatok és különbségek állottak fenn. Az erre vonatkozó jogtételeket a következőkben állapíthatjuk meg.

Az első alaptétel, – a mint már fentebb is említettük – hoigy a király az országot bármely ellenséggel szemben a királyi jövedelemből fentartott haderővel köteles megvédeni. Az ország védelme elsősorban a királyi bandériumnak és az azokkal azonos jogi természetű tiszti bandériumnak volt feladata. Mindaddig, míg e haderő az ellenséges támadásoknak ellenállni képes, a többi haderőt, a tulajdonképpeni nemzeti haderőt, igénybe venni és általános felkelést (*exercitus generalis, insurrectio generalis*) hirdetni nem volt szabad.⁸⁹

A banderiális hadrendszernek ez az alaptétele mindvégig sértetlenül fenmarad, akkor is, a midőn már a banderiális hadszervezet hanyatlásnak indulván, a főpapi és a főúri bandériumok jelentőségüket veszítették és a honvédelemnek súlypontja a királyi haderő mellett a vármegyei bandériumokra helyezkedett.⁹⁰

A királyi haderő mellett fennálló nemzed haderőnek egyes alkatrészei között azonban a Habsburgok koráig a felkelés, illetőleg a honvédelmi kötelesség szempontjából to-

⁸⁹ 1492: 18. *Exercitus generale domnis praelati baronibus nec non regnicolis, allique possessionatus cujuscunque conditionis hominibus, tandiu, donec officiales, et stipendiati regales exercitantes adversarius resistere poterunt, man. proclametur.* – V. ö. 1435:1.; 1439:3.; 1447:23.; 1471: 7.; 1498:18. t.-cz.

⁹⁰ 1595:2.: *Ita tamen; ut sua imajestas quoque caesarea, suum (bande- reutm, (more solito in datmpo habeat et militem cotoitaituum ita isomper pmediat, ut hic males in eaimpum mon prius descendait, quatm featnderium sue majcsita.tis.*

vábbi különbséget tettek. Ez a különbség a legélesebben van kidomborítva az 1458. évi decretumban, mely kimondja, hogy ha a király az országot saját jövedelme segélyével meg nem védhetné, akkor az ország főpapjai, bárói és egyéb egyházi férfiai kötelesek bandériumaikat kiállítani. Ha pedig ezekkel sem lehetne az ellenséggel szembeszállóm: akkor az összes nemesek és bármely másrendű birtokosemberek tartoznak katonául kiállani és táborba szállani.⁹¹

E rendelkezés szerint a honvédelemnek három különböző fokozata és tényezője van: 1. a királyi haderő; 2. a zászlós főpapok és főurak, valamint a tizeddel bíró egyháziak hadereje; 3. a *generalis exercitus*, azaz a nemesek és a városok telekkatonáikkal.

Az 1504:24. t.-cikk szerint pedig a honvédelmi kötelesség tekintetében négy fokozat állapítható meg: 1. Legelőször és mindenek felett ki kell állítani a király csapatait, tisztjeit és zsoldosait. 2. Ha ez nem volna elégséges az ország védelmére, akkor az érsekek, püspökök meg a többi bandériumos és nem bandériumos, de dézsmák birtokában levő egyházi férfiak kötelesek csapataikat kiállítani. 3. Ha az ellenség száma oly nagy, hogy a király zsoldosai és tisztjei, meg a főpapok és egyháziak csapatai elégtelenek, akkor következnek a bandériumos főurak (bárók) csapatai. 4. Végre ki kell állítani az országglákok csapatait, az összes nemességet telekkatonaságával, azaz következik az általános f e l k e l és, az: *exercitus generalis*.

A második alaptétel, hogy az ország haderejének a n e m z e t i haderőnek fegyverbe szólítása a k i r á l y kizárólagos joga. Az országgyűlés csak az általános felkelés módozatait, nevezetesen a hadkötelesség mérvét állapította meg, hogy az ország lakói miképpen tartoznak a nemzeti haderő kiállításában résztvenni. Ez a megállapítás, a mi az újabb közjogunkban az újonezmegajánlásnak felel meg, a mutatkozó veszedelem nagyságához képest igen különböző mérték alkalmazása mellett történt és így gyakran változott. Az 1622:21. törvénycikk már világosan kimondotta, hogy csak a legközelebbi országgyűlésig

⁹¹1458:2. t.-cz. (Szilágyi). V. ö. 1458:4. (Mátyás) t.-cz.

maradjon érvényben. A törvényben ilyképpen megállapított hadkötelesség igénybevétele és az általános felkelés kihirdetése azonban a király elhatározásától függött.⁹² Ehhez az alaptételhez a későbbi törvények is szigorúan ragaszkodtak.⁹³ Sőt egykoron a nemesek személyes hadkötelessége még ahhoz is volt kötve, hogy a király maga vezesse a hadsereget. E korszakban azonban már a király helyettesítheti a nádor, a ki tisztségénél fogva az ország főkapitánya⁹⁴ vagy pedig az, a kit a király a nádor helyett az ország haderejének főkapitányává (*generalis capitaneus*) kinevez⁹⁵ s a kinek a törvények rendelkezése szerint a hadban jártas magyar embernek kellett lenni.⁹⁰ És habár a mohácsi ütközet után, a melyben II. Lajos halálát lelte, a magyar királyok személyes vezérlete tényleg megszűnt, mindazáltal a régi jogelvhez a nemzet továbbra is ragaszkodott. A decretumok többször ki vánják, hogy a nemzeti haderőt a király személyesen vagy helyette valamelyik főherceg vezesse és a katonaaállítás kötelesség nagyobb mértékét is e feltételekhez kötötték.⁹⁷ Majd

⁹² 1498: 18. t.-cz.: extunc imjestas sua . . . is necesse fuerit, universe taiteim insuper regnieclatum, pro defensóone hujus regni levare vleit, atque possit. V. ö. 1459:47. t.-cz. *Kovachich*, Sylloge 176.

⁹³ 1635:88. t.-cz. De generali autem intsurrcotione . . . hoc per expressum declarato; ne »aibsqe express» suae sacratóssiinae majestiatís mandato, ad uUius requisitioned insungere teneantur generaliter. – V. ö. 1622:21.; 1662:5.; 1681:46.; 1715: 8.; 1741: 63. t.-cz.

⁹⁴ 1485: 4. t.-cz.

⁹⁵ 1463:1. t.-cz.: Primo: quod fiat generalis exercitus pro defensione nostra contra Turc-os. In quo diotus dominus noster rex *personaliter*, una nobiseum, debeat nnterresse, modo infrascripto. *Kovachich*, Syioge 279. l. 1492: 19. t.-cz.: Si regia miaijestas,;aut paiktinus vel *generalis capitaneus* regmi pro tempore constatai tus, ad hujusmodi generulení exeiróitum persomaŰter proficLsoetur; tunc domini praeliatí. et barones . . . ire teneantur. – V. ö. 1526: 18. t.-cz. – A király személyesen vezérel 1459:17. t.-cz.

⁹⁶ 1553:4.; 1601:10.; 1608.⁷⁹ Je. e. 11.; 1638:17. &9 18.; 1659:14.; 1662:7. t.-cz.

⁹⁷ 1596:7. t.icz.: Si vero irnajestas sua caesarea *personaliter* in castra adveniat (*quod status, et ordines ex animo cuperent*) offerunt se, inore veteri, *personaliter* eo venturos armis, equis, et apparatu bellico bene instructos; et tamdiu, dunec necessitas postulaverit, penes personam *suae* majesitiatis militaturos. L. még az 1545: 5.; 1600:12.; 1601:9. t.-czikkeket. A király vagy a fia vezesse a hadsereget: 1556:20.; 1557:2.; 1559:13.; 1566:18.; 1574:11. t.-cz. – Rudolf 1594. évben maga helyett Mátyás tőherceget küldi. *Kovachich*, Suppl. III. 310. l.

midőn belátták, hogy ez a törekvésük célra nem vezet, az 1715:21. t.-cikkben a régi jogot visszaállították és kimondták, hogy midőn a nemzeti haderő táborba száH, az ország főkapitánya az 1485:4. törvényczikk szerint a nádor legyen.

A harmadik alaptétel, mely a nemzeti hadsereg honvédelmi jellegének következménye, hogy a nemzeti haderő, *a generalis exercitus* csak az ország határán belül harczol, azon túl menni nem tartozik. A nemesek személyes hadkötelességüknek ezt a korlátozását régi szabadságuk egyik biztosító gyanánt tekintették és ahhoz szigorúan ragaszkodtak,⁹⁸ ellenben kivételesen beleegyeztek abba, hogy az általuk állított telekkatonaság, *a portalis militia*, az ország határán túl is harcoljon.”

Ugyancsak régi szokásjog alapján, a melyet már a Zsigmond-féle *banderiale regestum* meg akart szüntetni, a nemzeti haderő 15 napon túl nem tartozott a határszélen tartózkodni. Ha ezen idő alatt az ellenség nem mutatkozott, akkor a nemesek jogosítva voltak a királyi tábort elhagyni.¹⁰⁰ Ezzel függ össze a *residenia exercitus*, vagyis a hadbaszállás végső napja, a midőn a táborozásban résztvevő nemességet hazabocsáj torták. Minthogy a nemesek a hadjáratban személyesen vettek részt, ilyenkor a peres ügyeiket elhalasztották a hadbaszállási véghatárnap tizenötödik napjára (quin denáj ára). E czélból a *residentiát* vagyis a hadbaszállás végső határnapját az országban nyilvánosan kihirdették.¹⁰¹

Ezt a határidőt azonban már I. Mátyás három hónapra

⁹⁸ 1439:3. t.-cz.: Dum vcro, necessitate urgente, exercitum generalem proclamari contigerit; tunc nobilis regni ultra metas, et confinia regni inviti more exercituanitium, non ducantur: antiqua eorum libertate (requireate. – V. Ö. 1447:10.; 1458:5.; 1459:17. és 18.; 1492:18. és 19.; 1498:17. t.-cz. – Zsigmond 1403. évben a kisvárdai nemeseket felszólítja, hogy a királyi hadsereget csapataikkal az ország határán túl is kövessék. Z. O. V 352-353. 3.

⁹⁹ 1459:18. t.-cz.: Sed gentes ipsorum connumerata e sub conductu capitaneorum, illuc, quo regia majestas valuerit, inertia dictos tres menses integros, et non amplius exercituare teneantur. V. ö. 1498:17. it.-cz.

¹⁰⁰ 1458: 6. t.-cz. (Mátyás): Ubi, si inimici defuerint, solum per quindecum dierum Apátia, et non ampEus, in exercitu tali morem facere teneantur, antiqua consuetudine regni requirente. *Kovachich*, Sylloge 138. 1. L. még a *banderiale regestum* 8. és 19. pontját.

¹⁰¹ *Knauz*, Kortan 254. és kv. 1.

kiterjesztette.¹⁰² Majd a későbbi decretumok is különböző határidőt állapítanak meg vagy általán kimondják, hogy a nemeseknek és az általuk kiállított katonaságnak mindaddig a táborban kell maradni, a míg az a hadjárat tart, a mely miatt a király általános felkelést hirdetett.¹⁰³

A negyedik alaptétel, hoigy midőn a király a nemzeti haderőt hadbaszállásra hívja fel, az összes nemesség (*iota nobilitas*), főpapok, báró és nemesek, nagyobbak úgy, mint a kisebbek *f e j e n k i n t* (*per singula capita*) az ország védelmére fegyvert fogni és saját költségükön katonáskodni tartoznak.¹⁰⁴ Kivételt csak azokra nézve tettek, a kik aggrok, betegségük, gyermekkoruk, özvegyiségük vagy egyéb okok miatt fegyverre képtelenek vagy pedig a főurak szolgálatába állván, azok várainak és családjának védelmére otthon maradhattak. Ily esetekben azonban rendszerint tartoztak magukat más alkalmas egyénnel helyettesíteni.¹⁰⁵ A törvényben megengedett helyettesítésen kívül a személyes hadkötelesség pénzen való megváltása nincs megengedve, hanem minden *h a d k ö t e I e z e 11* (*ad bellum obiigatus*) tartozott a táborban személyesen megjelenni és hadkötelességének eleget tenni, a mi már kezdettől fogva súlyos teherként nehezedett a szegényebb nemesekre.¹⁰⁶ Ez a szigorú szabály azonban csak az általános felkelésre vonatkozott, mert a bándériumos főpapok és főurak katonaálási kötelességüket a úrirályi engedély alapján a kincstár részére fizetendő pénzösszezen meg válthatták.¹⁰⁷

A nemzeti haderőben teljesítendő hadkötelességnek

¹⁰² 1459: 16. és 18. *Ucz.*

¹⁰³ 1556: 21.; 1557: 2.; 1559: 13.; 1566: 18.; 1574: 11.; 1595: 17.; 1601:9.; 1662:5. t.-ez.

¹⁰⁴ 1454:5.; 1518:36. (bácsi); 1523: 20.; 1528: 1.; 1542: 32. (bceateireze* tornyai); 1557: 2.; 1559: 13.; 1566:18.; 1574:11.; 1597:7.; 1622:21.; 1681:46. t.-cz.

¹⁰⁵ 1435: 3” 4. és 5.; 1454: 4.; 1459: 36-40.; 1518: 5. (tolnai) 1542: 42. (besi)terczebanyai); 1542:22. (pozsonyi); 1545 11., 12., 13. és 22. 1601:9.r 1662:5.; 1681:46. t.-cz.

¹⁰⁶ 1478:3 t.-cz.: nec aliquis se ab irugressu exereitus hujusmodi, pe cimii exonerate, vei exóroere, et redimiere possát. – Megújítja: az 1662. 9. t.-cz.

¹⁰⁷ L. Bravuszt főkincstartó számadáskönyvét: *Engel, Geschichte I. és a .Miksa-feue megváltási tervezetet Kovachkh, Sup.pl. II. 321. és kv. l.*

megszegését eredetileg hűtlenségnek (*nota infidelitatis*) tekintették,¹⁰⁸ a minek következménye a fej- és vagyonvesztés. Ezt követik el nemcsak azok, a kik hadbahívásra kelő időben meg nem jelennek vagy egyáltalán elmaradnak; hanem azok is, a kik onnan idő előtt eltávoznak, vagy pedig csapataikat a törvényben megállapított kivetéshez képest magukkal nem viszik. Ugyanez a büntetés éri nemcsak a nemeseket, hanem az általuk állított nemnemes katonákat is. A hűtlenség büntetését nem teljes erejében és nem egyformán alkalmazták, hanem olyképpen, hogy a király a birtokos nemesnek fekvő jószágait lefoglalta és másoknak, a kik a hadviselésben jói érdemesültek, adományozta; a nemnemes katonáknak pedig fejét vették.¹⁰⁹ Később is az volt a szabály, hogy a birtokos nemesnek birtokát lefoglalták mindaddig, a míg annak közbeeső értékét le nem fizette, a birtoktalan nemeseket pedig fej váltságban (*homagium vivum*) marasztalták. A nemesek által állított szökevény katonát felakasztották.¹¹⁰

A hadkötelesség ellenőrzésére szolgált a *h a d i s z e m l e* (*lustratio*), mely már a XVI. században, mint teljesen kifejldött intézmény áll előttünk. A hadba állítandó katonák lajstromát (*regestrum gentium*), a királyi szemlemesterek (*magister lustrationis*) készítették el és átadták azt a vármegegyék alispánjainak, valamint a nádornak vagy az ország főkapitányainak, hogy ennek alapján a banderiumos egyházi és világi főurakat és a nemeseket ellenőrizhessék, vajjon elegendő tesznek-e katonáállítási kötelességüknek. Az ilyen szemlejekjstromból az érdekeltek, a főurak, a nemesek és a városok szintén kaphattak másolatot.¹¹¹ A főkapitányoknak jogában állott a kiállítandó csapatokat minden hónapban, vagy a hányszor tetszett, majd később évenként kétszer hadiszemle alá venni.¹¹² A zászlótartási joggal bíró főpapok és főurak

¹⁰⁸ 1459:45. és 50.; 1498: 18.; 1545:5. t.-cz. *Fejér* C. D. IX. 2. 206. 1.

¹⁰⁹ 1454. 13. t.-cz.: Item exiercituantes illá, qui scilicet de exercitu furtive recedunt, si *nobiles* fuerint possessiones coram amittant. Si vero *ignobiles*: poenae capitalis subiaceant. — L. még az 1435:7.; 1522:54.; 1537:13.; 1545: 7.; 1553: 4. t.-cziikbe.

¹¹⁰ 1595:24.; 1622:21.; 1681:46.; 1741:63. t.-cikket.

¹¹¹ 1545: 26.; 1595: 20.; 1662: 10. t.-cz.

¹¹² 1595:21.; 1597:10.; 1609:65.; 1781:47. t.-c..

elsősorban tartoztak katonáikat szemle alá bocsátani és csak azután a nemesek.¹¹³

A ki a hadi szemlénél csalást követett el és másnak lovasát állította a magáé helyett, azt főbenjáró büntetés érte; valamint azt is, a ki a lovasát másnak odaadta, hogy a csalást elkövetesse.¹¹⁴ Később azokat a katonákat, a kik a csalásban résztvettek, összes náluk levő ingó: vagyonuk elvételével ibüntették, azokat pedig, a kik hamisan katonát állítottak, a katona fejeváltságában (*homagium vivum*) marasztalták.¹³⁵

(De nemcsak a telekkatonaságot kellett időnként hadi szemlére kiállítani, hanem maguk a főpapok, főurak és nemesek is tartoztak évenként egyszer saját megyéjükben személyesen felkelni és katonai szerelvényekkel jól ellátva szemlére kiállani. A ki ezt elmulasztotta, ha főpap vagy főúr volt 50, ha birtokos nemes 25, és ha armalista vagy kurialista nemes 12 forint büntetést fizetett.¹¹⁷)

A banderiális hadszervezetnek egyik alaptételét képezi az is, hogy a harcosok mindannyian saját költségükön tartoznak katonáskodni. Sem a táborba menet, sem onnan visszajövet nem volt szabad senkinek valami dolgot vagy élelmiszereket megfelelő fizetés nélkül elvenni, kivéve a le nem kaszált fűvet, fát és vizet.¹¹⁷

Az élelmiszerek árát úgy a királyi, mint a többi csapatok számára vagy a vármegye közönsége vagy pedig a király szabta meg, amely árszabás szerint az ország lakói kötelesek voltak az átvonuló katonaságnak kiszolgáltatni.¹¹⁸

Ha a harcosok a meghatározott ár megfizetése nélkül élelmiszereket vagy más dolgokat zsaroltak ki, avagy egyébként károkat okoztak, akkor a károsultaknak jogukban állott

¹¹³ 1595: 22. t.-cz.

¹¹⁴ 1545:8. t.-cz.: Si quis in exereitu, vel expeditatione generali tempore lustrationis, equitem alienum statueret; tam is, qui alienum equitem statuer, quiam etiam is, qui illam lateri conferet; habito probatorum documento, cupite plectatur.

¹¹⁵ 1595:23., 1662: 10. t.-cz.

¹¹⁶ 1659:28. t.-cz, L. még az 1557:2. t.-czikiket.

¹¹⁷ 1454:8. t.-cz.: Item, quilibet exeroituans, tam major quam minor, teneantur in propriis experusis, tam in icundo, quam stando, et redeundo proficisci Nullusque audieat aliquas res vel victualia, absque competenti solutione recipere. – V. ö. 1435:8.; 1518:8. (tolnai) t.-czikket.

^{3,8} 1435(1.):1486:31. t.-cz.

teljes kárpótlást követelni, a melyre vonatkozólag a *bírói* eljárást már az 1435. évi decretum 9. t.-cz. szabályozta.¹¹⁰ Ezenkívül a csapatok kapitányainak és az ország főkapitányának jogában és kötelességében állott a károsultakat a kárttevő harcos vagyonából vagy zsoldjából kárpótolni.¹²⁰

Továbbá az élelmiszerek és egyéb dolgok erőszakos elvételét, úgyszintén a harcosok részéről elkövetett fosztogatásokat, rablásokat, gyújtogatásokat, nemesek és egyháziak ellenséges megtámadását, ia hatalmaskodás (*actus potentiae*) fogalma alá vonták, vagyon elvesztéssel, sőt olykor fej vételei büntették: *talis nobilis violentus capite ptecfatur*.¹²¹

A hadseregnek nyári időiben nem volt szabad a falvakban megszállni, hanem a szabadban kellett tábort ütniök.¹²² Minden esetben tiltva volt azonban a nemesek és az egyháziak házában és kúriájában való megszállás. Ez is a nemesi szabadság egyik integráló alkatrészét képezte, a melyhez a nemesek mindvégig szigorúan ragaszkodtak és a kik ez eilen vétettek, a hatalmaskodás büntetését követték el, főbenjáró büntetésre, összes ingó és ingatlan javaik elvesztésére ítélték őket.¹²³ Ellenben a jobbágyok házába való beszállást megengedték, de azzal a határozott kikötéssel, hogy a katonák saját zsoldjukból éljenek, anélkül, hogy gazdájuknak bármi kárt okoznának.¹²⁴

A hadsereg élelmezéséről, az élelmiszerek beszerzéséről és szállításáról a királynak kellett gondoskodni, a ki e czélból élelmező mestereket tartott (*ma gist er victualium*

¹¹⁹ V. ö. 1447:45.; 1458:3. (Mátyás) t.-cz.

¹²⁰ 1454:8.; 1463:13.; 1470:15.; 1553:5. t.-cz.

¹²¹ 1463; 13. I.-C.Z. L. meg 1435:9.; 1447:58. (*Kovachich*, Suppl. II. 101.); 1458:3. (Mátyás); 1470:25.; 1475:15.; 1492:17. t.-cz.

¹²² 1435:8. t.-cx. – Az 1599:5. it.-cz. olyan rend megállapítását kéri a királytól, hogy a jövő-menő sereg a mezőn és a táborban szálljon meg, nem pedig a falvakban, mezővárosokban és a városokban.

¹²³ 1536:2. t.-cz.: *Nec de caetero peranittatur cuipiam, juxta Stipendium viventi, in domibus nobilium, et personiarum ecclesiasticarum hospitare. Qui cum que autem communem harte, et quidam antiquam patriae libertatem, contra constitutionem, vitoliare causus inerit; poena capitibus, et amissionis omnium bonorum, mobilium et immobilium, contra cum decematur.* – V. ö. 1447:60. (*Kovachich*, Supp2. II. 101. 1); 1458:3.; 1463:13.; 1464:28.; 1470:15.; 1475:8.; 1478:6.; 1538:10.; 1543:24.; 1567:39.; 1599:5.; 1600:20.; 1618:50.; 1635:46.; 1638:44.; 1662:13.; 1715:43. t.-cz.

¹²⁴ 1536:3. t.-cz.

vel annonae), a mely tisztség országos fontosságáról tanúskodik az 1599. évi 21. t.-cz.-nek az a rendelkezése, hogy a király a magyar tanácsban három magyar élelmestert válasszon.¹²⁵ Az élelmiszerek szállításának módozatairól, nevezetesen a végváraknak élelemmel való ellátásáról, valamint a szállításhoz szükséges szekerek kiállításáról, a szállítmányok vámmentességéről szintén a törvényhozás intézkedett.¹²⁶

Mindezen törvényes intézkedések azonban nem voltak képesek a visszaéléseket teljesen megszüntetni. Különösen a mohácsi veszedelem után, úgy az idegen, mint a magyar zsoldos katonák, miután zsoldjukat rendszeresen meg nem kapták, préda útján a szegény népek zsarolásából éltek és mindenféle súlyos kihágásokat követtek el.¹²⁷

Hadjárat esetén az ellenségtől való zsákmányolás a magyar katonák részére törvényben volt biztosítva. Minden magyar katonának jogában állott az általa ejtett zsákmányt saját céljaira fordítani; nevezetesen a foglyokat eladhatta, elajándékozhatta, felszabadíthatta vagy örökös szolgaságban megtarthatta. Kivételt képeztek a nevezetesebb személyek (*notabiles personae*), ia kik közé számították az ellenséges hadsereg kapitányait; ezek fogolyként a királyt illették, de érték a fogságbaejtőnek méltói adományt kellett adni.¹²⁸

2. §. A várak és az állandó katonaság.

A középkori államok hadrendszerében és így a magyar állami banderialis hadrendszerében is, a várak nagyjelentőségű szerepet játszottak. Az állandó katonaság tartása a váriakkal függött össze, mert egyrészt a várak fentartása és védelme állandó katonaságot igényelt, másrészt a várak abban az időben az állandó katonaság tulajdonképpeni lakhelyei.

¹²⁵ V. ö. 1538:11-15. t.-cikkek.

¹²⁹ 1545:28.; 1598:23.; 1599:20.; 1662:16. stb. t.-cz..

¹²⁷ L. pl. az 1559:2-5.; 1563:34.; 1649:82.; 1662:8.; 1681:22. t.-cikket.

¹²⁸ 1439:13 t.-cz.: Tunc ipse Humigati, hujusmodd captivas et lucrum *exceptis notabilibus personis, vei capitaneis* ipsorum exercitum inimicorum regiae majestati, in captivos pertinentibus, quos nos ab ipsis captivantibus, pro domis condignfe recipere valvamus, pro se retinendi; vel vendendi, aut ecclesiis perpetuae servitutis jugo tradendi, et domaindi: habeant facultatem. V. ö. 1458: 15. (Mátyás) t.-cz.

A várépítési és tartási jog kezdetben kizárólagos királyi jog, de már a tatár dúlás után, királyi engedély alapján, nagy számmal épültek magánvárak.¹ Ezek száma a szent korona államszervezet korában még inkább szaporodott, a mi aztán visszaélésekre vezetett, mert a magánosok által épített várakból gyakran rablóvárak lettek. A királyi decretumok e korszakban is ismételten kimondják, hogy a királyi engedély nélkül épült várak bizonyos meghatározott idő alatt, hűtlenség büntetésének terhe alatt lerombolandók. Kivételt csak «azokra nézve tettek, a melyekről a megyei közönség bizonyosága alapján bebizonyult, hogy közérdeket szolgálnak, vagy az illető megyének, vagy mint határszéli vár, az országnak hasznára vannak.»²

A parasztlázadás után hozott 1514:57. t.-czikk minden nemesnek megengedte, hogy a király tudtával saját személyének és vagyonának megvédésére bástyákkal és sánczokkal ellátott tornyokat és erődítményeket építhessen s ezenkívül minden egyes vármegyében a nemesek közönsége szintén egy várat felállíthasson. Ez a rendelkezés még inkább előmozdította a magánvárak építését³ és az azzal járó visszaéléseket. Mindazáltal a magánvárak az országos védelemnek kiegészítő alkatrészei voltak és ebből a szempontból a törvényhozás gondoskodásának tárgyát képezték. Általános felkelés esetén a magánvárakban a várnagyot a hadbaszállási kötelesség alul mentesítették;⁴ ha valamely magánvárat, a mely védvár is volt, több testvér birtokolt, akkor azok közösen, jövedelmük arányában tartoznak annak fenntartásához járulni.⁵ A jobbágyok kötelezve voltak az ilyen várak megerősítésére szükséges munkát ingyen végezni, a nélkül, hogy azt a különben teljesítendő robotmunkába beszámították volna.⁶ Úgy-

¹ L. II. k. III. fejt. 5. §.

² 1458:6. t.-cz.: Item, quod universa fortalitia, seu castella per quomcuaque, in, quibus comitatibus erecta, et constructa; ex quibus spolia et depraedationes committuntur diruantur. Exceptes, quae ad utilitatem ipsius comitatus sunt V. ö. az 1453:6.; 1464:10.; 1471:29.; 1492:15.; 1536:60.; 1548:46. t.-czikfcet. A magánvár lerombolására példa 1449. év *Teleki, X* 242. 1.

³ Bizonyítja ezt az 1536: 60. t.-cz.

⁴ 1459:38.; 1463:7. t.-cz.

⁵ 1563: 19. t.-cz.

⁶ 1553: 11. t.-cz.

szintén később azok a nemesek, a kiknek a törökökhöz közel eső váraik voltak, a végvárak védelmére kiállítandó katonákat, saját váraikban alkalmazhatták.⁷ Már az 1431:6. t.-cikk kimondotta, hogy úgy a királynak, mint a báróknak és nemeseknek végvidéki várait a felső és alsó részekben, valamint Sziavon-, Dalmát- és Horvátországokban levőket magyaroknak és nem idegeneknek őrizetére kell bízni.

A törökök mindinkább fenyegető előnyomulása már a mohácsi veszedelem előtt mind nagyobb mértékben országos jelentőségre emelte a déli és délkeleti részekben levő határszéli várakat, amelyeket a források *v é g v á r a k n a k* (*castra vel fortalitia finitima*) neveznek. Ezeknek fentartásáról, kellő számú őrséggel, védelmi eszközökkel és élelemmel való ellátásáról a király tartozott gondoskodni.⁸ A király és a tiszti bandériumok hovatovább állandóan e végvárakban tartózkodtak. Szükség esetén a bandériumos főpapok és főurak is tartoznak csapataikat a királyi haderő támogatására a végvárakba küldeni és ott a királyi kapitányok parancsnoksága alatt állandóan fentartani;⁹ úgy, hogy e korszak állandó haderejét tulajdonképp végvárak őrsége képezte. Kivételt csak Hunyadi Mátyás kora képezett, a ki a végvárak védelmétől független állandó haderőt szervezett: a fekete sereget.

Szabály volt az is, hogy minden végvárnak két parancsnok legyen és azok egyikének főbenjáró büntetés terhe alatt mindig jelen kellett lenni.¹⁰ Ezekon kívül még minden végvárban voltak a király által kinevezett tiszttartók (*provisores*), a kiknek feladata volt a hadi eszközökről és az élelmisterekről gondoskodni. A végvidéki kapitányságokat és tiszttartóságokat (*praefecturae*) a magyar tanács meghallgatása mellett született *h o n f i a k n a k* és birtokos egyéneknek kellett adományozni.¹¹ A végvárak elvesztőit levele-

⁷ 1563: 18.; 1566: 15. és Id.; 1569: 20.; 1574: 7-9; 1582: 2. 1583: 2. cikkek.

⁸ 1439:3.; 1458:3. (Mátyás); 1495: 35.; 1498: 21.; 1523: 18.; 1550: 9., 1601:5. t.-cz. – A végvárak védelmére tartott zsoldosok jegyzéke *Kovachich*, Suppl. II. 305. – Sok érdekes adatot találtunk a végvárak fentartására nézve Emuszt fokin-cstartó számadáskönyvében., *Engel*, id. m.

⁹ 1518: 1. t.-cz. (bácsi).

¹⁰ 1495: 36.; 1507: 5.; 1523: 17. t.-cz.

¹¹ 1514:68.; 1647:62. és 63.; 1649:9.; 1655:20. t.-cz.

sítették; a kik pedig hadi vagy élelmiszereket visznek el, halállal és vagyonvesztéssel büntették.¹²

A végvidéki várak ellenőrzését az ország külbiztonsága érdekében a nádor és az országbíró együttesen gyakorolták. Ők küldöttek ki embereket, a kik kötelesek voltak a talált állapotokról eskü alatt híven jelentést tenni.¹³ De ezen országos jelentőségű vizsgálatokon kívül, a mélyek alkotmánybiztosítékot képeztek arra nézve, hogy a király az ország védelméről kellőképpen és a törvényekben előírt módon gondoskodik, a király által kinevezett főkapitányoknak is kötelességük volt arra alkalmas katonai szakértő emberekkel a végvárakat időnkint megvizsgáltatni.¹⁴

A mohácsi veszedelem következtében az egykori végvárak nagy része a törökök kezébe került, de ez nem jelenti ez előbb már kifejlődött várrendszer bukását, sőt ellenkezőleg a törökök támadásaival és hódításaival széniben egy újabb és katonai szempontból még jobban szervezett végvárrendszer fejlődik ki, a mely azonban már nem kizárólag a belföldi haderőre és pénzerőre, hanem külföldi segílyre is támaszkodik, a mi az előbbi banderialis hadkötelességben is többféle változásokat idézett elő.

Az idegen pénzen tartott zsoldos hadaknak szereplése Magyarországon I. Ferdinánd uralkodásával veszi kezdetét.

¹² 1495:35.; 1518:30.; 1526:15. t.-ez. A végváraikat elhagyó vagy kiadó kapitányok ellieni bárói eljárásról intézkedik az 1601:5.; 1622:73. és 1647:64. t.-cz. – Námдарfejérvárnak 1521-ben történt feladása miatt *hütlennmgb*c esett Héderváry Ferencz. L. a terjedelmes ítéletét, melyet *Werböczy* kir. személynök írt alá, *Tört. Tár* VI. tk. 7-57. l.

¹³ 1498:43. t.-cz.: *Singulis annis duo iudices jegná videlicet domina palatinus, et iudex curiae regiae homines suos, penes haminem regium (super junaimertto de Ráifoois, de dicenda veritaite, et fideliter, sine persansarum favore ad regiam m aj esetem referenda, juratos deputare debeant qui Castoram finitimorum conditiones et status, sac aedificaitiones, vel custodias et consenvationes nee non msxhmas, ae ingénia, et vicrualia, atque stipendarios juxta dispositionem tenere debentes, aliosque opifices, seu artifices, bis in anno reveideant et majesitati regiae fideliter referant.* Megújítja: 1507:6.; 1647:61. t.-cz. – L. példakép Thurzó György nádor négy kiküldöttjének jelenítését 1612. évből: A végházak visitatiója anni 1612. Hadtört. Közl. 1894. évf. VII. k. 367. és kv. l. – Ugyanez alkalommal a fűleki nemesek 25. pontban foglalták össze panaszaikat a mikre Bosnyák Tamás főkapitány, korának egyik legvitézebb katonája, azonnal válaszolt U. o. 380-3888. l.

¹⁴ 1538:7.; 1563: 16. t.*ez.

A magyar nemzet hadereje és pénzereje nem volt többé elég séges a törökök támadásainak sikerrel ellenállani. Az 1546. évi decretum nyíltan beismeri, miszerint senkinek sem lehet arra gondolni, „hogy az országnak bármi csekély részét az ellenség és lázadók ellenében, még fegyverszünet idején is, külső segítség nélkül pusztán csak a magyaroknak saját erejével lehessen megvédeni”. Éppen azért kimondja azt is, hogy a királynak az országban nemcsak magyarokból, hanem idegen nemzetbeliektől is mindenkor szokott hadserege legyen akkora számban, hogy ne csak az országnak megmaradt részeit lehessen a külellenségtől megvédeni, hanem a lázadókat is meg lehessen fékezni és érdemük szerint megbüntetni. Majd az 1596. évi decretumban a rendek arra kérik a királyt, hogy miképpen eddig, úgy most is egyebünnen segély csapatokat és sereget szerezzen.¹⁵

Ugyancsak már az *előző* évi decretum elrendelte, hogy a megajánlott hadi adót (*subsidium*) másra nem szabad fordítani, hanem csakis a végvidékek megerősítésére és azoknak a csapatoknak zsoldjára, a melyek ezeken a végvidékeken szolgálnak; valamint kimondotta azt is, hogy a pénzverésből és a harminczadokból befolyó összes jövedelmek ugyannerre a célra fordítandók.¹⁶ Mindez azonban nem volt elegendő a végvárak kellő számú őrséggel való ellátására. Ez a körülmény bírta rá a nemeseket, hogy a hadi segélyen felül kötelezettséget vállaltak saját költségükön e várakban jobbágyaik számához képest katonákat tartani. Minden nemes, a bandériumos főpapok és főurak úgy, mint a köznemesek, sőt birtokai után a király is tartozott az ország védelmére minden száz jobbágy után kezdetben két lovast, majd később hármat állandóan a végvárakban tartani.¹⁷ A ti-

¹⁵ I. m. 1546:5. és 19.; 1547:6. <s 16.; 1550:9.; 1596:4. törvény-czikkeke.t.

¹⁶ 1545: 40-42. t.-cz.

¹⁷ 1543:11. t.-cz. „de propriis vera facultatibus ipsorum, ratione eorundem centum caltonorum . . . penes dominos oapiteineois, in. lociis confiniorum magis necessariis continue intertenere debeant”. 1556:19. t.-cz. „Statuerant praeterea status et ordines regni, ut loco ducrum equitum . . . imposte-rum temni equités, de singulis similiter centum colonis alantur jugiter; ad continuam regmi defensionem, penes alias Rentes suae majestaitis. – L. még az 1555:4.; 1563:18.; 1566:15. -es 16.; 1567:20.; 1569:22.; 1575:10.; 1578:8.; 1582:2.; 5583:2.; 1588:18.; 1593:16. t.-czikket.

zedjoggal bíró egyháziak még ezenfelül tizedjövedelmük alapján minden 100 forint után eleinte öt lovast, majd később két lovast tartottak.¹⁸ Ezeket a XVI. századbeli decretumok a *H an d ó l o v a s o k n a k* vagy *k a t o n á k n a k* *tequifes vei milites continui*), majd állandó csapatokn a k (*gentes continuae*) nevezik, világos megkülönböztetésül azoktól a katonáktól, a kiket a nemesek a banderiális hadkötelesség alapján általános felkelés alkalmával akár saját zászlajuk, akár a vármegyei bandériumok alá állítanak, s a kik nem voltak állandó katonák, mert csak egy hadi vállalat czéijából állítottak. Általános felkelés (*generalis exercitus*) alkalmával azonban ezeket az állandó katonáikat, a kiket a végvárak védelmére kellett küldeni és fentartani, a banderiális hadkötelesség alapján kiállított telekkatonaságba be lehetett számítani.¹⁹

Ez volt az első k i s é r l e t az állandó katonaság létesítésére a banderiális hadszervezet alapján, a mi már ennek a hadszervezetnek bukását is jelzi. A bandériumos főpapok és főurak, valamint a többi várral bíró nemesek nem voltak többé képesek saját váraik megvédésére elegendő haderőt tartani, inkább átengedték azokat a királynak s a helyett azt a kötelezettséget vállalták, hogy a királyi haderő támogatására a végvárakban állandóan katonákat tartanak, akik már teljes mértékben a királyi kapitányok parancsa alatt állottak, a királyi haderőnek kiegészítő alkatrészét képezték.

Magyarországnak a végvárak szerint főkapitányságokra való beosztása már 1547. évben kezdetét vette, a mennyiben kimondották, hogy a király Báthori főkapitány mellé a dunántúli részek védelmére egy második főkapitányt nevezzen.²⁰ Az 1555:4. t.-cz. pedig már a vármegyéket a főpapok, főurak és nemesek által kiállítandó lovasok elhelyezése tekintetéből hat kapitányságra osztotta be. De ez a beosztás, valamint egyáltalán a főkapitányságok és a végvidéki kapitányságok szervezete a törökökkel folytatott küzdelemben folyón változott.

¹⁸ 1546:17.; 1552:3.; 1555:5. t.-cz. V. ö. 1559:14. t.-cz.

¹⁹ 1556:20.; 1557:2.; 1559:13.; 1566: 18.; 1574:14. t.-cz.

²⁰ 1547:19. és 20. t.-cz.

A végvidéki várrendszer keretébe volt bevonva a vízi *haderő* is, mely a mohácsi veszedelem óta a törökök előnyomulása következtében mindnagyobb jelentőséget nyert az ország védelme szempontjából, mert a törökök is hovatovább mindnagyobb vízi haderőt szerveztek a folyók mentén s különösen a Duna mentén előre nyomuló szárazföldi haderejük támogatására. I. Ferdinánd már mindjárt trónralépése után kiváló gondot fordított a dunai haderő szervezésére. A naszádosok főállomáshelyévé Komáromot tette számukat 2000 emberre szaporította és a hadihajók számát hetvenre emelte.²¹

A rendek azonban sem I. Ferdinánd, sem utódai alatt nem voltak megelégedve a vízi haderő szervezésével, mert egyfelől a naszádosok zsoldjainak kifizetése körül folytonos zavarok mutatkoztak, másfelől az idegen befolyás e téren is mindjobban érvényesült. Az 1556. évi pozsonyi országgyűlés sürgetőleg kérte a királyt, hogy minél erősebb hajóhadat szervezzen a Dunán, de a többi folyamokon is, nevezetesen a Száván, Dráván és Tiszán, mert ezeken a folyókon szokott az ellenség az ország belsejébe hatolni. A rendek azzal a kérelmükkel is kifejezést akartak adni a hajóhad nagy fontosságának, hogy a hajóhad főparancsnoka a király fiainak egyike legyen, a ki a hajóhadnál személyesítse a királyt, mint a hogy a szárazföldi hadseregnél a királynak személyesen kell jelen lenni és ott mindeneket teljes hatalommáai intézni és kormányozni.²²

A nemzet minden ilyen törekvése a dunai haderő magyar jellegének és önálló szervezetének megóvása végett sikerre nem vezetett. Már Rudolf az 1578. évi pozsonyi országgyűlésre a bécsi dunai hajóhad kíséretében jelenik meg, majd utódai alatt a magyar naszádosok hada mindinkább a bécsi haditanács (*consilium bellicum*) és a német dunai hajóhad főparancsnokainak hatósága alá került. A naszádosok birtokaikat és nemesi kiváltságaikat még egy századon át megtartották, valamint megmaradtak komáromi, győri és pozsonyi állomáshelyeiken, de az elnémetesítés mindna-

²¹ *Meynert* H. ebből azt a téves következtetést vonta le, hogy a naszádosoknak nagyját I. Ferdinánd léptette életbe Magyarországon (id. to. 137-138. l.). V. ö. *Szentklátay* id m. 115. i.

²² *Fraknoi*, Magyar. Orszgy. Eml.. III. 553. l.

gyobb mérveket öltött, a mi azután a külsőségekben, ú. m. a német vezényszóban és ruházatban is kifejezést nyert, A naszádosoknak részben nemesi előjogokkal bíró hadából lassankint sajkás ezred, valóságos osztrák katonaság lett.²³ A nemesség által a végvárakban állandóan tartott katonaság az 1595. évi általános felkeléssel, a midőn a vármegyei bandériumok újabb és erőteljesebb szervezetet nyertek, egy időre véget ért. A XVII. század első felében a végváriaknak állandó őrséggel való ellátását ismét a királyi haderő vette át. Már az 1608: k. e. 21. törvényczikk kimondja, hogy nemcsak Magyarországnak, a mely paizsként és bástyaként any nyit szenvedett, hanem a szomszédos tartományoknak jóléte és fenmaradása is a véghelyek jó és biztos gondozásától függ, miért is a király a karokkal és rendekkel gondoskodik azoknak kellő fölszereléséről és a szükséges katonaságai való ellátásáról.²⁴ Az országgyűlések ismételten nagy hadi adót szavaztak meg a végvárak fentartására, a melyet a főpapok, főurak és nemesek a saját erszényükből tartoznak fizetni. Majd midőn az Örökös tartományok elegendő segélyt már nem nyújthattak, az 1635: 1. t.-czikk a végvárakban levő régi katonaság fizetésére a harminczad (*tricesima*) felével felemelte. Az ebből a felemelt harminczadból befolyó királyi jövedelem, a melyhez később bizonyos sóvám jövedelem járult, képezte a végvárak fen tartásának biztos alapját egész az állandói hadsereg felállításáig.²⁵ A király főleg erre támaszkodva, 1649. évben a végvárak ellátásának terhet magára vállalta. A karok és rendek pedig ugyanekkor a rovásadó és a részleges felkelések helyett a régi és rendes katonaság mellé újból bizonyos számú lovas- és gyalogkatonák kiállítását és tartását vállalták magukra.²⁶ Majd az 1655. évi decretum már tüzetesen, az egyes várak felsorolásával megállapította, hogy a király mennyi b e n n s z ü l ö t t katonát tartozik az

²³ Szentkláry, ki. m. 210. és kv. 1.

²⁴ Ennek alapján mondja az 1609:32. t.-cz.: Cum confinia, ipse antemuralia sint, salusque, et permansio regni plurimum ex eis consistat: ut ea restaurentur, et militibus augeantur: . . . juxta majestatis suae benignam resolutionem et oblationem, pennecessarium esse regnicolae censent.

²⁵ A felével felemelt harminczadról lásd még az 1638:6.; 1649:2.; 1655:4.; 1659:9.; 1662: 15.; 1681:15. és az 1715:35. t.-cziklket.

²⁶ 1649: 2. és 3. ,t.-cz. V. ö. 1655: 10.; 1659: 8.; 1662: 8. t.-czikket.

ország védelmére tartani; valamint újból megállapította azt is, hogy a felsőmagyarországi, a dunáninneri és a dunántúli vármegyék főurai, nemesei és városai a végváraik védelmére hány katonát állítsanak.²⁷

Daczára az örökös tartományoktól és a római szent birodalomtól nyert pénzbeli segélynek, a mi a királyi haderő magyar jellegének elhomályosítására vezetett, a magyar törvények a magyar hadügyek függetlenségének elvi álláspontjához ragaszkodnak. Általános elv gyanánt állott, hogy úgy a generális kapitányok, minit asz egyes várakban parancsoló kapitányok, alkapitányok és tisztok magyarok legyenek.²⁸ Sőt a XVII. század eleje óta a nemzet állandóan arra törekedett, hogy az idegen származású katonáik hagyják el az országot és ezentúl a végvárakban, valamint egyáltalán a magyar király hadseregében úgy Magyarországn, mint a tartományokban, Szlavón-, Horvát- és Dalmátországban csak benszülött katonák és ne idegeneket alkalmazzanak, az összes hadiak, tehát az idegenek is, egyenesen és közvetlenül a nádor vezénylete alatt álljanak.²⁹ Ez a törekvés azonban állandó sikerre nem vezetett, a mint azt az alább idézendő 1715: 8. t.-cikk bizonyítja.

Ugyancsak szabály volt az is, hogy a magyar király haderejének tisztjei a törvényeknek megfelelő utasításait a magyar tanácsból (*ex consilio Hungarico*) kapták.³⁰

²⁷ 1655: 3. -és 5. t.-cz. V. ö. 1659: 2. t.-czikket 1681: 5. t.-cz.

²⁹ 1552: 13.; 1553:4.; 1-588:5.; 1608.; kk. e. 11.; 1618:7.7 1622:23.; 1638: 17-19. stb. t.-cz. – L. a magyar országgyűlés küzdelmét az idegen befolyás ellen. *Andrássy Gyula gróf*. Id. im. II. és III. ik.

²⁰ Már w, 1608. k. e. 2. t.-cikk kimondotta, hogy a) király az ország előzetes tudta és beleegyezése nélkül külföldi katonákat be ne hozzon; a 12. t.-cikk pedig elreindeli, hogy a király a német és a többi külföldi katonákat bizonyos helyekről mivel azok az országának nem véghelyei, vitesse ki. II. Ferdinánd hitlevelében (1622: 2. t.-cz. 19. §. tizenharmadik feltétel) ígéri; az 1608. k. e. t.-czitek megtartásait, innentől kezdve a hitlevelben fogadott ígéretre hivatkozva a törvényhozás ismételt kimondotta az idegen stíarmazású katonák eltávolítását, valamint kimondotta azt is, hogy míg ez bekövetkezhetik, az idegen katonák egyenesen és közvetlenül a nádorispántól és a helyibeli fő- és alparanosnokoktól függenek, ellenben törvényes végrehajtásokat nem eszközölhetnek. L. az 1618:2.; 1625:24.; 1635:59.; 1638:46.; 1647: 5.; 1655: 19.; 1659: 25.; 1662: 2. és 1681:8. t.-czikket.

³⁰ 1622: 23. it.-cz. *Instructiones quoque, tam supremis, quam etiam vice-capitaneis Jaurmenisi et Comarominese, ut etiam aliis praesidium prae-*

Míthogy azonban a Bécsben székelő állandó haditanács (*consilium bellicum*) is beleavatkozott a magyarországi hadügyek intézésébe, kimondták azt is, hogy e haditanácsban a tisztáin magyar ügyekre nézve a király magyar tanácsosai közül legalább is két olyannak tanácsával éljen, a kik a magyar ügyeket és a végvidékek állapotát jól ismerik.³¹

A várak honvédelmi jelentőségének fokozatos emelkedése a XVI. században újabb terhet rótt a jobbágyokra: ez a végvárak fenntartására és megerősítése céljából teljesítendő ingyenmunka (*gratuitus labor*). Az 1553:5. t.-cikk még az ingyenmunka alól felmenti a jobbágyokat és kimondja; hogy ia jobbágyok ilyenbe nem kényszeríthetők. A következő évi decretum pedig akiként intézkedik, hogy a földesurak jószágaiból a munkások a porták száma szerint a közelebb fekvő véghelyek megerősítése végett váltakozva tartoznak kimenni és ott a király által fizetendő napibér mellett hat napon át munkában kitartani.³² De már az 1557. évi decretum 6. cikke a végváraik megerősítésére hat napi ingyenmunkát irt elő, a melyet egy ideig tizenkét napra emeltek fel, majd ismét hat napra szállítottak le.³⁸

A decretumokban időről-időre tüzetesen megállapítva találjuk, hogy az egyes megyék és vidékeik jobbágyai melyik vár részére tartoznak ingyenmunkát teljesíteni. A földesurak 12 forint büntetés terhe alatt tartoznak jobbágyaikat az elő

fectis: ex consilio Hungarico, legibus regni conformes dentur, hac tenus datae, eisdem legibus conformentur; sancitum est.

³¹ 1649: 8. t.-cz. Ac in consilio suae majestatis bellico, duo ad minimum ex consiliarius suis Hungaris, de reibus Hungaricis et confinium statu bene informati, in rebus ipsis praecise Hungaricis adhibeantur, 1659: 14.; 1662:4. t.-czikket. – A bécsi haditanács már kezdettől fogva kiterjesztette hatóságát Magyarországra is. Az 1569.:38. t.-cz. pedig kimondja, hogy a király a had körébe tartozó ügyeket az eddig követett szokáshoz képeset a haditanácsban fogja tárgy állíthatni. – V. ö. *Andrássy Gy. gróf, id. m. II. 120.* és kv. 1. – Résziben túlzott következtetésdket von le ebből *Bidermann, Geschichte d. österreichischen Gesamtstatistische II. k. Tezner, Der österreichische Kaisertitel. 1899.*

³² 1554:8. t.-cz. – Az 1556:4. t.-cikk szerint a földesurak kötelezték magukat, hogy a végváraiknál teljesített munkák díjazására minden jobbágy után 50 dénárt fizetnek.

³³ 1559:18; 1563:20; 1566:14. t.-cz. – Tizenkét napra emelte fel az ingyenmunkát az 1567: 17. t.-cz; hat napra leszállította az 1599: 28.; 1600: 15.; 1601:21.; 1602: 13.; 1603: 7.; 1604: 7. és 8. t.-cz.

szabott ingyenmunkára kiállítani. Az ellenőrzést az alispánok gyakorolták. Ha mulasztást követtek el, hivatalvesztéssel és ötven forint bírsággal sújtották őket.³⁴ Az ingyenmunkát időről-időre különböző becslés szerint pénzen váltották meg; ily esetben az ingyenmunka váltságát ásnak a várnak kapitánya kapta, a melyhez a munka a törvény rendelkezése szerint utalva volt.³³

A törökök kiszorítása Magyarország területéről és ezzel kapcsolatosan az egykori végvárak hadi jelentőségének megszűnése maga után vonta ennek a jobbágyi tehernek megszűnését is.³⁶

A végvárak védelmével függött össze a részleges fölkelés (*particularis insurrectio vel expeditio*), mely a törökkel folytatott küzdelem következtében a XVI. század folyamán mind nagyobb jelentőségű intézménnyé vált Magyarországon hadi szervezetében.

Ha az ellenség, nevezetesen a törökök valamely végvárat megtámadtak, azt elfoglalással fenyegették, vagy a vidéket pusztították, akkor a fenyegetett végvárhoz és vidékhez közelebb fekvő nemesek telekkatonáikkal együtt tartoztak felkelni és az illető vidék főkapitányának vagy a végvár kapitányának parancsnoksága alatt az ellenség visszaverésében mindaddig, amíg a szükség úgy kívánja, résztvenni. Ezt a kötelességet éppen úgy honvédelmi kötelességnek tekintették, mint aiz általános fölkelést.³⁷ Minthogy azonban a törökök ellen folytatott állandó védekezés következtében mindgyakrabban volt szükség e részleges fölkelésre, annak módjait a XVI. század közepe óta külön állapították meg.

A részleges fölkelésre nézve két alaptörvényünk van, a

³⁶ Ilyen részletes szabályozást tartalmaztak már az 1559: 18-37. t.-cikkek. A XVII. századra nézve lásd különösen az 1681: 7. t.-cikket, a hol a (korábbi decretumok egy részét is idézve találjuk.

³⁵ 1574: 6.; 1602: 13.; 1618: 52.; 1655: 117.; 1659: 130.; 1681: 7. t.-cz. – Az ingyenmunkák váltságára vonatkozó számadásokat közül az 1574-75 évből *Acsády*, *Hadtört. KözII.* 260. és kv. 1.

³⁶ 1729: 1. t.-cz.: *Annunte benigne sua majestate sacratissima, ex ea, qua enga contribuentes femtur compassione; ad evitandas eorundem molestas; omnis generis gratuiti labores viginti quatuor milite florensis usque futuram diaetem annuatim praestandis, redimuntur.*

³⁷ A végvárak védelmére valló felkelést, mint honvédelmi kötelességet már az 1459:19. t.-czikk megállapította. *Kovachich*, *Sylloge* 167-68. l.

melyekre a többi decretumok gyakran hivatkoznak, u. m.: a 1553:4. és az 1609:25. t.-czikk. Ezekből, valamint a többi törvénye czikkekből azt látjuk,³⁸ hogy a főpapok, főúrnak és nemesek katonaaállítás kötelességének mértéke a részleges felkelés alkalmával más volt, mint az általános felkelésnél- valamint látjuk azt is, hogy a kiállítandó katonaságot éppen úgy, mint az általános felkelésnél, szemle alá kellett venni s a ki katonaaállítás kötelességének eleget nem tett, azt büntetéssel sújtották. Míg azonban az általános felkelést csak a király parancsa alapján letetett elrendelni, addig a részleges felkelést elrendelhatték a főkapitányok, sőt a végvárak parancsnokság alatt megbízott királyi kapitányok is.³⁹ Szigorúan tiltva volt azonban a részleges felkelést alapos ok nélkül hamis hírre vagy a vidék lakóinak bosszantására elrendelni, mert a mely kapitány ezt teszi, hűtlenség büntetétébe esik.⁴⁰ További korlátja volt a részleges felkelés elrendelésének az is, hogy a hadseregben alkalmazott idegen tisztek arra jogosítva nem voltak.

Ugyancsak a részleges felkeléssel áll kapcsolatban a végrehajtó hatalom kényszerítő ereje, a *karhatalom* (*brachium*), a melyet az illetékes hatóságok egyrészt a bírói ítéletek foganatosítása, másrészt a közrend és a béke érdekében igénybe venni jogosítva voltak. A királyi karluataliom (*brachium regale*) illette meg a vármegyei főispánt, alispánt és a királyi kapitányokat.⁴¹ Abban az időben, a midőn még minden nemes fegyveres erőt tarthatott, a katonai kihágások és egyéb erőszakoskodások, valamint a bírói ítéletek végrehajtásának megtagadása napirenden voltak. Ilyen esetekben,

³⁸ V. ö. az 1554: 10.; 1556: 22.; 1566: 18.; 1567: 23.; 1574: 11.; 1578: 10.; 1613: 18.; 1622: 22.; 1635: 88. és 1681: 47. t.-cz.

³⁹ 1553:4. t.-ocz.: *domini et nobiles, qui periculo fuerint viciniones ad mandatum ejusdem capitanei supremi, ex singulis eanum viginti quinque colonis singulos equités, totidemque peditos . . . suis sumptibus dimittere teneantur.* L. még az 1554:20.; 1556:22. stb. t.-czikkeit.

⁴⁰ 1498: 19. t.-cz.: *Si capitaneus regius qui exercitumi regni levaret, falsis rumoribus et ex industria animoque malignandi id faceret per hocque regiam majestatem et regnum hoc defatigeret sine necessitate nationabili im tali casu notam infidelitis incurrat.* V. ö. 1553:4. t.-czikkeket. A részletes feikelesseil üzött visszaélésre nézve I. az 1588:45. t. czikket.

⁴¹ 11588:45. t.-cz.: *Item statuirur, ut in causis spiritualibus brachia regalia deinceps comes, vicecomes, ac supremi capitanei exequantur.*

pl. ha valaki a jobbágyot költözködni nem engedte, vagy pedig a táborból visszatérő katonák mások birtokát pusztították, a vármegyei ispán felhívására az összes nemesek tartoztak felkelni.⁴² Éppen úgy a királyi kapitányok a végrehajtások eszközlése és a fekvő jószágok visszaadása céljából a közelebb vagy akár a távolabb fekvő megyék nemesleinek támogatását igénybe vehetik, s ezek tartoznak csapataikkal együtt személyesen felkelni; a német várkatonák azonban törvényes végrehajtásokat nem eszközölhettek, hanem csak a beniszűlőttek.⁴³ A vármegye a részleges felkelés szervezése következtében már a XVI. században önálló fegyveres erőhöz jutottak, a mellyel a szükséghez képiest a közbiztonság érdekében remdelkezhetek. Számos okmány bizonyítja, hogy a vármegye nemcsak a külső ellenség támadása elén, hanem a közrend megóvása végett is a martalócok, riabló katonák, különösen a kóborló hajdúk megfékezése végett felkelést rendeltek el, a melyben a főpapok, főuraik és nemesek niemesiák katonáikkal, de személyesen is résztvenni tartoztak⁴⁴ Az 1659. évi decretum 16. cikk szerint azonban már az ilyen gonosztevők és kóborlók üldözése céljából csak a főpapok, főurak, nemesek és városok fegyveres szol-

⁴² 1471: lő.; 1492:23. t.sez. – A német katonákat a végrehajtások eszközlésétől világosan eltiltja az 1659: 25. t.-cikk. Executiones porro legitimae, non per germnos, sed nativos milites praesidarios peragantur.

⁴³ 1543: 2.; 1545: 32. t.-cz.

⁴⁴ Nyitra-megye közönsége 1607. évben a felvidéken garázdálkodó hajdúk ellen felkelést rendelt el, a következő határozatokat hozta: Tandem statutum quoque esti, ut tam domini praefeti, barones et magnates, quam vero possessionati, curiales et armales nobiles *personaliter* insurgant, subditoisque suos a singulis damibus viritim penes se assumant. Quod si vero aliquis dominorum magnatum et nobilium *personaliter* non insurrexerint et sese in loco designato non stauerint, en eos ex communibus totius nobilitatis votis et suffragiis, talis poemia statuitur, ut *non insurgens pro infami et proditore patriae habeatur*, neque ve ipsi vel subsiditis eius in imedio comitatus jus et justitia administretur – Ezen szigorú határozat ellen a távoli levő főuraik képviselői (ablegati dominorum) tiltakoztak, hivatkozván arra, hogy azelőtt mindig csak pénzbüntetést alkalmaztak. A részleges felkelés élére főkapitányul Thurzó Szaniszlót választották. *Kolosvári-Óvári*, IV. I. 107-8. 1. – Bonsodmegye rendelete a felkelés tárgyában U. o. II. 1. 10d Szatmár megye a gonosztevők üldözésére irányuló felekelés. U. O. IIB. 126 Klub. – A „hajító” szótól származtatott hajdúkról (*haydones*);s azok különböző állásáról lásd *Kolosvári-Óvári*, II. 1. 64-65. §.

gáit és alattvalóit (*setvitores ét subditi*) lehetett igénybe venni.

Midőn Magyarország Buda visszavívása után lassankint a török uralom alól teljesein felszabadult, az addig fennállott végvárrendszer is jelentőségét veszíté. Az ország visszanyerte előbbi határait és az Aldunánál egykoron fennállott Várrendszeriét. Ez a nevezetes fordulat idézte elő Magyarországon a védvámenszertől független állandó hadsereglétesítését, a mi 1715. évben következett be.

A magyar nemzeti haderő az egyéni hatalom elvén nyugvó banderiális hadszervezet következtében nem volt alkalmas kiindulási alap az újabb kor kívánalmainak megfelelő állandó haderő létesítésére a mely rendszeres tagozást, erőteljes központi vezetést és állandó fegyelmiét igényelt. Ebben találja magyarázatát, hogy nálunk is úgy, mint Európa nyugatán, a hivatásszerű állandó hadsereg eredetében nem a nemzeti, hanem a királyi haderőre támaszkodik, a mely a király szabad rendelkezése, főhadúri hatatfímia alatt állott. Innen van az is, hogy a magyar országgyűlés az állandó hadsereg szervezésére magának mindjárt kezdetben közvetlen befolyást nem biztosított, nem alapította meg e vonatkozásban tüzetesen a nemzet jogait, hanem megelégedett annak biztosításával, hogy a hadsereg fentartására szükséges pénzerő megajánlása az országgyűlés elhatározásától függjön. Annál inkább érthető ez, mert a törökveszediellen még alig múlt el s mert az általános felkelés, mint neimzeti haderő, mint a honvédelemnek lényeges alkotórésze, meg nem vesztette el jelentőségét.

A végvidéki várak katonaságától független állandó magyar hadsereg, vagy mint akkor nevelték, mezei hadsereg (*militia campestris*) felállításának eszméjét Thurzó Gyöngy dunáninnyi főkapitány már 1603. decz. 11-én kelt véleményes jelentésében felvetette. A bécsi haditanács nemcsak elfogadta Thurzó javaslatát, hanem azt katonai szempontokból, mint hasznost és czélszerűt erősen megindokolta és azt javasolta Mátyás főhercegnek, hogy az országgyűléstől 2000 lovas és 1000 gyalog tartását kérje egész esztendőre: hadd vívjon ki ekkép a magyar vitéziség tiszteletét és becsülettel hadd szolgálhasson hazájának hasznosabban”. Ha

azonban a rendek az állandó hadsereg eszméjével meg nem békülnének, akkor 6000 embert kell kérni 7 hónapra.⁴⁵

A mint a királyi előterjesztésből látjuk, a haditanács véleménye következtében Rudolf is hozzájárult Thurzó Györgynek az állandó magyar hadsereg életbeléptetésére vonatkozó indítványához, de a rendek szegénységükre s erejük csekély voltára hivatkozva, elejtették aizt; ellenben arra kenték a királyt, hogy a végvárakban nagyobb slzámú állandó katonaságot tartson s azokat jobban fizese.⁴⁶

A bécsi békét megelőző eme kísérlet óta az állandó hadsereg felállításának kérdése a szatmári békekötés utáni idő-kig nem volt többé országgyűlési tanácskozás tárgya.

Az 1715. évi VIII. t.-cz. mindenekelőtt a régi jog alapján kimondja, hogy a nemesek az ország védelmére tartoznak Személyesen felkelni és bandériumaikat kiállítani, valahányszor ezt a király szükségesnek ítéli. Minthogy azonban csupán ezzel az általános felkeléssel az országot kellőképpen megvédelmezni nem lehet, úgy benszülöttekből, mint külföldiekből álló rendes hadsereget kell tartani, a mely zsold nélkül fenn nem tartható és így az erre szükséges segélyek és adók beszerzése dolgában a rendekkel országgyűlésileg kell tárgyalni és határozni.⁴⁷

A mint e rendelkezésekből látjuk, a nemzeti haderőt képviselő általános felkelés mellett, az állandó hadsereg mekénytiszervezése a királyi jogra támszkodik; az országgyűlést e tekintetben csak a Szükségesnek mutakozó pénzerő megszavazása vágy megtagadása illeteméig, a mi azután évszázados küzdelmekre vezetett. A főhadúri jogra hivatkozó királyi hatalom nemcsak hogy nem fejlesztette a magyar király hadseregének magyar jellegét, hanem az ezen magyar jelleginek biztosítására szolgáló és fentebb már idézett régibb törvényeinket sem hajtotta végre. Ettől az időtőd kezdve csak az országos felkelésnek, mint nemzeti haderőnek magyar jellege maradt megsértetlenül, mely továbbra is a nádornak, mint a nádori czik-

⁴⁵ L. erre nézve *Fraknoi* igen értékes fejtegetéseit Magy. Orszgy. Eml. X.-ik. 349. és ikv. 1. – V. ö. *Bors* János, Az állandó hadsereg kérdése Magyarországon 1593-tól 1715-ig Hadtört. Közl. VIII. ik. 93. és kv. 1.

⁴⁶ L. a Rendeknek 1604. április 2-án kelt válaszáat. U. o. .481, 1.

⁴⁷ V. ö. 1723:6.; 1741:22. és 63. t.-cz.

kek szerint az ország főkapitányának vezetése alatt állott s melyre nézve a király csak az országgyűléssel egyetértőleg rendelkezhetett,⁴⁸ ellenben az állandó hadseregre nézve, melynek feladata volt nemcsak Magyarországnak, hanem az egész kereszténységnek megvédése a törökök ellen, a király főhadúri joga úgy a belső szervezet, mint a vezérlet és vezénylet tekintetében kortalanul érvényesült.⁴⁹

⁴⁸ 1715:21. t.-cz.: . . . quod ubi . . . regnum hoc insungene deblebit; eo in casu, sensu, articuli 4 anini 1485 dominus nogrui pactimus moderatus ac futuri, generalis regna capitameis ultimo quo que ruainebet. – L. .miég 1741: 63. t.-cz.

⁴⁹ Az állandó hadsereg további fejlődésére nézve *Szederkényi*, Magyar Hadiintézmény 1896.